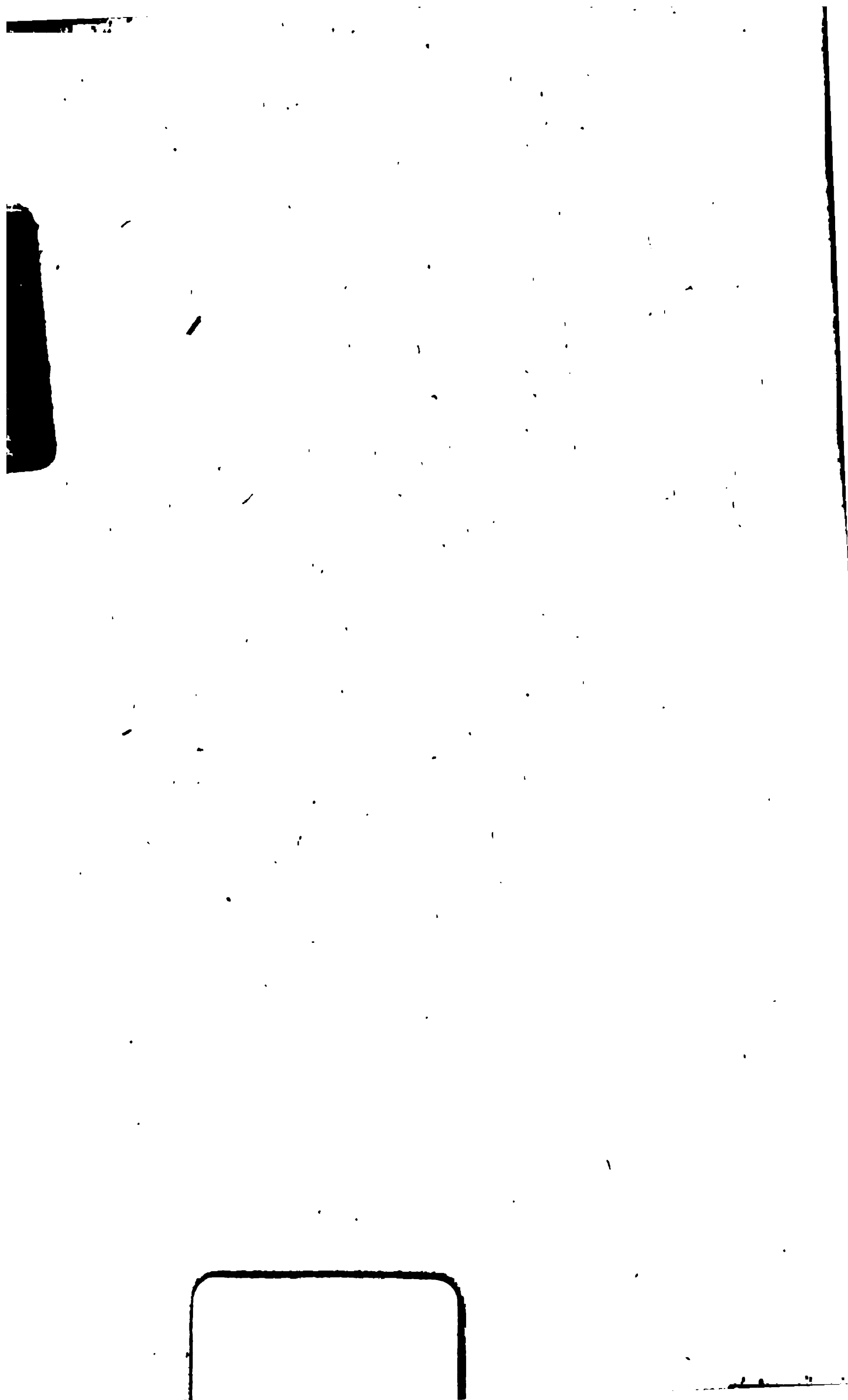

3 3433 07438273 4



Virgilii

P. VIRGILII MARONIS

OPERA OMNIA.

VOL. II.

P. VIRGILII MARONIS

OPERA OMNIA.

VOL. II.

P. VIRGILII MARONIS

OPERA OMNIA

EX EDITIONE HEYNIANA

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

EXCURSIBUS HEYNIANIS

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICE LOCUPLETISSIMO

ACCURATE RECENSITA.

VOLUMEN SECUNDUM.

LONDINI:
CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.
1819.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER III.

ARGUMENTUM.

PERGIT Æneas enarrare Didoni casus suos, quorum altera pars hoc libro continetur, nempe navigatio. Æneas, incensa Troja, classe viginti navium ad urbem Antandrum clam fabricata, defertur in Thraciam; ubi cum urbem conderet, territus prodigio cæsi a Polymnestore rege Polydori, navigat in insulam Delum, consulturus oraculum Apollinis: a quo monitus ut *antiquam matrem* exquireret, Anchisæ interpretatione Cretam esse insulam ratus, Trojanæ gentis originem, eo contendit, urbemque novam ædificat. At inde peste depulsus, monitus in somnis a Diis Penatibus, Italiam vera esse Trojanorum cunabula, Italiam petit. In itinere actus tempestate in insulas Strophades, infestas habet Harpyias: quarum ex una audit se non prius in Italia fixurum sedes, quam fame coactus fuerit mensas absumere. Hinc delatus ad Actium promontorium, ibi ludos celebrat. Tum in Epirum appulsus, Andromachen reperit, jam Heleni uxorem, et mortuo Pyrrho in Chaonia Epiri parte regnantem. Audit ab Heleno, rege eodem ac vate, sedem sibi a Diis in Italia paratam; eo loco, ubi suem albam inveniret triginta fœtus enixam. Admonetur ab eodem, ne in proxima Italiæ

parte considat, Græcorum metu, qui ventis eo disjecti fuerant: tum ne Siculum trajiciat fretum, metu Scyllæ et Charybdis: sed deflexo ad occasum cursu Siciliam circumeat. Igitur relicta Epiro, Tarentum, quæ in vicina Italiæ ora est, et Siciliæ partem Ætnæ monti proximam prætervectus; hinc supplicem recipit Achæmenidem, socium Ulyssis, ab eoque de feritate Cyclopum edoctus, observatis omnibus Heleni præceptis, tandem Drepanum, occidentalem Siciliæ portum, obtinet; ubi moritur Anchises. Atque hinc media æstate solvens Æneas in Italiam, tempestate in Africam ejicitur. Et hic finis est narrationis.

Postquam res Asiæ Priamique evertere gentem
Immeritam visum Superis, ceciditque superbum
Ilium, et omnis humo fumat Neptunia Troja:
Diversa exilia et desertas quærere terras

Postquam placuit Diis destruere potentiam Asiæ, et populum Priami nil tale meritum; et postquam nobile Ilium cecidit, et tota Troja a Neptuno munita fumat a fundamentis: impellimur ominibus Deorum petere exilia remota, et regiones vacuas; et fabri-

---

1. *Priamique vertere* Medic., sed a m. pr.—2. *Immeritum* Rottend. tert. *visum est* multi ap. Pier. Heins.—3. *Ilion* sex ap. Burm. *fumat* male Probus acceperat pro *fumavit*. Recte post *occidit* mutatur tempus, *fumat*; quod non uno temporis momento absolvitur.—4. *et diversas q. terras* aliquot veteres Pieriani, et Menag. Voss. pr. Hamburg. alter pro var. lect. Parrhas. Dorvill. Brunck. Hæret Burmannus. Suavior, puto, esset illa lectio; sed ad fidem criticam probabilior est altera lectio *desertas*, cum codd. auctoritate, inter quos Fragm. Vatic., tum quod ea vix nasci potuit ex altera, in quam facile aliquis incidere poterat. Quod autem τῷ *desertas terras* putant repugnare *arva opima* II, 781, et similia; id leve est; possunt enim agri esse deserti et cultoribus vacui, et tamen fertiles haberi, inprimis si cultus accesserit; et terra, in quam novi coloni sunt immigraturi bene deserta et non satis frequentata hominibus dicitur. Sed id plane h. l. non quærendum. Poëta enim hoc unum agit, ut miserationem moveat. Præclare autem post *Ilium superbum*: *desertæ terræ*; in quibus ipsis sedes novæ erant condendæ.—

NOTÆ

1 *Res Asiæ*] Minoris, cujus magna pars est utraque Phrygia, Major et Minor, Priamo subdita. Æn. I. 285.

2 *Immeritam*] Nam perfidia Laomedontis in Neptunum et Apollinem, et crimen Paridis in Junonem ac Minervam, non debuere tanto populo creare perniciem. Æn. I. 31. Æn. II. 610.

3 *Ilium .... Neptunia Troja*] Per *Ilium*, arx; per *Trojam*, urbs significatur. *Ilium* dicitur a Virgilio tantum neutro genere: ab Horatio, *Ilios* fœminino: ab Ovidio *Ilion* etiam fœminino, communi urbium genere.

Auguriis agimur Divum, classemque sub ipsa
Antandro et Phrygiæ molimur montibus Idæ;
Incerti quo fata ferant, ubi sistere detur;
Contrahimusque viros. Vix prima inceperat æstas;
Et pater Anchises dare fatis vela jubebat:
Littora cum patriæ lacrymans portusque relinquo
Et campos, ubi Troja fuit. Feror exul in altum
Cum sociis, natoque, Penatibus et magnis Dis.
Terra procul vastis colitur Mavortia campis,

camus naves prope ipsam Antandrum et prope *montes Idæ Phrygiæ: dubii, quem in locum fata nos mittant, ubi permittatur manere: et colligimus socios. Vix prima æstas inceperat: et jam pater Anchises imperabat* nos *dirigere vela,* quo *fata* vellent. *Tunc lugens desero littora patriæ, et portus, et arva, ubi Troja* sita *fuit. Abeo exul per mare, cum sociis, et nato* cum *Penatibus, et magnis Diis. Terra Martia spatiosis agris longe habitatur,* quam *Thraces colunt, subjecta olim bellicoso*

5. *classimque* Sprot. *classesque* pr. Rottend. pro var. lect.—6. *et* abest nonnullis ap. Heins. et Pier.—7. *ferent* duo Heins.—8. *Ut prima* Hamb. pr. *inceperit* Medic. a pr. m.—9. *At p.* duo Burm. *Et* pro *cum* in Montalb. ex interpr. *Ut p.* conj. Heins., sed *et* exquisite apud poëtas pro *ut cum;* etsi nolim præstare, quod Servius ait, velocitatem inesse. *dare ventis vela* duo Hamb. pro var. lect. et ed. Ven., quæ sane communis poëtarum ratio, sed propter hoc ipsum suspecta; etsi non diffitendum, *fatis,* in quo optimi Codd. consentiunt, etiam fragm. Vatic., propter ambiguitatem, sitne tertius an sextus casus, minus commodum h. l. videri. Est utique casus sextus, *fatis,* fatali necessitate: et hanc inprimis Anchises norat et monebat. v. Exc. XVII. sub fin. ad lib. II.—10. *cum* Heins. e Medic. aliisque; vulgo *tum.* Liberior sic erat orationis cursus.—*jubebat. Littora tum p.*—*relinquo.* duo *dum.*—12. *gnatoque*

NOTÆ

5 *Auguriis*] Hectoris admonitu, Æn. II. 295. flamma, quæ verticem Ascanii lambebat, 681. cursu stellæ cadentis, et lævo fulmine, 694. sermone ultimo Creusæ, 781.

6 *Antandro*] *Antandros,* urbs est Phrygiæ Minoris, nunc *S. Dimitri:* ad sinum Adramittenum, et littus Ægæi Maris: sub radices Idæ, ubi copia erat arborum ad navalem structuram, et latebrosi sinus procul a conspectu Græcorum. De *Ida* monte, Æn. II. 801.

7 *Incerti quo fata ferant*] Tamen Creusa monuerat, Æn. II. 781. in Hesperia ad ripas Tybris sedes esse futuras. Ergo, vel non credidit inani Creusæ simulacro; vel illud Creusæ vaticinium ex iis est locis, quos Virgilius emendare debuisset.

8 *Æstas*] Nam Troja sub finem veris capta est, ut diximus Æn. II. 340. Et in ædificanda viginti navium classe aliquantum sane temporis abiit.

12 *Penatibus et magnis Dis*] *Magni* sunt, Jupiter, Juno, Mars, &c. communes Dii: *Penates,* domestici, nec nominati, Æn. II. 717.

13 *Procul*] Thracia tamen a Troade non distinguitur nisi angustissimis faucibus Hellesponti, *les Dardanelles.* Igitur *procul,* non est *longe dissita;* sed quæ *longe lateque colitur,* latissima

Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo;
Hospitium antiquum Trojæ, sociique Penates,
Dum fortuna fuit. Feror huc, et littore curvo
Mœnia prima loco, fatis ingressus iniquis;
Æneadasque meo nomen de nomine fingo.
Sacra Dionææ matri Divisque ferebam
Auspicibus cœptorum operum; superoque nitentem
Cœlicolum regi mactabam in littore taurum.

Lycurgo: vetus hospitium Trojanorum, et cujus *Dii* erant *conjuncti* nostris, *dum felices fuimus. Illuc navigo, et in sinuoso littore statuo primos muros, appulsus fatis adversis: et nomen* civibus *facio, Æneadas, de meo nomine. Offerebam sacrificia matri Veneri, et Diis auctoribus operis inchoati: et immolabam in littore*

scribunt multi. *cum magnisque P. et Dis* Menag. pr.—14. *erant* sec. Moret. et Medic. a m. pr. *Ligurco*, *Lygurgo*, et *Ligurgo* passim in codd. scribitur.—16. *Cum* Leid. un. *et in littore* Franc. *corvo*, *curro*, duo Burm.—18. *Æneades* Medic. a m. pr. *gentes de n.* Montalb. pro var. lect. v. ad III Ge. 122. Est *ἐπώνυμος*. *cunctos* tert. Rottend.—19. Ab h. v. nova narratio. Itaque interpunxi.—20. *auspiciis* Wittian. *auspiciisque* Vratisl. *superumque* Parrhas. in

NOTÆ

enim est Thracia. *Mavortia* dicta, quia Mars in ea natus est. Ecl. VI. 30. et IX. 12.

14 *Thraces arant*] Relativum *quam* suppressit more suo: sic Æn. I. 16. 'Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni.' *Thracia*, ampla Europæ regio olim duas in partes divisa, in Thraciam cis Rhodopen, et trans Rhodopen montem. *Romania* dicta deinde est, cum in eam Constantinus Romanum imperium transtulit. Ejus caput *Constantinopolis:* termini, a septentrione et occidente Bulgaria; a meridie, mare Ægæum; ab oriente, Hellespontus, Propontis, et Pontus Euxinus.

Lycurgo] Thraciæ rex fuit, Dryantis filius, qui Baccho infestus ipsum fugere compulit in insulam Naxum, et vites Thracia tota succidi jussit: quas cum ipse succideret, dicitur Dei ultione in furorem actus sibi crura amputasse. *Regnata*] Passive dixit: ut Æn. VI. 770. 'regnandam acceperit Albam:' et Horat. Od. I. II. 6. 11. 'regnata Laconi Rura Phalanto.'

15 *Sociique Penates*] Nam Polymnestor, Thraciæ rex conjugem habuerat Ilionen, filiam Priami. De *Penatibus*, Æn. II. 717.

18 *Æneadas*] Urbem vocat Mela I. II. 2. *Ænos:* inter ostia Hebri et Chersonesum: confirmatque Plinius, cum ait ad eam urbem esse Polydori tumulum: I. IV. 11. Nunc etiam dicitur *Eno*. *Dionææ matri*, Veneri, filiæ Jovis et Diones. Æn. I. 260.

21 *Taurum*] Dicunt interpretes, ex Atteio, non licuisse immolare Jovi *taurum*, *vervecem*, *arietem:* adduntque ideo non acceptum fuisse sacrificium Jovi, secutumque statim esse Polydori prodigium. Malim tamen dicere tunc temporis non ita distinctas fuisse religionum rationes: taurumque etiam Jovi placuisse, ut probat hic multis exemplis Cerdanus.

Forte fuit juxta tumulus, quo cornea summo
Virgulta, et densis hastilibus horrida myrtus.
Accessi; viridemque ab humo convellere sylvam
Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras:
Horrendum et dictu video mirabile monstrum.
Nam, quæ prima solo ruptis radicibus arbor
Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttæ,
Et terram tabo maculant. Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.
Rursus et alterius lentum convellere vimen
Insequor, et causas penitus tentare latentes:
Ater et alterius sequitur de cortice sanguis.
Multa movens animo, Nymphas venerabar agrestes,
Gradivumque patrem, Geticis qui præsidet arvis:

taurum pinguem summo regi cœlestium. Forte tumulus prope erat, quo in summo erant frutices cornei, et myrtus aspera multis hastilibus. Accessi ad tumulum, *et conatus abrumpere e terra ramos virides, ut tegerem altaria ramis* illis *foliosis; video prodigium tremendum et mirabile dictu. Nam quæ arbor primo eruitur e terra fractis radicibus, ex hac defluunt guttæ nigri sanguinis, et tingunt terram sanie. Frigidus tremor agitat meum corpus, et sanguis metu gelidus congregatur* ad cor. *Iterum pergo extirpare virgam flexilem alterius* arboris, *et explorare causas occultas: et niger sanguis fluit ex alterius cortice.* Ego *volvens mente plurima, orabam Nymphas sylvestres, et patrem Martem, qui præest campis Thraciæ*, ut *bene prospera*

margine.—22. *tumulus juxta* Montalb.—24. *avellere* Exc. Burm.—25. *ut* abest a sec. Hamb. *aram* tres Burm.—26. Vocibus transpositis Montalb. *H. video et dictu m. m.* quod placet. Pugetianus: *H. dictu video m. m.* Wallian. *H. dictu et video m. m.* Nonius in *Horrendum: H. dictu video, m. m.* Macrob. III, 10 *H. dictu et visu m. m.* Sed *dictu mirabile monstrum* jam vidimus lib. II, 680. *miserabile* aliquot Pieriani et Ven. a m. pr. ut alibi.—27. *cum quæ* Sprot. *Namque ut pr.* ed. Mediol. *namque ubi p.* aliquot Pier. *arbor* Burmann. e codd. reposuit, ne sibilus in *arbos* aurem læderet.—28. *hinc atro* aliquot Pier. Franc. et ed. Mediol. *linquuntur* multi Pier. et Heins. ut et II Ge. 187.—33. *Alter* codd. plerique Pier. et Heins. etiam edd., solenni lapsu. *Alterque alterius* Zulich. *Rursus et alterius* Hamb. pr. a m. pr. *alter et a.* a m. s. —35. *Gradivomque* Gud. a m. pr. quod præferam. Mirum autem in hac voce primam produci. Brevis est ap. Silium XV, 15. *grandævumque* duo.

NOTÆ

22 *Tumulus*] Et editiorem locum, et sepulcrum significat. *Cornea*, ex arbore *corno, cornouiller:* de qua Ge. II. 34. De *virgultis*, Ibid. 21. De *Myrto*, Ecl. II. 54. De *sylva*, pro qualibet multitudine, Ge. I. 152.

34 *Nymphas agrestes*] Hamadryadas. Ecl. II. 46. Cum enim hæ una cum arboribus vivant et occidant, dubitabat num esset earum sanguis.

35 *Gradivum . . . Geticis*] *Gradivus* Mars nominatur, a κραδαίνω, *vibro*. *Getæ:* populi Daciæ, Thraciæ tamen annumerati ob viciniam. Ge. II. 115. De *Marte*, Ecl. IX. 12.

Rite secundarent visus, omenque levarent.
Tertia sed postquam majore hastilia nisu
Aggredior; genibusque adversæ obluctor arenæ:
Eloquar, an sileam? gemitus lacrymabilis imo
Auditur tumulo, et vox reddita fertur ad aures:
Quid miserum, Ænea, laceras? jam parce sepulto;
Parce pias scelerare manus. Non me tibi Troja
Externum tulit; aut cruor hic de stipite manat.
Heu! fuge crudeles terras, fuge littus avarum.
Nam Polydorus ego. Hic confixum ferrea texit
Telorum seges, et jaculis increvit acutis.
Tum vero ancipiti mentem formidine pressus

redderent visa, et averterent malum *augurium. Sed postquam majore conatu accessi ad tertios ramos, et genibus obnixus sum* contra *terram oppositam: dicam, an tacebo? flebilis gemitus auditur* ab *intimo tumulo, et vox emissa pervenit ad aures: Cur discerpis miserum, o Ænea? abstine a sepulto, cave polluere religiosas manus* tuas: *Troja non me produxit alienum tibi: sanguis hic non fluit e trunco. Heu fuge regionem crudelem, fuge littus avarum. Ego enim* sum *Polydorus: multitudo telorum ferreorum obruit hic* me *confixum, et crevit* in *acuta hastilia. Tunc autem*

armis Hamb. sec. *oris* Menag. pr.—36. *secundaret et levaret* Wittian. et Goth. sec.—37. *Tertio* Caris. v. Pier. et Heins. *majori* Leid. *nisu* Heins. ex codd. et edd. vett. reposuit. Vulgo *nixu*. cf. Pier.—38. *aversæ* alter Rottend. —39. *alloquar* Ven.—40. *auditus* e vet. cod. laudatur in Servianis. *et* deest Menag. pr. *ad auras* quatuor Burm., ut sæpe alibi, sic inf. 93.—41. *sepulchro* codd. et Donatus ap. Pierium.—43. *extremum* Witt. cum codd. Pier., perpetuo lapsu. *E. dedit* Wall. *aut* restituit Heins. e libris (adde fragm. Vatic.) et Grammaticis, quem vide. Vulgo *haud*; in quo fere semper variant libri. *aut* vero pro *nec* etiam in prosa ponitur in simili sententia, sc. *non de stipite* sed de meo corpore.—44. *amarum* sec. Hamb., perperam. cf. Burm.—46. *implevit* aliquot Pier. cum pr. Rottend. et Sprot.—47. *Nunc vero* alter Hamb.—

NOTÆ

36 *Secundarent visus*] *Visus*, pro *visa*. Notatque Cerdanus, *secundarent*, proprie dictum: nam post adversum omen, cum repeteretur novum: si hoc prosperum erat, primum destruebat, vocabaturque *secundum*; si rursus adversum erat, vocabatur *alterum*.

42 *Scelerare manus*] Violatione sepulcri: quæ religio sancta semper fuit.

45 *Hic confixum, &c.*] Euripides tamen in Hecuba 700. ait a Polymnestore cæsum, et in mare projectum, ad illud littus ejectum esse, quo Græci e Troja domum repetentes appulsi erant: ibique ab Hecuba matre fuisse agnitum: et in ultionem sceleris Polymnestora occæcatum a Trojanis mulieribus, eadem Hecuba duce, quæ remotum in locum eum adduxerat spe detegendi thesauri. Aliter etiam narrat Hyginus Nempe Polydorum admodum infantem in Thraciam missum: ab Ilione sorore, Polymnestoris uxore, suppositum esse pro Dei-

Obstupui, steteruntque comæ, et vox faucibus hæsit.
  Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
Infelix Priamus furtim mandarat alendum
Threicio regi; cum jam diffideret armis
Dardaniæ, cingique urbem obsidione videret.
Ille, ut opes fractæ Teucrum, et Fortuna recessit,
Res Agamemnonias victriciaque arma secutus,
Fas omne abrumpit; Polydorum obtruncat, et auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames! Postquam pavor ossa reliquit,

obstupui, oppressus dubia formidine secundum *animum, et capilli obriguerunt, et vox statit in gutture. Olim miser Priamus clam miserat regi Thraciæ hunc Polydorum educandum cum ingenti copia auri: cum jam male speraret de armis Trojæ, et videret urbem premi obsidione. Ille* Polymnestor, *postquam potentia Trojanorum imminuta* est, *et fortuna abiit* ab eis; *conversus ad partes Agamemnonis et exercitum victorem, violat jura omnia, jugulat Polydorum, et per vim rapit aurum* ejus. *Quid non cogis corda hominum* facere, *o execranda cupiditas divitiarum! Postquam timor abiit e membris* meis, *renarro prodigia*

48. *steterantque* aliquot Pier. et Burm., ut sup. II, 774. *stetereque* Franc. *et* abest a Dorvill.—49. *magno c. p. vasto* Parrhas. *magno c. p. quondam* Cuning. ex Huls.—50. *commisit alendum* Exc. Burm. ex interpretatione.—51. *Thraicio, Traicio* scribitur.—52. *insidione* alter Hamb.—53. *et* deest Montalb. et aliquot Pierianis. *Teucrum fr. fortunaque r.* Dorvill.—55. *abrupit* quinque Burm. *obrumpit* tres alii. *erupit* Goth. sec.—56. *corpora* Wall.—57. *cæca f.* Wall.

NOTÆ

philo, Polymnestoris filio, sed ex alia uxore; ut tutius Græcos lateret: atque ita Deiphilum ab inscio patre occisum deinde fuisse, non Polydorum.

54 *Agamemnonias*] Agamemnon, Atrei Mycenarum regis filius, Menelai Spartani regis frater, rex ipse Mycenarum, ad expeditionem Trojanam dux electus totius Græciæ, unde *rex regum* a poëtis appellatur: capta Troja Cassandram filiam Priami captivam sibi habuit, amavitque; ac reversus in patriam, occisus est cum eadem Cassandra in convivio, insidiis Clytemnestræ uxoris, ab Ægystho adultero, Thyestis filio, qui Thyestes Atrei frater fuerat. At Orestes Agamemnonis filius, in ejus ultionem, et Ægysthum et matrem Clytemnestram interfecit.

57 *Sacra*] *Execranda:* vox frequens apud veteres: ab iis ducta qui *devovebantur, sacrabantur, et addicebantur* morti pro publicis delictis; ita ut impune occidi possent. Sic devovebatur apud Massilienses pauper aliquis, pestilentia sæviente: sic aliquando Codrus apud Athenienses, Curtius et Decius apud Romanos se devoverunt: sic etiam omnis victima immolatur quasi onusta populi totius delictis. Rhodiginus tamen ait *sacrum* dici quicquid *magnum* est, et sic Homero Il. XVI. 407. ἱερὸν ἰχθὺν, esse *piscem magnum.* Addo sic etiam apud Hebræos magna omnia dici *Dei* esse: sic *montes Dei,* sunt *magni montes,* et *cedri Dei,* sunt *magnæ cedri.*

Delectos populi ad proceres, primumque parentem,
Monstra Deum refero, et, quæ sit sententia, posco.
Omnibus idem animus scelerata excedere terra;
Linqui pollutum hospitium, et dare classibus Austros.
Ergo instauramus Polydoro funus, et ingens

Deorum electis principibus populi, et primum patri meo; *et peto, quis sit eorum sensus* ea de re. *Idem* est *omnibus consilium, abire ex impia regione, deserere funestatum hospitium, et præbere vela ventis. Itaque apparamus exequias Poly-*

relinquit duo Burm.—58. *Dilectos* alter Hamb. p. *et proceres* Menag. pr. *parentum* aliquot Pieriani.—59. *et* deest Menag. pr.—60. *abscedere* Goth. tert. —61. *Linquere* pars codd. et edd. At Heinsius cum aliis, inter quos Medic. Gud., *linqui*, eadem vi, sed poëta potest videri voluisse orationem variare. *polluto* tert. Rottend. *austrum* pr. Hamb.—62. *Polydori* sec. Rottend. Moret.

NOTÆ

Hic igitur fortasse *sacra fames*, est *magna fames*.

61 *Dare classibus Austros*] Commutatio: id est, *committere classem ventis*. Posuit *Austros*, ventum meridionalem, de quo Ecl. II. 58. pro vento generatim. Euntibus enim e Thracia in insulam Delum, Auster contrarius, Boreas commodus est.

62 *Instauramus Polydoro funus, &c.*] Perstringit hic ceremonias funebres, quæ fusius, lib. VI. 215. describentur. I. Instaurat funus, quia male tumulatus primo fuerat, projectus nimirum ac telis obrutus: unde videri potuit inhumatus. II. *Funus* alii *sepulcrum* explicant, alii *pompam* funebrem. III. *Manes* sunt animæ mortuorum: hic anima Polydori, de iis Ge. IV. 469. IV. *Aræ*, numero plurali, quia heroum animis geminæ sacrabantur; infra 305. Hectori Andromache 'geminas causam lacrymis sacraverat aras.' Ecl. V. 66. pastores Daphnidi, 'en quatuor aras, Ecce duas tibi Daphni.' V. *Cæruleis vittis* et tæniis ornabantur aræ: et *cæruleus* color, tum in sacris usui fuit; unde Valer. Argon. I. 776. 'multa pallens ferrugine taurus, Stabat adhuc, cui cæruleæ per cornua vittæ:' tum in luctu assumi solebat a mulieribus, deposita veste purpurea, ut est apud Danielis Servium, qui citat Catonem; sed addit cæruleum a veteribus nigrum dici: unde fortasse hic cæruleæ vittæ, nigræ sunt. VI. Cupressus addebatur aris et bustis ad latera: vel quia gravis est odoris, ad fœtorem cadaverum leniendum: vel quia semel excisa non renascitur, ad mortem exprimendam; vel quia cariem non sentit, ad gloriæ immortalitatem significandam. VII. *Iliacæ* mulieres crines solverunt: alluditque poëta ad morem Romanum, qui forte fuit etiam apud Phryges: nam Græci crines in luctu non solvebant, sed secabant; ut ait Plutarch. in Roman. Quæst. VIII. *Cymbia:* vasa oblonga et angusta, in modum cymbæ et naviculæ. IX. Sanguinem, et lac; etiam aliquando vinum, et mel, et aquam affundebant: quia his pasci et delectari animas credebant, præcipue sanguine: hinc etiam gladiatorum certamina circa bustum: hinc Odyss. XI. 36. Ulysses Tyresiæ Manibus sacra faciens, non eum educit, nisi effuso in scrobem multo victimarum sanguine. X. *Animam condebant sepulcro;* quia, qui fuerant inhumati, hos errare centum annos existimabant. XI. *Voce ciebant*, et appella-

Aggeritur tumulo tellus; stant Manibus aræ,
Cœruleis mœstæ vittis atraque cupresso;
Et circum Iliades crinem de more solutæ.
Inferimus tepido spumantia cymbia lacte,
Sanguinis et sacri pateras: animamque sepulcro
Condimus, et magna supremum voce ciemus.
  Inde, ubi prima fides pelago, placataque venti
Dant maria, et lenis crepitans vocat Auster in altum,
Deducunt socii naves, et littora complent.
Provehimur portu; terræque urbesque recedunt.
Sacra mari colitur medio gratissima tellus

doro, et multum terræ accumulamus in sepulcrum: eriguntur altaria animæ ejus, *tristia cæruleis tæniis et nigra cupresso: et Trojanæ* circumeunt *passis capillis, juxta consuetudinem. Infundimus pocula spumantia tepido lacte, et pateras sanguinis hostiarum: et claudimus animam* in *sepulcro, et magna voce ultimo conclamamus. Deinde statim ut prima securitas maris* apparuit, *et venti præbuerunt quietum mare, et Auster blande strepens invitavit ad navigationem: socii detrahunt naves et tegunt littora. Recedimus e portu, terræque et urbes relinquuntur. Medio in mari jucundissima insula incolitur, dicata matri Nereidum et Neptuno Ægæo:*

sec.—63. *cumulo* alter Hamb. et pr. pro var. lect. *tellus tumulo* Sprot. —64. *nexæ* Voss. *cupressu* tres Burm. cum Pierianis, ut alibi variant. cf. Pier. —65. *At* pr. Hamb. *Iliadas* Voss. *crinis* libri ap. Pier.—66. *trepido* Hamb. sec. et Exc. Burm. *fumantia* Oudart. *Kymbia* Parrhas.—67. *sacras p.* Exc. Burm. *animaque* Franc.—69. *prima quies* Goth. tert. *prona fides* pr. Moret. a m. pr., solenni potius lapsu (de quo v. Burm.) quam exquisitioris epitheti studio, quod nec facile feras h. l., multo minus desideres. *pacataque* Parrhas. —70. *lenis crepitans.* displicet merito duplex epitheton, etsi similium exemplorum auctoritate defendi forte possit. v. Burm. Heins. conjecerat *segnes crepitans*, Burm. *lentos c.* Toupius in Suidam P. III, p. 138 *lenicrepitans*, quod in Lucretio non displiceret. Jortin (*Tracts* Tom. II, p. 470) jungit: *Auster lenis vocat crepitans.* Pierius e codd. aliquot laudat *lene crepitans*, quod consuetudine Virgilii satis tritum teneri potest. Nam quod ultima in tono et ante duplicem consonam producitur, insolens esse non videtur. Jo. Schrader. tamen in schedis ingeniose conj. *lene increpitans.*—72. *Prævehimur* duo Burm., male. *terræ* sine *que* duo.—73. *medio colitur* Gud. cum multis aliis. Porro Burm. h. l. et jam ad Ovid. Fast. VI, 177 emendat *gratissima Delus*, probante Burmanno Secundo ad Anthol. Poët. Lat. p. 460, addit Schrader. Emendatt. c. 3, p. 39. quod sic quoque in Ciri v. 478 legitur. Et habet sane quo placeat. Videamus tamen, annon poëtica ratione exquisitius ponatur genericum nomen, *tellus*. Porro in tali positu, ut hic verba vides: *Sacra—gratissima tellus Nereidum matri* potest forte *tellus* magis placere. *Tellus* autem pro insula non adeo abhorrere ab usu poëtarum videtur. Subeunt modo illa animum: Claudian. de R. Pr. I, 192 Ceres de Sicilia: *salve gratissima tellus.* Ovid. Met. III, 597 *Forte petens Delum, diæ telluris ad oras Applicor.* et inf. v. 127 *crebris freta consita terris.* Etiam Senecæ locus Herc. fur. 15 tanquam ex nostro expressus vulgatæ lectionis columen haberi potest: *Quibusque natis*

NOTÆ

bant ter proprio nomine, ut facilius errantem animam ad sepulcrum urgerent; namque revocarent: tum ter *vale* dicto, discedebant.

Nereidum matri et Neptuno Ægæo:
Quam pius Arcitenens, oras et littora circum
Errantem, Gyaro celsa Myconoque revinxit,
Immotamque coli dedit, et contemnere ventos.

quam pius Apollo religavit Mycone alta et Gyaro, vagam antea *circa littora et* circa *extrema* terrarum: *et voluit coli stabilem, et aspernari ventos. Illuc navigo: illa*

mobilis tellus stetit.—74. *Neptunio* aliquot ap. Burm. Pier. Ald. pr. *Neptuno Ennosigæo* Titius Loc. controv. xv, 16. Versus haud dubie ex poëta antiquo arreptus, forte idem ex Græco versus. v. Excurs. iv.—75. *prius* interpretatur Pompon. Sab. et notatum pro var. lect. in Servianis; sicque aliquot Pierii trêsque Burm., quod jam Broukh. probarat, et docte illustravit Burmann. Secundus ad Anthol. l. c. p. 460, ut sit *prius errantem*. Ad terræ tamen motum sub Augusto, si Tertulliano fides habenda, factum referri hic nihil potest. *arquitenens* scribitur in Medic. et aliis v. Heins. *Actius arcitenens* conj. Cuning., parum feliciter.—76. Ordo verborum ab Heins. Medicei aliorumque, etiam Pierianorum, codd. auctoritate est restitutus. Vulgo in scriptis et editis leg. *Mycone celsa Gyaroque*. Sed, *Mycone* vitiosum esse, et Pierius vidit et facile apparet; est enim *Μύκονος*; ortum forte, ut Heins. vidit, ex *Mycono e celsa*, cf. eund. ad Ovid. Ep. xxi, 81, docentque id var. lect. e Burm. codd. *Myconoë, Miconee, Michonaë*, it. *M. excelsa et celsa*, ut in Goth. Sed Heins. porro rescripserat *Gyaro e celsa*, sine libro, quod recte Burm. reliquit. *celsæ* unus Leid. Aberratur etiam: *Micone, Micono,—Giaro;* cujusmodi errores notare piget, prætermittere tamen non licet. *revexit* Codex Amstel. ap. Burmann. Secund. l. c. *ligavit* pr. Hamburg. In laudato Epigrammate: *Delos jam stabili revincta terra.*—77. *componere* Oudart., male. v.

NOTÆ

74 *Nereidum, &c.*] *Delum* insulam significat, in qua nati Apollo et Diana, Ecl. iii. 67. Una est è Cycladibus insulis, in Mari Ægæo, quod hic dicitur *Neptunus Ægæus:* vel ab *Ægis* Eubœæ oppido; vel ab Æga Æolidis promontorio, juxta Strabonem; vel a crebris insulis, quæ procul aspicientibus videntur habere speciem *αἰγῶν caprarum*, juxta Festum; vel ab Olenia capra, cœlesti sidere, quæ exoriens graves ibi tempestates excitat. Ibi magna insularum multitudo: quarum meridionales dicuntur *Sporades*, a *σπείρω spargo*, quia dispersæ sunt sine ordine; septentrionales vero *Cyclades*, a *κύκλος circulus*, quia quasi in circulum dispositæ sunt circa *Delum:* quam, antea vagam, post Latonæ vero partum uni affixam loco, circumcingunt, et quasi *revinciunt*. *Mycone* et *Gyaros*, duæ ex iis, pro ceteris hic appellantur, quamvis aliquæ sint Delo propiores. *Mycone* quidem ad ortum, una e Cycladibus, nunc *Mycoli: celsa* dicitur propter montem ejus *Dimastum*. *Gyaros*, ad occidentem inter Sporades, sterilissima, et a Romanis olim destinata facinorosorum exilio; nunc *Caloira* a quibusdam vocatur; quanquam incerti admodum est, et situs, et nominis. *Arcitenens*] Apollo, qui statim ut natus est, Pythona serpentem arcu et sagittis occidit; in Latonam matrem suam, tum gravidam, immissum a Junone: unde *pius* dicitur. De *Neptuno*, Æn. i. 129. De *Doride*, quæ *Nereides* ex Nereo fratre suscepit, Ecl. x. 5.

77 *Immotamque, &c.*] Olim dicitur

Huc feror; hæc fessos tuto placidissima portu
Accipit. Egressi veneramur Apollinis urbem.
Rex Anius, rex idem hominum Phœbique sacerdos,
Vittis et sacra redimitus tempora lauro,
Occurrit; veterem Anchisen agnoscit amicum.
Jungimus hospitio dextras, et tecta subimus.
Templa Dei saxo venerabar structa vetusto.
Da propriam, Thymbræe, domum! da mœnia fessis,

tranquillissima excipit securo portu nos *lassos: egressi* e navibus *veneramur urbem Apollinis. Rex Anius, idem rex populi et sacerdos Apollinis, coronatus* circa *caput taniis et lauro dicata* Apollini, *venit obviam, et agnoscit Anchisen antiquum amicum. Jungimus manus* in signum *hospitii. Reverebar templum Apollinis conditum vetere saxo: O Thymbræe, concede* nobis *propriam sedem, da muros fatigatis,*

Burm. cum fixa sit, jam non agitatur ventis, ut ante; sed est *τρεμόεσσα καὶ ἄτρωτος.*—78. *et fessos* Exc. Burm. *huc f.* Dorvill. *toto* Montalb.—81. *lauru* Caris. lib. I, 109 legit, notante Heins.—82. Aberrant fere codd. Heins. et Burmanni in *Anchisem;* ut vero metro consulant, concinnant reliqua varie: *veteremque A.* vel *veterem Anchisemque* vel *v. A. cognovit.* Etiam pro *agnoscit* plerique ap. Pier. et Heins. *agnovit*, etiam sic vetustiss. fragm. Vatic.—84. *veneramur* aliquot ap. Pier. et Heins. et unus Burm. ex antecedente oratione, aut forte ab aliquo, quem offendebat post v. 79 *veneramur*, quod sequitur, *venerabar*. Eadem de causa et quia oratio paulo molestius decurrit, Jac. Bryant acute suspicabatur, versus 80—84 esse insititios. Saltem hoc concedendum: versus a poëta nondum satis politos et reliquis adaptatos esse. Equidem suspicabar versum 79 post *Accipit* inexpletum relictum, male esse ab alia manu suppletum.—85. *patriam domum* Schol. Horat. Cruqu. lib. III,

NOTÆ

errasse mari, atque adeo aliquando ventorum agitatu mari submersa esse. Deinceps vero Δῆλος *manifesta* vocata est: vel quia Latonæ locum ad pariendum quærenti, tutum a serpentis Pythonis insidiis; subito e mari emersit: vel quod diluvium Ogygium, quod Deucalioneum longe præcessit, prima ex aquis apparuit: vel quod Phœbi oracula, alibi obscura, hic manifesta sunt. Fabulam aliqui referunt ad terræ motus, quibus agitabatur antea, et deinceps agitari desiit; alii ad securitatem portus. Urbs ejus primaria dicta est etiam *Delos*.

80 *Rex Anius, &c.*] Veterum more, rex idem et sacerdos: Apollinis filius ex Rhea, vel Rhæa. Filiæ ejus ex Dorippe fuere tres, *Œno*, *Spermo*, et *Elais*, dictæ *Cænotropæ*, a *καινὸς novus*, et *τρέπω verto:* quod Bacchi beneficio, quicquid tangerent, novas in formas verterent: Œno quidem in *οἶνον vinum;* Spermo in *σπέρμα semen triticeum;* Elais in *ἔλαιον oleum.* Fabula inde est, quod pater magnam eorum vim colligeret, ex donis Apollini Delio oblatis. Constat enim ex antiquis monumentis, quæ citat Cerdanus, aram Apollinis Delii nullo victimarum sanguine cultam fuisse, sed precibus, floribus, &c. unde ait solum Æneas *venerabar;* et preces suas, non etiam victimas commemorat.

85 *Thymbræe*] Strabo l. XIII. ait

Et genus, et mansuram urbem! Serva altera Trojæ
Pergama, reliquias Danaum atque immitis Achilli!
Quem sequimur? quove ire jubes? ubi ponere sedes?
Da, pater, augurium; atque animis illabere nostris.
Vix ea fatus eram: tremere omnia visa repente,
Liminaque, laurusque Dei; totusque moveri
Mons circum, et mugire adytis cortina reclusis.
Submissi petimus terram, et vox fertur ad aures:
Dardanidæ duri, quæ vos a stirpe parentum

et familias, et urbem stabilem! protege secunda Pergama Trojæ, reliquias Græcorum et crudelis Achillis! Quem sequimur? aut quo imperas nos *ire, et ubi statuere sedes? O pater! præbe* nobis *omen, et descende in mentes nostras. Vix dixeram ista: statim omnia visa sunt trepidare, et portæ, et laurus Dei: et totus mons circum concuti, et tentorium sonare apertis recessibus. Humiles cadimus in terram, et vox pervenit ad aures: Trojani fortes; quæ terra vos produxit a prima origine*

Od. 18, quod illustrat Heins. *Da T. domum propriam* Montalb.—87. *Achilli* firmat Heins. et h. l. cf. sup. I, 34, al. *Achillis*. At *Achillei* fragm. Vatic.—90. *erat* Parrhas. in marg.—91. *Liminaque et l.* duo ap. Burm. *limina sunt* Zulich. *que* post *limina* plane abest a Franc. *laurosque* Rottend. tert. a m. pr.—92. *et* deest Leid. et Oudart. *ad auras* aliquot Pier. sec. Hamb. et Witt. v.

NOTÆ

campum esse Thymbram, in agro Trojano, quem Thymbrius fluvius interfluit, in Scamandrum influens, ubi templum est Apollinis Thymbræi: quibus locis ex Servio nomen est a copia thymbræ, herbæ condimentariæ, *sariette*. Hic Æneas Apollinem, non Delium vocat, sed Thymbræum: ut ostendat unum eundemque Deum esse, eumque sibi placabilem reddat, commemoratione Trojani cultus et patrii templi.

91 *Liminaque, laurusque, &c.*] Vel laurus, qua caput simulacri coronabatur. Vel potius laurea sylva, consita in templi limine seu vestibulo: more veterum, qui lucos templis addebant. Notetur hic syllaba *que*, contra naturam producta.

92 *Mons, &c.*] *Cynthus*, mons Deli insulæ: unde Apollo *Cynthius*, et Diana *Cynthia*.

Cortina] Proprie fuit vas tingendis lanis, dictum a *corte*, *bassecour*; vel quia hujus vasis forma rotunda fuit, ut *cortis*, quam rotundam fuisse habemus ex Catone; vel quia vasis hujus magnus erat usus in *corte*. Hinc a formæ similitudine cortinæ appellatio translata est ab Ennio ad significandum *hemisphærium cœli*. 'Quæque freto cava cœruleo cortina receptat.' Hinc ad exprimendum tentorium circa tripoda Delphicum, ubi sedens Pythia puella vaticinabatur. Hinc ad vela illa quibus in theatro histriones latent; et in sacris libris quælibet pellicea tentoria, *courtines*. Alii aliunde deducunt: vel a *corio* Pythonis serpentis, ex quo tentorium Delphici tripodis factum dicunt: vel a *corde* puellæ, quod illic a Phœbo tenebatur: sed primum probabilius Vossio videtur, Scaligero, &c.

Prima tulit tellus, eadem vos ubere læto
Accipiet reduces. Antiquam exquirite matrem.
Hic domus Æneæ cunctis dominabitur oris,
Et nati natorum, et qui nascentur ab illis.
Hæc Phœbus: mixtoque ingens exorta tumultu
Lætitia; et cuncti, quæ sint ea mœnia, quærunt;
Quo Phœbus vocet errantes, jubeatque reverti.
Tum genitor, veterum volvens monumenta virorum,
Audite, o proceres, ait, et spes discite vestras.
Creta Jovis magni medio jacet insula ponto;

majorum, eadem fertili sinu excipiet vos redeuntes: quærite veterem genitricem. Illic familia Æneæ regnabit in regiones omnes, et filii filiorum, et qui orientur ab illis. Apollo hæc dixit: *et gaudium magnum ortum* est *mixto tumultu, et omnes inquirunt quæ sit ea urbs, quo Phœbus revocet vagos, et imperet* eos *redire. Tunc pater* meus *recogitans historias antiquorum hominum, dixit: O primates, audite, et intelligite spes vestras. Creta, insula Jovis magni, sita est* in *medio mari: ubi*

sup. v. 40.—94. *de stirpe* aliquot Pieriani.—95. *læta* pr. Rottend. pro var. lect. vel *toto* Sprot.—96. *exq. terram* Zulich. ex interpr.—98. *ab ipsis* Ven.—99. *excita* Hugen.—100. *sint hæc* Ven. *quæ sunt* Leid., sed v. Burm. cf. sup. II, 123.—101. *jubeatve* ed. Ald. et Junt. Goth. pr.—102. *volvens veterum* multi. *priorum* Montalb.—103. *o* deest quatuor Burm. *dicite* tres.—104. *medio magni*

NOTÆ

Hic autem ambiguum est, an *velum* simpliciter, an etiam *tripodis* tentorium significet: cum dubium sit an ex tripode, an per puellam, an per Anium regem, an sola Dei voce redditum sit ex adytis hoc Æneæ oraculum.

95 *Ubere*] De *ubere* terræ, pro ubertate, Æn. I. 535. et Ge. II. 185.

97 *Domus Æneæ, &c.*] Versus ii duo vaticinium continent, de magnitudine Romani imperii. Traducti sunt ex Homero Iliad. XX. 306. ubi Neptunus Æneam ab Achille occidendum periculo eripit. Sed apud Homerum illic, et in hymno Veneris 197. omnia exemplaria habent, non πάντεσσιν *cunctis*, sed Τρώεσσιν *Trojanis*: unde plerique putant Æneam non venisse in Italiam, sed post Priameæ familiæ excidium Trojæ regnasse: cujus rei sane multa vestigia et argumenta profert Bochartus in dissertatione quam Segresius præfixit Gallico suo Virgilio: prævaluit tamen Italorum opinio, quam secutus est Virgilius.

102 *Volvens monumenta, &c.*] Erravit in ea explicatione oraculi et pater et filius: pater quidem, quod in re dubia, qualis erat origo Trojanæ gentis, quæ per Dardanum ex Italia, per Teucrum e Creta oriebatur, minime dubitarit: filius autem, quod patrem non monuerit, se a Creusa abeunte audivisse, sibi sedes a Diis in Italia ad Tybrim fluvium esse paratas; quod in alteram interpretationis partem deflectere patris animum potuisset: vide Æn. II. 781.

104 *Creta, &c.*] *Candie,* ingens insula Mediterranei Maris: inter

Mons Idæus ubi, et gentis cunabula nostræ.
Centum urbes habitant magnas, uberrima regna:
Maximus unde pater, si rite audita recordor,
Teucrus Rhœteas primum est advectus ad oras,
Optavitque locum regno. Nondum Ilium, et arces
Pergameæ steterant; habitabant vallibus imis.
Hinc mater cultrix Cybelæ, Corybantiaque æra,

est *mons Ida, et origo nationis nostræ;* incolæ *illius occupant centum urbes magnas, regna fertilissima: unde, si bene memini auditarum* rerum, *maximus pater Teucer primo advenit ad promontorium Rhœteum, et elegit sedem regni: nondum Ilium et arx Pergamus condita erat, degebant in profundis vallibus. Hinc* venit *mater Cybele protectrix* loci *et cymbala Corybantia, et sylva Idæa: hinc fidele arcanum*

Goth. tert.—105. *ibi* multi ap. Burm. *et* deest Zulich.—106. *urbis* multi Pier. et duo Heins. At *urbes* Valerius Probus in codice, qui ipsius Maronis fuerat, scriptum repererat, ap. Gell. XIII, 19.—108. *Teucrus* defendit Heins. e libris et Grammaticis; adde fragm. Vatic. alii *Teucer*, vel *Teucros*, v. Pier. et Bened. *adductus* alter Hamb. *delectus* pro *delatus*, et a m. sec. *devectus* Leid. unus. *primum transvectus* Goth. sec. *in oras* multi ap. Pier. fragm. Vatic. p. 172, et tres Goth. *Critheas—in oras* Dorvill.—109. *Aptavitque* aliquot Burm. cum Goth. sec. *regni* Hamb. sec. *Ilion et* duo etiam hic.—111. *Hic* Nonius Marcellus in *colere*, Serv. ad Æn. x, 220 et Wall. Porro varie scribitur, *Cybele, Cybeles, Cybeli* (hoc quidem inani, ut solet, verborum apparatu ornat Catrœus) apud Pier. et Heinsium, cujus docta nota est

NOTÆ

Ægeum et Libycum mare: olim urbibus clara centum, unde ab Homero in Iliade ἑκατόμπολις dicitur: in Odyss. habet tantum urbes ἐννενήκοντα *nonaginta:* præcipuæ fuerunt *Gnossus, Gortyna, Cydon, Dictynna.* De Jovis in ea insula cunabulis; deque *Cybele* et *Corybantibus,* Ge. IV. 151. et mox 111.

108 *Teucrus Rhœteas*] Teucer, Scamandri Cretensis filius, cum insula frugum inopia laboraret, dicitur, ad sedes novas quærendas, cum tertia populi parte solvisse; acceptoque oraculo, ibi se positurum sedes, ubi esset a terrigenis noctu oppugnatus, in Phrygia circa Amaxitum et Rhœteum Troadis in Hellesponto promontorium maxima murium multitudine vexatus, ibi sedem fixit, templum constituit Apollini Smintheo, cujus simulacrum pede premebat murem, qui Phrygia aut Cretica lingua σμίνθος appellatur. Præterea veterum colonorum more, patria nomina intulit in Troadem, et montem vocavit Idam ab Ida Cretensi monte. Æn. II. 801. a patre suo Scamandrum fluvium, qui antea Xanthus vocabatur; unde Homerus ait Xanthum a Diis vocari, Scamandrum ab hominibus; id est nomen hoc esse illo recentius. Denique cultum Cybeles matris Deorum in Phrygiam intulit e Creta, ubi illa Jovem pepererat et aluerat.

109 *Optavitque locum regno*] *Elegit:* sic Æn. I. 429. 'Pars optare locum tecto.' Et vero primus ibi regnavit: pauloque post venit ex Italia Dardanus, qui ab ipso in generum ac successorem ascitus est. Æn. I. 289.

111 *Mater, &c.*] Quæ et *Rhea,* et *Ops,* Saturni uxor, mater Deorum ac terra ipsa. Nomen, vel a

Idæumque nemus; hinc fida silentia sacris,
Et juncti currum dominæ subiere leones.
Ergo agite, et, Divum ducunt qua jussa, sequamur:
Placemus ventos, et Gnosia regna petamus.
Nec longo distant cursu; modo Jupiter adsit,
Tertia lux classem Cretæis sistet in oris.

ceremoniarum, et juncti leones traxerunt currum Deæ. Itaque agite, et eamus quo mandata Deorum nos ducunt. Propitiemus ventos, et proficiscamur in regnum Creticum. Neque abest longo spatio: dum Jupiter faveat, tertia dies appellet naves ad littus Creticum. Sic locutus immolavit in altaribus dignas victimas: Nep-

ad h. l. et, ut *Cybeles* cum ceteris conveniret, mutatum etiam *mater* in *matris*, et refinxere adeo: *Hinc matris cultri Cybeles* ap. Pier. Nam librariorum lapsus sunt *Cybili*, *Cibili*, *Cibeli*, *Cybile*, *Cibelæ*, et al. Sane mons ille Phrygiæ, qui Matri Deum nomen dedit, recte scribitur et *Cybelus*, sc. mons, et *Cybele*, et *Cybelon*, Græcisque τὸ Κύβελον, τὰ Κύβελα, ἡ Κυβέλη (unde ipsa Dea ἡ Κυβέλη et Κυβήλη). Heinsius *Cybelæ* prætulit hic et XI, 768, quoniam Virgilius talem formam amat, et quod hoc proximum est lectioni vulg. *Cybele*, quæ in plerisque libris, etiam Medic. et Fragm. Vatic., occurrit (item in tribus Goth.), et a Nonio Marcello firmatur. Interpretati autem erant vulgo, ut ex Pompon. Sab. apparet: *mater Cybele cultrix*, sc. sacrorum. *C. ira* Witt. pro *æra*. —112. *et fida* Schol. Cruqu. Horat. III Od. 1.—113. *vincti* Franc. *victi* Dorvill. —114. *Divum* Gud. *quo* Goth. sec. *qua ducunt* tres Burm. *qua fata* ed. Ven.— 115. *Gnosia* e scriptis tuetur Heins. Gud. et alii *Cnosia*. Vulgo *Gnossia;* sed de hac scripturæ varietate auctores de nummis et marmoribus sunt videndi. Dijudicanda omnino res est ex eo, quod simplici litera veteres, geminata seriores, utebantur.—116. *Nec distant longo* Menag. sec.—117. *sistat* Hamb. sec.

NOTÆ

Cybele monte Phrygiæ: vel a κυβήβειν, *in caput saltare, caput rotare*, quod in sacris ejus ministri crebro caput rotarent. Et vero Græcis ipsa dicitur et Κυβέλη, et Κυβήβη. Vocabantur ministri illi *Corybantes*, *Curetes*, et *Dactyli Idæi*, Jovis altores, qui frequenti cymbalorum æreorum pulsu in sacris utebantur. Vehebatur curru, quia ex Lucret. l. II. 600. terra est, terra autem in medio pendet. Trahebatur a leonibus, quia mater est omnium, et parentum officiis proles etiam ferocissima molliri debet. Cetera ejus mysteria ibi fuse ab eodem Lucretio explicantur. Premebantur autem ejus sacra gravi silentio, ut et Cereris ceremoniæ: fortasse ut inscrutabilem terræ profunditatem exprimerent. Reliqua vide G. IV. 151. et Æn. VI. 784. *Cultrix Cybelæ*] In quo Phrygiæ monte culta esse dicitur: atque adeo hunc incoluisse dici potest, et protexisse, quomodo Juno Carthaginem, l. I. 20. 'Quam Juno fertur terris magis omnibus unam Posthabita coluisse Samo.' Alii *cultrix Cybele*, pro cultrice montium, in quibus coli amavit, quo nomine eam appellat Catul. de nuptiis Pelei, 300. 'Unigenamque sinu cultricem montibus Idæ.'

115 *Gnosia regna*] Cretam, cujus urbs præcipua *Gnosus*, supra 104.

116 *Jupiter*] Sumitur hic, vel pro Deorum rege, qui natus in Creta eidem præfuerat; vel pro aëre ventis impulso, ut a Catullo sumitur in Pha-

Sic fatus, meritos aris mactavit honores,
Taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo;
Nigram Hyemi pecudem, Zephyris felicibus albam.
  Fama volat, pulsum regnis cessisse paternis
Idomenea ducem, desertaque littora Cretæ;
Hoste vacare domos, sedesque astare relictas.
Linquimus Ortygiæ portus, pelagoque volamus,

tuno taurum; tibi taurum, o Phœbe formose: Tempestati ovem nigram, Zephyris propitiis candidum. Rumor spargitur, ducem Idomeneum ejectum abiisse e paternis regnis, et littora Cretæ esse *vacua, domos carere hostibus, et regionem relictam patere. Linquimus portus Deli, et mari currimus: et radimus Naxum* in *montibus*

cf. Burm.—118. *mactabat* ap. Nonium in *honor*, et ap. Macrob. IV Sat. 1.—121. *regno c. paterno* pr. Hamb., quod esset pedestre.—123. *domus* aliquot Heins. ut fere semper variant scripti in h. v. *domum* aliquot Pieriani, it. fragm. Vatic. *atque vacare* Zulich. a m. sec. Porro libri et grammatici olim distinxerunt: *desertaque l. C. Hoste, v. d.* Possit etiam distingui: *desertaque l. C. Hoste vacare, domos sedesque a. r.* Sed vulgaris interpunctio satis com-

NOTÆ

selo: 'sive utrumque Jupiter Simul secundus incidisset in pedem.'

118 *Honores*] Pro sacrificiis sæpe sumuntur: infra, 547. 'Junoni Argivæ jussos adolemus honores.' De *Neptuno*, Æn. I. 129. De *Apolline*, Ecl. III. 104.

120 *Nigram Hyemi, &c.*] Per *Hyemem*, intelligit *Tempestates*, quæ ex Cicer. de Nat. Deorum III. 51. 'Populi Romani ritu consecratæ sunt..... nostri duces, mare ingredientes, immolare hostiam fluctibus consueverunt.' Ad hunc morem allusit Virgilius, hic, et v. 772. 'Tempestatibus agnam Cædere deinde jubet.' Et notat hic Taubmannus ex Plauto, *pecudem* maxime de ovino genere dici. *Venti* quoque Deorum loco habiti sunt, tam apud Græcos ex Herodoto, qui l. VII. Athenienses inducit Boreæ sacrificantes; quam apud Romanos ex Seneca Natur. Quæst. l. V. 17. qui ait, Augustum in Gallia commorantem, Circio, Galliæ Narbonensis peculiari vento, templum vovisse ac fecisse. De *Zephyro*, Ecl. V. 5. At notat Macrobius hæc sacrificia, non in templo Deliaco facta esse, ubi sanguinem fundi nefas erat. Et vero non sacrificasset Hyemi et Ventis ad aram Apollinis. Ubi igitur? fortasse in littore.

122 *Idomenea*] Ionice, Ἰδομενῆα, ut longa sit penultima, ut Æn. I. 616. 'Ilionea petit dextra.' Idomeneus filius Deucalionis, nepos fuit Minois Cretensis regis, duxitque Cretenses ad Trojanum bellum: unde rediens cum in tempestate vovisset se sacrificaturum Diis, quod sibi appulso primum occurreret, occurrissetque filius; eum pater immolavit; orta deinde peste pulsus est rex a civibus, quasi impius in prolem, atque ita Diis invisus. Inde abiisse dicitur in Calabriam Italiæ, et ad Salentinum promontorium urbem condidisse. Ait tamen interpres Lycophronis, eum a Nauplio pulsum, Eubœæ rege: qui ut necem Palamedis filii, Ulyssis dolo a Græcis ad Trojam occisi, vindicaret; Cretam occupaverat. Diodorus non pulsum Idomenea, sed in patria diem obiisse censet.

124 *Ortygiæ*] Antiquum nomen Deli insulæ: vel ab ὄρτυξ, *coturnix*,

Bacchatamque jugis Naxon, viridemque Donusam,
Olearon, niveamque Paron, sparsasque per æquor
Cycladas, et crebris legimus freta concita terris.
Nauticus exoritur vario certamine clamor;

sonantem tumultu *Baccharum, et viridem Donysam*, et *Olearon, et Paron candidam, et Cycladas sparsas per mare, et freta distincta multis insulis. Tollitur clamor nautarum diverso conatu. Socii impellunt* sese, *ut adeamus Cretam et*

moda.—125. *Bacchantemque* Menag. pr. *Naxum* fragm. Vatic., ut mox *Olearum* et *Parum*. *Nason* aliquot Pierii, quem vide. *Donysam* vulgo legitur: sed *Donusam* aliquot ejusdem, ut in codd. Plinii et Taciti scribitur; et Græce *Δονοῦσα* vel *Δονουσία*; nemo scribit *Δονύσα*, etsi ex *Διονυσία* ductum esse volunt. v. Steph. h. v. *Donisam, Donissam, Dinosam* alii, vitiose.—126. *Olearon* Heins. secundum Medic. et vetustiores alios. *Olearum* fragm. Vatic. At alii *Oliaron*. Græce utrumque scribitur *'Ωλίαρος* et *'Ωλέαρος*. v. Heins. et Pier. *Parum* aliquot Pier. cum fragm. Vatic. *Pharon* Medic. et al.—127. *freta concita* omnes fere libri, etiam fragm. Vatic., edd. item (cum Servio et Donato) Grammatici ap. Heins., qui tamen prætulit *consita*, ut jam Dan. Heins. ediderat, laudatque pro ea lectione primum Moret. Ad Sporadas referendum id esse, facile patet. Sed, quid in illa tot tantisque auctoritatibus firmata lectione *concita* reprehendendum sit, non facile videas. Hoc porro video, esse eam doctiorem, quam *consita*, et ex maris natura in fretis. Denique non intelligo, quam poëticum hoc sit, tam accurate Cycladas et Sporadas distinguere, quod vix in geographicis libellis fieri solet. Suo jam tempore *consita* a multis lectum narrat Cerda, recte tamen inhæret alteri, vel Paullini auctoritate, qui et ipse legerat ac probarat *concita*. *concita remis* aliquot Pier. *ventis* pr. Hamb. pro var. lect. Wall. a m. pr., sed *terris* a sec.—128. *exagitur* Oudart. *vario hortamine*, cum hiatu, fuere, qui conjicerent jam ap. Pierium, et nuper firmare voluit vir doctus inter Danos, ut ex Nova Biblioth. Litt. et Artt. eleg. T. IV, P. I, p. 5, intelleximus. Verum *clamor nauticus* est illud ipsum *celeusma* vel *hortamen*, neque adeo cum hortamine exoriri potest; sequitur porro: *Hortantur socii*. Denique *vario certamine* bene ex poëtici sermonis more adjectum; certant inter se manuum opera, studio, dum discessum parant. *vario discrimine* Goth. tert. lapsu librarii,

NOTÆ

caille; quod genus illic, aut primum, aut magna multitudine visum volunt grammatici: vel juxta alios, ab Ortygia Ætoliæ; cujus et hanc, et alias complures Ortygias, colonias fuisse volunt.

125 *Bacchatamque jugis Naxon*] *Naxus*, una Cycladum, insula nobilissima, ad meridiem Deli, vino fertilis, unde Baccho dicata: quia Ariadnen, a Theseo raptam ibique relictam, fertur excepisse. *Bacchata* dicitur, id est frequentata a Bacchis, furiosis Bacchi comitibus fœminis: Ecl. v. 29. 69. Hodie *Naxi*.

Viridemque Donusam] Jacet inter Icariam et Gyarum, marmore viridi celebris: hodie *Donussa*.

126 *Olearon, &c.*] *Olearos* vel *Oliaros*; juxta Nigrum nunc dicta *Quiniminio*. *Paron*.] *Paros*, hodie *Pario*, niveo marmore nobilis. De *Cycladibus*, supra, 74.

127 *Concita*] Propter angusta inter insulas spatia. Alii *consita*, i. e. ubi variæ terræ, seu insulæ, quasi *sata* et *seminatæ* sunt.

Hortantur socii, Cretam proavosque petamus.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntes,
Et tandem antiquis Curetum allabimur oris.
Ergo avidus muros optatæ molior urbis,
Pergameamque voco, et lætam cognomine gentem
Hortor amare focos, arcemque attollere tectis.
Jamque fere sicco subductæ littore puppes;
Connubiis arvisque novis operata juventus;
Jura domosque dabam: subito cum tabida membris,
Corrupto cœli tractu, miserandaque venit
Arboribusque satisque lues, et letifer annus.
Linquebant dulces animas, aut ægra trahebant

majores. Ventus suboriens a puppi propellit navigantes: ac demum appellimur ad vetera littora Curetum. Ergo cupidus exstruo muros desideratæ urbis, et eam *appello Pergameam: et hortor populum gaudentem* hac *appellatione,* ut *curet domos, et erigat arcem* alto *fastigio. Et jam ferme naves deductæ* e mari stabant *in littore sicco: juventus vacabat conjugiis et agris novis: distribuebam leges ac domos: cum repente pestis funesta,* et *putrida, et annus mortifer venit in corpora, et* in *arbores, et* in *segetes, vitiatis spatiis aëris.* Socii *amittebant dulces animas, aut trahebant languentia corpora: præterea Sirius* cœpit *urere campos infœcundos:*

qui e supinis et stupidis prorsus fuit in illo codice.—129. *Cretan* pr. Moret. *Cretas* Hugen.—131. *Set tandem* Medic. *allabitur* idem a m. pr. et Venetus. *illabitur* Zulich., sed correctum. *labimur* sec. Hamb.—132. *aptare* librarii lapsu ex *optate* Wall., unde Burm. notaverat virum doctum, qui hinc mallet: *aptare emôlior urbis.* Eum conjectorem se fuisse, Burm. Sec. profitetur ad Anthol. Lat. Poët. p. 467. Simili lapsu sup. 109. *aptavit* pro *optavit locum regno.*—133. *Pergameonque* ed. Ven. *et* revocavit Heins., omissum in aliis. Distinxere olim alii: *P. voco lætam c. gentem. H.*—135. *s. l. classes* Hamb. pr.—136. Poterat scribi, saltem pronuntiandum est, *Connubls. arvisque* Ven.—137. *dabant* Zulich.—138. *Corrupta* Rottend. a m. pr. *tactu* Hamb. pr. a m. pr. *tracta* Mentel. tert.—139. *et l. annus Linquebat d. a.* aliquot

NOTÆ

131 *Curetum oris*] Cretam significat: ubi *Curetes* populi, vel familia fuit ministrorum Cybeles: sic dicti juxta Strabonem, l. x. a κουρὰ *tonsura,* quia anteriorem capitis partem detonsam gestabant. Saltationis armatæ inventionem iis Plinius tribuit. Ceteri etiam tympana, quorum strepitu Jovem recens natum Saturni patris voracitati subduxere. Iidem dicti *Corybantes* et *Idæi Dactyli.*

134 *Amare focos*] Servius ait commendari studium sacrificiorum, quæ semper igne perficiebantur: ego curam privatarum domorum et rei familiaris. Id enim focus sæpe significat: ut cum dicimus, *pugnare pro aris et focis;* id est, pro re sacra ac profana, publica ac domestica.

136 *Operata, &c.*] Vel *operam dabat* connubiis et agris colendis, ut explicat Donatus. Vel *sacrificabat* pro felici successu conjugiorum et agrorum: nam, et ante hæc omnia præibat apud veteres sacrificium, et *operari* simpliciter, *sacrificare* interdum significat, ut Ge. I. 339. 'lætis operatus in herbis,'

Corpora; tum steriles exurere Sirius agros;
Arebant herbæ, et victum seges ægra negabat.
Rursus ad oraclum Ortygiæ Phœbumque remenso
Hortatur pater ire mari, veniamque precari:
Quam fessis finem rebus ferat; unde laborum
Tentare auxilium jubeat; quo vertere cursus.
Nox erat, et terris animalia somnus habebat.
Effigies sacræ Divum Phrygiique Penates,
Quos mecum a Troja mediisque ex ignibus urbis
Extuleram, visi ante oculos astare jacentis
Insomnis, multo manifesti lumine, qua se
Plena per insertas fundebat Luna fenestras;

herbæ siccabantur, et messes aridæ non dabant cibum. Pater meus *hortatur* me ut *remenso mari eam iterum ad oraculum Deli,* et ad *Phœbum; et* ut *orem veniam:* et petam, *quem terminum ponat rebus afflictis, unde imperet* nos *quærere subsidium* in tot *difficultatibus, et quo convertere cursum. Nox erat, et somnus tenebat animalia per terras. Statuæ sacræ Deorum, et Penates Phrygii, quos exportaveram mecum a Troja, et e medio incendio urbis; visi* sunt *in somnis stare ante oculos decumbentis, multa luce conspicui: qua* parte *Luna plena mittebat suum lumen per fe-*

codd. ap. Pier.—141. *dum* Parrhas. in marg. *serius* Menag. *exuere* Wall.—142. *Ardebant* tres Burm. cum fragm. Vatic. *seges ipsa* alter Goth., ex lapsu librarii. *negabant* Gud. et Mentel. a pr. m., quod placebat Heinsio. *negare* fragm. Vatic. a pr. m.—143. *Oraculum* plene in multis codd. et edd. *revise* Puget., sed v. sup. II, 181.—145. *Quam finem* Heins. e Grammaticis et codd. post Pierium restituit. Adde fragm. Vatic. alii *quem*. *quem finem fessis* tres Burm.—146. *temptari* Leid. un. et Oudart. (scilicet scribitur fere *temptare*) *auxiliumque jubet* alter Hamb.—147. *in terris* pr. Hamb. a m. sec. *et somnus t. a. h.* Dorvill.—149. *ab T.* Parrhas. in marg. et fragm. Vatic. *que* abest a Moret. sec. Porro Burm. conj. *urbe Extuleram*.—150. *jacentes* Menag. et Witt., sed *oculi jacentes* argutius quid habent quám pro carminis epici dignitate. *jacenti* Græv. et Leid. eleganter, jam Burmanno judice. Nec tamen deterius est *jacentis*, sc. Æneæ.—151. *In somnis* passim editum: est hoc exquisite pro in somno, per somnum. Hactenus bene. Sed, si visi astare Penates *multo manifesti lumine* et quidem *Lunæ*, quæ per fenestras se immittebat, non somnium esse hoc potuit. Et inf. 173 *Nec sopor illud erat* etc. Quod si hoc forte aliter expediri posset: tamen prius illud necessario requirere videtur *Insomnis*, quod alii habent, ut vigilanti species Deorum fuerit exhibita. Dubitationem recte movit etiam Trappius; datam solutionem vix probes. *insomnes* pr. Rottend. *manifesto lumine* aliquot ap. Heins. solenni

NOTÆ

141 *Sirius*] Stella in ore majoris canis, quæ *canicula* dicitur: de ea Ge. II. 353. De *Ortygia*, sive Delo insula, supra, 124. de *Phœbo*, Ecl. III. 62. De *Phrygiis Penatibus*, Æn. II. 717.

152 *Insertas*] Servius explicat, *inseratas*, id est, *non seratas, non clausas sera;* per syncopen, ut Æn. II. 379, 'Aspris sentibus,' pro *asperis:* paulo durius. Turnebus, *ædibus insertas et interpositas*, ad lucem admittendam, Germanus, *trajectas et penetratas lu-*

Tum sic affari, et curas his demere dictis:
Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
Hic canit; et tua nos en ultro ad limina mittit.
Nos te, Dardania incensa, tuaque arma secuti;
Nos tumidum sub te permensi classibus æquor:
Idem venturos tollemus in astra nepotes,
Imperiumque urbi dabimus. Tu mœnia magnis
Magna para, longumque fugæ ne linque laborem.
Mutandæ sedes. Non hæc tibi littora suasit
Delius, aut Cretæ jussit considere, Apollo.
Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt:
Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebæ:
Œnotri coluere viri: nunc fama, minores
Italiam dixisse, ducis de nomine, gentem;

nostras hiantes. Tunc sic visi sunt *me alloqui, et auferre solicitudinem his verbis: Quod Apollo dicturus* esset *tibi appulso* ad *Delum*, hoc ipsum tibi *prædicit hoc loco, et ecce nos ipse sponte mittit in tuam domum. Nos* post *Trojam combustam, secuti* sumus *te et tua arma; nos te duce percurrimus navibus procellosum mare; nos ipsi extollemus ad sidera futuros posteros* tuos, *et dabimus imperium* orbis *urbi* tuæ. *Tu destina magnos muros* nobis *magnis, et ne abjice laborem longi itineris. Mutanda* est *regio: Delius Apollo non suasit tibi* adire *hæc littora, nec jussit* te *manere in Creta. Est regio*, quam *Græci cognomine appellant Hesperiam: terra vetus, potens bello et fertilitate agrorum. Populi Œnotrii* hanc *tenuerunt: nunc rumor* est *posteros vocavisse nationem Italiam, e*

aberratione. *manifeste* Leid.—152. *incertus* Menag. pr.—153. Deesse hunc versum in multis exemplaribus, Serviana monent. *Cum* Goth. sec.—154. *Quæ t. d. Ortygiæ* Sprot. *Quid tibi* Parrhas. in marg. *dilato* Hamb. sec. *est* abest a tribus Burm.—155. *Hinc* tert. Rottend. *en ultra* Hugen. *en tua nos ultro* Dorvill. *nos ultroque* Puget. *lumina* Hamb. sec.—156. *incensaque tua* Wall. —157. *permissi* Sprot. a m. pr. *emensi* Dorvill. a m. pr. *permesi* olim in multis, ut Serviana monent, addito: *Hic versus variasse dicitur;* quod ad istam scripturæ varietatem refero.—158. *ad astra* Mentel. pr. et Serv. Fuld. ad I, 22 cum binis Goth.—160. *neu* Hamb. pr. *furorem* Wall. a m. pr.—161. *suadet* Sprot. pro var. lect.—162. *haud* aliquot Pieriani, Ven. et ed. pr. variatione solenni, quam et paulo ante vidimus. *in Creta* e Cledonio Heins. Porro *Crete, Creta, certe* librariorum aberrationes. *consistere* Goth. pr. Hamb. pr. et ed. pr. perpetuo lapsu. *considere, jussit* duo Heins. et aliquot Pier.—163—166. Iidem vss. sup. I, 534—537.—165. *Œnotrii* Medic. et alii, male. v. sup. I, 532. *tenuere* Wall. et Vratisl. perpetua mutatione.—166. *duxisse* fragm. Vatic.

NOTÆ

mine. Alii, *hiantes, quibus lumen intertum erat;* quo fere modo dixit, Æn. II. 135. 'per noctem obscurus in ulva Delitui;' id est, *per noctem obscuram.*

163 *Est locus, &c.*] Hi versus et sequentes omnino translati sunt ex Æn. I. 534. ubi fuse explicantur.

Hæ nobis propriæ sedes; hinc Dardanus ortus,
Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
Surge age, et hæc lætus longævo dicta parenti
Haud dubitanda refer: Corythum, terrasque requirat
Ausonias. Dictæa negat tibi Jupiter arva.
Talibus attonitus visis, ac voce Deorum,

nomine ducis. Hæ sedes addictæ sunt *nobis: hinc natus* est *Dardanus, et pater Iasius, a quo* Dardano *principe genus nostrum* ductum est. *Age, surge; et lætus renarra seniori patri hæc verba non* revocanda *in dubium. Quære Coritum, et terras Ausonias. Jupiter negat tibi Cretenses agros.* Ego *stupefactus talibus*

aliquot Pier. et Montalb. *gentes* duo ap. Burm.—167. *Hæc* Menag. pr. et Franc. *vobis* Franc. *hac vobis* Witt. *hæ propriæ nobis* Wall. *hic D.* tert. Mentel. a pr. m.—168. *vestrum* ed. Ven. Cum *Dardanus pater* potius commemorandus h. l. videatur, quam *Iasius pater*, cogitare possis leg. *Dardanus Iasiusque patres.* Sed potest poëta idem voluisse et altero loco neglexisse: *Dardanus* pater *Iasiusque pater*. Omnino si semel manifestum fit aliquo in loco, poëtam noluisse accurate loqui, in singulis hærendum non est.—169. *hæc* abest a Witt.—170. *dubitata* Zulich. *Corythum* scriptionem e libris et ratione grammatica restituit Heins. Est enim Κόρυθος. Vulgo *Coritum*, et librariorum ludibria; *Choritum*, *Chorythum*, *Corintum*. v. Burm. h. l. et ad Rutil. Itin. I, 600. *requirat* Heins. cum melioribus, etiam fragm. Vatic. v. Bened. Vulgo alii *require*. Nonnulli *requiras*.—172. *jussis* tres ap. Burm. *et voce* Medic.

NOTÆ

167 *Dardanus... Iasiusque pater, &c.*] *Pater* ad posteros refertur, non ad Dardanum, qui ejus frater fuit: ambo Electram habuere matrem, filiam Atlantis Mauritaniæ regis, uxorem Coryti Tusciæ regis in Italia; sed Iasius hunc Corytum habuit patrem; Dardanus Jovem. Mortuo Coryto, ortoque de succedendi jure dissidio, Iasium Dardanus occidit: ideoque pulsus a Tuscis, et a Siculo Hispaniæ rege, Electræ fratre, qui ad componenda dissidia venerat; primo in Samothraciam insulam fugit, ac deinde in Phrygiam, ubi Teucri filiam accepit in conjugem, et cum eo gentis hujus parens fuit, quæ deinde Trojana dicta est. Igitur, *a quo*, non ad Iasium, sed ad Dardanum referri debet. Æn. I. 289.

170 *Corythum*] *Corythus*, mons et urbs Tusciæ, nunc *Cortona*: vel a Coryto, Dardani, ut putabatur, patre sic dicta; vel a κόρυς *galea*, quam Dardanus illic in pugna amisit. De *Tuscia* sive *Etruria*, Italiæ regione, Æn. VIII. 479.

171 *Ausonias. Dictæa, &c.*] Italiam volunt dictam esse Ausoniam ab *Ausone*, Ulyssis et Calypsus filio: at male; non enim hic Penates Æneæ nomen hoc Italiæ tribuerent, cum vix dum natus esset Auson, tantum abest ut illic regnaret. Nisi usurpatum id putemus per anticipationem temporis. Alii volunt *Ausones* dictos esse Græcis, veteres eos Latii populos, qui Latinis *Aurunci* dicebantur, commutatione vulgari literæ *r* in *s*. Et bene: nam *Aurunci* antiquiores fuerunt Ulyssis et Æneæ temporibus, siquidem ait Latinus Latii rex. Æn. VII. 206. 'Atque equidem memini.... Auruncos ita ferre senes.' *Dictæa arva*, Cretensia sunt, a monte *Dicte*, ubi educatus est Jupiter, nunc *Lasthi*;

(Nec sopor illud erat; sed coram agnoscere vultus,
Velatasque comas, præsentiaque ora videbar.
Tum gelidus toto manabat corpore sudor.)
Corripio e stratis corpus, tendoque supinas
Ad cœlum cum voce manus, et munera libo
Intemerata focis. Perfecto lætus honore
Anchisen facio certum, remque ordine pando.
Agnovit prolem ambiguam, geminosque parentes;
Seque novo veterum deceptum errore locorum.
Tum memorat: Nate, Iliacis exercite fatis,
Sola mihi tales casus Cassandra canebat.

jussis et sermone Deorum, (neque enim hoc erat somnus; sed videbar coram distinguere vultus, et capillos velatos, et facies præsentes: et *tum sudor frigidus fluebat toto corpore,) effero corpus e lecto, et extollo ad cœlum manus inversas cum prece, et injicio flammis pura dona: confecto sacrificio lætus facio Anchisen certum* de iis rebus, *et explico ordine prodigium.* Anchises *animadvertit familiam ancipitem, et binos* ejus *auctores: et se delusum* esse *novo errore antiquarum regionum. Deinde ait: Fili, agitate fatis Trojanis: sola Cassandra mihi prædicebat tales*

cum al. Heins. et Pier.—174. *Vittatasque* Wall. ex interpr.—175. *pectore* duo Burm. Parenthesin vix necesse ad hujus versus finem continuare. Poëta data opera ἀτάκτως loqui potuit tali in re; tumque versus sic decurrunt: *Talibus attonitus visis ac voce Deorum* (scil. factus sum.) *Nec s.—manabat corpore sudor.*—176. *e* deest aliquot Pierianis et Franc. *ex* Voss. *ex structis* Dorvill. cf. Burm.—178. *Præfecto* Franc.—179. *Anchisem* multi.—180. Nonius forte *ancipitem.* sed v. Heins.—181. *decepto* Rottend. tert. *errore viarum* pr. Hamb., sed v. Burm. *c. parentum* aliquot Pier.—182. *Italicis* Sprot. *flammis* Goth. tert. a m. pr. *factis* fragm. Vatic.—183. *casus tales* duo Burm. *canebas* pr. Hamb. *monebat* sec. Moret. *tenebat* Goth. pr. In Witt. hic

NOTÆ

in parte orientali Cretæ: ab aliquibus Idæ pars esse dicitur, et distinguitur ab aliis.

174 *Velatasque comas*] Ornatas vittis, quæ etiam sacrarum statuarum capitibus alligabantur. Æn. II. 168.

176 *Supinas*] Ita sublatas, ut palmæ cœlo obvertantur.

177 *Munera libo, &c.*] Penatibus et Laribus sacra fiebant: alia quotidiana et privata; alia publica in compitis, unde apud Romanos dicebantur *Compitalia.* Privata vulgo *ad focum,* aliquando etiam ad aram, quæ in sacrario domus erecta erat: eaque fiebant, thure, vino, coronis, et laneis et floreis, cibo aliquo lautiore e mensa in ignem injecto. Patet id præsertim ex Plauto in Aulularise prologo. Publica sacrificia fiebant porca cæsa. Igitur hic *munera intemerata* erunt, purum vinum, ac thus: *quare libari* dicuntur, id est *stillari* et *injici,* Æn. I, 740.

180 *Geminosque parentes, &c.*] *Teucrum,* qui ex Creta; *Dardanum,* qui ex Italia venerat. At vero errorem agnoscere ante debuerat, præsertim ex ultimis Creusæ verbis ad Æneam, Æn. II. 781.

183 *Cassandra*] De illa Priami filia, et vate, cujus vaticiniis nulla fides a

Nunc repeto, hæc generi portendere debita nostro;
Et sæpe Hesperiam, sæpe Itala regna vocare.
Sed quis ad Hesperiæ venturos littora Teucros
Crederet? aut quem tum vates Cassandra moveret?
Cedamus Phœbo, et moniti meliora sequamur.
Sic ait: et cuncti dicto paremus ovantes.
Hanc quoque deserimus sedem, paucisque relictis
Vela damus, vastumque cava trabe currimus æquor.
Postquam altum tenuere rates, nec jam amplius ullæ
Apparent terræ, cœlum undique et undique pontus:
Tum mihi cœruleus supra caput astitit imber,
Noctem hyememque ferens; et inhorruit unda tenebris.
Continuo venti volvunt mare, magnaque surgunt
Æquora; dispersi jactamur gurgite vasto.
Involvere diem nimbi, et nox humida cœlum

casus. *Nunc reminiscor* illam *prædixisse hæc destinata* esse *nostræ genti: et sæpe appellasse Hesperiam, sæpe regna Italica. Sed quis putavisset Trojanos venturos ad littus Italiæ? aut quem tum Cassandra vaticinans movisset? Obediamus Apollini, et admoniti sequamur meliora* consilia. *Sic dixit, et omnes obtemperamus læti verbis ejus. Relinquimus hanc etiam terram, et paucis* ibi *relictis præbemus vela* ventis, *et decurrimus magnum mare cavis navibus. Postquam naves provectæ* sunt in *altum* mare, *nec jam ullæ terræ amplius videbantur;* sed *undequaque aër, et undequaque aqua: tunc cœrulea pluvia decidit mihi supra caput, inducens noctem et tempestatem: et mare terribile* factum est *ob tenebras. Statim venti impellunt mare, et magni fluctus intumescunt: agitamur sparsi immenso mari, nubes obtexerunt diem, et nox imbrifera eripuit lucem: crebro micant fulgura e*

versus post sequentem legebatur; perperam.—184. *Nam* Exc. Burm.—185. *vocavit* Hugen.—186. *Italiæ* Montalb. *ab H. v. littore* Ven. ex interpolat.—187. *ut quem* nonnulli. *quem tu* alii. *quem etiam* Wall. *moneret* multi ap. Pier. et Burm. *moveres* pr. Hamb. a m. sec.—188. *Credamus* Ven. *moniti et* Montalb. *majora s.* alter Hamb. Comparatur Il. A. 216. sententia duntaxat.—189. *dicto* Heins. e melioribus, et tanquam concinnius. Est scilicet alterum *dictis* prosaicum. *dictis cuncti* multi. Versus 192—195 videbis inf. v, 8—11, sed partim variatos.—193. *ulla apparet tellus* codd. et edd. ap. Macrob. v Sat. 3, sed v. Heins.—194. *institit* Hugen., ut ingruit, *ἐνέπεσεν*.—196. *volvont* Gud. *volvent* pr. Moret., vel *agitant* sec. Hamb.—197. *jactatur* Mentel. tert. a m. pr. *turbine* Exc. Burm. et alter Hamb.—198. *cælo* pr.

NOTÆ

Trojanis habebatur, Æn. II. 246. De *Hesperia*, Italia, Æn. I. 534. De *Teucris*, Trojanis, Ibid. 239.

189 *Ovantes*] Proprie *ovatio* erat, minor triumphus, pedestris; ad summum ex equo, non e curru. Nomen est: vel ab acclamatione militum, geminata sæpius litera O, juxta Festum: vel ab *ove*, quæ in minori triumpho immolabatur; non taurus, juxta Plutarchum. Hinc ad lætitiam omnem significandam vox illa traducta; etiam ad corvos, qui dicuntur Ge. I. 423. 'Ovantes gutture corvi.'

Abstulit; ingeminant abruptis nubibus ignes.
Excutimur cursu, et cæcis erramus in undis.
Ipse diem noctemque negat discernere cœlo,
Nec meminisse viæ media Palinurus in unda.
Tres adeo incertos cæca caligine Soles
Erramus pelago; totidem sine sidere noctes.
Quarto terra die primum se attollere tandem
Visa, aperire procul montes, ac volvere fumum.
Vela cadunt; remis insurgimus; haud mora, nautæ
Annixi torquent spumas, et cœrula verrunt.
Servatum ex undis Strophadum me littora primum
Accipiunt, Strophades Graio stant nomine dictæ,

scissis nubibus. Dejicimur a recto *cursu, et vagamur per undas ignotas. Ipse Palinurus ait se non distinguere diem a nocte* in *cœlo, nec cognoscere iter in mediis fluctibus. Itaque vagamur mari* per *tres dies ambiguos* propter *tenebras obscuras, et* per *tres noctes sine astro. Quarto demum die terra primum visa est se erigere,* et *procul ostendere montes, atque emittere fumum. Vela detumescunt, incumbimus remis: non* est *mora, nautæ connitentes convolvunt spumosos* fluctus, *et secant* spatia *cœrulea. Littora Strophadum primo excipiunt me ereptum ex undis. Strophades insulæ Græco nomine appellatæ jacent in magno* mari *Ionio: quas sæva*

Mentel. a m. pr. et alter Hamb. nimirum *diem abstulit*.—199. *abrupti n. ignes* Moret. sec. et sic Giphan. legit secundum Lucret. II, 40 et Lambin., sed et alterum hoc, quod omnes libri cum fragm. Vatic. tuentur, bene dici solet, etiam poëtæ, *nubes, cœlum; ruptum, abruptum, scissum* fulmine. v. Drakenb. ad Sil. Ital. III, 196. *imbribus* Goth. sec.—200. *cæcisque* sec. Hamb. *et cœcis* Wall.—201. *decernere* pr. Hamb. *discrimine* Sprot.—202. *viam* Medic. *mediis P. in undis* ed. Ven.—203. *Tris* codd. et grammatici ap. Heins. *treis* Schol. Horat. Vulgo *tres*. *cæca in caligine* Ven. et Parrhas. *cæca incertos* c. aliquot Pier. *cæca* redit post *cæcis* v. 200 et *unda* post *undis*.—204. *Erramus vento* Parrhas. *et totidem* Hugen. *totidem et* Montalb. utrumque etiam in Pierii codd. occurrebat; recte sublatum. Porro Serviana ad h. v. *Hinc Pelopis gentes Maleæque sonantia saxa Circumstant, pariterque undæ terræque minantur. Pulsamur sævis et circumsistimur undis.* Hi versus circumducti inventi dicuntur, et extra paginam in mundo (h. e. margini alliti; ab indocto utique interpolatore). *Circumductos* versus Burm. ex Suet. Aug. 88 interpretatur.—205. *primo* tert. Mentel.—206. *vellere f.* Hugen. *ducere f.* Medic. Pierii. *summum* Zulich. pro var. lect.—207. *remisque* Hugen. *insurgunt* sec. Moret. et Parrhas. cf. Burm.—208. *obnixi* Nonius, sed v. Heins. *adnisi* Ven. Versus denuo occurrit IV, 583.—209. *prima* Medic. et Gud.—210. *Excipiunt* iidem cum fragm. Vatic. et multis aliis, et sic etiam Pierii aliquot.

NOTÆ

202 *Palinurus*] Gubernator navis Æneæ, qui Morphei dolis oppressus in mare decidet, Æn. v. 863. et in Italiam, ad littus Velinum enatans, ab incolis occidetur, nomenque dabit promontorio Lucaniæ Palinuro, Æn. VI. 337.

210 *Strophades Graio, &c.*] Insulæ duæ parvæ, hodie *Strivali*, ad latus Peloponnesi, in Mari Ionio. *Ionium*

Insulæ Ionio in magno: quas dira Celæno,
Harpyiæque colunt aliæ, Phineia postquam
Clausa domus, mensasque metu liquere priores.
Tristius haud illis monstrum, nec sævior ulla
Pestis et ira Deum Stygiis sese extulit undis.

Celæno et aliæ Harpyiæ habitant: ex quo tempore *domus Phinei clausa* est ipsis, *et* præ *timore deseruerunt mensas priores. Non* est *monstrum perniciosius illis, nec ulla pestis aut furor Deorum crudelior extulit se ex undis inferorum. Vultus*

Sed *accipere* poëtæ solenne. *stant; Graio* pr. Hamb. *stant de* Franc.—211. *I. in magno Ionio* pr. Hamb. *in* deest Zulich. a m. pr. nec alibi: quod miror; nam melius abesse *in* videtur. Ceterum non video, quomodo viri docti, qui hiatus in Marone admittere nolunt, huic loco occurrere velint, cum manifestum sit, poëtam æque bene *Insulæ in Ionio* scribere potuisse. Verum, quod negari nequit, Virgilius græcismum et doctrinæ auctoritatem etiam in his hiatibus affectavit. Idem studium elucet in syllaba tono producenda, etiam ubi alia satis commoda oratio et verborum junctura suppetebat; eum spectasse scilicet arbitror partim hoc, ut oratio gravitatem haberet, etiam duriore junctura, partim ut exquisitiorem rationem inferret exemplo Græcæ orationis.—212. *Φινήϊα. Pheneia* duo Burm. *Phyneia* fragm. Vatic.—214. *Tristior haud illis monstris* Witt. *aut* Medic. et ed. Junt. *ille* Schol. Juven. IX, 38. *haud sævior* Ven.—215. *a Stygiis* tert. Rottend.—

NOTÆ

vero mare dicitur: non quod Ioniam alluit, Asiæ Minoris regionem inter Æolidem et Cariam; sed quicquid aquarum interjacet Siciliam inter et Græciam, ad usque promontorium Epiri Acroceraunium, ubi Mare Hadriaticum incipit, quod vocatur a quibusdam *sinus Ionius*. Insulæ porro illæ prius dicebantur *Plotæ:* deinde *Strophades* a *στροφὴ conversio:* quia Calais et Zetes, alati Boreæ filii ex Orithyia, cum Harpyias e Phinei regno ad has usque insulas expulissent; a Jove admoniti ne Harpyias ultra persequerentur, inde represso cursu reversi sunt. Notetur longa diphthongus *æ* ante vocalem correpta, nec elisa, Græco more: *Insulæ Ionio.*

211 *Celæno, Harpyiæque, &c.*] Ponti et Terræ dicuntur filiæ, unde in insulis habitant: nomen ab *ἅρπω, ἁρπάζω, rapio.* Vulgo tres numerantur ab Hesiodo, *Iris, Aëllo, Ocypete.* Alii mutant nomina. Virgilius unam appellat *Celæno,* nec definit aliarum nomina aut numerum. Aliqui quartum addunt *Thyellam.* Vocavit eas Apollonius, *Διὸς κύνας Jovis canes;* Valerius Flaccus, *Jovis famulas;* Virgilius hic, *Furias,* v. 252. *diras,* v. 262. unde probat Servius, et post eum Cerdanus, easdem esse quæ apud inferos dicuntur *Furiæ,* apud superos *Diræ,* in medio *Harpyiæ:* quemadmodum eadem est Diana in terris, Luna in cœlo, Proserpina in inferis.

212 *Phineia*] Phineus Arcadiæ, vel Thraciæ rex, cum filios ex prima conjuge susceptos, fraude novercæ excæcasset; ipse a Jove excæcatus, et immissis Harpyiis vexatus est. Argonautas deinde, in Colchidem ad expeditionem velleris aurei profectos, cum iter docuisset, Calais et Zetes ut gratiam referrent, Harpyias ad Plotas usque insulas persecuti sunt, ut mox diximus.

215 *Stygiis*] *Styx,* inferorum fluvius, de quo *Æn.* VI. 323.

Virginei volucrum vultus, fœdissima ventris
Proluvies, uncæque manus, et pallida semper
Ora fame.
  Huc ubi delati portus intravimus: ecce
Læta boum passim campis armenta videmus,
Caprigenumque pecus, nullo custode, per herbas.
Irruimus ferro, et Divos ipsumque vocamus
In partem prædamque Jovem. Tum littore curvo
Exstruimusque toros, dapibusque epulamur opimis.
At subitæ horrifico lapsu de montibus adsunt
Harpyiæ, et magnis quatiunt clangoribus alas,
Diripiuntque dapes, contactuque omnia fœdant
Immundo; tum vox tetrum dira inter odorem.
Rursum in secessu longo sub rupe cavata,

earum volucrum sunt *feminei, sordidissima effusio alvi, et manus aduncæ, et facies semper pallidæ* præ *fame. Postquam huc appulsi ingressi sumus portum; ecce cernimus passim in campis pingues boum greges, et greges caprarum in pratis, sine custode. Irruimus* in eos *gladiis, et vocamus in prædam et in partem Deos et Jovem ipsum. Deinde in sinuoso littore struimus lectulos, et comedimus pingues carnes. Sed improvisæ Harpyiæ advolant tremendo volatu e montibus, et succutiunt alas magno stridore, et rapiunt cibos, et turpant omnia immundo tactu. Præterea vox* earum *horribilis* est *inter fœtidum odorem. Iterum in recessu remoto sub rupe cavata,*

216. *vultus volucrum* pr. Hamb.—220. *Lecta* Goth. tert. *passis* idem. *in campis* Goth. sec.—221. *caprigenumque genus* alter Hamb. et sic Cod. Thuan. Macrobii VI Sat. 5. *per herbas* ex optimis et plurimis revocavit Heins. adde Pierium. Vulgo *per herbam*.—222. *et* abest a binis Burm.—223. Restituit ordinem verborum ex libris Heins. post Pier. Vulgo *In prædam partemque.* mox *tunc* vulgo alii.—224. *que* abest ab ed. Junt. post *dapibus.*—225. *Et* Voss. *Ac* Witt. *subito* vulgo ante Heins., qui meliores secutus est. *horrifero* Sprot. *de montibus altis* Goth. sec.—226. *plangoribus* aliquot Pier. *allas* et in marg. *halas* Parrhas. *auras* (f. auras) Gud. et Puget. Servius hæc habet ad h. v. "*Sed sane hic versus, qui circumductus est* (cf. sup. ad v. 204), *talis auditur*: resonant magnis stridoribus alæ."—229. *rursus* in aliquot Pier. *rursus secessu* un. Leid.—230. Idem fere

NOTÆ

223 *In partem prædamque Jovem*] Id est, *in prædæ partem.* Et mos erat veterum ut partem spoliorum in bello; aut prædæ in venatione Diis voverent: eamque vel addicerent sacrificiis, vel e tholo et fornice et arboribus ad memoriam suspenderent. Sic Æn. IX. 407. Nisus ad Dianam: 'si qua ipse meis venatibus auxi, Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi.'

224 *Toros*] *Lectos*: juxta grammaticos veteres, a *torta* herba, ex qua struebantur: juxta recentiores, a τονὸς *funis*, quia extentis funibus fiebant.

Arboribus clausi circum atque horrentibus umbris,
Instruimus mensas, arisque reponimus ignem.
Rursum ex diverso cœli cæcisque latebris
Turba sonans prædam pedibus circumvolat uncis;
Polluit ore dapes. Sociis tunc, arma capessant,
Edico, et dira bellum cum gente gerendum.
Haud secus ac jussi faciunt, tectosque per herbam
Disponunt enses, et scuta latentia condunt.
Ergo, ubi delapsæ sonitum per curva dedere
Littora, dat signum specula Misenus ab alta
Ære cavo. Invadunt socii, et nova prælia tentant,
Obscenas pelagi ferro fœdare volucres.

circumtecti arboribus et densa umbra, sternimus mensas, et collocamus ignem in aris. Iterum ex alia parte *cæli et latebris incognitis, turba Harpyiarum stridens advolat circa prædam aduncis pedibus, et fœdat cibos ore. Præcipio tunc sociis* ut *sumant arma, et bellum faciendum* esse *cum sæva turba. Non aliter ac jussi* erant *faciunt, et præparant gladios occultos sub herba, et abscondunt clypeos latentes. Igitur, cum* Harpyiæ *advolantes ediderunt strepitum per sinuosa littora; Misenus ab alto colle dat signum* pugnæ *cava buccina: aggrediuntur socii, et tentant novam pugnam* nempe *vulnerare gladio turpes volucres maris. At neque excipiunt plumis ictum*

versus sup. I, 315. ubi v. de epitheto, *horrentibus umbris.* *clausam* Medic. Gud. et Mentel. pr., sed priores illi duo expuncta *m.* *clausa* sex ap. Heins. et Burm. et Goth. tert., quod sane ferri possit. *clausum* Franc. *clausas* conj. Heins. et sic Vratisl. omnia perperam.—231. *ignes* duo. *mensis arisque r. ignes* sec. Hamb. *imponimus* Montalb. et sec. Menag.—232. *cælo* Zulich. a m. pr. *tenebris* Leid.—233. *dapibus* Goth. tert. a m. pr. *T. s. pedibus subito c.* aliquot ap. Pier. Jungenda *turba pedibus uncis, sonans, c.*—234. *socii* tres Burm. cum Goth. tert. *capessunt* sec. Hamb. *capescant* Franc.—236. *et j.* Witt. *faciant* tert. Rott. *rectosque* Montalb. *per herbas* Parrhas. cum aliquot Pierii. cf. ad v. 221. *per orbem* pr. Rottend. pro var. lect.—238. *dilapsæ* Heins. cum melioribus libris maluerat. Sed recte ab eo discessit Burm.; nam ex alto delabuntur in mensas Trojanorum, non in diversas partes. *dederunt* sec. Hamb.—240. *captant* un. Leid.—241. *ferro pelagi* Parrhas. *fœdare* explicui, vulnerare: et occurrit illud hoc sensu simpliciter dictum, nulla ratione etymologiæ habita: et lib. II, 55 *ferro Argolicas fœdare latebras;* ubi v. Not. fatendum tamen h. l., ubi de fœdis volucribus agitur, parum accommodatam videri vocem. Et erant alia ad manum: v. c. *teme-*

NOTÆ

231 *Arisque, &c.*] Vel quia nusquam epulabantur veteres absque aliqua specie sacrificii, et saltem libationis, de qua Æn. I. 740. Vel quia forte aras Jovi erexerant, ut prædæ partem ei sacrificarent.

239 *Specula Misenus, &c.*] *Specula*, locus editior, unde late prospectus patet: ab antiquo *specio*, id est *video*; hinc est *speculor*. *Misenus*, Æoli filius, Hectoris olim tubicen, nunc Æneæ: de quo multa Æn. VI. 164.

241 *Pelagi volucres*] Quia Harpyiæ Ponti aut Neptuni, et Terræ dicuntur filiæ, suprà 212.

Sed neque vim plumis ullam, nec vulnera tergo
Accipiunt; celerique fuga sub sidera lapsæ
Semesam prædam et vestigia fœda relinquunt.
Una in præcelsa consedit rupe Celæno,
Infelix vates, rumpitque hanc pectore vocem:
  Bellum etiam pro cæde boum stratisque juvencis,
Laomedontiadæ, bellumne inferre paratis,
Et patrio Harpyias insontes pellere regno?
Accipite ergo, animis atque hæc mea figite dicta:
Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi Phœbus Apollo
Prædixit, vobis Furiarum ego maxima pando.
Italiam cursu petitis, ventisque vocatis
Ibitis Italiam, portusque intrare licebit.
Sed non ante datam cingetis mœnibus urbem,
Quam vos dira fames nostræque injuria cædis

ullum, aut plagas tergo: et celeri fuga elapsæ ad astra, deserunt prædam semimanducatam et notas fœdas. Una ex iis *Celæno constitit in altissima rupe, funesta vates, et emisit hæc verba e pectore: An etiam bellum, bellum,* inquam, *vultis* nobis *inferre, post stragem boum et occisos juvencos* nostros, *o Trojani? et ejicere Harpyias insontes e paterna ditione? Ergo animis excipite et imprimite hæc mea verba: quæ Jupiter omnipotens dixit Apollini, Phœbus Apollo mihi, ego maxima Furiarum expono vobis. Petitis navigatione Italiam: et ventis invocatis pervenietis in Italiam, et permittetur* vobis *ingredi portus* ejus. *Sed non claudetis muris urbem concessam, priusquam crudelis fames et injuria cædis nobis* illatæ *cogat vos devorare*

---

rare. In lib. I, 527 erat *ferro populare.*—242. *vulnere* alter Hamb.—243. *sidere* duo pr. Moret.—244. *semessam* Parrhas. *semensam* Gud., qui et *relinquont.*—246. *rumpitque* Heins. e suis. Vulgo *rupitque.*—247. *bella* pr. Hamb. v. Burm. *jam pro* Goth. tert. *cæsisque j.* pr. Moret.—248. *bellumque* aliquot Pier.—249. Ordo verborum revocatus est e scriptis et editis ab Heins. post Pierium. Vulgo alii *patrio insontes Harpyias.* Nec refert quo ordine hæc se excipiant, modo ne cum Heinsio *Harpyias* ad quaternas syllabas revoces; est enim in Græcis et in Romanis poëtis trisyllabum: quod monuit quoque adversus Heins. Schrader. præf. Emendatt. p. 39 *Arpias insontes* Wall.—250. Heins. distinxit post *ergo,* alii post *animis.* Nil refert. cf. Burm. *figite dextra* Medic. a pr. m.—252. *ego* deest aliquot Burm. et Pierianis.—253. Post *vocatis* interpungunt codd. ap. Heins. et Burmannum, qui ita malit: *ventosque vocatis.* Sed cf. Not. *petitis cursu* Franc.—254. *que* abest ab sec. Mentel. a m. pr.—

NOTÆ

248 *Laomedontiadæ*] Trojani, a Laomedonte rege, Priami patre. Ge. III. 35.

249 *Patrio regno*] Neptuni patris, cui parent mare et insulæ. De *Phœbo* Ecl. III. 62. De *Apolline,* Ibid. 104. Nomen utrumque conjunxit, Homerico more. Innuit autem, fatorum omnem cognitionem et oracula a solo Jove prodire, ut diximus Æn. I. 243.

Ambesas subigat malis absumere mensas.
  Dixit; et in sylvam pennis ablata refugit.
At sociis subita gelidus formidine sanguis
Deriguit; cecidere animi; nec jam amplius armis,
Sed votis precibusque jubent exposcere pacem,
Sive Deæ, seu sint diræ obscenæque volucres.
Et pater Anchises passis de littore palmis
Numina magna vocat, meritosque indicit honores:
Di, prohibete minas! Di, talem avertite casum!

dentibus mensas corrosas. Sic *locuta est, et fugit in sylvam alis ablata. At sociis sanguis frigidus constipatur repentino timore: animi defecerunt: nec jam ulterius volunt armis* pugnare, *sed votis et precibus petere pacem ab* Harpyiis, *seu sint Deæ, seu funestæ et fædæ volucres. At pater Anchises extensis e littore manibus invocat magnos Deos, et destinat* ipsis *digna sacrificia: O Dii*, inquit, *impedite* effectum harum *minarum, Dii avertite tale infortunium, et placati protegite pios. Deinde*

---

257. *subigit* un. Leid. *subiget* Voss. *assumere* nonnulli. *consumere* alter Hamburg. a m. sec.—258. *in sylvas* aliquot Pier. Parrhas. et ed. Ven. *pinnis* Medic. Gud. et tert. Mentel. et Serv. ad v. 246.—260. *Deriguit* Heins. e libris. Vulgo *Diriguit*. *non* Zulich. *jam* deletum in Parrhas.—262. *duræ* Parrhas.—263. *Et* Heins. e codd. Alii vulgo *At*. *En* Sprot. a m. sec. et Parrhas. *sparsis* Zulich.—264. *que* abest a Leid. *indicit*, quod de votis factis accipio, præclare e codd. et edd. Junt. aliisque revocavit Heins. Vulgo vitiose *inducit*.—265. *Di, p. nefas—pestem* pr. Hamb., ut jam ex nonnullis suis

NOTÆ

257 *Ambesas subigat, &c.*] Horrendum vaticinium! quanta enim fames, quæ mensas ligneas absumere subigat? Tamen ludicrum esse probabit eventus Æn. VII. 116. Cum, non fames dira, sed edendi aviditas Trojanis suadebit; ut panis frusta, quæ cibis aliis substraverint, etiam comedant. *Ambesas*, id est, *circumesas: ambi* enim vel *ambe*, Latinis est *circum*; a Græco ἀμφί.

262 *Deæ, diræ obscenæque, &c.*] Per *Deas*, intelligit *Furias*, quæ sic passim a Græcis Latinisque poëtis appellantur. Per *obscenas volucres*, non tantum *fædas*, sed potius *funestas* et mali ominis. *Obscenum* enim, vox est auguralis, cujus etyma septem affert Vossius: Tria hæc probatissima: alterum ab *ob* et *scævum*, quod est a σκαιὸν *sinistrum* et *bonum*; itaque *obscænum*, quod *obstat scævo* et bono omini: alterum ab *ob* et *cano*, id est, *contra cano*; quod quando pulli in auguriis captandis faciebant, funestissimum erat: tertium ab *ob* et *cœnum*, *lutum*, quod *sordidum* notat. Ex prima origine scribi debet per *æ*, ex secunda per *e* simpliciter, ex tertia per *œ*.

264 *Numina magna*] Erant enim *majores* et *minores* Dii. Majores duodecim; mares sex, Jupiter, Neptunus, Mars, Mercurius, Vulcanus, Apollo; sex fœminæ, Juno, Vesta, Ceres, Pallas, Diana, Venus. Minores erant, heroës, semidei, &c. inter quos *Furias* illas, quasi famulares Deos, reponebat Æneas. De *rudentibus*, funibus nauticis, Æn. I. 91.

Et placidi servate pios! Tum littore funem
Deripere, excussosque jubet laxare rudentes.
Tendunt vela Noti: ferimur spumantibus undis,
Qua cursum ventusque gubernatorque vocabant.
Jam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos,

imperat socios *evellere funem e littore, et solvere ablatos rudentes. Austri inflant vela: fugimus per spumosas aquas, qua ventus et gubernator dirigebant navigationem. Jam Zacynthos sylvosa apparet* in *medio mari, et Dulichium et Same, et Ne-*

notarat Pierius, *talemque a.* Exc. Burm. *advertite* Montalb.—266. *Dii placidi* pr. Hamb. *placide* Gud. a m. pr. *s. vires* Goth. pr.—267. *Deripere* Heins. e melioribus et ratione grammatica. Vulgo *Diripere*, *extensosque* Oudart. pro var. lect., scil. ex interpretatione. *laxare* Ven. perpetuo errore.—268. *ferimur* Heins. e Gud. et quatuor aliis; accedit pars librorum Pierii et Goth. sec. Vulgo *fugimus*.—269. *cursu* Hugen. *cursus* Goth. sec. *vocabat* etiam hic multi codd. Pierii, Heinsii et Burm.—270. *Zacynthus* libri et grammatici ap. Pier. Heins. et Burm. *Zacyncthus*, *Iacynthus*, *Iacinthos*, *Iacintos* librario-

NOTÆ

268 *Noti*] Austri, venti meridionales: et proprie quidem, hoc enim vento opus est, a Strophadibus ad Zacynthum naviganti. De *Noto*, Ecl. II. 58.

270 *Zacynthos*] Persequitur iter, in eodem Ionio Mari, a meridie in septentrionem: quo ordine, post *Strophades* occurrit. I. *Zacynthos*, *Zante*, ad latus occidentale Peloponnesi, contra promontorium Chelonaten, hodie sub Veneta ditione. II. *Same*, *Dulichium*, et *Ithaca*. Hæ tres sub eadem fere linea occurrunt, ante fauces sinus Corinthiaci. *Dulichium* ab eo sinu minus distat, estque una ex *Echinadibus* insulis, quæ jam communi nomine vocantur *Cozzulari*, incerto numero, ut monet Strabo l. X. quia cum parvæ sint, et ad ostia Acheloi fluvii Acarnaniæ, modo arenarum appulsu junguntur, modo aquæ impetu separantur. *Same*, vel *Samos*, quæ et *Cephalenia*, nunc *Cephalonie*, ex Strabone l. X. major, et a Corinthiaco sinu magis ad occidentem recedens: paret reipublicæ Venetæ. *Ithaca*, nunc *Val di Compare*, inter Cephaleniam et Dulichium media; Ulyssis patria: nunc paret Turcis. In Ithaca est *Nerites*, non insula, ut lexica geographica vulgo ferunt, ex Strabone. Strabo enim contra probat multis Homeri versibus, montem esse Ithacæ *Neritum*, Νήριτον. Quod autem hic legitur fœminini generis, *Nerites ardua saxis*, explicat Suidas; apud quem *Neritum* mons est, *Nerites* sylva ibidem densissima: quod confirmat Hesychius, cum ait; Neritum, Ithacæ montem esse semper virentem ac frondentem: et Homerus, qui vocat Νήριτον εἰνοσίφυλλον, *Neritum frondosum*. Et bene congruit, quod statim mentio sequitur Ithacæ: quasi dicat Æneas: *Apparet Ithacæ sylva Nerites, saxis altissimis imposita; sed statim illos Ithacæ scopulos effugimus.* III. Sequitur ad septentrionem trium illarum, insula *Leucas*, *Leucadia*, vel *Leucate*, *cates*; nunc *Sainte Maure*, sub ditione Turcarum, ad littus Acarnaniæ, quæ pars est Epiri: cui aliquando conjuncta fuit angusto isthmo; ac deinde ponte, postquam isthmum illum Corinthii perfodissent. In hac

Dulichiumque, Sameque, et Neritos ardua saxis.
Effugimus scopulos Ithacæ, Laërtia regna,
Et terram altricem sævi execramur Ulixi,
Mox et Leucatæ nimbosa cacumina montis,
Et formidatus nautis aperitur Apollo.
Hunc petimus fessi, et parvæ succedimus urbi,

ritos alta rupibus. Evitamus scopulos Ithacæ, regna Laërtæ, et detestamur regionem nutricem crudelis Ulyssis. Deinde etiam ostenditur procellosus vertex Leucatæ montis, et Apollo terribilis navigantibus. Hunc montem *lassi petimus, et imus* ad

rum ludibria. Est Ζάκυνθος.—271. *Same, Samos, Samo* libri exhibent, sed plures *Same.* Medic. *Samæ.* v. Burm. *Nerytos* Medic. *Nericus* Franc., male. Nam Nericus erat in continente oppidum v. Odyss. Ω. 376.—272. *Effugimus Ithacæ scopulos* nonnulli scripti et editi ante Pierium. *Ithacæ et L. r.* Medic. Pierii, et Witt. cum Goth. sec. *Ithaci Leroeaque regna* Wall.—273. *ultricem* Goth. tert. *Ulixi* Heins. et h. l. e scriptis reposuit. Vulgo *Ulissis* vel *Ulixis.* *Ulixe* Gud. a m. pr. *Ulixes* Moret. a sec. m. *Ulyxei* Medic. Pierii.—274. *Leucaten umbrosa* Sprot. *Leucatem* Oudart.—275. *formidandus* alter Menag.—276. *Successimus* Zulich. a m. pr.—278. *potimur* Puget.—

NOTÆ

insula, Cephaleniam versus, mons est sive rupes, *Leucata, catæ.* Hæc rupes, quia alba est, inde sibi et insulæ nomen fecit: λευκὸς enim, est, *albus.* Ex hac rupe qui amantes exiliissent in mare, sanari ab amore putabantur; quod fecisse perhibetur Sappho poëtria, Phaonis amore insaniens. Eidem rupi fanum Apollinis impositum fuisse testatur Strabo, cui quotannis in sacrificium solebat reus aliquis e rupe in mare dejici: quam ob rem, sive ob scopulorum asperitatem, dicitur hic, *formidatus nautis Apollo.* In ea insula urbs est eodem nomine *Leucas,* quam Plinius ait olim dictam fuisse *Neritum:* sed emendandus est ex Strabone, legendumque *Nericos,* non *Neritum.* De hac urbe Æneas loquitur, cum dicit: 'Parvæ succedimus urbi.' Tum deinde relictis illic navibus, ad Actiacum usque littus processit, a quo nondum Leucas divisa fuerat, ut colligi potest ex Homeri versibus apud Strabonem lib. x, iv. Igitur, sequitur ad septentrionem *Actium* promontorium, nunc *Capo Figalo,* in ipsis faucibus Ambracii sinus, ubi Actium erat oppidulum, et fanum alterum Apollinis: totus enim ille tractus Epiri sacer erat Apollini, dicebaturque *Actius,* id est, littoralis, ab ἀκτὴ *littus.*

272 *Laërtia regna*] Laërtes Acrisii filius, Jovis nepos, vulgo Ulyssis pater creditus est: quidam tamen dixere Ulyssem Anticlea quidem Laërtæ uxore prognatum esse, sed patre Sisypho vel Antolyco. Regni autem Laërtæ præcipua quidem sedes *Ithaca* fuit: paruit tamen ipsi etiam *Cephalenia,* et *Zacynthos,* et *Epiri* magna pars, præcipue ubi *Leucas:* ut ex Strabone colligitur, et Homero, Iliad. II. 631. *Dulichium* vero et *Echinades,* etsi fortasse aliquando Laërtæ paruerant, siquidem Ulysses sæpe *Dulichius* appellatur; tamen earum incolas ad expeditionem Trojanam duxit Meges quadraginta navibus Iliad. II. 625.

Anchora de prora jacitur; stant littore puppes.
  Ergo insperata tandem tellure potiti,
Lustramurque Jovi, votisque incendimus aras;
Actiaque Iliacis celebramus littora ludis.
Exercent patrias oleo labente palæstras

parvam urbem. Anchora demittitur e prora, puppes sistunt in littore. Igitur potiti demum terra insperata, et sacrificamus Jovi, et cumulamus aras victimis, et nobilitamus Actium promontorium Trojanis ludis. Socii nudati committunt patrias

279. *Lustramusque* ed. Ven. *Lustramurque Deo:* conj. Jo. Schrader. sc. Apollini; ut *Jovi* e mala interpretatione provenerit. *votis inc.* tert. Rottend. —280. *Acciaque* multi, etiam ap. Pier. *Acteaque* duo. *Acteiaque* Voss. *celebrantur* un. Voss.—281. *lactente* Sprot. a pr. m. At v. Burm.—282. *Audaces*

NOTÆ

279 *Lustramurque Jovi, &c.*] Solvimus vota et sacrificia Jovi. *Lustro* enim, ut jam notavimus Æn. I. 287 et 612. dicitur a *luo*, id est, *solvo:* unde cum vota Deo fecimus, voti *rei* sumus, ut diximus Ecl. V. 80. Igitur *lustramur*, cum *solvimur* voto: et multo etiam magis, cum ad placandos Deos pro delicto aliquo sacra expiatoria facimus. Ita ceremoniæ omnes, quæ ad sacra pertinent, *lustrales* dicuntur. Sic l. VI. 231. in funere Miseni, sacerdos 'ter socios pura circumtulit unda.... lustravitque viros.' Sic l. VIII. 183. post oblatas Herculi victimas Trojana juventus vescitur 'Perpetui tergo bovis et lustralibus extis.' Quare autem nunc *lustrantur Jovi?* Ut exsolvant vota, quæ nuncupaverat Anchises magnis numinibus, in Strophadum littore, supra 264. Quare Jovi præcipue sacrificia, Apollini ludos instituit.

280 *Actiaque Iliacis, &c.*] Alludit certe poëta ad ludos eos, quos Octavianus maxima celebritate instituit, post victoriam de M. Antonio et Cleopatra relatam, ad Actium Epiri promontorium, anno u. c. 723. IV. Nonas Septembris. Cujus ad memoriam, naves plurimas Apollini Actiaco consecravit; Actiacum templum majus extruxit; urbem Nicopolim condidit in ipsis faucibus sinus Ambracii, contra Actium, in eo loco ubi castra posuerat; locum ubi tentorium ipse habuerat magnis lapidibus constravit, ibique trophæum e rostris captarum navium, et sacrarium Apollini sub dio excitavit; ludos inprimis instituit quinquennales, qui præcipue equestri decursu ac certamine nobilium puerorum patriciorumque virorum, tum gymnica pugna constabant. Sed ludos illos non exhibuit, nisi anno u. c. 726. quo anno ipse Octavianus VI. et M. Agrippa II. consules fuerunt, perfeceruntque simul censum ac lustrum populi, anno proxime præcedente inceptum: quæ omnia leguntur apud Dionem, l. 51. et 53. Atque hæc paulo fusius: quia ex his conjicio Virgilium ad hanc, quam explicamus, operis sui partem pervenisse hoc ipso anno 726. paulo post exhibitos ludos. Quia I. *Iliaci ludi*, est ipsa equestris puerorum decursio, quam vocatam esse *Trojam*, et a Trojanis ad Romanos transiisse testatur Æn. V. 602. Facile autem Æneæ suppetebant equi, in Epiro, feracissima equorum regione. Ge. I. 59. II. *Palæstræ* et *nudati socii*, sunt ludi gymnici, γυμνὸς enim *nudus* est: qui

Nudati socii. Juvat evasisse tot urbes
Argolicas, mediosque fugam tenuisse per hostes.
Interea magnum Sol circumvolvitur annum,
Et glacialis hyems Aquilonibus asperat undas.
Ære cavo clypeum, magni gestamen Abantis,
Postibus adversis figo, et rem carmine signo:
ÆNEAS HÆC DE DANAIS VICTORIBUS ARMA.
Linquere tum portus jubeo, et considere transtris.
Certatim socii feriunt mare, et æquora verrunt.
Protinus aërias Phæacum abscondimus arces,

luctas oleo fluente: delectat eos *evitasse tot urbes Græcas, et iter habuisse inter medios hostes. Interea Sol circumagit annum integrum, et gelida hyems infestat mare Aquilonibus. Appendo liminibus anterioribus scutum æris cavi*, quod *gestaverat magnus Abas, et noto factum* hoc *versu: Æneas* posuit *hæc spolia de Græcis* Trojæ *victoribus* relata. *Postea impero* socios *relinquere portum et sedere in scamnis. Socii certatim verberant mare* remis *et radunt fluctus. Continuo præterimus altas arces Phæacum, et radimus littora Epiri, et intramus portum Chaonium,*

socii Puget.—282. 283 extant apud auctorem de progenie Augusti.—284. *circumvertitur* Zulich.—286. *Ære novo* Sprot. *clypeo* Rottend. sec.—287. *aversis fingo* Ven.—289. *tum penitus* Goth. sec. *consistere* duo Burm. perpetua variatione, sed male h. l.—291. *ascendimus* duo Burm. cum aliis, prave. *urbes*

NOTÆ

autem eo pugnæ genere exercebantur, nudi erant: atque ut manus adversariorum in lubricam cutem impactæ, facilius ictum amitterent; ideo sibi cutem, oleo, luto, et cera ungebant: hinc aliqui nomen *palæstræ* deducunt a πηλὸς *lutum;* quanquam alii melius a πάλλω *vibro, agito;* ob variam agitationem et vibrationem corporis ad evitandos ictus. III. *Lustramur Jovi:* alludit ad solennem populi lustrationem, quæ singulis quinquenniis post conditum populi Romani censum fiebat *suovetaurilibus*, id est sacrificio *suis, ovis*, et *tauri* aliisque ceremoniis quæ censum terminabant et condebant. Quod hoc anno u. c. 726. ab Octaviano perfectum est.

283 *Argolicas*] Græcas: *Argi*, urbs Peloponnesi, Æn. I. 288.

286 *Abantis, Postibus*] Audax ac superbum Æneæ factum: qui in mediis Græcorum urbibus atque insulis, trophæa de Græcis ipsis victoribus erigit. *Abas* quis fuerit ambigitur: unus fortasse ex iis quos nocte suprema e comitibus Androgei occiderat, Æn. II. 371. *Postibus* autem figit Apollinei templi, vel Leucatæ, vel Actii.

289 *Transtris*] Scamnis, in quibus remiges sedent, quæ dicuntur etiam *juga*.

291 *Phæacum abscondimus arces*] Ab Actio promontorio, sive Leucade, ad occidentem deflexo cursu, occurrit deinde insula *Phæacum*, sive *Corcyra*, hodie *Corfou:* ad latus Epiri, olim hortis Alcinoi regis nobilitata, nunc sub ditione Veneta. *Abscondimus* arces, id est *absconduntur nobis*, dum celeri navis decursu prætermittuntur: qua voce usus est deinde Seneca Ep. 70. 'In hoc cursu rapidissimi

Littoraque Epiri legimus, portuque subimus
Chaonio, et celsam Buthroti accedimus urbem.
  Hic incredibilis rerum fama occupat aures,
Priamiden Helenum Graias regnare per urbes,
Conjugio Æacidæ Pyrrhi sceptrisque potitum:
Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
Obstupui: miroque incensum pectus amore,

et accedimus ad excelsam urbem Buthrotum. Hic incredibilis rumor rerum implet aures nostras: *Helenum filium Priami imperare per urbes Græcas, potitum uxore et regno Pyrrhi* nepotis *Æaci; et Andromachen rursus venisse* in potestatem *mariti Trojani. Obstupui: et pectus exarsit mirabili desiderio alloquendi hominem*

Sprot.—292. *portusque s. Chaonio* Medic. a m. pr., mox correctrix manus adjecit *s.* Et sane *portusque s. Chaonios et c.* multi codd. habent, vel contra metrum, et olim, ut vel ex Servio patet, habuerunt. Hinc grammaticorum tricæ, de quibus v. Pier. et Heins. Sed facile est ad intelligendum, primum librarii errore factum, ut communiore more *portusque subimus* scriberetur; hinc accommodarunt alterum. Burm. putabat scriptum primo fuisse *portumque s. Chaonium. Chaonia* Zulich. E Gothanis pr. et tert. veram lectionem agnoscunt.—293. *Brutoti, Butroti, Bythroti, Bitroti, Biroti, Burrhoti*, et quot modis non peccatur! *accedimus* Heins. e melioribus post Pier. revocavit, Vulgo *ascendimus.*—294. *Hinc* ed. Mediol.—295. *Priamidenque* Wall. Versus 294. 5. 7. recitantur ab auctore de progenie Augusti.—296. *regnisque p.* Leid, un. Si versus 296. 7. abessent: majorem videtur poëta mirationem moturus fuisse; etiam mox Andromache se inopinato obtulisset Æneæ. Verum has nostrorum hominum artes aspernatur Maro.—298. *incensum est p.* aliquot Pier. *incensus pectus*, ut græcismus sit, quatuor ap. Burm. *amore est* Parrhas,

NOTÆ

temporis primum pueritiam abscondimus.' Et bene dixit *abscondimus arces*, id est, urbes aliquas ad orientem insulæ sitas; non vero *abscondimus insulam:* quia *Buthrotum*, quam petebat, est in ipso conspectu, et ex adverso insulæ, qua ad occidentem vergit.

292 *Epiri*] Regni olim in Europa nobilis, cujus ad meridiem et occidentem est Mare Ionium, ad orientem Achaia et Thessalia, ad septentrionem Macedonia: nunc Albania inferior a quibusdam dicitur. Ejus olim præcipuæ partes fuerunt *Acarnania, Cassiopæa, Amphilochia, Thesprotia;* et *Chaonia*, quæ maxime occidentalis est, dicta etiam *Molossia*. Hanc tamen ab illa Strabo distinguit: Chaonia quidem, a *Chaone* Trojano, Heleni fratre; *Molossia* deinde, a Molosso Andromaches et Pyrrhi filio, qui regnavit ibi post Helenum, quem veluti tutorem, occiso Pyrrho, habuerat. In Chaonia urbs est *Buthrotum*, vel *Buthrotus*, hodie *Butrinto;* in ingressu portus *Pelodis* hoc est *cœnosi*, inquit Strabo l. VII. de quo portu hic est mentio. In eadem ratione est *Dodona* sylva, ubi Jovis oraculum: quam tamen ibidem Strabo, primo Thesprotiæ, deinde Molossiæ, attributam fuisse testatur.

295 *Priamiden Helenum*] De eo Priami filio: deque *Pyrrho*, Achillis filio, Æaci pronepote, Æn. II. 263. De *Andromache*, antea Hectoris uxore, Æn. II. 456.

Compellare virum, et casus cognoscere tantos.
Progredior portu, classes et littora linquens.
Solemnes tum forte dapes, et tristia dona,
Ante urbem in luco, falsi Simoëntis ad undam,
Libabat cineri Andromache, Manesque vocabat
Hectoreum ad tumulum: viridi quem cespite inanem,
Et geminas, causam lacrymis, sacraverat aras.
Ut me conspexit venientem, et Troia circum
Arma amens vidit: magnis exterrita monstris
Deriguit visu in medio; calor ossa reliquit.
Labitur, et longo vix tandem tempore fatur:

et sciendi tantos casus. *Progredior* ultra *portum, relinquens naves et littus.* *Tunc forte Andromache ante urbem,* in sacra *sylva, ad aquas ficti Simoëntis, offerebat cineri solemnes epulas et funebria munera, et appellabat Manes prope sepulcrum Hectoris, quod dedicaverat e viridi cespite vacuum; et binas aras, causam lacrymarum.* *Ut aspexit me accedentem, et stupefacta vidit circa* me *Trojana arma; attonita* hoc *magno prodigio, exanimata est in ipso aspectu: calor abiit* ex *ossibus: cadit, et longo* post *tempore vix demum* ita *loquitur: An vera species, et verus nun-*

—299. *agnoscere* Ven.—300. *Egredior portu et* Leid. *classes ac* Hamb. pr. *classemque et* Parrhas. *linquo* Hamburg. pr. a m. sec.—301. Heins. *cum*; ante vulgo: *Solennes tum*, quod cum Brunckio revocavi: est enim gravior sic et minus impedita oratio; etsi Heinsio accedit fragm. Vatic. *dapis* Gud. a m. pr.—302. *Simeontis, Simoontis* aberrant. *undas* duo ap. Burm.—303. *Andromachen* fragm. Vatic.—304. *cumulum* alter Menag.—305. *geminans* Sprot. cum Goth. sec. *caussa* Leid. un. *caussas* Hamb. sec.—306. *Troica* Hamb. pr.—307. *Arma timens* Hamb. sec. *ext. rebus* Leid. a m. sec. cf. Burm.—308. *Deriguit* e melioribus et h. l. Heins. adde fragm. Vatic. v. sup. 260. Porro multi distinguunt post *Deriguit*; minus bene. *relinquit* duo Burm. cum Goth.

NOTÆ

301 *Solemnes dapes, &c.*] Annua sacrificia, quæ vulgo cum epulis conjuncta erant, ex ipsis victimarum extis. De *Simoënte*, Trojano fluvio, cujus nomen alicui rivulo Andromache in Epiro tribuerat, Æn. I. 104. De *Hectore*, ibid. 103.

302 *Libabat cineri*] Vel vero cineri, cujus partem aliquam in urna deferre secum Andromache potuerat, ex iis qui collecti sunt ex ejus funere, Iliad. ultimo, 790. vel ejus Manibus atque umbræ. *Tristia dona*] Lac, sanguinem, &c. ut supra 66. Unde proprie, *libabat*, erit *effundebat*: quam generatim etiam sumi potest pro *sacrificabat*. De hac voce, Æn. I. 740.

304 *Inanem*] Tumulum *honorarium* vocat Suetonius in Claudio c. I. Xenophon in Exped. Cyri l. VI. κενοτάφιον, id est *vacuum tumulum*.

305 *Geminas, causam lacrymis, &c.*] Alteram Hectori; alteram Astyanacti filio, quem Græci e Trojæ turribus præcipitem miserant. Vel potius utramque Hectori: quia geminas heroibus dicari mos erat, supra 63. *Causam lacrymis*] Id est, quæ viri memoriam, ac dolorem suum alerent.

Verane te facies, verus mihi nuntius affers,
Nate Dea? vivisne? aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est? Dixit, lacrymasque effudit, et omnem
Implevit clamore locum. Vix pauca furenti
Subjicio, et raris turbatus vocibus hisco:
Vivo equidem, vitamque extrema per omnia duco.
Ne dubita: nam vera vides.
Heu! quis te casus dejectam conjuge tanto
Excipit? aut quæ digna satis Fortuna revisit?
Hectoris, Andromache, Pyrrhin' connubia servas?
Dejecit vultum, et demissa voce locuta est:
O felix una ante alias Priameia virgo,
Hostilem ad tumulum Trojæ sub mœnibus altis

tius te mihi sistis, o fili Veneris? an vivis? aut si lux alma abiit a te, ubi est Hector? Sic *locuta est et emisit lacrymas, et implevit clamore omnem locum. Vix respondeo pauca mærenti, et turbatus os aperio interruptis verbis: Certe vivo, et traho vitam per omnes miserias. Ne dubita, nam vera aspicis. Heu! quis casus successit tibi, privatæ tanto marito? aut quæ fortuna satis* tibi *congrua rediit* ad te? *O Andromache, tenesne conjugium Hectoris, an Pyrrhi? Demisit vultum, et humili voce dixit: O fortunata præ aliis, virgo Priami* filia, *coacta mori ad sepulcrum hostis, prope muros altos Trojæ: quæ non passa est ullam sortitionem, nec tetigit*

tert.—310. *verum mihi* Medic. *adfert* Zulich. et Exc. Burm. ita lenior oratio foret, at minus docta.—311. *an si lux* Goth. sec.—312. *effundit* tres ap. Burm. —313. *Complevit* Exc. Burm.—315. *omina* fragm. Vatic.—316. *Nec* duo Burm. *Ne dubites* alter Leid. *Ne d. ne vera vides* Gud. a m. pr. *vera fides* in sex lectum videbis, sed recentibus, ap. Heins. et Burm., quod Heinsio Marklandoque arridet. Enimvero de oculorum fide, visuque adeo, hic agitur, non de narrationis et auditionis fide. Recte *vides* etiam fragm. Vatic. servat.—318. *qua d.* Reg. *digna sacris* Zulich. *remansit* Wall. *F. fuisset* Goth. tert. a m. pr.—319. *Andromachæ* Mentel. pr. *Andromachen*, nonnulli jam ap. Pierium, et Leid. duo, pr. Hamb. et Exc. Burm. ut sit: *quæ digna satis Fortuna revisit Hectoris Andromachen? Pyrrhi* quatuor ap. Burm. et *Pirri* duo Goth. *Pyrrhi an c.* aliquot Pieriani. *servat* Gud. a m. pr. Omnia deteriora. Vulgatam exhibet etiam fragm. Vatic. Dubito tamen an 'n? ab epico poëta sit. —320. *dimissa* alii, ut solet. *submissa* Exc. Burm.—321. *alios* Montalb.—

NOTÆ

319 *Connubia servas?*] Manesne in viduitate, ac fide data Hectori: an vero transiisti ad Pyrrhi nuptias?

321 *Priameia virgo*] Polyxena, Priami et Hecubæ filia, amata ab Achille: qui cum ad ejus nuptias in templum Apollinis Thymbræi convenisset, a Paride, post Apollinis simulacrum latente, sagittæ ictu occisus est. Capto deinde Ilio, ejus umbra Polyxenam immolari sibi petiit. Illa ad Achillis tumulum ab ipso Pyrrho Achillis filio jugulata est.

Jussa mori, quæ sortitus non pertulit ullos,
Nec victoris heri tetigit captiva cubile!
Nos, patria incensa, diversa per æquora vectæ,
Stirpis Achilleæ fastus, juvenemque superbum,
Servitio enixæ, tulimus; qui deinde, secutus
Ledæam Hermionen Lacedæmoniosque hymenæos,
Me famulo famulamque Heleno transmisit habendam.
Ast illum, ereptæ magno inflammatus amore
Conjugis, et scelerum Furiis agitatus, Orestes

captiva lectum victoris domini. Nos post patriam combustam vectæ per longinqua maria, parientes in captivitate, toleravimus superbiam familiæ Achillis, et juvenem ferocem: qui postea quærens Hermionen neptem *Ledæ, et conjugium Spartanum, me servam tradidit possidendam Heleno,* ipsi *quoque servo. At Orestes ardens magno desiderio raptæ uxoris, et impulsus Furiis criminis* sui, *intercipit illum impro-*

325. *vecti* fragm. Vatic.—326. *fastum* aliquot Pier., minus poëtice. *fatus* alter Mentel. a m. pr., forte et Zulich., unde Heins. conj. *flatus*: sed v. Burm.—327. *enixe* tres Burm. et sic Donatus interpretatus est; male. v. Heins. et Burm. et Pier.—328. *que* abest ab uno Leid.—329. *Me famulo famulamque* Heins. recepit; ita enim fere omnes Pieriani et Heinsiani omnes, cum Donato (adde fragm. Vatic.), excepto Hamb. pr., cui adde Goth. sec. et tert., qui tuentur id, quod olim legebatur: *Me famulam famuloque.* Ingratum tamen utrumque. Non male itaque Heins. conj. *Me famulo famulam Heleno;* ut hiatum imperiti librarii ferre noluerint; etsi hiatui intercedit Schrader. Emendatt. p. 138, nec tamen aliam medelam apponit. Ingratus est versus, quocumque te vertas. Poterat tamen poëta refingere: *me famulo famulam dominus transmisit habendam. Me famulamque famulo* ed. Mediol. *transmittit* Sprot. *concessit* pr. Hamb. *permisit* Goth. tert.—330. *flammatus* Gud. et fragm. Vatic. cf. Burm.—331. *Furiis scelerum* Ven.—332. *Excipit incautum,*

NOTÆ

327 *Servitio enixæ*] Andromache captiva a Pyrrho in uxorem admissa, suscepit ex eo Molossum: qui parti Epiri nomen fecit, 292.

328 *Ledæam Hermionen, &c.*] Menelai filiam, Spartani seu Lacedæmonii regis, ex Helena filia Jovis et Ledæ. Hermione, Menelao ad Trojanum bellum profecto, a Tyndareo Ledæ marito desponsata est Oresti cognato suo, Agamemnonis filio. Eadem interim a patre Menelao ad Trojam desponsata est Pyrrho, Achillis filio: eidemque post confectum bellum tradita. Quod cum ægre ferret Orestes, Delphos venit: et nactus ibi Pyrrhum de futura sibi ex eo conjugio prole oraculum consulentem, eum ad ipsas aras Apollinis interfecit.

331 *Scelerum Furiis agitatus Orestes*] Agamemnonis et Clytæmnestræ filius: patre ad Trojam profecto, et Ægystho Clytæmnestræ adultero Mycenas tenente, subductus ejus insidiis a sorore Electra, et ad Strophium Phocidis principem missus est: ubi singularem cum ejus filio Pylade amicitiam contraxit. Post Trojam expugnatam, et patrem Agamemnonem Ægisthi insidiis jugulatum, matrem cum adultero interfecit. Ideo Furiis agitatus, ac post labores plurimos expiatus ac solutus crimine ab Areopa-

Excipit incautum, patriasque obtruncat ad aras.
Morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
Pars Heleno; qui Chaonios cognomine campos,
Chaoniamque omnem Trojano a Chaone dixit,
Pergamaque Iliacamque jugis hanc addidit arcem.
Sed tibi qui cursum venti, quæ fata dedere?

vidum, et jugulat ad altaria patria. Per mortem Pyrrhi pars regni data cessit Heleno: qui a Trojano Chaone vocavit cognomine campos Chaonios et totam Chaoniam; et condidit in monte Pergama, et hanc arcem Iliacam. Sed quinam venti et

insidiis Serv. citat ad III Ecl. 18 cum interpretamento. Mox *que* deest binis Burm.—334. *Sors Heleno* Voss., haud dubie elegantius. cf. Burm.—335. *Ch. urbem* pr. Hamburg. *a Trojano* tert. Rottend. *dixi* sec.—336. *Pergameamque* Medic. Lectum scilicet olim fuit a nonnullis *Pergameam Iliacamque*, ut ex Servio patet. Unde autem lectio illa fuerit, Pomponius Sab. memoriæ reliquit; *sed Apronianus*, inquit, *Pergamiam legit;* is scilicet, e cujus recensione Codicem Mediceum habemus.—337. Burm. in difficultates hic nescio quas se induerat, et conj. vel *qui cursum huc venti* vel *quo cursum venti, quo f. d.* Potuisse enim Andromachen satis scire, qui venti ex Troade ferrent. Enimvero sic argutari possis et in vulgari: *quomodo huc venisti?* et in Odyss. A. 171 πῶς δέ σε ναῦται Ἤγαγον εἰς Ἰθάκην; etc. Scilicet si vulgari sermone usa esset Andromache, quæsivisset illa sic: *quo casu ad has terras accessisti?* Jam hoc poterat factum videri vel tempestate vel fato vel Deorum numine. Et

NOTÆ

gitis, aut, ut ait Cicero, ipsius Minervæ judicio, in regnum rediit. Hermionen uxorem accepit, occiso prius apud Delphos Pyrrho: cum ea regnum quoque Spartanum addidit suo. Corpus ejus, post mortem refossum, septem cubitorum fuisse refert Plinius lib. VII. 16.

332 *Patrias ad aras*] Certum est Pyrrhum ab Oreste occisum esse *Delphis*, in Phocide, apud ipsas Delphici Apollinis aras: Achillem vero Pyrrhi patrem interfectum a Paride, ad Trojam, in Apollinis Thymbræi templo; atque ita fatale fuisse patri et filio, ut apud Apollinem caderent. At varie se torquent interpretes, ut explicent, cur *patrias aras* poëta dixerit: multa comminiscuntur: hæc duo mihi videntur optima. I. Si ad sensum Nascimbæni per *patrias*, intelligamus easdem, ad quas *pater* Achilles occisus fuerat: nempe *Apollineas*, quanquam loco dissitas. II. Tamen tutius puto: *patrias* explicare ad sensum Turnebi, *Græcas*: ara enim Delphica, fere in medio totius Græciæ sita, publicum erat Græciæ totius oraculum. Addo, quod rem firmet: Epirum, ubi tum regnabat Pyrrhus, inter Græciæ provincias non esse habitam, ut patet ex Strabone l. VII. Pyrrhum vero et Orestem patria Græcos fuisse: Orestem quidem Argivum e Peloponneso: Pyrrhum, patre natum Achille, Thessalo e Phthia; matre Deidamia, e Scyro Ægæi Maris insula.

335 *Trojano a Chaone*] *Chaon*, unus e Priami filiis: quem Helenus frater cum in venatu ignarus occidisset, ad solatium doloris, regnum ejus nomine appellavit; regnavitque quasi tutor Molossi, ut jam diximus, 292.

336 *Pergamaque, Iliacamque, &c.*] Divisio est unius rei in duas: *Pergamus* enim fuit arx *Iliaca*, sive Trojana.

Aut quisnam ignarum nostris Deus appulit oris?
Quid puer Ascanius; superatne, et vescitur aura?
Quem tibi jam Troja······
Ecqua tamen puero est amissæ cura parentis?

quænam fata direxerunt tibi cursum? aut quis Deus adduxit te inscium ad nostra littora? Quid? puer Ascanius superestne et fruitur vita? is quem tibi jam Troja·· ···· Quinam est jam puero dolor de amissa matre? quomodo et pater Æneas et

hæc, ut vides, expressit poëta.—338. *Quisnam* Heins., ut fere omnes libri etiam Pieriani cum fragm. Vatic. Vulgo *quis te* ex glossa. *quis jam* ed. Ven. —339. *aut v.* Exc. Burm. *vescitur auras* plerique codd. Pier., nec improbat Heins. Fuit etiam in Parrhas. a m. sec. et in fragm. Vatic., ubi v. p. 174. cf. ad Tibull. II, 5, 63, et sup. I, 550.—340. *Quæ tibi* alter Menag. In melioribus, inter quos Medic. Gud. fragm. Vatic., versus mancus est relictus; in aliis varie suppletus: *Quem tibi jam Troja peperit fumante Creusa.—obsessa est enixa Creusa.—Troja est obsessa enixa Cr.—Troja natum fumante reliqui;* inepte omnia. vid. Burm. post Pier. Ex uno Guelpherb. in Exc. Cort. notatum video *Troja—peperit florente Creusa.* Scilicet Ascanii ætas id postulare visa erat. Dubito equidem, an ex Virgilii schedis hoc fragmentum servatum sit; haud dubie enim illud rescissuri fuissent Tucca et Varius. Probabilius mihi fit, fuisse olim in margine ab aliquo versificatore varia in h. l. tentata; unde sequens librarius expedire se non posset. Ceterum etiam hic locus docet, ex uno aliquo transcripto exemplo omnia fluxisse exemplaria Maronis. —341. *Et quæ jam* ante Heins. legebatur. At meliores Heins. et Pier. cum Donato et Carisio: *Et qua tamen* vel *Ec qua tamen;* hoc et fragm. Vatic. habet. Alii *Etque tamen*, *Et quæ* vel *Ecquæ tam*, *Quæ tamen et p.* *Qua tamen et;* ut in talibus errari fere solet. *Ecquænam* Goth. pr. *Ecquæ* Pompon. Sab. interpretatur. *amissi parentis* apud Carisium. v. Pierium ad h. l. Probat hoc etiam Markland., sed v. Burm. *amissæ est c.* etiam nonnulli. Equidem hunc versum dudum suspectum habui; et adhuc persuasum mihi habeo, e vetere quidem libro eum ad nos pervenisse, sed aliquando ad marginem aliena manu ascriptum adhæsisse, una cum fragmento superioris versus, cujus reliqua pars obliterata erat; et, si bene auguror, a poëta tantum illa scripta erant: *Quid puer Ascanius. Ecquid in antiquam v.* Brunckius utrumque versum a poëta temere in chartam conjectum fuisse existimabat, ut olim ab eo retractaretur. Vix tamen hæc omnino poëtæ in animum venire potuere,

NOTÆ

340 *Quem tibi jam Troja····*] Versus, aut a Virgilio relictus imperfectus, aut a Tucca et Vario mutilatus. Suppleverunt sic aliqui: 'Quem tibi jam Troja peperit fumante Creusa.' Male. Troja enim fumante, et Ænea fugiente, patrem sequebatur jam tum pedes Ascanius, Æn. II. 724. Alii sic: 'Quem tibi jam Troja obsessa est enixa Creusa.' Paulo verisimilius. Cum enim decem annos bellum Trojanum, annos septem Æneæ navigatio duraverit, annos sexdecim aut septemdecim numerare tum potuit Ascanius, cum Italicis pugnis deinde interfuit: sed omnino abhorret versus a nitore Virgiliano.

341 *Ecqua tamen puero est, &c.*] Putant aliqui oblitum hic sui esse Virgilium. Quomodo enim scire potuit Andromache, Creusam, Ascanii matrem, in fuga amissam fuisse; cum ea de re nihildum Æneas ei dixisset? Quidni vero scire id potuit ante suum e Trojano littore discessum? præsertim cum Æneas in urbem rediisset,

Ecquid in antiquam virtutem animosque viriles
Et pater Æneas et avunculus excitat Hector?
  Talia fundebat lacrymans, longosque ciebat
Incassum fletus: cum sese a mœnibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus affert,
Agnoscitque suos, lætusque ad limina ducit,
Et multum lacrymas verba inter singula fundit.
Procedo, et parvam Trojam, simulataque magnis
Pergama, et arentem Xanthi cognomine rivum
Agnosco, Scææque amplector limina portæ.
Necnon et Teucri socia simul urbe fruuntur.
Illos porticibus rex accipiebat in amplis.

avunculus Hector incitant ipsum *ad veterem fortitudinem et animos viriles? Talia dicebat plorans, et frustra movebat longos fletus: cum heros Helenus,* filius *Priami, effert se ex urbe, comitantibus plurimis: et agnoscit suos* Trojanos, *et lætus ducit in domum* suam: *et inter singulas voces emittit multum lacrymarum. Progredior, et agnosco parvam Trojam, et Pergama assimilata magnis, et siccum rivum cognomine Xanthi, et amplector postes portæ Scææ. Trojani quoque potiuntur simul urbe socia. Rex sub vastis porticibus excipiebat eos. Bibebant vini pocula in*

cum aliena sint a re et loco.—342. *Et quid* multi, ut solent.—343. *avonculus* Gud., ut semper in similibus.—344. *multosque* c. Menag. pr. *jamnosque* alter Hamb., unde Heins. conj. *largosque.*—345. *In casum* Zulich. cum glossa: *Æneæ et Trojanorum.* cf. Burm.—346. *Priamides Helenus multis* duo Burm. aliquotque Pieriani; quod simplicius, ut sup. v. 295. cf. Pier. *adfert* Heins. e codd. suis omnibus. Vulgo *offert.* tres *effert.*—347. *agnovitque* alter Hamb. *ad limina* Heins. cum majore codd. parte. Sic et omnes Goth., nisi quod unus *lumina.* Vulgo *ad mœnia,* quod in paucis recent. ille repererat.—348. *lacrimans* aliquot Pier., aliquot Heins., et edd. vett. nonnullæ; manifesto sed proclivi lapsu. Nec aliter fuerat, puto, in Gudiano, qui lituram hic habebat, e qua Heins. tamen excitabat: *multum lacrimæ* pro *lacrimarum* curiose potius quam vere. Nam *multum* Homericum πολλὸν est, pro valde, admodum, et talia amare Virgilium satis constat. *lacrimis* Exc. Burm. Porro *fudit* plerique Pier. et aliquot Heins., tert Goth., male; idem tamen Pompon. Sab. interpretatur.—349. *ad parvam* Sprot. *et patriam* Zulich. et Leid. a m. pr. *s. multis Perg.* Witt. a pr. m.—352. *feruntur* Ven. et alter Hamb. pro var. lect. 353. 354. 355 hos tres versus ab aliena manu insertos esse vidit Jac. Bryant, quia cum reliquis non bene cohærent. Patrocinium eorum quomodo

NOTÆ

quæsiisset eam omnibus viis, ab omnibus amicis: quorum aliquis ad captivas deferre casum potuit.

348 *Multum lacrymas*] Alii legunt: *Multum lacrymans.* Favet primæ lectioni: quod alioqui verbum *fundit* nullo casu fulciretur. Favet secundæ: quod durum sit; *multum lacrymas,* pro *multum lacrymarum.* Hæreo tamen primæ, quia communior est. De *Xantho,* seu *Scamandro* Troadis fluvio, Æn. I. 477. De *Scæa,* Trojæ porta, Æn. II. 612.

Aulai in medio libabant pocula Bacchi,
Impositis auro dapibus, paterasque tenebant.
  Jamque dies, alterque dies processit: et auræ
Vela vocant; tumidoque inflatur carbasus Austro.
His vatem aggredior dictis, ac talia quæso:
Trojugena, interpres Divum, qui numina Phœbi,

medio aulæ, cibis auro impositis, et tenebant pateras. Jamque dies et secundus dies abiit, et venti invitant vela, et lintea inflantur tumido vento. Alloquor his verbis Helenum vatem, et rogo eum *talia: Trojane, interpres Deorum; qui cognoscis*

agi possit, vide in Notis. Erit tamen imputandum aliquid fortunæ carminis, cui secunda poëtæ manus haud obtigit; ultimus utique versus friget.—353. *Illas* Montalb.—354. *in* deest optimis; sed tuetur Heins. grammaticorum auctoritate.—355. *Impositisque* Witt. *tenebat* Ven.—356. *præcessit* Leid. *inflatus* alter Menag. *que* abest a sec. Rottend.—358. *Hic* edd. ante Pier. *et talia* Witt.—359. *qui n. Divum* Witt. a m. pr.—360. *Clarii et lauros* Medic.

NOTÆ

351 *Aulai in medio, &c.*] *Aulai*, dissolutio, more veterum, diphthongi *æ*, quæ Græcis est *αι*, in vocales duas *α* et *ι*. *Libabant:* vel gustabant, bibebantque; vel offerebant Diis per libationem et effusionem: Æn. I. 740. De *Baccho*, Ecl. V. 29. 69. De *Austro*, vento meridionali, Ecl. II. 58.

359 *Qui numina Phœbi, &c.*] Quinque divinationis species enumerat. Primam, quæ fit *afflatu Dei:* secundam, quæ *insessu in tripode:* tertiam, quæ *combustione lauri:* quartam, quæ *intuitu siderum:* quintam, quæ *observatione avium*. I. Significatur per *numina Phœbi*, qui aliquando in vates illapsus, os ipsis ad futura prædicenda aperiebat, ut mox continget Heleno. II. Per *tripodas*, in quibus sedentes puellæ vaticinabantur: præsertim Delphis, unde mos ille in pleraque alia Apollinis templa transierat. Erat autem *tripus:* vel puteus tres latus pedes, in quem demissa puella emergente halitu amens reddebatur: vel vas et crater, tribus nitens pedibus: vel mensa, tribus edita gradibus: vel probabilius, sella tribus fulcris imposita, in medio patens, ubi sedebat vates; eaque aliquando ærea, aliquando aurea, etiam Delphis corio Pythonis serpentis cooperta. III. Per *Clarii lauros*, vaticinium innuit, quod petebatur ex combustione laurei rami: qui si in igne crepitaret, bono erat omini; si taceret, malo. Tibul. l. II. 5. 81. 'Et succensa sacris crepitet bene laurea flammis, Omine quo felix et sacer annus eat.' Propert. l. II. 20. 36. 'Deficiunt magico torti sub carmine rhombi, Et jacet extincto laurus adusta foco.' *Clarii*] Epithetum Apollinis, cui *Claros*, urbs Ioniæ, prope Colophonem, in Asia Minore, celebri templo et oraculo dicata erat: et hoc epithetum pro quolibet alio hic additum est: quemadmodum Apollo *Delius*, appellatus est *Thymbræus*, 85. IV. Per ipsa *sidera* satis notatur *astromantia*. V. Per *volucrum linguas* notatur proprie ars *augurum*, qui *avium garritum* et cantum consulebant. Per 'præpetis omina pennæ,' proprie ars *auspicum*, qui *aves spectabant* volantes. Et aves quidem, quarum spectabatur

Qui tripodas, Clarii lauros, qui sidera sentis,
Et volucrum linguas, et præpetis omina pennæ,
Fare age (namque omnem cursum mihi prospera dixit
Religio, et cuncti suaserunt numine Divi
Italiam petere, et terras tentare repostas;
Sola novum dictuque nefas Harpyia Celæno
Prodigium canit, et tristes denuntiat iras,
Obscenamque famem) quæ prima pericula vito?
Quidve sequens tantos possim superare labores?
Hic Helenus, cæsis primum de more juvencis,
Exorat pacem Divum, vittasque resolvit
Sacrati capitis, meque ad tua limina, Phœbe,
Ipse manu multo suspensum numine ducit;
Atque hæc deinde canit divino ex ore sacerdos:

divinitatem Apollinis, et tripodas, et lauros Clarii, et astra, et cantus avium, et auspicia volantis alæ, dic age: nam ceremoniæ propitiæ mihi declaraverunt totum iter meum; *et omnes Dii* sua *auctoritate suaserunt mihi petere Italiam, quærere terras* mihi præparatas: *sola Harpya Celæno canit prodigium novum et horrendum dictu, et prædicit funestas iras, et fœdam famem: quod periculum primo effugiam? et quid exequendo, possum emergere e tantis casibus? Tunc Helenus, primo mactatis juvencis juxta consuetudinem, precatur veniam a Diis: et solvit tænias sacri capitis: et ipse ad tua templa, o Phœbe, manu ducit me trepidantem ob magnam* reverentiam *Dei. Ac postea sacerdos loquitur hæc divino ex ore: Fili Vene-*

••••••••••••

Pierii, Witt. Moret. sec., quod præfero. *laurus* Medic. a m. pr. cum aliis antiquis, quod antiqui Grammatici defendunt; recepit itaque Heins., rursus deseruit Burmannus; forte casu potius quam consilio.—361. *Qui volucrum* Schol. Horat. ap. Heins. *omnia* nonnulli. *pinnæ* Medic. Gud. et tert. Mentel. —362. *Omnis c.—Relligio* aliquot Pieriani, sec. Rottend. Gud. a m. pr. item Goth. pr., sc. ut sit: *omne vaticinium, omnis Deorum monitus*, quod merito arridere potest, quoniam sequitur: *cuncti Divi*. Sic *cursum* esset, quem teneo, navigationem, quam facio versus Italiam.—363. *et* abest a Ven. et Parrhas. cum Goth. alt. *numina Divi* Gud.—365. *novom* Gud. *Arpia, Arpyia, Harpeia* aberatt. codd.—368. *Quodve s. possim tantos* Parrhas., forte etiam, subjicit Burm., *qua p. p. vito?* qua via, ratione. Nil necesse. at *possum* nullibi repertum video.—369. *primum cæsis* Ven. et Parrhas.—371. *lumina* sec. Hamb. —372. *Ipse etiam* pr. Hamb. *suspensus* pro var. lect. Hamb. sec. et Servius. Male. cf. Burm. *duxit* codices ap. Pier.—373. *hæc* deest Leid. uni.—375. *Si*

NOTÆ

cantus, dicebantur *oscines*, ab *os*, et *cano*; ut corvus, cornix, picus: quarum autem spectabatur volatus, dicebantur *præpetes*, a προπέτεσθαι, *prævolare*; ut vultures, aquilæ. De *Celæno* et *Harpyiis*, supra 211.

370 *Vittasque resolvit*] Infulam, qua implicati erant capilli. Vittata enim infula, sacerdotis insigne est, Æn. II. 133. Soluta autem, indicium est vaticinantis ac furentis, Æn. VI. 48. de Sibylla: 'Non comtæ mansere comæ.'

Nate Dea; nam te majoribus ire per altum
Auspiciis manifesta fides: sic fata Deum rex
Sortitur, volvitque vices: is vertitur ordo;
Pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
Æquora, et Ausonio possis considere portu,
Expediam dictis; prohibent nam cetera Parcæ
Scire, Helenum farique vetat Saturnia Juno.
Principio Italiam, quam tu jam rere propinquam,
Vicinosque, ignare, paras invadere portus,
Longa procul longis via dividit invia terris.
Ante et Trinacria lentandus remus in unda,
Et salis Ausonii lustrandum navibus æquor,
Infernique lacus, Æææque insula Circæ,

ris: nam certo scio te majoribus auspiciis currere per mare: ita rex Deorum disponit fata, et miscet fortunas: ea series rerum *decurrit. Explicabo tibi verbis pauca e plurimis, ut securior percurras maria* quæ te *excipient, et possis quiescere* in *portu Italico: nam Parcæ impediunt ne Helenus sciat reliqua, et Juno impedit* ne *loquatur. Primo longum iter impeditum procul longis regionibus separat* a te *Italiam, quam tu jam putas propinquam, et* cujus *paras intrare vicinos portus, o ignare. Et curvandi sunt remi in mari Siculo, et percurrenda navibus planities maris Italici, et infernæ paludes* adeundæ, *et insula Circes Colchicæ: priusquam possis con-*

pr. Hamb. a m. sec. *his* Gud. Ven. Parrhas.—376. *hic* edd. Ven. et Junt. *sic* quatuor Burm. et Goth. sec. *his* alter cum ed. Mediol.—377. *tutius* Oudart. et Parrhas. *æquora lustres Hospita* Zulich.—378. *consistere* pr. Hamb. et Ven. vide sup. 162. Burm.—380. Distinguunt codd. partim post *Scire* partim post *Helenum*; cf. Pier. et Burm., sed in interpunctione, codicum nulla, meo judicio, est auctoritas. *vetet* pr. Hamb. Brunck. conj. *Scire, vetatque Helenum fari S. J.*: rotundior utique sic esset versus, sed Virgilius gravitatem numerorum præfert. Alioqui ad manum esset *Helenumque vetat fari* in ed. Parm. Hemistichium abesse malit Jac. Bryant.—384. *Trenacia* Wall. a m. pr., et a m. sec. *Trinacia*; et sunt sane grammaticorum argutiæ in ea scriptura, quæ tamen fundamento non omnino carent, quandoquidem Θρινακία Homerica est scriptio. conf. Cluver. et d'Orville Sicula p. 163. Enimvero ad liquidum res perduci nequit, utra sit verior et antiquior. Idem Wall. *lentendus* a m. pr. *tentandus* Goth. sec. a m. pr. *flectendus* Guelpherb. un. in Exc. Cort. ex interpr.—386. *Circæ* vetustiorum auctoritate reposuit Heins., qui copiose

NOTÆ

374 *Majoribus Auspiciis*] Vel bonis; vel ad majora spectantibus; vel majorum Deorum, Jovis, Apollinis, &c. non avium aut siderum tantum.

379 *Parcæ, &c.*] Tres, quæ fusis dispensabant fata hominum, Ecl. IV. 47. *Juno*] Saturni et Opis filia, inimica Trojanis: causam habes Æn. I. 29.

384 *Trinacria lentandus, &c.*] *Flectendus* et *curvandus*, ob vim adversam fluctuum inter se pugnantium. Sic Catullus de Nupt. Pelei, 182. 'Quidne fugis lentos incurvans gurgite remos?' De *Trinacria*, Sicilia, fuse infra 687. De *Ausonia*, Italia, supra 171.

386] De descensu ad Inferos, Æn. VI. De appulsu ad insulam *Circes*,

Quam tuta possis urbem componere terra.
Signa tibi dicam: tu condita mente teneto.
Cum tibi solicito secreti ad fluminis undam
Littoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa, jacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati:
Is locus urbis erit; requies ea certa laborum.
Nec tu mensarum morsus horresce futuros:
Fata viam invenient, aderitque vocatus Apollo.
Has autem terras, Italique hanc littoris oram,

dere urbem in secura regione. Dicam tibi signa, tu ea retine commissa animo. Quando porca reperta a te solicito, jacebit circa undam remoti fluvii, enixa prolem triginta capitum, alba, recumbens humi, et porcelli albi circa mammas; ille locus erit urbis, ille certus finis laborum. Nec tu expavesce futurum esum mensarum. Fata reperient viam, et Apollo invocatus adjuvabit. Evita autem has terras, et

aliis exemplis firmat. Vulgo *Circes;* aliquot etiam *Circe.*—387. *posses* alter Hamb.—388. *memori quæ* (pro *que) hæc m. t.* sec. Moret. vss. 388—393 leguntur ap. auctorem de progenie Augusti c. 12.—389. *undas* aliquot Pieriani et Hamburg. alter, ut supra.—391. *fœtus capitum* Montalb.—393. *Hic l.* Dorvill. et ap. Nonium et Cledonium. *erat* duo Burm.——395. *inveniant* quatuor Heins.—396. *Has inter* Goth. tert. *urbem* Oudart.

NOTÆ

Æn. vii. 10. Erat autem Solis et Perses Nymphæ filia, soror Æetæ Colchici regis, qui pater fuit Medeæ: aut juxta alios, Æetæ filia, Medeæ soror. *Ææa* dicta, id est, *Colchica:* ab *Æa*, insula et urbe Colchici regni, circa ostia Phasis fluvii. Sarmatarum regi nupsit, quo venenis occiso, in Italiam fugit, ad promontorium et montem, qui deinde *Circæus* dictus est, hodie *Circello*, in Latio: qui quidem mons continenti junctus est: sed quia Pomptinis paludibus cingitur ad septentrionem, ideo insulæ formam aliquando habuit. Eadem Circe, cum Glaucum, marinum Deum amaret, ex zelotypia Scyllam puellam in monstrum marinum commutavit: item et Picum Latinorum regem in avem, quod Canentem conjugem sibi præferret.

389 *Secreti ad fluminis, &c.*] De omine suis, cum triginta porcellis repertæ, ad ripam Tybris: ubi *Alba* urbs, aut juxta alios *Lavinium*, condita deinde est, Æn. viii. 42.

394 *Mensarum morsus*] De his, 257.

396 *Italique hanc littoris oram, &c.*] Italiæ *frontem* intelligit, sive partem meridionalem: quæ confecto Trojano bello, Græcis plurimis illuc post varios errores appulsis, ab iis *Magna Græcia* vocata est: nunc Neapolitani regni maximam partem constituit: Italiamque dividit duo in cornua, quæ Tarentino Sinu vasto et patenti separantur. Tota illa frons ad orientem penitus obversa est Epiro, marique Ionio. Atque in cornu quidem orientali, quod ab Epiro minus remotum est, promontorium est Iagygium, vel Salentinum, *Cap de Sainte Marie:* totumque cornu Salentini occupabant:

Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu,
Effuge: cuncta malis habitantur mœnia Graiis.
Hic et Narycii posuerunt mœnia Locri,
Et Sallentinos obsedit milite campos

hanc extremitatem Italici litoris, quæ propinqua alluitur fluctu nostri maris: cunctæ illæ urbes incoluntur a pravis Græcis. Illic et Narycii Locri statuerunt muros, et Cretensis Idomeneus occupat militibus campos Salentinos: illic est illa Petilia ducis

pro var. lect. ad *oram*.—397. *qua nostri* Parrhas., quod arridet Burmanno. *profunditur* duo ap. eund.—399. *Hinc* et *Narricii*, *Naricii*, *Naritii* aberrationes Codicum. Νάρυξ, πόλις Λοκρίδος etc. Steph.—400. *Sallentinos* Heins. cum aliis melioribus, quem v. et quos laudat Burm. cum antea editum esset *Salentinos*: quæ antiquior esse debuit scriptura. *Salantinos* Goth. tert. quæ antiquior fuit scriptura Σαλαντινων quod etiam ex numo laudatur: de quo v. Eckhel Doctrin. num. P. I, Tom. I, p. 145. *Phalentinos* Ven. *Salicanos* Sprot. *limite*

NOTÆ

quorum urbes præcipuæ, Tarentum *Taranto*, Brundusium *Brindes*, Hydrus *Otranto*. In altero cornu, quod ad meridiem pertinet, tria sunt præcipua promontoria: Lacinium, *Capo della Colonne*, Salentino respondens: Brutium, sive Leucopetra, *Capo dell' Armi*, Siciliæ proximum: et Zephyrium, *Capo de Stilo*, inter utrumque medium. Infra Lacinium, in ipso sinu Tarentino, est Petilia, *Strongoli*. Inter Lacinium et Zephyrium, est sinus Scylacius vel Scylleticus, *Golfo di Squillaci*, ubi urbs Scylacium. Inter Zephyrium et Brutium, ingens est ora, ubi non longe a Zephyrio occurrit Caulonia, vel Caulon, *Castel Vetere*: tum infra, meridiem versus, Narycia, vel Locri Epizephyrii, nunc *Gieraci*. Atque hæc fusior descriptio ad ea, quæ sequuntur hoc libro, plane necessaria visa est.

399 *Narycii Locri*] Constat eos a Græcis Locris oriundos esse: duce, vel Evanthe juxta Strabonem; vel Ajace juxta alios. Tres autem in Græcia fuerunt hujus nominis populi: *Epicnemidii* et *Opuntii*, contermini; ad septentrionem Phocidis, et meridiem Eubœæ sinusque Maliaci: tum *Ozolæ*, ad occidentem Phocidis, et septentrionem fancesque ipsas sinus Corinthiaci sive Crissæi. Strabo vult Epizephyrios, ad Ozolis Crissæi sinus oriundos, negat ab Opuntiis. Tamen nomen ipsum *Naryciæ* urbis innuit, eos, si non ab Opuntiis, saltem ab Epicnemidiis esse profectos: siquidem *Narycium* urbs a Plinio collocatur apud Locros Maliaci sinus, et Boagrium fluvium. At ibidem erant Epicnemidii: ibidem regnabat Ajax, Oilei filius, ex Homero, Iliad. II. 527. et *Naryx*, sive, *Naryce*, sive *Naricium*, urbs est, ex qua juxta Suidam fuit Ajax. Quæ ut conciliem: existimo Locris omnibus, Ozolis, Epicnemidiis, Opuntiis, Ajacem ad Trojam imperasse, cum omnes Parnasso monte conjungantur: in reditu deinde Ajace mortuo, ut diximus Æn. I. 44. aliis alio per tempestatem disjectis, aliquas e Locris omnibus reliquias Evanthe duce in Italiam pervenisse, et Naryciam condidisse: tumque dictos esse *Epizephyrios*: quod non procul a promontorio Italiæ *Zephyrio* sedem elegissent.

400 *Sallentinos, &c.*] De eorum situ, 396. De *Idomeneo* Cretæ rege,

Lyctius Idomeneus; hic illa ducis Melibœi
Parva Philoctetæ subnixa Petelia muro.
Quin, ubi transmissæ steterint trans æquora classes,
Et positis aris jam vota in littore solves:
Purpureo velare comas adopertus amictu;
Ne qua inter sanctos ignes in honore Deorum
Hostilis facies occurrat, et omina turbet.
Hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto;
Hac casti maneant in religione nepotes.
Ast, ubi digressum Siculæ te admoverit oræ
Ventus, et angusti rarescent claustra Pelori,

Melibœi Philoctetæ, defensa muro. Imo quando naves transvectæ ultra mare constiterint, et jam reddes vota altaribus in littore structis: tegaris secundum *capillos coopertus velo purpureo: ne aliquis vultus hostilis occurrat inter pia sacrificia, in cultu Deorum, et abrumpat auspicia. Socii* servent *hanc consuetudinem sacrificiorum,* tu *ipse hanc serva: posteri pii persistant in hac ceremonia. Sed quando ventus te profectum appulerit ad littus Siculum, et minuentur angustiæ arcti Pelori:*

Leid. un.—401. *Lictius, Licius, Litius, Lycius, Lytius;* porro *Idomeneos, Idumeneus, Ydomeneus,—Melibroæ—Philotetæ, Philothetæ, Phyloctetæ, Philocteæ,* librariorum stupores, quos ponimus, ut iis mature assuescant juvenes.—402. *Petelia* Medic. et sic in numis et Græcis script: occurrit: Πετηλία; hoc itaque restitui. Vulgo *Petilia*, quod vulgare est.—403. *steterunt* alter Hamb. *naves* pr. Hamb. *puppes* Goth. pr.—404. *in littora* Medic. a m. pr. cum tribus aliis. —405. *Purpureas* Dorvill. a m. pr.—407. *occurret* Franc. *omnia* multi. *turbat* duo.—408. *socios* Medic. a m. pr.—410. *degressum* Sprot. et inf. 492. *amoverit* duo. *Siculis oris* Franc.—411. *rarescunt* codd. Servii inf. ad. 530, in Wall.

NOTÆ

122. *Lyctius* dicitur a *Lycto* oppido Cretæ, de qua insula, 104.

401 *Melibœi Parva, &c.*] Philoctetes, Pæantis filius, Melibœæ rex, urbis in Thessalia, ad radices montis Ossæ: cum in Œta, Thessalico monte Trachiniæ regionis, pyram, in qua se Hercules comburendum collocaverat, ejus jussu succendisset; ab eodem arcum et sagittas, Lernææ hydræ felle imbutas, accepit in munus. Trojam deinde profectus, et colubri morsu in crure sauciatus, a Græcis in insula Lemno fœtoris impatientia, relictus est. Postea tamen, monente oraculo Trojam non nisi sagittis Herculeis capi posse, ab Ulysse et Neoptolemo in castra accersitus, Paridem occidit: et urbe capta, auditaque Melibœorum defectione, ut narrat Strabo, venit in Italiam: ibique Petiliam, aut condidit, aut juxta alios mœnibus firmavit: situm ejus vide, 396.

405 *Purpureo, &c.*] Hunc morem servavere Romani, ut in sacris caput obnuberent: ne turbatus alienarum rerum aspectu sacerdos, aut interrumperet sacra, aut ex iis aliquid omitteret: utrumque enim fatale atque ominosum erat. Idque aiunt Romani scriptores Æneæ exemplo a posteris usurpatum: infra, 545. Saturno tamen, Honori, et Herculi, aperto capite facta sacra, non velato; probat multiplici auctoritate Cerdanus.

411 *Rarescent claustra Pelori*] *Pelo-*

Læva tibi tellus, et longo læva petantur
Æquora circuitu; dextrum fuge littus et undas.
Hæc loca vi quondam, et vasta convulsa ruina,
Tantum ævi longinqua valet mutare vetustas!
Dissiluisse ferunt cum protinus utraque tellus
Una foret; venit medio vi pontus, et undis
Hesperium Siculo latus abscidit, arvaque et urbes
Littore diductas angusto interluit æstu.
Dextrum Scylla latus, lævum implacata Charybdis

sinistra terra et sinistra maria a te petuntur longa circuitione: evita dextrum littus et dextras *aquas. Narrant hæc loca olim magna violentia et ruina discessisse. Adeo remota vetustas temporis potest mutare* res. *Cum utraque terra esset una continuo: mare* cum *impetu venit* in *medium, et aquis separavit Italicum latus a Siculo: et labitur angusto freto inter arva et urbes, distinctas* suo quasque *littore. Scylla occupat dexterum latus: immanis Charybdis lævum, et profundo gurgite*

---

superscr. vel *clarescent*. Parum acute. *plaustra P.* Parrhas. Illustrat vss. Nodell Not. Crit. p. 77.—412. *læta* aliquot Pier. *petentur* Hugen. et Wall. a m. pr. cum Goth. sec.—414. *et* deest Parrhas. *ex* Erf. *convolsa* Gud.—415. In Wall. versus erat in margine ascriptus; idem *longæva*. Ennium videtur ante oculos habuisse Annal. xv, ap. Gell. ix, 14 *Postremæ longinqua dies confecerit ætas.* Adde Lucret. ii, 68, 69. duo *motare*, solenni permutatione. v. Burm.—416. *protenus* Heins. reposuit cum Velio Longo et Leid. altero ac Rottend. pr.—417. *forent* Rottend. tert. *medio venit* Moret. pr. Parrhas. *venit in m.* Ven. *media* Zulich. a m. sec.—419. *deductas* Medic. cum al. antiquis. Vir doctus Britannus (*Gent. Mag.* 1764, p. 464) *littora diductas* emendabat h. e. quoad littora, refutatus mox ab alio p. 556. Neuter viderat, *littore diductas* esse idem ac mari, quod intervenerat, diductas; nam ubi littus, ibi mare.—420. *lævom* Gud. *impacata* aliquot Pieriani, et unus Leid., quod non

NOTÆ

rus, seu *Pelorum*, *Capo di Faro*, promontorium Siciliæ maxime orientale: sic Italiæ vicinum est; ut eidem continuum aliquando fuerit, quemadmodum hic narrat poëta; et adhuc procul aspicientibus conjunctum appareat, nec ullo freto pervium: tamen propius accedentibus paulatim rarescunt et aperiuntur claustra illa, minuunturque visu angustiæ, et laxior aditus apparet paulo. De *Sicilia*, infra 687.

416 *Protinus*] Sine interruptione atque intervallo, continua et perpetua serie. Sic Æn. ix. 337. '*felix si protinus illum*, Æquasset nocti ludum, in lucemque tulisset:' id est, si continuo lusisset. Hinc Æn. x. 340. 'Protinus hasta fugit,' et alibi vulgo sumitur pro *statim*; quia quod statim fit, sine intermissione fit. De *Hesperia*, Italia, Æn. i. 534.

420 *Dextrum Scylla, &c.*] *Scylla* ad latus Italiæ, Cænym promontorium: scopulus est tumultuoso fluctuum allapsu semper fremens, nunc *Sciglio*: a σκύλλω *vexo*. *Charybdis*, ad latus Siciliæ, prope Messanam urbem: mare est vorticosum, aquas sorbens, et cum impetu deinde eructans, nunc *Calofaro*: a χάσκω *hio*, et ῥοιβδῶ *sorbeo*. *Charybdim* aiunt meretricem fuisse voracissimam: quæ, cum Herculi boves eripuisset, a Jove fulmine icta,

Obsidet, atque imo barathri ter gurgite vastos
Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras
Erigit alternos, et sidera verberat unda.
At Scyllam cæcis cohibet spelunca latebris,
Ora exertantem, et naves in saxa trahentem.
Prima hominis facies, et pulchro pectore virgo
Pube tenus; postrema immani corpore pistrix,
Delphinum caudas utero commissa luporum.

voraginis ter vorat fluctus in præceps, deinde alternatim attollit eos *in aërem, et ferit aquis astra. At antrum includit Scyllam* in *obscuris latebris, pandentem guttura, et trahentem naves in scopulos. Superior forma* est *humana, et puella formoso pectore, usque ad* imum *ventrem: inferior* est *pristis immenso corpore, conjuncta uteris canum circa caudam Delphinorum. Melius est, te morantem circumnavigare fines*

---

bene præferebat Cerda. *implicata* quatuor Burm. cum Goth. tert.—421. *Obsedit atque immo baratri.* Franc., sed talia exscribere piget. Mox *abrutum* Zulich.—422. *in abrupta* aliquot Pier.—423. *egerit* legebant viri docti (et sic Cerda), apud Pierium, qui recte monet, sequentia postulare *Erigit*; quod et per se exquisitius est. cf. inf. ad v. 576. *Elicit*. Hamb. pr.—424. *Ast* tert. Rottend. cum Goth. pr.—425. *Ora exercentem* alter Hamb., quod a monacho rhythmicis versibus assueto profectum lepide monebat Burmannus. *exhalantem* Ven.—426. *pulchro* alter Hamb. *corpore* Montalb.—427. *pistrix* revocavit Heins. librorum auctoritate, qui vel *pristrix* vel *pistrix* exhibent. Vulgo pars codd. et edd. *pristis*. cf. Heins. *pistris* per *s* non per *x* defendit Pompon. Sab. ad h. l. Commemorat locum Seneca Ep. 92, *ut ait Virgilius noster in Scylla*. Quo sensu hoc dictum sit, v. in *Proœm. ad Cirin.*—428. *caudam* Ven. *commixta*

NOTÆ

et in fretum præceps acta, in voraginem ibi conversa est. *Scyllam* Phorci filiam, a Circe commutatam dicunt in monstrum, cujus suprema pars fœmineam speciem retinuerit, infima in canes abierit: quorum latratu fluctuum strepitum exprimere voluerunt; ipsumque monstrum in scopulo latere, eoque naves attrahere ac lacerare fabulati sunt. Atque hæc, ex mente poëtarum dicta, emendabimus infra, 555. et 685.

421 *Barathri*] Græca vox *βάραθρον barathrum*: ex Suida et Diomede, locus erat apud Athenienses profundissimus, in quem noxii et morti destinati præcipitabantur, a *βαθὺς profundus*, juxta Festum.

427 *Pistrix, &c.*] Scylla tres habuit partes: superiorem virgineam, pube tenus; infimam, in modum pistricis, sive ingentis piscis, desinentem in caudas bifidas, quales habent Delphini; mediam, scilicet commissuram pubis et caudæ, unde uteri et capita canum sive luporum erumpebant. Ex his patet sensus versuum. Notanda hic quatuor. I. Græco more dictum est: *commissa caudas*: supple *κατὰ*, *circa caudas, per caudas.* II. *Delphinus*, vel *Delphin*, juxta aliquos porcus est marinus, *marsouin.* III. *Pristis*; vel *pistrix*, *pistricis:* sumitur vulgo pro *balæna*, quamvis a Plinio distinguatur: maximæ molis, et tamen velocissime fluctus secans, unde nomen habet: *πρίστης* enim est *sector.* IV. Ceteri poëtæ *canes* tantum Scyllæ attribuunt, Virgilius ad terrorem *lupos* dixit.

Præstat Trinacrii metas lustrare Pachyni
Cessantem, longos et circum flectere cursus,
Quam semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam, et cæruleis canibus resonantia saxa.
Præterea, si qua est Heleno prudentia, vati
Si qua fides, animum si veris implet Apollo,
Unum illud tibi, nate Dea, præque omnibus unum
Prædicam, et repetens iterumque iterumque monebo:
Junonis magnæ primum prece numen adora;
Junoni cane vota libens, dominamque potentem
Supplicibus supera donis: sic denique victor
Trinacria fines Italos mittere relicta.
Huc ubi delatus Cumæam accesseris urbem,

Siculi Pachyni, et circum sinuare longos cursus; quam semel videre sub lata caverna turpem Scyllam, et scopulos sonantes canibus cæruleis. Præterea, si aliqua est scientia Heleno, si aliqua fides habenda *vati, si Apollo implet animum veris* rebus: *unice hoc tibi prædicam, et unice ante omnia, et repetens rursus ac rursus inculcabo. Primo cole precibus divinitatem magnæ Junonis, fer lubens vota Junoni, et vince potentem reginam supplicibus muneribus: sic demum victor relicta Sicilia admitteris in regiones Italas. Quando illuc appulsus veneris ad Cumæam urbem, et lacus sacros,*

Wall. et Zulich. a m. sec. Male. v. Burm.—429. *Pachinni* scribitur in libris.—430. *Cessantes* Goth. sec. *fluctus* alii, notante Parrhasio. Præferam suaviorem orationem interpunctione: *Pachyni, Cessantem longos et circum flectere cursus.*—433. Alii jungunt: *si qua est Heleno prudentia vati, Si qua fides.* At pr. Moret. non ineleganter, judice Heinsio, *Si qua est H. p., fati Si qua fides;* ex non infelici errore.—434. *animam* Messius Arusianus, v. Burmann. Sec. ad Antholog. Lat. p. 125. *si verus* vir doctus conj., quem refellit Ouwens Noct. Hagan. p. 616.—435. *Unum illum* Gud. a m. pr. *Unum istud* in marg. Parrhas. *Verum illud* pr. Hamb. *proque omnibus* Medic. et alii boni codd. (et Goth. duo) etiam Georg. Fabricii, et sic Diomedes et Donatus; hocque receperat Heins., sed reliquorum librorum lectionem *præque* revocavit Burm., quod mihi vulgarius videtur altero.—436. *Prædico* tres Burm. *iterum iterumque* multi solenni vitio.—437. *J. sacræ* Hamb. pr.—439. *S. s. votis* Wall. a m. pr., quod erat in codd. Pierianis et in libro Donati.—440. *metire* aliquot Heins. et Pierii, ut sit dictum, quemadmodum *metiri viam, pelagus, emensus iter* etc. Sed recte Pier. et Burm. vulgatum præferunt. cf. Not. Nonnulli vitiose *metiere* vel *meciere.*—441. *Cumarum a. urbem* alii cum Servio. cf. Burm.—442. *Averna rà,*

NOTÆ

429 *Trinacrii Pachyni*] *Pachynum,* meridionale promontorium Siciliæ: unum e tribus, quæ ipsam Trinacriam efficiunt, *Capo Passaro,* 687.

437 *Junonis, &c.*] De ea, ejusque in Trojanos odio, Æn. I. 27. 28. 33.

441 *Cumæam, &c.*] *Cumæ,* urbs fuit Italiæ, in littore Campaniæ, nunc eversa. De hac Æn. VI. 2. *Divini lacus* sunt; *Avernus,* et *Lucrinus,* in Puteolano sinu, prope Baias et Cumas. *Divini* dicti: propter vicinum Sibyllæ

Divinosque lacus, et Averna sonantia sylvis:
Insanam vatem aspicies; quæ rupe sub ima
Fata canit, foliisque notas et nomina mandat.
Quæcumque in foliis descripsit carmina, virgo
Digerit in numerum, atque antro seclusa relinquit.
Illa manent immota locis, neque ab ordine cedunt.
Verum eadem, verso tenuis cum cardine ventus
Impulit, et teneras turbavit janua frondes,
Nunquam deinde cavo volitantia prendere saxo,
Nec revocare situs, aut jungere carmina curat.
Inconsulti abeunt, sedemque odere Sibyllæ.
Hic tibi ne qua moræ fuerint dispendia tanti;
Quamvis increpitent socii, et vi cursus in altum
Vela vocet, possisque sinus implere secundos;
Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas.
Ipsa canat, vocemque volens atque ora resolvat.

et Avernum inter *sylvas sonantem: videbis Sibyllam furentem, quæ sub antro profundo aperit fata, committitque frondibus literas et vaticinia. Virgo disponit in ordinem, et* manens *clausa in antro relinquit* ante ostium *vaticinia, quæ scripsit in frondibus. Illa* vaticinia *stant suis locis immota, nec recedunt a situ. Sed quando revoluto cardine levis ventus afflavit ea, et porta* aperta *turbavit frondes: nunquam postea curat colligere vaticinia cavo* in *antro, aut restituere in ordinem, aut jungere. Exeunt sine consilio, et oderunt domum Sibyllæ. Illic ne ulla damna moræ sint tibi curæ: etsi socii* te *incusent, et navigatio per vim invitet vela in altum mare, et possis replere vento favente sinus* velorum: *immo* potius *conveni Sibyllam, et ora precibus ut ipsa reddat oracula, et libens aperiat os et vocem. Illa explicabit tibi gentes*

Averna loca ap. Lucret. VI, 740. iterum V, 732. VII, 91. Græcis est ἡ Ἄορνος λίμνη. unde *Avernus* lacus. Tandem et *lacus Averni* ut ap. Liv. XXIV, 12.—443. *Infamem vatem* Sprot. *adspicias* Exc. Burm. *sub ipsa* alter Hamb.—444. *et carmina* Parrhas., sed v. Burm.—446. *Degerit* Medic. *se clausa* Exc. Burm. *reliquit* vulgo ante Heins. cum parte codd.—448. *carcere* pr. Hamb. *vento* Menag. pr.—449. *turbavit flamine* ingeniose conj. Jo. Schrader. in Schedis.—450. *saxa* Medic.—451. *nec jungere* Zulich. *carmina jungere* duo.—452. *ædemque* Gud. a m. pr.—453. *Hæc t.* in marg. Parrhas. *fiant d.* Hugen. *tantæ* multi, sed male.—454. *increpitant* tres Heins. et un. Goth. *vi ventus* Leid. pro var. lect. ex v. 356. *et tua cursus* Witt.—455. *vocent* Medic. a m. sec. Gud. cum aliis; et sic Servius cum Pompon. Sab. legerat; male.—457. *canet* et *resolvet* quatuor Burm., quod possit placere; sed *Ipsa canat* sc. poscas. inf. VI, 76 *Ipsa canas, oro. canat* et *resolvet* Gud. *volensque ora* Parrhas. *ipsa*

NOTÆ

antrum. De his fuse Ge. II. 161. Et Æn. VI. 237. *Avernus*, plur. *Averna*, montibus undequaque horrebat et sylvis, quas excidit Agrippa, locusque deinde multis ædificiis amœnus redditus est. De *Sibylla*, Æn. VI. 10.

Illa tibi Italiæ populos, venturaque bella,
Et, quo quemque modo fugiasque ferasque laborem,
Expediet; cursusque dabit venerata secundos.
Hæc sunt, quæ nostra liceat te voce moneri.
Vade age, et ingentem factis fer ad æthera Trojam.
Quæ postquam vates sic ore effatus amico est:
Dona dehinc auro gravia sectoque elephanto
Imperat ad naves ferri, stipatque carinis
Ingens argentum, Dodonæosque lebetas,
Loricam consertam hamis auroque trilicem,

Italiæ, et futura bella, et qua ratione tolerabis aut evitabis unumquemque laborem: et a te culta impetrabit tibi cursus felices. Hæc sunt de quibus *licet admoneri te mea voce. I perge, et factis extolle ad astra magnam Trojam. Postquam vates ore benevolo locutus est ista: deinde jubet portari ad naves munera gravia auro et scisso ebore: et congerit in naves multum argenti, et ollas Dodonæas, loricam compactam hamis, et triplici licio auri: et apicem pulchræ cassidis, et cristas capillatas,* quæ

----

ora duo Burm. Versus hic et sup. 446 aberat a Voss.—459. *Et quocunque m.* Witt. *Ex quo* et *expediat* Franc. *effugias* aliquot Pier.—460. *veneranda* Wall. ex interpr. *venerata sacerdos* ed. Ven. et aliquot codd. ap. Pierium et Burm. cum Goth. pr. ex compendio scripturæ *scdos.*—461. *moreri* Ven.—462. *fatis* septem codd. Burm. et Goth. alter a m. sec.: et sic auguror poëtam maluisse. Nam in fatis hoc esse, ut Troja revocetur, ubique inculcare amat; idque totius carminis œconomia postulat.—463. *affatus* multi ap. Burm., male. *effari* proprie de vatibus. Servius, ut solet, ex augurali disciplina repetit: *Ergo,* subjicit, *religioso verbo voluit uti, qui potuit dicere: Quæ postquam vates sic ore est fatus amico.* *est* deest pr. Hamb.—464. *Dona Dei hinc* ed. Junt. *gravida* Giphan. in Ind. Lucret. *septoque* Franc. *elephante* Zulich.—465. *cathenis* pr. Menag.—466. *Dodoneosque* aliquot libri: *Dodoneasque lebetas* fere omnes; ante Pier. *lebetes,* quod pauci libri habent. *lebetos* Franc. Est autem Δωδωναῖος.—467. *consortam* Reg. *squamis a. tr.* Serv. IV Ge. 91.—

NOTÆ

460 *Venerata*] Passive dictum: sic Horatius Sat. I. II. 2. 124. 'Et venerata Ceres ut culmo surgeret alto.'

464 *Elephanto*] Ebore, quod ex dentibus elephanti secatur et perpolitur.

466 *Dodonæosque lebetas*] Pelves *Dodonæas,* id est *æreas:* æs enim Dodonæ, ut Corinthi, celebre fuit. At duo fuere lebetum genera: alii qui admovebantur igni ad culinæ ministeria, ad abluendas manus: alii qui appendebantur ad ornatum, sive in domibus, sive in templis. Et vero aiunt, locum, ubi Dodonæi Jovis oracula reddebantur, cinctum fuisse lebetibus, ita sibi invicem conjunctis, ut commoto uno ceteri moverentur, sonitumque diu redderent: unde proverbium fuit *Dodonæum æs,* in loquaces. Fuit autem *Dodona* locus sylvaque, Jovis oraculo et quercu fatidica celebris, in Epiro. Ecl. IX. 13. et supra, 292.

467 *Loricam consertam hamis, &c.*]

Et conum insignis galeæ, cristasque comantes,
Arma Neoptolemi. Sunt et sua dona parenti.
Addit equos, additque duces;
Remigium supplet; socios simul instruit armis.
  Interea classem velis aptare jubebat
Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti.
Quem Phœbi interpres multo compellat honore:
Conjugio, Anchisa, Veneris dignate superbo,

fuerant *arma Pyrrhi: sunt quoque pro patre* meo *sua munera. Adjicit equos, adjicit etiam duces. Substituit remiges: simul instruit armis socios* meos. *Interim Anchises imperabat* eos *instruere naves velis, ne ulla mora opponeretur vento faventi. Quem vates Apollinis alloquitur magno honore: O Anchisa,* qui *honoratus es conjubio glorioso Veneris,* qui *es cura Deorum,* et *bis servatus e Trojano excidio; ecce*

---

469. *Sunt hæc* Franc.—471. *instruet* Medic. Versus idem fere inf. VIII, 80 *geminasque legit de classe biremes, Remigioque aptat, socios simul instruit armis.*—472. *classim* Sprot. ut et sup. v. 5. *classes* pr. Hamb.—473. *vento fieret* Parrhas. *furenti* multi ap. Burm. et sic Goth. alter; male h. l. nam de vento secundo agitur, ut bene Serv.—474. *amore* Hugen. et pr. Moret. pro var. lect., et ita alibi variatur. Burm.—475. *Anchise* Priscian., sed vid. Heins. *Anchisæ*

NOTÆ

Lorica tunica quædam est, ac munimentum pectoris in bello: quæ quia primum e *loris* et coriis fiebat, *lorica* dicta est. Contexta deinceps ex laminis ferreis: tum annulis sibi invicem *hamorum* instar impactis et concatenatis: denique squamis etiam ferreis, aut laminæ aut corio confertim insertis. Hæc autem aliquando simplex, aliquando etiam duplex, ac triplex erat. Unde Statius l. VII. 812. 'ter insuto servant ingentia ferro Pectora.' Et Virgil. l. IX. 707. 'Nec duplici squama lorica fidelis et auro.' Duplex vocabatur *bilix*; triplex, *trilix*: id est, *bino* et *trino licio*, sive textu: parte pro toto accepta. Atque ut multiplex textus, per multiplex *licium* hic exprimitur; sic a Silio l. IV. per *subtemen*, quæ pars in ipso textu alia est. 'Nexilis innumero chalybum subtemine thorax.' De *licio* et *subtemine*, infra 483. Quid vero si dicamus *auro trilicem loricam*, unico ac simplici ferreorum annulorum textu fuisse; sed cujus extrema ora triplici licio aureo sive triplici annulorum aureorum versu ornata et quasi fimbriata esset? Audi Valerium l. III. 199. 'Per clypei cedentis opus, partemque trilicem, Qua stomachi secreta ferit.' Ergo in thorace, non contextus totus, sed *pars* tantum aliqua *trilix* fuit: eaque ima; quæ ad *secreta stomachi*, sive ad ventrem proxime accederet.

468. *Conum, &c.*] Proprie *conus*, est quicquid in pineæ nucis figuram assurgit, et ex rotundo in acutum desinit. Transfertur ad eam galeæ partem, quæ ex ejus convexo eminet; sustinetque *cristas*, sive e jubis equinis, sive e versicoloribus pennis: quæ in modum capillorum sive *comarum* diffundebantur.

470 *Duces*] Nempe itineris, qui scopulos et syrtes ostenderent.

475 *Anchisa, &c.*] Vocativus Græcus,

Cura Deum, bis Pergameis erepte ruinis,
Ecce tibi Ausoniæ tellus: hanc arripe velis.
Et tamen hanc pelago præterlabare necesse est;
Ausoniæ pars illa procul, quam pandit Apollo.
Vade, ait, o felix nati pietate! quid ultra
Provehor, et fando surgentes demoror Austros?
Nec minus Andromache, digressu mœsta supremo,
Fert picturatas auri subtemine vestes,
Et Phrygiam Ascanio chlamydem; nec cedit honori;

tibi præsens est *terra Italiæ, hanc apprehende navibus. Et tamen opus est, ut naviges mari ultra istam* partem. *Pars ista Italiæ, quam aperit Apollo, procul est. I, inquit, o fortunate* propter *pietatem filii! quid ulterius pergo, et retardo surgentes Austros loquendo? Nec minus Andromache, tristis* ob *ultimum discessum, fert Ascanio amictus versicolores aureo textu, et chlamydem Phrygiam: nec male*

••••••••••••

Medic., sed *e* expuncta, et Mentel. pr.—477. *eripe* Ven. *repete* Goth. tert.—478. *præterlabere* quinque ap. Burm. cum edd. Ven. et Junt. *ut præterlabare* quatuor, sed recentiores.—480. *Vade age o f. n. p. quod* Medic. a m. pr.—481. Imitatus est Avienus fab. xvi, ut Heins. notat.—483. *subtegmine* et *sub tegmine* libri fere etiam h. l.—484. *Ausonio* Goth. tert. a pr. m. *chlamyden*

NOTÆ

qui longam habet ultimam. Venus amavit Anchisen, ex quo *Æneam* peperit. *Æn.* II. 649.

476 *Bis Pergameis, &c.*] *Primo*, cum Hercules Laomedonti offensus ob negatam sibi pro Hesione filia, e ceti faucibus liberata, pactam mercedem; expugnavit Trojam, Hesionen Telamoni Salaminio conjugem dedit, Podarcem Laomedontis filium captivum abduxit, qui deinde redemtus, dictus est Priamus, a πρίαμαι *emo*. *Secundo* cum a Græcis Troja incensa est. De *Austris*, ventis meridionalibus, Ecl. II. 58.

483 *Picturatas auri subtemine vestes*] Aliqui legunt *subtegmine*: male. Nam machina tota in qua tela texitur, et præsertim ea pars cui alligatur, dicitur *jugum*: prima fila, quæ jugo junguntur, telamque ordiuntur, ac definiunt, vocantur *licia*: fila quæ in longum ducta alligantur licio, et subinde attolluntur deprimunturque, sunt *stamina*: fila, quæ inter stamina transversim inseruntur, alterna staminum depressione et sublatione, sunt *subtemina*, quasi *substamina*: instrumentum quo deprimitur attolliturque stamen, dicitur *arundo*; quo inseritur subtemen, dicitur *radius*; quo addensatur subtemen cum stamine, dicitur *pecten*. Patent ista ex his Ovidii versibus, Metam. VI. 53.

'Haud mora consistunt diversis partibus ambæ,
Et gracili geminas intendunt stamine telas.
Tela *jugo* juncta est: *stamen* secernit *arundo*:
Inseritur medium *radiis subtemen* acutis;
Quod digiti expediunt, atque inter stamina ductum
Percusso feriunt inserti *pectine* dentes.'

484 *Phrygiam chlamydem*] Vestem breviorem, et vulgo militarem, quæ

Textilibusque onerat donis, ac talia fatur:
Accipe et hæc, manuum tibi quæ monumenta mearum
Sint, puer, et longum Andromachæ testentur amorem,
Conjugis Hectoreæ. Cape dona extrema tuorum,
O mihi sola mei super Astyanactis imago.
Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat;
Et nunc æquali tecum pubesceret ævo.
Hos ego digrediens lacrymis affabar obortis:
Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Jam sua: nos alia ex aliis in fata vocamur.

respondet dignitati ejus: *et cumulat operibus textilibus, et hæc dicit: Accipe etiam hæc, o puer, quæ tibi sint monumenta mearum manuum, et diu probent amorem Andromachæ, uxoris Hectoris: accipe ultima munera tuorum, o unica effigies, quæ mihi restat mei Astyanactis. Sic ille gerebat oculos, sic manus, sic vultum. Et jam tecum adolesceret pari ætate. Ego discedens eos alloquebar lacrymis erumpentibus: Vivite fortunati,* vos *quibus sua fortuna jam perfecta est: nos trahimur in fata alia*

alter Mentel. *nec cedit honore:* sic Scaurus legebat apud Servium, sive is inter eos fuit, qui Æneidem recensuerunt, sive hanc tanquam grammaticus emendationem proposuit. Venit ea lectio in Gudianum, probata Heinsio mihique non minus pro vera habetur: sive ut sic accipias: *nec cedit honore* sc. verborum, ad conjugis exemplum v. 474 *Quem Phœbi interpres multo compellat honore;* sive ut cum Scauro, qui ita explicabat: non cedit Heleno liberalitate et munificentia. cf. Pompon. Sabin. Heumannus olim totum hemistichium ab aliena manu esse putabat; et sustulerant id jam alii ante Cerdam; nec ipse ab iis dissentio; video etiam Brunckium accedere; potuit quoque totus locus a poëta affectus tantum, non autem curis secundis elaboratus esse: apposuerat forte duo hemistichia; poteratque versus sic constare: *Et Phrygiam Ascanio vestem; tum talia fatur.* In Mentel. pr. erant tantum illa: *nec cedit.*—485. *Testilibus* in nonnullis scriptum. *que* deest Græv.—487. *Andromachæ* Heins. e scriptis et grammaticis. Eo alludunt Medic. et alii: *Andromache.* Vulgo *Andromaches.* Wall. *Andromachen.* Duo Burm. *testantur*, tres alii *honorem* proclivi lapsu.—490. *tenebat* legit Rufinian. de figg. p. 28. *gerebat* Nonius in *super*, sed *ferebat* Priscianus, Diomedes, Macrob. cum libris scriptis; et firmat Burm. inprimis ex Statii imitatione I Achill. 339.—492. *His* et *affabor* sec. Moret. *degrediens* Sprot. v. sup. 410. *abortis* plerique Pier. et nostri Goth.—493. *parata* Ven., et sic Achill. Stat. ad Tibull. II, 4, 1, h. e. constituta et parta. Sed præstat vel sententiæ vi alterum: nam *peragere* dicimur imperata, injuncta, mandata, labores. Memineris illud inf. IV, 653 *Vixi, et, quem dederat cursum Fortuna, peregi,* et *fortuna* h. l. idem quod mox fatum, quod jam notatum Pomponio Sabino. Porro distinguit Cerda cum aliis: *Vivite, Felices, quibus—Jam sua!* cf. Burm. Minus bene. Sed: *Vivite felices vos, q.*—

NOTÆ

superponebatur thoraci, ad ornatum, *casaque. Phrygiam*] id est, acu pictam: nam Plin. l. VIII. 48. 'Pictæ vestes jam apud Homerum fuere; unde triumphales natæ: acu facere, id Phryges invenerunt, ideoque Phrygiones appellati sunt.' De *Astyanacte.* *Æn.* II. 457.

Vobis parta quies: nullum maris æquor arandum;
Arva neque Ausoniæ, semper cedentia retro,
Quærenda. Effigiem Xanthi Trojamque videtis,
Quam vestræ fecere manus; melioribus, opto,
Auspiciis, et quæ fuerit minus obvia Graiis.
Si quando Tybrim, vicinaque Tybridis arva,
Intraro, gentique meæ data mœnia cernam:
Cognatas urbes olim, populosque propinquos,
Epiro, Hesperia, (quibus idem Dardanus auctor,
Atque idem casus) unam faciemus utramque
Trojam animis. Maneat nostros ea cura nepotes.
  Provehimur pelago vicina Ceraunia juxta:

post alia. Vobis quies acquisita est, nulla planities maris est secanda, neque quærendi agri Italiæ semper fugientes retro: cernitis imaginem Xanthi, et Trojam, quam manus vestræ fecerunt melioribus ominibus, ut cupio, et quæ minus exposita sit Græcis. Si unquam ingrediar Tybrim et agros Tybridi propinquos, et aspiciam muros destinatos meo populo: quondam urbes consanguineas, et nationes vicinas, ex *Epiro*, et ex *Italia, quibus idem conditor* est *Dardanus, et eadem fortuna, faciemus utramque Trojam unam voluntate: ea cura spectet nostros posteros. Progredimur mari prope vicina Ceraunia, unde via et trajectus brevissimus est mari in Italiam.*

jam sua, exquisitius.—495. *arandum est* Parrhas.—496. *Arva nec* Parrhas. et Goth. tert.—496. *Quæ* sec. Moret.—499. *fuerint* Gud. cum aliis Heins. et Burm. etiam apud Serv. Ita *auspicia minus obvia Graiis* essent, quæ a Græcorum auspiciis ac fatis non æque, atque ante, vincerentur, nec iis essent inferiora.—500. *Sic q.* Goth. tert. *et vicina* Witt. a pr. m.—502. *Cognatasque* ante Heins., sed *que* abesse a codd. monuerat jam Pierius. *qui* aliquot Heins. —503. *Epiri* Voss. *Epiro Hesperiam* Medic. Gud. a m. pr. duo Moret. pr. Rottend. et Zulich. An olim fuit *Epirom, Hesperiam?*—*populosque verendos* Sprot.—505. *Trojanis. M.* alter Hamb.—506. Vir doctus Britannus volebat

NOTÆ

497 *Xanthi, &c.*] De *Xantho*, Troadis fluvio, cujus nomen Andromache rivo alicui dederat, ut et Trojæ nomen alicui vico, Æn. I. 477. De *Epiro*, supra 292.

503 *Idem Dardanus auctor*] Non Epiro et Hesperiæ; sed populis in utramque regionem appulsis: nempe Trojanis; qui, cum Heleno in Epiro jam sederant, cum Ænea in Hesperia sive Italia sessuri erant. Utrique jactati Trojæ casibus, et a Dardano oriundi supra 167.

504 *Unam faciemus utramque Trojam, &c.*] Nempe hanc Trojam in Epiro factam ab Heleno; et alteram Trojam, quam in agro Laurente Italiæ conditurus erat Æneas, Æn. VII. 158. Sive potius, utrosque Trojanos intelligit; tam Epiri, quam Italiæ.

506 *Ceraunia*] Montes sunt altissimi, et ideo crebro fulmine percussi: unde etiam *Acroceraunia* nuncupantur, ab ἄκρον *summum*, et κεραυνὸς *fulmen*. Termini sunt Epiri ad septentrionem; ut et Maris Ionii, quod inde Adriaticum dici incipit. Hinc cursus in Italiam brevissimus: quare facile

Unde iter Italiam, cursusque brevissimus undis.
Sol ruit interea, et montes umbrantur opaci.
Sternimur optatæ gremio telluris ad undam,
Sortiti remos, passimque in littore sicco
Corpora curamus; fessos sopor irrigat artus.
Necdum orbem medium Nox horis acta subibat:
Haud segnis strato surgit Palinurus, et omnes
Explorat ventos, atque auribus aëra captat;
Sidera cuncta notat tacito labentia cœlo,
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones,
Armatumque auro circumspicit Oriona.
Postquam cuncta videt cœlo constare sereno:

Interim Sol cadit, et montes densi obscurantur. Decumbimus in sinu desideratæ terræ, prope aquam, partiti officia navalia: et passim in littore sicco reficimus corpora, somnus fluit in lassa membra. Nondum nox provecta horis attigerat medium cursum: impiger Palinurus surgit e lecto, et observat omnes ventos, et auditu captat aërem: notat omnia astra decurrentia cœlo silente, Arcturum, et imbriferas Hyadas, et geminos Triones; et aspicit Oriona armatum aurea luce. Postquam cernit omnia congruere in cœlo

versus 506. 507 collocare post 520; repugnare enim inter se, quod provecta dicatur classis et tamen mox adhuc in littore moretur. At v. Not. *Provehimus* Leid. un. v. sup. v. 72.—508. *et* deest Wall.—509. *Sternimus* ed. P. Dan. *ad undas* Ven.—511. *f. s. occupat* Voss. repetitum, ait Burm., ex IV Ge. 190.—512. *atra* alter Hamb. *horas atra* Ven. *horis apta* Goth. pr., non malo lapsu.—514. *urbibus* Goth. pr.—515. *notant* Sprot. *tacita* Gud.—516. *Pliadasque H.* codicum pars apud Pierium, Heins. et Burm. cum binis Goth., neque aliter Macrobius legerat v Sat. 2. Sed repugnat id metro. Idem versus sup. lib. I, 748 cum simili varietate. *septemque triones* pr. Hamb.—517. *circum*

NOTÆ

a media nocte ad Auroram transmisso mari Æneas potuit in conspectum Italiæ venire.

510 *Sortiti remos*] Remigandi officium apud veteres, non in reos, sed in ipsos milites sorte dividebatur; ut et excubandi cura. De *Palinuro*, navis Æneæ gubernatore, Æn. v. 838. et VI. 337.

516 *Arcturum, &c.*] Stellam in signo Bootæ, quæ aliquando pro toto signo sumitur: Ge. I. 68. *Hyadas*, stellas septem in fronte tauri, ibid. 138. *Geminos Triones*, utramque ursam, majorem ac minorem: Æn. I. 748.

517 *Oriona*] Orion venator fuit, comes Dianæ, qui scorpii morsu in talo vulneratus occubuit: et Deorum miseratione in sidus mutatus est. Scorpius autem, vel a Terra in eum immissus est, quod Orion nullam sibi feram insuperabilem esse gloriaretur; vel, juxta alios, a Diana, cui vim inferre in venatione voluerat. Orion in cœlo lucidissimum sidus stellis constat sex et quinquaginta, pingiturque accinctus gladio et clavam intendens: unde *armatus auro* dicitur, id est, *aurea luce conspicuus*. De ejus ortu, Æn. I. 539.

518 *Constare*] Omnia serenitatis signa sibi respondere, inter se con-

Dat clarum e puppi signum; nos castra movemus,
Tentamusque viam, et velorum pandimus alas.
Jamque rubescebat stellis Aurora fugatis:
Cum procul obscuros colles humilemque videmus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates;
Italiam læto socii clamore salutant.
Tum pater Anchises magnum cratera corona
Induit: implevitque mero; Divosque vocavit
Stans celsa in puppi.
Di, maris et terræ tempestatumque potentes,
Ferte viam vento facilem, et spirate secundi.
Crebrescunt optatæ auræ, portusque patescit
Jam propior, templumque apparet in arce Minervæ.

sereno, e puppe dat clarum signum: nos movemus classem, et ingredimur iter, et extendimus alas velorum. Et jam stellis expulsis Aurora rubescebat: cum videmus procul colles obscuros et planam Italiam. Achates primus conclamat Italiam: socii clamore hilari salutant Italiam. Tunc pater Anchises cinxit magnum poculum corona, et replevit vino, et invocavit Deos erectus in alta puppe: O Dii, ait, *præsides maris et terræ et tempestatum: date* nobis *viam facilem* per *ventum, et favete prosperi. Augentur flatus desiderati, et portus jam propior aperitur, et in monte apparet*

aspicit Goth. sec.—520. *tendimus* alter Rottend.—521. *Tumque* Franc.—522. *Tum procul* idem cum Oudart. *o. montes* Parrhas.—523. *primum* sec. Moret. *conclamant primus* Dorvill. Statii imitationes IV Theb. 807. III Sylv. 2, 23 laudat Burmann.—524. *læti* sec. Moret. et Goth. *socii læto* quatuor Burm. et unus Goth.—526. *vocabat* Wall.—527. *Stant* Medic. *prima in puppi* Gud. pro div. lect. quod probat Heins., ut varietur hemistichium, quod et VIII, 680. IX, 261 recurrit.—529. *venti* Montalb. ab interpolatore. *v.* vel *nobis* Zulich. *facilem vento* Dorvill. *et adspirate* Wall. *secunde* alter Rottend.—530. *Crebescunt* multi et hic male. cf. ad Ge. I, 359.—531. *que* abest a Leid.

NOTÆ

genere: eaque certa, et firma, et constantia; non varia.

520 *Velorum alas*] Mutua translatio est, inter volandi et navigandi verba. Æn. I. 228.

522 *Humilem Italiam*] Tum quia in ea parte altis montibus caret: tum quia e longinquo spectantibus altissima quæque humilia videntur: tum quia universim mare terris altius apparet.

525 *Cratera corona Induit, &c.*] Coronare poculum, duo significat. Aliquando implere vino, ut diximus Ge. II. 528. Aliquando cingere corona florea, ut hic: si quidem hic utrumque distinguitur, 'corona Induit, implevitque mero.' Et *libationem* exprimit, facile ac quotidianum Diis fere omnibus sacrificium, vini effusionem in mare. De *libatione*, Æn. I. 740.

531 *Templum in arce Minervæ*] Templum in promontorio Iapygio, sive Sallentino: de quo Strabo l. VI. de Sallentinis loquens: 'Ενταῦθα δ' ἐστὶ καὶ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερὸν πλούσιόν ποτε, &c.' Hic vero fuit et Minervæ

Vela legunt socii, et proras ad littora torquent.
Portus ab Euroo fluctu curvatus in arcum;
Objectæ salsa spumant aspergine cautes:
Ipse latet; gemino demittunt brachia muro
Turriti scopuli, refugitque ab littore templum.
Quatuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentes campum late, candore nivali.
Et pater Anchises: Bellum, o terra hospita, portas;
Bello armantur equi; bellum hæc armenta minantur.

templum Palladis. Socii colligunt vela, et vertunt proras ad littora. Portus ab orientali mari curvatur in arcum, rupes oppositæ spumant salsa aspergine, ipse portus *occultus est: scopuli turribus* similes *demittunt* utrimque *latera* quasi *duplici muro: et templum recedit a littore. Illic vidi in pratis quatuor equos candore niveo late carpentes herbam,* quod fuit *primum omen. Et pater Anchises ait: O terra hospitalis, portendis bellum. Equi armantur ad bellum: hæc armenta minantur bellum.*

—532. *et* deest Wall. *prioris* Goth. sec. a m. pr. *ad l. vertunt* tres Burm.—533. Vulgo *Eoo*. At *Euroo* omnes pæne codd. Pierii, Medic. et ceteri vetustiores Heins. et sex Burm. Nova tamen ea forma ab *Eurus*, etsi analogiam habet in *Arctous, Lesbous* et al., et confunduntur fere *Eurus* et *Eous*; poteratque primo erratum esse *Euo* pro *Eoo*, ut *Eo* est in pr. Hamb. et in multis *Euro*. Vide Heins. ad h. l., qui *Eoo*, quod vulgatæ edd. habebant, cum Pierio retinuit; non tamen, nisi in tribus quatuorve, iisque recentioribus libris, illud repererat; adde duo Goth. at alter *eroo*. *Euroo* tamen etiam Servius interpretatur; et usus est ea voce Priscian. in Periegesi, v. 871. *flatu*. Exc. Cort. ex Hamb. sec., idque videbatur in Parrhas. fuisse, in quo etiam *Eoo* repositum erat. *curvatur* aliquot Heins. et Burm. cum edd. Ald. Junt. *sinuatur* sec. Moret.—534. *adspargine*, antiqua forma, reposuit Heins., Medic. et Gudiano, Grammaticisque Velio Longo et Nonio auctoribus. Vulgo *aspergine*. De voce Burm. laudat Barth. ad Stat. II Theb. 675. Goth. sec. *vertigine*, quod absolute ita dictum equidem non memini.—535. *dimittunt* plerique codd., excepto tamen Medic. et nonnullis aliis. *deducunt* ed. Ven. Porro *Late patet* male Donatum legere, in Servianis notatum: quod tamen in nostro Donato non occurrit.—536. *Erecti se.* aliquot Pier. *ab littore* idem ex antiquis, et Heins. e potioribus. Vulgo *a littore* ut in uno Goth.—539. *At p. A.* quinque Burm. *Tunc* un. Leid. sic inf. 558. *o* abest a Rottend. tert. *bellum contra h.* Goth. sec.—540. *Bella hæc* alter Hamb.—541. *Et tamen* Ven.

NOTÆ

templum dives olim, et scopulus quem vocant promontorium Iapygium, multum procurrens in mare contra ortum hybernum.'

533 *Portus*] *Arcem* accipio; vel pro munitione aliqua, quæ locum defenderet; vel pro ipso scopulo promontorii quod ἄκρον dicitur, ut explicuimus ad illud, Ge. IV. 461. 'flerunt Rhodopeiæ arces.'

535 *Brachia muro Turriti scopuli*] Nec turres erant, nec brachia: sed rupes porrectæ in modum brachiorum, et erectæ instar turrium. Propert. l. III. 20. 24. 'Scandam ego Theseæ brachia longa viæ.'

Sed tamen idem olim curru succedere sueti
Quadrupedes, et fræna jugo concordia ferre:
Spes et pacis, ait. Tum numina sancta precamur
Palladis armisonæ, quæ prima accepit ovantes;
Et capita ante aras Phrygio velamur amictu;
Præceptisque Heleni, dederat quæ maxima, rite
Junoni Argivæ jussos adolemus honores.

Sed tamen iidem equi assueti sunt subire currum, et portare fræna concordia sub jugo: spes est pacis. Tunc oramus sanctam divinitatem Palladis armigeræ, quæ prima excepit lætos: et ante altaria tegimur Phrygio amictu circa *capita, et ex monitis Heleni, quæ dederat maxima, offerimus rite Junoni Argivæ sacrificia præ-*

~~~~~~~~~~~

curru Witt. *currum succedere* un. Leid., forte hoc exquisitius. Burm. laudat not. ad Ovid. Met. XIII, 611.—542. *et ferre j. c. frena* Zulich. a m. sec.—543. *Spes est p.* ante Heins., ut plerique codd. et edd., etiam in Servianis ad v. 537 et sup. ad I, 447. Sed Medic. cum aliis melioribus *Spes et p.* Cum alter Menag. *numina sancta.* Ad h. v. Pompon. Sab. " *Ita et Probus legit et Apronianus.*" Quæ adeo memorabilis hic sit varietas, non assequor; nisi est quod alii *sacra* exhibuerunt, ut ex sec. Hamb. et Leid. notavit Burm.—544. *quæ primum* duo Moret. et Rottend. sec.—545. *capite* ed. Junt. *capite —velabar* Rufinian. de Schem. Lex. p. 35 (255). *capite* et *capute velamus* sex vel septem ap. Burm. miro lapsu :—*ante aram* idem Rufinian. l. c. Goth. tert.,

NOTÆ

541 *Curru, &c.*] Pro *currui*, dativo contracto, Ecl. v. 29. De *Pallade armisona*, Æn. I. 48. De *ovatione*, pro lætitia, supra 189.

545 *Phrygio velamur amictu*] Observat præceptum Heleni: de quo supra 405. *Amictum* illum volunt esse capitis integumentum, cui nomen erat *tutulus*, de quo Æn. II. 683. *Phrygium* autem vocat, vel simpliciter quasi Trojanum, vel arte factum Phrygia, id est acu elaboratum, ut supra 484. Hic autem aliqui volunt accidisse Æneæ, quod attigimus Æn. II. 166. ut Diomedes, qui cum Ulysse fatale Palladium ex arce Trojana eripuerat; pulsus deinde fatis adversis in Italiam, et jussus a Diis illud Trojanis restituere, Æneam forte illuc appulsum, et operto capite sacrificantem nactus, hoc eidem reddere non ausus sit, ne turbaret sacra, sed cuidam ex Æneæ sociis tradiderit, cui nomen *Nautes*. Et vero regnasse dicitur Diomedes in Apulia, quæ Sallentinis et Calabris contermina est ad occidentem, quanquam satis longo intervallo dissita.

547 *Junoni Argivæ*] Quæ celebratur in *Argia* Peloponnesi regione: ita ut cum *Mycenæ* et *Argi*, vicinæ illic urbes, quæ Danao simul paruerant, in duo deinde regna divisæ sunt; templum celebre Heræum dictum, Ἡραῖον, id est Junonium, licet ad Mycenas situm, utrique tamen regi commune esset: Strabo l. VIII. Hinc profecti in Italiam Græci, sacra Junoni Argivæ ibidem instituerunt: Diomedes lucum apud Venetos; ex Strabone l. v. Jason fanum in Lucania, ex eodem, l. VI.
~~~~~~~~~~~

Haud mora: continuo perfectis ordine votis,
Cornua velatarum obvertimus antennarum,
Grajugenumque domos suspectaque linquimus arva.
Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti

scripta. *Absque mora, votis continuo ordine persolutis, convertimus cornua antennarum veliferarum: et deserimus sedes Græcorum, camposque suspectos. Hinc videtur sinus Tarenti, si verus est rumor, Herculei: ex adverso* templum *Dea*

Montalb. et Voss. hic etiam *velantur*, et Wall. a m. pr. *velatur*.—548. *profectis* Franc.—549. *evertimus* conj. Jo. Schrader. in schedis. Idem tamen commode laudat Ovid. Met. III, 676 *obstantes dum vult obvertere remos*. *antennarum* scribunt multi codd. *ante minarum* Goth. alter.—550. *domus* Gud. cum aliis. *domum* sec. Moret. a m. pr.—551. *si fama est vera* Ven.—558. *Cal-*

NOTÆ

548 *Continuo*] *Continuo ordine*, id est, non interrupto sacrificio: ideoque caput velare jussus fuerat, supra 405.

549 *Cornua velatarum, &c.*] *Antennæ* sunt ligna transversa in malo, quibus alligantur vela: antennarum extrema vocantur a Virgilio *cornua*: unde ipsas antennas appellat Lucanus l. VIII. 177. *summos ceruchos*: id est, *habentes cornua*, ab ἔχω *habeo*, et κέρας *cornu*.

Obvertimus] Ab extremo illo Italiæ promontorio Iapygio, ad partem maxime meridionalem, cujus descriptionem habes, 396.

551 *Herculei Tarenti*] De Tarenti situ 396. urbs est cum portu celebri, in recessu maxime septentrionali sinus Tarentini; bella olim gessit maxima cum Romanis, advocato in auxilium Pyrrho Epiri rege, Romanis deinde subdita, tum in Annibalis potestatem redacta, iterum ad Romanos reversa est. Hujus conditor *Taras*; qui heros, juxta Strabonem; juxta Servium, Neptuni filius fuit: instaurator aut potius invasor, *Phalantus*; Lacedæmonius; qui cum Partheniis, notha Lacedæmoniorum prole, expulsus e patria, ibidem sedes statuit, et divinis honoribus post mortem affectus est: ut est apud Strabonem l. VI. et Justinum l. III. 4. *Herculeum Tarentum* cur appelletur non liquet: videturque Virgilius de nominis veritate ipse dubitare, cum addit, 'si vera est fama.' Quadruplicem conjecturam affero. I. est ex Servio, qui ait Phalantum ex Herculis fuisse posteris, ab eoque octavum: sed hoc quasi commentum rejicitur. II. Est ex Erythræo, qui docet ex Aristotelis libro de Mirabilibus Auditis, locum quem Tarentini occupaverunt, vocatum esse postea *Heracleam*, cum prius dictus esset *Pleon*, et *Sigeum*. Addit vero quod plane incertum est, Tarentinos ab Hercule fuisse domitos. III. Est ex Pomponio Sabino, qui ait in Herculis tutela Tarentum fuisse. Et vero legimus in Strabone l. VI. fuisse in illa urbe colossum Herculis æreum, opus Lysippi; a Fabio Maximo, qui recepit urbem, inde sublatum, et in Capitolio dedicatum. IV. Addo: non urbem solum, sed totum tractum, Herculis itineribus et memoria fuisse insignem: quod colligo ex eodem Strabone: urbs enim ibidem fuit *Heraclea*, id est, *Herculea*; ubi communis agebatur conventus Græcorum omnium, qui has regiones tenebant: tum *Leuca* urbs, ubi fons fœtentis aquæ, excitatus e sanguine Gigantum Leuterniorum, quos ab eoque Phlegræis Italicæ Campaniæ

Cernitur. Attollit se Diva Lacinia contra,
Caulonisque arces, et navifragum Scylaceum.
Tum procul e fluctu Trinacria cernitur Ætna;

Lacinia erigit se, et arces Caulonis, et Scylaceum navifragum. Deinde procul e mari videtur Ætna Sicula, et audimus magnum fremitum maris, et scopulos

---

loneaque Wall. Servius: "*Aulonisque arces.* Aulon mons est Calabriæ, ut Horat. II Od. 6 *et amicus Aulon Fertilis* (ita legitur) *Baccho*; in quo oppidum fuit, a Locris conditum, quod secundum Hyginum, qui scripsit de situ urbium Italicarum, Aulon est" (etsi in his postremis voc. dubia lectio). Potest hæc Serviana lectio doctrinæ speciem habere; nam similiter *Aulonisque* exhibet Acron ad Horat. I Od. 16 (sed Cruqu. Comment. *Caulonis*) et *Aulonesque arces* pr. Rottend. Legitur autem ap. Strabon. VI, p. 261 B. ed. Par. Καυλωνία, πρότερον δ' Αὐλωνία λεγομένη διὰ τὸν προκείμενον αὐλῶνα, h. e. convallem. Etiam Steph. Byz. h. v. ab Hecatæo *Auloniam* vocatam memorat, διὰ τὸ μέσην αὐλῶνος εἶναι (addit idem ab heroë *Caulone* mutatum nomen; qui forte *Caulus* ille est apud Servium, Clitæ Amazonis filius; sed probabilius est, dialecti aliqua duritie gutturalem accessisse, nam in Mazochii somniis ad Tabb. Heracleens. p. 527 sqq., ubi ex Hebr. *Kol*, de voce tonitru accepta, ducit, non moramur). Ex altera tamen parte primam literam in principio versus excidisse in uno vel altero codice, quo Servius utebatur, non minus probabile est. Quod ap. Horat. II Carm. 6, 18 occurrit *et amicus Aulon Fertili Baccho*, ubi Vet. Schol. montem esse Calabriæ ait, et intpp. laudant Martialis illud: *Nobilis et lanis et felix vitibus Aulon*, id ad Tarentinum agrum spectat, non ad hunc Locrorum Epizephyriorum, ut jam satis docti viri docuerunt, adeoque nil juvat, quod h. l. *Caulonis arces* h. e. mons vel promontorium memoratur. eod. v. *navifragum Scylaceum.* Σκυλλάκιον. Multum aberratum est in his vocibus a librariis: *naufragum, naufragium—Scillacæum, Scyllacæum, Scillaceum, Silaceum, Scylleum*, v. Pier. et Burmann.—554. *Cum* Rottend. sec. et Hamb. sec. *Trinacia* Serv. sup. ad v. 384. *cernitur hora* pro *ora* Hamburg. pr. et Græv., quod et Jo. Schrader. malebat. v. Burm. Leid. *cum procul*—

NOTÆ

campis persecutus Hercules ibidem terra obruerat.

552 *Diva Lacinia contra*] Junonis Laciniæ templum, prope Crotonem urbem, sanctum omnibus circa populis, ex *Livio* l. XXIV. cujus tegulas marmoreas Fulvius Flaccus in censura sua, transtulit in ædem Fortunæ equestris, quam Romæ faciebat; ex Valerio l. I. 2. ubi ara sub dio posita, in qua cinis, perflantibus procellis, semper immobilis, ex Plin. l. II. 107. *Contra*] Meridiem versus, in promontorio Lacinio, cum Tarentum sit ad septentrionem, 396.

553 *Caulonisque arces, et navifragum, &c.*] Prius tamen occurrit *Scylaceum*, quam *Caulon*. Est *Caulon*, vel *Caulonia*, urbs prius *Aulonia* dicta, a valle quam habebat in conspectu, erat enim in Apennini jugo sita: Græce autem αὐλὼν, *vallis*. Ab Achivis condita ex Strab. l. VI. nunc *Castel vetere*; mons adhuc *Caulo*.

Navifragum Scylaceum] *Scylaceus* sinus, in media sinus ora *Scylaceum* habet urbem, coloniam Atheniensium, qui Mnestheum regem ad Trojam secuti ducem fuerant. Strabo l. VI. Sed hic varia est lectio. Dubitat Scaliger, Poët. l. II. 31. an sit, *Navifragum Scylaceum*, redundante syllaba, aut extremis duabus in unam coalescentibus; an vero, *Naufragum Scyllaceum*, ubi amphimacer in dactyli locum succederet. Turnebus

Et gemitum ingentem pelagi, pulsataque saxa
Audimus longe, fractasque ad littora voces;
Exultantque vada, atque æstu miscentur arenæ.
Et pater Anchises: Nimirum hæc illa Charybdis;
Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat.
Eripite, o socii; pariterque insurgite remis.

repercussos, et sonitus ruptos ad littora: et fluctus exiliunt, et arenæ turbantur ebullitione. Et pater Anchises ait: *Scilicet hæc est illa Charybdis: Helenus prædicebat hos scopulos, has rupes horrendas. Extrahite* hinc vos, *o socii, et pari*

tollitur Ætna, non male. Rottend. tert. *Trinacria cernitur. Ætnam Et gemitum p.*—556. *ab littore* aliquot Heins., minus bene. Sic tamen quoque Medic. a manu emendatrice.—557. *Exultantque vado* tert. Mentel. a m. pr., non infelici lapsu.—558. *At* sec. Rottend., ut alibi sæpe. Sic sup. v. 539. *hæc* abest a Mentel. pr. Goth. sec. *hic illa* Medic. cum aliquot Pierianis.—560. *o* deest Leid. et plerisque, quos Pierius viderat, cum Goth. alt. *etque*

NOTÆ

censet l. xix. 21. commodius legi posse *Scyllæum;* quod, vel est promontorium *Cænys*, *coda della volpe*, in angustiis freti Siculi; vel *Scylla* scopulus, etiam ultra Cænym leuca integra remotus. Sed sane cum Æneas ne ad Charybdim quidem nisi eminus accesserit; vix potuit Scyllæum videre. Igitur commodius est legere cum antiquis plerisque codicibus *Navifragum Scylaceum*, per unicum *l:* præsertim cum dicat Strabo *Scylletium* antiquis, recentioribus dictum esse Σκυλλάκιον, *Scylacium.*

555 *Et gemitum ingentem pelagi, &c.*] Videtur hic Virgilius verius quam ceteri poëtæ naturam Charybdis expressisse. Quippe Cluverius, qui ad pernoscendam loci naturam se Messanam contulerat, ait, probatque in Sicilia Antiqua, l. i. c. 5. etsi vortex ille circa Messanam ostendatur, appelleturque *Calofaro* et *la rema;* tamen mare toto freto vorticosum esse, ac tumultuosum: laudatque Thucydidem, qui fretum totum Charybdim appellavit, l. iv. 'Est autem fretum, mare inter Rhegium et Messanam, qua minimum Sicilia distat a continente: et hoc illud est, quod Charybdis appellatum fuit, qua Ulysses fertur transnavigasse: καὶ ἔστιν ἡ Χάρυβδις κληθεῖσα τοῦτο,' &c. Hinc a quibusdam ad Pelorum promontorium, ab aliis ad Messanam, collocatur; ab Homero sub scopulo caprificis arboribus inumbrato; ab aliis ut hians absque scopulis vorago describitur. Re autem ipsa impetus est maris, a septentrione vehementius quam a meridie influentis: cujus fluctus, adversis ventis obluctantibus, Austro præsertim a meridie sæviente, repelluntur in freti angustias; ibique compressi, ingenti murmure et littorum scopulorumque mugitu in vortices contorquentur. Scite ergo Virgilius, nulla certi loci mentione facta, generatim *gemitum, littora, saxa, vada, æstum* commemorat: additque 'nimirum hæc illa Charybdis.' Male ergo plerique cum Cerdano *saxa* et *scopulos*, interpretantur de *Scylla:* quæ ut ostendemus 685. nimium distat a vulgari Charybdis loco, quam ut ejus latratus inde audiri possit. De fabula *Charybdis* et *Scyllæ*, supra 420.

Haud minus ac jussi faciunt: primusque rudentem
Contorsit lævas proram Palinurus ad undas;
Lævam cuncta cohors remis ventisque petivit.
Tollimur in cœlum curvato gurgite, et idem
Subducta ad Manes imos desidimus unda.
Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere:
Ter spumam elisam et rorantia vidimus astra.
Interea fessos ventus cum Sole reliquit;
Ignarique viæ Cyclopum allabimur oris.
Portus ab accessu ventorum immotus, et ingens

impetu *incumbite remis. Nec faciunt minus quam jussi* erant facere: *et primus Palinurus deflexit proram stridentem ad aquas sinistras: turba omnis abiit in sinistram* partem *remis et ventis. Erigimur in cœlum sinuato mari, et iidem subtracta aqua delabimur ad imos inferos. Ter scopuli sonitum emiserunt intra cava saxa; ter vidimus spumam impactam et sidera stillantia. Interim ventus cum Sole destituit nos fatigatos: et inscii viæ appellimur ad littus Cyclopum. Portus* est *imperturbatus ab ingressu ventorum, et ipse capax; sed Ætna prope tonat horribili*

Franc.—561. *hac j.* Franc. *primumque r.* Reg. *rudentes* Gud. a m. pr. et Exc. Burm. *rudente* aliquot ap. Burm. et Pierium, ex interpolatione puto, ut ad funem referrent. *tridentem proram* conj. Heins. inf. ad v, 143 et Jo. Schrader. in schedis.—562. *lævam proram* ed. Ven.—*in unda* Leid. a m. pr.—563. *petebant* pr. Hamburg.—564. *ad cœlum* Medic. Pierii. *turbato* tres Burm., male. *in gurgite* pr. Hamb.—565. *Subducti* Parrhas. Mox vulgg. edd. ante Heins. *descendimus;* verum reposuerat ille (tanquam exquisitius) cum Medic. aliisque præstantioribus suis et Pierianis *desedimus*, quod Bened. et Pierius, tum ipse copiose illustratum dederunt; *desidimus* ex uno Montalb. proferebat, tanquam quod cum *Tollimur* melius tempore conveniret, et nunc receptum ab Burmanno vides. *consedimus* unus Leid., male.—566. *ad concava* Parrhas. *dederunt* Ven.—567. Totus versus abest a Goth. pr., alter *rotantia;* quanquam piget talia notare.—568. *relinquit* tres Burm. duo Goth.—569. *illabimur* Franc. *undis* sec. Rottend.—570. *incessu* pr. Hamb. *et abscessu* alter. *ab*

NOTÆ

565 *Ad Manes*] In profundum maris, et quasi ad Inferos, sedem umbrarum et animarum, quæ *Manes* dicuntur, de quibus, Ge. IV. 469.

567 *Rorantia astra*] Stillantem aërem, depluente aquâ, quæ maris impetu ejecta sursum fuerat.

569 *Cyclopum oris*] Ex Cluverio de Sicilia l. I. 2. *Cyclopes* primi Siciliæ, sive Trinacriæ habitatores fuerunt: præcipue circa montem Ætnam, et agrum Leontinum. Fatetur eos statura fuisse gigantæa, quod probat multis ibidem repertis cadaveribus insolitæ magnitudinis: eos item agrestes, et hospitibus infestos memorat. Hinc finxerunt poëtæ vesci eos humanis carnibus; unicum habere media in fronte rotundum oculum, unde nomen ipsis, a *κύκλος circulus*, et *ὢψ oculus*. Tum, ob Ætnæ montis, et Liparearum in septentrionali Siciliæ littore septem insularum viciniam: addiderunt eosdem Vulcani ministros esse, suis illis in officinis, ad fabricanda Jovis fulmina; Neptuni autem filios, quia solent fabulæ sceleratos omnes ei pro filiis attribuere. Portus

Ipse; sed horrificis juxta tonat Ætna ruinis,
Interdumque atram prorumpit ad æthera nubem,
Turbine fumantem piceo et candente favilla;
Attollitque globos flammarum, et sidera lambit:
Interdum scopulos avulsaque viscera montis
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fundoque exæstuat imo.

tumultu: et aliquando emittit ad cælum nigram nubem, fumantem turbine piceo et ferventibus favillis: et attollit globos flammarum, et tangit astra: aliquando erigit eremens rupes et disrupta viscera montis, et cum sonitu congerit in aëre saxa comminuta, et ebullit ex *imo fundo. Rumor est, corpus Enceladi semiustum fulmine,*

accensu Zulich. *ab occasu* Græv., sed ascriptum *accessu—motus* Vratisl.—571. *Ipse* Pierius et alii cum *Ætna* jungunt. v. Burm. *ipsa* Erf. sed, *Ipse portus. sub horrificis—ruinis* aliquot ap. Pier., sed id esset vulgarius; *tonat* meliores, ut vis poëtica postulat. Multi *sonat*, ut semper variant.—572. *prærumpit* Dorvill. *ad* abest a Gud.—573. *canente* a m. pr. Leidens. *candore* Voss.—574. Hæserant Critici jam apud Gellium (v. Exc. xv) in hoc, quod poëta uno tempore fumum et flammas emitti faciat, cum tamen, quod Pindarus bene observaverit, *interdiu fumet Ætna, noctu flammet*. Cui, si poëta id vitiose a se poni putasset, facile potuisset occurrere, scribendo: *Attollitve globos*. Enimvero si poëta tam subtiliter rem tractare voluisset, cum noctu Trojana classis appulerit, nihil aliud quam *flammam* memorare debuerat. Sed intervalla habet intestinus Ætnæ labor non modo majora illa extremi furoris et remissionis, vide v. c. Strab. vi, p. 274 A. C., verum etiam cum semel exarsit, minora illa, fumi modo continui, modo inter fumum flammæ; interdum cum flamma expulsa saxa. Utrumque sequi poëta potuit; conjunxerat etiam omnia pariter Lucret. vi, 690—693, quem ante oculos habuisse videtur Virgilius.—575. *convolsa* aliquot Pier. et Leid.—576. *Erigit* Heins. cum melioribus retinuit. At *Egerit* pr. Moret. alter Voss. et tert. Rottend. pro var. lect., Erf. et malit Burm. propter *τὸ eructans*, et astruit copiosius Burm. Sec. ad Anthol. Lat. p. 350. Permutatio sane utriusque vocis est satis obvia; v. sup. 423, et *egerere* per se elegans esset; sed *erigere* et exquisitius ac doctius esse et majorem vim habere videtur, ut in altum continuo tractu surgentia saxa ac metalla eniti videas. Inf. ix, 239 *aterque ad sidera fumus Erigitur*. vii, 529 *Paulatim sese tollit mare et altius undas Erigit; inde imo consurgit ad æthera fundo.* Porro *eruit* Menag. sec. *eruptans* Franc. *sub astra* sec. Menag.—577. *glomerant* Hugen.—578. *Encheladi* Wall. cum aliis. *semiustum*

NOTÆ

Cyclopum a Virgilio fingitur, circa littus ubi nunc est *Catana* urbs, ad radices Ætnæ: patet enim e subsequenti narratione, eum in Siciliæ continenti, loco sylvoso describi: non in iis scopulis, qui circa idem littus a Cyclopibus vulgo nomen habent.

571 *Ætna*] *Mont Gibel*, non longe a littore Siciliæ orientali: miræ fertilitatis.

572 *Prorumpit nubem*] Activum hic est; unde passivum, apud Lucret. l. vi. 435. 'Prorumpitur in mare venti Vis:' neutrum vero Æn. x. 379. 'medius densos prorumpit in hostes.'

573 *Candente*] Non solum *candida*, sed *fervente*, quæ ex fervore candorem contraxerit. Sic Æn. xii. 90. 'Ensem quem···· Stygia candentem tinxerat unda.'

576 *Liquefactaque saxa*] Exesa in pumices, comminuta in cineres, qui torrentium instar inde erumpunt; et Catanensem agrum, vicinumque mare

Fama est, Enceladi semiustum fulmine corpus
Urgeri mole hac, ingentemque insuper Ætnam
Impositam ruptis flammam exspirare caminis;
Et, fessum quoties mutet latus, intremere omnem
Murmure Trinacriam, et cœlum subtexere fumo.
Noctem illam tecti sylvis immania monstra
Perferimus; nec, quæ sonitum det causa, videmus.
Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus æthra

premi hac mole, et magnam Ætnam superimpositam exhalare ignem fractis caminis: et, quoties Enceladus *vertit latus fatigatum, Siciliam totam tremere tumultu, et involvere cœlum fumo.* Per *illam noctem occulti* in *sylvis patimur infanda prodigia, nec cognoscimus quæ causa emittat* illum *sonitum. Nam nec erant lumina*

merito revocavit Heins. Libri plerique et edd. *semusti*, cum non viderent, duas vocales contractas in unam efferri, ut sæpissime fit apud Græcos.—579. *more* Gud. a m. sec. *hac mole* Oudart. *que* deest Montalb.—580. *expugnare* alter Hamburg. *spirare* Oudart.—581. *quotiens* duo Goth. et sic Medic. *mutet* cum Medic. et aliis bonis libris Heins. *mutat* Donatus cum aliis; uti et bini Goth. (tert. *morat*). Sane *mutare latus* bene dicitur; et docuit satis illud Heins. cum aliis. Ad Callim. H. in Del. 143 frustra provocant: Nam *εἰς ἑτέρην Βριαρῆος ἐπωμίδα κινυμένοιο* potest esse et *motat* (movet se) et *mutat*. Sed *motat* pro *movet* agnoscit codicum pars, etiam ap. Pierium, et defendit Servius, cum viris doctis; v. Cerda, et ante eum Guellius; possitque id tanquam exquisitius præferri, nisi perpetua et temeraria harum vocum in libris occurreret permutatio. Apud Statium III Theb. 595 *aut ubi tentat Enceladus mutare latus*, Virgilii imitatione, nulla varietas occurrit, nisi quod unus *versare* legit. In nonnullis etiam *motet*; in Wall. *moveat*. cf. Burm.—583. *Nocte illa* aliquot Pieriani, et duo Burm., sed hoc vulgarius. *tecti sylvis* omnes fere libri Pier. et Heins. itaque *in* recte sublatum. De sensu ambigunt Cerda et Burm. Sed in littus escendisse Trojanos noctemque ibi exegisse, dubitare nec narrationis modus nec veterum hominum mos sinit; neque aliter Ulysses in eo ipso loco, quem Virgilius hic expressit Odyss. I. 150. 151. *tecti sylvis* ad littus procurrentibus, in loco nemoroso, in his ipsis sylvis, ab interiore parte, accedentem mane ad se vident Achemenidem v. 590. Non autem, eæque olim latæ, sylvæ defuerunt Ætnæ, ut ex Pindaro discas Pyth. I, altera Antistrophe: *Αἴτνας ἐν μελαμφύλλοις κορυφαῖς καὶ πέδῳ*. *immunia* Medic. a pr. m.—585. *nec l. æther Sidera habet. polus*—Sprot. *æther* etiam Voss. cum Goth.

NOTÆ

interdum operiunt. Vide Cluverium loco citato.

578 *Enceladi semiustum, &c.*] Causam affert hujus incendii fabulosam: nempe bello gigantæo, maximum gigantum Enceladum, Titanis ac Terræ filium, fulminatum a Jove fuisse, et Ætna monte obtectum. Pindarus, et Ovidius hoc supplicium Typhœo attribuunt: eundemque volunt non hoc uno monte, sed Sicilia tota, oppressum esse: Ovid. Met. v. 346. Verum alii causam proferunt: quod totus ille tractus, ad usque Campaniam, sulfure abundet ac speluncis, in quas admissi venti incendia excitant. Unde existimo non aliam ob causam Lipareas insulas, et *Æolias*, et *Vulcanias* appellatas esse; earumque regnum et *Æolo* et *Vulcano* ex æquo attributum; quam quod et igne et vento perinde agitentur.

585 *Æthra Siderea*] Cœlestis ignis sphæra, ut aiunt, quæ vocatur *æther*;

Siderea polus; obscuro sed nubila cœlo;
Et Lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
Postera jamque dies primo surgebat Eoo,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram:
Cum subito e sylvis, macie confecta suprema,
Ignoti nova forma viri, miserandaque cultu,
Procedit, supplexque manus ad littora tendit.
Respicimus. Dira illuvies, immissaque barba,
Consertum tegumen spinis: at cetera Graius,
Et quondam patriis ad Trojam missus in armis.

siderum, nec cœlum fulgens splendore ætheris: sed nebulæ tenebroso aëre, et nox importuna includebat Lunam in nube. Et jam dies sequens nascebatur primo diluculo, et Aurora dispulerat e cœlo humidas tenebras: cum repente prodit e sylvis nova figura hominis ignoti, exesa macie summa, et miserabilis habitu; et supplex tendit manus ad littora. Respicimus: fœdæ erant *sordes, et barba diffusa, vestis contexta spinis;* quantum ad *alia Græcus, et olim missus ad Trojam in patriis*

tert.—586. *obstruso—cœlo* Goth. sec., felici errore, si modo error nec prisca lectio est, cujus interpretamentum sit *obscuro*. Nam *obstrusum* exquisite pro clausum, occlusum, adeoque obductum, obscurum. In libris fere illud cum voc. *abstrusum* variat, apud Lucan. Stat. et Claudian., quod vel Lexica docent.—587. *in* deest binis Burm. *limbo* Goth. pr.—588. *namque* Montalb. Goth. pr. *prono* Goth. tert., frequenti lapsu.—589. *Humentesque umbras* Ven. v. lib. IV, 7 et sæpe alibi.—590. *Tum* Leid. Mox *e* deest Wall., etiam edd. nonnullis vulgg. *conspecta* pr. Hamb. pro var. Lect. v. Burm.—591. *nova fama* sec. Rottend. *vultu* tres ap. Burm.—592. *ad sidera* Zulich. a m. pr. et Wall., librarii lapsu, cujus animo frequentior ratio insederat.—593. *Prospicimus* aliquot Pieriani. *ingluvies* Sprot. *dimissaque barba* idem cum Vratisl. cum Goth. sec. (pro *demissa*), *promissa* Nonius in *promittere*, et Gud. a m. pr.: utrumque vulgarius præ eo, quod excusum est. *immensaque* Witt. Servium argutari arbitror.—594. *tegumen* Heins. scripsit cum Medic. et aliis vetustis. cf. eund. inf. VII, 666, et ad Ovid. XIV Met. 166. Item Pierius e duobus. Ceteri *tegimen* vel *tegmen*; hoc habebant edd. vulgg. Mox *et* vel *ac cetera* multi ap. Burm.—595. *Ut quondam* ita reposuit Burm. ex Hugen., ut sententiam melius connecteret: poni enim *ut*, quemadmodum sæpe, *ut erat*, *sicut erat*. Inde illa illuvies, inde detritæ vestes, quod diu in obsidione Trojæ hæserat. Vulgo legitur *Et*. Videat lector, an in hoc acquiescere malit; equidem hoc revocavi. Nam primum *Ut* parum commodum, quocumque modo accipias; (melius tamen positum dicas pro *quippe qui*. Ex Burm. sententia *Ut erat* plene fuisset eloquendum). *erat Graius*, h. e. Græco habitu, *quippe qui ante Trojam fuisset*. Hæc vix cohærent. Porro, detritarum vestium causas ab obsidione Trojæ repetere, jejunum videtur.

NOTÆ

et pro cœlo, et aëre, et astrorum splendore sumitur.

587 *Nox intempesta*] Ad agendum inepta, atque intempestiva.

588 *Eoo*] Lucifero, Veneris stella, qui pro *diluculo*, sumitur: nomen ab ἠὼς, *Aurora*. De eo, Ecl. VI. 86. De *Aurora*, Ge. I. 249.

594 *Consertum tegumen spinis*] Vestis e frondibus arborum, quæ spinis inter se assutæ et compositæ erant. *Cetera*] Quantum ad cetera, nempe statum, incessum, colorem, vocis sonum.

Isque ubi Dardanios habitus et Troia vidit
Arma procul: paulum aspectu conterritus hæsit,
Continuitque gradum; mox sese ad littora præceps
Cum fletu precibusque tulit. Per sidera testor,
Per Superos, atque hoc cœli spirabile lumen:
Tollite me, Teucri; quascumque abducite terras;
Hoc sat erit. Scio me Danais e classibus unum,
Et bello Iliacos fateor petiisse Penates:
Pro quo, si sceleris tanta est injuria nostri,
Spargite me in fluctus, vastoque immergite ponto.
Si pereo; hominum manibus periisse juvabit.
Dixerat; et genua amplexus, genibusque volutans

exercitu. Atque ille quando vidit eminus vestes Trojanas et Trojana arma; paululum substitit territus visu, et pedem cohibuit: deinde currens contulit se ad littora cum precibus et fletu: aitque: *Obsecro per astra, per Deos,* et per *hanc lucem cœli* qua *respiro: auferte me, o Trojani, asportate in quaslibet terras. Hoc satis erit. Scio me unum* esse *e classe Græca, et fateor me invasisse armis Iliacas domos. Pro qua re, si tanta est iniquitas mei criminis, projicite me in undas et demergite vasto mari. Si pereo manibus hominum, dulce erit perire. Dixerat: et amplectens genua* nostra, *et abjectus in genua, hærebat. Incitamus* eum, ut *dicat*

Sufficit aliquem per tres menses vitam in sylvarum latebris exegisse. Itaque sequi malim Servium: v. Not. Nisi forte, quod arbitror, totus versus alienus et ex lib. II, 87 *Pauper in arma pater primis huc misit ab annis* confictus. Certe eum, si absit, nemo facile desideret. Lenior medicina foret hæc, ut versu seq. pro *Isque* legas *Namque;* ut sic oratio procedat: *at cetera Graius, Et quondam patriis ad Trojam missus in armis. Namque ubi Dardanios habitus et Troia vidit Arma procul, p. a. c. hæsit.* Ita omnia inter se nexa; etsi Serviana ratio sic satis rem expedit.—597. *aspectu paullum* Witt. *pauco aspectu* Goth. sec. *paullum a conspectu* Goth. tert.—600. Rufinian. de figg. p. 26 (209 R.) citat: *per Superos atque hoc cælum;* lapsu, haud dubie, memoriæ. *perque hoc cœli* Wall., non male. v. Burm. *numen* Leid. *sperabile numen* a m. pr. Medic.—601. *quescunque* aliquot, antique. v. Pierium. *in quascunque* aliquot alii Pier. *adducite terris* Medic. a m. pr. *adducite* alii multi Heins. et Burm., solenni lapsu: *advertite* etiam alter Hamb. pro var. lect.—602. *de classibus* Montalb. et sec. Moret.—603. *Argolicos* Rufinian. de Schem. Dianœar. p. 269.—604. *sceleri* Medic., sed a m. pr.—605. *in* abest a binis Burm. *in fluctu* Venetus.—606. Præclare hanc lectionem reduxit Heins. codicum fere omnium, etiam Pierianorum, auctoritate; in edd. vulgg. erat: *Si pereo, manibus hominum, p. j.* Fuere quoque qui distinguerent: *Si pereo manibus hominum p. j.* multo tenuius. Porro *Si peream* aliquot Pier. Male. Quod *pereo: hominum* cum nullo hiatus metu ponitur: græco more fit, quo *ω* ante vocalem sequentem haud facit hiatum; inprimis in versus articulo.—607. *amplectens* duo Moret. Leid. un. Goth. pr. *volutus* iidem et alter Leid., sed hoc vulgarius. Vul-

NOTÆ

600 *Cœli spirabile lumen*] Vel aërem, quem respiramus, et qui luce penetratur; vel lucem ipsam Solis vitalem, qua cuncta fruuntur ac veluti spirant.

Hærebat. Qui sit, fari, quo sanguine cretus,
Hortamur; quæ deinde agitet Fortuna, fateri.
Ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus,
Dat juveni; atque animum præsenti pignore firmat.
Ille hæc, deposita tandem formidine, fatur:
Sum patria ex Ithaca, comes infelicis Ulixi,
Nomen Achemenides, Trojam, genitore Adamasto
Paupere, (mansissetque utinam Fortuna!) profectus.
Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
Immemores socii vasto Cyclopis in antro

qui sit, quo ortus sanguine; atque postea fateatur, quæ sors eum vexet. Ipse pater Anchises, non expectans diutius, porrigit dexteram juveni, et confirmat ejus animum hoc *prospero testimonio* fidei. *Ille excusso metu hæc demum loquitur: Sum ex patria Ithaca, comes miseri Ulyssis, nomen* mihi est *Achemenides*, qui *iveram Trojam, patre Adamasto paupere* existente, *et utinam illa sors* mihi *mansisset! Hic socii, dum fugiunt festini crudelem domum,* obliti mei *me reliquerunt*

gatum defendit etiam Carisius.—608. *Qui sit* Heins. cum melioribus, ut jam ante Pierium lectum; alii *Quis sit* vulgari ratione. *quo fari sanguine* Sprot. *fari a quo* Meneg. alter.—609. *agitat* Hamb. alter.—610. *haud plura* Parrhas., ex communi formula. v. Burm. *loquitur* Wall. a m. pr.—612. Idem versus sup. II, 76 in controversiam vocatus. *Ipse* Dorvill.—613. *Ulixi* et hic ab Heins. cf. Pier.—614. *Nomen*, post Ge. Fabric. Pieriumque, revocavit Heins. e codd. cf. Toll. ad Auson. p. 297. Vulgo *Nomine*, quod vulgare. Porro *Achemenides* scriptum, cum Medic. aliisque præstantioribus, etiam ap. Ovidium, ut sit ὃν τὰ ἄχη μένει. Vulgo *Achæmenides*, quod nomen aliunde notius esse poterat. *Achimenides* alii, ut omnes Gothani. *Agamenides* Franc. et sic Nannius. v. Burm. at græcum est Ἀχημενίδης. Tandem *Adamasto*, ex Ἀδάμαστος, varie corruptum; *Adamasco* ap. Pier. et al., *Damasco*, *Damasto*, *Adamastro*.—616. *trepidum* Sprot. *tepidi* Ven. *lumina* alter Hamb. et Goth.—

NOTÆ

611 *Præsenti pignore*] Tradita manu: quod fidei signum fuit. Sic Curtius l. v. Darium morientem ita inducit cum Polystrato loquentem: 'Alexandro hoc fidei regiæ unicum dextræ pignus pro me dabis. Hæc dicentem accepta Polystrati manu vita destituit.'

613 *Ex Ithaca, &c.*] Insula est ad sinum Corinthiacum, pars regni Ulyssis: supra, v. 270. 272. *Ulixi* pro *Ulixis*. Æn. I. 224.

614 *Achemenides*] Fictum nomen ab ἄχος mœror, et μένω maneo: quia derelictus a sociis in mœrore diu fuerat: unde miror Nannium hujus nominis nullum etymon reperisse; ideoque rescribendum duxisse *Agamenides*, quasi ab ἄγαν valde, et μένω maneo: eoque miror magis, quod Ovidius, qui Metam. libro XIV. totum hoc iter ex Virgilio quasi exscripsit, hunc ipsum sæpius *Achemeniden* vocat.

615 *Paupere*] Ut se ad Trojam non voluntate profectum ostendat; habeatque necessitatis excusationem. Sic Sinon ad Priamum Æn. II. 87. 'Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.'

617 *Cyclopis in antro*] Polyphemi. In

Deseruere. Domus sanie dapibusque cruentis,
Intus opaca, ingens. Ipse arduus, altaque pulsat
Sidera, (Di, talem terris avertite pestem!)
Nec visu facilis, nec dictu affabilis ulli.
Visceribus miserorum et sanguine vescitur atro.
Vidi egomet, duo de numero cum corpora nostro
Prensa manu magna medio resupinus in antro
Frangeret ad saxum, sanieque exspersa natarent

in vasta caverna Cyclopis. Domus est *interius tenebrosa, magna, tabo et sanguinolentis cibis* plena: *ipse Cyclops altissimus, et tangit alta astra: (Dii servate terras a tali pernicie!) nec facilis videri, nec sermone affabilis cuiquam: pascitur visceribus miserorum et nigro sanguine. Vidi ego ipse, cum supinus media in caverna allideret ad rupem duo corpora de numero nostro comprehensa magnis manibus,*

618. *Domos* Medic. (a m. pr.) tert. Rottend. Sane *Domus sanie dapibusque cruentis* durissima junctura dictum, pro saniosa. Burmannus videtur probasse. H. Stephani interpretationem: *opaca sanie et dapibus*; quod et durum et jejunum est. Obvia est emendatio: *Domus sanie dapibusque cruenta*; sicque Wittianum habere video; modo distinguas: *domus sanie dapibusque cruenta Intus, opaca, ingens*. Sæpe epitheta librarii accommodant proximo vocabulo. *Dapes* autem ipsæ erant *cruentæ*, hinc sine dubio cruentatum antrum. Exemplis res non indiget. Inf. VIII, 297 *janitor Orci Ossa super recubans antro semesa cruento.*—619. *ingens ipse* jungit Waddelius ap. Burm., qui recte rejicit. —621. *affabilis* retinuit Heins. codd. Grammaticorumque auctoritate; et Macrob. VI, 1 ab Accio in Philoctete sumtum testatur: *Quem neque tueri contra neque affari queas.* Statii etiam imitationem affert Burm. III Sylv. 3, 72 *Terribilem affatu passus visuque tyrannum.* Servius tamen *nec dictu effabilis*, sermone non explicabilis; et inf. v. 644 *infandi Cyclopes*, ineffabiles, ubi ad h. l. provocat. Esset itaque *πέλωρ ἄῤῥητον*, vel Hesiodeo voc. *οὔτε φατειόν*, quod Ruhnkenius ingeniose restituit Orpheo v. 926, et videri potest exquisitius. Sunt etiam codices, qui ita legunt, apud Pierium, plerique Heins. et Burm. possuntque similia memorari, v. c. Silius I, 175 *ferum visu dictuque*. Et affine huic alterum: *visu audituque*, quod sæpe occurrit, jam inde ab Orpheo Argon. 901. cf. ad Pindar. P. I, 50. Recte tamen alterum præfertur, quandoquidem junctum cum *nec visu facilis*.—622. *pascitur* Gud. tert. Rottend. et alt, Voss. cum pr. Goth.—624. *Pressa* etiam hic duo Burm. cum tert. Goth.—625. *exspersa* Servius: "Hæc fuit vera lectio, id est, madefacta: nam si *aspersa* dixeris, tapinosis et hyperbole junguntur, scilicet *adspersa* et *natarent*." Fateor me non satis assequi discrimen hoc inter *exspersa* et *aspersa*: sed præferendum video alterum tanquam rarius et doctius: non quod major vis insit. Erat tamen Serviana lectio in nullo Pieriano, sed in optimo Menag. et quatuor aliis Heinsii, qui egregie astruxit, et in tribus Burm. et tert. Goth. Add. Bened. Reliqui

NOTÆ

Ulyssem, appulsum in Siciliam, et cum sociis duodecim ad se venientem, antro inclusum tenuit: devoratisque sex ex illis, ab Ulysse vini potu sopitus, impacta in oculum clava excæcatus est. Ulysses deinde sub arietum villis socios seque ipsum implicuit, et cum grege ex antro emersit. Quæ fuse describit Homerus Odyss. IX. 105. Hoc imitatur Virgilius: fingitque casu relictum illic esse unum e sociis Ulyssis, qui ante tres menses ad idem littus appulsus fuerat.

Limina; vidi atro cum membra fluentia tabo
Manderet, et tepidi tremerent sub dentibus artus.
Haud impune quidem. Nec talia passus Ulixes,
Oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.
Nam simul, expletus dapibus, vinoque sepultus,
Cervicem inflexam posuit, jacuitque per antrum
Immensus, saniem eructans ac frusta cruento
Per somnum commixta mero: nos, magna precati
Numina, sortitique vices, una undique circum
Fundimur, et telo lumen terebramus acuto
Ingens, quod torva solum sub fronte latebat,

et porta redundaret sanguine infecta: vidi, cum devoraret membra stillantia tabo, et membra calentia tremerent sub ejus *dentibus. Non tamen absque ultione: nec Ulysses toleravit talia, aut Ithacensis oblitus est sui* in *tanto periculo. Nam statim* atque Cyclops *satiatus cibis et sepultus vino, demisit collum incurvatum, et jacuit per cavernam vastus, inter dormiendum ejectans tabum et frusta mixta* cum *vino sanguineo: nos* postquam *invocassemus magnos Deos, et duxissemus sorte officia, simul undique circumsistimus: et perfodimus telo acuto oculum magnum, qui*

---

aspersa vel *adspersa* (quod interpretamentum est alterius); *respersa* Sprot. et pr. Moret. *exsparsa* Witt. in margine. cf. sup. ad v. 534. Est autem *exspergere* proprie foras spargere et hinc dispergere, dissipare; et tandem *limina exspersa*, respersa sanie ac cruore *ex illisis* humi corporibus.—627. *trepidi artus* Medicei aliorumque vetustiorum auctoritate receperat Heinsius, non offensus eadem rei natura bis expressa: *trepidi* h. e. tremuli, *tremerent*. Tacite eum deseruit Burm. antiquo revocato *tepidi*, scilicet vitali calore. Paulo melius Ovidius XIV Met. 196 *elisi trepident sub dentibus artus.*—629. *est* deest binis ap. Burm.—630. *meroque* Wall., perperam.—631. *per antrum Immensum;* sic Servius, Gud. a m. pr. alter Mentel. a m. pr. Voss. pr. duo Hamburg. totidem Moret. et Ven. ap. Heinsium, qui præferebat; adde duo Goth. *jacuitque per a. Immensus* Medic. cum ceteris etiam Pierianis; idque Burmannus potius duxit; recte quidem meo qualicumque judicio; nam et poëtica oratione dignius et *ἐνάργειαν* majorem habet, quam alterum. Nam, quod Servius ait: *Immensum* ad Polyphemi magnitudinem pertinet, quasi in toto antro jacuerit; id potius ad *τὸ per antrum* valet, quod majus rei phantasma offert, quam *in antro.* Jam etsi adjicias: *jacuit per antrum Immensum*, hoc non æque rem in majus effert; potuit enim immensi antri qualecumque spatium occupare; quam *jacuit immensus;* et nunc *δεινὸν* est illud alterum *per antrum*, ut impleat suo corpore totum antrum. cf. similem varietatem Ovid. III Met. 37, et ad lectionem dijudicandam Quintil. VIII, 4, 83, idem interpretationem nostram firmat. Porro *Immensam saniem* aliquot Pieriani, et Zulich. a m. pr., Prave. *et fr.* scripti Heins. Burm. cum Goth. tert. *cruenta* Witt.—633. *summa p. Numina* Dorvill.—634. *Nomina* Medic. *una ordine* Wall. a m. pr.—635. *tenebramus* h. e. obscuramus, excæcamus, legebat Donatus, cum aliis apud Servium, adversus Homeri et Euripidis fidem et exemplum, ut jam Pier. et alii monuerunt: est enim *τρίβειν, δινεῖν, τορνεύειν.*—636. *jacebat* Ven., male. v. Notam.—637. *Phœbei* Wall.—

NOTÆ

636 *Latebat*] Clausus erat tunc oculus, nempe somno.

Argolici clypei aut Phœbeæ lampadis instar:
Et tandem læti sociorum ulciscimur umbras.
Sed fugite, o miseri, fugite, atque ab littore funem
Rumpite.
Nam, qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
Lanigeras claudit pecudes, atque ubera pressat,
Centum alii curva hæc habitant ad littora vulgo
Infandi Cyclopes, et altis montibus errant.
Tertia jam Lunæ se cornua lumine complent,
Cum vitam in sylvis, inter deserta ferarum
Lustra domosque traho, vastosque ab rupe Cyclopas
Prospicio, sonitumque pedum vocemque tremisco.
Victum infelicem, baccas lapidosaque corna,

unicus occultabatur sub feroci fronte, in modum scuti Argolici et solaris lampadis: et læti vindicamus denique animas sociorum. Sed fugite, o infortunati! fugite, et abscindite funem a littore. Nam qualis et quantus Polyphemus includit cavo in specu greges ovinos, et premit ubera; tales ac tanti *centum alii horrendi Cyclopes manent circa hæc sinuosa littora, et vagantur per altos montes. Jam tertia Lunæ cornua implent se luce: ex quo duco vitam in sylvis, inter cubilia vacua et sedes ferarum; et e rupe specto Cyclopas immanes, et trepido* ad *sonum pedum et vocem. Rami præbent* mihi *misera alimenta, baccas, et lapidosa corna, et herbæ nutriunt*

638. *umbram* alter Hamb.—639. *a littore* Witt. Edd. Ald. et Junt. P. Dan. cum tribus Goth. *atque hoc ab littore* sec. Moret. *funes* Franc.—641. *Jam* pr. Moret., eleganter, inquit Heins.; quod vix verum h. l. Versus 641 ad 644 ab aliena manu interpositos acute suspicabatur Jac. Bryant, offensus inprimis τῷ: *qualis quantusque claudit:* de quo v. Not. Omnino loco huic ultima poëtæ manus defuit.—642. *prensat* alter Hamb. v. ad Ecl. III, 99. *pressis* Montalb. *presat* Franc.—643. *hæc* abest ab Ven. *hic* Vrat. *habitant. curva hæc ad* pr. Hamb. *volgo* Gud. *passim* pr. Hamburg.—644. *et in a.* duo Burm. *atque altis manibus* Parrhas. et tres alii.—645. *lumina* tres, vitiose. *se cornu lumina complent* Sprot. Satis bene.—647. *domusque* Menag. alt. Goth. alt. *vastaque ab rupe* Oudart. *vastoque* Franc. *a rupe* tres Burm., quem v.—648. *tremesco* scribunt fere codices, testibus Pierio et Burm.—

NOTÆ

637 *Argolici clypei aut Phœbeæ lampadis*] Tria notat, figuram, magnitudinem, et splendorem oculi. Notat *figuram* quidem rotundam; quæ figura erat *clypei*, et Cyclopes vocabantur a rotundo oculo, 569. Notat *magnitudinem* ingentem; qualis erat *clypei Argolici*, qui totum tegebat militem, ita ut cæsorum corpora in clypeis exportarentur. Notat denique *splendoris* vim acerrimam, qualis est *Phœbeæ lampadis*, id est, Solis.

649 *Lapidosa corna*] Fructus *corni* arboris, *cornouiller:* qui rubicundi sunt, intus ossiculo muniti durissimo. *Baccæ*, sunt exigui quilibet arborum fœtus.

Dant rami, et vulsis pascunt radicibus herbæ.
Omnia collustrans, hanc primum ad littora classem
Conspexi venientem. Huic me, quæcumque fuisset,
Addixi: satis est gentem effugisse nefandam.
Vos animam hanc potius quocumque absumite leto.
Vix ea fatus erat: summo cum monte videmus
Ipsum inter pecudes vasta se mole moventem
Pastorem Polyphemum, et littora nota petentem:
Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademtum.
Trunca manu pinus regit, et vestigia firmat.
Lanigeræ comitantur oves: ea sola voluptas,
Solamenque mali.

me *vulsis radicibus. Circumspiciens omnia, vidi hanc primo classem tendentem ad littora: destinavi me illi, quæcumque esset: sufficit evitasse nationem immanem. Vos potius* quam illa, *extinguite hanc* meam *vitam morte. Vix ista locutus erat, cum cernimus in summo monte ipsum pastorem Polyphemum moventem se vasta mole inter greges, et tendentem ad littora* sibi *cognita: monstrum horribile, deforme, immane, cui lux ablata* est. *Pinus truncata sustinet manum, et firmat incessum. Oves lanigeræ sequuntur* eum, *hæc unica oblectatio est* ipsi, *et solatium*

650. *avulsis* Wall. pro *et v.*—651. *hanc partem ad littora* Donatus legit, quod Ge. Fabricio videbatur habere aliquid antiquitatis. *hanc primo a littore* Nonnius in *lustrare:* quod placuisse Heinsio mireris, cum primæ littoris parti vix credere se potuerit, qui latebras quærebat; ut recte jam Burm. monuit. Et cf. Ovid. XIV Met. 218 sq. loco e Virgilio expresso: *Haud procul asperi longo post tempore navim* ad littusque cucurri. *primum in littore* Ven. Burmann. malit: *hanc primam ad l. classim.*—652. *Prospexi* Medic. Gud. pro div. lect. Colot. Parrhas., sed jam *Prospicio* v. 648. *Conspicio* Ven., idem *Hinc me.* alter Hamb. *Huc me.*—654. *assumite* tres ap. Burm.—655. *in monte* aliquot Burm. et Goth. pr.—656. *gerentem* pr. Hamb. Unde Burm. conj. *ferentem.* Sed vulgatum *se moventem* multo præclarius esse cum *vasta mole* junctum, quis non videat?—659. *manu* Medic. (etsi interpolatus, et a recent. manu) cum præstantioribus omnibus Heins. et Pier. et utrique id probatum. At Burm. veterem lectionem *manum* revocaverat, recentibus tantum codd. et auctoritatibus firmatam, attamen in Quintil. Inst. VIII, 4, 24 lectam, et a qua lapsus difficilior fuisset ad alteram. Oritur ergo disceptatio inter auctoritatem et rationem. Sed nec *manum* bene dictum esset; quorsum enim *manus* a baculo regenda fuisset sed *pinus* h. e. truncus pineus, *manu*, h. e. quam manu tenebat, *regit et firmat vestigia* h. e. gressus. Etiam Servius *manu* explicat, sed fere ut Pierius, qui *Monstrum pinus regit* jungere videtur. Lapsus in primis statim exemplaribus obrepere potuit: quod factum esse in multis veterum locis animadvertere licet. *Trunca manus pinum* Goth. pr. et tert. *gerit. formal* Leid.—660. *hæc s. v.* Goth. tert.—661. *malis* tert. Rottend. Versus inexpletus in Ge. Fabricii libris, in Medic. duobus Mentel. uno Pier., quibus adde Fragm. Vatic., etsi et ibi recenti manu ascriptum supplementum: *de collo fistula pendet*, quod ceteri fere codd. etiam editi habent, nisi quod duo tresve *pendebat fistula collo*, ut et Goth. tert. a m. sec., Montalb. *dependit f. c.* Rejecta hæc ab Heins. post multas virorum doctorum disputationes. v. Bened. Pier. Cerda et quos Burm. laudat. Neque,

Postquam altos tetigit fluctus, et ad æquora venit,
Luminis effossi fluidum lavit inde cruorem,
Dentibus infrendens gemitu; graditurque per æquor
Jam medium; necdum fluctus latera ardua tinxit.
Nos procul inde fugam trepidi celerare; recepto
Supplice, sic merito; tacitique incidere funem;
Verrimus et proni certantibus æquora remis.
Sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit.
Verum ubi nulla datur dextra affectare potestas,

miseriæ: tibia pendet e collo. Postquam attigit summos fluctus, et pervenit ad mare; inde abstergit sanguinem fluentem ex oculo excæcato, stridens dentibus inter *gemendum: et jam incedit per medium mare, nondum* tamen *aqua madefecit alta* ejus *latera. Nos timentes* cœpimus *properare fugam procul inde, admisso supplice,* qui *sic merebatur; et silentes secamus funem, et incurvi percurrimus mare remis* inter se *contendentibus. Agnovit* hoc Polyphemus, *et retulit pedem ad murmura vocum. Sed quoniam nulla datur* ipsi *facultas jungendi manum, nec*

si ex codicum auctoritate rem æstimes, versus facile retineri potest. Nam aliis reprehensionibus interpunctione occurras: *ea sola voluptas; Solamenque mali de collo fistula pendet*. Si tamen ad sensum meum judico, etiam illa tollenda sunt: *ea sola voluptas Solamenque mali:* manifestum enim fit, esse eos conatus explendi versus, a diversis auctoribus profectos. Nec bene cohærent: *ea sola* v. cum: *Lanigeræ comitantur oves.*—663. *effusi* alter Menag. et nonnulli alii, uti suspicari licet; item Medic., sed a m. pr. *effuso*. *fluridum* multi ap. Pier. et Burm., ut et aliis scribitur. *ille* Menag. sec. *larat* Goth. sec.—664. *infrendis* Gud. a m. pr. *infrens* fragm. Vatic. a m. pr., suppletum *infremens*.—665. *fluctu*, quod et ipsum bonum esset, et *fluctus* legi Servius testatur et ex eo Pompon. Sab., sed hoc alterum omnes habent Pieriani, excepto Porcio, in quo *s* abrasa, et Heinsiani, præter unum Rottend. *strinxit* aliquot Pier. Leid. *tingit*. Medic. et Sprot. *texit*, sed ille a m. pr., Fragm. Vatic. nil mutat.—666. *celare* duo Burm. Goth. tert. a m. pr. *Nos trepidi procul inde f. c.* hic ordo verbor. ex Argent. Bœcleri ap. Cuning.—668. *Verrimus* edd. etiam antiquiores quas Pierius respicere videtur, et inter Heinsianos pr. Moret. et Ven. a m. sec. Prætulit hoc Heins. et Burm., ille, puto, tanquam exquisite poëticum, hic, quoniam *taciti* volebant discedere. At *verrere* de remis vim illam motus taciti non habet; nisi argutias ex etymologia capias; et *vertimus* ceteri omnes, etiam Medic. fragm. Vatic. et Donat., quod sane et ipsum esse poëticum quis neget, quodque et alibi apud poëtas occurrit, et inf. v, 141 *freta versa;* quare codicum auctoritatem quid infringat, non video. Neque mihi videtur gravior strepitus exire, si mare *vertant* remi, quam si *verrant*.—670. Diu hæsi, an, *dextra* affectare, reciperem: potest hoc ratio ac sententia suadere; alterum critica auctoritas; etsi, ut infinitis in locis, in tanta variæ lectionis sylva, difficile dictu est, in utram lectionem major librorum pars consentiat. *dextram affectare* multos codd. habere Pierius affirmat; Heins. e Medic. a m. pr. laudat, sed vitio forte scriptum, pro *dextrum*, nam sic a m. pr. præfert Fogginius. Etiam Burm. e solo Menag. laudat, *dextram affectare*, non tamen ascriptum, quid in

NOTÆ

670 *Dextra affectare*] Cum affectu et aviditate apprehendere.

Nec potis Ionios fluctus æquare sequendo,
Clamorem immensum tollit: quo pontus, et omnes
Intremuere undæ, penitusque exterrita tellus
Italiæ, curvisque immugiit Ætna cavernis.
At genus e sylvis Cyclopum et montibus altis
Excitum ruit ad portus, et littora complent.
Cernimus astantes nequicquam lumine torvo
Ætnæos fratres, cœlo capita alta ferentes,

potest procedendo æqualis esse fluctibus Ioniis; emittit clamorem, quo mare et omnes fluctus tremuerunt; et terra Italiæ intime tremefacta, atque Ætna sinuosis cavernis remugiit. At gens Cyclopum evocata e sylvis et altis montibus currit ad portum, et tegit littus. Videmus fratres Ætnæos frustra stantes oculo fero, attol-

ceteris ejus libris legatur. At habet illum fragm. Vatic., cujus est antiquissima auctoritas. Quid sit *dextram affectare*, Servius explicat, esse: dextram intendere et injicere, scilicet ut possit navem tenere: Terent. Heaut. III, 3, 60. *Ad dominam qui affectant viam*, id est intendunt, faciunt. Subjicit Servius: "Nam, si *dextra* legeris, ait, ut sit, *dextra affectare*, id est contingere, caret exemplo." At multo magis caret exemplo non modo, sed et analogia, *affectare dextram*, nam quarto casu effertur id, quod appetitur, cui manus injicitur. Sic Ge. IV, 562 *viamque affectat Olympo*. Sic *regnum, famam, plausum affectare*.. Itaque e communi usu *affectare dextram* esset appetere manum alterius, h. l. Trojanorum; quod hic sensum non habet. Prorsus novo itaque more poëta dixisse dicendus: *affectare dextram*, pro admovere. Contra *dextra affectare* sc. nos, navem; analogiæ consentaneum esset, hoc sensu: *τῇ δεξιᾷ ὀρέξασθαι τῆς νηός*. E codd. tamen istam lectionem enotatam non video, nisi quod a Pierio e nonnullis antiquioribus *dextra attrectare*, quod et pr. Rottend. habebat, vulgatæ sc. interpretamentum, a Catrœo tamen receptum. *assertare* Wall. in marg. *dextræ affectare* tert. Moret. a m. sec. non male, inquit Heins. Nam *adjectare* vel *injectare* dextram, quæ facile cuivis in mentem veniant, acutoribus non facile se probent. Prius illud, dum Marklandi locum in Epist. Crit. ad Fr. Hare p. 17 a Saxio indicatum evolvo, video a Valesio jam olim propositum, et ab Editore Cantabrig. probatum, a Marklando refelli et *dextra affectare* præferri et illustrari. Hoc tandem et ipse cum Brunck. prætuli.—672. *Clamorem horrendum* pr. Hamb. *ingentem* alter. *ponit* aliquot Pier. cum fragm. Vatic. a m. pr.—673. *Contremuere* Medic. cum Colot. *infremuere*, quod sane et ipsum frequens de mari et fluctibus. Sed hic jungitur: *exterrita tellus*.—674. *tellus Trinacria* Parrhas. et aliquot Pier. cum Goth. pr. ex interpolatione, quoniam *Ætna* sequitur. *immugit* scribitur in multis codd., sed v. Heins. *caminis* Vratisl., haud dubie ex 580.—675. *Et g.* Ven. *Et gens* Voss. pr. et Hugen. *e montibus* Medic. Gud. cum aliis Heins. *et sylvis Cyclopum et montibus* Ven. Goth. pr.—676. *ad portas* duo Burm. *complet* plures alii.—679. *consilium*

NOTÆ

671 *Nec potis Ionios, &c.*] Nec potis est, nec potest: antiquæ voces, *pos* et *potis*: unde *compos, impos*: et verbum *possum*, quasi *pos sum*: et *potire* a *potis* apud Plautum. *Ionios fluctus*] Quia mare *Ionium* a Sicilia ad usque Græciam appellatur, supra 210. De *Ætna*, 571. De *Cyclopibus*, 569.

Concilium horrendum: quales cum vertice celso
Aëriæ quercus, aut coniferæ cyparissi
Constiterunt, sylva alta Jovis, lucusve Dianæ.
Præcipites metus acer agit quocumque rudentes
Excutere, et ventis intendere vela secundis.
* Contra jussa monent Heleni, Scyllam atque Charybdim
* Inter utramque viam, leti discrimine parvo,

lentes ad cœlum alta capita, turbam horrendam: quales cum aëriæ quercus, vel cyparissi coniferæ alto cacumine eriguntur, altum nemus Jovis, aut sylva Dianæ. Timor gravis compellit socios *festinos tollere funes quamcumque* in partem, *et immittere vela propitiis ventis. Contra* autem, *præcepta Heleni admonent, ne iter habeant inter utramque viam,* nempe *Scyllam et Charybdim, quæ parum distat a*

----

alter Menag. cum Goth. tert. *vertice summo* Hugen.—680. *corniferæ* tert. Goth.—681. *Constiterunt* Heins. cum melioribus suis et Pier. Vulgo *Constiterant.* aliquot Burm. et Goth. sec. *Constiterint.* Venetus *astiterant. lucove* duo Burm. *luciscve* unus. *que* Goth. tert.—682. *ruentis* fragm. Vatic.—684. *movent* aliquot Pier. duo Heins. fragm. Vatic. duo Goth., ut fere alias variatur. *Scyllamque Charybdim* quidam scripti et editi, *Scyllæque Charybdis* alii ap. Pier. cum Rottend. sec.; at pr. et duo alii Heins. *Scyllæ atque Charybdis;* unde suspicari possis *Scyllæ atque Charybdis Inter utrimque viam* ab aliis lectum fuisse. Heins. conjiciebat *Scyllamque Charybdimque Inter,* non male. *Scillam Charibdim* ed. Ven. *Charybdis* Gud. cum aliis. *Scylla atque Charybdis* fragm. Vatic., unde suspicetur aliquis fuisse: *Contra jussa monent Heleni, Scylla atque Charybdis. Inter utramque viam—Ni teneant cursus, certum est dare lintea retro.* aut: *Contra jussa monent Heleni Scyllam atque Charybdim. Inter* et reliqua eodem modo. Sed et hoc parum expeditum foret, et facile præferas vulgatum, quod et Servius et Donatus habent. Enimvero et melior sensus, et rei criticæ usus, mosque versificatorum, antiquiorum inprimis ætatum, facile eo adducit, ut tibi persuadeas, tres versus hos esse ab interpolatoribus, et quidem pluribus eundem lapidem moventibus, profectos, qui, varia tentando, explere volebant versum imperfectum relictum: *Contra jussa monent Heleni.* Nisi forte ne hoc quidem Virgilianum erat; sed meminerat aliquis intempestivo loco discriminis a vento per fretum ferente, et præceptorum Heleni sup. vss. 410 sq. Sequebatur post 683 in Virgiliano auto-

NOTÆ

680 *Coniferæ cyparissi*] Fructus pini et cupressi, quia rotundi in acumen abeunt, ideo dicuntur *coni; conus* enim hæc ipsa figura est, 468. Quercus dicata Jovi erat: ideo, *sylva Jovis.* Cupressus, arbor luctuosa, Proserpinæ; quæ Diana eadem erat: ideo, *lucusque Dianæ.* Æn. IV. 511.

685 *Inter utramque viam*] *Utraque* vis hic, pro Scylla scopulo, et Charybdi voragine sumitur; quam qui teneat, vitæ discrimen adeat: et ni, pro *ne* dictum esse, consentiunt omnes interpretes. Monuerat enim Helenus, supra 429. ne illac transirent, sed retro potius abirent, et, cursu ad sinistram reflexo, Siciliam circumnavigarent.

Leti discrimine parvo] Non hoc dicit; utrumque monstrum *Scyllam et Charybdim parum inter se distare:* sciebat enim, id quod jam scimus, distantiam ac discrimen inter utrumque esse, ut minimum, duodecies mille

* Ni teneant cursus: certum est dare lintea retro.
Ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori
Missus adest. Vivo prætervehor ostia saxo
Pantagiæ, Megarosque sinus, Thapsumque jacentem.

morte: deliberatum est retro agere vela. Ecce autem Boreas oritur flans ab angusto freto Pelori: præternavigo ostia e vivo saxo Pantagiæ, et sinus Megareos,

---

grapho: *Ecce autem.*—686. *Ne* Gud. cum aliquot Pier., sed *Ni* antique. v. Serv. Heins. Ceterum hoc hemistichium: *certum est dare lintea retro*, tanquam a sententia alienum, a nova manu ad supplendum versum attextum esse videtur.—687. *ab s.* Heins. e libris et more poëtæ. Vulgo *a sede.*—689. *Pentagiæ, Pantagyæ* (hoc et Med. et Rom. cum fragm. Vatic., sed Παντα-γίας, ὁ ἄγων h. e. ἀγνύων πάντα undæ impetu), *Tapsumque, Tassumque, Taxumque, Thabsumque, Capsumque*, librariorum lapsus: *Tharsumque* Rom. Est Θάψος.

NOTÆ

passuum. Sed hoc dicit: in his freti angustiis, totaque adeo via, quicumque cursum tenent *parum a morte distare*, propter frequentes vortices, supra 555.

687 *Boreas*] Ventus septentrionalis, de quo Ecl. VII. 51. Et hic quidem proprie, quia Siculum Fretum rectis faucibus a septentrione ad meridiem patet; unde a *Peloro* promontorio ad *Pachynum* navigantibus omnino Borea opus est.

Angusta ab sede Pelori] Bene *angusta*, hic enim sunt maximæ Siculi Freti angustiæ: passuum scilicet mille quingentorum, qui leucam circiter mediam efficiunt. Atque hic opus est brevem Siciliæ descriptionem attexere.

Sicilia, omnium Mediterranei Maris insularum maxima, multis nominibus appellata fuit, multos habuit incolas. I. *Cyclopes*, ut diximus 569. II. *Sicanos*, Hispaniæ populos circa fluvium Sicanum; qui juxta alios est Sicoris, *Segre;* juxta alios Cinga, *Cinca:* ab his dicta est *Sicania*. III. *Italos*, qui Siculo duce, Sicanos in occidentalem insulæ partem ejecerant: a quibus dicta est *Sicilia:* quanquam aliis aliter placet. IV. *Græcos* complures ac barbaros, qui colonias in eam deduxerunt. Denique Carthaginiensibus paruit, Romanis, &c.

Nomen antiquissimum est, *Trinacria* a triangulari figura, quam efficiunt τρία ἄκρα, *tria* extrema, seu *promontoria*. Primum est *Pelorus, Capo di Faro*, ad septentrionem, sic dictum a Pharo, sive specula et turri, quæ illic ad dirigendas naves extructa est. Secundum est *Pachynus, Capo di Passaro*, ad meridiem. Tertium *Lilybæum, Capo di Marsalla*, vel, *di Boco*, ad occidentem.

In orientali latere occurrunt, *Pantagias* fluvius, *Megareus* sinus, *Thapsus* peninsula, *Ortygia* insula, *Plemmyrium* promontorium, *Helorus* fluvius, *Pachynus* promontorium.

In meridionali latere, a Pachyno: sunt, *Camarina* palus, *Geloi* campi: *Gela, Agragas, Selinus*, urbes: tum *Lilybæum* promontorium. In septentrionali latere, a Lilybæo, *Drepani portus*.

689 *Pantagiæ*] *Pantagias*, fluvius brevissimus, nunc *Porcari:* cujus ostia utrimque prærupto saxo etiam nunc includuntur, viginti ferme cubitos alto: hic tamen hybernis auctus torrentibus, e Leontinis collibus magnam secum saxorum copiam devehit ingenti murmure: unde Claudianus

Talia monstrabat relegens errata retrorsum
Littora Achemenides, comes infelicis Ulixi.
Sicanio prætenta sinu jacet insula contra

et Tapsum humilem. Hæc ostendebat nobis *Achemenides, comes miseri Ulyssis, retro radens littora* jam ante a se *pererrata. Insula jacet objecta sinui Siculo, con-*

—690. *mandabat* Parrhas. *retrorsus* apud Priscian. et in codd. Pier. et Heins. *retorsum* Goth. tert.—691. *Ulyssi* Priscian. et Probus. Vulgo *Ulyssei*. Ultima, *comes i. U.* ex v. 609 assuta putabat Burm., offensus scilicet epitheto *infelicis:* quod in Æneæ ore gravius aliud desiderabat.—692. *Sicanio.* Fuere qui

NOTÆ

eum vocat l. II. De Raptu, 58. 'saxa rotantem Pantagiam:' nomenque deducit Cluverius, a *πάντα omnia*, et *ἄγω traho:* quamvis alii a *πάταγος fragor*.

689 *Megarosque sinus*] Apud Ovid. *Megareos*. Sinus est hic a Tauro promontorio ad Thapsum peninsulam. In media sinus ora fuit urbs *Megare*, vel *Megaris;* a Megarensibus Achaiæ sic appellata; prius *Hybla* dicta, ab *Hyblæis* collibus vicinis, thymi et mellis feracibus: jamdiu penitus excisa.

Thapsumque jacentem] Peninsula est *Thapsus*, sinum Megarensem a meridie definiens, plana, æqua fluctibus, et iis quasi sepulta: unde forte nomen habet a *θάπτω sepelio:* præcipue isthmum habet humilem et angustum; quare insula dicitur a Servio, et adhuc vocatur, *Isola delli Manghisi*.

690 *Relegens errata retrorsum*] Nempe Virgilius eorum opinionem sequitur, qui putant Ulyssem, e Lotophagorum terra, quæ *Meninx* insula est, ad Syrtim Africæ minorem, per meridionale ac deinde orientale Siciliæ latus, ad montem Ætnam et ad Cyclopes venisse, Odyss. l. IX. Juxta quam opinionem, Achemenides visa jam a se littora retro legit; ab orientali quippe latere, ad meridionale navigans. At Cluverius ab illa opinione abhorret: probatque in Sicilia, l. II. 17. Ulyssem a Lotophagis ad Lilybæum promontorium Drepanumque navigasse: et, cum Cyclopes totam insulam occuparent, Polyphemum illic in Eryce monte, non in Ætna, latuisse.

692 *Sicanio, &c.*] De hoc Siciliæ nomine, supra 687. Syllabas habet ad arbitrium longas aut breves: legitur enim Ecl. x. 4. 'fluctus subterlabere Sicanos.' Hoc autem *Sicanio sinu* significat sinum, consequentibus post Æneam temporibus, *Syracusanum* dictum: cujus fauces ad septentrionem insidebat urbs ipsa *Syracusæ;* ad meridiem, *Plemmyrium* castellum in promontorio cognomine. Inter urbem et promontorium, insula erat *Ortygia*, ponte quidem urbi juncta, urbis ipsa pars; magis autem a promontorio remota, et quasi sinui prætenta, ne laxius pateret. Urbs nunc *Saragusa* dicitur: cujus Virgilius quare hic non meminerit, dicemus, 707. *Plemmyrium*, quod *vadosum* significat, a *πλημμυρὶς maris inundatio*, nomen promontorio conveniens; nunc dicitur, *Massa d'Olivero*. Denique *Ortygia* insula, juxta Diodorum l. v. nomen inde habuit, quod sit sacra Dianæ, quæ, cum nata sit in *Ortygia* Delo, de qua 124. soli natalis appellationem in illam transtulit.

Plemmyrium undosum: nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
Occultas egisse vias subter mare: qui nunc
Ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
Jussi numina magna loci veneramur; et inde
Exsupero præpingue solum stagnantis Helori.

tra Plemmyrium undosum: majores dedere ipsi *nomen Ortygiam. Fama narrat Alpheum, Elidis fluvium, fecisse* sibi *secretum iter huc usque sub mari; qui* fluvius *nunc* exiens *per os tuum, o Arethusa, miscetur aquis Siculis. Adoramus magnos Deos regionis*, ut *jussi* eramus: *et inde prætereo pingues terras Helori stagnantis.*

Sicano emendarent: quia media alibi producitur; sed v. ad I, 557.—693. *Plemyrium* Rom. Medic. et alii duo; ut et græce scriptum ap. Steph. Byz. Sed plerique Πλημμύριον. At *Plemirium, Plemurium, Pleuron* librariis debentur. *unde dixere* Parrhas.—694. *hic* ed. Ven.—695. *habuisse vias* unus Pier., sed v. Burm. *quæ nunc* duo Burm.—696. *confundimur* Menag. pr. *perfunditur* aliquot Pier.—697. Ordinem verborum ex optimis libris reduxit Heins. Vulgo: *Numina m. l. jussi v.* Sed alter ordo gravitatis plus habet. *venerantur* Sprot. —698. *Helori* inde a Pier. et Heins. Ἕλωρος. Vulgo *Elori*.—699. *Hic* Menag.

NOTÆ

694 *Alpheum fama est*] *Alpheus*, fluvius est Elidis, regionis in Peloponneso. *Arethusa*, fons in occidentali Ortygiæ insulæ latere, in sinum Syracusanum erumpens; munitione et mole lapidum a mari disjunctus, ne fluctu totus operiatur; tanta dulcissimarum aquarum copia, ut fluvium emittere statim in ortu dicatur. Hunc porro fluvium arbitrabantur veteres ipsum esse Elidis Alpheum: qui, vel per subterraneos meatus, vel inter maris fluctus incorruptus, eo penetraret: idque vel inde certum volebant, quod ludis Olympicis, qui in Elide quinta quaque æstate celebrabantur; victimarum sordes in Alpheum projectæ, per os Arethusæ Siculæ emergerent. Hoc figmentum explodit Strabo l. VI. Hinc fabulosos Alphei et Arethusæ Nymphæ amores, vide Ecl. X. 1. Nunc fons Arethusa in ea insula, fere ignoratur: nempe multos in alveolos ad usus opificum divisus fuit; aut fluctibus ea littora, unde erumpebat, exedentibus, ex ipso mari nunc erumpit; ubi nunc multæ sunt ejusmodi dulcis aquæ non longe a littore scaturigines. Ita Fazellus Decad. I. lib. IV. 1. quocum recentiores consentiunt.

697 *Jussi numina magna, &c.*] Admoniti, vel tum ab Achemenide, vel prius ab Heleno. *Numina*, fortasse Dianæ, cui dicatam hanc insulam fuisse ex Diodoro retulimus, 692.

698 *Stagnantis Helori*] *Helorus*, paulo supra Pachynum promontorium, ad septentrionem: fluvius amœnissimus: in decursu nunc dictus *Atellari*, circa ostium, *Abysso*; qua parte stagni instar leniter fluens, hybernis præterea auctus imbribus, more Nili vicinos in agros sæpe restagnat: unde *stagnans* hic dicitur: tanta porro amœnitate atque ubertate, ut Ovidius Fast. IV. 475. locum illum 'Heloria Tempe' vocaverit. Fuit non procul urbs *Helorum*, et arx *Helorus*: utraque diruta.

Hinc altas cautes projectaque saxa Pachyni
Radimus; et fatis nunquam concessa moveri
Apparet Camarina procul, campique Geloi,
Immanisque Gela fluvii cognomine dicta.
Arduus inde Acragas ostentat maxima longe
Mœnia, magnanimum quondam generator equorum.

Inde radimus altas rupes et saxa procurrentia Pachyni: et procul videtur Camarina, quam fata nunquam permiserunt moveri, et campi Geloi, et ingens Gela, appellata de nomine fluvii. Inde altissimus Agragas, olim ferax generosorum equorum, ostendit

alter.—700. *Redimus* Goth. sec. a m. sec.—701. *Camerina* sane maxima scriptorum pars. Sed in talibus scripti non sunt audiendi, sed Græci; quibus Καμαρίνα: etsi Salmasio ad Chronic. Euseb. p. 250 hoc dandum, vulgari usu tandem literam inflexam fuisse. *montesque* G. Parrhas. *Geloni* Ven. Vratisl. *Geloti* Wall.—702. *Immanisque Gela fluvii cognomine dicta.* Hæremus in voc. *immanis*, quo modo urbs Gela ita appellari possit: v. Notam. Forte fuit *Innantis* sc. campis fl. ut Horat. III, 17, 7. *innantem Maricæ Littoribus tenuisse Lirin.* *Gela* noli mutare; urbs proprie ἡ Γέλα, et fluv. ὁ Γέλας. *de nomine* Parrhas. et Hamb. pr.—703. *A. atque A.* Puget. Fluctuant et hic libri inter *Agragas* et *Acragas*. *ostendit* alter Menag.—704. *quondam* vatem decebat, non

NOTÆ

699 *Saxa Pachyni*] *Pachynus*, vel *Pachynum*; prima syllaba vulgo brevi, longa tamen apud Ovid. Metam. XIII. 726. promontorium est meridionale Siciliæ, duorum fere milliarium spatio in mare projectum, in peninsulæ modum: quæ altis cautibus prærupta, sexcentorum est passuum ambitu; cujus isthmus, passuum admodum viginti, tumescente mari insulæ speciem præbet.

701 *Camarina*] *Palus*, verius *lacus*, cum e viginti fontibus erumpat: prope urbem cognominem, extructam a Syracusanis, nunc omnino dirutam. Lacum medium, nunc *Lago di Camarana*, fluvius *Hipparis* præterfluit, nunc *Fiume di Camarana*. Dicitur 'fatis nunquam concessa moveri:' quia ex Suida, et veteribus grammaticis, cum aliquando deficiente aqua pestilentiam ex putore creasset; petiissentque Camarinenses ab Apolline, num eam penitus exsiccarent: prohibuit Deus: quod tamen præter Dei jussum cum fecissent; morbus quidem extinctus est, at hostes per spatium paludis ingressi Camarinam urbem expugnarunt. Qua de re extat oraculum Apollinis hoc carmine conceptum in Anthol. l. IV. Μὴ κίνει Καμαρίναν, ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων: 'Ne moveas Camarinam; immota enim melior.'

Geloi, Immanisque Gela] *Gela* urbs olim ingens, unde *immanis* dicitur; et propriis regibus insignis fuit, quibus frequens cum Syracusanis bellum: a Rhodiis et Cretensibus condita: ab Agrigentinorum tyranno Phintia tandem diruta: urbs *Gela* dicebatur; fluvius, unde ipsi nomen, *Gelas*, nunc *Fiume di Terranova;* populi *Geloi*, et *Gelenses*. In voce *Gela* brevis ultima syllaba producitur, ob sequentem in *fluvio* geminam consonantem.

703 *Acragas*] Græcis, ὁ Ἀκράγας, Latinis *Agrigentum*, nunc *Gergenti:* ad fluvium cognominem, nunc *Fiume di S. Biagio;* urbs olim in vertice rupis extructa a Gelensibus.

704 *Generator equorum*] Habemus

Teque datis linquo ventis, palmosa Selinus;
Et vada dura lego saxis Lilybeia cæcis.
Hinc Drepani me portus et illætabilis ora
Accipit. Hic, pelagi tot tempestatibus actus,

eminus maximos muros. Te quoque prætereo faventibus ventis, o palmosa Selinus: et trajicio vada Lilybeia, aspera scopulis occultis. Inde portus Drepani et injucunda regio me excipit. Hic agitatus tot procellis maris, heu! amitto patrem Anchisen,

poëtam, qui Æneam narrantem inducit. Jo. Schrader. ea re offensus in schedis delet versum, et continuat: *Acragas ostentat mœnia longe, Teque d.* Ita vero plura in hoc loco erunt delenda, in quibus temporum ratio neglecta. cf. Not. ad 700. 701.—705. *Selinys* vel *Selinis* etiam hic fere libri. *Salinis* Goth. tert. cum ed. Ven. v. Pier. Heins. et doctiss. Commentar. Burmanni ad Numism. Sicil. p. 420. 421. Est Σελινοῦς, ex Σελινόεις.—706. *cæcis L. saxis* Goth. pr.—707. *Dripani* Moret. sec. *portus mè et* primus. *me* deest Montalb. *ineluctabilis* Zulich. a m. pr. *illectabilis* Goth. pr.—708. *actis* omnes Pier. et magna pars Heins. et Burm. cum ipso Romano. Alii c. edd. *actus*, inter quos et Mediceus referendus. *actum* Voss., scilicet genitorem. *aptis* Goth. pr. Jam *tempestates actas*, hoc est, vel pulsas vel exactas, dici, dubitari nequit. v. h. l. Heins. cf. ad Ge. I, 418. Sed an tempestates dispulsæ fuerint, nunc non quæritur. Igitur recte, *actus*, de Ænea. Solent autem librarii flectere

NOTÆ

ex Servio, qui Pindarum citat, Agrigentinos equos in Græciæ ludis nobiles fuisse: ex Diodoro l. XIII. Exænetum, Olympicis victorem, curru urbem ingressum esse, bigis Agrigentinis comitantibus trecentis, albi coloris; tum sepulcra victoribus equis magnifice interdum ibidem extructa.

705 *Palmosa Selinus*] Megarensibus Siculis condita, de quibus 689. Nunc plane diruta: diciturque locus, *Terra de li Pulci:* ad fluvium cognominem, hodie *Madiuni.* Nomen dedit σέλινον, *apium, persil;* cujus adhuc ibidem, ut et palmarum agrestium, ingens copia est.

706 *Saxis Lilybeia cæcis*] *Lilybæum,* tertium Siciliæ promontorium, ad occidentem: planum quidem, sed ad tria passuum millia excurrens in mare, aquis ad cubitorum trium altitudinem superfusis. Unde hic *saxis cæcis dura vada* dicuntur. Ibi olim urbs *Lilybæum,* cujus in ruinis urbs est hodie *Marsulla:* a qua promontorium appellatur *Capo di Marsalla;* vel a Latino nomine corrupto *Capo di Boeo.* Græca vox Λιλυβαῖον, Ionice Λιλυβήιον, unde Virgilius deduxit *Lilybeia* pro *Lilybæa.*

707 *Drepani me portus, &c.*] A Lilybæo in Boream deflectendo, portus hic occurrit capacissimus, ad radices *Erycis* montis, qui nunc est mons *S. Juliani,* et *Erycis* ibidem urbis: unde diu dictus est *Portus Erycinorum,* sive *Drepanum;* a littoris curvatura in modum *falcis,* quæ Græcis est δρέπανον. Hic Hamilcar Carthaginiensis oppidum condidit, Eryce urbe destructa, anno primi belli Punici primo, u. c. circiter 480. quod oppidum nunc *Drepanum* est; sive neutro plurali *Drepana,* vulgo *Trapani.*

Atque hic non abs re erit observare prudentiam Virgilii: qui, cum sciret Punici belli et conditi Drepani recentem esse memoriam, quippe nondum annis ducentis et quinquaginta distantem ab ætate sua; cavit omni-

Heu genitorem, omnis curæ casusque levamen,
Amitto Anchisen. Hic me, pater optime, fessum
Deseris, heu, tantis nequicquam erepte periclis!
Nec vates Helenus, cum multa horrenda moneret,
Hos mihi prædixit luctus, non dira Celæno.
Hic labor extremus, longarum hæc meta viarum.
Hinc me digressum vestris Deus appulit oris.

solatium omnium curarum et casuum. Hic me deseris, o pater optime, heu! frustra servate a tantis periculis. Nec vates Helenus, cum prænunciaret aspera plurima, mihi prædixerat hunc dolorem; neque ipsa Celæno. Hoc fuit ipsi *extremum malum, hic terminus longæ navigationis. Hinc me profectum Dii applicuerunt ad vestra*

adjectiva et participia ad propius vocabulum.—709. *oneris* Ven. *omnis* Parrhas. in litura.—710. *Anchisam* Parrhas. *Anchisem* Ven.—711. *nequicquam erepte ruinis* Sprot.—713. *nec dira* aliquot Burm. Duo quoque *dura*.—714. *hæc* deest alteri Menag.—715. *disgressum* Witt. *vestræ—oræ* Gud. a m. pr., sed v.

NOTÆ

no, ne quam Æneas suus mentionem de *urbe* faceret, de *portu* tantum et *ora* locutus. Idem cavit in *Syracusis* omittendis: cujus urbis cum esset maximum Romæ nomen, et celebratissima per Marcellum expugnatio; multi ejus originem noverant; sciebantque ab Archia Corinthiisque conditam, annis ab excidio Trojæ plus quadringentis. In ceteris vero, quarum obscuriora initia, non veritus subtiliorum hominum supercilium, indulsit aliquid rudiorum simplicitati, plebeiis usus et notis urbium nominibus. Sic *Megaridem* et *Thapsum* passus est ab Ænea commemorari: quamvis eadem prope, ac Syracusæ, ætate essent. Sic ad *Camarinæ* urbis casum alludi: quamvis annis centum ac triginta recentior Syracusis, et Syracusanorum colonia esset. Sic *Gelam* urbem laudari, annis post Syracusas quadraginta quinque conditam a Cretensibus et Rhodiis: *Agrigentum* quoque, Gelensium opus; et *Selinuntem*, Megarensium Siculorum. Quæ temporum ratio partim ex Strabone, partim ex Thucydide, certissima est.

710 *Amitto Anchisen*] Verno tempore: ut patebit Æn. v. 46. cum anniversarios patri ludos celebrabit. De *Anchisa*, Æn. I. 621. De *Heleno*, Æn. II. 263. De *Celæno* et *Harpyiis*, supra 211.

715 *Hinc me digressum, &c.*] E Drepani portu in vicinam Italiam solvens, tempestate ad littus Africæ rejectus est, ut vidimus Æn. I. Idque contigit æstate post Trojæ excidium septima, ut est Æn. I. 759. Ita ut totos annos sex jam errando consumserit. Quanquam vix constat hæc tam longi temporis ratio: nisi dicatur per unum alterumve annum in Thracia, itemque in Creta perstitisse ad condendas urbes: neque enim videtur aliis in locis moram fecisse nisi brevem.

Sic pater Æneas, intentis omnibus, unus
Fata renarrabat Divum, cursusque docebat.
Conticuit tandem, factoque hic fine quievit.

littora. Sic pater Æneas solus, omnibus attentis, narrabat fata a Diis sibi imposita, *et referebat errores* suos. *Denique siluit, et hic posito fine* secessit *ad quietem.*

Burm. *applicat* Parrhas.—717. *Fataque narrabat* aliquot Pier. *enarrabat* alter Menag. *recensebat* qu. Moret. Sed *renarrabat* haud dubie vere; non ut argutari velim cum Servio et aliis, sed ut aut pro simplici et vulgari, *narrare*, sit positum, poëtarum more, aut ad eum modum formatum, quo *repeti* et *iterari* res, quas narramus, dicuntur. cf. Burm. *Divum*, parum commode interpositum, offendebat quoque Jo. Schrader, qui emendabat, *Troum*.—718. *fatoque* Rottend. sec. *his* Sprot.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER IV.

ARGUMENTUM.

Dido amores in Æneam suos Annæ sorori aperit; ejusque consilio animum adjicit ad nuptias. Juno, ut Æneam ab Italia deducat, agit cum Venere de conciliandis inter utrumque nuptiis. Æneas ac Dido venatum abeunt, subortaque Junonis artibus tempestate, confugiunt in antrum: ibidemque falsum illud infaustumque conjugium perficitur. Iarbas, Getulorum rex, Jovis Ammonis filius, Didonis procus, advenam sibi præferri indignans, apud Jovem graviter queritur. Jupiter, et ejus precibus, et fatis urgentibus adductus, Mercurium ad Æneam mittit, qui eum abire in Italiam jubeat. Parat clam Æneas omnia ad navigationem necessaria: quod suspicata Dido, precibus et lacrymis deterrere eum ab incepto, tum per se, tum per sororem conatur. Æneas iterum a Mercurio in somnis admonitus, nocte intempesta anchoras solvit. Dido, doloris impatiens, extructam simulatione sacri magici pyram conscendens, ipso Æneæ gladio sibi vitam adimit.

Unus hic e libris omnibus plurimum artis habet ac suavitatis, motusque animi tenerrimos quosque ac violentissimos: præsertim in octo Didonis orationibus, quibus I. Sorori

amorem aperit, v. 9. II. Dissuadet Æneæ profectionem, v. 305. III. Eidem multa exprobrat, et multa comminatur v. 305. IV. Sororem adhibet apud Æneam conciliatricem, v. 416. V. Desperatis omnibus, specie sacri magici, moriendi consilium sorori dissimulat, v. 478. VI. Secum ipsa noctu varia consilia agitat, v. 534. VII. Fugientium Trojanorum aspectu extremum furit, v. 590. VIII. Stricto ense sibi imminens in verba novissima erumpit, v. 651. Accusant Virgilium aliqui, quod ex Argon. Apollonii lib. IV. multa decerpserit: quos damnat Scaliger: neque convenit argumentum, nisi hoc uno, quod hospitem hic Dido, illic Medea, suum ament. At nihil admodum, præter comparationes pauculas, inde excerptum est: qualia etiam nonnulla ex Calypsus et Ulyssis amoribus Odyss. l. v. tum ex Euripidis Medea et Hippolyto, et Catulli carmine de Pelei nuptiis, excerpta sunt.

NOTA

DE *ætate, familia, moribus* Didonis, locus hic est disserendi: quæ tria constat esse a Virgilio parum expressa fideliter.

I. DE ÆTATE. Male Virgilius Æneam Didoni æqualem fecit, cum sit hæc illo tribus propemodum sæculis recentior: quam temporis anticipationem *anacronismum* appellant. At nuper Marollius hac Virgilium culpa liberare conatus est, ex fide fabulosæ historiæ: atque in ejus familiæ gradibus hunc ordinem statuit: ut caput sit generis, I. *Inachus*. II. *Io* ejus filia. III. Ex ea et Jove *Epaphus*. IV. Ex Epapho *Belus senior*. V. Ex Belo seniore *Agenor*. VI. Ex Agenore *Phœnix, Cadmus, Europa, &c.* Per quos familia multas in partes divisa est. Et ex Phœnice quidem ortus putatur, I. *Belus junior* sive *Methres:* et *Plisthenes*. II. Ex Belo, *Pygmalion, Elissa* sive *Dido*, et *Anna*. Ex Plisthene *Acerbas;* qui *Sycharbas*, et *Sychæus* dicitur, consobrinus et conjux Didonis: iique triplici tantum gradu ab Agenore dissiti. Cujus ex altero filio Cadmo prodiit, I. *Polydorus*. II. Ex Polydoro *Labdacus*. III. Ex Labdaco *Laius*. IV. Ex Laio *Œdipus*. V. Ex Œdipo *Polynices* et *Eteocles*. VI. Ex Polynice *Thessandrus*, qui in equo Trojano cum aliis Græcorum ducibus inclusus dicitur. Cetera familiæ membra gradusque non attingo. Ex iis autem ipsis, quæ profert Marollius in rem suam; manifestum est Didonem, si non prætergressa est, annis centum et pluribus Trojanum esse excidium antegressam. Qui enim fiat, ut Dido, quæ tribus tantum gradibus distat a capite generis Agenore; cadat in ætatem illius Thessandri, qui totis septem gradibus ab eodem capite distat? Quod vero addit Marollius, aliquot esse omissos in serie Didonis gradus, injuria temporum aut scriptorum; inde fit id ipsum quod volumus; nempe et incertam esse temporum illorum scriptorumque fidem, et statui omnino non posse, quot omissi

sint gradus: an quatuor, ut ad Trojana tempora Dido perduci possit; an plures, ut, si superis placet, etiam ad Romana.

Porro si a fabulis ad historiam appellamus; constat Didonem, Troja multo posteriorem, Roma paulo superiorem esse: etsi intervalla illa temporum alii aliis majora definiant. Quippe a Carthagine condita ad Romam conditam numerantur a Velleio anni 65. a Trogo et Justino, 72. Colliguntur ex Epitome quinquagesima prima T. Livii, 92. ex Solino, 129. ex aliis apud Eusebium, 140. Statuuntur autem ab exactissimis ætatis nostræ chronographis, inprimisque Labbeo, quem, quia rem adversus Marollium accurate defendit, secuti sumus, anni omnino 135. Cum autem, ex Porcii Catonis exactissimis calculis apud Dionysium Halicarnasseum, Roma distet ab excidio Trojano annis 432. quos reducit Labbeus ad 431. hinc facile patebit subductis numeris, quanta sit ab illo excidio distantia Didonis et Carthaginis: nempe juxta nos, annorum 296. juxta veteres, aut plurium, aut paulo pauciorum. Atque hæc omnia nituntur gravissimo Josephi testimonio, qui l. I. contra Appionem seriem describit Tyriorum regum, ex Menandro Ephesio et exactissimis Tyriorum annalibus. Ubi consignatus est excessus Didonis e Phœnicia ad condendam Carthaginem, anno Pygmalionis regis septimo, qui in annum ab excidio Trojano 276. plane cadit.

At cum doceat Appianus fama circumferri, fundatam fuisse a Xoro et Carchedone Phœnicibus Carthaginem, annis ante excidium Trojæ 50. et in Virgilio, Æn. I. 425. legamus de Carthagine: 'Miratur molem Æneas, magalia quondam;' tum 370. 'ingentia cernes Mœnia, surgentemque novæ Carthaginis arcem, Mercatique solum facti de nomine Byrsam,' &c.: ex iis colligi posse existimo: Carthaginis quidem magalia, casasque, et initia quædam, annis ante excidium Trojæ 50. a Phœnicibus Xoro et Carchedone posita esse. Tum annis ab excidio Trojæ 276. fugisse Didonem e Phœnicia; eoque fugam intendisse, ubi multis ante annis aliquos e Phœnicibus sedem posuisse audierat: hanc sedem avectis e patria opibus munivisse; et ad magalia adjecisse arcem, quæ inde *Byrsa* dicta est, a *bosra*, voce Hebraica, quæ *munitum locum* significat: quam deinde vocem Græci, ob similitudinem, fabulis et *corio* suo bubulo deformarunt. Est enim apud Græcos *βύρσα corium*. Sic arce munita vetus Carthago, nova facta est; concurrente cum antiquo fundatoris nomine Phœnicia voce *Carthada*, quæ juxta Solinum c. XXX. *civitatem novam* significat. Atque ita Carthago perfecta est, anno post fugam Didonis 20. qui Pygmalionis 27. a Troja capta, 296. ante Romam, 135. ante Christum, 888. mundi 3166.

II. De Familia. A Josepho, ex certissimis monumentis Tyriorum, pater ponitur Didonis, Annæ, et Pygmalionis *Metginus;* qui vocatur a Theophilo Antiocheno *Metten:* avus *Badezorus:* proavus *Ithobalus*, sacris in literis *Ethbaal* nuncupatus; qui, occiso rege *Phele*, regnum in familiam transtulit suam, ex antiqua *Abibali*, *Hirami*, et *Baleasari* familia.

Ex his conjicio Virgilium historiæ Phœniciæ parum scientem, ut Didonem retro ad usque Trojæ tempora removeret, e Græcorum fabulis antiqua nomina petiisse: vel, si Phœnicum literas attigerat, nominum asperitate deterritum, ea mollioribus elementis leniisse. Sic *Beli* nomen et patri Didonis, et uni ex ejus majoribus dedit: haud dubie detruncatum ex *Abibalo*, *Baleasaro*, *Ithobalo*. Tum *Acerbam* seu *Sycharbam*, in *Sychæum* mollivit. Servius *Methrem* suum, quem ipsum esse Belum putat Didonis patrem, ex *Metgino* seu *Met-*

tene, vero Didonis patre, deformavit. Porro *Anna*, *Elissa*, et *Dido*, Phœnicum vocabula sunt. Anna enim est, *gratiosa:* Elissa, *fortitudo viri*, seu *virago:* Dido, *dilecta*. Dubium autem est, utrum huic reginæ nomen prius inditum fuerit. Si consuluntur interpretes, prius nomen Elissæ: si vocis significatio, Didonis prius fuit; et ex facti audacia, Elissæ posterius.

III. De Moribus. Graviter quidem querentem de Virgilio Didonem inducit Ausonius, Epig. III. quod eam impudici amoris impatientia ac dolore mortem oppetiisse cecinerit, contra fidem historiæ: quæ rogum eam conscendisse testatur; ne datam Sychæo primo conjugi fidem, novis cum Iarba Getuliæ rege nuptiis, violaret. Atque ea quidem in re peccasse gravius Virgilium puto, si peccavit: quam in illa mutatione temporum.

Statuo itaque scientem ac volentem in hunc utrumque errorem lapsum esse Virgilium: eo consilio, ut Punicis bellis, quibus nihil erat in historia Romana illustrius, in poëmate etiam suo locum daret; mutuique inter utramque gentem odii causam aliquam afferret. Qua tamen in re non eum puto a poëticæ legibus recessisse. Quanquam enim per eas cautum est, ne poëta temporum ordinem temere intervertat, in re nota præsertim atque insigni; tum, ne quem nisi suis moribus coloribusque depingat: lex tamen est omnium prima, *placere*. Quod si assequi speravit posse Virgilius apud suos, illa deformatione temporum atque morum: et vero assecutus est: omnino poëtæ maximi partes implevit. Est autem certe assecutus, siquidem Ovidius paulo post, hos Didonis amores transferre non dubitavit in Met. l. XIV. 77. Idemque testatur, Trist. II. l. 535.

Nec legitur pars ulla magis de corpore toto,
Quam non legitimo fœdere junctus amor.

At regina gravi jamdudum saucia cura
Vulnus alit venis, et cæco carpitur igni.
Multa viri virtus animo, multusque recursat

Regina autem, jamdiu vulnerata gravi solicitudine, fovet plagam in venis, et absumitur occulto igne. Multæ virtutes Æneæ, et multa gloria ejus *redit in men-*

1. *Ad* multi, ut fere alias variatur. v. Pier. h. l. et Burm. *jamdudum* Medic.—3. *recusat* vel *reversat* codd. Pierii. v. sup. I, 666. Miratur Burm. nullum librarium rescripsisse *Magna viri virtus*. Videtur adeo vir doctus non vidisse: *Multa*

NOTÆ

1 *At regina*] Pendet hoc initium ex ultimo libri tertii versu: Æneas 'Conticuit tandem, factoque hic fine quievit: At Regina,' ex quo ipsum audivit, amore saucia non quievit, &c.

2 *Vulnus alit, &c.*] Hic videtur Amor solito habitu depingi: cæcus, sagittis et face armatus: sagittis *vulnus* intulit, face *ignem* accendit, cæcus *cæco* igne carpsit.

3 *Multa viri virtus, &c.*] Quatuor

Gentis honos; hærent infixi pectore vultus,
Verbaque; nec placidam membris dat cura quietem.
Postera Phœbea lustrabat lampade terras,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram;
Cum sic unanimam alloquitur male sana sororem:
Anna soror, quæ me suspensam insomnia terrent!
Quis novus hic nostris successit sedibus hospes!
Quem sese ore ferens! quam forti pectore, et armis!

tem: vultus ejus *et sermo hærent impressi animo, et hæc cura non permittit tranquillam quietem corpori. Postera Aurora illustrabat terras luce Solis, et expulerat e cælo humidas tenebras; cum sic malesana loquitur ad concordem sororem: Anna soror, quæ insomnia terrent me dubiam! quis hic novus hospes venit in regionem nostram! qualem se specie exhibens! quam generosis animis et factis! Certe credo*

----

recurrat esse pro *multum* positum.—5. *dat membris* Menag. pr.—6. *lustrabat Phœbea* Dorvill.—7. Idem versus jam sup. III, 589.—8. *Tum* aliquot Pier. *unanimem* Heins. reposuit ex Medic. et aliis, etiam Pier. alii *unanimem* sono minus grato.—9. *suspenso* Medic. a pr. m. et Goth. tert. *suspensum me* Menag. pr. *terret* a nonnullis lectum, e Servio et e Pierio patet; et sic Franc., defendente etiam Pomponio Sabino, ut vigilia sit attonita Dido. Ex eodem disco, alteram lectionem *terrent* esse Aproniani, quæ haud dubie melior est: *insomnia terrent*. Nam somnia possunt terrere, non vigilia.—10. *manibus hospes* Franc. At Catulli imitationem cum Ursino agnoscit Burm.—11. *Quam sese* Parrhas., male. *quem f. p. et armis* emendabat Marklandus post Vales. notante Burmanno, et sic a m. pr. fuit in Fragm. Vatic. ap. Bottar. p. 175. Bene quidem et hoc dictum esset; verum videtur illud ipsum *quem*, h. e. qualem, paulo disertius exponi in illo: *quam forti pectore et armis.* Tamen vel sic elegantius legeretur, quam in codd. Leid. Rottend. pr. Hamb. pr. et Reg.

NOTÆ

amoris causæ. Virtus; *Multa viri virtus.* Nobilitas; *Gentis honos.* Pulchritudo; *Infixi pectore vultus.* Eloquentia; *Verbaque.* Quas easdem causas iterum enumerat, 10.

6 *Phœbea lampade.*] Tapinosis, sive rei magnæ expositio humilior, *Solis*, per *lampada*: similis huic, qua *mare* appellat *gurgitem*, Æn. I. 122. Imo ausus est dicere Lucret. l. VI. 1196. 'Aut etiam nona reddebant lampade vitam:' pro *nona die.*

9 *Anna soror, quæ me, &c.*] Oratio plane ad ejus ingenium conformata, quæ primum e severis moribus ad amorem deflectit. Quatuor habet partes. I. Admiratur Æneæ pulchritudinem, virtutem, nobilitatem, res præclare gestas. II. Proponit sibi causas, quæ ab ejus amore animum avertant: nempe viduitatis propositum, primi conjugii calamitates, voluptatum fastidium. III. Fatetur tamen sensus suos, non animum, aliquatenus inflexos. IV. Denique alienam ab amore voluntatem æternam fore pollicetur. Quod tamen propositum invito animo fieri testantur effusæ in sinum lacrymæ.

Insomnia] 'Ἐνύπνια, ea quæ in somnis apparent, somnia, simulacra,

Credo equidem, nec vana fides, genus esse Deorum.
Degeneres animos timor arguit. Heu, quibus ille
Jactatus fatis! quæ bella exhausta canebat!
Si mihi non animo fixum immotumque sederet,
Ne cui me vinclo vellem sociare jugali,
Postquam primus amor deceptam morte fefellit:
Si non pertæsum thalami tædæque fuisset:
Huic uni forsan potui succumbere culpæ.
Anna; fatebor enim; miseri post fata Sychæi
Conjugis, et sparsos fraterna cæde Penates,
Solus hic inflexit sensus, animumque labantem

hunc esse prolem Deorum. Nec temere credo: metus prodit animos ignobiles. Heu! quibus fatis fuit ille agitatus! quæ bella confecta narrabat! Si non maneret mihi constitutum et immutabile id propositum, *ut nolim me ulli conjungere per nexum conjugalem, ex quo primus amor fefellit me deceptam morte* Sychæi; *si non tæderet me lecti et facis; fortasse possem cadere in hoc solum delictum. Nam fatebor, o Anna, post mortem miseri mariti Sychæi, et Deos infectos cæde a fratre* facta; *solus Æneas movit sensus meos, et impulit animum vacillantem: animad-*

a m. pr. cum Goth. sec. a m. pr. *quam fortis pectore et armis.*—12. *Crede* Gud. a pr. m. vide lib. VI, 849.—14. *bella exacta* Oudart. Sprot. et Goth. tert. solenni variatione. *tenebat* Goth. pr.—15. *innatum* Wall. a m. pr., male.—16. *Nec* duo editi. *vellem vinclo* Venet. *vellem lecto s. j.* Wall.—17. *decepta morte* tres ap. Heins., quod ipsi elegantiæ quid, parum intellectæ, habere visum; sed quæ aliena esset ab h. l. vide Burm.—18. *fuissent* Medic. cum septem vett. libris; temere tamen. *fuissem* a pr. m. fragm. Vatic.—19. *Forsitan huic uni* ex Augustino laudatur, et sic Goth. sec. *subcumbere* duo.—20. *Sychæi* et hic cum Medic. erat scribendum, ut sup. I, 352, non *Sichæi*.—22. *hicc* Terentian. Maurus legit, ut sit Creticus; grammaticæ ineptiæ, de quibus v. Heins. ad lib. II, 664. *libantem* Goth. sec. a m. sec., ceteri *labentem*, vitiose cum aliis.

NOTÆ

17 *Deceptam morte*] Primo nupserat Sychæo, qui a Pygmalione Didonis fratre occisus fuerat. Æn. I. 347.

18 *Tædæque*] Facis e *tæda* arbore, e picearum genere: pro nuptiis sumitur; quia præferebatur novæ uxori, in mariti domum deducendæ. De illo more nuptiali, Æn. VIII. 29.

19 *Culpæ*] Quia secundæ nuptiæ adjunctam infamiæ notam habuerunt, propter suspicionem intemperantiæ: unde, juxta Servium, apud Romanos repellebantur a sacerdotio bis nuptæ: juxta Tacitum, apud Germanos secundæ nuptiæ lege prohibebantur.

21 *Penates*] Vel pro domo sumuntur; vel potius pro Diis ipsis domesticis, nam Æn. I. 352. occisus est Sychæus *ante aras*. De *Penatibus*, Æn. II. 717. *Fraterna cæde*] Non qua frater occisus est; sed qua vir Sychæus Didonis a Pygmalione, Tyri rege, occisus est.

Impulit. Agnosco veteris vestigia flammæ.
Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
Pallentes umbras Erebi, noctemque profundam,
Ante, Pudor, quam te violo, aut tua jura resolvo.
Ille meos, primus qui me sibi junxit, amores
Abstulit; ille habeat secum servetque sepulcro.
Sic effata sinum lacrymis implevit obortis.
Anna refert, O luce magis dilecta, sorori,

verto signa veteris amoris. Sed cupio ut, vel terra intima mihi ante aperiatur; vel pater omnipotens fulmine demittat me ad umbras, pallidas umbras inferorum et noctem profundam: antequam te lædam, o pudicitia, et frangam tua jura. Ille Sychæus, *qui me primus sociavit sibi, abstulit meos amores: ille habeat* eos *secum, et servet* in *tumulo. Sic locuta implevit gremium lacrymis erumpentibus. Anna respondet:* O soror *cara sorori magis quam vita, an sola consumeris dolens per to-*

—23. *Et nosco* Zulich. sit saltem *En n.*—*formæ* Menag. pr. a m. pr.—24. *Sed me* alter Hamb. *me ut* Goth. sec. *opto* Rottend. sec.—25. *abigat* aliquot Pierii et tres Burm., male.—26. *Pallantes* qu. Moret., aberratione solenni. *Erebo* Gud. cum binis Burmann. His Romanum adde et fragm. Vatic., et sic etiam Servianus commentator legit, id est, *in Erebo*. Potest adeo hoc doctius dictum videri, pro *umbras Erebi;* ut solet pro casu secundo tertius poni. Duri tamen quid inesse non neges. Vulgatam præfert quoque Schraderus ad Muteum p. 101.—27. *Sancte pudor* elegans Marklandi conj. apud Spencium; nec tamen illud *prius—ante—quam* exemplo caret ne apud poëtas quidem. *violo, resolvo* vetustissimi Bened. Pier. et Heins. cum Grammaticis ap. Heins. Etiam sic fragm. Vatic. et ex Aproniani recensione esse et hanc lectionem Pompon. Sab. docet. At Priscian. edd. vett. et codd. aliquot recentiores *violem—resolvam* ap. Burm. Enimvero jam ad I, 706 observatum est, consequentiam illam temporum a poëta epico non modo negligi, verum etiam sedulo vitari.—28. *primos* Sprot. et Hamb. pr. a m. pr. *primum* Leid. *vinxit* aliquot Pier. Parrhas. ed. Ven.—29. *Sustulit* Sprot. *servatque* Hamb. alter. —30. *affata* Erf. *sinus* Montalb. et Ven. *abortis* multi.—34. *et Manes* alii,

NOTÆ

23 *Veteris vestigia flammæ*] Sensus duplex esse potest. Primus obvius; *Agnosco vestigia veteris amoris in Sychæum, qui me ab Ænea amore deterret.* Secundus abstrusior, at convenientior est: *Agnosco vestigia conjugalis amoris, quo primum olim in Sychæum, nunc iterum in Æneam feror.* De *Erebo*, pro Inferis, Ge. IV. 471.

27 *Ante, Pudor, quam, &c.*] Redundat illud *ante*. Sic enim est, 'tellus prius ima dehiscat, Ante, Pudor, quam te violo.' Sic apud Sallustium in Catilina: 'Priusquam legiones scriberentur, multa ante capere.'

Violo.... resolvo] Hæc est antiqua lectio, quam Aproniauus et Mss. plurimi confirmant; cum vulgo legatur *violem, resolvam.*

31 *O luce magis dilecta, &c.*] Annæ oratio, animum eo, quo propensum videt, scite impellentis. Duas habet partes. I. Persuadet nuptias. 1. a delectabili, ut aiunt: cui addit post-

Solane perpetua mœrens carpere juventa?
Nec dulces natos, Veneris nec præmia noris?
Id cinerem aut Manes credis curare sepultos?
Esto: ægram nulli quondam flexere mariti;
Non Libyæ, non ante Tyro; despectus Iarbas,
Ductoresque alii, quos Africa terra triumphis

tam juventutem? nec experieris jucundos liberos, nec dona Veneris? Putasne cinerem aut umbras sepultas id curare? Ita sit: nulli proci antea commoverunt dolentem te; *nec in Libya, nec prius Tyri: contemtus* est a te *Iarbas, aliique duces,*

male. *sentire* quidam. v. Burm.—35. *ægram te n.* Dorvill. ex glossa inter lineas.—36. *Libyes* malebat Heins. *Libye* in multis; sed hoc est pro *Libyæ*. v. Burm. Non *Libya* dixit poëta, ut orationem variaret. *dispectus* duo Burm. *Hyarbas* Franc.—37. *alios* Rottend. sec. *Affrica* multi; hinc *Attica* Moret.

NOTÆ

habendam esse memoriam Sychæi, cum nullus insit sensus mortuis: posthabendum quoque propositum viduitatis, quæ ideo tantum cara fuit, quia nullus procorum carior. 2. Ab utili: ad defensionem et gloriam novæ urbis ac gentis, cui hanc a Diis opem præstitam putat. II. Modum assignat perficiendi consilii, sacrificia, moram hospitis, &c.

32 *Mœrens carpere juventa*] Translatio est a floribus, qui *carpuntur* manu, atque ita deflorescunt, quasi dicat: *Solane tota juventa tristis consumeris ac defloresces?*

36 *Libyæ*] Aliquando pro tota Africa sumitur; hic pro parte Africæ, quæ Ægyptum proxime attingit. Ge. I. 241. De *Tyro*, Æn. I. 16.

Non Libyæ, non ante Tyro] Aliqui nulla interpunctione, continuo ordine, sic legunt: 'Non Libyæ, non ante Tyro despectus Iarbas:' ut sensus sit, Iarbam et in Libya despectum fuisse a Didone, et prius Tyri. Sed cum nulla auctoritate constet Didonem, ante adventum in Libyam, ab Iarba petitam fuisse; utor interpunctione solertiorum interpretum, unde sensum istum elicio; Didonem, ut in Libya, sic Tyri multos despexisse procos. Nec vero mirum est *Libyæ* dictum esse pro *in Libya*; et *Tyro*, sive *in Tyro*, pro *Tyri*: siquidem dixit Cicero, 'Siciliæ cum essem; et in Alexandria:' pro, *in Siciliâ*, et *Alexandriæ*.

Iarbas] Jovis et Garamantidis Nymphæ filius, aut Maurusiorum, aut Maxitanorum, aut Getulorum; fortasse totius Africani littoris rex: cum dicatur deinde 198. filius Ammonis Jovis, qui est in extrema orientali parte, juxta Ægyptum. Is cum fraude bovini corii deceptus, Carthaginem a Didone structam videret, ejus nuptias sub belli denuntiatione petiit: ad quas cum cives repugnantem adigerent, trium mensium petito spatio, pyra in ultima urbis parte extructa, veluti placatura viri prioris Manes, multis hostiis cæsis pyram conscendit: atque ita ad populum respiciens; ituram se ad virum, sicut præceperant, dixit, vitamque gladio finivit. Quamdiu Carthago invicta fuit, pro Dea culta est. Ita fere Justinus lib. XVIII. 6. et alii.

37 *Africa terra, &c.*] Africana. Sic Tibullus I. 9. 38. 'Terra Campa-

Dives alit: placitone etiam pugnabis amori?
Nec venit in mentem, quorum consederis arvis?
Hinc Gætulæ urbes, genus insuperabile bello,
Et Numidæ infræni cingunt, et inhospita Syrtis;
Hinc deserta siti regio, lateque furentes
Barcæi. Quid bella Tyro surgentia dicam,
Germanique minas?
Dis equidem auspicibus reor et Junone secunda
Hunc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.
Quam tu urbem, soror, hanc cernes! quæ surgere regna

quos regio Africana abundans victoriis nutrit: an etiam resistes grato amori? Nec venit tibi *in mentem, quorum in agris constiteris? Hinc urbes Gætulæ, gens bello insuperabilis, et Numidæ indomiti, et Syrtis inhospitalis* nos *cingunt: hinc regio siccitate solitaria, et Barcæi furiosi. Quid dicam* de *bellis imminentibus* ab urbe *Tyro, et* de *minis fratris? Certe existimo naves Iliacas Diis auctoribus, et Junone propitia, huc vento direxisse cursum Qualem tu videbis hanc urbem, o soror!*

sec. *triumphos* Rom., male. *triumphi dives* malebat et hic Heinsius.—38. *Placidone* quatuor ap. Burm. cum aliis ap. Pierium, et Rufinian. de schem. lex. p. 251, sed et is recte præfert *placito*, quod et Burmann. ex v. 22 vindicat. *oppugnabis* sec. Moret. In Goth. tert. hic versus post v. 41 erat rejectus.—39. *non venit* Parrhas. et Goth. pr. *consideris* multi, ut fere alias.—40. *Getulæ* in plerisque scribitur. v. Pier., sed Gr. Γαιτοῦλοι. *genus intractabile bello* Romanus, forte ex lib. I, 339. *insuperabile ferro* unus Leidens.—41. *En N.* alter Hamb. *Hinc N.* Serv. ad x, 750. *effreni* Hamb. pr. pro var. lect. *inferni* Vratisl.—42. *situ* Wall. et Hamb. pr. a m. sec. *furentis* tres Heins., ut jungatur, *lateque furentis Barcæi quid bella*, sed minus bene. *lateque regnantes* quatuor Burmann. et sic laudat Hieronymus: sc. ex interpretatione.—43. *Brachæi, Barchæi, Barchei, Bachei,* scribitur.—45. *auspiciis* Dorvill.—46. *Huc* vulgg. *Hunc* Medic. cum potioribus, necnon sic Romanus cum aliis Pier. et fragment. Vatic. Et codicum auctoritati putem in talibus esse standum, etsi et alterum recte dicitur, ut lib. I, 588 *Huc cursus fuit*. *Huc* etiam Servius interpretatur.—47. *Quantam urbem* pr. Hamb. a m. sec. et a pr. Leid.

NOTÆ

nia:' Catullus XI. 21. 'Terra Celtiberia.' De *Africa*, Ecl. I. 65.

38 *Pugnabis amori*] Verba contentionis junguntur sæpe dativo casui, Ecl. v. 8. 'tibi certet Amyntas.' Ge. II. 99. 'cui non certaverit ulla,' &c.

40 *Gætulæ urbes, &c.*] *Gætuli* ad meridiem Carthaginis siti erant: *Numidæ*, ad occidentem, qui et *Nomades*, ob feram ac pastoralem vitam, est enim νομὴ *pastus*. *Syrtis* utraque, major et minor, Libyci Maris sinus, arenarum aggestionibus infesti, ad orientem: de iis, Æn. I. 115. *Barcæi*, sive Barcitæ; ultra Syrtes, ad orientem majoris: nunc regnum *Barca*.

44 *Germanique minas*] Testatur Justinus, Pygmalionem Tyri regem, cognita sororis fuga, impio bello persequi fugientem paravisse; sed matris precibus et Deorum minis victum quievisse.

45 *Junone secunda*] Quæ et præses est nuptiarum, et Pœnorum custos, Æn. I. 19. et infra 59.

Conjugio tali! Teucrum comitantibus armis,
Punica se quantis attollet gloria rebus!
Tu modo posce Deos veniam, sacrisque litatis
Indulge hospitio, causasque innecte morandi:
Dum pelago desævit hyems, et aquosus Orion,
Quassatæque rates, dum non tractabile cœlum.
His dictis incensum animum inflammavit amore,
Spemque dedit dubiæ menti, solvitque pudorem.

qualia regna crescere, tali connubio! quantis factis eriget se Pœnorum gloria, adjuvantibus armis Trojanorum. Tantummodo tu pete a Diis favorem, et sacrificiis perfectis protrahe tempus *hospitii, et suggere* iis *causas manendi: dum hyems et pluvius Orion furet mari; et naves fractæ* erunt, *et aër* erit *intolerabilis. His verbis incendit amore animum jam ardentem, et spem attulit menti incertæ, et*

—48. *et T.* Dorvill.—49. *attollit* vel *adtollit* tres.—50. *Deum* plures Pieriani; sed omnes Burmann. *Deos.*—51. *causamque* Hamb. pr. D. ed. Junt.—52. *desuevit* Exc. Burm. *Orio* Medic. a m. pr., ut *Agamemno, Jaso*, et similia.—53. *dum non* Heins. cum vetustioribus, etiam fragm. Vatic. Vulgo *et non.*—54. *impense* olim lectum Servius notat; et sane fragm. Vatic. *impensum. flammavit* plures Pier. Heins. et Burm. cum eodem fragm. Vatic.—55. *men-*

NOTÆ

50 *Veniam*] Vel reipsa *veniam*, quia conjugii desiderium vocavit *culpam*, 19. Vel *favorem*, quem sæpe *venia* significat. Æn. I. 523.

Sacris litatis] Non factis tantum, sed feliciter factis: hoc enim est *litare*, ut diximus, Æn. II. 116. Et jam addo locum e Cicerone de Divin. II. 38. 'Quid? cum pluribus Diis immolatur: qui tandem evenit, ut litetur aliis, aliis non litetur?' Dictum est autem *litare sacra*, ut a Propert. l. IV. 1. 24. *Litare exta;* a Suetonio *litare victimas.*

52 *Desævit*] Duo significat: et valde *sævit*, et *sævire cessat*. Cerdanus affirmat semper cessationem significare; nullumque exemplum esse, quod non explicet hunc in modum. Hoc ergo explicet, ex Æn. X. 569. 'Sic toto Æneas desævit in æquore victor, Ut semel intepuit mucro:' ubi certe affirmat augetque, non minuit. At minuit et cessationem notat apud Lucanum V. 303. 'nec, dum desæviat ira, Expectat.' Hic affirmat, siquidem affirmant cetera: 'Quassatæque rates, et non tractabile cœlum.' Porro certissimum puto, tempus præsens hic positum esse pro futuro: *desævit*, pro *desæviet*: hoc sensu: 'detine hic Æneam quamdiu sæviet hyems.' Patet enim ex 6. hoc institutum inter Annam Didonemque colloquium, postridie quam Æneas advenerat: tunc autem æstas fuit, ut probavimus Æn. I. 539. de Orione. Firmabit interpretationem meam geminus versus, alter ex hoc eodem libro 121. 'Dum trepidant alæ,' id est, *trepidabunt:* alter e Ge. IV. 84. 'dum gravis aut hos, Aut hos versa fuga victor dare terga coëgit,' id est, *dum cogat, donec coëgerit.* De *Orione*, Æn. III. 517. Æn. I. 539.

Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt; mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo;
Junoni ante omnes, cui vincla jugalia curæ.
Ipsa, tenens dextra pateram, pulcherrima Dido,
Candentis vaccæ media inter cornua fundit:
Aut ante ora Deum pingues spatiatur ad aras,

abstulit verecundiam. Primo petunt templa, et ad altaria petunt favorem Deorum: *immolant juxta ritum oves selectas Cereri legum inventrici, et Phœbo, et Baccho patri: præ omnibus Junoni, cui curæ sunt nexus conjugales. Ipsa formosissima Dido tenens* manu *dextera pateram, fundit* vinum *inter media cornua vaccæ candidæ: aut incedit circa pinguia altaria ante imagines Deorum, et renovat sacrificia*

---

tis Gud. cum Rom.—56. *a delubra* Leid. pro *ad.* v. Burm.—57. *Exposcunt* Ven., ex interpretatione. *bidentis* rescripsit Heins. cum codd. et Prisciano, pro *bidentes.* *mactat* apud Macrob. III, 12. *mactat lætas* ap. Arusian. Messium. *lætas* etiam Menag. pr. *lentas* Goth. pr.—58. *Frugiferæ* Romanus et alii Pierii ac Heinsii, cum fragm. Vatic. a pr. m. et nostro Goth. tert. Sed alterum doctius. cf. Heins. *et P.* alter Hamb. *Phœbo patrique* Ven.—59. *ante alios* Puget. v. ad II, 40. *legalia* Goth. tert., pessime. *vincla jugalia* sunt conjugialia.—61. *fudit* quatuor Burm. cum plerisque Pierianis.—62.

NOTÆ

56 *Delubra*] Templa; de iis, Æn. II. 225.

57 *Bidentes*] Oves Gellius disputat ita dici, quasi *biennes*, duorum annorum. Festus, quod inferiores ac superiores haberent dentes, unde et *ambidentes* etiam vocabantur, quasi utrimque dentatæ. Isidorus, quod inter dentes octo *binos* haberent ceteris eminentiores. Tales autem oves exigebantur ad sacrificia.

58 *Legiferæ Cereri*] Ceres Saturni et Opis filia, Proserpinæ mater ex Jove: quæ fruges et culturam agrorum invenit; ideoque jura et leges, quæ de agrorum divisione natæ sunt: unde sacra ejus apud Athenienses Θεσμοφόρια appellabantur, a θεσμὸς lex et φέρω fero. De *Phœbo*, Ecl. III. 62. De *Lyæo*, Baccho, Ge. II. 229.

59 *Junoni, &c.*] Hæc Saturni et Opis filia, Jovis et soror et conjux: quia nuptiis præerat; ideo Græcis dicebatur Ζυγία, Romanis *Juga*, a *jugo*, sive a *jungendis* conjugibus: nam in nuptiis, si Servio et Isidoro fides est, in symbolum conjunctionis, jugum reipsa imponebatur contrahentibus; si aliis credimus, vitta tantum sive tænia simul ambo ligabantur.

61 *Candentis vaccæ*] Allusum putat Nascimbænus ad legem Numæ Romanorum regis, quam refert Plutarchus: ne mulieres ab obitu conjugis ad usque menses decem nuptias repeterent: quæ autem infra id tempus vellent repetere, vaccam prægnantem sacrificarent. Illa porro vini effusio, *libatio* est, Æn. I. 740.

62 *Spatiatur ad aras*] Etiam more Romano, matronæ ante aras, faculas tenentes, et gestu gravi, saltationemque severam imitantes, movebantur et ferebantur: quod Horatium intellexisse puto, cum in Arte scribit: 'Ut festis matrona moveri jussa diebus.' Hæc Turnebus, l. XXIII. 2.

Instauratque diem donis, pecudumque reclusis
Pectoribus inhians spirantia consulit exta.
Heu vatum ignaræ mentes! quid vota furentem,
Quid delubra juvant? Est mollis flamma medullas
Interea, et tacitum vivit sub pectore vulnus.
Uritur infelix Dido, totaque vagatur
Urbe furens: qualis conjecta cerva sagitta,
Quam procul incautam nemora inter Cresia fixit
Pastor agens telis, liquitque volatile ferrum
Nescius; illa fuga sylvas saltusque peragrat
Dictæos; hæret lateri letalis arundo.
Nunc media Æneam secum per mœnia ducit,
Sidoniasque ostentat opes, urbemque paratam;
Incipit effari, mediaque in voce resistit.

per *diem, et intenta pectoribus victimarum apertis, consulit viscera* earum *palpitantia. Heu, ignaræ mentes vatum! quid vota, quid templa prosunt amanti? Interim gratus ignis absumit medullas, et occulta plaga durat sub corde. Uritur misera Dido, et insana errat* per *totam urbem. Qualis cerva* post *conjectam sagittam, quam pastor persequens armis perfodit improvidam procul in sylvis Creticis, et reliquit ignarus volatile ferrum* in vulnere; *illa* cerva *percurrit fugiens sylvas et saltus Dictæos: mortifera sagitta hæret lateri.* Dido *nunc ducit Æneam secum per media munimenta: et ostentat Tyrias divitias, et urbem paratam. Incipit loqui, et hæret in media voce. Nunc die occidente repetit easdem epulas:*

Atqui quatuor Burm. *autque* Exc. Burmann.—63. Varie tentabat J. Schraderus: *Instauratque dapes votis*, l. *votas*, l. *Tyriis*, sed vid. Notam.—64. *spumantia* Sprot. *sperantia* fragm. Vatic.—65. *fatûm* conj. Cuningh. cf. inf. VIII, 627. *ignotæ m.* Witt. *quid vota furorem* Burm. ex Servio. *ferentem* Rom.—66. *molles* alii, sed *mollis flamma* Burmannus tuetur. v. sup. II, 683.—67. *et* deest binis. *venit sub* Hamb. pr. a m. sec., male. v. Burm.—69. *ferens* tert. Mentel. *confecta* pr. Hamb., pro var. lect.—70. *Cresia* Heins. cum melioribus; etiam fragm. Vatic.; quippe Κρὴς, Κρήσιος. Vulgo *Cressia*. *n. inter frondea* Hamb. sec.—71. *linquit* multi, jam apud Pierium, sed alterum doctius; item, *volatile telum* ex interpretatione. Sic quoque Goth. tert. a m. pr.—72. *pererrat* Hugen. et pr. Hamb. cum Goth. tert. v. sup. I, 384. *saltus sylvasque p. Dicteas* aliquot Pier. cum fragm. Vatic.—73. *Dictaneos* Sprot. *fatalis a.* Hamb. pr.—75. *que* abest a binis. *opis* Gud. a m. pr.—76. *ecfari* Gud. a m. sec., antique. *affari* Zulich. *in v. recessit* Menag. alter, aberra-

NOTÆ

63 *Instaurat*] Frequenter repetit ac renovat sacrificia. Verbum in ea re solenne.

64 *Spirantia consulit exta*] *Extispicium* est: quo *exta*, id est victimarum interiora quæ maxime *extant*, cor, pulmo, lien, jecur, celeriter extrahuntur; et adhuc spirantia ac palpitantia inspiciuntur, antequam frigescant, habeturque inde futuri cognitio.

70 *Cresia*] Cretica, in Creta insula, *Candie*, de qua Æn. III. 104. cujus in parte orientali mons est *Dicte*.

Nunc eadem, labente die, convivia quærit,
Iliacosque iterum demens audire labores
Exposcit, pendetque iterum narrantis ab ore.
Post, ubi digressi, lumenque obscura vicissim
Luna premit, suadentque cadentia sidera somnos:
Sola domo mœret vacua, stratisque relictis
Incubat. Illum absens absentem auditque videtque.
Aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
Detinet, infandum si fallere possit amorem.
Non cœptæ assurgunt turres; non arma juventus
Exercet; portusve aut propugnacula bello
Tuta parant: pendent opera interrupta, minæque

et insana postulat rursus audire Trojanos casus, et suspensa est rursus ab ore narrantis. Deinde, cum exierunt, et vicissim Luna obscurior subducit lucem suam, *et stellæ decedentes cogunt ad somnum: sola dolet* in *domo vacua, et incumbit lecto relicto* ab Ænea: *aspicit auditque absens absentem illum: aut tenet* in *sinu Ascanium, capta similitudine patris* ejus; ut videat *an possit fallere amorem infandum. Turres inceptæ non attolluntur, juventus non exercetur armis, nec præparat portus et tuta munimenta ad bellum: opera manent interrupta, et eminentiæ*

tione et alibi notata. v. Burm.—78. *que* abest a Dorvill.—80. *digressum* alt. Mentel.—81. *c. lumina* Menag. pr.—82. Burm. conj. *relicta Incubat* vel *relictis Excubat*. Hoc alterum quoque Jo. Schrader. nec felicius aliquis conjiciat *stratisque relectis*, sed v. Not.—85. *si pellere* Goth. sec. *si vellere* tert. Goth. *posset* Franc. *amantem* aliquot Pier. cum fragm. Vatic. *si f. p. imago* Romanus e glossa inter lin.—86. *inceptæ* Witt., sed in litura. *exsurgunt* Leid. un. pro var. lect. *arces* Puget. *arva* Zulich. pro var. lect.—87. 88. *Exercent* alii et mox *parat*. Medic. *parent*. *portusque—pendent—que*

NOTÆ

81 *Suadentque cadentia sidera somnos*] Non initium noctis ut vulgo putatur, sed exitum intellige, ut et Æn. II. 9. Duo enim hic distinguit tempora: unum, quo Dido repetit convivia, scilicet *labente die*; et hoc est initium noctis: alterum, quo mœret domo vacua, nempe cum *vicissim Luna premit lumen*; et hic exitus noctis. Nec te decipiat, quod dicantur tunc *suadere cadentia sidera somnos*, quod videtur in initia noctis aptius convenire: immo plane in exitum convenit, tunc enim proprie *cadunt sidera*, noctis initio *surgunt*: tunc etiam somnus mollior et facilior, et iis qui noctu vigilavere, omnino necessarius est.

82 *Vacua*] Silente, ceteris ad somnum digressis.

83 *Stratis relictis*] Lectis, non *conjugalibus*, nondum enim conjugium coaluerat; sed *epularibus*, qualis ille de quo Æn II. 2. 'Inde toro pater Æneas,' &c.

85 *Si fallere possit amorem*] Eadem forma, Æn. VI. 78. 'magnum si pectore possit Excussisse Deum.'

88 *Minæ murorum*] Contendunt cum Turnebo plerique omnes *minas* esse partes altissimas murorum, pin-

Murorum ingentes, æquataque machina cœlo.
Quam simul ac tali persensit peste teneri
Cara Jovis conjux, nec famam obstare furori;
Talibus aggreditur Venerem Saturnia dictis:
Egregiam vero laudem et spolia ampla refertis
Tuque puerque tuus; magnum et memorabile numen,
Una dolo Divum si fœmina victa duorum est.
Nec me adeo fallit, veritam te mœnia nostra,

magnæ murorum, et machinæ eductæ ad *cœlum. Statim atque dilecta uxor Jovis cognovit hanc tali veneno imbutam* esse, *nec famam obsistere* ejus *insaniæ; Juno compellat Venerem talibus verbis: Nempe reportatis pulchram laudem, et magna spolia, et tu, et filius tuus; magnam et memorabilem gloriam: quod una mulier superata sit fraude duorum Deorum. Nec vero me latet, te timuisse nostros muros,*

etiam nonnulli. *haut prop.* Goth. pr. *portas* conj. Jo. Schrader.—89. Trappius et Cuninghamus malebant *æquanda;* sed nil necesse. Etsi imperfecti muri, tamen jam æquabant cœlum.—90. *a tali* Reg. et tert. Mentel. *in tali* Gud. *persentit* aliquot ap. Pier. et sic ap. Diomed. II. *præsensit* Ven. et Witt. v. inf. 297 et 448.—91. *Clara*, quæ solennis varietas est, hic a nemine enotatur. *furenti* Hugen. *pudori* pr. Hamb. et Ven. cum Romano, facili lapsu. Sic inf. x, 398.—92. *alloquitur* alter Menag.—93. *ac sp.* Wall. *alta* Ven. *feretis* Leid. un. a m. sec.—94. *numen* sane habent veterrimi et præstantissimi Pierii, Heinsii et Burm., qui illud adeo tuentur. Accipiendum: *magnum vero et memorabile erit numen vestrum*, vestra potestas, vis, h. e. vos, Dii, si circumveneritis duo unam fœminam. Paulo tamen contortius ita dictum videtur. Contra solennis formula, *memorabile nomen* (cf. sup. II, 583), et hoc Ge. Fabricius præferebat, et est in aliquot Pierianis et in uno et altero scripto Heins. et Burm. nonnullisque editis. Exempla jam Burm. congessit in alium usum. Ovid. Met. x, 608 *seu vincar, habebis Hippomene victo magnum et memorabile nomen:* præferremque adeo sine hæsitatione, nisi alterum, quod semel receptum, et ipsum poëta dignum, forte adeo magis epicum esset. Sed et in ipso Ovidio *Bacchi memorabile Thebis Numen erat* Met. IV, 416 occurrit. *venerabile nomen* Hugen. *mirabile nomen* Leid. un. —95. *si fœmina capta* Leid., quod egregie *dolo* convenit, sed v. Burm. *est* deest tribus.—96. *te numina nostra* Zulich. a m. pr. Hamb. pr.—97. *Suspec-*

NOTÆ

nas fenestratas; vel quia inde propugnatores hostibus *minantur*, juxta Turnebum; vel quia partes illæ maxime *eminent*, juxta Hortensium. Sed quia id auctoritatibus firmant sequioris sæculi scriptorum, Rufini, Ammiani: vix fidem habeo: suspicorque *minas* dici, non de muris tantum, sed etiam de celsis quibuslibet acervis ac molibus imperfectis, quæ ruinam videntur *minari*, aut certe ipso aspectu terrent. Juvant conjecturam hic, *opera imperfecta.*

89 *Machina*] Sunt qui pro ædificiis sumant: ego pro machinis illis, quæ ad subvehendos lapides, attollendamque molem ædificii eriguntur.

91 *Nec famam obstare furori*] Nec famæ curam ac studium obstare amori ardentissimo, qui sæpe in furorem accenditur. *Saturnia*, Juno, Saturni et Opis filia. De *Venere*, Æn. I. 260. De ejus puero *Cupidine*, Æn. I. 661.

96 *Veritam te mœnia nostra*] Et vero Venus Æn. I. 675. ideo sub Asca-

Suspectas habuisse domos Carthaginis altæ.
Sed quis erit modus? aut quo nunc certamina tanta?
Quin potius pacem æternam pactosque hymenæos
Exercemus? habes, tota quod mente petisti:
Ardet amans Dido, traxitque per ossa furorem.
Communem hunc ergo populum, paribusque regamus
Auspiciis; liceat Phrygio servire marito,
Dotalesque tuæ Tyrios permittere dextræ.
Olli (sensit enim simulata mente locutam,
Quo regnum Italiæ Libycas averteret oras)

et suspectas habuisse domos Carthaginis altæ. Sed quis erit finis? aut quo jam tendimus tanta contentione? Quin potius facimus pacem æternam et firmas nuptias? obtines quod quæsivisti toto animo: uritur amans Dido, et hausit per ossa amorem. Gubernemus igitur hanc gentem communem, et æquali potestate: liceat obedirePhrygio marito, et tradere in manum tuam Tyrios quasi *dotem. Contra Venus sic cœpit* loqui *illi: nam agnovit* illam *locutam esse ficto consilio, ut abduceret*

taque Ven., male.—98. *erat* Medic. a m. pr. v. Burm. ad Lucan. IX, 706. Vulgo: *quo nunc certamine tanto*, mirus codicum consensus in lectione vitiosa. Etsi enim bene supplere possis *uteris?* vel *opus est?* tamen ea forma esset prosaica, et perpetuus loquendi usus elegantior fert *quo nunc certamina tanta?* Lapsus quoque librariorum manifestus fit ex antec. *quo*, h. e. quorsum, quod pro sexto casu acceperant; itaque emendarunt ita jam Heins. Marklandus post Harium et Burmannus. Inter Servianas interpretationes etiam est, *quo nunc certamen tantum*, et in Reg. glossa, *habere*, ut hoc aliquando in codd. fuisse vel hinc colligere possis. *et quo* Witt. Reg. *discrimine tanto* Parrhas. —99. *que* abest a tribus.—100. *quod tota* tres alii cum Goth. pr.—102. *ergo hunc* duo. *populum hunc ergo* duo alii.—104. *Dotales Tyriosque tuæ* Witt.—105. *a voce* Vratisl. et Hugen.—106. *averteret* vetustiores satis constanter; et is poëtarum usus loquendi; alii Pierii et Heins. cum al. et D. *adverteret.* cf. Burm. Prætulit alteram lectionem jam Servius. *Libycis oris* pr. Rottend.

NOTÆ

nii habitu Cupidinem Didoni obtulit, qui eam in amorem Æneæ illiceret: ne Juno, Carthagini propitia, Trojanis infesta, hoc hospitio adversus eos abuteretur: 'vereor quo se Junonia vertant Hospitia.'

102 *Paribus auspiciis*] Translata dictio e comitiis, ubi creabantur consules captato pariter volatu avium, quod proprie *auspicium est*.

103 *Liceat Phrygio servire marito, &c.*] *Liceat*, me ac Didonem; Deam nempe, reginamque; servire *Phrygio*, id est exuli et servo: quod acerbe ac maligne dictum est: erant enim Phryges Trojani tum exules, et universim tota gens nota servitutis aliqua infamis: ex ea enim servi ac mancipia vulgo petebantur, ut notat Athenæus, et passim apud scriptores videre est. De *Phrygia*, Æn. I. 385.

104 *Dotalesque*] *Dos* est patrimonium uxoris, et quicquid viro cum uxore datur.

106 *Quo regnum Italiæ, &c.*] Æn. I. 23. 'Progeniem sed enim Trojano a sanguine duci Audierat, Tyrias olim

Sic contra est ingressa Venus: Quis talia demens
Abnuat, aut tecum malit contendere bello?
Si modo, quod memoras, factum fortuna sequatur.
Sed fatis incerta feror, si Jupiter unam
Esse velit Tyriis urbem Trojaque profectis,
Miscerive probet populos, aut fœdera jungi.
Tu conjux; tibi fas animum tentare precando.
Perge; sequar. Tum sic excepit regia Juno:
  Mecum erit iste labor. Nunc qua ratione, quod instat,
Confieri possit, paucis, adverte, docebo.
Venatum Æneas unaque miserrima Dido
In nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus

imperium ab *Italia ad Africanam terram: Quis stultus recuset talia? aut malit tecum disceptare bello? dummodo sors promoveat consilium quod suggeris. Sed fatis rapior dubia: utrum Jupiter velit eandem urbem esse Tyriis, et* iis qui *venerunt Troja; aut approbet confundi nationes, aut nuptias sociari. Tu es* ejus *uxor, tibi facile* est *solicitare precibus mentem* ejus. *Perge, sequar. Tum sic respondit Juno regina: Mea erit illa cura: jam attende, paucis* verbis *explicabo, quo modo* id *quod imminet, possit perfici. Æneas et miserrima Dido parant ire vena-*

a m. sec. et Zulich.—107. *aggressa* Sprot. et alter Hamb.—108. *Abneget* Ven. —109. *fatum* tres Burm. a m. pr. *pactum* malebat Vonk. Lect. Lat. p. 152, sed *factum*, ubi hoc factum, effectum fuerit, quod vis. Sunt enim duo aliqua in re: primo ut effectum habeat, alterum, ut ille effectus votis respondeat et talis sit qualem successu et eventu pro consiliis nostris esse volebamus.—110. *factis* Gud. a m. pr.—112. *Miscerique* tres Burm. *jubet p.* aliquot Pier., male. *fædere jungi* Ven. Franc. et Erf. quod suavius; sed alterum videtur doctius.—113. *mollire* Leid. un. pro var. lect. *τοῦ tentare*.—114. *Perge modo* Witt., sed in marg. al. *sequar*.—115. *ille* un. Leid.—116. *Confieri* in Rom. et Longob. Pierii et quatuor Heinsii, qui copiose illustrat; reliqui fere corrupte *Quod fieri, Quo fieri, Hoc f. Quid f. An f.*, forte quod scriptum erat *Cōfieri*. Medic. a m. pr. *Quod f.*, et a sec. *Conf.*, Sprot. et pro div. lect. Rottend. pr. *Conferri*, Gud. *Quod f.* in litura. Ed. Ven. *An f. valeat*. Goth. sec. *Conpleri*. —118. *parent* Leid. *primus* Medic. et emendatum *primum*; etiam Rom. *pri-*

NOTÆ

quæ verteret arces: Hinc populum late regem.....venturum:' nempe Romanum, Italum; cujus parentem Æneam ideo mari Juno insequebatur, ejeceratque vi tempestatis ad littus Africæ; ut eum a fundando in Italia regno averteret, ac debitum ejus fatis orbis imperium in Africa stabiliret.

110 *Fatis incerta feror, si*] Pro *an*: ita fere, 85. 'si fallere possit amantem;' id est, ut videat, *an* 'fallere possit amantem.'

116 *Confieri*] Baldus Ciceroni, in epist. ad Atticum, l. IX. 10. 'Ut per te res tota confieret.' Cæsar, de Bello Gall. l. VII. 'Posteaquam id difficilius confieri animadvertit.'

Extulerit Titan, radiisque retexerit orbem.
His ego nigrantem commixta grandine nimbum,
Dum trepidant alæ, saltusque indagine cingunt,
Desuper infundam, et tonitru cœlum omne ciebo.
Diffugient comites, et nocte tegentur opaca;
Speluncam Dido dux et Trojanus eandem
Devenient. Adero, et, tua si mihi certa voluntas,
Connubio jungam stabili, propriamque dicabo.
Hic Hymenæus erit. Non adversata petenti

tum in sylvam, quando Sol crastinus primo extulerit se *orientem, et luce detexerit mundum. Ego, dum equites current, et claudent sylvas retibus, desuper immittam obscuram nubem mixta grandine, et commovebo fulmine totum aërem. Dispergentur comites, et occultabuntur densis tenebris. Dido et dux Trojanus pervenient* ad *idem antrum: præsens ero, et, si tuus consensus mihi certus est, sociabo* illam *firmo conjugio, et addicam* Æneæ *propriam. Hic erit Hymen. Non obsistens petenti*

mus. Dorvill. *primos ubi.*—119. *intexerit* Goth. sec.—120. *Hic ego* margo Nascimb. *ingentem* Zulich. a m. pr. *cum mixta* Wall. *permixta* Ven.—121. *sylvasque* Witt. In Goth. sec. hic versus post sequentem est collocatus.—122. *movebo* Gud. et duo alii ex interpr.—123. *Defugient* Sprot. *Dum fugient* Hugen.—125. *Deveniunt* Sprot. *sit mihi* Hamburg. alter; solenni errore.—126. *Connubjo.* Idem versus I, 77.—127. *aversata* olim lectum, testante Servio,

NOTÆ

119 *Titan*] Solis nomen: Refert Gyraldus ex antiquis fabularum auctoribus, *Titeam*, quæ *Terra* dicta etiam est, e *Cœlo* genuisse *Titanas*, quorum unus fuit *Hyperion*, qui ex sorore *Basilea* suscepit *Solem* et *Lunam*. Unde Sol *Titan* dictus est gentili nomine. Omnia quippe incerta in fabulis.

121 *Trepidant alæ*] *Trepidant:* non semper est, *timent*, sed aliquando *festinant*, ut hic, et Æn. IX. 114. 'Ne trepidate meas, Teucri, defendere naves, Neve armate manus:' id est, *ne festinate*, prohibet enim defendi. *Alæ*] Idem sunt in equestri, quod in acie pedestri *cornua:* sic dictæ, quia equestres turmæ pedestres copias quasi *alis* tegunt. Et venatorum species quatuor profert Joannes Scoppa e veteri fragmento, *investigatores, indicatores, insidiatores*, et *alatos*, qui equo feras in casses urgent.

Indagine cingunt] *Indago*, juxta Servium, est ipsa ferarum inquisitio. Juxta Hortensium, sunt canes ferarum indagatores atque inquisitores. Juxta Budæum, quem sequuntur plerique omnes, est retium ac plagarum series in perticas sublata captandis feris. Facit pro Budæo quod *indago* ut plurimum jungitur cum verbis *cingendi, includendi.* Facit pro Hortensio, nomen ipsum, *indaginis*, quod in canes melius cadit: tum illud Ge. I. 140. 'canibus circumdare saltus:' tum istud e Livio l. VII. 'Cum præmissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret,' quod canibus longe convenientius est. Hinc suspensus hæreo de utroque quid statuam.

Trepidant...... cingunt] Certe hic tempus præsens est pro futuro: quod jam notavimus, 52.

127 *Hymenæus*] Vel *Hymen*, Deus

Annuit, atque dolis risit Cytherea repertis.
  Oceanum interea surgens Aurora relinquit.
It portis jubare exorto delecta juventus.
Retia rara, plagæ, lato venabula ferro,
Massylique ruunt equites, et odora canum vis.
Reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Pœnorum expectant; ostroque insignis et auro
Stat sonipes, ac fræna ferox spumantia mandit.
Tandem progreditur, magna stipante caterva,

Venus annuit, et risit ob *fraudem repertam* a Junone. *Interim Aurora surgens deseruit Oceanum. Luce orta juventus electa exit* e *portis.* Adsunt *retia subtilia, plagæ, hastilia lata cuspide, et equites Massyli, et virtus odoratrix canum, erumpunt. Primi Carthaginiensium expectant ad portas reginam tardantem in cubiculo: stat, que equus ornatus auro et purpura, et acer mandit frænum spumans. Denique procedit comitante magna turba, cincta versicolore instita* circa *Tyriam chlamydem:*

et sic Romanus.—129. *Occasum i.* Hamb. pr. *fulgens Aurora* Oudart. similem diversitatem apud Ovid. II Fast. 500 notat Burm. *relinquit* Heins. prætulit e Medic. et Sprot. et Pierianis nonnullis, quibus adde Romanum. Vulgg. *reliquit.*—130. *jubare excito* Hamburg. ater. *dilecta i.* tres Burm. *turbata i.* Excerpta Burm.—131. *et lato* Caris. I Inst. Gramm.—132. *Massylii, Masilii, Messali, Massali, Massili,* varie corrumpitur vox in codd.—133. *in thalamo* Goth. sec. *in limine* Montalb.—135. *Stant* Zulich. *et fr.* Witt., ac Nonius

NOTÆ

nuptiarum præses, Ge. III. 60. *Cytherea,* Venus, Æn. I. 261. *Aurora,* Ge. I. 249.

130 *Jubare exorto*] Primum diluculum notat: nam *Jubar,* juxta Varronem, lib. VI. de L. L. 'dicitur stella Lucifer, quæ in summo habet diffusum lumen, ut leo in capite jubam:' a quibusdam etiam pro Sole sumitur: et generatim pro rerum quarumlibet splendore: Stat. Theb. IX. 699. 'Et pictum gemmis galeæ jubar.'

131 *Retia, plagæ, &c.*] Venatoria instrumenta. *Retia rara,* casses minus denso filo contexti. *Plagæ;* vel majora retia, juxta Turnebum; vel, juxta Servium, funes quibus retia tenduntur circa imam summamque partem. *Venabula;* tela, sive hastæ breviores, ferro latiore.

132 *Odora canum vis*] *Odoratrix:* nam *odora* proprie est, quæ odorem ex se emittit; *odoratrix* vero, quæ percipit.

Canum vis] Vel *copia et multitudo:* ut apud Cicer. de Harusp. Responsis. 22. 'Vis innumerabilis servorum.' Vel *facultas odorandi;* ut apud eundem, de Divin. II. 35. 'vis cordis ad vivendum;' et 37. 'vis quædam sentiens.' Vel *canes ipsi:* Græco more, ut Homerus dixit Iliad. III. 105. Πριάμοιο βίην, *Priami vim,* pro ipso *Priamo.*

Massyli] Gens Africana, admodum incerti situs; a Virgilio ponitur ad occidentem Carthaginis, nempe ad oceani fines, ut videbitur, 483.

Cunctantem] Scilicet placendi studio ex iis fuit mulieribus, de quibus Terent. Heaut. A. 2. S. 2. 11. 'Dum comuntur annus est.' De *ostro,* purpura, Ge. II. 506.

Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo.
Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
Aurea purpuream subnectit fibula vestem.
Necnon et Phrygii comites, et lætus Iulus,
Incedunt. Ipse ante alios pulcherrimus omnes
Infert se socium Æneas, atque agmina jungit:
Qualis, ubi hybernam Lyciam Xanthique fluenta
Deserit, ac Delum maternam invisit Apollo,
Instauratque choros, mixtique altaria circum
Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi;

huic pharetra est *aurea, capilli colliguntur in* nodum *aureum, aurea fibula coërcet vestem purpuream. Necnon et Trojani comites et lætus Ascanius eunt quoque: Æneas ipse formosissimus aliis omnibus addit se socium, et adjungit* suas *turmas. Qualis* est *Apollo, quando frigidam Lyciam flumenque Xanthum relinquit, ac petit Delum* insulam *matris, et renovat choreas, et mixti Cretenses Dryopesque pictique*

in ferus. mordet alter Hamb.—137. *in picto* sec. Moret.—138. *ex humero* mult. codd., sed meliores et Virgiliana ratio defendunt alterum *ex auro*. Sic Rom. et alii ap. Pier., quem vide, et Medic. et alii Heinsiani. *nodantur et auro* Sprot. ex interpolatione. Ingratum τὸ *cui*.—140. *Tyrii c.* Rom. et nonnulli Pierii; forte ex v. 162. *et pulcher Iulus* Sprot. et pro var. lect. pr. Hamb., sed *lætus* accommodatius h. l., ut bene Burm. observat.—144. *Delon* alii, sed Virgilius enuntiationes latinas in his amat, ut Heins. docuit.—145. *instaurentque* Leid. un.: ita res transferretur ad *Cretes et Dr. Instruxitque* Hugen. *que* post *mixti* deest alteri Menag.—146. *Curetes Dryopesque* pr. Hamb.,

NOTÆ

137 *Sidoniam picto chlamydem limbo*] *Sidoniam*, explico purpuream, a Sidone, urbe Phœniciæ, vicina Tyro, unde purpura celebris, Ge. II. 506. *Picto*, interpretor, diversi a purpura coloris, fortasse aurei. *Limbo*, instita, in extrema ora chlamydis. *Chlamydem*, vestem militarem ac venatoriam, thoraci superpositam, *casaque*.

138 *In aurum*] Vel in reticulum aurei contextus implexi crines: vel crines ipsi flavi coloris in aurei nodi formam ligati. De *Phrygia*, Asiæ regione, unde Trojani erant, Æn. I. 385. De *Iulo*, Ascanio, ibid. 271.

143 *Qualis, ubi, &c.*] Comparaverat Virgilius, Æn. I. 502. Didonem cum Diana: nunc Æneam cum fratre Dianæ Apolline. Et aliquantum expressa res est ex duobus Apollonii locis Argon. l. I. Solennis autem erat opinio, Deos certis anni temporibus commutare sedes: aitque Servius constare, sex hybernis mensibus Apollinem apud Pataram Lyciæ urbem oracula reddere; sex æstivis apud Delum Ægæi Maris insulam. *Lycia*, regio est Asiæ Minoris; ad meridiem maritima urbs ibi *Patara* fuit, nunc *Patera*, Apollinis templo quondam insignis, et Xanthus fluvius et urbs, nunc *Santo*.

144 *Delum maternam*] Quia in ea Ægæi Maris insula Dianam et Apollinem Latona e Jove peperit, Æn. III. 74. et 77.

146 *Cretesque Dryopesque, &c.*] Confluentes ad oraculum Delium undecumque populi. *Cretes* ex insula Creta, *Candie*; Æn. III. 104. *Dryopes*, ex

Ipse jugis Cynthi graditur, mollique fluentem
Fronde premit crinem fingens, atque implicat auro;
Tela sonant humeris. Haud illo segnior ibat
Æneas; tantum egregio decus enitet ore.
Postquam altos ventum in montes, atque invia lustra,
Ecce feræ, saxi dejectæ vertice, capræ
Decurrere jugis; alia de parte patentes
Transmittunt cursu campos atque agmina cervi
Pulverulenta fuga glomerant, montesque relinquunt.
At puer Ascanius mediis in vallibus acri
Gaudet equo; jamque hos cursu, jam præterit illos,
Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.
  Interea magno misceri murmure cœlum

Agathyrsi lætantur circa aras: ipse incedit in cacuminibus Cynthi, et componens effusos capillos cingit tenera corona, involvitque auro: sagittæ sonant ad humeros. Non deformior illo Æneas incedebat, tanta pulchritudo elucet in *eximio vultu. Postquam perventum est ad altos montes et cubilia* ferarum *inaccessa: ecce capræ sylvestres emissæ e cacumine rupis decurrerunt per colles: ex alia parte cervi prætereunt cursu campos apertos, et fugiendo colligunt se in greges pulverulentos, ac deserunt montes. At juvenis Ascanius per medias valles exultat* in *equo generoso: et jam hos, jam illos anteit cursu, cupitque concedi votis* suis *aprum spumantem inter pigros* illos *greges, aut rufum leonem descendere* e *monte. Interim cœlum*

memorabilis lectio; nisi quod ab interpolatore esse potest, qui metrum laborare putabat. *Curetesque Driopesque* Regius. *Cretes Dr*. alii. Fuit forte versus Græci poëtæ: Κρῆτές τε Δρύοπές τ' ἠδὲ στικτοὶ Ἀγάθυρσοι. *Agatirsi* scribunt fere librarii.—147. *Inde* Exc. Burm. a pr. m.—148. *Fronte* Medic. et Menag. pr. *fluentes crines* Parrhas. *fugiens* Exc. Burm. a pr. m. *cingens* pr. Moret. *surgens aut* Goth. sec.—150. *emicat* pr. Hamburg. pro var. lect. *auro* Leid. et Ven.—151. *i. saxa* Parrhas.—152. *a vertice* Goth. tert.—153. *de rupe* Hugen.—154. *Transmutant* Zulich. *campos cursu* Menag. sec.—159. *discedere* Sprot.—160. *fulmine* a pr. m. Wall. *turbari m.* Goth. sec. et Erf.—

NOTÆ

Strabone l. IX. fuerunt in Peloponneso: eo transvecti, vel a Dryope Arcade, cum antea circa Sperchium Thessaliæ fluvium habitarent; vel ab Hercule ejecti e Doride, quæ est juxta Parnassum montem. *Agathyrsi*, gens Scythica, qui ex Mela l. II. 1. 'Ora artusque pingebant, ut quisque majoribus præstabat, ita magis vel minus.' Juxta alios, gens Sarmatica. *Cynthus*, mons in insula Delo. Æn. III. 92.

151 *Lustra*] Ferarum cubilia: quare, Ge. II. 471. De *Cervis*, quos esse in Africa multi negant, Æn. I. 188. Affirmant tamen Oppiani et Philostrati aliorumque testimonia apud Cerdanum.

Incipit. Insequitur commixta grandine nimbus.
Et Tyrii comites passim, et Trojana juventus,
Dardaniusque nepos Veneris, diversa per agros
Tecta metu petiere. Ruunt de montibus amnes.
Speluncam Dido dux et Trojanus eandem
Deveniunt. Prima et Tellus et pronuba Juno
Dant signum: fulsere ignes, et conscius æther
Connubiis; summoque ulularunt vertice Nymphæ.
Ille dies primus leti primusque malorum

incipit turbari magno tumultu: succedit nubes mixta grandine. Passim et comites Carthaginienses, et juventus Trojana, et Trojanus nepos Veneris, hinc inde per agros quæsiverunt dispersas casas: torrentes cadunt e montibus. Dido et dux Trojanus deveniunt in idem antrum: et prima Tellus ac Juno pronuba dant signum: fulgura emicuerunt, et cœlum particeps consilii *de conjugio, et Nymphæ ulularunt* ex *alto cacumine. Ille dies primus auctor fuit exitii, et primus*

161. *comitata g.* aliquot Pier., male. *nimbis* Ven.—162. *At T.* pr. Hamb.—164. *Testa* pr. Moret., an *tesqua* rogat Burm.—166. *et* ante *Tellus* multis abest; itaque eleganter conj. Heins. *Primæ Tellus et pr. J.*—167. *Dat* Franc. Goth. pr. *ignis* Exc. Burm.—168. *Connubiis* Heins. e melioribus post Pierium, assentiente poëtarum usu; alii *Connubii.* Rottend. *Conjugii* a m. pr. *Conubio* un. Pier. Connubjis esse metiendum, jam monitum fuit.—169. *laborum* pro div. lect. pr. Rottend. et pr. Hamb. et sic Jul. Philarg. ad II Ge. 168. Verum potest illa lectio ex Æn. VII, 481 huc revocata videri.—

NOTÆ

163 *Dardanius nepos Veneris*] Ascanius, filius Æneæ, qui Anchisæ et Veneris filius: *Dardanius*, Trojanus, Æn. I. 239.

166 *Prima et Tellus, et pronuba Juno*] Constat ad singula gravioris momenti negotia solitos veteres captare auspicia atque omina; sed præsertim ad nuptias: ut diximus Æn. I. 350. Igitur omina quæ fuerint hic notandum est. I. Quidam aiunt *Tellurem* quoque e Diis fuisse nuptiarum præsidibus: *prima* autem dicitur ordine significandi, quia tunc prima omnium signa dedit: quæ autem? nisi terræ motum. II. *Juno*, ut constat, nuptiis præfuit, hinc dicta *Pronuba*, Γαμηλία a γάμος *nuptiæ*. Hæc autem, cum pro *aëre* terræ proximo sæpe sumatur; signum dedit, *nimbis* et *commixta grandine*. III. *Æther* superior, et ignea mundi pars, quæ *Jupiter* aliquando dicitur, signa dedit fulguribus et fulmine; juxta eorum opinionem, qui fulmina putabant, non in media aëris regione fabricari, sed a Jove mitti ex igneo æthere. *Conscius* dicitur: quia nuptiarum illarum conscii et auctores Superi ipsi fuerant, Juno, Venus, ex ipse, quem suum in consilium adegerant, Jupiter, 110. et sequentibus.

167 *Fulsere ignes, &c.*] Mos erat in nuptiis, ut sponsæ ad sponsum eunti præferrentur faces; ut puellæ ad mediam noctem ante conjugum fores lætis carminibus perstreperent, quorum exemplum insigne superest apud Theocritum Idyllio XVIII. Ideo Virgilius hic adhibet *fulgura* pro facibus; et *ululatum Nympharum*, pro carminibus.

168 *Nymphæ*] Vel fuere *Oreades*,

Causa fuit. Neque enim specie famave movetur,
Nec jam furtivum Dido meditatur amorem:
Conjugium vocat; hoc prætexit nomine culpam.
 Extemplo Libyæ magnas it Fama per urbes:
Fama malum, quo non aliud velocius ullum;
Mobilitate viget, viresque acquirit eundo;
Parva metu primo; mox sese attollit in auras,

calamitatum: nec enim Dido amplius *terretur specie aut rumore, nec jam exercet amorem secretum;* hunc *appellat conjugium, et velat crimen hac appellatione. Statim Fama currit per magnas urbes Africæ: Fama, malum, quo nullum est celerius, præstat agilitate, et auget vires eundo: parva primum,* ob *timorem; mox erigit se*

170. *famaque* duo. *fama spemve* Goth. tert. *moretur* Sprot. *moratur* Dorvill.—171. *præexit* tres Burm., male.—173. *Libyes* aliquot Pier. et ed. Ven. *fit* Goth. sec. *magna fit* Gud. cum trinis aliis Burm.—174. *qua non* Romanus et Medic. adeoque libri vetustissimi; acc. Rottend. pr. a m. pr. et sic Gudianum habere in Cortii Exc. notatum video. Etiam Servius ita legi testatur. Nec tamen Heins. recipere ausus, etsi impense placeret. Neque id a poëta profectum arbitror, sed a librarii errore. *violentius ullum* Hamburg. sec.—175. *adquirit* ex antiqua scriptura post Pier. emendavit Heins. Vulgo *acquirit*. Gud. a m. sec. *exquirit*.—176 *parva modi* vel *modo*, h. modulo, mensura; ut Avien. 1351 *magnus uterque modi;* conj. Jo. Schrader. in schedis: senserat forte *metu* haud satis aptum esse: sed v. Notam. *Parva ortu primo* conj. Gœs. in Agamemn. p. 42.

NOTÆ

Nymphæ montium, quia erant in speluncæ *summo vertice*. De iis Ecl. II. 46. Vel, ut censet Cerdanus, *Diræ et Furiæ*, quæ pro Nymphis ab amantibus acceptæ fuerint. De quo errore sic Dido apud Ovid. Heroid. VII, 73. 'Audieram voces: Nymphas ululasse putavi: Eumenides fatis signa dedere meis.'

170 *Neque enim specie famave movetur*] Non specie, ac præsenti deformitate sceleris sui; nec fama ac sermone absentium hominum.

174 *Fama malum, &c.*] Vapulat a Macrobio aliisque Virgilius, ob eam famæ descriptionem; quam tamen subsequentes poëtæ imitari frustra conati sunt: et certe multum habet acuminis. *Mobilitate viget*, quia est incerta ac mutabilis. *Vires acquirit eundo*, qua vel una re monstrum videri potest, cum eundo cetera deficiant. *Parva metu primo, mox, &c.* quia non nisi timide primo, quæ sunt tacenda, divulgantur. *Caput inter nubila condit:* quia licet sparsa sit ubique fama; sæpe tamen ejus caput, atque auctor, et veritas, ignorantur. *Terra parens extremam progenuit sororem* gigantibus: quia Fama turpia Deorum scelera evulgavit: qui videtur extremus Terræ conatus in Deos, post extincta Gigantum bella. Huic *plumæ multæ:* quia unusquisque de suo aliquam quasi plumam famæ addit. *Vigiles oculi subter plumas:* quia videt omnia, videtur a nemine. *Nocte volat:* neque enim animadverti potest, qui fiat, ut tantillo tempore tam longe lateque pervagetur. *Luce sedet custos:* ut observet quæ tractantur inter homines; præsertim in ædibus regum, magnisque urbibus. Ceterum tam est apta veris, quam falsis evulgandis.

Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.
Illam Terra parens, ira irritata Deorum,
Extremam, ut perhibent, Cœo Enceladoque sororem
Progenuit, pedibus celerem et pernicibus alis.
Monstrum horrendum, ingens: cui, quot sunt corpore plumæ,
Tot vigiles oculi subter, mirabile dictu,
Tot linguæ, totidem ora sonant, tot subrigit aures.
Nocte volat cœli medio terræque, per umbram
Stridens, nec dulci declinat lumina somno.
Luce sedet custos aut summi culmine tecti,
Turribus aut altis, et magnas territat urbes;
Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.
Hæc tum multiplici populos sermone replebat
Gaudens, et pariter facta atque infecta canebat:
Venisse Æneam, Trojano a sanguine cretum,

in aërem, inceditque per terram, et abscondit caput inter nubes. Terra mater irritata ob furorem Deorum produxit illam, ut narrant, ultimam sororem Cœo et Encelado, velocem pedibus et citis alis: monstrum horribile, ingens, cui quot sunt plumæ in *corpore, tot oculi aperti vigilant subter* eas; *res mirabilis dictu, tot linguæ, tot ora loquuntur, tot arrigit aures. Volat nocte per medium cœli, et per umbram terræ, stridens, nec permittit somnum oculis: die sedet speculatrix, aut* in *fastigio summi tecti, aut in altis turribus, et tremefacit magnas urbes: tam retinens mali et falsi, quam nuntia veri. Illa tunc læta implebat populos vario rumore, et narrabat perinde facta et non facta: Æneam venisse, ortum e Trojano sanguine,*

—177. *Ingrediturque solum* Macrob. v Sat. 13, at c. 3 vulgata lect. cf. inf. x, 763. *polo* Erf. a m. sec.—178. *inritata* Heins. e Medic. et aliis scripsit. *iritata* volebat Pier. pro vulg. *irritata*. cf. Burm.—179. *Cæo* al., male. Nam Κοῖος. cf. ad Ge. I, 279. *Ceo Celeoque* Exc. Burm. *Anceludoque* Menag. pr., ut al. *Enchelado. sorores* Parrhas. *sorore* tert. Mentel.—181. *quod* Rom. Mentel. pr. *sunt quot* Hugen. *pectore* Oudart. et Wall.—182. *Pervigiles s.* pr. Hamb. *subeunt* Franc. Parrhas. et plerique Pier. *subeunt* Ven. Wall. cum Goth. tert. *oculos subtus* Schol. Lucani lib. I, 472. *oculis subeunt* ed. Ven. *mirabile visu* Exc. Burmann. a m. pr., sed aliunde repetitum.—183. *ore* alter Menag. *auras* Gud. a m. pr.—184. *in medio* Goth. tert. *per umbras* aliquot Pier. et Burm. —185. *stridet* oblongus Vatic. Pierii et sec. Rottend. *declinant* Leid., ut int. *se. limina* multi ap. Pier. et Burm. *lumine* pr. Moret. *cælo* alter Hamburg. a m. pr.—186. *Et nec* pro *Luce* Goth. sec. *summo* Hugen. et tert. Mentel. a m. pr. *vertice* pr. Hamb. pro var. lect.—188. *parvique* Goth. pr.—189. *dum, cum, tunc* in libb.—191. *a* deest Medic. et pluribus aliis, ut et alibi. v. ad I,

NOTÆ

179 *Cœo Enceladoque sororem*] Gigantum præcipuis, Terræ ac Titanis filiis: qui bellum Jovi intulerunt ad ulciscendam patris injuriam, cui cœli regnum, ut fratri Saturni natu majori, debitum esse contendebant. Hi aggestis montibus, ut cœlum ascenderent, iisdem oppressi sunt. Ge. I. 279.

Cui se pulchra viro dignetur jungere Dido;
Nunc hyemem inter se luxu, quam longa, fovere
Regnorum immemores, turpique cupidine captos.
Hæc passim Dea fœda virum diffundit in ora.
Protinus ad regem cursus detorquet Iarbam,
Incenditque animum dictis, atque aggerat iras.
Hic Hammone satus, rapta Garamantide Nympha,
Templa Jovi centum latis immania regnis,
Centum aras posuit; vigilemque sacraverat ignem,

cui marito sociare se dignetur formosa Dido: nunc illos in luxu traducere inter se hyemem, quam longa est, *oblitos regnorum, et correptos inhonesto amore. Turpis Dea spargit hæc passim per ora hominum. Confestim deflectit volatum ad regem Iarbam: inflammatque sermonibus animum* ejus, *et accumulat iras. Ille natus* Jove *Ammone, et Nympha Garamantide rapta, struxerat Jovi centum templa spatiosa vastis in regnis, et centum altaria: et dedicaverat ignem immortalem, per-*

23 cf. Burmann.—192. *munere D.* Menag. pr.—195. *diffudit* aliquot Pier. et Burm.—196. *cursu detorquet* Gud. a m. pr. sc. *se*, non male, inquit Heins. Sed cf. Burmann. *Iarban* Heins. e Medic. et aliis; vulgo *Iarbam*, etiam *Hiarbam*, *Hiarban*, *Hiarba*.—198 *Ammone* duo Goth. puto et alii. *Agaramantide* Dor-

NOTÆ

198 *Hic Ammone satus*] *Jupiter Ammon*, Ægyptiis et Afris celebre oraculum ac templum habuit in Libya, ad orientem Cyrenaicæ regionis, ad occidentem Ægypti, ad septentrionem Garamantum ac Nasamonum: in irriguo et palmifero loco, quamvis tota regio aridissima ac desertissima sit. Hujus origo varie refertur: tribuitur tamen maxime Libero, sive Baccho, cui per Libyæ deserta iter facienti, aries cornu fontem ibi monstravit; quem ille Jovem esse patrem arbitratus, templum ibidem erexit Jovi, cornuto et arietino capite, vocavitque *Ammona*, ab *arena*, quæ Græcis est ἄμμος vel ψάμμος. Plutarchus tamen lib. de Iside, videtur negare nomen esse illud Græcæ originis, sed Ægyptiorum proprium. Unde aliqui putant *Ham*, sive *Cham*, Noë filium, primum Ægypti cultorem, sub eo coli nomine: alii *Solem*, qui, ut et *calor*, dicitur Hebræis *Hamma;* eique voluut, ut et Mosi, appicta esse cornua pro radiis. Et vero ex Curtio l. IV. juxta illum templum fons erat quoque, *Solis* dictus, qui rigescebat interdiu, noctu fervebat; tepidus aut frigidus, pro vario Solis accessu aut recessu. Hoc adiit oraculum Alexander, cum esset in Ægypto: ab eoque se Jovis filium dici per sacerdotem curavit. Hujus hic Iarbas filius dicitur fuisse, et *Garamantidis* Nymphæ; sive *Garamantis* proprium, sive gentile nomen sit: non enim longe aberant populi Garamantes. De *Iarba*, 36.

199 *Templa Jovi centum, &c.*] Aliqui inde colligunt Iarbam Ammonis templi conditorem dici: sed perperam: cum centum illa templa, *latis regnis*, id est, variis latissimi regni locis condita dicantur.

200 *Vigilem ignem*] Plutarchus, lib. de defectu oraculorum, testatur in Ammonis templo lucernam fuisse perpetuo ardentem, de quo more, Æn. II. 297.

Excubias Divum æternas; pecudumque cruore
Pingue solum, et variis florentia limina sertis.
Isque amens animi, et rumore accensus amaro,
Dicitur ante aras, media inter numina Divum,
Multa Jovem manibus supplex orasse supinis:
Jupiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
Gens epulata toris Lenæum libat honorem,
Aspicis hæc? An te, genitor, cum fulmina torques,
Nequicquam horremus? cæcique in nubibus ignes
Terrificant animos, et inania murmura miscent?
Fœmina, quæ nostris errans in finibus urbem
Exiguam pretio posuit, cui littus arandum,
Cuique loci leges dedimus, connubia nostra
Repulit, ac dominum Ænean in regna recepit.

petuas excubias Deorum; et dedicaverat *terram pinguem sanguine victimarum, et portas ornatas sertis versicoloribus. Ille autem impos mentis et inflammatus rumore acerbo, dicitur ante altaria, inter media simulacra Deorum, supplex elatis manibus plurimum orasse Jovem: O Jupiter omnipotens, cui gens Maurica epulans in versicoloribus lectis nunc effundit Bacchicum liquorem, videsne hæc? an* vero *frustra timemus te, o pater, cum vibras fulmina? an fulgura vana in nubibus terrent mentes, et edunt inutiles sonos? Mulier, quæ vaga in regione nostra condidit parvam urbem emtione, cui dedimus littus colendum, cui* imposuimus *conditiones loci: rejecit nuptias nostras, et admisit in regnum Æneam maritum. Et nunc*

vill.—199. *Jovis* Montalb. et Wall.—201. *Excubiasque Deum* aliquot ap. Pier. *externas* Hugen. *pecurumque* Leid.—203. *incensus* Exc. Burm. *amore* Gud. a m. pr.—204 *munera* olim lectum Servio teste: qui addit: "hoc est, in media precatione Deorum." Immo vero: inter sacra. Et hactenus hæc lectio valde arridet.—205 *sopinis* scrib. in binis ap. Burmann.—206. *Juppiter* mss. et viri docti. Antiquiorem tamen scripturam una *p* fuisse non dubito; nam, ut scriptura pronuntiationem metri respectu in his sequeretur, serius factum. *Maurisia* al. ap. Pier.—207. *choris* Leid. *odorem* Dorvill. *amorem* alter Hamb., perperam. *Honor* de libatione in Deorum honorem facta, frequens ap. poëtas. —208. *Respicis h.* Franc. *Aspicis hoc* Dorvill. *hæc genitor, an cum tua* Venet. *an næ* vel *ne* mss. Pier. *torquens* Medic. et Leid.—209. *oremus* Dorvill.—210. *immania m.* Dorvill.—212. *Exiguum* Medic. a m. pr. *posuit pretio* pr. Hamburg.—213. *Cui leges dedimusque loci* Leid. et Hugen. *locis* Wall.—214. *De-*

NOTÆ

205 *Supinis*] Notetur mos orandi veterum, non expassis, non porrectis; sed supinis manibus, ita ut palmæ cœlo obversæ essent.

206 *Cui gens Maurusia, &c.*] *Maurusii* sive *Mauri*, partem Africæ occidentalem obtinebant, ab usque Carthagine aut Numidia, ad fretum Gaditanum: varias in gentes distributi.

207 *Gens epulata toris, &c.*] Post sacrificia solebant e victimarum extis epulari, inque epulis vina in honorem Deorum *libare* et effundere. De *epulis* illis, Æn. VII 175. De *libatione*, Æn. I. 740. De *toris*, lectis vulgo gramineis, Æn. III. 224. De *Lenæo*, sive Bacchico honore, pro vino, Ge. II. 4.

Et nunc ille Paris, cum semiviro comitatu,
Mæonia mentum mitra crinemque madentem
Subnixus, rapto potitur: nos munera templis
Quippe tuis ferimus, famamque fovemus inanem.
Talibus orantem dictis, arasque tenentem,

ille Paris cum comitatu effœminato, subligatus mitra Lydia circa *mentum et capillos delibutos, fruitur præda: nos scilicet inferimus dona tuis templis, et sustentamus famam inanem. Omnipotens audiit* eum *precantem talibus verbis, et hærentem* ad *aras: et*

pulit Leid. pro var. lect., sed alterum voc. proprium. v. Burm. *at* Steph. *et* codd. Servil. *Æneam* aliquot, hinc Parrhas. *Æneam in sua regna r.*—215. *At nunc* Hamb. pr., male. v. Burm.—216. *M. m. barba* Nonius in *subnixus*. *Mæonia* male vulgo scribitur.—217. *Subnexus* Leid. un., et sic jam Gevart. et Salmas. maluerant. Adde Ruæum, Cuninghamum. Pugnant contra Heins. h. l. et Gronov. Diatr. in Stat. c. 54. *Subnexus* in Statio etiam Marklandus probabat, Sylv. v, 3, 115, et multa pro hac lectione afferri possunt. cf. inf. x, 137 et 138, aliaque loca in Indice. Potest tamen *Subnixus* exquisitius dictum videri. vid. Not.; quodcumque enim subligatam sibi habet aliquam rem, illud *subnixum* ea re videri potest. *raptu* ms. Georg. Fabric. et pr. Rottend. a m. sec. Certe *raptum* hoc sensu accipiendum. *rapta* Zulich. id est, stuprata. cf. Burm.—218. *flammam* conj. Voss., sed v. Burm. *movemus* pr. Hamburg. —219. Hic versus deerat alteri Menag. et poterat, Burmanno judice, abesse; sed tuetur eum Macrob. III Sat. 2 et inf. VI, 124 idem fere versus. *arasque*

NOTÆ

215 *Paris, &c.*] Æneam vocat Paridem, id est, mollem: de eo Æn. I. 31. Propthereaque Athenæus l. I. notat Homerum nemini heroum usum unguentorum, præterquam Paridi, tribuisse: erat autem usus ille præcipue in capillis: unde mox addit, *crinemque madentem. Semiviro comitatu.*] Alludit ad morem Phrygum, apud quos insignis erat cultus Deæ Cybeles, cujus sacerdotes exsecabantur, unde molles et effœminati evadebant, vocabanturque *Galli*.

216 *Mæonia mitra, &c.*] Lydi ex Strabone, l. XIII. Priami tempore vocabantur Μήονες, *Meones*, vel Μαίονες *Mæones:* paulo post *Lydi*, a Lydo rege, Herculis nepote. Æn. II. 781. *Lydia* porro, Asiæ Minoris mediterranea regio est, quæ a poëtis solet Phrygiæ annumerari, ex eodem Strabone l. XIV. Ad orientem ac septentrionem habet Phrygiam Majorem; ab occidente Æolidem: flumina *Pactolum* et *Hermum*, aureis arenis insignia: montem *Tmolum*, vino et croco celebrem: unde regio tota divitiis deliciisque nobilis fuit. Illic in usu erat *mitra*, pileum muliebre, incurvum: baccis insigne, ac redimiculis vinculisque, quibus mento subligabatur.

217 *Subnixus*] Servius interpretatur, *crinem unguentatum subnixum habens*, vel, *fiducia elatus*. Turnebus explicat, *sub mitra crinem ac mentum subjectum habens*.

218 *Famam inanem*] Qua dicor filius tuus, rex Libyæ, conjux Didonis futurus.

219 *Arasque tenentem*] Mos supplicantium ac sacrificantium: unde Varro apud Macrobium l. III. 2. ait *aras* dictas olim esse *asas*, quasi *ansas*, qui-

Audiit omnipotens, oculosque ad mœnia torsit
Regia, et oblitos famæ melioris amantes.
Tum sic Mercurium alloquitur, ac talia mandat:
Vade age, nate, voca Zephyros, et labere pennis;
Dardaniumque ducem, Tyria Carthagine qui nunc
Expectat, fatisque datas non respicit urbes,
Alloquere, et celeres defer mea dicta per auras.
Non illum nobis genetrix pulcherrima talem
Promisit, Graiumque ideo bis vindicat armis:
Sed fore, qui gravidam imperiis belloque frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri

flexit oculos ad urbem regiam, et ad amantes negligentes famæ honestæ. Tunc sic loquitur ad Mercurium, et imperat talia: Vade age, fili, advoca Zephyros, et descende alis; et alloquere Trojanum ducem, qui nunc moratur in Tyria Carthagine, nec considerat urbes a fatis sibi *concessas: et porta per levem aërem mandata mea. Mater ejus formosissima non eum nobis pollicita fuerat talem, nec eam ob rem bis eripuit* eum *e Græcorum armis: sed* pollicita fuerat hunc *futurum qui possideret Italiam plenam regnis, et belli cupidam:* qui *probaret originem suam* esse *e nobili sanguine*

Witt. et ed. Ven. cum Goth. sec.—220. *audIt* Franc., ut inf. 672. *cultusque* pr. Hamb. pro var. lect. *ad devia* sec. Hamb.—221. *ovantes* Leid.—222. *Tum* Heins. e codd. post Pier. alii *Tunc*. *cui talia* sec. Moret.—223. *Zephyros, elabere* Franc. *pinnis* Medic. et Gud.—225. *datis* pr. Rottend. vide lib. I, 382, porro *perspicit*, *prospicit*, *aspicit* passim in codd. Pier. Heins. et Burmann. et nostris. cf. mox v. 236.—226. *refer* alter Hamburg. *mea jussa* Ven. *mandata* edd. aliquot vulgg.—227. *genetrix nobis* Wall. Goth. sec. Erf.—229. *belloque* Parrhas. *furentem* Wall.—230. deest *a* in multis Pier. et Heins. et al.

NOTÆ

bus vasa teneri solent; quemadmodum *Valerii* et *Furii*, prius dicebantur *Valesii* et *Fusii*.

222 *Mercurium*] De eo, infra 238, &c. Æn. I. 301. De *Zephyris*, ventis occidentalibus, Ecl. v. 4. De *Dardaniis*, Trojanis, Æn. I. 239. De *Tyria Carthagine*, supra in argumento.

228 *Bis vindicat armis*] Æneam Venus bis e Græcorum armis eripuerat. *Primo* quando Diomedes, in Trojana obsidione, Æneam saxo ita percussit, ut is in genua prolapsus haud dubie occidendus fuisset, nisi Venus eum peplo circumfusum eripuisset morti, Iliad. v. 315. *Secundo* quando Æneas, matris consilio et auxilio, e Trojano incendio ereptus et ad fugam incitatus est, Æn. II. 619. Neque enim iis assentior, qui explicant de ejus congressu cum Achille, ubi a Neptuno morti ereptus est, Iliad. xx. 290. Namque hanc ei opem non Venus, sed Neptunus contulit.

229 *Gravidam imperiis*] Variis regnis regibusque distinctam ac plenam: qua forma dixit, Ge. II. 5. 'pampineo gravidus autumno Floret ager.' De *sanguine Teucri*, Trojanorum parentis, Æn. I. 239. De *orbis* imperio Trojanis Romanisque promisso, Æn. I. 282.

Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
Nec super ipse sua molitur laude laborem:
Ascanione pater Romanas invidet arces?
Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur?
Nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?
Naviget. Hæc summa est; hic nostri nuntius esto.
Dixerat. Ille patris magni parere parabat
Imperio: et primum pedibus talaria nectit
Aurea: quæ sublimem alis, sive æquora supra,
Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.
Tum virgam capit: hac animas ille evocat Orco

Teucri, et subjiceret imperio suo *totum orbem. Si nullus splendor tantorum factorum* hunc *movet, nec suscipit ipse laborem ad suam laudem: an pater invidet Ascanio Romanam urbem? Quid parat? aut qua spe manet apud gentem inimicam? nec cogitat posteritatem Italicam, et campos Lavinios? Navim conscendat: hæc* est *summa, hic sit* illi *nuntius* a *nobis. Sic locutus erat. Mercurius parabat se ad obediendum jussis magni patris: et primo subligat talaria aurea; quæ, seu supra mare, seu supra terram, ferunt pennis* eum *volantem pariter cum rapido vento. Deinde accipit virgam: per hanc ille educit ex Inferis animas pallidas, alias dejicit*

v. sup. v. 191. *ab s.* Nonius. cf. Heins.—232. *Quod si nulla movet* Witt. ex v. 272.—233. *ille* Wall. *sua* deest Dorvill. *suum* Arusian. Mess., sed mendose. *laborum* Medic. a m. pr. et Gud., et v. 273 Parrhas. *dolorem* Goth. tert.—234. *indicet arces* Goth. tert.—235. *in* abest in nonnullis. v. Burm.: in tert. Goth. expunctum a m. sec.—236. *Hæc pr.* Goth. sec. *conspicit* Hugen. vide ad v. 225. *Lavinaque* Sprot. et Exc. Burm. v. ad I, 2. *et* pro *nec.* v. Burmann. ad Ovid. Met. III, 492.—237. *hoc summa est* emendabat Heumannus, docte quidem, sed frustra. v. Burm. idem *hic nostri nuntius esto*, ut ab alia manu adjecta recidebat, adversante et hic Burmanno. Sed neuter videt, *nuntium* h. l. esse non narrantem, sed id quod nuntiatur. *hæc summaque* Dorvill. *heic* Commelin. *hinc n.* Oudart. et Zulich.—238. *volebat* sec. Moret. v. inf. 390.—239. *et* abest ab Hamb. sec. *primo* Goth. tert. *Imperiis, primum* Hamb. pr. Leid. a m. sec.—240. *æquora juxta* mss. ap. Macrob. v, 6, ex v. 255 puto.—241. *flumine* tert. Rottend. *fulmine* alter Hamb. *portent* Medic. a m. pr. et alii duo Heins.—242. *rapit* Menag. pr. *ille vocat* una

NOTÆ

234 *Ascanione, &c.*] De eo, Æn. I. 271. Albam condidit, unde prodiit *Roma* per *Romulum*, Albanorum regum sobolem. Æn. I. 273. 278. De *Ausonia*, Italia, Æn. III. 171. De *Lavinio*, ab Ænea condita urbe, Æn. I. 6.

239 *Talaria*] Calceamenta alata Mercurii: quæ Valerius Flaccus vocat *plantaria*; Statius *alas plantares*.

242 *Virgam*] Quam dono vicissim accepit ab Apolline Mercurius, cum ei lyram dedisset. Hac instructus cum abiret in Arcadiam, incidit in serpentes duos ad pugnam comparatos, projectaque virga statim compescuit. Unde pacis symbolum evasit virga illa duobus implexa serpen-

Pallentes; alias sub Tartara tristia mittit;
Dat somnos adimitque, et lumina morte resignat.
Illa fretus agit ventos, et turbida tranat
Nubila. Jamque volans apicem et latera ardua cernit
Atlantis duri, cœlum qui vertice fulcit;
Atlantis, cinctum assidue cui nubibus atris

ad tristes Inferos, præbet aufertque somnos, et ex *morte aperit oculos. Hac instructus pellit ventos et trajicit turbidas nubes. Jamque volans videt cacumen et excelsa latera duri Atlantis, qui capite sustinet cœlum: Atlantis, cui caput piniferum, sem-*

vocali elisa Longob. Pierii, et Mentel. pr.—243. *sub Tartara tristia.* Ordinem Burm. e codd. Pier. Heins. et suis restituit. Adde fragm. Vatic. Alii *sub tristia T.*—244. *limina* Gud. et Rottend. pr., quod Burm. arripit et probat, ut Mercurius defunctorum animabus resignet et aperiat limina Inferorum. Verum ita nec diversum hoc ab illis: *sub Tartara tristia mittit;* nec *limina* absolute ita de inferis locis dici posse videntur. cf. Not. Nec quicquam proficis, si *nocte resignat* legeris; nam et hoc ipsum esset otiosum post *dat adimitque.* In fragm. Vatic. totus versus ad calcem pagellæ erat ascriptus. Equidem malim hemistichium abesse: *et lumina morte resignat:* quocumque te interpretatione vertas, sententia est a loco aliena.—245. *transnat* Zulich. et Wall. cum nonnullis Pier.—247. *fulsit* aliquot Burm.—248. *Atlanti* Ven. et Goth. tert. a m. sec. *qui nubibus* Montalb., sed *cui* Prudentii quoque imitatione

NOTÆ

tibus: quam Græci legatis suis dabant, ad pacem et securitatem; vocabantque *κηρύκιον*, quia *legati κήρυκες*; ex qua voce Latini virgam ipsam appellaverunt, cum aliqua literarum deformatione, *Caduceum.* De *Orco* qui pro Inferis sumitur, Ge. I. 277. De *Tartaro,* profundissimo Inferorum loco, Ge. I. 36.

244 *Lumina morte resignat*] I. Explicat Servius, *claudit:* male: cum opponantur *resigno* et *signo,* id est, *sigillis munio, claudo.* II. Explicat Turnebus, *aperit in busto:* idque haurit e Plinio l. XI. 37. ‘Morientibus *oculos* operire, rursusque in rogo patefacere, Quiritum magno ritu sacrum est: ita more condito, ut neque ab homine supremum eos spectari fas sit; et cœlo non ostendi, nefas.’ Hoc igitur officium tribuit Mercurio: sed quia solebat id fieri a cognatis, antequam busto cadaver imponerent: ideo III. Explico, *aperit oculos ex morte;* id est, *revocat e morte corpora:* quod quintum officium a primo distinguitur: primum enim est, *quod animas ex Orco evocet,* sive ut Jovi sistat, sive ad alia ministeria: quintum est, quod *corpora ipsa revocet a morte, oculosque corporis aperiat.*

247 *Atlantis*] *Atlas* mons Africæ maximus, nivoso semper cacumine, Mauritaniam a Libya interiore dividens; et ad oceanum occidentalem desinens: hujus longa series dicitur ab Hispanis *Montes Claros.* In hunc dicitur Atlas rex Mauritaniæ commutatus a Perseo, aspectu Medusei capitis, quod is eum excipere hospitio noluisset: cum autem esset idem Atlas astrologiæ peritissimus, cœlum dictus est humeris sustinere. Hic a Virgilio describitur, quasi hominis figuram adhuc retinens.

Piniferum caput et vento pulsatur et imbri;
Nix humeros infusa tegit; tum flumina mento
Præcipitant senis, et glacie riget horrida barba.
Hic primum paribus nitens Cyllenius alis
Constitit: hinc toto præceps se corpore ad undas
Misit; avi similis, quæ circum littora, circum
Piscosos scopulos, humilis volat æquora juxta.
* Haud aliter terras inter cœlumque volabat;
* Littus arenosum Libyæ ventosque secabat
* Materno veniens ab avo Cyllenia proles.

per circumdatum nigris nubibus, tunditur ventis et pluviis: nix superjecta tegit humeros: præterea fluvii devolvuntur e mento senis, et barba horrida concrescit glacie. Hic primo stetit Mercurius contendens alis æqualibus; hinc delapsus toto corpore se impulit ad undas: similis volucri, quæ circa littora, circa rupes piscosas volat demisse prope mare. Non aliter proles Cyllenia veniens ab Atlante *avo materno, volabat inter cœlum et terram, scindebat aërem et littus arenosum Libyæ.*

firmat Heins. *cum* s. Beda ap. eund.—249. *Pinniferum* Gud. et duo Leid. *Penniferum* tert. Rottend. *et cœlo* Parrhas. a m. pr. *quassatur* apud Bedam et in binis Moret. ac Donato. Hinc et emendatio Heinsiana in Silio I, 206 loco hinc expresso firmari poterat, aut, si firmata satis esset, eandem lectionem in Virgilio stabilire. *imbre* Beda et Goth. sec. *igni* Goth. pr.—250. *flamina* Goth. pr.—251. *regit* Gud. *rigat* tert. Rottend.—252. *Sic et Cyllenius heros* Wall. *Nec paribus primum* Dorvill. *quamvis hic vertice cœli* Lutat. ad Statium, sed ex lib. I, 225, uti Burm. vidit.—253. *hic t.* duo Burm. *tanto* Goth. pr. *pectore* Ven.—254. *circum quæ* Parrhas. et sic Cuningh. e codd. Markland.—255. *contra juxta* Dorvill. et omissum *humilis*. vid. Burmann.—256. 257. Ingrati versus, et sono in voce extrema eodem bis redeunte, et impedita verborum structura. Haud facile fuit qui Maronem legeret, quin ad hos versus offenderet. De structura v. Not. In codd. Medic. et multis aliis Heinsii et Burm.: *ac Libyæ*, vel *et L.*, at Gud. a m. pr. cum aliis *ad Libyæ*, quod Brunckium prætulisse video. *ventoque* Ven. Sed hæc parum juvant. Heins. conj. *cœlumque volatu*, vel *volando*. Elegantior est Bentleii emendatio ad Horat. I Od. 34 *legebat*. Tan. Faber versum alterum: *Littus arenosum* jugulabat, qui et Zulich. deest: verum, si hunc solum sustuleris, sententia manca relinquitur. Debet enim Mercurii volatus juxta mare ac littus declarari. Sunt tandem codd. Pierii et Heinsii et bini Gothani, cum Erf. a m. sec., in quibus versus *Materno veniens* præponitur alteri: *Littus arenosum;* hoc arridebat Heinsio, cum sic ingratus sonus tollatur. At Burm., qui docte de hoc loco egit, vulgatum ordinem (cujus etiam in fragm. Vatic.

NOTÆ

252 *Cyllenius*] Atlas hic septem Pleiadum pater fuit, Ge. I. 138. Harum una *Maia* Mercurium peperit ex Jove, in vertice *Cyllenes*, Arcadiæ montis. Unde Atlas dicitur Mercurii *avus maternus*, id est, avus Mercurii ex parte matris.

254 *Avi similis*] Comparatio illa habitusque Mercurii est ex Homero, Odyss. v. 43. Avem vocat Homerus *Laron*, quæ vel est fulica, *foulque*, vel ciconia, vel alia; de ea enim varie disputatur.

Ut primum alatis tetigit magalia plantis :
Æneam fundantem arces ac tecta novantem
Conspicit ; atque illi stellatus iaspide fulva
Ensis erat, Tyrioque ardebat murice læna,
Demissa ex humeris : dives quæ munera Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro ;
Continuo invadit : Tu nunc Carthaginis altæ

Statim atque alatis pedibus attigit casas ; vidit Æneam fundantem arces, et reparantem tecta : illi autem erat ensis interpunctus iaspide fulva, et toga rubescebat ex *Tyria purpura pendens ex humeris : quæ ornamenta fecerat opulenta Dido, et distinxerat telas subtili auro. Statim aggreditur* eum his verbis : *Tu nunc statuis*

---

vestigia visuntur) tuetur similium versuum exemplo, inprimis lib. x, 213, 214. Ita maneret saltem hoc : esse versus similes in Virgilio, non minus male cusos. Præstat dicere, esse versus Virgilii, sed manum ultimam eos haud esse expertos. At nec minus probabilitatem habet illud, non modo unum vel alterum, sed omnes tres versus : *Haud aliter. Littus a. Materno v.* deberi inepto interpolatori, qui desiderabat comparationis apodosin, qua illa ad Mercurium transferretur. Sunt autem versus tam jejuni et salebrosi, ut vix de fraude facta dubitare liceat. Habeo quoque assentientem hac in re sagaciss. virum Jac. Bryant : nec vereor, quin idem sensuri mecum sint viri docti, qui hæc legunt.—258. In nonnullis desiderari hunc versum, notavit Ge. Fabric.—259. *allatis* duo Burm., item *mapalia.*—260. *tela n.* ed. D. Heins. operarum vitio.—261. *ac illi* Goth. tert. ; an *ecce illi? fulvo* Erf. In reliquis libri nil mutant. Sed defuit, arbitror, et his manus secunda poëtæ ; et Tucca cum Vario versus inchoatos coagmentarunt ; finierat forte poëta alterum locum in *Conspicit.* tum alter ascriptus erat : *illi stellatus i. f.*—262. *lana, luna, leva* aberrant in *læna.*—263. *Dimissa* multi, ut solent. cf. Burm.—265.

NOTÆ

259 *Magalia*] Casas pastorum Libyæ, de quibus Ge. III. 340.

261 *Stellatus iaspide fulva*] Capulus gladii cum vagina, gemmis, quasi stellis interpunctus. De *iaspidis* pretiosi lapilli coloribus multa Plinius l. XXXVII. 9. Nulla tamen fulva tota agnoscitur : sed, aureo tantum distincta quasi pulvere. *Fulvus* autem color mixtus est ex rufo et viridi, qualis est in leonibus.

262 *Tyrio murice læna*] *Læna :* Nonnio vestimentum est militare, quod supra omnia vestimenta assumitur ; sed facile errare potuit, et *lænam* cum chlamyde confundere : si quidem Varroni, Festo, atque aliis *læna*, vestimentum est duplex, instar duarum togarum ; atque adeo oblongum, et bello parum commodum. Sacerdotalis fuit vestis : unde Popilius *Lænas* appellatus est, quod ea indutus exisset e sacrificio ad seditionem sedandam. Hyberna etiam videtur fuisse ob densitatem : quare tum conveniens erat Æneæ, qui in hyeme versabatur, infra 309. 'hyberno moliris sidere classem :' nomen vel a *lana* multa, juxta Varronem ; vel juxta Plutarchum, a Græca voce χλαῖνα, quæ vestis erat ejusdem usus, χλιαίνω enim est *calefacio.* De *Tyrio murice*, purpura, Ge. II. 506. De *Olympo*, Thessaliæ monte, qui pro cœlo sumitur, Ecl. v. 56.

Fundamenta locas, pulchramque uxorius urbem
Exstruis? heu regni rerumque oblite tuarum!
Ipse Deum tibi me claro demittit Olympo
Regnator, cœlum et terras qui numine torquet;
Ipse hæc ferre jubet celeres mandata per auras:
Quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
Si te nulla movet tantarum gloria rerum,
Nec super ipse tua moliris laude laborem;
Ascanium surgentem, et spes heredis Iuli
Respice; cui regnum Italiæ Romanaque tellus
Debentur. Tali Cyllenius ore locutus
Mortales visus medio sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
  At vero Æneas aspectu obmutuit amens,
Arrectæque horrore comæ, et vox faucibus hæsit.
Ardet abire fuga, dulcesque relinquere terras,

fundamenta altæ Carthaginis, et condis pulchram urbem uxori serviens, heu! immemor regni tui et rerum tuarum. Ipse rex Deorum, qui potestate sua *vertit cœlum et terras, misit me tibi e cœlo splendido: ipse imperat* me *portare hæc* sua *mandata per levem aërem: quid paras? aut qua spe perdis otia in Libyca regione? Si nullus splendor tantarum rerum te movet; nec suscipis ipse laborem ad tuam laudem; attende* ad *Ascanium crescentem, et* ad *spes heredis Iuli: cui imperium Italiæ et Romana terra debentur. Talibus verbis locutus Mercurius fugit aspectum humanum* in *medio sermone, et procul abiit ex oculis in levem aërem. At vero Æneas stupefactus visu, obmutuit, et capilli* præ *horrore arrecti* sunt, *et vox stetit* in *gutture. Cupit exire fugiendo et deserere gratam regionem,*

vadit tert. Rottend. a m. pr.—267. *Construis* Zulich.—268. *claro tibi me* Menag. pr. *dimittit* multi et hic.—269. *ac terram, et terram* alii ap. Heins. *qui fulmine* Parrhas.—270. *celsas* sec. Rottend.—271. *Quis* Gud. *t. omnia* ed. Ven., male.—273. *Ne s.* Exc. Burm. *sua* Mentel. pr. Totus versus abest a Medic., cum quo convenit Goth. tert., in nonnullis manu secunda insertus aut margini ascriptus. Apud Pompon. Sab. legitur: "*Nec super* secundum Apronianum." Videtur aliquid excidisse. Nam corrector ille Virgiliani operis (v. Tom. I. post præf. de cod. Mediceo) versum hunc resciderat, ut ex Medicei codicis lectione apparet. Vss. 271—275 facti ad vss. 232—236. Pierius nil de suis monuit; qui adeo nihil novasse videntur.—274. *spes surgentis* pr. Hamb. Dorvill. ex lib. X, 524, aut potius ex anteced. verbis.—276. *Debetur* Hugen. et pr. Rottend. a m. pr. v. IX, 619. *voce locutus* Dorvill. *C., o. l. Mortalis* Ge. Fabric. in ms. junctum viderat. *in sermone* aliquot Burm. *relinquit* Exc. Burm.—278. *invanuit* Hugen. *umbram* Ven.—279. *obm. uno* alter Menag.—280. *Erectæque* pr. Hamb. pro var. lect. v. inf.

NOTÆ

275 *Regnum Italiæ Romanaque tellus*] Tellus, Romana olim dicenda; supra 234.

Attonitus tanto monitu imperioque Deorum.
Heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem
Audeat affatu? quæ prima exordia sumat?
* Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
* In partesque rapit varias, perque omnia versat.
Hæc alternanti potior sententia visa est:
Mnesthea Sergestumque vocat, fortemque Cloanthum;
Classem aptent taciti, socios ad littora cogant;
Arma parent, et, quæ sit rebus causa novandis,
Dissimulent; sese interea, quando optima Dido
Nesciat, et tantos rumpi non speret amores,
Tentaturum aditus, et quæ mollissima fandi
Tempora, quis rebus dexter modus. Ocyus omnes
Imperio læti parent, ac jussa facessunt.
  At regina dolos (quis fallere possit amantem!)

territus tanto monito et jussu Deorum. Heu! quid faciat? quo alloquio audeat circumvenire reginam amantem? unde capiat primum initium? et nunc huc, nunc illuc distrahit animum, et trahit in diversas partes, et volvit per omnia. Hoc consilium visum est melius ponderanti. Vocat Mnestheum, et Sergestum, et fortem Cloanthum: jubetque *ut instruant classem secreto, et congregent socios ad littus, et præparent arma; et celent, quæ sit causa mutandarum rerum: interim, dum bona Dido ignorat, et non suspicatur abrumpi tantos amores, se quæsiturum aditus, et quæ tempora loquendi* erunt *commodissima; quæ via negotii conficiendi tutissima. Celeriter omnes obediunt læti mandato, et exequuntur jussa. Sed regina præsensit fraudem (quis possit decipere amantem!) et cognovit prima*

v, 138.—282. *imperio monituque* ap. Priscian. lib. XI.—283. *agit* sec. Rottend. *quonam* tres Burm. et ita Nonius. *quonum* Leid.—284. *affatum* Exc. Burm. *et quæ* alii, sed sustulit τὸ *et* Heins., Pierianorum et suorum librorum auctoritate.—285. *Atque* omnes codd. et Schol. Cruqu. Horatii II Od. 16. Importunum tamen et forte ex lib. VIII, 20 illatum, ubi duo hi versus repetuntur. Placet Heinsii conj. *Utque animum.* Brunck. utrumque versum omisit, suo periculo.—286. deest Gud. a m. pr., item fragm. Vatic. a m. pr.—288. *fortemque Serestum* optimi libri Medic. Gud. et alii ap. Pier. et Heins. et fragm. Vatic. ac duo Goth., et potest vulgata ex lib. I, 510 repetita videri; unde etiam *Anthea* in nonnullos venit. *Mestea, Cloanta* al.—289. *aptant—parant* Goth. sec. et tert. *sociosque* vulgg., sed τὸ *que* sustulit Heins. post Pier. secundum codd. *ad limina* Exc. Burm.—290. *parant* alter Hamb. *et* abest ab ed. Junt. *et quæ rebus sit* Gud. cum fragm. Vatic. et binis aliis. Totum versum omittit alter Gudianus.—294. *quis* Heins. e libris, ut Virgilii mos fert. Vulg. *qui.*—295. *et j.* fragm. Vatic. *facescunt* Franc. *capessunt* pr. Hamb. pro var. lect.—296. *dolo* Ven. a m. sec., scilicet ut jungatur *dolo fallere; qui* Mentel. tert., ut sit *quomodo.*

NOTÆ

288 *Mnesthea, &c.*] Accusativus eo, deque *Sergesto*, et *Cloantho*, Æn. Græcus, pro Latino *Mnestheum*] De v. 116.

Præsensit, motusque excepit prima futuros;
Omnia tuta timens. Eadem impia Fama furenti
Detulit armari classem, cursumque parari.
Sævit inops animi, totamque incensa per urbem
Bacchatur; qualis commotis excita sacris
Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho
Orgia, nocturnusque vocat clamore Cithæron.
Tandem his Æneam compellat vocibus ultro:
Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum

tumultum futurum, metuens omnia vel *tutissima. Eadem Fama nuntiavit amanti, classem instrui, et parari discessum. Furit impos mentis, et inflammata bacchatur per totam urbem: qualis Baccha incitata quassatis simulacris, quando orgia triennalia stimulant* eam *audito Baccho, et Cithæron invitat* eam *nocturno tumultu. Denique ultro alloquitur Æneam his verbis: Etiamne, o perfide, sperasti posse celare tan-*

Verum sic sententia jugulatur. *posset* aliquot Burm.—297. *accepit* aliquot Pier.—298. *fata* Goth. tert. a m. pr. et Menag. pr. *furentis* Medic. a m. pr. et hoc illustrat Pompon. Sab. "Apronianus ait, *furentis*, sicque intelligit: eadem Fama furentis Didonis detulit armari classem." Etsi hic Apronianus illam lectionem non probasse, sed damnasse, videtur.—302. *Thyias* c. Brunck. recepi astipulante Medic. Pierii, fragm. Vatic. a m. pr. Gud. et Mentel. pr., et sic ex Velio Grammatico reponere volebat Pierius, recte puto; etsi prior in *θύω* natura longa est. cf. Burm. h. l. et Bentl. ad Horat. II Od. 19, 9. Est Θυιὰς, ut Θυιάσιν ὠμοβόροις ἴκελαι. Apollon. Rh. I, 636. *Thyas* vulgo, ut plerumque; sic et *Harpya* male pro *Harpyia. Theias, Thias* alii vitiose, uti mox *triaterica, triatericha. stimulat* Dorvill. a m. sec. *trepidant tr.* Velius Longus ap. Heins. *Bacchi* fragm. Vatic., sed *o* ascripta.—303. *nocturnisque* Burm. e Lutatio. *nocturnosque* Gud. *nocturnoque* Erf., quod ferri posset. *Cithero*

NOTÆ

301 *Bacchatur, &c.*] Didonem comparat Bacchi comitibus fœminis: quæ ipsum ex India victorem temulentæ sequebantur, lynces ac tigres ejus currui subligatas commovebant, coronatæ pampino, thyrsis armatæ sive hastis pampino atque hedera implicatis. Hinc I. *Bacchæ* vocatæ sunt, et *Thyades*, a *θέω curro*, vel a *θύω sacrifico, impetu feror*. II. Harum exemplo, sacra sibi a mulieribus fieri deinceps voluit, quæ dicta sunt *ὄργια*, *Orgia* ab *ὀργὴ ira*, quia cum furore peragebantur. III. Cithæron sacris illis celebris, mons Bœotiæ, pars Parnassi, ut quibusdam videtur: et vero pars aliqua Parnassi dicata fuit Baccho, Ecl. VII. 25. IV. Sacra illa inprimis tertio quoque fiebant anno; et Athenienses ante institutas Olympiadas, per Dionysia sive Bacchica festa solebant tempora distinguere: vocabantque festa illa *τριετηρικὰ, trieterica*, id est *triennalia*, a *τρία*, et *ἔτος annus*. V. Noctu fiebant: unde dicebantur *νυκτήλια, nyctelia*, a *νὺξ, νυκτὸς nox*. VI. *Commotis sacris*: id est, vel quassatis thyrsis, sacris Baccho hastis, de quibus Ecl. V. 29. vel commoto, quod circumferebant, Bacchi simulacro: unde Horatius Od. l. I. 18. 11. 'non ego te, candide Bassareu, Invitum quatiam.'

305 *Dissimulare, &c.*] Tres habet partes hæc oratio. PROPOSITIONEM,

Posse nefas? tacitusque mea decedere terra?
Nec te noster amor, nec te data dextera quondam,
Nec moritura tenet crudeli funere Dido?
Quin etiam hyberno moliris sidere classem,
Et mediis properas Aquilonibus ire per altum,
Crudelis? Quid? si non arva aliena domosque
Ignotas peteres? et Troja antiqua maneret?
Troja per undosum peteretur classibus æquor?
Mene fugis? Per ego has lacrymas, dextramque tuam te,
(Quando aliud mihi jam miseræ nihil ipsa reliqui)
Per connubia nostra, per inceptos hymenæos;
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
Dulce meum: miserere domus labentis, et istam,

tum crimen; et tacitus abire e mea regione? Nec te amor noster, nec te dextra olim data, nec Dido retinet peritura crudeli morte? Imo etiam struis classem hyemali tempore, et properas navigare per mare inter medios Aquilones, crudelis! Quid? si non quæreres regionem externam et sedes incognitas, sed si vetus Troja staret: an classe peteretur a te Troja per mare procellosum? An fugis me? ego oro te per has lacrymas et dexteram tuam (siquidem ipsa nihil aliud reservavi mihi jam miseræ) per conjugium nostrum, per nuptias inchoatas; si bene merui quicquam de te, aut si quicquam meum fuit gratum tibi: miserere domus meæ *cadentis; et, si quis adhuc*

Wall.—306. *discedere* multi ap. Burm. et duo Goth.—308. *vulnere* Exc. Burm.—309. *moliri* Medic. cum aliis Heins., ut jungatur cum *properas*; non male.—310. *In mediis* pr. Hamb. *per Austrum* Goth. sec.—311. *arma* Goth. sec. a m. pr. cf. ad I, 554. *domusque* aliquot Pier.—312. *si Troja* Goth. tert., satis bene.—314. *tuamque* multi ap. Burm. sed haud dubie vitiose. *te* Aproniani lectionem esse, Pompon. Sab. monuit.—315. *relinqui* Franc. Versus deerat Parrhas., at Venetus ei præponit alterum: *Per connubia n.*—316. *inceptosque* ali-

NOTÆ

qua constituit non esse Æneæ clam fugiendum, idque per interrogationem duobus primis versibus comprehendit. CONFIRMATIONEM per quinque rationes 1. est *Amor*. 2. *data dextera* et fides. 3. Pietas in morituram *crudeli funere*. 4. Incommoda itineris, *hyberno sidere*. 5. Comparatio a majori ad minus: Non peteres Trojam hac tempestate, ergo multo minus *arva aliena* et *domos ignotas*. PERORATIONEM, sive affectuum commotionem, in qua maxima vis est. Nam, 1. Obsecrationes adhibet per sacratissima et carissima quæque. 2. Commemorat beneficia, odium exterorum et suorum, extinctum pudorem, famam amissam. 3. Exponit solitudinem suam et pericula, quibus ad mortem certissime adigetur. 4. Videtur aliquid Æneæ concedere, ut vicissim aliquid obtineat; precaturque saltem ut expectet, dum aliqua sibi supersit ex eo soboles.

310 *Aquilonibus*]. De iis septentrionalibus ventis, Ecl. VII. 51. De *Hymenæis*, Ge. III. 60. De *Nomadibus*, qui et *Numidæ* dicuntur, supra 40. De *Pygmalione*, 44. De *Iarba*, 36.

Oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.
Te propter Libycæ gentes Nomadumque tyranni
Odere; infensi Tyrii; te propter eundem
Extinctus pudor, et, qua sola sidera adibam,
Fama prior; cui me moribundam deseris, hospes?
Hoc solum nomen quoniam de conjuge restat.
Quid moror? an mea Pygmalion dum mœnia frater
Destruat, aut captam ducat Gætulus Iarbas?
Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles; si quis mihi parvulus aula
Luderet Æneas, qui te tamen ore referret;
Non equidem omnino capta ac deserta viderer.
  Dixerat. Ille Jovis monitis immota tenebat
Lumina, et obnixus curam sub corde premebat.
Tandem pauca refert: Ego te, quæ plurima fando

aditus est *precibus, precor depone hoc consilium. Propter te populi Libyæ et reges Numidarum oderunt* me, *et Tyrii infensi* sunt mihi: *propter eundem te pudor periit, et prima fama,* per *quam unicam attingebam astra: cui relinquis me morituram, o hospes? siquidem hoc unum nomen superest de conjuge. Quid expecto? an ut Pygmalion frater diruat muros meos? aut Iarbas Gætulus trahat* me *captivam? Saltem si ante fugam aliqua proles mihi suscepta fuisset de te, si parvulus aliquis Æneas mihi luderet* in *aula, qui te tantummodo vultu repræsentaret: equidem non plane viderer decepta aut derelicta. Sic locuta fuerat. Ille jussu Jovis tenebat immotos oculos, et obstinatus coërcebat curam in animo. Tandem reposuit hæc pauca:*

---

quot Burm.—320. *Libyæ* pr. Moret. et sic Arusian. Messius ap. Heins. *Libie* Dorvill. *Numadumque* multi et *Numidumque.* Hoc jam Pierius præferebat. Sed Græcum poëtæ haud dubie placuit. *Numidæque* sec. Moret. cf. inf. 535 et al.—321. *et te* pr. Hamb.—323. *Cur me* duo Burm., male. *moriturum* legitur ap. Priscian. lib. XIII, aliter scripti.—326. *Destruit* pr. Moret. et Exc. Burm. *an captam* sec. Moret.—328. *parvus in aula* tres Heins., sed vulgatam tuetur Juvenalis imitatio Sat. v, 138 *nullus tibi parvulus aula Luserit Æneas;* et Catulli exemplum LVIII, 216.—329. *qui te tamen* e Medic. et aliis præstantioribus etiam Pier., et Arusiano Messio, Heinsius, post Bened. Vulgo: *qui te tantum,* alii *qui tantum te.*—330. *aut* alii codd. et edd. ante Heins. *ac destructa* Puget. *videret* Menag. alter.—331. *invicta* Goth. tert., non inficete.—332. *te-*

NOTÆ

333 *Ego te, quæ, &c.*] Tres habet partes Æneæ responsio. CONFESSIONEM acceptorum beneficiorum, pro quibus gratum animum pollicetur: idque locum habet exordii. NEGATIONEM furtivæ fugæ: immo et conjugii, quod legitimum non fuit, et sine solemnibus ceremoniis, supra v. 166. EXCUSATIONEM. 1. Quia primum ipsius consilium fuit Trojam instaurare in Phrygia: quo in flexu rerum, conjux Didonis esse non poterat. 2. Quia Dii in Italiam ipsum etiam repugnantem miserunt; quod alterum fuit con-

Enumerare vales, nunquam, regina, negabo
Promeritam; nec me meminisse pigebit Elissæ;
Dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
Pro re pauca loquar. Neque ego hanc abscondere furto
Speravi, ne finge, fugam; nec conjugis unquam
Prætendi tædas, aut hæc in fœdera veni.
Me si fata meis paterentur ducere vitam
Auspiciis, et sponte mea componere curas:
Urbem Trojanam primum dulcesque meorum
Reliquias colerem; Priami tecta alta manerent;
Et recidiva manu posuissem Pergama victis.

Ego, o regina, nunquam negabo te meruisse de me *multa, quæ loquendo potes enumerare: nec me pænitebit recordari Elisæ; quamdiu ipse recordabor mei, dum anima movebit ista membra. Dicam pauca pro* statu *rei. Nec ego speravi tegere silentio* hanc *fugam, ne fingas* id tibi; sed etiam *nunquam prætexui faces maritales, aut veni* huc *ad has nuptias. Si fata permitterent me transigere vitam mea voluntate, et constituere negotia meo arbitratu: primo venerarer Trojanam urbem et dulces reliquias meorum, et starent alta palatia Priami, et manu condidissem victis Pergama*

nebat alter Hamb., sed v. lib. I, 211.—335. *nec te* Serv. ad I Æn. 74. *Elissæ* Heins. cum Mediceo et melioribus; et sic Græcis Ἔλισσα. Vulgg. *Elisa*.—336. *Dum meminisse* Wall. *regit* Heins. e Medic. et aliis. Vulgo *reget*, alii *regat*. tert. Moret. *regis*.—337. *Pro te* ed. Dan. Heinsii, male. v. Burm. *loquor* sec. Rottend. et tres Burm. *ego* deest ibidem in nonnullis. *furtim* pr. Moret., ut alibi. cf. Burm.—338. *nec finge* tres Burm. cum Goth. tert. *ne conj.* Exc. Burm.—339. *haud hæc* Goth. pr.—340. *voluissent d.* unus Pierii.—341. *aut sponte* Hamb. alt. *meas* idem cum aliquot aliis. *deponere* Vratisl.—343. *et* ante *Priami* secundum codd. Pierii et suos sustulit Heins.—344. Si *Aut r.* legas, sententias aliter jungere licet: *Priami t. a. manerent, Aut r.* ad mei animi votum, aut superesset Troja, aut a me restitueretur. *redivivа* ali-

NOTÆ

jugii obstaculum. 3. Comparatione a pari; quia si Diis ipsa paruit, et eorum jussu Carthagine detinetur, quidni ipse sequatur Deos in Italiam? 4. Quia cogitur iis obsequi, et paternæ umbræ et ipsius Mercurii admonitu. 5. Quia fatis jubetur Ascanio regnum parare, quo careret in Libya, ubi regnum ad suam ex Didone sobolem pertineret. Fatendum tamen orationem illam, si Deorum jussa excipias, sane esse subfrigidam.

340 *Meis Auspiciis*] Mea voluntate atque sponte, meo arbitratu. Mos enim erat veterum, ut gravius nihil nisi prius captatis auspiciis susciperent. Atque ita non suis auspiciis rem gerere, est non sua voluntate.

344 *Recidiva*] Alii explicant *restituta*, et post excidium redeuntia: quomodo *recidivæ febres* dicuntur. Sed puto *recidivas febres* ideo dici, quia in eas *recidimus*; atque ita semper *casum* significare. Igitur *recidiva* simpliciter interpretor *caduca* sive *cadentia*. Quod si *recidiva* casum iteratum notant; puto allusum ad geminam Trojæ expugnationem, primam ab Hercule, alteram a Græcis. Æn. III. 476.

Sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo,
Italiam Lyciæ jussere capessere sortes.
Hic amor, hæc patria est. Si te Carthaginis arces
Phœnissam, Libycæque aspectus detinet urbis:
Quæ tandem, Ausonia Teucros considere terra,
Invidia est? Et nos fas extera quærere regna.
Me patris Anchisæ, quoties humentibus umbris
Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,
Admonet in somnis et turbida terret imago.
Me puer Ascanius, capitisque injuria cari,
Quem regno Hesperiæ fraudo et fatalibus arvis.

caduca. Sed jam Gryneus Apollo magnam Italiam, Lyciæ oracula Italiam imperaverunt me quærere: hic est amor, hæc patria. Si munimenta Carthaginis, et visus Libycæ urbis retinet te Phœnissam: quæ demum est tibi *invidia*, quod *Trojani sedeant* in *Italica terra? licet nos quoque quærere regna externa. Umbra aspera Anchisæ solicitat me in somnis, quoties nox tegit terras humidis tenebris, quoties lucida sidera oriuntur.* Solicitat *me puer Ascanius, et injuria* facta *dilecto capiti* ejus, *quem privo regno Italiæ et terris fatalibus. Nunc etiam nuntius*

quot Pier., solenni varietate.—345. *Grineus, Crineus, Cryneus*, passim scribitur vitiose. Est enim Γρύνειος. *Cirrhæus* pr. Hamb. pro var. lect., quod per se non malum esset, a Cirrha prope Delphos ductum. *crinitus* un. Guelpherb. in Exc. Sax.—346. *visere capess.* Goth. sec., inscitia librarii.—347. *hic patria est* tres Heins. *Carth. altæ* Ven. et Gud. pro var. lect.—348. *Libyæ* Dorvill. *affectus* Hamb. alt. *demeret* Servius *in nocis* (bonis) *et emendatis libris* legi testatur; quod J. Fr. Gronovio Obss. IV, 9. p. 130 et Heinsio arridebat. Sed illud dictum recte per se, alienum tamen a loci sententia, bene refellit Burm., et *detinet* tuetur tanquam quod proprium hac in re sit.—349. *Teucro* Hugen. *Troas* Ven. *consistere* duo Burm., perpetua variet. v. ad VI, 67.—353. *insomnis* una voce Franc. et Reg. v. ad II, 220. *noctis imago* Hugen., lapsu librarii.—354. *capitisque injuria sacri* Ven. et Vratisl.—355. *et*

NOTÆ

345 *Gryneus, &c.*] *Grynium*, in Æolide, Asiæ Minoris maritima regione, ad occidentem Lydiæ: ubi vetus oraculum, et templum Apollinis sumtuosum. Sic Strabo, l. XIII. De eo, Ecl. VI. 72. *Lycia*, ejusdem Asiæ Minoris regio ad meridiem, urbem habuit *Pataram*, ubi celebre etiam oraculum Apollinis, de quo supra 143. Hinc Apollo *Gryneus* et *Patareus* dictus est; et quanquam Æneas Phœbi monita de quærenda Italia, neque Pataræ accepisset; sed in insula Delo, apud Anium regem, Æn. III. 97. et in Epiro, apud Helenum regem, Æn. III. 381. per hæc tamen communia nomina *Grynei* et *Lycii*, unus idemque Apollo, ejusque oraculum, non locus significatur. Sic in ipso Delio templo, Apollinem nuncupat *Thymbræum*, cum Thymbra sit in Troade, Æn. III. 85.

346 *Sortes*] *Oracula*, quæ consulentibus, modo prospera, modo adversa, prout *sors*, sive fatum ferebat.

348 *Phœnissam*] Cum e Phœnicia oriunda sis. Æn. I. 450. De *Libya*, supra 36. De *Ausonia*, Italia, Æn. III. 171. De *Hesperia*, Italia, Æn. I. 534. De *Italia Ascanio promissa*, Æn. I. 270.

Nunc etiam Interpres Divum, Jove missus ab ipso,
(Testor utrumque caput) celeres mandata per auras
Detulit. Ipse Deum manifesto in lumine vidi
Intrantem muros, vocemque his auribus hausi.
Desine meque tuis incendere teque querelis;
Italiam non sponte sequor.
  Talia dicentem jamdudum aversa tuetur,
Huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
Luminibus tacitis, et sic accensa profatur:
Nec tibi Diva parens, generis nec Dardanus auctor,
Perfide; sed duris genuit te cautibus horrens

Deorum, missus ab ipso Jove (attestor utrumque Deum) portavit ejus *jussa per levem aërem: ipse vidi Deum in luce perspicua ingredientem muros, et excepi his auribus vocem* ejus. *Cessa commovere et me et te his questibus: non sponte peto Italiam. Talia loquentem* Dido *jamdiu infensa intuetur, rotans huc illuc oculos: et totum* Æneam *circumspicit oculis tacitis, et sic irata loquitur: Nec tibi mater* est *Dea, nec Dardanus auctor familiæ* est, *o perfide; sed* Caucasus

deest Zulich., non male.—356. *Huc etiam* Hugen. *rursus ab* Goth. tert., imperitia librarii. *ab alto* aliquot codd. ap. Heins. et Burmannus, quem vide.—357. *utrimque* Goth. pr.—358. *in* deest Witt. Wall. Erf. *limine* tres, ut al.—360. *Dum sine* Goth. tert. *meque teque* vid. Burm. ad Lucan. IX, 985. *incessere* pr. Hamb. pro var. lect. *querellis* vetustiores libri Pier. et Heins.—361. *quero* Dorvill. indocte ex interpretamento: cf. mox ad 381.—362. multi *adversa*, pessime; etsi Burmanno non displiceat. *versa* Dorvill.—364. *precatur* ed. Cerdæ; nescio an et aliæ, obvio lapsu.—366. *seu d.* Schol.

NOTÆ

356 *Interpres Divum*] Mercurius, qui Græce Ἑρμῆς dicitur, quasi ἑρμηνεὺς *interpres*.

360 *Incendere querelis*] Sic Æn. X. 895. 'Clamore incendunt cœlum.' Et Æn. II. 147. 'mœstam incendunt clamoribus urbem.'

362 *Aversa*] Vel *oculis aversa*, id est, torvis ac retortis oculis intuens: vel *aversa animo*.

365 *Nec tibi Diva parens, &c.*] Erumpit Didonis furor in hanc supremam orationem, qua I. Negat ea quæ jactaverat, 12. de divino Æneæ genere. II. Æneam incusat; quod nec gemitu, nec aspectu, nec fletu dignatus et flentem et amantem fuerit. III. Deos incusat ipsos, quod hæc impune sinant abire. IV. In Æneam iterum, ut in ingratum invehitur: commemoratione beneficiorum quinque. V. Ut in mendacem; qui oracula, Deorumque jussa fugæ prætexat: quod refutat, negando curam rerum mortalium Diis inesse. VI. Per correctionem, negat se velle mendacia illius refellere: tum addit concessionem delusoriam, et comminationem futuri naufragii, perpetuarumque post mortem inimicitiarum. Ubi notandum, eam ex animi perturbatione Deos modo iniquos dicere, modo rerum humanarum negligentes incusare, modo pios appellare, a quibus justam perfidiæ ultionem speret. VII. Denique sequitur ex furore deliquium.

Dardanus] Auctor Trojanorum, Æn. I. 239.

Caucasus, Hyrcanæque admorunt ubera tigres.
Nam quid dissimulo? aut quæ me ad majora reservo?
Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Num lacrymas victus dedit, aut miseratus amantem est?
Quæ quibus anteferam? Jam, jam, nec maxima Juno,
Nec Saturnius hæc oculis pater aspicit æquis.
Nusquam tuta fides. Ejectum littore, egentem
Excepi, et regni demens in parte locavi;
Amissam classem, socios, a morte reduxi.

horribilis duris rupibus peperit te, et Hyrcanæ tigres præbuerunt tibi *ubera. Quid enim dissimulo? aut quæ graviora expecto? An gemuit ob fletum meum: an obvertit oculos? an emollitus fudit lacrymas, aut misertus est amantis? Quæ quibus præferam? Nunc nunc neque maxima Juno, nec pater Saturnius videt hæc justis oculis. Nullibi certa est fides. Excepi* Æneam *expulsum e littore, egenum; et stulta constitui eum in parte regni: servavi naves amissas et socios a morte. Heu! rapior*

Horat. I Od. 21. *durus* Oud. *cotibus* Wall.—367. *Hyrcaniæque* Goth. tert., ut ap. Dionys. Perieg. 690. 699, sed est librarii vitium.—368. *quod* Rottend. tert., unde Heins. *quo dissimulo aut quo me*. Porro quatuor Burm. *aut quid me*, quod Burmanno non displicebat. *qui me* Dorvill., quod et ipsum esse possit *qui*, quomodo. Gravius tamen ad sensum illud alterum: *quæ me ad majora reservo?* inest enim, *quid me reservo ad majora?* et alterum: *ad quæ majora?* et convenit: *quæ quibus anteferam?* Jo. Schraderus, qui et ipse impeditum se senserat, emendabat in schedis: *quæ me ad meliora reservo?*—369. *Non, non, Non* ter pro *num* aliquot ap. Burm. Alii modo *num* modo *non*, ex more. *Nunc fluctu* Medic. *l. traxit* Hamb. pr. a m. pr. *texit* Mentel. pr., an pro *tinxit*?—370. *haud mis.* duo Burm. *miseretur* duo alii. *est* omittunt multi, male hoc quidem loco.—371. *ante feram* divisim multi. *non* et *neque* tres Burm.—372. *inspicit* Menag. pr., etiam bene.—373. *Nusquam est t.* aliquot Pier., male ad sententiæ brevitatem. *littore egentem* olim junxerunt Serv. et Prisc., merito improbatum a viris doctis. *littore*, est, in littore. vid. Burm. vel in littus.—374. *Suscepi* Priscian. et Codex ap. Pier., sed vulgatam etiam Seneca habet lib. VII de Benef. 24. *et regem in p.* Goth. sec.—375. *Ejectam cl.* Prisc. lib. VII et sup. versu. *classim* duo Heins. v. sup. ad III, 5. *sociosque* vel, *et s.* multi, ut solet copula male intrudi. Potest hic versus post superiorem languidior videri: itaque Jac. Bryant v. c. eum de-

NOTÆ

367 *Caucasus, Hyrcanæque, &c.*] *Caucasus*, mons Asiæ, præ ceteris altus et scopulosus, inter mare Euxinum et Caspium: *Hyrcania*, olim Parthiæ pars ad meridiem Caspii Maris, nunc *Tabarestan*, sub ditione Persarum: regio pantheris ac tigribus infesta.

371 *Quæ quibus anteferam, &c.*] Inter quæ omnia immanitatis signa, quænam aliis majora dicam?

Jam, jam, nec, &c.] Sed quid mirum si est in me iniquus Æneas: cum ne Juno quidem Carthaginis et conjugii perinde tutrix; ne Jupiter quidem ipse Saturni filius et Junonis conjux, æquis oculis hæc in me ab illo commissa scelera aspiciant.

373 *Nusquam tuta fides*] Nec apud homines, qui eam temere violant; nec apud Deos, qui eam impune violari sinunt.

Heu Furiis incensa feror! Nunc augur Apollo,
Nunc Lyciæ sortes, nunc et Jove missus ab ipso
Interpres Divum fert horrida jussa per auras.
Scilicet is Superis labor est: ea cura quietos
Solicitat. Neque te teneo, neque dicta refello.
I, sequere Italiam ventis; pete regna per undas.
Spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,
Supplicia hausurum scopulis, et nomine Dido
Sæpe vocaturum. Sequar atris ignibus absens;
Et, cum frigida mors anima seduxerit artus,

inflammata a Furiis. Nunc Apollo vates, nunc oracula Lyciæ, nunc nuntius Deorum missus ab ipso Jove portat per aërem dura mandata. Quasi vero is esset labor Deorum, et ea cura vexaret eos *tranquillos. Neque te retineo, neque refuto* quæ *dixisti. I, pete ventis Italiam, quære regna per mare. Equidem, si justi Dii possunt aliquid, spero* te *luiturum pœnas in mediis scopulis, et sæpe nomine appellaturum Didonem. Persequar* te *nigris ignibus* licet *absens: et postquam frigida*

lendum esse censebat.—376. *auctor A.* Hugen.—377. *et* abest a Franc. *ab alto* alt. Hamb. cum Exc. Burm. v. sup. 356.—378. *durum fert* Goth. sec. *h. dicta* Medic. et Colot. Ursini. Eadem varietas sup. v. 226.—379. *his S.* vulg. ante Pier. et sic aliquot codd. ap. Heins. *hic* Probus et Schol. Statii ap. eund.—380. *Solicitet* alter Hamb.—381. Post *Italiam* distinguunt codd. multi, at alii cum Lutatio et Rufiniano ap. Burm. alteram rationem servant. *Insequere* Zulich. et Leid. un. a m. pr. cum binis Goth. ex interpretatione τοῦ *sequere*, quod h. l. est *pete, quære*, ut adeas, ut paulo ante 361. *Italiam non sponte sequor.* Unde v, 628. *dum per mare magnum Italiam sequimur fugientem*, ut *avia cursu Dum sequor:* II, 736. *per auras* Wall. ex 378 cum Goth. tert. a m. pr.—382. *in mediis* Parrhas. *possint* alter Hamb. *poscunt* Medic. a m. pr. —383. *Supplicio hæsurum* fuere olim, qui emendarent, propter insolentiam voc. *hausurus*. In Witt. erat *hausturum*, vulgatiore ratione. *haurire pœnas*, vel *exhaurire*, est pro accipere, adeoque luere, dare pœnas: modo v. 359 *vocem haurire* vidimus, h. e. accipere, audire; uti alias est excipere, recipere, uti et *bibere*. Hæsere in verbi usu viri docti. *nomina* Wall. *numine* al. ap. Burm. *Didum* alicubi lectum Pierius narrat.—384. *Sequor* alter Hamb. *a. i. ardens* Sprot.—385. *subduxerit* aliquot Pier. alter Voss. Leid. et Wall. cum Goth. pr.

NOTÆ

380 *Neque dicta refello, &c.*] Sensus est, Oracula quidem et jussa illa, a te ficta sunt: possem fraudem tuam easque refellere: sed nec refello, nec te hic ultra retineo: 'I, sequere Italiam,' &c.

383 *Supplicia hausurum*] Pro *hausturum*: id est, fluctibus submergendum, suffocandum aquis, quibuscum mortem *hauriat*. *Dido*] In accusativo Græco.

384 *Sequar atris ignibus absens*] Instar Furiæ tibi adhærebit absentis et derelictæ Didonis memoria.

385 *Anima, &c.*] Tribuuntur Ovidio quatuor hi versus:

'Bis duo sunt homini: manes, caro, spiritus, umbra:
Quatuor ista, loci bis duo suscipiunt.
Terra tegit carnem, tumulum circumvolat umbra,
Orcus habet manes, spiritus astra petit.'

Omnibus Umbra locis adero. Dabis, improbe, pœnas.
Audiam; et hæc Manes veniet mihi fama sub imos.
His medium dictis sermonem abrumpit, et auras
Ægra fugit, seque ex oculis avertit et aufert;
Linquens multa metu cunctantem, et multa parantem
Dicere. Suscipiunt famulæ, collapsaque membra
Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.
At pius Æneas, quanquam lenire dolentem
Solando cupit, et dictis avertere curas;
Multa gemens, magnoque animum labefactus amore;
Jussa tamen Divum exequitur, classemque revisit.
Tum vero Teucri incumbunt, et littore celsas
Deducunt toto naves. Natat uncta carina;
Frondentesque ferunt remos et robora sylvis

mors separaverit corpus ab *anima, adero umbrâ cunctis locis: solves* mihi *pœnas, o improbe: audiam, et hæc fama* pœnarum tuarum *veniet ad me apud Inferos profundos. His prolatis interrupit medium sermonem, et afflicta fugit lucem, et se abducit et aufert ex aspectu, relinquens* Æneam *metu tardantem* dicere *multa, et parantem dicere multa. Sustinent* eam *famulæ: et reportant in marmoreum cubiculum membra defecta, locantque* ea in *lecto. At pius Æneas quamvis optet consolando placare mœrentem, et pellere curas sermonibus, multum gemens, et concussus animo* propter *amorem: tamen observat jussa Deorum, et repetit classem. Tunc autem Trojani incumbunt* operi, *et detrahunt altas naves e toto littore: natant unctæ naves: et* nautæ *portant remos virescentes, et ligna e sylvis* adhuc *informia, desiderio fugiendi.*

Sed *seducere*, pro abducere, separare, amant passim poëtæ, ut vel Indices docent. *secluserit* Leid. et ed. Ven., quæ varietas et sup. I, 566 occurrebat. *eduxerit* Servius legisse videri potest. *animæ* Pierius perperam Servio obtrudebat.—388. *abrupit* aliquot Burm. et Goth. tert. *obrumpit* Sprot.—390. *cuncta metu* Exc. Burm. *sectantem* Wall. a m. pr. *volentem* Medic. cum Heins. et Pierianis ac multis aliis, solita variatione. Qui apud Serv. *Linquens* pro delinquens, deficiens, accepere, in seqq. debuere jungere: *multa—dicere suscipiunt f.*—392. *Marmoreum thalamum* pro in, nec hoc indocte, Moret. pr. et Exc. Burm.—393. *dolorem* tres Burm.—395. Deerat versus Parrhas.—396. *sequitur* tres Burm. *classimque* Sprot.—398. *tuto* Vratisl.—399. *ramos* multi Heins. et Burm., facili lapsu. Sed et *Frondentes remi* exquisitius quid,

NOTÆ

Ex quibus erui potestis hujus loci sensus: *Cum mihi mors* carnem *a* spiritu, *corpus ab anima separaverit*: umbra *mea te semper insequetur; et fama supplicii tui sub terras perveniet ad* manes *meos*. Hæc fusius, Æn. VI. 748.

398 *Uncta carina*] Pice aliaque pingui materia perlitæ naves, quarum trabs infima *carina* est.

399 *Frondentes remos*] Non elaboratos aut siccos; sed adhuc recentes ex arbore, immo et frondibus vestitos: hyems enim tunc deflectebat in ver: quam tamen hyemem simpliciter vocat Dido, Æneæ deterrendi causa, 309. 'hyberno moliris sidere classem.' Ver autem optime congruit cum iis quæ dicentur, Æn. V. 46.

Infabricata, fugæ studio.
Migrantes cernas, totaque ex urbe ruentes,
Ac, veluti ingentem formicæ farris acervum
Cum populant, hyemis memores, tectoque reponunt:
It nigrum campis agmen, prædamque per herbas
Convectant calle angusto; pars grandia trudunt
Obnixæ frumenta humeris: pars agmina cogunt,
Castigantque moras; opere omnis semita fervet.
Quis tibi tunc, Dido, cernenti talia sensus!
Quosve dabas gemitus, cum littora fervere late
Prospiceres arce ex summa, totumque videres

Videas eos exeuntes, et erumpentes ex urbe tota. Et quemadmodum formicæ, quando deprædantur magnum cumulum frumenti, providæ in hyemem, et seponunt in latebris: nigra turba incedit per *agros, et subvehunt prædam angusto tramite inter herbas: partim obnixæ humeris propellunt magna grana: partim colligunt turmas, et accelerant morantes: omnis semita fervet labore. Quis tunc sensus* erat *tibi, o Dido, spectanti talia? aut quos emittebas gemitus? cum ex alta arce spectares littora undique æstuare, et aspiceres coram oculis totum mare turbari tantis clamori-*

quam *f. ramus*; etsi alias *ramus, truncus, trabs,* eleganter pro *remo* dici possit. —400. *fugæ studio.* Desunt hæc pr. Rottend. a m. sec.—402. *velut* Medic., cum aliis. Sic et inf. v. 441. Sed junctura versuum omnino nondum satis elaborata est. Deficit comparationis apodosis: Ac veluti:—*Sic.* Interea suppl. *ac sic ruentes videas, veluti formicas, cum pop. acervom* Gud. ex more suo. —403. *Comportant* Lactant. de Ira Dei c. 7, memoriæ vitio.—404. *Et* Sprot. *nigris campum* Exc. Burm. a m. pr. *per herbam* Nonius, et sic Leid. un. et Goth. tert.—405. *Convectat* Witt. *collo* Leid.—406. *Obnixe* al.—407. *moras operæ: omnis* Heins. laudat ex Medic. et Junt. ed. Sed in illis ut et in aliis edd. est: *moras: operæ omnis*; et est correctum *opere* in Medic. *ferret*; mox 409 *fervere:* tamen nunc in *fervet* consensus est.—408. *Quis tibi nunc* Burmanni emendationi deberi videtur, secundum poëticæ orationis usum. Heinsius ediderat: *tunc*; et vulgo libri habent: *tunc* vel *tum*, vel *dum*. D. Heinsii editio habebat: *Quæ tibi.*—410. *Aspiceres* Parrhas. *et* pro *ex* a pr. m. Me-

NOTÆ

Robora] Duriora grandioraque ligna, ad malos conficiendos. De *robore*, quod aliquando pro specie glandiferæ arboris sumitur, sæpius pro duriore quovis ligno, Ge. I. 162.

402 *Ac, veluti*] Trojanorum laborem cum formicarum sedulitate comparat: 'Parvula nam exemplo est magni formica laboris,' inquit Horat. Sat. I. I. 1. Expressa est ista comparatio ex paræncsi Phocylidis, quæ legitur apud Hortensium. *Far*] plur. *farra*, frumenti species est purissimi. *Callis*] est semita quæ *callo* pedum induruit. *Semita*] Angusta via, quasi *semi iter*.

407 *Castigantque moras*] Accelerant, ac veluti increpant morantes.

409 *Littora fervere*] *Æstuare*, nautis, Trojanis, aliis referta esse. Utraque translatio petitur ab æstu, et aquis ferventibus, quæ dum ebulliunt, confertim ac tumultuoso impetu miscentur inter se, multiplicantur, intumescunt.

Misceri ante oculos tantis clamoribus æquor!
Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis!
Ire iterum in lacrymas, iterum tentare precando
Cogitur; et supplex animos submittere amori:
Ne quid inexpertum frustra moritura relinquat.
Anna, vides toto properari littore; circum
Undique convenere; vocat jam carbasus auras;
Puppibus et læti nautæ imposuere coronas.
Hunc ego si potui tantum sperare dolorem,

bus. Improbe amor, quid non cogis facere *animos hominum? Cogitur rursus descendere ad lacrymas: rursus oppugnare* Æneam *precando, et supplicando subjicere animum amori: ne omittat quicquam intentatum,* antequam *frustra moriatur. Anna,* inquit, *cernis circum properari toto littore: undique collecti sunt: jam vela invitant ventos, et nautæ hilares addiderunt puppibus coronas. Ego si potuissem præsentire tantam calamitatem, possem etiam* eam *sustinere. Tamen, o Anna, fac*

dic. *vastumque v.* Wall. 411. *vastis clamoribus* Wall.—412. *corpora* Wall. a m. pr.—414. *animum* multi passim ap. Pier. et Burm. et al., sed poëticus est pluralis numerus.—415. *Nec quid* Wall. Forte placet interpungere: *ne quid inexpertum (frustra!) moritura, relinquat,* h. e. frustra! cum moritura esset; ut poëta de suo interponat; sed est nimis subtile hoc.—416. *littore; circum Undique convenere* utique distinguendum cum Marklando ad Stat. II Sylv. 5, 13 idque recepi pro: *pr. littore circum: Undique c.* De interpunctione codices frustra consulas. *littore cursu* Parrhas.—418. *posuere* Wall. Idem versus sup. I Ge. 304.—419. *tantum potui* aliquot ap. Burm. *spectare d.* emendabat Stephan. de Latin. Lipsii p. 469, quod Burmannus Secundus ad Anthol. p. 721

NOTÆ

416 *Anna, vides, &c.*] Dido jam Æneæ dirissima quæque comminata atque imprecata fuerat, 381. Nunc suadet Annæ ut eum supplex adeat pro se: more amantium, qui nunc minis, nunc precibus agunt; jam furiosi, mox dejecti, nusquam sibi similes. Oratio tres habet partes. I. Exponit præsens profectionis periculum. II. Rogat Annam ut Æneam adeat: tum quia colitur ab Ænea, tum quia novit ipsa pertentare ejus animum. III. Docet eam argumenta, quibus eum a profectione deterreat, eaque tria. 1. Quod nihil in eum hostile Dido commiserat. 2. Quod nondum commoda sit navigationi tempestas. 3. Quod non jam conjugium; sed breve tantum tempus petat, ut dolori assuescat suo, ejusque absentiæ.

417 *Carbasus*] Plur. *Carbasa.* Lini genus: quo, et vela, et vestes etiam fiunt: in Hispania inventus est circa Tarraconem, ex Plin. l. XIX. 1.

418 *Coronas*] Mos nautarum cum solverent, et appellerent, in signum lætitiæ. Ge. I. 303. 'Ceu pressæ cum jam portum tetigere carinæ, Puppibus et læti nautæ imposuere coronas.' Imponebant autem præcipue puppibus, quia in ea navis parte sacrarium erat.

419 *Hunc ego si potui, &c.*] *Si potuissem:* mutatio temporis, ut supra 27. 'Ante pudor quam te violo;' id est *violem.* Et sensus est: Quamvis non possim perferre, *tamen* hoc mihi solatium qualecumque exhibe, 'I, soror,

Et perferre, soror, potero. Miseræ hoc tamen unum
Exequere, Anna, mihi; solam nam perfidus ille
Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
Sola viri molles aditus, et tempora noras.
I, soror, atque hostem supplex affare superbum:
Non ego cum Danais Trojanam exscindere gentem
Aulide juravi, classemve ad Pergama misi;
Nec patris Anchisæ cinerem Manesve revelli:
Cur mea dicta negat duras demittere in aures?
Quo ruit? extremum hoc miseræ det munus amanti:
Expectet facilemque fugam, ventosque ferentes.
Non jam conjugium antiquum, quod prodidit, oro;
Nec pulchro ut Latio careat, regnumque relinquat:

istud solum mihi miseræ: nam perfidus ille solebat *te solam revereri, etiam tibi committere secretos sensus; sola cognoscebas tempora et commodos aditus ad illum. I, soror, et supplex alloquere hostem ferocem. Non ego juravi cum Græcis in Aulide evertere Trojanam gentem, aut misi naves adversus Trojam: nec effodi cineres et umbram patris Anchisæ. Cur abnuit excipere rigidis auribus meos sermones? Quo vadit? Concedat ultimum hoc munus miseræ amanti: expectet commodam fugam, et ventos opportunos. Non jam peto antiquum conjugium, quod violavit: nec* ut *abs-*

extr. probare videtur. Sed v. Not.—421. *Nam solam* Dorvill. *s. jam* Goth. pr.—422. *arcanas—mentes* Parrhas.—423. *ut t.* Witt.—425. *excidere* aliquot ap. Heins. et Burm., perpetua variatione. *uscindere, incendere, excingere* aberrant alii.—426. *classemve* e codd. edidit Heins. Vulgo *que*. *classimve* Sprot. et h. l. v. ad III, 5.—427. *revulsi* obl. Vatic. apud Pierium; sed damnat hanc formam Servius. *cinerem* Heins. cum melioribus; vulgo *cineres*.—428. *neget* Medic. a m. pr. et tert. Rottend. Ita legisse debent ii, qui apud Servium jungebant: *revelli, cur* (ut propterea) *mea dicta n.*—*dimittere* alii, ex more. *immittere* Wall. cum glossa. *admittere ad aures* alter Hamb.—429. *Quo struit* alter Hamb.—431. *Non ego c.* Rottend. a m. sec. cf. inf. v, 194. *connubium* tert. Rottend. Erf. *quod perdidit* Sprot. et Puget., ut jam apud Servium interpretati sunt nonnulli.—432. *aut L.* duo Burm. *regnumve* Gud. a m. sec.—

NOTÆ

atque hostem affare,' &c.

426 *Aulide juravi*] *Aulis*, Tanagræorum pagus est, in ora Bœotiæ, loco saxoso, ad Euripum Eubœæ appositus, non longe a Chalcide: portum habet duplicem; quo convenit Græcorum classis navium mille, ad Trojanam expeditionem proficiscens. Hic cum in illo Græcorum conventu Agamemnon rex Mycenarum cervam, Dianæ Aulidensi sacram, inter venandum occidisset, ventis adversis detenta classis fuit, donec admonitus a Calchante Agamemnon Iphigeniam filiam suam Dianæ immolaret, Æn. II. 116. De *Danais*, Græcis, Æn. I. 34. De *Pergamis*, arce Trojæ, Æn. I. 470.

427 *Anchisæ cinerem Manesve*] Grave crimen apud veteres, violare mortuorum sepulcra. De *Manibus* supra 385. De *Latio*, Italiæ parte, Æn. I. 10.

Tempus inane peto, requiem spatiumque furori;
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
Extremam hanc oro veniam (miserere sororis):
Quam mihi cum dederis, cumulatam morte remittam.
Talibus orabat, talesque miserrima fletus

tineat pulchro Latio, et deserat regnum. Peto tempus leve, quietem et moram ad amorem extinguendum: *donec sors mea me domitam assuefaciat* huic dolori. *Hoc precor* ab illo *beneficium ultimum, miserere sororis: cum mihi hoc dederit dimittam illum expletum* etiam *morte* mea. *Talibus* verbis *precabatur, et soror miserrima*

433. *furoris* alter Mentel. a m. pr.—434. *dolore* Medic. cum majore fere codd. parte. Male tamen.—435. *ora* alicubi legi video in vulgg.—436. Virorum doctorum in hoc loco interpungendo, interpretando, et, etsi nihil sanius esse potest (v. Not.), emendando, æstum vide ap. Burm.; nam singula repetere longum et inutile esset. Si ingenio utendum esset, saltem metaphoræ immanendum erat, et *cumulata sorte remittam* erat conjectandum: ut beneficium cum fœnore redditaram se spondeat. Proxime accessit in schedis Jo. Schraderus, qui cum alia tentat, tum hoc: *Quam mihi si dederit, cumulata sorte, relinquat;* quod non satis intelligo. Discrepantias codicum primo loco videamus. *mihi tu d.* Zulich. a m. sec. *cum dederit cumulata morte r.* Medic., quod Heins. præstare putabat, etsi, sensus qui sit verborum commodus, non subjecit. Eadem lectio in Parrhas. et Puget. et, *cumulata*, etiam alter Menag. et Moret. tert. In pr. Moret. *cumulatim* cum glossa, *quod mihi cum dederis cumulatum.* Porro *remittam* Heins. reposuit e melioribus suis et Pierianis; vulgo *relinquam;* sed est prius illud exquisite pro *referam* dictum. *remissum* Parrhas. et Puget. Jam olim super hujus versus lectione dubitatum fuisse, ex Servio et Pomponio Sab. patet; lectionem quidem *dederis* Tuccam et Varium probasse, uterque tradit; at Medicei codicis scripturam *dederit* Aproniano deberi, ex Pomponio discitur, cujus tamen verba si recte intelligo, *cumulatam* Apronianus et ipse tenuisse videtur, non *cumulata;* etsi interpretatio ad ipsum refertur: *cumulando morte.* Ascribam Pomponii locum: *extremam hanc veniam, oro, ut impetres ab Ænea, id est beneficium. id est, ut protrahat discessum suum, donec discam dolere. Si concesserit, nunquam ero immemor talis beneficii. Sic legit Apronianus. Tucca et Varius, referente Sergio* (Servio), dederis *legunt:* cum dederis veniam, cumulatam morte remittam (l. relinquam), *id est, relinquam acceptum ab eo beneficium, morte cumulando. ita intelligit Apronianus. hanc opinionem Sergius* (Servius) *damnat;* et recte utique, nam interpretatio ista nullum bonum sensum exhibet; non enim morte Didonis quicquam grati ac jucundi in Annam redire poterat; etsi Servius nihil melioris notæ afferat. Manet igitur hoc: Tuccam et Varium probasse *dederis* et ad Annam retulisse; quod unice verum propter illa: *miserere sororis;* quæ verba tollenda erant, si alterum locum habere debebat, ut *dederit* legeretur, oratione de Ænea instituta; quanquam ne sic quidem æque commode illa Æneæ, in longinquas terras profecto, per totam vitam gratiam referre velle videretur. Interpunctione prava totius versus sententia erat jugulata: *Quam mihi cum dederis cumulatam, m. r.* Eam itaque, ut dudum monueramus faciendum esse, mutavimus:

NOTÆ

435 *Veniam*] Favorem ac beneficium. Æn. I. 523.

Miserere sororis] Extremum hoc ab illo beneficium peto: miserere igitur sororis, et fac ut illud obtineam.

Fertque refertque soror. Sed nullis ille movetur
Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit;
Fata obstant, placidasque viri Deus obstruit aures.
Ac velut, annoso validam cum robore quercum
Alpini Boreæ nunc hinc nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant: it stridor; et alte
Consternunt terram concusso stipite frondes;
Ipsa hæret scopulis; et, quantum vertice ad auras
Ætherias, tantum radice in Tartara tendit:
Haud secus assiduis hinc atque hinc vocibus heros
Tunditur, et magno persentit pectore curas.
Mens immota manet; lacrymæ volvuntur inanes.

fert ac refert Æneæ *tales fletus: sed ille nullis fletibus movetur, et nulla verba audit exorabilis. Fata obstant, et occludit Æneæ benignas aures. Et veluti quando Boreæ Alpini nunc hinc, nunc illinc, conantur inter se evertere flatibus quercum validam antiquo robore;* tunc *stridor auditur, et trunco profunde commoto folia tegunt terram:* ipsa quercus *hæret rupibus: et tantum radice progreditur ad Inferos, quantum cacumine in cælestem aërem. Non aliter heros verberatur hinc atque hinc continuis sermonibus, et magno animo sentit dolores: animus* tamen *perstat immutabilis, inutiles lacrymæ defluunt. Tunc autem misera Dido territa fatis rogat mortem:*

Quam mihi c. dederis, cumulatam morte remittam. v. Not.—438. *ipse m.* Dorvill. —439. *haud v.* Goth. pr. *nullas* Goth. tert. *illas* Menag. pr. *ullas voces* Parrhas.—440. *obruit* Goth. sec. et subjicit versum inficetum: *Ne sint ammotæ neque sistant gaudia mente* (f. menti).—441. *veluti* nonnulli et hic. cf. ad v. 402. *annoso validam* Heins. cum melioribus, etiam Pierianis; vulgo *annosam valido;* et *cum corpore* Exc. Burm., vulgari lapsu. Ne in *robore* hæreas, cum *quercus* addita sit: *quercum robore validam*, tenendum, robur esse de trunco accipiendum.—442. *huc* et *illuc* Sprot.—443. *et altæ* Medic. cum præstantiore quoque, etiam fragm. Vatic. et Pier. parum referre, ait Burm.; recte utique, quoad sensum; sed altera prosaica forma est, altera, quis dubitet? poëtica. Igitur, qui textum novat, *altæ* reponet. (Miror itaque a Brunckio v. c. id non factum esse).—444. *terras* Goth. pr. cum ed. Hortensii; quod præferrem, si idonea auctoritas esset; est enim magis poëticum et majus aliquid sonat. *percusso* Hamb. pr. *vertice* Menag. pr. *frondes* sec. Rottend.—446. Duplex lectio et hic, ut Ge. II, 292, ubi idem versus: Æsculus—*quæ quantum vertice ad auras Ætherias, tantum radice ad Tartara tendit. radice*, quam codicum sectum fragm. Vatic. ducit, et *radicem* Mediceus cum multis aliis Heins. et Pier. *radicem in t. tendit* Oblong. Pier. cum Puget. et Exc. Burm.—448. *persensit* multi Pier. et Heins. ac Burm. cum binis Goth., alii *præsentit*. v. sup. v. 297.

NOTÆ

442 *Alpini Boreæ*] De *Borea*, vento septentrionali, Ecl. VII. 51. Hic numero plurali, ut passim *Aquilones* et *Austri*. Dicuntur *Alpini*, quia flant a septentrione: ager autem Mantuanus, unde Virgilius erat, et magna pars Italiæ, Alpibus a septentrione et occidente cingitur. De *Alpibus*, Æn. X. 47.

Tum vero infelix fatis exterrita Dido
Mortem orat; tædet cœli convexa tueri.
Quo magis inceptum peragat, lucemque relinquat,
Vidit, thuricremis cum dona imponeret aris,
(Horrendum dictu) latices nigrescere sacros,
Fusaque in obscenum se vertere vina cruorem.
Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
Præterea fuit in tectis de marmore templum
Conjugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis et festa fronde revinctum:

tædet eam *aspicere concava cœli. Ut magis perficiat consilium, et abjiciat vitam: vidit, cum imponeret munera altaribus* ubi *thus crematur*, rem *horribilem dictu, sacrum liquorem nigrescere, et vinum effusum mutare se in fœdum sanguinem. Nulli elocuta* est *hoc prodigium, ne ipsi* quidem *sorori. Præterea fuit in ædibus sacrarium primi mariti e marmore, quod venerabatur mirabili cultu, cinctum vittis albis et festi-*

—450. *Cum* Wall. Mox *fatis exercita Dido* emendabat Marklandus in Epist. Crit. p. 117. *Fatis* aliquem *exerceri* eleganter dici non neges; sic v, 725 *nate Iliacis exercite fatis*; et bene aliquis adversis casibus vexatus et exercitus *vitæ* capiat *tædia tot mala perpessæ*, ut apud Tibullum est, III, 2, 7. Enimvero nec tam diutina mala experta erat Dido, et *exterrita* imaginem rei affert multo aptiorem ad faciendam mirationem et ἐκπλήξιν. Dicuntur scilicet et illi *exterriti*, qui consternati subito metu vel quovis casu mente dejecti et alienati insaniunt, vel qui, dum insaniunt, monstris ac furiis terrentur. Proprie de armentis vidimus Ge. III, 149, adde ibid. v. 434 et Not. ad e. l. De Medea furente Valer. Fl. VIII, 450 *fugit ardentes exterrita tauros*, quos videre sibi videbatur. Etiam proxime ad præsentem Virgil. locum inf. XII, 660 Amata— *dextra Occidit ipsa sua lucemque* exterrita *fugit*. Ita etiam *malis attonita mens*, *malis perculsa*, passim dicitur.—451. *connexa* Franc.—452. *lumenque* tert. Rottend., quod et ipsum de *cœlo* ac *die* tandemque de *vita* dici solet.—454. *dicto* Gud. a m. pr. v. Burmann. *dictum* fragm. Vatic.—455. *vergere* Zulich. a m. pr.—456. *non ipsa* Wall. *ipse* Franc. *affata* Ven. *fata* Moret. pr. a m. pr. *sorori est* fragm. Vatic. aliquot Pier. et Dorvill., quod et ipse h. l. desiderem, aure judice.—458. *misero quod* fragm. Vatic. a m. pr. *multo quod* pr. Hamb., solenni variatione. v. Burm. ad Ovid. II Am. 15, 14.—459. *niveis vel*

NOTÆ

451 *Convexa, &c.*] *Tædet cœlum videre*, id est, *vivere*. *Convexa* dixit, id est, *concava*: concavam enim cœli superficiem duntaxat videmus, non convexam. Æn. I. 314.

454 *Latices nigrescere, &c.*] Per *latices*, lac et aquam intelligit, quæ cum alba vulgo sint, novo prodigio nigrescebant: tum vina in cruorem vertebantur. Hæc enim offerebantur in sacrificiis, vina præsertim, ad libationem, de qua Æn. I. 740.

457 *Templum*] *Sacrarium*, locus in privata domo, ubi statuam servabat Sychæi, primi conjugis: ornatam frondibus, et velleribus niveis, iisque laneis, quæ *vittæ* dicebantur; ornamenta non sacerdotum tantum, sed et statuarum et victimarum. Ecl. VIII. 64. Æn. II. 133.

Hinc exaudiri voces et verba vocantis
Visa viri, nox cum terras obscura teneret;
Solaque culminibus ferali carmine bubo
Sæpe queri, et longas in fletum ducere voces.
Multaque præterea vatum prædicta piorum
Terribili monitu horrificant. Agit ipse furentem
In somnis ferus Æneas; semperque relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata videtur
Ire viam, et Tyrios deserta quærere terra.
Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,

tis foliis. *Verba et voces mariti appellantis visa* sunt *hinc audiri, cum opaca nox obtegeret terras: et bubo solus* visus est *e tectis sæpe queri funesto cantu, et protrahere longas voces in* modum *fletus. Et præterea vaticinia veterum vatum terrent* eam *monitis horrendis. Ipse crudelis Æneas turbat furentem per somnia: et* ipsa sibi *videtur semper deseri sola, semper ire* per *longum iter incomitata, et quærere Carthaginienses* in *locis desertis. Quemadmodum Pentheus insaniens videt turmas*

****

nigris pr. Hamb. cf. Burm.—460. *gemitus et verba* Serv. ad XII Æn. 638, sed *voces et verba* usus fert. Illustrat Burm. ad h. l.—462. *Seraque* Nonius in *bubo;* quod epitheton alias in simili re occurrit. *feralia carmina* Gud. a m. pr. —463. *fundere voces* Goth. alter.—464. *piorum* e Medic. aliisque suis et Pier. prætulit Heins. et Aproniani illam lectionem esse, testatur Pompon. Sab. Alteram codd. familiam, qui *priorum* habent, ducit fragm. Vatic. Equidem non perpetuum aliquod et ornans h. l. epitheton requirerem, sed *priorum;* misera regina in animum revocabat prisca vaticinia, de rerum suarum ac vitæ decursu jam olim accepta, quæ nunc quidem exitum suum habere videbat.—467. *longam sola i.* pr. Hamburg.—468. *Tyriam—Tyrias—desertas q. terras,* aberrationes librarr. ap. Heins. et Burm. *Teucros* conj. Jo. Schraderus in schedis; ingeniose. Nam et hoc poterat per somnum objici.—469. *demens veluti* lectum ex Pier. patet. Apud Pompon. Sab. nota est: "*Urbanus legit* anguina serpentum." Sectatus est Grammaticus antiquam formam, *anguen*

NOTÆ

462 *Sola bubo*] *Hibou;* vulgo masculini generis, hic fœminini: idque notat Nonnius Marcellus; idemque legit *sera*, non *sola:* utrumque apte, cum *sero* sub noctem canat, et loca *sola* plerumque incolat.

469 *Eumenidum veluti, &c.*] Furorem Didonis comparat cum furore Penthei et Orestis. *Pentheus,* Echionis filius, Cadmi nepos ex Agave filia, rex Thebarum in Bœotia: cum cives a Bacchi veneratione averteret, ipsumque Bacchum, ad se sub Acœtæ forma adductum a famulis, carcere includi jussisset: tum in Cithæronem, Bœotiæ montem, ad orgia disturbanda cucurrisset, a matre et materteris orgia celebrantibus laceratus est. Ita Ovid. Metam. III. 700. Ita fere et Euripides in Bacchicis: ubi ait Pentheum, antequam in montem abiret, furore immisso vexatum a Baccho fuisse, v. 848. ipsumque inducit Pentheum ita loquentem, v. 915. Καὶ μὴν ὁρᾷν μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ, δισσὰς δὲ Θήβας. 'Et vero videre mihi duos quidem Soles videor, duplicesque Thebas.' Addit Virgilius etiam *agmina Eumenidum,* sive Furiarum, quæ tres tantummodo sunt. De quibus Ge. I. 278.

Et Solem geminum, et duplices se ostendere Thebas;
Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes:
Armatam facibus matrem et serpentibus atris
Cum fugit, ultricesque sedent in limine Diræ.

Furiarum, duosque Soles, et duas Thebas se offerre ipsi; *vel* quemadmodum *Agamemnonis* filius *Orestes*, tam sæpe *jactatus* in *theatris: quando fugit matrem armatam facibus et nigris anguibus; et* quando *Furiæ vindices stant ad januam.*

pro anguis, et legerat: *Eumenidum—videt anguina.*—470. *Per solem* pr. Moret. *se* abest ab edd. Ald. Junt. *et* deest Goth. tert.—471. *Agamemnoneis* Wall. *Furiis agitatus* aliquot codd. ap. Pier., quod ex interpretatione profectum et ex lib. III, 331 repetitum facile intelligas. cf. Burmann. Sec. ad Anthol. Lat. p. 170. Nobilissima in h. l. est emendatio Marklandi ad Statium et in Ep. Crit. p. 127 proposita et ornata: *Pœnis agitatus*, id est, a Furiis. Amplectar eam, certe tanquam elegantiorem lectionem, et ipse, si declaratum videro, omnium librorum lectionem habere aliquid, quod poëta indignum sit: *Aut veluti in scena Orestes furit a Furiis exagitatus: cum* etc. Nam *scenis agitatus* jungere, et *omnibus tragœdiis notus* accipere quid tandem cogit? Vera ratio est: *velut in scena Orestes* furit (quod ex antecedent. eliciendum), *cum fugit agitatus* m. Novum hoc fateor, quod ad fabulam tragicam in scena exhibitam provocat. Quod displicet, forte hoc est, quod in narratione ex prisco ævo interponitur aliquid moris serioris, quodque adeo mens ab illa illecebra, qua tenebatur, cum Æneæ et Didonis fatis ipsa quasi præsens interesset, revocatur nunc subito, ut delusam se sentiat. Nec tamen hæc in ipsa narratione, sed *in comparatione* interposita sunt. Quidni autem poëta hoc vel ad variandam rerum faciem ausit, qui toties comparationes in hunc modum instituit, ut ex vita communi et usu hominum aliquid repetat et hac formula utatur: *ut sæpe videmus* etc. Nec hoc adeo idem plane cum eo, quod toties oratores habent: *quemadmodum ille in scena, in fabula* etc. Cic. pro Rosc. Amer. c. 67 *Nolite enim putare*, quemadmodum in fabulis sæpenumero videtis, *eos, qui aliquid impie sceleratoque commiserint, agitari et perterreri Furiarum tædis ardentibus.* cf. Æschin. in Timarch. sub f., unde hæc adumbrata. Adde Cic. de Legg. I, 14. Scilicet orator excitat locum e tragœdia; at poëta scenico apparatu ac theatrali spectaculo ad comparationem utitur. Equidem nihil definire videri volo, sed tantum dubitare, an Virgilius oratoriam formam retinere maluerit? id quod in multis, inprimis posterioribus Æneidis libris, fecisse eum sæpe declarabimus; tum alterum est, rectene hoc fecerit? Valerii Fl. locum VII, 147 sqq. ex Euripide, non ex nostro, esse expressum manifestum est. *agitatur* Rottend. alter. Donatum in his consulere non licet; est enim in lib. IV lacuna in ejus Commentariis.—473. *Cum videt* Parrhas. *Confugit* Hamb. pr. et

NOTÆ

471 *Orestes*] Agamemnonis filius, propter occisam matrem Clytæmnestram agitatus ab ejus umbra et Furiis, quæ semper ei cum facibus imminere videbantur, Delphos adiit ad consulendum Apollinem: a quo cum audisset se Athenis in templo Minervæ expiandum, Furiis templi limen obsidentibus ne exiret, exiit tamen; et Athenas profectus, Minervæ judicio causam adversus Furias obtinuit. Hinc dixit Virgilius *in limine*. Ita fere Æschylus in Eumenidum tragœdia: qua de re cum aliæ ab Euripide aliisque poëtis tragœdiæ scriptæ sint; ideo dicitur 'scenis agitatus Orestes.' Cetera de eo, Æn. III. 331. De *Scena*, parte theatri, Ge. II. 381. et III. 24. De *Diris*, Furiis, Æn. III. 211. Ge. I. 278. Ge. III. 552.

Ergo, ubi concepit Furias evicta dolore,
Decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque
Exigit, et, mœstam dictis aggressa sororem,
Consilium vultu tegit, ac spem fronte serenat:
Inveni, germana, viam (gratare sorori),
Quæ mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.
Oceani finem juxta, Solemque cadentem,

Igitur postquam Dido *succumbens dolori suscepit* animo *Furias, et statuit mori: secum ipsa meditatur tempus et modum, et compellans verbis tristem sororem, celat consilium sub vultu, et exhilarat frontem spe* simulata: *O soror*, inquit, *gratulare sorori: reperi artem, quæ restituet illum mihi, vel me amantem liberabit* ab *illo. Prope terminos Oceani et Solem occidentem, extrema est regio Æthiopum: ubi magnus Atlas*

Rottend. alter. *tum f.* Erf. *Divas* Gud. a m. pr., quod non displicebat Heinsio.—476. *ac m.* Medic. *fictis aggressa* Gud. a m. pr. et Menag. pr. pro var. lect. cum Exc. Burm. *d. affata* alter Menag. et pr. Hamb. a m. sec.—477. *et spem* Parrhas. *fronte serena* conj. Heins. Sed v. Notam. —479. *reddet—solvet* oblongus Vatic. Pierii; *reddat—solvet* Longob. ejusdem. *solvit* Wall. a m. pr. *reddet* et *absolvet* alter Menag. et Witt. *vel quæ me solvat* Franc. et Goth. tert. Sed vulgatam etiam Donatus et Lutatius ag-

NOTÆ

480 *Oceani finem juxta, &c.*] *Hesperides* tres, *Ægle, Arethusa, Hesperethusa*: patrem habuerunt, vel Hesperum Atlantis fratrem; vel Atlantem ipsum, ex Hesperide. Is hortos filiabus attribuit, ubi mala fuere aurea: eosque custodiendos dedit pervigili draconi: inde Hercules, ab Eurystheo jussus, occiso dracone mala diripuit. Præter draconem addit Virgilius *sacerdotem* et *templum*, fortasse Veneris, cui mala dicata erant. Situs hortorum a Virgilio describitur juxta communiorem opinionem, in Mauritania Tingitana, extrema Africæ parte ad occidentem: circa Lixum oppidum: vel in continenti, juxta aliquos; vel in insula, juxta alios. Hic locus, ad orientem habet *Massylos* sive *Massæsylos*; ad meridiem, *Æthiopas* occidentales, et *Atlantem* montem, de quo 247. qui mons cum variis nominibus ad Ægyptum usque pertineat, et Africam universam dividat in septentrionalem et meridionalem; ideo veteres poëtæ quicquid erat fere gentium ad meridiem Atlantis, Æthiopum nomine comprehendebant, dividebantque in orientales et occidentales. De *Æthiopia* proprie dicta diximus Ecl. x. 68. Alii Hesperidum hortos collocant in parte Africæ plane opposita, nempe ad orientem, in orientali ora Syrtis Majoris: quorum errorem refellit Salmasius ad Solinum. *Mala* porro hortorum, alii *oves* pretiosissimi velleris aiunt fuisse, quæ, ut et *mala*, Græcis dicuntur μῆλα: alii *mala* illa existimant, quæ vel *citrea* vel *aurantia* appellamus; inde ab Hercule exportata in Græciam. *Hortos* vero putant insulas esse *Fortunatas*, nunc *Canarias*, infra Lixum quidem, sed Atlanti proximas, et a littore non admodum dissitas. Alii volunt eas esse, quæ ab antiquis *Hesperides* et *Gorgades* appellatæ sunt, nunc *Isles du Cap Verd:* sed illæ multo ad meridiem accedunt magis, et ab Atlante recedunt, ad ostia Nigri fluvii,

Ultimus Æthiopum locus est, ubi maximus Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum:
Hinc mihi Massylæ gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos, epulasque draconi
Quæ dabat, et sacros servabat in arbore ramos,
Spargens humida mella soporiferumque papaver.
Hæc se carminibus promittit solvere mentes,
Quas velit; ast aliis duras immittere curas;

vertit humeris cælum confixum astris fulgentibus. Inde oriunda *ostensa est mihi saga Massylæ nationis, custos templi Hesperidum: et quæ præbebat cibum draconi, et servabat sacros ramos in arbore, fundens liquida mella et somniferum papaver. Hæc pollicetur se carminibus resolvere animos quos velit; aliis vero injicere tristes curas, reti-*

noscunt. v. Burm.—482. *actum* volebat Vossius; at v. Burmann. h. l. et vid. Notam.—483. *Hic* Montalb. et ed. Ven. Mox *Massyliæ, Massilio, Massiliæ, Massaliæ, Massillæ, Massile* aberrant librarii ap. Burm. et Pier. —485. *in sacros* alter Menag. *sacra s. in arbore* tert. Rottend. a m. pr. Requires forte *dat* et *servat;* sed retulit poëta ad *monstrata est*, quæ *dabat*, pro altero *daret*. Nam consecutionem temporum poëta negligit, ut monitum ad I, 706.—486. Waddel. jam Burm. laudatus conj. *arcens*. Aut *spargens* accipiebat amovens ex horto, ne draco gustaret et in soporem incideret. Ita ille cum aliis de interpretatione laborabat, et ipse Burmannus. Jo. Schraderus in schedis, ubi multa tentaverat, versum damnat et ejicit; at v. Notam. *soporiferumve* multi ap. Burm.—488. *Quis* Goth. alter, an ut sit pro *Quibus?* Cuningh. conj. *innectere*, cum præcedat *solvere*. Temere. Quidni enim

NOTÆ

a quibus leucis totis centum et quinquaginta dissitæ sunt. *Draconem* denique existimant flexuosum maris fretum fuisse, quo horti a continente dividebantur.

482 *Stellis ardentibus aptum*] Hæc locutio ter reperitur in Ennii fragmentis, unde Virgilius eam hausit. *Aptum* autem hic, *fixum* et *connexum* est, a Græco ἅπτω *ligo:* Ecl. VII. 13. Sic Lucret. l. v. 538. 'Ex ineunte ævo conjunctam atque uniter aptam.' Et 1205. 'stellisque micantibus æthera fixum:' id est, *in quo stellæ micantes fixæ sunt*. Ita: 'stellis ardentibus aptum,' id est; *in quo stellæ ardentes aptæ et junctæ sunt*.

486 *Soporiferumque papaver*] Si pervigil esse debuit draco, quomodo soporifero papavere sacerdos eum alebat? Hic multa interpretes. Ego hæc duo. I. Non significat poëta sopitum draconem a sacerdote, sed nutritum cibis delicatissimis. Erat autem in deliciis mensarum secundarum apud veteres massa quædam dulciaria, tosto semine papaveris et melle condita: ex Plin. l. XIX. 8. nihilque apud eos fere mellitum erat, quod non esset sparsum etiam papavere. II. Forte vult illius sagæ potentiam extollere, quæ artem etiam sciret sopiendi pervigilis draconis: ut Medea apud Ovid. Met. VII. 150. De *Manibus*, animis mortuorum, Ge. IV. 460. De *ornis*, fraxinis sylvestribus, Ecl. VI. 71.

Sistere aquam fluviis, et vertere sidera retro;
Nocturnosque ciet Manes; mugire videbis
Sub pedibus terram, et descendere montibus ornos.
Testor, cara, Deos, et te, germana, tuumque
Dulce caput, magicas invitam accingier artes.
Tu secreta pyram tecto interiore sub auras
Erige, et arma viri, thalamo quæ fixa reliquit
Impius, exuviasque omnes, lectumque jugalem,

nere aquam in *fluviis, et retro agere sidera; et evocat infernas umbras. Videbis terram reboare sub pedibus, et ornos delabi e montibus. O dilecta soror, attestor Deos, et te, tuumque jucundum caput, me coactam præparari ad magicas artes. Tu tacita, sub aëre*, in *interiore domo, exstrue rogum: et superpone arma Æneæ, quæ sceleratus reliquit suspensa* in *cubiculo, et omnes vestes, et lectum conjugalem* in *quo perii.*

poëta variet orationem!—489. *convertere sidera* alter Hamburg.—490. *movet Manes* multi ap. Pier. et Burm. ex glossemate. *vetet* Exc. Burm. a m. pr. *movit* cum altera lectione, a correctrice manu Fragm. Vatic.—493. *accingere* alter Hamb.—494. *Tunc—locavit* Carisius laudat. *Tu, Germana* Dorvill.—495. *in thalamo* Leid.—496. *que* abest ab aliquot Pier. et binis Burm. *exuvias-*

NOTÆ

493 *Accingier artes*] Pro *accingi ad artes:* suppressa præpositione, et voce trisyllaba in quadrisyllabam prolata, more Græcorum, qui infinitivis attexunt syllabas. *Accingi*, pro *parari*: morem eorum innuit, qui fluentem vestem colligunt et cingunt, ut sint ad opus expeditiores. Cur autem opus erat hoc apparatu? nonne sibi necem consciscere poterat Dido clam sorore? Poterat enimvero. Sed sperare etiam poterat, apparatus illius insolentia Æneam fore commovendum. Et pompam illam ex arte adhibuit Virgilius, ut historiæ aliquomodo serviret, quæ Didonem erecto rogo sibi vitam ademisse testatur, licet honestiorem ob causam, supra 36.

494 *Pyram*] Struem lignorum ad comburenda cadavera. *Rogus* dicitur, antequam ardeat: vel a *ῥωγὴ fissura*, ex Marsilio; vel potius, a *rogandis* Diis, qui cadavere imposito rogabantur, ex Perotto. *Pyra* dicitur, cum jam ardere cœpit, a *πῦρ ignis*. *Bustum*, cum ardere desiit, vel quasi bene ustum ex Festo; vel potius, ex Vossio, ab antiquo *buro*, unde *comburo*, quod est a Græco *πυρῶ*.

Tecto interiore sub auras] Non quidem sub *tecto*, quod inde arsisset: sed in intimo regiæ recessu, aperto loco, *sub auras*. *Tectum* igitur hic pro domo sumitur, pars pro toto.

495 *Arma, thalamo, &c.*] Et infra 507. *ensem relictum*. Itaque immerito culpant nonnulli Virgilium, quod ensis ab Ænea Didoni, a viro mulieri, dono datus sit. At non ait *datum*, sed casu relictum in cubiculo. Nec obstat, quod eum *munus* appellet, 647. Sic enim ait: 'non hos quæsitum munus in usus,' id est, *non hos in usus quæsitum et comparatum ab Ænea; cui, muneris loco, datus ab aliquo alio fuerat.*

496 *Exuvias*] Spolia, vestes, ab *exuo*.

Quo perii, superimponas. Abolere nefandi
Cuncta viri monumenta jubet monstratque sacerdos.
Hæc effata silet; pallor simul occupat ora.
Non tamen Anna novis prætexere funera sacris
Germanam credit, nec tantos mente furores
Concipit, aut graviora timet, quam morte Sychæi.
Ergo jussa parat.
  At regina, pyra penetrali in sede sub auras
Erecta ingenti, tædis atque ilice secta,
Intenditque locum sertis, et fronde coronat
Funerea; super, exuvias, ensemque relictum,
Effigiemque toro locat, haud ignara futuri.

Placet delere omnes reliquias pessimi hominis, et ita *docet saga. Hæc locuta tacet: simul pallor invadit vultum. Tamen Anna non putat sororem celare mortem suam* sub illis *novis ceremoniis: nec suspicatur animo tantam rabiem; aut timet atrocius* quicquam, *quam* in *nece Sychæi. Igitur præparat,* quæ *mandata* fuerant. *Sed regina exstructo rogo, e tædis et ilicibus sectis, sub aëre, in interiore domo: cingitque locum sertis, et coronat funebribus foliis: superponit lecto vestes, et ensem relictum, et imaginem* Æneæ, *non inscia futuri* casus. *Altaria stant circum, et saga*

que Sprot.—497. *superimpones* Franc. *superimponant* Fragm. Vatic. Medic. a m. pr. cum aliis Pier. *superimpone* alii Pier. *nefanda* ed. Ven.—498. *momenta* Ven. *monimenta* plerique. *juvat* magnus codd. numerus ap. Pier. et Heins., quibus adde fragm. Vatic.; itaque Burmannus recepit. Alii, nec minus multi, *jubet*, quæ Aproniana lectio esse videtur; nam in Mediceo in litura scriptum videas; quanquam ex pronuntiatione *jubat* orta esse videri potest. Dignitatem tamen majorem habet *jubet monstratque*. Utrumque de Diis et vatibus solenne. Itaque equidem cum Pierio *jubet* retinere malim; si poëta quidem ita scripsisse videri potest, ut scribere debuit. Nec Brunckium id facere audentem hac editione deserere volui.—499. *inficit ora* nonnulli ap. Pierium, ex Horat. Epod. 7 putat Burm.—500. *Nec tamen* Zulich. *Hac* Hugen. *protexere* Medic. a m. pr. *munera* alter Menag.—502. *Concipere* Vir doctus (fuit is J. Jortin: v. *Tracts* Tom. II. p. 473) conj. ap. Burm., nec male; etsi eo carere possumus. *haud* vel *haut* aliquot ap. Pier. et Burm. et Goth. alter. *Sichæi* edd. sup., etiam Burm. cf. ad I, 343.—503. *jussa implet* unus Guelph. *facit* alter in Exc. Sax.—505. *tectis atque* Goth. sec.—507. *funesta*

NOTÆ

505 *Tædis atque ilice*] *Tæda*, arbor pinguis, e *picearum* genere, ex qua faces fiebant, quæ ideo *tædæ* vocabantur. *Ilex*, arbor glandifera, e quercuum genere, *de l'yeuse*.

506 *Intenditque locum sertis, &c.*] Vel pyram, vel parietes loci ubi stabat pyra. *Funerea fronde*, verbena ex funestis arboribus, cupresso, taxo, &c. De *verbenis*, Ecl. VIII. 65.

508 *Effigiemque toro, &c.*] Ad amoris affectum, ut ne in morte quidem ab Ænea separetur: in speciem tamen, ad magica sacra; quibus adhibebantur effigies eorum, in quos illa parabantur, præsertim cereæ, Ecl. VIII. 75. De *toro*, lecto, Æn. III. 224.

Stant aræ circum, et crines effusa sacerdos
Ter centum tonat ore Deos, Erebumque, Chaosque,
Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianæ.
Sparserat et latices simulatos fontis Averni;

soluta crinibus tonat ore trecentos Deos, et Erebum, et Chaos, et Hecaten triplicem, tria capita virginis Dianæ. Affuderat quoque fictas aquas lacus Averni. Et con-

labens memoria citat Lutat. ad Stat. IV Theb. 460.—509. *crinis passa* pr. Hamb. e glossa.—510. *Ter centum*, divisim, ut sit *ter tonat centum Deos*, scribunt alii codd. et edd. ap. Burm. *sonat* Hamb. pr. Præferas facile vulgatum in utroque loco. Sunt trecenti Dii.—511. *que* abest a tribus Burm. *ter*

NOTÆ

509 *Sacerdos*] Massyla, de qua, 483. *De crinium in sacris effusione*, Æn. III. 370.

510 *Ter centum tonat ore Deos*] Vel juxta Hortensium, sonat *tercentum Deos; id est, innumeros:* certo numero, pro incerto. Vel juxta Servium, *Ter tonat centum Deos*, id est, centum numina Hecates, quæ sic dicta ab *ἑκατὸν centum:* quia centum varias habere dicebatur potestates, et centum victimis placabatur, et centenarius numerus ipsi sacer erat.

Erebum] Vel Deus est Inferorum, ex Chao et Caligine prognatus, paterque Noctis, juxta Hyginum: vel profundissima inferorum sedes, ab *ἐρέφω tego*.

Chaos] Vel antiquissimus Deorum est, unde ceteri propagati, juxta Hesiodum in Theog. v. 116. vel prima rerum omnium et confusa moles, unde orbis eductus est. Ge. IV. 347.

511 *Tergeminam Hecaten, &c.*] Sororem Apollinis, triplici nomine: quippe *Luna* in cœlo, *Diana* in terris, *Proserpina* in Inferis appellabatur. At præterea *Hecate*. Ergo nomine quadruplici, non triplici? Immo *Hecate* nomen non fuit, sed cognomen, de quo proxime diximus. Eadem quoque tribus capitibus pingebatur, dextro equino, sinistro canino; medio, vel humano, vel suillo, variant enim auctores. Tum colebatur in triviis. *Virgo* dicitur, quia virginitatis amans, ideoque sylvestres mores et venatum coluit. Igitur poëta per *Hecaten* et *Dianam*, idem dixit, diverse tamen expressit.

512 *Simulatos fontis Averni.*] *Lacus* proprie, non *fons* est, in Campania Italiæ, per quem descensus esse dicitur ad Inferos, Ge. II. 161. Cujus aquæ ad magica sacra celebres dicuntur apud Latinos: an item apud Barbaros et Græcos, non perinde liquet. Fortasse *Averna* generatim dicuntur lacus omnes, quorum halitus putris et gravior avibus infestus est: inde enim *Avernus* nomen habuit, quasi *ἄορνος*, ab *a privativo, et ὄρνις avis*, Æn. VI. 237. Conjecturam firmat Lucret. l. VI. 738. 'Nunc age Averna tibi quæ sint loca cumque, lacusque.' Aquam autem ejusmodi a magis ubique expetitam, quippe fœdam et graveolentem, verisimile est. Addit *simulatos:* quia communem aquam hoc nomine Dido appellabat, ad fallendam sororem.

Falcibus et messæ ad Lunam quæruntur aënis
Pubentes herbæ, nigri cum lacte veneni;
Quæritur et nascentis equi de fronte revulsus,
Et matri præreptus, amor.
Ipsa, mola manibusque piis, altaria juxta,
Unum exuta pedem vinclis, in veste recincta,

quiruntur lanuginosæ herbæ, succisæ falcibus æreis ad Lunam, cum succo nigri veneni. Conquiritur etiam Hippomanes, *amor equæ subductus, et evulsus e fronte pulli nascentis. Ipsa* Dido *moritura, exuta calceamentis* circa *unum pedem, in*

virginis sec. Rottend., male.—513. *F. ad lunam et messe* Franc. *aheneis* scribunt codd. ap. Pier., male; nam et altera forma usitata: *aënus*.—516. *præruptus* aliquot libri ap. Burm. cum Schol. Lucani et Grammatico, auctore Medeæ in Anthol. Lat. p. 180, ubi v. Burm. Sec. *præceptus* vel *perruptus* Hugen. Sed damnat eam lectionem ratio et Plinii locus in nota laudatus.—517. *molam* Medic., sed expuncta litera, et Montalb. *salibusque piis* conj. in schedis Jo. Schrader.—518. *et veste r.* aliquot Pier. Goth. pr. cum Hugen. cf.

NOTÆ

513 *Falcibus et, &c.*] *Ad Lunam:* quia putabatur in herbas despumare, et inservire rebus magicis; quippe eadem atque Hecate, Ecl. VIII. 69. 'Pubentes herbæ:' vel villosæ et lanuginosæ; vel grandiores et adultæ, quibus vis insit major; non teneræ. *Aënis falcibus*, id est æreis: quia id ea in arte solenne. Ovid. Met. VII. 228. de Medea: 'Partim succidit curvamine falcis aënæ.'

514 *Nigri lacte veneni*] Vel *lac* dixit, pro quolibet succo: *nigrum venenum*, pro infausto, diro; ut Ge. II. 130. 'Membris agit atra venena.' Vel, *lac nigri veneni*, pro succo nigri coloris.

515 *Nascentis equi, &c.*] Plin. l. VIII. 42. 'Censent equis innasci amoris veneficium, hippomanes, appellatum, in fronte, caricæ magnitudine, colore nigro: quod statim edito partu devorat fœta; aut partum ad ubera non admittit, si quis præreptum habeat.' Eadem fere Aristoteles et Ælianus. Ideo Hippomanes *matris amor* dicitur: quia primo expetitur ab equa, eique pullum cariorem reddit. Nomen ab ἵππος *equus*, et μανία *furor*. Hoc autem hippomanes quæri jubet Dido: ut sorori persuadeat, sacra illa, ad conciliandum Æneam, non ad mortem sibi quærendam institui.

517 *Ipsa, mola manibusque, &c.*] Ipsa Dido, non sacerdos, Deos attestatur: *spargens molam*, sive placentam salsam super aras, easque *tenens manibus*. De *mola*, ejusque spargendæ consuetudine, Æn. VIII. 82. De *tenendis aris* inter supplicandum, supra 219.

518 *Unum exuta pedem vinclis, &c.*] Sagarum habitus. Talis Medea apud Ovid. Met. VII. 182. 'Egreditur tectis, vestes induta recinctas, Nuda pedem, nudis humeris infusa capillos.' Sinistrum *pedem* fuisse existimat Cerdanus. *Vincla* explicat Pontanus, *calceamenta:* ex Tibul. l. I. 6. 30. 'Vinclaque de niveo detrahit ipse pede.'

In veste recincta] Explicant om-

Testatur moritura Deos, et conscia fati
Sidera; tum, si quod non æquo fœdere amantes
Curæ numen habet justumque memorque, precatur.
Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras, sylvæque et sæva quierant
Æquora: cum medio volvuntur sidera lapsu,
Cum tacet omnis ager, pecudes, pictæque volucres,
Quæque lacus late liquidos, quæque aspera dumis
Rura tenent, somno positæ sub nocte silenti.
Lenibant curas, et corda oblita laborum.

veste succincta, prope altaria, testatur mola et manibus piis Deos et astra concurrentia ad suum *fatum: præterea, si aliquis Deus æquus et memor curam gerit amantium non æquali nexu* junctorum, hunc *implorat. Nox erat, et corpora fatigata somnum capiebant in terris, sylvæque et aspera maria quieverant: quando astra vertuntur in medio cursu: quando omnis campus silet, bestiæ, et versicolores aves, et quæ incolunt late lacus liquidos, et quæ agros rubis horridos, jacentes sub nocte tacita mulcebant somno curas et corda oblita laborum. Non vero* mulcebat curas

Burm.—520. *si quid* Leid. un. a m. pr. et duo Goth., male.—521. *sanctumque* m. Parrhas.—522. *placitum* alter Hamb. *placidam—quietem* alter Menag. *placidam c. membra quietem* ap. Serv. ad I Æn. 388. cf. ibid. 691.—523. *quierunt* tres ap. Burm.—526. *dumos* Montalb., unde Heins. *dumo*, Goth. sec. *dumi;* utrumque vitium scribentis.—527. *Rura tacent* Sprot.—528. Deficit versus in Medic. aliisque præstantioribus exemplaribus; ut vulgares taceam. Etiam Erf.; et sane melius eo caret sententia. Pendent enim superiora a verbis *cum tacet ager*, et *cum tacent pecudes volucresque—sopitæ*. Conflatus videri potest versus ex lib. IX, 224. 225. Annotavit quoque Pompon. Sab.,

NOTÆ

nes, *discinctam, solutam, ac fluentem* vestem: quia, inquit Nascimbænus, nihil in sacrificiis non solutum esse oportebat. Ego *succinctam*, et *collectam*; ut pes nudus appareret, et commodior esset ad circumeundas aras habitus. Et vero tres poëtarum principes reperio hæc tria in magico habitu descripsisse, nudos pedes, effusos capillos, et vestem recinctam. Virgilium quidem hoc loco de Didone. Ovidium Met. VII. 182. de Medea: 'Egreditur tectis, vestes induta recinctas, Nuda pedem, nudis humeris infusa capillos.' Horatium Sat. I. I. 8. 23. de Canidia: 'Vidi egomet nigra succinctam vadere palla Canidiam, pedibus nudis, passoque capillo.' Tutius igitur puto Virgilii et Ovidii interpretem adhibere Horatium: et *recinctam*, explicare *succinctam, accinctam:* præsertim cum antea, 493. Dido dixerit: 'Magicas invitam accingier artes:' et in plerisque aliis verbis, *re*, non neget, sed augeat; ut in *recido, recipio:* in plerisque utramque vim habeat: ut in *recanto*, et *recino*, quæ significant incantationem et dissolvere et iterare; sic erit in *recingo* utraque vis.

520 *Non æquo fœdere amantes*] Amantes, non æquali affectu; non pari fide conjunctos: quales erant Dido et Æneas; illa multum, hic leviter amans.

At non infelix animi Phœnissa, neque unquam
Solvitur in somnos, oculisve aut pectore noctem
Accipit: ingeminant curæ; rursusque resurgens
Sævit amor, magnoque irarum fluctuat æstu.
Sic adeo insistit, secumque ita corde volutat:
En, quid ago? rursusne procos irrisa priores
Experiar? Nomadumque petam connubia supplex,
Quos ego sim toties jam dedignata maritos?
Iliacas igitur classes, atque ultima Teucrum

Phœnissa animo misera, nec unquam resolvitur in somnum, aut admittit noctem oculis aut pectore: augescunt curæ, et iterum renascens amor furit, et agitatur magno motu irarum. Sic adeo instat sibi, *et sic apud se cogitat: Quid nunc faciam? an vicissim contemnenda tentabo primos amatores, et supplex flagitabo nuptias Numidarum, quos ego jam toties dedignata sum* accipere *conjuges? An ergo sequar naves Trojanas, et suprema imperia Trojanorum? an quia* mihi *prodest*

hunc versum non legi ab Aproniano. Est autem ex ejus recensione lectio Codicis Medicei. Quam diversis simus omnes sensibus ac judiciis, et quam alienum ab his studiis, quæ quanta quanta sunt in probabilitate versantur, sit, ex edicto et cum supercilio aliquid pronuntiare, vel hic locus docere potest, in quo nobis quidem in oculos incurrere videbatur, versum hunc jugulare sententiam, structuram evertere, et nervos orationis præcidere. At Brunckius, qui tam proclivi studio ad rescindendos versus fertur, miratur Heinsio addititium eum videri potuisse: "Est profecto," pergit, "tam a Virgilii manu, quam quivis alius e laudatissimis. Absque eo manca et mutila videretur pulcherrima hæc noctis descriptio, quæ sic in participium *positæ* desineret, sine verbo finito, et suspenso sensu." Sed tota nota digna est quæ inspiciatur.—529. *Phœnixa, vel* Dorvill.—530. *ve* abest a Ven. *que* duo Burm.—532. *magno curarum* qu. Moret. ex lib. VIII, 19, at v. inf. 564.—533. *voluptat* Dorvill. etiam alibi.—534. *Heu quid agam* Donatus videtur agnoscere ad Terent. v. Heins. et Burmann. *quid ego* Oudart. *agam* Servius cum codicum parte et edd. Junt. aliisque.—535. *Nomadum* v. sup. ad 320. *sequar c.* Dorvill. et plerique libri Pier.—536. *sim* Heins. post Pier. ex melioribus et meliori loquendi ratione (si modo poëta eam sequi voluit: cf. ad 485. I, 706): Est enim pro, *cum ego sim.* Vulgo *sum.*—537. *iterum cl.* sec. Rottend. *et*

NOTÆ

529 *Phœnissa*] Hic *Phœnix*, hæc *Phœnissa:* oriunda e Phœnicia, Æn. I. 450. *Infelix animi*] Græca locutio: ut Ge. IV. 491. 'Victusque animi.'

534 *En quid ago? &c.*] Deliberat noctu Dido, quid factura sit. Quinque sibi proponit consilia. I. Procos priores adire precibus, ut per eos læsum amorem ulciscatur. II. Trojanorum navibus, et fidei se committere. III. Solam Trojanos fugientes sequi. IV. Eos totius regni sui viribus persequi. V. Rejectis his omnibus: mori. Denique miseriarum causam in sororem refert: cujus blanditiis impulsa est, ut datam Sychæo falleret fidem. De *Nomadibus*, vel Numidis, supra 41.

Jussa, sequar? quiane auxilio juvat ante levatos,
Aut bene apud memores veteris stat gratia facti?
Quis me autem, fac velle, sinet? ratibusve superbis
Invisam accipiet? nescis heu, perdita, necdum
Laomedonteæ sentis perjuria gentis?
Quid tum? sola fuga nautas comitabor ovantes?
An, Tyriis omnique manu stipata meorum,
Inferar? et, quos Sidonia vix urbe revelli,
Rursus agam pelago, et ventis dare vela jubebo?
Quin morere, ut merita es; ferroque averte dolorem.
Tu, lacrymis evicta meis, tu prima furentem

eos prius a me *recreatos esse subsidio, et* quia *gratia* illius *antiqui facti manet* adhuc *in bene gratis* eorum animis? *Fac autem* me *velle* eos sequi, *quis* eorum mihi *permittet? et navibus admittet irrisam? Heu! nescisne, misera, necdum sentis perjuria Trojanæ gentis? Quid tum* si hoc accidat? *an sola fugiendo sequar nautas* eorum *triumphantes? an cincta Carthaginiensibus, et omni turba meorum persequar* eos? *et iterum traham in mare, et jubebo committere vela ventis,* eos *quos difficile extraxi ex urbe* Tyro, *Sidoniæ* vicina? *Morere potius, ut digna es, et expelle ense dolorem. Tu, o soror, commota meis lacrymis, tu prima oppressisti*

ego cl. pr. Hamb.—538. *auxilium juvat* conj. Heumanni, quam refellit Burm. ad h. l. *exsilio* aliquot ap. Pier.—539. *Aut bene* nonnulli Heins. et Burm. cum Goth. tert. Vulgo: *Et bene*. Est hoc inter sexcenta a Burmanno mutata, ubi nil referebat, hocne an altero modo legeretur. Malim utique intacta ea esse relicta. Nunc tamen ea iterum mutare velle, multo magis importunum esset et novas turbas inferret. *at* Sprot. et Dorvill., hoc non male. *sit gratia* Menag. pr., unde *fit* fecerat Heinsius.—540. *sinat* alter Hamb. ex Exc. Burm. a m. pr. *ratibusque* Goth. pr. et sic Medic. cum plerisque Heins. et Burm. *ratibusne* Parrhas., quod Brunck. recepit, tanquam unice verum; equidem et *ne* ferri posse video, et *ne* accommodatum esse; potest enim sententia versus et hoc et illo modo pronuntiari. *superbus* ed. Ven., non male. Sed alterum magis poëticum.—541. *Incisam* post Pierium Heins. revocavit e melioribus codd. et ratione idonea. Vulgo *Irrisam*, quod præcesserat v. 534. Utrumque etiam Servius agnoscit.—542. *Laom.* vel *Laomeduntea*, *Laomedontiadæ* aberratio Codd. *gentis p. sentis* Dorvill.—543. *Quid cum* Dorvill. *comitabar* tert. Rottend. *comitata* pr. Hamb. *euntes* nonnulli Pier., sed *ovantes* est ornatius haud dubie. cf. sup. v. 418. —545. *Inferar* post Pier. e Codd. prætulit Heins., recte sane, tanquam quod exquisitius dictum esset. cf. inf. x, 576. i, 439. Vulgo *Insequar*. Servius utrumque laudat. *Inferor* pr. Hamb. *vix S. ab urbe* Parrhas. *revulsi* Wall. —546. *in ventis* Sprot. *videbo* duo Burm. cum Goth. sec. ex more aberrantes. —547. *abrumpe d.* pro div. lect. tert. Rottend., quod sane usitatius, idemque potentius; sed alterum a vulgari remotius.—548. Diversam hic Urbani Grammatici interpunctionem narrat Servius et ex eo Pompon. Sab., quæ

NOTÆ

538 *Quiane*] An quia? Et ironia est, hoc sensu: *An quia jam nihil prodest mihi quod eos olim juverim; ideo eorum naves sequar, eorum imperio me subjiciam?* De gente *Laomedontea*, ejusque perjuriis, Ge. i. 502.

His, germana, malis oneras, atque objicis hosti
Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere, more feræ, tales nec tangere curas!
Non servata fides, cineri promissa Sychæo!
Tantos illa suo rumpebat pectore questus.
 Æneas celsa in puppi, jam certus eundi,
Carpebat somnos, rebus jam rite paratis.
Huic se forma Dei vultu redeuntis eodem
Obtulit in somnis, rursusque ita visa monere est;
Omnia Mercurio similis, vocemque, coloremque,
Et crines flavos, et membra decora juventæ:

amantem his miseriis et exponis me *hosti. Nonne fas erat ducere vitam immunem nuptiarum,* in *modum feræ, nec tangi talibus curis? Non est servata* a me *fides iurata cineribus Sychæi. Illa emittebat e pectore tantas querelas. Æneas jam certus abeundi capiebat somnum in alta puppe, jam bene præparatis rebus. Species Dei redeuntis* sub *eadem figura obtulit se illi per somnum, et iterum visa est ita increpare illum; similis Mercurio* per *omnia, et vocem, et colorem, et flavos*

talis fuisse videtur, ut *Tu lacrymis evicta meis* sc. *es,* sententiam finiret.—549. *objicit* Reg.—550. *expertam* aliquot Pier. et Burm., solenni errore.—551. *fere* in multis; sensum probabilem inde elicere studet Burmannus; Idem conj. *more meo.* Waddel. apud eund. *more fero;* sed omnia frustra. v. Not. Agnoscit ac tuetur lectionem librorum Quintil. IX, 2, 64. Hoc illud est, quod toties in re critica bilem movet, cum magno conatu multa movent viri docti, ut sub finem subjiciendum sit: *sed sana vulgata.* Si tuo ipsius judicio sana erat, cur operose tentabas? *feræ* Aproniani lectionem esse observat Pompon. Sab. *non tales* alter Mentel.—552. *Non cineri s. fides* Serv. sup. ad v. 52. *Sichæi* Medic. (hoc est, quod Pompon. Sab. habet: *Sic legit Apronianus)* cum aliis Pier. Heins. et uno Burm. Sed *Sychæo* est pro *Sychæio,* noto more poëtarum, primitivum pro deducto: ut *Romula tellus;* et apud Tragicos Græcos infinita. Sic *laticem Lyæum* I, 690 vidimus; sic *Lenæum honorem* sup. v. 207. De scriptura *Sychæo* v. sup. ad I, 347.—553. *fundebat* pr. Hamb. pro var. lect., at recte *rumpebat* ut sup. II, 129, h. e. emittebat; proprie cum vi et impetu. Post hunc versum in Vratisl. legebatur: *Thuraque magnorum longe dat jussa Deorum. Huic se forma viri v.* Idem versus insertus est Goth. sec., sed post v. 557 *rursusque ita visa monere est: Duraque m.*—554. *Æneas jam c. in p. c. e.* Wall.—556. *Hinc* Ven.—557. *jussa m.* Franc. ex more librariorum. *est* deest binis Burm. et Goth. tert. a m. pr. *'st* Gud., ut solent veteriores codd.—558. *Mercurii* tert. Mentel. a m. pr. *que* post *colorem* abest a tribus Burm.—559. *juventa* nonnulli Pieriani, Medic. cum

NOTÆ

551 *More feræ, &c.*] Id est solitariam vitam degere, et minime sociabilem, et quasi feram. Frustra enim nonnulli ad *lynces* respexisse existimant, quas aiunt amisso conjuge nunquam deinceps alteri sociari.

Tangere curas] Dictum, pro *tangi curis:* ut Æn. I. 13. *volvere casus,* pro *volvi casibus.*

552 *Cineri Sychæo*] Adjective pro *Sychæio:* nisi legatur, ut in antiquis plerisque cod. *Sychæi.*

Nate Dea, potes hoc sub casu ducere somnos?
Nec, quæ te circum stent deinde pericula, cernis?
Demens! nec Zephyros audis spirare secundos?
Illa dolos dirumque nefas in pectore versat,
Certa mori, varioque irarum fluctuat æstu.
Non fugis hinc præceps, dum præcipitare potestas?
Jam mare turbari trabibus, sævasque videbis
Collucere faces, jam fervere littora flammis:
Si te his attigerit terris Aurora morantem.
Eia age, rumpe moras. Varium et mutabile semper
Fœmina. Sic fatus nocti se immiscuit atræ.

capillos, et membra pulchra juventutis: Fili Veneris, inquit, *potesne capere somnum in hoc casu? nec vides pericula quæ mox te circumstabunt? insane! nec audis ventos propitios flare? Illa* Dido, *certa moriendi, meditatur animo fraudes et saevum crimen, et agitatur variis motibus irarum. Nec fugis hinc festinus, quamdiu potestas* est *festinandi? Mox videbis mare agitari remis, et splendere funestis facibus; mox littora accendi flammis: si Aurora invenerit te tardantem* in *his regionibus. Age ergo, amputa moras: mulier* res est *semper varia et mutabilis. Ita locutus, confudit se* cum *nigris tenebris. Tunc autem Æneas territus subito*

duobus aliis Heins. Adde fragm. Vatic. Sane *membra decora juventa* communiorem formam habent.—560. *potis est sub c.* Oudart. *casu sub* alter Hamb.—561: *quæ te circum stent* Heins. e Medic. aliisque post Pierianos. Adde fragm. Vatic. At vulgg. *quæ circumstant* vel *stent te.* cf. ad 536. A multis abest *te.* *cernas* Leid. a m. pr.—563. *Deos* tert. Mentel. a m. pr. *in pectora* alter Menag. *sub pectore* Pieriani aliquot.—564. Lectio hæc Medicei aliorumque est codd. elegantior haud dubie illa et poëtæ frequentata, cf. v. 532, quam altera, quam alii codd. ap. Heins. et Burm. (cujus Menag. alt. *suscitat* habet) cum uno Pier. et fragm. Vatic. *variosque irarum concitat estus.* Forte ipse poëta meliorem lectionem alteri ascripserat.—565. *Num* tres Burm. *in præceps* fragm. Vatic. a m. pr.—567. *littora fervere* Dorvill.—569. *Heia* in fragm. Vatic. et in multis. *Ergo age* Pier. aliquot codd. *ac mut.* Wall.—570. *fatis* Gud. a m. pr. *jam misc.* fragm. Vatic. a m. pr. *noc-*

NOTÆ

560 *Nate Dea*] Secunda Mercurii ad Æneam legatio: qua suadet, ut etiam noctu fugiat. Duplici ratione utitur. I. Petitur ab imminentibus periculis. II. A commoda tempestate. Pericula deinde exponit, in eo posita, quod nunc quidem Dido statuerit mori; sed cum sit *varium ac mutabile fœmina,* fieri possit, ut nolit inulta mori, et postera die fugientem armata classe persequatur.

562 *Zephyros*] Commodum quemlibet ventum: nam ex Africa in Italiam solventibus Austro meridionali, non Zephyro occidentali opus est, Ecl. v. 5.

566 *Jam mare turbari trabibus*] Carthaginiensium navibus, a Didone immittendis. Sic Æn. III. 191. 'cava trabe currimus æquor.' De *Aurora,* Ge. I. 249.

Tum vero Æneas, subitis exterritus umbris,
Corripit e somno corpus, sociosque fatigat:
Præcipites vigilate, viri, et considite transtris;
Solvite vela citi. Deus, æthere missus ab alto,
Festinare fugam, tortosque incidere funes,
Ecce iterum stimulat. Sequimur te, sancte Deorum,
Quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.
Adsis o, placidusque juves, et sidera cœlo
Dextra feras. Dixit; vaginaque eripit ensem
Fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro.
Idem omnes simul ardor habet; rapiuntque, ruuntque;
Littora deseruere; latet sub classibus æquor;
Adnixi torquent spumas, et cœrula verrunt.
Et jam prima novo spargebat lumine terras

simulacro, eripit corpus somno, et increpat socios: Expergiscimini celeriter, o socii, et sedete in scamnis: explicate vela cito: ecce Deus missus ex alto cœlo rursus hortatur celerare fugam, et secare tortos funes. Sequimur te, o sancte Deus, quicumque es, et rursus læti obtemperamus mandatis. Adsis o, et nos *benignus adjuves, et reddas e cœlo sidera propitia. Dixit: et eripit e vagina gladium coruscantem, et stricta acie secat funes. Idem ardor occupat simul omnes: et rapiunt, et ruunt: reliquerunt littora: mare tegitur sub navibus: adnixi convolvunt* fluctus *spumosos, et trajiciunt cærulea* spatia. *Et jam prima Aurora, deserens*

tique imm. Wall. *se miscuit* Leid. et Goth. tert.—571. *subitus* alter Menag.—572. *a somno* duo Burm. *e somnis* Leid. *e strato* aliquot Pier. et sup. III, 176. *socios corpusque* Wall. 573. *Præcipitans, v. v.* emendabat Jo. Schrader. in schedis. Offendebat scilicet *præcipites* cum *vigilate* junctum, quod poëticus sermo in festinatione bene fert. *Prævigilate viri, monseo* sec. Rottend. ludibrium, puto, librarii. *et* deest alteri Hamb., non male.—574. *jussus* Oudart. pro Var. Lect.—575. *F. jubet* Venet. Mox *que* abest a duobus Burm.—576. *instimulat* aliquot Heinsiani; quod numerosius videri potest; sed v. Heins. et Burm.—577. *imperioque tuo* Parrhas. cum plerisque Pierianis.—578. *Adsis en* Ven. *Assis* Menag. alt. cum codd. Pierii, quem vide. *cæli* Dorvill.—579. *Inquit, v.* Parrhas. *liberat ensem* pr. Hamb. v. ad Ovid. VI Met. 551 et al.—582. *Littore* Mentel. pr. *sub classibus* Reg.—583. *Annexi*

NOTÆ

573 *Transtris*] Scamnis nauticis, ubi remiges sedent.

576 *Sancte Deorum, Quisquis es*] Sumsit ex Ennio: 'Respondit Juno Saturnia, sancta Dearum:' qui forte ex Græcis, apud quos illa dicitur δῖα θεάων. Alii sic interpungunt: 'sequimur te sancte, Deorum Quisquis es.' *Quisquis es*] Non enim videtur iterum venisse Mercurius armatus caduceo et talaribus, ut 239. sed colore tantum et voce similis, 559.

577 *Ovantes*] Læti, Æn. III. 189.

578 *Sidera Dextra*] Propitia. De usu vocis hujus; et cur sæpe *læva* etiam prospera sint, Ecl. I. 16.

Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Regina, e speculis ut primum albescere lucem
Vidit, et æquatis classem procedere velis,
Littoraque et vacuos sensit sine remige portus;
Terque quaterque manu pectus percussa decorum,
Flaventesque abscissa comas, Pro Jupiter! ibit
Hic, ait, et nostris illuserit advena regnis!
Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur,

croceum lectum Tithoni, illustrabat terras nova luce: statim atque regina vidit e specula diem albescere, et classem progredi velis paribus; et animadvertit littora et portus vacuos absque remigibus: percutiens ter et quater manu pulchrum pectus, et evellens flavos capillos: Proh Jupiter! inquit: abibit ille advena, et illuserit nostro regno? Cives non educent *arma,* nec eum insequentur *ex urbe tota,* nec

et *vertunt* Goth. sec., vulgari lapsu.—584. *spargebant* Sprot.—586. *et sp.* sec. Rottend. *tum primum* Ven. *cum pr.* aliquot codd. ap. Burm. et Goth. tert. *primam* Gud. a m. pr. et Mentel., eleganter, judice Heinsio. De quo nemo dubitet. At Maro non minus frequentat *ut primum* pro *cum primum* Æn. I, 310. *Ut primum lux alma data est.* et sic multis locis: quorsum ergo contemta codicum fide mutabimus!—587. *producere* sec. Moreti, solita varietate.—590. *abscissa* multi præstantiores. v. Heins., qui recipere debebat, si sibi constare volebat, et cf. II Ge. 23. *flaventis abscissa* Reg. *fl. quæ comas abscissa* Wall. *adscissa* aliquot ap. Pier. *pro J. inquit* Montalb.—591. *Hinc, ait* Menag. Hamb. pr. Erf. *i. a. terris* Leid. un.—592. *Nunc e.* Montalb.

NOTÆ

585 *Tithoni croceum, &c.*] Tithonus, Laomedontis Trojani regis filius, ex Strymone: ob formam raptus ab Aurora, ab eadem immortalitatem obtinuit: sed oblitus perpetuam juventam etiam petere, cum demum consenuisset, tædio affectus mortalitatem petiit; quæ restitui cum non posset, in cicadam ab Aurora mutatus est. De *Aurora,* Ge. I. 249. *Croceus* color, qui proprius est *croci* floris, *du safran.*

586 *E speculis*] Locis editioribus, unde *speculari* procul poterat abeuntes: insomnis enim tota nocte, eo se Dido amoris impatientia contulerat.

590 *Pro Jupiter! &c.*] Erumpit in hanc orationem reginæ furor. *Imprecatoria* est: habetque partes septem. I. Exclamationem abruptam, qua Jovem appellat, quasi violati hospitii vindicem: quemadmodum eum in excipiendo primum hospite appellaverat, Æn. I. 735. II. Jussa aspera et concitata, quibus Carthaginienses in fugaces Trojanos commovet. III. Correctionem amentiæ suæ, qua se absentibus stulta imperare cognoscit: tum enim sola loquebatur e speculis. IV. Exprobrationem fictæ Æneæ pietatis, in Deos, in patrem. V. Dolorem amissæ ultionis, quam in Æneam, ejusque filium et gentem, exercere potuisset. VI. Obtestationem Deorum, tam superorum, quam inferorum; ut sibi adesse ultores velint. VII. Diram imprecationem, tum

Deripientque rates alii navalibus? Ite,
Ferte citi flammas, date vela, impellite remos.—
Quid loquor? aut ubi sum? Quæ mentem insania mutat?—
Infelix Dido! nunc te facta impia tangunt?
Tum decuit, cum sceptra dabas:—en dextra fidesque!
Quem secum patrios aiunt portare Penates!
Quem subiisse humeris confectum ætate parentem!—
Non potui abreptum divellere corpus, et undis

alii extrahent naves e stationibus? Ite celeres, injicite faces, immittite vela, agitate remos. Quid dico, aut ubi sum? quæ amentia turbat mentem? Misera Dido, nunc fata crudelia te urgent. Tunc decebat hæc facere, *cum tradebas sceptra* tua Æneæ. *En dextra* data, *et fides:* en ille, *quem dicunt ferre secum patrios Penates, quem sustentasse humeris patrem annis effœtum. Nonne potui lace-*

Nonne Zulich. *expediam* ed. Ven.—593. *Diripiantque* Witt. Voss. alt. et Donat. de Schemat. Sed usus et ratio postulat *Deripientque*, uti jam Heins. emendabat, quem miror hoc non reposuisse, id quod nunc fecimus: expresserat jam Brunck. cf. sup. I, 211. Porro codd. distinguunt post *rates*, male.—594. *F. c. ferrum* Gud. pro div. lect. *date tela* Medic. cum aliis plerisque Heins. duobus ex Goth. Erf. Variant quoque Grammatici. v. Heins., qui recte nil movit. *impendite remos* Leid.—595. *loquar* Leid. un. *ubi sunt* Zulich., non invenuste, judice Burm. Nihil tamen ad vulgatam: *ubi sum?* Mox *quæ m. i. versat* tres ap. Burm., non male; ex glossa tamen.—596. *nunc te* Heins. tuetur e Medic. aliisque cum Pier. alii *num te;* etiam Grammatici ap. Heins. *nam* Clidonius. *jam te f.* Reg. et Parrhas. Porro *facta i.* e Medic. aliisque præstantioribus recepit: vulgo *fata*. cf. Not., quod bene poterat exponi: *fata impia*, fatum crudele, iniquum, infaustum. Nunc fato tuo moveris? debebas tum moveri, adeoque de illo solicita esse et de eo, quod futurum esset, cogitare, tum cum Æneam in regni societatem admitteres. Variant etiam Grammatici ap. Heins. item Gothani.—597. *Tunc* Gud. cum al. Heins. *Tunc licuit* Parrhas., sed in eo interpolationes plurimas observes.—598. *Qui* hoc et seq. v. pro *quem* olim fuit lectum, teste Servio. *portasse* Medic. et Dorvill.—600. *arreptum, areptum, abruptum, devellere,* librariorum ludibria. *avulsum* apud Donat. in Terent. Andr. IV, 3, 3, memo-

NOTÆ

in Æneam, quam in ejus posteros; quæ æterna Carthaginiensibus et Italis inter se odia portendit.

595 *Quæ mentem insania mutat*] Olim quippe servabas Æneam ejusque naves a Pœnorum furore, Æn. I. 566. nunc eos in illum immittis. Olim sceptra dabas Æneæ, nunc ejus vitam petis.

597 *Tum decuit, cum, &c.*] Decuit hæc, quæ nunc jubes, tum jubere; et Trojanos habere hostiliter: cum eos hospitio, eorum ducem in regni partem accepisti, cum ei sceptra tua, teque adeo tradidisti.

598 *Penates*] De *Penatibus*, quos Trojano incendio Æneas eripuerat, deque *Anchise* sublato in humeros, Æn. II. 717. et sequentibus.

600 *Abreptum divellere corpus*] Quem-

Spargere? non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium, patriisque epulandum ponere mensis?—
Verum anceps pugnæ fuerat fortuna.—Fuisset;
Quem metui moritura? Faces in castra tulissem,
Implessemque foros flammis, natumque patremque
Cum genere extinxem, memet super ipsa dedissem.—
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
Tuque harum interpres curarum et conscia Juno,
Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes,
Et Diræ ultrices, et Di morientis Elissæ,

rare correptum corpus, et spargere in aquas? nonne occidere gladio socios, nonne ipsum Ascanium, et offerre eum in mensa patris comedendum? At dubius fuisset exitus illius *pugnæ! fuisset. Quem timebam* ego *moritura? immisissem faces in castra: et implevissem ignibus naves: extinxissem patrem et filium cum gente: ipsa me præcipitassem super* illos. *Sol, qui luce circumspicis omnia terrarum opera: tuque Juno, conciliatrix et particeps nuptialium negotiorum: et* tu *Hecate inclamata per urbes in triviis nocturnis: et Furiæ vindices, et Dii morientis*

riæ lapsu. *corpus divellere* Menag. pr.—602. *patrisque* ed. Junt. Dorvill. et Lutat. apud Burm. *ponere* Burmannus primus recepit, ut scripti fere omnes, etiam duo Goth. habent, etiam Pierii, præter unum ejus Mediceum, qui diversus a Fogginiano est. In hoc ut in vulgg. edd. legebatur *apponere;* duo ap. Burm. *opponere*, alter Hamb. *imponere*. Sed *ponere*, pro *apponere*, frequens poëtis.—603. *fuerat pugnæ* Menag. pr.—604. *Quem timui* Goth. tert. Heins. conj. *in transtra*. Sed *castra* plus poëticæ audaciæ habet. v. Not.—605. *foras, fores, feros*, aberrationes librariorum.—606. *extinctum* pr. Moret. *extinguam* Lutat. ad Stat. v Theb. 128. *exstinxissem*, quod est interpretis. Burm. *extinxem* duo Goth. *et memet* quædam edd. Servii sup. ad v. 508.—608. *et* abest a pr. Hamb.—609. *per umbras* Leid. un. pro var. lect.—611. *avertite* multi;

NOTÆ

admodum Bacchæ Orpheum, Pentheum, discerpserunt: Ge. IV. 520. et supra 469.

602 *Patriis epulandum, &c.*] Quemadmodum Atreus, Thyestæ fratris filios, ipsi ad epulas coctos apposuerat: Procne et Philomela Tereo Itym, Ecl. VI. 78.

605 *Foros*] Vel spatia in navibus aperta, ut tabulata in quibus inceditur: vel concava navium latera, quæ onus ferunt. Ge. IV. 250.

606 *Extinxem*] Syncope, pro *extinxissem:* infra, 682.

607 *Sol, qui, &c.*] *Solem* obtestatur, vel quasi altorem vitæ, quam relictura est; vel ut, qui lustrat omnia, suæ mortis et alienæ perfidiæ testis esse velit. *Junonem*, ut pronubam et conciliatricem interpretemque nuptiarum, propter quas moritur, supra 59. *Hecaten* ut præsidem sacrorum magicorum, quorum simulatione moritur, supra 511. *Diras*, seu *Furias*, ut infestæ sint Æneæ, cujus scelere moritur, Æn. III. 212. Ge. III. 552. *Deos* denique: vel tutelares urbis suæ, ut inter illam atque Italos odia æterna suscitent; vel mortis præsides, ut facilem sibi mortem præbeant. De voce *lustro*, pro *circumeo*, Æn. I. 612.

Accipite hæc, meritumque malis advertite numen,
Et nostras audite preces. Si tangere portus
Infandum caput, ac terris adnare necesse est;
Et sic fata Jovis poscunt; hic terminus hæret:
At bello audacis populi vexatus et armis,
Finibus extorris, complexu avulsus Iuli,
Auxilium imploret, videatque indigna suorum
Funera; nec, cum se sub leges pacis iniquæ
Tradiderit, regno aut optata luce fruatur:

Didonis: audite hæc, et applicate huc numen meritum a sceleratis, et excipite nostras preces. Si necesse est Æneam, *sceleratum* illud *caput, attingere portus, et appelli terris; et sic voluntas Jovis* id *exigit*, et *hic terminus stat: saltem agitatus et bello et armis fortis populi, exul e finibus* suis, *abstractus a complexu Ascanii, imploret auxilium, et cernat indignas mortes suorum: et, cum submiserit se conditionibus pacis onerosæ, non potiatur regno aut vita desiderata; sed moriatur ante tempus,*

sed alienum a loci sententia. *Accipite hæc: animumque malis excludite tantis* ed. Ven. ab interpolatore.—613. *I. corpus* Menag. pr. e glossa. *et t.* Parrhas. —614. *Et sic* bene Heins. reposuit, optimis codd. etiam Pierianis auctoribus, etiam Nonio et Macrobio: vulgo *Et si.* Heins. conj. *Id si.* In pr. Rottend. pro var. lect. erat: *Et si fata petunt Jovis: hic et t.*—615. *Et bello* Medic. a m. pr.—616. *externis* Hugen. *conspectu avolsus* codd. ap. Nonium Marcellum. *que* post *complexu* duo Burm. *avolsus* scriptum cum Medic. et Gud.—617. *que* abest a Mentel. pr. et sic bona codd. pars ap. Pierium eo caret.—618. *leges*

NOTÆ

611 *Meritum malis, &c.*] Advertite et applicate huc numen vestrum, id est, potestatem illam et vim ulciscendi ac puniendi, qua mali coërceri atque opprimi meruerunt. De *fatis*, eorumque dispensatore Jove, Æn. I. 243.

615 *At bello, &c.*] Volunt interpretes hanc imprecationem aliquatenus exitum habuisse. Nam Æneas I. Appulsus in Italiam, vexatus est armis Turni regis. II. Avulsus est ab Iuli complexu, cum ab eo discessit, ut apud Evandrum quæreret auxilium, Æn. VIII. 80. III. Vidit indigna suorum funera variis in præliis, Æn. X. XI. XII. Præsertim cædem Pallantis, Æn. X. 489. IV. Pacem, aiunt, iniquis conditionibus cum Latino rege sancivit; quia propriæ gentis amisit nomen, et commune Latinorum nomen accepit, Æn. I. 10. V. Cecidit ante diem, et inhumatus jacuit: quia dicitur, tertio imperii anno cum Mezentio pugnans, in Numici fluminis ripa, nusquam comparuisse: alii tamen aliter, Æn. I. 270. VI. Nullus amor populis, nec fœdera fuerunt: siquidem tria Romanos inter et Carthaginienses orta sunt Punica bella; ex Pœnorum perfidia, qui nulla fœderum religione coërceri poterant. VII. Exortus ex ipsius gente Hannibal, novem annos natus ab Hamilcare patre ad aras Deorum jurejurando adactus est, ut, quam primum posset, hostis Romanorum foret. Idem bellum Punicum secundum Romanis intulit, in ipsum Italiæ sinum; illudque octodecim annis gessit. Victus demum a Scipione Africano majore, in Africa; apud Prusiam Bithyniæ regem veneno se ipse interemit, ne in manus Flaminini Romanorum legati traderetur.

Sed cadat ante diem, mediaque inhumatus arena.
Hæc precor; hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
Tum vos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum
Exercete odiis; cinerique hæc mittite nostro
Munera. Nullus amor populis, nec fœdera sunto.
Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
Nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires.
Littora littoribus contraria, fluctibus undas
Imprecor, arma armis; pugnent ipsique nepotesque.

et sit *insepultus* in *media arena. Hæc imprecor: emitto hæc ultima verba cum sanguine. Vos etiam, o Carthaginienses, persequimini odiis stirpem* ejus *et omnem gentem futuram; et offerte hæc dona meis cineribus: nullus amor, nulla concordia sit* inter hos *populos. Nascere, o vindex aliquis, e nostris ossibus; qui persequaris ferro et flamma colonias Trojanas. Nunc,* et *olim,* et *quocumque tempore offerent se vires, imprecor littora inimica littoribus, maria maribus, arma armis: certent etiam*

sub p. Hamb. pr.—619. *fruetur* Goth. sec.—622. *et* deest Zulich. a m. pr—626. *sequere* alter Hamb.—627. *quæcunque* Parrhas.—629. *Jam precor* duo Burm. *arma viris* pr. Hamb. *p. ipsique nepotesque* Heins. reposuit e Medic. aliisque potioribus codd. Vulgo leg. *ipsique nepotes;* et sic Grammatici passim laudant; sic quoque omnes Goth. (*ipsi pugnentque nepotes* Moret. qu. ex interpolatione). In quo facile intelligi possit, alterum *que* librarii culpa extritum esse. Videtur tamen mihi *que* illud in clausula totius sententiæ et orationis redundans vix locum tueri posse, vel aurium judicio. Tum *ipsique* non habet, quod commode huc advoces. Nam debent esse aut ipsi *Tyrii:* tum vero languet post superiora multo graviora: *pugnent ipsi* et nepotes; aut *populi:* atqui quinam sunt *populorum nepotes?* Heumannus et Trappius et Jo. Schrader. in schedis, totum hemistichium esse judicabant, tanquam assutum; scilicet viris doctis non succurrebat, qui illi Carthaginiensium nepotes esse possent. Holdsworthus Jubam huc vocabat, et laudabat Lucani locum lib. VIII, 283 sqq. Dicas potuisse poëtam latius ipsum Bocchum ac Jugurtham, Afros certe, etsi non proprie Carthaginiensi stirpe oriundos, intelligere. Parum tamen hoc quoque satisfacit. Alterutrum tenendum esse arbitror: aut, quod malim, ne clausula tenuior sit reliqua oratione, in suspicionem adducendum hemistichium; aut, si malis, cum excusatione poëtæ, retinere, simpliciter *nepotes* sunt posteri, sera posteritas, sc. respectu eorum, qui tum

NOTÆ

620 *Cadat ante diem, &c.*] Cadere dicuntur ante diem, qui non præfixo juxta communem naturæ ordinem tempore; sed violenta, aut fortuita, aut immatura morte pereunt. De *Tyriis*, Carthaginiensibus Tyro oriundis, Æn. I. 16. De *Dardaniis*, Trojanis, Æn. I. 239.

623 *Cinerique hæc mittite, &c.*] Alludit ad munera, quæ sepulcris mortuorum imponebant, infundebantque; *lac, vinum, sanguinem*, Æn. III. 63. Quorum loco petit, *odia*, et inimicitias cum Trojana stirpe.

628 *Littora littoribus, &c.*] Nam Carthaginis littus Italiæ littori situ oppositum est. Æn. I. 17. 'Carthago Italiam contra.' Sic odiis quoque.

Hæc ait, et partes animum versabat in omnes;
Invisam quærens quam primum abrumpere lucem.
Tum breviter Barcen nutricem affata Sychæi:
Namque suam patria antiqua cinis ater habebat:
Annam, cara mihi nutrix, huc siste sororem;
Dic, corpus properet fluviali spargere lympha,
Et pecudes secum et monstrata piacula ducat.
Sic veniat; tuque ipsa pia tege tempora vitta.
Sacra Jovi Stygio, quæ rite incepta paravi,
Perficere est animus, finemque imponere curis;

ipsi posteri. Dixit hæc, et convertebat animum in varias partes, quærens quam citissime abrumpere vitam odiosam. Tunc breviter allocuta est Barcen nutricem Sychæi, nam nigra humus tenebat suam nutricem *in veteri patria: O nutrix dilecta, accerse huc mihi Annam sororem. Mone ut festinet aspergere corpus aqua fluminea, et secum adducat pecudes ac piacula præscripta. Sic veniat, et tu ipsa cinge caput sacra vitta. Mens est* mihi *absolvere sacrificia, quæ inchoata destinavi Jovi inferno: et ponere terminum miseriis: et dare igni bustum Trojani ducis. Sic locuta est. Illa*

erant, et tollendum importunum *que*.—632. *Cum br*. Wall. *Hinc B. breviter* Hamb. alter. Porro *Barcem, Bachem, Bachen, Braccen, Berchen* aberrationes. *Sichei est* duo Burm. cum Goth. sec.—633. Hunc versum suspectum Britanno docto ac vindicatum vide in Miscell. Obss. vol. I, p. 13. Suspectum haberi video et aliis, ut Jac. Bryant., et Jo. Schradero, acutis viris. Sane si vitio datur poëtæ, quod rem tam parvi aut nullius momenti interposuit, excusandi facultas esset: cum fidem faciant narratis hoc ipso poëtæ, quod certis nominibus, rebus, locis, res definiunt; sed sunt in ipso versu plura, quæ displiceant: *suam* pro ejus: *cinis* in *patria* nutricem *habebant*. Est itaque haud dubie ab interpolatore profectus.—635. *aspergere* Ven., quod est commune. *mergere* alter Menag.—636. *ducet* Mentel. pr.—637. *Sic veniet* nonnulli e Pierianis. *tuaque* sec. Rottend. a m. pr. *tege corpora* Sprot.—638. *parabam*

NOTÆ

635 *Fluviali spargere lympha*] De ablutione veterum, ante sacrificia, pura et fluviali in aqua, Æn. II. 719. Notant autem interpretes; ad sacra superorum Deorum ablutionem adhibitam; ad sacra inferorum, solam aspersionem. Sic Æn. VI. 636. Æneas ramum Proserpinæ figens apud Inferos: 'corpusque recenti Spargit aqua.' At idem Æn. II. 720. Penates attingere non audens ait: 'donec me flumine vivo Abluero.'

636 *Monstrata piacula*] Res ad expiandos Deos necessarias. Cur autem? quia fidem juratam Sychaeo, novo et fatali conjugio violaverat. Quæ autem illa piacula? Nempe nigræ victimæ, quæ Diis inferis immolabantur. Æn. VI. 153. 'Duc nigras pecudes, ea prima piacula sunto.' Et multa mandat vetulæ nutrici; ut ea diutius absente, se ipsam facilius interimat: astantibus paucis duntaxat, iisque inferioris ordinis mulierculis, de quibus 664. 'Collapsam aspiciunt comites:' non ausæ nimirum ad eam propius accedere. De *vittis* et tæniis e capite pendentibus ad sacra mysteria, Æn. II. 133.

638. *Jovi Stygio*] Plutoni, Saturni

Dardaniique rogum capitis permittere flammæ.
Sic ait. Illa gradum studio celerabat anili.
At trepida et cœptis immanibus effera Dido,
Sanguineam volvens aciem, maculisque trementes
Interfusa genas, et pallida morte futura,
Interiora domus irrumpit limina, et altos
Conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
Dardanium, non hos quæsitum munus in usus.
Hic, postquam Iliacas vestes notumque cubile
Conspexit, paulum lacrymis et mente morata,
Incubuitque toro, dixitque novissima verba:
Dulces exuviæ, dum fata Deusque sinebant,

urgebat gressum senili affectu. At Dido tremens, et efferata horridis consiliis, rotans oculos sanguineos, et infecta maculis circa *malas trementes, et pallens* ob *mortem imminentem, ingreditur interiorem partem domus, et furens conscendit altam pyram, et educit gladium Trojanum, munus non comparatum in hos usus. Postquam vidit vestes Trojanas et lectum* sibi *cognitum, paululum illic morata flendo et cogitando, abjecit se in lectum, et protulit hæc ultima verba: Reliquiæ dulces, dum fata et*

vet. cod. apud Macrob. III Sat. 3.—640. *Dardanidique* Wall. pro *Dardanidæ*, subjicit Burm. *præmittere* Ven. *flammis* Medic.—641. *Dixerat, illa* Parrhas. *celebrabat* a pr. m. Medic. cum aliis, frequenti lapsu. *accelerabat* Goth. sec. *anilem* Burmanno invito in contextum venisse suspicor. Nam Heinsianæ edd. *anili* retinent, et Burmannus ita rectius legi pronuntiat. Atque ita Mediceus cum præstantissimis aliis; item Goth. pr. et sec. a m. sec. Non male sane dictum alterum quoque: expuli tamen codicum jussu, quod fors intulerat.—642. *Et tr.* Montalb. *et* ante *cœptis* abest a pr. Moret. *At rapidi c.* Exc. Burm.—643. *involvens* alter Voss.—645. *irrupit, perrumpit, prorumpit, abrumpit*, aberrant codd. ap. Burm.—646. *moribunda* Ven. *thoros* Parrhas. *reclusit* Gud. a m. pr. Dorvill. et Donatus ad Terent. Adelph. II, 1. *restringit* un. Heins.—647. *non hosce relictum* ex v. 507. emend. Tan. Faber. Sed v. Burmann. et Not.—649. *parum* duo e glossa. *lacrimas* Goth. pr. *mente remota* Sprot.—651. *si fata* alter Hamb. *sinebat* Medic. cum codd. parte, etiam Pierianorum, doctius; ut mirer id a viris doctis dimissum manibus esse. At *sinebant* tuetur

NOTÆ

tilio, Jovis fratri: cui, in divisione universi imperii, sorte Inferi obtigerunt. Dictus a *Styge*, Inferorum fluvio, Æn. VI. 323.

640 *Dardaniique rogum capitis*] Rogum extructum ad abolenda monumenta omnia exuviasque Æneæ Trojani, ejusque amorem extinguendum: ut a saga sibi præscriptum esse fingebat, 495. De *rogo*, busto, 494.

646 *Ensem... non hos*, &c.] De ense illo, supra 495. De *toro*, lecto, Æn. III. 224.

651 *Dulces exuviæ*, &c.] In hac suprema Didonis oratione tres elucent præcipue sensus: *Amoris, gloriæ, ultionis.* I. AMORIS: cum Æneæ imagini, jugalique lecto vitam suam animamque committit: et in iis exuviis non tam præsentem intuetur acerbitatem, quam præteritæ dulcedinis recordatur; *dulces, dum fata*, &c. II.

Accipite hanc animam, meque his exsolvite curis.
Vixi, et, quem dederat cursum Fortuna, peregi;
Et nunc magna mei sub terras ibit Imago.
Urbem præclaram statui; mea mœnia vidi;
Ulta virum, pœnas inimico a fratre recepi:
Felix, heu nimium felix, si littora tantum
Nunquam Dardaniæ tetigissent nostra carinæ!
Dixit; et, os impressa toro, Moriemur inultæ!
Sed moriamur, ait. Sic, sic juvat ire sub umbras.
Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, et nostræ secum ferat omina mortis.
Dixerat. Atque illam media inter talia ferro

Dii permittebant, excipite hanc animam, et liberate me his curis. Vixi, et perfeci cursum quem fortuna mihi *dederat: et nunc simulacrum meum descendet illustre sub terras. Condidi urbem egregiam, vidi meos muros, vindicavi maritum, exegi pœnas ab inimico fratre. Fortunata, heu nimis fortunata! si tantummodo Trojanæ naves non attigissent nostra littora. Dixit* hæc, *et ore incumbens in lectum:* An *moriemur inultæ? sed* tamen *moriamur, inquit: sic, sic dulce est descendere ad umbras. Crudelis Trojanus e mari videat oculis has flammas, et auferat secum signa nostræ mortis. Dixerat: et in medio talium* verborum *famulæ vident eam collapsam, et*

inter alios fragm. Vatic.—652. *absolvite* tres cum Servio apud Burmann. *his* deest Zulich. *exs. pœnis* ed. Ven.—654. *mea* tert. Rottend. Quod vulgare esset, etiamsi metrum ferret.—656. *a* abest a multis Pier. et Heins., male. *e fratre* Hugen. Porro Burm. conj. *Pœnos inimico a fratre recepi*, ingeniose quidem; sed nimis forte. vid. Not. Tandem tres ap. Burm. v. 656. antecedenti præponunt.—660. *Sed moriemur* quatuor ap. Burm. *Si sic* Gud. a m. pr. *Sic? sic j.* Fabric. legebat. Sed recte Burm. docet esse, *vel sic quoque.*—661 *ignem oculis* alter Hamburg.—662. *et miseræ* Leid. un. *omnia*, male multi.—663. *medio* Dorvill. a m. sec. *mediam* legi testatur Taubm., ex Pompon. Sab. puto. Etsi enim e Mediceo Fogginii nihil occurrit, ait tamen ille: "*me-*

NOTÆ

GLORIÆ: cum se sperat illustrem fore, tam apud Inferos, *magna mei sub terras, &c.* quam inter homines; apud quos, et præclaram urbem fundavit munivitque, et Sychæum ulta est, raptis Pygmalionis opibus, illustrior ac felicior futura, si nunquam Æneas Carthaginem appulsus esset. III. ULTIONIS: cum os lecto imprimens rabie quadam furoris, inultam se mori dolet: mox perpensis quasi rerum momentis, et secum existimans, duo esse quæ morte quærere possit, ultionem, et miseriarum finem; statuit sibi esse moriendum, saltem ut finem illum et quietem consequatur: *sic, sic juvat, &c.* maxime cum aspectus incensi rogi permovere Æneæ animum possit, et ultionem inchoare. De *exuviis*, spoliis, 495.

654 *Imago*] Umbra, Manes, Æn. v. 81.

656 *Ulta virum*] Quia opes Pygmalioni, tum suas, tum eas propter quas Sychæum occiderat, fugiens eripuit. Æn. I. 368. 363. De *Dardano* et *Dardanis*, Trojanis, Æn. I. 239.

Collapsam aspiciunt comites, ensemque cruore
Spumantem, sparsasque manus. It clamor ad alta
Atria; concussam bacchatur Fama per urbem.
Lamentis, gemituque, et fœmineo ululatu
Tecta fremunt; resonat magnis plangoribus æther:
Non aliter, quam si immissis ruat hostibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros; flammæque furentes
Culmina perque hominum volvantur perque Deorum.
Audiit exanimis, trepidoque exterrita cursu,
Unguibus ora soror fœdans, et pectora pugnis,
Per medios ruit, ac morientem nomine clamat:
Hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas?
Hoc rogus iste mihi, hoc ignes aræque parabant?
Quid primum deserta querar? comitemne sororem

gladium spumantem sanguine, et manus eodem *tinctas. Clamor spargitur in profundam aream: fama furit per urbem commotam, domus fremunt gemitu et ululatu fœminarum, aër sonat magnis planctibus: non aliter ac si tota Carthago, aut Tyrus antiqua, subvertatur irrumpentibus hostibus; et* si *flammæ furentes spargantur per tecta, et Deorum et hominum. Audiit* hoc *soror exanimata; et pavefacta festino cursu, lacerans vultum unguibus et pectus pugnis, irrumpit inter medios, et inclamat morientem nomine: Hoc ipsum fuit, o soror? fallebas me* hoc *dolo? hoc parabat mihi pyra ista, hoc ignes et altaria? Qua de re primum conquerar* ego *de-*

****

diam legit Aproniaus; nam, qui se transfodit, medius videtur esse gladii." Silius I, 307. *Concidit exacti medius per viscera teli.* Recepit Brunck. correctionem Aproniani. *media inter ilia* ed. Ven. Æn. XII, 318 *media inter talia verba*, h. e. in medio horum dictorum; inter hæc dicta.—664. *accipiunt* duo Burmann. *cruorem* Dorvill. cum aliquot Pier.—665 *et alta* alter Menag.—668 *tremunt* fragm. Vatic. *clangoribus* pr. Menag. et Montalb. *clamoribus* Witt. et Wall. cum parte codd. Pierianorum, Goth. duobus. Erf. Aberrationes solennes.—669. *missis* aliquot Pier. et ed. Mediol. Sed bene *immissis* defendit Pierius.—670. *Tyrus* multi Pier. et Heins. et amat latinas enuntiationes Maro. Vid. Heins., qui tot alias aliis locis reduxit. *flammæque ruentes* Zulich.—671. *voluntur* duo Burm. *volitantur* Exc. Burm. *volventur* Goth. sec.—672. *casu* eadem Exc.—673 *ac. p.* alter Hamb.—675. *hocc'* ed. Brunck. *quod fr. p.* Bigot.—676. *hæc ignes* Parrhas. *ignesque* Leid. un. *ignis* Exc. Burm.—677. *Quod pr.* Hugen. *germana querar* Menag. pr. *comitemque* Gud.

NOTÆ

666 *Atria*] Proprie *atrium* est *area subdialis* ante ædes, quasi αἴθριον, unde etiam ad primam ædium ipsarum partem significandam traductum est. Ab eo non longe aberat culina: in eoque cœnabant veteres, et majorum imagines disponebant; quæ cum a fumo culinæ non longe abessent, ideo appellabantur *fumosæ;* ipsumque atrium, ut frigide argutatur Servius, dictum etiam inde volunt quasi *atrum*. De voce *bacchatur*, pro furit a furiosis Bacchi comitibus fœminis deducta, supra 301. De Carthagine, in argumento. De *Tyro*, Æn. I. 16.

Sprevisti moriens? Eadem me ad fata vocasses:
Idem ambas ferro dolor, atque eadem hora, tulisset.
His etiam struxi manibus, patriosque vocavi
Voce Deos, sic te ut posita crudelis abessem?
Extinxti me teque, soror, populumque, patresque
Sidonios, urbemque tuam. Date vulnera lymphis,
Abluam, et, extremus si quis super halitus errat,

relicta? an moriens aspernata es sororem te comitari? si me invitasses ad eadem funera, idem dolor atque eadem hora sustulisset utramque gladio. Erexi etiam his manibus meis, *et voce appellari patrios Deos; ut* ego *inhumana abessem a te sic jacente? Perdidisti, o soror, et me, et te, et populum, et senes Phœnicios, et tuam urbem. Date, abluam aquis plagas; et, si aliquis ultimus spiritus adhuc vagatur,*

a m. pr. *ve* Menag. pr.—678. *facta* Mentel. pr. a m. pr. *eadem me facta vocassent* alt. Hamb.—679. *ferret* Oudart. *eadem* abest a Witt. *ora* Gud. ed. Junt. *fuisset* aliquot Pier.—680. *manibus struxi* Parrhas. *exstruxi* Goth. tert.—681. *positam* Medic. a m. pr. *abissem* Wall. possis scribere *sic te ut posita, crudelis! abessem:* ut ad Didonem referatur. Si ad Annam: retrahes; *ego crudelis struxi.* Nec tamen male: *ut crudelis abessem*, crudeliter sejungerer.—682. *Exstinxti* scripturam ex Pieriano exemplari retinuisse videtur Heinsius; vulgaris eademque mollior scribendi ratio est *extinxti.* Hoc etiam Probus Art. Grammat. producit ex Marone et Diomedes Grammat. pro *extinxisti*, ut *extinxem* sup. v. 606 pro *extinxissem.* Atqui duriorem pronuntiandi morem in aliis prætulisse creditur poëta, tanquam epica gravitate digniorem. *Exstincti, exstixi*, eo alludunt, illud in Witt., hoc in binis Heins. cum glossa *exstinxisti*. *Exstinxti* etiam in fragm. Vatic. diserte legitur, item in Donato. v. Bened. At est Aldd. pr. lectio: *exstinxi*, vel *extinxi*, quam in omnibus fere exemplaribus repererat Pierius, et sic Moret. Dorvill. Puget. Erf. cum tribus Goth. Ita ipsa Anna se accusat, sua opera factum, sua culpa commissum esse, ut communi clade ruant omnia. Grave et hoc; et difficile est alterutram lectionem præferre. Quomodo in Mediceo legatur, ex Fogginiano exemplari vix assequare. Videtur tamen *extinxti* in *extinxi* esse refictum; et ex sensu et judicio animi si pronuntiandum est, *Extinxti* de Didone est præferendum; nam si soror Anna se accusabat: satis erant illa: *Extinxi me teque, soror.* At reliqua: *populumque patresque Sidonios urbemque*, nimii acuminis, nisi de Didone ipsa pronuntientur. *te meque* quatuor apud Burmann. et Erf. Sed amant Veteres se priori loco memorare. Burm.—683. *data* Menag. pr.—684. *erret* quatuor Heins. et Erf. *esset* duo alii. *exstat* Wall.

NOTÆ

681 *Sic te ut posita*] Sic *deposita*, sic *jacente:* vox funebris, de qua Æn. II. 644. Et sensus loci est: *Itane verò struxi hunc rogum meis manibus, et ad hæc sacra Deos vocavi: ut eorum particeps non essem; ut abessem, dum tu te occidisti?*

682 *Extinxti, &c.*] Pro *extinxisti*, syncope; ut supra, 606. *Extinxem*, pro *extinxissem:* et Æn. I. 205. *Accestis*, pro *accessistis*. Ita legunt Valerius Probus, Carisius, &c. Veteres tamen plurimi codices habent *Extinxi*, prima persona: ita ut culpam omnem damnumque communè Anna in se unam conferat. De *Sidoniis*, unde oriundi Carthaginienses, Æn. I. 450.

Ore legam. Sic fata gradus evaserat altos,
Semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
Cum gemitu, atque atros siccabat veste cruores.
Illa, graves oculos conata attollere, rursus
Deficit. Infixum stridit sub pectore vulnus.
Ter sese attollens cubitoque annixa levavit:
Ter revoluta toro est, oculisque errantibus alto
Quæsivit cœlo lucem, ingemuitque reperta.
Tum Juno omnipotens, longum miserata dolorem
Difficilesque obitus, Irim demisit Olympo,
Quæ luctantem animam nexosque resolveret artus.
Nam, quia nec fato, merita nec morte peribat,

illum *ore colligam. Sic locuta pervenerat ad altissimos gradus, et gremio complexa sororem semimortuam, fovebat* eam *cum gemitu, et abstergebat veste nigrum sanguinem. Illa conata erigere tardos oculos, deficit iterum: stridet sub pectore plaga infixa. Ter erexit se efferens et innitens cubito, ter relapsa est in lectum: et vagis oculis quæsivit lucem ex alto cœlo, et ingemuit* post lucem *repertam. Tunc Juno omnipotens, miserescens longi doloris et difficilis mortis, misit Irim e cœlo, quæ separaret animam pugnantem et membra* eidem *conjuncta. Nam, quia nec moriebatur* ex *natura, neque morte merita; sed misera ante tempus, et inflammata subito fu-*

—686. *S. suam* ed. Ven. *germana* Wall.—687. *s. v. furores* Menag. pr. *colores* Goth. pr.—688. *rursum* Dorvill.—689. *stridit* Heins. e Medic. et melioribus, etiam Pierianis, forma exquisitiore. Vulgo *stridet*. *stridens* pr. Rottend.—690. *cubitusque* multi ap. Pier. et Burm. *adnixa* castigationi Heinsianæ debetur, e codd, etiam Pier. Vulgo *innixa*. Sed *innititur*, etiam qui jacet, *annititur*, qui tentat exsurgere. vid. Heins.—691. *est* deest Gud. *que* abest ab ed. Ven.—692 *Quærebat* alter Hamb. *repertam* multi codd. ap Pier. et Burm. cum Servio: quod et ipsum ferri possit: et recepit Brunck. tanquam exquisitius: verum sensum habet paulo diversum: quasi *propter lucem repertam* ingemuisset. In Medic. *reperta* in litura est, ut adeo hæc Aproniana lectio videri debeat; doctior utique illa et commodior.—693. *long. mis. laborem* Montalb. alter Hamb. et tert. Rottend. pro var. lect. voce magis poëtica et h. l. accommodatiore.—694. *Difficilemque obitum* Zulich. *dimisit* vulgo scriptum. *dimittit* Franc. *remittit* Parrhas. *ab alto* quinque ap. Burmann. —695. *animum* tert. Rottend. *resolverat* Sprot. et Wall. *absolveret* Leid. et

NOTÆ

685 *Ore legam*] Mos Romanorum veterum, ut amici et cognati, admoto ad os morientis ore, extremum ejus spiritum quasi excipere et haurire velle viderentur. Moris etiam illius apud Græcos aliqua reperit vestigia Cerdanus in hunc locum.

696 *Nec fato, merita, &c.*] Triplex distinguit genus mortis: quæ *fato*, quæ *merito*, quæ *casu* contingit. Contingit *fato*, quæ naturalis est; *merito*, quæ propter scelera, aut intemperantiam accidit; *casu*, quæ nec natura, nec merito. In primis duabus fatalem crinem secari definit Virgilius, in tertia negat: quasi *fata* tantum, hominumque *merita*, sub Deorum providentiam caderent; *casus* eam fal-

Sed misera ante diem, subitoque accensa furore,
Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
Abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.
Ergo Iris croceis per cœlum roscida pennis,
Mille trahens varios adverso Sole colores,
Devolat, et supra caput astitit: Hunc ego Diti
Sacrum jussa fero, teque isto corpore solvo.
Sic ait, et dextra crinem secat. Omnis et una
Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.

rore: nondum Proserpina eripuerat illi flavum capillum, nec damnaverat ejus caput Stygio Orco. Igitur Iris rorifera, ducens ex opposito Sole mille colores varios, devolat per cœlum croceis alis, et stetit supra ejus *caput: Ego jussa, offero Plutoni hunc* crinem *sacrum, et libero te isto corpore. Sic dixit et dextra abscindit crinem: et simul omnis calor effusus* est, *ac vita abiit in aërem.*

Erf. *dissolveret* Franc.—698. *Necdum* Gud. cum quatuor aliis Heins. et Goth. sec.—700. *ad roscida* Bigot. *rosida* Franc. *pinnis* Medic. et Gud.—701. *averso* Bigot., ut semper variatur in his vocibus. *adversa luce* multi Pieriani, tres Burm. cum Hamb. sec., qui a m. sec. habet: *percusso sole*. Idem versus v, 89.—702. *Advolat* Bigot. *atque super* alter Hamb. *Huic* et *Hinc* aberratt. librarr. *Hunc ego Orco* Exc. Burm.—704. *crinem tulit* Longob. Pierii.—705. *Delapsus* duo Burmann. *color* Sprot.

NOTÆ

leret. At Dido cadit ante diem, non *fato* et natura, supra 620. Cadit *misera*, non rea, nec merita. Igitur *casu*. Quare crinis ipsi non amputatur.

698 *Flavum Proserpina crinem*] Credebant Græci Romanique, mori neminem posse, nisi Proserpina morientis crinem abstulisset, quasi sacras sibi Inferisque primitias. Hujus opinionis multa sunt in posterioribus poëtis vestigia: nonnulla etiam in antiquioribus: in Euripidis Alcestide, v. 74, Θάνατος, sive *Mors*, crinem illum sacrum Alcestidi amputat, pro conjuge Admeto morituræ. Hic Iris officio illo fungitur. Mos forte repetitus e sacrificiis: ubi setas aliquot e media victimarum fronte decerpere, et in ignem conjicere solebant. Æn. vi. 245. Ita et in hominibus putabant fieri, quos Orco quasi victimas mors demittebat. De *Junone*, custode Carthaginis Dea, Æn. i. 19. De *Proserpina*, Inferorum Dea, Plutonis conjuge, Ge. i. 39. De *Styge*, Inferorum fluvio, Æn. vi. 323. De *Orco*, Deo Inferorum, Ge. i. 277.

700 *Iris croceis, &c.*] *Iris*, Deorum, et Junonis præcipue nuntia, Thaumantis et Electræ dicitur filia: quia arcus est cœlestis, qui maximam colorum varietate admirationem facit; et *admiror*, Græce dicitur θαυμάζω. Est autem cœlestis arcus, Solaris lucis pictura, in adversa nube, eaque *roscida*, id est, mox in pluviam solvenda. Colores refert varios, pro majori minorique nubis densitate: præcipue purpureum, cœruleum, viridem, croceum, qui *crocum* florem refert, *le safran*. De *Dite*, Plutone, Inferorum Deo, Ge. iv. 467.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER V.

ARGUMENTUM.

Æneas, e Libya in Italiam navigans, deflectere in Siciliam vi tempestatis cogitur: ubi ab Aceste Trojano benevole exceptus; patri, quem illic superiore anno mors abstulerat, anniversarium celebrat sacrum, ludosque quatuor, cursum navalem, ac pedestrem, cestuum pugnam, sagittarum ejaculationem, quibus addit Ascanius equestrem decursum. Interim Trojanæ mulieres, Junonis impulsu, hortatu Iridis, tædio navigationis, incendunt naves: quarum quatuor exuruntur, ceteræ immissa a Jove pluvia servantur. Quare suadet Æneæ Nautes, ut, avecto secum juvenum flore, senes ac mulieres in Sicilia relinquat. Firmat id consilium Anchises in somnis: idemque suadet Æneæ, ut appulsus in Italiam adeat Sibyllam; eaque duce descendat ad Inferos, ubi posterorum seriem et eventus docebitur. Paret Æneas patris monitis, et condita in Sicilia urbe Acesta, Neptuno per Venerem conciliato, solvit in Italiam: quo in cursu Palinurus navis gubernator dormiens in mare excutitur. Delineatus est hic liber ad exemplum libri Iliad. XXIII. ubi ludi ab Achille ad tumulum Patrocli celebrantur.

INTEREA medium Æneas jam classe tenebat
Certus iter, fluctusque atros Aquilone secabat,
Mœnia respiciens, quæ jam infelicis Elissæ
Collucent flammis. Quæ tantum accenderit ignem,
Causa latet: duri magno sed amore dolores
Polluto, notumque, furens quid fœmina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
Ut pelagus tenuere rates, nec jam amplius ulla
Occurrit tellus; maria undique, et undique cœlum:
Olli cœruleus supra caput astitit imber,
Noctem hyememque ferens; et inhorruit unda tenebris.

Interim Æneas jam tenebat navibus medium iter, certus eundi; *et vento findebat fluctus nigros: respectans* ad *urbem, quæ jam splendet ignibus miseræ Didonis. Ignoratur causa, quæ excitaverit tantum incendium: sed acerbi dolores, violato magno amore, et* id *quod furens mulier potest* facere, *cognitum* Trojanis, *deducunt animos Trojanorum in tristia auguria. Postquam naves attigere* altum *mare, nec jam ulla terra amplius apparet*, sed *undique cælum et undique mare: cærulea pluvia incubuit illi in caput, invehens noctem ac tempestatem; et aqua inhorruit tenebris.*

1. *Æneas medium* vett. ap. Pier. et Dorvill.—2. *Lætus iter* alter Voss. Burmannum mireris ferre nolle, *tenebat iter*, et jungere: *Certus iter*. Ad *certus* eliciendum est *itineris*.—3. *jam felicis* aliquot Pier., male.—4. *accenderat* Leid. *incenderit* alius Leid.—5. *diri* Montalb. *sub amore* Wall. et Zulich. deleta priore scriptura: imperite. *doloris* Medic.—6. *posset* Moret. sec. et Goth. tert.—8...11 sup. III, 192...195 jam lecti versus. *jam* deest Moret.—9. *Apparet* un. Guelpherb. in Exc. Cort. Lectio *maria u. et u. cælum* est ex Pier. et Heins. libris potioribus ab Heinsio reposita. Vulgaris lectio erat: *cælum u. et u. pontus*, traducta forte ex lib. III, 193, unde et Quintil. XII procem. petiisse videtur. *et* abest a Zulich.—10. *Illi* multi. *exstitit* Ven. et Montalb. —11. *horruit* Mentel. pr.—13. *Heu quo nam* aliquot Pier. *Heu quidnam* qui-

NOTÆ

1 *Medium*] Non præcise *mediam* itineris partem, Africam inter et Siciliam; hinc enim rogi flammas videre non potuisset: sed *medium*, id est, *plenum* mare; quemadmodum Polyphemus Æn. III. 665. 'graditurque per æquor Jam medium; necdum fluctus latera ardua tinxit.'

2 *Certus*] Vel *certus eundi*, et ad petendam Italiam obstinatus; ut Æn. III. 554. 'celsa in puppi, jam certus eundi Carpebat somnos.' Vel *certus et gnarus itineris*, quod jam semel confecerat, Drepano in Italiam solvens, indeque tempestate retro actus in Africam, Æn. I.

Aquilone] *Vento* generatim: neque enim Aquilone septentrionali vento impelli ex Africa in Italiam potuit, sed Austro potius, Aquiloni opposito: Ecl. VII. 51. De *Elissa*, altero Didonis nomine, in argumento lib. IV. De *augurio*, quod hic pro præsagio universim sumitur, Æn. II. 703. De *Teucris*, Trojanis, Æn. I. 239.

11 *Noctem hyememque*] *Tempestatem cum nocte*. Nocte enim hanc tempestatem contigisse hinc patet, quod as-

Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta:
Heu! quianam tanti cinxerunt æthera nimbi?
Quidve, pater Neptune, paras? Sic deinde locutus
Colligere arma jubet, validisque incumbere remis;
Obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur:
Magnanime Ænea, non, si mihi Jupiter auctor
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo.
Mutati transversa fremunt, et vespere ab atro
Consurgunt venti, atque in nubem cogitur aër.

Ipse gubernator Palinurus ex alta puppe exclamat: *Heu! quare tanti nimbi circumdederunt cælum? quidve præparas* nobis, *o pater Neptune? Sic locutus, deinde imperat* eos *sumere arma* nautica, *et incumbere fortibus remis; et tendit oblique vela ad ventum, et talia dicit: Generose Ænea, etiamsi auctor Jupiter mihi promitteret, non sperarem attingere Italiam hac cæli* temperie. *Venti mutati e transverso fremunt, et flant ab obscuro occidente; et aër densatur in nubes. Nec*

dam ex iis alius, et tres ap. Burm. Jov. Pontanus malebat *quinam;* nec male. Sic Erf. Sed *quianam* codicum et Grammaticorum auctoritate firmat Pierius. Antiquum vocabulum sectatus est poëta. cf. Cerda. *æquora nimbi* alter Hamburg.—16. *sinum* Longob.—18. *conjungere* Franc. *hoc possim I. c. vento* Parrhas. Dorvill., interpolate.—19. *ab alto* Medic. a m. sec. Colot. alter Voss. et Rottend. sec. Sed vulgatum ornantius.—20. *æther* Sprot.,

NOTÆ

tra tum observari poterant; infra, 25. 'Si modo rite memor servata remetior astra.' Porro *hyemem* sumi pro tempestate diximus Æn. I. 126. Habentur hæc duo carmina, etiam Æn. III. 194, 195.

13 *Quianam*] Jovianus Pontanus rescribit: *quinam tanti*. Sed contra codices omnes, atque interpretes. Et vero vox Enniana est: 'Heu! quianam dictis nostris sententia flexa est?' quam antiquitatis causa affectatam a Virgilio ait Quintilianus. De *Neptuno*, Æn. I. 129. 184.

15 *Colligere arma, &c.*] *Arma*, cujuslibet artis instrumenta sunt, ut vidimus, Æn. I. 181. Atque ita supellex omnis nautica, *vela, rudentes, remi.* Obnixe tamen contendit Cerdanus, *arma*, in re nautica, nihil ligneum significare; atque adeo non *remos*, sed *vela* tantum et his affinia. Quod quanquam curiosius notatum puto: tamen favet ipsi vox *colligere*, quæ proprie de velis dicitur. Erit igitur hic sensus, juxta ipsum: *Jubet colligi et contrahi vela;* ne transversi venti e cursu dejiciant: *jubet incumbi remis;* ut, quantum eos e recto itinere ventorum vis amovebit, tantum labor atque industria provehat: *jubet vela, non omnino contrahi, sed obliquari;* ut aura venti saltem aliqua captetur, quæ remigantes adjuvet. De illa *obliquatione*, infra 830. De *Italia*, Æn. I. 534.

19 *Transversa*] Neutrum plurale, pro adverbio: Græco more. Sic Æn. IX. 125. *Amnis rauca sonans.*

Vespere] *Occidente.* Causam habes Æn. I. 534. Et miror dici ab accuratis interpretibus, Taubmanno, Cerdano, cursum Æneæ tum ad occidentem fuisse: manifestum enim est, Cartha-

Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
Sufficimus. Superat quoniam Fortuna, sequamur,
Quoque vocat, vertamus iter. Nec littora longe
Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos:
Si modo rite memor servata remetior astra.
Tum pius Æneas: Equidem sic poscere ventos
Jamdudum, et frustra cerno te tendere contra.
Flecte viam velis. An sit mihi gratior ulla,
Quove magis fessas optem demittere naves,
Quam quæ Dardanium tellus mihi servat Acesten,

nos possumus obluctari contra, ac *ne progredi quidem: obsequamur, siquidem fortuna vincit; et convertamus iter, quo* nos *vocat. Et puto non procul* esse *fida regna Erycis fratris* tui, *et portus Siculos; si modo bene memor remetior sidera* jam *observata. Tunc pius Æneas* ait: *Certe video ventos petere hoc jamdiu, et te incassum contra obniti. Detorque iter velis. An ulla terra* potest *esse mihi gratior, et* ad *quam potius cupiam appellere naves fessas: quam quæ servat mihi*

sed v. Burm.—21. *obnixi* plerique Pier. et Dorvill. *neque t.* aliqot Pier.—22. *quo jam* pr. Rottend. *quoniam superat* Ven.—23. *Quaque* Parrhas. *Quore* Goth. tert. *vacat* Medic. *vertamur* Parrhas. *vertemus* Goth. alter. *Non l.* Ven.—24. *fraterni* conj. Heins.; duo scilicet epitheta offendebant.—26. *cum p.* pr. Moret. *te poscere* Wall., voce e sequ. versu prærepta.—27. *te cerno* duo Burmann. *credo* pr. Moret.—28. *tibi* Bigot. *carior* alter Hamb.—29. *Quove* Heins. cum potioribus etiam Pier. it. Goth. Vulgo *Quoque*. *Quace* Oudart. *optem fessas* Leid. un. *demittere* Burm. ex septem libris recepit, suffragante ratione grammatica. Mare enim *altum* proprie dicitur et *descenditur, decurritur*, in littus. Vulgo *dimittere*, quod esset a se ablegare et alio mittere.—30. *Acestem* vulgo et *Achestem*.—32. *ut vela* malebat Heins.

NOTÆ

gine solventibus, Italiam, quo tunc Æneæ cursus erat, esse ad septentrionem. Itaque verba hæc, 'vespere ab atro Consurgunt venti;' superiora explicant, *mutati transversa fremunt:* erat enim tum transversus Æneæ ventus occidentalis, et plane in Siciliam propellebat; unde concludit Palinurus, *quoque vocat, vertamus iter*, scilicet in Siciliam.

24 *Fraterna Erycis*] *Eryx* filius *Butæ*, communem creditus est cum Ænea matrem habere *Venerem;* reipsa *Lycasten* Siculam meretricem, quæ ob formæ elegantiam, usitato veteribus sermone, *Venus* appellata est. Avum habuít *Amycum*, regem Bebrycum circa Pontum, qui cestuum certamine occisus est a Polluce: quapropter fugiens Butes, regnum in Sicilia constituit: Eryx pariter ab Hercule cestibus occisus est, infra 411. Ex eo nomen datum Eryci monti atque urbi, circa Lilybæum occidentale Siciliæ promontorium, de quo Æn. III. 707. quo nunc iter Trojani deflectunt. De *Sicanis*, antiquis Siciliæ populis, Æn. III. 687.

25 *Remetior*] Nota enim erant jam inde maria illa Palinuro, ut modo diximus.

Et patris Anchisæ gremio complectitur ossa?
Hæc ubi dicta, petunt portus, et vela secundi
Intendunt Zephyri; fertur cita gurgite classis;
Et tandem læti notæ advertuntur arenæ.
At procul excelso miratus vertice montis
Adventum sociasque rates, occurrit Acestes,
Horridus, in jaculis et pelle Libystidis ursæ:

Trojanum Acesten, et continet sinu ossa patris Anchisæ? Postquam ea dicta sunt: *tendunt* ad *portum, et Zephyri faventes inflant vela: classis velox mari provehitur, ac demum læti applicantur noto littori. At Acestes eminus* ex *alto cacumine montis admiratus adventum sociarum navium, venit obviam, terribilis ob jacula, et*

—35. *Et procul* aliquot Pier. et *ex celso* distinctis inter se dictionibus, *e celso* Wall. quod mavult Bentlei. ad Lucan. III, 88. Ed. Londin. *miratur* Zulich, Franc. Goth. pr.—37. *in maculis* Hamb. pr., et sic doctus Britannus conjecerat: laudato quoque Statio II Theb. 128. 129 *tigris horruit in maculas.* Sed hoc diversum; horrescit ipsa tigris pelle maculosa. Scilicet jungi solet

NOTÆ

36 *Acestes, &c.*] De hujus genere multa e Græcis afferunt admodum ambigua Hortensius et Cluverius. Ex iis ista colligo. Laomedon, rex Trojanus, offensus viro nobili, cujus fraude coactus erat Hesionen filiam suam marinæ belluæ exponere; vicissim tres ejus filias Siculis nautis tradidit, vel mari submergendas, vel quo luberet avehendas. His in Siciliam appulsis, una e Trojanis tribus puellis filium suscepit: vel ex adolescente Trojano, qui se illis præ amore comitem addixerat, juxta Dionysium Halicarnasseum; vel ex Crimiso amne in canem converso, juxta Lycophronem. Hic hujus filius, reversus Trojam Priami temporibus, inde iterum post Trojæ excidium in Siciliam regressus est, et secum Elymum advexit. Ibi recepti a Sicanis, et agris donati, mox Æneam eodem appulsum exceperunt, et cum eo varias illic statuerunt urbes, ad occidentalem Siciliæ partem, de quibus infra 755. Porro pater puellarum trium, a Lycophrone *Phænodamas*, a Servio et Pomponio *Hippotes* appellatur. Hujus filia Crimisi uxor, a Servio et Pomponio *Egesta*. Egestæ filius, de quo hic agitur, a Stephano *Egestus*, a Dionysio *Ægestus*, a Tzetze *Ægestes*, a Virgilio et Silio *Acestes*. Fluvius pater, ex Lycophrone *Crimissus*, ex Diodoro *Cremissus*, ex Plutarcho *Crimesus*, ex Cornelio Nepote *Crinissus;* ex Virgilii variis exemplaribus, *Crinisus*, *Crimnisus;* et omnino emendatissime, ut contendit Cluverius in Sicilia l. II. 2. *Crimisus.* Hic modo, ut idem luculenter probat. non est brevis ille fluvius, ad Segestam urbem in mare Tyrrhenum influens, vulgo *Freddo*, ut multi putant; sed major alius, ex agro Panormitano et septentrionali Siciliæ parte in meridionalem decurrens, qui cum *Hypsa* fluvio denique commixtus, cum eo in mare Libycum devolvitur, ad Selinuntem urbem, cum Hypsa communi dictus nomine *Belici*, aut *Belici destro*, quia in dextram Hypsæ ripam influit.

37 *Horridus in, &c.*] *In* præpositio, adhibetur hoc modo ad significandum habitum: Æn. IV. 518. ‘In veste re-

Troia Crimiso conceptum flumine mater
Quem genuit. Veterum non immemor ille parentum
Gratatur reduces, et gaza lætus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
Postera cum primo stellas Oriente fugarat
Clara dies; socios in cœtum littore ab omni
Advocat Æneas, tumulique ex aggere fatur:

pellem ursæ Libycæ: hunc mater Trojana peperit conceptum e *Crimiso fluvio. Ille, non oblitus veterum patrum, gratulatur reversis, et lætus excipit* juxta *rusticam opulentiam, et reficit fatigatos amicis opibus. Cum postera dies clara pepulisset stellas e primo oriente; Æneas advocat socios in concionem e toto littore, et ex*

Horridus in jaculis: quod an recte fiat, dubito adhuc. Quotquot enim exempla allata vidi, alio modo accipi possunt, de quo v. Notam. Itaque interpunxi post *Horridus*. Potest quidem pro altera interpretatione, ut sit *Horridus in jaculis*, laudari locus e nostro expressus Valerii Fl. I, 486. *agnoscit Acastum Horrentem jaculis et parmæ luce coruscum*; ubi nec minus *in jaculis* fuisse scriptum suspicatus jam est Heinsius; vel sic tamen non jungam cum viro doctissimo *Horrentem in jaculis*, sed *Horrentem, in jaculis*. Quoties enim Valerius hoc loquendi genus frequentat, absolute positum video. De reliquis v. Not. *et jaculis* alter Hamb. *Libystidis* defensum vide a Pierio contra eos, qui *Libyssidis* malebant: *Libysticis* et *Libystinis* vitia librariorum. Est Λίβυς. Λιβυστίς.—38. *Criniso* ubique edebatur; nec aliter codd., etiam Medic. In paucis *Crinisso*, et *Crinosso*. De diversitate scripturæ passim viri docti ad Stephan. Byzant. Diodor. et al. v. Cluver. Sicil. ant., inprimis Heins. ad Claudian. II R. P. 57, qui ob codicum consensum *Criniso* defendebat; add. Oberlin. ad Vibium Seq. p. 93. Si Servio ad I, 550 fides habenda, *Criniso* Virgilius scribere maluit. Verum nomen est Κρίμισος vel Κρίμισσος. Hoc reposui assentiente Brunckio: in nominum græcorum scriptura audiendi sunt Græci. *Troica* Dorvill.—39. *gemuit* Goth. pr. *verum non* ed. Nic. Heins., operarum vitio.—40. *Gratatus* Goth. sec.—41. *et f.* aliquot Pier. *fessos—amicos* it. Parrhas. aliquot ap. eund. et tres Burm., sed *opibus amicis* haud dubie elegantius, inprimis in carmine, h. e. gratis et optatis, ut jam Pierius prætulit.—44. *Avocat* Ven., sed v. Burm. *cumulique*

NOTÆ

cincta.' *Pellium* antiquissimus usus est ad vestes, tamen post arborum folia. *Ursos* Plinius negavit nasci in Africa, ob calidiorem cœli temperiem: Cerdanus tamen multis defendit Virgilium, inprimis auctoritate Solini, c. 29. 'Numidici ursi forma ceteris præstant, villis profundioribus.' Lipsius ursos Numidicos et Libycos a Romanis dictos putat non veros *ursos*, sed *leones*; quemadmodum *elephantos*, ab iisdem *boves lucas*: ob insolitam formam, cui nomen ex notiore animali imponebant. *Libystidis*, a *Libystis*, gentile nomen est, per pleonasmum formatum a proprio *Libys*. Legunt tamen aliqui *Libyssidis*: ut sit a *Libys, Libyssa*; a *Libyssa, Libyssis, Libyssidis*. De *gaza*, opibus, Æn. I. 123.

44 *Tumuli aggere*] *Agger*, aggestio est, vel lapidum, vel terræ, unum in locum. *Tumulus*, est terræ *tumor*, ex illa aggestione: unde tam pro *sepulcro*, quam pro *colle* usurpatur: hic pro *colle*.

Dardanidæ magni, genus alto a sanguine Divum,
Annuus exactis completur mensibus orbis,
Ex quo reliquias divinique ossa parentis
Condidimus terra, mœstasque sacravimus aras.
Jamque dies, ni fallor, adest, quem semper acerbum,
Semper honoratum (sic Di voluistis), habebo.
Hunc ego, Gætulis agerem si Syrtibus exul,

summitate tumuli sic *loquitur: Trojani magni, gens e nobili sanguine Deorum: completur annuus circuitus mensibus transactis, ex quo mandavimus terræ reliquias et ossa divini patris, et dedicavimus altaria funebria. Et jam, nisi decipior, adest dies; quem semper existimabo mœstum, semper colendum, sic voluistis,* o *Dii. Ego si hunc* diem *transigerem exul* in *syrtibus Gætulis, aut interceptus mari Argolico,*

Menag. *ab aggere* Witt.—45. *a* deest multis Burm. *ab s,* duo Heins. *ex s.* duo alii. *a s. ductum* Wall. pro var. lect. *a s. Teucri* aliquot ap, Pier. Sed vulgatum generosius.—48. *terræ* tres Burmann. cum Goth. pr. Sane *condi terra* et *terræ* dici solet, ut Burm. ad Lucan. I, 607 et alii alibi docuerunt; hoc tamen exquisitius esse videtur.—49. *nisi f.* multi Pier. Heins.—51. *Nunc ego* refellitur a Burmann. *agerer* Hugen. Distinctionem post *Hunc ego* sustulit Burm., ut adeo sit: *Hunc ego agerem, si exul agerem.* Dubito, an sic poëta senserit: qui forte per ἀνταπόδοτον loqui maluit: *Hunc ego, si*—et

NOTÆ

45 *Dardanidæ*] A Dardano Jovis filio orti; ideo *a sanguine Divum.*

46 *Annuus exactis, &c.*] Anniversarius recurrit dies, Anchisæ morte consignatus. Igitur Anchises vere ineunte, hyeme exeunte, obierat. Patet id quia I. Tempus hoc ipsum adhuc hybernum vocat Dido, Æn. IV. 309. 'hyberno moliris sidere classem.' II. In ipsa profectione Trojani *frondentes ferunt remos,* Æn. IV. 399. Ex Africa autem in Siciliam cursus, vix duorum triumve dierum est. III. Incerta tum erat cœli temperies, qualis primo vere: solvit Æneas ex Africa sudo cœlo, mox tempestas oritur, nunc dubitat utrum subsequens dies nona serena futura sit, 64. 'si nona diem,' &c. IV. Terra tum vestita erat gramine et floribus, 76. 'Purpureosque jacit flores:' 287. 'Tendit gramineum in campum.' Nec tamen inde sequitur Æneidos opus annuum spatium prætergredi, ut notavimus in argumento Æneidos, pagina 398.

48 *Condidimus terra*] Non totum ipsum cadaver, qui sepulturæ nostræ mos est: sed combusti corporis *reliquias, ossa, cineres,* quæ e busto collecta, tumulo deinde ac terræ mandaverit. Etsi enim apud veteres in usu fuerit, cadavera unguentis condita terræ mandare; usitatius tamen, comburere, præsertim virorum illustrium apud Græcos; sic Patroclus ab Achille comburitur, ac deinde tumulatur, Iliad. XXIII. Sic Misenus ab Ænea, Æn. VI. De *aris geminis* ad sepulcra struendis, Æn. III. 62. De *Gætulis* Africæ populis, qui ad *Syrtes* usque pertinent, Æn. III. 40. De *Syrtibus,* importuosis litteris Africani sinibus, Æn. I. 115.

Argolicove mari deprensus, et urbe Mycenæ;
Annua vota tamen solennesque ordine pompas
Exequerer, struerenque suis altaria donis.
Nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis,
Haud equidem sine mente, reor, sine numine Divum,
Adsumus, et portus delati intramus amicos.
Ergo agite, et lætum cuncti celebremus honorem;
Poscamus ventos; atque hæc me sacra quotannis

vel in *urbe Mycenis: tamen celebrarem annua vota, et solennes ceremonias* juxta *ritum; et cumularem altaria congruis muneribus. Nunc libenter adsumus ante cineres et ossa ipsius patris, certe non sine consilio* et *sine voluntate Deorum*, ut *puto: et* vento *impulsi ingredimur portus amicos. Agite igitur, et omnes lætum sacrificium peragamus: petamus ventos* ab eo, *et* ut *patiatur me urbe condita sin-*

nunc structura mutata: *annua—exequerer.*—52. *Argolicoque* Franc. *depressus* Leid. un. et Goth. sec., ex more. cf. IV Ge. 421. *Mycenæ* Medic. Gud. cum aliis præstantioribus ap. Pier. et Heins. item Servius, ut *urbem Patavi* sup. I, 247. Alii, sed recentioris notæ, teste Heins., *Mycenæ*. Romanus et a pr. m. alii *Mycenis*, quod placebat Pierio, sed est vulgare. Tandem aliquot Pier. et Heins. cum Parrhas. et Ven. Goth. sec. *Mycena*, quod Heinsio probabatur, tanquam numerosius et ad poëtæ morem græca latina terminatione efferendi propius. Sic inf. 718 *urbem Acestam*. Ouwens Noct. Hag. p. 368 hunc locum laudat tanquam retundentem impetus eorum, qui ubique *ve* pro *que* inferant; nam esse Argolicove mari—*et* urbe. Recte: modo ne contendas *que* esse pro disjunctiva particula. Sed pro tribus poëta duo membra ponere putandus: Syrtes Argolicumve mare, et cum altero hoc *conjungit* urbem Mycenæ.—53. *que* abest a binis Burm. *que ex ordine* Ven.—54. *struerenve* edd. ap. Burmann.—57. *dilati* Sprot. *amnes* Goth., tert. a m. pr.—58. *et cuncti lætum* vulgg. codd. et edd. præter Pier. et Heins. *lætum cunctis* conj. Heins., sed v. Not. Non jucundum sed gratum sacrum significare vult.—59. *Poscamus veniam* emend. Waddel., sed v. Burmann., qui male refellit, quod alter bene excogitatum male interpretatus erat.

NOTÆ

52 *Argolico mari*] *Argolico sinu*, qui pars est Ægæi Maris ad orientem Peloponnesi. *Urbe Mycenæ:* ut Æn. I. 251. *Urbem Patavi*. Habent aliqui codices *Mycene*, *Mycena*, *Mycenis*. *Argos* et *Mycenæ*, urbes Peloponnesi. Æn. I. 288.

54 *Struerenque suis altaria donis*] *Struerem*, explicat Taubmannus *cumularem:* unde *structor* dicebatur in re coquinaria, qui fercula struebat, scite componebat, cumulabat. *Suis donis*, congruis; congrua autem erant mortuis dona, *lac*, *vinum*, *mel*, *sanguis:* ut diximus Æn. III. 62. et mox videbitur, 76.

56 *Sine mente, sine numine*] Sine consilio, et voluntate Deorum. De *numine*, hoc sensu, Æn. I. 137.

59 *Poscamus ventos*] Ab ipso Anchise, quem ut Deum colere instituit. 'Divinaque ossa parentis.' Hujus autem divini cultus notæ sunt *aræ*, *sacra*, *ludi*, *templa dicata*, *vota* pro ventis obtinendis. Quorum tamen aliqua in communibus mortuorum omnium funeribus usurpabantur.

Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.
Bina boum vobis Troja generatus Acestes
Dat numero capita in naves: adhibete Penates,
Et patrios epulis, et quos colit hospes Acestes.
Præterea, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit, radiisque retexerit orbem,
Prima citæ Teucris ponam certamina classis;
Quique pedum cursu valet, et qui viribus audax
Aut jaculo incedit melior levibusque sagittis,
Seu crudo fidit pugnam committere cestu:

gulis annis persolvere hæc sacrificia, in *templis sibi dedicatis. Acestes oriundus Troja donat vobis corpora boum duo numero per naves* singulas: *invitate ad epulas Penates, et patrios, et* eos *quos hospes Acestes veneratur. Insuper, si nona Aurora protulerit hominibus diem serenum, et luce detexerit orbem, proponam Trojanis pugnam velocium navium; et qui valet cursu pedum; et qui incedit fidens viribus, aut solertior jaculo, vel levibus sagittis; sive* qui *audet conserere pugnam duro cestu: hi*

Nam, quod per aliquot dies a navigatione feriari volebat Æneas, hoc non intempestivas facit preces pro ventis secundis. Verum est aliud, quod illam emendationem commendat: v. Not. premit contra hoc, quod ingratum hiatum infert versui. *hæc mea s.* aliquot Pier. et Heins. et sic Lactant. I, Instit. div. 15. perperam. Neminem conjicere video: *utque h.*—60. *velint* edd. aliquot. *velim* ap. Nonium. Sed *velit* sc. pater, constanter codd. et Lactant. —62. *Adhibere* sec. Moret.—63. *Et pateras epulis* Parrhas. *colet* sec. Rottend. —64. *almam* Parrhas.—66. *Prima ecce T.* Goth. sec. *P. c. classis p. c. Teucris* Goth. tert. cum Schol. Statii VI Theb. 296.—68. *excedit* Wall. *incendit* Gud. *intendit* Dorvill. a m. sec. notanda, inquit Burmann., lectio. An fortè dictum pro *Contendit jaculo? levibusque* recte restituit Heins. e codd.; nam est unum idemque certamen. Vulgo *ve.*—69. *Seu pugnam crudo fidit* in nonnullis

NOTÆ

62 *Adhibete Penates*] De *Penatibus*, Æn. II. 717. Quomodo *adhiberentur epulis*, Æn. III. 177.

64 *Si nona, &c.*] *Si*, aliis *dubitantis* esse videtur, qui ideo *almum* interpretantur *serenum*: et sensus erit: *Ludi nona die celebrabuntur, si sudum erit;* sin minus, in aliam diem remittentur. Aliis videtur esse *affirmantis*: et absolute sensus est; *cum Aurora extulerit nonam diem*: sic explicuimus Æn. I. 607. 'Si qua pios respectant numina.' Per *nonam diem*, alludit ad novemdialia Romanorum sacra pro mortuis: servabantur enim domi cadavera septem dies, octavo cremabantur, nono reliquiæ sepulcro mandabantur.

66 *Ponam certamina*] Vox in ea re solennis, *ponere*. Sic apud Græcos, ludorum ejusmodi designator dicebatur ἀγωνοθέτης, ab ἀγὼν *certamen*, et τίθημι *pono*.

68 *Incedit*] Sic Æn. I. 50, 'Divum incedo regina.' Quæ quanquam ad majestatem incessus pertinere videri possunt; occurrit tamen mihi, *incedo* a poëta dici pro *sum*. Sic usurpatur et *venio*, Ge. I. 29. 'An Deus imménsi venias maris.' De *cestu*, chirotheca e corio bubulo *crudo*, infra 405.

Cuncti adsint, meritæque expectent præmia palmæ.
Ore favete omnes, et tempora cingite ramis.
Sic fatus, velat materna tempora myrto.
Hoc Helymus facit, hoc ævi maturus Acestes,

omnes adsint, et expectent præmia merita victoriæ. Favete omnes linguis, et circumdate caput ramis. Sic locutus, tegit caput myrto matris suæ, Helymus idem facit, idem Acestes grandior natu, idem puer Ascanius: quos reliqua juventus imitatur.

Pier.—70. *adsunt* et *exspectant* alter Hamb. Alterum hoc et in aliis. *meritique* Gud. a m. pr. *multaque* Bigot.—71. *tempora cingite* tacitus recepisse videtur Burm., quod Pier. e Romano et aliis notaverat; modis suavioribus. Vulgo *cingite tempora*. *c. t. mirto* Goth. tert.—72. *cingit* sec. Moret. *materno* Parrhas. Totus versus aberat a Goth. tert.—73. *Elimus, Elinus, Elenus, Helimus, Holimus, Helenus* passim in scriptis. Sed est apud Dionys. Halic.

NOTÆ

71 *Ore favete omnes*] Passim apud alios auctores, *Favete linguis*. Quibus formulis dubium est, *silentium*, an *plausus* et acclamatio indicatur. Pro *silentio* facit locus Senecæ lib. de vita beata c. 27. 'Quoties mentio sacrarum literarum intervenerit favete linguis. Hoc verbum, non ut plerique existimant a favore trahitur; sed imperatur silentium, ut rite peragi possit sacrum, nulla voce mala obstrepente.' Pro *plausu* et acclamatione facit Ovid. Met. xv. 677. 'En Deus est, Deus est, animis linguisque favete. Quisquis adest visum veneratur numen, et omnes Verba sacerdotis referunt geminata, piamque Æneadæ præstant et mente et voce salutem.' Idem in Ibin, 96. 'Quisquis ades, sacris ore favete meis. Quisquis ades, sacris lugubria dicite verba.' Hæc ut conciliem, existimo; non perpetuum *silentium* indici, neque perpetuam *acclamationem*; sed omnino *attentionem* ad sacra: ut ea tantum dicant, quæ sacrorum ritu dicenda sunt; a ceteris omnibus verbis abstineant Interpretationem adjuvat Ovidius loco citato, cum dicit, *animis linguisque favete*; quibus eundem *animis* ac *linguis* exhiberi favorem jubet. At non jubet, nihil omnino animis interim ac mente cogitari, sed ea duntaxat quæ ad Deos et sacra pertineant; ita nec omnino nihil dici, sed ea quæ eo etiam spectent. Et vero Seneca vocem tantum *malam* et *obstrepentem* arcet: Horatius Od. I. III. 1. tantum *profanum vulgus*, id est, profanis sermonibus indulgens: Ovidius loquentes inducit ea solum, quæ sacrificio conveniant, ut patebit superiora exempla relegenti: Latini autem veteres, hujus auctores formulæ, cum eam vocibus ambiguis expresserunt; *favete ore, linguis;* non autem *favete verbis, sermone, silentio:* indicare videntur voluisse tempestivas illas loquendi ac tacendi vices.

72 *Materna myrto*] Veneri, Æneæ matri dicata arbore. Unde ad coronas assumi ab Ænea decuit, ut deinde a Romanis in ovatione, Ecl. II. 52.

73 *Helymus*] Hic, ex Strabone, Dionysio, Lycophronis interprete Isacio Tzetze, fuit Trojanus. Post excidium Trojæ in Siciliam ab Aceste advectus fuit, ut diximus, 36. Addit Tzetzes, fuisse spurium Anchisæ filium. Testatur Dionysius, regio genere ortum esse: ideoque novos illos Siciliæ incolas Trojanos, universim suo no-

Hoc puer Ascanius; sequitur quos cetera pubes.
Ille e concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magna medius comitante caterva.
Hic duo rite mero libans carchesia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro;
Purpureosque jacit flores, ac talia fatur:
Salve, sancte parens, iterum; salvete recepti
Nequicquam cineres, animæque umbræque paternæ.
Non licuit fines Italos, fataliaque arva,

Æneas cum multis millibus ibat e concione ad sepulcrum, medius in *magna turba circumfusa. Illic* juxta *ritum effundit stillans in terram duo pocula puri vini, duo lactis recentis, duo sanguinis sacri: spargitque flores purpureos: et profert talia: Salve, sancte pater: salvete rursus, frustra recuperati cineres, et anima, et umbra paterna. Non fas fuit quærere tecum regionem Italam, et agros fatales, nec*

Ἔλυμος.—75. *consilio* tres Burm.—76. *secum comitante* Witt., male.—77. *meri* alter Hamburg., male. vid. Burm.—78. *fudit* Arusianus Messius, et sic Moret. pr.—79. *et t.* Witt.—80. *magne p.* Parrhas. *sancte pater* alter Hamb. *sancta* ed. N. Heins., vitiose; ita tamen quoque duo Gothani. *parens: iterum s.* distinguunt Zulich. et Leid. un. *receptæ* Leid. alius.—81. *umbræque penates*

NOTÆ

mine *Helymos* appellasse. Negare videtur Virgilius fuisse Trojanum, Anchisæ filium, et regio sanguine oriundum: siquidem eum conceptis verbis Siculum testatur, 300. 'Tum duo Trinacrii juvenes, Helymus Panopesque.' Deinde nullam ei laudem ab Æneæ consanguinitate et regia origine tribuit: quod certe non omisisset, qui eodem loco, 297. Diorem commendat a *stirpe Priami;* et, 24. Erycem *fratrem* Æneæ appellavit. Itaque hoc unum fatetur, 391. Helymum fuisse *comitem senioris Acestæ:* cui se comitem adjungere tam in ipsa Sicilia, quam in Troade potuit.

77 *Carchesia Baccho*] De *carchesiis* poculis, Ge. IV. 380. De *Baccho,* vino, Ecl. V. 69. De *sacris funebribus,* lacte, vino, sanguine, Æn. III. 62.

79 *Purpureos flores*] Vel rosas intelligit, flores dicatos Veneri, Anchisæ amatrici; vel generatim flores quoscumque purpureos.

80 *Salve, sancte parens, iterum*] *Iterum,* inquit: quia jam anno superiore exequiis patrem honoraverat, salutaveratque funebri more.

Recepti Nequicquam cineres] Per *cineres,* ait Servius, patrem intelligit, quem e Trojano excidio frustra liberaverat. Immo, *cineres* ipsos intelligit; quos anno superiore reliquerat in Sicilia, nunc autem recipit reditu suo, ac revisit; *nequicquam tamen;* quia non conferet reditus, ut cum eo adire Italiam liceat.

81 *Animæque umbræque*] Vel plurali numero usus est, pro singulari; ut passim poëtæ: vel reipsa plures putavit esse animas: de quibus commodius disseremus, Æn. VI. 724. et sequentibus.

82 *Fines Italos*] De *Italia,* Æn. I. 534. De *Ausonia,* Italiæ nomine, Æn. III. 171. De *Tybri,* Italiæ fluvio, Æn.

Nec tecum Ausonium, quicumque est, quærere Tybrim.
Dixerat hæc: adytis cum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena volumina, traxit,
Amplexus placide tumulum, lapsusque per aras:
Cœruleæ cui terga notæ maculosus et auro
Squamam incendebat fulgor: ceu nubibus arcus
Mille jacit varios adverso Sole colores.
Obstupuit visu Æneas. Ille agmine longo
Tandem inter pateras et levia pocula serpens
Libavitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, et depasta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori instaurat honores,

Ausonium Tybrim, quisquis ille *sit. Hæc protulerat, cum serpens lubricus, ingens, eduxit ex intimis penetralibus* sepulcri *septem sinus, septem plexus; tranquille circumdans sepulcrum, et labens inter aras: cui maculæ cæruleæ illustrabant dorsum, et fulgor auro interpunctus squamas: quemadmodum arcus* in *nubibus concipit mille diversos colores, Sole opposito. Æneas videns stupefactus est: ille demum repens longo tractu inter pateras poculaque polita, et degustavit cibos, et innocuus rediit iterum* in *profundum sepulcrum, et reliquit aras degustatas. Tanto magis Æ*neas *perficit sacra inchoata* in honorem *patris: dubitans, an genium loci, an famulum*

Menag.—83. *est* deest binis Heinsii, qui conj. *quicunque is, q.* 84. *hoc* Witt.—88. *Squamea* Sprot.—89. *Mille jacit* Medic. Colot. et alii præstantiores, quod diserte astruit Heins. auctoritate et ratione. *trahit* Romanus tenuisse videtur, ut adeo altera codd. familia ab hoc ducta sit. Potest tamen hæc revocatum videri alterum hoc ex IV, 701 *Mille trahens varios adverso Sole colores.* Novas mutationes in editiones inferre nolim, ubi utraque lectio bona est, nec ullum res fructum habet, nisi quod novæ turbæ fiunt; at quod h. l. me movit, ut *jacit* pro *trahit* reciperem, est, quod noster Virgilii contextus plerumque lectionem Apronianam ex Mediceo redhibet; ut igitur ea sibi constet, deserenda erat altera codicum secta.—91. *lenia* duo Burm. *repens* Parrhas. ex glossa.—93. *secessit* Exc. Burm. *Succedit* et *linquit* alter Hamb.

NOTÆ

I. 17. De *adytis*, locis intimis, Æn. II. 297. De *squamis*, Ge. IV. 13. De *arcu*, seu *Iride*, Æn. IV. 700. De *agmine*, in serpentibus, Ge. III. 423. De verbo *libavit*, degustavit, Æn. I. 740.

93 *Depasta altaria*] Non ab igne, victimas consumente, nondum enim cæsæ fuerant victimæ; sed ab ipso serpente, qui prima dona libaverat.

94 *Instaurat*] Renovat incepta sacrificia: jam enim fuderat vina, 78, moxque iterum fundit, 98. Quid ita? an quia sacrificia serpentis occursu turbata esse putabat? At bono erat omini serpentis occursus. An quia cum prævia sacrificia e floribus et liquoribus, quasi mortuo homini obtulerit; nunc viso serpente, majora offerenda existimat, quasi heroi, inter Deos admisso? Certe non admodum diversa ab his sacrificia Plutoni, Proserpinæ, Diisque Inferorum aliis offert, Æn VI. 243.

Incertus, Geniumne loci, Famulumne parentis
Esse putet; cædit binas de more bidentes,
Totque sues, totidem nigrantes terga juvencos:
Vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
Anchisæ magni, Manesque Acheronte remissos.
Necnon et socii, quæ cuique est copia, læti
Dona ferunt; onerant aras, mactantque juvencos.

patris existimet eum *esse; mactat juxta consuetudinem quinque oves, et totidem sues, totidem juvencos nigros tergoribus: et effundebat vinum e pateris: et appellabat animam magni Anchisæ, et manes* ejus *emissos* ex *inferis. Pariter et socii offerunt læti munera* secundum *facultatem quæ est unicuique: et onerant altaria, et immolant juvencos. Alii disponunt ærea* vasa per

Successit et *linquit* Medic. cum quatuor aliis.—95. *Geniumve* et *famulumve* quinque Burm. *famulosne* Oudart.—96. Legebatur *quinas:* cujus moris nec exempla nec rationes suppetunt; saltem septenæ esse deberent. *mactat binas* Serv. ad IV Æn. 200. *binas* Medic. et Rom. graves adeo auctoritates! in aliis Pierii *ceditque binas;* unde intelligi potest, quo errore *quinas* illatum sit. Scilicet, cum metrum aliquis repugnare videret, non sensit *que* esse extrudendum, sed reposuit *quinas. bidentum* alter Goth.—97. *totidemque* duo Burm.—98—101. aberant a Dorvill.—100. *quæcunque est* Gud. a m. pr. et Hagen. *est* abest ab sec. Rottend.—101. vulgg. *onerantque.* Sed *que* post

NOTÆ

95 *Geniumne loci, Famulumne, &c.*] Genii et custodes, locis, urbibus, domibus attribui solebant; ut et hominibus singulis attribui solitos diximus Ecl. IV. 63. *Famulos* item majoribus Diis suos assignabant: eosque e brutis animantibus plerumque assumtos. Sic Æn. VI. 190. columbæ ministræ sunt Veneris, ut Æneam ad auream arborem deducant. Sic ex Silio Italico, l. XIII. 124. apud Capuam: 'Numen erat jam cerva loci, famulamque Dianæ Credebant.' Sic aquila Jovi: sic ex Plutarcho in Cleomene, dracones heroibus sacri putabantur: unde hic *anguis* Anchisæ famulus.

96 *Cædit quinas de more bidentes*] Vel *cædit de more,* id est, non per se ipse, sed per famulos, more pontificum Romanorum. Vel oves *de more bidentes,* id est, *biennes,* aut *ambidentes,* de quibus Æn. IV. 57. Vel *quinas, de more* cœlestibus Diis adhibito; quibus numero impari victimæ cædebantur, quia 'numero Deus impare gaudet:' Inferis autem numero pari, Æn. VI. 243. Igitur offert Æneas patri quinque pecudes, ut jam cœlesti Divo; easque nigrantes, ut ex Inferis assumto. Notatque Turnebus ejusmodi sacrificia Romanis *suovetaurilia* dicta esse; quæ *sue, ove,* et *tauro* fiebant.

98 *Animamque vocabat, &c.*] Non simpliciter inclamat, invitatque ad sepulcrales aras, ut sacrificiorum sanguine pascatur: quemadmodum pascuntur animæ mortuorum, inprimisque Tiresiæ apud Homer. Odyss. II. 95. quemadmodum Achilles tota nocte circa Patrocli rogum vina fundit, animam ejus vocans, Iliad. XXIII. 221. non ita, inquam: sed *invocat,* ut sibi adsit propitius pater, cujus *Manes Acheronte remissos* putat, et inter Deos vitam degere. De *Acheronte,* Inferorum fluvio, Æn. VI. 242. De *Manibus,* Ge. IV. 469.

Ordine aëna locant alii, fusique per herbam
Subjiciunt veribus prunas, et viscera torrent.
  Expectata dies aderat, nonamque serena
Auroram Phaëtontis equi jam luce vehebant;
Famaque finitimos et clari nomen Acestæ
Excierat: læto complerant littora cœtu
Visuri Æneadas; pars et certare parati.
Munera principio ante oculos circoque locantur
In medio: sacri tripodes, viridesque coronæ,
Et palmæ, pretium victoribus, armaque, et ostro

ordinem: et strati super herba, supponunt prunas veribus, et torrent viscera. Dies optata advenerat, et jam equi Phaëtontis advehebant nonam Auroram sereno lumine: et fama ac nomen illustris Acestæ eduxerat vicinos: occupaverant littus hilari multitudine, partim *visuri Trojanos, partim etiam parati certare. Primo præmia statuuntur ob oculos et in medio circo: sacri tripodes, et virentes coronæ, et palmæ, dona victoribus* destinata, *et arma, et vestes intinctæ purpura, pondera argenti et*

onerant a plurimis Pier. (inter quos Romanus est) et Heins. inque his a Medic. abest. *auras* Sprot. *arasque onerant* Wall.—103. *veribus* Heins. cum plerisque etiam Pier. Vulgo *verubus*. cf. II Ge. 396. I Æn. 246.—107. *Excierant* Ald., fortasse verius. *Exierat* Rom., ut duo Goth. *Lato* sec. Rottend. a m. pr. *Lætoque implerant l. cursu* Sprot. *complerunt* tres Heins. *complebant* Medic. cum duobus aliis.—111. *pretium palmæ* Parrhas.—112. *auri argentique*

NOTÆ

102 *Aëna*] Vasa ærea: vel ad lavanda corpora, vel ad elixandas carnes. Licet enim Homerus heroibus suis elixas carnes non paret, ut notat Plato de Republ. l. III. has tamen primis etiam illis temporibus in usu fuisse notavimus, Æn. I. 215. De *epulis* post sacrificia, plura vide, Æn. VIII. 180.

105 *Auroram Phaëtontis equi*] *Phaëton* hic: vel Solis est filius, qui cum a patre diurnum regimen currus extorsisset precibus, et equos inscite regeret, ex iis ab Jove in Eridanum Italiæ fluvium fulmine excussus est: Ovid. Met. II. Vel potius *Sol* ipse est, qui dicitur ab Homero Odyss. II. 320. Ἠέλιος φαέθων, *Sol Phaëthon*, id est *splendens*. Ejus equi quatuor, *Pyrois* a πῦρ *ignis; Eous*, ab ἠὼς, *Aurora; Æthon*, ab αἴθω *uro; Phlegon*, a φλέγω *inflammo*. De *Aurora*, Ge. I. 249.

110 *Tripodes, &c.*] *Tripus* proprie sellæ mensæque species, tribus nixæ pedibus; cui quandoque insidebatur, sæpe imponebantur lebetes crateresque ad libamina, Æn. III. 359. *Sacer* dicitur, quia in templo Delphico, reque omni divina magni erat usus: tum viris fortibus donabatur in præmium, unde Horat. Od. l. IV. 8. 'Donarem tripodas præmia fortium Graiorum.'

111 *Et palmæ, pretium victoribus*] Id est, pretium solenne et vulgare victoribus omnibus. Quærit enim Plutarchus Sympos. l. VIII. quæst. 4. 'Cur sacrorum certaminum aliud aliam habeat coronam, palma sit communis omnibus.' Respondetque, hoc ideo usu venisse, quod viro forti palma persimilis, non deprimatur onere,

Perfusæ vestes, argenti aurique talenta;
Et tuba commissos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt gravibus certamina remis
Quatuor, ex omni delectæ classe, carinæ.
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin;

auri: et medio e tumulo tuba canit indictos ludos. Quatuor naves, pares vastis remis, electæ e tota classe, incipiunt primum certamen. Mnestheus agitat fortibus remigibus celerem Pristin; Mnestheus, inquam, *mox Italus, a quo nomine oritur*

aliquot apud Pier., quem vide. *auroque t*. Rom. *talentum* Medic. Gud. et alii, quod placet Heinsio; non enim plura erant talenta, sed auri unum, unum itidem argenti. cf. inf. 248.—113. Nemo legit, quod malis: *Ut tuba—ludos: Prima*.—114. *paris* Gud. a m. pr. *Primaque pars* Montalb.—115. *dilectæ* Goth. duo, ut al.—116. *Pristim* Nonius et pars codd., recte, inquit Heins., nam Maroni solennis enuntiatio latina in nominibus græcis. *Pistrin* et *Pistrim* alii et

NOTÆ

sed contra magis obluctetur. De *ostro*, ostreo, sive conchylio, unde purpura exprimitur, Ge. II. 506.

112 *Talenta*] Τάλαντον, a ταλάω *suffero*: quia primo libram significavit, qua pondera appenduntur: tum quodvis magnum auri argentique pondus: denique certum determinatumque pondus, varium tamen apud varias gentes: celebratissimum Atticum talentum, quod sic describitur a Rhemnio Fannio:

'Cecropium superest posthæc docuisse talentum,
Sexaginta minas, seu vis, sex millia drachmas,
Quod summum doctis perhibetur pondus Athenis.'

Porro *drachma* Attica, *denario* Romano, et *grosso* Francico æquiparatur. *Grossus* pars est *marcæ* sexagesima quarta. *Marca* signati argenti hoc anno 1675. Ludoviceos argenteos capit novem; hoc est, libras nostras sive Francicos viginti septem. Grossus igitur valet octo solidos cum denariolis paulo minus sex: qui grossi sexies millies repetiti Francicos conficiunt 2550. Et hic valor est *argentei talenti* Attici ad modum nostrum revocati. *Aurei* autem *talenti* valorem conjicies, habita auri cum argento comparatione: aurum enim Græcum Romanumque duodecies argenti valorem; Francicum sexies etiam ac decies et amplius nunc superat. *Cetera*, infra 248.

114 *Prima pares, &c.*] I. LUDUS, *navium decursus*. Cujus exemplum in Homero non habuit Virgilius: nec vero voluit cursum illius equestrem imitari, quia Homerus in eo plus operæ studiique posuerat; ludos alios imitatus est, quos ille minus diligenter scripserat, Iliad. XXIII.

116 *Pristin, &c.*] Naves quatuor, æquales magnitudine ac robore, suis insignit nominibus, quæ e pictis in puppi monstris repetit. Primæ *Pristis* appicta erat, marina bellua, e balænarum genere, de qua Æn. III. 427. Secundæ *Chimæra*, ignivomum ac triforme monstrum: quod, ex Ovid. Metam. IX. 649. 'mediis in partibus hircum, Pectus et ora leæ, caudam serpentis habebat.' De ea, Æn. VI. 288. Tertiam ornabat *Centauri* pictura, ex equina et humana specie conflata, de quo genere Ge. II. 456. Quartam *Scyllæ*, marini in freto Siculo monstri, effigies, quam explicuimus Æn. III. 427.

Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi;
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimæram,
Urbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
Impellunt, terno consurgunt ordine remi;
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,

familia Memmii: et Gyas magnam Chimæram, magna mole, opus instar *urbis; quam juvenes Trojani triplici versu impellunt,* cui *remi surgunt triplici ordine. Et Sergestus, a quo familia Sergia trahit nomen, vehitur Centauro magna: et Cloan-*

hic et in seqq. cf. ad III, 427.—117. Expectabam mox, post adventum in Italiam, nomen Mnesthei aliter fuisse inflexum. Nunc, ut est, accipiendum: Mnestheus, mox Italus futurus, et gentem sui nominis constituturus. *Hales* Goth. sec. *a quo sanguine* Parrhas. *Memmi* doctius pro nominativo plurali habetur, pro vulgari Memmiorum, quam ut sit *genus Memmii*, h. e. Mnesthei. *Memmum* Zulich., unde Heins. faciebat *Memmium*.—118. *Gias* scribunt alii.—119. *quem* Menag. pr. *quam pubes* Ven.—120. *Impellit* codex apud Pier. et

NOTÆ

117 *Mox Italus Mnestheus, &c.*] Ut nobilibus Romanorum familiis gratificetur: eas a Trojanis deducit: a Mnestheo *Memmios*, a Sergesto *Sergios*, a Cloantho *Cluentios*. Addunt alii etiam a Gya, *Geganios:* quod tamen Virgilii testimonio caret.

119 *Urbis opus*] *Urbis instar;* in qua tantum operis fuerat, quantum in urbe positum. Sic apud Cicer. Ac. in Verr. v. 88. 'Erat illa navis constrata; et ita magna, ut si in prædonum pugna versaretur, urbis instar habere inter illos piraticos myoparones videretur.'

Triplici versu, &c.] *Triremem* significat navem: qualem tamen Trojanis temporibus nondum fuisse probabile est; sed poëtæ ut multa alia, sic et illud per anticipationem dicere licuit. Quid sit autem in navibus *versus* et *ordo* remorum duplex, triplex, quadruplex; unde *biremes, triremes, quadriremes, &c.* appellantur; valde ambiguum est. Quia tamen ex Virgilio, 'triplici consurgunt ordine remi:' constat, in utroque navis latere remigum ordines surrexisse alios aliis superpositos: non ita tamen, ut superiorum remigum pedes inferiorum capitibus impenderent, perpendiculari, ut aiunt, rectaque linea; sic enim latera navium extruenda altius fuissent: sed ita, ut scamnis, quæ et *juga* et *transtra* dicuntur, oblique a summo ad imum instar graduum dispositis insisterent remiges; quorum superior ordo ibi figebat pedes, ubi ordo inferior insidebat. Porro series illæ remigum, a summo latere ad imam carinam oblique numeratæ, *ordines* dicebantur; et pro multiplici *ordine*, navis erat *biremis, triremis, quadriremis*, a Ptolemæo Philopatore extructa etiam *quadraginta* ordinum: at eædem series, a prora ad puppim numeratæ, dicebantur *versus;* et sic in singulis lateribus, *versus* aliquando viginti quinque, aliquando plures; et in Ptolemæi navi, quæ quadraginta *ordinum* fuit, et quater mille remigum, *versus* quinquaginta fuere. Igitur Chimæra hæc Virgiliana, quæ *triplici versu, triplici ordine* instructa erat; remiges in singulis lateribus novem, tota nave octodecim capiebat.

Centauro invehitur magna; Scyllaque Cloanthus
Cœrulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.
Est procul in pelago saxum spumantia contra
Littora, quod tumidis submersum tunditur olim
Fluctibus, hyberni condunt ubi sidera Cori;
Tranquillo silet, immotaque attollitur unda
Campus, et apricis statio gratissima mergis.
Hic viridem Æneas frondenti ex ilice metam
Constituit signum nautis pater: unde reverti
Scirent, et longos ubi circumflectere cursus.
Tum loca sorte legunt, ipsique in puppibus auro
Ductores longe effulgent ostroque decori;
Cetera populea velatur fronde juventus,

thus, unde tibi origo est, o Cluenti Romane, vehitur Scylla cærulea. Procul in mari, adversus spumosum littus, est rupes; quæ aliquando mersa verberatur fluctibus, quando hyemales Cori abscondunt astra: at *tranquillo* tempore *silet, et erigitur ex immotis aquis,* veluti *campus et perfugium gratissimum mergis apricantibus. Illic pater Æneas ponit metam e frondosa ilice,* quæ esset *signum nautis: a qua scirent redire, et circa quam flectere longos circuitus. Deinde sorte capiunt loca: et ipsi duces e puppibus procul resplendent, insignes auro et purpura: reliqui juvenes*

tres apud Burm., quod vulgare esset.—122. *vehitur* duo Burm. *magno* est apud Nonium, et sic aliquot ap. Pier., sed alterum doctius, ad *navem* revocatum.—123. *Cloanthi, Chloanthi, Choanti, Cloenti, Cloonti, Cloonte* alii aberrant.—124. *Ast* Wall. *Et* Ven.—125. *tonditur* tres Burm. *conditur* Ven., sed id verbum sequitur.—126. *ubi nubila* Bigot. *chori* Gothani aberrant.—128. *statio est* Goth. sec.—130. *nautis signum patet*, emendat J. Foster *Essay on Accent and Quantity* p. 138. Relinquamus poëtæ suum aurium judicium.—131. *ibi* Hamb. sec. *sic* Goth. pr.—132. *Cum* pr. Moret.—133. *fulgent* Leid.—136.

NOTÆ

125 *Olim*] *Aliquando*, indefinite. Sic Ge. 303. 'cum frigidus olim Jam cadit.'

126 *Hyberni Cori, &c.*] *Corus* ventus, flat ab occasu æstivo. *Hybernus* dicitur, seu frigidus, quia situ proxime ad septentrionales ventos accedit. *Condit sidera* nimbis inductis. Scribitur etiam *Caurus*.

128 *Apricis mergis*] Avibus aquaticis, *plongeons*, quæ cum frequenter se aquis immergant, amant ad Solem siccare se, in locis *apricis*, id est, Soli expositis. De voce *apricis*, Ecl. IX. 49.

129 *Metam*] *Meta*, est *extremitas, terminus*: sive in agris, sive in circo: vulgo e lapidibus oblongis, in acumen ac pyramidem erectis. Talis erat Romano in circo figura metarum, quas in extremo decursu septies quadrigæ circumflectebant: eo alludit Virgilius; et quanquam ilicis ramus hanc figuram non refert; refert tamen quomodocunque ipsa rupes, cui ramus infigitur. De *ostro*, purpura, Ge. II. 506. De *populo, peuplier*, Ge. II. 13. De *ilice, yeuse*, Ecl. I. 18.

Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit.
Considunt transtris; intentaque brachia remis;
Intenti expectant signum, exultantiaque haurit
Corda pavor pulsans, laudumque arrecta cupido.
Inde, ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis: ferit æthera clamor
Nauticus; adductis spumant freta versa lacertis.
Infindunt pariter sulcos, totumque dehiscit
Convulsum remis rostrisque tridentibus æquor.

coronantur populeis foliis, et renident uncti oleo per *nudos humeros: sedent* in *transtris, et expectant signum obnixi* secundum *brachia remis intenta: et metus pulsans, atque arrectum desiderium gloriæ, fatigat corda subsultantia. Deinde quando clara tuba emisit sonum; non* est *mora, omnes e terminis suis proruperunt: nauticus clamor pulsat cœlum, fluctus turbati adductis brachiis spumant: pari* impetu *imprimunt sulcos* in aquis: *et totum mare erutum remis et rostris trifidis*

137. Offendit *intenta brachia remis* et statim *Intenti expectant*. (Nec v. 118 *Ingentem ingens* et similia a Burmanno huc vocari debebant.) Utroque tamen propria est vox (*remis intenti* Heins. junxerat; quod tamen ipsi mox displicuit); et agnoscunt lectionem Servius ac Priscianus cum antiquiss. codd. Medic. Rom. et fragm. Vatic. Itaque poëta proprietatem orationis quam elegantiam servare maluisse videtur. Alias *injecta, immissa*, ac simile quid dicere potuisset.—136. *Consistunt* Hamb. sec. cf. sup. III, 289. *nudataque brachia* aliquot Pier., quod parum juvat. *intextaque* et a m. sec. *extenta* in Leid. uno erat. Heumannus olim *intentaque b. remis* recidi malebat; sed hiantes versus vix occurrunt in media propositione.—137. *Attenti* Exc. Burm. a glossatore. *exspectent* Menag. alter: alterum hemistichium occurrit Ge. III, 105. 106.—138. *erecta* Hugen., et multi *arrepta*, solita variatione. Admodum probabile fit, versus 137. 138 *Intenti. Corda.* aut esse ab alia manu insertos, confictos ex vss. alibi occurrentibus, aut ab ipso poëta inter experimenta ingenii apposita, ut mox reliqua accommodaret. Jac. Bryant. delendum censebat versum 136 *Considunt*.—139. *Unde* pr. Moret.—141. *abductis* tres Burmann. *adjunctis* Oudart.—142. *Infundunt* multi, vitiose. *sulcos pariter* pr. Hamb. *dehiscunt* Ven.—143. *rostrisque tridentibus* Heinsius recte reposuit. Laudat ille Rottend. sec. Adde ipsum Medic. (certe in exemplari Foggin., etsi Pierius Aproniani lectionem dicat esse *stridentibus*; sed falso. Nam et Pompon. Sab. tridentibus, *id est, acutis, legit Apronianus, ab Ennio tractum est*) cum fragm. Vatic. a pr. m. Etiam sic Mss. Palatini apud Gru-

NOTÆ

135 *Oleo*] Ad membra roboranda: unde etiam eo luctaturi ungebantur, Æn. III. 280. De *transtris*, scamnis remigum, supra 119.

137 *Haurit Corda pavor, &c.*] Versum jam explicuimus, Ge. III. 105.

143 *Rostrisque tridentibus*] Passim legebatur olim *stridentibus*; sed obstat mensura primæ syllabæ, quæ ubique longa est. Sed a viris doctis academiæ Neapolitanæ profecta est superiore sæculo illa correctio, qua usi sumus; utpote cum antiqua navium specie veteribusque numis ac picturis convenientissima, quarum in prora rostrum trifidum ex ære bifidumve addebatur, ad hostiles naves in incursu vulnerandas.

Non tam præcipites bijugo certamine campum
Corripuere, ruuntque effusi carcere currus;
Nec sic immissis aurigæ undantia lora
Concussere jugis, pronique in verbera pendent.
Tum plausu fremituque virum studiisque faventum
Consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
Littora; pulsati colles clamore resultant.
Effugit ante alios, primisque elabitur undis
Turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Cloanthus
Consequitur, melior remis: sed pondere pinus
Tarda tenet. Post hos æquo discrimine Pristis
Centaurusque locum tendunt superare priorem;

aperitur. Non tam celeres currus invadunt campum in *certamine bigarum, et erumpunt emissi e carcere; nec ita aurigæ immissis jugis quatiunt habenas sinuosas, et proni extendunt* se *ad verberandum* equos. *Tunc omnis sylva resonat plausu et fremitu hominum et acclamationibus faventium, et littora volvunt murmur inclusum: colles icti clamoribus,* eos *remittunt. Gyas primus abit ante alios, et evadit per undas inter fremitum multitudinis: quem deinde Cloanthus sequitur, melius* instructus *remis, sed navis gravior mole* ipsum *retinet. Post illos æquali intervallo Pristis et Centaurus conantur attingere priorem locum: et nunc Pristis præit*

ter. Firmatur Valerii Fl. imitatione lib. I, 688 *volat immissis cava pinus habenis Infinditque solum et spumas vomit ære tridenti,* et *rostro trifido* apud Silium VI, 358; et talia rostra sæpe in numis et aliis vett. monumm. occurrunt. Frequentata tamen olim a Grammaticis, necnon a scriptis et editis, lectio erat: *rostrisque stridentibus*, etsi in metrum peccans. Sed in aliis modo *que* omissum, modo *s* in *stridentibus* erasum. Hinc interpolatum, ab aliis apud Pier. *r. sonantibus*, ab aliis, *ruentibus*, in Oblongo *rudentibus*, ut et in Sprot. erat pro var. lect. Ab academia Neapolitana profectam lectionem *tridentibus* Ang. Colotii fide narrat Pierius.—144. *certamine currus*, versu seq. intercepto, Goth. tert.—145. *a carcere* Bigot.—146. *Non sic* edd. vett. et Goth. pr. cum codd. Pier.—147. *jubis* conj. Heins., nec id absonum. sed *juga* pro equis dixit poëta. v. Burm. *que* abest a Franc.—148. *Cum p.* Moret. pr. *plausus* alter Mentel. *gemituque* Hugen.—149. *inclusa* erasum in Exc. Burm. et in marg. *per ampla* ex Æn. I, 729. Jo. Schraderus in schedis tentabat; *inlisa, incussa, impulsa,* et *æquora.*—151. *alias* alter Menag. *primisque* Heins. cum melioribus; adde fragm. Vatic. et codd. Pier. Vulgo *primusque*, quod vulgarius. *illabitur* Wall. *undas* Gud. a m. pr.—152. *strepitumque* Dorvill. *gemitumque* Zulich.—153. *Insequitur* Parrhas. *sub pondere* Schol. Stat. apud Heins. cf. ad v. 5.—154. post *tarda* distinguebat pr. Moret. *tardo discri-*

NOTÆ

141 *Bijugo certamine, &c.*] Cursu *bigarum et quadrigarum:* de quibus Ge. I. 512. De *carceribus*, infra 288. *Juga*, ligna transversa quibus equi temoni currus alligabantur: hic vero, juxta aliquos, pro ipsis *jugalibus equis* usurpantur.

149 *Vocemque inclusa volutant Littora*] Commutatio est: pro, *vocemque inclusam volutant.*

Et nunc Pristis habet, nunc victam præterit ingens
Centaurus; nunc una ambæ junctisque feruntur
Frontibus, et longa sulcant vada salsa carina.
Jamque propinquabant scopulo, metamque tenebant:
Cum princeps medioque Gyas in gurgite victor
Rectorem navis compellat voce Menœten:
Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige gressum;
Littus ama, et lævas stringat, sine, palmula cautes;
Altum alii teneant. Dixit. Sed cæca Menœtes
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad undas.
Quo diversus abis? iterum: pete saxa, Menœte,

nunc magna Centaurus præcedit eam *victam; nunc ambæ currunt simul æquatis proris, et longis carinis secant salsos fluctus. Et jam appropinquabant scopulo, et attingebant terminum; cum Gyas,* qui *primus* erat, *et victor, medio in mari increpat* his *verbis Menœten gubernatorem navis suæ: Quo tantum recedis mihi ad dextram? huc flecte cursum, adhære littori* rupis, *et permitte* ut *remi radant sinistra saxa: alii currant pleniore mari.* Sic *dixit: sed Menœtes metuens occulta saxa, detorquet proram ad undas maris. Quo recedis diversus? iterum revocabat*

mine Menag. pr.—156. *habet* Heins. secundum potiores, et Heins. et Pier., adde fragm. Vatic., supple, *priorem locum*, quod præcesserat. Alii *abit*. *habet metam, nunc præterit* Wall., male.—158. *longa carina* Heins. secundum plures et meliores, inter quos et Romanus, fragm. Vatic. cum Medic. Vulgg. *longæ carinæ*, vel *longe c.* In Ald. pr. erat *longe—carinæ*, in altera *longæ*, at in tertia Naugerius *longa—carina* intulit. Est tamen *longa carina* prorsus otiosa vox, facitque, ut totum hemistichium abesse malim, tanquam male suppletum; ita ut vulgatam olim lectionem præferam: *nunc una ambæ junctisque feruntur Frontibus et longæ sulcant vada salsa carinæ:* hoc est: nunc carinæ longæ una feruntur et sulcant vada. Jo. Schrader. conj. in schedis: *juncta* vel *socia* sulcant *vada salsa carina.*—159. *propinquabat* Medic. a m. pr. *metasque* sec. Rottend., ut v. 171.—160. *Tum* aliquot Pier.—161. *Menœten.* Μενοίτης est.—162. *dexter mihi tantus abis* Ven. *gressum* Heins. omnium meliorum auctoritate post Pierium. Vulgo *cursum*, ex interpretatione, forte Aproniano emendante. Nam in Medic. *gressum* in *cursum* est mutatum. *cursu* Ven.—163. *amet* ex *am'et* Longob. *læva* Medic. Hamb. pr. et Gud. a m. pr. cum Goth. sec. a m. pr. Sed *lævas cautes* doctius dictum puta; hoc nomine lectionem tuere.—164. *tendant* Dorvill. *Menœtis* Medic. *Menœtas* pr. Rottend. a m. pr. In Goth. tert. *Menetes*, modo *Monete*, modo *Menestheus*, modo *Menestem* peccatum.—166. *iterum* sc. *revocabat*. Distinctio ab aliis varie fit.—

NOTÆ

162 *Mihi dexter abis*] *Mihi abis:* Abundat hic *mihi;* ut alibi sæpe, et Ge. III. 16. 'In medio mihi Cæsar erit.'

163 *Littus ama*] *Accede propius ad littus.* Sic Horat. Od. I. I. 25. 3. 'amatque Janua limen.' Jubet igitur ut navem admoveat propius littori; non Siciliæ quidem, sed rupis et metæ: ne latiore cursu eam circumeundo, ab aliis insequentibus superetur.

Palmula] Pars extrema remi planior, et in modum humanæ palmæ protensa. Catull. in Phaselo. 4. 'sive palmulis Opus foret volare, sive linteo.'

Cum clamore Gyas revocabat; et ecce Cloanthum
Respicit instantem tergo, et propiora tenentem.
Ille inter navemque Gyæ scopulosque sonantes
Radit iter lævum interior, subitoque priorem
Præterit, et metis tenet æquora tuta relictis.
Tum vero exarsit juveni dolor ossibus ingens;
Nec lacrymis caruere genæ; segnemque Menœten,
Oblitus decorisque sui sociumque salutis,
In mare præcipitem puppi deturbat ab alta;
Ipse gubernaculo rector subit, ipse magister,

eum *Gyas* repetens *cum clamore; pete saxa, o Menœte: et interim videt Cloanthum imminentem dorso, et tenentem proxima* spatia. *Ille* Cloanthus *interior radit sinistram viam, inter navem Gyæ et saxa sonantia, et repentinus prætergreditur* Gyam qui modo fuerat *prior, et tenet securum mare metis præteritis. Tunc autem ingens dolor accensus est in medullis juvenis, et genæ non caruerunt lacrymis, et immemor dignitatis suæ et vitæ sociorum, dejicit tardum Menœten ex alta puppe pronum in mare. Ipse succedit gubernaculo moderator, ipse magister* navis: *et*

167. *renovabat* Montalb. *et* in multis, Romano quoque, abest, et deletum à multis, sed repugnantibus Musonio et Pierio; inter eos, qui ejiciant *et*, tanquam ad fulciendum versum insertum, video esse Benedictum in ed. Junt. 1520; provocat ille ad Martianum Capellam, qui literam T in fine ad libitum poni ait. Versus sane similes, producta in quarta regione ultima syllaba, quæ brevis erat, occurrunt plures. Sed, quid de iis statuendum sit, mihi nondum satis liquet.—168. *terga* Menag. pr. et Dorvill. a m. sec. cf. Heins. ad lib. XII, 748. *a tergo* Gud. a m. pr.—170. *subitoque* videtur a Burm. receptum, ut sane præstantissimus quisque exhibet Heins. et Pier., adde Cort. ad Plin. IV, Ep. 15. Magis tamen poëticum *subitusque*.—172. *juvenis* alter Menag.—173. *Non l.* Hamb. sec.—174. *Oblitusque sui decoris* Bigot.—175. *detrudit* duo Burm., ex interpr. *detraxit* aliquot Pier., simili a causa.—176. *guber-*

NOTÆ

170 *Interior*] Quicquid sit de hujus vocis significatione in hominum consessu et incessu, *dextram* an *sinistram* partem notet: certum est in decursu circensi, interiorem partem *sinistram* esse: quia, cum in circo *meta* ad sinistram curruum esset; brevior circa eam flexus *sinister* erat, isque metæ propior atque *interior; dexter* autem, *exterior* atque a meta remotior. Igitur, cum navalis hic ludus circensem imitetur; hic *interior* est *sinister*. De *circo* et *metis*, infra 288.

171 *Tuta*] Nempe a periculo saxorum, quæ metam circumstabant: nondum tamen omnino tuta, quia nondum victoria parta erat: post metam quippe superatam, et aliqua ex parte circuitam, in portum sinistro cursu redeundum erat, ut dicemus infra 225.

174 *Decoris sui sociumque, &c.*] *Decoris sui*, quia indignum est principem virum ab alio pœnam suis manibus exigere. *Socium salutis:* id est *salutis sociorum*, quæ amisso gubernatore periclitabatur. Nec placet Cerdanus, qui *socium* agnoscit accusativo casu; tum quia mutatur verbi regimen, *oblitus decoris, sociumque:* tum quia non video qui dici possit Menœtes, *socius salutis.*

Hortaturque viros, clavumque ad littora torquet.
At gravis, ut fundo vix tandem redditus imo est
Jam senior, madidaque fluens in veste, Menœtes,
Summa petit scopuli, siccaque in rupe resedit.
Illum et labentem Teucri, et risere natantem,
* Et salsos rident revomentem pectore fluctus.*
Hic læta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum, scopuloque propinquat:
Nec tota tamen ille prior præeunte carina;
Parte prior; partim rostro premit æmula Pristis.
At media socios incedens nave per ipsos

hortatur nautas, et vertit clavum ad littora metæ. Sed Menœtes, postquam gravatus undis *ægre tandem emissus est ex imo fundo, jam senior, fluens humida in veste, conscendit summitatem rupis, et sedit in arido saxo. Trojani riserunt illum, et cadentem, et enatantem: et rident revomentem e pectore salsam aquam. Tunc bona spes superandi Gyam tardantem orta est ultimis duobus, Sergesto et Mnestheo. Sergestus anticipat spatium, et appropinquat rupi: nec tamen ille prior est tota navi præcedente: prior est* ex *parte*, et *æmula Pristis urget rostro* aliam *partem. Sed Mnestheus ambulans media* in *nave inter ipsos socios*, eos *hortatur: Nunc, nunc insur-*

nando alter Hamb. *inde magister* idem a m. sec.—178. *Ast* qu. Moret. *e fondo* Oudart. *infando* alter Hamb. *reddit ab imo* pr. Moret.—180. *scopulis* Rom. *summaque in r.* duo Burm.—181. *et* deest Franc. *risere vomentem* malebat Vossius; quod non intelligo quorsum factum voluerit. *risere* et *rident*, ut toties præteritum perfectum et præsens tempus juncta videas: sed ingratum h. l. in eadem voce. Fuit qui conjiceret, *et videre*. Mihi probabile fit versum alterum *Et salsos* non bene relictum fuisse a Tucca.—182. *removentem* aberratum in multis.—184. *Mnestheique* Heins. reposuerat, cum Pierianis et cum Medic. ac Gud. a m. pr., in quibus quidem erat *Mnesthi*, ex Μνησθεῖ. Ita alibi *Mnesthea* dixit. Tuetur hoc quoque Pompon. Sab. *Sergestum Mnestique* Rom. Sed tacite revocata erat a Burm. vulgata lectio *Mnestheo*.—185. *scopuloque p.* Menag. pr. *scopulumque* seç. Moret., quam structuram, ut exquisitiorem, illustrat Heinsius.—186. *Nec tamen ille prior tota pr.* plerique codd. ap. Pier. ex interpolatione, cum in vulgata syllabarum similium concursus offenderet. *Ille prius* Gud. *pereunte* duo Burm. *caterva* Sprot.—187. *partim.* iterum in Burm. edit. discessum video ab Heinsio, qui cum majore codd. parte etiam Pierianorum legebat, *partim*, quæ antiquior forma pro, *partem*. —188. *incendens* aliquot Heins., unde ille conj. *intendens*, perperam.—

NOTÆ

177 *Clavumque*] Pars in summo gubernaculo transversa, instar capuli, qua gubernaculum regitur. *Gubernaculum* vero, remus erat longior latiorque, ad puppim religatus, quo cursum navis gubernator moderabatur. De *Teucris*, Trojanis, Æn. I. 239.

186 *Carina*] Ima trabs est, navis totius fabricam fulciens, et instar spinæ a prora ad puppim decurrens. De *rostro*, 143. De *Gætulis*, Æn. IV. 40. De *Syrtibus*, Æn. I. 115. De *Ionio Mari*, Æn. III. 210.

Hortatur Mnestheus: nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei socii, Trojæ quos sorte suprema
Delegi comites; nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Gætulis Syrtibus usi,
Ionioque mari, Maleæque sequacibus undis.
Non jam prima peto Mnestheus, neque vincere certo;
Quanquam o! sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti;
Extremos pudeat rediisse: hoc vincite, cives,
Et prohibete nefas. Olli certamine summo
Procumbunt: vastis tremit ictibus ærea puppis,
Subtrahiturque solum; tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit; sudor fluit undique rivis.

gite in remos, o Trojani socii, quos in *extremo exitio Trojæ elegi comites: nunc exerite illud robur, illam fortitudinem, qua usi* estis *in Syrtibus Gætulis, et mari Ionio, et infestis aquis Maleæ. Non jam peto prima* loca, ego *Mnestheus* modo victor; *neque contendo vincere. Tamen o* utinam possem! *Sed vincant quibus hoc concessisti, o Neptune. Pudeat nos ultimos reverti: hoc superate, o cives, et impedite* hoc *dedecus. Illi summa contentione incumbunt* in remos: *navis ærata tremit magno successu, et æquor subducitur: tunc frequens anhelitus concutit membra et sicca ora* remigum: *sudor fluit undique* in *rivos. Ipsa fortuna attulit viris gloriam cupitam.*

189. *incumbite* Serv. ad VIII, 108, sed hoc petitum ex lib. X, 294.—190. *Hortor vos socii* Rufinian. de figg. p. 29. *forte* Menag. pr.—191. *Dilegi* Hugen. *vestras* Parrhas. *promittite* Dorvill. *promitte*, *promittere* Goth. alt. et tert.—192. *animas* Zulich.—194. *Non jam* Heins., ex scriptis. Vulgo *Non tam*.—195. *Quemquam*, sed interpolate, aliquot Pier., et *Quamquam utinam* Dorvill., et hoc ex interpretatione. *Q. ah* Goth. tert. *sed vincant* sec. Moret. *si superant* alter Hamb. *quibus hæc* Ven.—196. *Extremas* alter Hamb. *ho v.* Leid. unde Heins. malebat *o vincite*. Sed *hoc*, hactenus saltem.—197. *cert. primo* Montalb. a m. pr.—198. *gemit* vel *fremit* tentabat Jo. Schraderus. *aurea* Medic. a m. pr. *puppes* Romanus: ut olim scribi mos erat. cf. Pier. *classis* Bigot.—200. *ossa* Leid. un. *sudor ruit*

NOTÆ

193 *Maleæque sequacibus undis*] *Malea* promontorium est Peloponnesi, sinum inter Argolicum et Laconicum, nunc *Capo Malio di S. Angelo*: procellis infestum; unde *sequaces* ejus dicuntur undæ; quasi nautas insequerentur. Superatum autem ab Ænea fuit, cum e Sporadibus et Cycladibus insulis ad Strophades iter fecit, Æn. III.

196 *Quanquam o! sed, &c.*] Duplex affectus. I. Victoriæ optatio: *Non vincere certo: quanquam o! velim, si liceat, vincere.* II. Correctio. *Sed tamen vincant illi, quibus hoc, Neptune, dedisti.* De *Neptuno*, Æn. I. 129.

199 *Subtrahiturque solum*] Substrata maris aqua, non secari, sed quasi per vim subtrahi videtur retro, tanto impetu navis porro impellitur: *solum* enim est quicquid alteri substernitur, ut ostendimus Ecl. VI. 35.

Hortaturque viros, clavumque ad littora torquet.
At gravis, ut fundo vix tandem redditus imo est
Jam senior, madidaque fluens in veste, Menœtes,
Summa petit scopuli, siccaque in rupe resedit.
Illum et labentem Teucri, et risere natantem,
* Et salsos rident revomentem pectore fluctus.*
Hic læta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum, scopuloque propinquat:
Nec tota tamen ille prior præeunte carina;
Parte prior; partim rostro premit æmula Pristis.
At media socios incedens nave per ipsos

hortatur nautas, et vertit clavum ad littora metæ. *Sed Menœtes, postquam gravatus* undis *ægre tandem emissus est ex imo fundo, jam senior, fluens humida in veste, conscendit summitatem rupis, et sedit in arido saxo. Trojani riserunt illum, et cadentem, et enatantem: et rident revomentem e pectore salsam aquam. Tunc bona spes superandi Gyam tardantem orta est ultimis duobus, Sergesto et Mnestheo. Sergestus anticipat spatium, et appropinquat rupi: nec tamen ille prior est tota navi præcedente: prior est* ex *parte*, et *æmula Pristis urget rostro* aliam *partem. Sed Mnestheus ambulans media* in *nave inter ipsos socios*, eos *hortatur: Nunc, nunc insur-*

nando alter Hamb. *inde magister* idem a m. sec.—178. *Ast* qn. Moret. *e fondo* Oudart. *infando* alter Hamb. *reddit ab imo* pr. Moret.—180. *scopulis* Rom. *summaque in r.* duo Burm.—181. *et* deest Franc. *risere vomentem* malebat Vossius; quod non intelligo quorsum factum voluerit. *risere* et *rident*, ut toties præteritum perfectum et præsens tempus juncta videas: sed ingratum h. l. in eadem voce. Fuit qui conjiceret, *et videre*. Mihi probabile fit versum alterum *Et salsos* non bene relictum fuisse a Tucca.—182. *removentem* aberratum in multis.—184. *Mnestheique* Heins. reposuerat, cum Pierianis et cum Medic. ac Gud. a m. pr., in quibus quidem erat *Mnesthi*, ex Μνησθεῖ. Ita alibi *Mnesthea* dixit. Tuetur hoc quoque Pompon. Sab. *Sergestum Mnestique* Rom. Sed tacite revocata erat a Burm. vulgata lectio *Mnestheo*.—185. *scopulosque p.* Menag. pr. *scopulumque* sec. Moret., quam structuram, ut exquisitiorem, illustrat Heinsius.—186. *Nec tamen ille prior tota pr.* plerique codd. ap. Pier. ex interpolatione, cum in vulgata syllabarum similium concursus offenderet. *Ille prius* Gud. *pereunte* duo Burm. *caterva* Sprot.—187. *partim* iterum in Burm. edit. discessum video ab Heinsio, qui cum majore codd. parte etiam Pierianorum legebat, *partim*, quæ antiquior forma pro, *partem*.—188. *incendens* aliquot Heins., unde ille conj. *intendens*, perperam.—

NOTÆ

177 *Clavumque*] Pars in summo gubernaculo transversa, instar capuli, qua gubernaculum regitur. *Gubernaculum* vero, remus erat longior latiorque, ad puppim religatus, quo cursum navis gubernator moderabatur. De *Teucris*, Trojanis, Æn. I. 239.

186 *Carina*] Ima trabs est, navis totius fabricam fulciens, et instar spinæ a prora ad puppim decurrens. De *rostro*, 143. De *Gætulis*, Æn. IV. 40. De *Syrtibus*, Æn. I. 115. De *Ionio Mari*, Æn. III. 210.

Hortatur Mnestheus: nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei socii, Trojæ quos sorte suprema
Delegi comites; nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Gætulis Syrtibus usi,
Ionioque mari, Maleæque sequacibus undis.
Non jam prima peto Mnestheus, neque vincere certo;
Quanquam o! sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti;
Extremos pudeat rediisse: hoc vincite, cives,
Et prohibete nefas. Olli certamine summo
Procumbunt: vastis tremit ictibus ærea puppis,
Subtrahiturque solum; tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit; sudor fluit undique rivis.

gite in remos, o Trojani socii, quos in *extremo exitio Trojæ elegi comites: nunc exerite illud robur, illam fortitudinem, qua usi* estis *in Syrtibus Gætulis, et mari Ionio, et infestis aquis Maleæ. Non jam peto prima* loca, ego *Mnestheus* modo victor; *neque contendo vincere. Tamen o* utinam possem! *Sed vincant quibus hoc concessisti, o Neptune. Pudeat nos ultimos reverti: hoc superate, o cives, et impedite* hoc *dedecus. Illi summa contentione incumbunt* in remos: *navis ærata tremit magno successu, et æquor subducitur: tunc frequens anhelitus concutit membra et sicca ora* remigum: *sudor fluit undique* in *rivos. Ipsa fortuna attulit viris gloriam cupitam.*

189. *incumbite* Serv. ad VIII, 108, sed hoc petitum ex lib. X, 294.—190. *Hortor vos socii* Rufinian. de figg. p. 29. *forte* Menag. pr.—191. *Dilegi* Hugen. *vestras* Parrhas. *promittite* Dorvill. *promitte, promittere* Goth. alt. et tert.—192. *animas* Zulich.—194. *Non jam* Heins., ex scriptis. Vulgo *Non tam*.—195. *Quemquam*, sed interpolate, aliquot Pier., et *Quamquam utinam* Dorvill., et hoc ex interpretatione. *Q. ah* Goth. tert. *sed vincant* sec. Moret. *si superant* alter Hamb. *quibus hæc* Ven.—196. *Extremus* alter Hamb. *ho v.* Leid. unde Heins. malebat *o vincite*. Sed *hoc*, hactenus saltem.—197. *cert. primo* Montalb. a m. pr.—198. *gemit* vel *fremit* tentabat Jo. Schraderus. *aurea* Medic. a m. pr. *puppes* Romanus: ut olim scribi mos erat. cf. Pier. *classis* Bigot.—200. *ossa* Leid. un. *sudor ruit*

NOTÆ

193 *Maleæque sequacibus undis*] *Maleus* promontorium est Peloponnesi, sinum inter Argolicum et Laconicum, nunc *Capo Malio di S. Angelo*: procellis infestum; unde *sequaces* ejus dicuntur undæ; quasi nautas insequerentur. Superatum autem ab Ænea fuit, cum e Sporadibus et Cycladibus insulis ad Strophades iter fecit, Æn. III.

195 *Quanquam o! sed, &c.*] Duplex affectus. I. Victoriæ optatio: *Non vincere certo: quanquam o! velim, si liceat, vincere.* II. Correctio. *Sed tamen vincant illi, quibus hoc, Neptune, dedisti.* De *Neptuno*, Æn. I. 129.

199 *Subtrahiturque solum*] Substrata maris aqua, non secari, sed quasi per vim subtrahi videtur retro, tanto impetu navis porro impellitur: *solum* enim est quicquid alteri substernitur, ut ostendimus Ecl. VI. 35.

Attulit ipse viris optatum casus honorem.
Namque, furens animi, dum proram ad saxa suburget
Interior, spatioque subit Sergestus iniquo:
Infelix saxis in procurrentibus hæsit.
Concussæ cautes, et acuto in murice remi
Obnixi crepuere, illisaque prora pependit.
Consurgunt nautæ, et magno clamore morantur;
Ferratasque trudes et acuta cuspide contos
Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
At lætus Mnestheus, successuque acrior ipso,
Agmine remorum celeri, ventisque vocatis,
Prona petit maria, et pelago decurrit aperto.

Nam dum Sergestus ardens animi impellit proram ad scopulos, inter scopulos et Mnestheum, *et elabitur spatio angusto; miser adhæsit scopulis protensis* sub aqua. *Rupes commotæ* sunt, *et remi impacti in acutum saxum crepuerunt, et prora allisa* stetit *suspensa* in scopulis. *Consurgunt nautæ, et magno* cum *clamore sistunt: et adhibent ferratas trudes, ac perticas acuminata cuspide: et colligunt e mari remos fractos. At Mnestheus gaudens et ardentior* ex *illo successu, veloci impulsu remorum, et invocatis ventis, secat undas faciles, et navigat patenti mari. Qualis colum-*

duo, sed vide Burm. *ruit u. membris* Dorvill.—201. *optatus* Wall.—202. *furens animis* aliquot Pier. Sic inf. lib. VIII, 228. Sed *animi* codd. agnoscunt et Arusian. Mess. et sermonis elegantia. *animo* Gud. a m. pr. *dum prora ad s. suburguet Interior* legerat Pompon. Sab. h. e. suburget se, suburgetur, impellitur. Quod doctius dictum est. *perurget* sec. Rottend. et a pr. m. Erf.—204. *procumbentibus* Leid. et Goth. sec., ut inf. XI, 624 variatum; nec displicet Burmanno. Mihi tamen paulo coactius et temere a librario erratum esse videtur.—205. *in* abest a Zulich. Goth. sec. et Erf.—208. *trudes* Heins. sec. suos et Pierianos. Sunt *trudes* conti acuta cuspide, a trudendo, etsi sic syllaba longa in brevem abierit necesse est. At *sudes* servat Medic. Hamb. sec. et a m. sec. Montalb.—210. *Et* Medic. a m. pr. *Aut* alter Hamb. *illo* Leid.

NOTÆ

203 *Interior*] *Inter* Mnestheum et metam, flexum breviorem et *sinistrum* captans: supra 170.

205 *Murice*] Saxo acuto aspero ac prominente: sic dicto a *murice*, ostreo, unde purpureus liquor exprimitur, cujus conchylium fastigiatum et acutum est.

208 *Trudes ... contos, &c.*] Perticas, quibus vado inhærens impellitur navis, aut iners alia moles promovetur. Monetque Isidorus *cuspidem conti*, ferro non armatam esse, sed tantum ex ipso ligno acuminatam.

211 *Agmine remorum*] Actu motuque remorum ordinato, et per quandam successionem continuo. De illa voce, Ge. III. 423.

212 *Prona maria*] Secunda, facilia, sine ullo jam obstaculo; cursu tam facili, ut non in plano æquore, sed in declivi loco pronus ac præceps currere videatur. Plinius l. II. 70. 'In alia adverso, in alia prono mari.'

Qualis spelunca subito commota columba,
Cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
Fertur in arva volans, plausumque exterrita pennis
Dat tecto ingentem: mox aëre lapsa quieto
Radit iter liquidum, celeres neque commovet alas:
Sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis
Æquora, sic illam fert impetus ipse volantem.
Et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum brevibusque vadis, frustraque vocantem
Auxilia, et fractis discentem currere remis.
Inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimæram
Consequitur; cedit, quoniam spoliata magistro est.
Solus jamque ipso superest in fine Cloanthus:

ba, cui domus et nidi sunt in cavo saxo, repente excita e spelunca fugit in campos volans, et territa dat alis ictum ingentem domui suæ: mox elapsa in aërem tranquillum, secat viam tenuem, nec movet celeres alas. Sic Mnestheus, sic ipsa ejus *Pristis findit fugiens extremum* spatium assignati *maris; sic ipse impetus provehit* illam *volantem. Et primo prælerit Sergestum, connitentem adversus rupem altam et vada humilia; frustraque implorantem auxilium, et tentantem enatare fractis remis. Deinde consequitur Gyan, et ipsam* ejus *Chimæram vastæ magnitudinis: vincitur* illa, *quia orbata est gubernatore. Et jam unus Cloanthus restat* vincendus *prope ipsum*

et alter Goth.—214. *in* deest alteri Hamb. *in gurgite* a m. sec. Zulich.—215. *pulsumque* ed. Commel. *pinnis* Rom. Medic. et Gud.—216. *Dat tergo* aliquot Pier. Vulgatam habet Non. et Schol. Statii ap. Burm.—217. Jo. Schrader. in schedis conj. *Carpit;* nam *radere* inferre vicinitatem; sic jam Barth. ad Stat. Achill. II, 3 monuisse. Non meminerant etiam mare remis, aërem alis radi, verri, verti. *liquidum et c.* Rom. *nec* Dorvill.—219. *volentem* Montalb. *ire volentem* Sprot. Elegantem usum verbi illustrat Heins. h. l. cf. ad II Ge. 41. Nec hoc tamen loco alienum *volare.*—220. *At* et *Ac* variat scriptura in Pier. et Heins. *in* abest a Medic.—221. *et frustra* multi ap. Burm., vitiose.—222. *Auxilium* Bigot. *incurrere* Gud. a m. pr.—224. *cedunt* Sprot. a m. sec. *est* deest Wall.—225. *namque* Dorvill. *super ipso est* Franc.

NOTÆ

214 *Pumice*] *Pumex* lapis est levis, spongiosus, ad scabra leviganda aptissimus: hic pro cavernosa rupe sumitur, per tapinosim; ut 209. *gurges*, pro mari, quemadmodum diximus, Æn. I. 122. Est autem hæc, navim inter et columbam, scite instituta comparatio; cum *navium* et *volatus* magna cognatio sit, ut diximus Æn. I. 228. et mox Mnesthei navem appellet *volantem*, 219.

218 *Ultima æquora*] Ultimam assignati maris partem, ultra metam. De *brevibus vadis*, Æn. I. 115.

225 *Superest in fine Cloanthus*] Mnestheus de victoria contendit cum Cloantho. At Cloanthus tamen jam a versu 171. *metis tenet æquora tuta relictis*. Hæc ut conciliem: existimo præmium ei propositum fuisse, non qui duntaxat metam attingeret primus; sed qui præterea circumita meta, primus sinistro cursu rediret in portum, unde dextro cursu naves

Quem petit, et summis annixus viribus urget.
Tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem
Instigant studiis, resonatque fragoribus æther.
Hi, proprium decus et partum, indignantur, honorem
Ni teneant; vitamque volunt pro laude pacisci.
Hos successus alit; possunt, quia posse videntur.
Et fors æquatis cepissent præmia rostris:
Ni, palmas ponto tendens utrasque, Cloanthus
Fudissetque preces, Divosque in vota vocasset:
Di, quibus imperium est pelagi, quorum æquora curro,
Vobis lætus ego hoc candentem in littore taurum
Constituam ante aras, voti reus, extaque salsos

terminum: hunc Mnestheus *sequitur, et premit contendens totis viribus. Tunc vero invalescit clamor, et omnes favore incitant insequentem, et aër sonat fragoribus. Illi indignantur, nisi conservent gloriam propriam, et honorem* jam *comparatum; et vellent pacto* mutare *vitam cum victoria. Hi animantur successu: possunt* vincere, *quia videntur* sibi *posse. Et fortasse meruissent* paria *præmia, navibus ex æquo* victricibus: *nisi Cloanthus tendens* ad *mare ambas palmas* manuum, *emisisset preces, et Deos invocasset per vota: O Dii, quibus est regnum maris, quorum decurro spatia; ego vobis offeram lætus in hoc littore ante altaria candidum taurum, voto obligatus, et projiciam viscera in salsos fluctus, et effundam vina pura. Dixit:*

—226. *petat* alter Hamb.—227. *cunctisque* Goth. tert. cum alt. Mentel.—228. *resonatque fragoribus.* Ita Heins. cum præstantiore quoque. Vulgo *clamoribus*, nonnulli sublato *que*. Voss. *clangoribus*.—231. *agit* pr. Hamb. *quia possunt, p.* Sprot. *possunt quæ p.* alter Hamb. *videtur* Medic. a m. pr.—233. *ponto palmas* duo Burm.—234. *Effunditque p.* sec. Rottend.—235. *imperium est p.* cum Medic. et aliis Heins. Alii cum Rom. *pelagi est*. In aliis *est* plane abest, quod Pier. recte sequebatur. *æquore* Rom. aliquot Pier. et Burm., quod jejunum esset. *æquora curæ* laudat Burm. e Medic., sed in hoc nihil varietatis.—236. *hoc* ex uno Medic. Pierius laudavit; abest tantum ab duobus Heinsianis. *in* deest Rom. Goth. sec.—237. *votis* Montalb.—238. *Por-*

NOTÆ

exierant. Idque manifestum est. I. Quia hæc tria proponit Æneas certaturis, 130. 'Constituit signum nautis pater, unde reverti Scirent, et longos ubi circumflectere cursus.' II. Quia mox, 243. navis Cloanthi tum victoriam obtinet, cum 'Ad terram fugit, et portu se condidit alto.' At in rupe, quæ metæ loco fuit, *portus*, isque *altus* fuisse non potest; cum esset objecta portui, et tantum 'statio gratissima mergis.' Hic igitur jam et Mnestheus et Cloanthus metam prætergressi putandi sunt: *Cloanthus* quidem, quia *metis tenet æquora tuta relictis;* Mnestheus vero, quia *fuga secat ultima æquora.* Cloanthus autem *solus ipso superest in fine:* id est in extremo recursu, reditu a meta ad portum: quo in reditu eum superare, aut saltem æquare Mnestheus contendit.

228 *Fragoribus*] Ita ex manuscriptis cum N. Heinsio emendamus. Olim *clamoribus:* sed parum exacte, cum superiore versu dixerit, *Ingeminat clamor.*

237 *Voti reus*] Voto obligatus: sic

Porriciam in fluctus, et vina liquentia fundam.
Dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereidum Phorcique chorus Panopeaque virgo:
Et pater ipse manu magna Portunus euntem
Impulit. Illa Noto citius volucrique sagitta
Ad terram fugit, et portu se condidit alto.
Tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,

et ex intimis fluctibus audiit eum omnis turba Nereidum, et Phorci, et virgo Panopea; et ipse pater Portunus magna manu impulit navem *currentem: illa celerius vento et pennata sagitta currit ad terram, et immittit se* in *portum intimum. Tunc filius Anchisæ, vocatis omnibus juxta consuetudinem, declarat*

---

riciam defendit Macrob. III. Sat. 2, qui locus est classicus de hoc sacrorum verbo; etsi in nonnullis argutatur, ut et Serv. h. l. Omnes tamen codd. Pier. et Heins. et al. *Projiciam* vel *Proiciam*, nisi quod in Medic., a m. sec. emendatum, *Periciam*, ut et Parrhas. At Franc. *Prociam*. Fuere quoque qui *Prosiciam* mallent. v. Guell. Etiam Ursinus *Porriciam* in omnibus, quæ viderat, bonæ notæ exemplaribus fuisse testatur. Benedictus (in ed. Junt.) defendebat *projiciam*, sic enim omnes codices habere, et Homericam imitationem esse; quam tamen equidem non memini. *liquantia* alter Hamb. et pr. Rottend. a m. pr., forte ut metro consuleretur. Sed duo fuerunt verba, alterum, *liqueo, es*, alterum, *liquo, is;* hujus prior longa, illius brevis, esse debuit; fere ut in græcis: φίλω, φιλέω. μαρτύρω, μαρτυρέω et sic porro.—239. *in fl.* Sprot. —240. *Sporcique* Rom. Vestigia græci versus subsunt: Νηρῆος Φόρκου τε χορὸς Πανόπειά τε κούρη; sed *Nerei* tribus syllabis dicere non poterat: at sunt Νηρεΐδες, ut Νηρηΐδες. *Panopeia virgo* tres apud Burm. cum binis Goth., nec male. conf. sup. Ge. I, 437. Ceterum vide an opportunius distinguas: *eumque i. s. f. audiit omnis N. P. chorus; Panopeaque virgo, Et pater ipse manu magna Portunus, euntem Impulit.* Sic sup. lib. I, 148 *Cymothoë, simul et Triton annixus, acuto Detrudunt naves scopulo.*—241. *Neptunus* tres apud Burm. cum Erf., ex interpretatione. v. Not. *Portumnus* alii scribunt. Male. Sed *Portunus*, ut Neptunus; etiam *Vertunus* malunt quam Vertumnus. Videtur tamen altera esse antiquior, altera mollior pronuntiandi ratio. *eundem* ed. Ven.—244. *At*

NOTÆ

Ecl. v. 80. 'damnabis tu quoque votis:' ubi verba hæc explicuimus.

238. *Porriciam in fluctus, &c.*] *Porro et procul jaciam in fluctus.* Verbum est in sacrificiis solenne. Sic apud Livium l. XXIX. 27. Scipio e Sicilia in Africam navigaturus, 'cruda exta, cæsa victima, uti mos est, in mare porricit: tubaque signum dedit proficiscendi.' *Libationis* vero par exemplum habemus apud Thucyd. lib. VI. ubi Nicias, Lamachus, et Alcibiades, e Piræeo Atheniensi portu solventes, aureis argenteisque pateris vinum in mare fudisse dicuntur.

240 *Nereidum Phorcique chorus, &c.*] *Phorcus* sive *Phorcys*, marinum numen, Ponti ac Terræ filius; filias habuit Gorgonas tres, Medusam, Euryalen, et Sthenyo. *Chorus* ejus, marina alia numina. *Nereides*, Nymphæ maris, Nerei et Doridis ejus sororis filiæ. *Panopea*, Nereidum una, de qua Ge. I. 437. ubi de *Portuno* quoque diximus, cui a *portu* vel *portandis* navibus nomen est. De *Noto*, vento meridionali, Ecl. II. 58.

Victorem magna præconis voce Cloanthum
Declarat, viridique advelat tempora lauro;
Muneraque in naves ternos optare juvencos
Vinaque, et argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis præcipuos ductoribus addit honores:
Victori chlamydem auratam, quam plurima circum
Purpura Meandro duplici Melibœa cucurrit;
Intextusque puer frondosa regius Ida

magna voce præconis Cloanthum victorem, et coronat ejus *caput viridi lauro: datque ipsi eligendos tres juvencos, et vina, et magnum talentum argenti possidendum,* quæ erant *munera pro navibus. Ipsis* vero *ducibus tribuit singularia dona. Victori* Cloantho *chlamydem auro intextam, circa quam Melibœa purpura densa excurrit gemino flexu, et regius puer* Ganymedes in ea *intextus, ardens, similis*

satus Bigot. *Anchisæ* alter Menag. *et cunctis* Wall. *e more* sec. Rottend.—247. *ternosque* ed. Ven. *optare* cum Medic. Rom. aliisque optimis suis et Pierianis Heinsius legi maluit; maluerat idem Benedictus. Vulgo (et sic unus Goth.) *aptare*. conf. sup. ad lib. I, 556. Schrader. conj. *portare*.—249. *præcipue* Colot. et pr. Hamb. cum Medic. *auctoribus* Sprot. *victoribus*, duo Burm., et *uctoribus*, erasa *d*, Exc. Burm. Omnia temere.—251. *Purpurea* Dorvill.

NOTÆ

245 *Præconis*] *Præco*, non *tubicen*, quia apud Livium l. XXXIII. 18. 'Romani ad spectaculum consederunt: et præco cum tubicine, ut mos est, in mediam arenam processit.' Præco igitur: qui voce, non cantu, populum, vel ad ludum, vel ad alia *præciebat*: ut enim inquit Vossius, *concio* est populus, qui per præconem *concietur* et convocatur; ita *præco*, qui *præciet* et ante conventum excitat populum ut veniat.

248 *Talentum*] Constat ex comparatione cum aliis præmiis instituta, *talentum*, neque hic, neque 112. sumi posse pro *talento Attico*. Constat idem ex Homero, qui Il. XXIII. præmium statuit equestris curriculi, primum quidem, fœminam cum lebete; secundum, equam prægnantem; tertium, lebetem; quartum, duo auri talenta. Igitur vel *talentum*, pro quolibet auri argentique pondere hic sumendum est, ut diximus 112.; vel pro *talento Siculo* veteri, quod minimum quid valuisse ait Pollux l. IX. Et ex ipsius verbis colligit Budæus fuisse *sex drachmarum*, hoc est, solidorum nostrorum Francicorum vixdum unius et quinquaginta. Homerus autem, si non Siculo talento, simili saltem aliquo usus est.

251 *Purpura Mæandro, &c.*] De *chlamyde, casaque*, Æn. IV. 137. Fuit hæc aureo textu, *aurata:* sed extrema in ora geminum habuit sinuosum flexuosumque limbum, *plurima purpura*, id est, densiore, distinctum. *Mæander*, fluvius minoris Asiæ maximus, e Phrygia Majore nascens, tum inter Cariam et Ioniam in mare Myrtoum, quæ pars est Ægæi, ad Heracleam urbem influens, nunc *Madre* appellatur: tot flexibus in se quasi recurrens, ut pro quibuscumque flexibus metaphorice sumatur. *Melibœa*, Thessaliæ urbs ad radices montis Ossæ, purpurei ostrei piscatu ac tinctura celebris. De *purpura* densiore ac *dibapha*, Ge. II. 506.

252 *Puer regius Ida*] In chlamyde, textus acu *Ganymedes*, Trois regis

Veloces jaculo cervos cursuque fatigat
Acer, anhelanti similis, quem præpes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Jovis armiger uncis.
Longævi palmas nequicquam ad sidera tendunt
Custodes; sævitque canum latratus in auras.
At qui deinde locum tenuit virtute secundum,
Levibus huic hamis consertam auroque trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
Victor apud rapidum Simoënta sub Ilio alto,
Donat habere viro, decus et tutamen in armis.

anhelanti, persequitur cursu et jaculo cervos celeres in Ida sylvosa; quem volans armiger Jovis pedibus uncis rapuit ab Ida in *sublime. Frustra senes custodes tendunt palmas ad astra, et latratus canum* videtur *furere in aërem. At postea huic* Mnestheo, *qui viribus obtinuit locum secundum, donat habendam loricam, compactam hamis et* ornatam *triplici licio auri,* ut sit ipsi *decus et armatura in bello: Æneas ipse victor hanc abstulerat Demoleo juxta rapidum Simoënta et prope altam*

Melebœa duo apud Burm. *Melibeia currit* Hugen.—253. *Veloci* Witt. *jugulo* alter Hamb., qui et *cursusque.*—254. Non indocta est P. Burmanni Secundi emendatio *ab alto.* Nam offendit *Ida* bis in fine versus positum. Vide ad Anthol. Lat. poët. pag. 272. Schrader. Emendatt. pag. 154 conj. *ab æthra:* Valer. Fl. I, 156 *Talia cantanti lævum Jovis armiger æthra Advenit.* Inf. XII, 247 *volans rubra fulvus Jovis ales in æthra.* add. Claudian. b. Gild. 467 sqq. Receptum hoc video a Brunckio. Præfero equidem *ab alto:* inf. XI, 721 *Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto Consequitur pennis sublimem in nube columbam.* Cum itaque evidentis veritatis nota neutri emendationi insit, non sane consultum est in contextum alterutram inferre; facere enim hoc non licet, nisi ubi, aut sic aut nullo alio modo, auctorem scribere potuisse, in confesso sit. —256. *tollunt* Sprot. et alter Hamb. cum Goth. sec. perpetua variat.—257. *ad auras* duo Burm., ut alibi quoque.—259. Versus idem sup. III, 467. *hinc* Franc.—260. *detraxerit* Gud.—261. παρ' ὄχθῃσιν Σιμόεντος. *Simeonta, Simounta* aberrant. *alta* tres Heins., non ineleganter. v. Heins. ad Ovid. Epist. I, 48. *sub Ilion alto* quatuor apud Burm. *sub Ilion altom* Wall. *sub Ilion altum* Parrhas. *sub Ilion alta* Goth. sec. Sed vulgatam Grammaticorum auctori-

NOTÆ

filius, de quo Æn. I. 32. De *Ida* Troadis monte, Æn. II. 801. Et divisam quidem hanc picturam fuisse necesse est, duas velut in partes: quarum altera venantem Ganymedem exprimeret; altera raptum ejus et comitum stuporem.

255 *Jovis armiger*] Ex Plinio l. II. 55. Fulmen non percutit e volucribus aquilam, quæ ideo ministra fulminis Jovisque a poëtis fingitur. De *hamis et lorica auro trilice,* Æn. III. 467.

260 *Demoleo*] Demoleus, Græcorum dux aliquis ab Ænea occisus. *Simois,* fluvius Troadis, Æn. I. 104. *Ilio alto,* Græco more corripit vocalem longam ante aliam, absque vocalium elisione, ut Ge. I. 281. 'imponere Pelio Ossam.' De *Ilio,* Troja, Æn. I. 5. De *lebetibus* dono datis, Æn. III. 466. De *Cymbiis,* vasculis, Æn. III. 66.

Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
Multiplicem, connixi humeris: indutus at olim
Demoleos cursu palantes Troas agebat.
Tertia dona facit geminos ex ære lebetas;
Cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.
Jamque adeo donati omnes, opibusque superbi,
Puniceis ibant evincti tempora tænis:
Cum sævo e scopulo multa vix arte revulsus,
Amissis remis, atque ordine debilis uno,
Irrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
Qualis sæpe viæ deprensus in aggere serpens,
Ærea quem obliquum rota transiit; aut gravis ictu
Seminecem liquit saxo lacerumque viator;

Trojam. Vix ministri Phegeus et Sagaris obnixi humeris portabant illam multiplici textu densam; *Demoleus autem* illa *olim armatus agitabat fuga Trojanos vagos. Tertia præmia dat* Gyæ, *duos lebetas ex ære, et pocula conflata argento atque scabra figuris. Jamque adeo omnes remunerati, et gloriantes opibus, incedebant coronati rubris vittis* circa *caput: cum Sergestus multo labore vix extractus e scopulo, remis amissis, et spoliatus uno* remorum *ordine, provehebat navem irrisam sine gloria. Qualis sæpe interceptus in eminentia viæ anguis, quem rota ærea obliquum trajecit, vel* quem *viator graviter feriens reliquit semimortuum et laceratum*

tate firmavit Heinsius.—263. *Mox illam* Hamb. alter. *Phygeus, Flegeus. Sagiris, Sacaris* aberrant. Sed est Φηγεὺς, Σάγαρις.—265. *Demoleos* Burm. prætulit codicum et Quintiliani VIII, 4, 24 auctoritate, grati soni causa; vulgo *Demoleus*, ex Δημόλεως, pro Δημόλαος. *pallentes* Oudart. cum Goth. sec.—266. *lebetes* duo Burm.—269. *et vincti* Hamb. pr. *evictis* Gud. *tenis* plerique Pier. et tres Goth., hinc *tegnis, temis, thenis, theniis* aberratum. In Zulich. superscr. *galeis*. Vratisl. *ramis*. Hugen. *remis*, et a m. sec. *ramis*. unus Pierii *vittis*, omnia ex interpolatione.—270. *e* abest ab aliquot Burm. *ex sc.* Rom. et Witt. *revulsam* Rom. et Oblongus Pierii et duo Burm., sed alienum hoc; nam sequitur, *debilis*.—272. *inrisam* jam Pierius e codd. induxit in contextum. Alii, *illisam* vel *inlisam* ex v. 206, quam lectionem etiam Pompon. Sab. interpretatur. *habebat* Menag. Sed *inrisam* et *agebat* codd. et Donatus ad Terent. Andr. IV, 2 agnoscunt. vid. Burm.—273. *sæpe* Heinsium a *sæpes* duxisse Burmannus narrat. *sæpe* frequens poëtis est in comparatione: et Gr. poëtis πολλά. *depressus* multi etiam hic, ut plerumque alias. *ab aggere* Serv. apud Burmannum.—274. *Ænea* duo cum Servio apud Burmann. *transit* Sprot. *transiit rota* Dorvill.—275. *saxi*, ut ab *ictu* pendeat, pr. Moret. quo

NOTÆ

269 *Puniceis tænis*] Vittis laneis, seu lemniscis e laurea corona pendentibus, quæ coronæ *lemniscatæ* dicebantur. *Tænis*, per contractionem, pro *tæniis*. De *puniceo* sive rubicundo et roseo colore, Ecl. v. 17.

273 *Viæ in aggere*] *Agger*, viæ publicæ pars media, eminentior et lapidibus strata atque exaggerata, ut pluviæ defluant.

Nequicquam longos fugiens dat corpore tortus,
Parte ferox, ardensque oculis, et sibila colla
Arduus attollens; pars vulnere clauda retentat
Nexantem nodis, seque in sua membra plicantem.
Tali remigio navis se tarda movebat;
Vela facit tamen, et velis subit ostia plenis.
Sergestum Æneas promisso munere donat,
Servatam ob navem lætus sociosque reductos.

saxo: frustra fugiens movet corpore longos flexus; parte sui *ferox, et micans oculis, et sublimis erigens colla sibilantia; pars debilis vulnere retardat* eum *torquentem nodos, et involventem se in sua membra. Navis tarda movebat se talibus remis; tamen velis utitur, et intrat portum velis tumentibus. Æneas, gaudens propter navem et socios reductos, donat Sergestum promisso præmio. Datur illi serva, haud in-*

vulgarioris usus structura prodit: *seminecem ictu gravis saxi. linquit* duo Burm. *saxo liquit* Wall.—276. *N. fugiens longos dat pectore* Goth. tert. *dat c. tractus* Oudart.—277. *pars sibila* Rom., male. *collo* ex *collom* Rottend. tert. —278. *Arduos* Rom. v. Pier. *v. tarda* Ven. *vulnera clausa* Gud. a m. pr. *retorquet* pr. Hamb.—279. *Nexantem nodos* vulgg. edd. habent, pars codd. Pier. et recentiores Venetus Heinsii et Dorvill., haud dubie ab indocto interpolatore. *Nixantem nodis* verbo Lucretiano alii iique veterrimi Medic. a m. pr. (nam emendatum in *nitentem;* et hoc interpretatur Pompon. Sab., quem vide) Gud. e simili exemplo descriptus, et Mentel. pr. cum parte codd. Pier., inter quos Romanus fuisse videtur, ut sit quasi subnixus nodis suis serpens: sic erit eadem exquisitior ratio, quam deprehendimus v. c. in illo: *mentum crinemque Mæonia mitra subnixus* IV, 216. 217, ubi idem, qui *subnexus* est, doctius dicitur *subnixus*. Tandem legitur: *Nexantem nodis* h. e. nexantem se in nodos, docte et rei convenienter, sed in paucissimis libris; Mediceum suum laudat Pierius. Heinsius tantum de *nodis* affirmat, de altero silet; sed firmant lectionem Grammatici, Priscianus et Eutyches. Itaque relinquamus lectionem, quæ et ipsa poëta digna est; teneamusque illud: quoties nihil potest ita definiri, ut in alterutram partem probabilitas major in sensus incurrat, nec mutandæ lectioni vulgatæ locum et caussam, nec mutationis fructum et utilitatem esse; contra vero lectoribus, inprimis elegantioribus, qui criticam subtilitatem non curant, molestias creari; inprimis si tibi constare, et in paribus caussis parem rationem sequi velis: tum enim innumera erunt mutanda, cum modo casus, modo genius sermonis, inprimis poëtici, modo aberratio, binas trinasve lectiones suppeditet, quarum nulla aut sperni possit aut destituta sit auctoritate: quod itaque ego substituo, eodem jure mutabit alter.—280. *sic tarda* Franc. *se tarda ferebat* Gud. a m. pr. et Bigot. v. lib. III, 268.—281. Ordo verborum secundum Pier. et Heins. codd. Alii *plenis s. o. velis*. Ven. *velis subit ostia portus*, ex glossa. Jac. Bryant versum deletum malit; nam partim repugnare dicta superioribus, partim *vela velis* parum placere, partim jugulari comparationem appositam. Sane hæc v. 280 jam erat absoluta; et ratio erat reddenda, qua arte vel fortuna, detersis remis, tamen in portum se recipere potuerit navigium; factum id esse vento suborto secundo, quem velis exceperant. Videndum est, an in his aliquid sit, quod rei nauticæ haud satis conveniat.—282. *permisso* Hugen. *p. donat honore* Dorvill.—283. *navim* aliquot Pier. et pr. Moret. cum Erf., sed vid. Pier. *s. que receptos* Sprot., ut

Olli serva datur, operum haud ignara Minervæ,
Cressa genus Pholoë, geminique sub ubere nati.
  Hoc pius Æneas misso certamine tendit
Gramineum in campum, quem collibus undique curvis
Cingebant sylvæ: mediaque in valle theatri

scia artis Minervæ, *Cressa* secundum *genus*, nomine *Pholoë*, *et bini filii ad* ejus *ubera*. *Pius Æneas dimisso hoc ludo, procedit in campum virentem: quem sylvæ* in *collibus curvatis* positæ *claudebant undequaque; et in ima valle erat circuitus*

lib. I, 587.—284. *s. operum datur haut* nonnulli Pier., ex interpolatione indocta, metri causa.—285. *Thressa* Schol. Horatii Cruqu. ad III Od. 9, quod defendit Burmannus, hactenus non male, quod Thraciæ commercia cum Trojanis intercessere. At in Pholoë argutatur. Enimvero ex Lib. III, 131 sqq. facile memineris, Trojanos in Creta insula plus quam annuum spatium exegisse, non minus igitur *Cressa* locum habet: quorsum igitur mutamus quod rationem habet? *Cresa* scribitur et h. l. more antiquo, ut alibi dictum; est tamen etiam Κρῆσσα. *sub ubera* Rom. et Gud., minus bene: etsi ferri potest.—

NOTÆ

284 *Operum Minervæ*] Quæ cum artibus aliis, tum præcipue lanificio, ac texturæ præesse dicitur, Æn. II. 31. *Cressa*, Cres, Cressa, e Creta *Candie*, Æn. III. 104.

288 *Theatri Circus erat*, *&c.*] De *theatri* forma, Ge. II. 381. De *circo*, cujus aliquam similitudinem vallis hæc Sicula referebat; hæc accipe. I. *Circus* locus fuit a Tarquinio Prisco Romæ exstructus, montes inter Aventinum ac Palatinum, ludis celebrandis ad imitationem Olympicorum; sed præcipue decursionibus equestribus; quas jam Romulus in campo Martio ad Tybris ripam instituerat, et nuncupaverat *equiria*. Nomen inde habuit quod *circularis* seu orbicularis esset figuræ, longior tamen quam latior, quippe longitudine pedes circiter bis mille, latitudine mille tantum complexus. II. *Cavea*, fuit ambitus circi, ubi populi sedes, in *cuneos* distinctæ, ut de theatro diximus. III. *Arena*, spatium fuit circi medium, in quo aurigæ decurrebant: comminutis albis lapidibus, aliquando etiam minio et chrysocolla constratum. IV. *Euripus*, fuit lacuna, altitudine ac latitudine pedum decem, arenæ circumdata, eamque a cavea dividens: in eam derivabantur aquæ: unde ab Euripo nomen habuit, Euboici freti angustissimo loco, in quo septies aquæ singulis diebus reciprocant. V. *Carceres*, loca fuerunt fornicata, ubi currus ante pugnam coërcebantur, et unde dato signo sublatisque repagulis erumpebant, ducto per sortem ordine. Dicebantur *ostia* etiam et *limina*: eorumque medium erat *ostium*, quo ascendebatur ad locum ubi erat ludorum editoris præsidumque sessio. VI. *Metæ*, moles erant lapideæ, rotundæ, in acumen desinentes, tres simul junctæ, quarum acuminibus ova erant imposita: hæ in utraque arenæ parte fere extrema positæ erant, relicto tamen circumundique spatio, quo circa metas aurigæ currum facile flecterent. VII. *Spina*, fuit septum, secundum longitudinem circi, a meta ad metam, instar spinæ dorsi productum: circi arenam duas in partes, dextram sinistramque, disterminans. In ea *columnæ*, *obelisci*, *delphini*, *Deo-*

Circus erat, quo se multis cum millibus heros
Consessu medium tulit exstructoque resedit.
Hic, qui forte velint rapido contendere cursu,
Invitat pretiis animos, et præmia ponit.
Undique conveniunt Teucri, mixtique Sicani;
Nisus et Euryalus primi:
Euryalus forma insignis viridique juventa,
Nisus amore pio pueri; quos deinde secutus
Regius egregia Priami de stirpe Diores;
Hunc Salius, simul et Patron: quorum alter Acarnan,
Alter ab Arcadio Tegeææ sanguine gentis;

theatri: *quo heros intulit se medium inter multa millia, et composito in cœtu resedit. Illic invitat valore* præmiorum *animos, qui forte velint certare cursu, et statuit præmia. Undique congregantur Trojani, et Sicani* cum iis *mixti: primi Nisus et Euryalus. Euryalus insignis pulchritudine, et robusta juventute; Nisus, honesto amore pueri: quos deinde sequitur Diores regius* juvenis *e præclara stirpe Priami.* Hunc sequuntur *simul Salius et Patron: quorum alter* est *Acarnan; alter ex Ar-*

290. *Consecessu, concessu, consensu*, aberrant nonnulli hic et inf. v. 340 et 577. *in medium* duo Burm.—291. *Huc* pr. Moret. a m. sec., et *Hac* Hugen. itidem a m. sec. *velit* ed. Ven.—292. *ponunt* Goth. pr. Putes leniora fuisse: *invitat pretiis, animis et præmia ponit*. Sed in vulgato oratio habet gravitatem epicam: *qui forte velint*, si qui, *invitat pretiis* eos, pro hoc: animos eorum, et nude nunc, *animos*.—293. *concurrunt* Leid. *Sĭcani* prima nunc correpta, ut et alibi; contra quam *Sicania* I, 561. VIII, 416. III, 692. Jam monitum ad lib. I, 347. Unde etiam apud Silium factum:—*gens Sicăna votis.*—296. *quem* Gud. a m. pr. *et quos* duo Burm.—297. *Driones* Goth. pr.—298. *alius* Rom. et Mentel. pr. a m. pr. *quorum unus* Dorvill. *Acarna* tres Burm. recentes. *Acharnia* Witt. *Acharnem* Goth. tert.—299. *ab Arcadia* multi codd., et edd., quod mi-

NOTÆ

rum *statuæ, delubra* etiam et *sacraria* disposita ad ornatum. VIII. *Cursus* a carceribus incipiebat, secundum latus dexterum circi; ita ut metæ ultimæ ad sinistram curruum sitæ essent. Ad eas qui pervenerant, circuibant eas septies, in sinistram interioremque partem deflectendo: inde per sinistrum circi latus redibant ad metas *Murcias*, carceribus propiores, ubi e curru descendebant. De *factionibus* aurigarum, et *missibus*, Ge. III. 18.

291 *Hic, qui forte velint, &c.*] II. Ludus. *Pedestris cursus.* Imitatur Homerum Virgilius, qui Iliad. XXIII. 740. tres inducit cursores apud Patrocli tumulum, *Ajacem Oilei, Ulyssem*, et *Antilochum:* et Ajacem quidem Minervæ dolo fingit bovino in fimo lapsum esse: id unum ex eo mutuatus est Virgilius, reliqua longo intervallo superavit.

292 *Pretiis.... præmia*] Diversa sunt: *præmia*, munera ipsa; *pretia*, valor, dignitasque præmiorum. De *Teucris*, Æn. I. 239. De *Sicanis*, Æn. III. 687. De *Niso* et *Euryalo*, Æn. IX. 176. De *Priamo*, Æn. III. 476.

298 *Acarnan*] *Salius*, ex Acarnania, Epiri parte, de qua Æn. III. 292.

299 *Arcadio Tegeææ, &c.*] *Patron*,

Tum duo Trinacrii juvenes, Helymus Panopesque,
Assueti sylvis, comites senioris Acestæ;
Multi præterea, quos fama obscura recondit.
Æneas quibus in mediis sic deinde locutus:
Accipite hæc animis, lætasque advertite mentes.
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnosia bina dabo levato lucida ferro
Spicula cœlatamque argento ferre bipennem:
Omnibus hic erit unus honos. Tres præmia primi
Accipient, flavaque caput nectentur oliva:

cadia, e sanguine Tegeæi populi. Postea duo juvenes Siculi, Helymus et Panopes, assueti sylvis, comites senis Acestæ. Insuper multi quos fama obscura celat. Quos inter medios Æneas deinde ita locutus est: Percipite hæc animo et huc *applicate lætas mentes. Nullus ex hoc numero recedet non remuneratus a me. Dabo reportanda duo tela Gnosia rutilantia levigato ferro, et securim* tectam *cælato argento: hoc præmium erit simile omnibus. Tres primi referent munera* alia, *et coronabun-*

---

reris Pierio castius visum. *Arcadio* Rom. Medic. et al. *Tegeææ sanguine gentis* Heins. prætulit ex nonnullis Pierianis et binis suis, in quibus, *Tegeæ sanguine*, quo alludunt duo alii. Manifestum fit, omissionem syllabæ locum dedisse interpolationi *Tegeæ de sanguine*, quæ Romanum, Mediceum, et majorem partem codicum insedit. Alias *Tegeus* ut *Nemeus*, Τέγεος, Νέμεος, adjectiva forma dictum esse posset. cf. Heins. hic et sup. I Ge. 18. Burmannus quidem ibi et ad Ovidium satis sibi non constat, et modo Tegeæus modo Tegeeus scribit. Enimvero Τεγεαῖος, ut Νεμεαῖος, rationem et usum habet: At Νεμέειος nondum inveni, nec Τεγέειος. Apud Pindar. N. 8, 27 male expressum Νεμέειον ἄγαλμα.—300. *Helemus, Helenus, Helimus, Helinus* corrupte al. *Helymusque P.* Rom. Ἔλυμος. Πανόπης.—301. *Acesti* pr. Voss. v. ad lib. I, 124. *Achestes* Wall.—304. *que* abest a Wall.—306. *Gnosia* et *Cnosia* variant et hic libri. Mox pro *levato* Sprot. *limato*, Ven. *polito*, pr. Moret. *levgato* pro *levigato*, *lunato* Vratisl. Omnia ex interpretamentis.—307. *fronde* pro *ferre* Medic. a pr. m.—308. *is erit* Ven. *prima* Goth. tert.—309. *Accipiunt* Hamb. sec. *fulvaq.* est ap. Serv. ad IV, 261. De colore dubitari et *alba, tonsa, pulchra*, tentari video; sunt enim alias epitheta olivæ, ut sit *alba, pulla, viridis, glauca*. Scilicet sunt varia olearum genera, ut mutat oliva colorem ipsa maturitate. Laudatur quoque ξανθῆς ἐλαίας καρπὸς ex Persis Æschyli. *nec-*

NOTÆ

Tegeæus, vel *Tegeates*, ex Tegea, urbe Arcadiæ, novem pagis constante juxta Strab. l. VIII. De *Arcadia*, Ecl. IV. 58. De *Trinacria*, Siciliа, Æn. III. 687. De *Helymo*, supra, 73. De *Acesta*, 36.

306 *Gnosia, &c.*] *Gnosus*, urbs Cretæ insulæ, sive Candiæ, Æn. III. 104. unde *spicula* laudatissima: *spiculum* autem, non sagitta, sed missile telum fuit, pedum quinque, triangulo ferro: *pilum* aliter dictum. De *bipenni*, securi utrimque acuta, Ge. IV. 331.

309 *Flava oliva*] Arbore dicata Minervæ, Ge. I. 14. *Flava*; quia folii pars posterior subpallida, et coloris veluti porracei est: ea coronabantur victores Olympicis ludis, Ge. III. 20.

Primus equum phaleris insignem victor habeto;
Alter Amazoniam pharetram plenamque sagittis
Threiciis, lato quam circumplectitur auro
Balteus, et tereti subnectit fibula gemma;
Tertius Argolica hac galea contentus abito.
Hæc ubi dicta, locum capiunt, signoque repente
Corripiunt spatia audito, limenque relinquunt,
Effusi nimbo similes; simul ultima signant.
Primus abit, longeque ante omnia corpora Nisus
Emicat, et ventis et fulminis ocyor alis.
Proximus huic, longo sed proximus intervallo,
Insequitur Salius: spatio post deinde relicto
Tertius Euryalus.

tur pallida olea circa *caput. Primus victor habeat equum decoratum phaleris. Secundus pharetram Amazoniam, et repletam sagittis Thraciis; quam latus balteus* ex *auro circumambit, et fibula nectit gemma tereti. Tertius abeat contentus hac casside Argolica. Postquam hæc dicta* sunt, *sumunt locum: et audito signo statim aggrediuntur curriculum: et relinquunt limen elapsi, similes nimbo: simul attendunt* ad *terminum. Primus currit Nisus, et exilit longe ante omnes socios, velocior et ventis et alis fulminis. Proximus ab eo, sed post longum intervallum proximus, sequitur Salius. Tum spatio post* Salium *relicto Euryalus tertius.*

tentur Rufinian. et Serv. ap. Burm. *nectantur* Goth. tert. *nectetur* Goth. sec.—310. *equam* Medic. a m. pr.—312. *Thraiciis, Traicis,* male al. est Θρηΐκιος. *qua* alter Menag. *circumplectitur,* quod Mediceus, bini Moret. et Ven. binique Goth. cum Erf. a pr. m. firmant, illustrat Heins. Major pars et omnes Pieriani tuentur vulgg. *circumamplectitur.*—315. *accipiunt* duo Burm. *spatio* Gud. a m. pr., ut et in proletaria editione Gottingæ excusa expressum video.—317. *Et fusi* Medic. *nimbi* alter Hamb.—320. *huic longe, sed* Wall.—321. *sp. est deinde* Goth. tert. *inde* duo Burmann.—322. Deest hemistichium Goth. tert.

NOTÆ

310 *Phaleris*] *Phaleræ,* equorum ornamenta, præsertim in capite, τὰ φάλαρα, quod est a φάω *luceo: harnachure, caparasson.* Æn. VII. 278.

311 *Amazoniam pharetram, &c.*] Qualem ferebant *Amazones,* quas in *Thracia* proprie dicta aliqui veterum collocabant. De vera earum sede dicemus Æn. XI. 659. De *Amazonum* nomine, Æn. I. 494. De *Thracia,* Æn. III. 14.

313 *Tereti*] Quæ rotunda, et in longum porrecta est.

314 *Argolica galea*] Vel quam Argivo alicui eripuerat; vel Argolica figura: ut enim vidimus Æn. III. 637. clypeos Argolicos singularis fuisse formæ; ita et galeæ fuerunt: nam in Græcorum cæde Æn. II. 392. Trojani cum occisorum arma sibi aptassent, galeæ et 'Graiarum errore jubarum,' tantum non a suis occisi sunt. De *Argis,* urbe Peloponnesi Æn. I. 288.

316 *Limen*] Lineam aliquam descriptam in campo, quæ *carceres* et *ostia* circi suppleret: supra, 288. De *alis* fulmini appingi solitis, Æn. II. 649.

Euryalumque Helymus sequitur: quo deinde sub ipso
Ecce volat, calcemque terit jam calce Diores,
Incumbens humero: spatia et si plura supersint,
Transeat elapsus prior, ambiguumve relinquat.
Jamque fere spatio extremo, fessique, sub ipsam
Finem adventabant: levi cum sanguine Nisus
Labitur infelix; cæsis ut forte juvencis
Fusus humum viridesque super madefecerat herbas.
Hic juvenis jam victor ovans vestigia presso
Haud tenuit titubata solo; sed pronus in ipso
Concidit immundoque fimo sacroque cruore.
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum:

Helymusque sequitur Euryalum. Deinde juxta hunc ipsum statim currit Diores, et jam fricat ejus *calcem calce, imminens* alteri ejus *humero: et si longius restaret spatium, præteriret* enim *elapsus prior, aut relinqueret dubium. Jamque pæne* in *ultimo curriculo* positi, *et fatigati accedebant ad ipsum terminum: cum miser Nisus cadit humido* in *sanguine, quippe mactatis juvencis, forte* sanguis *superfusus madefecerat terram et virides herbas. Illic juvenis, jam exultans,* ut *victor, non firmavit pedem compressa terra vacillantem: sed pronus cecidit in ipsum fimumque obscenum sanguinemque sacrum. Non tamen ille oblitus* est *Euryali, neque amo-*

—323. *Euryalum sequitur Helymus* Erf., non male. *quem* Parrhas. *quod* Medic. *qui* tert. Rottend. a m. sec. Sed est: *sub quo ipse volat* h. e. ei subvolat, eum subit, succedit.—324. *Ipse volat* ap. Diomedem Grammat.—325. *humeris* pars codd., sed et singularis minus vulgaris, et alteri tantum humero imminebat.—326. *ambiguumque* Heins. consensu librorum recepit, quod et pars Pierianorum habebat; ratio tamen ac res respuit. Nam, si transiisset socium, res non ambigua jam fuisset, uter prior esset. Verius alii editi et scripti: *ambiguumve*: ductum enim est ex v. 382 Iliad. Ψ. Καί νύ κεν ἢ παρέλασσ' ἢ ἀμφήριστον ἔθηκεν (sc. αὐτὸν, non πρᾶγμα, quod vulgare esset, et Virgilii imitatione refellitur; *ambiguum* sc. socium *reliquisset*). Est alter locus similis l. c. v. 526. 527, sed ejus sententia minus accommodata est nostro poëtæ. *reliquit* Zulich.—327. *ipsam* tuentur Pier. et Heins. e codd. cf. ad lib. III, 145. *ipsum* Medic. a m. sec., tres alii et Goth. unus. Sed ea vulgarior est ratio.—328. *leni* et *tum* aberrat.—330. *humi* duo Pier. et alii recentiores.—333. *crassoque* Parrh., male ex v. 469.—334. *amorum est* Witt. et sic plerique Pier.

NOTÆ

324 *Calcem terit jam calce*] Arguitur hic a quibusdam Virgilius: quod calcem præcurrentis, insequentis calce tritam dixerit; cum teri non possit ab insequente nisi summis pedum articulis. Temere: neque enim Diores Helymum æqua directaque linea insequebatur, alioqui nunquam ipsum anteire potuisset; at paulum ad latus: ita ut pene incumberet, non ejus *humeris*, sed alteri tantum *humero*; et pedes utriusque secundum latera se interdum stringerent, atque ita *calcem calce* tererent.

329 *Cæsis juvencis*] Ad sacrificia Anchisæ persolvenda.

332 *Titubata*] Passive, cum *titubo* neutram vim vulgo habeat. Et hic

Nam sese opposuit Salio per lubrica surgens;
Ille autem spissa jacuit revolutus arena.
Emicat Euryalus, et munere victor amici
Prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
Post Helymus subit, et nunc tertia palma Diores.
Hic totum caveæ consessum ingentis, et ora
Prima patrum, magnis Salius clamoribus implet,
Ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
Tutatur favor Euryalum, lacrymæque decoræ,
Gratior et pulchro veniens in corpore virtus.
Adjuvat, et magna proclamat voce Diores,
Qui subiit palmæ, frustraque ad præmia venit
Ultima, si primi Salio redduntur honores.

ris: nam surgens in lubrico loco *opposuit se Salio; ille autem jacuit supinus* in *densa arena. Exilit Euryalus, et victor beneficio amici occupat primum* locum, *volatque plausu et acclamatione favente. Postea succedit Helymus, et mox Diores tertius victor. Tunc Salius implet magnis clamoribus* cœtum *omnem sedentem* in *magno theatro, et conspectum primorum procerum: et postulat sibi restitui gloriam fraude ereptam. Favor et decens fletus, et virtus gratior apparens in formosa corpore, protegit Euryalum. Juvat* eum, *et magna voce clamat Diores: qui successit* tertius *victoriæ; et frustra accessit ad ultimum præmium, si prima gloria restitui-*

Alii *amoris.* at vid. Notam.—335. *Et sese* ap. Serv. *objecit* Parrhas.—336. *tenui jacuit* Servius legit, et sic pr. Rottend. a m. sec. et Regius pro glossa, quam forte aliquis decori male providus intulerat. *resolutus* Ven. *resupinus* alter Voss.—337. *munera* alter Menag. *amico* Medic. a m. pr., quod Heins. astruere laborat.—339. *et tunc* aliquot Burm. *subiit et t.* Parrhas.—340. *consensum* et *concessum* multi Pier. Heins. et nostri. vid. sup. v. 290.—344. Plerique codd. post *virtus Adjuvat* distinguunt, quomodo et Nonius agnoscit; sed male. vid. Heins. *Gratior est* Seneca Ep. 66 et passim alii, ut sententiæ locum teneat. *G. et populo v.* Witt. *veniens e corpore* Seneca l. c., et sic passim versus laudatur. *pectore* Bigot. Exc. Burm. et a m. pr. Erf.—346. *palmæ subiit* Dorvill. *pugnare subiit* Parrhas.—347. *redduntur* Heins. prætulit, ex codicum parte, et ex Pierii emendatioribus. Vulgo *reddantur*,

NOTÆ

Nisi casus est expressus ex Homero, Illad. XXIII. 774. ut jam notavimus, 291.

339 *Nunc tertia palma Diores*] *Palmam* hic, non solum pro *victoria*, sed pro ipso *victore* usurpat: ut Ge. I. 59. *palmas equarum*, pro *victricibus inter equas.* Porro quia Diores quintum duntaxat ordinem obtinebat; nec nisi casu Nisi, et fraude Salio facta, tertium in locum provectus est: ideo dixit, *nunc*: *nunc*, inquam, primis duobus casu ac fraude sublatis. De *cavea*, parte *circi*, supra, 288.

340 *Ora Prima patrum*] Seniores ac judices, quorum in conspectu atque ante ora vociferatur.

344 *Veniens in corpore virtus*] *Apparens, crescens;* melius, *existens:* nam *venio* significat sæpe *sum, existo:* Ge. I. 29. 'An Deus immensi venias maris.'

Tum pater Æneas, Vestra, inquit, munera vobis
Certa manent, pueri; et palmam movet ordine nemo:
Me liceat casus miserari insontis amici.
Sic fatus, tergum Gætuli immane leonis
Dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
Hic Nisus, Si tanta, inquit, sunt præmia victis,
Et te lapsorum miseret; quæ munera Niso
Digna dabis? primam merui qui laude coronam;
Ni me, quæ Salium, fortuna inimica tulisset.
Et simul his dictis faciem ostentabat, et udo
Turpia membra fimo. Risit pater optimus olli,
Et clypeum efferri jussit, Didymaonis artes,
Neptuni sacro Danais de poste refixum.

tur Salio. Tunc pater Æneas: Vestra præmia vobis stant certa, o juvenes, et nemo mutabit ordine victoriam. Liceat me misereri casus amici insontis. Sic locutus, dat Salio magnam pellem Gætuli leonis, gravem villis et auratam unguibus. Tunc Nisus ait: *Si tanta munera dantur victis, et te miseret* eorum qui *ceciderunt; quæ dabis digna dona* mihi *Niso, qui meruissem virtute primam coronam; nisi adversa* eadem *fortuna, quæ obstitit Salio, mihi* quoque obstitisset? *Ac simul hæc dicendo ostendebat vultum, et membra fœdata humido fimo. Pater optimus* Æneas *arrisit illi: et imperavit clypeum afferri, opus Didymaonis, ereptum a Græcis e portis Neptuno dicatis. Donat egregium juvenem hoc insigni præmio. Deinde*

quod tamen et Romanus et Medic. habent, nam in hoc *u* a recenti manu superscriptum. Nil refert; hoc tamen malim: nam epica dignitas respuit illos subjunctivos.—348. *Cum* pr. Moret. *pius Æ.* Ven. et Goth. pr.—349. *Certa movent* Wall. *p. vovet* tert. Rottend. a m. pr.—350. *Mi* Goth. pr. *casus* Heins. revocavit, cum nullus codex *casum*, quod vulgg. edd. obsidet et vulgarius est, exhibeat, si primum ex Gothanis excipias cum Dorvill. *misereri* etiam nonnulli, inter quos Rom. Omnino *casus miserari* plenius sonat.—354. *quæ præmia* Medic. Moret. sec. et Colot., ex versu antec.—355. *meruit* duo ap. Burm., perpetuo fere lapsu in simili verborum positu.—356. *et S.* nonnullæ edd. et codd.—357. *ostendebat* nonnulli ap. Burm. et Goth. sec. *monstrabat* Moret. sec.—358. *illi* Medic. a m. pr. Quodnam aurium judicium in hoc secutus sit, vel post Quintil. locum VIII, 3. 25, nos latet.—359. *offerri* aliquot Pier. et duo Burm. *afferri* ed. Genev. *ferri* Leid., perperam. *Didamonis, Didamaonis, Didiomonis,* et apud Pier. *Didumæonis,* apud Benedic-

NOTÆ

351 *Gætuli leonis, &c.*] Africa tota leonibus, ferisque aliis infesta: inprimis *Gætulia* ejus pars, de qua Æn. IV. 40. Pellis autem hujus ungues ad splendorem deaurati fuerant: 'unguibus aureis.'

352 *Si tanta, &c.*] Vis Nisi verborum hæc est: Ego et Salius ambo cecidimus: at ego primus, hic secundus ad metam subibat: si ergo hic donatus munere, cur ego indonatus?

359 *Didymaonis*] Fictum est nomen, et insignem artificem hic notat.

360 *Neptuni sacro, &c.*] Censet Donatus, hunc clypeum, ex aliquo in Græcia Neptuni templo erutum ab

Hoc juvenem egregium præstanti munere donat.
  Post, ubi confecti cursus, et dona peregit:
Nunc, si cui virtus, animusque in pectore præsens,
Adsit, et evinctis attollat brachia palmis.
Sic ait, et geminum pugnæ proponit honorem:
Victori velatum auro vittisque juvencum;
Ensem, atque insignem galeam, solatia victo.
Nec mora; continuo vastis cum viribus effert
Ora Dares, magnoque virum se murmure tollit:

postquam absoluti sunt *cursus, et perfecit remunerationem: Nunc*, ait, *si virtus est alicui, et animus præsens in pectore; accedat, et erigat brachia ligatis manibus. Sic dixit, et proponit geminum præmium certaminis: victori juvencum tectum auro et tæniis; victo gladium et pulchram cassidem*, ad *solatium. Nec mora* est: *statim Dares erigit vultum immani cum robore, et attollit se magno* cum *fremitu homi-*

tum Pal. *Didymaonis*, corruptelæ; nam est Διδυμάονος. *arte* tres Burm. *artem* Romanus, et ap. Burm. Dorvill., sed exquisitius plurali numero *artes:* h. e. opus.—363. *Huc si* cod. Ge. Fabric. *animisque* Sprot. Post *præsens* interpungendum ex Burmanni quoque sententia. Si tamen jungas: *præsens Adsit*, ut *si* sit optantis, utinam: nec id importune fieri videtur, jejune tamen.—365. *præponit* aliquot ap. Burm., male.—368. *cum* erasum in Dorvill. *affert* Hugen. *offert* Oudart. Vide modo v. 359. Sed *ora, se, effert*, ingens viri corpus melius declarat; ut mox *se tollit*.—369. *se munere t.* bini Goth.—

NOTÆ

ipso Ænea, cum per Græcas insulas atque urbes navigaret: quemadmodum clypeum alium postibus Actiaci Apollinis fixerat, Æn. III. 288. atque ita ad contemtum Græcorum illic *fixum*, hic *refixum* clypeum fuisse. Sed non decuit *pium Æneam* in spoliandis Deorum templis sacrilegium admittere. Quare Servium libentius audio: qui putat cetera inter munera, quæ Helenus Æneæ ex Epiro solventi dederat, Æn. III. 464. hunc fuisse clypeum, olim a Pyrrho refixum e Neptunii templi postibus, in excidio Trojæ. De *Neptuno*, Æn. I. 129. De *postibus*, parte januæ, Æn. II. 442. De *Danais*, Æn. I. 34.

362 *Post, ubi, &c.*] III. LUDUS. *Pugilatus, sive cestuum certamen.* Expressus ex Homero Iliad. XXIII. 653. ubi contendunt inter se *Epeus* et *Euryalus:* sed vix ullo eventu memorabili: unde Virgilius Homero plane hic superior est. *Epeum* sibi nimium confidentem imitatur Virgilii *Dares*, *Euryalum Entellus* senex. De *pugilatu*, infra 401.

366 *Velatum auro vittisque juvencum*] Boves cornibus deauratis vittisque ac tæniis insignes erant, et cum statuebantur mactandi ad aras, et sæpe cum in præmium dabantur. De primo more, Æn. IX. 627. 'Et statuam ante aras aurata fronte juvencum.' De altero, Livius l. VII. 37, 'Consul advocata concione P. Decii cumulatas nova virtute laudes peragit: et præter militaria alia dona, aurea corona eum et centum bobus, eximioque uno albo, opimo, auratis cornibus, donat.'

Solus qui Paridem solitus contendere contra;
Idemque ad tumulum, quo maximus occubat Hector,
Victorem Buten immani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit, et fulva moribundum extendit arena.
Talis prima Dares caput altum in prælia tollit,
Ostenditque humeros latos, alternaque jactat
Brachia protendens, et verberat ictibus auras.
Quæritur huic alius: nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum, manibusque inducere cestus.
Ergo alacris, cunctosque putans excedere palma,

num: qui solus solebat certare cum Paride: et qui *idem ad sepulcrum, ubi maximus Hector recumbit, percussit Buten illustrem victoriis, qui jactabat se ortum ex familia Bebrycia Amyci, et prostravit* eum *morientem* in *arena fulva. Talis Dares erigit caput altum in prima certamina, et ostentat humeros latos, et porrigens jactat brachia alternatim, et verberat ictibus aërem. Quæritur alter* certaturus cum *eo: nec ullus ex tanta turba audet se offerre* huic *viro, et alligare cestus manibus. Ergo lætus, et sperans superare omnes victoria, stetit ad pedes Æneæ: nec diutius tardans,*

370. *extendere* Montalb.—371. *accubat* Parrhas. et aliquot Pier. *occubat* h. l. pro cubat, jacet.—372. *Butem* tres Burm., et unus *Buten.* Hamb. sec. i. *qui c. sese.* At hoc ex eo tenebimus, ut interpungamus: *Victorem Buten, immani corpore qui se—ferebat.* ut inf. VIII, 199. *magna se mole ferebat.*—374. *Percutit* unus Pier. qui est Romanus. *Pertulit* duo, vitiose ut sæpe.—375. *in præmia* Vratisl.—377. *prætendens* duo Burm., unus *portendens.*—378. *hinc* tres Burm. *hic* Medic. a m. pr. *agmine toto* pr. Rottend.—379. *que* abest a binis Burm. *ve* Zulich. *cæstus* ubique scribitur, etiam in Mediceo: etymologia ἀπὸ τοῦ κεστοῦ postulat *cestus.* Sed in omni sermone, etiam nostro, usus sæpe etymologiæ adversatur.—380. *alacer* Bigot. *cunctisque* pr. Menag. *palma* post Pierium Heinsius tuetur omnium vetustiorum codd. et Grammaticorum auctoritate. Adde Markland. ad Stat. Sylv. p. 305. Recentiores et edd. *pugna,* quod vulgare esset. Ante alios victoriam obtinere, est poëtæ,

NOTÆ

370 *Paridem*] Hunc enim Priami filium, etsi moribus mollem, viribus tamen robustum fuisse, et cestuum certamine victoriam ex ipso Hectore fratre retulisse diximus Ecl. II. 61. De eo multa, Æn. I. 31.

371 *Quo maximus occubat Hector*] Hector, Priami filius, de quo Æn. I. 103. occisus ab Achille, redemtus a Priamo in Sigeo promontorio tumulatus est: factis, ut habet Dares Phrygius, inter utrumque exercitum duorum mensium induciis: ludique ad tumulum singulari pompa celebrati sunt; in quibus Dares hic Virgilianus inter alios dicitur decertasse.

372 *Victorem Buten, &c.*] Hic *Butes*, non ille fuit Amyci filius, pater Erycis, de quo supra 24. quippe Eryx multo ante Trojanum bellum ab Hercule occisus fuit, ut mox videbimus, 411. Quomodo igitur Butes, Erycis pater, sub ultimum Trojanæ obsidionis tempus occisus fuisset a juvene Darete? Itaque hic *Butes*, de quo hic sermo, alter aliquis fuit, e primi Butæ

Æneæ stetit ante pedes; nec plura moratus,
Tum læva taurum cornu tenet, atque ita fatur:
Nate Dea, si nemo audet se credere pugnæ,
Quæ finis standi? quo me decet usque teneri?
Ducere dona jube. Cuncti simul ore fremebant
Dardanidæ, reddique viro promissa jubebant.
Hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
Proximus ut viridante toro consederat herbæ:
Entelle, heroum quondam fortissime frustra,
Tantane tam patiens nullo certamine tolli
Dona sines? ubi nunc nobis Deus ille, magister
Nequicquam memoratus, Eryx? ubi fama per omnem
Trinacriam, et spolia illa tuis pendentia tectis?
Ille sub hæc: Non laudis amor, nec gloria cessit
Pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta

tunc apprehendit sinistra manu *taurum cornu, et sic loquitur: Quis* erit *finis expectandi? quousque oportet me retineri? impera* me *abducere præmium. Simul omnes Trojani fremebant, et volebant præmia reddi viro. Tunc Acestes graviter increpat verbis Entellum, quippe sederat proximus* in *viridi lecto herbarum: Entelle* qui *frustra* fuisti *olim fortissimus heroum: an permittes tam patiens tanta præmia auferri sine pugna? ubi nunc* est *Deus ille Eryx, frustra dictus nobis* a te *magister* tuus? *ubi* est *fama* sparsa *per totam Siciliam, et illa spolia suspensa e tuis tectis? Ille ad hæc* ait: *Non abiit amor laudis, nec gloria fugata* per *timorem: at vero*

****

excedere eos palma; debebat proprie esse, virtute. Aliquot *pugnæ* et *pugnam*, frustra.—381. *moratur* Goth. sec., sed mox: *fatur*.—382. *Jam* equidem malim; et sic pr. Hamb. *tauri cornu* Goth. sec., quod communis esset. At Erf., si auctoritatem haberet, sequi malim: *Nec plura moratur. Tum læva taurum tenet*, versu inexpleto.—384. *Qui f.* tres, et *Quis* totidem alii ap. Burm. cum Erf. cf. sup. ad II, 554. *stanti* Mentel. pr. *stando* tert. a m. pr. *quo me tedet ante t.* Goth. tert., corrupte. *usque morari* aliquot Pier. et Ven., ex interpr.—385. *ferebant* Zulich.—386. *jubebat* ex Donato ad Terent. Burm.—387. *Hentellus* et *Antellus* hic et in sqq. vitiose scribunt Gothani, uti mox *Herix* pro *Eryx*.—388. *considerat* tres ap. Burm. *herba* unus Pier. cum Erf.—390. *discrimine* Dorvill.—391. *sinis* mn. Burm. cum binis Heinsii, quod huic quidem elegantius videbatur.—394. *Nec l. a.* aliquot Pier. *non gloria* duo Burm. *laudis honor* duo ibidem. *cessat* vitium edd. Heins. et Burm.—396. *habet* vi-

NOTÆ

posteris: quod innuunt Virgilii verba, 'se veniens Amyci de gente ferebat:' quæ sane remotiorem aliquem, quam filii, gradum notant. De *Bebrycibus*, et *Amyco* eorum rege, occiso a Polluce, supra, 24.

384 *Quæ finis*] Amat Virgilius hoc nomen fœminino genere: Æn. II. 554. 'Hæc finis Priami fatorum.' De *Dardanidis*, Æn. I. 239. De *toro*, lecto, Æn. III. 224.

Sanguis hebet, frigentque effœtæ in corpore vires.
Si mihi, quæ quondam fuerat, quaque improbus iste
Exultat fidens, si nunc foret illa Juventas:
Haud equidem pretio inductus pulchroque juvenco
Venissem; nec dona moror. Sic deinde locutus,
In medium geminos immani pondere cestus
Projecit; quibus acer Eryx in prælia suetus
Ferre manum, duroque intendere brachia tergo.
Obstupuere animi: tantorum ingentia septem

sanguis frigidus stupet senectute tardante, et vires exhaustæ frigescunt in corpore. Si mihi, si nunc mihi *adesset illa juventus, quæ adfuit olim, et qua improbus iste gaudet cum confidentia; accessissem* ad pugnam, *non certe invitatus præmio et formoso juvenco: nec curo præmium. Sic locutus, postea projicit in medium duos cestus magni ponderis:* cum *quibus Eryx ardens solebat inferre manus in pugnam, et cingere brachia duro corio. Obstupuerunt animi* spectatorum: *tanti* erant

tiose, etiam vetustissimi. v. Pier. *effœto* Bigot. et Parrhas., quod est vulgare. *effractæ* Hamb. sec. a m. sec. *effectæ* Dorvill.; saltem deberet esse *effectæ*.—398. *Juventas* Heins. post Pier. ex Rom. Medic. et optimis aliis. Vulgo alii *juventa*, nonnulli etiam *juventus*, prosaica forma. Nam Deam Heben, s. Juventatem, poëta pro ipsa ætate exquisitius ponit.—399. *inductus pretiis* Montalb. *pulchrove* idem cum aliis Burm. et Pier., male.—400. *nil d. m.* aliquot ap. Burm.—403. *manu* Parrhas. et Rom.—404. In *tantorum* hærent intpp. Faber conj. *totorum* i. *s.*, Burmannus et emendationem et Servii explicationem, *tantorum, hoc est, virorum fortium*, recte rejicit; at idem amplecti mavult interpolatam Hamb. sec. et ed. Venetæ lectionem: *Obstupuere animi Teucrorum. Ingentia septem Terga boum.* Parva est observatio grammatica, quam tamen tenere non pigebit. *Tantus* et *talis*, ut τοῖος vel τόσος, ita ponuntur, ut causalem particulam intra se complectantur, reddendaque sint per: *nam magnus, nam multus.* Ita h. l. pro: *nam septem ingentia*

NOTÆ

396 *Sanguis hebet, frigentque effœtæ, &c.*] Sanguis in senibus minori copia, tardiores spiritus et crassiores emittit; unde frigus et stupor. *Effœtæ* proprie dicuntur fœminæ, quæ multos fœtus pepererunt.

401 *Cestus*] *Cestus*, chirothecæ species quædam est e loris bubulis, plumbo etiam ac ferro interdum insuto: his pugiles muniebant manus; eosque cubito atque humero, ne excaterentur, alligabant. Nomen multi, inter quos Vossius, deducunt a *cædo*, ideoque scribunt *cæstus*: malim audire Festum et Scaligerum, Poët. l. i. 22. qui deducunt a κεστὸν *cingulum, lorum*: et hoc a κεντέω *pungo*, quia acu *punctum* et consutum erat. Sic apud Homer. Iliad. xiv. 214. Venus deponit in sinum Junonis *cestum* suum, seu κεστὸν ἱμάντα, *punctum cingulum*, cui amor, desiderium, blandiloquentia, omnesque ad captandas mentes inerant illecebræ. Et vero Virgilius iis cestum exprimit verbis quæ cingulo apprime congruunt: 364. 'evinctis attollat brachia palmis.' 408. 'vinclorum immensa volumina.' 425. 'paribus palmas implexuit armis.' Ludus autem ille inter antiquissimos fuit, vocabaturque *pugilatus*: in eo diversus a *lucta*; quod in *pugilatu*,

Terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.
Ante omnes stupet ipse Dares, longeque recusat;
Magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
Huc illuc vinclorum immensa volumina versat.
Tum senior tales referebat pectore voces:
Quid, si quis cestus ipsius et Herculis arma
Vidisset, tristemque hoc ipso in littore pugnam?
Hæc germanus Eryx quondam tuus arma gerebat.
Sanguine cernis adhuc fractoque infecta cerebro.
His magnum Alciden contra stetit; his ego suetus:
Dum melior vires sanguis dabat, æmula necdum

boves, quorum *septem magna coria rigescebant plumbo et ferro insuto. Dares ipse obstupescit præ ceteris, et multum abnuit* pugnare: *et generosus filius Anchisæ versat huc illuc et pondus et ipsa ingentia involucra ligaminum. Tunc senex* Entellus *emittebat e pectore talia verba: Quid, si aliquis* vestrum *vidisset cestus, et arma ipsius Herculis, et triste certamen in hoc ipso littore? Eryx frater tuus ferebat olim hæc arma. Vides adhuc ea fœdata sanguine, et cerebro sparso. His pugnavit adversus magnum Herculem: ego iisdem solitus* pugnare, *dum sanguis*

---

magnorum boum terga (coria) *rigebant* (ornate pro erant). cf. ad Callim. in Del. 27.—407. *que* ante *Anchis.* deest Parrhas. *et ipsam* duo Burmann.—413. *fractoque*, quod Heinsio forte rectius legi visum erat, et Burmannus, quantum video, in textum intulit, decem quidem codd. auctoritate defenditur. Vetustissimi tamen, ut ipse Rom. et Mediceus, in altera lectione consentiunt: *sparsoque*, in quo nihil reprehendas; nam, quod versu quarto *sparsa s.* recurrit, nil obest. At, si in uno loco codicum auctoritatem vel adversus rationem sequimur, aliis certe locis non sine ratione eam deserere debebamus. Nunc iterum novare displicet. *fractoque inspersa* Regius.—414. *His* præclare

NOTÆ

manuum *pugnis* se invicem cæderent, ab adverbio πὺξ *pugno*; in *lucta*, complexu insertisque brachiis ac pedibus *luxarent* se ac prosternerent.

411 *Tristemque, &c.*] De *Hercule* Jovis ac Alcmenæ filio, Æn. VIII. 288. De *Eryce* filio Veneris, atque ita *Æneæ germano* fratre, supra 24. Causam porro cur ab Hercule in Sicilia *Eryx* occisus sit, hanc afferunt. Hercules, occiso Iberiæ sive Hispaniæ rege Geryone, boves ejus cum in Italiam adduxisset; eorum unus formæ præcipuæ, transmisso freto in Siciliam enatans, ab Eryce raptus est, et ab Hercule frustra repetitus. Hinc gravis inter eos pugna ter cestibus commissa, quarum ultima Eryx interfectus est.

414 *Alciden*] *Herculem*: qui licet Jovis et Alcmenæ filius: tamen et *Amphitryoniades* et *Alcides* dictus est: ab *Amphitryone* Thebano Alcmenæ marito, et ab *Alcæo* Amphitryonis patre. Aliqui derivant ab ἀλκὴ *robur*.

415 *Æmula senectus*] Vulgo *invidam* explicant, quæ vigorem juvenibus invidere solet: vel quæ frustra vigorem illum imitatur, *æmulaturque*. Fortasse *æmulam* dixit, quia in utrisque temporibus canos spargentem: quasi utraque tempora cum festinatione

Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
Sed, si nostra Dares hæc Troius arma recusat,
Idque pio sedet Æneæ, probat auctor Acestes:
Æquemus pugnas. Erycis tibi terga remitto;
Solve metus; et tu Trojanos exue cestus.
Hæc fatus, duplicem ex humeris rejecit amictum,
Et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque,
Exuit, atque ingens media consistit arena.
Tum satus Anchisa cestus pater extulit æquos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,

calidior præbebat robur, et nondum senectus æmula albescebat sparsa utrisque temporibus capitis. *At si Dares Trojanus recusat arma hæc nostra, et si id placet pio Æneæ,* id*que probat Acestes auctor* hujus pugnæ; *æqualiter pugnemus. Depono tui* causa *coria Erycis, depone timorem: tu quoque aufer cestus Trojanos. Hæc locutus, deponit ex humeris geminum amictum: et nudat magnos artus membrorum, magna ossa, et lacertos; et arduus stat in medio campi. Tunc pater* Æneas *filius Anchisæ extulit cestus æquales, et ligavit utriusque manus paribus armis. Statim uterque stetit erectus in articulos* pedum, *et intrepidus erexit*

Heins. restitnit e codd. et Prisciano. Vnlgo male *Hic*. *Alcidem* Dorvill.—416. *cana s.* Hamb. pr.—417. *recuset* Exc. Burm.—418. *hoc probat* aliquot Pier., ab interpolatore.—421. *triplicem* Vratisl. *dejecit* aliquot Pier. et Witt., ab indocto Grammatico, qui primam in *rejecit*, seu *rei* pronuntiando, seu geminata tacite *j* litera, produci ignorabat.—422. *artus magnosque lacertos* unus Pier. et Dorvill. ac Witt., ab interpolatore, qui hypermetrum versum non ferebat; cui alii *sic* mederi voluere, ut *que* in fine tollerent; quanquam et casu excidere potuit. *magna ora l.* codex Pontani, *magna arma l.* Sprot. Sed *ossa* in athletico corpore inprimis notabilia erant; quis dubitet?—423. *Extulit* apud Macrob. VI, 1, sed Nonius et scripti servant vulgatam, et recurrit istud versu statim sequente. Scilicet *exuit artus* venuste dictum pro vulgari, *exuit vestem* (sc. de *artubus*).—424. *Cum* pr. Moret., ut sæpe al.—425. *intexuit* Medic. a m. pr.; vitiose hoc idem in priore edit. a typographis fuerat exaratum. Sed est, *innexuit*: de quo verbo v. Bentl. ad Horat. Epod. 17, 72. *nexuit* Sprot.—426. *arreptus* Rom., solito errore.—428. *Adduxere*

NOTÆ

quadam et æmulatione certatim canescerent.

418 *Sedet*] Fixum est, sedet in animo. *Auctor Acestes*] Non auctor quidem editorque ludorum, quos Æneas unus indixit; sed hortator Entelli, ut cum Darete pugnaret, atque ita *auctor*: supra, 387.

421 *Duplicem amictum*] Vel geminam vestem, interiorem et exteriorem: vel unicam, eamque suffultam et instar duplicis, qualis fuit *læna*, de qua Æn. IV. 262.

422 *Membrorum artus*] *Artus*, sunt compagines ac juncturæ majorum corporis membrorum; ut *articuli* minorum, puta digitorum. *Lacertus*, os est inter manus vertebram et cubitum. *Brachium*, est os inter lacertum et humerum.

Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu;
Immiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt,
Ille pedum melior motu, fretusque juventa;
Hic membris et mole valens; sed tarda trementi
Genua labant, vastos quatit æger anhelitus artus.
Multa viri nequicquam inter se vulnera jactant,
Multa cavo lateri ingeminant, et pectore vastos
Dant sonitus; erratque aures et tempora circum
Crebra manus; duro crepitant sub vulnere malæ.
Stat gravis Entellus, nisuque immotus eodem
Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.

brachia in altum aërem. Retro averterunt ab ictu alta capita, et miscent manus manibus, et provocant certamen. Ille, fortior agilitate pedum, et defensus juventute: hic, robustus vastitate membrorum; sed genua pigra vacillant trementi, et difficilis anhelitus agitat vasta membra. Illi viri *frustra inter se minantur multas plagas, multas ingerunt cavis lateribus, et edunt magnos sonitus pectore: et frequens manus vagatur circa aures ac tempora,* et *malæ crepitant sub gravibus ictibus. Entellus consistit gravis, et immotus in eodem statu, tantummodo eludit ictus cor-*

tres Heins. *Redduxere* Victorinus Art. Gramm. lib. I apud Heins., non male. Sed *Abduxere retro* eodem redit. *longo* Dorvill.—429. *pugnasq.* aliquot Pier., et hoc decebat poëtam.—430. *pedum cursu melior* Sprot. *p. motu m.* Rottend. tert.—431. *Is membris* Ven.—432. *Genua* binis syllabis pronuntiatum esse, nota res est. *acer anhelitus* Probum olim cum aliis hic maluisse, ex Scholio Servii P. Danielis monet Heinsius. Quantum tamen ipse video, non h. l., sed sub f. libri noni, ita illi legere maluerunt. *Æger anhelitus*, qui ægre trahitur.—434. *pectora* alter Hamb., non male. *pectore vasto* ed. P. Danielis. —435. *Dant gemitus* sec Rottend. *errantque crebra manus* Ven., quod Heinsio placuisse facile suspiceris.—436. *duræ* Zulich. a m. sec.—437. *nixuque* Ven. *nisuq.* Rom.—438. *Vulnera, tela, ictus, o. v.* Goth. alter, interpolate.—439.

NOTÆ

432 *Genua labant*] Proceleusmaticus est, quatuor breves pro dactylo: ut Ge. IV. 297. 'parietibusque premunt arctis.'

434 *Cavo lateri*] Vel *curvo*, quia infra latera corpus flectitur et curvatur: vel reipsa *cavo*, quia laterum costis cavus pectoris thorax circumcluditur.

438 *Tela...*] *Tela* vulgo a τῆλε *longe*: unde significant *missilia* quæcumque arma, quæ procul et eminus jaciuntur. Tamen aliquando usurpantur quoque pro armis quibus pugnatur cominus. Pro ense, Æn. IX. 747. 'At non hoc telum, mea quod vi dextera versat, effugies...Sic ait, et sublatum alte consurgit in ensem.' Hic pro cestibus. Unde firmatur conjectura Vossii: qui deducit a *tego, tegulum, telum* priore producta ob contractionem, ut a *premo, premulum, prelum*: atque ita significabit id omne quo quis se tegit ac tuetur.

Exit] Active, pro *eludit, evitat.* Sic et Æn. XI. 750. 'vim viribus exit.'

Ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem,
Aut montana sedet circum castella sub armis,
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum; et variis assultibus irritus urget.
Ostendit dextram insurgens Entellus, et alte
Extulit: ille ictum venientem a vertice velox
Prævidit, celerique elapsus corpore cessit.
Entellus vires in ventum effudit; et ultro,
Ipse gravis, graviterque, ad terram pondere vasto
Concidit: ut quondam cava concidit aut Erymantho,
Aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
Consurgunt studiis Teucri et Trinacria pubes;
It clamor cœlo, primusque accurrit Acestes,
Æquævumque ab humo miserans attollit amicum.
At, non tardatus casu neque territus, heros

pore et oculis vigilantibus. Alter, sicut qui invadit urbem machinis, aut qui obsidet in armis montana castella, sic *pervestigat dolose nunc hos, nunc illos aditus, et omnem locum, et* eum *premit frustra variis impressionibus. Entellus insurgens ostendit dextram, et alte erexit: alter celer prævidit ictum immissum a capite, et levi corpore elapsus effugit. Entellus effudit impetum in auras, et ipse gravis et graviter procumbit ultro in terram magno pondere: ut aliquando pinus cariosa evulsa radicibus procumbit, in Erymantho, aut in magna Ida. Trojani et juvenes Siculi surgunt* diversis *animis: clamores mittuntur ad cœlum: et Acestes primus accurrit, et miserans erigit e terra amicum æquævum. Sed heros non tardatus est,*

---

qui m. arcem Sprot.—441. *Nunc illos, nunc hos* Rom. *nunc hos, nunc alios* pr. Hamb.—442. *assultibus* tert. Rottend.—443. *Protendit* em. Wakefield Sylv. Crit. P. IV, p. 141, quod voc. proprium est: potestque adeo et ipsum ferri; non vero substitui exquisitiori.—446. *effundit* aliquot Pier.—449. *in* abest Erf. *radicitus* Rom. et aliquot alii Pieriani, cum parte codd. Heins. et Prisciano. Ornat hoc Heinsius. Sed *radicibus* haud dubie recte. Nec id tam Silii imitatione satis obscura lib. VI, 196, quam potius ratione poëtica defenderem. *Radicitus* pedestri orationi est frequentatum, *radicibus* non æque. *rad. e. quercus* a pr. m. Oudart.—450. *Teucri studiis Trinacria* Exc. Burm.—451. *que* abest a Medic., quod præfert Heinsius. Ejusdem multi cum Oblongo Pierii, Goth. sec. et Erf. *occurrit*. Witt. *primus concurrit*.—453. *Et* duo Hamb.—454. *ac vim* Heins. cum scriptis. Al. *et v. inde s. iras*

NOTÆ

Vox Lucretiana l. v. 1329. 'Nam transversa feros exibant dentis adactus Jumenta.'

446 *Ultro*] Per se ipse, nullo impellente.

448 *Erymantho*] *Erymanthus* mons, sylva, et fluvius Arcadiæ in Peloponneso: nunc *Dimizana*: locus sylvis asper, et apro quondam infestus, quem occidit Hercules. De *Ida*, Phrygiæ monte etiam sylvoso, Æn. II. 801. De *Teucris*, Æn. I. 239. De *Trinacria*, Æn. III. 687. De *æquore*, pro campo, Æn. II. 780.

Acrior ad pugnam redit, ac vim suscitat ira;
Tum pudor incendit vires, et conscia virtus;
Præcipitemque Daren ardens agit æquore toto;
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.
Nec mora, nec requies. Quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant: sic densis ictibus heros
Creber utraque manu pulsat versatque Dareta.
Tum pater Æneas procedere longius iras,
Et sævire animis Entellum haud passus acerbis,
Sed finem imposuit pugnæ, fessumque Dareta
Eripuit, mulcens dictis; ac talia fatur:
Infelix, quæ tanta animum dementia cepit?
Non vires alias, conversaque numina sentis?
Cede Deo. Dixitque, et prælia voce diremit.
Ast illum fidi æquales, genua ægra trahentem,

nec territus illo *casu: redit ardentior ad pugnam, et ira revocat robur: præterea pudor et fortitudo* sibi *cognita inflammat vires: et ardens urget toto campo currentem Dareta; nunc dextera, nunc idem sinistra ingerens ictus. Nec* est *mora, nec requies: quam spissa grandine crepitant nimbi* super *tectis; tam spissis ictibus heros utraque manu frequens verberat et agitat Dareta. Tunc pater Æneas non passus* est *iras progredi ulterius, et Entellum furere animo crudeli: sed indixit finem certaminis; et subduxit lassum Dareta, solans* eum *verbis, et talia loquitur: Infelix! quæ tanta insania occupavit mentem: nonne experiris aliud robur, et mutatos Deos? Cede Deo.* Sic *dixit, et dicendo abrupit pugnam. At fideles socii*

Goth. sec.—455. *intendit* Hugen., ex pedestri ratione. Versum hunc *Tum pudor* tanquam importune interjectum in suspicionem adducebat v. c. Jac. Bryant, etiam *vim* et *vires* non bene sibi succedere.—457. *geminans* Vratisl. *nunc deinde* Medic. Sprot. cum Colot. *nunc atque* Bigot. Notam illam elegantiam in repetito *ille* sperni potuisse mireris.—459. *crepitent* Sprot. *nimbus crepitet* tert. Rottend. *trepidant* pr. Hamb. *sic densis* poëta exquisitius pro *tam densis.*—461. *Cum* Moret. pr. *producere* fuerunt qui legerent apud Guellium, sed idem alterum illustrat per græca: προβαίνειν περαιτέρω τὰς ὀργάς.—463. *imponit* Zulich.—464. *Corripuit, miscens* Sprot.—465. *animi* Parrhas.—466. *Non* Oudart. *Num* qu. Moret. et Goth. tert. *commissaque* Ger. Vossius e codd. notavit. v. Burm.—467. *dixitque et* vereor ut fulcrum *que* ab poëta sit,

NOTÆ

466 *Vires alias*] *Majores* illi, *minores* tibi vires esse, quam putaveras.

467 *Cede Deo*] Vel *Deo illi* cujus numina jam a te aversa sunt. Vel *Eryci heroi*, Dea filio, Entelli magistro ac protectori, quem Acestes vocavit Deum, supra 291. cui mox deinde tanquam Deo taurum Entellus immolat. v. 483. vel *rationi*, juxta mentem Plutarchi: qui auctor est hoc proverbium apud septem Græciæ sapientes fuisse ἕπου θεῷ, *sequere Deum:* explicatque *obtempera rationi*, quæ quasi Deus oracula de rebus agendis semper dictat.

Jactantemque utroque caput, crassumque cruorem
Ore ejectantem, mixtosque in sanguine dentes,
Ducunt ad naves; galeamque ensemque vocati
Accipiunt: palmam Entello taurumque relinquunt.
Hic victor, superans animis, tauroque superbus:
Nate Dea, vosque hæc, inquit, cognoscite, Teucri,
Et mihi quæ fuerint juvenali in corpore vires,
Et qua servetis revocatum a morte Dareta.
Dixit, et adversi contra stetit ora juvenci,
Qui donum astabat pugnæ; durosque reducta
Libravit dextra media inter cornua cestus
Arduus, effractoque illisit in ossa cerebro.
Sternitur, exanimisque tremens procumbit humi bos.
Ille super tales effundit pectore voces:

Daretis *ducunt ad naves illum, trahentem genua infirma, et motantem utrimque caput, et exspuentem ore spissum sanguinem ac dentes mixtos cum sanguine: et vocati* ab Ænea *accipiunt cassidem et gladium; et permittunt Entello taurum et palmam. Tunc victor, elatus animo, et superbiens tauro, ait: Fili Veneris, et vos o Trojani, hæc animadvertite: et quale robur mihi fuerit in corpore juvenali, et e quali morte eripiatis liberatum Dareta.* Sic *locutus est, et stetit adversus caput oppositi tauri, qui stabat præmium certaminis: et sublimis, manu reducta, impegit duros cestus inter media cornua, et immisit* eos *in ossa perrupto cerebro. Sternitur bos, et tremens procidit* in *terram moribundus. Ille super* bove *profert e pectore talia*

—469. *ultroque* Goth. tert. *utraque* Parrhas. *Quassantemq. utroque* Macrob. IV Sat. I, ut Ecl. X, 25 Sylvanus *Florentes ferulas et grandia lilia quassans;* sed diversa in re: et de irato *quassanti capite* ex Plauto Asin. II, 3, 23 laudat Burm. *Nutantemq. utroque caput* conj. Heins., cui displicebat in binis verss. *Jactantem—ejectantem.*—470. *Ore ejectantem* Heinsius tuetur Macrobii auctoritate, lib. IV, 1, quam pars codd. firmat. Vulgo *rejectantem*, quod præferebat Pierius, quo alludit in tribus Burm. nonnullis Pierianis et Goth. sec. *rejectantem.* Orta hæc scriptura ex syllabæ continuatione, qualis in Mediceo est, *Orejactantem*, in Rom. *Ore jactantem;* Parrhas. vero interpolate, *Ore reluctantem.* *mixtoque in s.* Medic. a m. pr., quod etiam Heinsio arridebat.—471. *ad navem* Dorvill.—473. *Sic v.* pr. Moret. *taurisque superbis* Hugen.—474. *vos quoque hæc* Parrhas. *hæc vos inquit* Dorvill.—475. *fuerant* duo Burm. *fuerunt* Dorvill. *juvenali* Heins. post Pier. e codd. et Grammaticis. cf. sup. ad lib. II, 518. Etiam *in* abest a Witt.—476. *Daretam* Gud.—477. *aversi* Gud. *adversa* Montalb.—478. *pugnæ adstabat* Parrhas.—480. *immisit* nonnulli Pier. *in* ejicit Erythr. in *revocabat*, cum Benedicto in ed. Junt. cf. sup. ad v. 167, et aberat a codd. Giphanii, Ind. Lucret. p. 468. cf. Pier., qui tamen non vidit abesse *in* etiam a Romano. *in ora* Parrhas. et Hugen., sed *in ossa* est exquisitius dictum pro *ossibus*, vulgari; ut apud Horat. *fragili quærens illidere*

NOTÆ

472 *Palmam*] Vel translatio est, qua diximus, v. 111. pro *victoria;* vel proprie *palma*, de

Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
Persolvo: hic victor cestus artemque repono.
  Protinus Æneas celeri certare sagitta
Invitat, qui forte velint, et præmia ponit;
Ingentique manu malum de nave Seresti
Erigit; et volucrem trajecto in fune columbam,
Quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Convenere viri, dejectamque ærea sortem
Accepit galea; et primus clamore secundo

verba: O Eryx, immolo tibi pro morte Daretis hanc vitam potiorem: hic victor depono artem et cestus. Statim Æneas invitat qui forte velint contendere sagittis, et proponit præmia: et magna manu attollit malum de nave Seresti: et suspendit ex alto malo columbam in fune trajecto volitantem, ad quam dirigant sagittas. Convenerunt viri, et ærea cassis excepit sortes conjectas: et favente clamore

dentem.—482. *effundit* ex codd. ab Heinsio repositum. Vulgo *effudit*.—484. *reponit* Rom. cum aliis; manifesto mendose. Nam formula consecrationis solennis multo melius ex Entelli persona effertur.—486. *præmia dicit* Gud., quod copiose astruit Heinsius. Mihi potius aut casu aut interpolandi studio illatum esse videtur. Variandam esse orationem ratus poëta præmia non hic ante certamen, sed sub finem demum, v. 535 sqq. enumerat; ab initio tamen dixit: *præmia ponit;* quæ cum nulla subjicerentur, reposuit aliquis, *dicit*, destinat, constituit.—488. *in* quod si absit, non desiderem, soli deest Sprot. *trajectum in* Hugen.—489. *tendat* sc. ferrum, aliquot Pier. sed est, quo certantes intendant, dirigant, sagittam. *tendunt* alter Menag. *ferrum tendant* Parrhas.—490. *dejectas—sortes* malit Trappius. Non videbat alterum eodem sensu esse magis poëticum.—491. *primum* Rom., vulgari ratione.—492. *Hyr-*

NOTÆ

483 *Hanc tibi, Eryx, meliorem animam*] *Meliorem:* vel quia vilipendit a se victum Dareta: vel quia Diis gratiores sunt victimæ ex brutis animantibus, quam humanæ: vel alludit ad *succedaneas* victimas; quæ, cum primæ fugerant, aut infaustæ fuerant, earum in locum substituebantur, dicebanturque *meliores*, inclamantibus sacerdotibus, δευτέρων ἀμεινόνων *secundis melioribus.*

484 *Hic victor cestus, &c.*] Morem notat gladiatorum consequentis ætatis, qui cum per ætatem ab arte discedebant, virga donabantur, quam *rudem* appellabant; vocabanturque *rudiarii;* et artis suæ arma suspendebant ad postes Herculis. Hic Entellus, non Herculi, a quo Eryx occisus; sed ipsi Eryci sua consecrat, quem Dei loco videtur habere, ut jam diximus, 467.

485 *Celeri certare sagitta*] IV. LUDUS. *Sagittarum jactus.* Expressus est ex Homeri Iliad. XXIII. 850. ubi *Teucer* columbæ funem secat; *Meriones* columbam ipsam evolantem ferit: Virgilius quatuor inducit certantes; *Hippocoonta, Mnestheum, Eurytiona, Acesten.* Et *Hippocoon* quidem malo sagittam infigit. *Mnestheus* funem secat. *Eurytion* columbam inter nubila transfodit. *Acestes* sagitta in auras conjecta ignem concipit.

487 *Seresti*] De hoc Trojano duce, Æn. I. 615.

491 *Galea*] In *galeam*, quia apud

Hyrtacidæ ante omnes exit locus Hippocoontis;
Quem modo navali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva.
Tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater,
Pandare, qui quondam, jussus confundere fœdus,
In medios telum torsisti primus Achivos.
Extremus galeaque ima subsidit Acestes;
Ausus et ipse manu juvenum tentare laborem.
Tum validis flexos incurvant viribus arcus

primus ante ceteros extrahitur locus Hippocoontis Hyrtaci filii: hunc sequitur Mnestheus modo victor in *nautica pugna, Mnestheus coronatus viridi olea. Tertius* est *Eurytion, tuus frater, o nobilissime Pandare: qui olim jussus turbare fœdus, primus vibrasti jaculum in medium Græcorum. Ultimus et in profundo cassidis remansit Acestes, ausus etiam ipse aggredi manu laborem juvenum. Tunc viri* illi, *unusquisque pro se, curvant robustis viribus flexiles arcus,*

---

tacidæ juvenis Bigot. Ὑρτακίδης, Hyrtaci filius, Asius, Homerum occurrebat Iliad. B. 837 sqq. nunc alter, Ἱπποκόων. Occurrit et ipsum nomen Iliad. K. 518, sed ibi Rhesi Thracis avunculus est. *exiit* Parrhas. *Hippocoonti*, *Hippocoantis*, *Ipsocoontis*, *Oppocoontis*, librariorum fraudes.—493. Postmodo Parrhas. fere ut apud Jul. Pompon. Sab. Urbanus *modo* pro propemodum exponit. *M. c. ductor* emendabat Jo. Schrader. in schedis. conf. Not.—495. *carissime* Montalb.—496. *jussus quondam* Parrhas. *suasus* male conjecerat vir doctus, (Jortin. *Tracts* p. 474. Tom. II.) ap. Burm., qui non meminerat Homerica.—498. *galea atque ima* Parrhas. *succedit* Wall. *subcidit* Menag. pr. *consedit* Exc. Burm. *subsedit* edd. vulgg. *subsidit* Burm. tacite reposuit propter communem poëtarum usum et vulgarem errorem in hac voce.—500. *Cum v.* pr. Moret.

NOTÆ

milites: apud ceteros vulgo in *urnam* aut *situlam*, sortes conjiciebantur.

492 *Hyrtacidæ Hippocoontis*] Hortensius eum appellat Hyrtaciden filium Hippocoontis. Donatus melius Hippocoonta filium Hyrtaci. Est quidem apud Homerum *Hyrtacides Asius* Il. XII. 96. sed *Asius* proprium est, *Hyrtacides* patronymicum, ut patet Il. XIII. 384. ubi *Asius* idem ille ab Idomeneo occiditur. Est etiam apud eundem, Iliad. X. 518. *Hippocoon* Thrax, consobrinus Rhesi: qui ea ipse nocte qua Rhesus ad Trojam cæsus est, e somno excitatus est ab Apolline. Hic ex Æneæ sociis esse deinde potuit.

493 *Victor*] Non primo, sed secundo loco.

496 *Pandare, qui, &c.*] Convenerat Græcos inter ac Trojanos, ad dirimendum bellum; ut Paris Helenæ raptor, et Menelaus Helenæ maritus, singulari certamine de Helena contenderent. At Paris, cum prope victus esset, a Venere e pugna subductus est, inducta caligine, Iliad. III. 380. Deinde Jupiter, adnitente Junone, Minervæ mandavit ut fœdus turbaret: quod ut faceret, persuasit illa Pandaro, e Mysia, Lycaonis filio, ut sagittam in Menelaum evibraret: atque ita vulnerato Menelao rursus

Pro se quisque viri, et depromunt tela pharetris.
Primaque per cœlum nervo stridente sagitta
Hyrtacidæ juvenis volucris diverberat auras;
Et venit, adversique infigitur arbore mali.
Intremuit malus, timuitque exterrita pennis
Ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
Post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
Alta petens, pariterque oculos telumque tetendit.
Ast ipsam miserandus avem contingere ferro
Non valuit; nodos et vincula linea rupit,
Quis innexa pedem malo pendebat ab alto:
Illa Notos atque atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus jamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit,

et educunt sagittas e pharetris. Et sagitta juvenis Hyrtacidæ prima ferit levem aërem, nervo per cœlum sonante: et pervenit ad malum, *et figitur arbore oppositi mali. Malus tremuit, et avis territa tremuit alis, et omnia* loca *sonuerunt magno plausu. Postea ardens Mnestheus stetit inflexo arcu, dirigens in altum, et simul intendit oculos ac sagittam: at miser non potuit attingere ferro ipsam avem;* tantum *secuit nodos et funes lineos, quibus pendebat ab alto malo constricta* circa *pedem. Illa avis fugit evolans in ventos et nigras nubes. Deinde promtus Eurytion, tenens sagittam jamdiu intentam arcu parato, invocavit per vota fratrem* Pandarum: *et*

Tum summis flexos Priscian. et Alcuin. ap. Heins.—501. *et* abest apud Priscian. p. 1187.—503. *deverberat* aliquot apud Burm. *alas* (sc. columbæ) Donatus legit, et sic ed. Junt., quam Burm. memorat; sc. e serioribus aliqua; nam Junt. 1520 *auras* retinet, sed Benedictus *alas* cum Donato legendum esse contendit; minus suaviter, et sic plane otiosum: *Et venit;* nisi cum Bigot. legas: *Ut venit.*—504. *adversæque—mali* ap. Probum, sub f. lib. I. Art. Grammat., sed v. Heins. *infingitur* Franc. *infringitur* Dorvill., errore non infelici.—505. *Infremuit* m. Bigot., nec hoc male. *malos* tert. Rottend. In *timuitq.* nulla variatio occurrit. *pinnis* Medic. Gud. cum al., ut alibi.—508. *que post pariter* abest a qu. Moret.—509. *avim* Exc. Burmann. et 547. *aurim.*—510. *Qui primus nodos* Priscian., fallente memoria. *linea vincula* tres apud Burmann. *rumpit* aliquot Pier. et duo Heins.—511. *pedem nodo* Parrhas.—512. *alta volans* tert. Rottend. cum aliquot Pier., sed quæ *alta*, eadem exquisitius

NOTÆ

in bella itum est: Iliad. IV. 89. De *Achivis*, Æn. I. 402.

512 *Notos*] Ventos quoslibet, proprie meridionales: Austri aliter dicuntur: Ecl. II. 58.

514 *Fratrem in vota vocavit*] Pandarum, qui, inquit Servius, apud Lycios colitur quasi heros. At errat si eum ideo Lycium fuisse putat, inductus in errorem his Homeri versibus Iliad. IV. 119. *Εὔχετο δ' Ἀπόλλωνι Λυκηγενέι,* &c. 'Supplicabat autem Apollini Lycio, inclyto jaculatori, agnorum primo genitorum sacrificaturum claram hecatomben, ubi domum reversus esset, claræ in urbem Zeliæ.' Est enim

Jam vacuo lætam cœlo speculatus; et alis
Plaudentem nigra figit sub nube columbam.
Decidit exanimis, vitamque reliquit in astris
Ætheriis, fixamque refert delapsa sagittam.
Amissa solus palma superabat Acestes:
Qui tamen aërias telum contendit in auras,
Ostentans artemque pater arcumque sonantem.
Hic oculis subitum objicitur magnoque futurum
Augurio monstrum: docuit post exitus ingens;

contuitus columbam jam gaudentem aëre libero et plaudentem alis, transfodit eam *inter obscuras nubes. Cadit mortua, et amisit vitam in astris cœlestibus, et labens refert sagittam infixam. Acestes restabat solus amissa victoria: qui tamen evibravit sagittam in aërem sublimem, ostentans simul industriam et sonitum arcus* sui. *Tum occurrit oculis prodigium repentinum et futurum magno omini: ingens*

---

atra, nigra. atraque volans Ven.—515. *Tum* Franc. *telo spec.* Menag. pr. *jaculo* Erf.—516. *nigram* Parrhas. *fixit* duo Burm. Sed cum studio variavit tempora. *figit nigra* Gud. 517. *relinquit* tres ap. Burm. *finivit* Wall., addito illo. *in astris:* portentose ad nostrum sensum. Aliter tamen veteres, et noster aliquoties: v. c. IX, 76. Schrader. Obss. I, 3 em. *in auris.* 518. *Aëriis* alii passim v. Pier. et Heins. 520. *aërias* post Pier. hoc loco reduxit Heins. ex vetustiss. vulgo: *ætherias. telum contendit* Pierianorum suorumque optimorum auctoritate recepit Heinsius; vulgo alii *contorsit;* quod et Mediceo superscriptum.—521. *Ostendens* Hugen. *artemque pater arcumque* ex Medic. aliisque præstantioribus reposuit Heinsius, ut jam Pierius ex Romano aliisque suis. Idem Aspri Grammatici auctoritatem memorat, Heinsius vero Marii Victorini. At alii, sive de metro male soliciti, sive librarii errore, vel ut Aldd.: *artem pariter arcumque,* vel ex emend. Egnatii *artem pariterque a.* Inde lapsus alii post alios. Sic ed. Ven. *Ostendens pariter artemque arcumque,* Bigot. et Franc. *artem paterque;* Sprot. a m. pr. *artemque patris;* Goth. tert. *artemque paternam a.;* Erf. *artemque parans.* Ceterum hæc ipsa varietas lectionis, tum versus et verborum structura, dubitationem facere potest, an versus e margine irrepserit: quæras quoque, quæ tanta ars apparere possit in sagitta temere emittenda? conf. tamen Notam. 522. *Hinc* duo Burm. *subi-*

NOTÆ

Zelia, urbs Mysiæ, ad radices montis Idæ, et fluvium Æsepum, cujus accolas populos in auxilium Priami adduxerat Pandarus, ut legitur ibid. 91. *Lycium* igitur Apollinem ab eo invocatum puto, non quod patria esset Lycius, sed propter Lycii templi atque oraculi celebritatem: de quo Æn. IV. 345. Fratrem vero invocat Eurytion, vel ut heroa; vel ut summe jaculandi peritum, quippe qui Menelaum vulneraverat Iliad. IV. 139. Sic Manlius apud Livium l. XXXVIII. 48. 'Te, L. Scipio appello: cujus ego mihi, succedens in vicem imperii tui, virtutem felicitatemque non frustra ab Diis immortalibus precatus sum.'

523 *Augurio monstrum: docuit post, &c.*] *Augurium* proprie quid sit, diximus Æn. II. 703. Hic pro quolibet signo ac præsagio futurorum eventuum sumitur. *Monstrum* est, quic-

Seraque terrifici cecinerunt omina vates.
Namque volans liquidis in nubibus arsit arundo,
Signavitque viam flammis, tenuesque recessit
Consumta in ventos: cœlo ceu sæpe refixa
Transcurrunt crinemque volantia sidera ducunt.
Attonitis hæsere animis, Superosque precati
Trinacrii Teucrique viri: nec maximus omen
Abnuit Æneas; sed lætum amplexus Acesten
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
Sume, pater: nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exsortem ducere honores.

casus hoc *explicuit postea, et vates terrifici declaraverunt tardam prædictionem. Nam* sagitta *arundinea volans inflammata est inter aërias nubes, et igne notavit iter, et absumta evanuit in leves ventos: quemadmodum sæpe stellæ cadentes e cælo transeunt, et volantes trahunt* post se *comam. Siculi Trojanique viri steterunt stupefacti animo, et oraverunt Deos: et maximus Æneas non rejecit omen; sed amplexus Acesten ornat* eum *magnis donis, et talia dicit: Accipe, o pater; nam talibus prodigiis magnus rex cæli voluit te habere honorem extraordinarium. Habebis hoc munus ipsius*

tum Heins. maluit ac reposuit consentiente Montalb. tert. Rottend. Scheffer. et Hamb. pr. a m. sec. pro vulgari *subito*.—524. *fatidici* Parrhas. *omnia* et hic corrupte libri. *carmina* tres apud Burm., sed *omina* etiam de interpretatione oraculorum et auguriorum.—526. *lamnis* Medic. a m. pr.—528. *Concurrunt* alter Hamb. Sed et ap. Aristotelem *ἀστέρων διαδρομαί*. v. Guell. Locum respicit Seneca I. N. Qu. 2. *cineremque* v. s. Witt. pro var. lect.—531. *et lætum* Rom., et hoc præferam *lætus* Longob.—532. *magnis cumulat* Witt.—533. *Summe* multi, vitiose. v. Burm., qui etiam τὸ *sumere* illustrat.—534. *auspicibus* Wall. Mox vulgg. *honorem*. *honores*

NOTÆ

quid contra rerum naturam, accidit et aliquid monstrat ac significat eventurum. *Exitus* qui hinc secutus est, incensio fuit navium Trojanarum, infra, 659.

524 *Seraque, &c.*] Explicat Servius *gravia*, Hortensius *futura*. Cerdanus *tarda*: hoc sensu: Ignorabant quid hoc monstro portenderetur: id mox docuit exitus: tumque vates intellexerunt aperueruntque omina, sed serius ac tardius; cum nullus ultra esset remedio locus.

525 *In nubibus arsit arundo*] Prodigium in eo fuit, quod id juxta rerum ordinem accidere non poterat: ut sagitta ex arundine, quamlibet sicca, ignem inter nubila conciperet: quod de terræ exhalationibus in altum aërem eductis Aristoteles ait. De *stellis*, ut vulgus putat, *cadentibus*, quales et unde sint, diximus Ge. I. 365.

530 *Nec omen Abnuit Æneas*] Cum debuisset aversari, accipit, atque ut sibi prosperum agnoscit: vel dissimulans ob Acestæ reverentiam, et licet infaustum sciret: vel potius deceptus recordatione lætæ illius flammæ, quæ in Ascanii capite effulserat, Æn. II. 680.

534 *Exsortem ducere honorem*] *Extra*

Ipsius Anchisæ longævi hoc munus habebis,
Cratera impressum signis, quem Thracius olim
Anchisæ genitori in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monumentum et pignus amoris.
Sic fatus cingit viridanti tempora lauro,
Et primum ante omnes victorem appellat Acesten.
Nec bonus Eurytion prælato invidit honori;
Quamvis solus avem cœlo dejecit ab alto.
Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit;
Extremus, volucri qui fixit arundine malum.
At pater Æneas, nondum certamine misso,

senis Anchisæ: poculum cælatum figuris, quod olim Cisseus rex *Thraciæ dederat habendum Anchisæ patri pro magno munere, et* quasi *pignus et monumentum sui amoris. Sic locutus, coronat caput* ejus *viridi lauro, et declarat Acesten primum victorem ante omnes. Et benignus Eurytion non invidit victoriæ* sibi *prælatæ; licet solus dejecisset volucrem ex alto aëre. Proximus est* in distributione *præmiorum, qui secuit funem: ultimus, qui levi sagitta perfodit malum. At pater Æneas, ludis nondum dimissis, vocat ad se Epytiden, custodem et comitem pueri As-*

Heins. reposuit tanquam concinnius et sonorius. Sic Rom. et Mediceus Pierii. At in Mediceo Heinsio inspecto et a Fogginio typis excuso *honores* secunda manus in *honorem* mutavit, ut adeo hæc Aproniana habenda sit lectio. Gudianus a m. pr. *honore* seu *honorē* lectionem Apronianam habuit, sed iterum mutata est in *honores* a m. sec. At Hamburg. alter a m. pr. *honores*, quod et Montalb. et Goth. sec. habet; item Palat., teste Benedicto.—535. *hoc* deest Exc. Burm.—536. *Crateram* Medic. a m. pr. et Bigot., sed Virgilius eo genere non est usus. v. Burm. *quam* Hugen. a m. pr.—537. *Ciseus* al., est Κισσεύς. *in* non delendum; est ut sæpe ἐν, in parte, pro munere, muneris loco.—538. *Esse sui* Parrhas. ex. v. 572. δῶκε φέρειν, δῶκε δ' ἄγειν, δῶκε φορῆναι, ὤπασσε κομίζειν, sæpe Homer.—539. *cinxit* alter Hamb. *velat* Parrhas. *t. myrto* Wall. et Erf. a m. pr.—540. *At p.* Leid. un.—541. *prælato invidit honoris* emend. Marklandus Epist. crit. pag. 106, h. e. Acestæ prælato sibi non invidit honorem seu præmium primo loco datum. Nescio tamen an alterum exquisitius sit dictum, ut transferatur a persona attributum ad ipsum honorem; et si *quis* est *prælatus*, etiam *honos* ejus dicatur *prælatus*. Sic *cedere alteri in honore*, et *cedere alterius honori*. Sed verum ne sic quidem videram; *præferre* poëta dixit exquisite pro præripere. Est *præreptus* honor, *prælatus* quem ille tulit, abstulit, præ Eurytione.—542. *cœlo ab alto*. Mireris ter ita versum clausum,

NOTÆ

sortem ordinemque propositorum præmiorum. Et morem notat Græcorum: apud quos, antequam præda divideretur inter milites, selectissima quæque, iis qui se fortiter in prælio gesserant, non sorte, sed judicio dabantur. Sic Æn. IX. 271. Ascanius Niso; 'clypeum cristasque rubentes Excipiam sorti, jam nunc tua præmia, Nise.'

537 *Cisseus*] Rex alicujus Thraciæ partis, Hecubæ pater, quæ Priami conjux fuit, ab eoque dicta *Cisseis*. De *Thracia*, Æn. III. 14.

Custodem ad sese comitemque impubis Iuli
Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem:
Vade age, et, Ascanio, si jam puerile paratum
Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum,
Ducat avo turmas, et sese ostendat in armis,
Dic, ait. Ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum, et campos jubet esse patentes.
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum

omii; et sic loquitur in aurem fidelem: age, vade: et dic, inquit, Ascanio; si jam habet secum instructum agmen puerorum, et si composuit cursus equorum; huc deducat turmas in honorem *avi* sui, *et monstret se in armis. Ipse imperat populum omnem sparsum recedere e toto circo, et spatium fieri vacuum. Accedunt pueri, et in conspectu parentum emicant æqualiter super equis frænatis: omnis juventus Si-*

hic et v. 489 et 511. *demisit* ed. Ven., vulgari varietate.—546. *Custodemque ad se c.* Witt. *comitem impubentis* ed. Ven.—547. *Æpytidem* Rom. et alii libri Pier., *Epitiden*, *Ephitidem* al., vitiose. Est ap. Homer. Ἠπυτίδης. cf. Heins. *ad aurim* Gud. *in aurem* aliquot Heinsii libri, quod ipse monet comicis esse familiare; quod tamen si est, epico sermone minus dignum videri debet. Bene etiam Burm. monet, *in aurem* esse alicujus auri arcani quid insusurrare, *ad aurem* vero *fidam* Epytidæ idem esse ac, ad fidum hominem.—549. *cursumque* Ven.—550. *ostentet* Serv. ad XI, 42.—551. *Dic, ait*, ex codd. et ratione firmarunt Pier. et Ge. Fabric. Alii *Sic*. *In se omnem* Menag. pr. *longe* duo Burm. et Erf. a m. pr. *largo* Oudart. *descendere, deducere, discedere* solenni modo variatur et hic. *discedere cœtu* quatuor ap. Burm.—552. *et* abest a Franc.—553. *que* deest Parrhas.—555. *Trinacria euirata* Montalb., qua lec-

NOTÆ

547 *Epytiden*] *Epytides*, patronymicum ejus fuit nomen; proprium, *Periphantes:* qui *Epyti* filius, Anchisæ præco, Iliad. XVII. 324.

548 *Ascanio, si jam, &c.*] Non enim interfuerat ludis Ascanius: turmas interea suas ad ludum instruens. De eo, Æn. I. 271.

553 *Incedunt pueri, &c.*] v. LUDUS. *Equestris decursio puerorum Trojano more.* ' Hunc omissis ceteris Homeri ludis Iliad. XXIII. addidit Virgilius in gratiam Augusti, qui his temporibus ludum illum in usum revocaverat, ut diximus Æn. III. 280. De Augusto sic Suetonius c. 43. ' Trojæ ludum edidit frequentissime, majorum minorumve puerorum delectu: prisci decorique moris existimans, claræ stirpis indolem sic notescere. In hoc ludicro C. Nonium Asprenatem lapsu debilitatum aureo torque donavit: passusque est ipsum posterosque Torquati ferre cognomen. Mox finem fecit talia edendi, Asinio Pollione oratore graviter invidioseque in curia questo Æsermini nepotis sui casum, qui et ipse crus effregerat.' In eoque Augustus ducem secutus erat Julium Cæsarem, de quo idem Suetonius c. 39. ' Trojam lusit turma duplex, majorum minorumve puerorum.' Tres hic turmas statuit Virgilius, singulas puerorum duodecim: cum vulgo in exercitu *turmæ* terdenos haberent equites quibus præerant tres *decuriones*. Tres, inquam, statuit turmas, licet Julius duas tantum: quia fortasse turmarum numerus ad arbitrium editoris mutabatur, et ab

Frænatis lucent in equis: quos omnis euntes
Trinacriæ mirata fremit Trojæque juventus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona.
Cornea bina ferunt præfixo hastilia ferro;
Pars leves humero pharetras; it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tres equitum numero turmæ, ternique vagantur
Ductores; pueri bis seni quemque secuti

ciliæ et Trojæ plaudit admirans eos equitantes. Omnibus capilli premuntur corona comta: gerunt duas hastas corneas armatas ferro, pars humero pharetras politas: flexibilis circulus torti auri per collum descendit in *summum pectus. Turmæ equitum* sunt *tres numero, et tres duces oberrant: pueri duodecim secuti unumquemque*

tione, seu vitio potius, Burmannus adversus Bentleii emendationem utitur I Carm. 5, 8 ap. Horat.—557 *gerunt* duo Heins. *præfixa h. ferro* Medic. Rom. et quicquid antiquiorum est codicum ap. Pier. et Heins. Sic quoque Erf. et nostri Goth., nisi quod tert. *pressa*. Tamen *præfixo* ex vulgg. edd. Hamb. pr. a m. pr. et Hugen. servarunt Heins. ac Burmannus, qui utramque lectionem ait habere, quo se tueatur. Recte quidem, sed *præfixa h. f.* est magis poëticum, auri vero magis consulitur, si *præfixo* legis.—558. *Parsque leves* aliquot ap. Burm., non male, sed intrusum *que* librariorum more; et tuetur alterum codd. auctoritas. *humeris* duo Burm. *pharetras humero* Goth. tert.—558. 559. Vulgata lectio h. l. sanior est omnium codicum varietate nata ex depravato *it* in *in* vel *et*, unde mox *it* in sequ. versu insertum vel post *obtorti* vel post *collum* vel *Fl. it torti*. v. Pier. Heins. et Burm.—560. *Tres, treis, tris* legitur; hoc cum Mediceo: ut jam inde ab I, 112. *turmæ numero* Rom. et

NOTÆ

Augusto auctus fuerat: est enim verisimile ita descriptos hic a poëta ludos fuisse, ut ab Augusto tunc edebantur. Porro hæc fuerunt ludentibus pueris arma atque ornamenta. I. Galea. II. Corona supra ipsam galeam. III. Torques aureus, catenæ instar circuito collo summum in pectus delabens. IV. Pharetra humero suspensa: non omnibus quidem: ait enim, *pars leves humero pharetras;* sed fortasse ducibus. V. Hastilia duo præfixa ferro; quibus sese videntur ex equis vicissim impulisse: unde frequens casus sequebatur, ut ex Suetonio modo vidimus.

556 *Tonsa coma, &c.*] Nascimbænus *tonsam* de tonsura capillorum explicat. Servius *coronam*, de galea: et vero Homerus Iliad. VII, 12. de galea loquens ait: ὑπὸ στεφάνης εὐχάλκου, *sub corona ærea*. Tamen existimo pueros, et *galeatos*, et supra galeam *coronatos* fuisse: qualis est Marrubius sacerdos Æn. VII. 751. 'Fronde super galeam et felici comtus oliva.' *Galeatos* quidem, quia Ascanius deinde 673. 'galeam ante pedes projecit inanem.' *Coronatos* vero, non fluentibus ramis; sed pressis concisisque frondibus: talis ipse Virgilius Ge. III. 21. 'Ipse caput tonsæ foliis ornatus olivæ.'

557 *Cornea bina, &c.*] *Hastile*, lignum ipsum hastæ, cui ferrum præfixum est: lignum, inquam, ex arbore *corno, cornouiller:* de qua Ge. II. 34. et hastas quidem illas necesse est breviores fuisse, ut binæ ferri possent, vel alterutra simul manu, vel singulæ singulis manibus.

Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
Una acies juvenum, ducit quam parvus ovantem
Nomen avi referens Priamus, tua clara, Polite,
Progenies, auctura Italos; quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis, vestigia primi
Alba pedis frontemque ostentans arduus albam.
Alter Atys, genus unde Atii duxere Latini;

ducem, micant agmine distincto, et similibus ducibus. Una est *turma puerorum, quam lætam ducit parvus Priamus, ferens nomen avi, tua inclyta proles, o Polite, auctura Italos: quem portat equus Thracius bicolor notis candidis, gressus pedum primorum candidi* sunt, *et erigit frontem candidam. Secundus* dux *est Atys, a quo Attii Latini ducunt originem: parvus Atys, et puer carus puero Iulo. Ultimus*

Menag. pr., inconcinne. *trinique* Witt.—562. *Agmina* Rottend. pr. a m. sec. —563. *Vana* Menag. alt. *parvos* Rom., ut et 569.—564. *Nomen qui* Franc. *Polites* Medic. a m. pr. cum tribus aliis Heins. et parte Pierianorum.—565. *actura* aliquot Burm.—566. *bicolos* Goth. tert. *primis Alba pedes* Medic. a m. pr.—567. *arduos* antiqui et hic apud Pier.—568. In *Atys*, Ἄτυς, aberratur *Atis*, *Attis*, et in Gud. *Atus;* et in altero *Atii*, variatur, in Rom. Medic. a m. sec. ac Reg. *Atyi*, in al. *Attii*, *Atti*, *Ati*, *Aci*, et in Goth. sec. *Alii*. Pro *Atti* h. e. *Attii*, pugnat Pierius, codicum et marmorum auctoritate: antiquiorem auctoritatem pro *Atia gente*, una consona scripta, attulit Heins. ad h. l. Nota illa gens, ex qua Cæsaris Octaviani mater oriunda fuit. cf. ad Dion. XLV pr, Præferam tamen h. l. ex vetere more *AtI*. *dixere* emendatum in Medic., ut

NOTÆ

562 *Partito.*] Ab antiquo *partio:* nunc enim *partior*, active tantum, non etiam passive sumitur. *Magistris.*] Ducibus, quos mox enumeraturus est: et hæc appellatio propria est in eo genere: quippe cum eligebatur Romæ Dictator; qui sub eo præerat equitatui, vocabatur *magister equitum*. De voce, *ovans*, Æn. III. 189.

Polite, Progenies, &c.] Ejus *Polites* filius, qui in oculis Priami patris a Pyrrho interfectus est, Æn. II. 526. *Polite*, vocativus est a nominativo *Polites*, non a *Politus*. Hic *Polites*, teste Servio, dicitur tamen a Catone in originibus venisse cum Ænea in Italiam, et urbem condidisse *Politorium* in Latio, ubi nunc *Polini:* quam deinde urbem Ancus Romanorum rex delevit, quod esset illa Latinorum adversus Romanos perfugium. Virgilius, qui Politen a Pyrrho cæsum induxit, hujus urbis structuram attribuere videtur ejus filio, cum ait: 'Progenies auctura Italos.' De *Italis*, Æn. I. 534.

566 *Portat equus bicolor, &c.*] Albus quidem fronte primisque duobus pedibus: hoc enim est *primi pedis*, id est, *primorum pedum*. At quis alter color? Fortasse rufus: talis enim equus ab Homero describitur, Iliad. XXIII. 455. totus rufus, et alba stella in fronte conspicuus: quod exprimere hic Virgilius voluisse Cerdano videtur. De *Thracia*, equorum ferace, Æn. III. 14.

Primi Alba pedis, &c.] Servius de duobus anterioribus pedibus explicat. Cerdanus de unico pede dextro. *Frontem albam* Scaliger inter-

Parvus Atys, pueroque puer dilectus Iulo.
Extremus, formaque ante omnes pulcher, Iulus
Sidonio est invectus equo, quem candida Dido
Esse sui dederat monumentum et pignus amoris.
Cetera Trinacriis pubes senioris Acestæ
Fertur equis.
Excipiunt plausu pavidos, gaudentque tuentes
Dardanidæ ; veterumque agnoscunt ora parentum.
Postquam omnem læti consessum oculosque suorum

Iulus, et præ omnibus spectabilis propter *pulchritudinem, impositus est equo Sidonio: quem pulchra Dido dederat* ei, ut *esset monumentum et testimonium sui amoris. Reliqua juventus vehitur equis Siculis senis Acestæ. Trojani recipiunt* cum *plausu* eos de gloria *solicitos, et lætantur* eos *videndo, et agnoscunt vultus antiquorum patrum. Postquam læti circuierunt equitando omnem concionem et*

alibi.—569. *puero multum d.* Bigot. *delectus* et hic pr. Rottend. ac Medic.—570. *formam* Medic. a m. pr. græca forma, quæ placet Heinsio et Burm. *forma ante omnes est* Menag. pr. *ante o. formaque* Exc. Burm.—571. *Sidonioque inv.* tres ap. Burm. *Sidoneo* scribunt nonnulli, ut *æthereus* pro *ætherius.* vid. Pier.—573. *Trinacriæ pubes* plerique Pier. et sic Medic. cum al. Heins. ac Burm. Erf. binisque Goth. *Trinacrii* Rom. cum Menag. pr. et pr. Rottend. Sed *equis* deberi epitheton, non est quod dubites.—575. *ruentes* vitium ed. Dan. Heins. v. Burm.—576. *corda p.* tres Burm.—577. *omnes* alter Menag.

NOTÆ

pretatur, *alba veluti stella* notatam: quia omnino alba deterioris equi indicium est.

569 *Puer dilectus Iulo.*] Notat certe conjunctam affinitatem inter utramque gentem *Juliam*, quæ ab Iulo; et *Atiam*, quæ ab Aty: qua ex conjunctione prodiit Augustus. Quippe Julia, Julii Cæsaris soror, nupserat M. Atio Balbo: quo ex conjugio prodiit *Atia*; quæ collocata C. Octavio, Octavium peperit, Augustum deinde appellatum. Unde emendabis Plutarchum et alios, qui Augustum ex sorore Cæsaris natum ferunt; et Livianam periochen libri 116. ubi is dicitur Cæsaris hæres *et ex sorore nepos*: habet autem emendatissimus Livii codex, Pierio teste, *sororis nepos*; quod verum est: fuit enim Augustus nepos Juliæ, sororis Cæsaris; non nepos Cæsaris, ex Julia sorore: qua ex verborum confusione ortus error est. De *Sidonio*, Æn. I. 450. De *Didone*, in argumento lib. IV.

573 *Senioris Acestæ*] Ad *equos Acestæ* refero, quibus Acestes Trojanam juventutem ad hunc ludum instruxerat: non ad *pubem Acestæ*, seu juventutem Siculam; quam probabile est in Trojanis illis pueris locum non habuisse, siquidem e tribus ductoribus nullus Siculus fuit.

575 *Pavidos*] De laude et victoria solicitos: eo pavore perculsos, de quo, 138. ‘Exultantiaque haurit Corda pavor pulsans.’

576 *Ora parentum*] Parentum similitudinem in liberis. De verbo *lustro*, pro *circumeo*, Æn. I. 612.

Lustravere in equis: signum clamore paratis
Epytides longe dedit, insonuitque flagello.
Olli discurrere pares, atque agmina terni
Diductis solvere choris, rursusque vocati
Convertere vias, infestaque tela tulere.
Inde alios ineunt cursus aliosque recursus
Adversis spatiis, alternisque orbibus orbes
Impediunt, pugnæque cient simulacra sub armis;
Et nunc terga fuga nudant; nunc spicula vertunt
Infensi; facta pariter nunc pace feruntur.
Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
Parietibus textum cæcis iter, ancipitemque
Mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi

conspectum suorum: procul Epytides dedit paratis signum clamore, et sonuit flagello. Illi excurrerunt simul *pares, deinde tres* duces *diremerunt agmen* in *separatas turmas: iterumque admoniti relegerunt iter, et immisere hastas inimicas. Postea incipiunt alios cursus et alios recursus* ex *oppositis locis, et implicant alternatim gyros gyris, et sub armis edunt imaginem certaminis. Et modo præbent terga fugæ, modo convertunt hastas* quasi *inimici, modo æqualiter incedunt* quasi *pace composita. Quemadmodum Labyrinthus in alta Creta dicitur habuisse olim iter implexum obscuris parietibus, et fraudem incertam* propter *mille vias*, per *quas error inobserva-*

---

concessum, consensum et hic aberratur. *oculique* alter Hamb. a m. pr.—578. *parentis* Medic. a m. pr.—580. 581. *Deductis* scriptum in Rom. Medic., et al., forte doctius pro *ductis* simpliciter. Sed de aberratione satis constat. Vide modo v. 569 *delectus* in eodem Mediceo. Porro *ternis* codd. Pier. cum quatuor Heins. et uno Burm. ac Goth. sec., quod malebat Pierius. Sed bene monet Heinsius, legendum tunc esse: *agmina ternis Diducti s. choris*; nec vidit Pierius *terni* etiam exquisitiorem orationem efficere.—582. *instructaque* Medic. Pier. *dedere* Witt. a m. pr. cf. Burm.—583. *cursus ineunt* Ven. a m. pr. *aliosque recursus* Wall. a m. pr.—584. *Aversis* Zulich. *Adversos* Erf. *Adversi* post Pierianos nonnullos Exc. Burm., quod probat vir doctissimus. Enimvero v. Not. *alternisq.* Heins. recepit Pierio, puto, obsecutus et parti codicum, quorum princeps Romanus. At Mediceus cum ceteris *alternosq.*, quo variatur oratio.—586. *fuga* recte secundum rationem et præstantiores codd. Rom. Medic. aliosque prætulit Heins. Vulgo *fugæ*, quod non bene relictum Silio in simili loco XVII, 445; non enim *fugæ*, τῇ φυγῇ, nudat quis tergum, sed, dum fugit, fugiendo, *fuga*, tergum nudat. *versant* Gud. pro div. lect., et pr. Rottend. *verrunt*, at Rom. *torquent*, cum Goth. sec., tamen lapsu potius, etsi nec infelici, quam consilio.—587. *pariter facta* Parrhas. *fruuntur* tres ap. Burm. cum edd. Ald. Junt.—588. *Crete* Wall. a m. pr. *Cretæ altæ* Serv. apud Burmann.—589. *Abietibus* cod. Thuan. Macrobii v Sat. 14. *textis* Parrhas. *textus* Ven.—590. *Millenis h. d.* Goth. sec., prave. *domum* tres ap.

NOTÆ

588 *Creta fertur Labyrinthus*] De *Creta* insula, *Candie*, Æn. III. 104. De *Labyrintho*, Æn. VI. 67. Et comparat varias cursus puerilis figuras cum *Labyrintho*; currentes deinde pueros, cum *delphinis*.

Falleret indeprensus et irremeabilis error.
Haud alio Teucrum nati vestigia cursu
Impediunt, texuntque fugas et prælia ludo,
Delphinum similes: qui per maria humida nando
Carpathium Libycumque secant, * luduntque per undas.*
Hunc morem, hos cursus, atque hæc certamina primus 596
Ascanius, Longam muris cum cingeret Albam,
Retulit, et priscos docuit celebrare Latinos,

bilis et inexplicabilis turbabat signa progrediendi. Non aliter filii Trojanorum impediunt currendo cursum, et miscent fugas ac certamina ludendo; similes delphinis, qui natando per liquidum mare findunt Carpathium ac Libycum mare, *et ludunt inter fluctus. Ascanius, cum circumdaret Albam Longam mœnibus, renovavit primus hanc consuetudinem decursionis, atque has pugnas; et docuit veteres Latinos*

Burm. Sed *dolus* eleganter. v. Not. *Mille dolis h. viam, quæ s. s.* Parrhas. *quo signa* Bigot.—591. Agnoscas et hic duplicem codd. sectam: Rom. cum codd., inter quos Goth. alter, parte, *Frangeret*, forte tamen illud primum ex librarii lapsu natum. Etiam Donatus interpretatur: *fregerint flexus.* Sed melius Medic. cum aliis: *Falleret*—quippe, *error.* Servius utrumque prodit. *indeprehensus* al., ut solet.—592. *Haud alio* elegantius ex Medic. et pr. Moret. reposuit Heinsius. At alii cum Romano *aliter. nati Teucrum* Gud.—595. Malim aliquem codicem habere: *Libycumve.* Etsi non ignoro, esse qui dubitent de hoc discrimine inter *ve* et *que;* et ista maria, quippe contermina, passim jungi; v. c. Juvenal. XIV, 278, vel permutari, v. c. Ge. IV, 387, et in utroque delphinas vagari. Mox *luduntque per undas* deerat Oblongo Vatic. et aliquot aliis Pier. Mediceo a pr. m. Gud. et aliis Heins. et Goth. tert. cum Erf. Laciniam inepti esse Grammatici per se patet.—596. *Hunc morem cursus* vulgo codd. ap. Pier. Heins. et Burm. et sic tres Goth. et primo loco Romanus. *Hunc m. hos c.* elegantius jam olim a Rob. Stephano inde editum; ut jam legitur in Aldd. prioribus, etiam in Egnatiana recensione. Pro ea lectione codicem suum laudat Ge. Fabric., at Heinsius sec. ac tert. Moretanos cum Mediceo, qui tamen, ut a Fogginio editus est, alterum exhibet.—597. *cum conderet* Gud. pro var. lect.—598. *Rettulit* vulgg. *retulit* h. l. Burmannus revocavit, non e ratione grammatica, quam vir doctiss. Jo. Schraderus Emendatt. præf. p. XLII constitutam esse voluit in *retulit, reperit, repulit*, verum laudato cod. Gudiano. Desidero omnino constantiam in his ac

NOTÆ

594 *Delphinum, &c.*] *Delphin*, vel *delphinus*, communiter creditur esse *porcus marinus, marsoüin*, quem falso incurvo corpore pinxere veteres; nisi forte sic apparet propter impetum ac velocitatem motus cum erumpit e mari: vere enim dicitur a Plinio l. IX. 8. ' velocissimum omnium animalium, non solum marinorum; ocyor volucri, ocyor telo····tanta vi exilit, ut plerumque vela navium transvolet.'

595 *Carpathium Libycumque*] *Carpathium* mare, ad orientem Cretæ insulæ, ubi est *Carpathus* insula, Cretam inter et Rhodum media, nunc *Scarpanto. Libycum* mare, circa *Libyam*, de qua Africæ parte, Æn. I. 162. et Ge. I. 241. De *Ascanio*, Æn. I. 271. De *Alba*, Æn. VIII. 48. De *Latinis*, veteribus Latii incolis, Æn. I. 10.

Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes.
Albani docuere suos; hinc maxima porro
Accepit Roma, et patrium servavit honorem;
Trojaque nunc, pueri Trojanum dicitur agmen.
Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
  Hic primum Fortuna fidem mutata novavit.
Dum variis tumulo referunt solennia ludis:
Irim de cœlo misit Saturnia Juno
Iliacam ad classem, ventosque aspirat eunti,
Multa movens, necdum antiquum saturata dolorem.
Illa, viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli visa, cito decurrit tramite virgo.
Conspicit ingentem concursum, et littora lustrat,
Desertosque videt portus classemque relictam;

eas *edere*: *quo modo ipse puer, et cum eo Trojana juventus*: eodem modo *Albani docuerunt suos* posteros: *hinc vero maxima Roma accepit et retinuit patrium ludum*; *et* illi *pueri nunc dicuntur Troja et Trojanum agmen*. *Hactenus pugnæ editæ* sunt *sancto parenti*. *Tum fortuna primum conversa mutavit fidem*. *Dum per diversos ludos persolvunt sepulcro justa*: *Juno* filia *Saturni demisit Irim e cælo ad naves Trojanas, et adjuvat ventis* eam *descendentem*, *plurima parans, et nondum expleta* secundum *veterem indignationem*. *Illa virgo festinans iter per arcum mille colorum, nulli aspectabilis descendit* per *pronam semitam*. *Videt magnum concursum* ad ludos; *et circumiens littora, cernit portus vacuos et naves incustodi-*

similibus, v. c. *Jupiter*, quod *Juppiter* exaratur. Si ad morem veterum scribendum est, equidem literam male geminari puto scriptura; etsi pronuntiatione id fieri necesse est. Si tamen gemines, semper et ubique ista ratio est sequenda. *in priscos* Goth. pr.—599. Versus molestus. *ille* Wall. *secum cum T.* pr. Hamb. Olim distinguebatur :—*Latinos*. *Quo puer—pubes, Albani d.*, ut adeo esset: *Quo puer—pubes* sc. celebraverant hæc certamina, *docuere Albani suos* illa celebrari. Melius sic interpungas, ut fecimus: *Retulit et p. docuit celebrare Latinos, Quo puer ipse modo, s. q. T. pubes* (sc. celebraverant. Hinc) *Albani docuere suos* etc.—600. *hunc* Oudart. a m. sec. Goth. tert.—602. *pueri et Tr.* ed. Ven. *dicimus* Dorvill. *ducitur* Leid.—603. *sacro* Bigot.—604. *Hinc* multi Pier. et Heins. ac Burm. *vocavit* Goth. tert. a m. pr.—607. *inspirat* pr. Hamb. a m. sec. et Sprot.—608. *monens* Montalb. et ed. Junt., solito lapsu: *saturata* codd. Pier. et suorum ac Arusiani Messii auctoritate sonique suavitate recepit Heins. Vulgo *exsaturata*.—609. *celebrans* Medic. et Zulich., noto sphalmate. *pro* Erf.—610. *orto* pro *cito* Sprot. *d. tr. Juno* Erf. a m. pr.—611. *consessum* Medic. a m. pr. et Moret. sec. *cursum* Franc. et Sprot. *occursum* Wall. Mox nescio an melius legas *ut*; nam *et littora lustrat* inter reliqua otiosum esse videtur. Igitur conj *decurrit virgo*; *conspicit ing. concursum*. *Ut* (ubi) *littora lustrat*: *Desertosque—classemque relictam*.—612. *classimque* Sprot. vid. sup. ad III, 5.—613. *Et* vel *Haud* nonnulli;

NOTÆ

606 *Irim de cœlo, &c.*] De *Iride*, et none, *Saturni filia*, Æn. I. 27. arcu cœlesti, Æn. IV. 700. De Ju-

At procul in sola secretæ Troades acta
Amissum Anchisen flebant, cunctæque profundum
Pontum aspectabant flentes. Heu tot vada fessis,
Et tantum superesse maris! vox omnibus una.
Urbem orant; tædet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
Conjicit, et faciemque Deæ vestemque reponit:
Fit Beroë, Tmarii conjux longæva Dorycli;

tas. At Trojanæ procul separatæ in deserto littore plorabant Anchisen amissum, et cunctæ plorantes aspiciebant altum mare: unus erat *sermo omnium: Heu! tot fluctus et tantum maris restare fatigatis! Postulant urbem: tædet* eos *pati asperitatem maris. Igitur Iris non ignara nocendi immittit se in medium* earum, *et exuit formamque et habitum Deæ. Assimulatur Beroë, uxori grandævæ Dorycli Ismarii,*

item *Troades* vel *Troiades*, ac Medic. *secreta T. acta*.—615. *Portum* Goth. sec. *spectabant* Medic. *exspectabant* Voss. pr. ac Ven., quod Heins. interpretatur: secunda navigationi tempora. Alii apud Serv. *flentes heu t.* junxere.—617. *pelagi convexa tueri* Ven. ex sup. IV, 451.—618. *medios* Goth. sec.—619. *Miscuit et f.* Goth. sec. *Conjecit f.* duo Burm. *vultumque r.* Dorvill.—620. *Fit decor et varii* Wall. a m. pr. *Veroë* passim scribitur. *Ismarii* vulgata lectio ante Heins. e recentioribus (etsi et Servius agnoscere videtur) petita erat libris; *Tmarii* Heinsius restituit, etiam librorum auctoritate, in quibus vel *Tmarii* diserte, ut etiam in Rom. fuit, in Medic. a m. pr. *Mari*, a sec. *Tmarii*. In cett. *Marii*, *Tinarii*, *Timarii*, *Turii*, *Thiari*. v. Heins. ad h. l. et cf. ad Ecl. VIII, 44, ubi similis error insederat edd.; videtur adeo ex *Marii* ab interpolatore *Ismarii* factum esse. Pompon. Sab. ad h. l. "*Marii* forte *Ismarii Dorycli*, Thracii, ab Ismaro monte Thraciæ. Mihi non placet; nam antiqui codices *Marii* habent, et hæc Beroë in Sicilia manebat. In Bucolicis Apronianus ait: Maros mons Thraciæ, ubi Maro vinum dedit Ulyssi, et Probus in commentariolo Georgicorum facit mentionem." Vides vera falsis mixta esse. *Tmaros* in finibus Dodonæ Epiri mons erat: Τόμαρος. Τμάρος. conf. Steph. Byz. Interea velim Heinsium docuisse, quomodo inter *Trojanas* mulieres esse potuerit uxor *Dorycli Tmarii*, a *monte Epiri* appellati. At *Ismarii* alicujus *e Thracia* oriundi, cum multa Thracum et Trojanorum memorentur fuisse commercia, uxor interesse facile potuit. Hactenus utique alterum hoc haud dubie verius. Sunt forte, quæ et his reponas. Æneam etiam Dodonam adiisse, a nonnullis fuit traditum. v. Excurs. de Æneæ Errorr.; et ipse poëta noster, qui escensionem ad Buthrotum factam sup. III, 293 sqq. narraverat, sub discessum ab Epiri littore v. 470. 471 inter Heleni munera hospitalia: *Addit equos, additque*

NOTÆ

613 *Secretæ Troades acta*] Nam, ut ait Hortensius, indecorum est honestas matronas publicis in spectaculis esse cum viris. *Acta* littus est, ab ἀκτὴ, qua voce usus est Cicero, de Siculo littore loquens. Verrina v. 81. 'Uxorem tot in acta dies secum habere.'

620 *Beroë, Tmarii, &c.*] Ficta nomina *Beroës* et *Dorycli*. De *Dardanidis*, Æn. I. 289. De *Achaia*, Græcia proprie dicta, vel Peloponnesi parte, Æn. I. 492.

Cui genus, et quondam nomen, natique fuissent;
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
O miseræ, quas non manus, inquit, Achaica bello
Traxerit ad letum patriæ sub mœnibus! o gens
Infelix! cui te exitio Fortuna reservat?
Septima post Trojæ excidium jam vertitur æstas:
Cum freta, cum terras omnes, tot inhospita saxa
Sideraque emensæ ferimur; dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, et volvimur undis.
Hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes:

cui fuerat olim nobilitas, et fama, et soboles. Sic autem immiscet se mediam matribus Trojanarum: O infelices, inquit, quas manus Græcorum non traxere ad mortem, in *bello, sub muris patriæ! o gens infortunata! cui morti reservat te fortuna? Jam septima æstas transiit ab exitio Trojæ; ex quo* tempore *vagamur emensæ tot maria, et omnes terras, tot scopulos inhabitabiles, et sidera: ex quo per vastum mare quærimus Italiam fugientem, et raptamur fluctibus. Hic est regio Erycis fratris*

****

duces. Remigium supplet, socios simul instruit armis; quod infra v. 646 eadem Beroë *Rhœteia* appellata, nil repugnare; esse docte dictum pro *Trojana*. Locus tamen vel sic inter eos referendus, in quibus ratio critica, quatenus in librorum usu versatur, aliam lectionem, aliam rerum ratio et judicii subtilitas defendit. *Ismarium* hominem etiam requirit Beroës auctoritas, quam Troja profecta matrona habere potuit, non ea, quæ in itinere fuit allecta. *Ismarii* etiam defendere video sagacem virum Ouwens Noct. Hag. p. 624. Doryelus nothus Priami filius memoratur Homero Iliad. Λ. 489.—621. *Quoi etiam quondam nati nomenque f.* ed. Ven., male.—622. *Dardanium* aliquot Pier. cum Wall. et Goth. tert. *mœnibus* Goth. pr. *offert* alter Hamb., at v. Burm.—623. *Achaia* tres Heins. cf. ad II, 462.—624. *Traxerat* Sprot. *Trojæ sub* Goth. sec. —625. *exitium* Gud. a m. pr. Witt.—626. *volvitur* Menag. pr.—627. *jam terras* Rottend. tert. *terras* aberat a Voss., et mox erat *saxis*. Sane quidem *saxa* parum commode subjiciuntur, inprimis inter *terras* et *sidera*. Puta tamen poëtam *littora* commemorare voluisse, et quidem barbararum terrarum.—628. *ferimus* nonnulli. Sed vid. Heins. ad III, 268. *tulimus* Rom. et Menag. pr., non improbante Burmanno. Sed alterum ex poëtica consuetudine.—629. *volvimus* Dorvill., fraude librariis solenni.—630. *Hic fr. E. fines* Parrhas.

NOTÆ

626 *Jam vertitur æstas*] Jam præterita est septima, et convertitur vergitque in octavam. Hunc enim esse sensum diximus Æn. I. 760. Et vero tunc ita loquebatur Beroë, non astute, sed vere: ipso quippe ludorum die, ut statuimus supra, 46.

628 *Sidera emensæ*] Per navigationem, quæ astrorum aspectu regitur.

629 *Fugientem*] Quia, quo propius ad eam accedebant, eo videbantur ab ea longius vi tempestatum repelli. De *Eryce*, Æneæ fratre, 24. De *Acesta*, 36. De *Penatibus*, Æn. II. 717. De *Hectore*, Æn. I. 103. De *Xantho*, Troadis fluvio, Æn. I. 477. De *Simoënte*, Troadis item fluvio, Æn. I. 104. De *Cassandra* vate, Priami filia, Æn. II. 246.

Quid prohibet muros jacere, et dare civibus urbem?
O patria, et rapti nequicquam ex hoste Penates,
Nullane jam Trojæ dicentur mœnia? nusquam
Hectoreos amnes, Xanthum et Simoënta, videbo?
Quin agite, et mecum infaustas exurite puppes.
Nam mihi Cassandræ per somnum vatis imago
Ardentes dare visa faces. Hic quærite Trojam;
Hic domus est, inquit, vobis. Jam tempus, agi res;
Nec tantis mora prodigiis. En quatuor aræ
Neptuno. Deus ipse faces animumque ministrat.

Æneæ, et hospes Acestes: quis vetat Æneam fundare muros, et dare urbem civibus? O patria, et Penates frustra erepti ab hostibus! an deinceps nulli vocabuntur muri Trojæ? nullibi aspiciam fluvios Hectoreos, Xanthum et Simoënta? Immo agite, et mecum incendite funestas naves. Nam umbra Cassandræ vatis visa est per somnum præbere mihi faces accensas; aitque, *Hic quærite Trojam, hic est vobis domus: jam tempus urget rem. Nec mora* est adhibenda *tantis præsagiis: ecce quatuor altaria* posita *Neptuno; ille ipse Deus suppeditat* nobis *animos et faces. Hæc dicens,*

—631. *Quis* passim in libris. Sed *quid* e melioribus præferunt Pier. Heins. Adde Romanum. At Medic. *Qui* et *muro;* et a m. sec. *Quis* et *muros.* In Goth. tert. versus imperfectus erat relictus *Quis prohibet muros?*—632. *et* abest a nonnullis. Duo Heins. *O patrii.* Apparet adeo ab initio *O* excidisse, mox diversimode suppletum; et verum esse: *O patria o rapti.* Hoc etiam Macrob. VI Sat. 6 laudat.—633. *ducentur* alter Hamb., quod placet Burmanno. Scilicet si ea communis librorum lectio fuisset, unusque contra *dicentur* exhibuisset, prætulisset ille vicissim hoc. *dicentur* est exquisite dictum pro *erit*, ut Homericum: σὴν τε κεκλῆσθαι ἄκοιτιν. *nunquam* Rom.—634. *H. manes* Rom. et Sprot. a m. sec. *et* abest a Montalb.—635. *infaustas et mecum* tert. Rottend.—636. *per somnum Cass.* Goth. tert. et Lutatius ad Stat. IV Theb. 133. *noctis imago* Montalb.—638. *nobis* tres Burm. *nunc* ante Heins. cum uno Pier. *agit res* Rom. cum aliis Pier. et Statii Schol. *agit rem*, prave. *tempus agi*, est agendæ rei. Alii distinguunt: *Hic domus est, inquit; vobis jam t.* Dorvill. *inquit, ubi tempus agi res.*—640. *ipse sacer* Parrhas. *flammamque ministrat* Ven. a m. sec. et Rom. *animamque m.*, male. *animum* est consi-

NOTÆ

638 *Agi res*] Id est, *tempus agendi rem.* *Agit res* Romanus, ac Mediceus codex, aliique vetusti, apud Pierium; id est, *ipsum tempus, ipsa occasio, rem urget et porro impellit: nam ecce faces, &c.*

639 *Quatuor aræ Neptuno*] A quo constitutæ? Non ab Ænea, qui ad tumulum, et in patris honorem sacra fecerat: tumulus autem et sacrificii locus procul aberant ab ea littoris parte; nec procul a circo; ut patet ex boum sanguine, quo lapsus est Nisus, 333. Ergo, vel a Cloantho: qui, hoc ipso in littore Siculo, immolandum pro navali victoria taurum Diis pelagi voverat 235. vel ab ipsis Trojanis: qui, dum Æneas Anchisæ sacra faceret, mactabant ipsi juvencos, pro sua quisque copia; sive ut Anchisen, sive ut alios etiam Deos colerent, neque enim id a poëta definitur, 100.

Hæc memorans, prima infensum vi corripit ignem,
Sublataque procul dextra connixa coruscat,
Et jacit. Arrectæ mentes, stupefactaque corda
Iliadum. Hic una e multis, quæ maxima natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
Non Beroë vobis, non hæc Rhœteia, matres,
Est Dorycli conjux. Divini signa decoris,
Ardentesque notate oculos; qui spiritus illi,
Qui vultus, vocisve sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui
Ægram, indignantem, tali quod sola careret
Munere, nec meritos Anchisæ inferret honores.

prima per *vim rapit funestum ignem: et erecta dextera nitens procul librat, et conjicit. Arrecti* sunt *animi et attonita corda Trojanarum. Hic una e multis, quæ* erat *annis provectissima,* nomine *Pyrgo, regia nutrix tot filiorum Priami: Non hæc vobis est Beroë, o matres; non uxor Rhœteia Dorycli: animadvertite indicia divinæ pulchritudinis et oculos micantes, quis* sit *illi vigor, quæ facies, aut sonus vocis, aut gressus ambulanti. Egomet ipsa, jamdiu digressa a* Beroë, *reliqui Beroën ægrotantem, et dolentem quod sola immunis esset talis officii, nec exhiberet Anchisæ*

---

lium, inventum hoc. At Pierius de audacia accipit; nec id male.—641. *subito inf.* Dorvill. *infestum* Medic. Pierii cum aliquot Burm. *incensum* Wall. et Witt.—642. *subnixa* pr. Hamb. *connexa* alter a m. sec. *connisa* Goth. sec. —643. *abrectæ, arreptæ* duo Burm.—645. *Pirgo, Phirgo* scribitur. Πυργὼ erat. *nat. maxima nutrix* Goth. tert.—646. *nobis* sex apud Burm. *nobis, nobis Rh.* duo ibidem. *Rhœteia mater* duo alii, vitiose.—648. 649. *Splendentesque* a. Goth. sec. *quis* et *quis* vel *qui* et hic multi codd. et edd., ut passim alibi. v. Burm. *vocisque* etiam multi cum Medic., item *et gressus* aliquot (v. Pier.) Copulativæ sane particulæ, non disjunctivæ, requiruntur. Nondum tamen exploratum satis, an ipsi poëtæ usum variaverint. *ut g.* Goth. pr., et major pars *euntis.*—650. *degressa* tres ap. Burm.—651. *quo* aliquot Pier. *quæ* alii, non ineleganter.—652. *ferret* Exc. Burm., sed *inferre* vocab. proprium.—

NOTÆ

641 *Ignem....coruscat*] Neutrum id vulgo verbum est; apud Virgilium sæpe activum. Æn. x. 651. 'strictumque coruscat Mucronem.' Æn. xii. 431. 'hastamque coruscat.'

645 *Pyrgo*] Fictum nomen a poëta. De Priami quinquaginta filiis, ac duodecim filiabus, Æn. ii. 503.

646 *Rhœteia*] E *Rhœteo*, Troadis promontorio, non procul ab urbe Troja.

647 *Divini signa decoris*] Quatuor ea signa commemorat. i. *Fulgorem vultus et oculorum.* ii. *Spiritum,* id est, halitum odoratum. iii. *Incessum,* aut grandem, aut fluentem. iv. *Sonum vocis,* sane altiorem firmioremque. De tribus primis diximus, Æn. i. 406. 407. 409. De quarto dixit Æneas ad Venerem ibidem, 332. ubi: 'nec vox hominem sonat.'

651 *Indignantem, quod, &c.*] Ægre ferentem, quod per valetudinem sibi non liceret interesse sacris.

Hæc effata.
At matres primo, ancipites, oculisque malignis
Ambiguæ, spectare rates, miserum inter amorem
Præsentis terræ, fatisque vocantia regna:
Cum Dea se paribus per coelum sustulit alis,
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Tum vero attonitæ monstris, actæque furore,
Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem;
Pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
Conjiciunt. Furit immissis Vulcanus habenis
Transtra per et remos et pictas abiete puppes.

digna sacrificia. Hæc locuta est. *Sed matres primo* cœperunt *aspicere naves oculis malevolis, incertæ et dubiæ inter miserum amorem præsentis regionis et regna invitantia* per *fatum*. *Cum Dea* Iris *extulit se per aërem alis æquatis, et* in *discessu signavit magnum arcum inter nubes. Tunc autem stupefactæ prodigiis, et impulsæ furore, vociferantur, et rapiunt ignem* ex *aris intimis: pars nudant aras, injiciuntque frondes et ramos et faces: ignis sævit laxatis habenis, per scamna, et remos, et*

653. *Est effata* Puget. *Hæc est fata* Dorvill., ut codd. ap. Pier. Totum hemistichium exciderat Goth. tert. Potest sane his verbis bene carere contextum.—654. *primum* Goth. sec. *malignæ* Rom.—655. *Ambiguas* Wall. *Ambiguæ* Witt.—656. *terras* Rom. cum aliis Pier. *factisque* alter Hamb. *vacantia* Zulich. a m. sec.—657. *Tum* Leid. et ed. Ven. cum Medic. Pierii et Erf. —659. *monstrisque* Parrhas.—660. *locis* alter Hamb. *socios* aberrat Goth. pr. —661. *frondesque* Hamb. pr.—662. *invisis* sec. Moret.—663. *pictas abiete*

NOTÆ

660 *Rapiuntque focis penetralibus ignem, &c.*] Dionysius Halicarn. postquam de Ægesto sive Acesta, et Helymo, jam in Sicilia considentibus, locutus est: ita de hoc navium incendio disserit, l. I. Ἐντυχὼν δὲ εἰρημένοις Αἰνείας ἀνδράσι, &c. 'In hos autem viros postquam incidit Æneas, complectitur eos comiter, et condit in eorum gratiam urbes Ægestam et Erycem, et exercitus sui partem in iis relinquit: quantum ego conjicio, sua sponte, ut labore et marinis jactationibus fessi loco tuto quiescerent; ut vero aliqui scribunt, detrimentum classis illic passus ab incendio, quod aliquot fœminæ tædio navigationis excitaverant; et necessitate coactus turbam relinquere, quam post absumtas naves reliquæ capere non poterant.' Plutarchus in Romulo, refert ex aliquorum sententia incensas a mulieribus naves Trojanorum fuisse in ipsis Tybridis faucibus, *Romæ* cujusdam Trojanæ suasu, a qua deinde *Roma* nomen habuerit. Strabo l. VI. id Crotone accidisse narrat, et sic deinde rem definit: Καὶ τὸ τῶν Τρωάδων δὲ τόλμημα περιφέρεται πολλαχοῦ, &c. 'Et Trojanarum quidem facinus multis ascribitur locis, videturque incredibile, cum tamen fieri potuerit.'

661 *Spoliant aras*] Frondibus, verbenis, tæniis, quibus ornatæ erant et aræ et statuæ. Æn. IV. 457.

662 *Vulcanus habenis*] De *Vulcano*, pro igne, Ge. I. 295. *Habenis*] Translatio ab aurigis, qui habenas ad incitatissimum cursum laxiores equis permittunt. De *transtris*, supra, 119.

Nuntius Anchisæ ad tumulum cuneosque theatri
Incensas perfert naves Eumelus; et ipsi
Respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
Primus et Ascanius, cursus ut lætus equestres
Ducebat, sic acer equo turbata petivit
Castra; nec exanimes possunt retinere magistri.
Quis furor iste novus? quo nunc, quo tenditis, inquit,
Heu miseræ cives? non hostem, inimicaque castra
Argivum; vestras spes uritis. En, ego vester
Ascanius: galeam ante pedes projecit inanem,
Qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
Accelerat simul Æneas, simul agmina Teucrum.
Ast illæ diversa metu per littora passim
Diffugiunt; sylvasque, et sicubi concava furtim
Saxa, petunt. Piget incepti, lucisque; suosque

puppes pictas ex *abiete* structas. *Eumelus nuntius defert ad sepulcrum Anchisæ et sedes theatri naves esse combustas: et ipsi* spectatores *vident nigrantes favillas volare in fumo. Et primus Ascanius, quemadmodum lætus regebat decursionem equestrem, eo modo cucurrit* ad *castra tumultuantia, festinus* in *equo: et magistri stupefacti non possunt* eum *retinere; aitque: Quis est iste novus furor? o miseræ cives! quo jam, quo tenditis? non incenditis hostes, et hostilia castra Græcorum;* sed *spes vestras. Ecce ego* sum *vester Ascanius. Abjecit ad pedes vacuam cassidem, qua opertus* in *ludo ediderat imaginem pugnæ. Accurrit simul Æneas, simul multitudo Trojanorum. Sed illæ* præ *timore fugiunt quacumque in remota littora, et clam quærunt sylvas, ac rupes cavernosas, si alicubi* sunt: *pænitet* eas *facinoris*

---

puppes varie tentabat Jo. Schrader. *factas. textas.* et *aggere.*—664. *cumulum* alter Hamb.—666. *Perspiciunt* Goth. alt. *in nubem* Bigot. a m. sec., ex interpretatione. Forte *in* elegantius absit; sed in talibus nihil novandum: quandoquidem vix certam aliquam rationem tenes.—669. *exanimis* Medic. a m. pr. mutatum rubro in—*es.*—671. *O m.* Ven. *Huc m.* Goth. pr. *miseri* Wall. —672. *spes vestras* Rottend. sec. *at v. spes* Goth. sec.—674. *inductus* duo Burm. cum Goth. tert. *gerebat* Witt. *ciebant* Macrob. VI, 1.—675. *Accelerant* Montalb. et a m. pr. Gud. *Accidit s.* Franc. pro *Accedit*. Mox *agmine* Medic. a m. pr.—677. *Defugiunt* Sprot. *sicubi concava surgunt* Witt., non infelici errore.—678. *pudet* Sprot., ex interpretamento.—679. *Multatæ* Rom.

NOTÆ

De *abiete, sapin,* Ge. II. 68. De *cuneis theatri,* supra, 288.

665 *Eumelus*] Effœtus aliquis senex, qui apud naves cum mulieribus steterat.

669 *Magistri*] Vel alii duces duo, *Priamus* et *Atys*, qui sic appellantur, v. 562. Vel custos Ascanii Epytides, aliorumque juvenum custodes. De *Argivis* et *Argis* urbe Peloponnesi, Æn. I. 288.

673 *Galeam*... *inanem*] Jam *vacuam* quippe extractam e capite. Alii explicant *spoliatam corona*, quæ prius superposita galeæ, jam impetu deciderat. De *Teucris*, Æn. I. 239.

Mutatæ agnoscunt, excussaque pectore Juno est.
Sed non idcirco flammæ atque incendia vires
Indomitas posuere: udo sub robore vivit
Stuppa vomens tardum fumum, lentusque carinas
Est vapor, et toto descendit corpore pestis;
Nec vires heroum infusaque flumina prosunt.
Tum pius Æneas humeris abscindere vestem,
Auxilioque vocare Deos, et tendere palmas:

et vitæ: et revocatæ a furore *agnoscunt suos* cives: *et Juno expulsa est ex animo. Tamen flammæ et incendia non amiserunt propterea vim* suam: *stuppa emittens pigrum fumum alitur sub ligno humido, et spissus ignis absumit trabes, et pernicies funditur* per *totam molem: et labor virorum injectæque undæ non proficiunt. Tunc pius Æneas* cœpit *lacerare vestem* ab *humeris, et invocare Deos* in *auxilium, et ex-*

Agnoscunt mutatæ Sprot. *est* abest a tribus Burm. et Goth. tert.—680. *flammam* a m. pr. Medic. et Gud. *impendia* Rom.—681. *udo sub pectore* aliquot Pier. et sic pr. Hamb. *sub cortice* Parrhas. *duro sub robore* vulgg. ap. Macrob. VI, 6, sed et ibi Thuan. vet. *udo*.—682. *Stuppa* Medic. aliique vetustiores scribunt; et est *στύππη*. *movens* Hugen. *lentasque c.* duo Burm. male. *lentusque carinis* Hamb. pr.—685. *Tum pater* Sprot. *humerisque* pr. Hamb. *excindere* Medic. *abscidere* Menag. pr. Voss. pr. et Franc. (adde Romanum), ex perpetua variatione. conf. Heins. h. l. et v. sup. IV, 425. 590. Ge. II, 23.

NOTÆ

681 *Udo sub robore*] Duro quovis ligno; aliquando certa specie arboris, e querceo genere. Ge. I. 162.

682 *Stuppa*] Linum vile, cortici proxime adhærens, obturandis ac stipandis rimis ac foraminibus comparatum. Græce *στύππη*, a *στύφω astringo*.

Tardum fumum, lentusque, &c.] Quia uda et vicina undis materia non facile in flammam emicabat.

683 *Vapor*] Proprie est, halitus ac flatus, qui fumi instar expiratur: hic pro igne sumitur, juxta Lucretium l. II. 149. 'At vapor is quem Sol mittit, lumenque serenum.' *Carinæ*, trabes sunt imæ in *navibus*.

Corpore pestis] *Corpus*, hic pro navium mole: *pestis*, pro igne usurpatur, et sæpe pro noxia quacumque re; ut apud Livium l. XLIV. pro cæde: 'in aliam fœdiorem pestem incidebant: elephantes enim ab rectoribus in littus acti exeuntes obterebant.' Plinius l. II. 48. pro tempestate: 'Præcipua navigantium pestis,' &c.

685 *Abscindere vestem, &c.*] Maximum hoc signum doloris fuit: usitatissimum apud Hebræos, ut patet ex sacris literis. Sed et apud Ægyptios, ex Herodoto l. II. quos mortuos prosecutæ mulieres vagæ per urbem percutiebant se nudatis mamillis. Apud Trojanos, ex Seneca in Troad. v. 101. ubi Hecuba: 'Cadat ex humeris vestis apertis; jam nuda vocant pectora dextras.' Apud Græcos, ex Herodoto l. VIII. re male gesta a Mardonio. Apud Romanos, ex Suetonio in Nerone. c. 42. qui 'postquam Galbam et Hispanias descivisse cognovit ..... veste discissa, capite converberato, actum de se pronuntiavit.' Causa autem hujus moris hæc erat, ut pectus pateret ad planctum, cujus etiam frequens apud veteres usus.

Jupiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Trojanos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos, da flammam evadere classi
Nunc, Pater, et tenues Teucrum res eripe leto.
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra.
Vix hæc ediderat, cum effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit, tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum et campi; ruit æthere toto
Turbidus imber aqua densisque nigerrimus Austris;
Implenturque super puppes; semiusta madescunt
Robora: restinctus donec vapor omnis, et omnes,
Quatuor amissis, servatæ a peste carinæ.

tollere palmas manuum: *Jupiter omnipotens*, ait, *si nondum odisti Trojanos omnes ad unum, si vetus misericordia* tua *spectat casus humanos: concede nunc classi evitare incendium, o pater, et serva ab exitio res angustas Trojanorum: vel, si mereor, tu trade me morti inimico fulmine, et hic opprime* me *tua manu, quod* solum *restat. Vix dixerat ea: cum immissis pluviis tempestas furit præter consuetudinem, et alta loca terrarum et campi quatiuntur fulmine: imber sonans aquis et densatus a nigris Austris cadit ex toto aëre: et naves desuper implentur, ligna semiusta humescunt: donec ignis totus extinctus* est; *et ceteræ naves receptæ* sunt *ab igne, quatuor* tan-

---

—689. *classes* Zulich. et codd. aliquot Pier. *classis* alii duo Burm. cum Goth. tert. *classem* Wall. a m. sec. vid. ad lib. VI, 67, et hæc recte: sed et vulgatum bene.—690. *Jam p.* Parrhas. *Teucrum tenues* Wall. *tenuis nunc res Teucrum* Ven.—692. *Si merui* Rottend. sec. *dimitte* multi, vitiose. *tuaque h. o. d.* deerat hemistichium sec. Hamb. a m. pr. *tua meque obrue dextra* Ratisl. ne subjectum *me* desit; numeris tamen paulo impeditis.—693. *e. nubibus* Goth. sec.—694. *tremescunt* fere omnes codd., ut alibi. v. ad III, 648. *fremescunt* Hugen.—695. Mediceus (a m. pr.) cum aliis, etiam binis Goth. et Erf., distinguunt et legunt: *Ardua terrarum, et campis* (Hugen. *et campo) ruit*. Male et jejune. Saltem, si sic distinguas, legendum: *et campi ruit æquore toto Turbidus imber*. In Goth. alt. *aëre*.—696. *T. imber aquis* Hamb. alter. *aquam* Reg., ita erit: *ruit aquam*, ut *ruit* active capiatur. cf. inf. ad VIII, 63, et hoc Masvic. exhibuit, observante Burm., qui codd. auctoritati obtemperare maluit, qui *aqua* magno consensu habent. Ita quoque *aqua* et *Austris* numerum suaviorem efficiunt, quam si *aquam* vel *aquis* esset. In Witt. distinctum erat: *terrarum, et campi ruit—imber, aqua densisque n. A.*—697. *Impleturque* Wall. *Implevitque* duo Burm. *semiusta* Heins. et hic prætulit; et sic Medic. aliique.

NOTÆ

695 *Ardua terrarum*] Montes, spatia terrarum altissima. Vulgaris est ea locutio atque elegans: ut Æn. II. 332. 'angusta viarum.' Ib. 725. 'opaca locorum.' De *Austris*, ventis meridionalibus, Ecl. II. 58. De *roboribus*, supra 661.

At pater Æneas, casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentes, nunc illuc pectore curas
Mutabat versans: Siculisne resideret arvis,
Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
Quem docuit, multaque insignem reddidit arte,
Hæc responsa dabat, vel quæ portenderet ira
Magna Deum, vel quæ fatorum posceret ordo.
Isque his Æneam solatus vocibus infit:
Nate Dea, quo fata trahunt retrahuntque, sequamur.
Quicquid erit; superanda omnis fortuna ferendo est.
Est tibi Dardanius divinæ stirpis Acestes:
Hunc cape consiliis socium, et conjunge volentem;

tum abeuntis. *Sed pater Æneas, perculsus* hac *tristi calamitate, agitabat animo magnas curas, nunc huc, nunc illuc: deliberans, an remaneret* in *agris Siculis immemor fatorum, an peteret regiones Italas. Tunc senex Nautes, quem Tritonia Pallas unice instituit, et effecit clarum multis vaticiniis; edebat hæc responsa,* dicebatque, *vel quid magna ira Deorum minaretur, vel quid exigeret series fatorum. Atque ille solatus Æneam loquitur his verbis: Fili Veneris, eamus quo fata vocant et revocent. Quicquid accidet, omnis fortuna vincenda est tolerando. Est tibi Trojanus Acestes e divina origine: accipe illum et volentem adhibe socium ad consilia.*

vid. sup. ad III, 578.—700. *Et* Medic. et Reg.—702. *Motabat* duo Burm. hic ut alibi. v. III, 581. *jactans* tert. Rottend. *dubius* codex Pierian. propius ad vulgarem rationem. *versus* Goth. tert. *Siculis resideret in arvis* ed. Ven. Ceterum distinctionem inter *Mutabat, versans* sustuli, ne ad orationem pedestrem res rediret. *Mutabat versans* est pleniore ore pro *versabat*.—703. *Italisne* Reg. *Italasve* Sprot. Sed *Italasne* pro *an I.* studiose dixit; ut I, 312 *hominesne feræne*. *capesceret* aliquot ap. Burm. *posceret* Ven.—704. *Cum* aliquot et hic ap. Heins. *Nautis* Gud. *vates* Goth. tert.—706. *Hæc r. dabat*. Salebrosa oratio, sequente inprimis *Isque his A*. Malim: *Hic* (Nautes) *responsa dabat*, dare solebat, super iis, *quæ vel—vel*. *Isque*—ut jungatur: *Tum senior Nautes infit*: sed interjecta alia ratione, *Isque*, Is inquam, subjectum est. Ita facile careas interpretum argutiis. Et est *hic* in qu. Moret. Emendationem nostram in contextum recepit Brunck. *pertenderet* Sprot. *prætenderet* alter Hamb. *portenderat* Erf.—708. *Atque his* video in vulgg. *Hisque is* Bigot. *Jamque his* pr. Hamb. *Hisque Ænean* Wall. *inquit* duo Burm. Totus versus deerat Hugen. a m. pr.—710. *ferenda est* Wall. *est* deest duobus Burm. et binis Goth. Sed talia notare infinita res est.—711. *Est mihi* Goth. tert.—712. *consilii socium* pars codd. Pier. et Burmann. Doctius tamen dictum

NOTÆ

704 *Nautes, unum Tritonia, &c.*] *Nautes*, caput *Nautiæ* familiæ Romanæ, cujus in custodia Palladium Romæ per successionem fuit: ut habet Dionysius Halicarn. l. VI. Et causam diximus, Æn. II. 166. De *Pallade*, Æn. I. 48. et II. 31. De *Tritonia*, ejus cognomine, Æn. II. 171. De *ordine fatorum*, Æn. I. 243. De *Acesta rege, Dardaniæ stirpis*, supra, 36.

Huic trade, amissis superant qui navibus, et quos
Pertæsum magni incepti rerumque tuarum est;
Longævosque senes, ac fessas æquore matres,
Et quicquid tecum invalidum metuensque pericli est,
Delige; et his habeant terris, sine, mœnia fessi:
Urbem appellabunt permisso nomine Acestam.
  Talibus incensus dictis senioris amici.
Tum vero in curas animum diducitur omnes:
Et Nox atra polum bigis subvecta tenebat.
Visa dehinc cœlo facies delapsa parentis

Da illi eos, *qui superflui sunt amissis navibus, et quos tædet magni consilii et rerum tuarum; et elige senes grandævos, et matres lassas navigatione, et quodcunque tecum est infirmum et timens pericula: et permitte* ut illi *fatigati habeant urbem* in *hac regione. Vocabunt urbem* illam *Acestam, concesso* ab Acesta *nomine.* Æneas *commotus* est *talibus verbis amici senis: deinde vero distractus est animo in omnes curas. Et nox nigra occupabat cœlum invecta duobus equis: deinde species Anchisæ*

---

socius consiliis videtur. *consiliis comitem* Oudart.—714. *est* abest a multis. v. Burm.—716. *est* abest et hic a tribus.—717. *Dilige* scribitur in multis etiam hic. *Delege* Wall. *et* deest Ven. *et his t. habeant* sec. Rottend. *fessis* pr. Hamb.—718. *adpellabant* Gud. a m. pr. cum binis Goth. *promisso nomine* Rom. cum plerisque Pier., sed paucis ex Heinsianis. *præmisso* tert. Rottend. Sed *permisso* Medic. cum ceteris, quatenus permissum Acestæ, de suo nomine appellare novam urbem; etsi a Trojanis, qui cum Ænea venerant, habitatam, adeoque ab Ænea conditam; qui invidendus olim in coloniis deducendis habebatur honos. Mox *Acesten* nonnulli vel ut Rom. *Acestem*, minus bene. *Acesta*, unde Segesta facta, ut sup. v. 52 *Mycena* occurrebat.—719. *accensus* aliquot Pier. et duo Heins. *incensis* Menag. *senioris Aceste* Parrhas. Nullus codex subjicit in fine *est*. Parum vero expolita junctura amborum versuum, qui se excipiunt.—720. *animum d.* græca ratione post Ge. Fabricium restituit Heins. ex suorum codd. parte, et Probo Grammat. Vulgo *animus*. Rom. Medic. cum vetustioribus aliis it. Erf. *animo*. Porro idem Rom. cum plerisque Pier. Heins. et Burm. *deducitur*, quod hic ferri possit; sed alterum τὸ: διάνδιχα μερμήριξε melius repræsentat. *animum d. omnem* Hamburg. alter pro var. lect., quod Heinsio arridet, non mihi.—721. *advecta* alter Hamb. a m. pr. Male. cf. Burm.—722. *facies cœlo* duo Burmann. et Rom. cum uno

NOTÆ

718 *Acestam*] De hac urbe, infra 755.

721 *Bigis*] Ut Soli *quadrigæ*, sic Nocti et Lunæ *bigæ* a poëtis trahendo currui assignantur: et quidem ab Ovidio *equi*, ab Ausonio *juvencæ*, ab aliis *muli*; quia sicut muli non suo, sed equi genere procreantur; ita Luna, non suo, sed Solis lucet lumine. Tibullus tamen l. III. 4. 17. attribuit Nocti *quadrigas*. Color autem illis *niger* vulgo datur; a Claudiano *cæruleus*, qui sæpe sumitur pro nigro; ab Ovidio *niveus*, quia illic de Luna agitur.

722 *Cœlo facies delapsa parentis, &c.*] E cœlo labitur, quo ejus *Manes Acheronte remissos*, et inter Divos admissos putari vidimus, 99. Tamen mox conveniri vult apud Inferos, 733.

Anchisæ subito tales effundere voces:
Nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
Care magis; nate, Iliacis exercite fatis;
Imperio Jovis huc venio: qui classibus ignem
Depulit, et cœlo tandem miseratus ab alto est.
Consiliis pare, quæ nunc pulcherrima Nautes
Dat senior: lectos juvenes, fortissima corda,
Defer in Italiam. Gens dura atque aspera cultu
Debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
Infernas accede domos, et Averna per alta
Congressus pete, nate, meos. Non me impia namque
Tartara habent, tristes umbræ; sed amœna piorum

patris delapsa e cœlo visa est ipsi *repente proferre talia verba: O fili, mihi magis care* quam *vita, quando vita inerat mihi; fili, agitate casibus Trojanis: venio huc jussu Jovis, qui avertit incendium a navibus* tuis, *ac denique misertus est* tui *ex alto cœlo. Obtempera consiliis, quæ senex Nautes præbet tibi prudentissima; transporta in Italiam electos juvenes, generosissimos animos: gens fortis et aspera moribus vincenda est tibi in Latio. Tamen prius veni* ad *domos inferas, et per Avernum profundum quære mea colloquia, o fili. Non enim sceleratus Tartarus et mœsta*

Goth. et Erf.—723. *A. et subito* Parrhas. *voces e. tales* aliquot Pier.—724. *quondam vita* alter Goth. *vitæ* Rom.—726. *hic* Mentel. pr. *veni* pr. Rottend. —727. *tandem cœlo* aliquot Pier. et pr. Hamb.—728. *nunc quæ* et mox *p. Nantes* alter Hamb. *vates* Montalb., quod ferri possit; sed idem librarii lapsus supra notatus v. 704.—729. *lætos j.* Gud. a m. pr. cum binis aliis, perpetuo lapsu. *Dat s. lectis juvenum* Wall.—730. *Difer* Franc. *horrida cultu* Parrhas.—731. *est* abest a Ven. et Goth. sec. *Dictis* Dorvill. *tamen antea Ditis* alter Hamb.—732. *accende* Medic. a m. pr.—733. *Amplexus* plerique Pier. et duo Heins. *Complexus* un. Goth. sex Heins. unus Burm. Duo alii *Complessus*.—734. *tristes umbræ* bene Heins. cum antiquissimis Pier. et suis. In Medic. a m. sec. *ve* insertum; et sic plures: *tristesve*. Ita *umbræ* de locorum inferorum altera parte cum Spencio accipienda esset. Vulgg. *tristes-*

NOTÆ

Scilicet putabant veteres quatuor inesse homini, de quibus Æn. IV. 385. præcipue *Animam*; et *Simulacrum*, sive *Idolum*, sive *Manes*: *Animam*, heroum præsertim in cœlum abire; *Simulacrum* eorundem manere apud Inferos. Sic apud Homerum Odyss. XI. 600. Ulysses, in illa sua mortuorum ex Inferis evocatione, ait: Τὸν δὲ μετ' εἰσενόησα βίην Ἡρακληείην, εἴδωλον· αὐτὸς δὲ, &c. 'Post hunc vero vidi vim Herculeam, idolum: ipse vero apud immortales Deos oblectatur in conviviis.' De *Ilio*, Æn. I. 5. De *fatis*, Æn. I. 243. De *Italia*, Æn. I. 534. De *Latio*, Æn. I. 10. De *Dite*, Plutone, Ge. IV. 467. De *Avernis*, pro Inferis, Æn. VI. 237. De *Tartaro*, infimo Inferorum loco, Ge. I. 36. De *Elysio*, beatorum apud Inferos sede, Æn. VI. 638. De *Sibylla*, Æn. VI. 10. De *sacrificio Sibyllæ*, Æn. VI. 243. De *genere Æneæ*, seu posteris, Æn. VI. 756.

Concilia Elysiumque colo. Huc casta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
Tum genus omne tuum, et, quæ dentur mœnia, disces.
Jamque vale. Torquet medios Nox humida cursus;
Et me sævus equis Oriens afflavit anhelis.
Dixerat: et tenues fugit, ceu fumus, in auras.
Æneas, Quo deinde ruis? quo proripis? inquit,
Quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?
Hæc memorans cinerem et sopitos suscitat ignes;

umbræ tenent me, sed habito Elysium, et lætos cœtus bonorum. Casta Sibylla huc ducet te multo sanguine nigrarum victimarum. Tunc disces omnes posteros tuos, et urbes quæ concedentur. Nunc autem vale: nox humida peragit medium cursum, et Sol *oriens crudelis me attingit equis anhelantibus.* Sic *locutus erat, et evanuit veluti fumus in levem aërem. Æneas deinde ait: Quo curris? quo te subtrahis? quem fugis, aut quis te cohibet ab amplexu nostro? Hæc dicens, succendit ignem*

---

que. sed am. colorum pr. Hamb. a m. sec., an *locorum* voluit?—736. *Nigrantum* ed. Junt. *pecudum cum* Ven.—737. *Tu g.* Goth. tert.—738. *currus* Serv. ad Æn. I, 108.—740. *tenuis* dubitat Burm., utrum ad *fumus* an ad *auras* referendum sit. Melius, *auras tenues* accipere, tanquam magis poëticum. Sic Ge. IV, 499, ubi res liquida.—741. Ordo est, ait Serv.: *Æneas deinde, quo ruis?* cf. I, 199. III, 609. IV, 561.—742. *Quo* Parrhas. *Quid* multi Pier. et Burm. *te a nostris* duo Burm. et ed. Ven. *aut quisnam mihi te c.* Parrhas. *c. aufert* Bigot.—743. *cineres* tres Burm. *excitat* Ven.—745. *supplex plena*

NOTÆ

738 *Torquet medios, &c.*] Tria sunt hic notanda. I. Æstas, sive solstitium imminens, hic significatur: cum scilicet nox est brevissima, primumque diluculum mediæ nocti fere conjunctum: ait enim *medios torquet nox cursus;* et *oriens me equis afflavit,* id est *Sol oriens.* Quæ ratio temporis cum iis quæ diximus 46. apprime convenit. Et vero confectis ludis, verisimile est Æneam consilii ambiguum dies non paucos in deliberando posuisse: cum hoc ipsi insomnium contigit. II. Umbræ noctu tantum solent apparere, diemque fugiunt. Propert. l. IV. 7. 89.

'Nocte vagæ ferimur, nox clausas liberat umbras:
Errat et objecta Cerberus ipse sera.
Luce jubent leges Lethæa ad stagna reverti:
Nos vehimur, vectum nauta recenset onus.'

Alii hoc tribuunt *Umbris,* quæ circa tumulos manebant; cum *Manes* sive *Idola* apud Inferos clausa essent. Licet autem hæc Anchisæ species e cœlo, non ex Inferis, apparere hic dicatur: eandem tamen ipsi tribuit lucis ac diei formidinem. III. Somnia tantum ea putantur vera, quæ ad extremam noctem obveniunt: falsa, quæ sub primam noctem. Causam affert Plinius l. X. 75. 'A vino et a cibis proxima, atque in redormitione, vana esse visa prope convenit.' Quare verum hoc insomnium Æneas existimavit.

Pergameumque Larem, et canæ penetralia Vestæ,
Farre pio et plena supplex veneratur acerra.
Extemplo socios primumque arcessit Acesten,
Et Jovis imperium et cari præcepta parentis
Edocet, et quæ nunc animo sententia constet.
Haud mora consiliis, nec jussa recusat Acestes.
Transcribunt urbi matres, populumque volentem
Deponunt, animos nil magnæ laudis egentes.
Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt
Robora navigiis; aptant remosque rudentesque;
Exigui numero, sed bello vivida virtus.

in cinere sepultum: colitque supplex pio frumento et thuribulo pleno Lares Trojanos et sacraria albæ Vestæ. Statim advocat socios, ac primo Acesten: declaratque mandatum Jovis, et jussa dilecti patris, et quod jam consilium hæreat menti. Nulla est *mora in* hoc *consilio: et Acestes non recusat mandata. Addicunt matres urbi, et relinquunt plebem volentem, animos non cupidos magnæ gloriæ. Alii reficiunt scamna, et reparant* in *navibus ligna semiusta flammis: accommodant remos et funes: pauci* quidem sunt *numero, sed virtus ardens bello. Interim Æneas de-*

Wall.—746. *accersit* male edd. ante Heins. *accessit* ed. D. Heins. cum binis Goth.—747. *clari* Bigot.—748. *s. surgat* pr. Moret., ut IX, 191. I, 586., sed v. Heins. sup. ad v. 486, ubi poëtam in his variandæ orationis studiosum fuisse docet. Alibi est: *quæ sit sententia menti. Sedet sententia* VII, 611. IX, 220. XI, 551.—749. *Nec m. cons. n. jura* Wall.—751. *nec magnæ* Dorvill. *agentes* Parrhas. probante Heumanno; atqui hoc vulgare satis esset. Neque *laus* h. l. virtus est; sed gloria ex magna virtute et rebus gestis. cf. Burm. τὸ κῦδος.—752. *I. t. vocant* Goth. pr. *ambessa* multi Pier. *ambusta* Rottend. tert. ex gloss. *que* abest in Voss. alt. et Wall.—753. *Robora remigiis* Sprot. Distinctionem post *navigiis* probat Servius. Alii Codd. haud dubie melius cum Heinsio: *Robora: navigiis aptant r.* Nam *reponere* est instaurare. *que* in fine abest a binis et a duob. Goth.—754. *numeri* pr. Moret. a m. pr.—

NOTÆ

744 *Pergameumque Larem, &c.*] *Penates, Lares, Vestam,* id est inextinctum ignem, secum in Italiam advexisse Æneam diximus, Æn. II. 293. ubi de *Vesta:* et Æn. II. 717. De cultu *Larium* diximus Æn. III. 177. Colebantur autem injectis in ignem floribus, vino, thure, libis, sive placentis e purissimo frumento, quod *far* appellatur; mola item salsa, de qua Æn. II. 133. Unde hic ait *farre pio,* id est, placenta et libo; et *acerra,* arcula thuris sive thuribulo. Supersunt hic tria notanda. I. Per *sopitos ignes,* non intelligi ignes extinctos, hoc enim nefas erat; sed lentius emicantes. II. Vestam dici *canam.* Vel quasi antiquam, ut dicta est, Æn. I. 296. *cana Fides.* Vel quia Vestales deinde virgines albo amictu indutæ sunt. III. Æneam, post Anchisæ discessum, sacra fecisse *Laribus:* quia putabant veteres, nihil aliud *Lares* esse, quam animas parentum, ut ostendimus, Æn. II. 717. De *transtris,* supra 119. De *rudentibus,* infra

Interea Æneas urbem designat aratro,
Sortitusque domos, hoc Ilium, et hæc loca Trojam
Esse jubet. Gaudet regno Trojanus Acestes,
Indicitque forum, et patribus dat jura vocatis.

scribit spatium *urbis aratro, et distribuit domos* per sortem: *imperat hoc* spatium *dici Ilium; et hæc loca*, loca *Trojæ*. *Acestes Trojanus lætatur* nova *ditione*. *Assignat forum, et ponit leges senibus convocatis. Tunc templum propinquum side-*

---

756. *Sortitur* alii. *hoc* exciderat Dorvill. et Parrhas. *hic Ilio et* Franc. *hoc Ilion, hæc*, quod ferri possit, vel *hoc Ilium, hæc* alii, etiam ap. Pier. *Trojam*

NOTÆ

824. De voce *ambesa*, Æn. III. 257.

755 *Urbem, &c.*] De hac tria dicenda, *nomen, situs, conditor*. I. Vocatur a Stephano *Egesta*, a Dionysio Halicarnasseo *Ægesta*, a Cicerone et Romanis vulgo *Segesta*, a Plinio cives ejus *Acestæi*, quod convenit cum Virgilio, qui *Acestam* vocat: nunc teste Fazello *Barbera*. Varietatem nominum induxit multiplex regis hujus appellatio, quem Virgilius *Acesten* vocat, supra 36. II. Situs ejus est in parte occidentali Siciliæ: sinum versus et emporium, cui nomen *Castel à mare*, et septentrionem respicit: urbs ipsa *Segesta*, non in littore, sed ab hoc emporio milliaria circiter quinque in terras recedit ad meridiem: ager calidis et sulfureis fontibus passim scatet. III. Hujus conditor dicitur a quibusdam apud Strab. l. VI. Philoctetes, qui ex agro Italiæ Crotoniensi Trojanum Ægestum eo consilio in Siciliam miserat. Apud Lycophronem et ejus interpretem Tzetzem, Ægestæ atque Helymo tribuitur, supra 73. Apud Virgilium, Pompeium Festum, Dionysium, Ciceronem, Æneæ assignatur. Ita Cicero Verrina IV. 72. 'Segesta est oppidum pervetus in Sicilia, quod ab Ænea, fugiente a Troja atque in hæc loca veniente, conditum esse demonstrant.' Dionysii Halicarn. verba jam retulimus, 660. De Romano more circumducendi *aratri*, ad circuitum urbis designandum, Æn. I. 452. in voce, *porta*.

756 *Hoc Ilium, et hæc loca Trojam*] *Ilii* mentionem in Sicilia nusquam reperi: quare hic, *Ilium* sumi puto pro *arce*, aut urbe ipsa Segestana, quæ ad similitudinem Ilii sive Trojæ condita sit: quemadmodum ex arce Trojana *Pergamo*, edita loca omnia deinde *Pergama* vocata esse diximus Æn. I. 470. *Loca Trojam*] *Scamandrum* sive *Xanthum*, et *Simoënta*, Troadis fluvios, de quibus Æn. I. 104. 477. quorum nomina duobus circa Segestam in Sicilia fluviis ab Ænea fuisse imposita testantur quidam apud Strabonem, l. XIII. Et *Scamandri* quidem mentio est apud Diodorum l. XX. quem Cluverius ait nunc appellari nomine *S. Bartholomæi*, vel *Freddo*. Addit idem *Simoënta* ad orientem ipsius nasci, et cum eo post paulo misceri: nec ejus vulgare nomen assignat.

758 *Indicitque forum, &c.*] *Forum*, locus erat, ubi jus diceretur. *Incidit*, tempus proprie notat, quo jus in foro dicendum esset. *Dat jura*, jus illud legesque aperit, ex quibus urbem recturi essent *patres*, id est seniores: et sic Romæ *senatores* deinde vocati sunt. Notandum autem civitatem tribus præcipue contineri, muris, le-

Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliæ, tumuloque sacerdos
Ac lucus late sacer additur Anchiseo.
Jamque dies epulata novem gens omnis, et aris

ribus ponitur Veneri Cypriæ in cacumine Erycis montis: *et sacerdos ac sylva late sacra attribuitur sepulcro Anchisæ. Et jam omnis populus epulatus fuerat* per

Heins. ex melioribus, elegantius, quam vulgo alii: *Trojæ.*—759. *Tum* vindicavit Pier. *vicino* Wall. *Erycina* Menag. pr. *in littore* Comment. Cruqu. ad Horat. I Od. 2.—760. *Fundantur* Dorvill. *Iliadæ* Parrhas.—761. *Ac* ab Heinsio revocatum e codd., alii *Et*, tres *At*. Parrhas. *late lucus s.* Cum Brunckio revocavi *Anchiseo*: est Ἀγχίσειον. Male in recentioribus etiam

NOTÆ

gibus, religione: quibus ex æquo ab Ænea provisum est.

759 *Erycino in vertice*] De situ *Erycis*, nunc *S. Juliani*, montis post Ætnam in Sicilia maximi, diximus Æn. III. 707. In hujus declivi, paulo infra verticem, urbs fuit ejusdem nominis. Hanc fundatam, et utrique nomen inditum volunt ab ipso Eryce, Diodorus l. IV. et Apollodorus l. II. A sepulcro Erycis ibidem constituto nomen petit Hyginus, c. 270. Ab Ænea cum Segesta urbe conditam esse censent Dionysius l. I. et Tzetzes in Lycophronem. De *Eryce*, supra 24.

Sedes Fundatur Veneri Idaliæ] In summo montis Erycis vertice planities fuit, ubi templum Veneris Erycinæ diu celebratum; et juxta Tacitum a Tiberio, juxta Suetonium a Claudio, deinde instauratum. Primus ejus conditor Æneas dicitur a Pomponio Mela, ab Hygino, a Dionysio, qui Venerem illam ipsam non *Erycinam*, sed *Æneiam* vocatam addit. Ab his ita dissentit Diodorus l. IV. ut non solum Erycem urbem, sed et Erycinæ Veneris ædem, ab *Eryce* fundatam putet; ab Ænea donis duntaxat ornatam. Æneæ tamen opus vulgo id habitum esse innuit Tacitus, Annal. l. IV. *Idaliam* vocat Venerem Virgilius, non quod hoc ibi nomine insignita fuerit; sed quomodo Delium Apollinem appellat *Thymbræum*, ut notavimus, Æn. III. 85. et Æn. IV. 345. *Idalium*, sive *Idalia*, oppidum et nemus est insulæ Cypri, in Mediterranei Maris maxime orientali sinu, quæ tota Veneri dicata fuit.

760 *Sacerdos Ac lucus, &c.*] Quippe promiserat se, condita urbe, sacra in perpetuum Anchisæ patri fundaturum, 60. Itaque sacerdotem ei, et sacram sylvam dedicat. *Anchiseo*] Pro *Anchiseio*: ut Æn. IV. 552. *Cineri Sichæo*, pro *cineri Sichæio*. Testatur autem Hyginus c. 270. in Erycino monte sepultum Anchisen fuisse: quamvis in Italiam pervenisse Cato dicat; alii, antequam Æneas Siciliam attigisset, in itinere obiisse.

762 *Dies epulata novem, &c.*] Novemdialia sacrificia repetita, de quibus 64. sacrificiis autem fere semper adjunctæ epulæ e sacris carnibus. Cujus autem in honorem peracta hæc sacra? An iterum patris, ut illa superiora? an Deorum novæ urbis? An Veneris Erycinæ? Hoc sane ipsum puto: incidi enim in locum Athenæi l. IX. quem hic ascribere non pigebit. Τῆς δὲ Σικελίας ἐν Ἔρυκι καιρός τίς ἐστιν, ὃν καλοῦσιν ἀναγωγὰς, &c. 'In Eryce autem Siciliæ tempus quoddam est quod vocant ἀναγωγὰς, sive *profectionis dies*, quibus aiunt Venerem in Africam

Factus honos: placidi straverunt æquora venti,
Creber et aspirans rursus vocat Auster in altum.
Exoritur procurva ingens per littora fletus;
Complexi inter se noctemque diemque morantur.
Ipsæ jam matres, ipsi, quibus aspera quondam
Visa maris facies, et non tolerabile nomen,

novem dies, et facta fuerant *sacrificia* per *aras: cum tranquilli venti complanaverunt fluctus, et validus Auster aspirans invitavit iterum in mare. Surgit magnus luctus per littora sinuosa:* cives *stant complexi inter se noctuque diuque. Jam ipsæ matres; ipsi, quibus conspectus maris videbatur olim horridus, et vis* ejus *into-*

Heins. *Anchisæo* scriptum.—763. *tenuerunt* Vratisl.—766. *Complexique* Franc.—767. *Ipsæ j. m. ipsæ, q.* quatuor Burm., et sic ap. Nonium.—768. *nomen.* Adeo fluctuat criticorum opera in multis, ut, quod alter reposuit, alter rejiciat, rejectum alius reducat. Quo ipso apparet, nihil magis improbandum esse quam temerariam lectionis mutationem. Vulgo editum est *numen.* Heins. e Nonio et Medic. a m. pr. reposuerat *nomen.* Revocavit Burmann. *numen*, nulla tamen, quod expectabas, explicatione vel illustratione adjecta. Nec quicquam melius suppeditant membranæ. Nam quod in utroque Hamb. ascriptum pro var. lect. vel *lumen*, perperam factum. Romanus: *non tolerabile cœlum;* sic et Parrhas., quod per se bonum sensum habet, modo memineris cœlum esse tempestatem, cujus, puto, navigantium plurimum interest. Hoc quidem, si de meo aut sensu aut judicio quæritur, præferam; habet enim auctoritatem idoneam; est poëtica oratione dignum; notio *cœli* est accommodata navigationi; *mare* et *cœlum* junctim memorari solenne est; qui mare horret, horret quoque cœlum, atris nubibus obductum et ventis turbatum; ejus aspectus adeo esse potest terribilis et *intolerabilis;* ergo nunc, *quibus mare visum asperum et non tolerabile cœlum* omni modo convenire videri potest. Videtur sane lectio: *numen*, aliquid reconditi habere; sive tamen *numen maris* ad Neptunum ac Deos marinos trahi velis, sive *numen* ad fata, vaticiniis et auguriis monstrata, et ad fortunam, statum, conditionem per illa destinatam, referas (uti v. c. III, 363 *cuncti suaserunt numine Divi;* jam autem supra fata accusant, tanquam dura et crudelia); neutrum cum loci sententia comparatum satis idoneum esse, aut *numen non tolerabile* bene dici, comperies. *Numen*, δαίμονα, de fortuna dici, sententia eo ducente, nemo dubitet; at enim *numen intolerabile* offendit per se; tum non convenit cum reliquis: *quibus mare visum asperum et fortuna visa est intolerabilis.* Mare et

NOTÆ

abire. Tum nullæ apparent circa locum columbæ, tanquam abeuntem Deam comitatæ. Nono post die, quod tempus καταγώγια, sive *reversionis dies* appellant, columba ex mari una prævolante, et in templum se recipiente, sequuntur mox aliæ. Tum quotquot circum habitant divites convivia agunt, ceteri læti plaudunt.' Eadem ferme habet Ælianus Hist. Anim. l. IV. 2. Quæ cum Æneæ profectione, ac epulis, dierumque numero, satis congruunt; ut eo dicatur Virgilius respexisse: et Æneas matri suæ Veneri postrema hæc fecisse sacra, cui modo templum fundaverat.

764 *Auster*] Ventus meridionalis, navigantibus e Sicilia in Italiam commodus. Ecl. II. 58.

Ire volunt, omnemque fugæ perferre laborem.
Quos bonus Æneas dictis solatur amicis,
Et consanguineo lacrymans commendat Acestæ.
Tres Eryci vitulos, et Tempestatibus agnam,
Cædere deinde jubet, solvique ex ordine funem.
Ipse, caput tonsæ foliis evinctus olivæ,
Stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntes:
Certatim socii feriunt mare, et æquora verrunt.

lerabilis; illi *volunt proficisci, et pati difficultates omnes itineris. Bonus Æneas solatur illos sermone benevolo, et plorans commendat* eos *Acestæ consanguineo* suo. *Postea jubet* suos *immolare Eryci tres vitulos, et agnam Tempestatibus; et funes per ordinem abrumpi. Ipse coronatus frondibus concisæ olivæ* circa *caput, erectus longe in prora, tenet poculum; et projicit viscera in aquas salsas, effunditque vina pura. Ventus exoriens propellit a puppe navigantes: socii verberant mare certatim, et ver-*

fortuna non amice consociari videntur: quod terrere poterat, erat recordatio ærumnarum et discriminum *maris cælique* vicissitudinibus provenientium. Cum itaque versemur in voce tot librariorum ludibriis obnoxia, *nomen, numen, lumen, cælum,* Heinsium deserere nolui, quem et Brunck. recte secutus est, reduxique adeo *nomen;* quod bene sentio ad dignitatem epicam haud assurgere, sensum tamen habet expeditum: mare aspectu dictuque intolerabile visum.—769. *omnesque* Ven. *proferre* Sprot.—770. *affatus a.* tert. Rottend. a m. sec.—771. *lacrimis* Menag. pr. *Acesti* sec. Rottend.—772. *agnos* Medic. —773. *Cædi* Parrhas., sed vid. Burm. *solvitque* Bigot. cum Goth. tert. *funem* bene cum Pier. recepit Heins. ex codd. Vulgo *funes*, minus docte. —774. *tonsat* Franc.—775. *Trans procul* Longobard. Pierii. *in proram* alii ap. eundem, et Sprot. Tandem codicum pars apud Pier. Heins. Burm. cum pr. Goth. *Stans celsa in puppi*. Hoc defendas ex Apollonii loco, in notis laudato, ubi *κατὰ πρύμνης* victima mactatur; et in puppi alias tutela erat; et similiter sacrum Diis marinis fit sup. III, 527, ubi Anchises libando— *Divosque vocavit Stans celsa in puppi*. (add. Hymn. in Diosc. (XXXI) 10.) Sed Burmannus ex isto aliisque locis (Æn. VIII, 680. X, 261. quæ tamen aliena a re sunt) repetitum id ipsum esse censet; secundum Heinsianam observationem de studio Virgiliano talia variandi: quam vid. ad Ecl. V, 37. et ad V, 486. *pateras* ed. Ven.—776. *Projicit* vel *Proicit* fere codd.; defendit hoc et h. l. Benedictus. cf. ad v. 238. *jam vina* Wall. *liquantia* Hamb. sec. —777. Hunc versum sequenti subjiciunt Mentel. et Gud.—778. *æquore* Exc.

NOTÆ

771 *Consanguineo Acestæ*] *Consanguineus,* non cognatum et *ex eadem familia* hic significat; nullum enim est vestigium hujus inter Æneam et Acesten cognationis; sed *ex eadem gente* Trojana. Vide quæ de Acestæ origine dicta sunt, 36. De *Eryce*, 24. De *Erycis divinitate*, 467. De *divinitate Tempestatum*, et *agna* iisdem immolanda, Æn. III. 120. De *vino* et *extis porriciendis* in mare ante profectionem, supra 236. De *extis*, Æn. IV. 64. *Patera*, poculum est *patens*.

At Venus interea Neptunum exercita curis
Alloquitur, talesque effundit pectore questus:
Junonis gravis ira, nec exsaturabile pectus,
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnes:
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla;
Nec Jovis imperio fatisve infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Urbem odiis satis est, nec pœnam traxe per omnem
Reliquias: Trojæ cineres atque ossa peremtæ
Insequitur. Causas tanti sciat illa furoris.

runt ejus *planitiem. Venus autem interim agitata curis alloquitur Neptunum, et emittit e pectore tales querelas: Aspera iracundia et insatiabilis animus Junonis cogunt me delabi ad omnes preces, o Neptune. Hanc, neque diuturnum tempus, nec ulla pietas placat; nec quiescit victa jussu Jovis aut fatis. Non sufficit* ipsi *consumsisse infando odio urbem e medio populorum Phrygiæ, et duxisse* ejus *reliquias per omne* genus *pœnarum; persequitur cineres et ossa interfectæ Trojæ: noverit ipsa causas tanti furoris. Tu ipse testis* es, *quantam excitaverit mihi nuper tem-*

Burmann. *vertunt* Rottend. sec. Goth. sec., ut alibi quoque.—780. *effudit* tres Burm. *p. voces* Zulich. cum Goth. sec., facili lapsu.—781. *nec exsaturabile* Heins. reposuit ex Medic. ceterisque omnibus, etiam Pierianis, qui vel *nec* vel *neque exs.*, uno Montalb. excepto, exhibent. *nec insaturabile* Ven. vulgg. *et inexsaturabile*. Displicet vero *pectus* post *pectore*. Jo. Schrader. conj. *numen*.—782. *ad omnes* expressum in Servio.—784. *fatisque* Rom. Med. cum aliis, et sic majorem vim inesse Pierius censebat. *fatisque invicta* pr. Mentel. pro var. lect.—785. *excidisse* fragm. Vatic. cum pr. Moret. a m. sec. et pr. Rottend. ac Parrhas.; hoc forte magis placet, quia potentius, idemque usitatius. Alterum tamen librorum auctoritas defendit; habendumque adeo voc. exquisitius, etsi minus gratum. An poëta respexit illud Homericum *βεβρώθοις Πρίαμον* sq. de Junonis odiis Il. Δ. 34 sq.—786. *nec p. traxe per o.* Hanc ex Rom. et aliquot aliis codd. firmatam a Pierio et a Ge. Fabricio lectionem Heinsius merito retinuit. Vulgo *traxisse*, ut in Mediceo quoque a pr. m. Cumque ita versus laboraret, *nec* omissum; alii in alium locum ascripserunt; Parrhas. omisit *est*: duo etiam *transisse*, nova corruptela. *nec p. exiisse* Sprot. *rexisse* Puget. Ceterum scribitur *traxe, traxse, trasse*; fragm. Vatic. *traxere*, et obducto *re* superscr. *isse*. Inter edd., Aldd. pr. *trasse* habebant; cum Egnat. inductum *traxisse* a Naugerio. Porro *per omnes R.* Gud. et Menag. pr. Erf.—787. *peremta* duo Burm. *parentum* qu. Moret.—788. *ciet* Zulich. pro var.

NOTÆ

779 *At Venus, &c.*] De *Venere*, Æn. I. 260. De *Neptuno*, Æn. I. 129. De *æquore*, pro maris planitie, Æn. II. 780. De *Junonis* ira in Trojanos, Æn. I. 33. De *ejusdem conatu adversus fata*, Æn. I. 243. De *Phrygibus*, Æn. I. 385.

784 *Infracta*] *Fracta*. Affirmat enim fere semper augetque, non negat; scilicet ab *infringo*, quod semper affirmat.

788 *Causas tanti sciat illa furoris*] Significat nullam esse furoris illius causam; quasi dicat: *sciat illa causam, ego enim nescio*. De *Libyco Mari*, circa Africam, Æn. I. 162. De *Æolo* ventorum Deo, Æn. I. 56.

Ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis,
Quam molem subito excierit. Maria omnia cœlo
Miscuit, Æoliis nequicquam freta procellis,
In regnis hoc ausa tuis.
Per scelus ecce etiam Trojanis matribus actis
Exussit fœde puppes; et classe subegit
Amissa socios ignotæ linquere terræ.
Quod superest; oro, liceat dare tuta per undas
Vela tibi! liceat Laurentem attingere Tybrim!
Si concessa peto, si dant ea mœnia Parcæ.
  Tum Saturnius hæc domitor maris edidit alti:
Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,

pestatem in mari Libyco: confudit omnia maria cum *cœlo, frustra confidens ventis Æoliis: ausa* est *hoc in tua ditione. O crimen! en etiam impulsis mulieribus Trojanis incendit fœde naves, et coëgit* cives *amissa classe relinquere* eas mulieres in *peregrina regione. Quod* spectat ad *reliqua: precor; liceat* Trojanis *committere tibi per undas vela secura, liceat pervenire* ad *Tybrim Laurentem: siquidem peto* res *concessas, siquidem* Parcæ *et fata dant* illis *eas urbes. Tunc* filius *Saturni, rector profundi maris, protulit ista: O Venus, omnino æquum est te confidere meo imperio,*

lect. *sit an* Hugen. *furores* Medic. a m. pr.—789. *testis L. tu nuper* Ven.—790. *Quam subito molem exc.* Oblong. Pier. *Quam m. exc. subito* alii Pier. *exierit* Rom. *excierint subito* Ven.—791. *nequiquam* fragm. Vatic.—792. *hæc* tres Burm. cum Goth. sec. *hoc caussa* alter Menag. Forte, ait Burm., pro *hocc' ausa.* Quid tamen solennius, quam librarios tali sonorum geminatione peccare?—793. *Per scelus* Pier. et Heins. e melioribus. adde fragm. Vatic. et cod. Vatic. laudatum Benedicto. Vulgo: *Proh scelus!* variatione et alibi obvia. v. Heins. ad Ovid. Ep. x, 6. Sed *Per scelus* si legitur, junctura fieri potest duplici modo; aut *per scelus exussit*, scelere, sceleste; quod per se recte fiet; nam est usus is τοῦ per. Sic, *Jovem supplex per vota precatus* IX, 624 votis. Ita vero videtur duriter dici: *matribus actis* simpliciter, pro *in furorem actis.* nisi est simpliciter, adactis, impulsis. Aut jungi potest: *Per scelus actis*, uti *per omne nefas* aliquis *ruere* dicitur. In Goth. sec. *In scelus.*—794. *Excussit* aliquot Burm. cum Medic. a m. pr. et Gud. a m. pr. *f. naves* Sprot. *peregit* alter Menag.—795. *A. hos socios* Sprot. a m. sec. *ignota l. terra* Medic. Gud. a m. pr. et Mentel. pr. cum Rom. et parte Pier. librorum. Minus bene, et ex vulgari ratione.—797. *sibi* alt. Hamburg., nullus *tuas*: quod quantum malim lectum! *Laurentum* Wall. *tingere*, erasa *ad*, Dorvill., et sic a m. pr. fragm. Vatic.—798. *Si c. rogo* Erf. a m. pr. *dent hæc* Ven. *dent mihi* Hugen. et Zulich. *munina* Bigut. *m. fata* Wall. a m. pr. v. Burm.—799. *Cum* pr.

NOTÆ

790 *Molem*] Cumulos fluctuum, tempestate suscitatos. Sic Æn. I. 138. Neptunus increpat ventos: *Tantas audetis tollere moles?* De *Parcis*, quæ pro fato sumuntur, Æn. I. 26. De *Neptuno, Saturni filio*, Æn. I. 129.

800 *Cytherea, &c.*] De hoc *Veneris* nomine, Æn. I. 261. De *ejus genere* et *ortu e spuma maris*, Æn. I. 260.

Unde genus ducis. Merui quoque; sæpe furores
Compressi et rabiem tantam cœlique marisque.
Nec minor in terris, Xanthum Simoëntaque testor,
Æneæ mihi cura tui. Cum Troia Achilles
Exanimata sequens impingeret agmina muris,
Millia multa daret leto, gemerentque repleti
Amnes, nec reperire viam atque evolvere posset
In mare se Xanthus: Pelidæ tunc ego forti
Congressum Æneam, nec Dis nec viribus æquis,
Nube cava rapui: cuperem cum vertere ab imo
Structa meis manibus perjuræ mœnia Trojæ.
Nunc quoque mens eadem perstat mihi: pelle timorem.

unde accepisti ortum; hoc *etiam merui: sæpe repressi furores et rabiem immanem cœli et maris. Nec minor cura* est *mihi Æneæ tui in terris, testes appello Xanthum et Simoënta. Quando Achilles persequens turmas Trojanas territas allidebat* eas ad *muros,* et *tradebat morti multa millia, et fluvii pleni* cadaveribus *gemebant, et Xanthus non poterat invenire viam et exonerare se in mare; tunc ego servavi cava nube Æneam certantem* cum *forti* filio *Pelei, nec Diis nec viribus paribus: quamvis optarem eruere a fundamentis munimenta perjuræ Trojæ constructa meis manibus. Nunc etiam restat mihi eadem voluntas* erga Æneam, *depone metum: perveniet*

Moret. *hoc* Witt. *addidit* Ven. *edidit atque* alter Hamburg.—801. *metui* Hortens. legebat. vid. Burm.—803. *minus* Sprot. *Sancthum* fragm. Vatic., at mox *Xantus.*—804. *Troica* al. et hic.—805. *immitteret* fragm. Vatic. et aliquot Pier., ex interpret. *muro* ed. Ven.—806. *darent* Rom., male.—807. *revolvere* duo Burm. cum Med. Pierii. *viam qua ev. p.* Augustin. de Grammat. ap. Burm. Iliad. Φ. 219 Xanthus *οὐδέ τί πῃ δύναμαι προχέειν ῥόον εἰς ἅλα δῖαν Στεινόμενος νεκύεσσι.* *possit* multi, vitiose. *passim* Ven.—808. *In m. jam X.* Montalb.—810. *rapui* lectio est Medic. et alior. Heins. et Pier. At *eripui* Rom. cum altera familia; et *ripui* superaddita *e* fragm. Vatic. Sed alterum doctius pro poëta, qui communia respuit. *c. cum evertere* Gud. et Wall. *cuperem convertere* Franc. *cuperent cum* fragm. Vatic. *ab uno* Menag. pr.—811. *perituræ* fragm. Vatic. Medic. a m. pr. et Dorvill., proclivi lapsu. Sed alterum solenne. Laudat Burm. not. ad Ovid. XI Met. 215.—812. *restat* aliquot Pier. cum Erf. *præstat* tres Burm., ut alibi eadem varietas. *mihi persta* Goth. pr. *timorem* invexit Heins. ex Medic. et binis aliis; accedunt Franc. recens et jejunus codex, ed. Ven. et, ut nunc video, fragm. Vatic. At Romanus et ceteri, cum tribus Goth. et edd. vulgg., *timores,* quod mireris loco dejectum. Nolui ta-

NOTÆ

801 *Merui quoque*] Merui beneficiis meis, ut mihi fideres.

803 *Xanthum, &c.*] Hos attestatur fluvios Neptunus: non quasi sacra sibi numina; sed quia reipsa testes fuerant exhibiti Æneæ auxilii, quorum in ripa Æneam periculo Neptunus eripuerat. De *Xantho* et *Simoënte,* fluviis Troadis, Æn. I. 104, 477. De *Ænea ex Achillis manibus erepto,* Æn. IV. 228. De *Pelida,* Achille, ejusque patre Peleo, Æn. II. 263. De *Neptuni odio in Trojanos,* Æn. II. 610.

Tutus, quos optas, portus accedet Averni.
Unus erit tantum, amissum quem gurgite quæret;
Unum pro multis dabitur caput.
His ubi læta Deæ permulsit pectora dictis:
Jungit equos auro genitor, spumantiaque addit
Fræna feris, manibusque omnes effundit habenas.
Cœruleo per summa levis volat æquora curru.
Subsidunt undæ, tumidumque sub axe tonanti

securus ad *portum Averni, quem cupis: unus erit tantummodo quem requiret submersum mari; unicum caput peribit pro multis. Postquam pater* Neptunus *recreavit his verbis lætum animum Deæ, alligat equos currui, et imponit* iis *ferocientibus fræna spumantia, et manibus laxat omnes habenas. Volat celer per summos fluctus* in *curru cæruleo, undæ demittunt* se, *et mare inflatum complanatur aquis, sub rotis*

men iterum novare.—813. *Tutos* sec. Rottend. *Tutus equos* Dorvill. *accedit* Rottend. pr. a m. pr.; hoc idem in Medic. extare, Spencius testatur et firmat: Foggin. edidit *accedet*. Ceterum mirum Servii acumen: "*Portus accedet*. Hic distinguendum, ne sit contrarium Veneris petitioni, quæ ait: *liceat Laurentem accedere Tybrim*." Argutatur quoque Spencius, qui Veneris precibus, ut *ad Latium* accedat (v. 797), non satis convenire queritur accessum *ad Cumas*.—814. *U. e. tamen, a.* Ven. et ed. Ven. 1472, non male, meo judicio. Heins. conj. *Unus erit, tanto a. q. g. quæres*, parum feliciter. *quæret* jamdudum ante Pier. et Henricopetri a Venetis, inde a Naugerio, qui sic emendavit, editum est. Vulgo præter Menag. alt. et Ven., quos Burm. laudat, omnes codd. *quæres*, ut non ad Æneam, sed ad Venerem referatur.—817. *auro* omnes scripti Pier. et Heins., nisi quod in Hamburg. pr. vulgatum voc. *curru* pro div. lect. ascriptum, et in Ven. recentissimo legebatur, *J. e. genitor curru*. Laudat quoque *curru* Burm. ex Witt. et nos ex Goth. pr. Sed facile intelligitur *currum* esse interpretamentum *auri*, h. e. currus aurei. *Aurum* pro eo dici, quod ex auro factum est, Heins. copiosius quam velis astruit; desiderat tamen Burm. exemplum, quo *jungere auro* recte dici probetur. Nihil vidi subtilius; quasi *jungi auro* eum offendere debeat, qui *tegi auro* VII, 279, *nodari in aurum* IV, 138, *armari auro* III, 517, Χρυσὸν δ' αὐτὸς ἔδυνε περὶ χροΐ et similia probaverit. Idem vir doctiss. *Fingit equos auro* (quod non Latinum est; nam equum fingit magister domando ac docendo), vel *equos auro*, ut *abiete puppes* accipit. Sed et ipse Heinsius, cum a Beda *J. e. auri* laudatum sit, in hoc inclinabat, ut *auris equi* intelligeretur. Nemo nostrum est, qui non interdum in tales tricas incidat, quas sibi ipse induit.—818. *loris* pro *feris* Exc. Burm. *que* aberat a Reg. *perfundit* Parrhas.—819. *Cæruleum* Medic., sed a m. pr. *æquore* Goth. pr. *cursu* Hugen. et Erf.—820. *tumulumque* Menag. pr. *sonanti* que-

NOTÆ

813 *Portus accedet Averni*] Qui non longe abest ab urbe *Cumis*, et *antro Sibyllæ:* quo perveniet Æn. VI. De *Averno*, Ge. II. 161. Æn. IV. 512. Æn. VI. 237.

815. *Unum pro multis, &c.*] Palinurus, qui Morphei fraude submergetur, 860. De *equis et curru Neptuni*, Æn. I. 160. De *feris*, pro equis, Æn. II. 51.

820 *Sub axe tonanti*] Vel *axe Neptunii currus*, qui magno rotarum strepitu impelli et quasi *tonare* videbatur. Vel *axe cæli*, id est, cœlo ipso, quod tempestatem minabatur, et jam *tonabat*, priusquam has Neptuno preces funderet Venus.

Sternitur æquor aquis: fugiunt vasto æthere nimbi.
Tum variæ comitum facies; immania cete,
Et senior Glauci chorus, Inousque Palæmon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis.
Læva tenent Thetis, et Melite, Panopeaque virgo,
Nesæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque.
  Hic patris Æneæ suspensam blanda vicissim
Gaudia pertentant mentem: jubet ocyus omnes
Attolli malos, intendi brachia velis.

sonantibus: nimbi fugiunt toto aëre. Tunc varii vultus comitum apparent, *grandia cete, et chorus Glauci senioris, et Palæmon filius Inus, et Tritones veloces, et totus exercitus Phorci. Thetis et Melite, et virgo Panopea, Nesæe, et Spio, Thalia, et Cymodoce, occupant sinistra* spatia. *Tunc vicissim blanda lætitia subit animum incertum Æneæ: imperat celeriter omnes malos erigi*, et *admoveri manus* ad *vela.*

---

tuor Burm. cum Goth. sec., at hoc minus poëticum. Nec argutandum in eo, quod in aquis rotarum strepitum nemo exaudiat; est proprium ac perpetuum epitheton rotarum. *tonantis* Hugen.—821. *equis* Sprot. et Medic. a m. pr. Idem a m. sec. *fugiuntque ex æthere* n.—823. *Glaucique* alter Hamburg. *Ionius* Rom., male. al. *Inoius*. Γλαύκου χορὸς, Ἰνωός τε Παλαίμων.—825. *tenet* Medic. cum multis al. At melius *tenent* Roman. *Milite* Rom. et Medic., male; est Μελίτη. *Panopeia* v. duo Burm. et hic; at est Πανόπεια. cf. sup. 240.—826. *Niseeque, Nisseæque, Niseque, Nisie, Niseo, Niseæ, Niseis, Nisseæ Espioque, Nisæ Espioque—Tholoque—Chimoëque*, aberratt. Versus conversus e gr. Νησαίη Σπειώ τε, Θάλειά τε Κυμοδόκη τε. Idem jam Ge. IV, 338 lectus.—828. *prætentant* alter Hamb.—829. *intendi in b.* Medic. a m. pr., quod Heinsius non esse

NOTÆ

822 *Variæ comitum facies, &c.*] Varia maris numina, aut monstra. I. *Cete*, maximi sunt pisces, qui pro balænis vulgo sumuntur: neutrius generis, et pluralis numeri: quia Græca vox est, eaque neutra τὸ κῆτος, plurali numero τὰ κήτεα, et per contractionem κήτη, unde *cete*. II. *Glaucus, Panopea, Palæmon* filius *Inus*, Ge. I. 437. III. *Senior Glauci chorus*, Nymphæ, aut Tritones: et commutatio est, id est, *senioris Glauci chorus*. IV. *Tritones*, Æn. I. 148. V. *Phorci exercitus*, supra 240. VI. *Thetis*, Nerei filia, Æn. IV. 82. cum reliquis Nymphis sororibus, quarum nomina singulatim explicantur Ge. IV. 338. Præterquam *Melites*, quæ ab Hesiodo numeratur inter quinquaginta Nerei filias, Μελίτη, a μέλι *mel*.

829 *Attolli malos*] De re nautica hæc accipe. I. *Malus*, ingens arbor est, in medio navis erecta, e qua vela suspenduntur; cum in altum solvebant veteres, hunc erigebant; inserebantque foramini, qui Latinis *modius*, Græcis μεσόδμη dicebatur; tum funibus undique firmabant: appulsi autem ad littus, eruebant e *modio*, et inclinabant ad puppim, in ligno quod Plauto *casteria*, Homero ἱστοδόκη appellatur. De *erectione* hic loquitur Virgilius. De *inclinatione*, Lucanus l. III. 45. 'Et posito remis petierunt littora malo.' II. *Antennæ*, oblongæ perticæ, e quibus expassa pendebant vela: hæ malo transversæ suspendebantur, vel in ipsa mali summitate, si major venti vis captanda erat; vel medio in malo, si moderatior sufficie-

Una omnes fecere pedem; pariterque sinistros,
Nunc dextros solvere sinus; una ardua torquent
Cornua, detorquentque. Ferunt sua flamina classem.
Princeps ante omnes densum Palinurus agebat
Agmen: ad hunc alii cursum contendere jussi.
Jamque fere mediam cœli Nox humida metam
Contigerat; placida laxarant membra quiete

Simul omnes extenderunt funes veli: *et simul laxaverunt* modo *sinistros, modo dexteros sinus* veli: *simul vertunt et obvertunt alta cornua* antennæ: *venti prosperi provehunt classem. Palinurus primus ante omnes ducebat densam classem: alii jussi* sunt *dirigere cursum ad illum. Et jam nox humida attigerat pæne medium spatium*

de nihilo putabat: ita enim solere *in* abundare. Laudat: *meditari in prælia, inferri in hostem* etc. Sed, ut hæc locum haberent, deberet a poëta scriptum esse: *vela intendi in brachia*. Porro Dorvill. *extendi br*. Romanus: *br. remis*, cum Oudart. Sed manifesto librarii errore; forte ex v. 136.—830. *omnis* Rom.—831. *s. manus* Goth. tert. a m. pr.—832. *flumina* ambo Menag. cf. mox v. 843.—834. *adhuc* Goth. pr. et Hamb. pr. a m. sec. *ad hunc*, ad hujus exemplum, imperium. *cursu c*. Oudart. et ed. pr. *cursum deducere* Hugen. et Zulich.—836. *laxarant* Heins. cum melioribus post Pier. retinuit, alii *laxabant:* et sic Ald. pr., at a Naugerio mutatum in *laxarant* ed. 1514. Dorvill. *laxabat*, ed. Ven. *lassarant*, Zulich. *rex luxat*. Porro alter Hamb. a m. sec.

NOTÆ

bat. III. *Brachia* et *cornua*, partes erant antennæ; *brachia* quidem partes mediæ, quæ hinc inde ad mali latera prominebant: *cornua* vero partes extremæ, quæ brachia terminabant. Itaque hic per *brachia*, totas ipsas antennas Æneas intelligit: jubetque velis intendi antennas, per enallagen sive commutationem; id est, *jubet vela intendi antennis*. Nisi forte præstet ita simplicius explicare: *jubet admoveri manus et brachia artemque omnem explicandis velis*. IV. *Funes*, quibus antennæ velis instructæ demittebantur attollebanturque, vocabantur *rudentes:* qui vero ex utroque infimo veli angulo pendebant, dicebantur *pedes*. V. *Pedum* usus erat, in captando vento: cum enim vulgo antenna extra malum, proram versus, ex æquo penderet: pedesque hinc atque hinc e velo penduli ad latera navis item ex æquo alligarentur; prout magis minusve pedum alter aut laxabatur aut stringebatur, ita magis minusve in dextrum sinistrumve latus *detorquebantur cornua* antennarum, ipsaque *obliquabatur* antenna, et majori minorive sinu vela ventos excipiebant. Atque illud est, 'obliquare sinus in ventum,' supra 16. Itemque, *facere pedem*, id est *extendere pedem;* ut sæpe *facere vela*, id est, *extendere vela*.

832 *Sua flamina*] *Prospera, commoda*. Sic Ovid. Trist. I. 9. 49. 'Vos facite ut ventos, loca cum diversa petamus, Illa suos habeat, nec minus illa suos.'

835 *Metam*] Aërem *circo* comparat; in quo sidera, *noxque* ipsa, decurrunt: terram, exiguæ rotundæque molis, positam in medio, comparat *metæ;* quam sidera circumeunt. De *circo* et *meta*, 288.

Sub remis fusi per dura sedilia nautæ:
Cum levis ætheriis delapsus Somnus ab astris
Aëra dimovit tenebrosum, et dispulit umbras,
Te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans
Insonti; puppique Deus consedit in alta,
Phorbanti similis; funditque has ore loquelas:
Iaside Palinure, ferunt ipsa æquora classem;
Æquatæ spirant auræ; datur hora quieti:
Pone caput, fessosque oculos furare labori.
Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.
Cui vix attollens Palinurus lumina fatur:
Mene salis placidi vultum fluctusque quietos

cœli; remiges strati inter dura scamna sub remis permiserant membra tranquillo somno: cum Somnus celer delapsus e sideribus cœlestibus discussit aërem obscurum, et fugavit tenebras; quærens te, o Palinure; ferens tibi innocenti somnia funesta: et Deus sedit in alta puppe, similis Phorbanti, et protulit ore verba ista: O Palinure, fili Iasi, ipsum mare provehit naves, venti flant æquabiles, tempus offertur ad quietem. Demitte caput, et subtrahe labori oculos lassos. Ego ipse implebo pro te tuum officium tantisper. Cui Palinurus respondet vix aperiens oculos: An vis me nescire faciem tranquilli maris et undarum quietarum, an me fidere huic monstro?

placidi l. m. quieti, et Bigot. *placidæ—quieti.*—837. *fessi* Dorvill. *dira* Ven. —838. *dilapsus* et hic aliquot. *demissus* Wall.—839. *demorit* Zulich. *dimovit* Sprot. Mox *d. auras* pr. Hamb. pro var. lect.—840. *tristia somnia* alii cum præstantiss. Mediceo, quod ab Heinsio in *somnia tristia* mutatum nolim, cum et minus suave sit auri, etsi aurium judicium incertum est, nam video Brunckio et Beckio hunc verborum positum suaviorem videri, et codicis Romani lectio ea sit; Heinsius vero Mediceum exemplar sequi maluerit. —842. *Forbantis* aliquot Pier. *fundit* Heins. post Pier. cum melioribus. Alii *fudit*. Tum *que relas* Bigot. *voce querelas* Dorvill. et Goth. tert.—843. *f. sua flumina* Colot. et Medic., hic quidem jam correctoris manu notatus. Repetitum ex v. 832. *puppem* Ven.—845. *sopori* Zulich. pro var. lect.—846. *tua munia* Goth. sec. et Erf.—848. *Mene maris* Goth. sec. *placidum voltum* aliquot.

NOTÆ

838 *Somnus*] De eo, ejusque insignibus, Æn. VI. 893. 'Delapsus ab astris:' id est *ex aëre*, per quem vagatur, ut varia hominibus somnia immittat: cum enim noctis sit filius, et habitet apud Inferos; ex astris et cœlo descendere, quasi e propria sede, non potest.

839 *Dispulit umbras*] Vel simpliciter motum exprimit volantis Dei, qui tenebrosum aërem alis findit: vel significat, aërem ab eo etiam clariorem redditum, ut ejus insueta serenitas Palinuro fraudem faceret.

842 *Phorbanti*] Multi fuerunt hujus nominis: interque alios unus e filiis Priami; de quo hic sermonem esse putat Hortensius. *Iasius*, Trojanus aliquis, pater aut avus Palinuri. De *sale*, pro mari, Æn. I. 541. De *Austris*, ventis meridionalibus, E. II. 58. De *clavo*, manubrio gubernaculi, supra 177. De *Lethæo rore*, et fonte apud Inferos oblivionem inducente, Ge. I. 78. et Æn. VI. 705. De *Styge*, fluvio etiam inferno, Æn. VI. 323.

Ignorare jubes? mene huic confidere monstro?
Æneam credam quid enim fallacibus Austris,
Et cœli toties deceptus fraude sereni?
Talia dicta dabat, clavumque affixus et hærens
Nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat.
Ecce Deus ramum Lethæo rore madentem,
Vique soporatum Stygia, super utraque quassat
Tempora; cunctantique natantia lumina solvit.
Vix primos inopina quies laxaverat artus:

quid enim committam Ænean Austris dolosis, etiam toties deceptus fraude aëris sereni? Proferebat talia verba: et nullatenus deserebat gubernaculum, ei affixus et adhærens; et intendebat oculos in sidera. Ecce Deus excutit super gemina tempora ramum sparsum aqua Lethæa, et soporatum virtute Stygia; et relaxat obnitenti oculos fluitantes. Vix somnus improvisus occupaverat prima membra: et

Pier. *vultus* alter Hamb. et Exc. Burm.—849. Pro *jubes*, *velis* Zulich. pro div. lect. Hunc et seqq. duo versus Acron Ge. Fabricii ad Horat. I, 5 contraxit in unum, memoriæ vitio: *Mene huic concredere monstro Ænean toties deceptus* (*deceptum* et ante, *confidere*, Schol. Cruqu.) *fraude sereni.*—850. Donatus legit: *quid enim fallacius Austris Et cœlo?* Debebat saltem distinguere: *Ænean credam* (*quid enim fallacius?*) *Austris Et cœlo?* Potest scribi: *Æneam credam, quid enim? fallacibus Austris!* At interpositum sic *quid enim?* habet aliam notionem: quid ni? cur non? Ut in illo Horatii: *quid enim? concurritur.* Sic quoque τί γάρ; Etiam Servius sic interpretatur. Sententia tamen ea aliena est a loco nostro. Pro *Austris auris* Roman. Medic. cum aliis Pier. et Heins. ac Burm. Idem et Servius in interpretatione exhibet, et Pompon. Sab. Sed alterum Donatus. Ge. Fabricius h. l. inter obscurissimos habebat.—851. *Et cœlo* codd. Pier. et Gifan., item Donat. cum Serv. v. ad v. præc. Ita *fraude sereni* jungendum, ut *serenum* pro *serenitate* dictum sit. v. Burm. *sereno* aliquot Pier. et Gud. a m. pr., sed conf. inf. v. 870.—852. *Talia dictabat* Mentel. pr. *clavoque* Medic. a m. pr., dum librarius ad proximum *affixus* referret; sed *clavumque* ad *amittebat* retrahendum. *adnixus* Wall. et pr. Hamb. *clavumque ac sidera inhærens* Zulich. *adfixus, adhærens* Goth. sec.—853. *Numquam* pr. Hamb. a m. sec. *admittebat* alter Hamb. *sub a. ferebat* Goth. sec.—855. *Utque* Rom. *quassant* Medic. a m. pr.—856. pro *cunctanti* Burm. conj. *luctanti*, sed quidni et illud bene dictum sit et exquisite? *Cunctatur*, qui resistit, non vult cedere, reluctatur, v. c. Ge. II, 236 *Spissus ager: glebas* cunctantes *crassaque terga Expecta.* cf. inf. VI, 211 de eo, qui sensim sensimque inflectitur; invitus tamen et reluctans: XII, 940. Pro *natantia*, *lactantia* Dorvill. Debebat saltim: *cunctanti luctantia*, vel *nutantia l. s.* *nutantia* Goth. sec. Utrumque cum metri vitio. Hæret iterum Burm. in *solvit*: quid est, *lumina solvere*? et conjicit: *condit* vel *claudit*. Sed vigilantis *oculi* sunt *intenti*, inprimis h. l. Palinuri, qui in cœlum sublatos oculos habebat v. 853. Igitur remissi illi, et a somno allabente relaxati *solvi* dicuntur; ut de somno perpetuum hoc, *membra, corpus, lumina ab eo solvi*: unde etiam *morte solvi* oculi dici potuere: ut accipi poterat illud IV, 244 *et lumina morte resignat*. Etsi idem alio rem contemplandi modo *devincire, alligare, corpus, oculos*, non minus recte dicitur.—857. Vitiose e Burm. ed. legebatur et

NOTÆ

856 *Natantia lumina*] *Fluitantia*, quæ nunc aperiuntur, nunc clauduntur.

De *gubernaculo*, supra 177.

Et super incumbens, cum puppis parte revulsa,
Cumque gubernaclo, liquidas projecit in undas
Præcipitem, ac socios nequicquam sæpe vocantem.
Ipse volans tenues se sustulit ales ad auras.
Currit iter tutum non secius æquore classis,
Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
Jamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat;
Difficiles quondam, multorumque ossibus albos;

statim Deus *super innitens, impulit, cum parte puppis effracta et cum gubernaculo,* illum *pronum in undas liquidas, et sæpe implorantem socios frustra. Ipse alatus* et *volans sustulit se in levem aërem. Classis decurrit mari viam non minus tutam, et provehitur secura promissis patris Neptuni. Imo jam progressa radebat rupes Sirenum; olim asperas et albentes ossibus multorum: cum pater Æneas agnovit*

interpungebatur: *Vix—artus Et super incumbens, cum puppis p. r.* Nam Somnus Deus incumbit, urget, premit, h. l.—858. *Vix laxaverat—Et—projecit* exemplo et auctoritate non caret; cf. ad III, 9, etsi mollius erat: *Vix laxaverat artus: Ut—projecit.*—860. *voce vocantem* Colot. Medic. et Moret. sec.; eadem varietas alibi et supra hoc ipso libro.—861. *ad auras* Heins. cum melioribus. Alii *in a.*—862. *setius* scribunt Medic. et alii vetustiores. v. Heins. Etiam Benedictus in ed. Junt. 1520 codicum auctoritate et metri lege eam scripturam defendebat. cf. sup. ad Ge. II, 277. *sætius* Rom. *non segnius* aliquot ap. Burm. cum Goth. tert., perpetua varietate. *non serius* Bigot. *æquora* alter Hamb. cum Witt., non indocte, per æquora. *æ. navis* Sprot.—864.

NOTÆ

864 *Scopulos Sirenum, &c.*] Duo quærenda: quæ *Sirenes,* qui earum *scopuli.* I. *Sirenes* monstra fuerunt; Acheloi fluvii et Calliopes aut Melpomenes Musæ, filiæ tres, *Parthenope, Leucosia, Ligea.* Varia specie pinguntur: superiore quidem corporis parte fœminæ; inferiore vero gallinæ, aut passeres, aut pisces. Harum una voce, altera tibiis, tertia lyra canebat. His deliciis nautas prænavigantes in naufragium pelliciebant ad scopulos. Harumque fatum fuit, tamdiu vivere, quamdiu cantantes eas audiens nemo impune prætervectus esset. At cum Ulysses, monitus a Circe, sociorum aures obturasset cera, seque navis malo alligari jussisset; eaque arte trajecisset incolumis: ideo Sirenes in mare se præcipites dederunt. Nomen: non a σύρω *traho,* quia *Sirenes,* non *Syrenes* appellantur: sed, vel a σειρὰ *catena, funis;* vel a σείω, quod interdum est *decipio.* II. Sedes earum collocatur ad Surrentinum Italiæ promontorium, in Mare Tyrrhenum prominens, inter agrum Campanum et Picentinum, sinumque Puteolanum et Pæstanum. Sed cum illic plures sint insulæ: inprimis *Capreæ,* major insula, Tiberii secessu ac voluptatibus infamis, nunc *Capri,* ad Puteolanum sinum magis accedens: item *Sirenusæ,* scopuli, continenti propiores ac Pæstano sinui; hinc sedem Sirenum alii in *Capreis,* alii in *Sirenusis* locant; optime qui in *Sirenusis,* nunc absque nomine scopulis. Pæstanus vero sinus nunc est *Golfo di Silerno;* Puteolanus, *Golfo di Napoli.*

Tum rauca assiduo longe sale saxa sonabant:
Cum pater amisso fluitantem errare magistro
Sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
Multa gemens, casuque animum concussus amici.
O nimium cœlo et pelago confise sereno,
Nudus in ignota, Palinure, jacebis arena!

navem ire fluitantem amisso gubernatore; et ipse gubernavit eam per undas obscuras, multum gemens, et turbatus animo ob *sortem amici: O Palinure,* aiebat, qui *nimis fidisti cœlo et mari tranquillo, jacebis insepultus in ignoto littore.*

scopulis bini a m. pr. cum ed. Genev., facili lapsu. *arecta* bini alii Burm. *adducta* Ven.—866. *tonabant* Zulich. a m. pr., sed *sonabant*, Burm. inquit, requiritur, *ut sibilans litera repetita exhibeat maris stridorem.* Argute satis. Malim hanc causam reddere: *Sonare* est vocab. poëtis solenne de fluctibus, etiam si scopulis allisi fragorem edunt gravissimum: quidni igitur poëtæ eam vocem et hic relinquamus; etsi alias non minus recte *mare, fluctus, scopuli* tonare dicuntur.—867. *fluitantem* vett. apud Pier., *fluctantem* Dorvill. —868. *nocturnus* Ven.—869. *commotus* Vratisl. *confusus* Hugen. pro var. lect. —871. *Nudus et* edd. vulgg. ante Pier. et Goth. pr. *in ignara* pr. Hamb. cf. ad Ecl. VI, 40. Ceterum notabilis ad v. extr. Servii nota: Sciendum sane, "Tuccam et Varium hunc finem quinti esse voluisse: nam a Virgilio duo versus sequentes (lib. VI, 1. 2 *Sic fatur lacrymans classique immittit habenas Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris*) huic juncti fuerunt: unde in nonnullis antiquis codicibus sexti initium est: *Obvertunt pelago proras.*" Ut appareat, cui debeamus hanc observationem criticam, e Pompon. Sab. locum subjungam: "*Sic fatur lacrymans. Et tandem.* Probus his duobus versibus, inquit, finitur hic liber in Tuccæ et Cornelianis commentariis" (hos equidem ignoro qui sint. Servius quidem ad Æn. IV, 127 Cornelium Balbum Grammaticum memorare videtur) "et Virgilium ita etiam finisse manifestum est, et inchoasse sextum librum: *Obvertunt pelago proras.*" Nescio tamen, cur factum sit, ut Phici * (in marg. *forte Ticianus.* Non tamen intelligas facile, quomodo vel in Chorographia, vel in Thematibus Virgilii: v. Serv. ad Æn. X, 48: occurrere simile quid potuerit; nisi alia scripsit eaque grammatica. Sic et paulo post Pompon. ad vocab. *habenas* Ticianus dicit, ex vero locutum, quia vela apud veteres loris ligabantur) "aliter habuerit. Apronianus autem principium esse docet: *Sic fatur lacrymans.*" (Et sane sic expressum in Mediceo). Ceterum neutra ratio difficultate caret. Omnino vitiosa videri potest hæc libri quinti in media sententia clausula, quæ saltem paulo ante post v. 861 *Ipse volans tenues se sustulit ales ad auras* interponi debuerat: nam novi libri initium commode tunc fieri poterat: *Currit iter tutum.* Ita res ipsa novum sequenti libro narrandi ordinem suppeditabat, accessu Trojanorum ad littus Italiæ. Verum est aliud præterea, idque gravius forte, quod monendum erat: nisi aurium judicium animique sensus prorsus me fallit, ultimi hi duo versus: *O nimium cœlo.—Nudus in ignota* a Virgiliana manu profecti non sunt. Nihil dici poterat frigidius et languidius, et grammatico acumine dignius. Nec veritas inest; tantum enim abfuit, ut cœli marisque tranquillitati Palinurus nimium confideret, ut potius nimia sedulitate peccaret; eo enim, quod quieti dare se nollet, commisit ut somno oppressus mari mergeretur. Mihi itaque, cum ex ipsa re, tum ex iis, quæ e veteribus Grammaticis paulo ante apposita sunt, ita statuendum esse videtur: Poëtam reliquisse ultima hujus libri non satis elaborata, interque hæc eum verba Æneæ, de Palinuri fato conquesti, ante *Sic fatur lacrymans*, nondum interposuisse,

Varium adeo et Tuccam, cum constituerent Æneidem; hæsisse in h. l. et primo initium libri sexti ex suo judicio, non satis acuto, a verbis *Sic fatur lacrymans* fecisse; repugnantibus aliis, qui a versu *Obvertunt pelago* librum sextum exordiendum censebant; tum, cum post *Multa gemens casuque animum concussus amici* verba Æneæ conquerentis aut nulla aut non satis expolita essent, aut ex his aut e suo ingenio duo hos versus interposuisse, ne ante verba: *Sic fatur lacrymans*, oratio hiaret.

NOTÆ

871 *Nudus in ignota, Palinure, &c.*] Cetera, quæ ad Palinurum pertinent, describentur Æn. VI. 337. Non enim fluctibus haustus est; sed enatans ab Italici littoris incolis occisus.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER VI.

ARGUMENTUM.

Appulsus Æneas in Italiam ad Cumas, petit antrum Sibyllæ Deiphobes: dumque varia Phœbeo in templo descripta contemplatur, jubetur victimas cædere; peractisque sacrificiis consulit Sibyllam de futuris eventibus, deque descensu ad Inferos. Sibylla tria respondet: bellum ab Italis instare gravissimum; ramum aureum, inventu perdifficilem, adeunti Inferos parandum esse; denique unum ex amicis in littore mortem interim obiisse. Redit Æneas ad suos, mortuum Misenum reperit: hujus extruendo rogo dum exciditur sylva, columbæ, aves Veneris, ad auream arborem Æneam deducunt. Hic igitur funere perfunctus, nocturnisque sacrificiis ad Avernum antrum Inferorum numina veneratus, ad Inferos Sibylla duce descendit. Videt illic: I. In vestibulo, monstra varia. II. In ripa fluviorum infernorum, umbras defunctorum aditum petentes; inque iis, Orontem, Palinurum. III. In ipso flumine, Charonta portitorem, quem secum de aditu rixantem aurei rami conspectu demulcet. IV. In limine, Cerberum canem, quem sopit objecta offa. V. Ultra limen, sedes varias, quas incolebant: 1. Infantes: 2. Injusta morte damnati: 3. Propria manu peremti:

4. Amantes; in quibus Dido: 5. Bellatores: inter quos Deiphobus, aliique Trojani et Græci duces. VI. Ad sinistram, eminus carcerem videt impiorum pœnis destinatum: quem locum adire cum non possit; a Sibylla varia variorum supplicia edocetur, Gigantum, Salmonei, Lapitharum, Ixionis, Thesei, &c. VII. Ad dexteram verso itinere, pervenit ad Elysios campos: ubi multos heroum nactus, a Musæo de loci incolarumque conditione, deque Anchisa, certior factus; in ipsum Anchisen incidit. VIII. Anchises, multa de animarum natura juxta Pythagoræ documenta præfatus, clarissimum quemque posterorum ad usque Augustum ei ostendit. IX. Denique perlustratis omnibus, per eburneam somni portam Æneas ad suos revertitur; et e Cumano littore, ad Caietanum navigat.

Sic fatur lacrymans, classique immittit habenas,
Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris.

Sic loquitur plorans, et permittit navibus cursum liberum, *et tandem appellitur littori Euboico Cumarum.* Nautæ *vertunt proras* ad *mare: deinde anchora sistit*

1. 2. De his verss., quos alii libri superioris fini subjiciunt, v. ad e. I. et hic Serv.—2. *Cymarum* passim vetustissima exemplaria. vid. Heins. cf. Pier. ad v.

NOTÆ

1 *Sic fatur, &c.*] Quid fatur? id nempe quod extremis duobus libri quinti versibus continetur: 'O nimium cœlo,' &c.

Habenas] Metaphora ab equis petita: quæ liberum impetum cursumque navium significat. Hæc ad ignem translata est, Æn. v. 662. 'furit immissis Vulcanus habenis.' Et ad crescentes arborum ramos, Ge. II. 364. 'palmes laxis per purum immissus habenis.'

2 *Euboicis Cumarum, &c.*] *Eubœa*, maxima est Græciæ insula, hodie *Negrepont*: ad septentrionem et orientem, Locris, Bœotiæ, et Atticæ, in longitudinem obversa: ab iisque divisa freto angustissimo, quod Euripus dicitur. In angustissimo freti loco urbs est *Chalcis*, quæ continenti Græciæ ponte juncta est. *Æolia* vel *Æolis*, regio est Asiæ Minoris, ad Ægæum Mare, et Ioniæ septentrionem: in ea urbs fuit *Cuma*, nunc *Foja Nova*. Hippocles Cumanus ex Æolia, et Megasthenes Chalcidensis

Obvertunt pelago proras; tum dente tenaci
Anchora fundabat naves, et littora curvæ
Prætexunt puppes; juvenum manus emicat ardens
Littus in Hesperium; quærit pars semina flammæ
Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
Tecta rapit, sylvas; inventaque flumina monstrat.
At pius Æneas arces, quibus altus Apollo

naves uncis tenacibus, et curvatæ puppes tegunt extremum *littus: prompta turba juvenum exilit in terram Italicam: pars quærit scintillas ignis latentes in venis lapidis: pars colligit ligna* arborum, quæ sunt *opacæ domus ferarum; et ostendit repertos fluvios. Sed pius Æneas vadit* ad *templum altum cui Apollo præest, et ad*

98 ex Κύμη.—3. *Obtendunt* alter Menag. *cum d.* sec. Hamb.—4. *fundebat* tres Burm.—5. *Protexunt* Zulich. et Exc. Burm. *eminet* pr. Moret.—7. *Obstrusa* aliquot Pier. et Burmann. ex more. *Abstrusum ignem* Ge. I, 135 vidimus. *in* abest ab Exc. Burmann.—8. *sylvas inventaque fl. m.* ante Heinsium jungebatur;

NOTÆ

ex Eubœa, coloniam utriusque gentis in Italiam deduxerunt; urbemque condiderunt in Campania, circa promontorium occidentale ejus sinus, qui inde *Cumanus* appellatus est, etiam *Puteolanus*, nunc *Golfo di Napoli*. Græcis urbs dicta Κύμη, Latinis *Cumæ*, quibusdam etiam *Cuma*: nunc eversa est. Hanc multo post Trojana tempora conditam esse testatur Velleius l. I. 4. Unde hæc a Virgilio de ea dicta esse necesse est per anticipationem temporis.

4 *Anchora fundabat, &c.*] Quia navim, unde per funem demittitur, committit, alligatque maris *fundo*, atque ita stabilit. Antiquissimæ anchoræ lapideæ fuerunt, ut constat ex Arriano, in periplo ponti Euxini: deinde ligneæ, plumbo munitæ: postmodum ferreæ. De *Hesperio*, seu Italico littore, Æn. I. 534.

6 *Semina flammæ*] Scintillas. Sic Lucretius l. I. 900. 'Verum semina sunt ardoris multa.' Sic Homerus, Odyss. v. 490. Σπέρμα πυρὸς, *semen ignis*. Imo Lucretius, quasi esset aliquid plantis et igni commune, dixit l. I. 896. 'Donec flammai fulserunt flore coorto.'

9 *Arces, quibus altus Apollo, &c.*] Hic notanda sex. I. Æneæ prima cura est, adire Sibyllam: juxta monitum Heleni, Æn. III. 441. præceptumque patris, Æn. v. 731. II. Templum illud in latere orientali collis, urbis Cumanæ pars et veluti arx fuit. III. Extructum fuit ex uno eodemque rupis saxo, et velut in ipso rupis sinu excavatum. IV. Antrum Sibyllæ non extra templum, sed in intimo templi loco fuit, multos in recessus naturaliter defossum. Habentur ista ex oratione parænetica Justini martyris, qui annis post Virgilium centum circiter et septuaginta florebat sub Antonino Pio, templumque ipsum vidisse se perhibet: tum ex Agathia histor. l. I. cujus ætate templum videtur fuisse destructum, aut in arcem conversum, cui caverna Sibyllæ subjecta erat. V. Templum illud, juxta Virgilium, Apollini simul et Dianæ dicatum fuit: siquidem Sibylla vocatur 'Phœbi Triviæque sacerdos.' VI. Templo juncta de more sylva fuit, sive *lucus*; aut utrique numini, aut uni Dianæ sylvarum præsidi sacer.

Præsidet, horrendæque procul secreta Sibyllæ,
Antrum immane, petit: magnum cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.
Jam subeunt Triviæ lucos, atque aurea tecta.
Dædalus, ut fama est, fugiens Minoia regna,

vastam penitus cavernam et *horrendum penetrale Sibyllæ: cui Deus Delius inspirat magnam animam et intelligentiam, declaratque* res *futuras. Jam intrant sylvas et auratum templum Dianæ. Dædalus, sicut fama perhibet, fugiens regnum Minois,*

itaque distinxit ille post *sylvas.* *monstrant* Gud. a m. sec.—11. *A. i. subit* Parrhas.—14. *est* a multis Pier. aberat. *M. tecta* Ven., solenni permutatione.

NOTÆ

De *Sibylla,* infra 36. De *Apolline* et *Phœbo,* eodem numine, Ecl. III. 62. 104. De *Trivia,* Diana, sic a triviis ubi colebatur dicta, Æn. IV. 511. De *Delio vate,* Apolline vatum Deo, Ecl. III. 67. Æn. III. 77.

11 *Mentem animumque*] Non est hæc synonyma, sed rerum diversarum expressio familiaris poëtis, Lucretio l. IV. 59. 'Mens animi vigilat.' Catullo, Epig. ad Ortalum v. 4. 'Mens animi tantis fluctuat ipsa malis.' Horatio item, &c. Ita distinguuntur a Lactantio l. VII. 'Non idem est Mens et Animus: aliud enim est quo vivimus, aliud quo cogitamus. Nam dormientium Mens, non Animus sopitur: et in furiosis Mens extinguitur, Animus manet.' Itaque Mens, ipsa est animi intelligentia et consilium: ex Lucretio l. III. 616. 'animi nunquam mens consiliumque.'

14 *Dædalus, &c.*] Atheniensis, solerti admodum ac subtili ingenio faber ac sculptor, asciæ, terebræ multorumque aliorum instrumentorum auctor: cum Perdicem, sororis suæ filium, ob inventum serræ usum ex invidia occidisset; judicii metu fugit in Cretam. Hic admissus in gratiam regis Minois labyrinthum fabricavit: sed mox, ob commodatam Pasiphaë reginæ operam ad promovendum ejus cum Tauro adulterium, turre inclusus cum Icaro filio; inde, sibi filioque e plumis et cera compactis alis, evolavit in Siciliam: ubi multa reliquit artis suæ monimenta, juxta Pausaniam et Diodorum. Juxta Virgilium tamen, quem Silius, Juvenalis, et Statius ducem secuti sunt, in Italiam aufugit ad Cumas Campaniæ; ubi templum Phœbo condidit: opinor ideo, quod ejus alas ardore non dissolvisset, ut dissolverat alas Icari ejus filii; qui imprudentius per aërem evagatus, alioque inito cursu, in eam Ægei Maris partem cecidit, quæ est ad septentrionem Cretæ, circa Samum insulam; nomenque, et insulæ Sami vicinæ, et huic maris plagæ, reliquit suum.

14 *Minoia regna*] *Cretam,* sive *Candiam,* de qua Æn. III. 104. Ubi regnavit *Minos,* Jovis et Europæ filius, qui ex *Pasiphaë* Solis filia, genuit *Ariadnen, Phædram* et *Androgeum.* Multis bellis adversus Athenienses Megarensesque victor: cum fugientem Dædalum insecutus, bello Cocalum Siciliæ regem appeteret, ab Cocali filiabus thermarum vapore suffocatus est: justitiæ nomine sic nobilitatus, ut apud Inferos judex animarum a Græcarum fabularum auctoribus constitutus sit: qui tamen

Præpetibus pennis ausus se credere cœlo,
Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos,
Chalcidicaque levis tandem super astitit arce.
Redditus his primum terris, tibi, Phœbe, sacravit
Remigium alarum, posuitque immania templa.
In foribus letum Androgei: tum pendere pœnas
Cecropidæ jussi (miserum!) septena quotannis

ausus committere se aëri cum *pennis velocibus, evasit ad frigidum septentrionem per viam insolitam; et volans stetit denique super arce Cumana. Appulsus primum his terris, sacravit tibi remos alarum, o Apollo; et fundavit vastum templum. In portis* erat sculpta *mors Androgei: deinde Athenienses jussi* in *pœnam dare singulis*

cf. Burm.—15. *pinnis* Medic. Possis jungere: *Præpetibus pennis ausus se credere, cœlo Insuetum*—Languet sic *cœlo*. Et Ovid. Met. II, 377 de cycno: *nec se cœloque Jovique Credit—Stagna petit*.—16. *pariter* Franc. *erravit* Witt.—17. *Chalcidicam—arcem* Medic. *Chalcidicas arces* Marius Plotius lib. de metris. Apud Gell. x, 16 scriptura extat vulgata. Quartum casum præfert Heinsius. *Calchidica*, *Calcidia*, *Calcidica*, *Chalchidica*, aberrationes codd. v. ad Ecl. x, 50. Est Χαλκίς, Χαλκιδικός.—18. *hic* Zulich., non male. v. Burm.—20. *Androgei* Heins. e codd. consensu recepit. Grammatici veteres, Carisius, Probus, Servius et Priscianus agnoscunt et tuentur *Androgeo* (Ἀνδρόγεω), quod in recentioribus tantum codd. occurrit, etiam in binis Goth., expressum tamen erat in edd.—21. *miserûm* pro *miserorum* accipiebat Heins. *miserum*

NOTÆ

iidem, quod ab eo male mulctati sæpe Græci fuissent; ideo familiam ejus, uxorem, filiasque propudiosis figmentis infames fecere.

16 *Enavit ad Arctos*] In eas evolavit regiones, quæ ad septentrionem Cretæ insulæ sitæ sunt. Pace tamen dixerim Virgilii: Italia Siciliaque multo ad occidentem Cretæ magis vergunt quam ad septentrionem. *Enavit*] Evolavit: magna enim inter navigationem et volatum affinitas, unde mox alæ vocantur *remigium alarum*: ut enim multiplici remorum ac remigum ordine navis hinc inde provehitur, ita geminis hinc inde alis agitatur volucris: Æn. I. 228. De *Arcto gemina*, sive *ursa*, astris septentrionalibus, Ge. I. 138. De *Chalcidica*, sive Cumæa arce, supra 2.

20 *Letum Androgei, &c.*] *Androgeus*, Minois et Pasiphaës filius, in publicis Græciæ ludis sæpenumero victor, ab Atheniensibus et Megarensibus ex invidia occisus est. Ideo Megarenses a Minoë bello petiti et subacti sunt. Athenienses tributo mulctati septem puerorum, totidemque puellarum: quos in Cretam, vel quotannis, vel tertio aut nono quoque anno, sorte vel delectu, mittere jubebantur, includendos labyrintho, et Minotauro devorandos. Virgilius, pueros tantum numerat.

21 *Cecropidæ*] Antiquum Atheniensium nomen: quorum rex primus fuit *Cecrops* Ægyptius, qui populos hujus regionis vagos duodecim in oppida congregavit, primumque vocavit *Cecropiam*; quæ deinde fuit arx Atheniensis urbis, cum Theseus duodecim hæc oppida unam in urbem

Corpora natorum; stat ductis sortibus urna.
Contra elata mari respondet Gnosia tellus:
Hic crudelis amor tauri, suppostaque furto
Pasiphaë, mixtumque genus, prolesque biformis
Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandæ;
Hic labor ille domus, et inextricabilis error;
Magnum reginæ sed enim miseratus amorem

annis septem corpora filiorum, res *misera! adest urna* unde *sortes eductæ* erant. *Cretica insula eminens mari respondet e regione. Hic adest amor insanus Pasiphaës* erga *taurum, et Pasiphaë supposita* per *fraudem, et Minotaurus soboles* ejus *biformis mixto genere, monimentum flagitiosæ libidinis. Hic* adest *illa difficultas*

jussi sec. Goth.—22. *dictis* Goth. tert.—23. *Cnosia* Rom., ut al. Burm. conj. *resplendet*. Sed recte impetum repressit vir doctus.—25. *Phasiphe, Pasiphe* in codd. Est Πασιφάη.—27. *illa domus* Goth. tert.—30. *legens* Sprot. et Vratisl.,

NOTÆ

coëgit, murisque cinxit. De *sortibus* ex urna educendis, Æn. v. 491. De *Gnoso*, urbe Cretæ insulæ, Æn. III. 104.

24 *Amor tauri, &c.*] *Pasiphaë*, Solis filia, de qua Ecl. VI. 46. turpi amore tauri correpta, dicitur arte Dædali inclusa vaccæ ligneæ fuisse, qua arte clam *furtim*que suscepit e tauro monstrum *biforme*, semibovem ac semivirum, *Minotaurum* nomine: qui inclusus in labyrintho, puerorum Atheniensium sanguine pascebatur. *Taurus* hic, juxta aliquos, unus aliquis fuit ex aulicis principibus: qui stupri consuetudinem cum regina, Dædalo administro, habuerat. *Proles biformis;* ortus puer ex illa consuetudine; qui ad geminum referri poterat patrem, verum alterum, alterum falsum; unde et nomen ex utroque mixtum tulit. De *Venere*, amoris ac libidinis Dea, Æn. I. 260.

27 *Labor ille domus, &c.*] *Labyrinthus* quadruplex fuit. Primus Ægyptiacus apud Heracleopolitas, opus multorum regum, cui manum ultimam Psammitichus imposuit. Secundus hic Cretensis, Dædali opus, ad Ægyptiaci exemplum extructus, sed vix centesimam ejus partem referens. Tertius in Lemno insula, centum et quinquaginta columnis insignis. Quartus in Italia juxta Clusium, opus et sepulcrum Porsenæ Etruscorum regis. Locus fuit multis tramitibus inter se implexis, crebrisque foribus ad fallendos occursus recursusque intercisus: tectus fornicibus undequaque, et multis pyramidibus fastigiatus. Vide Plinium l. XXXVI. 13.

28 *Reginæ sed enim, &c.*] *Theseus*, Ægei Atheniensium regis filius, firmatus oraculis, a patre veniam obtinuit, ad persolvendum Cretensibus tributum in Cretam cum reliquis pueris proficiscendi. Huc appulsus, pellecta in amorem sui *Ariadne*, Minoïs et Pasiphaës filia, ejus opera a Dædalo glomeratum filum accepit: quo ad labyrinthi januam alligato, et inter eundum evoluto, cum Minotaurum occidisset, inde remenso itinere egressus, captivos reliquos ipsamque Ariadnen navi secum advexit. Hanc tamen in itinere deseruisse dicitur in insula Naxo: ubi a Baccho suscepta est, et corona donata, quam deinde inter sidera Dii retulerunt. *Regina*

Dædalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
Cæca regens filo vestigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro:
Bis patriæ cecidere manus. Quin protinus omnia
Perlegerent oculis: ni jam præmissus Achates
Afforet, atque una Phœbi Triviæque sacerdos,
Deiphobe Glauci; fatur quæ talia regi:

et error inexplicabilis labyrinthi. Nam Dædalus miserans magnum amorem filiæ regis, ipse explicuit Theseo *fraudes et circuitus parietum, dirigens filo passus* ejus *incertos. Tu etiam, o Icare, haberes magnum locum in tanta sculptura, si dolor permisisset. Bis conatus erat exprimere in auro calamitatem illam: bis manus paternæ defecerunt. At vero* Trojani *ulterius perlustrassent oculis omnia: nisi Achates ante præmissus* ab Ænea ad Sibyllam, *rediisset; et cum eo Deiphobe* filia *Glauci, sacerdos Apollinis ac Dianæ, quæ dicit hæc regi: Hoc tempus non petit*

sed fila *legit* Theseus, *fila* et iter *rexit* Dædalus. cf. Burmann.—31. *operum* Goth. pr. *in* abest ab altero Hamburg. *labor* Ven. pro var. lect. et ed. Ven. Verba *Icare haberes* a nonnullis codd., inter quos Romanus est, abesse vidit Pierius.—33. *omnia* Grammaticorum et optimorum codd., quibus fragm. Vatic. adde, est lectio. v. Pier. et Heins., ut per synizesin scilicet efferendum sit *omnja*. Librariorum inscitia mutavit in *omne*, quod ipse Romanus habet, *omnem*, *omnes*, *omne*. In Ald. pr. erat *omnem*: sed jam ad calcem operis Aldus jussit e codd. legere *omnia*, quod receptum in altera edit. Ald. e Prisciano firmavit Benedictus in ed. Junt.—34. *Pellegerent* a Virgilio fuisse exaratum, contendit Terentius Scaurus de Orthographia. Ne vero *perlegeret* scribendum putes, ut, Achate præmisso, solus Æneas ad templum restiterit, recordandum, Æneam pluribus comitibus exiisse. Mox v. 40 *Nec sacra morantur Jussa viri.*—36. *Deiphœbe*, *Deiphebe* aberrant librarii. At est Δηιφόβη. *quæ fatur* Menag. pr., totum hemistichium nonnullis deesse notat Cerda. Forte sustulerat aliquis, voce *regis* offensus. Sed idem Æneas rex inf. 55, sup. I, 548 et al. cf.

NOTÆ

vocatur, id est regis filia: ut Polyxena apud Euripidem ἄνασσα. De morte *Icari*, supra 14.

31 *Sineret dolor*] Supprimitur *si* particula; mutaturque tempus, pro, *si sivisset dolor*.

33 *Protinus omnia*] *Omnia*, duas ultimas vocales in unam contrahit, ut spondæus fiat. Sic Æn. v. 352. 'unguibus aureis.' De *Achate*, fidissimo Æneæ comite, passim dictum. De *Phœbi Triviæque sacerdote*, supra 9.

36 *Deiphobe Glauci, &c.*] De Sibyllis confusa obscuraque omnia: hæc mihi certiora occurrunt. I. *Sibyllæ* nomine nuncupatæ fuerunt fœminæ generatim omnes, quæ futura cum aliquo impetu furoris Deique afflatu prædicebant. II. *Nomen* est, a σιὸς, Æolica voce, pro θεὸς *Deus*; et βουλὴ *consilium*: ita ut *Sibylla* sit, *divini consilii particeps*. III. Vitæ diuturnitate et virginitatis laude vulgo commendantur. IV. Ambrosius, in epistolam I. ad Corinth. cap. 2. existimat eas malo spiritu afflatas, non veri Dei beneficio futura conjecisse. Hieronymus tamen adversus Jovinianum lib. I. videtur existimare divinationem iis a vero Deo in præmium vir-

Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit.

sibi *hæc spectacula: nunc potius erit immolare septem juvencos de armento* adhuc

Burm.—37. *hæc ista* Parrhas. *poscunt* Rom. et Medic., hic a pr. m., nec male: potest adeo exquisitius dictum videri: *ista spectacula poscunt sibi non hoc tempus*, sed aliud. Eandem lectionem respicit Servii nota. *possit* Franc. *posci* etiam legi

NOTÆ

ginitatis datam esse. v. Multa de Christo prædixerunt, Cumana inprimis et Erythræa: neque tamen inde, aut vero numine afflatas, aut fide omnino dignas, putat Augustinus. Sic enim ait contra Faustum l. XIII. c. 2. 'Sibylla porro, vel Sibyllæ, et si qui alii vates vel philosophi gentium de Filio Dei vera prædixisse perhibentur: valet quidem aliquid ad paganorum vanitatem revincendam; non tamen ad istorum auctoritatem amplectendam: cum illum Deum nos colere ostendimus, de quo nec illi tacere potuerunt, qui suos congentiles populos idola et dæmonia colentes partim docere ausi sunt, partim prohibere ausi non sunt.' VI. Ideo existimo, Sibyllas malo quidem spiritu afflatas fuisse: factum tamen, ut in præmium virginitatis, aliqua etiam vera declarari per eas voluerit Deus, ad revincendam ethnicorum pervicaciam. VII. Plures pancioresve a diversis auctoribus numerantur; decem a Varrone, quem vulgo sequuntur omnes. *Delphica, Erythræa, Cumæa, Samia, Cumana, Hellespontica, Libyca, Persica, Phrygia, Tiburtina.* Harum una Tarquinio Superbo, Romanorum regi, tres vel novem obtulit libros, ex multarum Sibyllarum vaticiniis contextos: petiitque pretium trecentorum nummorum: despecta a rege, tertiam librorum partem abjecit in ignem; tum reversa, idem iterum pretium poposcit: iterumque repulsam passa, partem librorum alteram incendit, pro reliqua tantumdem petiit. Cujus pertinaciam rex admiratus, et persolvit pretium, et libros inter sacra Romani imperii haberi voluit, et in Capitolini Jovis sacrario sub terram in arca lapidea deposuit: constitutis viris, qui, quoties exigerent dubia reipublicæ tempora, libros eos consulerent. Hi primum viri duo, postea decem, denique quindecim fuere Syllæ dictatoris temporibus. Hæc Tarquinii Sibylla, aliis *Cumæa*, aliis *Erythræa* dicitur, vulgo tamen *Cumana:* nomine *Amalthea*, vel *Demophile*. VIII. Libri illi incendio Capitolii conflagrarunt, anno ante Syllæ dictaturam: quare legati ex senatusconsulto missi sunt in plerasque Græciæ et Italiæ civitates, qui carmina Sibyllarum undique conquisita Romam deportarent. Hi collegerunt ad mille versus: qui deinceps magna cura servati, tandem a Stilichone Honorii imperatoris socero cremati sunt. Libros autem Sibylliuorum oraculorum octo, qui Græcis versibus scripti circumferuntur, omnino suppositos puto. IX. Denique hæc Virgiliana Sibylla, *Cumæa* esse putatur, sive *Cimmeria*, quæ in Italia paulo post excidium Trojæ vaticinata est. Hanc Justinus in parænetica orat. ait fuisse ortam Babylone, et Berosi Chaldaicarum rerum scriptoris filiam: Virgilius Deiphoben, et Glauci cujusdam filiam nuncupat; atque ita Græcæ putat esse originis.

Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Præstiterit, totidem lectas de more bidentes.
Talibus affata Ænean (nec sacra morantur
Jussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos.
Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum:
Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;
Unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllæ.
Ventum erat ad limen, cum virgo, Poscere fata
Tempus, ait: Deus, ecce, Deus. Cui talia fanti
Ante fores, subito non vultus, non color unus,
Non comtæ mansere comæ; sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; majorque videri,
Nec mortale sonans; afflata est numine quando

indomito, et totidem oves electas juxta ritum. Sacerdos allocuta Ænean his verbis, *invitat Trojanos in altum templum: et famuli non tardant* exequi *mandata* de sacrificio. *Latus ingens rupis Cumanæ excavatum* est in formam *antri: quo centum lati aditus et centum portæ ducunt: unde erumpunt totidem voces,* quæ sunt *responsa Sibyllæ. Perventum erat ad os* antri: *cum Virgo dixit: Tempus est petendi oracula. Deus, Deus adest. Cui dicenti talia ante ostia, repente non remansit facies* eadem, *non idem color, non capilli ordinati: sed pectus anhelans, et cor efferatum intumescit rabie:* cœpitque *apparere major, nec loquens* modo *humano: ex quo*

posse Heinsius aiebat.—38. *Hunc* Franc. *grege de nivee* edd. Macrobii IV Sat. 2, male; cum Diis inferis sacra parentur. v. Heins.—39. *ex more* Ven. Erf. et fragm. Vatic.—40. *moratur* Goth. pr.—41. *in templa alta* pr. Hamb.—42. *excissum* pr. Rottend.—43. *Qua* pr. Moret., perpetua varietate.— 45. *tum virgo* quidam ap. Serv. III Æn. 370.—46. *plurima fanti* Schol. Stat. Theb. x, 164.—49. *Et r. f. c. domat* Lutat. ad Stat. VIII Theb. 202.—50. *Non* Parrhas. *afflataque n.* Goth. sec. Mox, ut nunc interpungitur, *quando* est pro quandoquidem, siquidem, uti et Servius interpretatur. Mihi oratio majorem vim habere videtur, si distinxeris: *Nec m. sonans. Afflata est n. quando Jam propiore Dei: cessas in*

NOTÆ

38 *Grege de intacto, &c.*] *Juvencos* nondum jugum passos: hi enim uni sacrificiis apti erant, Ge. 551. 'Intacta totidem cervice juvencas.' Deinde numero *septem:* quia Apollini immolandi erant, uni e Diis superis, quibus impar numerus placet: Æn. v. 96. De *bidentibus ovibus,* Æn. IV. 57.

41 *Alta in templa, &c.*] De situ templi, et rupis, deque multis ejus ostiis et recessibus, supra 9. De *Euboica,* id est *Cumana* urbe, 2.

50 *Afflata est, &c.*] Non tantum tacta vicini numinis spiritu, sed plena et correpta: ut contra Servium contendunt interpretes. Sic Ovid. Fast. VI. 708. Tibiam dixit *afflatum,* quæ vento plena est, et quasi inflata: 'Inventam Satyrus primum miratur; et usum Nescit, et afflatam sensit habere sonum.' Igitur *propiore numine,* non est *viciniore;* sed in intima pectoris parte jam *præsente:* maxime cum dicatur, 78. 'Magnum si pectore possit Excussisse Deum.'

Jam propiore Dei. Cessas in vota precesque,
Tros, ait, Ænea? cessas? neque enim ante dehiscent
Attonitæ magna ora domus. Et talia fata
Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo:
Phœbe, graves Trojæ semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela manusque
Corpus in Æacidæ; magnas obeuntia terras
Tot maria intravi, duce te, penitusque repostas
Massylum gentes, prætentaque Syrtibus arva;
Jam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.

correpta est spiritu Dei jam præsente: dixitque: *Tardus es ad emittenda vota et preces, o Ænea Trojane? tardus es? nam magna ostia antri terrifici non aperientur prius,* quam preces emiseris: *et hæc locuta siluit. Tremor frigidus subiit in ossa dura Trojanorum; et rex* eorum *misit preces ex intimo corde: O Phœbe, qui semper misertus es acerborum casuum Trojæ: qui direxisti sagittam Trojanam et manum Paridis in corpus Achillis: te auctore ingressus sum tot maria cingentia magnas terras, et nationes Massylorum longe remotas, et littora vicina Syrtibus. Nunc denique attingimus littora Italiæ recedentis. Hactenus calamitas Trojanorum*

---

vota precesque, Tros, ait, Ænea?—51. *Deo* pauci codd. et plerique a m. pr. vel sec. *et propiore* Dorvill. *cesses* pr. Menag.—52. *Æneas* Sprot. et Goth. alt. *neque enim* Heins. ex scriptis pro *nec enim. dehiscunt* Leid. un.—53. *magna* Ven. *domos* tert. Rottend. Mox *Ut t. f. Conticuit, g.* conj. Heins.—54. *dira* præfert Uptonus ad Spencerum *Fairy Queen* p. 538, ut sint horroris plena.—55. *funditque* Heins. ex scriptis. Vulgo *fuditque;* at pr. Moret. a m. pr. *funditeque.*—57. *direxit* Sprot. a m. pr. *directi* Parrhas. *directi* Goth. tert. cum Rom.—59. *peniaque* r. Rom., quod Pierius explicat: ad Pœnos usque. Sed est librarii lapsus.—60. *Massylium* multi librarii peccant; ut et al. Jo. Schrader. conj. *prætextaque*, ut illud: *Germania, quatenus Danubio prætexitur* et alia. Verum ita variatur oratio, non emendatur. Apud Silium XVI, 252 est *extenta tellus Syrtibus.*—61. *fugientes* octo codd. ap. Burm. Sed etiam v, 629 *Italiam sequimur fugientem.*—62. *fuerat* Montalb.—63.

NOTÆ

53. *Attonitæ magna ora domus.*] Ostia illa *centum*, id est, plurima, de quibus, 44. Domus vocatur *attonita:* vel quia vocum erumpentium sono, quasi tonitru concutitur: vel quia attonitos ac trepidos facit, quemadmodum mors dicitur *pallida*, quia pallorem inducit. Et sensus est: Ego quæ nunc te alloquor *ante fores;* non intrabo in ipsa antri penetralia, unde oracula soleo emittere; nisi prius vota conceperis. De *Teucris*, Æn. I. 239.

56 *Phœbe, &c.*] Trojanis favit: unde Ovidius, Trist. l. I. 2. 5. 'Mulciber in Trojam, pro Troja stabat Apollo.' De *Phœbo*, Ecl. III. 62. De *Paride*, Æn. I. 31. De *Achille*, a Paride in templo Apollinis occiso, Æn. III. 321. De *Æaco*, Achillis avo, Æn. I. 103. *Direxti*, pro *direxisti:* ut Æn. I. 205. *Accestis scopulos*, pro *accessistis*.

59 *Duce te*] Ipsius enim oracula sæpius de rerum eventu consuluerat: maxime in insula Delo, Æn. III. 84. Et ad Leucadem atque Actium, ibid.

Hac Trojana tenus fuerit Fortuna secuta.
Vos quoque Pergameæ jam fas est parcere genti,
Dique Deæque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens
Gloria Dardaniæ. Tuque, o sanctissima vates,
Præscia venturi, da, non indebita posco
Regna meis fatis, Latio considere Teucros,
Errantesque Deos, agitataque numina Trojæ,
Tum Phœbo et Triviæ solido de marmore templum,
Instituam festosque dies de nomine Phœbi.

nos persecuta fuerit. Nunc æquum est vos etiam ignoscere Trojanæ genti, o Dii, et Deæ omnes, quibus adversabatur Troja et magna gloria Troadis. Et tu, o sanctissima Sibylla, prævidens futurum, permitte Trojanos, et Deos vagos, et numina Trojæ jactata, sedere in Latio: non peto regna non debita meis fatis. Tunc statuam Phœbo et Dianæ templa e marmore solido, et dies festos de nomine Phœbi dictos.

parcite aliquot Pier. quod et ipsum placere potest. At nec vulgata habet, quod novare necesse sit.—64. *Ilion et* Dorvill. *Ilion ingens* alii Pierii, lapsu, quem alias quoque vidimus.—65. *Dardanidum* ed. Ven.—66. Bene Burmannus distinxit post *fatis*, ut sit: *da Latio considere Teucros*. Et sic jam inde ab Aldo interpunxerant. Alii sic: *da (non i. posco) Regna m. f.*—67. *consistere* Rom. et aliquot codd., quos Ursinus viderat, Goth. sec. cum tribus ap. Burm., perpetua varietate. cf. I, 572. III, 162 et al.—69. *templa* vulgg. edd. ante Heins. et codd., sed fere recentiores, ut tres Goth. Et poterat illud placere, quoniam de uno templo Dianæ cum Apolline dicato Romæ non constabat. Spanhemius, jam Burmanno laudatus, de usu et præst. Num. T. II, p. 129 ex Varrone LL. VI affert locum, unde Noctilucæ templum in Palatio fuisse, h. e. Dianæ, constat. Enimvero alienum hoc ab h. l.; nam obscura aliqua ædes non poterat a poëta commemorari; sed agi necesse est de refecto illo et dedicato ab Augusto (v. Vita Virg.) et toties celebrato a poëtis templo Apollinis Palatini. Nec refert, *templa* an *templum* legas: aliter enim, quam de uno illo templo, dictum nec alterum accipies. Erant in hoc templo pensiles lychnuchi ex ære mirandæ artis, quas Alexander captis Thebis Apollini in Cyme (ἐν Κύμῃ) Æolidis dicaverat, ap. Plin. XXXIV, 3 s. 8, quos perperam Spanhem. l. c. in ædem Noctilucæ transtulit.—70. *Constituam* Rom. Ursin. et Serv. ad III, 274. Sed poëta exquisitius verbum h. l. sequi maluit: siquidem, ut vulgo fit, interpungas: *templum Instituam, f.* Nunc alia ratione suc-

NOTÆ

274. Tum in Epiro apud Helenum, ibid. 359. De *Massylis*, Afris, Æn. IV. 480. De *Syrtibus*, vadosis Africi maris plagis, Æn. I. 115.

63. *Parcere genti, Dique Deæque, &c.*] Numina Trojæ infesta: *Juno*, Æn. I. 33. *Neptunus*, Æn. II. 610. *Pallas*, Æn. II. 162. De *Dardania* gente et *Teucris*, Æn. I. 239. De *Pergamo*, Æn. I. 470. De *Ilio* et *Troja*, Æn. I. 5. De *Latio*, Æn. I. 10. De *numinibus Trojæ*, Æn. II. 717. De *Trivia*, Diana, Æn. IV. 511.

69 *De marmore templum, &c.*] Alludit ad pleraque, quæ a Romanis Æneæ posteris in Apollinis honorem instituta sunt. Ad ludos quidem Apollinares, primo bello Punico institutos ex Sibyllino carmine, Cornelio Rufo decemviro: qui inde dictus est *Sibylla*, postmodum corrupto vocabulo *Sylla*. Deinde ad templum Apollinis, in Palatio post Actiacam victoriam ab Augusto magnificentissime extructum.

Te quoque magna manent regnis penetralia nostris:
Hic ego namque tuas sortes, arcanaque fata,
Dicta meæ genti, ponam, lectosque sacrabo,
Alma, viros. Foliis tantum ne carmina manda;
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis.
Ipsa canas oro. Finem dedit ore loquendi.
At, Phœbi nondum patiens, immanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse Deum: tanto magis ille fatigat

Magnum etiam sacrarium expectat te in regnis nostris. Ego enim illic recondam tua oracula, et secreta fata declarata meæ genti; et dedicabo tibi viros electos, o alma: tantummodo noli inscribere carmina frondibus, ne confusa evolent in *ludibrium rapidorum ventorum: precor* te, *loquere tu ipsa.* Sic *fecit finem loquendi voce. At Sibylla ingens, nondum patiens Phœbi, furit in caverna,* tentans *an possit expellere e pectore magnum Deum: ille tanto magis exagitat os rabidum, subigens pectus*

currisse me vides. *diis* Witt.—71. *nostris p. regnis* Hamburg. pr. Erf. et Diomedes lib. I.—72. *tuis* alter Hamburg. *Achaica fata* idem.—73. *imponam* Parrhas. *ponam genti* Mentel. alter.—74. *tantum foliis* Parrhas. *nec c.* tres ap. Burm., porro *nomina* Ald. pr., sed emendavit Nauger., Goth. pr. et Nonius in *ludibria.* conf. sup. III, 445.—76. *finem dedit ore loquendi.* Fuisse videntur jam ante Cerdam, quibus hæc ab aliena manu assuta esse viderentur, offensi forte et illi vocis *ore* pleonasmo, satis et alibi obvio. v. Burm.; tamen Servius quoque in eo argutatur. Sed bene laudant Intpp. Lucilii versum: *Hæc ubi dicta dedit, pausam facit ore loquendi,* ap. Nonium in *pausa.*—78. *posset* Rom. et Hamb. alt.—79. *excusisse* Dorvill., ut solent recent. librarii. *excus-*

NOTÆ

71 *Te quoque, &c.*] Non significat templa Sibyllæ esse extruenda; sed locum duntaxat assignandum in ipsis Jovis Capitolini penetralibus et sacrario, ubi libri Sibyllini reponerentur; sub eorum virorum cura, de quibus diximus, 36. De *sortibus* pro *oraculis,* Æn. IV. 346.

74 *Foliis ne carmina manda*] Hoc Sibyllæ illi peculiare aiunt fuisse, ut palmarum foliis oracula sua describeret; citatque Varronem Hortensius. Cerdanus censet id ex usu fuisse illorum temporum: quibus nondum scribebatur in cortice, aut papyro, aut pergameno corio; sed in frondibus tantum arboreis.

76 *Finem dedit ore loquendi*] Consulto dictum id volunt interpretes: quia interim *animo* multa volvebat precabaturque, dum *ore* tacebat. Ego tamen hic poëtæ diligentiam desidero.

77 *Nondum patiens*] Vel *nondum,* hic significat *non,* ut censet Cujacius: hoc sensu: *Sibylla impatiens Phœbi conatur eum excutere.* Vel potius significat, Sibyllam nondum esse *omnino docilem* subditamque Phœbo, ut ex ipsius arbitrio oracula eloquatur; sed reluctari, donec fingatur, cogaturque.

78 *Bacchatur*] Furit more Baccharum, de quibus Æn. IV. 301. 'Si possit:' locutio sic explenda, *tentans an possit.* Ut Æn. II. 756. 'pedem si forte tulisset:' id est, *explorans an pedem retulisset.*

Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
Ostia jamque domus patuere ingentia centum
Sponte sua, vatisque ferunt responsa per auras:
O tandem magnis pelagi defuncte periclis!
Sed terra graviora manent. In regna Lavini
Dardanidæ venient; mitte hanc de pectore curam;
Sed non et venisse volent. Bella, horrida bella,
Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno.
Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica castra
Defuerint. Alius Latio jam partus Achilles,

efferatum, et opprimendo accommodat ad oracula proferenda. *Et jam centum magnæ portæ antri apertæ sunt motu proprio, et emittunt in aërem* hæc *responsa Sibyllæ: O qui evasisti magna pericula maris! Sed majora expectant te* in *terra. Trojani pervenient ad regnum Lavinium, ejice hanc solicitudinem e corde: sed cupient quoque non* eo *pervenisse. Video bella, horrida bella, et Tybrim spumantem multo sanguine. Non deerunt tibi Simois, nec Xanthus, nec exercitus Græcus: alter Achilles jam paratus est* in *Latio, ipse etiam filius Deæ: et Juno infesta Trojanis*

sura Barthius ex suo codice.—80. *rapidum* multi ap. Burm.—81. *namque* alter Hamburg.—82. *vatisque ruunt* idem. *sub auras* Sprot. et Goth. sec., ut alibi.—84. Duæ codicum sectæ: altera, duce Romano, *terra;* et hoc sonantius; altera, Mediceo duce, *terræ;* quod non, ut *humi*, *terræ*, interpretari malim, sed *terræ pericula*, ut Pierius quoque facit. *terris* Parrhas. *majora manent* Sprot. *et regna* nonnulli Pierii, omissa præp. *ad*, quod Heins. ad II, 781 illustrat. *regna Latini* alios legere narrat post Benedictum in ed. Junt. Pierius, etiam scriptos, sed ex interpolatione. Enimvero *Lavinii regna* ab urbe nova condenda, Lavinio, haud dubie exquisitius dicta et ad spiritum fatidicum melius sunt attemperata; nec in eo prolepsis nec metrica ratio in priore syllaba correpta quenquam tenere debuit: v. sup. I, 6. Sunt *regna Lavinii:* itaque scripsi, ut debet scriptum esse veterum more, *LaviniI*, ut etiam sup. I, 262. 274. Eadem non minus bene *regna Lavinia* dixisset, ut alibi *arva Lavinia*, *littora Lavinia*, IV, 236. I, 6.—85. *pone hanc* Vratisl. *dimitte hanc* p. Leid. et pr. Moret.—86. In *et* turbant librarii; et vel omittunt, vel scribunt: *Sed non evenisse, sed non advenisse.* Est: verum etiam volent non venisse. Etiam *volunt* Mentel. pr.—87. *cernam* Moret. sec., male.—88. *Nec S.* Dorvill.—89. *Defuerunt* alter Hamb., cum glossa, *in labore.*—90. *abdita* multi ad. Pier., ex

NOTÆ

84 *In regna Lavini*] Regna *Lavinia:* regionem Italiæ, ubi urbs *Lavinium:* sic Æn. I. 251. 'urbem Patavi,' id est *urbem Patavium.* An vero jam ante Æneæ tempora *Lavinium* urbi nomen esset, diximus Æn. I. 6. Quidam legunt non male: *regna Latini*, regis ad quem Æneas perveniet Æn. VII. 45. De *Tybri*, Æn. VIII. 330.

88 *Non Simois, &c.*] Comparat vates bella Trojana cum futuris in Italia bellis, ex locorum, personarum, causarumque similitudine. Confert enim *Xanthum* et *Simoënta*, de quibus Æn. I. 104. 477. cum *Tybri* et *Numico*, de quibus VIII. 330. et Æn. VII. 150. *Achillem*, cum *Turno*, de quo Æn. VII. 56. *Helenam*, cum *Lavinia*, de qua Æn. VII. 72. De *Latio*, Æn. VII. 54. De *Doricis castris*, id est Græcis, Æn. II. 27.

Natus et ipse Dea. Nec Teucris addita Juno
Usquam aberit. Cum tu supplex in rebus egenis
Quas gentes Italum, aut quas non oraveris urbes!
Causa mali tanti conjux iterum, hospita Teucris,
Externique iterum thalami.
Tu ne cede malis: sed contra audentior ito,
Qua tua te Fortuna sinet. Via prima salutis,
Quod minime reris, Graia pandetur ab urbe.

non aberit ullo loco. Quem tu, quas nationes Italorum, et quas urbes non implorabis supplex in rebus extremis? Causa tantarum calamitatum erit *rursus Trojanis conjux hospitio excipiens* eos, *et rursus peregrinæ nuptiæ. Tu noli frangi calamitatibus: sed contra resiste audacior, quam tua fortuna te permittet* esse. *Prima salutis via aperietur* tibi *ab urbe Græca, quod non putas. Talibus verbis Cumæa Sibylla canit*

----

more. Heumannus olim conj. *nec Teucris (addit) Juno;* sed repressus ab Burmanno ad h. l. v. Notam nostram.—91. *Usque* Ven. *Nusquam a. tum tu* Parrhas. *tunc tu* pr. Hamb. pro var. lect. *ut rebus* Leid. unus.—92. *erraveris* Wall.—93. *Teucri* pr. Moret. Ceterum male vulgo distinguebatur, etsi Servii exemplo, *Causa mali tanti conjux, iterum h. Teucris;* Melius: *Causa mali tanti conjux iterum, h. T.* Sic et mox *iterum thalami.*—94. *Extremique* Moret. sec.—95. *crede* Goth. tert. *et* a pr. m. Medic. *audacior* alter Hamburg. et bini Goth. *audatior* Wall. *ardentior* Leid. et Hugen. a m. pr.—96. Vulgatum erat: *Quam tua te fortuna sinet.* Ut plus audeat, quam fata permittant, vix videtur bonum consilium esse; multo minus Æneæ datum, cujus omnia consilia ad fatorum ordinem a poëta attemperata sunt. *Quam* pro *quantum* ut cum Heinsio et Burmanno accipias, durum esse puto, et vero etiam jejunum: Malis obviam ito, quantum potes. Significantius est: quacumque via licet id facere. Accedo igitur viris doctis, ut legendum existimem, *Qua*, ea via, qua; ut sup. II, 387 *O socii, qua prima, inquit, fortuna salutis Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur.* Affine est sup. I, 422. *Corripuere viam, qua semita monstrat.* nec tamen adeo longe in malis propulsandis progredi fata te sinent, sed paratum est auxilium: *Via prima s.* Atque fuit hæc lectio etiam in libris plerisque Pierii; forte recentibus. Nam veteres omnes in *quam* conspirant. Inter editos princeps Ald. *qua* exhibet, mutatum a Naugerio in altera. In his tamen particulis, inprimis cum comparativus in errorem tam

NOTÆ

90 *Natus et ipse Dea*] Ut enim Achilles matrem habuit Thetida, Ecl. IV. 32. sic Turnus Veniliam nympham, Æn. VII. 56.

Addita Juno Teucris] *Infesta*, et quasi lateri semper *affixa*. Nam *addere*, etsi aliquando bonam in partem sumitur, ut Æn. VIII. 301. 'decus addite Divis:' sæpe tamen in malam: et proprie de inflictis verberibus dici probat Taubmannus in Plauti Aulul. Act. III. sc. 6. v. 19. citatque Macrobius hoc e Lucilio: 'Si mihi non prætor siet additus, atque agitet me.'

93 *Conjux iterum, hospita*] Ut Helena, Menelai uxor, quæ Paridem hospitio Spartæ excepit, ab eodem rapta, Trojano bello causam dedit; sic Lavinia, filia Latini qui Æneam hospitio excipiet, Turno promissa, ab Ænea expetita, belli iterum auctor erit.

97 *Graia ab urbe*] *Pallanteo*, urbe Evandri Arcadis: de quo Æn. VIII. 51.

Talibus ex adyto dictis Cumæa Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit,
Obscuris vera involvens: ea fræna furenti
Concutit, et stimulos sub pectore vertit Apollo.
Ut primum cessit furor, et rabida ora quierunt;
Incipit Æneas heros: Non ulla laborum,
O virgo, nova mi facies inopinave surgit.
Omnia præcepi, atque animo mecum ante peregi.
Unum oro; quando hic inferni janua regis
Dicitur, et tenebrosa palus Acheronte refuso:
Ire ad conspectum cari genitoris et ora
Contingat; doceas iter, et sacra ostia pandas.
Illum ego per flammas, et mille sequentia tela,

e recessu terrificas ambages, et reboat e caverna, obtegens vera obscuris: sic Apollo regit habenas, et agitat stimulos sub ejus *corde. Statim atque furor excessit, et os efferatum siluit; heros Æneas cœpit* loqui: *O virgo, nulla species laborum occurrit mihi nova et improvisa: præsensi et mecum prius mente confeci cuncta. Unum precor: quandoquidem fertur hic esse porta regis inferni, et obscura palus Acheronte exundante; liceat* mihi *ire in conspectum et vultum dilecti patris: monstra iter, et aperi sacras portas. Ego his humeris servavi illum inter flammas et mille spicula*

facile inducere debuerit, nolim librariorum fidei tam multum tribuere. Alii legunt *Quum*, quod vix probes. Toupius Epist. Crit. pag. 171 *Lego, ut mihi quidem videtur, certissime: Quo* tua te fortuna *feret*. Hoc est, poëtæ dictionem per lusum variare, non, corrupta emendare. *sinat* Oudart.—98. *Cumana* Dorvill., sed alterum doctius: v. ad Silium IX, 57.—101. *Incutit* pr. Hamb. pro var. lect. *Quatere fræna* proprie de aurigantibus. *versat* aliquot Pier. cum Goth. sec. Sed hoc ad orationem vulgarem propius accederet.—102. *Ut tandem* Parrhas. *rapida* multi et hic. v. sup. 80 et 49.—104. *noca non f.* Exc. Burm. *mihi* Rom., hic et alibi. Scilicet eodem res redit, si syllabas contractas scriptura quoque, an tantum pronuntiatione, tollas. Sed constantia in his servanda est. *surget* Zulich.—105. *percepi* multi scripti et editi. Sed *præcepi* Rom. Medic. et alii vetustiores cum Servio. Et hoc eruditius. cf. inf. X, 277. *ipse peregi* Seneca Epist. 76 et Eugraph. in Terent.—106. *i. j. Ditis* Leid. unus, et Franc. in margine; ex interpret.—109. *Contingit* aliquot Pier.; at Romanus: *Unum oro—Ire* ad *c. c. genitoris, et ora Contingam.*

NOTÆ

98 *Adyto*] Loco antri intimo. Æn. II. 297.

99 *Ambages*] Circuitus *ambiguos:* ab antiquo *ambi, circum*; et *ago*.

100 *Fræna.... stimulos, &c.*] Metaphoræ ductæ ab equis et bobus: quorum illi reguntur frænis, atque habenis, hinc inde tractis et *concussis;* hi fustibus impelluntur punguntur que præacutis. Fingitur autem Apollo quasi vatibus insidens, equitis aut agitatoris in morem.

105 *Omnia præcepi*] Monitis Heleni, Æn. III. 441. Monitis Anchisæ, Æn. V. 730.

106 *Hic inferni janua regis*] De hoc

Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi;
Ille, meum comitatus iter, maria omnia mecum
Atque omnes pelagique minas cœlique ferebat
Invalidus, vires ultra sortemque senectæ.
Quin, ut te supplex peterem, et tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat. Natique patrisque,
Alma, precor, miserere; potes namque omnia; nec te
Nequicquam lucis Hecate præfecit Avernis;
Si potuit Manes arcessere conjugis Orpheus,

insequentia, et extraxi e mediis hostibus: ille secutus est *meum iter et omnia maria mecum; atque tolerabat omnes minas et cœli et maris,* quanquam *infirmus, supra robur et conditionem senectutis. Præterea ipse rogans me,* simul *dabat jussa, ut convenirem te supplex, et venirem tuam domum. O alma, precor, miserere filii et patris: nam potes cuncta: nec frustra Hecate præposuit te sylvis infernis. Si Orpheus potuit evocare umbram uxoris, adjutus cithara Thracia et chordis sonantibus: si*

—111. *revelli* Bigot. In *recepi* argutati sunt veteres Grammatici. v. Serv. et Pompon. Sab. Sed *recipimus* et recuperamus non modo amissa, sed ea quoque, quæ ne amitteremus metuendum erat.—113. *cœlique minas pelagique* Medic. et Wall.—114. *Invalidus.* Jo. Schrader. otiosum esse ratus emend. *Imparidus.* Verum Anchises ferebat, etsi invalidus, fortius quam pro virium et ætatis modo et gradu.—115. *et* abest a plerisque Pier. et Heins., comparet tamen in Medic. et Rom. Sed abesse posse nemo dubitet. *lumina, numina* etiam hic in libris.—116. *Ille o.* pr. Hamb. *ipse o.* Hugen. Ex Pier. alii *Id me orans,* alii *Id memorans.* Tertius Rottend. *Dememorans. gnati, nati,* et in non-

NOTÆ

adita Inferorum, in Campania Italiæ, ad Avernum lacum, dicemus, 237. De *Acheronte,* æstuante et stagnante, 323.

111 *Eripui his humeris*] E Trojano incendio, Græcorumque potestate. Æn. II. 721.

115 *Ut te supplex peterem, mandata dabat*] Cum Æneæ noctu apparuit. Æn. v. 731.

117 *Alma*] Ab *alendo* proprie dicitur: unde *alma Ceres,* et *alma parens.* Sæpe tamen apud Latinos, pro *pura* sumitur, ut *lux alma:* atque ita hic pro *Sibylla virgine.*

118 *Lucis Hecate præfecit Avernis*] *Lucis Avernis:* quia Avernus lacus, juxta quem aditus est ad Inferos, undique sylvis cinctus erat, 237. *Hecate,* Proserpina, Æn. IV. 510, 511.

119 *Si potuit, &c.*] Petitionis æquitatem firmat exemplis Æneas. *Orpheus* adire potuit Inferos, ut conjugem revocaret: quidni possim ut patrem duntaxat videam? *Pollux* et *Castor* toties eadem via eunt ac redeunt: quidni ego semel? *Theseus* ut Proserpinam raperet; *Hercules,* ut Cerberum: quidni ego ut pie agam?

Manes arcessere, &c.] *Arcessere,* est *advocare:* pro quo posterioribus temporibus dictum est *accersere:* neque enim fides iis habenda, qui dicunt, *arcessere,* esse *repellere; accersere* vero, *advocare:* sed unum idemque significant: et *arcessere* quidem magis ex usu probatissimorum scriptorum. De *Manibus,* infra 724. De *descensu Orphei ad Inferos,* ad liberandam conjugem Eurydicen, Ge. IV. 454.

Threicia fretus cithara fidibusque canoris:
Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itque reditque viam toties. Quid Thesea, magnum

Pollux eripuit fratrem alterna morte; et toties it reditque per illam eandem *viam: cur proferam Theseum; cur magnum Herculem? mihi etiam origo est a supremo*

nullis *geniti* legitur ap. Pier.—119. *accersere* male et hic multi.—121. *Sic f.* Schol. Statii. v. Heins. Hygin. f. 80. *Tunc deprecatus Pollux, ut liceret ei munus suum cum fratre communicare. Cui permisit; ideoque dicitur* alterna *morte redemtus.*—122. *Quid Thesea, magnum Q. Alciden* distinxit Heins. ex Mentel. Addit Burmannus Witt. et alios. Librariis equidem tantum non tribuam. Sed jam veteres Grammatici super interpunctione disceptavere. v. Serv. et Pompon. Sab. Male eos habet, quod *Thesea* dicat *magnum*, qui sacrilegus fuerit, et qui *sedet æternumque sedebit Infelix Theseus* inf. 617. 618; quasi vero *magnus* semper philosophicam aliquam virtutem designet. Ratio petenda erat ex elegantia poëtica optimorum poëtarum usu frequentata, et ad animum et ad auditum jucunda, ut epitheton potius ad posterius, quam ad prius

NOTÆ

120 *Threicia .... fidibus*] *Thracia*, quia Orpheus Thrax fuit: de ea regione, Æn. III. 14. *Fides*, chordæ citharæ: non quod inter se quadam veluti fide concordent, ut vult Festus: sed omnino a σφίδες, quæ Hesychio *chordæ* sunt.

121 *Pollux*, &c.] De *Pollucis* et *Castoris* genere diximus, Æn. I. 654. Uterque Ledam habuit matrem, Tyndarei Spartani regis uxorem: patrem Pollux quidem Jovem, unde immortalis fuit; Castor vero Tyndareum, unde mortalis fuit. Communi tamen ambo nomine dicti sunt, et *Castores*; et *Tyndaridæ*: et Διόσκουροι *Dioscuri*, id est *Jovis filii*. Castor equestri arte, Pollux pugilatu insignis memoratur: ambo inter se amicitia conjunctissimi: Helenam sororem a Theseo raptam receperunt: Colchos ad expugnationem velleris aurei cum Argonautis profecti sunt: qua in expeditione cum navis periclitaretur votaque Diis fierent; ignes ex utriusque fratris capitibus emicuere, quos tranquillitas maris statim consecuta est: mare piratis purgavere. Mortuo deinde Castore, Pollux a Jove obtinuit, ut suam cum ipso immortalitatem partiretur: atque ita factum est, ut alternis diebus, alter in cœlo, alter apud Inferos degat. Fabulæ locum dedit siderum illorum natura, quos *geminos* appellamus, qui et ipsi dicuntur esse *Tyndaridæ*: aiunt enim interpretes, altero oriente alterum occidere; quod omnino falsum est: id quidem verum; ita stellas utriusque capitis esse dispositas inter se, ut in ipso, quod aiunt, sive ortus sive occasus puncto, cum altera primum oritur, altera infra horizontem adhuc lateat; cum altera primum occidit, altera supra horizontem adhuc appareat. Sunt et ignes eorum nomine dicti, circa navium vela malosque errare soliti: qui nihil ab *ignibus fatuis* differunt. Hi et olim et etiamnum, si duo apparent, salutares nautis habentur; si unus tantum apparet, funestus existimatur: Hispani et Itali nautæ nunc vocant ignes *sancti Hermi*, aut *sancti Telmi*: Itali *sancti Petri*, et *sancti Nicolai*.

122 *Thesea*] Accusativus Græcus. De eo, infra 618. De *Alcide*, Herculis nomine, Æn. V. 414. De ejus

Quid memorem Alciden? Et mi genus ab Jove summo.
  Talibus orabat dictis, arasque tenebat;
Cum sic orsa loqui vates: Sate sanguine Divum,
Tros Anchisiada, facilis descensus Averno;
Noctes atque dies patet atri janua Ditis;
Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos æquus amavit
Jupiter, aut ardens evexit ad æthera virtus,
Dis geniti potuere. Tenent media omnia sylvæ,
Cocytusque sinu labens circumvenit atro.

Jove. Talibus verbis precabatur, et tangebat altaria. Tunc Sibylla cœpit ita loqui: O create sanguine Deorum, Trojane fili Anchisæ: facilis est *descensus ad Inferos: porta nigri Plutonis aperta est diu noctuque: sed referre pedem, et redire ad aërem sublimem, hæc est difficultas, hic labor. Pauci Deorum filii, quos justus Jupiter dilexit, vel quos generosa virtus extulit ad cælum,* id *potuerunt. Sylvæ occupant omnia intervalla, et Cocytus fluens nigris flexibus circumcingit. Si tamen*

referatur: *Quid Thesea, magnum Quid m. Alciden?*—123. *Alcidemque, mihi genus* tres ap. Burm. *a Jove* duo cum binis Goth. et *summo est* sec. Moret.—124. *tenebant* pr. Moret.—125. *Cum sic* Heins. ex Medic. et aliis; alii *tum* et *tunc*.—126. Vulgo *Anchisiade* est, ὦ Ἀγχισιάδη. *Anchisiada* Medic. a m. pr. et tert. Moret., eleganter, Heinsio judice; quia poëtas Latinos alia sic efferre videmus: *O Æacida. Oresta. Æeta,* ut docuit ille ad Ovid. Ep. 3, 87. 8, 9 et al. Etiam sup. III, 475 *Anchisa*. A Burmanno admissam lectionem pristinam iterum expulimus: conf. v. 348. IX, 653. Nec tamen hoc adeo perpetuum putandum, quo minus et vulgaris ratio ferri possit. Ita v. c. Val. Fl. II, 427 *Æacide* legitur constanter. Alii *Anchisiadæ, Anchisiades. discensus* tres ap. Burm. *Averno* nota elegantia pro *ad Avernum* reposuit Heinsius cum melioribus, nisi quod fere habent: *Averno est*. Vulgo *Averni*, quod vulgare esset. *Averni est* Gud. a m. sec. Scilicet etiam h. l. duas codicum familias agnoscas: Romanus ducit alteram, *Averni*, alteram Mediceus, vel is, unde exscriptus ille est, *Averno*. Pompon. Sab. "*Averno, ad Avernum.* Sic legit Apronianus."—128. *gradus* sec. Moret., sed vid. Burm.—130. *audens* alter Hamburg. *avexit* Leid. un. *in æthera* aliquot apud Burm.—132. *Cocytos* Medic. et alii. *circumvenit* post Pierium et Gifan. ap. Guell. Heinsius e

NOTÆ

factis et descensu ad Inferos, Æn. VIII. 288.

123 *Et mi genus ab Jove*] Tam maternum genus, a Venere Jovis filia, Æn. I. 260. quam paternum, a Dardano, Jovis filio, Æn. III. 167. Unde se majorem existimat Polluce, Hercule, et Theseo; qui materno genere mortales erant: Pollux Ledæ, Hercules Alcmenæ, Theseus Æthræ filius. De *tenendis aris* inter supplicandum, Æn. IV. 219. De *Averno*, infra 237. De *Dite*, Plutone, Ge. IV. 467.

131 *Tenent media omnia sylvæ*] Non media Inferorum loca, ubi carcer igneus impiorum, et Elysii piorum campi: sed intervalla et spatia, inter Sibyllæ cavernam et Inferorum fluvios media: Avernus enim lacus sylvis cinctus erat, 237. et aditus ipse Inferorum, 257. De *Cocyto* et *Styge*, 323.

Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara; et insano juvat indulgere labori:
Accipe, quæ peragenda prius. Latet arbore opaca
Aureus et foliis et lento vimine ramus,
Junoni infernæ dictus sacer: hunc tegit omnis
Lucus, et obscuris claudunt convallibus umbræ.
Sed non ante datur telluris operta subire,
Auricomos quam quis decerpserit arbore fœtus.

tantus amor et tantum desiderium inest animo, præternavigandi bis fluvios Stygios, et *videndi bis nigrum Tartarum; et* si *placet suscipere vanum laborem: audi, quæ prius perficienda sunt. Ramus aureus et frondibus et cortice flexili*, qui *dicitur dicatus Proserpinæ infernæ, latet* in *umbrosa arbore: hunc omnis sylva occultat, et umbræ obscurarum vallium abscondunt. Sed non conceditur intrare* loca *secreta terræ, priusquam aliquis evulserit ex arbore aureum ramum.*

melioribus omnibus reposuit lateque astruxit exemplis. Adde Wass. ad Sallust. Jug. 71 et alios. Vulgg. *circumfluit*. Scilicet *circumvenire* exquisita et docta ratione dictum pro, *circumire, circumdare, circumfluere;* quæ vulgaria verba sunt.—133. *Quin si* conj. Heins., et Goth. sec. *Quid;* sed cf. II, 10. *t. amor, menti si* duo interpungunt. *mentis* alter Hamb. *est* deest Menag. pr. Goth. sec.—136. *opaco* Medic. a m. pr.—139. *plaudunt* Rom.—140. *opaca* Dorvill. a m. pr.—141. *quam qui* Medic. alter Mentel. et Colot., quod exquisitius putem, pro *quam si quis*. *discerpserit* multi ap. Pier. et Burm., male. *decerpit ab arbore* notavi ex Jo. Sarisber. lib. VIII, p. 690 ed. Amst.—

NOTÆ

134 *Bis nigra, &c.*] Et nunc, et cum aliquando morieris. *Tartarus*, plur. *Tartara*, profundissimus est Inferorum locus. Alii deducunt a verbo *ταρταρίζειν tremere:* nisi potius hoc verbum ab illo loco deductum est: alii a *ταράττειν turbare*.

137 *Aureus ramus*] Hoc fictum a Virgilio. Occasionem figmenti petitam putat Servius e sacra Dianæ sylva, apud urbem Latii Ariciam, cui sacerdos præerat dictus rex nemorensis, conditione fugitivus. Hanc in sylvam quisquis fugitivus venisset, si poterat inde ramum auferre, poterat et cum sacerdote decertare singulari certamine; ac si eum vicisset, ejus in locum succedere. Auctor hujus et sacri et moris ferebatur fuisse Orestes, qui ex Taurica Chersoneso cum Iphigenia sorore fuga elapsus, raptum inde Dianæ simulacrum Ariciæ collocaverat.

138 *Junoni infernæ*] Proserpinæ, Inferorum Deæ, de qua Ge. I. 39. *Juno inferna* vocatur; quemadmodum vir ejus Pluto, *Jupiter Stygius*, Æn. IV. 638. Et vero sylvam Averno circumjectam, de qua dicemus, 237. aiunt Proserpinæ dicatam fuisse Homerus, Lycophron, et Diodorus.

141 *Auricomos fœtus*] Vel fructus etiam aureos, aureis comis, id est, frondibus, ornatos: vel ramum ipsum aureum, qui, quia pullulat ex arbore, fœtus illius dici potest.

Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
Instituit. Primo avulso non deficit alter
Aureus; et simili frondescit virga metallo.
Ergo alte vestiga oculis, et rite repertum
Carpe manu. Namque ipse volens facilisque sequetur,
Si te fata vocant: aliter, non viribus ullis
Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
Præterea jacet exanimum tibi corpus amici,
(Heu nescis) totamque incestat funere classem;
Dum consulta petis, nostroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante suis, et conde sepulcro.
Duc nigras pecudes: ea prima piacula sunto.
Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis,

Jussit pulchra Proserpinæ ferri ad se suum illud donum: uno decerpto alter non deest etiam *aureus, et ramulus pullulat simili metallo. Igitur quære* illum *erectis oculis, et inventum evelle manu* juxta *ritum: nam ipse sponte et facile cedet* tibi evellenti, *si fata vocant te* ad Inferos; *alioqui non poteris* illum *superare ullo robore, nec amputare duro ferro. Præterea cadaver amici exanime jacet tibi, heu ignoras* id! *et funestat morte totam classem: dum requiris responsa, et suspensus* hæres *ad januam meam. Prius depone hunc* in *propria sede, et include tumulo.* Deinde *duc* ad aram *victimas nigras: hæ primæ sint expiationes. Ita denique videbis sylvas Stygias, regionem inaccessam viventibus.* Sic *locuta est, tum clauso*

143. *defuit* Oudart.—144. *similis* Medic. *f. vena m.* Menag. pr., errore haud indocto.—145. *investiga* Dorvill. a m. sec. *oculis, ramumque r.* Goth. tert. a m. sec.—146. *sequatur* Bigot.—147. *nec v.* Rom.—148. *poteris duro* pr. Hamb. —150. *totusque i. f. classe* pr. Rottend.—151. *pendis* Witt. *pendens* Rom. et Oudart.—152. *Sedibus ante suis refer et conde* Dorvill.—153. *hæc p.* Parrhas. *sunto, sumpto*, aberratt. librariorum ap. Burm.—154. *lucos Stygiis et r.* ita Medic. a m. pr., et Romanus, quod mireris, in idem vitium conspirat. Alii ap. Pier. et Heins. *Stygis et r.*, ex quo reliqua nasci potuere, alii *Stygios et r.*, invito metro. Sed *Stygios, regna i. v.* per appositionem bene firmat Heins.

NOTÆ

150 *Incestat funere classem*] *Incestum*, opponitur *casto;* et *incestare* est *polluere, funestare, fœdare.* Censebatur vero polluta domus omnis, in qua quis mortuus fuerat; nisi certis piaculis expurgaretur.

152 *Sedibus suis*] Terræ, quæ proprius est locus mortuorum.

153 *Ea prima piacula sunto*] Censent aliqui præscribi sacrificia funebria ad expiandam labem ex morte Miseni contractam. Alii melius referunt ad sacrificia, Diis inferis offerenda, infra 243. Licet enim illa *impetratoria* videri possint, ad obtinendum aditum Inferorum; erant etiam *expiatoria:* expiandæ enim erant scelerum labes, ut quis hoc beneficio dignus haberetur: quare Æneas aqua recenti corpus lustrat, 635. De *lucis Stygiis*, 237. De *Styge*, 323.

Aspicies. Dixit, pressoque obmutuit ore.
Æneas mœsto defixus lumina vultu
Ingreditur, linquens antrum; cæcosque volutat
Eventus animo secum. Cui fidus Achates
It comes, et paribus curis vestigia figit.
Multa inter sese vario sermone serebant:
Quem socium exanimem vates, quod corpus humandum
Diceret. Atque illi Misenum in littore sicco,
Ut venere, vident indigna morte peremtum;
Misenum Æoliden: quo non præstantior alter
Ære ciere viros, Martemque accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes; Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat et hasta:
Postquam illum vita victor spoliavit Achilles,
Dardanio Æneæ sese fortissimus heros
Addiderat socium, non inferiora secutus.
Sed tum, forte cava dum personat æquora concha,

ore tacuit. Æneas relinquens cavernam incedit vultu tristi, figens oculos in terram; *et volvit secum mente casus obscuros: cui fidelis Achates it comes, et figit pedes* agitatus *similibus curis. Jactabant inter se plurima vario colloquio*: scilicet, *quem sociorum mortuum dixisset Sibylla, quod cadaver tumulandum. At illi postquam pervenere* ad suos, *aspiciunt in littore arido Misenum occisum miseranda morte; Misenum* filium *Æoli, quo non* erat *alter aptior ad incitandos tuba viros, et inflammandam pugnam sonitu. Hic fuerat socius magni Hectoris, juxta Hectora circumibat pugnantes conspicuus tuba et hasta. Ex quo victor Achilles privaverat vita Hectora, heros generosissimus adjunxerat se socium Æneæ Trojano, non secutus viliorem dominum. Sed modo, dum forte inconsultus sonat per mare concha exca-*

—155. *immutuit* Dorvill. *orbe* Medic. a m. pr.—156. *mœstoque affixus* Gud. a m. pr.—157. *Progreditur* Medic. in marg. *Egreditur* multi ap. Pier. et Burm., male. Non videbant *ingredi* esse, incedere.—159. *pariter* Goth. tert. *fixit* Medic. a m. pr. *firmat* Dorvill. *figit v. curis* Parrhas.—160. *serebant* post Pier. defendit Heins. Alii *ferebant*.—161. *exanimum* plerique, sed alterum ex Medic. aliisque ascivit Heinsius, auri ut consuleret. Mox *atque*, statim, esse vult Burm., ut Ge. I, 203, ubi v. Puto exprimi *είτα*.—165. de Hemistichio a poëta inter recitandum adjecto fabulam vid. apud Serv.—168. *victor vita* aliquot ap. Burm. *sp. et armis* Dorvill.—170. *haud i.* Parrhas. *interiora* alter Hamb.—171. *Sed dum, cum, tunc* aberratt.—172. *Ve-*

NOTÆ

164 *Misenum Æoliden*] Filium eum facit *Æoli*, ventorum Dei, de quo Æn. I. 56. quia ad inflandam tubam vento flatuque opus est. De *Marte*, qui hic pro pugna sumitur, Ecl. IX. 12. De *Hectore*, Priami filio, ab Achille occiso, Æn. I. 487.

167 *Lituo*] *Tuba* recta est: *cornu* plane incurvum: *lituus* inter utrumque medius: ab ejus figura baculus au-

Demens, et cantu vocat in certamina Divos,
Æmulus exceptum Triton (si credere dignum est)
Inter saxa virum spumosa immerserat unda.
Ergo omnes magno circum clamore fremebant;
Præcipue pius Æneas. Tum jussa Sibyllæ,
Haud mora, festinant flentes, aramque sepulcri
Congerere arboribus, cœloque educere certant.
Itur in antiquam sylvam, stabula alta ferarum:
Procumbunt piceæ; sonat icta securibus ilex;
Fraxineæque trabes cuneis et fissile robur
Scinditur; advolvunt ingentes montibus ornos.
Necnon Æneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque accingitur armis;
Atque hæc ipse suo tristi cum corde volutat,
Aspectans sylvam immensam, et sic voce precatur:

rata, et sonitu lacessit Deos ad certamen; Triton invidus, si æquum est id *credere, submerserat spumantibus fluctibus hominem circumventum inter scopulos. Igitur omnes circum querebantur magno clamore: inprimis pius Æneas. Deinde, exequuntur mandata Sibyllæ plorantes, nulla mora* est; *et contendunt accumulare ex arboribus atque erigere ad cælum rogum sepulcralem. Eunt in sylvam veterem, profunda latibula ferarum: piceæ cadunt, ilex resonat percussa securibus, et trunci fraxinei roburque fissile frangitur cuneis: volvunt e montibus magnas ornos. Æneas quoque inter tales labores primus incitat socios, et instruitur similibus instrumentis. Interim ipse meditatur hæc suo cum animo mæsto, intuens ingentem sylvam; et ita*

niens et c. Goth. sec. *certamine* Gud. et Goth. duo.—173. *si c. fas est* duo Leid. Idem hemistichium III Ge. 391.—174. *immerserit* Goth. sec.—175. *circum magno* Montalb.—177. *festinent* Rom. *arasque* ed. Ven. *sepulcro* Gud. a m. pr. Franc. a m. sec.—178. *adducere* Vratisl., sed alterum et alibi, Burm. laudat II, 186. 461. XII, 674.—180. *acta* Goth. sec. *ilix* Witt.—182. *ac volvunt* multi ap. Pier. et Burm., ac duo Goth. *et volvunt* Zulich. *avellunt* alter Hamb. Supra Ge. III, 378 *Advolvere focis ulmos, ignique dedere.*—183. *Æneas nec non* Witt. *operi* Parrhas.—184. *que* abest a tribus Burm.—185. *hoc* Montalb. *tristis* Witt. *cum c.* Heins. e libb. Vulgg. *tum.*—186. *voce, ore, sorte* legitur. *forte* Servius interpretatur; ut tamen versum inter tibicines *(cheville)*

NOTÆ

guralis *lituus* quoque dictus est. Tubæ, antequam ex ære fierent, e conchis intortis oblongisque in usu fuerant. De *Dardanio*, Trojano, Æn. I. 289. De *Tritone*, Neptuni tubicine, Æn. I. 148.

177 *Aram sepulcri*] Rogum in modum aræ conformari solitum, Æn. IV. 494.

180 *Piceæ, &c.*] *Picea*, pini species, resinam ferens, arbor funesta, de qua, Ge. II. 257. *Ilex* e querceo genere, *yeuse*. *Fraxinus*, arbor nota, *frêne*. *Robur*, species quercus, Ge. II. 25. *Ornus*, fraxinus sylvestris, Ecl. VI. 71.

184 *Armis*] Securibus, instrumentis lignatorum. Sic instrumenta pisto-

Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto! quando omnia vere
Heu nimium de te vates, Misene, locuta est.
Vix ea fatus erat, geminæ cum forte columbæ
Ipsa sub ora viri cœlo venere volantes,
Et viridi sedere solo. Tum maximus heros
Maternas agnoscit aves, lætusque precatur:
Este duces, o, si qua via est, cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
Ramus humum. Tuque, o, dubiis ne defice rebus,
Diva parens. Sic effatus vestigia pressit;
Observans quæ signa ferant, quo tendere pergant.
Pascentes illæ tantum prodire volando,

orat voce: O si jam ille ramus aureus monstret se nobis in tanta sylva: siquidem, o Misene, Sibylla nimis vere dixit cuncta de te. Vix locutus erat ista; quando duæ columbæ forte volantes per aërem venerunt in ipsum conspectum hominis, et steterunt in viridi terra. Tunc maximus heros agnoscit volucres matris suæ, *et gaudens orat: O* vos *estote duces, si est aliqua via; et ex aëre dirigite iter* meum *in sylvam, ubi ramus pretiosus inumbrat terram fæcundam; et tu, o Dea mater, ne desere* me in *rebus incertis. Sic locutus continuit pedem, explorans quæ dent indicia, quo pergant ire. Illæ pascentes cœperunt tantum progredi subsiliendo, quantum oculi se-*

referat. Et hoc habet Medic. cum al. *ore* Longob. Pierii et pr. Hamb. ex v. 76. *voce* Romani codicis lectio est, quam et alii codd. exhibent, quamque bene retinuit Heins.—187. *aureis a. ramis* Montalb.—188. *numero in tanto* in cod. Bœcleri legebatur; casu puto, non judicio. *in alto* alter Hamb. *o. vera* Ven. et Dorvill., non male; inprimis pro poëta.—189. *Heu n. vates de te* Montalb. Erf.—191. *e cœlo* Parrhas.—192. *insedere* Montalb. *s. loco* Exc. Burm. a m. pr. Mirum acumen e vett. servavit Pompon., et ad v. 198 Servius, ut *solum* sit pro aëre, et *sedere*, librarunt sese; forte, quoniam *cursum* sequitur pro volatu dictum, et v. 199 *pascentes*, quod tamen per intervalla fieri putandum. *cum m. h.* Sprot.—193. *agnoscat* Medic. cum al. *agnovit* alter Goth. *precantur* Gud. a m. pr.—195. *derigite* Gud. et Rom. In *opacat* hærebat Trappius; quid enim an exiguus ramus umbra locum obscurare poterat? Addere forte voluit: et an auri fulgor umbram loco inducere potuit? vide v. 204. Itaque conj. *inaurat*. Sed primum ramus cum frondibus et foliis cogitandus; et quidni huic, etsi ex auro, tribuat poëta id quod commune est omni frondi, ut umbra obducat eam Soli partem, cui respondet suo ad Solem positu. Atqui hoc est *opacare humum* sc. quantam ejus partem frondis umbra attingit; non totum loci ambitum.—196. *tuque in d.* Menag. pr.—197. Duplex iterum codd. familia; Rom. cum aliis, *Alma p.*, Mediceus cum al. *Diva p.*; hoc recepit Heins.—198. *quo s. ferant* conj. Vossius, sed columbæ

NOTÆ

rum Æn. I. 181. dicuntur *Cerealia arma*. Nec dedecebat pium principem hæc pietas in mortuos.

193 *Maternas aves*] Columbas, ob fœcunditatem Veneri sacras, Æneæ matri.

199 *Pascentes . . . . volando*] Non, passis in aërem alis volando: tum quia

Quantum acie possent oculi servare sequentum.
Inde, ubi venere ad fauces graveolentis Averni,
Tollunt se celeres; liquidumque per aëra lapsæ
Sedibus optatis geminæ super arbore sidunt:
Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet sylvis brumali frigore viscum
Fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,
Et croceo fœtu teretes circumdare truncos.

quentium poterant observare visu *acutissimo. Deinde postquam pervenerunt ad os fœtidi Averni: attollunt se veloces, et elapsæ per aërem tenuem sistunt grato loco super gemina arbore, unde splendor auri dissimilis coloris emicuit inter ramos. Quale viscum, quod propria arbor non producit, solet hyberno tempore in sylvis virescere foliis recentibus; et cingere ramusculo fulvo ramos* arborum *rotundos. Talis*

ferunt signum et ostentum, pergunt pascentes: *illæ* multi ap. Burm.—200. *possunt* pr. Rottend. et Ven., non male. *acies* Medic. a m. pr. *spectare* Vratisl. *sequendo* qu. Moret.—203. *geminæ* Burm. recepit, ut tamen mallet præterea legi: *geminæque sub arbore sidunt.* "quia raro columbas videmus arbori insidentes, sed vel in tectis ædium vel humo." Sed de sylvestribus columbis seu palumbis erat cogitandum. *gemina super arbore* Heinsius revocaverat, librorum, puto, auctoritate, inter quos Medic. et Rom., add. Ald. pr. Ita arbor duplicis trunci in commune coëuntis fastigium est intelligenda; quæ hac ipsa sui specie notabilis et insignis fieri poterat. Hoc voluisse videtur Cuninghamus, qui ad L. 10 D arbor. furtim cæs. provocat. Si tamen ad aliorum librorum, ut Longob. et nonnullorum ap. Burm., lectionem *geminæ s. a.* respicias, manifesta res est, ejus depravationem esse alteram illam, ex librariorum solenni in similibus incuria. *geminæ* jam Nauger. prætulerat: deseruere iterum alii, etiam Angelius in Junt. et Egnatius 1507.—204. *auro* Rom. et pr. Rottend., male. *aura auri* et res (v. Not.) et Grammatici tuentur apud Burm.—206. *remina arbos* indoctus librarius Goth. pr.—207. *veteres c.* pr. Rottend. a m. sec., male. *c. ramos* aliquot Pier., ex interpretamento.

NOTÆ

sic pascere non potuissent; tum quia mox, 202. *Tollunt se celeres.* Ergo prius incedebant, et inter pascendum volitabant subsiliebantque. Alluditque poëta ad pullorum augurium, quod optimum habebatur, si pascerent pulli.

201 *Fauces Averni*] Ad os ipsum *Averni* lacus, qua parte cum *Lucrino* lacu committitur, ut diximus Ge. II. 161. Hic tollunt se columbæ in auras, non modo ut pestilentem lacus halitum evitent; sed ut in arborem vicinam evolent, in eaque latentem ramum ostendant Æneæ. De *Averno*, infra 237.

204 *Discolor*] Non enim tota arbor aurea; sed in ilice viridi, ramus unicus aureus, quo avulso subibat alter. *Aura auri.* Fulgor auri, unde *aurum*, et *Auroram*, et *thesaurum* dici putat Scaliger, Poëtic. l. IV. 16.

205 *Viscum*] Species est fruticis, politi et glutinosi, in ilice et larice et querni maxime generis arboribus, hyeme erumpens in ramuli modum, earumque arborum ramis adhærescens: extra fulvi, intus porracei coloris, *guy de chêne.* Non nascitur e semine proprio arboris; at neque ex insidentium volucrum fimo, ut putavere veteres; sed ex ipso arborum

Talis erat species auri frondentis opaca
Ilice; sic leni crepitabat bractea vento.
Corripit Æneas extemplo, avidusque refringit
Cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllæ.
  Nec minus interea Misenum in littore Teucri
Flebant, et cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem tædis et robore secto
Ingentem struxere pyram: cui frondibus atris
Intexunt latera, et ferales ante cupressos

erat forma auri pullulantis in *densa ilice, sic lamina stridebat dulci vento. Æneas statim accipit* ramum, *et cupidus decerpit lentiorem, defertque in domum Sibyllæ. Interea Trojani non segnius plorabant in littore Misenum, et parabant ultima* officia *cadaveri mæsto. Primo erexerunt magnum bustum e tædis pinguibus et quercu fissa: cujus latera ornant ramis funestis, et* in parte *anteriore collocant funebres cu-*

truncorum etiam Ovid. Met. XIV, 115 *jussitque suo divellere trunco*, ex hoc ipso loco.—209. *levi* sec. Moret. Goth. sec. *Ilice sub levi* Parrhas. *sub leni* Witt. et Ven. *crepitabant* Heins. ex codd. protulit, ut exquisitiore et doctiore ratione dictum sit, dum plures essent bracteæ. Astruit idem multis exemplis, quæ tamen pleraque diversi generis sunt, elegantiam hanc, cujus suavitatem fateor me satis percipere non posse. Ex altera parte librariorum ludibriis plures hujus generis deliciæ imputandæ videntur. Etiam h. l. *crepitabat* est in præstantioribus Medic. et Rom., qui diversæ sectæ codices si in eandem lectionem conspirant, satis gravem auctoritatem habent. Porro *brattea, bratea, brathea, brachtea,* scribunt librarii. A tam indoctis hominibus quidni expectes, pro plurali nomine hoc habitum fuisse?—210. *extemplo Æneas* vulgg. ante Heins., nec displicet. *refugit* Goth. tert.—211. *Sectantem* ex Waddel. Animadv. crit. p. 22 memorat Burm., inutilem sane emendationem. *votis* Montalb.—213. *supprema* Rom. et Zulich., ex pronuntiatione an ex falso timore, ne metrum rueret.—214. *r. sicco* pr. Hamb. ex glossa. Distinguit Wakefield: *pinguem tædis, et robore secto Ingentem, str.*—215. *tum f. a.* aliquot Pier.—216. *cupressus* Schol. Cruqu. Horat. ap. Heins. cf. III, 64.—

NOTÆ

vitali excremento: unde ait, *quod non sua seminat arbos.* Nulla sine visco sacra Gallorum sacerdotes Druidæ faciebant, ex Plinio l. XVI. 44.

209 *Bractea*] Tenuior subtiliorque lamina: hanc enim speciem aureæ frondes habebant.

210 *Avidus . . . Cunctantem*] Quomodo *cunctantem*, siquidem dixerat Sibylla: 'facilisque sequetur Si te fata vocant?' Nodum solvit vox ista *avidus:* quippe avido citissima quæque tardiora videntur.

213 *Cineri ingrato*] Ad quem nullus funebrium officiorum sensus perveniebat. Vel, qui nullam erat gratiam relaturus. Vel potius qui mœstitiam omnibus creabat, minime *gratus* et *lætus*. Habet porro funus illud præcipua veterum ceremoniarum vestigia.

215 *Pyram, &c.*] I. De *pyra, rogo, busto*, Æn. IV. 494. II. *Atræ frondes*, rami sunt funestarum arborum, quales *taxus: picea, cupressus* inprimis: quæ cum gravis esset odoris, ideo juxta Varronem addebatur pyræ, ne combusti cadaveris fœtor nares adstan-

Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
Pars calidos latices et aëna undantia flammis
Expediunt, corpusque lavant frigentis et ungunt.
Fit gemitus. Tum membra toro defleta reponunt,
Purpureasque super vestes, velamina nota,
Conjiciunt; pars ingenti subiere feretro,
Triste ministerium; et subjectam more parentum
Aversi tenuere facem. Congesta cremantur
Thurea dona, dapes, fuso crateres olivo.

pressos, et desuper ornant armis splendentibus. Pars adhibent aquam calidam, et vasa ærea ebullientia ex *igne: et eluunt unguntque cadaver frigentis. Fit comploratio: deinde collocant* in *lecto membra deplorata; et superaggerant vestes purpureas ac tegmina consueta. Pars supposuere* se *magno feretro*, quod est *triste officium; et retro versi porrexere suppositam facem*, ex *consuetudine majorum: comburun-*

220. *cum m.* alter Hamb. cum aliquot Pier.—221. *P. vestesque super* alter Hamb.—222. *ingentes* Gud. a m. pr., vitio calami. At Burm. forte *lugentes*. Porro *periere phereto* alter Hamb. Dixit autem docte *s. feretro* pro *feretrum*, ut supra *subire muris;* et *triste ministerium* interjectum pro exclamatione.—223. *et* deest binis ap. Burm. *subjecti m. p. Aversam t. f.* Parrhas.—224. *Conjecte* Bigot.—225. *Aurea d.* alter Menag. *crateris* Ald. et Junt., et sic fragm.

NOTÆ

tum læderet: vel quia, cum excisa nunquam renasci soleat, ideo mortis erat insigne. III. *Arma* et *vestes*, et quicquid vivo carissimum fuerat, etiam cum mortuo comburebantur. Atque hæc ad structuram rogi pertinent: cetera ad curam cadaveris.

218 *Calidos latices*] I. Lavabant cadavera calidis undis; ut si quid esset vitalis spiritus quod homines falleret, excitaretur calore. II. Ungebant, amomo, hyacinthino rosaceoque unguento: non tantum quæ diu servanda erant, ut apud nos in usu est; sed etiam ad honorem quæ proxime, comburenda: idque officium erat penes *pollinctores*. III. Fiebat gemitus et conclamatio: tum ad dolorem; tum ad vitam, si adhuc superesset, revocandam: et ad id muneris conducebantur mulieres *præficæ*, quæ ceteris plangendi modum statuebant. IV. Collocabatur cadaver in toro, lecto, e stragulis ac vestibus congestο. De *toro*, Æn. III. 224. V. Lectus ipse imponebatur *feretro:* quod cratis instar fuit, e ligno et vimine; neque solum aptum funeribus, sed aliis quibuslibet pompis, in quibus simulacra aut spolia ferebantur: a *ferendo* dictum; unde et *Jupiter Feretrius*, cui Romulus spolia Cæninensium regis prælio occisi in ejusmodi ferculo obtulerat, ut est apud Livium, l. I. 10. VI. Subibant humeris feretrum consanguinei, virique nobiles. Sic Augustus ab senatoribus elatus est, ex Suetonio c. 100. Germanicus a tribunis et centurionibus, ex Tacito l. III. 1. Severus ab equestris ordinis nobilissimis, ex Herodiano l. IV. VII. Propinqui facem pyræ subjiciebant, sed averso vultu, ut se id invitos facere ostenderent. VIII. Pingues etiam liquores, *thus*, *oleum*, *dapes*, id est carnes adipemque victi-

Postquam collapsi cineres, et flamma quievit:
Reliquias vino et bibulam lavere favillam;
Ossaque lecta cado texit Corynæus aëno.
Idem ter socios pura circumtulit unda,
Spargens rore levi et ramo felicis olivæ;
Lustravitque viros, dixitque novissima verba.

tur accumulata munera thuris, et carnes, et pocula injecti olei. Postquam cineres subsederunt, et flamma defecit; irrigaverunt vino reliquias et favillas siccas: et Chorinæus inclusit vasculo æreo ossa collecta. Idem circumiit ter socios aqua piaculari, aspergens tenui rore cum *ramo fertilis oleæ: et expiavit viros, et protulit voces ultimas. Sed*

Vatic. p. 181.—228. *leta* Franc. *lapsa* Zulich. *cavo* sec. Moret. *Corinæus, Coryneus, Chorineus, Corneus*, ex librariorum stupore multi. Est Κορυναῖος a κορύνη.—229. *puram aquam* Zulich., ut Heins. olim conjecerat. Sed alterum (vid. Not.) doctius, adeoque poëta dignius. Itaque nec *circumluit* amplectendum, quod codd. Macrobii habent, quodque conjecerat Maserius. *circumvenit* Goth. sec.—231. *L. domos* Rom. cum pr. Voss. et utroque Hamb. In Montalb. *viros* in litura. At Menag. pr. *Lustravitque choros*, quod impense placebat Heinsio, copioseque ab ipso illustratum est. Mihi quidem poëta, si ita dixisset, affectatæ et putidæ elegantiæ crimen vix effugere posse videretur. *Chorus* poëtis non pro quacumque turba hominum poni potest, sed iis tantum locis, ubi ad chori naturam, ordinem, vel ritum respectus aliquis subest. In lustratione nihil tale memini. Aliter rem se habere videbimus

NOTÆ

marum rogo adjiciebant ad excitandum ignem. Ita Achilles in funere Patrocli, Iliad. XXIII. 168.

227 *Reliquias vino, &c.*] Combusto cadavere, I. Vino prunas extinguebant, ut cineres facilius colligi possent. Patet id ex Patrocli funere, Iliad. XXIII. 250. II. Secernebant defuncti cineres ab aliis cineribus; inprimis ossa, cognitu facillima: quod notat Homerus eodem libro, 240. Fuit etiam apud Indos lini genus, molli et lapideo filo; quod igne splendesceret tantum, non absumeretur. Hinc regibus texebant tunicas, quæ corporum favillam a reliquo cinere separabant, ex Plinio l. XIX. 1. III. Cineres imponebant urnæ, cado, phialæ, ut sepulcro deinde mandarentur. Iliad. XXIII. 253. IV. Quia maculam aliquam contraxerant ex funere, unde funestati et incesti putabantur: ideo antequam abirent, purgabantur a sacerdote trina lustralis aquæ aspersione per circuitionem, 'pura circumtulit unda:' unde verbum *lustro*, quod proprie est *solvo, expio;* ad significandam *circuitionem* traductum est, Æn. I. 612. Æn. IV. 279. Aqua autem lustralis erat juxta Athenæum l. IX. in qua titionem tingebant, sumtum ex altari, ubi peregerant sacra. V. *Verba novissima*, alia erant quibus alloquebantur cadaveris reliquias, nempe ter repetitum *Vale*: alia quibus dimittebant populum, nempe *Ilicet*, id est *ire licet;* idque ultimum usurpabant in omnium sacrorum exitu, non funebrium tantum.

230 *Rore levi et ramo felicis, &c.*] Sunt qui *aspergillum* intelligant; ex *oliva*, et *rore marino* frutice, *rosmarin*, de quo Ecl. II. 49. et Ge. II. 213. Tamen commodius de aqua instar roris aspersa. *Felicis olivæ*] Fertilis, sativæ; non sylvestris, nec oleastri,

At pius Æneas ingenti mole sepulcrum
Imponit, suaque arma viro, remumque, tubamque,
Monte sub aërio: qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, æternumque tenet per sæcula nomen.
His actis propere exequitur præcepta Sibyllæ.
Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu,

pius Æneas statuit tumulum magnæ molis, et in eo *propria viri* illius *arma, et remum, et tubam; sub excelso monte, qui nunc appellatur ex illo Misenus, et servat perpetuum nomen in sæcula. His perfectis, implet celeriter jussa Sibyllæ. Fuit caverna*

vii, 391.—233. *Imposuit* Donat. in Terent. Goth. pr. et ed. Junt. ap. Heins. Illa hoc habuit ex Ald. pr., mutavit in *imponit* Nauger. et hinc Flor. Juntæ. —234. *Monte sub excelso* Goth. sec. ex interpret.—236. *mandata* Leid. unus.

NOTÆ

qui dicitur Ge. ii. 314. 'Infelix superat foliis oleaster amaris.'

232 *Sepulcrum, &c.*] Notat Æneæ pietatem in amicos: et morem illius etiam temporis, defunctorum insignia tumulis insculpendi. Igitur Miseno ponuntur *arma* ut bellatori, nam 167. 'pugnas insignis obibat et hasta.' *Remus*, ut qui in cursu navigationis obierat; ita ponitur et Elpenori ab Ulysse, Odyss. xii. 15. *Tuba* denique, ut tubicini.

234 *Qui nunc Misenus, &c.*] *Misenum* intelligit promontorium, monte assurgens; et Puteolanum, nunc Neapolitanum, sinum ab occidente terminans, hodie *Capo Miseno*. Nomen huic inditum a sepulcro Miseni Æneæ tubicinis: consentiunt e poëtis, post Virgilium, Propertius, Silius, Statius; e geographis Solinus et Mela. Ulyssis tamen socium illum facit Strabo. Intra sinum, non longe a promontorio, erat *portus Misenus*: ubi Augustus ad tutelam Italiæ classem alteram semper habebat, alteram Ravennæ.

237 *Spelunca alta fuit, &c.*] i. *Avernus*, ἄορνος, ab α privativo et ὄρνις avis, lacus est non longe a Puteolano Campaniæ sinu, inter Baias et Puteolos: hujus situm et cum Lucrino lacu conjunctionem descripsimus Ge. ii. 161. 164. Nomen adhuc hodie, *Lago d'Averno*. Hoc autem nomen olim, non peculiare huic loco, sed iis omnibus commune fuit, e quibus vapores halitusque erumpebant avibus pestiferi; seu lacus, seu cavernæ campique essent: idque manifestum est ex Lucretio l. vi. 738. 'Nunc age Averna tibi quæ sint loca cumque lacusque:' tum ex Plinio, qui in proœmio l. iv. locum ejusmodi *Aornon* etiam in Epiro collocat. ii. *Spelunca* circa hunc lacum adhuc apparet duplex: altera ad meridiem, quæ dicitur etiamnum, *Grotta di Sibylla;* videturque esse ostium illius cuniculi, qui ab Averno Cumas usque deducebat, et jam subsidente terra oppletus est: altera, quæ a Puteolis hodieque deducit Neapolim: suffosso monte *Pausilypo*. Est tamen utraque Æneæ temporibus multo recentior: quippe paulo ante scriptum opus Æneidos, a Cocceio effossa; sequente, ut ait Strabo, fabulosam famam de subterraneis hujus loci meatibus et Cimmeriorum cavernis. iii. *Vera* hujus loci natura talis fuit. Avernus ipse lacus limpidissimus, sed profundissimus: unde ex Diodoro l. iv. cæruleus, id est niger, apparet. Idem præcisis rectissimisque collibus, et

Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris:
Quam super haud ullæ poterant impune volantes
Tendere iter pennis: talis sese halitus atris

profunda, patens lato hiatu, saxosa, defensa nigro lacu et umbris sylvarum: super quam nullæ aves poterant tuto facere iter alis: talis vapor erumpens ex nigris

—238. *Scrupes* duo indocti librarii ap. Burm. Est Homericum: πετρήεσσα. *magno lacu* Leid.—239. *volucres* Dorvill. et Goth. tert. ex glossa.—241. *infun-*

NOTÆ

propter sylvas densissimas olim inaccessis, cingebatur, in orbem undique præterquam in aditu imminentibus, ex Strabone l. v. Totus ille tractus calidæ aquæ fontibus innumeris scatet, sulfure, alumine, sale, nitro, bitumine commistis, ex Plin. l. xxxi. 2. Idem Campaniæ littus, ut et vicinæ Siciliæ, passim ubique cavum est; ut patet ex Charybdi, ex Vesuvio et Ætna montibus ignivomis: unde Horatius objectas huic mari rupes, *pumices* vocat, Od. l. i. 11. 5. iv. *Falsa* hinc multa poëtæ finxerunt, Homero duce: qui cum Ulyssem circa Siciliam et Italiam errantem induceret; ad concitandam admirationem nihil cavit diligentius, quam ne quid nomine suo appellaret. Itaque cum Ulysses, juxta Circes monita, e Circæo Latii monte sive insula ad Plutonis domum nave contendit, Odyss. x. 512. et Odyss. xi. 13. omnino significatur hic Campaniæ locus: siquidem huc, et Borea vento, et unius diei navigatione Ulysses pervenit. At vero cum sciret Homerus *Cimmerios* quosdam esse in Asia septentrionali populos, circa Sarmatas et Scythas, Mæotidemque paludem et mare Caspium, qui forte ob caliginosos regionis suæ halitus raro Solem videre et perpetuis in tenebris vivere dicerentur: cum item Græci quatuor præcipue agnoscerent apud Inferos flumina, *Acherontem, Pyriphlegethontem, Cocytum*, et *Stygem:* ideo Cimmerios populos in cavis Campaniæ locis incolas statuit; fluviorumque infernorum nomina calidis ac sulfureis circa Avernum fontibus attribuit; Tyrrhenumque ipsum sive Mediterraneum Mare, Oceanum appellavit. v. Manserunt apud posteros hæc eadem deinde nomina. Et *Acherusiam* quidem paludem agnoscit Strabo, cœnosam quandam Tyrrheni maris effusionem, inter Cumas et Misenum promontorium, nunc *Lago di Collucia.* Agnoscit et *Pyriphlegethontem* ex aquis calidis: et, ad ipsum mare, non procul ab Averno, fontem aquæ potabilis, a qua tamen omnes abstinent, *Stygis* esse aquam rati. Testatur Silius Italicus l. xii. 117. *Cocyti* vocabulum inditum fuisse Lucrino lacui, qui Averno junctus erat, jamque exsiccatus est. *Cimmeriorum* vero oppidum ibidem olim fuisse aiunt Plinius, Lycophron, Festus Pompeius, qui addit eo nomine dictos esse, quod convallem incolerent eminenti jugo circumdatam, Sole neque matutino neque vespertino illustratam: Ephorus autem apud Strabonem ait eos in cuniculis habitasse, et metallis effodiendis ibi quæsisse victum. Inde aiunt locum illum Plutoni dicatum esse; et nemus ibidem fuisse Proserpinæ sacrum, sylvam haud dubie Averno circumdatam; et sub terra oraculum, ubi vita functi responsa darent: et qui lacum navigabant, prius sacrificiis solitos placare genios

Faucibus effundens supera ad convexa ferebat:
Unde locum Graii dixerunt nomine Aornon.
Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos

ostiis extollebat se ad curvaturam cœli: unde Græci appellaverunt locum nomine Avernum. Illic primo statuit ad aras *quatuor juvencos nigros* secundum *terga,*

dens Goth. tert. *connexa* vitiose Nonius in *Avernus. ferebant* Gud. a m. pr.—242. Totum versum ab alia manu insertum credere fas est, certe ab epica ratione alienum. A fragm. Vatic. plane abest, etiam ab aliis, sic a Goth. tert., etiam ab edit. Parmensi. In Mediceo aliisque præstantioribus a recenti manu ascriptus. Pierius tamen in suis codd. non desideravit versum, nec in Romano videtur ab alia ascriptus, sed a prima statim manu profectus. Satis vetus itaque ejus auctoritas, ut forte e Prisciano Dionysii Periegesin v. 1149 iisdem verbis interpretante confictus ille videri possit. v. ap. Heins. *lacum* duo Heinsiani. Pro *Aornon* alii *Aornum* et *Avernum*, et Voss. *Averna.*—243. *primus* Medic. a pr. m.—

NOTÆ

subterraneos. Fœtorem vero Averni perniciosum avibus inter fabulas Strabo reponit, propter aquæ limpitudinem etiam Aristoteli memoratam. VI. Hinc demum factum est ut Latini poëtæ, cum suis de rebus agunt, ostium Inferorum in speluncis lacus *Averni* constituant: cum autem Græca describunt, in antris collocent *Tænari* montis, qui promontorium est Laconiæ, in parte Peloponnesi maxime meridionali, inter Laconicum et Messeniacum sinum, nunc *Capo Maina.* Hac descendisse dicitur Hercules cum Theseo, apud Senecam in Hercule Furente: hac Orpheus, Ge. IV. 467.

241 *Convexa*] Concava spatia. Sic Æn. I. 314. 'Classem in convexo nemorum,' &c.

243 *Quatuor hic primum, &c.*] De hoc sacrificio, quod Sibylla Diis inferis fieri præceperat, 153. hæc accipe. I. *Sacerdos*, ipsa *Sibylla* est, quemadmodum saga illa, Æn. IV. 509. 'crines effusa sacerdos Ter centum tonat ore Deos.' II. *Locus* sacrificii, *spelunca* est, per quam aditus esse putabatur ad Inferos: diversa illa quidem ab antro Sibyllæ: Sibyllæ enim antrum in ipso erat Apollinis templo, Cumanaque urbe, ut diximus, 9. hæc vero spelunca, apud Avernum lacum. Mos autem fuit ejusmodi sacrorum, ut sub terra fierent: effossa etiam scrobe, in quam sanguis et libamina invergerentur. Ita Ulysses Odyss. XI. 25. III. *Tempus* sacrificii, *nox:* 252. *nocturnas inchoat aras:* et maxima noctis parte sacrificium duravit, ad usque ortum Solis, 255. IV. *Victimæ nigræ;* ob Inferorum tenebras: *pari numero;* quia Diis Inferorum hic placebat, ut *impar* superis, Æn. V. 96. *Sterilis vacca* Proserpinæ: quia nullam ex Plutone marito prolem susceperat. V. *Sacerdos invergit vina,* in frontem ad probandas victimas: si enim subita illa vini aspersione non contremiscerent, sed stuperent immobiles, sacrificio aptæ non erant. *Invergit* porro; id est conversa plane manu sive patera deorsum effundit, quia Diis offert inferis: si autem superis; manu supina quasi in altum emittens, vinum cornibus affundebat: quare tunc ait Virgilius, Æn. IV. 61. 'media inter cornua fundit:' nunc vero, *invergit.* De voce *libo*, quæ *stillo, degusto,* et *sacrifico* etiam significat, Æn. I. 740. VI. *Setas* et *pilos* carpit, et in ignem jacit: ut sacrifi-

Constituit, frontique invergit vina sacerdos;
Et, summas carpens media inter cornua setas,
Ignibus imponit sacris, libamina prima,
Voce vocans Hecaten, Cœloque Ereboque potentem.
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suscipiunt pateris. Ipse atri velleris agnam
Æneas matri Eumenidum magnæque sorori
Ense ferit, sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et solida imponit taurorum viscera flammis,

et sacerdos effundit vinum in caput eorum: *et secans in medio cornuum summos pilos, injicit eos in sacras flammas,* quasi *primitias sacrificii: appellans clamore Hecaten potentem* in *cœlo et Inferis. Alii suffigunt cultros, et excipiunt* in *poculis sanguinem calentem. Ipse Æneas cædit gladio agnam nigræ pellis matri Furiarum et magnæ* ejus *sorori; et vaccam infœcundam tibi, o Proserpina. Deinde facit nocturna sacrificia regi inferno, et offert* super *altaribus tota corpora*

244. *immergit* ed. Ven.—245. *summa* Rom.—248. *trepidum* pr. Hamburg.—249. *Succipiunt* Servius legerat, cum Gud. et fragm. Vatic.—251. *sterilemque ferit* Zulich. a m. pr.—252. *regni* Rom. *incoat* Virgilii ætate scriptum esse debuit.—253. *solita* malebat Heins., et Trapp. *corpora:* at v. Notam.—254. *su-*

NOTÆ

cium incipiat, ostendatque victimam Diis jam devotam esse. Agamemnon tamen Iliad. III. 274. pilos illos non in ignem jacit, sed astantibus distribuit: ut significet, omnes fœderis, quod sacrificio illo cum Trojanis sanciebatur, testes ac vindices futuros. VII. *Voce*, id est sono confuso ac tumultuoso, non distincta voce appellat *Hecaten*, quæ in cœlo *Luna*, in Inferis *Proserpina* appellatur. De *Hecate* et *Erebo*, Æn. IV. 509. 510. 511. VIII. Ministri victimas cædunt: idque fiebat, primum *securi* in cervicem impacta, præsertim in majoribus victimis, ut ictu exanimatæ conciderent; tum deinde cultris jugulabant. De primo more dixit Æn. II. 224. 'Taurus, et incertam excussit cervice securim.' IX. *Sanguinem* suscipiunt *pateris*, planis patentibusque poculis: ut circa aras in terram effundant; quemadmodum Ulysses in scrobem, Odyss. XI. 35. X. *Æneas* ipse, non opera ministrorum, sed manu propria, victimas aliquot jugulat: heroum more, qui fere semper hoc officio apud Homerum defunguntur. XI. Denique *solida viscera* comburit flammis, quod vocant *holocaustum:* imponitque solida ipsa corpora, sola detracta pelle: *viscera* enim ait Servius esse, quicquid sub pelle est, etiam carnes quibus ossa vestiuntur: *exta* vero, sunt ea ipsa viscera quæ maxime *extant* aperto pectore; ut cor, pulmo, lien. Aliis autem in sacrificiis, carnium et extorum partes aliquæ distribuebantur ad epulas, ut Æn. VIII. 182. Tum victimas ipsas inspergit oleo, ut facile comburantur.

250 *Matri Eumenidum, &c.*] *Mater* Eumenidum, *Nox;* quæ ipsas ex Acheronte peperit. *Soror* Noctis, *Terra;* nox enim terræ umbra est. *Eumenides* Furiæ tres, de quibus Æn. IV. 469. et Ge. III. 552. De *Proser-*

Pingue super oleum infundens ardentibus extis.
Ecce autem, primi sub lumina Solis et ortus,
Sub pedibus mugire solum, et juga cœpta moveri
Sylvarum, visæque canes ululare per umbram,
Adventante Dea. Procul o, procul este, profani,
Conclamat vates, totoque absistite luco;
Tuque invade viam, vaginaque eripe ferrum.
Nunc animis opus, Ænea, nunc pectore firmo.

taurorum, et superfundens etiam oleum visceribus incensis. Ecce autem circa lucem et ortum primi Solis, cœpit terra reboare sub pedibus, et culmina sylvarum cœperunt *agitari; et canes visæ sunt allatrare per noctem, appropinquante Hecate.* Tunc *Sibylla exclamat: Longe, longe recedite, o profani, et exite* e *tota sylva: Et tu ingredere viam, et extrahe gladium e vagina: nunc opus est fortitudine, nunc*

---

perque vulgo editum. *que* abest a nonnullis Pier. et Scheffer. Heinsii, trinisque Goth., et bene abesse videtur; itaque cum Brunckio omisi. *infundens* Heins. ex Mediceo intulit. Vulgo *fundens*, etiam in fragm. Vatic. Sed amant poëtæ talia jungere: *super injicere, super incumbere* et al. vid. Heins.—255. *sub limina* Medic. cum aliis ap. Heins., sed recte Burm. monet, *limen solis* memorari, cum de loco ac regione agitur, unde Sol oritur; de tempore vero ortus, lumen.—256. *nigra cœpta* Goth. tert. *juga celsa* ap. Senec. VI N. Qu. 13.—257. *visique* multi apud Pier. et Burm., adversus poëtarum morem. *per umbras* duo Heins.—258. *Adveniente* Oudart.—259. *Conclamant* Sprot.

NOTÆ

pina, Ge. I. 39. De *Stygio rege*, Plutone, Æn. IV. 638.

257 *Canes ululare . . Adventante Dea*] Invocaverant *Hecaten*, magico more: ut iis numine suo adesset ad iter tuto peragendum. Adest illa: sed quia se manifesto videndam non exhibet, ejus præsentiam testantur *ululantes canes*. Per *canes*, intellige, vel canes quas Hecate comites attribuere veteres solebant: vel ipsam Hecaten quæ tribus e capitibus unum habebat caninum: vel canem Cerberum, exeunti reginæ allatrantem: vel Furias, dictas quoque infernas canes.

258 *Procul este, profani*] Qui sacris non initiati estis, scelesti, non expiati. Et hæc solennis fuit sacrorum, etiam magicorum, formula; ut profani inde arcerentur. Cerdanus, *profanos*, refert ad spectra alia quæ in Hecates comitatu præter Sibyllæ voluntatem aderant: idque firmat multis poëtarum similibus locis. Ego ad omnes Æneæ comites refero, quorum causa non celebrata fuerant sacra: unius enim Æneæ expiandi rationem habuerat, unus erat ad Inferos deducendus: quare ceteros arcet, non e spelunca solum, sed e tota etiam lacus Averni sylva.

260 *Vaginaque eripe ferrum*] Ad fuganda, quæ deinceps occurrent, spectra. Quamvis enim in dæmonas, ac spiritus, et genios ejusmodi vim ferri nullam esse compertum sit: esse tamen aliquam existimavere Platonici, et poëtæ veteres. Ita Ulysses, Odyss. XI. 48. fugat ense umbras, in scrobem sanguine plenam avidius incurrentes.

Tantum effata, furens antro se immisit aperto:
Ille ducem haud timidis vadentem passibus æquat.
Di, quibus imperium est animarum, Umbræque silentes,
Et Chaos, et Phlegethon, loca nocte tacentia late,
Sit mihi fas audita loqui; sit, numine vestro,
Pandere res alta terra et caligine mersas.
Ibant obscuri sola sub nocte per umbram,
Perque domos Ditis vacuas, et inania regna.
Quale per incertam Lunam sub luce maligna
Est iter in sylvis: ubi cœlum condidit umbra

animo constanti, o Ænea. Hoc *solum locuta, infert se furens in profundam spelunca: ille* Æneas *passibus non timidis assequitur euntem. O Dii, quibus est potestas in animas, et* vos *umbræ mutæ; et Chaos, et Phlegethon, loca undique tacita* per *noctem, sit mihi licitum narrare* res *auditas: sit* licitum per *divinitatem vestram exponere res tectas profunda terra et obscuritate. Incedebant soli per noctem obscuram in tenebris, et per domos vacuas et inania regna Plutonis. Quale est iter in sylvis, ad Lunam dubiam, sub luce exigua: quando aër occultat caligine cœlum,*

—262. *Tandem* Leid.—263. *tumidis* Dorvill. Super *vadere* etiam hic observationem suam repetit Burm., poni illud de impetu et præcipitato cursu. Enimvero fit hoc non verbi natura, sed exquisitiore usu, cum pro, impetuose ferri, ponitur simplex, *ire*, *gradi*, *vadere*, adjuncta sc. vi, quam rei ratio et contextus adjicit. Ad hoc genus plures virorum doctorum super singulis verbis observatiunculæ possunt revocari.—264. *est* deest Goth. tert. et tribus Burmann. *silentum* Bigot.—265. *tacentia* revocavit Heins. ex Rom. Medic. et al. Vulgo *silentia*, ex communi usu; quod et Servius interpretatur. ed. Ven. *loca muta silentia.*—267. *altas* Medic. a m. pr. ed. Ven. cum aliquot Pierianis. *et* abest a Witt.—268. *obscura soli* Gud. a m. pr., ut quidam ap. Pier. quæ vulgaris esset ratio. *obscura sola* Goth. alter. *per umbram* Heins. e melioribus suis et Pier. Vulgo *per umbras.*—270. *incertam Lunam* et ratio et optimus quisque codd. agnoscit. Alii tamen ap. Pier. et Heins. ac Burm. *inceptam*, quod et Servius agnoscit, et, quod mirum est, non improbat.—

NOTÆ

265 *Chaos, et, &c.*] Invocatio est poëtæ: qualem solet magnarum rerum descriptionibus præfigere. De *Chao*, rudi et confusa mole, ex qua res omnes eruperunt, et quæ pro Deo Deorumque parente habetur ab Hesiodo, diximus Ge. IV. 247. De *Phlegethonte*, inferno fluvio, infra 523.

268 *Ibant obscuri sola, &c.*] Commutatio, sive hypallage: pro, *soli sub obscura* nocte. Sic Æn. V. 149. 'vocemque inclusa volutant Littora,' pro *inclusam vocem.*

269 *Domos Ditis vacuas, &c.*] Quas habitant umbræ leves, et corporis expertes. De *Dite*, Plutone, Ge. IV. 467.

270 *Incertam Lunam*] Alii explicant, Lunam cum Sole conjunctam, tumque minime lucentem. Alii melius, Lunam nubibus et aëris caligine interclusam. De *Jove*, pro aëre, Ecl. III. 60. Ecl. VII. 60.

Jupiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci
Luctus et ultrices posuere cubilia Curæ;
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus,
Et Metus, et malesuada Fames, ac turpis Egestas;
Terribiles visu formæ; Letumque, Labosque;
Tum consanguineus Leti Sopor; et mala mentis
Gaudia; mortiferumque adverso in limine Bellum,
Ferreique Eumenidum thalami, et Discordia demens,
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
In medio ramos annosaque brachia pandit

et nox obscura eripuit rebus colorem. Ante ipsum vestibulum et in primo aditu Inferorum, Luctus et Curæ vindices fixerunt cubilia: habitantque Morbi pallidi, et mœsta Senectus, et Metus, et Fames suadens mala, et Paupertas infamis, spectra horrida aspectu: et Mors, et Labor: deinde Somnus frater Mortis, et Gaudia animi scelerata, et in limine opposito Bellum mortiferum, et ferrea cubicula Furiarum, et Discordia insana implicata tæniis sanguinolentis circa *capillos anguineos. In medio* vestibulo *ulmus magna, umbrosa, explicat ramos et brachia vetera: aiunt vulgo*

273. *que* abest a multis Pier. a Gud. et al., sed agnoscitur a Gell. et Macrob. ap. Burmann.—276. *mala* duo apud Burmannum. *ac male* Ven. *ac turpis* reposuit Heins. e libb. pro *et t.*—277. *Labosque* Heins. e codd. pro *Laborque.* Versum recitat Seneca Ep. 104.—279. *monstriferumque* alter Hamb. v. Burm. *in* deest Hamb. pr. *in l. telum* Goth. tert.—280. *et* abest a binis Burm.—281. *innexa* cf. sup. ad Ge. IV, 482, ad Tib. I, 8, 69. *innixa* Rom.—282. *In medium* alter Menag. *In medios* Montalb. Porro *tendit* Parrhas. *tendens*

NOTÆ

273 *Vestibulum*] Spatium est, sive area, quæ viam a domo dividit, estque ante portam ædium. In hoc Inferorum vestibulo varias describit calamitates, quas horrendis formis et quasi corporibus vestit. Has fere omnes enumerat Cicero de Natura Deorum l. III. 44. aitque esse Noctis et Erebi filias. Locum etiam habent inter Noctis liberos, in Hesiodi Theogonia, 225. *Orcus*, hic pro Inferis, alibi pro Deo Inferorum sumitur, infra 323.

276 *Malesuada Fames*] Non tantum est *inopia victus;* sed etiam *avaritia*, et *auri sacra fames*, quæ nullum non suadet scelus.

278 *Consanguineus Leti Sopor*] *Somnus* dicitur ab Homero, Iliad. XIV. 231. *κασίγνητος θανάτοιο, frater mortis:* et Hesiodus in Theogon. 214. Mortem et Somnum ait Noctis esse liberos. Ut autem *consanguineus* apud Latinos *fratrem germanum* sæpe significat, sic enim usurpat Statius l. XI. 407. et alibi: ita quoque *κασίγνητος* apud Græcos.

Mala mentis Gaudia] Voluptas ex perpetratis sceleribus percipi solita.

280 *Eumenidum thalami*] Non *lecti conjugales*, quia nunquam nupsere Furiæ: sed *sedes, cubicula*, vel ubi natæ sunt, vel ubi decumbunt: proprie tamen *thalamus* dicitur de cubiculo nuptiali, a *θάλλω vireo.* De *Eumenidibus*, Æn. IV. 469. Ge. III. 552.

Ulmus opaca, ingens: quam sedem Somnia vulgo
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus hærent.
Multaque præterea variarum monstra ferarum,
Centauri in foribus stabulant, Scyllæque biformes,
Et centumgeminus Briareus, ac bellua Lernæ
Horrendum stridens, flammisque armata Chimæra,
Gorgones, Harpyiæque, et forma tricorporis umbræ.

somnia inania occupare hunc locum, et ipsa *sedent sub omnibus frondibus. Et præterea spectra plurima aliarum ferarum manent ad portas, Centauri, Scyllæ biformes, et Briareus centuplex, et Hydra Lernæ sibilans horride, et Chimæra evomens ignes: Gorgones et Harpyiæ, et species umbræ tricorporis. Hic Æneas captus repentino*

Proba Faltonia. *pandens* Schol. Statii. v. sup. ad Ge. II, 296.—283. Pro *vulgo* Parrhas. *passim* ex interpr. Mox poëtæ non displicuit structura: *quam—tenere ferunt foliisque*—hærent sc. illa.—285. *Monstraque p. v. multa* Sprot.—286. *pabulant* Exc. Burmann. a m. sec. *stabant* cod. Voss. Servii. *Sirenesque bif.* alter Hamb. a m. sec. *Sylvæque* Goth. sec.—288. *que* abest a binis Burm. Porro apud Servium dubitari videtur, ad Excetramne *Horrendum stridens* an ad Chimæram referendum sit. Sed habet hæc epitheton, *flammis armata*, flammivoma: etsi flammæ *strident* proprie. Sed et *stridere* de serpente proprie, v. c. Claudian. de R. P. I, 12. *angues Triptolemi strident*. conf. Drakenb. ad Silium II, 587.—289. Servius ad h. v. "Sane quidam dicunt, versus alios hos a poëta hoc loco relictos, qui ab ejus emendatoribus sublati sint: *Gorgonis in medio portentum immane Medusæ. Viperea circum ora comæ cui sibila tor-*

NOTÆ

283 *Quam sedem, &c.*] Somnia sub *arbore* patula et opaca collocat, qualis apta est somno conciliando: sub *ulmo*, quia ut ulmus sterilis arbor est, ita vana et cassa vulgo somnia: sub *foliis*, ob levitatem et mobilitatem; et quia eo tempore quo cadunt arborum folia, præsertim vana esse somnia vulgo dicuntur.

286 *Centauri, &c.*] Monstra, superiori parte humana, inferiori equina: Ixione et nube geniti. Ge. III. 38. Thessaliæ populi fuere, ideo sic dicti, quia primi ex equis pugnare, et eos stimulis agitare docuerunt, a κεντέω *stimulo*: de *iis* Ge. III. 115. De *Scyllis* duabus, altera inferiori parte in canes, ac deinde in scopulum conversa; altera in alaudam mutata, Ecl. VI. 74. Æn. III. 420.

287 *Briareus*] Gigas, Cœli et Terræ filius: *centumgeminus*, id est centum brachiis instructus; non centum corporibus. *Ægæon* etiam appellatur, et Inferorum custos hic videtur esse, non ut ceteri gigantes pœnis damnatus. Causam habes Æn. X. 565. De *bellua Lernæ*, sive *hydra*, quam in Lernæa Argiæ regionis in Peloponneso palude Hercules occidit, Æn. VIII. 300.

288 *Chimæra*] Monstrum ignivomum, cui caput leonis, pectus hirci, cauda serpentis: hanc dicitur Bellerophontes occidisse Pegaso equo invectus, quia montem Lyciæ habitabilem reddidit: cujus in ignivomo cacumine leones erant, in radice serpentes, in medio pascua capris accendis aptissima. De *Gorgonibus* sororibus, quarum natu maxima Medusa serpentinos crines habuit, Æn. II. 616. De *Harpyiis*, Æn. III. 211. De *tricorpore umbra Geryonis*, Æn. VII. 662.

Corripit hic subita trepidus formidine ferrum
Æneas, strictamque aciem venientibus offert,
Et, ni docta comes tenues sine corpore vitas
Admoneat volitare cava sub imagine formæ,
Irruat, et frustra ferro diverberet umbras.
  Hinc via, Tartarei quæ fert Acherontis ad undas.
Turbidus hic cœno vastaque voragine gurges
Æstuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas et flumina servat
Terribili squalore Charon: cui plurima mento
Canities inculta jacet; stant lumina flamma;

metu educit gladium, et intentat venientibus strictum illius *acumen. Et nisi sapiens comes docuisset, animas eas leves vagari sine corpore sub inani simulacro figuræ; irrumperet, et frustra feriret umbras gladio. Inde* incipit *iter quod ducit ad aquas Acherontis inferni. Ille gurges turbidus cœno et vasta voragine, exundat, et exonerat omnem arenam in Cocytum. Charon, vector tremendus horribili squalore, tenet has aquas et* hos *fluvios: huic multa est in mento canities neglecta,* oculi pleni *sunt igne, vestis sordida nodo* ligata *pendet ex humeris. Ipse impellit cymbam per-*

****

quent: Infumesque rigent ocelli: mentoque sub imo Serpentum extremis nodantur vincula caudis." Sed inepti interpolatoris versus esse, facile deprehendas. Γοργείην κεφαλὴν, ex Orco sibi ne immittatur, veretur quoque Ulysses Odyss. Λ. 633.—290. *trepida* Dorvill.—291. *effert* Montalb. cf. Burm.—293. *cavæ* tres ap. Burm., non male. *cava umbra* sup. II Æn. 360.—294. *et ferro frustra* Goth. alter. Non male. *deverberat* duo ap. Burm. cum Goth. tert.—295. *Hic via* Montalb. *qua fert* Sprot. *ad undam* Non. Marc. *in Ferre. ad umbras* Hugen.—297. *Cocyti* multi Pier. et Heins. cum edd. ant. *omnis Cocyti* sec. Moret., sed *Cocyto*, bene Serv. explicat, in *Cocytum*. v. Exc. ad h. l.—299. *Terribilis* Montalb., solenni aberratione.—300. *stant lumina flamma*, post Pierium Heinsius et Burmannus tuentur; Heinsius etiam illustrat v. c. inf. XII, 417 *Jam pulvere cælum Stare vides;* et Horatianum: *Vides ut alta stet nive candidum Soracte.* Sed, quomodo hæc ita dici possint, forte rogas. Scilicet, vulgari oratione, *pulvis stat in cælo*, erigitur in aëre; hinc ad notam elegantiam

NOTÆ

292 *Tenues sine corpore vitas*] *Vitas* quidem, quia animæ sunt immortales: *tenues*, quia separatæ a corpore, et sic a vulnerum et mortis periculo jam immunes. Cur ergo 260. jussus erat Æneas ferrum stringere? Non sane ut umbras vulneraret; sed, meo quidem judicio, ut terreret recordatione quadam ferri et præteritorum in vita periculorum.

295 *Tartarei quæ fert, &c.*] De *Tartaro*, infimo Inferorum loco, supra 134. De *Acheronte*, et *Cocyto*, infra 323.

299 *Charon*] Erebi et Noctis filius: per antiphrasin dictus, quod minime sit *χαίρων, gaudens*.

300 *Stant lumina flamma*] Ita pleni sunt flamma oculi, ut veluti ex ea toti constare videantur. Sic dicitur Æn. XII. 408. 'stare pulvere cœlum.' Horat. Od. I. I. 9. 'Vides ut alta stet nive candidum Soracte,' &c. De *ferrugineo* colore, proprie ferreo, hic nigro, Ecl. II. 18.

**Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,
Et ferruginea subvectat corpora cymba,
Jam senior; sed cruda Deo viridisque senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,
Matres atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri innuptæque puellæ,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum:
Quam multa in sylvis autumni frigore primo
Lapsa cadunt folia; aut ad terram gurgite ab alto
Quam multæ glomerantur aves, ubi frigidus annus
Trans pontum fugat, et terris immittit apricis.**

tica, et adjuvat velis, et transportat umbras *corporum nigra cymba, jam senex; sed senectus robusta et vegeta est*, utpote *Deo. Omnis turba currebat huc effusa ad ripas: matres et viri, et corpora fortium bellatorum privata luce, pueri, et puellæ innuptæ, et juvenes elati* in *pyras in conspectu parentum:* tam multi, *quam multæ frondes excussæ cadunt per sylvas primo frigore autumni; sive quam multæ volucres congregantur ad terram ex alto mari, quando tempestas hyberna pellit* eas *ultra*

revocatum est, *ut cælum stet pulvere*. Similiter *flamma* proprie *stat*, est, micat, *in oculis* (imagine rei jam Homero frequentata Iliad. T. 365. A. 104. O. 607, 608. Odyss. Δ. 662. cf. inf. xii, 102), hinc *lumina stant flamma*; h. e. sunt flammea. Ceterum major codd. et quidem præstantiorum pars, *flammæ*, exhibet, etiam Rom. cum Mediceo; in hoc tamen ab emendatrice manu refictum, *flamma*. Antiqua aliquot exemplaria Pierii et Zulich. a m. sec. *flammea* exhibebant; hoc arridebat Heinsio, ut vii, 448, nec mihi displicet. *stat* tres ap. Burm., duoque alii: *stant lumine flammæ*.—301. *Horridus* Schol. Statii Theb. i, 110. *nudo* nonnullos legisse Pierius ait.—303. *subvectit* Gud. *subnectit* Ven. *subvertit* Zulich. a m. sec.—304. *viro v. s.* sec. Moret.—305. *emissa* Hugen. pro var. lect. *tenebat* Menag. pr.—306 . . . 309. Iidem versus Ge. iv, 475 . . . 478.—309. *in frigore* Montalb.—310. *Ipsa cadunt* idem. *folia ad terram* Parrhas.—311. *annus* revocatum nunc. *amnis* debebatur Burmanni elegantiæ, ex sec. Moret. tribus aliis et Hamb. sec. a m. sec., ut *Strymon* intelligeretur, quo scilicet poëtæ frequenter in hac gruum memoratione utuntur, v. c. inf. x, 264—266, uti *Nilus*, quoties de cœlo agitur, quod volatu petunt. Vid. Claudian. de b. Gild. 474—478. add. Lucan. v, 711 sqq. Val. Fl. iii, 361. Capio, atque etiam hoc bene video, *amnem frigidum* in tali contextu absolute sic satis bene poni posse. Sed an *amnis* dici potest *fugare aves trans pontum?* Hoc vero facit ex communi lectione *annus*, χειμὼν, quam vocem expressisse videri debet ex Iliad. Γ. 4 *Αἵτ' ἐπεὶ οὖν χειμῶνα φύγον*. Possit Burm. pro se laudare Lucan. iii, 199 *Strymon, tepido committere Nilo Bistonias consuetus aves;* sed hic accommodatiora sunt attributa. *glomerentur* Mentel. pr. Ceterum minus placere potest *frigidus a.* post *frigore* v. 309. Jo. Schrader. legebat: *Threcius amnis.* ad manum essent alia magis opportuna, si mutatione opus esset.—312. *portum* Leid. un. *et campis* Leid. un. *atque oris* Bar-

NOTÆ

312 *Terris apricis*] Soli expositis: Ecl. ix. 49. Hi porro septem superiores versus fere expressi sunt ex Ge. iv. 478. Quod autem ait de tra-

Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantque manus ripæ ulterioris amore:
Navita sed tristis nunc hos, nunc accipit illos;
Ast alios longe submotos arcet arena.
Æneas, miratus enim, motusque tumultu,
Dic, ait, o virgo, quid vult concursus ad amnem?
Quidve petunt animæ? vel quo discrimine ripas
Hæ linquunt, illæ remis vada livida verrunt?
Olli sic breviter fata est longæva sacerdos:
Anchisa generate, Deum certissima proles,
Cocyti stagna alta vides, Stygiamque paludem,

mare, et mittit in plagas calidas. Stabant precantes, ut *primi trajicerent spatium, et extendebant manus desiderio ripæ oppositæ. Sed vector asper nunc accipit hos, nunc illos; procul autem a ripa expellit alios. Æneas inquit (nam obstupuit et commotus est* hoc *tumultu), Dic, o virgo; quid significat* illa *frequentia ad fluvium? et quid poscunt animæ? vel ob quam differentiam, hæ recedunt* e *ripa, illæ secant remis aquas pallidas? Sic antiqua vates breviter locuta est illi: Fili Anchisæ, certissima soboles Deorum, cernis stagna profunda Cocyti, et paludem Stygiam,*

thii liber. Alterum, *et campis* malim; displicet enim trinos intra versus *ad terram, et terris.*—314. *manu* Goth. pr.—316. *illos* pr. Hamb. *semotos* idem cum Bigot. et aliquot Pier., male. *late* sec. Moret.—317. *miseratus* Goth. sec. *enim:* cf. v. L. ad x, 874.—318. *conversus* Zulich. a m. pr.—319. *quo vel* Ven. *quove* Parrhas.—320. *liquida* Rom. *vertunt* aliquot Pier. et Parrhas. *linquunt* Rottend. tert.—322. *Anchise* Vratisl.—323. *stanna* Zulich. et Goth. tert.

NOTÆ

jectione avium in calidiores plagas; de hirundinibus, deque gruibus et ciconiis memoratur, Ge. II. 319.

323 *Cocyti stagna, &c.*] Quinque vulgo a Græcis apud Inferos flumina statuuntur: *Acheron, Cocytus, Styx, Phlegethon Pyriphlegethon,* et *Lethe.* Nomina illa desumta sunt e variis Græciæ fontibus ac fluviis, quos propter noxiam aliquam naturæ vim in Inferis quoque reperiri finxerunt. I. *Acheron* multiplex: unus in Elide, occidentali et maritima Peloponnesi regione, in Alpheum influens, juxta quem insignis est Plutonis et Proserpinæ cultus, ex Strabone l. VIII. Alter in Thesprotia Epiri regione, ex Acherusia palude profluens, ad Cichyrum urbem, juxta Strabonem l. VII. et Pausaniam in Atticis. *Cocytus,* juxta eundem Pausaniam, non longe ab Acheronte ibidem fluit, aqua insuavissima. *Styx,* fons Arcadiæ est, ad urbem Nonacrin ex altissima rupe stillans, indeque penetrato saxo in Crathin fluvium delabens: tam præsentis veneni, ut vasa quælibet etiam aurea diffringat, nec possit nisi equi ungula contineri. Hæc Pausanias in Arcadicis. Cur autem Dii per eam jurare soliti sint, diximus Ge. III. 551. *Lethe;* sive, ut mavult Casaubonus, fluvius *Lethes,* genitivo casu; aut fluvius *Lethæus:* unus fuit in Portugallia, vulgo *Lima,* juxta Strabonem et Melam: alius in Africa, circa majorem Syrtim urbemque Berenycen, juxta Lucanum: alius in Bœotia, ad

Di cujus jurare timent et fallere numen.
Hæc omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est;
Portitor ille, Charon; hi, quos vehit unda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
Centum errant annos, volitantque hæc littora circum:
Tum demum admissi stagna exoptata revisunt.
Constitit Anchisa satus, et vestigia pressit;
Multa putans, sortemque animo miseratus iniquam.
Cernit ibi mœstos et mortis honore carentes,
Leucaspim, et Lyciæ ductorem classis Orontem:
Quos simul, a Troja ventosa per æquora vectos,
Obruit Auster, aqua involvens navemque virosque

cujus Dii metuunt jurare et violare divinitatem. Hæc omnis turba, quam vides, est egena et insepulta: vector ille, est *Charon: hi, quos portat unda,* sunt *sepulti. Nec permittitur trajicere ripas horribiles et fluctus sonantes, antequam ossa reposita sint* in *tumulis. Vagantur* per *centum annos, et volitant circa has ripas: tunc denique recepti transmittunt fluvios desideratos. Filius Anchisæ stetit, et continuit gressum, agitans plurima, et miserans animo* eorum *sortem acerbam. Videt illic tristes et privatos honore sepulturæ, Leucaspim, et Orontem ducem Lyciæ classis: quos e Troade navigantes per maria procellosa Auster demersit simul, sepeliens* in *aquis et*

—325. *cernit* Parrhas. *est* abest a binis Burm.—326. *Caron* passim scribitur. *quos vehit ille* em. Jo. Schrader. *Vehi* tamen dicimus et *navi* et *unda* et *vento*. —327. *Non ripas* Bigot. *et rauca* Heins. e Pierianis et suis; et sic mos est poëtæ: *nec—et*, v. c. inf. XI, 137.—328. *Tr. suis quam s.* Leid. *quierint* aliquot Heins. et Pier.—329. *volitantq. ac l.* Zulich.—331. *Anchisæ s.* Medic. a m. pr. —332. *animi m.* Medic. *miseratur* Gud.—333. *ubi* Probus in Grammat.—334. *Leucapsim, Leucaspin, Orontem* et in Goth. pr. *Orontem* refinxi, ut I, 113 erat, ut sibi constaret lectio. *honorem* aberrant.—335. *ab Troja* pr. Mentel.

NOTÆ

Lebadeam oppidum, juxta Pausaniam in Bœoticis. *Lethæi* amnes alibi complures a Strabone numerantur l. XIV. *Phlegethon*, aut *Pyriphlegethon*, nulli quod sciam loco assignatus est, præterquam calidis circa Avernum fontibus, ut refert Strabo ex Homero. II. Nomina hæc omnia luctuosum aliquid significant. Acheron, ab ἄχος *dolor*, et ῥέω *fluo*. Cocytus, a κωκύω *fleo*. Styx, a στυγέω *odio prosequor*. Phlegethon, aut Pyriphlegethon, a πῦρ *ignis*, et φλέγω *comburo*. Lethe a λήθη *oblivio*, quod ejus epota aqua oblivionem induceret. III. De eorum in Inferis situ pluribus disputat Cerdanus. Hoc certissimum: iis nominibus promiscue poëtas abuti, nullo admodum certo ordine: vulgo tamen dici, ex Acheronte profluere Stygem, e Styge Cocytum propagari. IV. Eridanus etiam in campis Elysiis a Virgilio constituitur. Causam vide, 659.

334 *Orontem*] Ejus mortem habes, Æn. I. 117. De *Austro*, vento meridionali, Ecl. II. 58. De *Palinuri casu*, Æn. V. 835.

Ecce gubernator sese Palinurus agebat:
Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
Exciderat puppi mediis effusus in undis.
Hunc ubi vix multa mœstum cognovit in umbra;
Sic prior alloquitur: Quis te, Palinure, Deorum
Eripuit nobis, medioque sub æquore mersit?
Dic age. Namque mihi, fallax haud ante repertus,
Hoc uno responso animum delusit Apollo:
Qui fore te ponto incolumem, finesque canebat
Venturum Ausonios. En hæc promissa fides est?
Ille autem: Neque te Phœbi cortina fefellit,
Dux Anchisiada, nec me Deus æquore mersit.

navem et homines. Ecce Palinurus gubernator ferebat se ad eum: is *qui nuper in navigatione, dum observat astra, ceciderat e puppe, lapsus in medias aquas. Postquam Æneas difficile eum agnovit ob spissas tenebras, ita alloquitur prior: O Palinure, quis Deorum abstulit te nobis: et obruit sub medio mari? Dic age: nam Apollo non prius inventus mihi mendax, hoc solo responso decepit mentem* meam: *quando prædicebat te futurum esse salvum* per *mare, et perventurum ad littus Italicum: an illa est fides promissorum? Ille autem* respondit: *O dux, fili Anchisæ, nec oraculum Phœbi decepit te, nec Deus mersit me mari. Nam forte cadens præ-*

••••••••••••

cento super æq. Goth. tert.—338. *servans* alter Hamburg.—339. *puppe* idem. —340. *mœstum multa* Hamb. pr.—341. *te, o P.* Montalb.—342. *Excipiunt* Franc. cum altero in marg.—344. *Hoc mihi* Exc. Burm. *dilusit* pr. Rottend. *derisit* duo Heins.—345. *Qui forte p.* Rom.—346. *Ausonias* duo Burm. *en hæc* duo alii. *fidesque* aliquot Pier. et pr. Hamb. cum Goth. tert. *fidesque est* Ven., sed v. Burmann.—348. reposui cum Brunckio, ut mihi constaretm. v. sup. ad v. 126. Vulgo *Anchisiade*, et ipsum bene. *nec me.* Hic distinguendum, ait Servius, ne sit contrarium, nam eum Somnus dejecit (v. v, 853). Enimvero Somni ministerium ad poëtam, non ad Palinurum, spectat; et ignorare potuit hoc Palinurus. *Deus*, de quo agitur, est Apollo v. 344. Sed sive Apollo, sive, quod malim, Deus aliquis omnino (ex 341. 342) intelligatur, respectu tamen versuum 341. 342 explicanda verba sunt: *nec me Deus æquore mersit*, ut neget se aquis mersum esse; quin potius ad Italiæ littus enatasse adeoque oraculo Phœbi fidem fecisse. Redit res ad calum-

NOTÆ

338 *Libyco cursu*] Non tamen mari *Libyco*, sed *Tyrrheno*: cum e Sicilia in Italiam solvisset. Ita tamen poëta locutus videtur, quia e Libya in Italiam Æneas navigans, in Siciliam deflexerat. De *Libya*, Æn. I. 162. Expressum est hoc Palinuri cum Ænea colloquium ex Homero, Odyss. XI. ubi simile quiddam est inter Ulyssem et Elpenora.

346 *Ausonios*] De iis Italiæ populis, Æn. III. 171. De *Cortina Phœbi*, loco unde oracula reddebantur, Æn. III. 92.

348 *Nec me Deus æquore mersit*] Aliqui sic interpungunt: 'nec te Phœbi cortina fefellit, nec me: Deus æquore mersit:' nam a Somno reipsa fuerat submersus. Alii communem retinent continuamque verborum sen-

Namque gubernaclum multa vi forte revulsum,
Cui datus hærebam custos, cursusque regebam,
Præcipitans traxi mecum. Maria aspera juro,
Non ullum pro me tantum cepisse timorem,
Quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis navis surgentibus undis.
Tres Notus hybernas immensa per æquora noctes
Vexit me violentus aqua: vix lumine quarto
Prospexi Italiam, summa sublimis ab unda.
Paulatim adnabam terræ; jam tuta tenebam:

cepe, abstuli mecum gubernaculum multo pondere abruptum, cui commissus custos adhærebam, et quo *moderabar cursum. Testor maria aspera,* me *nullum habuisse tantum metum pro me, quam ne tua navis, destituta gubernaculo, et privata gubernatore, submergeretur,* si *tanti fluctus tumescerent. Auster validus sustentavit me tres noctes asperas* super *fluctibus, per vastum mare: vix die quarto vidi Italiam erectus ex altis aquis. Paulatim adnatabam* ad *terram, et jam attigeram tuta* loca:

niam in oraculis sæpe memoratam.—349. *repulsum* alter Hamburg.—350. *cursumque* duo Burm. cum Goth. sec. *gerebam* Gud. a m. pr. cum Goth. tert., vulgari vitio.—351. *maria omnia* sec. Moret. et Donat. ad Terent.—352. *illum* Medic. a m. pr. *Nonnullum tantum pro me* Sprot. *pro* h. l. est ὑπὲρ ἐμοῦ.—353. *tua ni* Rufinian. de schem. Lex. p. 251, quod recepit Brunck. provocans ad locum vitiosum III, 686 *Ni teneant cursum. tune* Rom. a m. pr., et *te ne* ed. Junt., ex solenni vitio. *exspoliata* Leid. *magistri* alius Leid.—354. *navis tantis* pars codd. et edd. *urgentibus* Medic., sive ut Fogginius expressit: *navi surgentibus*; vulgari librariorum lapsu.—355. *T. n. arreptas* Goth. tert., miro vitio.—356. *aqua* abundat post *æquora*: at in epico poëta ea copia ferenda.—357. *in unda* Parrhas. conf. Burm. Sed deterius hoc.—358. *et* inserunt multi scripti et editi, recte ab Heins. sublatum. *terra* Medic., Heinsio teste; sed Fogginius communem lectionem exhibet, mutata tantum distinctione, quam etiam Servius memorat: *P. abnabam: terræ jam tuta tenebam.*—

NOTÆ

tentiam: aiuntque, ex opinione Palinuri Phorbantem illum fuisse, non Deum, cujus suasu somno se dederit. De *Noto,* sive *Austro,* meridionali vento, Ecl. II. 58.

353 *Excussa magistro*] Commutatio: id est, *unde magister excussus erat.* Sic infra 507. 'Nomen et arma locum servant:' id est, *locus servat arma.* Et Æn. v. 149.

355 *Hybernas noctes*] Ver tamen erat æstati proximum, ut liquet ex Æn. v. 46. Igitur *hyems* hic pro tempestate et maris asperitate sumenda est, ut Æn. I. 120. *Notus,* sive *Auster,* flat a meridie, Ecl. II. 58.

356 *Lumine quarto*] *Die quarto.* Ita Cicero, pro Rabirio Postumo, 29. vertit ex Euripidis Medea versum his verbis: 'Si te secundo lumine hic offendero, moriere.'

358 *Terræ; jam tuta tenebam*] Quod satis erat, ut impleta videretur fides oraculorum, quæ ambigua solebant esse. Non tamen legitur in Æneide, quonam oraculo promissus Æneæ fuerit Palinuri appulsus in Italiam.

Ni gens crudelis madida cum veste gravatum,
Prensantemque uncis manibus capita aspera montis,
Ferro invasisset, prædamque ignara putasset.
Nunc me fluctus habet, versantque in littore venti.
Quod te per cœli jucundum lumen, et auras,
Per genitorem oro, per spes surgentis Iuli;
Eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram
Injice, namque potes, portusque require Velinos;

nisi natio inhumana appetiisset ferro me, gravatum ob vestem humidam, et apprehendentem curvis manibus acuta cacumina rupis; et nisi *maleoana existimasset* me esse *prædam. Nunc fluctus tenent meum cadaver, et venti jactant ad littus. Id* vero *precor te, per gratam lucem cœli et aërem, per patrem, per spem Ascanii crescentis; libera me his malis,* o dux *invicte: vel tu impone mihi terram, quandoquidem potes; et pete portum Velinum: vel tu præbe manum* mihi *misero, et trahe me tecum trans*

359. An *madida me v.* Sed ne in *cum* hæreas, cogita, *gravatum* esse et ipsum et vestem aqua hausta. conf. v, 447.—360. *Pressantemque* Leid. *præsentemque* Donatus, quem habemus, legit, qui misere totum locum vexat.—361. *que* deest ed. Junt. *petisset* Oudart., quod valde arridet. Receptum quoque nunc video a Wakefield; et *ignava* e Cod. Coll. Jesu, eleganter per se, quatenus tamen in barbaros h. l. id cadat, non video. *ignara* quidem nec ipsum habet magnam vim, convenit tamen barbaris spoliando corpori inhiantibus, spe opiparæ prædæ falsa.—362. *habent* Medic., quod et h. l. cum ratione exaratum putabat Heins. cf. ad v. 109. Sed manifestum est vitium, quod et Goth. pr., vitiosissime scriptus liber, habet, fraude ex seqq. librario facta. *in littora* aliquot Pier. et duo Heins., elegantius utique. Etsi communis lectio eodem redit; et, qui argutiora sectatur, potest ex Hecuba Eurip. verba laudare v. 28 κεῖμαι δ' ἐπ' ἀκταῖς· ἄλλοτ' ἐν πόντου σάλῳ.—363. *At te* Parrhas. *jocundum* edidit Heins., sed *jucundum* ipse Medic. *jocundum per cœli l.* duo Heins. *limen* alter Hamb.—364. *Per spes* ex Macrob. v Sat. 7 et codd. suis ac Pier. reposuit Heins. Vulgo *Per spem.* Sed alteri plus dignitatis et gravitatis inest. Et jam sup. iv, 274 *Ascanium surgentem et spes heredis Iuli Respice.*—365. *At tu* duo ap. Burm. *terras* alter Hamb. a m. sec.—366. *re-*

NOTÆ

359 *Gens crudelis*] *Lucaniæ, Italiæ* populi: ad meridiem vicini Brutiis, ad septentrionem Apulis et Picentinis; ad occidentem Tyrrheno Mari, ad orientem sinu Tarentino definiti: nunc *Basilicata*, et pars Principatus ulterioris, in regno Neapolitano.

361 *Prædam*] Naufragum divitem, in quo spoliando multum lucri facere possent. De *Iulo*, Æn. i. 271.

365 *His malis*] Cum enim centum annos errarent inhumati: nec tam cito admittebantur in Elysium, nec nisi tardius in alia corpora revertebantur, 720. 724.

Terram Injice] Genus erat sepulturæ, *injectio glebæ*, cum quis in cadaver incidisset: idque insepultum relinquere nefas habebatur, quod porcæ sacrificio erat expiandum. Idem injiciendi pulveris mos etiam Græcis fuit.

366 *Portus Velinos*] Non longe ab urbe *Velia*, in littore Lucaniæ, inter

Namque gubernaclum multa vi forte revulsum,
Cui datus hærebam custos, cursusque regebam,
Præcipitans traxi mecum. Maria aspera juro,
Non ullum pro me tantum cepisse timorem,
Quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis navis surgentibus undis.
Tres Notus hybernas immensa per æquora noctes
Vexit me violentus aqua: vix lumine quarto
Prospexi Italiam, summa sublimis ab unda.
Paulatim adnabam terræ; jam tuta tenebam:

ceps, abstuli mecum gubernaculum multo pondere abruptum, cui commissus custos adhærebam, et quo *moderabar cursum. Testor maria aspera,* me *nullum habuisse tantum metum pro me, quam ne tua navis, destituta gubernaculo, et privata gubernatore, submergeretur,* si *tanti fluctus tumescerent. Auster validus sustentavit me tres noctes asperas* super *fluctibus, per vastum mare: vix die quarto vidi Italiam erectus ex altis aquis. Paulatim adnatabam* ad *terram, et jam attigeram tuta* loca:

niam in oraculis sæpe memoratam.—349. *repulsum* alter Hamburg.—350. *cursumque* duo Burm. cum Goth. sec. *gerebam* Gud. a m. pr. cum Goth. tert., vulgari vitio.—351. *maria omnia* sec. Moret. et Donat. ad Terent.—352. *illum* Medic. a m. pr. *Nonnullum tantum pro me* Sprot. *pro* h. l. est *ὑπὲρ ἐμοῦ*.—353. *tua ni* Rufinian. de schem. Lex. p. 251, quod recepit Brunck. provocans ad locum vitiosum III, 686 *Ni teneant cursum. tune* Rom. a m. pr., et *te ne* ed. Junt., ex solenni vitio. *exspoliatâ* Leid. *magistri* alius Leid.—354. *navis tantis* pars codd. et edd. *urgentibus* Medic., sive ut Fogginius expressit: *navi surgentibus;* vulgari librariorum lapsu.—355. *T. n. arreptas* Goth. tert., miro vitio.—356. *aqua* abundat post *æquora*: at in epico poëta ea copia ferenda.—357. *in unda* Parrhas. conf. Burm. Sed deterius hoc.—358. *et* inserunt multi scripti et editi, recte ab Heins. sublatum. *terra* Medic., Heinsio teste; sed Fogginius communem lectionem exhibet, mutata tantum distinctione, quam etiam Servius memorat: *P. abnabam: terræ jam tuta tenebam.*—

NOTÆ

tentiam: aiuntque, ex opinione Palinuri Phorbantem illum fuisse, non Deum, cujus suasu somno se dederit. De *Noto,* sive *Austro,* meridionali vento, Ecl. II. 58.

353 *Excussa magistro*] Commutatio: id est, *unde magister excussus erat.* Sic infra 507. 'Nomen et arma locum servant:' id est, *locus servat arma.* Et Æn. v. 149.

355 *Hybernas noctes*] Ver tamen erat æstati proximum, ut liquet ex Æn. v. 46. Igitur *hyems* hic pro tempestate et maris asperitate sumenda est, ut Æn. I. 120. *Notus,* sive *Auster,* flat a meridie, Ecl. II. 58.

356 *Lumine quarto*] *Die quarto.* Ita Cicero, pro Rabirio Postumo, 29. vertit ex Euripidis Medea versum his verbis: 'Si te secundo lumine hic offendero, moriere.'

358 *Terræ; jam tuta tenebam*] Quod satis erat, ut impleta videretur fides oraculorum, quæ ambigua solebant esse. Non tamen legitur in Æneide, quonam oraculo promissus Æneæ fuerit Palinuri appulsus in Italiam.

Ni gens crudelis madida cum veste gravatum,
Prensantemque uncis manibus capita aspera montis,
Ferro invasisset, prædamque ignara putasset.
Nunc me fluctus habet, versantque in littore venti.
Quod te per cœli jucundum lumen, et auras,
Per genitorem oro, per spes surgentis Iuli;
Eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram
Injice, namque potes, portusque require Velinos;

nisi *natio inhumana appetiisset ferro me, gravatum ob vestem humidam, et apprehendentem curvis manibus acuta cacumina rupis*; *et* nisi *malesana existimasset* me esse *prædam. Nunc fluctus tenent meum cadaver, et venti jactant ad littus. Id* vero *precor te, per gratam lucem cœli et aërem, per patrem, per spem Ascanii crescentis; libera me his malis*, o dux *invicte: vel tu impone mihi terram, quandoquidem potes; et pete portum Velinum: vel tu præbe manum* mihi *misero, et trahe me tecum trans*

359. An *madida me v.* Sed ne in *cum* hæreas, cogita, *gravatum* esse et ipsum et vestem aqua hausta. conf. v, 447.—360. *Pressantemque* Leid. *præsentemque* Donatus, quem habemus, legit, qui misere totum locum vexat.—361. *que* deest ed. Junt. *petisset* Oudart., quod valde arridet. Receptum quoque nunc video a Wakefield; et *ignava* e Cod. Coll. Jesu, eleganter per se, quatenus tamen in barbaros h. l. id cadat, non video. *ignara* quidem nec ipsum habet magnam vim, convenit tamen barbaris spoliando corpori inhiantibus, spe opiparæ prædæ falsa.—362. *habent* Medic., quod et h. l. cum ratione exaratum putabat Heins. cf. ad v. 109. Sed manifestum est vitium, quod et Goth. pr., vitiosissime scriptus liber, habet, fraude ex seqq. librario facta. *in littora* aliquot Pier. et duo Heins., elegantius utique. Etsi communis lectio eodem redit; et, qui argutiora sectatur, potest ex Hecuba Eurip. verba laudare v. 28 *κεῖμαι δ' ἐπ' ἀκταῖς· ἄλλοτ' ἐν πόντου σάλῳ*.—363. *At te* Parrhas. *jocundum* edidit Heins., sed *jucundum* ipse Medic. *jocundum per cœli l.* duo Heins. *limen* alter Hamb.—364. *Per spes* ex Macrob. v Sat. 7 et codd. suis ac Pier. reposuit Heins. Vulgo *Per spem*. Sed alteri plus dignitatis et gravitatis inest. Et jam sup. IV, 274 *Ascanium surgentem et spes heredis Iuli Respice*.—365. *At tu* duo ap. Burm. *terras* alter Hamb. a m. sec.—366. *re-*

NOTÆ

359 *Gens crudelis*] *Lucaniæ, Italiæ* populi: ad meridiem vicini Brutiis, ad septentrionem Apulis et Picentinis; ad occidentem Tyrrheno Mari, ad orientem sinu Tarentino definiti: nunc *Basilicata*, et pars Principatus ulterioris, in regno Neapolitano.

361 *Prædam*] Naufragum divitem, in quo spoliando multum lucri facere possent. De *Iulo*, Æn. I. 271.

365 *His malis*] Cum enim centum annos errarent inhumati: nec tam cito admittebantur in Elysium, nec nisi tardius in alia corpora revertebantur, 720. 724.

Terram Injice] Genus erat sepulturæ, *injectio glebæ*, cum quis in cadaver incidisset: idque insepultum relinquere nefas habebatur, quod porcæ sacrificio erat expiandum. Idem injiciendi pulveris mos etiam Græcis fuit.

366 *Portus Velinos*] Non longe ab urbe *Velia*, in littore Lucaniæ, inter

Aut tu, si qua via est, si quam tibi Diva creatrix
Ostendit (neque enim, credo, sine numine Divum
Flumina tanta paras Stygiamque innare paludem),
Da dextram misero, et tecum me tolle per undas;
Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.
Talia fatus erat, cœpit cum talia vates:
Unde hæc, o Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas, amnemque severum
Eumenidum aspicies, ripamve injussus adibis?
Desine fata Deum flecti sperare precando.
Sed cape dicta memor, duri solatia casus.
Nam tua finitimi, longe lateque per urbes

fluvium, ut saltem post mortem quiescam in tranquillis sedibus: si est aliquis modus, si Dea mater tua *tibi monstravit aliquem; non enim, ut existimo, suscipis trajicere tantos fluvios et paludem Stygiam absque auctoritate Deorum. Talia locutus erat, cum Sibylla incepit talia: O Palinure, unde* est *tibi desiderium tam impium? Tu insepultus videbis aquas Stygias, et fluvium terribilem Furiarum? et exibis in ripam* alteram *sine jussu* Deorum? *Cessa sperare fata Deorum posse mutari orando. Sed accipe memor* mea *verba,* ad *solatium acerbæ calamitatis. Nam vicini* Lu-

---

linque V. Montalb.—367. *Si qua tibi D.* Gud. a m. pr. Rottend. sec.—368. *crede* aliquot Pier.—369. *pares* tres ap. Burm. *intrare* Bigot.—370. *et me tecum* Witt. *umbras* Bigot.—372. *Vix ea fatus e. c. c. t. virgo* Priscian. p. 1186. —374. *Tum* Franc.—375. *ripave* malebat Cerda. *invisus* tres ap. Burm., et hoc Pompon. Sab. interpretatur. *adibis* Rom. cum codd. parte, etiam Erf. a m. pr., quod mihi quidem multo magis probatur. conf. sup. 313. 314, itaque nunc recepi cum Brunckio. Vulgg. tamen *abibis* servant Serv. Medic. cum multis Pier. et Heins. ac Burm.—378. Recte adversus Marklandum, qui ad Stat. v Sylv. III, 127 absurdum esse aiebat *finitimos* dici *longe lateque* habitantes, locum tuetur vir doctus ap. Burm., ordine verborum ita instituto: *finitimi acti prodigiis cœlestibus longe lateque per urbes;* itaque interpunctionem

NOTÆ

promontoria Posidium ac Palinurum. Qui tamen Palinurus commemorare portum potuit Velinum? cum Velia non nisi anno post Æneam amplius sexcentesimo, regnante rege Romanorum Servio Tullio, condita sit. Reprehenditur eo nomine Virgilius ab Hygino apud Gellium. Sed præterquam quod poëtis omnibus familiaris est et communi usu quasi licita temporis anticipatio, præsertim in re obscuriore, ut notavimus, Æn. III. 707. non leviter eum defendit Alciatus, cum ait: non urbem hic appellari, sed littus ac fluvium, a quo nomen urbi inditum esse Stephanus testatur. Ea nunc excisa est; prope *Castel a mar della brucca.*

374 *Amnemque severum Eumenidum*] Severum quidem omnibus, sed præcipue tibi, si contra fas ante centum annos eum trajicere volueris: aderunt enim tibi tum ultrices Furiæ, Eumenides, de quibus Æn. IV. 469. Ge. III.

Prodigiis acti cœlestibus, ossa piabunt;
Et statuent tumulum, et tumulo solennia mittent;
Æternumque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curæ emotæ, pulsusque parumper
Corde dolor tristi: gaudet cognomine terra.
  Ergo iter inceptum peragunt, fluvioque propinquant.
Navita quos jam inde ut Stygia prospexit ab unda
Per tacitum nemus ire, pedemque advertere ripæ;
Sic prior aggreditur dictis, atque increpat ultro:
Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
Fare age, quid venias; jam istinc et comprime gressum.
Umbrarum hic locus est, Somni Noctisque soporæ;
Corpora viva nefas Stygia vectare carina.

caniæ *populi, coacti monitis cælestibus, placabunt ossa* tua *longe et late per urbes, et erigent* tibi *sepulcrum, et ferent munera sepulcro: et locus servabit perpetuum nomen Palinuri. Curæ* ejus *sedatæ* sunt *his verbis, et dolor tantisper ejectus est e mæsto corde: lætatur* ob *terram sui nominis. Igitur perficiunt iter inchoatum, et accedunt ad flumen. Quos quando vector jam inde ab amne Stygio vidit ambulare per sylvam silentem, et admovere pedem* ad *littus; sic primus adoritur* eos *verbis, et ultro increpat: Quicumque es, qui accedis armatus ad fluvios nostros, age, dic cur venias: et jam ex isto loco siste gradum. Hæc sedes est umbrarum, Somni et Noctis somniferæ: non licet vehere cymba Stygia corpora viventia. Nec*

post *per urbes* sustuli. *per urbem* Witt.—380. *Instatuent* pr. Moret. pro *Instituent*. *solatia* Bigot. ex v. 377.—381. *Palinurum nomen* tert. Mentel. a m. pr. adeoque calami vitio, etsi satis felici. cf. Burm.—382. *amotæ* aliquot Heins., solenni varietate.—383. *pavor* pr. Rottend. pro var. lect. ad *dolor*. Cerda mavult interpungere: *C. dolor: tristi g. c. t.*, ut in Witt. a prima manu fuit; non video quam bene. *terræ* multi ap. Pier. et Heins., ut et bini Goth. Sed est, χαίρει ὁμωνύμῳ χώρᾳ.—385. *ut* deest Medic. et Parrhas. *quos postquam St.* Bigot. *conspexit* Medic. *ab unda*, medio amne: cf. 410. Jo. Schrader. ingenioso lusu conj. *ab ulva*.—387. *adloquitur* Rom.—388. *ad limina* Sprot. Erf. *ad litora* pr. Menag. pr. Rottend. *tendens* Gud. a m. pr.—389. *istic* aliquot ap. Burm. *istic jam comprime* ed. Ven. *gressus* Voss. pr. et Witt. Burmannus Sec. in Anthol. Lat. p. 162 ex corrupta ibi schedarum Salmas. et Cod. Leid. scriptura: *jam stingit comprome ressum*, effingit: *jam stringe et comprime g.* Sed *stringit* h. e. attingit, urget, *gressum* ejus, qui antecedit, is, qui sequitur vel comitatur. Tum vero, quod hinc efficias, est, ut, quam librarius lectionem corruperit, intelligas, non veriorem expedias.—390. *hic l. et s.* Rom. et

NOTÆ

552. De *Styge*, supra 223.

379. *Prodigiis acti, &c.*] Hoc Servius ait petitum ex historia: et Lucanos, ob inhumanam Palinuri cædem pestilentia vexatos, consulto oraculo accepisse placandos esse ejus Manes: quare et lucum ipsi dicaverunt, et tumulum ad meridiem Veliæ erexe-

Nec vero Alciden me sum lætatus euntem
Accepisse lacu, nec Thesea Pirithoumque:
Dis quanquam geniti, atque invicti viribus essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit,
Ipsius a solio regis traxitque trementem;
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.

vero gavisus sum me transmisisse per hanc paludem Herculem huc venientem; nec Theseum, et Pirithoum: quamvis orti essent Diis, et insuperabiles robore. Ille manu deduxit in catenas infernum canem e solio ipsius Plutonis, et traxit eum trepidantem: hi aggressi sunt extrahere reginam e lecto Plutonis. Adversus hæc ita

---

pr. Mentel., præclare.—392. *Nec non A.* ed. Ven. *Æacidem* vitiose Donat. ad Ter. *nec sum l.* aliquot Pier., male. Ad verbum ita Homerus in A. Iliad. *οὐδ' ἄρα τώ γε ἰδὼν γήθησεν* Ἀχιλλεύς. Et de Scylla similis oratio Odyss. M. 88 *οὐδέ κέ τίς μιν γηθήσειε ἰδὼν, οὐδ' εἰ θεὸς ἀντιάσειε*; at *lacu* forte parum commodum. *acceptus* est Hercules *cymba*, at *lacu transvectus*. Jo. Schrader. tentabat: *Trajecisse lacu*; vel: *Accepisse alveo* vel *alno*. Superest tamen, ut jungas: *euntem lacu:* id quod poëta voluisse factum videri potest: vectum per lacum. —393. *Pieritumque* corrupte Rom.—395. Post *petivit* distinxit Heins. cum codd., alii post *regis*.—396. *e solio* Parrhas. *a solo* Witt.—397. *thalamos* Goth. tert. *adorsi* plerique Pier. et quinque Heins. Sæpe de hac variatione

NOTÆ

runt in promontorio, cui ab eo tempore Palinuri nomen fuit.

392 *Alciden*] De eo Herculis nomine, Æn. v. 414. De *Theseo* et *Pirithoo*, infra 618. *Diis geniti.* Hercules Jove: Theseus, Ægeo quidem; sed juxta fabulas, Neptuno: Pirithous Ixione, ut vulgo putatur; sed ut est apud Homerum, Iliad. xiv. 318. Jove, et Dia ipsius Ixionis uxore; cui, ut addunt alii, Jupiter in equum transformatus circumcurrendo vim intulit, unde nomen inditum Pirithoo, a *περὶ circum*, et *θοὸς celer*.

395 *Custodem, &c.*] *Cerberum* canem: qui quidem non ad *solium* Plutonis, sed in ipso aditu Inferorum est. Quare vel putandus est canis ad ipsum usque domini solium Herculis metu refugisse, indeque abstractus fuisse: vel solium, pro toto regno ac ditione Plutonis accipiendum est. De *Cerbero*, 417. De *hoc Herculis facto*, Æn. viii. 296.

397 *Dominam Ditis thalamo*] *Dominæ* vocantur ab amatoribus amicæ: Horat. Od. l. ii. 12. 13. 'Me dulcis dominæ Musa Licymniæ Cantus,' &c. Etiam a maritis uxores: Sueton. in Claudio 39. 'Occisa Messalina, paulo post quam in triclinium decubuit, cur domina non veniret, requisivit.' Et singulariter Proserpina *domina* dicitur, ut sæpe occurrit apud Pausaniam in Arcadicis: *Καὶ τῇ δεσποίνῃ θύουσιν ἱερεῖα οἱ Ἀρκάδες*: 'Et dominæ mactant victimas Arcades.' Cum autem *Dis* proprie dicatur de Plutone, ut diximus Ge. iv. 467. ideo melius hic legendum putem, *Ditis thalamo*, quam *Dominam Ditis*. De *thalamo*, supra 280. De hoc *Thesei et Pirithoi facto*, infra 618.

Quæ contra breviter fata est Amphrysia vates:
Nullæ hic insidiæ tales; absiste moveri:
Nec vim tela ferunt; licet ingens janitor antro
Æternum latrans exsangues terreat umbras:
Casta licet patrui servet Proserpina limen.
Troius Æneas, pietate insignis et armis,
Ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.
Si te nulla movet tantæ pietatis imago,
At ramum hunc (aperit ramum qui veste latebat)
Agnoscas. Tumida ex ira tum corda residunt.
Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
Fatalis virgæ, longo post tempore visum,
Cœruleam advertit puppim, ripæque propinquat.

locuta est breviter Sibylla Apollinea: Nullæ hic sunt *insidiæ tales, desine turbari, nec arma* ista *minantur vim:* per nos *licet*, ut *magnus custos in antro semper latrans terreat umbras incorporeas; licet*, ut *Proserpina pudica teneat januam patrui* sui. *Æneas Trojanus, illustris pietate et fortitudine, descendit ad patrem* suum *in profundas umbras. Si te nulla species tantæ pietatis commovet: saltem agnosce hunc ramum:* et *ostendit ramum qui tegebatur veste. Tunc corda* Charontis *quieverunt ab ira tumida. Nec plura his* dicta sunt. *Ille admirans munus venerabile fatalis rami*, quod *videbat post longum tempus, appellit nigram navem, et accedit ad ripam.*

egere viri docti. Adi v. c. Drakenb. ad Liv. xxxv, 51, 8.—398. *quem* multi edd. et scripti.—399. *hinc* Ven. et aliquot Pier. *Non ullæ hic* Parrhas.—400. *janitor orci* apud Priscian. lib. vii.—402. *patruum—limen* pr. Hamb., quod affectatæ esset elegantiæ in epico poëta narrante. *patruis* Rom.—404. *Herebo* maximà pars librorum Heins. *descendet* Leid. un. *in umbras* pr. Menag. *in undas* Goth. tert.—405. *tantarum gloria rerum* ap. Macrob. vi Sat. 6, sed ex alio loco, sup. iv, 272, ut Burm. docet.—406. *nudat r.* Ven. ex gloss. *qui in v.* Parrhas.—407. *agnoscis* vet. Cod. ap. Macrob. vi, 6. *cum c.* alter Hamb. *quiescunt* Bigot. Vulgo pro Sibyllæ verbis haberi videntur illa: *tumida—residunt*. Ita saltem *resident* esse debebat. Sed sunt poëtæ narrantis: placatur Charon, nec plura his illa addidit.—410. *puppem* Medic. et al.

NOTÆ

398 *Amphrysia vates*] *Apollinea:* quia Apollo ipse vocatur, *Pastor ab Amphryso*, fluvio Thessaliæ, ubi Apollo greges pavit, vide Ge. iii. 2.

402 *Servet Proserpina limen*] Non persuadet Cerdanus, honestas olim fœminas ad jannas domorum more meretricio sedisse, licet multa in eam rem congerat. Imo mihi persuasissimum est, tam apud Græcos quam apud Romanos arctam fuisse mulierum custodiam; easque domum interiorem tenuisse, non januam. Igitur hic *servare limen*, explico *januam clausam tenere:* quod tuto facere Proserpina poterit; cum Æneas ea mente non venerit, ut aditum sibi ad eam perrumpat. Quanquam et hæc potest esse verborum sententia: *Adeo non irrumpet Æneas in Proserpinæ thalamum; ut etiam in ipso domus limine stare illa casta quidem et secura possit. Proserpina*] Cereris filia ex Jove: unde Pluto frater Jovis, ipsius

Inde alias animas, quæ per juga longa sedebant,
Deturbat, laxatque foros; simul accipit alveo
Ingentem Æneam. Gemuit sub pondere cymba
Sutilis, et multam accepit rimosa paludem.
Tandem trans fluvium incolumis vatemque virumque
Informi limo glaucaque exponit in ulva.
  Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci
Personat, adverso recubans immanis in antro.
Cui vates, horrere videns jam colla colubris,
Melle soporatam et medicatis frugibus offam

Deinde ejicit alias animas, quæ sedebant in scamnis longis, et evacuat tabulata: simul admittit in cymbam magnum Æneam. Cymba compactilis gemuit sub onere, et bibit per rimas multum aquæ. Denique transmittit ultra fluvium salvos Æneam et Sibyllam in fœdo limo et viridi herba. Magnus Cerberus sonat per hanc regionem latratu e tribus gutturibus erumpente, *decumbens vastus in spelunca opposita. Sibylla animadvertens colla* Cerberi *jam rigescere serpentibus, projicit huic placen-*

—411. *per giga* pr. Hamb., et Sprot. cum glossa: *id est sedilia navis.*—412. *alvo* tres Burm.—414. *multum* Medic. *futilis* ed. Ven. *subtilis* Dorvill., natum ex *suptilis*, quod Rom. habet.—417. *hic* tres ap. Burm. *trisulci* Goth. tert. Sed *trisulcum* aliter dictum. vid. Ge. III, 439. Æn. II, 475.—418. *averso* duo ap. Burm. *resonans* Witt.—419. *colobris* Mentel. pr. *colla comasque* Lutat. ad Stat. II Theb. 27.—420. *saporatam* alter Menag. et pro div. lect. alter Hamb. et olim Turnebus e Codice, qui cum Alardo illud probabat. v. Heins. et Cerda, qui recte vindicant vulgatam lectionem vel ex IV Æn. 486. v, 855. Vide

NOTÆ

et maritus et *patruus* est. *Erebus:* vel Deus, vel locus Inferorum profundissimus, Æn. IV. 509. *Juga*, scamna nautica, Æn. V. 119. *Fori*, tabulata navis, Æn. IV. 605. Ge. IV. 250.

412 *Alveo*] Non fluvii, sed cymbæ. Ita Livius l. I. de Remo et Romulo cymbæ impositis: 'Cum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset.'

413 *Cymba Sutilis*] Constat cymbas apud plerasque nationes e corio pellibusque consutis fieri. Neque tamen inde existimo infernam illam ejus generis fuisse: sed tantum ex eo more verbum *suere* traductum esse ad fabricam compagemque lignearum etiam navium, qualis hæc fuit: sicut et verbum *texere;* quia e juncis passim aliquæ contextæ fuerunt.

416 *Ulva*] Herba palustri, absque certo nomine.

417 *Cerberus*] Canis infernæ januæ custos, dictus *Cerberus*, quasi κρεαβόρος *carnivorus.* Describitur ab Apollodoro cum tribus capitibus, draconis cauda, tergore variis serpentum capitibus sparso. Idcirco *latratu trifauci* ululat; et dicuntur ejus *colla horrere colubris.* Hesiodus tamen in Theogon. quinquaginta ipsi capita tribuit.

420 *Melle soporatam, &c.*] *Offa*, placentæ species fuit, ex edulibus rebus diversis mistis subactisque confectæ: μάζα Græcis dicta est, unde Latinis *massa:* eratque primo ex farina, aqua, et oleo: mox majori luxu condita etiam fuit, papavere, lacte, ficis, melle, quod sacchari loco vete-

Objicit. Ille fame rabida tria guttura pandens
Corripit objectam, atque immania terga resolvit
Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Æneas aditum custode sepulto,
Evaditque celer ripam irremeabilis undæ.
Continuo auditæ voces, vagitus et ingens,
Infantumque animæ flentes, in limine primo:
Quos dulcis vitæ exsortes, et ab ubere raptos,
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Hos juxta falso damnati crimine mortis.
Nec vero hæ sine sorte datæ, sine judice, sedes.

tam conditam melle et frugibus præparatis. Ille aperiens tria guttura, præ *fame furiosa, devorat* hanc *projectam, et prostratus humi deficit vastis membris, et quantus* est *porrigitur* per *totam speluncam. Custode sopito, Æneas occupat introitum, et pervadit promtus ripam fluvii, unde non reditur. Statim voces auditæ* sunt, *et magnus vagitus, et animæ infantum plorantes sub primis portis: quos dies funesta eripuit, privatos jucunda vita et abstractos ab ubere, et demisit morti immaturæ, Juxta hos* sunt, qui *addicti* sunt *morti* ob *injustam calumniam. Nec vero assig-*

Not. *medicatam f. offam* nonnulli vet. ap. Pierium.—421. *rapida* multi ap. Burm.—423. *tutoque* a m. pr. Erf. *rigens* conj. Burm., sed ipse damnat, et recte. Auget *ingens* mirifice speciem magnitudinis.—424. *c. remoto* Bigot. et Hugen. pro var. lect. Sup. II, 265 *urbem somno vinoque sepultam.*—427. Wakefield distinguit: *Infantumque animæ flentes, in limine primo Quos dulcis vitæ, exsortes et ab ubere raptos, Abstulit atra dies.* Valde arridet ingeniosi viri acumen. Nisi quod mox *exsortes* otiosum esse sentio.—428. *rapto* aliquot Pier. *ab ubere natos* Dorvill. m. pr. in marg. *raptos ab u. primo* Rottend. sec. ex sup. versu.—429. *una dies* aliquot Pier.—430. *falsæ* alter Hamb. *falso d. tempore m.* conj. Warburtonus (*Divine Legat. of Moses* T. I, B. 2, S. 4), parum feliciter.—431. *sine forte* Franc., male. *Nec vero his* conj. Jortinus Diss. VI,

NOTÆ

ribus erat. *Fruges*, itaque erant farra sive farina, et papaveris semina, quorum usum in bellariis jam notavimus Æn. IV. 486. *Medicatæ* erant, id est temperatæ et simul maceratæ. *Soporatam* dixit, id est vi soporifera præditam: quæ quamvis non inerat melli, inerat tamen papaveri et aliis frugibus. Quare frustra legit Turnebus *saporatam*: quæ vox est sequioris ætatis scriptorum, Ammiani, Tertulliani; cum *soporatum* eo sensu jam dixerit Virgilius, Æn. v. 855. 'vique soporatum Stygia.' Mellita autem solita dari canibus et feris, notat Cerdanus ex Apollonio et Philostrato.

431. *Hæ sine sorte datæ*] De sortibus in judiciis diversus mos fuit Græcorum ac Romanorum. Apud Romanos in urnam conjiciebantur, vel nomina judicum ut sorte eligerentur ad singulas causas: vel, juxta alios, ipsa causarum nomina, ut, quo quæque ordine disceptanda esset, sorte statueretur. Apud Græcos urnæ statuebantur duæ in quas singuli judices calculum sortemque, vel damnantem, vel absolventem conjiciebant. Dubitatur quo more judicia peragi apud Inferos Virgilius velit.

Quæsitor Minos urnam movet; ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque et crimina discit.
Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucemque perosi

nantur illæ sedes absque sorte, absque judice. Minos inquisitor agitat urnam: ipse cogit cœtum umbrarum, et discutit vitam ac scelera. Deinde tristes occupant vicina loca, qui innocentes intulerunt sibi mortem propria *manu, et pertæsi luminis prode-*

---

p. 275.—433. *Consilium* Gud. a m. pr. et sic pr. et tert. Goth. Levis hæc esset auctoritas; sed Asconius in Argum. in Verr. de Præt. urb. "*Ad hanc similitudinem*, inquit, *poëta Virgilius Minoëm, judicem apud Inferos, tanquam si prætor sit rerum capitalium*, Quæsitorem *appellat: dat ibi sortitionem, ubi* urnam *nominat: dat electionem judicum, cum dicit:* Consiliumque vocat; *dat cognitionem facinorum, cum dicit:* vitasque et crimina discit." Cetera bene; verum in *Consilium vocat* argutatur Pedianus, nam etiamsi ad editicios judices, quos certæ causæ admittebant (cf. Sigon. de Judic. II, 12), referre velis, tamen nec poëta in eodem judicio sortitionem et electionem memorare potuit, et, cum *silentum consilium* illud sit, judices intelligendi essent ex umbris lecti; quod vix poëtæ in animum venire potuit. Quin potius *silentum concilia* sunt turba forensis, inprimisque eorum, de quibus cognitio habebitur; unde adjectum: *vitasque et crimina discit*. Stat. VIII, 22 de Plutone: *populos poscebat crimina vitæ;* et in Culice 274 *nec faciles Ditis sine judice sedes, Judice, qui vitæ post mortem vindicat acta. que* post *vitas* abest a binis Burm.—435. *repererere* pr. Moret. et Zulich. a m. sec. Sane sic et alibi. cf. Burm. Sic sup. II, 645 *ipse manu mortem inveniam*. Verum, si Jo. Schraderi observatio Emendatt. p. 42 præf. vera est, metrum repugnat, cum prima in *reperere* longa sit. Idem in schedis epitheton *insontes* alienum arbitratus emendabat *Infanda* vel

NOTÆ

Enimvero unus videtur Minos hic esse judex, ut mox dicemus; ergo minime opus erat judices sorte ducere. At neque varii erant calculi, cum unus esset judex, ideoque duplex omnino calculus; et *urna* hic notatur unica, eaque *moveri* dicitur, quod in colligendis calculis non usurpatur, sed in miscendis. Igitur omnino urnam et sortes hic adhiberi puto ad causarum ordinem statuendum: quod Budæus in more Romano fuisse contendit, quicquid contra Nannius aliique afferant recentiores.

431 *Sine judice*] Judices Inferorum tres præcipui statuuntur, *Minos, Rhadamanthus, Æacus*. De *Minoë* jam diximus, 14. *Rhadamanthus*, hujus frater fuit, ambo Jovis et Europæ filii: et Minos quidem Cretensibus leges primus dedisse dicitur, Rhadamanthus earum observationem curasse: ita enim Plutarchus in Theseo. *Æacus* Jovis item filius fuit ex *Ægina*, Pelei pater, et Achillis avus, de quo Æn. I. 103. Hi tres ob justitiæ severitatem in Inferis judicandi munere donati sunt a poëtis. At præcipua dignitas penes Minoa, cui soli sceptrum aureum ab Homero datur Odyss. XI. 567. Virgilius mentionem de Æaco nullam facit, Rhadamanthi sedem in impiorum carcere collocat, pœnarum speciem ac modum unicuique decernentis, 566. Hic solum statuit Minoa, has aliasve sedes pro merito singulis assignantem. Quod autem discutiunt nonnulli, an quæstoris, an prætoris Romani munus hic gerat; omnino arbitror inutile.

Projecere animas. Quam vellent æthere in alto
Nunc et pauperiem et duros perferre labores!
Fas obstat, tristique palus inamabilis unda
Alligat, et novies Styx interfusa coërcet.
Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi: sic illos nomine dicunt.
Hic, quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles, et myrtea circum
Sylva tegit; curæ non ipsa in morte relinquunt.

gerunt animas. Quam vellent nunc in superis auris tolerare et paupertatem et labores difficiles! Fata id *prohibent, et palus odiosa implicat tristibus aquis, et Styx novies circumflua detinet. Nec longe hinc ostenduntur patentes in omnem partem campi lugentes: ita appellant illos nomine. Hic occultæ semitæ abscondunt* eos *quos durus amor absumsit crudeli veneno, et sylva myrtea undique tegit* eos, *nec solicitudines deserunt post ipsam mortem. His locis videt Phædram, et Procrin,*

Intenta. Cui non accedam.—436. *Quas* Medic., et quidem, quod notandum, a manu emendatoris Aproniani. Et habet id sane acutum quid; quod tamen non sequar.—438. Quinque voces notatæ sunt rubro in Medic. *Fas obstat tristique p. inamabilis undæ.* Sed videamus de singulis. *Fas obstat* haud dubie bene, h. e. naturæ, Inferorumque, jura. *Fas* et *jus* ad jura divina et humana referri notum est, et copiose illustrat h. l. Heins. Sic legit Serv. cum Donato: sicque Rom. Gud. a m. pr. Voss. alter, cum binis e Goth., item Benedict. e cod. Palat. et inde ed. Junt. Ceteri *fata obstant*, ex IV Æn. 440. Porro *tristisque palus*, quod Servius improbat, ne duo sint epitheta, exhibet Dorvill. et cum Rom. pars codd. Pierii, qui bene monet, accipiendum esse: *tristisque palus, inamabilis unda.* Sic quoque Gud. a m. pr. et pr. Rottend. a m. sec. Alii etiam: *tristisque p. i. undæ.* Sic Gud. a m. sec. Tandem *innabilis* sunt qui legant ap. Pier. item Schol. Horat. et pr. Hamb. pro var. lect. et tres ap. Burm., minus bene, ut Heins. docet. Eadem varietas Ge. IV, 479. 480, ubi hi duo versus occurrunt. Omnino recepta lectio haud dubie elegantior est.—440. *hic* Rom. et alii Pier. *infusi* alter Menag.—441. *ducunt* duo ap. Burm.—442. *Hic* Heins. e Medic. et al. Vulgo: *Hinc.* At *Hi* Rottend. et Witt. *quas*, quod Heins. probat, quoniam fœminæ mox memorantur, Zulich. habet, et pronus esse solet in talibus error. Tamen infra Sychæus quoque in iisdem locis occurrit. *dirus a.* duo apud Burm. *peregit* Dorvill. *peremit* nonnulli Pier. et Burm. cum Goth. tert., sed *tabi peredit* proprie adjectum.—443. *colles* Sprot. et Vratisl. cum Goth. sec. At tert. *caules.* *servant colles* ed. Ven. *Secretæ valles* conj. Jo. Schraderus, quia calles vix dici possunt celare aliquem, et laudat Stat. Sylv. III, 290 *Centaurosque—aversæ celent valles.* add. sup. v. 138. 139. Enimvero *secreti calles* sunt semitæ in locis secretis, et in ipsis myrtetis, per quæ errantes umbræ bene dicuntur *celari* et ipso loco et semita per eum ducente. Etiam inf. IX, 383 *Rara per occultos lucebat semita calles.*—444. *ipsæ* alter Hamb. *in* deest binis Burm.—445. *Procnin,*

NOTÆ

436 *Quam vellent, &c.*] Ex sententia Platonis: qui ait eos in Inferis graviter puniri, qui sibi mortem intulerunt; et vulgo animas mira teneri cupiditate corporis; ut infra videbitur, 721. 724. De *Styge*, supra 323.

443. *Myrtea Sylva*] Quia myrtus

His Phædram Procrinque locis, mœstamque Eriphylen,
Crudelis nati monstrantem vulnera cernit,
Evadnenque, et Pasiphaën; his Laodamia
It comes, et juvenis quondam, nunc fœmina, Cænis,

et tristem Eriphylen ostendentem plagas acceptas *a crudeli filio, et Evadnen, et Pasiphaën: Laodamia socia est illarum; et Cæneus olim juvenis, modo iterum fœmi-*

Procrim, Prochrim corruptelæ; item *Eriphylem.*—446. *funera* Parrhas. *vidit* Goth. tert.—447. *Euchadem, Euchandem, Heuhadnenq. Pasiphem* aberratt., item: *Laodomia.*—448. *Est c.* Goth. tert. *Cæneus* vulgo lectum. Dubitari

NOTÆ

sacra est Veneri. Ecl. II. 54. Ecl. VII. 62. *Novies* interfusa Styx dicitur, id est sæpius.

445 *Phædram*] Minois filiam, Thesei uxorem, quæ privigni Hippolyti amore capta, et ab eo repulsa, cum eum apud maritum de oblato sibi stupro accusasset, eique mortem a patre ideo illatam audivisset, laqueo vitam finivit. Seneca in Hippolyto.

Procrin] Erechthei Atheniensium regis filiam, uxorem Cephali. Hic ad explorandam ejus fidem, cum dissimulato habitu pudicitiam ejus solicitasset muneribus, ac prope expugnasset: exprobrata ei perfidia, rediit tamen cum ea in gratiam. Sed illa cum audisset Cephalum venatu fessum Auram in umbra interdum invocare; suspicata amicæ alicujus hoc esse nomen, ut eum deprehenderet, latuit inter frutices: quibus commotis, Cephalus feram ratus esse, jaculo eam incautus occidit. Ovid. Metam. V.

Eriphylen] Amphiarai, vatis Argivi, uxorem. Is cum sciret se Thebano adversus Eteoclem bello periturum, latere constituit. Sed ab Adrasto Argivorum rege, vel juxta alios a Polynice Adrasti genero, Eteoclis fratre, corrupta aurei monilis dono Eriphyle, maritum prodidit: qui ad bellum coactus proficisci, dum fortiter pugnat, terræ hiatu cum curru haustus est. Eriphyle ex mariti mandato ab Alcmæone filio est interfecta. Ita plerique narrant, alii aliter. Cum autem inter amantes a Virgilio statuatur, necesse est eam non solo monilis dono, sed stupro fuisse corruptam.

447 *Evadnen*] Martis filiam, uxorem Capanei Argivi: quæ, cum eodem bello occisus fuisset maritus, et funus ejus celebraretur, in ejus rogum insiliit. De *Pasiphaës* amoribus, supra 24. Ecl. VI. 46.

Laodamia] Acasti filia, uxor Protesilai unius e Græcis principibus, qui primus Græcorum omnium bello Trojano periit, occisus ab Hectore. Hujus mortem cum accepisset uxor, a Diis petiit, ut ejus umbram sibi liceret intueri: idque cum impetrasset, in amplexibus animam efflavit.

448 *Cænis*] Elati Lapithæ filia, a Neptuno in stupri mercedem obtinuit, ut mutaretur in virum et ferro vulnerari non posset. Inde tantam in superbiam, ac Deorum contemtum processit, ut hastam suam adorari a subditis vellet: ideo iratus Jupiter pugnantem eum adversus Centauros arborum stipitumque acervo opprimi voluit. Dicitur fato et voluntate Deorum ad pristinum sexum post mortem rediisse: ut sic in pœnam impietatis utroque Neptuni dono spoliaretur. De *Phœnissa*, Sidonia, Tyria, Æn. I. 450. De *Didonis* vulnere, Æn. IV. 663.

Rursus et in veterem fato revoluta figuram.
Inter quas Phœnissa recens a vulnere Dido
Errabat sylva in magna: quam Troius heros,
Ut primum juxta stetit, agnovitque per umbras
Obscuram, qualem primo qui surgere mense
Aut videt, aut vidisse putat per nubila Lunam,
Demisit lacrymas, dulcique affatus amore est:
Infelix Dido, verus mihi nuntius ergo
Venerat extinctam, ferroque extrema secutam
Funeris heu tibi causa fui? Per sidera juro,
Per Superos, et si qua fides tellure sub ima est:
Invitus, regina, tuo de littore cessi.
Sed me jussa Deum, quæ nunc has ire per umbras,
Per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
Imperiis egere suis; nec credere quivi

ta et reversa in antiquam formam per *fatum. Inter quas Phœnicia Dido recens post vulnus* sibi inflictum *vagabatur in magno nemore. Ut primum Trojanus heros stetit prope, et agnovit* eam *inter tenebras obscuras; qualem aliquis videt aut putat vidisse Lunam oriri inter nubes ineunte mense; effudit lacrymas, et* præ *suavi amore locutus est: Misera Dido! ergo verus nuntius ad me venerat, te mortuam, et gladio passam ultima* fata. *Heu! tibi auctor fui mortis. Juro per astra, per Deos, et si aliqua est fides sub terra profunda: exivi nolens e tuo littore, o regina. Sed mandata Deorum, quæ cogunt* me *nunc ire per has umbras, per loca horrida squalore et tenebras profundas, expulerunt me auctoritate sua. Nec potui credere me tibi alla-*

---

nequit, *Cænis* a poëta scriptum fuisse: quod et Heinsius conjecit: ἡ Καινίς. cf. Verheyck ad Antonin. Lib. c. 17 p. 114 sq. Firmat id quoque Ausonii imitatio in Cupid. crucif. 20 *Irrita dona querens, sexu gavisa virili, Maret in antiquam Cænis revocata figuram;* etsi et ibi in multis *Cæneus.* In nominibus propriis, inprimis ex Græco ductis, rationis grammaticæ major auctoritas quam scriptorum per librariorum stuporem inquinatorum habenda.—449. *fati* Mentel. pr. *revocata* Rom.—450. *ab vulnere* Leid. unus.—451. *in* deest Exc. Burmann.—452. *Ut juxta primum* Dorvill. *per umbram* vulgo lectum, etiam in præstantioribus. *per umbras* quinque, nec contemnendi, ap. Heins., ita non ineleganter *Obscuram* sc. Didonem acciperes; ut jam Servium fecisse video. Recepit quoque id Wakefield.—453. *quis* alii et ed. Junt., sed jam Pier. alteram prætulit. *qui primo* sec. Hamb.—455. *Dimisit* Medic. cum al. Heins. *demit* Mentel. pr. *lacrimans* Rom. *est* deest utrique Menag. et Goth. sec.—459. *est* abest ab pr. Menag. et eodem Goth. sec.—461. *qui* Franc., et ab alia

NOTÆ

462 *Loca senta situ*] *Sentis* est spina: sic dictus, quia quamprimum a tangentibus sentitur: hinc *senticosus*, et *sentus*, asper, horridus. Terentius in Eunuch. Act. II. sc. 2. v. 5. 'Video sentum, squalidum, ægrum, annis pannisque obsitum.' *Situs* est caries, mucor, squalor, ex humore parietibus adhærescens.

Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, teque aspectu ne subtrahe nostro.
Quem fugis? extremum fato, quod te alloquor, hoc est.
Talibus Æneas ardentem et torva tuentem
Lenibat dictis animum, lacrymasque ciebat.
Illa solo fixos oculos aversa tenebat;
Nec magis incepto vultum sermone movetur,
Quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.

turum esse *tantum dolorem abitu meo. Contine gressum, et ne subducas te conspectui meo. Quem fugis? hoc est ultimum* tempus, *quo tecum loquor* per *fatum. Æneas mulcebat talibus verbis animum iratæ et aspere intuentis, et* conabatur ei *movere lacrymas. Illa infensa tenebat oculos defixos* in *terram. Nec magis movetur* secundum *faciem ab usque principio sermonis, quam si stet lapis durus, aut rupes Marpe-*

****

manu *que.*—465. *nec s.* Sprot. *adspectui* codd. ap. Pier.—466. *fator* Menag. pr. *fatum* Exc. Burm. *te* abest a binis Burmann. et Goth. tert., indocte.—468. *Leneibat* vett. ap. Pier. *lacrimisque* Franc. Ceterum Burm. difficultatem recte percipiebat in eo, quod *torva tuentem animum* in umbra exhibere videtur poëta. Nec satis est accipere dictum pro, *animum tuentis.* Nisi, quod valde suspicor, hemistichium male expletum est, cum a Marone relictum esset: *Talibus—tuentem Lenibat dictis . . Illa s.* triplex expediendæ rei adest modus: primum ut distinguas post *dictis*, ut sit: *animum lacrymasque ciebat*, movebat, ut θυμὸν ὄρινε toties apud Hom. etiam de miseratione. Altera, ut *ardentem et t. tuentem* quartos casus absolute positos esse jubeas. Tertia tandem, eaque ceteris simplicior et melior, ut *animum* Homerico exemplo accipias pro κατὰ θυμὸν, φρένας. Sic pro vulgari forma: *leniebat ejus ardentis et torva*, torve, *tuentis animum*, non insolens est dicere: *leniebat eam animum, animo.* Alterum *lacrymas ciebat* haud dubie ad Æneam spectat, *lacrymas movebat*, volvebat, fundebat.—469. *adversa* nonnulli ap. Pier. et Burm., etiam *diversa* ap. Petron. c. 132 in codd. et ap. Schol. Cruqu. Horatii.—470. *in capto* Cod. Barthii ap. Burm. Mox multi apud Pier. et Heins. *vultus* vel *vultu*, male. Et vulgata apud Macrob. IV Sat. 1. *vultus* quoque apud Petron. l. l. legitur, ubi vss. 469. 470 in nequiorem sensum detorquet, et pro 471 substituit, *Quam lentæ salices, lassove papavera collo.*—471. *Mopesia*, *Marsepia*, et in Goth. *in Arpeia*, aberrationes indoctorum librariorum. Steph. Byz. Μάρπησσα, ὄρος Πάρου, ἀφ' οὗ οἱ λίθοι ἐξαίρονται, ὁ οἰκήτωρ Μαρπήσσιος. Alia montis pars *Lygdus*. v. Plin. XXXVI, s. 13. Est et urbs *Marpessus* in Troade. vid.

NOTÆ

465 *Aspectu*] Pro aspectui, dativus contractus, Ecl. v. 29.

466 *Extremum fato, &c.*] Neque enim amplius me vivum mortuumve videre poteris: non vivum, quia pauculæ tantum horæ mihi ad hæc invisenda loca Deorum voluntate ac fato concessæ sunt: non mortuum, quia sors mea fatumque bellatoris aliis Inferorum sedibus me addicet.

467 *Torva tuentem . . . solo fixos oculos . . . aversa*] Distingue tempora: primo enim torve aspexit, mox solo fixit oculos, tum denique avertit. Vel *aversa*, non ad oculos, sed ad animum infensum refertur, ut Æn. IV. 362.

471 *Marpesia cautes*] Mons marmoreus in insula Paro, una e Cycladibus, de qua Æn. III. 126. juxta Stephanum. Aut juxta Jornandem, Caucasi montis pars, ab Amazonum regina Marpesia, quæ illic aliquando habitavit. De *Sychæo*, Æn. I. 347.

Tandem corripuit sese, atque inimica refugit
In nemus umbriferum; conjux ubi pristinus illi
Respondet curis, æquatque Sychæus amorem.
Nec minus Æneas, casu percussus iniquo,
Prosequitur lacrymans longe, et miseratur euntem.
  Inde datum molitur iter. Jamque arva tenebant
Ultima, quæ bello clari secreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus, hic inclytus armis
Parthenopæus, et Adrasti pallentis imago.

sia. Denique abstulit se, et fugit inimica in sylvam umbrosam: ubi prior maritus Sychæus respondet illi solicitudine, et æquat amorem ejus. Nihilominus Æneas commotus acerba ejus *morte, longe sequitur euntem plorans et miseretur* ejus. *Inde persequitur iter concessum: et jam attigerant campos extremos, quos separatos incolunt* viri *insignes bello. Hic occurrit illi Tydeus, hic Parthenopæus illustris armis,*

Paus. x, 12, pag. 826. 827.—472. *corripuit* Heins. revocavit, quod habet præstantissimus quisque codex. Alii *proripuit;* quod vulgare est adeoque alterius interpretamentum. conf. inf. xi, 462.—473. *postumus* Hugen. a m. pr. Scilicet hæsisse veteres Grammaticos in hac vocis *pristinus* significatione, ut *prior* sit, e Servio et Pomponio Sab. (apud quem Probus de hoc vocabulo dubitat) apparet, cum tamen de ea nunc satis constet. vide ap. Burmann. Omnino hæc notissimarum rerum ignoratio vel dubitatio, et in tenuibus subtilitas vel frigus, difficiliorum vero vocum vel locorum omissio, admodum veterum Grammaticorum usum circumscribit; nec inspiciendi illi sunt nisi iis, qui ipsi satis magna interpretandi facultate instructi sunt. Ita ut auctoritatem tuæ interpretationis melius inde petas quam rationem ac fundum. Nec aliter res se habet in usu eorum critico. Si ei, quod ipse inveneris et perspexeris, consentientem vel faventem deprehenderis grammaticum, bene se habet; sapere ex grammatico raro obtigit.—474. *amores* sec. Rottend.—475. Duplex codd. familia: Rom. cum aliis *percussus*, Medic. cum sua secta *concussus*, quem h. l. Heins. deseruit. Vulgo *perculsus. percusus* Dorvill. a m. pr. *p. acerbo* Dorvill. —476. *Persequitur* Dorvill. *longe lacrimans et m.* Parrhas. inscite. Memorabilior Rom. lectio: *P. lacrimis longe et m.* ita et tres Heins. Sed vulgarior hæc est et cum prosaica communis ratio: *prosequi aliquem lacrimis.* Medic. Pieril: *P. lacrimas l. et m.* ex *lacrimans. miseratur* Heins. e Medic. aliique, item Rom. astruit; vulgo *miseratus. amantem* Ven. *amantem est* Parrhas. *est* in fine vulgg. edd. habebant.—477. *tenebat* aliquot Heinsiani, et defendit Marklandus ad Stat. p. 264. Possit sane et hoc ferri de solo Ænea, inprimis propter *illi* in v. 479. Sed quidni et ipsa Sibylla accenseatur, ut toties alibi: ut v. 384. 415.—479. *hinc inclytus* Medic. *inclitus, inclutus* et hic codd.—480. *pal-*

NOTÆ

479 *Tydeus, &c.*] Duces occurrunt belli Thebani, pro Polynice adversus Eteoclem fratrem. *Tydeus* Œnei Ætolorum regis filius, Adrasti Argivorum regis filiam uxorem duxit, alteram Polynices. Pro Polynice legatus de repetendo regno ad Eteoclem Thebas missus, ab eo insidiis appetitus, viros quinquaginta solus superavit. Hinc reversus, et ad obsidionem urbis cum Adrasto et Polynice regressus, a Menalippo Thebano vulneratus occubuit. Diomedis pater fuit, qui inde *Tydides* appellatur, Æn. i. 101.

480 *Parthenopæus, et Adrasti, &c.*] *Parthenopæus*, Atalantæ et Meleagri

**Hic multum fleti ad Superos, belloque caduci,
Dardanidæ: quos ille omnes longo ordine cernens
Ingemuit, Glaucumque, Medontaque, Thersilochumque,
Tres Antenoridas, Cererique sacrum Polyphœten,
Idæumque, etiam currus, etiam arma tenentem.**

et umbra Adrasti pallidi. Hic Trojani valde deplorati inter vivos, et occisi in prœliis. Quos omnes ille videns longa serie suspiravit: et Glaucum, et Medonta, et Thersilochum, tres filios Antenoris, et Polybœten sacerdotem Cereris, et Idæum adhuc currus adhuc arma tractantem. Animæ plurimæ circumsistunt ad *dextram et*

---

lantis tert. Rottend. *bellantis* Zulich.—481. *Hi* Medic. cum al. *Hii* Witt.—482. *ipse* pr. Hamb. *o. circum* Parrhas.—483. *Meduntaq. Torsilocumq. Tersiloconque*, prave codd. *Medontaque* vitiosum videri, Cerda monet; nam *Medontis* apud Homerum plurium ex Achivis nomen esse, nusquam Trojani; in versu autem, quem Virgilius ante oculos habuerit (Iliad. Φ. 209), legi: Ἔνθ' ἕλε Θερσίλοχόν τε Μύδωνά τε. Sed in alienum versum incidit vir optimus. Nam Iliad. P. 216 Hector appellat Μέσθλην τε, Γλαῦκόν τε, Μέδοντά τε, Θερσίλοχόν τε.—484. Iliad. Λ. 59 Τρεῖς δ' Ἀντηνορίδας, Πόλυβον καὶ Ἀγήνορα δῖον, Ἠΐθεόν τ' Ἀκάμαντ' ἐπιείκελον ἀθανάτοισιν. *Polypœten* adversus Homeri auctoritatem receperat Burm. ex Heinsii emendatione. Sed Homero Πολυποίτης est insignis inter Achivos principes, non inter Trojanos. Antea *Polybœten* legebatur, et variis corruptelis *Polyboten, Polybetem, Polibætem, Polipotem, Polybuten, Polybotem*, et interpolate *C. s. que Pobyten*, Goth. tert. *C. s. que Politen*, porro *Poliphetem, Polipheten*. Ultima hæc ad veram lectionem ducunt: *Polyphœten*. Iliad. N. 791 inter Trojanos, καὶ ἀντίθεον Πολυφοίτην. Quod *Cereri sacrum*, h. e. Cereris sacerdotem edit, Homerica imitatione facit. Eleusinia initia frustra huc vocat Warburtonus.—485. Ἰδαῖος, sive Daretis f. v. Iliad. E. 11. 20, sive auriga

NOTÆ

filius, Arcadibus imperavit: reversus ex Thebano bello incolumis, ad Trojam deinde occubuisse dicitur. *Adrastus* rex Argivorum, socer Tydei et Polynicis: qui magno amisso exercitu obsidionem Thebarum omittere coactus est, et in patriam fugienti similis redire, unde *pallens* hic dicitur.

481 *Caduci Dardanidæ*] De *Dardanidis*, Trojanis, Æn. I. 239. *Caduci*, mortui, cadentes: unde *cadavera*, et *caducum fulmen* apud Horat. l. III. 4. 44.

483 *Glaucumque, &c.*] Versus ex Homero expressus, qui tres illos duces enumerat inter Trojanorum auxiliatores Iliad. XVII. 216. Γλαῦκόν τε, Μέδοντά τε, Θερσίλοχόν τε. Unde arguas Nascimbenum: qui suspicatur *Mydona* legendum esse, quia Medontis nullam inter Trojanos fieri mentionem meminit. *Glaucus*, Hippolochi filius, Bellerophontis nepos, Lyciorum dux cum Sarpedone. Is in auxilium Trojanis venit, et cum Diomede congressus, inita amicitia cum eo arma aurea æreis commutavit, Iliad. VI. 119. Hic quando obierit, non liquet. *Thersilochus*, inter duces Pæonum, ex Macedonia Thraciæ confini, occisus est ab Achille, Iliad. XXI. 209. *Tres Antenoridas*, Antenoris filios, Iliad. XI. 59. Τρεῖς τ' Ἀντηνορίδας: ibidemque appellantur, Polybus, Agenor, Acamas, qui ad pugnam Hectoris et Æneæ socii descenderunt. *Polypœtes*, Pirithoi filius, inter Græcos principes fuit insignis. De *Cerere* Ecl. V. 79. *Idæus* auriga fuit et armiger Priami regis, de quo Iliad. XXIV. 470.

Circumstant animæ dextra lævaque frequentes.
Nec vidisse semel satis est: juvat usque morari,
Et conferre gradum, et veniendi discere causas.
At Danaum proceres, Agamemnoniæque phalanges,
Ut videre virum, fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu; pars vertere terga,
Ceu quondam petiere rates; pars tollere vocem
Exiguam: inceptus clamor frustratur hiantes.
Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora,
Ora manusque ambas, populataque tempora raptis
Auribus, et truncas inhonesto vulnere nares.

sinistram: Nec sufficit vidisse semel Æneam: delectat ipsas *remanere diu, et admovere pedem* propius, *et petere causas cur venerit. Sed duces* Græcorum, *et turmæ Agamemnonis, quando viderunt Æneam et arma splendentia inter tenebras, cœperunt tremere magno timore: pars obvertere dorsum, quemadmodum olim cucurrerunt* ad *naves: pars emittere parvam vocem, clamor inceptus fallit hiantes. Atque hic vidit Deiphobum, filium Priami, discerptum omnibus membris, immaniter laceratum circa os;* circa *os, et utramque manum, et tempora spoliata sectis auribus, et nasum truncatum indecoro vulnere. Itaque difficile agnovit trementem, et occultantem tur-*

Priami Iliad. Ω. 325, quod verius. *que* abest a tert. Rottend. *et jam—et jam* divisim nonnulli scribunt. Sed *etiam* Cledonius demonstrandi vim h. l. habere, Servius autem cum Donato per *adhuc* interpretandum esse monet. Enimvero *etiam* est pro, etiamnum. *currum* Rom. cum aliis a m. pr. ap. Pier. *currus atque* Ven. *c. jamque* Goth. tert. *tenentes* ap. Serv. ad IX, 373.—486. *frementes* Gud. a m. pr. *frequentant* Dorvill. a m. sec.—487. *satis semel est* pr. Hamb.—488. *poscere* Rom. et alii Pier. cum ed. Ven. ex lib. I, 414. *dicere* ed. Junt.—489. *Et D.* aliquot cum ed. Junt. *Danai* Zulich. v. ad VIII, 161. Burmann.—490. *umbram* alter Hamb. v. sup. 452 et alibi.—493. *Incertus* Nonius in *hiare*. Similis varietas sup. v. 270. *Inceptum* Menag. pr. *frustracit* Goth. pr.; tertio deest vox ultima.—494. *Atque ibi* Witt. *totum* pr. Hamb.—495. *videt et* Medic. cum aliis, quo alludunt alii ap. Burm.—496. *manus a.*

NOTÆ

489 *Agamemnoniæque phalanges*] *Phalanx*, agmen proprie Macedonum fuit, constans octo peditum millibus, qui consertis clypeis pressisque ordinibus pugnabant. Hic pro quolibet agmine ac multitudine sumitur. De *Danais*, Æn. I. 34. De *Agamemnone*, Græcorum ad Trojam duce, Æn. III. 54.

492 *Ceu quondam petiere rates*] Achille, propter ereptam sibi ab Agamemnone Briseida, e Græcorum exercitu absente; Trojani Græcos immissis ignibus ad naves usque fugaverunt, Hectore duce, Iliad. XV. 326.

495 *Deiphobum*] Priami filium, post mortem Paridis Helenæ maritum, Æn. II. 310. De *Helena*, aliqua diximus Æn. I. 654. cetera infra 511. De *prodito ab ea Deiphobo*, Æn. II. 567. Et sic eum a Menelao necatum esse testatur Dictys Cretensis.

Vix adeo agnovit pavitantem, et dira tegentem
Supplicia; et notis compellat vocibus ultro:
Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri,
Quis tam crudeles optavit sumere pœnas?
Cui tantum de te licuit? Mihi fama suprema
Nocte tulit fessum vasta te cæde Pelasgum
Procubuisse super confusæ stragis acervum.
Tunc egomet tumulum Rhœteo in littore inanem
Constitui, et magna Manes ter voce vocavi.
Nomen et arma locum servant; te, amice, nequivi
Conspicere, et patria decedens ponere terra.
Ad quæ Priamides: Nihil o tibi, amice, relictum;

pes plagas; et prior alloquitur eum *voce cognita: O Deiphobe bellicose, soboles e nobili sanguine Teucri: quis ausus est exigere* de te *tam dirum supplicium? cui tantum licuit contra te? Rumor pertulit mihi, te ultima nocte* Trojæ *lassum multa strage Græcorum obiisse super cumulum confusorum cadaverum. Tunc ego ipse erexi* tibi *in littore Rhœteo sepulcrum vacuum, et appellavi ter magno clamore animam tuam: locus servat nomen et arma* tua. *Non potui, o amice, te videre, et*

---

sine *que* alter Hamb.—498. *et vulnera d. tegentem* laudat Serv. ad I, 157 ex interpretatione.—499. *notis*. Jo. Schrader. malebat *placidis*.—500. *a* deest quatuor Heins., unus *ab*. *Teucrum* duo Leid. *Teucro* tert. a m. pr. v. I, 18.—501. *aptavit* fragm. Vatic. a m. sec.—503. *fusum* Zulich. a m. sec. *v. de cæde* vulgg. ante Pier. *de sede* ed. Ven. *vastata cæde* Leid.—504. *confossæ* Gud. *cædis a.* quatuor ap. Burm.—505. *Hunc* Serv. ap. Burm. *tibimet* Oudart. *in* deest Rom. fragm. Vatic. et binis Burm.—507. *locus* Longob. Pierii. Sed altera ratio exquisitior. cf. inf. VII, 3. *servet* Rom.—508. *discedens* tres Burm. cum Goth. tert., unus *descendens*.—509. *Ad quæ hæc P.* Heinsius reposuerat

NOTÆ

500 *Teucri, &c.*] De eo, Æn. I. 239. *Pelasgi*, Græci Æn. I. 628. *Rhœteum* et *Sigeum*, Troadis promontoria fuere duo, in Hellespontum excurrentia: in Rhœteo sepulcrum Ajacis, in Sigeo sepulcrum Achillis fuit. At quia loca illa tum a Græcis tenebantur, cum inde fugit Æneas; existimo *Rhœteum* hic sumi pro toto Troadis littore, cujus in parte meridionali clam Æneas classem ædificavit, apud Antandrum, Æn. III. 6.

505 *Tumulum inanem, &c.*] *Honorarium*, qualis statuebatur iis, quorum corpora haberi non poterant; idque sufficiebat, ut humati dicerentur, et essent a centum annorum errore liberi. De *inclamatione* ad sepulcrum diximus in funere Polydori, Æn. III. 62.

507 *Nomen et arma, &c.*] Commutatio: pro, *locus servat nomen et arma*. Porro *arma* vel *sculpta* intelligit in tumulo; vel *vera*, olim forte dono Æneæ data a Deiphobo servataque, ut Æn. I. 654. pallam Helenæ, et sceptrum Iliones. *Nomen* autem Deiphobi illi loco inditum fuisse non jam liquet ex ullis scriptoribus. *Te, amice*] *Te*, omissa elisione, corripitur more Græcorum, sequente vocali.

Omnia Deiphobo solvisti et funeris umbris.
Sed me fata mea et scelus exitiale Lacænæ
His mersere malis; illa hæc monumenta reliquit.
Namque, ut supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nosti; et nimium meminisse necesse est.
Cum fatalis equus saltu super ardua venit

abiens tumulare in *patria tellure. Tum vero filius Priami* dixit: *Nihil prætermissum est a te, o amice: omnia exhibuisti* officia *Deiphobo et umbræ cadaveris. Sed sors mea et perniciosum crimen* Helenæ *Lacedæmoniæ obruerunt me his pœnis: illa reliquit* mihi *hæc insignia. Scis enim quomodo traduxerimus ultimam noctem in falsa lætitia; et oportet* nos *nimis recordari: Quando equus fatalis venit ascensu super alta Pergama, et gravidus induxit in utero milites armatos. Illa fingens*

ex binis Rottend. altero Mentel. et pr. Menag.: adde binos Burmanni, cum ed. Mediol. At alii: *Ad quæ P.*, et hæc concinnior et vera lectio, nam sic et fragm. Vatic. Eodem ducit Rom. *Ad que*, et Medic. a m. pr. *Atquæ* antiquo more scribendi. Hoc in aliis corruptum in *atque*. Hinc interpolatum ab emendatoribus in *Atque hæc*, ut vulgo legitur, vel, ut in aliis, *Atque hic*, *Ad que*, *Ad quem*, ut in Longob. sec. Moret. Goth. alt. *est* multi attexunt.—510. *et* deest Dorvill. *et corporis umbris* conj. Jo. Schrader.—511. *fata Deum* Dorvill., ut toties alibi.—512. *misere* Hugen., male. *mergi malis* sæpius poëtæ ex Gr. καταχλυσθῆναι κακῶν. *relinquit* Franc.—513. *ut* deest Medic., sed a m. pr., idem *falsam*.—514. *Degimus ut nosti* ed. Ven. *est* abest a Menag.

NOTÆ

510 *Funeris umbris*] *Funus*, non pro sacris ac ceremonia funebri, sed pro ipso cadavere, hic sumitur: ut Æn. IX. 491. 'quæ nunc artus, avulsaque membra, Et funus lacerum tellus habet.'

511 *Lacænæ*] Helenæ Lacedæmoniæ. De *Lacænæ* appellatione, Æn. II. 601. De *ejus ortu*, Æn. I. 654. Hæc, Leda *Spartani* regis Tyndarei uxore, et Jove genita: a Theseo primum rapta est: per Castorem ac Pollucem fratres suos ex ejus potestate liberata, Menelao deinde nupsit, Mycenarum regis filio; qui mortuo Tyndareo, Castore, ac Polluce, in regnum Spartanum successit: inde rapta a Paride, et Trojam deducta, decennii bello repetita est. Occiso sub obsidionis finem Paride, nupsit Deiphobo, Paridis fratri. Quid deinde ipsi capta Troja contigerit, ambiguum est. Vulgo dicitur in gratiam cum Menelao rediisse, et cum eo variis acta erroribus appulsa in Ægyptum; unde iterum navigans, incolumis cum marito Spartam rediit, ubi postea sepulti sunt in Menelai delubro, Therapnis, quæ urbs est Laconiæ. Longe alia sors illius a Pausania in Laconicis refertur ex Rhodiorum monumentis. Ait enim Helenam, mortuo Menelao, Sparta pulsam, ad Polyxo Argivam, necessariam suam, Tlepolemi Rhodii regis uxorem, Rhodum confugisse: Polyxo memorem necis viri sui, qui ad Trojam occisus a Sarpedone fuerat, ancillas in eam Furiarum habitu immisisse, quæ illam dum lavaret comprehensam laqueo suspenderint. Alii aliter.

515 *Saltu*] Æn. II. 237. 'scandit fatalis machina muros.' Quia cum angustiores essent portæ, diruendi

Pergama, et armatum peditem gravis attulit alvo :
Illa, chorum simulans, evantes orgia circum
Ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat
Ingentem, et summa Danaos ex arce vocabat.
Tum me, confectum curis somnoque gravatum,
Infelix habuit thalamus, pressitque jacentem
Dulcis et alta quies, placidæque simillima morti.
Egregia interea conjux arma omnia tectis

choreas, ducebat circa sacra Bacchi fœminas *Phrygias furiosas: ipsa in medio attollebat magnam tædam, et ex alta arce invitabat Græcos. Tunc funestus lectus tenebat me fatigatum curis et obrutum somno: et jucunda ac profunda quies, similisque morti tranquillæ, oppressit me decumbentem. Interim digna uxor aufert arma omnia domo, et subtraxerat capiti* meo *gladium fidelem. Vocat Menelaum intra*

pr.—516. *alvus* cod. Ge. Fabricii, minus docte. *alveo* Rom. et Medic. *error* alter Hamb. a m. sec.—517. *ovantes* in nonnullis lectum, ex Servio colliges. *et ovantes* Zulich. *euhantis* fragm. Vatic. et Rom. *bacchantes* sec. Moret., indocta interpolatione. *atria circum, littora circum* tentabat Jo. Schrader.—519. *Ardentem* Donat., non bene. *medio* Ven.—520. *Cum me* duo Heins. *curis.* Illa nocte Trojani epulis lusibusque vacaverant: II, 265 *Invadunt urbem somno vinoque sepultam:* inter hæc quis locus, dicas, esse potuit *curis?* Itaque Jo. Schrader. Notis ms. emendat *confectum choreis;* mallet tamen *thiasis*, ut apud Statium III Sylv. I, 41 occurrit: *confectus thiasis.* Ingeniose profecto. Possunt tamen duo moneri. Primo *curæ* spectant ad diem, qui præcesserat, cum de discessu Achivorum nondum certiores essent facti, quemque adeo inter solicitudines et inter labores belli solitos exegerat Deiphobus. Tum vero, choreas ducebant fœminæ: non item viri bellis operati; quam parum hoc viris principibus dignum memorasset poëta, si Hectorem, Æneam, eisque similes, aut nunc Deiphobum, choros ducentem exhibuisset! —522. *patriæque* Zulich. pro var. lect.—523...525. Locum hunc pugnare cum verss. 567 sqq. lib. II multi viri docti crediderunt, fuitque hoc inter causas, cur istos versus sublatos esse vellent. Sed fuit Deiphobi domus in ipsa arce (v. Exc. XII f. ad e. lib.) et potuit Helena scelere in maritum com-

NOTÆ

muri fuerant, ut equus in urbem induceretur. Ibid. 234. *Dividimus muros, &c.* De *Pergamis*, Æn. I. 470.

517 *Evantes orgia, &c.*] Menelaus Odyss. IV. 277. narrat Helenam ter equum circumlustrasse, Græcorum singulos duces nomine appellantem: unde Virgilius finxit illos Baccharum choros. *Evantes*, Bacchæ dictæ sunt, Bacchi comites fœminæ. *Evan, εὐὰν*, aut *Evius, εὔιος*, ipse Bacchus: ab *evoë*, vel *evohe, εὐοῖ*, quæ Bacchantium in Bacchi honorem acclamatio est. Hujus vocis origo varia refertur. Hesychius ait *Evan*, Indis *hederam* esse, qua Bacchus de Indis triumphans hastam implicuit. Alii dictum putant quasi *εὖ οἱ bene illi*, aut *εὖ υἱὲ bene fili*: quod bello Giganteo primus Deorum Gigantem interfecerit in leonem versus, unde sic illi acclamarit Jupiter pater. De *Baccho*, Ecl. V. 29. De *Bacchis* fœminis, et *orgiis*, Bacchi sacris, Æn. IV. 301. De *Phrygia*, Æn. I. 385. De *Danais*, Æn. I. 34. De *thalamo*, supra 280.

Emovet, et fidum capiti subduxerat ensem;
Intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit.
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam extingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? irrumpunt thalamo; comes additus una
Hortator scelerum Æolides. Di, talia Graiis
Instaurate; pio si pœnas ore reposco.
Sed te qui vivum casus, age fare vicissim,
Attulerint. Pelagine venis erroribus actus,
An monitu Divum? an, quæ te Fortuna fatigat,

domum, et aperit januam. Nempe existimans hoc magnum fore donum amanti marito, *et sic infamiam veteris malitiæ posse deleri. Quid detineo* te? *irruunt in cubiculum: additur simul* iis *comes Ulysses incitator criminum. Dii reddite talia Græcis, si imprecor* iis *supplicia justo ore. At age, dic vicissim quinam casus te adduxerint* huc *viventem: an venis pulsus erroribus maris, an jussu Deorum, an aliqua* alia *sors te adigit, ut venias* in *sedes mœstas absque luce*, et ad *loca tumul-*

missa tamen latebras quærere, quas altero loco memoravit poëta.—524. *Amovet* Medic. cum duobus Heins. et fragm. Vatic. cf. sup. ad 382. *capitis* Medic. a m. pr., sed *capiti* est pro parte lecti, ubi caput ponimus, ut Burm. annotat. *summoverat* Ven.—525. *Inter* Parrhas. *tecta* post *tectis* 523 displicent Jo. Schradero, conjicienti *septa*: idem: *Emovet. Ut f. c. subduxerat*.—527. *veterem* Sprot. Haud dubie elegantius *vetus fama malorum* pro *fama veterum malorum* diceretur; et *vetus* ac *pristinus* pro priori jam apud poëtam vidimus. Sed felix aliquis librarii lapsus lectionem librorum consensu firmatam labefactare nequit, et in talibus lectionibus ornandis otium consumere, ingeniosi lusus laudem habere potest, non studii recte collocati.—528. *irr. thalamos* Rom. cum parte Heins. et Burm. et Goth. sec., quam equidem Virgilii scripturam esse censeo. v. sup. IV, 645. XI, 879. conf. Burmann. *thalamo* tamen etiam fragm. Vatic. *additus* bene Heins. ex suis et Pier. recepit. Alii *additur*.—529. *Oelides* Medic. cum binis Heins. Sic in Servianis nonnulli legisse memorantur. *Eoliades* fragm. Vatic. *Elides* ap. Pompon. Sab. Sed dictus Ulysses *Æolides*, quatenus ejus genus a nonnullis a Sisypho ductum, Æoli f., a quo Anticlia mater ante nuptias cum Laërta factas oppressa fuerat. *Æolides scelerum hortatur* Goth. tert. *Grais* vett.—530. *pios* Rom.—531. *qui te* Diomedes.—532. *Attulerit* Medic., sed a m. pr. *Attulerunt* duo Heins. cum aliquot Pier.—533. *Admonitu* tert. Rottend. *te* abest a binis Burm. *aut quæ te* pr. Hamb., quod ferri posset. *an quia te* nonnulli libri Donati ad Terent. *quæ*, quod omnes scripti et editi habent, Bermannus ita explicat, *an fortuna* (casu sexto accipe), *quæ te fatigat*. Durum hoc; sed dictum fere ad græcam rationem: quandoquidem plena forma est: *an venis fortuna* (fato), *quæ fortuna*

NOTÆ

529 *Æolides*] Nomen Ulyssi probrosum: quo, non legitimus Laërtæ filius dicitur; sed Anticleæ, Laërtæ uxoris, ex Sisypho Æoli filio, Æn. III. 272. De *Graiis*, Græcis, Ge. II. 16.

Instaurate, reponite, renovate, rursum facite, eorum in pœnam.

Ut tristis sine Sole domos, loca turbida, adires?
Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
Jam medium ætherio cursu trajecerat axem:
Et fors omne datum traherent per talia tempus;
Sed comes admonuit, breviterque affata Sibylla est:
Nox ruit, Ænea; nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partes ubi se via findit in ambas:
Dextera, quæ Ditis magni sub mœnia tendit;
Hac iter Elysium nobis; at læva malorum

tuosa? In *hac vicissitudine colloquii Aurora rubicundis equis in aëreo decursu jam transierat medium cælum: et forte traducerent in talibus omne tempus concessum. Sed comes Sibylla admonuit, et breviter locuta est: O Ænea, nox approperat, nos traducimus horas lugendo. Hic est locus, ubi via secat se in duas partes. Dextra* est, *quæ extenditur usque ad palatium magni Plutonis; per hanc iter est nobis ad Elysium: at sinistra continet supplicia impiorum, et ducit ad Tartara scelerata.*

te fatigat. Græce poni solet alterum.—534. *loca lurida* conj. Jo. Schrader., ingeniose.—535. *Ac* Reg.—536. *transegerat* pro div. lect. pr. Hamb.—537. *traheret* Franc.—539. *non fl.* ed. D. Heins.—540. *portis* vitiose edd. obolares. *scindit* Ven. *fundit* tres alii ap. Burmann. *ducit* a m. pr. Erf.—541. *magni Ditis* Goth. pr. *ducit* Goth. tert.—542. *Hic iter* Rom. *Hæc* fragm. Vatic. *et l.* alter Menag. *hac* Ven. *ac* Hugen. et ed. Ven.—543. *T. mittet* Leid., vel *tendit* Bigot. Nondum sat s expeditus ab hoc loco ad alia pergo. *at læva malorum Exercet pœnas*, bene intelligo accipiendum esse, pro, læva parte exercentur pœnæ in malos; sed tum non bene adjicitur: *et ad impia Tartara mittit.* Nam sic *læva* primo loco per figuram, altero loco proprie est accipien-

NOTÆ

535 *Roseis Aurora quadrigis Jam, &c.*] De *Aurora*, ejusque *quadrigis* aut *bigis*, Ge. I. 249. Hic dissentire cogor a reliquis propemodum interpretibus, et cum Donato sentire, *medium diem* hic significari, non *mediam noctem*. Quicquid enim dicant Gellius aliique, de variis dierum initiis ac dimensionibus apud varias gentes, nullum dubium esse potest, ubi Virgilius dies suos ortu Solis occasuque definit. Tenendum autem id quod a Cerdano affertur, ex libro Plutarchi de genio Socratis: *tempus datum* et concessum ad ejusmodi Inferorum perlustrationem, fuisse *noctium duarum* et *unius diei*. At Æneas sacrificia perfecit superiore tota nocte, 252. 'Tum Stygio Jovi nocturnas inchoat aras.' Viam Inferorum ingressus est sub ipsum Solis et lucis ortum, 255. 'Ecce autem primi sub lumina Solis et ortus.' Nunc emensa media itineris parte, certo non potest esse nisi dies media, jam in noctem vergens: vespertinum illud tempus totum et noctis secundæ partem aliquam traducet perlustrando Elysio: atque ita redibit ad suos nocte altera quam ab iis discesserat. Igitur *Aurora* hic diem significat. Et vero Donatus ac Lætus notant, Auroram, cum quadrigis invehitur, pro Sole accipi. Deinde, *nox ruit*, Æn. VIII. 369. significat, *nox accedit, venit:* ergo et hic eodem sensu accipi nihil vetat.

541 *Ditis, &c.*] De *Dite*, Plutone, Ge. IV. 467. De *Elysio*, infra 638.

Exercet pœnas, et ad impia Tartara mittit.
Deiphobus contra: Ne sævi, magna sacerdos;
Discedam, explebo numerum, reddarque tenebris.
I decus, i, nostrum; melioribus utere fatis.
Tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.
  Respicit Æneas subito, et sub rupe sinistra
Mœnia lata videt, triplici circumdata muro:
Quæ rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
Porta adversa, ingens, solidoque adamante columnæ:

Contra Deiphobus ait: Ne irascere, o magna vates: abibo: concludam sermonem, et redibo in tenebras. I nostra gloria, i: sequere fata feliciora. Hoc *solum locutus* est, *et in* ipso *sermone deflexit gressum. Æneas respexit statim; et sub rupe sinistra cernit spatiosam urbem, cinctam tribus muris: quam Tartareus Phlegethon, rapidus fluvius, circuit ignibus torrentibus, et volvit saxa sonantia. Porta opposita magna* est, *et columnæ ex adamante durissimo*: ita *ut nullum robur homi-*

dum. Aut igitur hemistichium ab alia manu succrevit, id quod admodum probabile fit, aut hoc inter emendanda a poëta sepositum fuit. Friget quoque τὸ *nobis* v. 542. Burmannus illustrat, quid sit *exercere pœnas*. Sed de hoc vix quæras.—544. *D. que coram* ed. Ven. *nec* Medic.—545. *reddamq.* Ondart.—546. *Ique decus nostr.* ed. Ven.—547. *affatus* Menag. sec. *v. pressit* Rom. Medic., gravis profecto auctoritas, ubi conspirant! it. Gud. pro var. lect. Puget. ed. Ven. Goth. sec., h. e. substitit Deiphobi umbra, Ænea ulterius pergente.—548. *et* aberat codd. Pier. *sub r. cavata* pr. Hamb. pro var. lect. ex lib. III, 229.—551. *tonantia* Rom. conf. sup. ad V, 866. *torquetque* pro, torquens. Est Homerica ratio, qua mutatur participium, quod pro epitheto esset, in novam propositionem.—552. *solidæq.* emendasse Vossium ex Burm. disco; sc. ut in vulgarem orationem deflecteretur poëtica vis. *que* deest alteri Hamb. *aversa* et *columbæ* Goth. tert., miro librarii stupore. Et

NOTÆ

545 *Explebo numerum, reddarque, &c.*] Multæ in hæc verba afferuntur passim sanæ interpretationes: hæ sanissimæ. I. Simplicior. *Discedam, et implebo numerum turbæ a qua discessi, ut te alloquerer*: erat nempe inter bellicosos viros Deiphobus. II. Doctior, et juxta Platonis mentem: qui singulis animis, antequam alia in corpora remigrarent, certos quosdam assignabat purgationis annos, ut dicetur infra 739. Quocirca census erit: *Discedam, impleturus numerum annorum purgationis, quæ fit his in tenebris.* III. Verior, ut puto: *Discedam. Sine modo expleam orationis meæ, quam incœpi, numerum et periodum.* Quam statim ita terminat: 'I decus, i, nostrum,' &c.

549 *Mœnia....muro, &c.*] Munimenta arcis videt, triplici muro constantia. De *Phlegethonte*, supra 323.

552 *Adamante columnæ*] Non ad ornatum, sed ad duritiem exprimendam; communi Græcis Latinisque proverbio, quo *dura* omnia et firma, *adamantina* dicuntur. De *Tisiphone*, una Furiarum, Ge. 552. De *palla*, pallio muliebri, Æn. I. 52.

Vis ut nulla virum, non ipsi exscindere ferro
Cœlicolæ valeant. Stat ferrea turris ad auras;
Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta,
Vestibulum exsomnis servat noctesque diesque.
Hinc exaudiri gemitus, et sæva sonare
Verbera: tum stridor ferri, tractæque catenæ.
Constitit Æneas, strepitumque exterritus hausit.
Quæ scelerum facies? o virgo, effare; quibusve
Urgentur pœnis? qui tantus plangor ad auras?
Tum vates sic orsa loqui: Dux inclyte Teucrum,
Nulli fas casto sceleratum insistere limen;
Sed me cum lucis Hecate præfecit Avernis,
Ipsa Deum pœnas docuit, perque omnia duxit.

num, non ipsi Superi possint evertere eam *ferro. Turris ferrea surgit in altum: et Tisiphone sedens, cincta pallio sanguinolento, custodit limen vigil et noctu et diu. Hinc* cœperunt *audiri gemitus, et resonare crudeles ictus: præterea stridor ferri et tractorum vinculorum. Æneas stetit, et stupefactus attendit* ad *strepitum. Quæ* sunt illic *species criminum, dic, o virgo, aut quibus suppliciis cruciantur? unde tantus planctus* surgit *in auras? Tunc vates sic cœpit loqui: Clarissime dux Trojanorum, nulli puro fas est subire portam impiam: sed quando Hecate præposuit me sylvis infernis; ipsa mihi declaravit supplicia* constituta *a Diis, et duxit me per omnia. Rha-*

horum hominum barbariem excutere non piget!—553. *excindere* cum fragm. Vatic. Witt. et ed. Ven., ut plerumque librarii scribunt. *excidere* Montalb. cf. ad IV, 425. In fine versus iterum duplex codd. familia: Medic. cum al. *ferro*, quod recte præfertur; Rom. fragm. Vatic. Gud. a m. pr. (nam is ad Apronianum exemplar emendatus est), adde Palatinum Benedicti, cum al. et Goth. sec. *bello*.—555. *sedet* sec. Moret.—556. *exsomnis* vel *exomnis* Medic. cum plerisque Heins. Burm. et Pier., item fragm. Vatic. et ed. Ald. pr. Ergo recte receptum ab Heinsio et illustratum exemplis. Altera lectio *insomnis* e Rom. fluxit aliisque, sed paucioribus; et sic ed. Mediol. Ald. secunda, Junt. aliæque vett. *e somnis* ed. Ven.—557. *sonore* aliquot Pier.—558. *cum* pr. Hamb. *tortæque* ed. Ven.—559. *strepituque e. hæsit* Medic., at in Rom. *strepitumque e. hæsit*, item in Longob. et fragm. Vatic., sed *u.* superscripto. Videtur tamen alterum *hausit* poëta dignius, quod ubique editum, saltem inde ab Aldo. *que* deest Montalb.—561. *qui* secundum Rom. aliosque Pier. tresque suos Heinsius refinxit. Accedunt plures ap. Burmann. Vulgo *quis*, quod tamen h. l. Mediceus servat. *clamor* alter Menag. *clangor* Gud. et Leid. cum binis Goth. *qui clangor tantus* Vratisl. *ad aures* aliquot Pier. et Burm.—562. *hinc o.* Rom. *v. exorsa* Montalb.—563. *scelerato* Goth. sec.—564. *Et me* Serv. sup. ad v. 184. quam nusquam exhibetur. —565. *Illa d.* Oudart. *Illa mihi* Ven. *loci pœnas* duo Heins. et duo alii pro

NOTÆ

564 *Hecate, &c.*] De *Hecate*, Æn. IV. 510, 511. De *lucis Avernis*, supra 237. De *Rhadamantho*, 431. De *Gnoso*, urbe Cretæ insulæ, Æn. III. 104.

Gnosius hæc Rhadamanthus habet durissima regna,
Castigatque auditque dolos; subigitque fateri,
Quæ quis apud Superos, furto lætatus inani,
Distulit in seram commissa piacula mortem.
Continuo sontes ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans, torvosque sinistra
Intentans angues, vocat agmina sæva sororum.
Tum demum horrisono stridentes cardine sacræ
Panduntur portæ. Cernis, custodia qualis
Vestibulo sedeat? facies quæ limina servet?
Quinquaginta atris immanis hiatibus Hydra

damanthus Cretensis obtinet hoc sævissimum imperium: et punit, et audit fraudes, et cogit fateri quæcumque facinora patrata unusquisque per vitam protulit usque *ad tardam mortem, gaudens vana simulatione. Statim Tisiphone vindex armata flagro verberat reos illudens, et sinistra* manu *incutiens sævos serpentes, appellat crudelem turbam sororum. Tunc denique portæ aperiuntur stridentes horrisono cardine.* Pergit Sibylla: *Vides, quale satellitium sedeat in vestibulo, quale spectrum occupet postes? Hydra crudelior intus habet sedem, horribilis quinquaginta faucibus. Præ-*

div. lect. *loqui part.* Voss. sec. *reum p.* conjecisse se testatur Heins. conf. Burm. et Notam.—566. *hic* Ven.—568. *laxatus* Goth. tert.—570. *ultrice a. f.* Heinsium in ora codicis conjecisse narrat Burm., perperam utique. *succincta* Schol. Stat. ap. eund., ex interpretatione. *accita* Goth. tert.—571. *torvasq.* Gud. a m. pr. vid. Heins. ad VIII, 289. *tortosque* facile aliquis malit, et sic Pier. aliquot, ex Heinsianis autem solus Hamb. et Goth. sec.—573. *horrifico* Bigot. cum Goth. sec. *ordine* Witt. *c. sacra* Gud. a m. pr. *seræ P. portæ* sec. Rottend.—575. *quæ et* pr. Rottend. et Zulich. a m. pr.—578. *sub auras*

NOTÆ

568 *Furto inani*] *Secretis delictis:* ideo *inanibus*, quia Deo nota sunt, et post mortem punienda. *Furtum* autem dicitur quicquid clam et furtim committitur. Sic adulteria Martis vocantur, *dulcia furta*, Ge. IV. 346. Et Pasiphaë dicitur *supposta furto*, supra 24.

572 *Agmina sæva sororum*] Furiæ tantum tres numerantur, *Tisiphone, Alecto, Megæra*, de quibus Ge. III. 552. Notat tamen Cerdanus vulgo apud poëtas *agmen* et *agmina* vocari, a Seneca *turbam*, a Statio *aciem*. Existimat id factum ad significandas earum multiplices iras. Addo ego fortasse tres tantum Furias principes privatis nominibus appellari, quibus aliæ complures quasi ministræ subserviant. De *cardine portarum*, Æn. I. 452. De *vestibulo*, supra 273.

576 *Immanis hiatibus Hydra*] Hæc, vel alia est ab hydra Lernæa, occisa ab Hercule, quam in Inferorum vestibulo jam Æneas vidit, 287. Vel, si eadem est, huc illuc vagatur per Inferos, et ad cruciandos impios varias in partes mittitur: quemadmodum Furiæ thalamos habent eodem in vestibulo, 280. cum tamen Tisiphone hic in Tartaro sontes cruciet. Dicitur hydra *sævior*, id est crudelior reliquis Tartari custodibus, qui limina servant. De *hydra*, Æn. VIII. 300. De *Tartaro*, profundissimo Inferorum loco, supra 134.

Sævior intus habet sedem. Tum Tartarus ipse
Bis patet in præceps tantum, tenditque sub umbras,
Quantus ad ætherium cœli suspectus Olympum.
Hic genus antiquum Terræ, Titania pubes,
Fulmine dejecti, fundo volvuntur in imo.
Hic et Aloidas geminos, immania, vidi,
Corpora: qui manibus magnum rescindere cœlum
Aggressi, superisque Jovem detrudere regnis.
Vidi et crudeles dantem Salmonea pœnas,

terea ipse Tartarus bis tantum descendit in profundum, et extenditur sub umbras; quantus est *prospectus* inde *ad æthereum cæli Olympum. Illic juventus Titania, antiqua soboles Terræ, prostrati fulmine versantur in imo fundo. Illic vidi quoque geminos filios Aloëi, vasta corpora: qui susceperant evertere manibus magnum cœlum, et expellere Jovem e regnis supernis. Vidi etiam Salmonea solventem duras pœnas,*

Goth. tert.—579. *cœlum* Fulgent. de Continent. Virgil., mendose, monente Heinsio. Idem P. Petiti Obss. misc. III, 2 emendationem narrat: *Quantus ad ætherium* terra *suspectus Olympum*, ut *Cœli* rejiciatur infra in v. 580 in locum τοῦ *Terræ*. Sed v. Not. Vulgatam astruit Heins., Nonii, Prisc. et Macrobii auctoritatt. At Tibull. IV, 131 nihil ad rem facit. Burmannus post Ursinum, Lucretium IV, 418. 419 imitatione expressum monet. Saltem similitudo aliqua intercedit: aquæ collectio—*Despectum præbet sub terras impete tanto, A terris quantum cœli patet altus hiatus.* Alia similitudo est Ge. II, 291 Æsculus —*quæ quantum vertice ad auras Ætherias, tantum radice ad Tartara tendit.*—580. *proles* Rom. Ven. Parrhas. Goth. sec. et pro var. lect. in Gud., solenni varietate.—581. *dejectum* ed. Ven. *dejecit* Rom.—586. *flammam* Gud. et

NOTÆ

579 *Quantus .... suspectus, &c.*] *Suspectus*, substantivum nomen hic apparet, non adjectivum, hoc sensu; tam profundus est Tartarus, quantus est conspectus spatii a terra ad cœlum, vel ab ipso Tartaro ad cœlum. Expressus est hic locus ex Homero, Iliad. VIII. 16. et Hesiodo, in Theogon. 720. ubi Tartarus tantum sub terra est, ὅσον οὐρανός ἐστ' ἀπὸ γαίης, 'quantum cœlum est a terra.'

580 *Titania pubes*] Gigantes, Titanis ac Terræ filii, de quibus Æn. IV. 179.

582 *Aloidas*] Otum et Ephialtem Neptuni liberos ex Iphimedia, Aloëi Terræ ac Titanis filii uxore: hos nono ipso ætatis anno novem cubitis latos, novem ulnis altos Homerus facit, Odyss. XI. 304. itaque in pugna Gigantum ab Apolline sagittis fuisse confixos, antequam ad pubertatem pervenirent.

585 *Salmonea, &c.*] *Salmoneus* Σαλμωνεὺς, vel Deucalionis Elidensis, vel Æoli filius fuit: certe in Elide regnavit, Peloponnesi maritima et occidentali regione. Hic æreis in pontibus ac tabulatis quadrigas impellens, faces jactabat in subditos: ut Jovem in Elide ludis maxime Olympicis honoratum simularet. Ideo a Jove fulmine ictus est. 'Mediæque per Elidis urbem:' pro *mediamque per Elidis urbem*. De *Olympo* monte, Ecl. V. 56. De *Elide*, Ge. I. 59.

Dum flammas Jovis et sonitus imitatur Olympi.
Quatuor hic invectus equis, et lampada quassans,
Per Graium populos mediæque per Elidis urbem
Ibat ovans, Divumque sibi poscebat honorem,
Demens! qui nimbos et non imitabile fulmen
Ære et cornipedum pulsu simularat equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit; non ille faces, nec fumea tædis
Lumina; præcipitemque immani turbine adegit.
Necnon et Tityon, Terræ omniparentis alumnum,

quia imitatus fuerat *ignes Jovis et tonitru cœli. Ille vectus quatuor equis et quatiens tædam, currebat exultans per gentes Græcorum et per mediam urbem Elidis, et exigebat sibi cultum divinum: insanus! qui imitabatur* curru *æreo et impetu equorum nimbos et tonitru non imitabile. Sed pater omnipotens vibravit fulmen per opaca nubila* (*non ille* quidem *faces et lumina fumida tædarum*, ut Salmoneus) *et vasto turbine prostratum transfixit. Videre erat etiam Tityum filium Terræ omni-*

Mentel. *tonitrus* aliquot Heins. cum Erf., ex interpret. *tonitus* Goth. tert. —588. *mediamq.* Menag. pr., bene, sed alterum doctius. *medioq.* Franc. *urbem* miror a nemine esse solicitatam: quæ enim illa urbs *Elidis?* quæ heroicis temporibus nec urbem eo nomine, nec urbes omnino habuit, sed vicos, multo post in Elidem urbem contractos (v. Strabo VIII, p. 336 D.); urbes autem non nisi serius. Si per prolepsin dictum, accipiendum: per mediam urbem Elidem. Verum Elidis urbs *Salmonia* vel *Salmone* ad Alpheum intelligenda, quam Salmoneus sive condidit sive inhabitavit. vid. Strabo l. c. p. 356 D. Diodor. IV, 68. *Pisæ nemora et Elidis agros* suo more memorat imitator loci Valer. Fl. I, 662 sq. *per Hellados urbes* conj. Jo. Schrader, in schedis. —589. *honores* multi codd. et edd. Sed id pedestris quoque oratio frequentat. —590. *et inevitabile* Parrhas.—591. *ære cornupedum* duo ap. Burm. *pulsu* Heins. recepit ex Medic. a m. pr. et Gud. præter alios ap. Burm. et majorem partem Pier., inter quos Rom.; adde fragm. Vatic. a m. pr. Haud dubie elegantius. Alii et edd. inde ab Aldo, interpretamentum habent: *cursu;* alii *curru.* Rottend. pr. a m. sec. *cursus. simularet* aliquot Pier. et quinque Burm. cum fragm. Vatic. a m. pr., alii *simulabat.*—592. *omnipudens* Leid. *media i. n.* Goth. sec.—593. *nec f.* aliquot Pier. et Burm.; et sic editum primum ab Egnatio 1507. *fumida* pr. Hamb. pro var. lect. et Goth. sec., idem et, *tectis.*—594. *corpore* Parrhas. *abegit* ed. Ven.—595. *omnipotentis* Arusianus et Nonius, librique nonnulli Pierii a m. sec., inter quos Rom. et Heinsiani aliquot recentiores cum Erf., sed cum iis tamen Medic. a m. pr., it. fragm.

NOTÆ

595 *Tityon, &c.*] *Tityus*, Jove natus, et Elara Orchomeni filia: quam cum Jupiter vitiasset, Junonis metu occultavit in terra, unde erumpens Tityus Gigantea specie, Terræ filius creditus est: ideo a Virgilio *alumnus* ejus, non filius dicitur. Hic ab Apolline sagittis interfectus est, quod Latonæ vim parasset. Hanc ejus mensuram et supplicium Virgilius accepit ab Homero, Odyss. XI. 576. Eadem etiam Prometheo pœna ab aliis tribuitur.

Cernere erat: per tota novem cui jugera corpus
Porrigitur; rostroque immanis vultur obunco
Immortale jecur tondens, fœcundaque pœnis
Viscera, rimaturque epulis, habitatque sub alto
Pectore; nec fibris requies datur ulla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoumque?
Quos super atra silex jam jam lapsura, cadentique
Imminet assimilis: lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulæque ante ora paratæ
Regifico luxu; Furiarum maxima juxta

parentis: cujus corpus extenditur per tota novem jugera; et immanis vultur fodicans adunco rostro jecur perpetuum et viscera fœcunda ad *pœnas, scrutatur ea* ad *cibum, et manet intra profundum pectus: nec ulla quies permittitur fibris repullulantibus. Cur commemorem Lapithas, Ixiona, et Pirithoum? super quos nigrum saxum jamjam lapsurum et simile cadenti impendet. Fulcra aurea splendent* in *lætis lectis altis, et convivia parata ante ora* cum *abundantia regali: maxima Fu-*

Vatic. a m. pr. cum binis Goth. Vincitur hic codd. consensus et auctoritas judicio elegantiæ. Et Παμμήτειρα expressum videri potest. *omnipatentis* Leid. et Medic. a m. sec.—596. *cui t. n. per* Parrhas.—597. *adunco* quo auctore in vulgg. edd. irrepserit, non vacat inquirere. Ex uno Medic. suo Pier. illud laudat. *obunco* Heins. revocavit ex Medic. aliisque; sic et habebant edd. veteres, Aldinæ utique omnes. At Rom. fragm. Vatic. et alii, *abunco*. conf. inf. XI, 755. Αἰγυπιοὶ ἀγκυλοχεῖλαι ap. Hesiod. Sc. H. 405 vocem illustrant; nihil amplius.—598. *jecor* Gud. *tondens* bene tuetur Heins. Sic Medic. et alii, omnesque Pieriani, etiam tres Goth. cum fragm. Vatic. Alii *tundens*; et sic edd. Aldd. priores. At in Ald. 1514 Naugerius edidit *tondens*. Alterum quidem, *tundens*, tuetur Cerda. Sed exquisitius alterum, etiam Homeri respectu, in quo Γῦπε—ἧπαρ ἔκειρον. Et sic sæpe.—599. *que* deest ed. Ven. *epulis* Heins. e melioribus elegantius. Vulgo *epulas*, nec tamen nisi in edd. minus emendatis. Nam omnes Aldd. habent *epulis*. *R. que oculis* Nonius in *rimari*.—600. *requies fibris* pr. Hamb.—602. *Quo super* Rom. *silix* Leid. *cadente* tres ap. Burm. *que* a multis abest, etiam a Rom. Male; inest enim vis ad reddendam auribus soni imaginem.—604. *pulchra* Rom., idem *epulæ*—

NOTÆ

601 *Lapithas, &c.*] De *Lapithis*, immani Thessaliæ gente, quorum tamen scelus nullum singulare narratur, Ge. II. 456. De *Ixione*, eorum rege, qui ob tentatam Junonis pudicitiam, rotæ apud Inferos alligatus est, Ge. III. 38. De Pirithoo, qui Ixionis filius fuit, aut Jovis ex Dia Ixionis uxore; quique Proserpinam rapere ex Inferis aggressus, a Cerbero devoratus est, supra 393. infra 617. His duplex supplicium assignatur, timor saxi imminentis, et mediis in epulis fames.

603 *Genialibus toris*] Quales lecti nuptiales; qui *geniales* a *generando* dicuntur vel a *Genio*, vitæ ac lætitiæ præside, de quo Ecl. IV. 63. unde *geniale* appellatur quicquid lætum est, ut Ge. I. 302. 'Invitat genialis hyems.'

Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
Ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possim.
  Hæc ubi dicta dedit Phœbi longæva sacerdos:
Sed jam age, carpe viam, et susceptum perfice munus,
Acceleremus, ait; Cyclopum educta caminis
Mœnia conspicio, atque adverso fornice portas,
Hæc ubi nos præcepta jubent deponere dona.
Dixerat, et pariter, gressi per opaca viarum,
Corripiunt spatium medium, foribusque propinquant.
Occupat Æneas aditum, corpusque recenti
Spargit aqua, ramumque adverso in limine figit.
  His demum exactis, perfecto munere Divæ,

et executi consilia. Si essent mihi centum linguæ et centum ora, et vox ferrea; non possem complecti omnes species criminum, nec enumerare omnia nomina suppliciorum. Postquam longæva vates Apollinis protulit hæc verba, ait: Nunc autem age, ingredere viam, et perfice inceptum officium; properemus. Video muros fabricatos in *fornacibus Cyclopum, et portas sub opposito fornice, ubi* Dii *nos jubent deponere munera decerpta* ex arbore. Sic *locuta fuerat: et pariter ambulantes per tenebrosa* spatia *viarum invadunt medium iter, et appropinquant portis. Æneas occupat aditum, et aspergit corpus recenti aqua, et affigit ramum in opposito limine. Denique his absolutis, persoluto munere Proserpinæ, pervenerunt* ad *loca læta, et*

p. Vratisl. et Zulich. a m. sec., *forma* non inusitata.—627. *possim* et melioribus et ratione grammatica recte restituit Heinsius. Vulgo *possem*.—629. *Et jam* Medic. *age* abest a Puget. *Eia age c.* conj. Heins.—630. *Hac c.* aliquot Pier. *Adcel.* iter Ven. Mox *ducta* alii ap. Pier. et Heins., alii *obducta*, et quatuor Wassii ap. Burm. *virecta*, forte pro *erecta;* Schrader. in ms. conjiciebat *vincta;* quod et ipsum bene dictum esset. Pro *ducta* etiam laudari possunt Rom. et fragm. Vatic. cum Gud.—631. *respicio* Gud. pro var. lect. *suspicio* Exc. Burm. *in f.* vulgg. ante Pier. et Heins., qui secundum codd. sustulit.—632. *Hic* aliquot Pier., sed *hæc—dona* jungendum. *monent d.* Ven.—633. *per o. locorum* Gud. pro var. lect.—636. *Sparsit* duo Burm. *in* deest Rottend. pr., ut sup. v. 631. conf. III, 287. *ponit* pr. Hamb. a m. sec.—637. *perfectis* Goth. tert. *numine* alter Hamb., sed est

NOTÆ

630 *Cyclopum educta*] De *Cyclopibus*, Æn. III. 569. His cudendi ferri muniendarumque urbium inventio tribuitur. Quare hic ferrea et munita mœnia intellige. *Educta* dicuntur: non quasi *elata* in altum; sed quasi ferro *ducta*, et *ductilia*, quod fit in caminis et fornacibus.

631 *Mœnia*] Palatium Plutonis et Proserpinæ.

636 *Spargit aqua*] Vel quia pollutus aspectu Tartari: vel quia sacrum munus Proserpinæ offert; solennis autem in sacris omnibus ablutio. *Spargit* vero duntaxat, non omnino *lavat*: de quo more, Æn. IV. 635.

Devenere locos lætos, et amœna vireta
Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
Largior hic campos æther et lumine vestit
Purpureo; Solemque suum, sua sidera norunt.
Pars in gramineis exercent membra palæstris;
Contendunt ludo, et fulva luctantur arena;
Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt.

prata jucunda, et sedes beatas sylvarum felicium. Hic aër ambit agros liberior et luce purpurea: et incolæ *cognoscunt suum Solem et sua astra. Pars exercent corpora in herbosis locis, certant ludis, et luctantur* in *arena fulva. Pars agitant*

---

hæc perpetua aberratio; et vid. Not. ad v. 629.—638. *Advenere* aliquis ap. Guell., qui ignorabat, præpositum fere poëtis omitti, Græcorum exemplo. *virecta* scribunt fere librarii hic et alibi.—640. *campus* (ut sit: *L. h. campus, æther et l. v. P.*) Pieriani aliquot Rom. et Gud. a m. sec. Mentel. pr. a m. pr. et fragm. Vatic. a m. pr., et mutatum videri potest, ex malo metri ruentis metu; sed verisimilius librario hoc deberi, qui ad *Largior* retulerat. *hic æther campos* Goth. sec. et Parrhas. metri causa; et, *aër campos*, aliquot Pier. *de lumine* Reg. a m. pr. In *et* neminem hæsisse miror. Scilicet ordo verborum, aut: *Largior hic æther est, et campos l. v. P.*, aut: *Æther largior, et lumine purpureo, vestit campos*, h. e. circumdat. Hoc malim. Sic jam Cicero in Phænom. v. 60 *Quem* (Capricornum) *cum perpetuo vestivit lumine Titan.*—641. Distinctione sublata, *Solemque suum sua sidera norunt*, scribit Wakefield, ut sit *sua sidera norunt Solem suum.* quæ non satis assequor e mente quidem veterum; nam ad Popii sensum: *and other planets roll round other suns* si acciperes: majorem, quam illa habuit, et subtiliorem doctrinam tribueres antiquitati. Multo minus talem sensum expectares in loco Manilii II, 776 ubi sylvis cæsis in loco ædificiis exstruendis addicto: *saltusque vetusti Procumbunt, solemque novum, nova sidera cernunt*, sententiam eandem locum habere: sidera cernere novum Solem.—642. *exercet* multi Heins. et Burm.—644. *fidibus plaudunt* Hugen. pro var. lect. *pedibus claudunt* Medic. a m. pr., ridiculo lapsu. *c. ducunt* Rottend. pr. a m. pr. et Exc. Burm. a m. sec.

NOTÆ

638 *Locos lætos, &c.*] *Elysium.* Locus erat piis apud Inferos destinatus, deliciis omnibus affluens. Alii collocant in insulis fortunatis, *Canaries*, ad latus occidentale Africæ, de quibus Æn. IV. 480. Alii in Hispania Bætica, *Andalousie, Grenade.* Alii apud Indos. Alii in pratis aëriis, cœlum inter ac terram mediis. Nomen aliqui fingunt ab Elysio quodam Eleutheri filio: aliqui ab ἤλυσις, *profectio*, quod illuc piorum animæ post obitum proficiscantur: aliqui quasi *ob* λύσιον *non solubile*, quia sedes est animarum immortalium, quæ dissolvi non possunt.

Vireta] Loca sunt herbarum arborumque viriditate amœna.

641 *Purpureo; Solemque, &c.*] *Lumine purpureo*, pulchro, Æn. I. 595. *Solem* in Elysio; alium statuit etiam Plato in Phædone.

642 *Gramineis palæstris*] *Palæstra*, tam pro *ludo* sumitur, quam pro *loco* ludis addicto. Hic pro *loco*. De *Palæstra*, sive *lucta*, Æn. III. 280, in quo differat a *pugilatu*, Æn. v. 401.

Necnon Threicius longa cum veste sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina vocum;
Jamque eadem digitis, jam pectine pulsat eburno.
Hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroes, nati melioribus annis,
Ilusque, Assaracusque, et Trojæ Dardanus auctor.
Arma procul currusque virum miratur inanes.
Stant terra defixæ hastæ, passimque soluti
Per campos pascuntur equi. Quæ gratia currum
Armorumque fuit vivis, quæ cura nitentes
Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.

saltationes pedibus, et canunt cantilenas. Vates etiam Thracius cum veste longa canit numeris septem discrimina sonorum: et sonat eadem, modo digitis, modo plectro eburneo. Hic est vetusta propago Teucri, soboles clarissima, heroës magnanimi, nati temporibus felicioribus: et Ilus, et Assaracus, et Dardanus fundator Trojæ. Miratur procul arma et currus virorum vacuos. Hastæ sunt fixæ in *terra, et equi liberi pascuntur passim in campis: amor curruum et armorum qui fuit viventibus, studium quod* fuit *alendi pingues equos; idem manet* iis *depositis* sub *terra. Ecce*

dicant Gud.—647. *Jamque fidem* emendatio est Marklandi ad Statium p. 181 elegantissima, quam et ipse a poëta profectam esse malim. Est præterea lapsus ex literarum certæ ætatis ductu facillimus ex *fidem* in *eadem*. Cum tamen vulgata et ipsa bona sit, nolo pessimi exempli auctor esse, ut non librarii errorem sed ipsum poëtam emendatum dare velim: idque per totum poëtam sequar.—648. Laudat locum, et *Teucri* nomen de Teucris accipit Auctor libelli de Augusti progenie c. 3.—649. *M. proceres* Vratisl.—651. *mirantur* multi ap. Heins. et Burm. et edd. ante Pier. cum fragm. Vatic. cf. 477. 678.—652. *terra* Heins. e Codd. post Pierium, non modo ad sonum suavius, sed et exquisitius. Vulgo *terræ;* quod et fragm. Vatic. habet.—653. *campum* aliquot Pier. et Heins. duo Goth. cum fragm. Vatic. Mox sive *curruum* sive *currum* scribas, parum referre puto. In Codd. utrumque occurrit.—654. *quæ caussa* Goth. sec., lapsu et alibi obvio. *ruentis* Goth. tert.,

NOTÆ

645 *Threicius sacerdos*] *Orpheus*, Ecl. III. 46. Ge. IV. 454. Multi fuere hujus nominis: sed omnia uni tribuuntur, fabularum more. Dicitur ex Ægypto arcanas ceremonias primus transtulisse; tum lyræ solertia, et carminis suavitate præcelluisse: quo utroque nomine 'longa cum veste' inducitur, quæ et sacerdotum fuit, et musicorum.

646 *Numeris septem, &c.*] Numerosis cantibus personat citharam: quæ primo septem chordis instructa memoratur, deinde novem, in honorem Musarum. Hæc autem pulsabatur *digitis, pectine, plectro*: nam *plectrum*, sive arcum illum, quo fila perstringuntur, a pectine diversum esse ostendit inventa Romæ Julii tertii temporibus marmorea Orphei statua, quæ sinistra manu citharam, dextra pectinem tenebat, teste Nascimbæno.

650 *Assaracusque, &c.*] De hac Trojanorum regum serie, Ge. III. 35. De *Dardano*, Æn. III. 167.

Conspicit, ecce, alios dextra lævaque per herbam,
Vescentes, lætumque choro Pæana canentes,
Inter odoratum lauri nemus: unde superne
Plurimus Eridani per sylvam volvitur amnis.
Hic manus, ob patriam pugnando vulnera passi,
Quique sacerdotes casti, dum vita manebat,
Quique pii vates, et Phœbo digna locuti,
Inventas aut qui vitam excoluere per artes,

videt alios ad *dextram et ad sinistram epulantes super gramine, et cantantes in choro lætas cantilenas, in odorifera sylva lauri: unde magnus Eridanus decurrit per sylvam apud Superos. Hic turba* est eorum, *qui certando pro patria tulerunt vulnera: et qui sacerdotes puri* fuerunt, *dum vita durabat: et qui vates pii, ac locuti* res *dignas Apolline: aut qui ornaverunt vitam* humanam *per artes repertas* a se:

temere.—656. *C. ante alios* Gud. pro div. lect. *per herbam* Gud. et Montalb. —657. *Vescentes*, epulantes. Usum vocis non ex plebe esse, videbis inf. VIII, 182. 3. ubi de sacro. Wakefield reposuit e conj. *Vertentis* puto, pro saltantes. Vix erunt multi, qui probent. *choros* conj. Heins., sed *choro* absolute dictum pro, in choro, chorum ducendo. *choro pænentis* fragm. Vatic. a m. pr.—660. *passa* Bigot., ex interpret.—661. *maneret* Nonius bis et Zulich. a m. pr.—662. *et cedro d.* Serv. ad VII, 178.—663. *coluere* sec. Moret.—

NOTÆ

657 *Pæana*] *Pæan*, hymnus fuit, isque duplex: alter in honorem Martis, qui solebat ante pugnam cani; alter in honorem Apollinis, qui post victoriam: inde læti quilibet quorumcumque Deorum hymni, *pæanes* etiam dicti. Nomen, vel a *παίω ferio*, quia ob confossum ab Apolline Pythona serpentem, hic hymnus primo cantatus est: vel ab *ἵει παῖ, jaculare fili*, quibus verbis eum Latona mater eo in pugna hortabatur: unde *Io pæan*, deinde triumphantium acclamatio fuit.

659 *Plurimus Eridani, &c.*] Duplex affertur ab interpretibus hujus loci sententia: I. *Unde magna pars Eridani e superis præcipitat in Inferos:* notaturque ab iis vis adverbii *superne*, quo motus significatur e superiore loco in inferiorem; tum natura Eridani, qui Plinio teste l. III. 16. non longe ab ortu absorbetur in terras quasi cuniculo, et paulo post in Forovibiensi agro, qui nunc est Pedemontii pars, exoritur. II. *Unde magnus Eridanus fluit ad superiores terræ incolas*, quæ sententia mihi probabilior videtur: tum quia *unde* indicat hic Elysium nemus, ubi versatur Æneas; ideoque, *superne*, non potest significare superas terras ex quibus Padus descendat, sensus enim esset: *Ex quo Elysio volvitur Eridanus ex terris;* qui motus non sibi consentiunt: tum quia *superne*, significat quicquid est *supra*, non tantum *desuper:* tum quia subterraneæ sunt omnium fluviorum receptacula, unde erumpunt, Ge. IV. 364. Cum autem Eridanus agrum Mantuanum alluat, hunc habuit Virgilius honorem amni patrio; ut eum, non e communi fluviorum omnium receptaculo, sed ex Elysio ortum diceret. De *Eridano, sive Pado, le Pô*, Ge. I. 482.

Quique sui memores alios fecere merendo:
Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta.
Quos circumfusos sic est affata Sibylla;
Musæum ante omnes; medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris extantem suscipit altis:
Dicite, felices animæ, tuque, optime vates;
Quæ regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
Venimus, et magnos Erebi tranavimus amnes.
Atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
Nulli certa domus. Lucis habitamus opacis,
Riparumque toros et prata recentia rivis
Incolimus, Sed vos, si fert ita corde voluntas,
Hoc superate jugum; et facili jam tramite sistam.
Dixit, et ante tulit gressum, camposque nitentes
Desuper ostentat; dehinc summa cacumina linquunt,

et qui reddiderunt alios memores sui, iis *benefaciendo. Capita horum omnium coronantur tænia candida. Quos circumstantes Sibylla sic allocuta est, præ ceteris Musæum; nam magna turba hunc habet in medio* sui, *et admiratur superantem altis humeris: O animæ fortunatæ, et tu optime vates: dicite, quæ regio, quis locus tenet Anchisen? illius causa venimus* huc, *et trajecimus magnos fluvios Inferorum. Tunc heros sic dedit ei responsum paucis* verbis: *Nemo* nostrum *habet fixam domum: habitamus in sylvis umbrosis, et incolimus herbosas ripas, et prata* semper *nova ob rivos. Vos tamen, si cupiditas animi sic jubet, conscendite hunc collem; et vos deducam* ad eum *facili semita.* Sic *dixit, et præivit incessu, et desuper ostendit campos amœnos: deinde descendunt ex alto vertice. Pater autem Anchises in pro-*

664. *alios* recte servatum in edd. jam inde ab Aldd. Alii *aliquos*, Mirum in hanc vitiosam lectionem conspirare vetustissimum et optimum quemque, etiam Rom. Medic. fragm. Vatic., hoc tamen a m. pr.—665. *his una* Dorvill.—667. *Museum, Musenum,* male librarii. *medium jam* duo Goth.—668. *oculis sunt.* Parrhas., male. *suscipit* nonnulli ap. Burmann.—669. *Discite* tres Burm. ex more. *optimus* Gud.—671. *transnavimus* Nonius in *ergo*, et Goth. sec.—672. *hic* Oudart.—673. *Nulli est* Menag. pr.—674. *virentia* Parrhas. et in marg. Dorvill. ex interpr, cf. Burm. *r. sylvis* Rom. et Bigot.—675. *voluptas* Franc. et ed. Junt., ut et Pier. aliquot.—676, *superare* Goth. tert. et Franc, *f. vos t.* aliquot Pier. *ducam* Ven.—677. *gressus* Menag. sec.—678. *Et super*

NOTÆ

667 *Musæum*] Dicitur hic a Suida, Eleusinius Atheniensis, Orphei discipulus, carminum heroicorum scriptor, quorum Eumolpo filio ad quatuor millia scripsit: floruit sub Cecrope secundo Atheniensium rege. Hic, et Orpheus, Homero antiquiores putantur; ideoque hic commemorantur a Virgilio. Superest adhuc carmen de amoribus Leandri et Herus, quod Musæo tribuit Scaliger in Poëtica, et longe versibus Homericis anteponit, Negat tamen Vossius, et auctorem hujus operis vixisse sub Augustis affirmat, etiam post quartum Christi seculum.

At pater Anchises penitus convalle virenti
Inclusas animas, superumque ad lumen ituras,
Lustrabat studio recolens, omnemque suorum
Forte recensebat numerum, carosque nepotes,
Fataque, fortunasque virum, moresque, manusque.
Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
Ænean, alacres palmas utrasque tetendit;
Effusæque genis lacrymæ; et vox excidit ore:
Venisti tandem, tuaque spectata parenti
Vicit iter durum pietas? datur ora tueri,
Nate, tua; et notas audire et reddere voces?

funda valle viridi circumspiciebat animas separatas et reversuras in lucem superiorem, considerans eas studiose: et forte recognoscebat omnem multitudinem suorum, et dilectos posteros, et fata, et fortunas, et mores, et facta hominum illorum. Et quando ille vidit Æneam ex adverso venientem per herbas; lætus protulit ambas manus, et lacrymæ fluxerunt per genas, et vox exiit ex ore; Venisti denique, et tua pietas certa patri superavit iter difficile! o fili, permittitur aspicere vultum tuum, et accipere ac reddere voces familiares! Certe numerans tempora, cogitabam animo

Dorvill. *ostentant* fragm. Vatic. a m. pr. Goth. tert. *ostendit* duo Burm. Goth. sec. et ed. Ven. *linquit* Ven. *linquent* Franc. *linquont* Gud., unde illatum erat ab Heinsio.—679. *in valle* Parrhas. et Ven. *cum valle* duo alii. *nitenti* pr. Hamb. Male h. l. *Nitere* enim refertur ad cultum locorum. vid. Not. Male etiam Servius jungit *penitus virenti*, cum sit, *penitus in valle*.—680. *Inclusasque* pr. Hamb. *illustres* Parrhas. *ad limen* duo Heins. ac duo Burm. cum trinis Goth., quod ornari possit. Sed conf. inf. 829.—682. *numeros* Excurs. Burm. *clarosque* ed. Dan.—683. *Factaque* Franc. *genusque* alios legere Pierius ad marginem notaverat, sed videtur ex emendatione profectum; quia obscurius est, quid *manus* sit.—687. *expectata* antiquiorem quemque codicem exhibere, omnes fatentur; adde Rom. et Vatic. fragm. et, licet recentiores, cum Erf. tres Goth. Nec aliter edd. veteres, et omnes Aldinæ, et inde propagatæ. Necdum mihi constat, unde vulgata *spectata* venerit. Passeratii codicem pro ea laudat Gaelius. Propagata illa est per Dan. Heinsii edd., sed jam ante in edd. Plantinianis Pulmanni occurrit. Tuentur tamen eam viri docti, nec injuria, cum grammaticorum et librariorum fraus in similibus locis, ubi de metri ratione soliciti erant, frequens sit. Interpretatur quoque eam Servius: probata, ut VIII, 151 *et rebus spectata juventus*. Contra *ipse* quidem Æneas erat *expectatus*; verum paulo durius *pietas* ejus *expectata* venisse diceretur. At, si *vicit* iter, accommodatius *spectata*. Schraderus in Emendatt. mss. conjiciebat: *tuaque, expectate parenti, Vicit*. Inf. VIII, 37 *O sate gente Deum—Expectate solo Laurenti arvisque Latinis*. Et sup. II, 282. *quibus Hector ab oris Expectate venis*. *exoptata* Ven. *tandemque tuæ expectata p.* Comment. Cruqu. ad Horat. I Od. 28. *parentis*

NOTÆ

687 *Spectata*] Alii *expectata*, sed doctissimi legunt *spectata*. Nec male: id est, cognita, perspecta, *probata*: quemadmodum Ovidius dixit, 'spectatur in ignibus aurum.'

Sic equidem ducebam animo, rebarque futurum,
Tempora dinumerans; nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras, et quanta per æquora vectum
Accipio! quantis jactatum, nate, periclis!
Quam metui, ne quid Libyæ tibi regna nocerent!
Ille autem: Tua me, genitor, tua tristis imago,
Sæpius occurrens, hæc limina tendere adegit.
Stant sale Tyrrheno classes. Da jungere dextram,
Da, genitor; teque amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum;
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
  Interea videt Æneas in valle reducta
Seclusum nemus, et virgulta sonantia sylvis,

et existimabam ita fore: et mea solicitudo non decepit me. O fili, per *quales terras et per quanta maria jactatum, et quantis periculis agitatum ego te audio! quam timui ne regna Africæ tibi obstarent aliquantum! Æneas vero* ait: *Tua, o pater, tua mœsta umbra sæpe visa impulit me venire ad hæc loca. Naves* meæ *stant* in *mari Tyrrheno. Permitte* mihi, *o pater, permitte conjungere manus, et ne te subducas complexui meo. Sic loquens, simul madefaciebat vultum copiosis lacrymis. Ter conatus erat implicare brachia collo* ejus: *ter umbra frustra comprehensa elapsa est e manibus, similis ventis levibus et simillima fugaci somno. Interea Æneas cernit in valle secreta sylvam separatam, et frutices sonantes* per *sylvam; et fluvium Lethæum, qui*

Medic.—690. *animum* Leid. a m. pr. *dicebam animo* conj. Heumannus pro prædicebam. Sed v. Burm., qui *ducere* ad calculos et rationes refert. Simpliciter *ducimus animo*, ut *agimus, agitamus, habemus.*—691. *denumerans* pr. Moret. *Temporaque numerans* alter. *annumerans* Menag. pr. *tua cura* Sprot. Sed Serv. *mea cura*, id est, o tu. Immo vero est spes, expectatio, solicitudo. —692. *Quas e. per t.* Rom. cum aliis Pier., vel *Quas te ego per t.* Sed solenne est pronomen primo loco non poni. v. Bentl. ad Horat. III Carm. 25, 2.—696. *adire coëgit*, vulgaris ratio, occurrit in Goth. tert. et aliis ap. Pier, Heins. et Burm. *cogit adire* unus Moret. *adire adegit* Franc.—699. *Dic* Franc. *rigabant* aliquot Pier.—700. *dare collo* Montalb.—701. *conata* alter Hamb. a m. pr. *compressa* multi Burm. vid. II, 792, ubi iidem tres versus: cf. Ge. IV, 499.—702. *somnio* conj. Tan. Faber. Male. conf. ibid.—703. *Præterea* Witt. *Æneas vidit* pr. Hamb. *vidit* etiam in aliis. *v. recepta* Menag. pr. v. inf. VIII, 609.—704. *Et clausum* Dorvill. *Reclusum* Rom. Mox libris optimis et vetustissimis insidet lectio *sylvæ*, uti Medic. a m. pr. Gud. Rom. et aliis, et sic emendabat Benedictus in Junt. Possis itaque conjectare,

NOTÆ

694 *Ne quid Libyæ, &c.*] Cum Didonis amore te implicuisti, Æn. IV. De *Libya*, Æn. I. 162. De *sale*, pro mari, Æn. I. 541. De *Tyrrheno* mari, Italiam ad meridiem alluente, Æn. I. 71. De *Lethæo* amne, supra 323.

Lethæumque, domos placidas qui prænatat, amnem.
Hunc circum innumeræ gentes populique volabant;
Ac, veluti in pratis, ubi apes æstate serena
Floribus insidunt variis, et candida circum
Lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
Horrescit visu subito, causasque requirit
Inscius Æneas, quæ sint ea flumina porro,
Quive viri tanto complerint agmine ripas.
Tum pater Anchises: Animæ, quibus altera fato

præterfluit tranquillam sedem. Gentes et populi innumeri volabant circa hunc fluvium. Et quemadmodum quando in pratis, suda æstate, apes adhærent diversis floribus, et vagantur circa alba lilia: sic *omnis campus sonat fremitu. Æneas ignarus* rei *statim obstupet aspectu, et petit causas: quinam ergo sint illi fluvii, aut quinam homines occupaverint ripas tanta multitudine. Tunc pater Anchises* ait: *Animæ, quibus alia corpora destinantur* per *fatum, bibunt oblivia æterna et liquores*

lectionem antiquiorem fuisse sive illam, sive *sylva. sylvis* autem advenisse ex altero loco lib. III, 442 *Averna sonantia sylvis.* Sed *sylvis*, quod Medic. a m. sec. habet, ita ut Aproniana esse videatur lectio, auctoritatem facit Mediceus Pierii et fragm. Vatic.; adde binos e Goth. Estque ea doctior lectio: nam *virgulta sonantia sylvis* nihil aliud sunt, quam *virgulta sylvarum s.*, adeoque simpliciter, *sylvæ sonantes* sc. venti flatu. Minus bene constituas *v. s. sylvis*, h. e. sylvarum, arborum strepitu, ut *rivis sonantes sylvæ*, resonantes rivi strepitu sint. Ut vero hoc fieri possit, ut *sonent* seu strepant arbores, necesse est, Elysium auras suas et Zephyros habere; de quo dubitari nequit; præiverat jam Homerus: Ἀλλ' αἰεὶ Ζεφύροιο etc. Od. Δ. 567. 568. Pind. Ol. B. 129 sq. Conf. ad Ge. IV, 484. Ad amnis strepitum minus bene referunt hæc alii cum Servio: "*virgulta sonantia sylvæ*, quæ est juxta prærupta fluminis" atqui Lethe quietus et placidus amnis est. Itaque nec Catræi emendatio admittenda: *sonantia ripis:* saltem *rivis* conjectare debebat.—705. *Lethæum*, male al. Est Ληθαῖος v. c. Callim. in Del. 234 et sup. V, 854. Horat. Epo. 14, 3, ubi etiam male Lethæus. *domus* sec. Hamb.—706. *populique frequentes* Goth. tert., sed *volabant* adhæserat superiori versui.—707. *velut* Gud. et al.—708. *circa* Goth. tert., male. Nam *circumfunduntur*.—710. *visus* alter Hamb. *subito visu* Dorvill.—711. *sunt* aliquot Burm., sed recentiores.—712. *Quidve* aliquot Pieriani, alii *quique viri*, ut et in Hamb. pr. et Dorvill. lectum. *complerint* Pierius in nullo suo invenerat, sed *compleruut*, vel *complerent*. Eadem

NOTÆ

713 *Quibus altera fato Corpora debentur*] Non enim omnes animæ alia in corpora redibant, ut mox dicemus 748. Sed jam opus est, ut promissam sæpe de animarum natura dissertationem exequamur, et evolvamus mysteria famosæ illius translationis animarum diversa in corpora, quæ Græcis μετεμψύχωσις dicitur. Hanc primo invexit Pythagoras, tenuerunt-que deinceps Socrates et Plato. His adhæret hoc loco Virgilius, ut et Ge. IV. 220. qui prius Epicurum sequebatur, Ecl. VI. 31. Id omne undecim capitibus complectemur: quæ quantum a Christianæ veritate absint, facile erit intelligere.

Corpora debentur, Lethæi ad fluminis undam
Securos latices et longa oblivia potant.
Has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
Jampridem hanc prolem cupio enumerare meorum:
Quo magis Italia mecum lætere reperta.
O pater, anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum est
Sublimes animas, iterumque in tarda reverti
Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido?
Dicam equidem; nec te suspensum, nate, tenebo;
Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.
  Principio cœlum ac terras, camposque liquentes,

tutos ad aquas Lethæi fluvii. Ego certe jamdudum opto enarrare tibi, et coram monstrare illas, et enumerare sobolem illam meorum: ut magis gaudeas Italiam demum inventam fuisse a te. *O pater*, ait Æneas, *an existimandum est animas aliquas illustres hinc redire in lucem, et reverti rursus in pigra corpora? quodnam est miseris tam insanum vitæ desiderium? Respondet Anchises:* O *nate, equidem dicam, nec te relinquam dubium. Et* sic *explicat singula per ordinem. Primo, spiritus fovet intus cœlum, terram, spatia aquea, et lucidum globum Lunæ, et astra*

varietas apud Burm. Sed *complerint* fragm. Vatic. Medic.—714. *Letheique* Zulich. v. ad 705.—715. *portant* Rom.—717. *prolem hanc* sec. Rottend. et Erf. *cupio prolem hanc* Goth. tert. *memorare* prior. *numerare* Menag. pr. *tuorum* Ven. et pro Var. Lect. pr. Rottend. Ceterum juncturæ asperitas aliqua in v. 716. 717 inesse videtur. Puto a poëta scriptum fuisse: *Has—ostendere coram Jampridem*, ac *prolem cupio enumerare tuorum.*—718. *mecum* omnes; olim tamen vulgatum erat *tandem;* Zulich. *nec non lætare.* Sane *lætare* potiorem librorum habet auctoritatem, Medicei quoque a pr. m. cum aliis Pier. et Burm.; Romanns autem: *Quo magis Italiam mecum lætare repertam.* Erat is forte audiendus; sed retinere potest impetum fragm. Vatic. *Italiam mecum lætere reperta*, a pr. m. mox emendatum: *Italia* et *lætare.*—719. *aliquos* Rottend. a m. pr. *hinc ad cælum* Menag. pr. *est* abest a binis Burmann.—720. *in tarda* retraxit Burmannus ratione et Pier. libb. auctoritate. Vulgo *ad t.*, quod Vatic. cum fragm. Vatic. et Medic. tuentur.—721. *miseræ* Menag. pr. *quæ miseris lucis* Witt. *est* addunt in fine nonnulli Pier. et Burm. et fragm. Vatic. a m. pr.—722. *suspectum* Goth. tert.—723. *suspicit* multi vitiose, ex more; etiam Ald. pr., sed emendatum in Ald. 1505, et a Benedicto in Junt. Est ὑπολαμβάνει.—724. *ac* deest binis Burmann. *et* Goth. tert. *terram* Rom. et Gud. cum Goth. sec. et fragm. Vatic. a m. pr., at cf. Ge. IV, 221 *Terrasque tractusque maris. terras cœlumque profundum* Donat. ad Terent., memoriter. v.

NOTÆ

724 *Principio cœlum, &c.*] I. *Caput.* Deus rudem informemque materiam in quatuor elementa primum digessit, ignem, aërem, aquam, terram. Inde mundi corpus fabricavit, varias in partes ac sphæras, quasi membra distinctum: harum suprema, *cœlum;* infima *terra*, cui *liquentes campi*, sive aqua substernitur; mediæ partes, *Sol, astra, globus Lunæ*, quo inferiora elementa a cœlestibus quasi communi termino separantur. Ut enim sunt infra Lunæ globum naturæ quatuor elementorum per formas distinctæ

Lethæumque, domos placidas qui prænatat, amnem.
Hunc circum innumeræ gentes populique volabant;
Ac, veluti in pratis, ubi apes æstate serena
Floribus insidunt variis, et candida circum
Lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
Horrescit visu subito, causasque requirit
Inscius Æneas, quæ sint ea flumina porro,
Quive viri tanto complerint agmine ripas.
Tum pater Anchises: Animæ, quibus altera fato

præterfluit tranquillam sedem. Gentes et populi innumeri volabant circa hunc fluvium. Et quemadmodum quando in pratis, suda æstate, apes adhærent diversis floribus, et vagantur circa alba lilia: sic *omnis campus sonat fremitu. Æneas ignarus* rei *statim obstupet aspectu, et petit causas: quinam ergo sint illi fluvii, aut quinam homines occupaverint ripas tanta multitudine. Tunc pater Anchises* ait: *Animæ, quibus alia corpora destinantur per fatum, bibunt oblivia æterna et liquores*

lectionem antiquiorem fuisse sive illam, sive *sylva. sylvis* autem advenisse ex altero loco lib. III, 442 *Averna sonantia sylvis.* Sed *sylvis*, quod Medic. a m. sec. habet, ita ut Aproniana esse videatur lectio, auctoritatem facit Mediceus Pierii et fragm. Vatic.; adde binos e Goth. Estque ea doctior lectio: nam *virgulta sonantia sylvis* nihil aliud sunt, quam *virgulta sylvarum s.*, adeoque simpliciter, *sylvæ sonantes* sc. venti flatu. Minus bene constituas *v. s. sylvis*, h. e. sylvarum, arborum strepitu, ut *rivis sonantes sylvæ*, resonantes rivi strepitu sint. Ut vero hoc fieri possit, ut *sonent* seu strepant arbores, necesse est, Elysium auras suas et Zephyros habere; de quo dubitari nequit; præiverat jam Homerus: 'Αλλ' *αἰεὶ Ζεφύροιο* etc. Od. Δ. 567. 568. Pind. Ol. B. 129 sq. Conf. ad Ge. IV, 484. Ad amnis strepitum minus bene referunt hæc alii cum Servio: "*virgulta sonantia sylvæ*, quæ est juxta prærupta fluminis" atqui Lethe quietus et placidus amnis est. Itaque nec Catrœi emendatio admittenda: *sonantia ripis:* saltem *rivis* conjectare debebat.—705. *Letheum*, male al. Est Ληθαῖος v. c. Callim. in Del. 234 et sup. v, 854. Horat. Epo. 14, 3, ubi etiam male Letheus. *domus* sec. Hamb.—706. *populique frequentes* Goth. tert., sed *volabant* adhæserat superiori versui.—707. *velut* Gud. et al.—708. *circa* Goth. tert., male. Nam *circumfunduntur*.—710. *visus* alter Hamb. *subito visu* Dorvill.—711. *sunt* aliquot Burm., sed recentiores.—712. *Quidve* aliquot Pieriani, alii *quique viri*, ut et in Hamb. pr. et Dorvill. lectum. *complerint* Pierius in nullo suo invenerat, sed *compleruut*, vel *complerent*. Eadem

NOTÆ

713 *Quibus altera fato Corpora debentur*] Non enim omnes animæ alia in corpora redibant, ut mox dicemus 748. Sed jam opus est, ut promissam sæpe de animarum natura dissertationem exequamur, et evolvamus mysteria famosæ illius translationis animarum diversa in corpora, quæ Græcis *μετεμψύχωσις* dicitur. Hanc primo invexit Pythagoras, temeruntque deinceps Socrates et Plato. His adhæret hoc loco Virgilius, ut et Ge. IV. 220. qui prius Epicurum sequebatur, Ecl. VI. 31. Id omne undecim capitibus complectemur: quæ quantum a Christiana veritate absint, facile erit intelligere.

Corpora debentur, Lethæi ad fluminis undam
Securos latices et longa oblivia potant.
Has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
Jampridem hanc prolem cupio enumerare meorum:
Quo magis Italia mecum lætere reperta.
O pater, anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum est
Sublimes animas, iterumque in tarda reverti
Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido?
Dicam equidem; nec te suspensum, nate, tenebo;
Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.
  Principio cœlum ac terras, camposque liquentes,

tutes ad aquas Lethæi fluvii. Ego certe jamdudum opto enarrare tibi, et coram monstrare illas, et enumerare sobolem illam meorum: ut magis gaudeas Italiam demum inventam fuisse a te. *O pater*, ait Æneas, *an existimandum est animas aliquas illustres hinc redire in lucem, et reverti rursus in pigra corpora? quodnam est miseris tam insanum vitæ desiderium? Respondet Anchises:* O *nate, equidem dicam, nec te relinquam dubium.* Et sic *explicat singula per ordinem. Primo, spiritus fovet intus cœlum, terram, spatia aquea, et lucidum globum Lunæ, et astra*

varietas apud Burm. Sed *complerint* fragm. Vatic. Medic.—714. *Letheique* Zulich. v. ad 705.—715. *portant* Rom.—717. *prolem hanc* sec. Rottend. et Erf. *cupio prolem hanc* Goth. tert. *memorare* prior. *numerare* Menag. pr. *tuorum* Ven. et pro Var. Lect. pr. Rottend. Ceterum juncturæ asperitas aliqua in v. 716. 717 inesse videtur. Puto a poëta scriptum fuisse: *Has—ostendere coram Jampridem*, ac *prolem cupio enumerare tuorum.*—718. *mecum* omnes; olim tamen vulgatum erat *tandem*; Zulich. *nec non lætare.* Sane *lætare* potiorem librorum habet auctoritatem, Medicei quoque a pr. m. cum aliis Pier. et Burm.; Romanus autem: *Quo magis Italiam mecum lætare repertam.* Erat is forte audiendus; sed retinere potest impetum fragm. Vatic. *Italiam mecum lætere reperta*, a pr. m. mox emendatum: *Italia* et *lætare.*—719. *aliquos* Rottend. a m. pr. *hinc ad cælum* Menag. pr. *est* abest a binis Burmann.—720. *in tarda* retraxit Burmannus ratione et Pier. libb. auctoritate. Vulgo *ad t.*, quod Vatic. cum fragm. Vatic. et Medic. tuentur.—721. *miseræ* Menag. pr. *quæ miseris lucis* Witt. *est* addunt in fine nonnulli Pier. et Burm. et fragm. Vatic. a m. pr.—722. *suspectum* Goth. tert.—723. *suspicit* multi vitiose, ex more; etiam Ald. pr., sed emendatum in Ald. 1505, et a Benedicto in Junt. Est ὑπολαμβάνει.—724. *ac* deest binis Burmann. *et* Goth. tert. *terram* Rom. et Gud. cum Goth. sec. et fragm. Vatic. a m. pr., at cf. Ge. IV, 221 *Terrasque tractusque maris. terras cœlumque profundum* Donat. ad Terent., memoriter. v.

NOTÆ

724 *Principio cœlum, &c.*] 1. *Caput.* Deus rudem informemque materiam in quatuor elementa primum digessit, ignem, aërem, aquam, terram. Inde mundi corpus fabricavit, varias in partes ac sphæras, quasi membra distinctum: harum suprema, *cœlum*; infima *terra*, cui *liquentes campi*, sive aqua substernitur; mediæ partes, *Sol, astra, globus Lunæ*, quo inferiora elementa a cœlestibus quasi communi termino separantur. Ut enim sunt infra Lunæ globum naturæ quatuor elementorum per formas distinctæ

Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque astra,
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est ollis vigor et cœlestis origo

Titania: et mens didita per omnia membra movet totam illam *molem, et miscet se cum magno* illo *corpore. Inde* oritur *genus hominum, et pecudum et vitæ avium, et monstra quæ mare fert sub polita planitie. Inest illis animis vis ignea, et origo*

Burm.—725. *Ingentemque g.* Medic. a m. pr. et Colot. *Tithonia* Goth. tert. Aut Solem in *Titaniis* astris latere aut *Titanaque et astra* legendum, contendit Trappius, sed v. Not.—726. *tutamque in fuca* fragm. Vatic. a m. pr. *effusa* Leid. un. *infusa partus* Goth. tert.—727. *miscet se corpore* nihil aliud est quam forma loquendi doctior pro vulgari, *miscet se corpori.*—728. *Hinc* ap. Serv. *volucrum* Goth. sec. cum Rom.—730. *olli* ed. Commelin. *illis* duo apud Burm.

NOTÆ

suis in sphæris: ita supra globum eundem sunt eædem naturæ longe excellentiori modo per virtutes: habent quippe cœlestia corpora ab ignis natura lumen ac motum, a terræ natura solidam firmitatem, ab aëris natura perspicuitatem, ab aquæ natura æquabilem lenitatem: sed illæ omnes naturæ illic in formam præstantissimam, nempe ignis, redactæ sunt; cujus tanta est excellentia, ut quintum elementum sive quinta *essentia* dici possit: quemadmodum hic apud nos in unam mixti formam quotidie coalescunt. Ita Plato in Timæo, et Marsilius ibid. cap. 24. De *Titanis* nomine, quod Soli præcipue tribuitur, Æn. IV. 119.

726 *Spiritus intus alit, &c.*] II. *Caput.* Huic mundi corpori Deus *animam* sive *spiritum* addidit, cui inest præcipue *intellectus, intelligentia,* et *natura,* id est vitalis ac seminaria virtus. Et hanc quidem animam Pythagoras Deum ipsum esse contendebat, ut liquet ex Minutio Felice: at Plato non Deum, sed opus putabat summi Dei.

728 *Inde hominum, &c.*] III. *Caput.* *Inde,* juxta Pythagoram significat: *Ex hoc Deo, qui est mundi anima; quasi decerptæ particulæ sunt vitæ hominum et pecudum.* Juxta Platonem vero significat: *Ex reliquiis hujus temperationis, ex qua mundi animam formaverat Deus; formatæ sunt ab eodem singulares animæ viventium.* Ita Plato loquitur in Timæo. Quænam autem illa fuerit temperatio, satis dilucide percipi non potest, neque ex Platonicorum, neque ex Platonis ipsius verbis. Virgilium autem Platoni potius quam Pythagoræ hic adhæsisse existimo: quia sic melius hæc omnis ejus doctrina constabit, ut ex sequenti capite manifestum fiet.

730 *Igneus est ollis vigor.... seminibus, &c.*] IV. *Caput.* Docet Plato diserte in Timæo, unicum illum ac supremum Deum, postquam ex animæ mundi reliquiis animas formasset, rationis et intelligentiæ participes; eas quasi *sementem sparsisse* in Solem, in Lunam, aliaque astra et instrumenta temporis: ita ut singulæ singulis astris quasi vehiculis invectæ, universum contemplari possent. Addit, eum post ejusmodi sementem, anima-

Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.
Hinc metuunt, cupiuntque; dolent, gaudentque; neque auras
Dispiciunt clausæ tenebris et carcere cæco.

cœlestis: quatenus corpora noxia non gravant, et artus terreni membraque mortalia non retundunt vim illam. *Hinc* animæ *timent et desiderant, mœrent et lætantur: nec suspiciunt cœlum, inclusæ* in *tenebris et obscuro carcere. Præterea quando*

cum ed. Ven. *c. imago* Goth. sec.—731. *corpora noxia* plurimi Burm. *tardent* qu. Moret.—732. *Terrhenique* fragm. Vatic.—733. *Hinc m. cupiunt gaudentque dolentque* Macrob. in So. Sc. 8 et sec. Rottend. *neque* Heins. e codd. Vulgo *nec*, quod tamen Rom. tuetur. *neque mirus* Medic. a m. pr.—734. *Dispiciunt* præclare Heins. restituit e Gud. a m. pr. Voss. binisque Rottend. (vid. sup.

NOTÆ

rum cum corporibus conjunctionem inferioribus ac junioribus Diis permisisse. Appellat Plato juniores Deos, Cœlum, Terram, Saturnum, Rheam, Jovem, &c. Tum ait, juniores Deos, viventia corpora ex elementis procreasse, quibus duplicem animam addiderint; alteram immortalem, ex divina illa *semente*, qua sidera *consita* fuerant, quasi quodam defluvio delapsam; quam in capite rotundo, quasi in mundi compendio locaverint: alteram mortalem a se conflatam; cujus partem quæ irascitur, circa cor; quæ concupiscit, circa jecur posuerint. Ἔσπειρε τοὺς μὲν ἐς Ἥλιον, τοὺς δ' εἰς Σελήνην, τοὺς δ' εἰς τὰ ἄλλα ὅσα ὄργανα χρόνου· τὸ δὲ μετὰ τὸν σπόρον, τοῖς νέοις παρέδωκε θεοῖς σώματα πλάττειν, &c. Hinc patet, cur Virgilius vitas illas sive animas vocaverit *semina*. Item cur *igneus vigor* et *cœlestis origo* iisdem sit; nempe, vel quia per multa sæcula astris invectæ aliquid ex ea contraxerunt natura, quam igneam esse diximus, 724. vel quia fortasse ex eodem cœli igne et quinta *essentia* conflatæ sunt, ut Platonicis quibusdam visum est.

731 *Quantum non, &c.*] v. *Caput.* Animæ ejusdem erant naturæ, in hominibus, belluis, volucribus, piscibus: siquidem, juxta Pythagoram et Platonem, mutua erat earum commutatio. Totum porro earum discrimen ex crassiori aut subtiliori corporum discrimine petebatur: ut inter infantem ac juvenem; virum ac senem, videmus contingere. Atque illud est quod vocat Plato sub finem Timæi, 'mentis jacturam et acquisitionem, qua invicem animalia commutantur,' πάντα τότε καὶ νῦν διαμείβεται τὰ ζῶα εἰς ἄλληλα, νοῦ καὶ ἀνοίας ἀποβολῇ καὶ κτήσει μεταβαλλόμενα. Quo autem ordine fieret illa transmutatio, mox dicemus. Hinc inter ipsos homines, indolis, ingenii, morumque diversitas, ex eadem oriebatur varietate corporum: ideo ait poëta, cœlestem in eorum animis esse originem, et vero apparere; quatenus corporum et membrorum pondere non gravantur.

733 *Hinc metuunt, cupiuntque, &c.*] vi. *Caput.* Ex illo cum corporibus nexu oriuntur perturbationes omnes animorum. Prout quippe, aut sanguis, aut pituita, aut flava, atrave bilis in corporibus prævalet: ita motibus aliis, aliisve, facilius animi agitantur. His autem quatuor motibus ceteros omnes poëta complectitur: quippe *metu* ac *desiderio* sive spe in malum ac bonum futurum ferimur; *dolore* et

Quin et, supremo cum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes; penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt. Aliæ panduntur inanes
Suspensæ ad ventos; aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni;
Quisque suos, patimur, Manes; exinde per amplum

ultima luce vita recessit: non tamen omne malum, nec omnes corporeæ sordes omnino recedunt a *miseris; et plane necesse est* ut *multa vitia diu conglutinata* iis adhuc *adhærescant admirabili ratione. Ideo cruciantur pœnis, et persolvunt supplicia præteritarum noxarum. Aliæ suspensæ exponuntur levibus ventis: aliis crimen,* quo sunt *infectæ, lavatur sub immenso lacu, aut absumitur flammis.* Omnes

---

ad II Ge. 187. Alius dixisset, *Prospiciunt.*) Eodem ducunt Medic. cum aliis Heins., Romanus cum aliis Pier.; adde fragm. Vatic. et binos Goth., qui omnes *Despiciunt* exhibent. *Respiciunt* ceteri cum edd. antiquioribus, ut Aldd. Commel. *Suspiciunt* ed. Mediol. Mox *clusæ* fragm. Vatic., quod aliis locis Heinsius secutus est.—735. *supremum cum lumen* Montalb. et tert. Rottend., non male. *limine* pr. Hamb. pro Var. L., item Servius. *relinquit* aliquot Burm. et fragm. Vatic. a m. pr.—736. *Nec tamen* Menag. pr.—737. *excidunt* Ald. pr., at corr. in sec. *est* deest Sprot.—738. *diu conjuncta* Oudart.—740. *penduntur* Dorvill.—742. *Infestum* Serv. ad II Ge. 389.—743. *patitur* et *mittitur* tres ap. Burm. *patitur* etiam Erf. Ut nunc versus se ordine excipiunt, aut nova in Elysio fit aut inchoata ante animarum purgatio in Elysio absolvitur; quod omnino novum est et insolens. Nam, si vss. 743. 744 jam peracta purgatione in Elysium missæ sunt animæ, quomodo iterum v. 745 sequi

NOTÆ

gaudio, circa malum ac bonum præsens afficimur: et facile, inclusus quasi obscuro carcere animus, auras cœlestes, id est, divinam originem, obliviscitur.

738 *Inolescere*] Est *simul crescere.* Vel ab *alo*, quod simul alitur. Vel a *soleo*, quod simul esse solet.

739 *Ergo exercentur pœnis, &c.*] VII. *Caput.* Animæ illæ, etsi diversæ a corporibus naturæ, ex diuturna tamen cum iis conjunctione multa inquinamenta contrahunt. Unde triplici purgatione expiantur: *igne; ventis*, id est *aëre;* et *gurgite vasto*, id est *aquis.* Hæc autem tria in sacris usurpabantur purgationum genera: aut enim res infectæ tæda vel sulfure purgabantur, aut aqua lustrabantur, aut aëre ventilabantur. Et quantum ad animas, hanc Platonicis attribuit sententiam Augustinus de Civit. Dei, lib. XXI. 13. eamque affert hujus causam: quod, 'quoniam terris superiora sunt elementa, aqua, aër, ignis; ex aliquo istorum mundetur, quod terrena contagione contractum est.'

743 *Quisque suos, patimur, Manes*] Id est. *Omnes patimur nostros Manes, unusquisque suos.* Quinam autem illi sint *Manes*, ambigitur: idque videri potest e Platonis doctrina etiam repetitum. VIII. Igitur *caput.* Animis singulis, jam inde a prima generatione

Mittimur Elysium, et pauci læta arva tenemus:

patimur, unusquisque suos ultores. Deinde inducimur in spatiosum Elysium, et

potest: *Donec longa dies* etc. hoc est, donec purgatæ fuerint? Itaque suspicari licet versus esse transpositos; et retrahendos vss. 745—747 ante 743, ut a Virgilio versus hoc ordine profecti sint: *aut exuritur igni: Donec longa dies perfecto temporis orbe Concretam exemit labem, purumque reliquit Ætherium sensum atque aurai simplicis ignem. Quisque suos p.* Difficultatem in oratione poëtæ vidit quoque doctissimus Jortinus; sed vix expediisse videri potest p. 266 sqq. In ipsam autem transponendi rationem incidisse quoque Trappium nunc deprehendo; ut tamen nec efficiat, in quo conficiendo laborat. Enimvero, quo curatius hunc locum inspicio, eo manifestius mihi fit, versus esse seu a poëta nondum expolitos nec in suum numerum et ordinem redactos, seu, quod multo magis probabile, suppositítios et e margine illatos 743. 744 *Quisque suos, patimur, Manes: exinde per amplum Mittimur Elysium, et pauci læta arva tenemus.* Nam primo sententiam interpellant et jugulant; tum sensum idoneum non habent; tertio a poëtæ mente sunt alieni: si jam ante purgatæ erant, purgatæque mittuntur in Elysium, quorsum in hoc Elysio tempus longum exigunt animæ, ut purgentur? De loco purgationis in Inferis nihil poëta monuit; nec tamen inde in Elysium, sed ad Lethen animas mitti ipse profitetur v. 748. Nec attigit poëta alterum illud philosophema, quo migrationi animarum finis tandem ita statuitur, ut eæ, quæ post plures migrationes et purgationes perfectam puritatem consecutæ fuerint, aut Elysio aut Olympo assignentur in perpetuum. Antiquum tamen em-

NOTÆ

descensuque ex astris, Genium sive dæmonem attribui, custodem operum, qui animum in lucem extrahat ac deinde post mortem reducat ad Inferos, ait Plato de Repub. l. x. itemque in Phædone. Hos *Manes* dici nihil vetat, eosdemque purgationis ministros adhiberi. Quanquam alii per *Manes*, Furias, aliosque minores intelligunt Inferorum Deos, a quibus animæ torquentur: et vero ita sumuntur *Manes* Ge. IV. 489. 'scirent si ignoscere Manes:' ibi enim Deos Inferorum significari manifestum est. Utraque explicatio conciliabitur facile: si Platonici Genii dicantur, utriusque mundi habere commercium, qualiter Mercurius; et superi quidem terrestresve Dii esse, cum vivis adsunt; inferi autem, cum mortuis purgandis assistunt. Loca vero huic purgationi assignata existimo, esse varias sedes illas, jam ab Ænea peragratas; ubi infantes, amantes, bellicosi, propria manu occisi: qui inde post certos purgationis annos in Elysium admittebantur. De *Manibus*, alia significatione, pro Umbris mortuorum, Ge. IV. 469.

744 *Pauci læta arva tenemus, &c.*] IX. *Caput.* Pauci fruebantur Elysii voluptatibus; multi quidem, si per se ipsi spectantur, nam evocabantur 'agmine magno,' infra 749. tamen pauci, si cum immenso animarum omnium numero conferuntur. 1. Quia multi detrudebantur in Tartarum, inde nunquam in lucem alia generatione emersuri, quod eorum scelera nulla purgatione elui possent: ita Plato in Phædone. 2. Quia pars animarum longe maxima distinctis illis in sedibus purgabatur: quibus in Elysium succedentibus, aliæ ex Elysio in vitam emigrabant. 3. Quia multi, aut omni, aut saltem aliqua purgatione perfuncti, scelerum in pœnam detrudebantur nova in corpora, belluarum aut volucrum; nec in Elysium transibant, ob vitam virtutum sterilem. Quare frus-

Donec longa dies, perfecto temporis orbe,
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Ætherium sensum, atque aurai simplicis ignem.
Has omnes, ubi mille rotam volvere per annos,

pauci obtinemus lætos campos: quando longa dies confectis spatiis temporum deleverit congenitas sordes, ac reliquit purum sensum cœlestem et simplicem fulgorem ignis. Postquam verterunt rotam per mille annos, Deus vocat eas omnes magno

blema esse, Ausonii testatur locus, quo h. l. æmulatur.—746. *tabem* Rom., nec hoc male. *relinquit* fragm. Vatic. Medic. cum aliis.—747. *auræ* omnes fere codd. Heins. et Pier. et fragm. Vatic. Sed Valer. Probus inter quatuor locos refert, in quibus antiqua illa forma Virgilio placuerit. *ignes* Goth. tert.—748. *rotas* Menag. pr. *rotam evolvere* Parrhas. Jo. Schrader.

NOTÆ

tra se torquet Cerdanus, ut pugnantes conciliet voces: *quisque patimur*, et *pauci tenemus*.

745 *Donec longa dies, &c.*] x. *Caput.* In hoc Elysio fruebantur animæ quiete perfectissima: vocat enim Virgilius 669. 'felices animas:' et 638. 'locos lætos, et amœna vireta Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.' Ergo hinc procul aberant purgationis tormenta. Quid igitur ait Anchises: 'Pauci læta arva tenemus: donec longa dies... Concretam exemit labem?' Omnino aliud mihi sonare videtur *donec*, quam aliis vulgo interpretibus: neque hic interpretor, *quousque*, quasi futuram in Elysio purgationem notet; sed *quando*, ut præteritam seclusis in locis purgationem indicet. Idque duo persuadent: 1. Quia non dixit Virgilius, *donec exemerit*, aut *eximat;* sed *donec exemit*, quod expressius significat *quando exemit*, quam *quousque exemerit*. 2. Quia pari sensu dixit Horatius Od. l. III. 9. 'Donec gratus eram tibi.... Persarum vigui rege beatior:' id est, *quando gratus eram tibi*, &c. Per *aurai simplicis ignem*, significat puram animæ naturam, quæ propter subtilitatem aëri et igni simillima est, ideo vocat eam Horatius Sat. l. II. 2. 79. 'divinæ particulam auræ:' cujus vocis ultima diphthongus duas in vocales prisco more dissolvitur, *auræ* in *aurai*.

748 *Has omnes, ubi, &c.*] XI. *Caput.* Postquam animæ hac sua beatitate per annos mille in Elysio potitæ sunt: evocantur ad generationem aliam, aliamque cum novo corpore unionem. At prius Lethæas aquas jubentur ebibere: ut præteritorum omnium, tam laborum quam voluptatum, obliti; nec teneantur Elysii desiderio, nec superioris vitæ asperitate deterreantur; nec supersit quicquam, nisi ingenitus quidam affectus animæ in corpus. Quod autem ait *omnes*, restringi debet ad eas omnes, 'Quibus altera fato Corpora debentur,' 714. Non enim omnes redibant in corpora; nec vero tale quicquam de se Anchises commemorat, quod si erat futurum, certe non omisisset. Hos autem ab eo reditu fuisse immunes puto, qui ob exquisita merita admissi inter Deos fuerant, et 'Acheronte remissi,' ut loquitur Æneas de Anchise Æn. v. 99. et reversi 'sideris in numerum,' unde prima generatione defluxerant, ut ait Virgilius Ge. IV. 227. Horum quippe non *animas* apud Inferos, sed *idola* solum ac simulacra Elysiis in campis remansisse testatur Lucretius ex Ennio l. I. 120. Et Ulysses apud Homer.

Lethæum ad fluvium Deus evocat agmine magno:
Scilicet immemores supera ut convexa revisant,
Rursus et incipiant in corpora velle reverti.
Dixerat Anchises; natumque unaque Sibyllam
Conventus trahit in medios, turbamque sonantem;
Et tumulum capit, unde omnes longo ordine possit
Adversos legere, et venientum discere vultus.
Nunc age, Dardaniam prolem quæ deinde sequatur

numero ad amnem oblivionis: nempe ut oblitæ præteritorum *repetant superiorem curvaturam* mundi, *et incipiant velle iterum redire in corpora. Anchises* hæc *dixerat: et ducit filium ac simul Sibyllam in medios cœtus turbamque frementem: et conscendit collem, unde possit considerare longa serie omnes* sibi *obversos, et intueri vultus venientium. Age modo,* inquit Anchises, *explicabo verbis, quis honos ali-*

conj. *rotæ*, ut sint tormenta. v. Not.—749. *Lètheum* Rom., vid. sup. ad v. 705. *flumen* duo Burm.—750. *superum* ed. Ven. et Dorvill., eo alludunt aliquot Pier. *supera in c.* Interpungit Wakefield: *Deus evocat agmine magno Scilicet;* et mox *ut convexa revisant Rursus, etc.* In altero hoc assentior.—751. *incipiunt* ed. Ven. *incipient* Lutat. ad Stat. VII Theb. 92.—754. *posset* multi Pier. etiam Rom. et Heins. cum Medic., sed fragm. Vatic. *possit.* Apud Nonium *possent.* Parrhas. *posset ordine circum.*—755. *Adversas* Montalb., dum interpolator *animas* cogitabat. *adversus* fragm. Vatic. *poscere v.* ed.

NOTÆ

Odyss. XI. 600. ait se inter Inferorum umbras vidisse idolum Herculis, quocum sermonem habuerit; ipsum vero, id est, ipsius animam, apud Superos degere. Tamen Anchisen a Virgilio describi: cujus idolum hic Æneam alloquitur, dum anima fruitur cœlestium Deorum consortio. Itaque tria distingui possunt in nomine *Anima, Corpus, Idolum*: additur ab aliis etiam quarta pars, *umbra*, quæ sepulcrum incolebat, ut notavimus Æn. IV. 365. Quanquam hæc *umbræ* ab anima, corpore, et idolo distinctio, non ita videtur certa. De *Lethæo*, oblivionis flumine, supra 323. *Rotam volvere*, metaphora est pro *tempus traducere*; ex Ennio petita, ut testatur Servius. Et temporis *rotam* dixit; ut paulo ante *orbem*; et passim alibi *cursum, curriculum. Convexa supera*: vel significant convexam superficiem terræ, cujus in concavo Inferi latent: vel sublimem et concavam cœli conspicui partem, ut diximus Æn. I. 314.

756 *Nunc age, &c.*] Ostendit Anchises Æneæ posterorum suorum clarissimos: ubi notanda quatuor. I. Posteros illos partim ex Trojana, partim ex Itala gente oriundos fore: cum utraque gens Æneæ et Laviniæ conjugio miscenda sit. II. Non servari ab Anchise in illa enumeratione ordinem temporum: cum a Romulo statim ad Cæsarem transeat, tum regrediatur ad Numam. III. Alios etiam commemorari, præter posteros Æneæ, utriusque gentis illustres viros. IV. Hoc totum Virgilii artificium, etsi perquam insigne est, errore non carere. Is autem error est ejusmodi. Animas inducit quæ jam insederant corpora, indeque egressæ, tum aut puræ erant, aut purgabantur, in Romanorum heroum corpora reversuræ. At si erant puræ, inerat iis duntaxat

Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Illustres animas, nostrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, et te tua fata docebo.
Ille, vides, pura juvenis qui nititur hasta,
Proxima sorte tenet lucis loca; primus ad auras
Ætherias Italo commixtus sanguine surget
Sylvius, Albanum nomen, tua postuma proles:

quando secuturus sit sobolem Trojanam, qui posteri destinentur ex Italica familia, nobiles animas, et successuras nostro nomini: et tibi aperiam tua fata. Videsne? Ille juvenis qui insistit hastæ nitidæ, occupat sorte spatium proximum lumini; primus erumpet in aërem cœlestem mixtus Italo sanguine, Sylvius, nomen Albanum, tua soboles postrema: quem uxor Lavinia in sylvis tarde pariet tibi seniori, futurum

Ven., male. *discere* est cognoscere. *vultum* Zulich.—758. *et nostrum nomen* sec. Moret. *ituros* alter Hamb.—760. *Ille, vides,* Potest quoque scribi: *Ille, vides? p. juvenis pura* Dorvill.—761. *luci* Heins. malebat; ut sit, vitæ mox ipsi reddendæ; non video quid intersit.—762. *Italo mixtus de s.* antiqui codd. ap. Pier. *surgit* Medic.—763. *posthuma* male scriptum et hic in Gothanis.

NOTÆ

purus ætherius sensus atque aurai simplicis ignis; atque ita nullus inerat sensus corporis præteriti, multo minus futuri: si purgabantur, nondum Lethæis aquis imbutæ, nondum præteriti corporis memoriam exuerant; atque adeo nondum potuerant convenientes futuræ olim sorti affectus assumere; igitur nec Sylvius niti hasta, nec Romulus geminas habere cristas, nec Numa mentum incanum gerere, nec circa Marcellum Romani strepere.

763 *Sylvius, Albanum nomen, &c.*] In his Romanæ historiæ initiis parum sibi scriptores consentiunt. Livius hunc Sylvium, Ascanii filium facit: Dionysius Halicarnasseus, Æneæ. Scribit enim Laviniam; tum cum obiit Æneas, prægnantem, Ascanii privigni metu in sylvas fugisse ad regii pecoris magistrum Tyrrheum; ibique filium peperisse, cui inde Sylvio nomen fuit: Ascanium pietate motum in novercam, sibi hunc ipsum Sylvium successorem designasse; Iulo filio suo pontificatum maximum tribuisse, a quo gens Julia propagata est. *Albanum nomen* dicitur Sylvius: quia ex eo reges Albani communi nomine Sylvii appellati sunt; ut postea imperatores Romani, Cæsares. *Postuma proles,* duplici sensu explicabatur; vel quæ post *humationem* patris oritur; tumque scribitur *posthuma,* non *postuma:* vel quæ *postrema* oritur, etiam vivo patre; tumque deducitur a *post, posterior, postremus,* et *postumus;* ut ab *extra, exterior, extremus, extimus,* et *extumus.* In hac sententia sunt eruditorum diligentissimi quique: qui iidem aiunt usu quidem venisse, ut mortuo patre nati postumi appellentur; non quia post humationem nati, sed quia re vera postremi. Et vero Virgilius ait Sylvium natum patre longævo, non patre mortuo: in quo discedit quidem ab ea, quam ex Dionysio attulimus, historiæ fide; sed eum excusat, vel ejusdem historiæ varietas, vel poëtica licentia: nec desunt, qui, ut historiæ veritati consulant, *longævum* explicent, jam relatum in Deos et *immortalem;* nituturque hoc Ennii versu, 'Romulus in

Quem tibi longævo serum Lavinia conjux
Educet sylvis regem, regumque parentem:
Unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
Proximus ille Procas, Trojanæ gloria gentis,
Et Capys, et Numitor, et qui te nomine reddet
Sylvius Æneas, pariter pietate vel armis
Egregius, si unquam regnandam acceperit Albam.
Qui juvenes quantas ostentant, aspice, vires!
At, qui umbrata gerunt civili tempora quercu,

regem et patrem regum: a quo familia nostra regnabit Albæ Longæ. Hic vicinus huic, est *Procas, honor Trojanæ nationis. Deinde Capys: et Numitor: et Æneas Sylvius, qui referet te nomine; æqualiter illustris armis et pietate, si tandem* aliquando *accipiat regendam Albam. Qui juvenes vide quantum præ se ferant robur! At qui habent caput cinctum corona civili quercina; hi condent tibi in montibus*

posthumia Franc., inepte. Piget in his morari.—764. *servam* Rom.—765. *Educit* Medic. *Educet in s.* alter Hamb. et Goth. tert., idem eum pr. *parentum.* —766. *nostrum longa* tres Heins.—767. *Procax* aliquot apud Burm., indocte. Etiam *Proca* legitur.—768. *reddat* Rom. pr. Moret. et pr. Hamb.—769. Versus in altero Mentelii a pr. m. aberat: et cum supra v. 403 idem fere occurrat: *Troius Æneas pietate insignis et armis*, suspicari aliquem posse ait Burm., an hic versus h. l. ab aliena manu accesserit; et salvo sensu eum abesse posse. Mihi abesse non posse videtur; quorsum enim *Egregius* referatur? *vel* h. l. conjunctivum est, ut et alibi, et ne fraus fiat lectori, *pariter* additum. *ut armis* Goth. sec., sed ex *vel* sæpe *ut* factum.—771. *juvenis* Medic. *ostentent* Ven. *ostendant* Priscianus et Zulich. a m. pr. Interpungit Wakefield: *Qui juvenes! quantas—vires!*—772. Legebatur *Atque umbrata gerunt civili tempora quercu. Hi tibi N.* Ita hoc versu nihil potest esse jejunius. *Atqui* Aldd. pr., mutatum in tertia a Naugerio in *Atque. Atqui* inter codd. Reg., et sic legendum monet Fabric. *At qui* divulsis syllabis vett. edd., quas Pier. et Cerda sequuntur cum D. Heins., ut jungatur versus cum seqq. *At qui gerunt —quercu, Hi tibi.* Præferam id saltem vulgatæ rationi. v. Nota. Omnes tamen Codd. Pier. et Heins. *Atque*, quod pari modo jejune positum offendebat nos supra IV, 261. Porro *gerit* a pr. m. Medic. *gerant* Moret. sec. et

NOTÆ

cœlo cum Diis genitalibus ævum Ducit;' et Æschyli testimonio qui in Tragœdia *Septem ad Thebas*, vocat Deos *δαρόβιους, longævos.* De *Lavinia*, Latini filia, Æn. VII. 52. De *Alba*, Æn. VIII. 42.

767 *Proximus ille Procas, &c.*] Qui proximus tunc in Elysio apparebat; non qui proximus erat Sylvio successurus: fuit enim *Procas* inter Albanos reges ordine tantum decimus tertius, *Capys* septimus, *Numitor* decimus quartus, *Æneas Sylvius* tertius, juxta Livium.

770 *Si unquam, &c.*] Æneas Sylvius fraude tutoris regno spoliatus, non nisi anno ætatis secundo et quinquagesimo regnum adeptus, illud tamen annis uno et triginta tenuit.

772 *Civili . . . . quercu*] Corona civica, e quercu vel ilice, quia alendæ hominum vitæ glandes olim in usu fuerant, ideo iis dabatur, qui in pugna civem servaverant, simulque occi-

Hi tibi Nomentum, et Gabios, urbemque Fidenam,
Hi Collatinas imponent montibus arces,
* Laude pudicitiæ celebres, addentque superbos *
Pometios, Castrumque Inui, Bolamque, Coramque.
Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terræ.
Quin et avo comitem sese Mavortius addet

Nomentum, et Gabios, et urbem Fidenam ; hi arces Collatinas, Pometiam, et Castrum Inui, et Bolam, et Coram. Hæc nomina tunc dabuntur illis, *jam sunt terræ absque nomine. Quin etiam Romulus Martius, quem pariet mater Ilia* ex *stirpe*

Parrhas. *tegunt* Bigot.—773. *Numentum* duo apud Burm., unus *Numentum*. Porro primam in *Fidena*, quam exquisite dixit pro Fidenis ex Gr. Φιδήνη, a Virgilio corripi, quæ ab Horatio aliisque producatur, notatum a Grammaticis est.—774. *Hinc* Erf. *mentibus* Goth. tert. *mœnibus* Rottend. tert. et Exc. Burm. *imponunt* pr. Moret.—775. Cur hic versus non ejectus sit ab Heinsio, mirari licet. Occurrit in nullo codice nec in edd. vett., et illatus esse dicitur a D. L. Fabricio Lampugnano I. C. V. Mediolanensi. Nunc, ne versuum numerus deminutus turbas faciat, minore cum incommodo in sede maneto, sed notatus.—776. *Pometios* correxerunt jam Pier. et Fabric. Vulgo vitiose *Pomerios*. In Goth. tert. *Pometicos*. Mox aberratur varie: *castrumque Nini*. *Borumque*. *Volamq*. *Bulamq*. *Coramq*. *Corasq*.—777. *nec sunt* alter Menag., male. *s. n. gentes* Medic. a m. pr., et sic Colot., quod probat Heins., equidem improbandum censeo vel maxime. Nam, primum *terræ* docte poëtis ponuntur, ubi vulgaris oratio gentes postulat; tum ne *gentes* quidem recte h. l. dicerentur; non enim populi sed urbes enarratæ fuerunt, et his bene respondent *terræ*, quibus aliquando imponentur.—778. *Mavortius* Witt. *sese addet*,

NOTÆ

derant hostem, nec e loco deturbati fuerant. Hic iis assignatur Albanis, qui ad civium tutelam varias urbes Italiæ condiderant murisve cinxerant: quorum nomina non indicat, utpote obscura aut incerta. *Nomentum*, nunc *Lamentano*, milliaribus duodecim Roma dissitum, ad septentrionem. *Gabii*, urbs inter Romam ac Præneste media, decem circiter milliaribus utrimque distans, ad orientem: nunc omnino diruta, juxta diversorium publicum cui nomen est l'*Osteria*. *Fidena* vel *Fidenæ*, quinque milliaribus Roma dissita, ad septentrionem, nunc *Castel Giubileo*. *Collatia*, non multo remotior, ad orientem, nunc ne vestigiis quidem superstes. *Pometia Suessa*, cujus ager *Pometinus*, *Pomatinus*, et *Pomptinus* dictus est; vicinæque paludes *Pomptinæ*, nunc l'*Aufente palude;* urbs fuit Volscorum, nunc deleta. *Castrum Inui*, oppidulum Rutulorum in littore Tyrrheni maris, nunc dirutum: ei dicatum Deo, qui Græcis Pan, Latinis Faunus, Fatuus, et *Inuus* sive *Incubus* dictus est, ab ineundo; quod animalia passim iniret. *Bola* vel *Bolæ*, oppidum Æquorum, circa Præneste, ad orientem Romæ, quod jam Plinii tempore sine vestigiis interierat. *Cora*, nunc castellum nomen antiquum retinens, urbs Volscorum, non longe a Pometia. Has autem urbes ut Latio ascribat Virgilius, Latium sumit non prout erat antiquis illis temporibus, sed prout deinceps fuit; cum huic etiam Æqui, Hernici, Volsci, et parte aliqua Sabini annumerati sunt.

778 *Avo comitem, &c.*] *Numitori*, Procæ filio, per Amulium fratrem

Romulus; Assaraci quem sanguinis Ilia mater
Educet. Viden' ut geminæ stant vertice cristæ,
Et pater ipse suo Superum jam signat honore?
En, hujus, nate, auspiciis illa inclyta Roma
Imperium terris, animos æquabit Olympo,
Septemque una sibi muro circumdabit arces,

Assaraci, adjiciet se socium avo. Videsne, ut duæ cristæ surgant ex ejus *capite, et ut pater Deorum jam insigniat* eum *suo splendore? Ecce, o fili, famosa illa Roma hujus ductu æquabit dominationem suam terris, et animos cælo; et una cinget sibi muro septem montes. Fortunata sobole civium: qualis mater Berecynthia vehitur*

---

ut nunc legitur, erit: una cum ipso in vitam prodibit, suo scilicet tempore. Sed melius puto legi: *addit;* una cum patre incedebat anima Romuli. cf. 754. 755 et inf. 864. Et est ed. Ven., quæ hoc exhibeat. Transpositi porro versus 778 et 777 in Goth. pr. et tert.—780. 781 *stent* multi codd. et edd., quod recte deseruit Pier. et mox *signet*. Scilicet ut consecutio temporum servetur. At vid. Var. Lect. lib. I, 706. *honorem* Menag. pr. *insignat* Rom. —782. *nata* sc. Roma, a Romulo condita, malit Burmannus; scilicet ut vulgari orationi propior sit poëta? Etsi verum est, non aliter verba accipi posse. Non enim *Romuli auspiciis* Roma *æquavit imperium terris*—sed Roma quæ erat auspiciis ejus condita. Ergo *hujus auspiciis* non dictum est, ut, si alicujus auspiciis bellum geri dicitur; sed *auspicia* h. l. sunt exordia urbis, initia: per hæc prima initia urbis et fundamenta a Romulo jacta. Eadem, quam memorabamus, varietas in versu Enniano: *his nata auspiciis illa inclyta Roma*, quod aliis *En hujus nate ausp.* apud Serv. ad VII, 678, ubi v. Burm.—783. *annos* conj. Heumannus; nempe quia æterna Roma dicta. Sed parum suave est illud: *annos æquare Olympo*, ut ne nisi cum ipso cœlo pereat. *famamque* melius Jo. Schrader. At *animos* celsos et Diis virtute pares habere, qua ad cœlum educant nomen, generosa res est. *animosque* Witt. *æquabit* Mentel. a m. pr. In Servii nota subjungitur ad hunc versum: *De hoc autem loco et Trogus et Probus quærunt*. Quid illud fuerit, quod quærerent, non assequor. *Trogus* autem esse videtur Pompeius historiarum Philippicarum conditor, quem in Virgilium, cujus fere æqualis fuisse debet, commentatum esse, nulla aliunde est auspicio. Laudatur quidem Trogus a Servio ad Æn. III, 108. IV, 37, sed ex historiis. Forte leg. *Hyginus*.—784. *circumdedit* alter Hamb.—786. *Phr.*

NOTÆ

regno pulso, addet se ultorem nepos Romulus; *Martis* filius, et *Iliæ*, Numitoris filiæ. Æn. I. 278. De *Assaraco*, avo Anchisæ, a quo per Albanos reges oriebatur Ilia, Æn. I. 288.

780 *Geminæ stant vertice cristæ*] *Cristæ*, jubæ sunt equinæ, plumæ versicolores, galearum cono impositæ, a gallorum cristis ita propter similitudinem dictæ. Æn. III. 468. *Geminæ*, ad majorem ornatum, non ut gemini fratres Remus Romulusque significentur, quod quidam volunt.

781 *Pater ipse, &c.*] Vel Mars *pater* Romuli, qui eum *sui Superumque* honoris participem facit. Vel potius Jupiter *pater Superorum*, qui eum *suo* honore insignit. Indicat Romuli mortem: qui, vel fulmine ictus, vel a suis discerptus, inter Deos postea relatus esse creditus est. De *Roma* ab eo condita, Æn. I. 278. 280. De *septem Romæ montibus*, Ge. II. 535.

Felix prole virum: qualis Berecynthia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Læta Deum partu, centum complexa nepotes,
Omnes cœlicolas, omnes supera alta tenentes.
Huc geminas nunc flecte acies; hanc aspice gentem,
Romanosque tuos. Hic Cæsar, et omnis Iuli
Progenies, magnum cœli ventura sub axem.
Hic vir, hic est, tibi quem promitti sæpius audis,
Augustus Cæsar, Divi genus: aurea condet
Sæcula qui rursus Latio, regnata per arva
Saturno quondam; super et Garamantas et Indos

curru per urbes Phrygias, coronata *turribus*, *gaudens prole Deorum*, *amplexa centum nepotes*, *omnes incolas cœli*, *omnes obtinentes* spatia *alta* et *superiora*. *Huc, huc obverte geminos oculos: cerne hanc nationem, et Romanos tuos.* *Hic* est *Cæsar, et omnis proles Iuli, exitura sub magnum axem cœli.* *Hic est ille vir, quem sæpe audis promitti tibi, Augustus Cæsar, filius Deorum: qui instaurabit iterum aurea sæcula* per *Latium, per loca olim gubernata a Saturno: et propagabit imperium ultra Garamantas atque Indos: situ est* illa *terra ultra sidera, ultra iter Solis et*

itura Zulich.—789. *huc flecte* Ge. Fabricius malebat et Cerda, ut repetitione excitetur animus. Sed constantem librorum lectionem revocavit Heinsius; nisi quod *modo fl.* qu. Moret. Mox *respice* Hugen.—792. *ibi* Menag. pr. *quem promitti sibi* sec. Moret.—793. *Divi g.* ex librorum consensu, ex numis et marmoribus copiose firmarunt Ge. Fabric. Pier. et Heins. Quid solennius illo: *Cæsar Augustus Divi f.* Nonnulli vulgg. edd. et codd. *Divum genus.* *condit* duo ap. Burm.—794. *quæ* ap. Lactant. I, 13. *r. per annos* Rom. *regnataque parvo* Goth. tert., utrumque lapsu, qui lusum habet.—795. *Garamentes* male

NOTÆ

785 *Berecynthia mater*] *Cybele*, mater Jovis et complurium Deorum: quæ pro terra sumitur, unde turritam gerit coronam. *Berecynthia* dicta est a Berecyntho castello Phrygiæ ad Sagarim fluvium, vel monte ejusdem Phrygiæ ad amnem Marsyam, ubi insigniter colebatur. De *ea, ejusque cultu in Phrygia*, Æn. III. 111.

790 *Cæsar, et omnis Iuli, &c.*] De Julio Cæsare, quem hic indicat, Ecl. v. De *Iulo*, gentis Juliæ capite, Æn. I. 271.

793 *Augustus Cæsar, &c.*] Octavianus Julii sororis nepos, ut diximus, Æn. v. 569. Augusti nomine donatus, anno u. c. 727. *Divum genus*, alia exemplaria habent; quia Anchisa, Ænea, et per hos Dardano et Jove genitus. *Divi genus*, appellatio ipsa Octaviani: qui in numis et marmoribus, ex quo tempore Julium Cæsarem, suum ex adoptione patrem, in Deos retulerat, se Divi filium nuncupabat, quod contigit anno u. c. 712. ut notavimus Ecl. v. 64. De *aureo seculo, Saturno*, et *Latio*, Ecl. IV. 6. Notatque pacem ubique constitutam, anno u. c. 725. de qua Æn. I. 295.

795 *Garamantas et Indos*] Vel intellige veros Indos, Asiæ populos, de quibus Ge. I. 57. et *Garamantas*, interioris Africæ populos, de quibus Æn. IV. 198. Testatur enim Sueto-

Proferet imperium; jacet extra sidera tellus,
Extra anni Solisque vias, ubi cœlifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Hujus in adventum jam nunc et Caspia regna
Responsis horrent Divum, et Mæotia tellus,

anni, ubi Atlas cœlifer versat humeris cœlum confixum stellis ardentibus. In ejus expectatione jam nunc et regna Caspia, et terra Mæotica, trepidant ob oracula Deo-

scribitur. *Garamantidas Indos* pr. Hamburg., item male.—796. *Profert* alter Hamb. a m. pr. *Perferet* duo Burm.—797. *extra annos* Franc., non male. *Lucifer* Montalb. a m. pr. *Altans* Rom.—798. *humeris* pr. Hamb.—799. *in adventum* ex Rom. et aliis jam Pierius approbavit lectori, et secundum eum Heins. e Medic. et aliis; vulgg. *in adventu*. *Cujus in adventu* ed. Ven.—800.

NOTÆ

nius c. 21. Indorum reges, Augusti fama permotos, ejus amicitiam quæsisse. Quod ex Eusebii chronico accidisse colligitur anno u. c. 728. At vero, cum eos ipse bello adeo non domuerit, ut ne lacessiverit quidem; malim *Indos* de Æthiopibus intimæ Africæ populis intelligere, de quibus Ecl. x. 68. Hos enim appellatos fuisse Indos a veteribus ostendimus, Ge. I. 171. et Ge. IV. 287. Africæ vero partes fere omnes tum cognitæ, ab Augusto domitæ sunt; sive per se, cum Ægyptum devicta Cleopatra in provinciam redegit, anno u. c. 724. sive per Autronium, qui ejus auspiciis de Africa triumphavit, anno u. c. 725. et alios deinceps.

796 *Jacet extra sidera tellus, &c.*] Describit eandem Africam: quæ ita zonæ torridæ subjecta est; ut ultra tropicum Cancri ad septentrionem, extra tropicum Capricorni ad meridiem excurrat: quæ ultima pars, etsi non circumlustrata fuerat a veteribus, tamen conjecturis nota esse poterat. Hoc zonæ torridæ spatium vocat poëta *Solis et anni vias:* quia Solis annuus in cœlo cursus iisdem tropicis definitur; neque Solis duntaxat; sed et reliquorum sex planetarum, qui vocantur hic *sidera*, nec multum ex iisdem spatiis excurrunt. De *zona, tropicis, &c.* Ge. I. 233. 238. 240. De *Africa*, Ecl. I. 65.

797 *Cœlifer Atlas, &c.*] *Atlas*, mons quidem est Africæ septentrionalis, de quo, Æn. IV. 247. Sed cum veteres interiorem ac meridionalem Africam parum cognoscerent, isque mons Africæ sit maximus et longa serie productus; montes harum regionum omnes Atlantis propaginem putabant; ut omnes earundem populos Æthiopum nomine complectebantur, Æn. IV. 480. *Axem aptum stellis*, explicuimus ibidem, 482.

799 *Caspia regna*] Asiam intelligit, ubi *Caspium* est mare, nunc *Mer de Bacu, de Sala:* et circa illud ad septentrionem Sarmathæ et Scythæ, ad meridiem Parthorum imperium, ad occidentem Armeni. Cum Parthis quid egerit, vidimus Ge. IV. 561.

800 *Mæotia tellus*] Septentrionales significat Europæ populos, ubi *Mæotis palus*, nunc *Mar Bianco*, circa quam minores Tartari: quæ tamen loca ab Augusto tentata non liquet; sed fœdere tantum adjuncta.

Et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
Nec vero Alcides tantum telluris obivit;
Fixerit æripedem cervam licet, aut Erymanthi
Pacarit nemora, et Lernam tremefecerit arcu.
Nec, qui pampineis victor juga flectit habenis,
Liber, agens celso Nysæ de vertice tigres.

rum; et septem ostia Nili stupefacta commoventur. Nec certe Hercules peragravit tot terras: licet occiderit cervam æneis pedibus, aut pacaverit sylvas Erymanthi, et arcu terruerit Lernam. Neque Bacchus, qui victor regit currum habenis pampino vestitis, *impellens tigres ex alto cacumine Nisæ. Et adhuc dubitamus æternare*

Mæotia bene Heins. post Pier. ex castigatioribus. Vulgo *Mæotica*.—801. *tumida* legerunt nonnulli apud Cerdam: perperam.—802. *obibat* duo Heins. *obibit* Rom.—803. *Fixerat* Rom. et alii Pier. etiam Carisius. Item Goth. tert., male. *ænipedes* præferebat Heins. ad Ovid. Ep. 6, 32. 12, 93. *atque Æ.* emendabat Marklandus ad Statii Sylv. pag. 261, haud dubie et hoc bene, nec tamen necesse: nam mira est in his poëtarum variatio, si quis longiore usu ad hæc attenderit; et rationem illa habet, possunt enim ejusmodi enumerationes pluribus modis constitui: sequendum autem poëtæ est illud, quod a vulgari more recedit. Jam autem vulgare esset *atque—et*. At alterum, quod idem vir doctus proponit, ut, si *aut* retineatur, mox etiam *aut Lernam* scribendum sit, multo minus sequar.—804. *Pacarit*, quod res exigebat, e libris Pier. et suis reposuit Heins., quem vide. Vulgo *placarit*. ed. Ven. *placaret*:

NOTÆ

801 *Septemgemini turbant, &c.*] Id est, *turbantur*. Sic etiam in prosa oratione Tacitus: 'Si una alterave civitas turbat.' De *Nilo*, Ægypti fluvio, ejusque septem ostiis, Ge. IV. 287.

802 *Alcides tantum, &c.*] *Hercules*, cur *Alcides* dictus, Æn. v. 414. suis in varias orbis partes expeditionibus famosus. Adfuit enim Jasoni in Colchica velleris aurei direptione, Busirin occidit in Egypto, Geryonem in Hispania, Erycem in Sicilia, Diomedem in Thracia: Hesperidum hortos in extrema Africa diripuit: tum itinerum suorum terminum fixit, columnas, montesve duos, Abylen in Africa, et Calpen in Hispania: qui montes cum antea continui essent, ab eo dicuntur separati: unde immisso mari fretum Gaditanum apertum est, *le Detroit de Gibraltar*. Quibus omissis illius factis, miror cur Virgilius tria elegerit in una eademque Peloponneso edita: nempe cervam æreis pedibus et aureis cornibus, Dianæ sacram, habitantem in *Mænalo* Arcadiæ monte, cursu comprehensam; aprum, in *Erymantho* Arcadiæ item monte vivum captum; hydram in *Lerna* palude, Mycenas inter et Argos, interfectam: neque enim inde multa terrarum spatia peragrasse Herculem colligi potest. De *Herculis laboribus*, Æn. VIII. 288.

806 *Liber, agens, &c.*] De *Libero*, sive *Baccho*, ejusque in India victoriis, Ecl. v. 69. Ecl. VII. 58. Æn. IV. 301. Dicitur idem Hispaniam, deinde Ægyptum, et Libyam peragrasse. Et *Nysa* quidem triplex numeratur. 1. Urbs in Ægypto Arabiæ vicina, ubi Diodorus incunabula Bacchi constituit. 2. Urbs ad montem Merum, in India, non longe a Cophene fluvio,

Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?
Aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
Quis procul ille autem ramis insignis olivæ
Sacra ferens? nosco crines incanaque menta

virtutem factis? aut timor impedit nos *sedere in terra Italica? Quis vero procul ille spectabilis ramo olivæ, portans sacras* res? *agnosco capillos et barbam canam*

Rom. *pacaret*. Mox *tremefecerat* aliquot Pier. cum Rom.—807. *dubitemus* Goth. tert. In altero hemistichio magna lectionis varietas. Receptam tuetur Medic. Sed quæritur, quid sit, *virtutem extendere factis*. *vitam, ævum, extendere*, et *nomen, memoriam, famam, extendere*, solennes loquendi modi sunt; sed non *virtutem*. In Rom. legitur: *virtute extendere vires;* item in tribus Moret. pr. Rottend. Montalb. altero Mentel. a m. pr. Erf. et in edit. Junt. Etiam Pierius plerosque alios codd. id a m. pr. exhibuisse observavit, sed erasa scriptura fere superscriptum *virtutem* et *factis*. Ex Heinsianis pr. Mentel. *virtute e. factis*. Gudianus: *virtutem e. vires*, vel *factis*. tert. Rottend. *virtutem e. factis* vel *viribus*. alter Hamb. *factis e. vires*. Heinsio inter hæc omnia se'ra lectio probabat: *virtute extendere vires*. Nec tamen insolentem, et meo sensu exilem, loquendi modum (esset: omnes vires exerere fortiter agendo) illustrare satis potuit. Meo qualicumque judicio *vires* ex glossemate vocis *virtutem* subnatæ sunt, easque equidem omnino respuam. Alio loco inf. x, 461 occurrit: *sed famam extendere factis, Hoc virtutis opus*, unde facilis suspicio, ut et h. l. *virtute extendere famam* fuisse conjicias; et sic jam conjecerat Burmannus, vel *vitam;* ut *vitam extendere* alii dixere. Silius IX, 375 *brevis hoc ævi quodcumque relictum est Extendamus, ait:* probat prius *famam* etiam Jo. Schrader. Bona hæc sententia et solenni mori loquendi accommodata. Enimvero eadem ex vulgari lectione non minus exit: *virtutem*, adeoque gloriam, virtute partam, *extendere factis*. Superest alia lectio, *virtutem extendere fatis*, ex Goth. sec. Sprot. Dorvill. Ven. et Reg. a m. sec., ut sit *virtutem extendere*, ad ea, quæ restant, discrimina et labores, *fatis*, ad fata explenda, ut sit tertius casus, in cujus gratiam. Habet et hæc, quo se tueri possit. Est tamen forte nimis arguta; et auctoritas major codicum adest vulgatæ.—808. *terras* Goth. sec.—811. *Romani Regis* alii ap. Pier. *primam*

NOTÆ

qui in occidentalem Indi partem influit; quam a Baccho Indiam peragrante conditam, deditione cepit et liberam reliquit Alexander. 3. Alterum e Parnassi culminibus, juxta aliquos: qui ipsum Baccho sacrum dicunt; eique oppositum cacumen, Cirrham nomine, Apollini dicatum. Vicus quidem *Nysa* statuitur a Stephano in Helicone, qui Bœotiæ mons est Parnasso æmulus. Bacchi autem tres ab aliquibus distinguuntur; ut Hercules quadraginta: quorum omnium facta tribuuntur Baccho filio Jovis ex Semele; ut Herculi Jovis ex Alcmena. De *Augusti victoriis* in utroque littore, Asiatico et Africano, Ge. III. 33. De *Ausonia*, Italia, Æn. VII. 54.

810 *Incanaque menta Regis, &c.*] *Numæ Pompilii*, secundi Romanorum regis: qui deficiente Romuli stirpe propter prudentiam ascitus est e Curibus, urbe Sabinorum primaria, ubi nunc Monasteriolum *Vescovio di Sabina*. Is legibus et religionum sanctitate feroces Romanos temperavit; Ægeriæ, ut fingebat, Nymphæ usus consilio: in pace perpetua urbem continuit; unde coronatur *oliva*, quæ

Regis Romani; primus qui legibus urbem
Fundabit, Curibus parvis et paupere terra
Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit,
Otia qui rumpet patriæ, residesque movebit
Tullus in arma viros, et jam desueta triumphis
Agmina. Quem juxta sequitur jactantior Ancus,
Nunc quoque jam nimium gaudens popularibus auris.
Vis et Tarquinios reges, animamque superbam

regis Romani: qui primus firmabit urbem legibus, missus in amplum regnum e parvis Curibus et terra paupere. Cui postea succedet Tullus, qui turbabit pacem patriæ, et excitabit ad bella cives quietos et exercitum desuetum vincendi. Quem prope sequitur Ancus jactantior, et jam nunc nimis quærens favorem populi. Visne etiam videre reges Tarquinios, et animam gloriosam Bruti vindicis, et fasces recuperatos?

qui Rom. Medic. et potiores reliqui Pier. et Heins., itaque Heinsius receperat; sententia tamen vix idonea. Pierius videtur accipere, ut sit *primam*, nuper conditam, recentem; sed hoc latinum non est; Heinsius vero sic, ut sit positum eleganter pro, primum; ita vero *primis* dicendum erat, et cum *legibus* jungendum. *Primum*, id est, *in principio*, Medic. Pierii; at Serv. ed. Mediol. et aliæ vett. inde ab Aldd. *primus*, quod recte revocavit Burmannus. Sic quoque Goth. pr.—812. *Coribus* Gud. *pravis* Sprot. *p. regno* apud Priscian. lib. VII.—813. *quoi* libri Pier. *qui* Medic.—814. *rumpit* Menag. pr.—815. *dissueta* duo apud Burm. cum ed. Ven. *devicta* Hugen. At Romanus: *et magnum deinde triumphum*, aut, ut a Bottario exhibitum: *virum magnis deinde triumphis.*—817. *Hunc q.* Franc. *gaudet* Hamb. pr. *arvis* Medic. a m. pr. *armis* sec. Moret. Servium Tullium desiderat Burm., nec bene omitti potuisse censet; itaque Franciani, levissimi codicis, lectionem probat: *Hunc quoque* sc. sequitur *jam nimium gaudens popularibus auris*; ut designetur Serv. Tullius, quem populo studuisse traditum utique est a parte scriptorum: v. Dionys. IV, 8. At enim durum hoc est, ut nomen ita subintelligendum sit; tum vox *jactantior* superiore versu satis arguit versum hunc nec minus ad Ancum spectare: Servium omittere licebat poëtæ; possit quoque causa, si necesse sit, satis speciosa afferri, quod is alienigena et in servitute natus erat, nec adeo ad Anchisæ posteritatem referendus. Pompon. Sab. inter Tarquinios bene numerari potuisse Servium putabat.—818. *Vis'* Dorvill. *Tarquinos* male legi

NOTÆ

pacis insigne est: annos vixit octoginta, quorum tres et quadraginta regnavit, quare hic describitur mento *incano*, id est *valde cano*, Æn. v. 784.

815 *Tullus, &c.*] *Tullus Hostilius*, rex Romanorum tertius, neque e Romuli, neque e Numæ genere. Albano bello pacem abrupit, quod excepit gravis pestilentia: ob quam avertendam sacra dum Jovi faceret, ictus fulmine cum tota domo conflagravit.

816 *Jactantior Ancus, &c.*] *Ancus Martius*, rex quartus, Numæ nepos ex filia: multa fecit in populi commoda, 'cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par,' inquit Livius. *Aura popularis*, est populi favor; et sic describitur a Cicerone Quintius, pro Cluentio, 77. 'homo popularis, qui omnes rumorum et concionum ventos colligere consuesset.'

818 *Tarquinios*] Corintho oriundos. Duo hujus nominis Romæ regnave-

Ultoris Bruti, fascesque videre receptos?
Consulis imperium hic primus sævasque secures
Accipiet; natosque pater, nova bella moventes,
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit,
Infelix! Utcumque ferent ea facta minores;
Vincet amor patriæ, laudumque immensa cupido.
Quin Decios, Drusosque procul, sævumque securi
Aspice Torquatum, et referentem signa Camillum.

Hic primus accipiet imperium Consulis et secures severas: et pro honesta libertate pater adiget ad supplicium filios parantes novum bellum, miser: quomodocumque posteri accepturi sint hoc factum, amor patriæ superabit et immensum desiderium gloriæ. Præterea vide longe Decios, et Drusos, et Torquatum sævientem securi, et Camillum

observat Pier. et Dorvillius ap. Burm. *animam superbam* Servius ad Tarquinium refert; hoc quoque male.—820. *primum* tres apud Burm.—821. *gnatosq.* plerique Pier. *patri* Vratisl. *b. gerentes* Zulich. a m. pr.—823. *ferant* Goth. sec. *ea fata* erat vulgata lectio, quam Pierius præ oculis habebat: sed in *facta* omnes ejus et Heinsii libri consentiunt, binis exceptis, cum Dorvill. et ed. Ven. *nepotes* Goth. sec., et sic Macrob. IV, 6, ubi et *facta* leguntur. Porro versu hoc ad superiora retracto aliquis sententiam absolutam habere possit: *Infelix, utcumque ferent ea f. minores;* sc. quantumvis posteri id facinus laudibus summis prædicent (ut *ferre* simpliciter sit, laudibus efferre). Verum *vincet amor p.* Et in hunc sensum interpretari videtur locum Augustinus de C. D. III a Pierio in medium productus. Sed præstat vulgaris ratio: ut disjungantur a superioribus postrema: *Utcumque—minores: Vincet a.*—824. *Vincit* Witt. *laudumque immensa cupido;* malis hoc abesse, quippe quod pulcherrimam laudem corrumpit: saltem ad nostrum sensum. An vero ad Romanorum quoque judicium? Etiam Jo. Schraderus expunctum hemistichium esse malebat.—825. *Quin Decios Brutosque* Rom.—826. *et* deest Hamb. pr. et

NOTÆ

runt: *Priscus*, et *Superbus* Prisci nepos. Horum medius Servius Tullus omittitur a Virgilio propter obscuritatem stirpis. *Priscus*, Anci filiorum opera occisus est: *Superbus*, ob violatam a Sexto filio suo Lucretiæ pudicitiam, cum tota familia regno pulsus est: auctoribus conspirationis Bruto et Collatino, qui perpetuum regum imperium in annuum consulare permutarunt; et *fasces*, ac purpuram et alia summæ potestatis insignia sibi ceterisque deinde consulibus attribuerunt. De *fascibus* virgarum, quarum in medio securis eminebat, Ge. II. 495.

821 *Natosque pater, &c.*] *Titus* et *Tiberius*, Bruti filii, cum de revocandis in urbem Tarquiniis clam egissent, palam virgis cæsi, ac deinde securi percussi sunt; patre jubente ac spectante. Quo facto utrum laudem Brutus meruerit a posteris, varie disceptatum est: unde addit, *utcumque ferent, &c.*

825 *Decios, Drusos, &c.*] Familias Romæ nobiles commemorat. *Decios*, quorum tres pro republica vitam devovere, variis temporibus, ut diximus, Ge. II. 169. *Drusos:* cognomen fuit illatum in familiam *Liviam*, ob *Drusum*, Gallorum ducem, ab uno aliquo ejus familiæ trucidatum. In hac multi consules ac tribuni plebis: ex ea

Illæ autem, paribus quas fulgere cernis in armis,
Concordes animæ nunc, et dum nocte premuntur,
Heu quantum inter se bellum, si lumina vitæ
Attigerint, quantas acies stragemque ciebunt!
Aggeribus socer Alpinis atque arce Monœci
Descendens; gener adversis instructus Eois.
Ne, pueri, ne tanta animis assuescite bella;
Neu patriæ validas in viscera vertite vires.

reportantem vexilla. Illæ autem animæ, quas vides splendere in armis æqualibus, concordes nunc, et dum teguntur his *tenebris; heu! si pervenerint ad lucem vitæ, quantum bellum, quantas pugnas et clades inter se excitabunt! socer descendens e montibus Alpinis et rupe Monœci; gener adjutus orientalibus* populis *oppositis. O pueri, ne assuefacite animum tantis bellis: neve convertite in viscera patriæ firmum* ejus *robur.*

Goth. sec.—827. *Illi quos* sec. Moret. *fulgere* v. Seneca N. Q. II, 56. *in auris* pr. Hamb.—828. *et nunc dum* ed. Ven. *prementur* e Pier. et binis suis Heinsius recepit. Accedit Zulich. Vulgo *premuntur*, quod bene poterat locum tueri.—829. *limina* sec. Rottend. Witt. Erf., perpetua varietate. vid. h. l. Heins. et Burm. ac Cerda. Sed h. l. *lumina* unice vera; nam et plus dignitatis epicæ inest, et præcesserat: *nocte* de statu animæ ante vitæ ingressum. Nec vero Pompeius et Cæsar bellum civile moverunt statim *sub vitæ ingressum*, quod inferrent ista: *si limina vitæ attigerint*.—830. *Attigerunt* Goth. tert. *quantis* tert. Rottend. *stragesque* quinque Burm.—831. *Menæci, Menæti, Moneti, Moneci, Minæci, Monete*, aberratt. codd. At est Μονοίκου λιμήν.—832. *Discedens* Puget. *aversis* Medic. a m. pr. et Leid., in quo mireris Heinsium otium perdere.—833. *adnectite* Puget.—834. *Heu* Goth. pr., et *invalidas* idem. *ver-*

NOTÆ

orta Livia Drusilla, tum Augusti conjux. *Torquatum*. T. Manlium intelligit: qui anno 393. ob detractum Gallorum duci a se occiso *torquem*, inde *Torquati* cognomen in familiam intulit: ter consul fuit, ter dictator: tertio consulatu triumphavit de Latinis, anno 414. quo bello filium securi cædi jussit, quod contra edictum ducem Tusculanorum pugna interfecisset. *Camillum*. M. Furium Camillum: qui quinquies dictator fuit; quater triumphavit, de Veientibus, de Volscis, de Gallis Roma liberata, iterum de Gallis octogenarius, anno u. c. 387.

831 *Aggeribus socer Alpinis, &c.*] Cæsar, cujus filiam Juliam Pompeius in matrimonio habuerat. In auxiliis Cæsaris erant Galli et Germani ab occidente: in Pompeii auxiliis, Asiatici ab oriente. Unde Cæsarem ait venturum ex Alpibus, qui montes Italiam a Gallia dividunt, Ecl. x. 47. Pompeium ex orientalibus Auroræ partibus: ἠὼς enim est *Aurora*. *Arx Monœci, Monaco*, seu *Mourgues*: principatus, arx, et portus, in ora maritima Liguriæ *de la côte* ou *rivière de Gênes*, et ipso Alpium maritimarum initio: dictus *Herculis Monœci* portus; quod Hercules, pulsis hostibus, illic aut solus regnaverit, aut solus privato in templo cultus fuerit, a μόνος *solus*, et οἰκῶν *habitans*.

833 *Animis assuescite bella*] Duplex commutatio. I. *Assuescite bella animis*; pro *assuescite animos bellis*. II. Neutrum activo: *assuescite* pro *assuefacite*. Et sic fere Velleius Paterculus l. II.

Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo;
Projice tela manu, sanguis meus.
Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, cæsis insignis Achivis.
Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,

Et tu prior, tu abstine, qui trahis originem e cœlo: projice arma e *manibus*, o qui *sanguis meus es. Ille subacta Corintho victor impellet currum ad altum Capitolium, clarus ob interfectos Achivos. Ille destruet Argos, et Mycenas Agamemnonis, et ip-*

---

tere Montalb.—836. *sanguis pius* ex Rufiniano de Schem. Dian. p. 36 (ed. Ruhnk. p. 267) jam Ge. Fabricius laudavit; nec dubito vi ac potestate sententiæ esse præferendum; etsi Rufinianus in interpretatione argutias captat, quasi poëta tecte Cæsarem vituperare voluerit, cum dicere manifeste parum tutum esset: *Nam simul causam belli civilis ostendit in Cæsare fuisse, dum dicit*, priorem *illum debere parcere; simul dolorem confessa* (an *re confessu*? nam sensus: ut ipsi Cæsari talis confessio exprimatur) *et in judicio suo quærit, tanquam ideo parcere* prior *debeat*, *quia sit Anchisæ* pius sanguis *et ab Olympo genus ducat*. Fatendum tamen, alterum *sanguis meus* affectus plus habere et ad naturæ veritatem melius esse comparatum.—838. *currus* multi ap. Heins. et Burm., minus bene. *currum* Medic. quoque agnoscit, necnon Rom. cum

NOTÆ

79. 'Militi ac remigi navalibus assuescendo certaminibus præfectus est Marcus Agrippa.'

836 *Sanguis meus*] Julius Cæsar, qui ab Iulo Ascanio et Venere ducebat originem, supra 763. Idque per appositionem dictum est, pro, *qui es sanguis meus:* alioqui dicendum erat, *mi sanguis*.

837 *Capitolia ad alta Corintho, &c.*] *Corinthus* urbs Græciæ nobilis; in Isthmo, dicto inde Corinthiaco, quo Peloponnesus a reliqua Græcia dividitur; inter duo maria, Ægæum ab oriente, et Ionium ab occidente. *Achivi*, populi sunt septentrionales Peloponnesi, ad occidentem Corinthi: quorum nomine, Hellas, sive maxima pars Græciæ ultra Isthmum, etiam Achaia dicta est. Hi cum sibi conciliassent plurimas, tam Peloponnesi, quam reliquæ extra Peloponnesum Græciæ civitates; diuque fuissent in societate Romanorum: tandem Romanorum legatis ad illud, quod vocabant, Achæorum concilium dissolvendum missis Corinthum, ibique violatis; bello a Romanis appetiti sunt; quo ipsi victi, Corinthus capta et incensa, eorumque socii, Arcades, Thebani, Megarenses, totaque adeo Peloponnesus et Græcia Romano imperio subdita: eique præpositus magistratus, Achaiæ præfectus deinde appellatus est; quia Romani in Achæis, tum Græciæ principibus, Græciam universam subegerant, inquit Pausanias in Atticis. Hæc gesta sunt primum a Q. Cæcilio Metello prætore; perfecta a L. Mummio consule, qui de iis triumphavit anno u. c. 609. *Capitolium*, templum Jovis fuit Romæ, strui cœptum a Tarquinio Prisco, in colle qui prius Tarpeius dictus fuit, deinde Capitolinus: nomen inditum ab invento ibidem humano capite, dum fundamenta ponerentur. Huc solebant curru deduci triumphantes, ut lauream suam in Jovis gremio deponerent.

839 *Eruet ille Argos, &c.*] *Eruet*, hic non significat *evertet*, sed simpliciter *vincet*. Tum *Argos* et *Mycenæ*, pro regno ipso Argolico totaque illa re-

Ipsumque Æaciden, genus armipotentis Achilli;
Ultus avos Trojæ, templa et temerata Minervæ.
Quis te, magne Cato, tacitum, aut te, Cosse, relinquat?

sum nepotem Æaci, sobolem bellicosi Achillis: ultus avos suos Trojanos, et templum Minervæ violatum. Quis omittat te indictum, o magne Cato; aut te, o Cosse?

Arusiano Messo.—842. *aut* deest Medic. a m. pr. *Cosse* Rom. *Quesse* Zulich. *Coles* Goth. tert. Quam lectionem hujus versus Ge. Fabricius in Do-

NOTÆ

gione usurpantur, ut sæpe fit a Virgilio. Constat enim ex Strabone lib. VIII. *Mycenas* ab ipsis Argivis invidia imperii excisas fuisse et omnino deletas; non ergo a Romanis. Vide Æn. VII. 372. Dubitatur autem, cui Romanorum ducum tribuenda sit hæc victoria. I. Tribuitur T. Quintio Flaminino, quem aliqui Flaminium nuncupant: qui Philippum Macedoniæ regem, cui parebat Thessalia Græciæque ac Peloponnesi pars maxima, debellavit; Argos recepit; Græcos omnes libertate donavit; ideoque tribus continuis diebus triumphavit anno 560. II. Tribuitur L. Æmilio Paulo: qui Perseum vel Persen, Philippi filium, iisdem fere auxiliis confidentem, vicit et in triumpho duxit, an. 587. III. Tribuitur Q. Cæcilio Metello, qui Andriscum sive Pseudophilippum, patre Perseo falso gloriantem, iisdem opibus fretum, ultimumque Macedoniæ regem, vicit: et bellum Achaicum inchoavit, de quo mox dicebamus, triumphavitque, anno u. c. 608. *Philippus* autem, ejusque filius *Perseus*, et *Andriscus*, ex *Æacidarum* et *Achillis* familia genus ducere se gloriabantur, ut testatur Silius Italicus de Philippo: 'Hic gente egregius, veterisque ab origine regni, Æacidum sceptris proavoque tumebat Achille.' Idem ait Propertius l. IV. 12. 39. De genitivo *Achilli*, pro *Achillis*, Æn. I. 224.

841 *Ultus avos Trojæ, &c.*] Quæ a Græcis, Achæis præsertim et Peloponnesiis, excisa fuerat. *Templa temerata Minervæ* fuerant; tum a Diomede et Ulysse, cum e Trojano ejus templo Palladium surripuerant, Æn. II. 166. tum ab Ajace Oilei filio, qui Cassandram eodem in templo violaverat, Æn. I. 44. Æn. II. 404.

842 *Magne Cato*] Duo præcipui fuerunt hujus nominis: *major* alter et *censorius*, qui ad summam senectutem pervenit: *minor* alter, et *prætorius*, e majoris posteris; qui bello Cæsariano sibi mortem Uticæ conscivit, ne in Cæsaris potestatem veniret: ambo sic insignes gravitate, ut quisquis gravitatem affectat, tertius dicatur Cato. Juvenal. Sat. II. 40. 'Tertius e cœlo cecidit Cato.' *Major*, de quo hic agitur, Tusculo oriundus, e Portia gente obscura, ob prudentiam dictus est *Cato*, Latinis enim, *catus*, est prudens. Prætor Sardiniam subegit. Consul anno u. c. 559. anno insequente de Hispania proconsul triumphavit. Censor anno u. c. 579. L. Quintium Flamininum consularem e senatu ejecit. Tertio bello Punico Carthaginem esse delendam censuit: septuagenarius literas Græcas didicit: octogenarius Galbam accusavit: ipse quater et quadragies accusatus, semper absolutus.

Cosse] *A. Cornelius Cossus*, occiso Larte Volumnio Veientium rege, opima ejus spolia Jovi Feretrio se-

Quis Gracchi genus, aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyæ, parvoque potentem

Quis familiam Gracchorum? aut duo fulmina belli, duos Scipiones destructores Libyæ? aut paupertate gloriosum Fabricium? aut te seminantem in *sulco, o Ser-*

****

nato invenerit, non assequi licet.—843. *bello* Gud. a m. pr.—844. *parvoque*

NOTÆ

cunda consecravit, cum Romulus prima dedicasset: id referunt multi in annum u. c. 325. Dubitatur vero, an consul, an magister equitum, an militum tribunus, id Cossus fecerit. Dictator deinde factus anno u. c. 369. triumphavit de Volscis: et M. Manlium Capitolinum, regni affectati suspectum, in carcerem conjecit.

843 *Gracchi genus*] Hujus familiæ clarissimus fuit *Tiberius Sempronius Gracchus:* qui prætor de Hispania citeriore, seu Celtiberis, triumphavit, destructis oppidis eorum trecentis, anno u. c. 576. Consul anno insequente, sortitus Sardiniam, iterum de ea proconsul triumphavit, anno 579. Censor anno 585. Consul iterum anno 591. graves gessit cum Scipione Africano majore inimicitias: quibus tamen depositis, filiam ejus Corneliam accepit conjugem. Ex ea duodecim liberos sustulit: e quibus filii duo superstites, Tiberius et Caius Gracchus: qui ambo tribuni plebis diversis temporibus facti, cum per leges agrarias affectare regnum viderentur, concitato optimatum tumultu, similiter perierunt: Tiberius quidem, anno 621. Caius, anno 633.

Duo fulmina belli, Scipiadas, &c.] *P. Cornelius Scipio Africanus major* et *P. Cornelius Scipio Æmilianus Africanus minor*, majoris nepos, ex familia Pauli Æmilii Macedonici per adoptionem assumtus. *Major*, anno u. c. 543. ætatis suæ 24. extra ordinem missus in Hispaniam, inde Pœnos expulit. Consul factus anno 549. in Africam anno sequente proconsul trajecit: ibique cæsis Pœnis, coëgit Annibalem ad patriæ tutelam ex Italia regredi: subactæ Carthagini tributum et obsides imperavit, ideoque nomen Africani et triumphum tulit, bello Punico secundo confecto, anno 553. Censor deinde fuit anno 555. Iterum consul anno 560. Ter electus princeps senatus: adversus Antiochum Syriæ regem profectus est, legatus Lucii fratris, qui ex ea victoria dictus est Asiaticus. Inde reversus, et accusatus a Petilliis tribunis plebis, recepta ab Antiocho ob dandam pacem pecunia, indignum ratus adesse se ad causam dicendam, abiit Liternum in Campaniam, ibidemque mortuus est, anno circiter 567. *Minor*, consul renuntiatus ante ætatem favore populi, anno u. c. 607. bellum Punicum tertium confecit deleta Carthagine, indeque triumphavit anno 608. Censor anno 612. Iterum consul, anno 620. Numantia citerioris Hispaniæ urbe deleta triumphavit, anno 622. Mortuus in lecto repertus est, anno 625. ita ut quædam elisarum faucium in capite notæ apparerent: suspecta fuit dati veneni uxor ejus Sempronia, soror Gracchorum, cum quibus fuerant Africano simultates. De ejus morte nulla est habita quæstio. *Belli fulmina* vocantur duce Lucretio, qui de eorum altero ait l. III. 1048. '.Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror:' et Cicerone, qui de aliis ejusdem gentis, in orat. pro Cornelio

Fabricium, vel te sulco, Serrane, serentem?
Quo fessum rapitis, Fabii? tu Maximus ille es,
Unus qui nobis cunctando restituis rem.
Excudent alii spirantia mollius æra,
Credo equidem, vivos ducent de marmore vultus;
Orabunt causas melius, cœlique meatus
Describent radio, et surgentia sidera dicent:

rane? Quo me *abripitis fatigatum, o Fabii? tu es ille* Fabius *Maximus, qui solus nobis reparas rempublicam cunctando. Alii, opinor equidem, conflabunt solertius æra* quasi *animata; excident e marmore vivos vultus; melius agitabunt causas, et*

nepotem Goth. tert., ridiculo stupore.—845. *et te* Zulich. *nec te* Schol. Pers. *sulcos* emendabat Turnebus, sed *sulco* plus poëticæ rationis habet pro, *sulcis*. *Serane* Mentel. Franc. Witt. Sed numi et marmora *Sarannus* vel *Serranus*. vid. Heins. et Perizon. Animadv. p. 24.—846. *Quo gressum r.* Rom. *capitis* Vratisl. *es* abest a Franc.—847. duplex Codd. familia: *restituis* Medic. cum al. *restitues* Rom. cum ceteris; non video cur hoc præferam. Poëtam decet, futura ut præsentia ante oculos ponere. *restituet* Leid. et ed. Ven.—848. *molibus* Witt.—849. *cedo* emendavit Markland. ad Stat. p. 5 sine idonea causa. cf. Burm. *et vivos* aliquot apud Burm., haud dubie mollius. *vivos alicent* Menag. pr., librarii stupore.—850. *Orabant* Gud. *Solisque* l. *Phœbique meatus* em. Jo. Schrader., sed *cœli m.* sunt siderum meatus.—851. *Descri-*

NOTÆ

Balbo. 34. 'Cum duo fulmina nostri imperii subito in Hispania Cn. et P. Scipiones extincti occidissent.' De *Libya*, Africa, *Æn.* I. 162.

845 *Fabricium*] C. *Fabricius* bis consul fuit, bis triumphavit: et primo quidem consulatu de Etruscis, anno 472. secundo de Samnitibus et Lucanis, anno 476. *Parvo potens*, quia paupertatis studio nobilis, auro neque a Samnitibus neque a Pyrrho rege corrumpi potuit: responditque, Romam aurum non habere, sed habentibus aurum imperare.

Serrane, &c.] *L. Quintius Cincinnatus* bis dictator: prima dictatura de Æquis trimphavit, anno 296. secunda Sp. Mælium affectati regni suspicione laborantem per Servilium Ahalam obtruncavit, anno 315. tum octogenarius ex agro quatuor jugerum, quem arabat ipse et serebat, ad magistratum eductus, unde *Serrani* cognomen habuit a *serendo*.

846 *Fabii? tu Maximus, &c.*] *Fabiorum* nobilissima gens, et patricia, et ab Hercule deducens genus, una bellum adversus Veientes in se suscepit: quo bello sex et trecenti a Veientibus ad fluvium Cremeram per insidias oppressi sunt: uno ex universa familia superstite, qui propter teneriorem ætatem domi relictus fuerat: per hunc propagatum est genus; et ex ejus posteris fuit Q. *Fabius Maximus*, qui quinquies consul, semel censor, bis dictator, bis princeps senatus; bis triumphavit: primo quidem consulatu, de Liguribus, anno 521. quinto autem de Pœnis, Tarento recepta, anno 545. Annibalis ferociam et fortunam constantia sua contudit; remque Romanam, acceptis ad Trebiam et Thrasimenum cladibus fractam, cunctatione restituit: unde *cunctator* est appellatus. Hunc versum Virgilius ex annalibus Ennii totum transtulit: *Unus qui nobis, &c.*

848 *Excudent alii, &c.*] Artem regnandi propriam Romanorum compa-

Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hæ tibi erunt artes; pacisque imponere morem,
Parcere subjectis, et debellare superbos.
Sic pater Anchises, atque hæc mirantibus addit:
Aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros supereminet omnes!
Hic rem Romanam, magno turbante tumultu,
Sistet, eques sternet Pœnos, Gallumque rebellem,

distinguent virga circuitus cœli, et explicabunt ortum astrorum: tu, Romane, memineris gubernare gentes cum *auctoritate: hæ erunt artes tuæ; et statuere conditiones pacis, et ignoscere submissis, et domare superbos. Sic* ait *Anchises; et hæc adjicit mirantibus: vide, quomodo Marcellus incedit, notabilis ob spolia opima, et victor assurgit super omnes viros. Hic magno tumultu furente firmabit rem Romanam equitatu: vincet Carthaginienses, et Gallum rebellantem: et dicabit patri*

---

bunt sec. Moret. *radios* Goth. tert. *lumina* Menag. pr. *ducent* Parrhas. cum Goth. tert., perpetuo lapsu.—853. *Hæc* tres Burm. *pacique* multi scripti et editi inde ab Aldd. cum Rom. et Medic. Sed bene Burm. prætulit *pacisque* ex codicum parte Pier. Heins. et suorum non contemnenda; nam est, *morem pacis imponere*, h. e. leges pacis ponere, ferre, ut lib. I, 268; verba tamen vir doctissimus minus bene interpretatur. *pacisque i. amorem* Zulich. *pacique i. curam* pr. Hamb. *mores* Dorvill.—855. *hoc* Ven. *his* alter Hamb. —857. *viris* alter Hamb.—859. Alii distinguunt post *Sistet eques*; nil refert. *equis* Rom., quod male probat Pierius; est enim vulgare pro altero poëtico.

NOTÆ

rat cum gentium aliarum artibus: cum statuaria Corinthiorum, oratoria Atheniensium, astrologica Chaldæorum et Ægyptiorum. De *radio* seu virga mathematica, ad varias cœli terrarumque partes assignandas, diximus Ecl. III. 41.

856 *Spoliis Marcellus opimis*] *M. Claudius Marcellus*, plebeiæ, sed insignis, familiæ, quinquies consul, semel triumphavit: primo nempe consulatu: de Gallis Insubribus Germanisque eorum sociis, occiso Germanorum rege Virdumaro, captaque Gallorum urbe primaria Mediolano, anno u. c. 532. Tertio consulatu missus in Siciliam, Syracusas, Annibali Pœnisque faventes, et Archimedis industria defensas, triennii obsidione cepit: ideoque ovans urbem ingressus est, anno 543. Primus Annibalem in fugam vertit, commisso ad Nolam certamine: inde sæpius cum eo prospere congressus, tandem quinto consulatu circumventus ejus insidiis, interfectus est, anno 546. *Opima spolia* dicebantur, quæ dux duci a se in pugna occiso detraxerat: qualia Marcellus Virdumaro.

858 *Tumultu*] Proprie bellum Gallicum ita nuncupat. Sic enim Cicero Philippica VIII. 3. 'Majores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus; tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimus: præterea nullum tumultum nominabant.' Proprie etiam legi posset *sistet eques*, quia Marcellus peditatu relicto, equitatu ad majorem celeritatem oppressit Gallos et Virdumarum. De *Pœnis*, Carthaginiensibus, Æn. I. 342.

Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.
Atque hic Æneas; una namque ire videbat
Egregium forma juvenem et fulgentibus armis,
Sed frons læta parum, et dejecto lumina vultu:
Quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem?
Filius, anne aliquis magna de stirpe nepotum?
Qui strepitus circa comitum! quantum instar in ipso est!

Quirino tertia spolia direpta. Hic vero Æneas ait (*nam videbat simul incedere juvenem insignem pulchritudine et armis splendentibus; sed frons parum erat hilaris et oculi demissi e vultu*), *O pater, quis ille, qui sic comitatur virum incedentem? An filius* est ejus? *an vero aliquis e magna serie posterorum? Quis strepitus sociorum*

—860. *Tristia* Rom. *patris* fragm. Vatic. a m. pr. *suspendent* Franc. *rapta* malebat Markland. ad Stat. p. 277, ut jam Passeratius apud Guellium; sic Ge. III, 32. Sed nec minus alterum bene dictum.—862. *Egregiam formam* fragm. Vatic., felici lapsu. *et* deest binis Burm.—863. *frons* fragm. Vatic. a pr. m. *d. lumine vultus* sec. Moret. *lumine vultu* tert. Rottend.—865. *an* ed. Junt.—866. *Qui* Heins. recepit tanquam elegantius ex Gud. a m. pr., nonnullisque aliis. In fragm. Vatic. *Quistrepidus*. *est* abest a Medic. Rom. et

NOTÆ

860 *Tertiaque arma, &c.*] *Prima* enim opima spolia retulit Jovi Feretrio Romulus, de Acrone Ceninensium rege, supra 218. *Secunda* Cossus, de Larte Tolumnio Veientium rege, supra 841. *Tertia* hic Marcellus de Virdumaro: post quem nemo alius, ut perhibet Plutarchus in ejus vita. At quæritur, cur Virgilius dixerit, 'patri suspendet capta Quirino.' I. Sic Nascimbenus explicat: *Suspendet patri Jovi, spolia capta Quirino*, id est, capta *Marte*, sive *bello*. II. Sic Cerdanus: *Appendet addetque spolia tertia, spoliis olim a patre Quirino*, sive *Romulo, suspensis*. III. Sic Servius: *Suspendet patri Romulo:* affertque legem Numæ; qua jubebantur prima opima spolia Jovi offerri, secunda Marti, tertia Romulo. Sed patet hoc edictum fuisse de spoliis tribus ab eodem duce referendis: et constat ex omnibus scriptoribus, Jovi Marcellum sua sacravisse. IV. Sic ego: *Suspendet Jovi Quirino*: id est *Jovi Feretrio*. Quemadmodum enim dicitur *Janus Quirinus*, apud Suet. in Augusto. 22. et Horat. Od. l. IV. 15. 9. quod belli præses esset, et ejus templum fuisset a Romulo Quirino conditum, ut innuit Macrob. Saturn. I. 9. sic Jupiter Feretrius hoc utroque modo dici *Quirinus* potuit: *Quirini* porro nomen ab *hasta*, quæ Sabinis *curis* aut *quiris* dicitur, inditum primo est et Marti et Romulo, ob belli curam et studium.

866 *Quantum instar in ipso est*] Quam similitudo! quæ æquiparatio virtutis ejus, cum prisci illius Marcelli virtute! *Instar*, nomen est, ut aiunt, indeclinabile. Cicero in Pison. 52. 'Unus ille dies mihi quidem immortalitatis instar fuit.' Suetonius in Cæsare 61. 'Cujus equi instar pro æde Veneris dedicavit.' Columella l. III. 'Pampinius instar quatuor digitorum erit.' Solinus, Gellius, inferiorumque temporum scriptores adjecta præpositione dixerunt, *ad instar*.

Sed Nox atra caput tristi circumvolat umbra.
Tum pater Anchises, lacrymis ingressus obortis:
O nate, ingentem luctum ne quære tuorum;
Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra
Esse sinent. Nimium vobis Romana propago
Visa potens, Superi, propria hæc si dona fuissent.
Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus! vel quæ, Tiberine, videbis
Funera, cum tumulum præterlabere recentem!
Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos

est circa illum! *quanta similitudo* Marcelli *est in illo? sed nigra nox cingit caput* illius *mœstis tenebris. Tunc pater Anchises erumpentibus lacrymis cœpit* loqui: *O fili, ne petas* a me *magnum dolorem tuorum. Fata monstrabunt duntaxat illum terris, nec permittent diutius vivere. O Dii, Romana gens visa* est *vobis nimis potens* futura, *si hoc munus fuisset ipsi perpetuum. Ille campus*, qui est *prope magnam urbem Martis, quantos emittet gemitus hominum! vel, o Tiberine, quale aspicies funus, quando præterflues sepulcrum ejus novum! neque ullus puer e Trojana stirpe eriget avos Latinos in tantam spem: neque terra Romulea olim adeo se*

plerisque vetust.; itaque Heins. expunxerat.—867. *Seu* Goth. tert. *volat tristi circum caput umbra* Bigot.—868. *abortis* et hic esse lectum e Pierio apparet.—869. *O gnate* Medic. et al. *suorum* Oudart. pro Var. Lect.—870. *Ostendunt* et *sinunt* Schol. Statii, Theb. I, 586, prius etiam Gud. a m. pr. et Leid., et arridebat Heinsio. *hunc natum* Goth. sec., sed perperam: nam ad virilem ætatem pervenerat, ut vel ex disputationibus virorum doctorum ad Propertium notum. *neque* revocavit Burmann., Heinsius secundum potiores: *nec*.—871. *nobis* unus c. Exc. Burm.—872. *Superis* Rom. et Dorvill. a m. pr. *hæc* abest ab Oudart.—874. *vel quot T. videres* ed. Ven.—875. *Funera* post *gemitus* et *tumulum* improbabat acutus judex Schrader. in Ms. et conj. *munera*: ut 885—887. Conf. Not. *præterlabare* Medic. a m. pr. cum aliquot aliis

NOTÆ

868 *Ingressus*] Incepit loqui, ut Ge. II. 175. 'Tibi res antiquæ laudis et artis Ingredior.'

870 *Ostendent terris hunc, &c.*] Indicat M. Marcellum, Octaviæ sororis Augusti filium ex C. Marcello: quem Augustus etiam puerum destinaverat maritum Juliæ filiæ suæ, sibique filium et imperii successorem adoptaverat. Is factus ædilis et pontifex ante tempus: paulo post, anno u. c. 731. ætatis circiter 20. apud Baias obiit: aquarum frigidarum balneis, specie reficiendæ valetudinis, enectus ab Antonio Musa medico; vel per imprudentiam, vel forte Liviæ suasu. Corpus ejus Romam delatum, in Campo Martio, juxta urbem, secundum Tybrim, crematum ac tumulatum est: maximo populi Romani dolore, magnificentissimo funere, quod lecti sexcenti comitati sunt.

872 *Propria dona*] *Perpetua*, ut diximus Ecl. VII. 31. De *Mavortis* sive *Martis urbe*, Roma. Æn. I. 280. De *Tiberino fluvio*, Æn. VIII. 330.

875. *Funera*] Interpretare, vel funus ipsum, plurale pro singulari: vel lectos illos sexcentos: ceteraque funeris ornamenta: vel cædes gladiatorum in funeribus usurpatas. De *Ilio*, Æn. I. 5. De *Latinis*, Æn. I. 10. Æn. VII. 54.

In tantum spe tollet avos; nec Romula quondam
Ullo se tantum tellus jactabit alumno.
Heu pietas, heu prisca fides, invictaque bello
Dextera! non illi se quisquam impune tulisset
Obvius armato, seu cum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu, miserande puer! si qua fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:
Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem accumulem donis, et fungar inani
Munere. Sic tota passim regione vagantur
Aëris in campis latis, atque omnia lustrant.

efferet suo filio. Heu pietas! heu fides antiqua, et manus insuperabilis bello! non ullus adversus impune opposuisset se illi armato: sive quando pedibus irrupisset in hostem, sive percussisset calcaribus membra spumantis equi. Heu puer deplorande! si aliquo modo evites dura fata, tu eris Marcellus. Date lilia plenis manibus: ut *injiciam rubicundos flores, et saltem ornem his muneribus umbram nepotis, et persolvam hoc vanum officium. Ita discurrunt ubique tota regione in vastis spatiis aëris,*

Heins.—877. *in tantam spem* ed. Ven. *in tanta spe* Witt. *in tantum spes* Rom. —880. *quisquam se* alii; et sic ante Heins. lectum.—886. *Hic salt.* alii. Sed Heins. e codd. *His* reposuit, aut potius revocavit; sic enim jam inde ab Aldo editum. *donis effungar* Mentel. pr. *inanis* Medic. et fragm. Vatic., uterque a m. pr.—887. *Munera* Menag. sec.—888. *Aëriis* Rom. et Mentel. duo, alter etiam sine *in*. *Aëreis* Regius. Vulgatam etiam ap. Schol. Lucani legi notat Burm. Malim Virum doctum docuisse, quomodo *Aëris campi*

NOTÆ

879 *Heu pietas, heu, &c.*] Deplorat spem tot insignium virtutum cum eo juvene sepultam. Sic autem eum describit Seneca ad Marciam c. 2. 'Adolescentem animo alacrem, ingenio potentem, sed et frugalitatis continentiæque in illis aut annis aut opibus non mediocriter admirandum, patientem laboris, voluptatibus alienum,' &c.

882 *Armos*] Proprie *humeri* sunt: quæ pars quia calcaribus non foditur, sed ilia; ideo hic, *armos*, pro equo generatim sume.

884 *Tu Marcellus, &c.*] Hic ille versus est, quem audiens Octavia, cum librum hunc sextum Virgilius Augusto recitaret, animo defecta est: jussitque pro singulis hujus argumenti versibus auctori dena sestertia numerari. Inde constat, recente adhuc mortis illius luctu perfectum a poëta librum nunc fuisse, scilicet anno u. c. 731. Nec plures quam quatuor annos, in sex posterioribus libris collocasse, cum in sex prioribus circiter septem posuisset. De *aspersione florum circa sepulcra*, Æn. v. 79.

888 *Aëris in campis, &c.*] In Elysio; quod *aëreum* dicitur, vel quia vacuum et inanibus umbris habitatum: vel quia situm in aëreis pratis, ut diximus 638. De verbo *lustro*, circumspicio Æn. I. 612.

Quæ postquam Anchises natum per singula duxit,
Incenditque animum famæ venientis amore:
Exin bella viro memorat quæ deinde gerenda,
Laurentesque docet populos, urbemque Latini;
Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
  Sunt geminæ Somni portæ: quarum altera fertur
Cornea; qua veris facilis datur exitus umbris:
Altera candenti perfecta nitens elephanto;
Sed falsa ad cœlum mittunt insomnia Manes.

et circumspiciunt omnia. Postquam Anchises duxit filium per hæc omnia, et inflammavit animum ejus *cupiditate gloriæ futuræ: deinde monstrat illi bella quæ postea facienda* sunt: *et declarat illi Laurentem gentem, et urbem Latini; et qua ratione toleraturus sit aut evitaturus unumquemque laborem. Duæ sunt januæ Somni: quarum una dicitur* esse *cornea,* per *quam permittitur liber egressus veris figuris: altera fulgens,* quia *facta e candido ebore; sed Dii inferi mittunt*

accipiendi sint.—889. *Quem* Montalb.—890. *famæ melioris* Medic. ex Colot., quod ex aliis locis translatum esse bene monet Heins.—891. *Exhinc* multi hic, ut et alibi solent. *Bella exinde* Franc.—893. *quocunque* ed. Ven. et Goth. pr.—894. *Somni* pro *Somnii* dictum esse cum aliis contendit Burm., quasi non elegantius poëta Somnum substituat Somniis, ut toties alibi. *gemini* Goth. pr.—895. *Cornua* Rom. et Dorvill. *datus* alter Hamb. Totus versus Goth. tertio deerat.—897. Insolens videtur Trappio voc. *Sed*, et conj. *Quæ*. Scilicet: altera meliore materia quidem et *candenti perfecta* n. e. Sed *falsa* etc.

NOTÆ

892 *Laurentesque, &c.*] De iis, Æn. VII. 63. De *Latino rege, ibid.* 47.

894 *Sunt geminæ, &c.*] Somnum apud Cimmerios, ad fluvium Lethes, collocat Ovid. Metam. II. 594. id est, in Inferorum aditu. Circa eum seges magna papaverum, infinita somniorum gens, ministri tres præcipui; *Morpheus*, qui figuras hominum imitatur; *Icelus* vel *Phobetor*, qui reliquorum animantium; *Phantasus*, qui rerum inanimarum species. *Somniis* Virgilius jam antea sedem assignavit ulmum ingentem in vestibulo Inferorum, 283. Sed illic aliqua tantum hærere somniorum examina arbitror: hic vero propriam esse domum: cui portas geminas attribuit, Homero duce, Odyss. XIX. 562. *eburneam* alteram, qua falsa, *corneam*, qua vera somnia emittuntur. Cujus discriminis rationem afferunt aliqui: quod cornea, sint pervia visui; eburnea vero, impervia: alii, quod cornu naturam oculorum referat, ebur naturam dentium; quæ autem videntur oculis multo sunt certiora, quam quæ alieno tantum ore famaque percipiuntur. Cum igitur Virgilius Æneam eburnea porta emittit; indicat profecto, quicquid a se de illo Inferorum aditu dictum est, in fabulis esse numerandum. De *elephanto*, pro ebore, quod elephanti dens est, Ge. I. 57. De *Manibus*, pro Diis Inferorum, supra 743. De *Caieta*, Æn. VII. 1. De *anchoris*, supra 4. De *hoc situ navium in littore*, Æn. III. 277. unde versus iste decerptus est.

His ubi tum natum Anchises unaque Sibyllam
Prosequitur dictis, portaque emittit eburna:
Ille viam secat ad naves, sociosque revisit;
Tum se ad Caietæ recto fert limite portum
Anchora de prora jacitur; stant littore puppes.

per *hanc falsa somnia in mundum. Illic tunc Anchises alloquitur his verbis Æneam et simul Sibyllam, et dimittit per januam eburneam. Ille corripit viam ad naves, et repetit socios. Tunc* radens *rectum littus tendit ad portum Caietæ. Anchora demittitur e prora, et puppes tegunt littus.*

898. *ibi* irrepsisse videtur in Burm. edit. Nam Heins. prætulit *ubi* cum Medic. et al.—901. *recto limite* Ven. Montalb. pro Var. Lect. Bigot. et Witt., h. e. recta via, quod cur Heins. et Burm. non receperint miror, cum alibi minus gravi auctoritate vulgatam mutaverint. Lapsus librarii in promtu est, in vulgata, *littore.*

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER VII.

ARGUMENTUM.

ÆNEAS e Cumano littore ad occidentem provectus, tumulata in Auruncorum littore Caieta nutrice sua, prætergressus montem Circæum, Circes habitatione et veneficiis infamem, ad ostia Tybris appellitur. Tunc Latinus illic Aboriginibus imperabat. Huic unica erat filia Lavinia, Fauni oraculis destinata externo marito, Amatæ tamen matris voluntate promissa Turno Rutulorum regi. Mittit Æneas oratores Laurentum, in urbem Latini regiam. Latinus Æneam, non modo in socium, sed, oraculi memor, etiam in generum admittit. Interim Juno, prosperis Trojanorum rebus offensa, evocat Alecto ex Inferis. Alecto primum Amatam Latini uxorem ita concitat, ut illa Bacchi sacra simulans filiam abscondat in montibus. Turnum deinde furiis iisdem agit in bellum: et Trojanos Latinosque invicem committit; occiso per Ascanium cervo, qui Tyrrhei pastoris regii filio erat in deliciis. Omnibus bellum frementibus, Latinus unus obsistit: tamen, Junone ipsa belli portas aperiente, rem fatis permittere cogitur. Confluunt ad Turnum ex omnibus Italiæ partibus auxilia: Mezentius, ejusque filius Lausus, cum Agyllinis; Catillus et Coras, cum Tyburtinis; Cæculus cum Prænestinis, &c.

Tu quoque littoribus nostris, Æneia nutrix,
Æternam moriens famam, Caieta, dedisti;
Et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen
Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.
At pius exequiis Æneas rite solutis,
Aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
Æquora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Aspirant auræ in noctem, nec candida cursus
Luna negat; splendet tremulo sub lumine pontus.
Proxima Circææ raduntur littora terræ:

Tu etiam, o Caieta, nutrix Æneæ, tribuisti moriens famam immortalem nostris littoribus: et nunc memoria tua custodit locum; et nomen tuum *indicat sepulcrum* tuum *in magna Italia, si aliquis est hic honor. At pius Æneas factis exequiis* juxta *consuetudinem, extructa mole sepulcri, postquam tumida maria pacata sunt, continuat navigationem velis, et deserit portum. Venti favent circa noctem: et Luna splendida non obstat cursui: mare fulget sub* ejus *luce tremula. Leguntur littora vicina terræ Circææ: ubi filia Solis opulenta sonat continuo cantu per sylvas*

2. *famam moriens* Gud., ingrato sono.—3. *At nunc* pr. Moret. a m. pr.—4. *ea* deest Puget. *signant* Heins. e Medic. Gud. et aliis maluit. Sed exemplo adjecto (sic apud Nasonem, *nomina signata saxo*) vix satis commode declaravit, quo modo accipi id vellet. Burmannus ad hysteron proteron recurrit; quod multo minus commodum est. Contorte etiam Cerda. Si tueri illud velis, dicendum esset: *ossa* pro loco dicta esse, quo ossa sunt condita, hoc est, pro tumulo; is signat, adeoque *ossa signant*, titulo insculpto posteris produnt, *nomen* tuum. At hæc dura sunt; præstat altera ante Heinsium vulgata lectio, quam inter ceteros codices Romanus firmat, *signat*, ut *honos servat sedem*, sic *nomen signat ossa*, h. nomen loco inditum sepulturam Caietæ ad nostram memoriam servat. Ed. Ven. repetit, *servat*.—6. *quierant* ex Hebro (ignotum nomen et forte corruptum) laudat Servius; quod et ipsum haberet locum; et sic Montalb. et pro var. lect. alter Hamb.—7. *portusque* Gud. *reliquit* aliquot Heins. et Pier.—8. *cursus* Heins. cum vetustioribus, it. fragm. Vatic. Vulgo *cursum* legitur.—10. Est τὸ Κιρκαῖον.—12. *resonant*

NOTÆ

1 *Tu quoque*] In littore maris Tyrrheni, et finibus novi Latii; nunc ea parte regni Neapolitani, quæ dicitur *Terra di lavoro*, est hodieque *Caieta*, *Gaëta*, urbs cum sinu et promontorio cognomine. Nomen alii cum Virgilio ab Æneæ nutrice repetunt: Aurelius Victor a *καίειν incendere*, quod illic Æneæ naves a Trojanis mulieribus incensas quidam dicant: Strabo a Laconum lingua, qui *curva* omnia *καιάτας* vocant.

3 *Servat honos sedem tuus*] Vel sensum habet, quem in interpretatione suggerimus. Vel est hypallage sive commutatio, pro: *sedes servat honorem et memoriam tuam*, Æn. vi. [illegible]. De *Hesperia magna*, Italia, Æn. i. 534.

10 *Proxima Circææ, &c.*] Solvit sub noctem Caieta, et ad occidentem navigat: Circæumque montem, *Circello*, in eodem Latii littore prætergressus, ad ostia Tybris prima luce

Dives inaccessos ubi Solis filia lucos
Assiduo resonat cantu, tectisque superbis
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenues percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus iræque leonum,
Vincla recusantum, et sera sub nocte rudentum;
Setigerique sues, atque in præsepibus ursi
Sævire, ac formæ magnorum ululare luporum;
Quos hominum ex facie Dea sæva potentibus herbis
Induerat Circe in vultus ac terga ferarum.
Quæ ne monstra pii paterentur talia Troës

lucias; et in *domo magnifica accendit cedrum odoriferam ad lucem nocturnam, addensans acuto pectine telas subtiles. Hinc* cœperunt *audiri voces, et furores leonum excutientium vincula et rudentium per mediam noctem: et setosi porci, et ursi* cœperunt *frendere in stabulis, et species magnorum luporum ululare: quos Circe, crudelis Dea, mutaverat efficacibus herbis ex figura hominum in vultus et pellem ferarum. Quæ talia portenta ne paterentur pii Trojani, provecti in portum*

Sprot.—13. *odoratum* Oudart. *ad l.* Leid. *nocturno in lumine* Medic. et Zulich. a m. sec., quæ vulgaris est ratio.—14. Idem versus Ge. I, 294.—15. *gemitus* leonum: noli substituere velle *fremitus.* Nam et illud poëtis solenne: v. c. Lucan. VI, 688. Drak. ad Silium I, 425.—16. *rugentum* pr. Moret. a m. sec., inscite.—18. *forma* Franc.—19. *sæva* post *sævire.* Libri nil mutant. —20. *in* abest tribus ap. Burm. et Hamb. sec. *Induerat vultus Circe.* Porro Montalb. *in terga vultusq.* Etiam *et t. f.* nonnulli Pier.—21. *patiantur* Bigot.

NOTÆ

pervenit. De *Circæo* monte et *Circe* venefica, Solis filia, Æn. III. 368.

11 *Inaccessos lucos*] Accessit eo tamen Ulysses cum sociis. Igitur *inaccessos* dicit, quorum difficilis accessus, quo nemo debeat accedere propter illecebrarum pericula. Sic Ge. III. 5. dixit: *Illaudati Busiridis aras,* id est, quem nemo debet laudare, quamvis eum Isocrates laudaverit.

12 *Lucos resonat cantu*] *Personat, resonare docet.* Neutrum, pro activo: ut fere Æn. VI. 832. *Assuescite bello.* Porro Circe *urit cedrum,* sive tædam e cedro, pretiosa arbore, quæ cariem non sentit, et unde oleum exprimitur. *Percurrit telas:* telam texit, opus muliebre, de quo Æn. III. 483. *Pectine arguto,* id est, vel *stridulo,* vel *acuto.*

16 *Rudentum*] Proprium est asinorum *rudere,* Ge. III. 374. Leo dicitur *rugire,* sed vox ista recentiorum scriptorum est.

19 *Quos hominum ex facie, &c.*] Dicitur Circe potu medicati liquoris et virgæ tactu mutasse homines in feras. Et sic in sues mutavit Ulyssis socios, præter Eurylochum, qui domum ejus ingredi noluerat; et Ulyssem, qui esu cujusdam herbæ, *moly* nomine, præservatus a Mercurio fuerat. Hos tamen postea Circe, Ulyssis rogatu, pristinæ restituit formæ. Ita Hom. Odyss. X. 135. *Sæva Dea* appellatur ab Homero ibid. δεινὴ θεὸς; quia divini generis, Solis filia. De *Neptuno,* Æn. I. 129.

Delati in portus, neu littora dira subirent;
Neptunus ventis implevit vela secundis,
Atque fugam dedit, et præter vada fervida vexit.
Jamque rubescebat radiis mare, et æthere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis:
Cum venti posuere, omnisque repente resedit
Flatus, et in lento luctantur marmore tonsæ.
Atque hic Æneas ingentem ex æquore lucum
Prospicit. Hunc inter fluvio Tiberinus amœno,
Vorticibus rapidis, et multa flavus arena,
In mare prorumpit. Variæ circumque supraque
Assuetæ ripis volucres et fluminis alveo
Æthera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis terræque advertere proras
Imperat, et lætus fluvio succedit opaco.
Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum,

illum, *et ne appellerent ad funesta littora; Neptunus inflavit vela prosperis ventis, et acceleravit cursum, et impulit* naves *ultra spumosum* hoc *mare. Et jam mare rubescebat luce, et ab alto cælo Aurora crocea splendebat in equis duobus roseis: quando venti quieverunt, et omnis flatus subito cessavit, et remi laborant in mari immoto. Tunc autem Æneas vidit e mari magnam sylvam: per illam Tybris, grato fluvio, celeri impetu, et flavus plurimis arenis, proruit in mare: diversæ aves, assuetæ littoribus et alveo fluvii, circum et supra recreabant cantu cælum, et per sylvam volabant. Jubet socios detorquere cursum, et appellere proras littori: et gaudens subit amnem umbrosum. Age modo, o Erato, explicabo, qui reges,*

—22. *dura* duo Burm.—26. *in croceis* conj. Schraderus ad Musæum p. 289. Sed in *roseis bigis* non tam erat hærendum, quam in mira colorum temperatione: post *rubescens* mare, *roseæ* bigæ et *lutea* aurora.—27. *Tum* ex Schol. Horat. et Statii laudat Burm.—28. *luctatur* Mentel. pr.—29. *hinc* Zulich. et Witt. *ingenti* Menag. sec.—30. *et inter* Dorvill.—31. *Verticibus*, cum aliis, antiquissimi Mediceus et Romanus; it. fragm. Vatic.—32. *præcipitat* pro div. lect. tert. Moret. *superque* Witt. *suprema* Gud. a m. pr.—34. *Æquora* Serv. ad IV Æn. 524. *sonabant* Diomedes III Instit. Grammat.—35. *socios* aliquot Pier. Men-

NOTÆ

25 *Jamque, &c.*] De *Aurora*, ejusque *bigis*, Ge. I. 249. De *luteo colore*, Ecl. IV. 44.

28 *Tonsæ*] Remi: sic dicti, vel quia fiunt e ligno *attonso* et dolato; vel quia aquas *tondent*, vel *tundunt* et verberant: Enniana et Lucretiana vox. Lucr. l. II. 554. 'Antennas, proram, malos, tonsasque natantes.'

30 *Tiberinus*] Fluvius, vel potius fluvii Deus. De *eo*, Æn. VIII. 330.

36 *Fluvio succedit opaco*] *Umbroso*, propter arbores ripam hinc inde inumbrantes.

37 *Erato*] Musa, quæ versibus præest amatoriis, ab *ἔρως* amo. Hanc invocat, quia bellorum sequentium origo ex amore Turni et Æneæ in

Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
Cum primum Ausoniis exercitus appulit oris,
Expediam, et primæ revocabo exordia pugnæ;
Tu vatem, tu, Diva, mone. Dicam horrida bella;
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. Major rerum mihi nascitur ordo;
Majus opus moveo. Rex arva Latinus et urbes
Jam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica
Accipimus; Fauno Picus pater; isque parentem

quæ tempora rerum, quis status fuerit veteris Latii; quando peregrinus exercitus primo applicuit classem Italico littori: et revolvam initia primi belli. Tu, Dea, tu doce poëtam. Narrabo bella horrida: narrabo exercitus, et reges ira impulsos in cædem, et turmas Tyrrhenas, et Italiam universam consociatam ad arma. Oritur mihi gravior series rerum, suscipio opus difficilius, quam prius. *Rex Latinus, jam grandævus, gubernabat agros et urbes quietas in pace diuturna. Audimus hunc natum Fauno et Marica nympha Laurente. Picus* fuerat *pater Fauni:*

tel. pr. a m. pr.; et sic Ge. Fabricius scriptum viderat.—38. *antiquus* Moret. pr., quod vulgare esset. *fuerat* libri Pierii et Giphanii, unde is faciebat, *fueret*, importuno archaismo. *classe* Goth. sec.—41. *Tum* Franc. dic *h. b. dic a.* alter Voss.—42. *aptosq.* Goth. pr.—44. *et major* sec. Rottend. *rerum major* Goth. pr.—46. *placidus* Dorvill. *gerebat* pr. Moret. *in bella gerebat* sec. Hamb.—47. *genitum et nympha* Goth. sec. *ex nympha* Leid. unus. *Larente* Leid. alius. *Mirica* Bigot.—48. *P. patrisque parentem* Parrhas.—

NOTÆ

Lavinium. De Musis, Ecl. III. 69. De *Latio* antiquo et *Ausoniis*, infra 54.

43 *Tyrrhenam*] Tuscam, Etruscam, Æn. II. 781. De *Hesperia*, Italia, Æn. I. 534.

47 *Hunc Fauno, &c.*] Obscura est admodum hujus familiæ series, et fabulis confusa. Multi discedunt a Virgilio, qui tres a Saturno gradus tantum numerat: Saturnum, Picum, Faunum seu Fatuelum, et Latinum. Alii novem distinguunt gradus; in iisque geminum Saturnum, geminum item et Picum et Faunum: aiuntque ea junioribus Pico et Fauno tribui a Virgilio, quæ priscis tribui debuissent. Addunt hos *Aboriginum* reges fuisse, qui *Latini* deinde a Latino dicti sint: quanquam Latinorum nomen multo fuisse Latino rege antiquius quidam volunt, inter quos ipse Virgilius, ut diximus Æn. I. 10. De *Saturno* ejusque fuga in Italiam, Æn. VIII. 319.

Laurente Marica] Uxor *Fauni*, seu *Fatueli*, dicta est *Fauna*, aut *Fatua*. Nomen habuere a *fando*, vel *fatu*: quia furore correpti futura *fari* ac dicere solebant. *Marica* autem nympha, ex qua Faunus suscepit Latinum, juxta Arnobium fuit Circe: juxta alios ipsa Fauna; quæ a Minturnensibus, ad ostia Liris fluvii, sacro in luco colebatur. *Laurens* vocatur ex regionis nomine: de quo, infra 63.

Te, Saturne, refert; tu sanguinis ultimus auctor.
Filius huic, fato Divum, prolesque virilis
Nulla fuit, primaque oriens erepta juventa est.
Sola domum et tantas servabat filia sedes,
Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.
Multi illam magno e Latio totaque petebant
Ausonia; petit ante alios pulcherrimus omnes
Turnus, avis atavisque potens: quem regia conjux
Adjungi generum miro properabat amore;
Sed variis portenta Deum terroribus obstant.
Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu servata per annos:

et Picus *te patrem habebat, o Saturne; tu primum caput* ejus *familiæ. Filius Latino et soboles mascula nulla erat, Deorum voluntate: et nascens mortua fuerat* in *prima infantia. Filia unica tenebat domum et totam regionem: jam apta marito, jam nubilis ob adultam ætatem. Plurimi e magno Latio et tota Italia illam ambiebant. Ambit præ ceteris omnibus formosissimus Turnus, potens avis et atavis: quem assumi generum uxor regis mirifico studio instabat: sed prodigia Deorum obsistunt per varios terrores. Laurus erat in medio domus, in intimis recessibus, sacra* secundum *frondes, et ob religionem servata per multos annos. Pater Latinus dice-*

50. *hinc f.* Ven.—51. *est* deest Bigot. et Goth. sec.—52. *tantos s. nata penates* laudat Schol. Stat. I Theb. 572.—53. *v. et jam* Witt.—54. *jam* pro *illam* tert. Rottend. a m. pr. *e* binis Burmann. deest.—55. *ante omnes p. unus* sec. Moret.—57. *magno p.* Bigot. *p. honore* Goth. tert.—59. *in* abest Erf. *in medio, in p.* quatuor Burm. et Goth. tert. *in medio p.* Oudart. *alto* pr. Moret. —60. *S. coma* aliqnot Heins. cum Nonio, sed præstat græca ratio.—63. *Lau-*

NOTÆ

52 *Filia*] Lavinia, quæ demum Æneæ nupsit, occiso Turno, Æn. XII.

54 *Magno e Latio, totaque .... Ausonia*] Duplex *Latium* fuit: antiquum, a Tybri fluvio ad Circæum montem, *Circello*. Novum, seu magnum, a Tybri ad Lirim amnem, qui nunc est *Garigliano*, complectens Volscos, Auruncos, Æquos, &c. Hæc tamen Latii extensio a Romanis regibus est, multo Æneæ temporibus recentior: unde suspicantur multi, Latium hic pro tota Italia sumi, quemadmodum et Ausoniam. *Ausones*, Trojanis temporibus multo antiquiores, Italiæ partem incoluerunt inferiorem, quæ ad Siciliam accedit. Mox, quia notissimi rebus gestis evaserant, factum est, ut eorum nomine a Græcis vocaretur tota Italia, a Sicilia usque ad Alpes. Pulsi deinde ab aliis, ultimo consederunt inter Volscos et Campanos, circa Lirim, Caietam, et Minturnas; et *Aurunci* tunc appellati sunt. Vide Cluver. Italiæ l. III. 9.

56 *Turnus, avis, &c.*] *Dauni* et *Veniliæ* filius: Rutulorum rex. *Venilia* soror erat Amatæ Latini uxoris, divinis honoribus affecta, Æn. x. 76. Daunus maternum genus ducebat a Jove per Danaën, infra 372. paternum a Pilumno, Deo etiam habito, Æn. x. 76. De *situ Rutulorum*, infra 794.

Regia conjux] *Amata*, Veniliæ soror.

Quam pater inventam, primas cum conderet arces,
Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus,
Laurentesque ab ea nomen posuisse colonis.
Hujus apes summum densæ (mirabile dictu),
Stridore ingenti, liquidum trans æthera vectæ,
Obsedere apicem; et, pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuo vates, Externum cernimus, inquit,
Adventare virum, et partes petere agmen easdem
Partibus ex isdem, et summa dominarier arce.

batur dicasse illam Phœbo, repertam cum funderet prima mœnia; et ab illa dedisse nomen Laurentibus incolis. Apes densæ, res *mira dictu, trans levem aërem volantes magno stridore, insederunt supremum illius cacumen: et pedibus invicem conjunctis, examen repentinum pependit e frondoso ramo. Statim vates dixit: videmus appropinquare hominem peregrinum; et exercitum ex eadem regione quærere* hanc *eandem regionem, et regnare in* hac *suprema arce. Præterea dum Lavinia virgo*

rentesque Gud. a m. sec. cum aliis, sed recentt.; et sic Arusianus Messius. Neque vero aliter quam quarto casu accipiendum *Laurentis*.—64. Pro *summum* Medic. a pr. m. *talamum*, et Vratisl. *lauri dense*. *densæ summum* Parrhas. *dense* Witt. *m. visu* Bigot.—65. *super æ*. Zulich. a m. pr. *trans æquora* quatuor Burm. cum Goth. pr.—66. *Consedere* sec. Moret. *sub mutua* D. Heins. ed.—69. *p. p. agmine* Rom. cum aliis Pier., minus bene.—70. *eisdem* Dorvill.

NOTÆ

62 *Phœbo sacrasse*] Quia laurus Phœbo dilecta. De *Phœbo*, Ecl. III. 62.

63 *Laurentes colonis*] *Laurens*, nomen constat fuisse primo inditum sylvæ laureæ, quæ circa littus Tyrrheni Maris fuit, a Tybri orientem versus porrecta. Inde vicina regio *Laurens* etiam dicta est. Inde *Laurens* dicitur Marica nympha, Fauni uxor, 47. Inde Picus, Latini avus, dicitur etiam *Laurens*, 171. Inde Turnus ipse eodem appellatur nomine, 650. quia Rutulorum regionem sylva illa attingebat. Porro cum arces primas ibidem condidisse Latinus dicatur; et Laurens Picus, ejus avus, eodem loco regiam habuisse, 171. aut sibi male consentit Virgilius, aut dicendum, *regiam* quidem a Pico esse conditam; a Latino *arces*, sive munitiones, additas; et urbem, a lauro præcipuæ magnitudinis, appellatam esse *Laurentum*, quod nomen sylvæ tantum et regioni commune prius fuerat. Urbs posterioribus dicta est *Laurolavinium;* non quod eadem fuerit cum *Lavinio;* sed quod exhausta bellis utraque, et Laurente et Lavinio, utriusque incolæ Laurentum confluxerint, et urbem communi nomine dixerint, ut suspicatur Cluverius in Antiqua Italia, l. III. 3. atque ut ei videtur, ea nunc dicitur *Paterno*.

66 *Pedibus per mutua nexis, &c.*] De hac apum glomeratione, quæ *uva* dicitur, Ge. IV. 257. et 558. De *apum examine*, Ecl. VII. 13.

70 *Partibus ex isdem*] Apes e Tyrrheni Maris partibus venerant Lau-

Præterea, castis adolet dum altaria tædis,
Ut juxta genitorem astat Lavinia virgo,
Visa (nefas) longis comprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
Regalesque accensa comas, accensa coronam,
Insignem gemmis; tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
Id vero horrendum ac visu mirabile ferri:
Namque fore illustrem fama fatisque canebant
Ipsam; sed populo magnum portendere bellum.
At rex solicitus monstris, oracula Fauni,
Fatidici genitoris, adit, lucosque sub alta

accendit altaria sacris facibus, et stat prope patrem: (res horrida) visa est corripere ignem longis capillis, et comburi flamma sonante secundum *omnia ornamenta; et* visa est *accensa* secundum *regias comas, accensa* secundum *coronam spectabilem gemmis: deinde fumans* visa est *cingi rutilanti luce, et jactare ignem tota domo. Hoc autem* cœpit *haberi terribile et visu admirabile. Etenim aiebant ipsam illustrem fama et fortuna futuram* esse, *sed minari genti magnum bellum. At rex territus his prodigiis vadit ad oracula fatidici Fauni patris* sui, *et consulit sylvas* sitas

—71. *e castris* pr. Hamb. *quum a.* Nonius ternis locis. De *adolere* v. sup. ad lib. I, 708.—72. *Ut* bene e codd. probavit Heins. post Pier. Vulgo: *et.*—74. *cremare* Montalb. a m. sec.—75. *que* abest tribus Burm.—76. *lumina* Menag. alter. *lumina fulva* sec. Hamb. *fulva re fumo* Dorvill.—77. *ac totum* Menag. sec. *tectis V. s. totis* Goth. tert.—78. *Hoc v.* multi Heins. et Burm., item Goth. sec.; *visu ac* tert.—80. *protendere* Mentel. pr. a m. pr. *telum* Hugen. a m. pr.—81. *Ac rex* Menag. pr. *sollicitus monstrorum* Donat. Ms.

NOTÆ

rentum, insederant lauri apicem: quo significabatur, exteros Tyrrheno Mari venturos, victores futuros, summum imperium adepturos. *Dominarier.* Extensio syllabæ, pro, *dominari.*

71 *Adolet altaria tædis*] Adolet thus ad altaria domesticorum Deorum, Æn. I. 708. 'flammis adolere Penates.'

77 *Vulcanum*] Deum ignis, pro igne, ut Ge. I. 295.

82 *Lucosque sub alta Albunea*] *Albunea* fons est profundissimæ altitudinis: unde erumpit fluvius *Albula*, nunc *la Solforata*, sulfureis aquis memorabilis, quæ primo frigidæ sunt, mox inducunt calorem. *Albula*, paulo infra Tybur, influit in *Anienem* fluvium, nunc *Teverone.* Odor ejus et sapor corruptus est: unde ait Virgilius exhalare *mephitim.* Est autem *Mephitis*, Juno aëri corrupto præsidens; cui ædes apud Hirpinos fuit ad lacum Amsancti, ex Plinio l. II. 93. et apud Cremonam, ex Tacito, Hist. l. III. Hic *Mephitis* pro ipso putore sumitur, ut Vulcanus pro igne, Jupiter pro aëre. Juxta Scaligerum vox Etrusca est, a Syris deducta, apud quos gravitatem odoris significat. Apud Albuneam *sylva* fuit sacra Musis, ex Martiali: ibidem culti sunt Fauni, ex Virgilio et Statio: ibidem, ex Lactantio, nympha *Albunea*, quæ

Consulit Albunea: nemorum quæ maxima sacro
Fonte sonat, sævamque exhalat opaca mephitim.
Hinc Italæ gentes, omnisque Œnotria tellus,
In dubiis responsa petunt. Huc dona sacerdos
Cum tulit, et cæsarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit:
Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque Deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur Avernis.
Hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentes,

sub alta Albunea; quæ Albunea sylva *maxima sylvarum resonat sacro fonte, et umbrosa emittit densam mephitim. Italæ nationes et omnis terra Œnotria accipiunt inde responsa in* rebus *incertis. Sacerdos cum obtulit illic dona, et per noctem tacitam jacuit* super *pelles suppositas ovium immolatarum, et quæsivit* illic *somnum; videt multas figuras vagantes mirabilibus modis, et audit voces multiplices, et fruitur sermone Deorum, et alloquitur Acheronta e profundo Averno. Tunc etiam ipse pater Latinus, poscens responsa, illic sacrificabat* de *more centum oves*

Fabric.—84. *ponte* Porphyr. ad Horat. *sævumq.* Medic. *servamq.* Arusianus. *exaltat* Mentel. pr. a m. pr. et Goth. alter: *mephitim* Heins. recepit e Medic. et aliis, auctoritate Grammaticorum, et more Virgilii flectendi græca latine. Vulgo *mephitin.* Librarii scribunt fere *mefitim* vel *mefitin.* Rom. *mefitem.*—85. *Hic* Franc. *que* abest binis Burm.—86. *r. ferunt* Goth. pr., ut alias dici solet.—87. *Contulit* multi scripti et edd. Ceteri *cum tulit*, quod jam Benedictus emendavit, et ante eum Naugerius. Voss. *attulit.* Heins. conj. *ut tulit.* *et scelerum* Goth. pr.—88. *Pellicibus* Dorv. Has librarius forte malebat; non nunc Latinus.—89. *pallentia m.* sec. Moret. repetitum ex Ge. I, 477. vid. Burm.—92. *Sic et* pr. Moret. *tunc* plurimi. *dum* sec. Rottend.—93. *mactarat* Goth. sec. *mactavit* sec. Rottend. et Gud. a m. sec.—94. *earum*

NOTÆ

Sibylla fuit Tiburtina. De *Italis* et *Œnotriis*, Æn. I. 534.

87 *Cæsarum ovium sub nocte, &c.*] Plinius l. XVI. 44. 'Apud Tiburtes' (unde non longe abest Albunea) 'extant ilices tres, etiam Tiburte conditore eorum vetustiores. Fuisse autem eum tradunt filium Amphiarai, qui apud Thebas obierit una ætate ante Iliacum bellum.' Pausanias autem in Atticis loquens de Amphiarao, insigni somniorum interprete, qui a Græcis ideo inter Deos relatus est; ait, apud Oropum, Atticæ maritimam urbem, Amphiarai fontem esse ac templum: ubi arietem immolant, cujus substrata in pelle dormientes nocturna visa expectant. Ex iis colligit Cerdanus, ejusmodi sacra a Tiburte Amphiarai filio translata esse in Italiam; eaque a Virgilio esse Fauno attributa, quæ Amphiarao Græci tribuerant.

91 *Acheronta affatur Avernis*] Per *Acheronta*, fluvium infernum, de quo Æn. VI. 323. umbras Deosque Inferorum intelligit. Per *Averna*, Inferorum ostia, de quibus Æn. VI. 237. ipsos indicat Inferos.

Atque harum effultus tergo stratisque jacebat
Velleribus. Subita ex alto vox reddita luco est:
Ne pete connubiis natam sociare Latinis,
O mea progenies, thalamis neu crede paratis;
Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant, quorumque ab stirpe nepotes
Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
Aspicit Oceanum, vertique regique videbunt.
Hæc responsa patris Fauni, monitusque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus:
Sed circum late volitans jam Fama per urbes
Ausonias tulerat; cum Laomedontia pubes

lanigeras; et jacebat extensus super earum pelle et stratis velleribus. Vox repentina emissa est ex intima sylva: O mea proles, ne quære jungere filiam tuam *conjugio Latino; neve confide lectis præparatis. Venit gener peregrinus: qui progenie* sua *extollet nostrum nomen ad sidera; et cujus de stirpe posteri videbunt omnia versari et regi sub pedibus* suis, *quacumque Sol revertens aspicit geminum Oceanum. Latinus ipse non continet* in *ore suo hæc responsa Fauni patris, et hæc monita data* per *noctem tacitam; sed jam fama circumundique volans sparserat* ea *per urbes*

Pier. aliquot. *tergo* exquisite pro tergis. *latebat* Goth. sec.—95. *subito* Medic. Colot. cum aliis Heins. *subit* Gud. a m. pr. *subito ex alta* Witt. *est* deest binis Goth.—96. Si subtilis esse velis, scribendum erat *Conubiis*. *sociasse* Cledon. lib. II Art. Grammat.—97. *neu* Heins. e Medic. et aliis. Vulgo *nec*. Witt. *ne*.—98. *venient* Medic. cum magna parte codd. Pier. et Heins., it. Ald. tert. Sed bene jam Serv. vidit *veniunt* melius convenire vaticinio, quod, quæ futura sunt, ut præsentia nuntiat.—99. *ad astra* Goth. sec. *ferant* Medic. et omnes antiquiores cum edd. inde ab Aldo; quod oratio castigata pedestris postulat. Sæpe tamen poëtam videmus ab hac lege recedere, et id, quod minus usitatum est, frequentare: ita et h. l. altera lectio est *ferent*, quam Heins. recepit ex Leid., cui aliquot alios adjungit Burmannus sed recentes nulliusque auctoritatis; et videri potest hæc lectio ab emendatore venisse, qui *videbunt* ante oculos habebat: atqui est et illa doctior ratio, ut tempora varientur, ut sæpe in simili positu apud Homerum fit, ut *qui ferant* et *videbunt* jungantur. *ab st.* Heins. e Medic. et Gud. Vulgo *a stirpe*. conf. lib. I, 630.—101. *Respicit* ex Helenio Acrone laudat G. Fabric. cf. Burm. *Accipit* Goth. pr. et tert., male; nam mare excipit Solem, non Sol occidens mare.—102. *Hæc præcepta* aliquot Pier., quod Cuninghamus tanquam verius prætulit.—103. *suos* Menag. pr.—104. *circum volitans late* Goth. sec.—105.

NOTÆ.

96 *Latinis*] E Latio, quod complectitur Aborigines, Rutulos, Laurentes, Volscos, &c. supra 54.

100 *Utrumque recurrens, &c.*] Magnitudinem notat futuri imperii Romani; vel ab oceano orientali ad occidentalem, qua Sol diurno motu recurrit; vel ab oceano septentrionali ad meridionalem, qua Sol annuo motu discurrit. De *vario Solis motu*, Ge. I. 238.

105 *Ausonias, &c.*] Supra 54. *Laomedontia pubes*, a Laomedonte Trojano rege, Ge. I. 502. *Aggere*, Æn. v. 44.

Gramineo ripæ religavit ab aggere classem.
Æneas, primique duces, et pulcher Iulus,
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ;
Instituuntque dapes, et adorea liba per herbam
Subjiciunt epulis (sic Jupiter ille monebat)
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumtis hic forte aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris:
Heus! etiam mensas cousumimus? inquit Iulus.

Italicas: cum juventus Trojana applicuit naves ad crepidinem herbosam littoris. Æneas, et præcipui duces, et formosus Ascanius, sternunt corpora sua *sub ramis arboris altæ: et inchoant epulas, et in gramine supponunt cibis placentas e frumento, sicut ipse Jupiter suggerebat, et onerant* illud *solum panis fructibus sylvestribus. Illic ceteris absumtis, cum inopia ciborum cogeret* eos *vertere morsus in panem exiguum; et frangere manu ac dentibus audacibus orbem fatalis crustæ, nec abstinere* a *planis quadris: Ascanius jocans, dixit: Heus!*

Laomedontea aliquot Heins., male. v. Ge. I, 502.—106. *classem* vel *funem* pr. Hamb., quod vulgare.—108. *deponunt sub ramis* Dorvill.—109. *per herbam* Heins. legit cum Grammaticis et cum vetustissimo quoque, monente idem Pier. Vulgo, *per herbas;* quæ vulgaris esset ratio.—110. *Jupiter ille*, Heins. ex Prisciano et Medic. a sec. m. Mediceo Pierii aliisque suis (adde Goth. tert.) reposuit, copiose idem astruxit, et, qui viri præstantissimi mos erat, ubi in elegantiorem formulam inciderat, in omnes alios locos intulit, in quibus *Jupiter ipse* legitur. Servat tamen hoc Romanus quoque.—112. C. *jam forte epulis* Ven. *vertere morsu* pr. Rottend., quod pro *verti* dictum esse possit; sed ortum est ex *morsū*, *morsum*, quod habent aliquot Pier.—113. *penuria* scribunt duo Burm.—115. *crustæ* Bigot. Fuisse qui *frusti* legerent, ex Cerda intelligitur. *Crustum* est exquisitior et rarior forma pro vulgari, *crusta*. Argutatur et hic Servius.—116. *Heu* Parrhas. *consumsimus* aliquot Pier. et tres Burmanniani, si recte capio, item Pompon. Sab., nec male. Sic in hac re

NOTÆ

Adorea liba, placentas ex frumento purissimo, quod *ador* sive *far* appellatur: Æn. VII. 33. Et forte, quia appellat *liba*, innuit Virgilius sacrificia Diis tum primum ab Ænea facta esse: et e placentis *libatis* oblatisque socios pavisse fa[illegible]m, ut e victima[illegible]m extis fieri solitum videbimus Æn. VIII. 183.

111 *Cereale solum*] *Solum* est, quod cuique rei sustentandæ supponitur, Ecl. VI. 35. *Ceres*, Dea frumenti, panis, Æn. V. 79. *Cereale solum*, quadra e pane.

114 *Orbem Fatalis crusti*] Mox vocabit *quadram*, tum *mensam;* et *placentas* intelligit, quæ pro patinis tum [illegible]uerunt, et vero sæpe esse solebant apud veteres. Hæc vocum diver[illegible]tas e placentæ fi[illegible]ra repetenda est. Erat enim rotunda quidem, sed lineis duabus decussatim in medio signata: itaque quatuor veluti quadris distincta. Ita Cerdanus e veteribus poëtis,

Nec plura alludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.
Continuo, Salve fatis mihi debita Tellus,
Vosque, ait, o fidi Trojæ salvete Penates.
Hic domus, hæc patria est. Genitor mihi talia, namque
Nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit:
Cum te, nate, fames ignota ad littora vectum
Accisis coget dapibus consumere mensas;
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.

etiam comedimus mensas. Nec dixit *plura. Vox illa audita indicavit prima terminum laborum: et pater excepit* eam *primus ab ore loquentis, et* secum *expendit admiratus oraculum. Statimque dixit: Salve, terra debita mihi per fatum; et vos salvete, o Penates Trojani. Hic* est *domus, hæc est patria. Etenim nunc reminiscor, pater Anchises deposuit apud me talia secreta fatorum: Fili,* aiebat, *quando fames coget te appulsum incognitis littoribus comedere mensas, cibis deficientibus; tunc fatigatus memento sperare sedem* certam, *et manu statuere*

apud Dionys. ἀλλ' ἡμῖν ἤδη γε καὶ ἡ τράπεζα κατεδήδοται.—117. Heins. distinguere malebat: *nec p. alludens ea vox* etc., quod bene expulit Burm.—118. *primumq.* Menag. pr. *primaq.* sec. Rottend. et Dorvill. *primusque* malit Trapp., quod prosaico esset propius.—119. *Corripuit* Ven.; non male, inquit Heinsius. Burmannus conj. *arripuit;* uti *accipi, arripi, omen* solet. Nihil tamen mutat, et *eripere* ad vulgarem superstitionem refert, tanquam prohibuerit Æneas, ne Ascanius plura forte inominata subjiceret, et ideo *pressit,* forte manu sua os Ascanii. Liberalior et simplicior ratio videtur hæc, quam in nota posui, *eripuit* ad solam celeritatem dicentis et interponentis verba spectat; exquisitius est quam *arripuit, rapuit.* cf. sup. lib. II, 619. Sic ἁρπάζειν, προαρπάζειν τὰ λεγόμενα. cf. Guell. Nec hic de omine sed de vaticinii exitu et eventu agitur. *pressit,* est vocem Ascanii repressit; nam excepto sermone alter interpellatur et reprimitur, quo minus loqui pergat. *et stupef.* est in aliis. *stipefactus* Pier. codd. etiam hic. *n. dixit* Parrhas. *n. possit* Goth. tert.—122. *hic p.* septem apud Burm. cum Goth. sec. *et* Goth. pr. *est* deest Ven. et Goth. tert.—123. *f. a. canebat* Parrhas.—125. Servius interpretatur, quasi legerit: *ancisis. Ambesis* aliquot Pier. ex lib. III, 257, ut Heins. monuit. *assumptis* Bigot. *accensis* Gud. a m. pr. *accessis* Goth. sec.—126. *superare, spirare,* aberratt. apud Heins. *domus* multi. *defixus* Ed. Ven.—127. *tecto* Franc.—128. *Hæc erit* Menag. alter cum Goth.

NOTÆ

119 *Stupefactus numine*] Oraculo divino, quod ex Ascanii ore erumpebat; aut potius oraculi divina quadam solutione. *Pressit.* Vel, *continuit silentio:* vel potius, *secum tacite expendit.*

121 *Trojæ Penates*] Dii regionis illius patrii ac domestici; qui, cum iis Penatibus conjuncti, quos Troja advehimus, jam communi nomine Penates tutelaresque Trojæ ac Trojanorum dicendi estis.

Hæc erat illa fames; hæc nos suprema manebat,
Exitiis positura modum.
Quare agite, et primo læti cum lumine Solis,
Quæ loca, quive habeant homines, ubi mœnia gentis,
Vestigemus, et a portu diversa petamus.
Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
Anchisen genitorem, et vina reponite mensis.
Sic deinde effatus frondenti tempora ramo
Implicat, et Geniumque loci, primamque Deorum
Tellurem, Nymphasque, et adhuc ignota precatur
Flumina; tum Noctem, Noctisque orientia Signa,

illic ac cingere mœnibus primam urbem. Illa fames erat ista: *hi* casus *extremè erant destinati nobis, allaturi finem miseriis. Agite igitur: et sub primam lucem Solis inquiramus læti, quænam* sint hæ *regiones, aut quinam homines occupent* eas, *ubi* sint *urbes* illius *nationis; et abeamus* in loca *remota a portu. Nunc effundite pateras* in honorem *Jovis, et precibus invocate patrem Anchisen, et rursus afferte vinum* in *mensas. Sic locutus, postea cingit caput ramo viridi, orat Genium* hujus *loci, et Terram primam Deorum, et Nymphas, et Deos fluviales adhuc incognitos: deinde*

sec. *hæc vox* Vratisl. *monebat* sc. Anchises, Serv. et ed. Ven. *manebant* Rom., quod arridere potest. Sic VI, 84 *sed terra graviora manent.*—129. *Exiliis* in quod facile incidas, si memineris Æn. II, 780 *Longa tibi exilia et vastum maris æquor arandum,* conj. Burm.; et sic Goth., solenni varietate. Enimvero *exitia* sunt calamitates, ærumnæ, ut toties *damnum, noxa, clades,* et similia, et Græcorum, ἄτη, βλάβη, λύμη, λοιγὸς, οἶτος et alia.—130. *primum* duo Burm. cum Goth. sec. Erf. *limine* Moret. sec., perpetuo lapsu. vid. VI, 255.—131. *quære* Dorvill. *habitant* duo Burm. ex intpt. *ubi m. grais* Goth. tert.—133. *libare noris* Goth. tert., prave et hoc. *Libare pateras* satis intelligitur esse dictum pro: *libare vinum;* ne quis *pateris* emendandum putet; etsi et hoc eleganter diceretur. *notate* Puget.—135. *Sic demum fatus* alter Hamb. *affatus* aliquot Burm. *t. lauro* tres ejusdem: quod arridere potest; nam lauro abundabat ille tractus.—138. *noctuque* conj. Voss., male; nam vulgare esset. *noctique*

NOTÆ

128 *Illa fames*] Prædicta, non tantum ab Harpyia Celæno Æn. III. 257. sed etiam ab Anchise: forte Æn. VI. 890. ubi filio memorat futura bella in Italia; 'Et quocumque modo fugiatve feratve laborem.'

130 *Primo cum lumine Solis*] Posteræ lucis initio. Hunc enim diem in excensu, et libationibus, et Deorum veneratione posuerunt. De *libatione* in mensa, Æn. I. 740. De *divinitate Anchisæ*, Æn. V. 59. 96. 98. De *Geniis locorum*, Æn. V. 95.

136 *Primamque Deorum Tellurem, &c.*] Juxta Hesiodum, qui in Theogon. 117. post Chaos primam Deorum ponit *Terram*, quæ primo genuit Cœlum: ex Cœlo Oceanum, Saturnum, Gigantes, &c. Æneas deinde *Nymphas* precatur, de quibus Ecl. II. 46. Et *Flumina*, quæ suos quoque Deos habere putabantur. Et hos adjungit *Telluri*, quia eam ornant atque incolunt.

138 *Noctem, &c.*] Deam item, apud Hesiodum 123. prognatam e Chao,

Idæumque Jovem, Phrygiamque ex ordine Matrem,
Invocat, et duplices Cœloque Ereboque parentes.
Hic Pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto
Intonuit; radiisque ardentem lucis et auro
Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem.
Diditur hic subito Trojana per agmina rumor,
Advenisse diem, quo debita mœnia condant.
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras læti statuunt, et vina coronant.
  Postera cum prima lustrabat lampade terras

Noctem, et sidera surgentia per noctem, et Jovem Idæum, et matrem Phrygiam per ordinem invocat, et geminos parentes e *cœlo et* ex *Inferis. Tunc Jupiter omnipotens intonuit ter serenus e supremo cœlo, et monstravit e cœlo nubem coruscantem auro et radiis luminis, ipse commovens* eam *manu. Tunc statim rumor spargitur per exercitum Trojanum, venisse diem quo ædificent urbem destinatam. Certatim renovant epulas, et gaudentes magnis præsagiis disponunt pocula, et coronant vina. Quando*

Rom. *horrentia s.* Parrhas.—141. *cœlo ter* Cuning. ex ed. princ. et 1476.—142. *que* abest Dorvill. *et antro* Goth. sec. Forte *aura* magis placere possit; nam proprie et docte *aura lucis* et *fulminis* dicitur; ut supra VI, 204 vidimus. Tamen nec male *nubes ardens radiis et auro lucis* pro vulgari, radiis aureis; nota figura. *νεφέλη χρυσοειδής*, ex qua intonuit.—144. *Deditur* scripti omnes Heins., nisi quod tres *dicitur*, et Sprot. *editur*. *Diditur* tamen Pieriani aliquot exhibebant, et agnoscit Ge. Fabric., sicque jam emendatum a Naugerio, et a Benedicto e Cod. Pal. *per agm. murmur* Ven. et pro var. lect. Gud. et pr. Hamburg.—145. *condent* aliquot Pier. et tres Heins. cum Erf. Licet et hoc tueri.—146. *ordine* Zulich. *agmine* pr. Hamb. et Bigot. Sed *omine magno* absolute dictum, cum tam clarum et manifestum augurium ipsis datum esset, etc.—147. *Crateram* Moret. sec. vid. ad I, 728.—148. *primo* aliquot

NOTÆ

et parentem Diei atque Ætheris: unde cum ea conjungit *Signa* sive *astra*, quæ noctu oriuntur et apparere incipiunt. Noctem invocat, ut imminentem; quia timebat sibi tum ab incolarum insidiis.

139 *Idæumque Jovem*] Natum in Ida Cretæ monte, et educatum in Dictæo ejusdem antro, Ge. IV. 151. De *matre Phrygia*, Cybele, in Phrygia præcipue culta, Æn. III. 111.

140 *Duplices Cœloque Ereboque parentes*] Venerem matrem, quæ in cœlo; et Anchisen patrem, cujus idolum quidem apud Inferos erat, anima tamen in cœlo apud Superos. Æn. VI. 748. De *Erebo*, profundo Inferorum loco, Æn. IV. 510.

141 *Clarus ab alto Intonuit*] Fulmen sereno cœlo cadens, modo fausti, modo infausti ominis, Ge. I. 487.

142 *Radiis lucis et auro*] *Lucis aureæ*. Sic Ge. II. 192. 'pateris libamus et auro.'

144 *Diditur*] Non *deditur:* hoc enim a *dedo, trado;* illud, a *dido, distribuo*. Horat. Sat. I. II. 2. 66. *servis* ....*munia didit*. Lucretius frequentissime. De *coronatione vini;* cum, vel implentur vino pocula, vel reipsa cin-

Orta dies: urbem, et fines, et littora gentis
Diversi explorant; hæc fontis stagna Numici,
Hunc Tybrim fluvium, hic fortes habitare Latinos.
Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad mœnia regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes,
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora; festinant jussi, rapidisque feruntur
Passibus. Ipse humili designat mœnia fossa,
Moliturque locum; primasque in littore sedes,
Castrorum in morem, pinnis atque aggere cingit.
Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum

dies postera nascens cinxit terras luce; separati inquirunt urbem, et terminos, et littora hujus *nationis:* discunt, *hæc* esse *stagna fontis Numici, hoc* esse *flumen Tybrim, hic manere generosos Latinos. Tunc filius Anchisæ imperat centum oratores electos ex omni ordine ire ad magnificam urbem regis, omnes coronatos ramis Minervæ: et portare* illi *viro munera, et petere pacem* pro *Trojanis. Non* est *mora: jussi properant, et vadunt celeribus passibus: Æneas ipse describit muros depressa fossa, et inchoat urbem, et in littore cingit primam habitationem vallo et pinnis in formam castrorum. Et jam juvenes perfuncti itinere videbant turres et domos altas*

Pier. Etiam Benedictus veterem lectionem esse ait, *cum primo.*—150. *Diversa* Menag. pr. a m. pr. ex v. 132. *hic f.* Parrhas. et Witt. Serviana etiam h. l. corruptelis et Grammaticorum nugis scatent. Sed omnino pauca sunt in ista farragine, quæ, nulla exploratione prævia, tollere ac suscipere se posse adolescentes sibi persuadeant velim. Habent Serviana laudem suam, sed non hanc, quam mihi ipsi aliquando persuadere volebam, ut ad interiorem poëtæ interpretationem multa inde lucrarer.—150. *Numici* scripsi, nam est *Numicius.*—151. *hinc f.* pr. Rottend.—153. *angusta* Ven.—154. *ramos* tres Heinsii, ipse malebat *ramo.*—155. *viros* pr. Rottend. *ferre jubet* Gud. a m. sec.—158. *que* abest Leid.—160. *emensis* Gud. a m. pr. *et tecta* multi Pier. et Heins. *Latini* Medic. cum aliis plurimis, it. edd. Mediol. Ald. et al. *La-*

NOTÆ

guntur floribus, *Æn.* III. 525. et Ge. II. 528. De *lampade*, pro *Sole*, *Æn.* IV. 6.

150 *Stagna Numici*] Fontem Numicii fluvii, cujus brevissimus cursus est prope Lavinium, inter Laurentum et Ardeam. Hunc fontem aiunt sacrum fuisse Annæ Perennæ, quam Ovidius Fast. III. 551. putat Annam esse Didonis sororem, eo profugam, post necem sororis direptamque ab Iarba Carthaginem: nunc est *Rivo di Nemi.* De *Tybri*, *Æn.* I. 17. De *Latinis*, supra 54.

154 *Ramis Palladis*] Olivæ, Palladi sacræ, Ge. I. 14. De *Pallade*, *Æn.* I. 48.

157 *Designat mœnia fossa*] Locum ad orientalem Tybris ripam, paulo supra maris littus, cui nomen Trojæ dedit, ex Livio et Dionysio Halicarn. ubi deinde *Ostia* urbs ab Anco Marcio Romanorum rege condita est.

160 *Tecta Latinorum*] Redundat syllaba in versu, ut in isto, Ge. I.

Ardua cernebant juvenes, muroque subibant:
Ante urbem pueri, et primævo flore juventus,
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus;
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt:
Cum prævectus equo longævi regis ad aures
Nuntius ingentes ignota in veste reportat
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, et solio medius consedit avito.
Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum sylvis et religione parentum.
Hic sceptra accipere, et primos attollere fasces

Latinorum, et appropinquabant muro. Ante urbem pueri et juvenes in *prima pubertate exercentur equis, et regunt currus in arena, aut intendunt difficiles arcus, aut vibrant brachiis spicula flexibilia, et provocant* se *cursu atque jactu* telorum. *Tunc nuntius vectus equo refert ad aures grandævi regis venisse magnos homines in habitu incognito. Ille jubet* eos *adduci intra domum, et sedit in avito solio, in medio suorum. Fuit in altissima* parte *urbis domus magna, magnifica, educta centum columnis, palatium Laurentis Pici, tremenda* ob *sylvas et religionem majorum. Initium erat regibus, inde sumere sceptra, et erigere primos fasces: hæc curia* erat *illis*

---

tinorum non nisi Mentel. et Menag. cum recentibus tribus Burmanni exhibent, item bini e Goth. Sed auctoritatem graviorem dant libri Pieriani, Servius et Asper Grammaticus. *tecta domorum* ed. Ven. ex lib. XII, 132, Burm.—161. *murosq.* Rom. pr. Mentel. et pro var. lect. Leid. cum Witt. Sed vulgatam defendit Arusianus Messius. Et est doctius, *subire tecto*, quam, *tectum*. Contra *succedere tectum* doctius quam *tecto*. *muroque propinquant* Gud. pro var. lect.—162. *et privo* Oudart. *primoque in f.* Bigot.—163. *Exercetur* Gud. a m. pr. *in* deest pr. Mentel., et *que* Bigot.—166. *Tum* aliquot Pier. *prævectus* ex Pier. et suis recepit Heinsius, ut sit, ante Trojanos urbem invectus: ut *præire, præcedere*. Cur enim poëtæ non licuit nova voce uti ad analogiam facta? Alii legunt: *provectus*, quod frustra defendit Burm.—167. *in* deest tertio Mentel. et tert. Goth. *reportant* alter Hamb. *reportat* est simpliciter pro portat. Argutatur Burmannus, dum emissum ante nuntium fuisse conjectat.—168. *inter* duo Burm.—169. *medio* alter Hamb.—171. *Urbe f. media* lectum alicubi ante Pierium; et sic aliquot Heins. et Burm. cum Goth. tert. *mediæ* Dorvill.—173. *Hinc* Ald. pr. et Junt. et pars codd. Heins.

NOTÆ

295. 'Vulcano decoquit humorem.' Notat *Laurentum*, urbem Latini regiam.

171 *Laurentis regia Pici*] De illa *regia*, et *Laurente agro*, supra 63. De *Pico*, 47. et infra 189.

173 *Attollere fasces omen erat*] *Fasces* posuit, pro quibuslibet imperii insignibus: nondum enim fascium hic usus erat. *Omen* posuit pro *initio*: quia veteres, gravissimarum rerum initio, captare omina et auspicia et auguria solebant: unde *auspicium* etiam, et *auspicari*, dicimus, pro, *initium* capere

Regibus omen erat; hoc illis curia templum,
Hæ sacris sedes epulis; hic ariete cæso
Perpetuis soliti patres considere mensis.
Quinetiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua e cedro, Italusque, paterque Sabinus

templum, hic locus destinatus *sacris conviviis: hic mactato ariete patres solebant sedere* ad *mensas longas. Imo præterea stabant in vestibulo per ordinem imagines veterum patrum ex antiqua cedro, et Italus, et pater Sabinus plantator vitis, tenens in*

et Burm. cum Goth. pr. *et p. tollere* Witt.—174. *templo* Bigot.—175. *Hæc* Rom. cum binis Burm. et ed. Mediol. *hic* ed. Ven. *sacræ* tres Heins. et Medic. Pierii. *sacris ædes* Ven. et tert. Rottend. a m. pr.—178. *e* Heins. e suis et Pier., alii *ex*. Aliis utrumque abest, in aliis adhæsit *e* priori voci: *antiquae cedro*, et hinc Schol. Stat. *antiquæ cedri*. v. apud Pier. et Heins.—

NOTÆ

et *incipere*: et *inaugurari*, pro, *in dignitatem aliquam assumi*.

174 *Curia templum*] *Curia*, locus est ubi res publicæ *curantur*: sive divinæ, ut sacrificia; sive humanæ, ut judicia, consilia: unde aliquando cum templo fere convenit; aliquando ab eo diversa est, ut hic. Qui curiæ præerat, dicebatur inde apud Romanos *curio*: et postquam populus Romanus a Romulo tres in *tribus* distinctus est, singulæ tribus divisæ sunt in decem *curias*, sic dictas a locis, quo sacrorum negotiorumque causa separatim cives conveniebant.

175 *Ariete cæso Perpetuis, &c.*] *Arietis* sacrificium illis in partibus tum in usu fuisse jam diximus, 87. *Perpetuis mensis*: in longum porrectis, ubi continua serie sederent convivæ; non vero distinctis in sedilibus. Sic Æn. VIII. 183. *Perpetui tergo bovis*. Porro considere, non in lecto recumbere ad mensas, heroicis temporibus moris fuisse diximus, Æn. I. 702.

178 *Italus*] Hunc aiunt quidam fuisse Siculorum regem: Dionysius potentem virum, Œnotrum genere, et ex eorum Arcadum prosapia, qui duce Œnotro Lycaonis filio illuc ex Peloponneso venerant: cumque propagato imperio, regionem *Œnotriam* ante dictam, nomine suo *Italiam* nuncupasse.

Sabinus Vitisator, &c.] *Sabinus* nomen dedit Sabinis, genti ex Lacedæmoniis quidem, ut vulgo existimatur; sed, ut Cluverius probat, ex Oscis Ausonibus oriundæ. Filius fuit *Sanci*, hujus regionis Genii, qui alio nomine *Dius Fidius*, alio item *Semo* dicebatur: ut patet ex Ovid. Fast. VI. 213. Hunc *vitem* et *segetes* coluisse non liquet: quare multi versum hunc totum 'Vitisator, curvam servans,' &c. referunt ad Saturnum. At certe structura versus omnino ad Sabinum esse referendum ostendit. Et si conjicere fas est: puto hunc *Sabinum*, ejusque patrem *Sancum*, artem serendæ terræ in eo tractu reperisse; unde *Sancus* dictus sit *Semo*; non quasi *semihomo*, id est inter homines Deosque medius, ut interpretatur Vossius; sed a *seminando*: atque ita *vitisator* et *falce armatus* pingitur ejus filius Sabinus; quod fortasse artem illam a patre inventam perfecerit, et vitium culturam eidem addiderit. De *Saturno*, Æn. VIII. 319. De *Jano* bifronte, infra 610. De *vestibulo*, seu *atrio*, in quo disponebantur imagines, Æn. IV. 666.

Vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque senex, Janique bifrontis imago,
Vestibulo astabant; aliique ab origine reges,
Martiaque ob patriam pugnando vulnera passi.
Multaque præterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvæque secures,
Et cristæ capitum, et portarum ingentia claustra,
Spiculaque, clypeique, ereptaque rostra carinis.
Ipse Quirinali lituo, parvaque sedebat

imagine falcem curvatam; et senex Saturnus, et effigies Jani bifrontis; et alii reges a prima *origine, qui certando pro patria tulerant vulnera bellica. Et præterea pendent circa sacra limina arma plurima, capti currus, et curvæ secures, et cristæ capitum, et magna claustra portarum, et spicula, et scuta, et rostra avulsa navibus. Ipse Picus, domitor equorum, sedebat* cum *baculo Quirinali, et vestitus parva tra-*

179. *curva* Voss.—180. *senes* Franc. *biformis* sec. Rottend. et a m. sec. Hugen. cum Goth. sec.—181. *vestibulum* Zulich. a m. pr. *astabant* est pro vulgari, *stabant in v.*—182. Burmannus *Martiaque* ex Servio cum Romano (Pierii) et editis omnibus legendum statuit. De editis verum hoc non est: nam in his *qui* inde ab Aldd. constanter legitur; etsi Benedictus in Junt. emendare jusserat *que*. Malim equidem *qui* et *que* abesse. Sed vereor, ne totus versus aliunde in margine adhæserit. An alius poëta dixerit *Martia vulnera*, ut *arma Martia, signa Martia, ἀρήϊα τεύχεα*, ignoro. *Reges* sunt omnino regio sanguine nati et veteres heroës, *ἄνακτες*. Sic ipse Æneas toties *rex*, ut inf. 220.—183. *sacrisque* Oudart.—185. *castra* Oudart. pro *claustra*.—186. *arreptaque* Ven.—187. *parvaq.* vel *fulvaque* Zulich. Ceterum transpositi esse versus hi

NOTÆ

181 *Ab origine reges*] Allusum aliqui putant ad populos Aborigines, quibus tunc Latinus imperabat. Hos quidam volunt primos fuisse Italiæ incolas, ibidem natos, non aliunde advectos, ideoque dictos *Aborigines*, cujusmodi homines Græci vocant *αὐτόχθονας*. Alii ex variis nationibus vagis collectos, unde *Aberrigenes* dicti sint, ab *aberrando*. Alii vero plures, Dionysio Halicarnasseo duce, eosdem putant fuisse cum Œnotris: qui ex Arcadia profecti, annis ante bellum Trojanum plusquam quadringentis, in Italiam appulsi, montes patrio more incoluerint; indeque quasi cognomine quodam appellati sint *Aborigines*, ab *ὄρος mons*. Videtur Virgilius primam opinionem tenere, Æn. VIII. 314. De *postibus*, Æn. II. 442. De *cristis galearum*, Æn. VI. 780. De *rostris*, in prora navium prominentibus, Æn. V. 143.

187 *Quirinali lituo, &c.*] *Lituus*, hic baculus est augurum, in summa parte incurvus, quo cœli regiones ad consulendos avium volatus distinguebant; alibi tuba est, ejusdem formæ, Æn. VI. 167. Igitur *succinctus* ad *trabeam* duntaxat pertinet, non ad *lituum*: nemo enim *cinctus* baculo dici potest. *Quirinalis* dicitur: quia, ex Plutarcho, Romulus augurandi mire peritus fuit, ob eamque rem lituum solebat gestare: qui deinde studiose servatus in curia Saliorum, quæ est in Palatio, cum ea deflagrasset, inventus est integer, ut est apud Cicer.

Succinctus trabea, lævaque ancile gerebat
Picus, equum domitor: quem capta cupidine conjux
Aurea percussum virga, versumque venenis,
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
Tali intus templo Divum patriaque Latinus
Sede sedens Teucros ad sese in tecta vocavit;

bea; et sinistra manu ferebat scutulum: Picus, *quem amatrix Circe, correpta* nimia *cupiditate, percussum aurea virga et transformatum venenis, fecit avem; et variavit coloribus* ejus *alas. Latinus sedens intra tale templum Deorum et avitam domum, accersivit Trojanos ad se sub tecta: et prior dixit hæc ore tranquillo* iis

quinque 187...191 *Ipse* Q. et ante vs. 188 retrahendi videri possunt: ut regibus subjungatur unus aliquis insignior Picus. Potuit tamen Virgilius maluisse alterum.—188. *anchise* et *anchille* in Goth. ex *anchile*, ut alii scribunt v. c. fragm. Vatic. *ferebat* Ven.—189. *equis d.* sec. Rottend.—190. *Aurea* sc. *virga*, nota synæresi; male Servius jungi vult *aurea conjux*.—191. *fixit avem* Hugen. *Circæ* tres Heins.—192. *Divum templo* Medic. Pier. *temploque*

NOTÆ

de Divin. l. I. 30. Cum ergo Romulus appellatus sit *Quirinus*; ideo lituus hic, *Quirinalis*, per anticipationem vocatur.

187 *Parva Succinctus trabea*] *Trabea*, toga fuit, communis sive albi coloris: in eo dissimilis *prætextæ:* quod *prætexta* purpureo limbo tantum in ima ora prætexeretur; trabea multis fasciis virgisque purpureis, instar trabium transversis ac discurrentibus, ornaretur: iisque, vel intextis, vel assutis. Ornamentum fuit equitum in decursione publica, quæ Idibus Julii fiebat: item et consulum in aperiendo Jani templo: aliquando etiam augurum, qualis hic ornatus Pici describitur. A Romulo trabeam usurpatam, prætextam a Tullo Hostilio primum inventam habemus ex Plinio l. IX. 39. Quare Virgilius, qui eam attribuit Pico, prolepsi sive anticipatione usus est. Dicitur hæc Pici trabea, *parva:* id est stricta, brevis, atque angusta, quales initio togæ fuerunt; non laxior et fusior, quales deinde luxus induxit. De *ancilibus*, scutis minoribus ac rotundis, Æn. VIII. 664.

189 *Picus, equum domitor*, &c.] *Studiosus equorum* dicitur ab Ovid. Metam. XIV. 322. mutatusque in avem picum, *pivert*, a Circe; quod, ob fidem uxori suæ Canenti servandam, ejus amorem sprevisset. Fingitur mutatus in picum: quia avis illa maximi usus fuit in captandis auguriis, qua in arte idem rex excelluit, unde et augurali habitu hic describitur. *Aurea virga*] Aliqui legunt *aurea*, in primo casu, ut ad Circen referatur, quemadmodum *Venus aurea* appellatur Æn. X. 16. Alii, *aurea*, in sexto casu, ut ad virgam referatur; quemadmodum diximus Æn. I. 702. *Aurea composuit sponda*. Vocatur Circe *conjux*, id est amatrix, quæ conjugis loco optabat esse: ut Ecl. VIII. 18. 'Conjugis indigno Nisæ deceptus amore.'

191 *Sparsitque coloribus alas*] Purpureo et fulvo, quibus pici pennæ distinctæ sunt. De *Teucris* et *Dardanidis*, Trojanis, Æn. I. 239.

Atque hæc ingressis placido prior edidit ore:
  Dicite, Dardanidæ, neque enim nescimus et urbem,
Et genus, auditique advertitis æquore cursum,
Quid petitis? quæ causa rates, aut cujus egentes
Littus ad Ausonium tot per vada cœrula vexit?
Sive errore viæ, seu tempestatibus acti,
(Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto)
Fluminis intrastis ripas, portuque sedetis;
Ne fugite hospitium, neve ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus æquam,
Sponte sua veterisque Dei se more tenentem.
Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idæas Phrygiæ penetrarit ad urbes,

ingressis: O Trojani (neque enim ignoramus et urbem et genus vestrum, *et cogniti direxistis* huc *mari navigationem) dicite quid petitis? quæ causa tulit per tot maria cærulea ad littus Italicum naves* vestras, *aut cujus* rei *indigentes? Sive pulsi errore viarum, sive procellis (qualia multa navigantes tolerant per altum mare) ingressi estis ripas fluvii* nostri, *et statis in portu; ne fugiatis* hoc *hospitium: et ne nesciatis Latinos* esse *populum Saturni, non justum per vincula legum, sed sponte sua, et continentem se* in *consuetudine* illius *antiqui Dei. Et sane recordor* (quanquam *fama* illa *minus nota* est *ob vetustatem) Auruncos senes ita narrare; quomodo Dardanus, natus* in *his arvis, pervenit ad Idæas urbes Phrygiæ, et* ad

Deum alii Pieriani.—194. *Atque hic* Dorvill. *ingressus* Ven.—196. *cursum* revocavit Heins. ex libris et edd., vulgo alii *cursus*.—198. *Litusque A.* Dorvill. *Litus et A.* Franc. *per tot* Ven. *per v. fervida* Moret. tert. ex v. 24 hujus libri. *texit* Medic. a m. pr.—200. *Qualia sæpe* aliquot Pier.—201. *portusque* Franc.—202. *Nec f.* Medic.—203. *aut v.* Dorvill. *et legibus* Comment. Cruqu. ad Horat. ap. Burm.—204. *veterisque ævi* a Servio lectum esse suspicabatur Markland. ad Stat. p. 185. *serentem* codd. apud Pier. Putes forte esse *ferentem*. Sed *ferre se* est incedere. Wakefield Sylv. III, p. 11 em. *gerentem*. Videat vir doctus, annon hoc pedestre et tenue sit, *gerere se more Dei*. Sed v. Notam.—205. *eadem* alter Hamb. *idem* Menag. pr. Porro Heins. conj. *fama etsi*; quo carere possumus. cf. Burm.—206. *Aruncos* alii, quod Ge. Fabricius diversum populum prodere putabat. Perperam. *Ausonios* Vratisl. a m. pr. *Auricomos* codd. ap. Pier. ex librarii stupore, ut et *Autruncos* in Rom. *Auroncos* in al. *et argis* Goth. alter. *in agris* Erf.—207. *penetrarit* Heins. recepit ex pr. Moret. et ex Pierii Rom. aliisque: alii, etiam fragm. Vatic., *penetravit*; hoc malim retineri: est enim gravitatis

NOTÆ

202 *Latinos Saturni gentem, &c.*] Indicat ætatem auream. De qua, Ecl. IV. 6. Ge. I. 125. De *Saturni* in Italia regno, Æn. VIII. 319. De *Auruncis* et *Ausonibus*, supra 55.

207 *Dardanus Idæas, &c.*] Hoc narravimus Æn. III. 167. Æn. I. 289. De *Ida*, monte Troadis in Phrygia, Æn. I. 385. De *Tyrrhena* regione, Æn. II. 781.

Threiciamque Samum, quæ nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia cœli
Accipit, et numerum Divorum altaribus addit.
Dixerat. Et dicta Ilioneus sic voce secutus:
Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
Atra subegit hyems vestris succedere terris,
Nec sidus regione viæ littusve fefellit:
Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Afferimur, pulsi regnis, quæ maxima quondam
Extremo veniens Sol aspiciebat Olympo.

Samum Thraciam, quæ nunc vocatur Samothracia. Nunc palatium aureum cœli siderei excipit solio illum hinc profectum e Tyrrhena urbe Coriti, et donatus *aris auget numerum Divorum. Dixerat: et Ilioneus sic respondit voce verbis ejus: Rex, eximia proles Fauni: nec nigra tempestas coëgit nos agitatos mari intrare* in *regnum vestrum; nec astrum, aut littus, abduxit* nos a recta *regione viæ. Omnes consulto et animis libentibus appellimur ad hanc urbem: ejecti regnis, quæ Sol oriens ex ultimo cælo spectabat olim amplissima. Initium nostræ stirpis* est *a Jove; Tro-*

epicæ. v. ad I, 710.—208. *Samom* Medic. *Samon* alii.—209. *Hunc illum* pr. Hamb. *Corithi, Choriti, Chariti, Coriti* etiam hic aberrant librarii, ut sup. III, 170. *Coriti Cyrena* Exc. Burm.—211. *numero Divorum altaribus addit:* Heins. ediderat; solius Gudiani auctoritate. Impedita lectio, etsi sic expedias: *regia cœli addit eum numero Divorum, altaribus* h. e. per altaria, aris in ejus honorem exstructis; vel in altaribus, templis. At durum hoc: *cœlum addere aliquem numero Deorum per altaria.* Vulgata ante Heinsium lectio erat: *numerum Divorum altaribus auget:* nec modo in ed. Ven. et Mediol., sed in omnibus, quantum video, etiam antiquioribus, inque his Aldd. Eamque, quod mireris, tuentur codd. permulti, et ipse Medic. cum fragm. Vatic. At *numerum Divorum altaribus addit* Rom. cum aliis Pier. et ex Heinsianis forte plures exhibebant; sicque Erf. In altera hac, quæ codicum auctoritate firmatur, lectione nihil est, quod desideres; itaque reposui; sive ut sit: addit altaribus Divorum eum, numerum, h. numeri incrementum; sive simpliciter, *et altaribus Divorum addit numerum,* auget numerum altarium: unde venisse videtur altera lectio *auget.* In Ciri 201 venit—*Cognatos augens reges numerumque suorum Ciris....*—212. *dictum* Medic. a m. pr. *dicto* Gud. a m. pr. *locutus* sec. Moret.—214. *succumbere* sec. Moret. *tectis* ante Heins. vulgg.

NOTÆ

208 *Threiciamque Samum*] *Samos* triplex. I. Maxima, ad occidentem sinus Corinthiaci, in Mari Ionio, nunc *Cephalonie,* de qua, Æn. III. 271. II. Minor, ad occidentem Ioniæ, in Mari Icario, nunc adhuc *Samo,* de qua Æn. I. 20. III. Minima, ad meridiem Thraciæ, contra ostia Hebri fluvii, in Mari Ægæo, communius *Samothracia* dicta, nunc *Samandrachi:* de qua hic sermo est. De *Corito* oppido Tusciæ, nunc *Cortona,* Æn. III. 170.

217 *Regnis, quæ maxima, &c.*] Priamus enim maximæ parti minoris Asiæ imperabat, Æn. III. 1. De *ortu Dardani a Jove,* Æn. III. 167.

Ab Jove principium generis; Jove Dardana pubes
Gaudet avo; rex ipse Jovis de gente suprema
Troius Æneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idæos sævis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos; quibus actus uterque
Europæ atque Asiæ fatis concurrerit orbis:
Audiit, et si quem tellus extrema refuso
Submovet Oceano, et si quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vasta per æquora vecti
Dis sedem exiguam patriis littusque rogamus
Innocuum, et cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores; nec vestra feretur
Fama levis, tantive abolescet gratia facti;
Nec Trojam Ausonios gremio excepisse pigebit.

jana juventus gloriatur Jove parente: rex Æneas Trojanus, ipse e summa familia Jovis, misit nos ad tuam domum. Si terra ultima celat aliquem interfuso oceano; si zona Solis torridi, porrecta in medio quatuor zonarum, separat aliquem a ceteris hominibus: is *quoque audivit, quanta procella* belli, *erumpens e crudelibus Mycenis, pererraverit agros Idæos;* et *quo fato geminus orbis Europæ atque Asiæ commissus sit. Ab illo excidio, jactati per tot maria immensa, poscimus* pro *Diis domesticis sedem angustam, et littus securum, et aquam atque aërem communem omnibus. Non erimus dedecori regno* tuo, *nec levis fama vestra* inde *habebitur, nec delebitur gratia tanti beneficii, nec pœnitebit Italos admisisse sinu suo Trojam.*

edd. et codd. pars.—221. *nunc ad l.* pr. Moret. *ad lumina* Zulich. *mittit* pr. Hamb. cum fragm. Vatic.—224. *concurritur* Parrhas. *concurreret* Rom.—225. *si quam* Rom.—226. Hiatum constitue post *Oceano;* non in *quem.* *exemta* Menag. pr. *extrema* Ven.—228. Distinguere alios post *Diluvio ex illo*, ut cum antecedd. jungatur, narrat Servius.—230. *auramque undamque* Sprot.—231. *nostra* Oudart. *fatetur* Ven.—232. *tantique* pars scriptt. et edd. *abolescit* duo Mentel. et a pr. m. Reg. *obolescet* Goth. sec. *dolescet* Goth. tert. *abolevit* Hugen., Heinsius malebat, *abolebit*. At poëta docte posuit antiquum verbum, quod et in Lucretio occurrit v, 732.—233. *Ausonio*

NOTÆ

220 *Jovis de gente .... Æneas*] Et paterno genere, per Dardanum; et materno, per Venerem. *Idæi campi*, Trojani, ubi mons Ida, Æn. II. 801. *Mycenis*, urbe Peloponnesi, Agamemnonis regia, Æn. I. 288. *Europæ atque Asiæ orbis:* Græci, qui ex Europa; Trojani, qui ex Asia. *Orbis:* pro mundi parte hic sumitur.

225 *Audiit, et si quem, &c.*] Intelligit incolas, si qui sunt, zonæ frigidæ; quæ ultra oceanum, ad meridianum et septentrionalem polum hinc inde recedit: et incolas zonæ torridæ, quæ in medio orbis itineri Solis subjacet. De his tribus zonis et aliis duabus temperatis, Ge. I. 233.

Fata per Æneæ juro, dextramque potentem,
Sive fide, seu quis bello est expertus et armis;
Multi nos populi, multæ (ne temne, quod ultro
Præferimus manibus vittas ac verba precantia)
Et petiere sibi et voluere adjungere gentes.
Sed nos fata Deum vestras exquirere terras
Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus
Huc repetit, jussisque ingentibus urget Apollo

Juro per fata Æneæ; et per *dextram* ejus *potentem, seu fide, seu bello et armis, si ullus expertus est* eam; *multi populi, multæ nationes, et petierunt, et voluerunt nos sociare sibi: ne sperne* nos, *quia sponte portamus manibus tænias et verba supplicantium. Sed voluntas Deorum coëgit nos jussis suis quærere regionem vestram. Dardanus hic ortus* est, *huc revertitur: et Apollo magnis oraculis impellit nos ad*

Franc., vitiose. *accepisse* pr. Hamb. Dorvill. et Leid. *pigebat* alter Mentel. a m. pr. librarii lapsu; sed Heinsius commodiorem lectionem in eo inveniebat, ut ad Dardani in Phrygiam adventum referretur. Argute magis quam vere.—235. *sive quis b. expertus et armis* Medic. Pierii. *fidem* duo Burmann., et unus, *in armis*.—236. *et multæ* Parrhas.—237. *Proferimus* aliquot Pier. et duo Heins., sed *præferre* est proprium in hac re. cf. Burm., *et verba*, multi; tandem *ac verba precantia* haud dubie vera lectio restituta post Benedictum in Junt. 1510, qui bonos ac vetustos codd. hoc habere ait, tum Pier. ab Heinsio e Mediceo aliisque; Burmannus etiam Ed. Ald. et Mediol. memorat; sed omnes Aldd. consentiunt in vulgata: *et verba precantum.* Hoc etiam Rom. exhibet, *precantis* Bigot. *vittasque precantia verba* in litura fragm. Vatic. cum aliis Pier. et Heins. *vittasque precantia regno* Ven. *manibus ac verba p. victas* ed. Ven.—239. *Et nos* Dorvill.—240. *Imperiis cogere* aliquot Pier., forte pro *coëgere*.—241. Salebrosa oratio meo quidem judicio: *Hinc Dardanus ortus Huc repetit, jussisque i.—Numici;* ad quam tamen neminem offendisse video, ne ad interpretationem quidem: de qua Notam vide. *Huc* jam in Venetis Ald. aliisque vetustioribus expressum video; et sic Medic. fragm. Vatic., nec aliunde varietas notata, nisi quod Rom. *Hunc repetet, jussisque—Tyrrhenum et Tybris et f. v. s. N.* Menagii autem pr. *Hunc repeti jussis ing.* (Abest *que* etiam in sec. Moret. et sec. Rottend.) *Hinc r.* Ven. Ita bis dictum esset: *hinc Dardanus ortus, Hinc repetit:* ut *ortus* sit pro singulari; *hinc, hinc* inquam, *ortum*, τὸ γένος, repetit, ducit. *Hic* Serv. Dan. ad IV, 259. Sed in his vocibus *hinc, hunc, hic, nunc, huc,* semper magna esse solet varietas ex scribendi compendio; ut forte conjicias fuisse: *Nunc repetit, jussisque ingentibus urget Apollo, Tyrrhenum Tybrim et fontis vada sacra Numici.* Ut sit: Nunc Apollo repetit, h. e. repetere jubet, Tybrim. Hæc saltem Latine dicta essent. Ut tamen ex animo dicam, omnes tres versus inde a verbis: *Hinc Dardanus ortus Huc u. Tyrrhenumque* alieni esse videntur, aut ex margine serius attexti, ad explendum hemistichium *Imperiis egere suis;* aut ex variis

NOTÆ

237 *Præferimus manibus vittas*] Supplices, tam apud Latinos quam apud Græcos, solebant olivæ ramum præferre, revinctum laneis vittis; quæ in manus supplicum dependebant: unde dicuntur passim etiam *velamina*, et *infulæ;* quod velarent manus et quasi vincirent: capitum vero infulæ vulgo etiam essent e tæniis vittisque laneis, Æn. II. 133.

Tyrrhenum ad Tybrim, et fontis vada sacra Numici.
Dat tibi præterea Fortunæ parva prioris
Munera, reliquias Troja ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras;
Hoc Priami gestamen erat, cum jura vocatis
More daret populis; sceptrumque, sacerque tiaras,
Iliadumque labor vestes.
  Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque immobilis hæret,
Intentos volvens oculos. Nec purpura regem
Picta movet, nec sceptra movent Priameia tantum,
Quantum in connubio natæ thalamoque moratur;
Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.

Tybrim Tyrrhenum, et ad *fluenta sacra fontis Numici. Præterea Æneas offert tibi exigua dona præteritæ fortunæ, reliquias servatas e Troja incensa. Anchises pater* ejus *libabat hac* patera *aurea ante altaria: hic erat ornatus Priami, quando* juxta *consuetudinem reddebat jus populis convocatis, et sceptrum, et sacra tiara, et vestes, opus Trojanarum* mulierum. Inter *talia verba Ilionei, Latinus tenet vultum defixum intuendo, et stat immotus loco, volvens oculos attentos: nec purpura colorata, nec sceptrum Priami tam movet regem, quam attendit ad conjugium et nuptias filiæ, et meditatur in animo oraculum antiqui Fauni: hunc* esse *illum gene-*

poëtæ tentaminibus, quæ chartis ille illeverat, a Tucca confecti.—242. *Timici* et *Thymici* codd. apud Burm.—243. *Dat* sc. Æneas, et sic vulgo explicatur. Sic oratio ad v. 221 retrahitur: *Troius Æneas tua nos ad limina misit—Dat tibi p.* Quod tamen satis durum esse quis non videt? inprimis cum orationis cursus ad Apollinem hoc referat, v. 241, sensu tamen repugnante. Videtur poëta, quæ media sunt, secundis curis elaborasse, neque iis cetera satis accommodasse.—245. *Huc* tert. Rottend. *ad auras* Menag. pr. et sec. Goth.—247. Paulo calidior quis conjectare possit: *Hoc Priami gestamen erat—sceptrum; Assaracique tiaras; Iliadumque labor vestes.* cf. Notam.—248. *vestis* aliquot Burmann.—250. *obtuitu* Franc. et Ven.——253. *in* deest Zulich. *in connubia* Ven. Esse *connubjo* trisyllabum e superioribus meminimus.—254. *volvens* a pr. m. fragm. Vatic. et aliquot Pier., ut

NOTÆ

242 *Tyrrhenum ad Tybrim, &c.*] De eo, Æn. II. 781. De *Numicio*, supra 150. De *libatione ad aras*, Æn. I. 740.

247 *Sacerque tiaras*] Pileus fuit omnium fere orientalium principum, igitur et Phrygum: oblongus, rotundus, in acumen desinens, pendulis ad aures vittis insignitus: cujus acumen erectum quidem reges ferebant; ceteri ab rege illustres viri, paulum inflexum.

248 *Iliadumque labor vestes*] Vestes acu pictæ, quod *Phrygum* inventum fuit: unde et *Phrygiones* dicuntur ejusmodi artifices. *Iliades*, Trojanæ mulieres, Phrygiæ.

254 *Sortem*] Oraculum, Æn. IV. 346. De *paribus auspiciis*, pro, pari potestate, Æn. IV. 102.

Hunc illum fatis externa ab sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis; huic progeniem virtute futuram
Egregiam, et totum quæ viribus occupet orbem.
Tandem lætus ait: Di nostra incepta secundent,
Auguriumque suum! Dabitur, Trojane, quod optas.
Munera nec sperno. Non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri Trojæve opulentia deerit.
Ipse modo Æneas, nostri si tanta cupido est,
Si jungi hospitio properat, sociusque vocari,
Adveniat; vultus neve exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viro gentis quam jungere nostræ,
Non patrio ex adyto sortes, non plurima cœlo
Monstra sinunt: generos externis affore ab oris,

rum, profectum e peregrina regione, destinatum fatis; et hunc *vocari in regnum æquali potestate: hinc orituram sobolem illustrem virtutibus, et quæ potentia subjiciat totum orbem. Denique lætus ait: Dii prospera reddant nostra consilia, et sua auguria.* Vir *Trojane concedetur* tibi *quod cupis. Nec contemno dona* vestra. *Regnante Latino, non deficiet vobis fæcunditas divitis agri, aut abundantia Trojæ. Tantummodo veniat ipse Æneas; si tantum est* ipsi *desiderium nostri, si properat conjungi* mecum jure *hospitii, et appellari socius; et ne timeat vultus benevolos. Erit mihi pars fœderis, tetigisse dextram regis. Vos vero jam reportate regi mea dicta. Est mihi filia, quam non oracula ex patrio sacrario, non multa prodigia e cœlo* missa *permittunt me sociare marito nationis nostræ. Edicunt hoc superesse Latio:* nempe *venturum* esse *generum e peregrinis regionibus, qui posteritate* sua

ad *ait* continuetur oratio. *volvit Fauni* pr. Moret.—255. *Hinc i.* Parrhas. et fragm. Vatic. *ab s.* Heins. cum potioribus. Alii *a sede. provectum* aliquot Pier.—256. *generos* e Servio memorat Burm. *que* abest aliquot Heins.—257. *Ominibus* Oudart. a m. sec., sed v. IV, 102. *huic p.* Heins. e Medic. et aliis; vulgo *hinc p.* Goth. tert. *hunc.*—258. *et* omittunt multi apud Heins. et Burm., et sane abesse malim. *qui v.* fragm. Vatic. a pr. m.—259. *victus ait* Menag. *di vestra* duo Burm.—260. *Auspiciumque* Menag. pr.—261. *nec vobis* Parrhas. —262. *Trojæque* tres Burm.—263. *est* deest alteri Voss.—264. *adjungi h. properet* Oudart. *sociusque* cum Brunckio revocavi: in recentiores, puto inde a Dan. Heinsio, venit *sociusve.* In codd. utrumque habetur. *sociisq. sociisve* duo aberrant ap. Burm.—265. *abhorrescat* Witt.—266. *Par* Ven.—268. *nostræ q. j. gentis* Menag. pr. *qua* Rom.—269. *patriæ* tres Burm. *nec* Goth. sec.—270. *sinant* Leid. a m. pr. *e. nam affore* Ven. *e. nam fore* Parrhas. *g. e. af-*

NOTÆ

262 *Uber agri*] Substantive pro *ubertate terræ,* Ge. II. 185.

266 *Tyranni*] *Regis.* Sic enim Plato, et Isocrates, et Græci poëtæ Tragici, bonum etiam principem appellant. De *adyto, Æn.* II. 297.

Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
Et reor, et, si quid veri mens augurat, opto.
Hæc effatus, equos numero pater eligit omni.
Stabant ter centum nitidi in præsepibus altis:
Omnibus extemplo Teucris jubet ordine duci
Instratos ostro alipedes pictisque tapetis.
Aurea pectoribus demissa monilia pendent.
Tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum.
Absenti Æneæ currum geminosque jugales,
Semine ab ætherio, spirantes naribus ignem,
Illorum de gente, patri quos dædala Circe

extollat ad sidera nostrum nomen. Et opinor hunc illum esse quem *fata petunt; et* id *cupio, si* mea *mens conjicit aliquid veri. Hæc locutus pater, elegit equos ex omni multitudine. Trecenti* bene *curati erant in altis stabulis. Statim imperat equos, coopertos purpura et variatis stragulis, dari singulis Trojanis* per *ordinem: aureæ phaleræ pendent demissæ in pectora: tecti auro mordent sub dentibus aurum rutilum.* Imperat dari *Æneæ absenti currum et geminos* equos *jugales, ex origine cœlesti, exhalantes ignem naribus: de stirpe illorum, quos ingeniosa* Circe, *suffurata*

fore regnis Hic Latio Menag. pr.—272. *ferent* duo Burm. *exposcere* Oudart.—273. *verum* Sprot.—274. *eligat* alter Hamb.—275. *tricentum, trecentum*, in Gothanis, ut solent infimi ævi librarii scribere.—276. *Omnes ext.* Catrœus edidit. v. Burm.—277. *instructos* Ven. et plerique Pier., solenni permutatione.—279. *Strati a.* Ven. et Parrhas.—280. *Æneæ absenti* Goth. sec.—281. *flagrantis* fragm. Vatic.—282. *Circæ* idem fragm. et duo Burm. etiam hic, ut alibi. v. sup. 191. Comment. Cruqu. ad Horat. I Sat. 6, 77 sic laudat: *quos illi d. C. S. de matre*

NOTÆ

277 *Instratos ostro alipedes*] *Alipedes*, equi veloces et quasi alatis pedibus: desumta vox e Lucretio, qui cervos ita nuncupat, l. VI. 765. *Ostro*, purpura e sanguine ostrei expressa, Ge. II. 506. *Pictis tapetis*, stragulis purpureis, sed acu pictis et variatis: pictura enim de acu sæpe dicitur: reperitur *tapes, tapete, tapetum*.

278 *Monilia*] *Phaleras* quidam interpretantur. Et vero phaleræ sunt Plinio, pensilia ornamenta: quanquam Suidæ sunt scutula in fronte; Herodoto tegumenta circa maxillas.

282 *Patri quos dædala Circe, &c.*] Fingitur hic a Virgilio Circe, Solis filia, paternis equis equam clam supposuisse, quæ hos Latini equos ex eorum semine pepererit: unde *nothi* dicuntur, id est non legitimi, quorum tamen notus est pater: quorum enim ignotus est, ii dicuntur *spurii*: a Græca voce *νόθος*, quæ idem significat. *Circe* dicitur *dædala*, id est, ingeniosa: vel a Dædalo ingenioso artifice, *Æn.* VI. 14. vel a δαιδάλλω *artificiose facio*. Sic Lucretius, Minervam, Terram, linguam, *dædalam* passim appellat. Dicitur autem *Circe* a quibusdam fuisse Marica illa nympha, mater Latini, de qua 47.

Supposita de matre nothos furata creavit.
Talibus Æneadæ donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
  Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Sæva Jovis conjux, aurasque invecta tenebat:
Et lætum Ænean classemque ex æthere longo
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
Moliri jam tecta videt, jam fidere terræ;
Deseruisse rates. Stetit acri fixa dolore.
Tum quassans caput, hæc effundit pectore dicta:
Heu stirpem invisam, et fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,
Num capti potuere capi? num incensa cremavit

patri suo *Soli, creaverat nothos e matre supposita. Trojani* post *talia munera et verba Latini revertuntur excelsi in equis, et referunt pacem. Ecce autem aspera uxor Jovis referebat se ab Argis Inachiis, et ibat elata per aërem, et procul ab usque Pachyno Siculo vidit ex aëre lætum Æneam et classem Trojanam. Videt* Trojanos *jam struere domos, jam confidere regioni, reliquisse naves: stetit affixa* illic, præ *gravi dolore: deinde movens caput, emisit e pectore hæc verba: Vah gentem odiosam, et fata Trojanorum opposita voluntati meæ! An* potuerunt *perire in campis Sigeis? an capti potuerunt capi? an Troja combusta combussit homines?* Ergo *re-*

satos furata creavit.—284. *Æneades* Rom. *læti d. d.* Dorvill. *dictis donisque* Serv.—286. *ab agris* Goth. pr.—287. *que* abest Menag. pr. *invicta* Mentel. pr. *curasque inventa* Franc.—288. *longo* Heins. ex Mediceo recepit; accedit Hugen. Ex Romano nihil notatum est. At ceteri omnes cum fragm. Vatic. et edd. *longe*. Vereor, ne alterum sit ex eo deliciarum genere, quod librariorum incuriæ debemus.—289. *adusque* Rom. *Pahyno, Pachino, Pachinno, Pachynno* aberratur.—290. *sidere terræ* plerique Pier. et Menag. alt., ac Moret. pro div. lect., antique; sed *fidere terræ* ex poëtæ usu et Arusiani Messii auctoritate defenditur ab Heinsio.—292. *Dum q.* alter Hamb. *effundit* Heins. e melioribus; alii *effudit*.—293. *factis* conj. Waddel., temere. *votis contraria nostris* Jo. Schrader. in schedis.—294. *non* tres Heins., et mox iidem cum aliis, etiam Goth. tert., *non capti*. Ita cum indignatione efferenda hæc erunt. *succumbere* Mentel. pr. et Menag. alter. *o. terris* Goth. sec.—295. *Nunc c.* Medic. et Mentel. pr. *nunc* et *non* etiam mox pro *num* nonnulli apud Burm. *aut incensa*

NOTÆ

286 *Inachiis Argis*] De *Argis*, urbe Peloponnesi, Junoni cara, Æn. I. 19.

288. *Inachii* dicuntur, vel ab Inacho Argivorum rege; vel ab Inacho fluvio, qui prope urbem fluit, ex Strabone l. VIII. De *Pachyno*, promontorio Siciliæ meridionali, *Capo Passaro*, Æn. III. 699.

294 *Fata Phrygum*] De *fatis*, Æn. I. 243. De *Phrygia*, ibid. 385. De *Sigeo*, Troadis promontorio, Æn. VI. 500. De *numine*, Æn. I. 137. De *Teucris*, ibid. 239.

Troja viros? medias acies, mediosque per ignes
Invenere viam. At, credo, mea numina tandem
Fessa jacent, odiis aut exsaturata quievi—
Quinetiam patria excussos infesta per undas
Ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto.
Absumtæ in Teucros vires cœlique marisque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Tybridis alveo,
Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
Immanem Lapithum valuit; concessit in iras
Ipse Deum antiquam genitor Calydona Dianæ;
Quod scelus aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem?

pererunt iter per medios exercitus et medias flammas? At, opinor, mea potestas denique jacet lassa: aut satiata deposui odium. Imo etiam ausa sum *persequi inter aquas* eos *expulsos patria, et toto mari me objicere* iis *exulibus. Vires cœli et maris consumtæ* sunt *contra Trojanos. Quid profuerunt mihi Syrtes, aut Scylla, aut magna Charybdis? teguntur alveo desiderato Tybridis, tuti a mari atque a me. Mars potuit evertere crudelem nationem Lapitharum: ipse pater Deorum permisit furori Dianæ veterem Calydona: quam tantam* pœnam *sceleris merentibus Lapithis*

Bigot. *creavit* Exc. Burm. *cremarat* Leid.—297. *an credo* malebat Ge. Fabric., minus bene. *ac* duo Burm. *mea munera* Menag. alter.—298. *haud* Caris. Inst. Grammat. lib. I et edd. vetustiores Macrobii. *haut* etiam bini Goth. cum Erf. *haud exsatiata quierunt* Parrhas. *Fessa jacent odiis, aut* distinguitur in Vratisl. *exsatiata* Oblongus Pierii. Omnia perperam. Quam piget talia exscribere!—300. *me* abest alteri Hamb. *me toto* duo Burm. *exponere* aliquot Pier. cum Menag. pr.—301. *assumtæ* Goth. sec. Formam loquendi illustrat Burmann. ad Propert. IV, 6, 65.—302. *Syrtis* aliquot ap. Burm. *aut* r. Leid. *quid dira Charybdis* aliquot Pier.—303. *potiuntur* Ven. ex interpretatione. Vide lib. V, 243 *portu se condidit alto*.—304. *prendere* Leid.—305. *Laphytum* scribunt Goth. *potuit* Bigot. et Schol. Statii. *in iram* Franc. *in aras* vulgg. edd. Macrob. IV Sat. 2.—306. *antiquas* Parrhas., scil. *iras*.—307. Lectionem hanc Heinsius e Mediceo a m. sec. repetiit, sed eo

NOTÆ

302 *Quid Syrtes, &c.*] In Libyco Mari vadosi sinus, Æn. I. 115. De *Scylla* scopulo, et *Charybdi* voragine in freto Siculo, Æn. III. 420.

304 *Mars perdere gentem Lapithum, &c.*] Pirithous Lapitharum rex, de quo Æn. VI. 601. 617. ad suas cum Hippodame nuptias cum Centauros Deosque omnes, uno excepto Marte, invitasset: Mars utramque gentem Lapithas et Centauros, clade utrimque maxima inter pocula commisit. Ita Servius, quem sequuntur ceteri interprétes. De *Lapithis*, et *Centauris*, Thessaliæ gentibus, Ge. II. 456. Ge. III. 38.

306 *Calydona Dianæ, &c.*] Œneus Calydonis rex, in Ætolia, circa ostia Eveni fluvii: cum Diis omnibus, excepta Diana, primitias frugum obtulisset: irata Dea aprum immisit, a quo vastatus est late ager Calydonius, donec a Meleagro Œnei filio fera occideretur. Ovid. Met. VIII. 273.

Ast ego magna Jovis conjux nil linquere inausum
Quæ potui infelix, quæ memet in omnia verti,
Vincor ab Ænea. Quod si mea numina non sunt
Magna satis: dubitem haud equidem implorare quod usquam est.
Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,
Atque immota manet fatis Lavinia conjux:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;

aut Calydone? Sed ego, magna uxor Jovis, quæ potui nihil omittere intentatum, quæ converti me in omnia, superor ab Ænea. Quod si mea divinitas non est satis potens; non sane dubitabo invocare quicquid usquam est: si non possum flectere Superos, commovebo Inferos. Sit ita, *non permittetur* mihi *arcere eos ab regno Latini; et Lavinia fatis destinatur* Æneæ *uxor certissima: sed licet differre, et adhibere*

ducentibus aliis, pr. Hamb. Menag. sec. Moret. sec. et pro var. lect. Moret. tert., item Prisciano ap. Heins., in quibus: *Lapithas tantum et Calydona merentem*. Ea lectio cum paulo doctior esset, miras librariorum aberrationes peperit. Scilicet vulgari dicendi modo subjiciendum erat: *Quod autem tantum scelus commiserant Lapithæ vel Calydon, quo tantam pœnam mererent?* Hic primum exquisitiorem rationem adhibuit, a Græcis ductam. *scelus merere*, pro, per scelus, scelere, merere pœnam. Nec aliter sup. II, 229 *scelus expendisse merentem*, pro, pœnas expendere merendo propter scelus. Jam hoc idem efferri poterat per casum sextum: *Lapithis aut Calydone tantum scelus*, h. pœnam, *non merentibus*; et sane sic vulgo legi statim videbimus: *Quod scelus aut Lapithis tantum aut Calydone merente?* Verum inversiones amans poëta porro usus est forma Atticis frequentissima, qua antecedenti structuræ accommodatur illa, quæ sequitur: concessit Jupiter Dianæ in iram *Calydona: quod scelus aut Lapithas aut Calydona merentem?* sc. id, concessit? ut recte Pierius supplet (non, perdidit, vel, vidisti, ut Pomponius, qui ceteroqui eandem lectionem interpretatur, quam Aproniani esse non dubito, qui Mediceum correxit). Jam varietatem videamus. Vulgo, ut modo dixi, lectum et editum etiam in Aldd. et quæ hinc fluxere: *aut Lapithis tantum aut Calydone merente*, quod Servius defendit, et per se ferri poterat; sed, ab interpolatore illud esse, ex reliqua diversitate intelligas; nam passim: *Lapithis t. a. Calydona merentem* legitur, etiam in fragm. Vatic.; et sic Priscianus, qui plures lectiones affert, et Servius in nonnullis libris invenerant. In Medic. a pr. m. necnon in pr. Hamb. pro var. lect. *Lapithis tantum aut Calydone merentes*. Tum Montalb. *Calydone merentem*. Gud. cum aliis, *Calydone merente*. Edd. Ven. et Mediol. *Lapithis tantum aut Calydona merente*. Dorvill. et Witt. *Lapithas tantum Calidone merente*. Romanus cum Gothanis: *Lapithis tantum aut Calydone merentem*. Heinsius conj. *Quod scelus aut Lapithis tantum aut Calydoni merenti?* ingenioso lusu.—308. *nil vergere* Menag. pr.—309. *Quod potui* idem.—310. *Vincar* Medic. a m. pr.—311. *aut equidem* Mentel. pr. et pr. Goth. *explorare* Voss. Hugen. pr. Hamb. *est* a multis abest.—313. *esto regnis* duo Burm. cum Medic. Pier.—315. *Attrahere* Dorvill. *Hæc trahere* Lutat. ad Stat. apud Burmannum, qui *trahere* absolute dici docet; de quo

NOTÆ

312 *Acheronta*] Numina Inferorum, ubi *Acheron* fluvius, Æn. VI. 323.

315 *At trahere, &c.*] Quomodo Dii fatis obstare possent, diximus Æn. I. 243.

At licet amborum populos exscindere regum.
Hac gener atque socer coëant mercede suorum.
Sanguine Trojano et Rutulo dotabere, virgo;
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum
Cisseis prægnans ignes enixa jugales;
Quin idem Veneri partus suus, et Paris alter,
Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ.
Hæc ubi dicta dedit, terras horrenda petivit.
Luctificam Allecto dirarum ab sede sororum

moras tantis rebus; sed licet evertere populos utriusque regis. Gener et socer faciant fœdus *hoc præmio suorum. Puella*, habebis *pro dote sanguinem Trojanum et Rutulum: et Bellona destinatur tibi pronuba. Nec solum* Hecuba filia *Cissei gravida peperit faces conjugales: Veneri etiam suus filius erit idem, et alter Paris, et fax iterum perniciosa contra Trojam recidivam. Postquam protulit hæc verba, descendit tremenda* in *terras. Excitat ex domo dirarum sororum*

quis dubitet? tamen vel sic intelligendum, *trahere res, negotium*, et similia, h. protrahere.—316. *Ac* duo Burm. *excindere, excidere, excedere* aberrant librarii et hic, ut alibi.—317. *At g.* Medic. *Hac gener inde socer* Bigot., utrumque eleganter. *socer atque gener* Goth. pr. *coiant* Mentel. pr.; Burm. conj. *Hac g.—mercede, duorum sanguine, T.* cui bono? non dicam.—319. *At B.* Leid.—320. *prægnas* scribunt Gud. Medic. et alii, hic et alibi. *Prægnans Cisseis* Lutat. ap. Burm.—322. *recidiræ* videtur Servius legisse.—324. *Lethificam A. et D.* Parrhas. *Luctiferam* pr. Hamb. *Allecto* Medic.

NOTÆ

317 *Mercede suorum*] Damno populorum; quæ *merces* ironice dicitur. Ita Cicero Tuscul. III. 12. 'Nam istuc, nihil dolere, non sine magna mercede contingit, immanitatis in anima, stuporis in corpore.'

319 *Bellona....pronuba*] *Bellona*, Dea bellorum præses, Martis soror, quæ eidem ad bellum eunti currum et equos parat: Græcis dicta *Enyo*. *Pronubæ*, mulieres dicebantur, quæ nuptias conciliabant, eaque administrabant quæ pertinebant ad nuptias, et nuptam in lecto collocabant: eas oportebat uni viro nuptas fuisse, ad bonum omen.

320 *Cisseis prægnans ignes, &c.*] Hecuba Priami uxor, Cissei Thraciæ regis filia, antequam pareret Parin, visa est sibi facem utero gestare, Æn. I. 81. *Ignes enixa jugales*, intellige Parin ipsum, vel incendium Trojæ, quod illius partus et conjugii fructus fuit: dicitur enim *jugale* quicquid ad conjugium pertinet; et conjugium ipsum, *jugum*, Æn. IV. 59.

321 *Idem Veneri partus, &c.*] Æneas, Veneris filius, erit alter Paris, altera ruina Trojæ, quam a se excitatam in Italia iterum perdet.

322 *Recidiva Pergama*] Explicant plerique *repullulantia, reparata*: ego simpliciter, *iterum cadentia*, ut Æn. IV. 344. Qui enim deducunt a *cado* et arboribus, quæ cæsæ et recisæ repullulant; non advertunt obstare mensuram syllabæ secundæ brevem; unde melius a *cado*, quam a *cædo* derivatur. *Pergama*, arces Trojanæ urbis, Æn. I. 470.

324 *Allecto, &c.*] De hac Furia, aliisque duabus, Ge. III. 552. Æn. VI. 572. De *Plutone*, Ge. IV. 467.

Infernisque ciet tenebris: cui tristia bella,
Iræque, insidiæque, et crimina noxia cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareæ monstrum: tot sese vertit in ora,
Tam sævæ facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Juno his acuit verbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
Hanc operam, ne noster honos infractave cedat
Fama loco: neu connubiis ambire Latinum
Æneadæ possint, Italosve obsidere fines.
Tu potes unanimos armare in prælia fratres,
Atque odiis versare domos; tu verbera tectis

et infernis umbris Alecto luctuosam: cui bella tristia, et iræ, et insidiæ, et crimina perniciosa sunt *cordi. Ipse etiam pater Pluton aversatur* hoc *monstrum, aversantur sorores infernæ: tot convertit se in species, tam crudeles sunt figuræ* ejus, *tot dira producit serpentes. Juno animat eam his verbis, et loquitur talia: O virgo filia Noctis, concede mihi hunc laborem proprium, hoc officium: ne nostra gloria vel fama, victa, cedat locum; et ne Trojani possint circumvenire Latinum* prætextu *conjugii, et invadere regionem Italam. Tu potes commovere in pugnas fratres conjunctissimos, et turbare odiis familias: tu immittere*

et ceteri omnes Heinsiani. Sic et Rom. cum fragm. Vatic. Sic et alii minoris census, ut Erf. Haud dubie recte, Græcorum poëtarum exemplo, qui ita primam per se brevem producunt in ἄλληκτος, ut apud Homerum ἄλληκτον πολεμίζειν. Sic Orph. 966 Voss. Ἀλληκτὼ, et in Hym. 68, 2. etsi alioqui nomina Furiarum seu Eumenidum ab antiquioribus memorari haud meminerim. In fine *Dearum* Caris. et alii codd., Mediceus quoque a m. pr. cum fragm. Vatic., minus quidem eleganter. *Sorores* tamen versu hinc tertio iterum memorantur; et inf. 454 *dirarum ab sede sororum* recurrit. Solet autem poëta, nisi sui parum memor sit, talia diversis locis variare.—328. Merula ad Ennium substituere volebat Ennianum: *Tartarinæ*. male. conf. Burm.—329. *Quam s.* Voss. pr. *tot s.* aliquot Burm. *p. ora c.* plerique Pier. item Sprot. et Goth. sec. Placebat Heinsio, nescio quare, cum *ora* ex superiore versu adhuc auri insideat. *Pollulat* et *colobris* scribit Rom. et alii, ex pronuntiatione sæculi sui: quæ ipsa res dubitationem facere potest, an verum sit, quod narrant, Virgilii ævo et antiquioribus proprium id fuisse, ut pronuntiarent *vortunt*, *volgus*, *volnus*, et inf. v. 399 *torvom*.—330. *his a. dictis* aliquot Pier. Sprot. ed. Ven. Goth. sec.—331. *Nunc* duo Heins. *laborum* Rom., quod durum foret: *hunc laborum*.—333. *non c.* Ven. *connubjs* pronuntiatum; ut alibi.—334. *possent* Medic., tum *ne* et *que* legitur pro *ve*.—335. *unanimes* ante Heins. legebatur

NOTÆ

331. *Virgo sata Nocte*] *Virginem* vocat Furiam. Vel simpliciter, pro puella: quomodo Pasiphaë dicitur *virgo*, Ecl. VI. 52. Vel peculiari Furiarum nomine: quæ sic dicuntur, quia severæ et in puniendo incorruptæ: undæ Ajax flagellifer apud Sophoclem v. 847. vocat eas ἀεὶ παρθένους, *semper virgines*. Noctis et Acherontis erant filiæ.

Funereasque inferre faces; tibi nomina mille,
Mille nocendi artes. Fœcundum concute pectus,
Disjice compositam pacem, sere crimina belli;
Arma velit, poscatque simul, rapiatque juventus.
Exin Gorgoneis Allecto infecta venenis
Principio Latium et Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatæ:
Quam super adventu Teucrum Turnique hymenæis
Fœmineæ ardentem curæque iræque coquebant.
Huic Dea cœruleis unum de crinibus anguem
Conjicit, inque sinum præcordia ad intima subdit:
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille, inter vestes et levia pectora lapsus,

domibus verbera et mortiferas tædas: tibi sunt *mille species et mille artes nocendi: concita animum fertilem, disturba pacem confectam, semina causas belli:* fac ut *juventus velit arma, simulque petat, et corripiat* ea. *Postea Alecto imbuta venenis Medusæis, primo adit Latium et altam domum regis Laurentis, et obsidet portas quietas Amatæ: quam fœminea solicitudo et ira cruciabat, flagrantem ob adventum Trojanorum et nuptias Turni. Dea injicit ei colubrum unum e capillis cæruleis, et submittit in sinum usque ad profundum cor: ut acta in furorem* per *id monstrum evertat totam familiam. Ille lapsus inter vestes et pectus leve, serpit nullo tactu, et*

cum parte codd., quæ vulgarior forma est. cf. sup. IV, 8.—339. *dissice* vulgo omnes codd., ex more; pronuntiationis tamen magis vitio, arbitror, quam doctrinæ subtilitate, ac si sit *dissicere* pro dissecare; ut viri docti sibi persuadent apud Guell. et Cerdam.—340. *p. s. Trojana juventus* aliquot Pier., minus bene.—341. *Ex hinc* duo Burm. et Goth. tert., ut solent recentes librarii scribere. *Allecto*. cf. ad v. 324. *infacta* Gud. *i. medullis* Menag. pr.—342. *L. t. Latini* Parrhas., ex intpt.—343. *obsidit* Gud. et Mentel. alter a m. pr., quod Heins. illustrat. *pectus A.* Erf., sed eo nondum perventum nunc.—346. *Hinc* Ven.—347. *subdens* unus Rottend. cum Erf. *mittit* Menag. pr.—348. *domum et m.* Rom.—349. *devia* tert. Rottend. *corpora* aliquot Pier. et

NOTÆ

337 *Tibi nomina mille*] Vel intelligit mille pestes, Furiarum quasi famulas, quæ passim in earum comitatu ponuntur a poëtis, distinctæ variis nominibus: ut sunt Luctus, Pavor, Fames, Discordia, &c. Vel intelligit *causas nocendi:* frequenter enim *nomen* pro *causa* sumitur: unde passim *quo nomine*, pro *qua de causa*.

341 *Gorgoneis venenis*] Quia Medusa una e Gorgonibus, Æn. II. 616. caput habuit serpentibus horridum: quod a se abscissum Perseus cum per Africam circumferret, stillantes inde in terram sanguinis guttæ totidem in angues venenatos mutatæ sunt, unde multitudo tanta venenorum et serpentum in Africa. Ovid. Metam. IV. 620. et Apollonius l. IV. 1514. De *Latio*, supra 54. De *Laurente* regione, 63. De *tyranni nomine*, 266. De *Teucris*, Æn. I. 239. De *hymenæis*, Ge. III. 60.

Volvitur attactu nullo, fallitque furentem,
Vipeream inspirans animam; fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longæ tænia vittæ,
Innectitque comas, et membris lubricus errat.
Ac dum prima lues udo sublapsa veneno
Pertentat sensus, atque ossibus implicat ignem;
Necdum animus toto percepit pectore flammam:
Mollius, et solito matrum de more, locuta est;
Multa super nata lacrymans Phrygiisque hymenæis:
  Exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
O genitor? nec te miseret natæque, tuique?
Nec matris miseret, quam primo Aquilone relinquet
Perfidus, alta petens abducta virgine, prædo?
At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor,

subrepit furenti infundens halitum vipereum: magnus ille *coluber fit aureus torques* circa *collum, fit tænia longæ vittæ, et implicat capillos, et lubricus vagatur* per *membra. Et* quidem *dum prima pestis submissa humido veneno movet sensus, et immiscet flammas ossibus, et nondum animus excepit incendium toto pectore:* tum *locuta est tranquillius et solita consuetudine matrum, flens multum ob filiam et nuptias Trojanas: O pater, an Lavinia datur ducenda Trojanis? nec miseret te, et filiæ, et tui? nec miseret* te *matris: quam perfidus* ille *prædo deseret primo vento, abiens mari, abrepta virgine? Nonne pastor Phrygius sic intravit Spartam, et* sic

---

Ven.—350. *a tactu, ac tactu, intactu,* aberratt. apud Burm.—351. *spirans* Medic.—353. *Annectitq.* Franc.—354. *At dum* tres Burm. et aliquot Pier. uno Rom.—355. *Prætentat* Zulich., perpetuo lapsu, ut sup. Ge. III, 250. Æn. I, 506. v, 828.—356. *concepit* Rom., sed hoc est commune verbum.—357. *est* abest Medic.—358. *super natæ* sc. hymenæis, multi Heins. Burm. Erf. et Goth. alter etiam: *natæ l. Turnique h.* ex intpt.—cf. inf. 398. *lacrimis* Mentel. pr.—359. *Exulibus ducenda datur* vel *E. abducenda d.* pars librorum Pier.; interpolatum a Grammatico, qui primam in *Lavinia* corripi nolebat. cf. ad VI, 84.—360. *gnatæque* et hic scribitur in nonnullis. *gnatique* Probus, mendose; sic tamen Goth. quoque sec. *natiq.*—361. *Nec matris miseræ* malebat Jo. Schrader. in schedis. *primum* tres Burm. et Erf.—362. *adducta* Parrhas. *abrepta* pr. Rottend. et codd. Servii.—363. *An non* aliquot Pier. et Medic.

NOTÆ

350 *Attactu nullo*] Sensibili, quem Amata perciperet.

352 *Tænia vittæ*] *Tænia*, extrema pars *vittæ*: promiscue vulgo sumuntur. De sacro *vittarum* usu, Æn. II. 133.

361 *Aquilone*] Vento septentrionali, Ecl. VII. 51. Hic pro quolibet vento.

363 *At non sic Phrygius, &c.*] Legitur *An non?* per simplicem interrogationem: et *at non?* per interrogationem ironiæ conjunctam. *Pastor*, Paris qui primo pastor fuit, Æn. I. 31. *Phrygius*, Trojanus e Phrygia, Æn. I. 385. *Lacedæmona*, Spartam in Peloponneso, Æn. II. 577. De *Helenæ ortu* ex Leda, et raptu, Æn. I. 651. Æn. VI. 511.

Ledæamque Helenam Trojanas vexit ad urbes.
Quid tua sancta fides? quid cura antiqua tuorum,
Et consanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latinis,
Idque sedet, Faunique premunt te jussa parentis:
Omnem equidem sceptris terram quæ libera nostris
Dissidet, externam reor, et sic dicere Divos.
Et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres, mediæque Mycenæ.

abstulit Helenam Ledæ filiam in urbem Trojanam? Quid erit *tua sacra fides, quid antiquum studium tuorum, et dextra toties data cognato Turno? Si quæritur Latinis gener e gente aliena, et id statutum est, et mandata patris Fauni urgent te: certe existimo alienam regionem* eam *omnem, quæ non subdita dominationi nostræ separatur* a nobis; *et* existimo *sic Deos loqui. Præterea si requiratur prima origo familiæ* Turni; *patres Turni sunt Inachus et Acrisius, et media Græcia. Post-*

---

cum aliis Heins., quod vulgarius esset. v. Heins. ad IX, 144. Damnat quoque Servius ad h. l. *at num* alter Hamb. *Phrygios* Medic.—364. *ad urbes* Heins. e codd. Vulgo, *ad arces*.—365. *facta f.* et *cura a. Deorum* Erf. *jura* Parrhas. *et jura* Ven., male. *et* etiam binis aliis.—367. *genus* Parrhas. *patitur* alter Menag. et Goth. pr.—369. *quæ subdita* Parrhas. Totus versus abest Goth. tert.—370. *Desidet* Reg. *poscere* Medic. a m. pr., variatione non insolita. Nam *dicere* est constituere, constitutum habere. cf. Ernesti ad Tac. A. XI, 4.—371. *Æterno si* Parrhas. *Turni* Sprot. et Montalb. *domo* codd. Servii.—372. *pater* Oudart.

NOTÆ

366 *Consanguineo Turno*] Matrem habebat Venliam, sororem Amatæ.

367 *Si gener, &c.*] Eludit oraculum Fauni, de quo supra 81. probatque illud in Turnum cadere: tum quia Rutuli non parebant Latinis, et sic externi poterant dici, quamvis vicini: tum quia e Græcis Argivis ortus erat Turnus; Æneas contra e Dardano Italo.

372 *Inachus Acrisiusque, &c.*] *Inachus* Argivorum rex fuit, qui nomen fluvio ibidem dedit. *Acrisius* ex ejus fuit posteris: pater *Danaës*, quam cum audisset pariturum esse filium, a quo ipse foret occidendus: turre virginem inclusit. Hæc illic vitiata a Jove, sub aurei imbris specie per tegulas delapso, peperit Perseum. Ideo inclusa cum puero in area ab Acrisio, et in mare projecta, allapsa est secundum Græcos scriptores, ad insulam Scriphum, unam e Cycladibus in Ægæo Mari; ibique a Polydecte suscepta est: secundum Latinos, ad littus Apuliæ, ubi Pilumno regi, Turni avo, nupsit; et *Ardeam* condidit in Rutulorum finibus: Pilumnus Daunum, Daunus Turnum ex Venilia Amatæ sorore genuit.

Mediæque Mycenæ] *Argos* et *Mycenæ*, vicinæ Peloponnesi urbes, ita ut commune Junonis templum haberent, inter utramque positum, ex Strab. lib. VIII. uni eidemque principi parebat tota illa ditio, Acrisii tempore; nec distinctum Mycenis regnum constitutum est, nisi sub Pelopis posteris, ut notat ibidem Strabo. Quare ob viciniam et indistinctum

His ubi nequicquam dictis experta, Latinum
Contra stare videt, penitusque in viscera lapsum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat:
Tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
Immensam sine more furit lymphata per urbem.
Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent; ille actus habena
Curvatis fertur spatiis; stupet inscia supra

quam frustra aggressa his verbis Latinum, cernit enim *contra persistere;* et postquam *furiosum venenum colubri intime lapsum* est *in viscera, et penetrat* eam *totam: tunc vero misera, commota magnis monstris, sævit ultra modum furiosa per vastam urbem: quemadmodum aliquando turbo cursitans sub torto flagello, quem pueri vacantes ludo agitant in magnum orbem circa atria spatiosa; ille impulsus flagello vagatur sinuosis spatiis: turba ignara obstupescit, et agmen impube miratur*

et Schol. Cruq. Horatii.—374. *lapsum est* duo Burm.—376. *magnis exercita monstris* pro div. lect. Gud.—377. *Ingentem s.* Oudart. "quæ glossa est, inquit Burm.; forte *incensam*, nam Statius, qui ex fonte Virgiliano sua, teste Lutatio, derivavit, IV Theb. 382 *Erectam attonitis implet clamoribus urbem.*" Non satis equidem hæc assequor, sed in *immensam—per urbem* hærere aliquis potest, si parvam et angustam urbem Laurentum cogitet. Poëta tamen etiam in ceteris res passim Latinorum ad majus et splendidius evexit. Recordare modo regiam Latini v. 170 sq. Et *immensa* urbs simpliciter pro magna dicta est. Alioqui in mentem venire potest scriptum fuisse *Immensum—furit;* noto poëtarum more.—378. *toto* Menag. pr., noto errore. *sub verbera* Ed. Dan. Heins.—379. *magni* alter Hamb. *in magno* tres Burm.—380. *habenis* Rom. et alii Pier. *habenas* Goth. pr.—381. *Curvatus* Franc. et Dorvill. *inscia turba* vulgatum erat ante Heins. *super inscia supra* sunt qui legant ap. Pier. Sed *stupet inscia supra* Medic. cum aliis, etiam Pierianis; quo bene monet Hein-

NOTÆ

diu imperium, *Argos* et *Mycenæ* promiscue pro uno eodemque regno, ac fere loco, habentur a poëtis, inprimisque a Virgilio. Hæc sufficiant testimonia, pauca e multis: Æn. II. 178. Sinon a Calchante admonitos ait fuisse Græcos, exscindi Trojam non posse: 'omina ni repetant Argis:' id est, nisi Argos redeant: statimque refert eos, Calchantis admonitu: 'patrias vento petiisse Mycenas.' Ergo Mycenæ et Argos pro eadem urbe usurpatæ. Item Æn. VI. 838. sic ait de duce Romano: 'Eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenas:' id est, Argivorum regnum eruet. Constat enim ex Strabone loco citato, *Mycenas* non a Romanis, sed ab ipsis Argivis esse erutas, ita ut suo tempore ne vestigium quidem earum reperiretur. Itaque hic: *mediæque Mycenæ*, significant *mediam Græciam, mediam Peloponnesum:* partem pro toto, locum certum pro incerto.

377 *Lymphata*] Furiosa. Vel a *Nymphis, lympharum* præsidibus, quæ eos, a quibus erant conspectæ, in furorem agebant: ita fere Festus. Vel quod in rabiem acti, *lympham*, id est, *aquam* timeant: ita Isidorus.

Impubesque manus, mirata volubile buxum;
Dant animos plagæ: non cursu segnior illo
Per medias urbes agitur populosque feroces.
Quinetiam in sylvas, simulato numine Bacchi,
Majus adorta nefas, majoremque orsa furorem,
Evolat, et natam frondosis montibus abdit;
Quo thalamum eripiat Teucris, tædasque moretur:
Euœ Bacche, fremens, solum te virgine dignum,
Vociferans; etenim molles tibi sumere thyrsos,
Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.

buxum versatile; ictus adjiciunt vim buxo: regina *non lentior* quam *ille cursus, vagatur per medias urbes et populos furentes. Imo præterea, ausa grandius crimen et ausa majorem furorem, abit in sylvas,* sub *ficta religione Bacchi, et occultat filiam* in *montibus umbrosis: ut auferat* hoc *conjugium Trojanis,* aut *retardet nuptias, fremens Evoë Bacche: clamans te unum dignum esse puella,* o Bacche. *Et vero rumor spargitur, puellam gestare pro te thyrsos teneros, circuire choris tuam*

sius graphice designari pueros turbini intentos et quodammodo incumbentes præ studio et ardore lusus. Sic tamen jam Benedictus in Juntina: "*supra* habet antiquus codex, sicque legendum: expressit autem puerorum morem conglobatorum et inhiantium ipsi turbini, atque mirantium, quod ita in gyrum turbo vertatur."—382. *Impubisque* alii. Sic quoque Pieriani aliquot et Heins.—383. *nec* Parrhas. *ipso* pr. Hamb.—384. *agitat* Zulich. superscripto *se.*—385. *in sylvis* Medic. a m. pr. et Witt. ut pars Pier. Iidem *nomine.*—386. *adorsa* multi Pier. et Heins., ut alibi quoque; cf. VI, 397. *majoremque exorsa f.* Ed. Ven. *majorem exorsa* Rom. *orsa* an *ausa* Franc. Sic et Schrader. conj. Saltem parum placet juxta positum *adorta orsa.*—387. *Avolat* pr. Moret. *montosis frondibus* pr. Menag. *addit* Goth. tert. et sec. Moret. In Parrhas. versus 388 eràt ante hunc.—388. *Qui* alter Hamb. *thalamo* Moret. a m. pr. *tædasve* malebat idem vir doctus Jo. Schrader., ut aut eripere, aut saltem moras addere malit; ut sup. 315.—389. *Evohe, Euhohe, Euhoë, Heuhoë* scribitur. Male. Est Εὐοῖ, *furens* Menag. pr.—390. Pro *etenim, suadet* Menag. pr., ex glossa. At *etenim* præclare Σοὶ γάρ τοι.—391. *choros* Heins. retinuit jam

NOTÆ

382 *Buxum*] *Buxus* arbor est: *buxum*, lignum arboris, *buys*, ex quo fit *turbo*, lusorium instrumentum versatile, Gall. *sabot*.

385 *Bacchi, &c.*] De *eo*, deque *thyrsis*, hastis pampino vestitis, Ecl. V. 29. De *Bacchis*, mulieribus eidem sacris, quarum furorem simulabat Amata, Æn. IV. 301. De vociferatione Bacchica *euœ*, vel *evoë*, Æn. VI. 517. De *choro* seu saltatione mulierum circa Deorum simulacra, Æn. IV. 62. De verbo *lustro*, pro *circumeo*, Æn. I. 612.

391 *Tibi pascere crinem*] Mos apud Græcos, Romanos, Barbaros, capillos Diis sacrare: idque fiebat duobus modis, vel eos fluentes et incæduos alendo; vel detondendo, et templis appendendo, aut mortuorum tumulis injiciendo. Contendit tamen Cerdanus semper sacratos fuisse per tonsuram; nec solitos ali, nisi ut postea secarentur.

Fama volat; Furiisque accensas pectore matres
Idem omnes simul ardor agit, nova quærere tecta.
Deseruere domos: ventis dant colla comasque.
Ast aliæ tremulis ululatibus æthera complent,
Pampineasque gerunt incinctæ pellibus hastas.
Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
Sustinet, ac natæ Turnique canit hymenæos,

imaginem, *alere comam dicatam tibi: et eadem cupiditas impellit simul omnes matres inflammatas furiis* in *pectore, ad quærendas domos novas. Reliquerunt domos: præbent ventis colla et capillos: aliæ autem implent aërem tremulis clamoribus, et indutæ pellibus gestant hastas* ornatas *pampino. Ipsa* regina *in medio furiosa tenet pinum flammantem, et canit nuptias filiæ* suæ *et Turni, volvens oculos sangui-*

ante editum in Ald. pr. Junt. tum a Ge. Fabricio et aliis. Intrudere volebat hoc idem VI, 231. Ab Heinsio et Burmanno non plura super lectione monita esse miror. Quantum ex iis colligo, *choros* plures libri exhibent; uti et plerique Pieriani, et inter eos Rom. At *choro* Medic. a m. pr. Leid. et Exc. Burm., item Goth. tert. cum edd. antiquioribus, quarum duas Ge. Fabric. laudat, sed primo loco memorandæ Ald. sec. et tert. *choris* Ed. Mediol. et pro var. lect. Hamb. pr. *chorus* Goth. sec. Vidimus auctoritates lectionum; videamus nunc rationes. *Te lustrare choros* ita interpretari video Ge. Fabricium et alios, *Te* id est, propter te, tui honoris causa. Quod durissimum est; et sic *tibi* dicendum erat. Saltem malis *lustrare te* per *choros*, pro choris; vel illam *lustrare choros* (transitive, ducere choros) circa *te*. Commodior ratio esset et ordo verborum, ut *choros* subjectum facias: *Etenim choros* (ait illa) *sumere tibi thyrsos, lustrare te et pascere tibi crinem.* Ita *chori lustrant Bacchum*, qui circa eum ducuntur; nam Deum suis sacris ac choreis interesse contacti Bacchico furore existimant; ita ut is pro chorago ipsis sit, ut Horatius viderat Bacchum cum Nymphis et Satyris choros ducentem tanquam choragum: nam sic interpretabere II Carm. 19 *docentem carmina* et *discentes* et *aures acutas*. At vel sic incommodum est illud, quod *ad choros* actio refertur, dum *Amata* nunc agere rem deberet. Itaque præfero alteram lectionem, *choro*, quam, etsi non interpretantur, Guellius tamen et Cerda Cuninghamusque nunc quoque Brunck. sequuntur. Satis solennis est librariorum in tali verborum positu aberratio. Ait igitur Amata, *se sumere Baccho*, Bacchicorum sacrorum causa, *thyrsos*, *se lustrare eum choro*, h. choros circa eum ducere, *se crinem ipsi pascere*, adeoque promissum, et nunc solutum, habere. *Lustrare choro*, h. choros circa aliquem ducere, infra quoque legitur X, 224 Nymphæ *agnoscunt longe regem* (Æneam) *lustrantque choreis*. In Franc. erat *Et lustrare*. Porro *tibi crescere* pr. Rottend. a m. sec. In Vratisl. post hunc versum sequebatur hemistichium *Reginam accensam*, quod ex glossa irrepsit. At illud in mentem venire potest, an continuanda sit oratio: *Etenim—pascere crinem Fama volat*. Sed vetat *τὸ etenim*, quod a tali sententia abhorret. —392. *incensas* imitator versificator in Anthol. Lat. CLXXVIII, 145. *pectora* malebat Heinsius cum duobus libris.—394. *domus* tres Heins. cum parte Pierian. et Goth. tert.—395. *Ast illæ* Medic. a m. sec.—397. *fl. vertice*

NOTÆ

397 *Pinum Sustinet*] Facem nuptialem, quæ frequenter e pinu, Ecl. VIII. 29. Faces eas non tantum a pueris, sed a matre etiam latas, præcipue apud Græcos, probat Cerdanus ex Euripide et Apollonio.

Sanguineam torquens aciem; torvumque repente
Clamat: Io matres, audite, ubi quæque, Latinæ;
Si qua piis animis manet infelicis Amatæ
Gratia, si juris materni cura remordet:
Solvite crinales vittas, capite orgia mecum.
  Talem inter sylvas, inter deserta ferarum,
Reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini:
Protinus hinc fuscis tristis Dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros: quam dicitur urbem
Acrisioneis Danaë fundasse colonis,

volventes, et subito clamat immaniter: Io matres Latinæ, audite omnes ubicunque estis: *si quis amor restat piis animis erga miseram Amatam, si solicitat* vos *cura auctoritatis maternæ, resolvite tænias capillorum, celebrate mecum orgia. Sic undique per sylvas, per deserta ferarum, Alecto impellit reginam furiis Bacchi. Postquam Dea funesta visa est* sibi *satis stimulavisse primas iras, et turbasse omnem familiam atque consilium Latini: statim aufertur nigris alis inde ad muros Rutuli audacis: quam urbem Danaë dicitur condidisse civibus Acrisioneis,* huc *advecta*

p. sec. Moret., miro lusu.—399. *S. volvens* Sprot. et Schol. Statii ap. Heins. *turnumq.* Goth. pr., ac si vellet *Turnum clamat*, mire opportuno errore. *torvom;* hærebam, an hoc relinquerem; hic enim causa adest: nam antiqui post *u* nunquam aliam literam *u* ponebant, sed in *o* mutabant: *servos, Davos:* ut etiam ad h. l. Benedictus e Donato ad Terent. notavit. In ejusdem Cod. erat *torvom.* Enimvero in Med. cod. legitur *torvum.* Sic inf. x, 170 *torvus* editur constanter, at Rom. *torvos.* Cum igitur nulla in his exprimendis constantia nec sit nec esse possit: cf. sup. ad v. 329, nolui in uno et altero loco antiquam rationem affectare, quam nunc, ut satis tibi constes, per totum carmen vix retineas.—400. *ubicunque* vulgg. ante Heins., qui codicum et Prisciani auctoritate reposuit *ubi quæque;* quod et in aliis locis alteri cessit. vid. Heins. At hoc idem jam dederat Aldina sec. et tert. et hinc profectæ. Scilicet *ubi quæque* exquisitior est ratio, quam poëta sequi debet. Videtur quoque *ubi quaque* lectum esse, et sic conj. Cuningham. (Lectum sic a Prisciano, ut sit pro: quacumque; Benedicto observante).—403. *quatite orgia mecum* conj. Jo. Schrader.—405. *R. alloquio* Goth. tert.—406. *Plus quam* sec. Menag.—407. *Conciliumq.* Montalb. et plerique Pier., in quorum parte est etiam, *evertisse.*—408. *fulvis* pr. Menag., unde Heins. opinabatur *furvis.* Sed Burm. provocat ad VIII, 369.—409. *qua* Parrhas.—410. *Acrisioneis* vulgo

NOTÆ

400 *Io*] Vox est omnes prope affectus exprimens, dolorem, gaudium, &c. *id.* De *orgiis*, Bacchi sacris, Æn. IV. 301.

403 *Solvite crinales vittas*] Quæ virginum et matronarum capillos coërcebant, non meretricum. Unde Ovid. de Arte l. I. 30. 'Este procul vittæ tenues, insigne pudoris.' Eas resolvere, furoris et inverecundiæ nota fuit, Baccharumque mos.

410 *Acrisioneis colonis, &c.*] Quod fabulæ de arca Danaës effutiunt, ut supra narravimus, 372. hoc videtur

Præcipiti delata Noto. Locus Ardea quondam
Dictus avis: et nunc magnum manet Ardea nomen;

celeri vento: *locus* ille *appellatus* est *olim a majoribus Ardua, et nunc nomen insigne*

legitur (sed tantum in recentioribus: nam Aldd. omnes et Junt. aliæque *Acrisionæis* agnoscunt. Mutatum forte a Stephano). Sed Heins. emendavit *Acrisionæis* ab Acrisius, Acrisione, 'Ακρισιώνη, et hinc 'Ακρισιωναῖος. Nec aliter Salmas. ad Solin. p. 41. Enimvero sic est idem ac *Danaëius;* nam 'Ακρισιώνη est Danaë; quis autem ferat *Danaën condidisse Ardeam* colonis *Danaëitis?* Non video, quid ni ab 'Ακρίσιος, 'Ακρισίων, 'Ακρισιώνειος formatum esse possit; et ab ipso Acrisio coloni nomen habent h. l. melius quam a Danaë. Sic quoque apud Ovid. Met. v, 239 *Acrisioneæ arces* dictæ Argi, quos Acrisius tenebat, non Danaë. Servius nugatur, qui *Danaë Acrisioneis* jungi vult, ut sit 'Ακρισιωνίς. Revocare igitur præstat *Acrisioneis* ab *Acrision* pro *Acrisius.* Nec aliter habet Medic. et al., etsi ratio grammatica plus in his valet, quam omnis librariorum auctoritas. Porro *Dane, Daphne* aberratur.—411. *locus Ardua quondam* aliquot Pieriani, et sic manifestum est Servium legisse, qui, *Bene,* ait, *allusit, nam Ardea quasi Ardua dicta est, id est magna et nobilis.* (Miror, non potius altam et edito loco sitam interpretari Servium; nam talis veteris Ardeæ situs adhuc ex vestigiis intelligitur. vid. Vulpii Vetus Latium T. v, p. 163 sq.). In iis utique, quæ subjiciuntur, poëta videri potest mutationem aliquam significare velle: *quondam locus dictus* Ardua; *et nunc* magnum (alludit hoc ad *arduum*) *manet* Ardea *nomen.* Verum de hoc nomine nihil aliunde constat; nec similis mutationis exemplum succurrit. Heinsius et Burmannus nihil monent; vellem tamen declarassent saltem, quomodo id, quod nunc scriptum est, acceperint. Nam: *Locus Ardea quondam Dictus avis;* num *avis,* h. majoribus? an *Ardea avis?* ut urbs dicta sit Ardea, *avis* (cf. Ge. I, 364) *nomine;* quod idem nomen fabulam satis ineptam peperit, ex cinere urbis Ardeæ avem ardeam evolasse, apud Ovid. XIV, 574. 580. Probabilior saltem ratio esset ea, quam Servius ex Hygino de Italicis urbibus servavit, ut ab augurio avis ardeæ dicta esset urbs; sed altera frequentata est a veteribus. Meo sensu alterum hoc, ut *Ardea avis* jungatur, ludicrum aliquid in se habet. Manebo itaque in ratione ea, quæ simplicissima est: Urbs olim dicta Ardea a majoribus. Manet etiamnum nomen loci nobile (sc. propter veterem Turni Rutulorumque famam); sed urbs pristina fortuna et opibus antiquis (vid. Liv. I, 57) excidit; hoc enim est *Sed fortuna fuit,* male ab intpp. acceptum; notum est dicendi genus: *fuit Troja; fuit fortuna.* conf. Burm. Nunc nihil superest præter nomen. Erat antem jam Maronis tempore Ardea cum ceteris vicinis locis solo æquata. vid. Strabo v, p. 232. Itaque Silius imitatus h. l. lib. I, 293 *Magnanimis regnata viris, nunc Ardea nomen;* nil nisi nomen superest.—412. *D. annus*

NOTÆ

hic Virgilius de *navi* interpretari, qua, cum Argivis aliquot, fugam Danaë in Italiam ceperit: quo allapsa, favente vento meridionali, *Noto,* condidit ibidem Ardeam, in gratiam *colonorum* Argivorum, quos advexerat secum e regno *Acrisii* patris sui. *Ardea,* urbs fuit regia Rutulorum, in finibus Latii, mare Tyrrhenum versus, ad orientem Laurenti; nunc vicus nomen retinens. Nomen, vel ab *Ardea* ave, cujus ex augurio condita est, teste Hygino apud Senecam, quem qui sequuntur explicant hic vocem *avis,* de *volucri;* videturque Ovidius Met. XIV. 574. allusisse ad illam urbis originem, cum eandem ab Ænea excisam et in *Ardeam* avem mutatam fingit: vel dicta est ab *arduo* situ: unde Servius, et Mss. apud Pierium complures: 'locus Ardua quondam Dictus avis,' id est, *majoribus,*

Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Jam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto torvam faciem et furialia membra
Exuit: in vultus sese transformat aniles,
Et frontem obscenam rugis arat; induit albos
Cum vitta crines; tum ramum innectit olivæ;
Fit Calybe Junonis anus templique sacerdos;
Et juveni ante oculos his secum vocibus offert:
Turne, tot incassum fusos patiere labores,
Et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
Rex tibi conjugium et quæsitas sanguine dotes

restat Ardea. Sed casus ita *tulit. Illic Turnus tenebrosa nocte jam capiebat medium somnum in sublimi domo. Alecto deponit sævum vultum, et membra furiosa: mutat se in speciem vetulæ, et sulcat rugis frontem fœdam: assumit capillos albos cum tænia: tum implicat* iis *coronam olivæ. Fit Calybe, vetula Junonis, et sacerdos* ejus *templi: et exhibet se juveni præ oculis cum iis verbis: Turne, an feres tot labores abire frustra, et tua regna transmitti Trojanis advenis? Rex abnuit tibi matrimo-*

Goth. sec. *et nunc* Apronianam esse lectionem notat Pompon. Sab. Alios habere *sed nunc. et nunc tantum* alii. *manet* Heins. e libris: post Pierium. Alii *tenet;* sic edd. Aldd. priores; sed mutavit Naugerius; et *numen* Goth. pr.—413. *tedis* Goth. sec.—414. *media nigram* et *media nigra*, aberratt. codd. Pier. et Heins. *mediam magna* Goth. sec. *nigra mediam* Franc. *capiebat* sec. Moret.—416. *Exit et in* aliquot Pier. cum Franc. Videtur hoc reconditam doctrinam habere: *membra exit*. Sed manifesta est corruptela. Primum librarii lapsu *Exuit et in* scriptum erat; ut metro consuleretur, alii sic emendaverant, *Exit et in*, alii, *Exuit et vultus* quod et ipsum libri habent. Venetus: *Exuit, in vultus et se.*—418. *nectit* Gud. a pr. m.—419. *Chalibe, Calibe, Calibæ, Chalibæ, Chalibo*, imperite a librariis scriptum. Editum ubique *Chalybe*. At Brunckius in Medic. scriptum viderat *Calybe*, et recte restituit; est enim Καλύβη. Jam autem deteriorum ætatum perpetuus mos, *c* in molliorem sonum ut mutetur. Apud Donatum *Beroë*, ex lib. v, 620. Porro a Servio jam ordo verborum factus: *Fit Calybe, et Junonis templi anus sacerdos.* Burmannus aliam rationem subjicit: *Fit C. anus et sacerdos templi Junonis.* Alterum durum, alterum solutæ orationi propius videtur. *Junonis anus* dubito jungi posse, ut sit, Junoni sacra anus. Forte melius rem sic expedias: vulgaris ratio erat: *sacerdos anus* (s. vetula) *templi Junonis;* pro hac doctius dixit poëta: *sacerdos anus Junonis et templi.*—420. *juvenem* duo Burm.—422. *Dardaneis* pr. Moreti, ut solent indocti librarii. *transcribis* sec. Hamb.—423. *et* abest aliquot Pier.

NOTÆ

413 *Fortuna fuit, &c.*] Vel ad superiora refertur: 'Fortuna casusque fuit, ut nomen urbi tamdiu remanserit, tot aliis urbium nominibus aut mutatis aut sepultis.' Vel ad subsequentia: 'Fortuna casusque fuit, quod Turnus tum dormiebat,' &c.

418 *Cum vitta crines, &c.*] *Calyben*, poëta sacerdotem fingit templi Junonii, quod Ardeæ fuisse indicat: unde favor Junonis in Turnum. *Vittas* illa sive *infulam* sacerdotalem gerebat, Æn. II. 133. 'Innectit ramum olivæ,' in coronam, infulæ superpositam.

Abnegat, externusque in regnum quæritur heres.
I nunc, ingratis offer te, irrise, periclis;
Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.
Hæc adeo tibi me, placida cum nocte jaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia jussit.
Quare age, et armari pubem portisque moveri
Lætus in arma para, et Phrygios, qui flumine pulchro
Consedere, duces pictasque exure carinas.
Cœlestum vis magna jubet. Rex ipse Latinus,
Ni dare conjugium et dicto parere fatetur,
Sentiat, et tandem Turnum experiatur in armis.
Hic juvenis, vatem irridens, sic orsa vicissim
Ore refert: Classes invectas Tybridis alveo
Non, ut rere, meas effugit nuntius aures.
Ne tantos mihi finge metus: nec regia Juno

nium et præmia parata sanguine, et heres peregrinus quæritur ad regnum. I modo, illuse, expone te inutilibus periculis: i, supera Tuscos exercitus, protege pace Latinos. Ipsa autem omnipotens Juno *filia Saturni palam jussit me dicere hæc tibi, dum dormis tranquilla nocte. Age igitur, et lætus cura juventutem armari et emitti portis ad bellum: et succende duces Phrygios, qui sederunt ad pulchrum fluvium, et pictas naves. Magna potestas Deorum* hoc *imperat. Ipse rex Latinus, nisi consentit conficere matrimonium, et stare promissis, sentiat et experiatur denique Turnum in bello. Tum juvenis ridens vatem, ita vicissim ore reponit verba: Non, ut putas nuntius* ille *fugit meas aures, classem ingressam esse fluvium Tybrim: ne mihi finge*

—424. *Denegat* Ven. *æternusq.* Dorvill. *heros* Vratisl.—426. *i* abest Reg. *insterne* multi Heins. duo Goth. et a pr. m. Medic. *prosterne* Parrhas. *et st.* aliquot Pier., et fore nonnulli Heins. *rege.*—427. *jacerem* conj. vir doctus in Misc. Obss., notante Burm.—430. *parat* alter Hamb., sed ultima litera subnotata. *jube*, ex interpretatione, Colot. Medic. Scheffer. Sed sequitur *jubet* v. 432. *et* abest pr. Mentel. binisque Burm.—433. *conubium* sec. Rottend. et Goth. tert. *d. p. jubetur* aliquot Pier.—435. *His* Ven.—436. *Ora* Sprot. *alveo* Heinsius recepit secundum Rom. aliosque Pierianos, Medic. Gud. et Voss. pro var. lect. Vulgo, *undam*, quod cum aliis codd., ut Erf., etiam fragm. Vatic. retinet, et revocavit Brunck. Alii, *unda*, ut Medic. et al., vel *undas*, ut duo Goth. Sane utrumque bene dicitur; nec adest causa, cur alterum alteri præferas: nisi forte dixeris variari posse orationem, cum jam sup. 303. occurrisset: *optato conduntur Tybridis alveo.* Legimus *fluminis alveum* VII, 33 et IX, 32. At nec minus *unda Tybridis*, *unda Tiberini*, *fluminis undas.* Si itaque hanc reponis lectionem, mox veniat qui alteram inferat; si hæc reposita sit, veniat paulo post, qui iterum priorem retrahat. Tales mutationes nec utilitatem nec voluptatem afferunt: faciunt tantum molestiam.—438. *Nec* duo Burm. cum

NOTÆ

426 *Tyrrhenas, i, sterne acies*] Adversus quos Latinis bellum gerentibus opem Turnus sæpe tulerat. De *iis*, Æn. II. 781. De *Junone*, Saturni filia, Æn. I. 27. De *Phrygiis*, Trojanis, Æn. I. 385.

Immemor est nostri.
Sed te victa situ verique effœta senectus,
O mater, curis nequicquam exercet, et arma
Regum inter falsa vatem formidine ludit.
Cura tibi, Divum effigies et templa tueri:
Bella viri pacemque gerent, *quis bella gerenda.*
  Talibus Allecto dictis exarsit in iras.
At juveni oranti subitus tremor occupat artus;
Deriguere oculi; tot Erinnys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit. Tum flammea torquens
Lumina cunctantem et quærentem dicere plura
Repulit, et geminos erexit crinibus angues,
Verberaque insonuit, rabidoque hæc addidit ore:

tantas causas *timendi; regina Juno non est oblita nostri. Sed, o mater, senectus fracta annis et imbecilla ad* cognoscendam *veritatem frustra agitat te curis, et decipit vatem falso timore super bellis regum.* Cura sit *tibi custodire simulacra et templa Deorum: viri, quibus bella debent esse curæ, administrent bella. Alecto erupit in furorem talibus verbis. At repentinus tremor invadit membra juvenis loquentis: oculi cohorruerunt: tot colubris sibilat Furia, tam horrendum vultus* ejus *exhibet se. Tum* Alecto *contorquens oculos ignitos, repulit morantem et parantem loqui plura, et extulit duos colubros, et sonuit flagello, et adjecit hæc ore furioso: Ecce ego*

Goth. sec.—444. *gerant* Heins. e Medic. et aliis. Vulgo *gerent;* cf. Burm., quod tamen fragm. Vatic. quoque tuetur, cum Palat. ap. Bened. idque cum Brunckio revocavi; habet enim majorem vim. In edd. utrumque apparet: in Aldd. et quæ hinc fluxere *gerant:* at inde a Commel. Steph. et al. *gerent.* Nonnulli quoque *gerunt*, Witt. *ferant*. Reliqua *quis bella gerenda* cum Heumanno Burmannus bene vidit esse rescindenda, ut ab aliena manu assuta. Saltem otiose subjecta sunt.—446. *Et* Witt. *aut* Menag. pr. *subitos* Heins. intulerat e conjectura confirmata a Mentel. pr. a m. sec. Sed tales delicias adversus librorum auctoritatem inferri non debebant; *subitus*, edd. et librorum, etiam optimorum, in his fragm. Vatic., lectio et ipsa elegans est. Alii *subito.*—447. *Diriguere* vulgg. codd. et edd. ante Heins. et Pier. *tot crinis* Franc.—448. *fumea* Rom., male.—450. Absurde Servius, quem Pomponius sequitur, *geminos* de similibus serpentibus accipit. Burm. conj. *gelidos*. Quidni autem duo angues in capite inter ceteros extolli a Dea poterant, ut alias unus exsurgit, v. c. Stat. XI Theb. 65. Ovidius, qui Maronem ante oculos habuit, Met. IV, 494 *Inde duos mediis abrumpit crinibus angues* etc.—451. *verbe-*

NOTÆ

440 *Victa situ verique effœta*] *Situs*, squalor est ex vetustate contractus, Æn. VI. 462. *Effœta*, dicitur mulier quæ cessavit fœtus emittere et parere: unde *veri effœta*, erit, quæ cessavit vera dicere et cognoscere; quales vetulæ, quæ falsa sæpe pro veris accipiunt.

447 *Erinnys sibilat hydris*] *Erinnys*, commune Furiarum nomen, Æn. II. 337. *Hydrus*, vel *hydra*: proprie serpentis genus in aquis degens, ab ὕδωρ *aqua*.

En, ego victa situ, quam veri effœta senectus
Arma inter regum falsa formidine ludit;
Respice ad hæc: adsum dirarum ab sede sororum;
Bella manu letumque gero.
Sic effata facem juveni conjecit, et atro
Lumine fumantes fixit sub pectore tædas.
Olli somnum ingens rumpit pavor, ossaque et artus
Perfundit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit; arma toro tectisque requirit.
Sævit amor ferri, et scelerata insania belli;
Ira super; magno veluti cum flamma sonore
Virgea suggeritur costis undantis aëni,
Exultantque æstu latices; furit intus aquai

sum illa *obruta annis, quam senectus imbecilla ad* cognoscendum *verum decipit falso metu inter bella regum. Attende ad ista: venio e domo sororum funestarum: fero* in *manibus bella et mortem. Sic locuta torquet tædam* in *juvenem, et figit sub pectore faces fumantes nigra luce. Magnus timor abstulit illi somnum: et sudor profusus toto corpore rigavit et ossa et membra.* Ille *furens poscit arma, quærit arma* per *lectum et domum. Fervet cupido armorum, et vesana rabies belli,* et *præterea ira. Sicut quando flamma* excitata *e virgis supponitur magno crepitu lateribus* ollæ *areæ spumantis, et undæ ardore subsiliunt:* tum *violentia aquæ furit intus,*

-----

reque Montalb., ut lib. v, 579 *insonuit flagello.* Sed alterum exquisitius; fecit flagellum resonare. Tum *rapido* alii, et sic ante Heins. vulgg.—452. *non ego* Lutat. ad Stat., et *v. s. verique eff.* Donat. ad Terent. apud Burm. *effata* Goth. sec. et Rom.—453. *falso* Rom.—454. *Aspice* Goth. sec. Olim fuere qui distinguerent: *Respice: ad hæc adsum;* vid. Serv.—455. *gero* vel *cano* Zulich. Male. Nam respicit ad sup. 443 sq.—456. *alto* Parrhas.—457. *flammantes* Parrhas. *de* tert. Rottend.—458. *Illi ingens somnum* Rom. et alii Pier. *Illi* quoque fragm. Vatic. *rumpit* Heins. cum melioribus. Vulgo *rupit. atris* Goth. pr. *ossaque ductus* sec. Moret. Notabile utique, *sudorem perfundere ossa. Ora* et *artus* ratio postulare videtur.—459. *Perfundit* item Heins. pro vulgari: *perfudit;* at pr. Rottend. *profundit;* et multi, etiam fragm. Vatic., *præruptus,* ut alibi quoque solent.—460. *A. tumens* Montalb., sed *A. amens* etiam sup. II, 315. *tectoq.* sec. Rottend.—462. Optandum erat, ut viri docti docerent, quomodo hæc acciperent: *Ira super.* Vulgo videntur interpretari cum Cerda: insuper; accessit demum ira. Ita saltem distinctio erat accommodanda: *s. i. belli, Ira super; veluti.* Sane *super* eo sensu apud poëtam et alibi occurrit, v. sup. II, 71: cf. VIII, 245. XI, 226. Sed sententia inde exit jejuna et tanto poëta indigna: *Sævit amor . . . insania, insuper ira.* Dicendum saltem erat, *super* esse pro copula: *Iraque.* Exilitas tanta facile a poëta evitari poterat, si scriberet, *Ira furit* vel simili modo. *Super* pro, superest, superat, occurrit et alibi (ut III, 489). Si pro superare, ebullire, erumpere illud dictum docere possem, bona efficeretur sententia. Donatus ita interpretatur, ac si *super* pro, super his, dictum velit: *Tantum contraria desiderabat, ut irasceretur sibi, quod nondum iret ad bellum.* Saltem *ira super* eo est expediendum, ut sit, quod *πέρι,* pro *περίεστι,* Græcis poëtis, v. c. *οὗ πέρι μὲν πρόφρων κραδίη καὶ θυμὸς ἀγήνωρ* Il. K. 244. de Ulysse. *plus quam* amor ferri et insania belli, furit ira.—463. *surgentur* Franc.—464. In Erf. corrector ante oculos

Fumidus atque alte spumis exuberat amnis;
Nec jam se capit unda; volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem polluta pace Latinum
Indicit primis juvenum, et jubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
Hæc ubi dicta dedit, Divosque in vota vocavit:
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formæ movet atque juventæ;

et fluvius fumidus alte exundat spumis: nec jam unda continet se, vapor niger surgit in aërem. Itaque rupta pace, imperat præcipuis juvenum iter ad regem: et jubet arma instrui, suos *Italiam tueri, et pellere hostem ultra terminos* regionis: ait *se satis esse* contra *utrosque, et Latinos et Trojanos. Postquam protulit hæc verba, et invocavit Deos ad vota* sua audienda: *Rutuli mutuo incitant se ad bellum. Hunc incitat eximia species pulchritudinis et juventutis* regis sui; *illum reges* ejus *majo-*

habuisse videtur *Exsuperant.* Verum *exultare* est τὸ ἀναβλύειν. Ap. Hom. l. c. est λέβης ζεῖ ἔνδον—πάντοθεν ἀμβολάδην. Quod lebes idem est κνίσσῃ μελδόμενος puta poëtica forma dictum pro eo, quod in lebete continetur, adipe; pro κνίσσα μελδομένη. *aquai* Heins. retraxit, nam vulgg. *aquæ vis*, quod et Cunninghamius maluit retinere. Memorabilis est Servii nota: "aquai: *Hanc diæresin Tucca et Varius fecerunt; nam Virgilius sic reliquerat: furit intus* aquæ vis, *Fumidus atque—amnis; quod satis asperum fuit.*" Judicio quidem adjecto vix subscribas; multo enim mollior altera hæc ratio. Nisi forte Serviana aliter se habebant, ut ex glossa primi Moret. suspiceris: "Aquæ vis *opposuit Tucca, quia nimis aspere sonuit* aquæ amnis, *quod Virgilius prius ibi posuit.*" Certe illa, *aquai amnis*, satis dure dicta videntur; etsi sic *rivus aquæ* Ecl. VIII, 87 *Propter aquæ rivum*; quod etiam Pomponius ex pleniore Servio comparat. Sed defenditur hæc lectio *aquai* noto Probi lib. I Art. Grammat. loco, ubi quatuor tantum locis priscam illam secundi casus formam a poëta agnosci docet. Accedit Medic. Mentel. sec. et a m. sec. Rottend. sec., tum pro div. lect. tert. et Leid. pr. Item Schol. Persii. v. Heins. At *aquæ vis* omnes ceteri libri agnoscunt, quorum familiam ducit Rom. cum fragm. Vatic. Inter editas Aldinæ hoc idem tuentur; sed mutatum in Junt. et repositum *aquai* ad Benedicti ductum, qui et ipse suspicatur, narratiunculam apud Servium esse commentitiam; nam nihil a Tucca mutatum esse debuisse e lege Augusti. Provocat idem ad Quintilianum (I, 7, 18, ubi non in omnibus legitur *aquai*, sed tantum alterum *aulai*). Vix talia ad liquidum perduci possunt; potuit *vis* ab uno codice abesse et suppletus esse versus a docto viro sic, ut scriberet, *aquai*; potuit quoque ab initio *aquai* scriptum esse, et eo neglecto a librario, *aquæ* refictum in *aquæ vis*. P. Scriverii lectionem *Exsultante æstu latices erugit aquai* refellit Heinsius. Cui vacat, refellere potest et aliam Schraderi ad Musæum p. 233. —465. *spumans* Bigot. *fumis* Leid. *vapor altus* Erf.—468. *Inducit* Ven. *et* abest pr. Hamburg.—469. *Italia* alter Menag. *I. et d.* pr.—470. *que* in fine abest multis, ex more.—472. *Certanti* Franc.—473. *juventa* aliquot Pier.

NOTÆ

470 *Venire*] Esse. Sic Ge. I. 29. 'An Deus immensi venias maris.' De *Teucris*, Æn. I. 239. De *Stygge*, et *Cocyto*, Æn. VI. 323.

Hunc atavi reges; hunc claris dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis;
Arte nova; speculata locum, quo littore pulcher
Insidiis cursuque feras agitabat Iulus;
Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Objicit, et noto naris contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent: quæ prima laborum
Causa fuit, belloque animos accendit agrestes.
Cervus erat forma præstanti et cornibus ingens,
Tyrrhidæ pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent

res; istum manus ejus *clara factis. Dum Turnus implet Rutulos audacia animosa, Alecto Stygiis alis immittit se in Trojanos: intuita* per *novam fraudem locum* in *littore, ubi formosus Ascanius persequebatur feras insidiis et cursu. Hic puella Cocytia immittit canibus furorem repentinum, et percellit nares odore cognito, ut agiles insequerentur cervum: quod fuit primum caput calamitatum, et inflammavit ad bellum animos rusticos. Cervus erat eximia specie, et altis cornibus: quem filii Tyrrhei alebant abstractum ab uberibus matris,* et ipse *pater Tyrrheus, cui subdita*

et Goth. sec.—474. *clari d. facti* Medic. Pierii.—475. *Dum T. animis Rutulos* multi Heins. *animos Rutilis* Reg.; error autem *rutilus* pro *Rutulus* sæpe in libb. occurrit. Illud vero miror, cum corripiantur in hac voce syllabæ, Græcis scribi vocem per diphthongum *ου*, Ῥουτοῦλοι.—477. *qua* Oudart. pro var. lect. Bene Holdsworthus observabat *arte nova* non bene jungi cum *speculata* locum; nam in hoc, quod locum speculabatur, ars Alectus spectari non potuit. Itaque interpungi vult: *se concitat alis Arte nova, sp. l.* Sed non magis *Ars nova* ad volatum referri potest. Saltem *Arte nova—rabiem objicit*; sed cum alia interjecta essent, v. 479 *Hic* interserit. Locus autem sic distinguendus: *Dum Turnus... se c. alis. Arte nova, sp.... Iulus, Hic s.... Objicit* etc.—478. *nefas* pro *feras* Goth. tert.—479. *Cocitica, Cocitina* aberratt.—481. *agitent* Ven. *qui* Franc. et pro var. lect. pr. Hamb. *laborum* cum melioribus Heins. post Pier. At vulgo, *malorum*, ex intpr.—482. *animas* pr. Rottend. *incendit* pr. Menag. *concendit* Bigot.—483. *formæ præstanti* Hugen. et pr. Rottend. *formæ præstans* Bigot. v. Æn. I, 75.—484. *Thyrridæ, Tyridæ, Tiridæ,* et *Thirus, Tirrus, Tirius, Tyrus, Tyrrus,* aberratt.—485. *Tyrrhusque* Heins. ex libris maluit: nec aliter Aldd. et hinc ductæ: quas deseruit Commeliniana, quæ Palatinum codicem expressit, Pulmanniana et aliæ. Ante Heinsium (h. e. in iis editionibus, quibus utebatur Heins., puta edd. Dan. Heinsii, Pulmanni et similes) legebatur *Tyrrheusque*, quod præferas, quia altera in *Tyrrhides* a poëta producta est; Θυῤῥεὺς, Θυῤῥείδης. Exemplum in contrarium esse potest *Belides* sup. lib. II, 82, sed nomen illud adhuc suspectum habeo. Tum non vana est observatio doctissimi Ouwens Noct. Hagan.

NOTÆ

485 *Tyrrheusque pater*] Hunc fuisse Latino pecoris custodem ait Dionys. Halic. et ad eum deinde, mortuo Ænea, fugisse Laviniam, ut diximus Æn. VI. 763.

Armenta, et late custodia credita campi.
Assuetum imperiis soror omni Sylvia cura
Mollibus intexens ornabat cornua sertis,
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille, manum patiens, mensæque assuetus herili,
Errabat sylvis; rursusque ad limina nota
Ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidæ venantis Iuli
Commovere canes: fluvio cum forte secundo
Deflueret, ripaque æstus viridante levaret.
Ipse etiam, eximiæ laudis succensus amore,
Ascanius curvo direxit spicula cornu:
Nec dextræ erranti Deus afuit; actaque multo
Perque uterum sonitu perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,

erant armenta regis, et commissa erat late cura agrorum. Sylvia soror eorum *omni studio decorabat* illum *docilem imperio, cingens* ei *cornua floribus teneris; et pectebat cervum, et lavabat in puris fontibus. Ille patiens* tangi *manu, et assuetus mensæ domini, vagabatur per sylvas; et postea referebat se ipse ad domum cognitam, quamvis provecta nocte. Canes furiosæ venantis Ascanii excitaverunt illum procul errantem: cum forte enatasset prono fluvio, et leniret calorem in herbosa ripa. Ipse quoque Ascanius, inflammatus cupiditate pulchræ laudis, curvato* arcu *corneo intendit sagittam: nec defuit Alecto manui incertæ, et* sagitta *arundinea impulsu magno stridore transiit per uterum et per ilia cervi. At cervus vulneratus fugit in notam*

p. 607, multorum nominum duas esse terminationes, unde diversa patronymica ducta sint: *Tyndaridas* habemus, cum tamen *Tyndareus* frequentetur; fuit igitur etiam aliquando *Tyndarus*. Ita etiam *Tyrrheus* et *Tyrrhus*, quod alibi occurrit. vid. in Nota.—486. *lati* Rom. sed Pierius spreverat, Heinsius autem e Medic. aliisque prætulerat. Recte vero Burm. revocavit *late*, quippe doctius dictum; ut *late rex* I, 25 et al. *campi est* Goth. sec.—487. *A. in silvis* Menag. pr.—488. *innectens* l. *intexens* Goth. tert.—489. *Potabatque* aliquot Pier. *Sectabatque* Sprot. *feram* pr. Hamb. Ed. Ven., male. v. Burm. cf. sup. II, 51.—490. *manu* (ex *manū*) Sprot. Vratisl. Medic. *manuum* aliquot Pier.—491. *que* abest Zulich. *ad menia* Erf.—493. *rapidi* aliquot Pier.; al. *rapidæ*, *rabidi*, male.—495. *r. æ. undante* aliquot Pier. *lavaret* multi.—496. *exuviæ laudis* Sprot. *nimiæ* Dorvill. *accensus* Gud. et Moret. qu.—497. *derexit* Gud.—498. *afuit* cum antiquioribus scribit Heins. Vulgo *abfuit*; alii *affuit*.—500. *inter* aliquot Heins.—502. *replebat* Heins. e Medic. et a pr. m.

NOTÆ

489 *Ferum*] Natura ferum animal, cultu mansuetum. Sic equum appellavit Æn. II. 51. 'inque feri curvam compagibus alvum.'

498 *Deus*] *Alecto*: nam *Deus* etiam genere communi, de fœmina dicitur: Æn. II. 632.

499 *Ilia*] Partes imi ventris, circa summas coxas.

Successitque gemens stabulis, questuque cruentus
Atque imploranti similis tectum omne replebat.
Sylvia prima soror, palmis percussa lacertos,
Auxilium vocat, et duros conclamat agrestes.
Olli, pestis enim tacitis latet aspera sylvis,
Improvisi adsunt: hic torre armatus obusto,
Stipitis hic gravidi nodis; quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
Scindebat, rapta spirans immane securi.
At sæva e speculis tempus Dea nacta nocendi
Ardua tecta petit stabuli; et de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem: qua protinus omne
Contremuit nemus, et sylvæ intonuere profundæ;
Audiit et Triviæ longe lacus; audiit amnis

domum, et gemens intravit stabulum, et sanguinolentus ac similis petenti opem, *implevit questu totam domum. Sylvia soror feriens humeros manibus prima petit opem, et inclamat duros rusticos. Illi repentini adveniunt: nam Furia exasperans* eos *clam latet in sylvis: hic armatus titione præusto, hic nodis gravis fustis: furor convertit* in *arma quicquid obvium est unicuique quærenti* arma. *Tyrrheus, cum forte finderet adactis cuneis quercum fissilem in quatuor* partes, *horrendum iratus, correpta securi convocat multitudinem. At crudelis Furia, nacta e speculis tempus nocendi, conscendit altum culmen stabuli, et de supremo vertice canit signum pastorale, et curvo cornu contendit vocem infernam: qua statim omnis sylva intremuit, et intimæ arbores sonuere. Audiit etiam procul lacus Dianæ, audiit fluvius Nar albus aqua*

Gud., item Sprot. et Reg. Vulgo, *replevit*.—505. *Olli* Heins. cum melioribus. Alii, *Illi*.—506. *armatur* Sprot. *abusto* et *adusto* aberratt. apud Pier. et Burm. —507. *hi* Menag. pr. *gravidis* Goth. sec. *est* multi addunt, etiam Pier.—508. *ira fuit* Pier. aliquot; *dedit* Bigot. cf. Burm.—509. *Quadrificam* Dorvill. —510. *Scindebant* Medic. et Scheffer., ut ad agrestes referatur.—511. *e* aberat multis Pier.—512. Ante Heins. distinxerant vulgg. post *petit*.—514. *incendit* Rom. et aliquot Burm.—515. *Insonuit* e Grammaticis laudat Heins. *Concutitur* pr. Rottend. *insonuere* Rom. et alii Pier. et Heins. *sonuere* Ed. Mediol. et Schol. Statii cum binis Goth.—516. In multis *audit* scribitur, et hinc inseritur in nonnullis *et* ante *amnis*. Menag. pr. *audiit omnis*, quod placet Bur-

NOTÆ

509 *Quadrifidam quercum*] Fissilem in quatuor partes, id est, in multas partes: numerus certus pro incerto.

514 *Tartaream vocem*] *Tartarus*, profundus Inferorum locus, Æn. VI. 134.

516 *Triviæ lacus, &c.*] Lacus Dianæ Aricinæ, juxta Ariciam urbem, tribus circiter leucis Laurento dissitus, ad septentrionem, nunc *Lago di Nemo*. *Trivia*, Dianæ nomen, a triviis ubi colebatur, Æn. IV. 511.

Sulfurea Nar albus aqua fontesque Velini;
Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.
Tum vero ad vocem celeres, qua buccina signum
Dira dedit, raptis concurrunt undique telis
Indomiti agricolæ; necnon et Troia pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxere acies. Non jam certamine agresti,
Stipitibus duris agitur sudibusve præustis;
Sed ferro ancipiti decernunt, atraque late
Horrescit strictis seges ensibus, æraque fulgent
Sole lacessita, et lucem sub nubila jactant:
Fluctus uti primo cœpit cum albescere vento,

sulfurea, et fontes Velini: et matres timidæ presserunt pueros ad ubera. Tunc autem agricolæ indociles correptis armis undique accurrunt promti ad vocem, qua dirum cornu impulit sonum: et juventus etiam Trojana castris patentibus immittit subsidium Ascanio. Ordinaverunt agmina: non jam pugnatur prælio rustico, fustibus duris, aut palis præustis: sed dimicant gladiis dubiis, et rigescit nigra seges strictorum ensium; et arma ærea, Sole percussa, emicant et emittunt splendorem ad nubes: ut quando fluctus cœpit albescere primo vento: tunc *mare tollit se sensim,*

manno.—518. *At* Menag. pr. *ad ubera* Oudart., quod alibi occurrit.—519. *Quin vero* pr. Moret. a m. pr.—520. Scribitur fere *concorrunt*, ex pronuntiatione. *occurrunt* aliquot Pier.—521. *Troica* Witt.—522. Dubitat Burm., an legendum sit, *campis e. a.* Cur tamen in *castris apertis* hæreas, cum *domus aperta, foribus apertis*, bene dicatur?—523. *Derexere* Medic. *surrexere* pr. Hamb. pro var. lect. *nec jam* Parrhas. *in certam.* Oudart. *agrestis* Medic.—524. *Stypitibus* passim scribitur apud Parrhas. cf. Burm. *sudibusque* duo ejusdem.—525. *decertant* Bigot. a m. sec. v. III Ge. 20. *utraque* sec. Moret.—526. *tristis s.* Parrhas. *armaque* Zulich.—527. *Sole repercussa* pro var. lect. Moret. tert. ex intpt. *et lumen* aliquot Pier., tum *sub lumine* pars Pier. et Heins. c. Erf. *sub lumina* duo Burm. *sub limine* duo alii; Gothani vulgatam tuentur.—528. in fine *ponto* Rom. et Medic., quorum in eadem lectione conspirantium haud levis auctoritas est, et pro var. lect. Gud., item Macrob. v Sat. 13, ut taceam codd. e vulgo, binos Goth.; in altero quidem *puncto* est. Probat Heinsius, ut *primo ponto* sit: a littore, et respondeat Homerico *ἐν αἰγιαλῷ*, in loco, quem poëta ante oculos habuit Iliad. Δ. 422. Sed tempestate oriente fluctus ex alto versus littus aguntur, non a littore primum moveri incipiunt, ut jam Burmannus monuit. Tum vero in Homerico loco non *ἐν αἰγιαλῷ* responderet Virgiliano *primo ponto;* sed Πόντῳ *μὲν τὰ πρῶτα κ.*, et

NOTÆ

517 *Sulfurea Nar albus aqua*] *Nar*, nunc *Nera*, fluvius Umbriam Sabinumque agrum disterminans, et influens in Tybrim. Nomen a Sabina voce *Nar*, quæ sulfur significat, ob vim odoremque aquarum.

Fontesque Velini] Lacus *Velinus*, ab ἕλος *palus:* nunc *Lago di Pie di Luco*, ab oppido vicino: in Sabinorum finibus exonerans se in Narem fluvium.

Paulatim sese tollit mare, et altius undas
Erigit, inde imo consurgit ad æthera fundo.
Hic juvenis primam ante aciem stridente sagitta,
Natorum Tyrrhi fuerat qui maximus, Almo
Sternitur; hæsit enim sub gutture vulnus, et udæ
Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virum circa, seniorque Galæsus,
Dum paci medium se offert; justissimus unus
Qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis:
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.
  Atque ea per campos æquo dum Marte geruntur,

et erigit undas altius, deinde surgit in aërem ex intimo fundo. Hic Almon juvenis, qui maximus erat filiorum Tyrrhei, prosternitur sagitta sonante ante primum agmen: nam plaga hæsit sub jugulo, et sanguine obstruxit viam liquidæ vocis et levem spiritum. Multa corpora hominum sternuntur *circa* illum: inprimis *senex Galesus, dum exhibet se conciliatorem pacis, qui unus* omnium *fuit olim æquissimus, et ditissimus agrorum Italicorum: quinque greges ovium, et quinque armenta redibant illi, et scindebat terram centum aratris. At dum ea fiunt per agros Marte* adhuc

hoc quidem sensu, ut sit pro, *primum in ponto, in alto*. Versus hi sunt: *Ὡς δ' ὅτ' ἐν αἰγιαλῷ πολυηχέϊ κῦμα θαλάσσης Ὄρνυτ' ἐπασσύτερον, Ζεφύρου ὑποκινήσαντος, Πόντῳ μὲν τὰ πρῶτα κορύσσεται, αὐτὰρ ἔπειτα Χέρσῳ ῥηγνύμενον μεγάλα βρέμει*. Burmannus malit: *summo—ponto*, ut *imo fundo* opponatur. Sed manifesta satis res est, *ponto* ex altero loco Ge. III, 237 huc esse translatum, ubi *in medio ponto*. Variare autem poëtam verbo uno vel altero, ejusmodi versus, quos iterum ponit, ab ipso Heinsio aliquoties monitum est. Uti itaque altero loco fluctuum primos ortus in alto (*in medio ponto*), sic nunc fluctuum ortus a prima auræ impulsione, *primo vento*, memorat.—530. *uno* Franc. *imo et* Dorvill.—532. *Gnatorum Tyrrhei* libri Pier. Ex iisdem et suis Heinsius *Almo* scripsit pro *Almon*; nullum enim nomen Latinum *on* literis finiri, ait Sosipater. Quod equidem inter Grammaticorum argutias referam. *Almon* est communior forma; *Almo* rarior. Sic *Agamemno*, *Tarcho* et alia pro vulgari *Agamemnon*.—533. *Exit enim* aliquot Pier. cum Dorvill., ut sit quod lib. IX, 432 *viribus ensis adactus Transabiit costas*. Sed natum hoc ex scriptura: *esit*. *gurgite* duo Burm.—534. *que* abest Witt.—535. *Galæsus* Heins. cum melioribus etiam hic, ex Γαλαῖσος. Vulgo *Galesus*. conf. ad Ge. IV, 126. *Gelæsus* Rom. —536. *Cum p.* sec. Rottend. *pacis m.* Parrhas. *sese* Ald. Junt. *se offert medium* Montalb. *se* plane excidit Oudart.—537. *que* abest Franc. Witt. *agris* Medic. Pierii, tresque Burm. *armis* alter Hamb. Sed *arvis* recte retinent ceteri. Esse pro *in arvis* monet Burm. Cuninghamius *agris* retraxit; docere id *greges et armenta*. Non sequar subtilitatem.—538. *et quina* sec. Moret.—539. *terras* duo Goth., male. *et centum terram* Witt.—540. *sævo*

NOTÆ

537 *Ausoniis arvis*] Italicis, 54.

538 *Quina redibant*] E pastu in stabula.

540 *Æquo Marte*] Antequam Latinorum præcipui occisi essent, dum adhuc æqua utrimque esset fortuna

Promissi Dea facta potens, ubi sanguine bellum
Imbuit, et primæ commisit funera pugnæ,
Deserit Hesperiam, et, cœli convexa, per auras
Junonem victrix affatur voce superba:

æquali: Furia compos facta promissi, postquam inchoavit bellum sanguine, et incepit cædem primi prælii; relinquit Italiam, et vecta per spatia cœli, victrix alloquitur

Marte emendat Marklandus ad Stat. Sylv. v, 2, 21. Obnuntiat divinationi Burmannus, sed quid *æquo Marte* sit, parum expedit. Scilicet est, pari utrimque belli fortuna, pugna in neutram partem inclinata; ut alias *dubio, cæco, Marte* pugnatur. *Æquus* autem pro, æqualis, satis frequens est. Paulo aliter, nec tamen multum diverse ap. Lucan. III, 585 *ratis .... dextrum lævumque tuetur Æquo* Marte *latus*. De congressu ex loco iniquo in locum æquum deducto Curtius IV, 1 *De regno æquo, si vellet, Marte contenderet*.—541. *bellum*. *telum* pro var. lect. pr. Hamb. ex interpretatione.—542. *c. sanguine p.* Goth. sec. ex antecedente versu. *munera p.* conj. Markland. ad Stat. v Sylv. I, 21, quod et ipsum bonum esset.—543. Memorabilis est Servii nota: *Probus, Asper, Donatus* (is tamen Donatus, quem habemus, *evolavit per auras ad Junonem*, interpretatur) *dicunt, hoc loco* per *bis accipiendum, ut alloquatur Junonem* per cœli convexa *et* per auras (quod durissimum esset: etsi Burmanno non displicet). *Potest tamen* (et hæc melior ratio) *esse epexegesis* per auras *id est* cœli convexa; *nec enim aliud sunt auræ*. (Quæ sequuntur, assuta esse videntur). *Dicit etiam quidam commentarius* convecta *esse legendum, ut sit* ipsa convecta; *quod difficile in exemplaribus invenitur*. Consentiunt sane omnes codd. in *convexa*, nisi quod Medic. a m. pr. *conversa*, quod Cuningham. probat, cumque eo Brunckius recepit: meo sensu tenue et exile est; sec. Moret. *connexa*, vitiose. Cum tamen verborum junctura paulo insolentior sit, Canterus ap. Heins. conjecit: *cœli convexa peragrans* vel *pererrans*; satis jejune. Musonius *convexa* pro *convecta* dictum esse volebat, sc. Alecto vecta per auras. Cerda cum Turnebo Furiam *convexam* dici posse putavit, ut *amnis devexus* IV Ge. 293 sqq., perperam utique. Equidem bene intelligo, si verba ad naturalem ordinem revoces *(per auras, cœli convexa)*, expediri quodammodo priorem versum; illud tamen nondum concoquere possum: *Furiam alloqui Junonem per auras*. Latet, puto, facilis ad indagandum lectio: *cœlique evecta* per auras, et peperit vitium

NOTÆ

prælii. Sic Donatus: quem malo sequi, quam Servium, qui explicat *aperto Marte*: aut Ascensium, qui interpretatur *æquo et plano campo*. De *Marte*, Ecl. IX. 12.

541 *Promissi Dea facta potens*] Compos facta rei, quam Junoni effecturam se promiserat.

542 *Imbuit*] *Tinxit, perfudit:* metaphorice: *incepit, instituit:* per translationem a *lanis, vasculis*, quæ primum liquore aliquo perfunduntur; vel a primis infantum potionibus, quas puerilis vocis imitatione *buas* ab antiquis dictas esse, Nonius ex Catone et Varrone testatur. Si igitur hic sumatur propria significatione, sensus erit: *Tinxit sanguine bellum*, id est *bellica arma;* ut mox 554. 'sanguis novus imbuit arma.' Si sumatur metaphorice, sensus erit: *Incepit bellum sanguine:* quo more dixit Propertius l. IV. 10. 5. 'Imbuis exemplum primæ tu, Romule, palmæ:' id est, *incipis, instituis, das exemplum*. De *Hesperia*, Italia, Æn. I. 534.

En, perfecta tibi bello discordia tristi;
Dic, in amicitiam coëant, et fœdera jungant.
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros:
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas,
Finitimas in bella feram rumoribus urbes,
Accendamque animos insani Martis amore,
Undique ut auxilio veniant; spargam arma per agros.
Tum contra Juno: Terrorum et fraudis abunde est.
Stant belli causæ: pugnatur cominus armis;
Quæ fors prima dedit, sanguis novus imbuit arma.
Talia connubia, et tales celebrent hymenæos
Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
Te super ætherias errarc licentius auras

verbis superbis Junonem: *Ecce dissensio conflata est tibi* per *bellum triste: nunc jube ut conveniant in societatem et faciant pacem. Siquidem perfudi Trojanos Italico sanguine; præterea hoc adjiciam illis* rebus, *si tua voluntas mihi nota* fiat: *incitabo rumoribus vicinas urbes ad bellum, et inflammabo animos furiosa cupiditate Martis, ut undecumque accurrant* ad *subsidium: diffundam prælia per campos. Tunc Juno vicissim ait: satis est terroris et doli: manent causæ belli: certatur cominus armis: sanguis novus tinxit arma, quæ casus prima obtulit. Eximia soboles Veneris, et ipse rex Latinus peragant talia conjugia et tales nuptias. Ipse pater rector supremi*

compendium τοῦ *que*.—545. *belli d. tristis* aliquot Pier., quæ vulgaris erat ratio. Quæ sequuntur ad meum sensum distinxi: *En . . . tristi; Dic . . . jungant. Quandoquidem A. r. s. Teucros, Hoc etiam his addam* sqq. Vulgata ratio erat; *Dic . . . jungant: Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros. Hoc etiam his addam* etc.—546. *Sic* Sprot. et pars Pierianorum. Nec displicet. Eadem diversitas v, 551. *ut coëant* duo Burm., ut 551.—547. *Quando equidem* Rom. —548. *tunc si m.* sec. Hamb. *sit mihi* Menag. pr. vide IV, 125. *voluptas* Erf. —550. *insano Mart. amore* conj. Cuningham.—551. *ut a. coëant* Sprot., ut inf. 582 *undique collecti coëant*.—552. *ac f.* ante Heins. legebatur. *abundet* Rom. *est* abest Goth. tert.—553. *pugnantur* Dorvill. *quo minus* Franc.—554. *sors* multi etiam h. l. *imbuet* Parrhas.—555. *connubia* statim per Aldd. in contextum venerunt. Brunck. revocavit *conjugia*, in quod omnes Pier. et Heins. et tres Goth. c. Erf. consentiunt, præter Mentel. pr. *conubia*. Sed aliquoties jam vidimus trisyllabum *connubja*. Porro qu. Moret. cum pr.

NOTÆ

546 *Dic, in amicitiam, &c.*] Fac, si potes, ut in amicitiam redeant. Et est ironica Furiæ jactatio, quasi dicat: Eas ego turbas excitavi, quas nec tu ipsa Juno componere possis. *Ausonio sanguine*, v. ad 54.

547 *Quandoquidem, &c.*] Ceteri conjungunt cum superioribus: ego subsequentibus adjicio, hoc sensu: Quandoquidem tam feliciter Trojanos Rutulis commisi; permitte mihi, ut alias etiam gentes huic bello admisceam. De *Marte*, Ecl. IX. 12. De *hymenæis*, Ge. III. 60. De *Venere*, Æn. I. 260. De *Olympo*, Ecl. V. 56. De *Cocyto*, Æn. VI. 323.

Haud Pater ille velit, summi regnator Olympi.
Cede locis. Ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. Tales dederat Saturnia voces.
Illa autem attollit stridentes anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus Italiæ medio sub montibus altis
Nobilis, et fama multis memoratus in oris,
Amsancti valles: densis hunc frondibus atrum
Urget utrimque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum saxis et torto vertice torrens:
Hic specus horrendum, sævi spiracula Ditis,
Monstratur, ruptoque ingens Acheronte vorago

cœli nollet te vagari liberius super spatia cœlestia. Recede ex his *locis: si aliquod discrimen superest in hoc negotio, ego ipsa regam* illud. *Saturni filia protulerat talia verba: Furia vero explicat alas sonantes colubris, et adit regionem Cocyti, relinquens* loca *alta* et *superna. Est locus in medio Italiæ, sub altis montibus, insignis et celebratus fama in regionibus plurimis*, nempe *valles Amsancti. Latus sylvæ*, nigrum *spissis foliis, premit utrinque hunc* locum: *et* in *medio* ejus *torrens tumultuosus edit strepitum saxis erumpente vertice. Ostenduntur hic antrum horribile, et ostia sævi Plutonis: et magna vorago apertis Inferis pandit aditus pestiferos: quibus ab-*

Hamb. omittit *et*.—558. *ipse* aliquot edd. et codd. v. sup. v. 110.—559. *si qua modo* alter Hamb. *est* deest multis Pier. et Heins.—560. *geram* Hamb. pr. —561. *extollit* Parrhas. *unguibus* Trappius post Cuningham. emendabat, ut membranæ essent alarum; parum feliciter. v. Not.—562. *petens* Franc. *super a.* duo cum ed. Dan., natum ex *superardua* junctim scripto.—563. *in medio* edd. et codd. nonnulli. Sed *in* exulare fecit Heinsius.—564. *forma* Erf. *memoratur* Dorvill.—565. *Ampsacti* Medic., ut *Ampsanctus* ap. Cic. Plin. et Claudianum scribitur. Romanus et ed. Ven. *anfracti*. in plerisque est aberratum *ansancti*, it. *ansanti*, *anxanti*, *ansancæ*, *an valles sancti*. Mox *frontibus* alter Mentel.—566. *utrumque* aliquot Heins. cum Goth. pr. *fragosis*, ut ad *saxis* referatur, aliquot Pier. Heins. et Burm.—567. *vortice* nonnullæ edd., sed *vertice* est librorum scriptura.—568. *Hic specus horrendus* antiqui codd. apud Serv. et. ms. Giphanii, hic quidem sequente *et*, quod in multis, etiam in edd. legebatur, sed sublatum ab Heinsio codd. meliorum, etiam Pierianorum, auctoritate. *sævum* Goth. pr.—569. *Monstrantur* multæ edd. et codd., inprimis quæ in sup. versu *et* retinent. At Heinsius revocavit ex aliis *monstratur*; unde comtior exit oratio. *mons sterilis* alter Hamb., miro errore. Ceterum

NOTÆ

565 *Amsancti valles, &c.*] In Hirpinis, qui Apuliam ab oriente, Campaniam ab occidente habent: medio fere spatio, inter mare superum sive Adriaticum, et inferum sive Tyrrhenum: est vallis, in qua lacus *Amsanctus*, nunc *Mufiti*, a Mephitis templo quod ibi olim fuit, ut diximus supra 83. aquis nigris, et odore teterrimis, in medio lacus ad viri proceritatem ingenti fragore ebullientibus. Unum ex ostiis Inferorum Itali credidere, et inde *Amsanctus* dictus est, id est *circum sacer*: *ambi* enim, vel *ambe*, veteribus fuit *circum*, ab ἀμφί. *Ditis*, Plutonis, Ge. IV. 467.

Pestiferas aperit fauces; quis condita Erinnys,
Invisum numen, terras cœlumque levabat.
Nec minus interea extremam Saturnia bello
Imponit regina manum. Ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus, cæsosque reportant
Almonem puerum fœdatique ora Galæsi;
Implorantque Deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine cædis et ignis
Terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari;
Stirpem admisceri Phrygiam; se limine pelli.
Tum, quorum attonitæ Baccho nemora avia matres

scondita Furia, odiosa Dea, liberabat cœlum et terras. Interea filia Saturni non segnius addit bello manum ultimam. Omnis multitudo pastorum recurrit e prælio in urbem: et referunt occisos Almonem puerum et caput Galesi cæsi, et invocant Deos, et precantur Latinum. Turnus adest, et in medio cadaverum auget timorem cædis et incendii: aitque Trojanos admitti in regna, gentem Phrygiam associari, se ejici domo. Tunc, illi, *quorum matres percitæ Baccho percurrunt sylvas inacces-*

observes membra sibi non accurate satis respondentia, etsi res non exemplis caret: *Hic specus—monstratur et vorago aperit. raptoque* alter Menag.—570. *a. voces* pr. Mentel. *condit* Medic. uterque cum aliis Heins. et Burm. Lectio jam Servio notata.—571. *et t.* Ald. *terram* aliquot Pier. *cœlum terrasque* Parrhas. *levavit* aliquot Pier. et Witt. Wakefield deleta virgula post *Erinnys* jungit: *numen terras cœlumque levabat;* pro, terras numine levabat, ut illud: *roseas laniata genas.* doctius quidem, sed durius.—573. *Imposuit* Gud. a m. pr., Goth. pr. in *urbe* ap. Priscian.—574. *cæsumque* Goth. tert., sed *cæsos* Almonem et Galæsum. Pro hoc *ora Galæsi* dixit.—575. *fœdataque* Sprot. et Franc.—576. abest versus a Goth. tert. —577. *et igni* ex Medic. et aliis Heins. reposuerat, cum ante lectum esset *et igne.* Burman. locum habebat suspectum, cum de igni nihil præcesserit.; ad conjecturam tamen *cædis iniquæ* descendere non debebat, cum ipse lectionis diversitatem laudet: *ignis.* Atqui hæc ipsa vulgata ante Heins. erat lectio; eaque haud dubie vera, modo interpunctio mutetur: *medioque in crimine* (inter criminationes Trojanorum), *cædis et ignis Terrorem ingeminat,* h. *ingeminat terrorem cædis et ignis.;* minatur cædem et ignem. Præivisse jam Donatum video, qui ita interpretatur: *et idem geminabat terrorem, quem populus fecerat, spondens omnia cædibus et incendio peritura.* Lectio hæc Aldinarum, nisi quod prave interpungitur post *cædis,* Steph. Plant. Dan. Heinsii et omnium, quas inspicio, editionum, nescio in quo vulgari exemplari mutata esse debuit, in quod Heinsius casu inciderat. *igni* ex uno Romano notavit Pierius; *igni* Pompon. quoque interpretatur: *furore et seditionis impetu.* —578. *geminat* Sprot. *ingeminant* Ven. *que* post *Teucros* Heins. sustulit, codd. auctoritate.—579. *limite* Parrhas.—581. *thyrsis* Menag. pr. *insultare*

NOTÆ

Acheronte, Æn. VI. 323. *Erinnys,* Furia, Æn. II. 337.

575 *Fœdati*] Vulnerati, cæsi. Vide Æn. II. 55. 'ferro Argolicas fœdare latebras.'

577 *Crimine*] Cæsis cadaveribus, quorum cædem Turnus crimini vertebat Trojanis. De *Teucris,* Æn. I. 239. De *Phrygia,* ibid. 385. De *Baccho,* ejusque *thiasis,* seu choreis, Ecl. V. 29.

Insultant thiasis, neque enim leve nomen Amatæ,
Undique collecti coëunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata Deum, perverso numine poscunt;
Certatim regis circumstant tecta Latini.
Ille, velut pelagi rupes immota, resistit:
* Ut pelagi rupes, magno veniente fragore,*
Quæ sese, multis circum latrantibus undis,
Mole tenet; scopuli nequicquam et spumea circum
Saxa fremunt, laterique illisa refunditur alga.
Verum, ubi nulla datur cæcum exsuperare potestas
Consilium, et sævæ nutu Junonis eunt res:

sas cum *choreis, conveniunt undique congregati, et exercent bellum: neque enim levis est auctoritas Amatæ. Statim omnes, iratis Diis, flagitant dirum bellum, contra auspicia, contra voluntatem Deorum. Certatim cingunt domum regis Latini: ille obsistit, velut rupes maris immobilis: veluti rupes maris, magna tempestate instante; quæ multis fluctibus circum sonantibus sustentat se mole sua: frustra scopuli et saxa spumantia circumstrepunt, et alga impacta appellitur lateri. Sed quandoquidem nulla offertur facultas evertendi insanum consilium, et res fiunt ad arbitrium duræ*

de choro quidni æque dicatur ac de equo vel de ovibus hædisque exultantibus Ge. IV, 11 *floribus insultant.*—583. *scilicet* Medic. ap. Burm., dissentiente Fogginio. Verum etiam Pompon. Sab. "*Apronianus legit* scilicet." Goth. sec. *Illic. cunctis* Oudart. *omnia* nonnulli ap. Pier.—584. *nomine* Medic.—585. *circum dant* ed. Ven. *tecta tyranni* Medic. Pierii, quod defendi posse censet Burm., si *reges* legatur cum Menag. et Hamb. pr.—586. 587. Elegantiam in repetitione agnoscebant Pierius et Ursinus. Sed aliter instituenda erat oratio, si venustas inde petebatur. Incurrit in oculos vitium, quod his verss. insidet. Aut versum priorem, aut hunc alterum, *Ut pelagi*, esse spurios persuasum jam habebat Heins., quanquam de hoc altero id censere malebat. Et deerat ille pr. m. ab altero Mentel. et pr. m. a Bigot. Contra prior versus, *Ille velut p.* a Macrobio laudatur lib. VI, 3. Equidem ita existimare malim, esse utrumque inter versus nondum a poëta absolutos et elaboratos. Cum alterum adjecisset, priorem mox morte præventus mutare nequiit. *rupis* Witt. *p. moles* tres quatuorve. Nisi hoc ad superiorem versum spectat, nam in hoc Pier. ex nonnullis codd. notavit, *pelagi moles*. *magno rupes* Parrhas.—588. *vallantibus undis* alter Hamb.—589. Olim interpungebant post *scopuli*; hinc nonnulli mox omisere copulam. v. Pier. et Heins. Habet utraque lectio, quod placeat et quod displiceat. Rotundior est oratio in antiquiore, *quæ sese—Mole tenet scopuli; nequicquam et sp.* Multo magis, si *et* ejeceris, *nequicquam spumea circum Saxa fremunt*. At nunc inducitur illud: *rupes* quæ *tenet se mole scopuli*; adeoque *rupes se tenet rupe*. In interpunctione altera *scopuli* et *Saxa fremunt*: quod non tantopere ingratum est. Ge. III, 276 *Saxa per et scopulos.*—590. Pro *illisa* ap. Pierium alii *aspersa*, alii *infusa*, Goth. sec. *inversa*; mox *infunditur* alter Hamb. *retunditur* sec. Rottend.—591. *captum* Parrhas. *superare* Rottend. *expugnare* aliquot Pier. *potestas* est pro vulgari *facultas*, nec hoc pro illo reponendum.—592. *ut s.* Goth. pr. *euntes*

Multa Deos aurasque pater testatus inanes,
Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procella!
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas,
O miseri. Te, Turne, nefas, te triste manebit
Supplicium; votisque Deos venerabere seris.
Nam mihi parta quies; omnisque in limine portus;
Funere felici spolior. Nec plura locutus
Sepsit se tectis; rerumque reliquit habenas.
  Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum

Junonis: pater sæpius attestatus Deos et aërem vacuum, ait: Heu! vincimur fatis, et raptamur tempestate. O miseri, vos ipsi persolvetis has pœnas sacrilego sanguine. O Turne, spectabit te crimen et tristis pœna: et tardioribus precibus implorabis Deos. Nam quies est mihi parata, et omnis portus est in conspectu: tantum privabor morte felici. Nec plura locutus, clausit se domo, et deposuit regimen rerum. Erat consuetudo in Latio Italico, quam urbes Albanæ solennem perpetuo

Rom.—593. *testatur* Medic. et alii Pier. et Heins. cum tribus Goth., minus comte; tum *aras inanes* Hamb. alter a m. pr. et pro var. lect. prior, ut aras fœderis aut hospitii designet. Blanditur hæc lectio Burmanno et Marklando ad Statii Sylv. præf. p. XII, qui in altera nullum esse sensum pronuntiat. Miror viros doctos de adjecto, *inanes*, non cogitasse; quæ tandem sunt h. l. *aræ inanes?* Ex altera parte quæ magis frequens et obvia ratio, quam ut precantes et obtestantes manus ad cœlum tollant, *Deos cœlumque testentur?* et pro *cœlo* non feremus *auras* dictas? ut inf. IX, 24 *multa Deos orans, oneravitque æthera votis.*—594. *procellas* Medic. *procellis* Montalb. et aliquot Pier.—598. *que* a nonnullis Pier. abest. *in lumine* alter Hamb. et Zulich. In illis *omnisque in limine portus* impedita est oratio, ut unusquisque facile videt. Servii explicatio nihili est: *securitas omnis in portu est;* nec plus proficit Donatus: *Portus mihi erit limen domus meæ, quod egressurus non sum.* Erat saltem *limen portus* accipiendum tanquam dictum pro *portu;* uti autem vulgari ratione *in portu esse*, navigare, dicimur, ita h. l. *in limine portus.* Duritiem habet omissum *sum.* Sum *omnis*, totus, in limine, aditu, portus. Itaque sequor Pompon. Sab., qui hæc habet: *senex sum et in portu vita mea est;* quasi esset: *et totus sum in aditu portus;* in portu navigo. Nam ut *omnis* retrahatur ad *quies*, ut sit: *mihi parta est quies, eaque omnis jam est in l. p.*, putidum esset. Interea malim equidem totam hanc laciniam assutam statuere, versu inexpleto relicto. Etiam Markland. ad Stat. II Sylv. 2. 7, totum hemistichium suspectum habebat. Waddelii conjectura: *amnisque* sensum vix habet. Burman. conj. *mortisque in limine portus.* Saltem esse deb. *portusque in limine mortis seu leti*, ut Cul. 223. Cuningham. *omnique in l.*, quod non magis assequor; alius vir doctiss. *navisque in l. p.;* saltem, *ratis estque. cursusque in l.* Sed variari hæc possent multis modis, sine fructu ad poëtam.—599. *Munere* pr. Moret.—600. *relinquit* Menag. uterque.—601. *in Latio Hesperio* alii

NOTÆ

598 *Nam mihi, &c.*] Nam mihi nihil timeo, cum sit in propinquo portus mortis; cujus non amittam quietem, sed tantum honores fortasse, et pompam funebrem; capta et vastata a Trojanis urbe mea.

601 *Hesperio in Latio, &c.*] De *Hesperia*, Italia, Æn. I. 534. De *Latio*

Roma colit, cum prima movent in prælia Martem,
Sive Getis inferre manu lacrymabile bellum,
Hyrcanisve Arabisve parant, seu tendere ad Indos,
Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa:
Sunt geminæ Belli portæ (sic nomine dicunt)

servaverant; quam nunc Romani potentissimi orbis servant, quando concitant Martem in prima certamina: seu parant inferre manu triste bellum Getis, aut Hyrcanis, aut Arabibus; seu proficisci contra Indos, et persequi Auroræ populos, *et repetere signa a Parthis. Sunt duæ portæ belli, appellant eas hoc nomine, venerabiles*

quot Pier. *quem pr. una* Thuan. Macrob. III, 8 argutatur super voc. *mos.*—604. *Sive G. i. manus seu tendere ad Indos* laudat Schol. Cruqu. ad Horat. III Od. 24. Charisius autem lib. I Inst. Gr. p. 77 *Hyrcanisve A. parant indicere bellum. sive inferre manus.* Tum Witt. *Gethis.* Tres ap. Heins. *manus.*—605. *Hircanisque* multi Pier. et Ed. Mediol.—606. *Parthisque* duo Burm. *Parthosve* Zulich.—607. *Sunt Gemini* emendatio Jo. Marii Matii ap. Heins.,

NOTÆ

supra 54. De *Alba*, Ascanii regia urbe, Æn. I. 275. Æn. VIII. 48.

604 *Sive Getis, &c.*] Populis Daciæ, Thracum vicinis: circa ostia Danubii. Ge. II. 115. De his triumphaverat paulo ante hæc Virgilii tempora M. Licinius Crassus proconsul, Augusti auspiciis, anno u. c. 726.

605 *Hyrcanisve Arabisve, &c.*] *Hyrcania:* olim Parthiæ pars. Æn. IV. 367. Huic nullum privatim bellum a Romanis illatum est; sed Parthis, quorum imperio continebatur *Arabia:* cujus populi *Arabes*, vel *Arabi:* ingens Asiæ quasi peninsula: Syriæ, Mesopotamiæ, et Parthorum imperio conterminа: Ge. II. 115. Hanc penetrare et subigere tentavit Augustus anno 730. duce expeditionis Ælio Gallo, juxta Strabonem; non Ælio Largo, ut mendose legitur apud Dionem; neque Cornelio Gallo, de quo Ecl. X. ut male Casaubonum in Strabonis l. XVII. commentari ostendit Valesius in Ammianum.

Tendere ad Indos, Auroramque, &c.] Constat ex Dione, Indos pacem sanxisse cum Augusto, et ad eum dona advexisse, cum Sami hyemaret, sub finem anni 734. aut initium sequentis: cum Augustus in urbem rediret ex Asia et Syria, ubi multa composuerat. Constat, Phraatem regem Parthorum, veritum ne bello ab Augusto peteretur, eidem in Syria versanti signa captivosque remisisse, quotquot Crassi Antoniique cladibus Parthi ceperant: idque accidisse circa æstatem anni 734. At cum hæc propius accedant ad mortem Virgilii, quæ anno 735. contigit: non dubito quin Virgilius, non quidem de hac ipsa signorum receptione, et itinere Augusti; sed de ejus apparatu explicandus sit: quæ omnia contigere circa annum 732. Nam, ut habet Dio, Augustus itineri se dedit antequam inirent magistratum consules anni 733. Idem signa et captivos a Parthis repetiit sub finem anni 731. Quo forte tempore etiam legatos ab Indis de pace accepit: siquidem ait Dio, eos pacem per legatos prius petiisse quam eam Sami confecerent. Atque hinc Virgilius, qui hæc Romæ tum videbat, ad bellum tendere existimavit, cum tamen deinde pace perfecta sint. De *Indis*, Ge. I. 57. De *Aurora*, Ge. I. 144. De *Parthis*, Ecl. I. 63.

607 *Sunt geminæ, &c.*] Virgilius utitur anticipatione. Templum enim

Religione sacræ et sævi formidine Martis:
Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri
Robora; nec custos absistit limine Janus.
Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnæ,
Ipse, Quirinali trabea cinctuque Gabino

religione et metu crudelis Martis: centum vectes ærei, et æternæ vires ferri claudunt eas; et Janus custos non recedit a portis. Quando stat senatoribus certum consilium belli; ipse consul, notabilis trabea Romulea et cinctu Gabino, aperit illas

ut Janus Geminus designetur. *Janus Geminus* sæpe memoratur: an usquam *Geminus* solum et absolute, merito dubites. Idem multo etiam durius e Prisciano contendit una voce scribendum esse *Belliportæ;* etsi verum est, ipsum templum per *portas Belli* fuisse declaratum; erat enim δίθυρον, et portam in postico quoque habebat; cf. Plutarch. Numa p. 72. *Belli* per majusculam literam exarandum est. Est enim Numen h. l. cf. Not.—608. *et* abest Franc. *form. Belli* Parrhas.—609. *externaque* Parrhas.—611. *Hæc* Medic. a m. sec., ut referatur ad *limina*, interpolatum.—612. *cinctoque* Mentel. pr. *cinctusque* Menag. pr. et Goth. tert. Similis variatio Liv. v, 46 pr. *Sa-*

NOTÆ

Jani ad bellum aperiri, non nisi a Numa, secundo Romanorum rege, institutum est. Cetera pete ex Æn. I. 298.

609 *Vectes*] *Vectis*, instrumentum in modum trabis aut pali crassioris, quo vel januæ adversus vim muniuntur, vel promoventur impelluntur que moles onerum, vel diruuntur muri: a *vehendo* dictum: idque ex ære, ferro, ligno.

610 *Custos limine Janus*] Vel quia statua ejus erat in limine bifrons: vel quia præerat omnibus januis, quæ ab ipso sic dictæ sunt. Præerat enim omnibus initiis domorum, quæ *januæ* sunt; anni, qui mensis *Januarius*, &c. Primus rex fuit et antiquissimus Italiæ, qui Saturnum hospitio excepit. Hunc aliqui Noë, aliqui Japhet Noë filium putant. Vini usum in Italiam invexit, arasque, et templa, et portarum ac clavium usum. Ab aliis primus dicitur Deorum. *Bifrons* pingitur, vel quia cum Saturno regnum partitus est, et maxima conjunctione cum eodem vixit: vel quod ob summam prudentiam, præterita sciret, futura provideret: vel quod Italiæ gentes a feris moribus ad mansuetiores traduxerit, quæ duplex vita duplici vultu notatur: vel quod Græcus origine, ut quidam volunt, lingua duplici loqueretur.

612 *Quirinali trabea cinctuque Gabino, &c.*] De *trabea*, quæ *Quirinalis* ab inventore *Romulo* dicta est, supra 188. *Cinctus Gabinus* fuit: cum togæ lacinia, quæ sinistro brachio vulgo imponebatur, inde subducta, in tergum ita rejiciebatur, ut contracta retraheretur ad pectus, atque ita in nodum necteretur: qui nodus sive cinctus, togam contrahebat, breviorem que et strictiorem reddebat. Ita Ferrarius, qui de re vestiaria quam accuratissime scripsit. Nomen et originem derivat Servius a Gabiis, Latii urbe: ubi cum cives sacris operarentur togati, subito ingruentibus hostibus, cum non esset spatium arma sumendi, sic succinctis contractisque togis ad pugnam exierunt. Hoc ritu consul bella indicebat, duces et imperatores spolia hostium cremabant, sacra sæpe bello faciebant, devovebant se, &c.

Insignis, reserat stridentia limina Consul;
Ipse vocat pugnas, sequitur tum cetera pubes,
Æreaque assensu conspirant cornua rauco.
Hoc et tum Æneadis indicere bella Latinus
More jubebatur, tristesque recludere portas.
Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Fœda ministeria, et cæcis se condidit umbris.
Tum regina Deum cœlo delapsa morantes
Impulit ipsa manu portas, et cardine verso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia atque immobilis ante;
Pars pedes ire parat campis; pars arduus altis
Pulverulentus equis furit; omnes arma requirunt.
Pars leves clypeos et spicula lucida tergunt
Arvina pingui, subiguntque in cote secures:

et *stridentes* earum *cardines; ipse inclamat bellum: tum reliqua juventus imitatur* eum, *et ereæ tubæ respondent concentu rauco. Tunc quoque Latinus cogebatur indicere bellum Trojanis illo ritu, et aperire funestas portas.* Sed *pater abstinuit a tactu* portarum, *et abhorrens fugit turpe ministerium, et abscondit se in obscuris tenebris. Tunc regina Deorum* filia *Saturni, delapsa* e *cœlo, ipsa percussit manu portas obsistentes, et emoto cardine fregit postes belli ferratos. Italia, prius quieta et non turbata,* nunc *flagrat.* Hi *partim volunt ire pedites per agros: partim sæviunt sublimes et* excitantes *pulverem altis equis: omnes quærunt arma: partim purgant arvina pingui scuta polita et spicula splendida, et acuunt secures in*

bino plerique ap. Pier. et Bigot. a m. sec.—613. *stridenti limine* conj. Burm., perperam. *has, str. limina,* ex apposito dixit. Etsi præcesserat v. 610 *limine.* Deberet esse scriptum *stridenti cardine:* verum hoc est poëtam in ordinem cogere, non ejus lectionem restituere.—614. *cum* duo Burm.—615. *accensu* Menag. pr. *ab sensu* Franc. *accentu* conj. Heins.—617. *videbatur* duo Burm. *reducere* duo alii. *excludere* ed. Mediol. et Goth. pr.—618. *adversus* tres apud Burm. —619. *antris* Dorvill.—620. *dilapsa* Ven. *d. per auras* pr. Hamb. pro var. lect. —622. *rumpit* Medic. cum aliis. *rumpunt* duo. *ferratas portas* Parrhas. a m. pr. —623. Arusianus Messius in suo libro legerat *Ardet in excitam Ausoniam.* Argutatur in hoc librarii lapsu Heins. Vulgatam fragm. Vatic. quoque tuetur. —624. *parant* Gud. a m. pr. et Zulich., hic quidem male; nam variandum erat poëtæ in numeris. *Mars* Zulich. a m. pr. et Menag. alter, stupore librarii, quem *pars arduus* male habebat. *artis* Medic. a m. pr.—625. *fugit* Dorvill. a m. pr. —626. *tergunt* plures et probatiores Pierii: item Medic. et alii cum Probo apud Heins. Ceteri *tergent* cum trinis Goth. *lutea tergunt* Vratisl. *torquent* Parrhas.—627. *subjiciuntque* Rom. *que* abest binis Burm.—628. *jubet* Medic.,

NOTÆ

621 *Cardine verso, &c.*] De *cardine* portarum, Æn. I. 452. De *postibus*, Æn. II. 442. De *Ausonia*, Italia, supra 54.

627 *Arvina pingui, &c.*] Est sevum, sive pinguedo illa, quæ inter carnem et cutem animalium est. *Cos*, fœminini generis, lapis est quo cultri acuuntur.

Signaque ferre juvat, sonitusque audire tubarum.
Quinque adeo magnæ positis incudibus urbes
Tela novant, Atina potens, Tiburque superbum,
Ardea, Crustumerique, et turrigeræ Antemnæ.
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
Umbonum crates; alii thoracas aënos,
Aut leves ocreas lento ducunt argento;
Vomeris huc, et falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor; recoquunt patrios fornacibus enses.
Classica jamque sonant; it bello tessera signum.

cote: et placet portare vexilla, et audire sonitum tubarum. Itaque quinque magnæ urbes defixis incudibus recudunt tela: Atina potens, et Tibur excelsum, et *Ardea, et Crustumerium, et Antemnæ turritæ: cavant tutas galeas capitum, et texunt e salice crates clypeorum: alii excudunt loricas æreas, vel politas ocreas argento flexili. Illuc abiit studium vomeris et falcis, illuc omnis cura aratri: recoquunt patrios gladios* in *fornacibus: et jam buccinæ sonant: datur symbolum, signum*

forte *jubet*, addit Heins. *juvant* Rom.—629. *Quin adeo* Goth. pr., manifesto vitio. Nec videtur poëticus sermo eam formam ferre. *impositis magne* Parrhas.—630. *Latina* fragm. Vatic. a m. pr.—631. *Ardua* Goth. sec. *Crustumerumq.* ed. Ald. pr. et Junt., sed emendatum statim in Ald. sec. *Crustumenumq.* Menag. pr. *Crustumiumq.* Goth. pr., quod ap. Silium legitur VIII, 367 et *Crustumia pira* sup. Ge. II, 88. *et* abest Rom. *Antennæ, Attennæ, Amtennæ*, aberrat. cf. Heins.—632. *Tegmine* alter Menag. *suta* conj. Heins.—633. *crateis* fragm. Vatic., sed emendatum *cratis*. *corracas* Franc. *aëneos* Medic., eleganter, ait Heins. Saltem ferri potest.—634. *Pars levis* Schol. Horat. Art. 26. *condunt a.* Goth. tert., lapsu minus felici.—636. *requoquunt, recocunt*, scribitur, ut solebant multi. *recoquent* duo Mentel. cum Goth. tert. *primos* Goth. pr.—637. *tessara* Zulich. et Goth. tert.—638. *rapidus r.* Medic. a m.

NOTÆ

630 *Atina, &c.*] Urbs in septentrionali regione Volscorum, in Apennini jugo, nunc adhuc nomen retinens. *Tibur*, nunc *Tivoli*, in septentrionali parte veteris Latii, prope cataractam Anienis fluvii e rupibus præcipitantis: *superbum* dicitur: vel ob illas rupes, propter quas *supinum* dicitur ab Horatio, Od. l. III. 4. 23. et *altum* a Martiali, Epig. lib. VII. 12. vel ob superbiam, qua cum Romanis jam potentissimis ausi sunt bellum gerere, anno U. C. circiter 400.

631 *Ardea, &c.*] *Ardea*, Rutulorum caput, supra 410. *Crustumerium*, vel *Crustumeria*, non longe ab urbe Roma: in illo Sabinæ regionis angulo, quem Anio in Tybrim procurrens efficit: nunc forte *Marcigliano Vecchio*. *Antemnæ*, vel *Antemna*, nunc dirutum oppidum, ad confluentem Anienis in Tybrim; sed in Latio, non in Sabinis: ideo sic dictum, quod *ante amnes* positum sit.

633 *Umbonum crates*] Scutorum fulcra e salice, quæ deinde corio vestiebant. *Umbo*, media pars est scuti eminentior, Æn. II. 546.

637 *Classica, &c.*] *Tubæ*: sic dictæ, quod iis multitudo *calaretur*, id est *vocaretur*, sive ad bellum, sive ad concionem: unde et *classes* dictæ sunt, tum

Hic galeam tectis trepidus rapit; ille frementes
Ad juga cogit equos; clypeumque auroque trilicem
Loricam induitur fidoque accingitur ense.
 Pandite nunc Helicona, Deæ, cantusque movete,
Qui bello exciti reges, quæ quemque secutæ
Complerint campos acies; quibus Itala jam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis.
Et meministis enim, Divæ, et memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famæ perlabitur aura.

belli. Hic festinus extrahit galeam e tecto: ille jungit ad currum equos frementes, instruiturque clypeo et lorica cum *triplici licio auri, et armatur fideli gladio. Nunc, o Musæ, aperite Helicona, et suggerite* mihi *cantus* istos: *quinam reges excitati* fuerint *ad bellum; quinam exercitus secuti unumquemque operuerint campos; quibus hominibus abundaverit jam tunc tellus Italica nutrix* mea, *quibus bellis flagraverit. Nam* vos, *Divæ, meministis, et potestis narrare* illa: *vix levis rumor famæ pervenit ad*

pr. *capit* alter Menag. *trementes* Gud. a m. pr. et Franc. *frequentes* Erf.—640. *Lorica* Rom.—641. *monete* magna codd. pars, ut solet, etiam Servius, et pro emendatione fragm. Vatic. bene et hoc; bene et alterum, quod jam habemus. Heinsius conjiciebat, *cantuque monete*, ne bis idem versus occurreret; nam legitur ille totidem verbis lib. x, 163. At vero quot versus in Virgilio et in Homero essent mutandi, si hoc sequi vellemus! Et sic præferam utique *cantusque monete* alterutro loco.—642. *acciti* Medic. Colot. et Burm. Excerpta. Alterum doctius: *exciti;* et *bello*, ad bellum. *quemcunque* Gud. a m. pr. *quem quæque* Dorvill.—643. *complerunt* Rom. et vett. apud Pier. et pars Burm. cum binis Goth.; et hoc magis epicum. *compulerint* alicubi legi Pierius narrat. *acies campos* Exc. Burm. *acies, quibus arserit armis* Witt., librarii fraude. v. Burm. *q. I. tantum Fl.* vulgata aliqua ante Pier. legit.—644. *adserit* Rom.—646. *At* tres ap. Burm. cum tert. Goth. *fama* Oudart. *dila-*

NOTÆ

exercitus, non tantum navales, sed etiam terrestres; tum civium partes ad censum distributæ. *Tuba* autem proprie recta fuit, a *tubo* sive canali dicta. *Cornu*, omnino flexum, a *boum* cornibus: ex quibus factum est, priusquam ære conflaretur, unde dicta est *buccina*. *Lituus*, paulum incurvus, figuræ inter tubam et cornu mediæ.

637 *Tessera*] Proprie figura est, sex constans æquis lateribus, omni ex parte quadrata; lusoriis talis, quales hodie habemus, non absimilis: nomen a *τέσσαρα quatuor*. Varios habuit usus, præcipue in bello: ubi significabat signum illud, quod ab imperatoribus ad tribunos, a tribunis ad centuriones, et per eos ad alios deinde milites pertinebat: vel ut milites invicem se cognoscerent, vel ut iis imperatorum mandata innotescerent. Aliquando inscripta fuit, aliquando vocalis: ut frequenter sub Cæsare *Venus genitrix*, sub Mario *Lar Deus*, sub Sylla *Apollo Delphicus*.

639 *Ad juga cogit equos*] Tunc enim viri principes e curru pugnabant. De *lorica auro trilice*, Æn. III. 467.

641 *Helicona, Deæ, &c.*] *Deæ*, Musæ, Ecl. III. 60. *Helicon*, mons Bœotiæ, Musis sacer, Parnasso vicinus.

Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemtor Divum Mezentius, agminaque armat.
Filius huic juxta Lausus, quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus, equum domitor, debellatorque ferarum,
Ducit Agyllina nequicquam ex urbe secutos
Mille viros; dignus, patriis qui lætior esset
Imperiis, et cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palma per gramina currum,
Victoresque ostentat equos, satus Hercule pulchro
Pulcher Aventinus; clypeoque insigne paternum
Centum angues cinctamque gerit serpentibus Hydram;
Collis Aventini sylva quem Rhea sacerdos

nos. Primus Mezentius contemtor Deorum asper incipit bellum e Tyrrhena regione, et instruit exercitum. Lausus filius huic prope adest; *quo nemo alter fuit formosior, excepto corpore Laurentis Turni. Lausus* ille, *domitor equorum, et victor ferarum, ducit mille viros frustra secutos* ipsum *ex urbe Agyllina: dignus qui felicior esset paterno regno, et cui Mezentius non fuisset pater. Post hos formosus Aventinus, genitus formoso Hercule, ostentat per campos currum illustrem victoria et equos victores: et præfert* in *scuto insigne patris;* nempe *centum serpentes, et hydram circumdatam serpentibus. Rhea sacerdos, mulier conjuncta Deo, protulit il-*

----

bitur Zulich. *vox* alter Goth.—647. *in id* Montalb.—648. *Mezzentius* scribit Medic. et Rom., quod ad legentis fastidium defendit Pierius. *Mesentius* Witt., et *Mezencius* duo Burm. *Medentium* veteres dixisse, Priscianus, *Mesentium*, Velius Longus tradit. Totum hemistichium: *Mezentius agminaque armat* a Goth. altero aberat.—649. *hunc juxta* Medic. a m. pr. *hunc Lausus juxta*, et *huic fuerat L.*, et *huc juxta* alii apud Pier. *hic juxta* Rottend. tert. a m. pr.—652. Est Ἄγυλλα. *Agellina* nonnulli. *Agelina* Franc. et Dorvill. cum Goth. alt. *Agyllina* Maronem dedisse arbitratur Heinsius.—653. *quo* sec. Rottend. pro var. lect. ex interpretamento. *patris* Dorvill. a m. pr.—654. *sed cui* Leid.—655. *insignem fama* Macrob. Sat. v, 15. non insolenti varietate. *per gr. circum* Menag. pr. *per agmina* Witt. a m. pr.—656. *ostendit* aliquot Pier. *Hercule forti* codd. ap. Pierium, ex interpretatione.—659. *in sylva* Sprot. et Leid. unus, et aliquot Pier. *Rhæa* Leid. *Reba* Hamb. sec. *Rhea* h. l. est ex Ῥέα vel Ῥέη, v. c. ap. Cal-

NOTÆ

647 *Tyrrhenis ab oris, &c.*] De *Tyrrhena* regione, sive *Tuscia* et *Etruria*, Æn. II. 781. De *Mezentio*, Æn. VIII. 481. De *Laurente Turno*, supra 63.

652 *Agyllina nequicquam ex urbe, &c.*] *Agylla*, urbs Etruriæ, fere in confinio Latii, leuca paulo plus una distans a littore, a Pelasgis e Thessalia profectis condita et appellata; a Tyrrhenis vero e Lydia oriundis capta, et *Cære* dicta: nunc *Cerveteri*: regia Mezentii: unde expulsus a suis, cum reliquiis fidelium sibi subditorum Turno se conjunxerat. *Nequicquam*: cum et Mezentius et Lausus et Turnus hoc bello morituri essent.

657 *Insigne paternum Centum angues, &c.*] Insigne ad memoriam paternæ victoriæ compositum: scilicet debellatæ hydræ, in angues innumeros pullulantis: Æn. VIII. 300.

659 *Collis Aventini, &c.*] Unius e

Furtivum partu sub luminis edidit oras,
Mixta Deo mulier, postquam Laurentia victor,
Geryone extincto, Tirynthius attigit arva,
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Iberas.
Pila manu sævosque gerunt in bella dolones;

lum in auras lucis furtim in sylva collis Aventini: postquam Hercules victor ab occiso Geryone pervenit in regionem Laurentem, et lavit vaccas Hispanas in fluvio Tusco. Milites ejus *præferunt manu ad pugnam pila et duros dolones: et certant acumine*

limach.—660. *Fortivo partu* plerique codd. ap. Pier. *furtiro* unus Leid. a m. pr., quod Catrœus dedit, nec vidit se deterius et vulgarius pro exquisitiore dare; nam, qui *furtivo partu* editus est, eum elegantius *furtivum* poëta appellat. *furtivum ediderat partu sub l. auras* ed. Ven. *partus* Rom. *liminis* alter Hamb. et Gud. *ad sublimes edidit auras* sunt qui legant ap. Pier. *sub luminis oras* Heinsius ex Medic. et aliis reposuit, jam Pierio e codd. probatum; in nonnullis *horas;* in ceteris et in vulgg. Aldd. et cett. ante Heins. *auras* legitur: quod nollem mutatum esse, cum altero in loco Ge. II, 47 idem servatum sit. Nec dubito *oras* nihil aliud esse quam antiquam scripturam et pronuntiationem τοῦ *auras.* cf. ad Ge. II, 47.—663. *in flumina* Gud. *Hiberas*

NOTÆ

collibus, quibus insidet Roma, nunc *Monte di S. Sabina.* Ambiguum relinquit Virgilius, an colli nomen ab illo Herculis filio, an illi potius a colle nomen fuerit. Cum autem *Rheam sacerdotem* appellat, Herculi in sylvis furtivo amore conjunctam; præludit ad *Rheam Sylviam* Vestalem, quæ deinde circa hunc eundem locum, ex Marte Romulum concepit, Æn. I. 278.

662 *Geryone extincto, Tirynthius, &c.*] *Geryon, Geryonis:* vel *Geryones, Geryonæ,* vel *Geryoneus, Geryonei:* quia Græce dicitur, Γερυὼν, Γερυόνης, Γερυονεύς. Rex fuit Hispaniæ: qui tria dicitur habuisse corpora, quod tribus etiam insulis Hispaniæ adjacentibus imperaret, Balearicæ majori, minori, et Ebusæ: vel quod tres essent fratres amore conjunctissimi, quibus devictis, Hercules eorum armenta diripuerit, et secum in Italiam advexerit. *Tirynthius,* nomen Herculis: *Tiryns,* urbs fuit Argis vicina, ubi nutritus est Hercules. De *Laurentibus arvis,* supra 63.

663 *Tyrrheno in flumine, &c.*] *Tybri,* qui Tyrrhenos seu Etruriam a Latio dividit: unde dicitur quoque Æn. II. 781. *Lydius,* a Tyrrheno Lydo, qui regnum ibi constituit. *Iberia,* nomen Hispaniæ, ab Ibero fluvio, qui nunc est *Ebre.*

664 *Pila .... dolones, &c.*] Milites Aventinæ regionis armat poëta. I. *Pilis:* quæ propria deinde fuerunt tela Romanorum, hastilia manum implentia, septem circiter pedes longa, quorum tertia pars in ferreum mucronem hamatum abibat. II. *Dolonibus:* contis ingentibus ligneis; quibus vel præfixum erat ferrum ita breve, ut vix appareret; vel ferrum ipsum latebat intra lignum, indeque cum erat opus evibrabatur: ideo nomen habent a *dolo.* III. *Verutis,* quæ vocat *veru Sabellum* et *teretem mucronem:* quæ in eo tantum videntur a pilis diversa fuisse, quod ferrum tenuius haberent, pila latius. Porro *veru Sabellum* et *teres mucro,* non sunt diversa; sed res eadem per disjunctionem expressa, ut Ge. II. 192. 'pateris libamus et auro.'

Et tereti pugnant mucrone veruque Sabello.
Ipse pedes, tegumen torquens immane leonis,
Terribili impexum seta, cum dentibus albis
Indutus capiti, sic regia tecta subibat
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.

tereti, et veru Sabello. Ipse pedes, quassans pellem ingentem leonis, impexam horribilibus pilis cum dentibus candidis, et cinctus ea circa *caput: sic intrabat domum regiam terribilis, et opertus circa humeros indumento Herculeo. Postea duo fratres*

duo Moret. *Iberos* aliquot Pier.—665. *Ut t.* Oudart. Heins. conj. *aut.*—666. *tegumen* Heins. e Medic. (a Fogginio *tegimen* expressum) et tribus aliis. In reliquis, etiam Pierianis, *tegimen*. Vulgo *tegmen:* v. sup. ad III, 594. Eadem varietas in Livio et aliis observata.—667. *implexum* aliquot Pieriani, et duo Burm. *impecum* Dorvill. *implexu* Rom.—668. *tunc r. t. tenebat* Sprot. *subibant* Rom. Ceterum, quomodo interpretes hæc acceperint, ex vulgari quidem interpunctione non assequor; *Terribili impexum seta, cum dentibus albis Indutus capiti, sic regia tecta subibat Horridus,*—Omnino post *tegumen torquens* durum est *Indutus capiti.* Ergo *idem tegumen torquet* et id, h. e. eo, *indutus est capiti?* Mox idem *humero innexus amictu* est. Mollius esset, si scriptum foret *indutum* sc. *tegumen capiti*, nisi *indutus* substantive positum, ut sit indumentum capitis: ut inf. 688. 689 *fulvosque lupi de pelle galeros Tegmen habent capiti;* sic nunc *indutus capiti.* Interpungam saltem plene aut in fine versus 667: *albis. Indutus capiti sic, regia tecta subibat Horridus Herculeoque humeros innexus amictu;* aut, quod facere præstat, post *Indutus capiti: Sic regia tecta subibat.* Licet quoque suspicari, vitium in *torquens* latere; nam, si eo sublato substituatur epitheton leonis, v. c. *Ipse pedes tegumen Nemeæi*, vel *Gætuli, immane leonis:* omnia bene se habent, ut sit: *Ipse pedes tegumen—indutus.* Fuit vir doctus qui conjiceret: *tegumen tollens*, ut inf. VIII, 141. Probabile mihi videtur locum ultimam poëtæ manum expectasse, et, quæ varie ab eo tentata fuerant, ex ejus codice a Tucca esse apposita: ita ut aut servandi essent vss. 666. 667 expunctis 668. 669, aut hi, expunctis illis prioribus. Possis quoque locum interpolatum dicere: ejice versum importunum 668 *Indutus capiti, sic regia tecta subibat*, quæ a sensu et loco aliena sunt, et juncturam verborum enecant: præclare tum procedunt reliqua hunc in modum: *Et tereti pugnant mucrone veruque Sabello: Ipse* (pugnat) *tegumen torquens immane leonis Terribili impexum seta cum dentibus albis, Horridus Herculeoque humeros innexus amictu.* Attamen ad sensum meum vel sic ultimus versus *Horridus*—otiosus est.—669. *Herculeos q.* Goth. tert. *innixus* Rom. et duo Burm. *indutus* Bi-

NOTÆ

665 *Sabello*] Vel *Sabino*, vel *Samnitico*. Hoc enim nomen utrique genti commune fuisse ostendit Cluverius passim in antiqua Italia: quod utrique communis origo esset; nempe ab *Ausonibus*, qui deinde *Opici* sive *Osci*, tum *Sabelli;* deinde in plures divisi partes, *Samnites* ad ortum, *Sabini* ad occasum dicti sunt. Et situs quidem Sabinorum, qui Romæ et Aventino colli propiores fuerunt, probat hic *Sabellum* de *Sabinis* debere intelligi. Intelligit tamen Lipsius de *Samnitibus:* quia *Samnitum* nomen a telo deducit Festus, quod *σαυνίον* Græci dicunt, qua voce vertit semper Dionysius *verutum* Livii. Hæreo tamen in prima sententia.

669 *Herculeo amictu*] Hercules enim indutus vulgo fuit pelle Nemeæi leonis, a se occisi.

Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva juventus;
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur:
Ceu, duo nubigenæ cum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Homolen Othrymque nivalem
Linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
Sylva locum, et magno cedunt virgulta fragore.

relinquunt muros Tiburtinos, populum appellatum nomine Tiburti fratris eorum: nempe *Catillus, et generosus Coras, juvenes Argivi: et inter media arma incedunt ante primum agmen. Quemadmodum duo Centauri nubium filii, cum descendunt e summo cacumine montis, deserentes celeri cursu Omolen et Othryn nivosum:* tum *sylva præbet* illis *currentibus latum spatium, et arbuscula ce-*

---

got.—670. *T. limina* Parrhas. et cod. apud Pier.—671. *Tyburni* Rom., quod Cerda præfert. Sane apud Horat. I, 7, 13 *Tiburni lucus*, etsi et ibi variant codices. v. Torrent. et Lambin. cf. inf. lib. XI, 519. *Tiburni* expressum dedit Brunck., idque et ipse malim. Vitium nasci potuit e versu antec. habet tamen et altera forma *Tiburti* suas auctoritates: v. Exc. VIII.—672. *Chatillus, Catthillus, Cathillus, Cathilis, Cathilus, Catullus*, aberrationes. *Choras* Goth. sec. *Corax* Moret. tert. cum tribus aliis Burm., utroque Goth.; et sic Schol. Horatii Cruquianus ad I Od. 7, et I Od. 18.—673. *inter bella* Goth.—675. *Omolen, Emalon, Amolon, Tymolem*, aberratt. librariorum. Nam 'Ομόλη satis nota ex Pausan. IX, 8. Steph. Byz. h. v., Mons idem Centaurorum clade notatus ap. Eurip. Herc. fur. 371. Panis sedes ap. Theocr. VII, 103. Urbem simili nomine Homolen vel Homolium, laudat Strabo lib. IX, p. 675 B. et Ptolemæus, notante Julio Sabino, qui docet alios legere *Oloen* pro *Pholoen*. Sed is Arcadiæ mons est. Mox in Ὄθρυς alii errores: *Otyrumque, Othirumque, Tyrrinque, Nothumque*. At Medic. *Othrumque*, et vulgg. ante Heinsium *Othrynque*. Tandem *nivantem* Vratislav.—676. *rabido* Exc. Burm. Ge. Fabricius interpungebat: *Linquentes: cursu rapido dat e.*—677. Ex Miscell. Obss. Vol. I, 17 notatur ad h. l. reprehensio poëtæ, qui post *sylvam virgulta*, post majus minus commemorando, versus vim infregerit. Respondet ibi vir doctus alius, sed parum commode; nec magis commode Schrader. ad Musæum p. 164 a generaliori poëtam ad specialius transire. Dicendum erat, *virgulta* poëtico sermone jungi cum *sylvis* et eodem loco haberi,

NOTÆ

670 *Tiburtia, &c.*] De *Tibure* urbe, 630.

672 *Argiva juventus*] *Coras*; *Tiburs, Tiburtus* vel *Tiburnus*; et *Catillus*, prima brevi apud Statium, longa apud Virgilium, seu *Catilus*, quo dactylo usus est Horatius: filii fuere Amphiarai Argivi juxta multos; conditores Tiburis et aliarum in Italia urbium, quo venerunt post prodigialem ad Thebas necem patris, de qua Æn. VI. 445. Sextius apud Solinum hos tres Amphiarai nepotes facit, et Catili filios. Cato ibidem, Catillum Tiburis conditorem, non Argivum, sed Arcadem censet, classis Evandri præfectum.

674 *Nubigenæ .... Centauri*] Superiore parte humana, inferiore equina: Ixione et nube geniti, Thessaliæ populi, Ge. III. 38. Æn. VI. 286.

675 *Homolen Othrymque*] Montes Thessaliæ. De *virgultis*, Ge. II. 21.

Nec Prænestinæ fundator defuit urbis,
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem
Inventumque focis omnis quem credidit ætas,
Cæculus. Hunc legio late comitatur agrestis:
Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ
Junonis, gelidumque Anienem, et roscida rivis

dunt magno fragore. Neque abfuit Cæculus, conditor urbis Prænestinæ: quem regem omnia sæcula putaverunt natum Vulcano inter pecudes agrestes, et repertum in ignibus. Multitudo rusticana late cingit ipsum: et homines qui habitant Præneste excelsum, et qui campos Gabinæ Junonis, et frigidum Anienem,

~~~~~~~~~~~~

nec inferius illo esse. Simili modo *arbusta* pro arboribus, nulla cum extenuatione. Vide lib. VI, 704. XII, 522. Et *virgulta* aliquoties in libro Ge. tertio pro *sylvis* dixit: Lucretii exemplo, quem v. lib. V, 983. 934. 1365. Porro *cedant* Gud., unde Heins. conj. *se dent*.—678. *Non* duo Burm. *deficit* Rom. Versus 679. 680 suspecti erant Jac. Bryant; nec injuria; est enim paulo abruptior oratio versuum horum interpositu, et languent illa *omnis quem credidit ætas*.—681. *late legio* Medic. et Parrhas. *comitantur* tert. Mentel. a m. pr.—682. *Preneste* passim in libris. Sed Gr. est ἡ Πραίνεστος. v. Heins.—683. *rosida* duo recentes ap. Burm. cum uno Goth. Sic passim scribitur.—

NOTÆ

678 *Prænestinæ, &c.*] *Præneste*, antiqui Latii urbs ad orientem Romæ, nunc *Palestrina*. Hanc a Præneste Ulyssis nepote conditam aliqui aiunt: Virgilius et alii quidam a Cæculo, quem e Digitiorum fratrum sorore conceptum narrant, cum eam Vulcanus sub scintillæ specie vitiasset; et a matre abjectum juxta templum Jovis, ad ignem repertum esse, cum ei fumus oculos aliquantulum læsisset, unde Cæculus appellatus est. Hæc e Solino et Servio fabula concinnata. Suspicor tamen hunc Cæculum non fundatorem proprie urbis Prænestinæ dici, sed tantum instauratorem. Causam suspicandi videbimus Æn. VIII. 561. Hujus amplissima ditio hic describitur, ab urbe Prænestina ad Circæum fere montem, longo circuitu Laurentes ac Rutulos amplexa. De *Vulcano*, ignis præside, Ge. I. 295. De *legione*, quæ hic improprie sumitur pro quovis agmine, Ge. II. 280.

682 *Gabinæ Junonis, &c.*] Enumerat populos sub Cæculi signis militantes. I. Igitur *Prænestinos*. II. *Gabios*, urbem ubi religiose Juno colebatur: de qua Æn. VI. 773. III. *Anienem*. *Anio*, *Anien*, vel *Anienus*, fluvius est determinans vetus Latium a Sabinis, deinde in Tybrim influens: hodie dicitur *Teverone*: habebatque fontes in finibus septentrionalibus Hernicorum. IV. *Hernica saxa, &c.* *Hernici*, populi fuerunt novi Latii ad orientem, inter Æquos, Marsos, et Volscos: Sabini fuisse generis vulgo putantur, siquidem ait Servius *herna* Sabinis dici *saxa*, unde genti nomen. Horum caput *Anagnia*. Horum fines ad meridiem fere attingit fons *Amaseni* fluvii, nunc *Toppia*: qui inde per Pomptinas paludes, circa Circæum promontorium, in mare Tyrrhenum evolvitur.
~~~~~~~~~~~~

Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva juventus;
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur:
Ceu, duo nubigenæ cum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Homolen Othrymque nivalem
Linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
Sylva locum, et magno cedunt virgulta fragore.

relinquunt muros Tiburtinos, populum appellatum nomine Tiburti fratris eorum: nempe *Catillus, et generosus Coras, juvenes Argivi: et inter media arma incedunt ante primum agmen. Quemadmodum duo Centauri nubium filii, cum descendunt e summo cacumine montis, deserentes celeri cursu Omolen et Othryn nivosum:* tum *sylva præbet* illis *currentibus latum spatium, et arbusculæ ce-*

got.—670. *T. limina* Parrhas. et cod. apud Pier.—671. *Tyburni* Rom., quod Cerda præfert. Sane apud Horat. I, 7, 13 *Tiburni lucus*, etsi et ibi variant codices. v. Torrent. et Lambin. cf. inf. lib. XI, 519. *Tiburni* expressum dedit Brunck., idque et ipse malim. Vitium nasci potuit e versu antec. habet tamen et altera forma *Tiburti* suas auctoritates: v. Exc. VIII.—672. *Chatillus*, *Catthillus*, *Cathillus*, *Cathilis*, *Cathilus*, *Catullus*, aberrationes. *Choras* Goth. sec. *Corax* Moret. tert. cum tribus aliis Burm., utroque Goth.; et sic Schol. Horatii Cruquianus ad I Od. 7, et I Od. 18.—673. *inter bella* Goth.—675. *Omolen*, *Emalon*, *Amolon*, *Tymolem*, aberratt. librariorum. Nam 'Ομόλη satis nota ex Pausan. IX, 8. Steph. Byz. h. v., Mons idem Centaurorum clade notatus ap. Eurip. Herc. fur. 371. Panis sedes ap. Theocr. VII, 103. Urbem simili nomine Homolen vel Homolium, laudat Strabo lib. IX, p. 675 B. et Ptolemæus, notante Julio Sabino, qui docet alios legere *Oloen* pro *Pholoen*. Sed is Arcadiæ mons est. Mox in "Οθρυς alii errores: *Otyrumque*, *Othirumque*, *Tyrrinque*, *Nothumque*. At Medic. *Othrumque*, et vulgg. ante Heinsium *Othrynque*. Tandem *nivantem* Vratislav.—676. *rabido* Exc. Burm. Ge. Fabricius interpungebat: *Linquentes: cursu rapido dat e.*—677. Ex Miscell. Obss. Vol. I, 17 notatur ad h. l. reprehensio poëtæ, qui post *sylvam virgulta*, post majus minus commemorando, versus vim infregerit. Respondet ibi vir doctus alius, sed parum commode; nec magis commode Schrader. ad Musæum p. 164 a generaliori poëtam ad specialius transire. Dicendum erat, *virgulta* poëtico sermone jungi cum *sylvis* et eodem loco haberi,

NOTÆ

670 *Tiburtia, &c.*] De *Tibure* urbe, 630.

672 *Argiva juventus*] *Coras; Tibur*, *Tiburtus* vel *Tiburnus*; et *Catillus*, prima brevi apud Statium, longa apud Virgilium, seu *Catilus*, quo dactylo usus est Horatius: filii fuere Amphiarai Argivi juxta multos; conditores Tiburis et aliarum in Italia urbium, quo venerunt post prodigialem ad Thebas necem patris, de qua Æn. VI. 445. Sextius apud Solinum hos tres Amphiarai nepotes facit, et Catilli filios. Cato ibidem, Catillum Tiburis conditorem, non Argivum, sed Arcadem censet, classis Evandri præfectum.

674 *Nubigenæ .... Centauri*] Superiore parte humana, inferiore equina: Ixione et nube geniti, Thessaliæ populi, Ge. III. 38. Æn. VI. 286.

675 *Homolen Othrymque*] Montes Thessaliæ. De *virgultis*, Ge. II. 21.

Nec Prænestinæ fundator defuit urbis,
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem
Inventumque focis omnis quem credidit ætas,
Cæculus. Hunc legio late comitatur agrestis:
Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ
Junonis, gelidumque Anienem, et roscida rivis

dant magno fragore. Neque abfuit Cæculus, conditor urbis Prænestinæ: quem regem omnia sæcula putaverunt natum Vulcano inter pecudes agrestes, et repertum in ignibus. Multitudo rusticana late cingit ipsum: et homines qui habitant Præneste excelsum, et qui campos Gabinæ Junonis, et frigidum Anienem,

nec inferius illo esse. Simili modo *arbusta* pro arboribus, nulla cum extenuatione. Vide lib. VI, 704. XII, 522. Et *virgulta* aliquoties in libro Ge. tertio pro *sylvis* dixit: Lucretii exemplo, quem v. lib. V, 933. 934. 1365. Porro *cedant* Gud., unde Heins. conj. *se dant*.—678. *Non* duo Burm. *deficit* Rom. Versus 679. 680 suspecti erant Jac. Bryant; nec injuria; est enim paulo abruptior oratio versuum horum interpositu, et languent illa *omnis quem credidit ætas*.—681. *late legio* Medic. et Parrhas. *comitantur* tert. Mentel. a m. pr.—682. *Preneste* passim in libris. Sed Gr. est ἡ Πραίνηστος. v. Heins.—683. *rosida* duo recentes ap. Burm. cum uno Goth. Sic passim scribitur.—

NOTÆ

678 *Prænestinæ, &c.*] *Præneste*, antiqui Latii urbs ad orientem Romæ, nunc *Palestrina*. Hanc a Præneste Ulyssis nepote conditam aliqui aiunt: Virgilius et alii quidam a Cæculo, quem e Digitiorum fratrum sorore conceptum narrant, cum eam Vulcanus sub scintillæ specie vitiasset; et a matre abjectum juxta templum Jovis, ad ignem repertum esse, cum ei fumus oculos aliquantulum læsisset, unde Cæculus appellatus est. Hæc e Solino et Servio fabula concinnata. Suspicor tamen hunc Cæculum non fundatorem proprie urbis Prænestinæ dici, sed tantum instauratorem. Causam suspicandi videbimus Æn. VIII. 561. Hujus amplissima ditio hic describitur, ab urbe Prænestina ad Circæum fere montem, longo circuitu Laurentes ac Rutulos amplexa. De *Vulcano*, ignis præside, Ge. I. 295. De *legione*, quæ hic improprie sumitur pro quovis agmine, Ge. II. 280.

682 *Gabinæ Junonis, &c.*] Enumerat populos sub Cæculi signis militantes. I. Igitur *Prænestinos*. II. *Gabios*, urbem ubi religiose Juno colebatur: de qua Æn. VI. 773. III. *Anienem*. *Anio*, *Anien*, vel *Anienus*, fluvius est determinans vetus Latium a Sabinis, deinde in Tybrim influens: hodie dicitur *Teverone*: habebatque fontes in finibus septentrionalibus Hernicorum. IV. *Hernica saxa, &c.* *Hernici*, populi fuerunt novi Latii ad orientem, inter Æquos, Marsos, et Volscos: Sabini fuisse generis vulgo putantur, siquidem ait Servius *herna* Sabinis dici *saxa*, unde genti nomen. Horum caput *Anagnia*. Horum fines ad meridiem fere attingit fons *Amaseni* fluvii, nunc *Toppia*: qui inde per Pomptinas paludes, circa Circæum promontorium, in mare Tyrrhenum evolvitur.

Misceri putet: aëriam sed gurgite ab alto
Urgeri volucrum raucarum ad littora nubem.
Ecce, Sabinorum prisco de sanguine, magnum
Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
Una ingens Amiterna cohors, priscique Quirites,

raucarum avium impelli ex alto mari ad littora. Ecce Clausus, ex antiquo sanguine Sabinorum, ducens magnam turbam, et ipse instar magnæ turbæ: is a quo nunc et tribus et gens Claudia propagatur per Latium, ex quo tempore *Roma ex parte concessa est Sabinis. Simul magna cohors Amiterna, et antiqui Cures:*

his: *Lanum quidam putant fuisse patrem Messapi. Ex nomine Lani Misc. aër. ac. Lanus fuit dux Læstrygonum, ut in commentario in Homerum.* De Lamo Grammaticum cogitasse manifestum est. v. Od. K. 81. Ceterum τὸ *tanto* non satis placet; etsi in Apollonio est τόσσον στόλον. Quorsum enim magnitudo agminis commemoratur? Vir doctus conj. *agmine tali*, ut syllaba ultima ex fine versus sequentis adhæserit priori. Sed *tanto* pro *talis* sup. 448 *tantaque se facies aperit*. Deficit nos, censeo, vera lectio.—704. *putat* Medic. a m. pr. Dorvill. *æthercam* Menag. pr.—706. *Sabinarum* Gud. a m. pr. *p. de nomine* Goth. tert.—707. *Clusus* Montalb. *ipsi* Gud. a m. pr.—708. *e quo* Medic. a m. pr. *tribus ingens* alter Hamb. et Goth. pr.—709. *in* abest tribus Burm. *postquam pars est d.* aliquot Pier.—710. *Aminerna* pr. Rottend. a m. sec.

NOTÆ

706 *Sabinorum, &c.*] *Sabini*, orti juxta aliquos ex Lacedæmoniis; juxta diligentissimum scriptorem Cluverium, ex Opicis et Ausonibus indigenis Campaniæ habitatoribus: eam habuerunt Italiæ partem, quæ est ad septentrionem Latii: inter fluvios Narem, Tybrim, Anienem; et montem Apenninum: nunc regio retinet fere nomen, estque sub ditione Pontificia.

707 *Clausus*] *Atta Clausus*, post exactos reges, cum tota familia et quinque millibus clientum et amicorum, e Sabinorum urbe Regillo, Romam transmigravit: utque ad formam Romanam nomen aptaret suum, Appius Claudius dici voluit. Ideo in patriciorum numerum admissus est: ager ei trans Anienem fluvium attributus: et cum Romulus populum Romanum in tres partes distribuisset, quas ideo dixerat *tribus;* nimirum *Tatiensem, Rhamnensem*, et *Lucerensem;* fuerunt a posteris aliæ complures additæ, inter quas *Claudia* tribus. At hic Clausus, de quo Virgilius, e majoribus illius Claudii fuisse fingitur. De voce *instar*, Æn. VI. 865. De *Latio*, supra 54.

709 *In partem data Roma Sabinis*] Bis id contigit. Primo post prælia pro raptis Sabinis Romanos inter ac Sabinos diu commissa: quæ sic composita sunt, ut Romulus et Tatius communiter regnum administrarent, Sabini Romam commigrarent e Curibus suis; et Roma quidem Romuli servaret nomen, Romani vero Quirites a Curibus, Sabinorum urbe, dicerentur. Secundo id contigit in Clauso, qui, ut diximus, post expulsos reges admissus est: et de hac secunda admissione poëtam puto explicandum.

710 *Amiterna cohors, &c.*] Loca enumerantur varia Sabinorum. 1. *Ami-*

Agmina, in arma vocat subito, ferrumque retractat.
Hi Fesceninas acies Æquosque Faliscos,
Hi Soractis habent arces Flaviniaque arva,
Et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.
Ibant æquati numero, regemque canebant:
Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni,
Cum sese e pastu referunt, et longa canoros
Dant per colla modos; sonat amnis, et Asia longe
Pulsa palus.
Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto

subditos dudum otiosos ac turmas desuetas bello, et resumit arma. *Hi duces* Messapi regunt *exercitus Fesceninos et justos Faliscos.* *Hi incolunt rupes Soractis, et campos Flavinios, et lacum Ciminum cum monte, et sylvas Capenas.* *Incedebant digesti ordine, et celebrabant regem* suum. *Quemadmodum aliquando candentes cycni in serenis nubibus, cum referunt se e pastu, et emittunt numerosam vocem per colla oblonga: tum resonat amnis et palus Asia procul repercussa.* *Nec ullus existimaret strui armatum exercitum ex tanta multitudine, sed aëriam nubem*

---

vi, 814 *residesque movebit Tullus in arma viros;* porro *bella* Medic.—694. *retractant* Leid. *retorquent* Oudart. a m. pr.—695. *Fescellinas*, *Phæsienas*, et *equi currusque Faliscos* misere depravatum in nonnullis. Vitiosam scripturam *æquos* deserui. v. Not. *Æquosque Faliscosque* qui cum Cuninghamio emendant, inter quos etiam Jensius de Fetial. 8, non vident Æquos inter Etruriæ populos memorari non posse. In Goth. tert. hemistichia extrema v. 695 et 696 erant permutata.—696. *Flaminiaque* pars codd. Heins. *arma* Franc.—697. *Cymini* vulgg. *Calenos* Rom.—699. *inter flumina* Gud. cum altero in marg. *inter aëra* Parrhas.—700. *a pastu* aliquot codd. apud Macrob. v Sat. 8, sed *e p.* Ge. i, 381. iv, 186. 484.—701. *longæ* Gud. *longa* Ven.—703. *Nec q.* Reg. *exactas* Ven. *examine* alter Hamb., et Leid. *ex nomine Lani:* Mira Lectionis varietas a nemine notata in Pompon. Sab. occurrit; subjunctis

NOTÆ

695 *Fesceninas acies*, &c.] Sub Messapo erant. i. *Fescennia* sive *Fescennium*, oppidum Etruriæ, paulo infra confluentem Naris in Tybrim: unde orta est licentia nuptialium carminum, quæ *Fescennina* dicta sunt: nunc quibusdam dicitur *Galese*. ii. *Falisci:* populi paulo infra Fescennium; quorum urbs *Falerii*, quæ *Faliscum* aliquando appellatur. *Æquos* dixit, quia legum duodecim tabularum aliqua supplementa Romani ab iis acceperant. Ita Servius. iii. *Soracte:* mons in agro Falisco: nunc *Monte di S. Silvestro*. Dixit *arces* pro *rupibus* illius montis: ut Ge. iv. 461. *Flerunt Rhodopeiæ arces.* iv. *Flavinia arva:* vel urbs, vel ager, præterquam Virgilii et Silii versibus ignotus. v. *Ciminus:* mons et lacus cum *Ciminia* sylva, ad occidentem in Etruriam interior subit. Suspicatur Cluverius montem eum esse, qui modo nuncupatur *di Viterbo;* lacum, *di Ronciglione*. vi. *Capena:* urbs cum luco et templo Feroniæ, ad ripam Tybris, inter agrum Faliscum et Veientem fuit: nunc *Canepina*. De *cycnorum* cantu, Ecl. viii. 55. De *Asia* palude in Lydia, Ge. i. 383.

Nursia, et Hortinæ classes, populique Latini;
Quosque secans infaustum interluit Allia nomen:
Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
Sævus ubi Orion hybernis conditur undis,
Vel cum Sole novo densæ torrentur aristæ,
Aut Hermi campo, aut Lyciæ flaventibus arvis.
Scuta sonant, pulsuque pedum conterrita tellus.
Hinc Agamemnonius, Trojani nominis hostis,

quos Nursia nivosa mittit, et classes Hortinæ, et gentes Latinæ: et quos Allia, nomen funestum, dividens interfluit. Tam multi: *quam multi fluctus agitantur in mari Africano, quando asper Orion occidit in aquas hybernas: vel quam densæ aristæ coquuntur Sole novo, aut* in *agris Hermi, aut* in *arvis flaventibus Lyciæ. Clypei resonant, et terra tremit commota pulsu pedum. Hinc Halesus Agamem-*

Fararis in cod. Pomponii Sabini.—716. *Nosia* Medic. a m. pr. *Nyrsia* duo Heins., porro *Ortinæ* et *Urtinæ*. Catrœus malit *Hortanæ*, perperam.—717. *Quosque sequens* Witt. *intraluit* Dorvill. *interfluit* Menag. pr. *intervenit* excitat Ascon. Pedian. Divinat. in Verr., quod Heinsio placebat. *Halia* Parrhas. *Alia* Rom.—718. *in L.* Menag. pr. *v. littore* plerique Pier. et sex Heins., sed *marmore* doctius, et sic Medic. Rom.—719. *cond. amnis* Sprot.—720. *vel quam* haud dubie legendum esse, pronuntiabam in prima editione, ut sit *quam densæ* pro *quam multæ*. Atque ita emendarunt jam Faber et alii, et receptum nondum esse mirabar. Exhibitum idem in edit. Pinciana 1495. Retinet tamen nunc me, primo, quod ingrata est oratio, *vel quam Sole novo densæ*; tum, quod in Menag. fuit *vel quot*, aliquanto lenius. Nihil autem tuto reponi posse arbitror, quoties aliqua lectio pluribus modis mutari potest. In Goth. sec. erat *Ut cum*. In Mediceo vulgaris est lectio, contra quam Burmannus tradit.—721. *in campo* Goth. tert. Mirabar neminem in *Libyæ* incidisse: quod video nunc contigisse Jo. Schradero in schedis.—722. *cursuque pedum* Medic. *tremit excita* primum vulgatum, quantum video, a Naugerio in Ald. tert. Exhibebant eam lectionem Medic. et Porcius Pierii, Montalb. Voss. et a m. sec. Moret. tert. cum Zulich. Reliqui longe plures numero, etiam vetustissimi, Rom. et Medic., habent: *pedum conterrita tellus*; quod revocavi cum Brunckio; alterum autem ex lib. XII, 445 retrac-

NOTÆ

718 *Libyco ··· marmore, &c.*] Æn. I. 162. *Orion*, astrum formidabile, non tantum ortu, ut diximus Æn. I. 539. sed etiam occasu hyberno. De *Orione*, Æn. III. 517.

720 *Cum Sole novo, &c.*] Multi codices scribunt *quum*: legendum tamen suspicor *quum, quam densæ*: ut sit sanior sensus hujus secundæ comparationis. Per *Solem novum*, non ver; sed æstatem primam intelligit, qua maturescunt aristæ. *Hermus*, Lydiæ fluvius, regionis feracissimæ, Ge. II. 137. *Lycia*, ferax item frumenti, meridionalis Asiæ Minoris regio, Æn. IV. 143.

723 *Agamemnonius, &c.*] Agamemnonis filius aliquis nothus: qui horrore paternæ cædis, de qua Æn. III. 54. in Italiam fugiens, dicitur ab Ovidio et Solino Faliscorum urbem condidisse. Quibus tamen non assentitur Virgilius, qui longe alia in parte regnum ejus constituit, nempe circa Campaniam, quæ est ad orientem Latii, habetque ad orientem Pi-

Curru jungit Halesus equos, Turnoque feroces
Mille rapit populos: vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris; et quos de collibus altis
Aurunci misere patres, Sidicinaque juxta
Æquora; quique Cales linquunt; amnisque vadosi
Accola Vulturni, pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus. Teretes sunt aclydes illis
Tela: sed hæc lento mos est aptare flagello.

nonius, hostis Trojanæ gentis, alligat equos currui, et adducit Turno mille bellicosos populos. Adsunt, qui findunt rastris Massicum fœcundum vino: et quos Aurunci patres miserunt e montibus excelsis: et qui sunt prope mare Sidicinum: et qui proficiscuntur Calibus: et accola Vulturni fluminis vadosi: et similiter durus Saticulus, et agmen Oscorum. Arma sunt illis aclides teretes, sed mos est eas alligare loro flexili: cetra protegit sinistras manus: curvi gladii sunt illis ad pugnan-

---

tum in h. l. suspicor.—724. *Alesus* fere scripti. *Halæsus*, *Alæsus* al. *equos Alesus* Bigot., perperam, ut vel ex Ovidii locis constat.—725. *veniunt* Rom. —727. *Arunci* aliquot Burm. *A. m. senes* Medic. a m. pr. Colot. *Fidicinaque* Vratisl. *longe* Bigot.—728. *Littora* Cerda, quod unde acceperit non assequor. —729. *que* abest binis Burm. *Satelicus*, *Sapticulus*, duo alii. *Satilicus* unus Goth.—730. *Tuscorum* Rom. et aliquot Pier. *Hoscorum*, *Hosquorum*, *Ysorum*, *Voscorum* aliæ sunt depravationes. *aclydes* Mediceus, etiam Pompon. Sab., verius, quodque ab Heinsio non receptum esse miror, ex ἀγκύλαι, quod jaculorum genus est, ἀγκυλίδες. Contra, quod vulgatum est, *aclides*, ἀκλίδας, ut ἀκλίδας, formatas ratio grammatica forte admittit; sed notio vocabulo nulla commoda subest. *acides*, *alcides*, librariorum sunt ludibria.—731. *hic* Menag. pr. *et* Goth. tert. *tereti* duo Burm. ex priore versu. *bacillo* pro *flagello*

NOTÆ

centinos et Hirpinos, ad septentrionem Samnium, ad meridiem mare.

726 *Massica qui, &c.*] Campaniæ gentes et loca præcipua. I. *Massicus mons*, ad mare, in confinio novi Latii, ad occidentem agri Falerni, tractus totus vino percelebris: nunc *Monte di Dragone*. De *Baccho*, Ecl. v. 69. De *rastris*, Ge. I. 160. II. *Aurunci*, reliquiæ Opicorum sive Ausonum in Italia, qui inter Campaniam et Volscos consederunt, supra 54. III. *Sidicini*, pars eorundem Opicorum alia, quæ in mediterraneis Auruncorum finibus consedit, circa Teanum urbem, et juxta Virgilium etiam ad littus aliquantum pertinuit. IV. *Cales*, plurali numero, oppidum supra Massicum montem Campaniæ: nunc *Calvi*. V. *Vulturnus*, etiamnum retinens nomen, fluvius Campaniæ ipsam a Samnio magna parte disterminans, et ad meridiem agri Falerni in mare influens. VI. *Saticula*, vel *Satricula*, urbs ad orientem Vulturni et Capuæ, nunc *Caserta*. VII. *Osci*: nomen diminutum ab *Opicis*, gente Ausonia, et hujus regionis indigena.

730 *Teretes aclydes, &c.*] Arma Campanorum. I. *Aclydes teretes*: id est, vel exigua missilia, quod censent aliqui, quia plures ab eodem gestantur apud Valerium: vel clavæ breves, eminentibus hinc inde acuminibus asperæ, loro sive flagello alligatæ, ut post impactum vulnus revocari possent. Nomen: vel quasi ἀκλίδες ab

Lævas cætra tegit; falcati cominus enses.
Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Œbale, quem generasse Telon Sebethide nympha
Fertur, Teleboum Capreas cum regna teneret
Jam senior; patriis sed non et filius arvis
Contentus, late jam tum ditione premebat
Sarrastes populos, et quæ rigat æquora Sarnus,

dum *cominus.* *Neque tu omitteris non memoratus versibus nostris, o Œbale: quem Telon dicitur genuisse e Nympha Sebethide, cum jam senex obtineret Capreas, regnum Teleboarum: at vero filius non contentus paterna regione, jam tum late occupat imperio gentes Sarrastes, et campos quos Sarnus perluit; et qui habitant Rufas, et*

conj. Jo. Schrader. ex iis, quæ sunt ap. Reines. Var. Lect. p. 640.—732. *Lævas* Heins. e libb. post Pierium. Vulgo erat *lævam.* Alii *læva scetra* et *sceptra.* Scriptura *cætra* satis firmata est a viris doctis, inprimis Drakenb. ad Silium et Livium.—734. *genuisse* Hugen. *Telum*, *Thelon*, et *Sebetide*, *Sedethide*, *Sebretide*, *Sebethride*, *Sebthride*, *Suberetide*, *lebetide*, monstra depravationis.—735. *Capras* Dorvill. *Capreis* Schol. Juvenal. ad Sat. x, 72.—736. *patris* Reg. *sed non jam* Pier. aliquot, et recepit Catrœus. *jam non et* Zulichem.—737. *jam dum* Witt. *tenebat* Medic. cum magna codd. parte. Ex Æn. I, 240 et 626 irrepsisse putabat Heins.—738. *Sarrastis* Heins. ex vetustioribus. Vulgo *Sarrastes.* Corrupte al. *Sarrastres*, *Screstres*, *Sarrastris*, *Sarrastes.* At *Sarrastas* nusquam vidi memoratos. Silius VIII, 538 *Sarrastes etiam populos totasque videres Sarni mitis opes.* *et qua rigat* Rom. et aliquot Heins. cum Witt.

NOTÆ

ἀκὶς *acumen*; vel quasi ἀγκυλίδες, ab ἀγκύλη, quæ jaculi species fuit ejusmodi loro alligati. II. *Cætra*, scutum loreum, Afris Hispanisque familiare: vocem putat Maurorum Vossius. III. *Ensis*, in falcis modum curvatus: *harpen* appellat Ovidius, tribuitque Perseo, ab ἅρπη *falx*.

734 *Sebethide Nympha*] Filia *Sebethi*, ad Neapolim fluvii, *Fiume della Maddalena.*

735 *Teleboum Capreas, &c.*] *Capreæ*, plurali numero, insula est contra Surrentinum promontorium, deliciæ olim Tiberii Cæsaris, nunc *Capri:* quam tenuerunt Teleboæ, ex Acarnania, Epiri regione, profecti.

738 *Sarrastes, &c.*] Parebant Œbalo populi circa Surrentinum promontorium: nempe Campani orientales, Hirpini, et Picentini. I. *Sarnus* fluvius loca tractus illius alluit, nunc *Sarno:* fluens per Campaniam, ex Hirpinorum finibus, in illud sinus Neapolitani latus, quod Surrentino promontorio terminatur. Hujus accolas vocat *Sarrastes.* II. *Rufræ*, vel *Rufæ*, vel *Rufrium*, nunc *Rocco:* urbs ad orientem remotior, in extremis Hirpinis Lucaniam versus. III. *Batulum* et *Celenna:* urbes ignoti situs. IV. *Abella*, non *Bella*, ut male habent quidam codices: nunc *Avella:* urbs ad septentrionem Sarni: in angulo Campaniæ Samnitibus et Hirpinis confini: excelso situ, quare *despectare* subjectos populos videtur: ferax nucum, quæ inde *avellanæ* dictæ sunt, quas non *mala* quidem, sed *poma* appellat Plinius l. XV. 22.

Quique Rufras Batulumque tenent atque arva Celennæ,
Et quos maliferæ despectant mœnia Abellæ:
Teutonico ritu soliti torquere cateias;
Tegmina quis capitum raptus de subere cortex;
Æratæque micant peltæ, micat æreus ensis.
Et te montosæ misere in prælia Nersæ,
Ufens, insignem fama et felicibus armis:
Horrida præcipue cui gens, assuetaque multo
Venatu nemorum, duris Æquicula glebis.
Armati terram exercent, semperque recentes

Batulum, et agros Celennæ; et quos muri Abellæ fructiferæ despiciunt: solent vibrare cateias more Teutonico: quibus cortices detracti e subere sunt *galeæ capitum, et* quibus *splendent æreæ peltæ, splendent gladii ærei. Te quoque, o Ufens, montosæ Nursæ miserunt ad bellum, illustrem fama et pugnis felicibus:* te, inquam, *cui præsertim* paret *Æquicola, natio aspera, et assueta frequenti venatione sylvarum,* in *dura terra:* hi *armati colunt terram, et semper placet* eis *congerere novas*

qui r. Franc.—739. *Rufras* Heins. e vetustioribus. Vulgg. *Rufas.* Tum *Batulum* Rom. et Gud. a m. pr. *Batylum* Medic. a m. sec. *Butulum* Zulich. *Baculum* Goth. tert. *Celene* Medic. a m. pr. *Celemnæ* aliquot Pier. cum Heins. multis. *Calemnæ* Rom. alii *Calenæ, Calennæ, Celenæ, Celænæ.* Etiam Goth. tert. *quique arva.*—740. *mœnia Bellæ* omnes Pier. et Heins. Scilicet antiqua scriptura: *mœniabellæ.* Sed jam ante Servium emendatum fuit: *mœnia Abellæ.* Pompon. *Avellæ.* In Servianis etiam narratiuncula occurrit, *Nolæ* primum a poëta fuisse scriptum, sed mutatum nomen propter negatum ipsi hospitium. Similis fabula de loco Ge. II, 213.—741. *catheyas* Witt. *catelas* Rom. *catellas* Medic. et al. *catenas* Hugen.—742. *rapta* Witt.—743. *aurataque* ed. Ven. *æneus ens.* Serv. ad Æn. I, 299.—744. *ventosæ* Goth. sec. *mentosæ* tert. *Nersæ* Heins. e codd. Vulgo, *Nursæ:* etsi neutrum alibi occurrit. *Narsæ, Persæ,* aberratt. *Nyrsæ,* Rom. *Nursæ, Nirsæ* tres Goth.—745. *Uffens* Menag. pr. cf. inf. 802. Nullus habet *Oufens,* ut marmora et codd. alibi scribunt.—746. *a. bello* Witt., sed in marg. *multo.*—747. *duri* Rom. *Æquicula* recte Heins. emendavit e codd. Nam vulgg. *Æquicola,* quæ depra-

NOTÆ

741 *Teutonico, &c.*] Arma populorum illorum. I. *Cateia,* quæ ab Aventino tormenti genus fuisse dicitur, unde torquebantur saxa: melius ab Isidoro, telum, quod propter gravitatem non longe evolabat, sed vi maxima perfringebat. Hæc Gallorum erat propria, *Teutonumque:* qui Germaniæ erant populi, circa Cimbricam Chersonesum, ubi nunc *Dania.* II. *Galea* e cortice suberis, qui levissimus et spississimus est, *liége.* III. *Pelta ærata,* quæ breve scutum fuit, in modum Lunæ mediæ, vel hederacei folii: eaque, vel tota ærea; vel ærea lamina protecta. IV. *Ensis æreus.*

744 *Et te montosæ, &c.*] *Æqui,* vel *Æquicoli,* seu *Æquiculi,* quam hic *Æquiculam gentem* appellat Virgilius: fuere ad orientem superioris partis antiqui Latii: a fontibus Anienis, fere ad usque Tibur: nunc pars est Campaniæ Romanæ: ibi urbs olim fuit *Nursæ,* jam ignoti situs. De *venatu,* pro *venatui,* Ecl. v. 29.

Convectare juvat prædas, et vivere rapto.
Quin et Marrubia venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam et felici comtus oliva,
Archippi regis missu, fortissimus Umbro:
Vipereo generi et graviter spirantibus hydris
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
Mulcebatque iras, et morsus arte levabat.
Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum
Evaluit; neque eum juvere in vulnera cantus
Somniferi, et Marsis quæsitæ montibus herbæ.
Te nemus Anguitiæ, vitrea te Fucinus unda,

prædas, ac vivere latrociniis. Praeterea venit quoque Umbro generosissimus, missu regis Archippi, sacerdos ex Marrubia natione, ornatus super cassidem foliis oleæ felicis: qui solebat cantu et tactu infundere soporem generi viperarum, et hydris noxie halantibus; et mitigabat furorem earum, *et sanabat arte morsus. Sed non potuit sanare vulnus Trojani teli: neque carmina soporifera, et gramina collecta in Marsis montibus, profuerunt ei contra plagas. Te sylvæ Angitiæ, te Fucinus aquis*

vatio Grammaticorum est.—750. *Marruvia* Medic. cum al. Heins. *Marubia* pæne omnes Pier. *Marrula* Rom., alii *Marubia*, *Marricia*. Straboni est: *Μαρούιον*.—751. *galea* tert. Rottend.—752. *Arcippi*, *Archipi*, *Alcippi* in libris. *jussu* Franc. edd. Ven. et Mediol. cum Goth. sec. et tert., qui et *Umbo*.—754. Tellez apud Burm. legebat: *cantuque herbisque volebat*. perperam. v. Not. ad h. v.—755. *feras* Sprot. *et mortes* Montalb. a m. pr.—756. *Dardanidæ* duo Burm.—757. *neque enim* Goth. tert., non male. *in volnere* plerique veteres Pier. et Medic. a pr. m., et superscriptum ab alia: *ad volnera*. add. Erf.—758. *in montibus* ante Heins., qui sustulit in codd. auctoritate.—759. Variant codd. *Angitiæ* et *Anguitiæ*; Medic. *Anguetiæ*, Rom. *Angitte*, nonnulli quoque depravate *Argitiæ*, *Argiræ*, *Argiæ*: *Angutiæ*, *Angiciæ*. Sed *Anguitiæ*

NOTÆ

750 *Marrubia, &c.*] *Marsi*: ad orientem ac septentrionem Æquorum, inter continua Apennini juga: gens orta, vel juxta Plinium, Gellium, Solinum, e Circes filio; a quo vim adversus venena et serpentes dicitur accepisse: vel e Sabinis, quod propter linguæ communionem Cluverio magis placet: vel, juxta alios, a Marsia rege Lydorum. Loca Marsorum præcipua fuerunt, I. *Archippe*, urbs olim, quæ hiatu terræ hausta et in Fucinum lacum dissoluta est: quo ex nomine Virgilius Archippi regis nomen finxit. II. *Marrubium* vel *Marruvium*, regionis caput, in ejus meridianis finibus, infra lacum Fucinum, juxta fontes Liris fluvii: ea nunc *Morrea* dicitur. III. *Lucus* sive *nemus Anguitiæ*: quæ fuit juxta Solinum soror Circes, venitque cum ea in Italiam, et vicina Fucino lacui occupavit. Lucus hic ad occidentem lacus situs fuit: hodie oppidum *Luco*. IV. *Fucinus* lacus, fere in media regione, propius tamen ad meridiem descendens: nunc *Lago Fucino*; vel a vicino oppido, *Lago di Celano*. De *hydris*, supra 447. De *Dardania*, Trojana, Æn. I. 239.

Te liquidi flevere lacus.
Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello
Virbius: insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriæ lucis, humentia circum

pellucidis, te puri lacus luxerunt. Veniebat quoque Virbius, soboles Hippolyti clarissima bello: quem mater Aricia misit illustrem, educatum in sylvis Egeriæ, juxta

firmatur lapide Gudiano p. LIV, 9. cf. Heins. et Drakenb. ad Sil. VIII, 500; et videntur utique veteres nomen hoc ab anguibus duxisse. Tum *Ficinus, Focinus, Fulcinus, Fuscinus,* aberratt.—760. *lacus nemorosaque tempe* explent hemistichium Vratisl. et Dorvill. cum Goth. pr.—762. *Verbius* et *Aretia* Rom., ex more veterum pronuntiandi. *Atria* Goth. pr. *Ariola* Parrhas.—763. *Hymettia* ab Heinsio, qui tamen ipse improbat, et ab Burmanno relictum miror: nam Cuningham. post Ruæum, Catrœum, Trappium *humentia* recte retraxit. Monuit quoque Jo. Schrader. Emendatt. p. 8. Sed retinuit forte viros doctos dubitatio, unde tam erudita lectio in poëtam venerit. Fraudem tamen detegere in promtu est. Vera lectio est *humentia,* quam præstantissimi codd. Rom. et Medic. servant, una cum Parrhas. Franc. et ed. Ven. ap. Burm., sicque emendatum per Naugerium ed. tert. Ald. 1513. Scriptum hoc fuit in aliis *umentia, umētia, humecia,* in Gud. *ymetia,* quod alii ap. Heins. depravarunt in *himetia, himecia, imetia, ymettia, hemetia, hymetia,* unde perperam eruditiores *Hymettia* fecerunt, quod alienissimum ab h. l. est. Quod vero multo etiam magis fraudi fuisse videtur, fuit ascriptus locus alter huic simillimus lib. IX, 584 *Symæthia circum Flumina* etc., unde in Leid. transiit *Symetia,* in Goth. sec. *Simetia,* in alios *Cymetia.* Nemo itaque dubitet, *humentia* veram esse lectionem: ut recte censuere Guell. cum Gifanio, Cerda

NOTÆ

761 *Hippolyti proles, &c.*] *Hippolytus,* Thesei Athenarum regis filius, a noverca Phædra frustra interpellatus de stupro, ideoque ab eadem de vi in se parata falso delatus ad patrem: cum ad littus maris currum ageret, devotus a patre, equis subito marini monstri incursu efferatis raptatus ac discerptus est. Diana ejus cultu et castitate commota, per Æsculapium, Phœbi et Coronidis filium, revocavit eum in vitam, commendavitque ipsum Egeriæ Nymphæ Aricini nemoris: ubi inter minores Divos cultus fuit, appellatusque Virbius, quod inter *viros bis* fuerat. Fingitur a Virgilio filium habuisse sibi cognominem, qui Turni auxilio venerit.

762 *Mater Aricia*] Vel est *Aricia,* urbs antiqua Latii, tribus circiter leucis Laurento dissita ad septentrionem, nunc *la Riccia:* quæ *mater* dicitur, quomodo Italia, Ge. II. 173. 'magna parens frugum...Magna virum.' Vel *Aricia* quædam Nympha, quam videtur fingere Virgilius amatam ab Hippolyto Virbio, matremque secundi hujus Virbii: quæ Aricinæ urbi nomen dederit; ut Virbius vicino Ariciæ colli, cujus Persius et Cornutus meminerunt.

763 *Egeriæ lucis, &c.*] Circa Ariciam nemus ingens fuit, dictum Dianæ, vel Egeriæ; ubi nunc oppidum *Nemo:* item templum Dianæ Scythicæ vel Tauricæ; et lacus Dianæ Aricinæ, nunc *Lago di Nemo.* Lacus multis impletur fontibus, quorum præcipuus fons *Egeriæ* dictus est. Hanc nympham Numa Pompilius, Romanorum rex secundus, sibi esse conjugem fingebat; ab eaque legum instituta se accipere. Eandem fingit Ovidius, ex morte Numæ nimium dolentem, Dia-

Littora, pinguis ubi et placabilis ara Dianæ.
Namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercæ
Occiderit, patriasque explerit sanguine pœnas 766

littus humidum, ubi est ara Dianæ pinguis et placida. Quippe ex *fama narrant Hippolytum, resuscitatum herbis medicinalibus et amore Dianæ, iterum venisse sub astra cœlestia, et sub aërem superiorem cœli; postquam obiisset fraude novercæ,*

---

et aliis.—Vs. 764. dubito an satis sanus sit; certe languet illud: *ubi ara Dianæ est pinguis et placabilis:* etsi bene novi *pinguis*, ut Homeri *πίονα νηόν*, ad victimarum frequentiam, *placabilis*, ad Scythicam religionem referri, qua homines mactabantur, quod nunc Ariciæ non ita fiebat; ut hactenus adeo, quæ olim implacabilis dici poterat, jure videri posset *placabilis Dea:* id quod a Dea ad aram translatum, ut sit ara placabilis, qua litatur, ad quam Dea adeo placatur. At ingrata sunt quæ copulantur: *pinguis et placabilis ara.* Saltem *et* deletum malim: *pinguis ubi placabilis ara Dianæ;* sic *ara pinguis* est *Dianæ* nunc *placabilis.* Cluverius in Ital. ant. p. 934 legit: *pinguis ubi implacabilis ara Dianæ*, uti *immitem* dixit Silius.—766. *Deciderit* pr. Hamb. pro var. lect., quod Burmanno placebat propter v. 768, mihi non item. *explevit* idem et Witt.

NOTÆ

næ miseratione in fontem illum conversam fuisse.

763 *Humentia circum Littora*] Ita e Romano codice, apud Pierium, emendandum duximus: cum vulgata lectio, *Hymettia*, careat sensu. Nam *Hymettus*, mons apibus et melle celebris, in Attica est, et primam habet syllabam brevem: neque ullum in eo Italiæ tractu nominis hujus vestigium esse, Gifanius, Pimpontius, Nascimbænus sentiunt.

764 *Placabilis ara Dianæ*] In Taurica Chersoneso colebatur Diana sanguine exterorum hominum, quotquot illuc appellebant. Diana Iphigeniam Agamemnonis filiam, e sacrificio subductam, et illuc ex Aulide translatam, sibi in sacerdotem consecraverat, Æn. II. 116. Orestes Agamemnonis filius, ad ulciscendam necem patris, matrem Clytæmnestram interfecerat, Æn. III. 331. Ideo Furiis agitatus, inter cetera piacula, jussus dicitur in Tauricam abire Chersonesum, indeque Dianæ simulacrum eripere. Eo igitur cum amico Pylade profectus, jussu regis Thoantis tantum non immolatus est: sed agnitus a sorore clam cum ea Dianæ simulacrum abduxit: et, ut est magna fabularum varietas, Mycenas illud transtulit, juxta Hyginum; Athenas, juxta Euripidem; juxta Latinos plerosque Græcorum æmulos, Ariciam. Suspicatur Cluverius hanc religionem ab Italis per Pelasgos et Arcadas esse acceptam. Constat vero victimas humanas his omnibus locis esse mactatas ad memoriam Taurici sacrificii, non tanta tamen apud Aricinos immanitate. Neque enim illic omnes exteri immolabantur: sed servus aliquis fugitivus, in illo nemore tamdiu sacerdotio fungebatur sub *regis nemorensis* nomine; donec ab alio fugitivo provocatus ad certamen, ab eo occideretur. Unde *placabilis* ara illa dicitur a Virgilio; et a Valerio Argonaut. II. 304. 'soli non mitis Aricia regi.' Perstabat adhuc illa religio Caligulæ tempore: cujus in vita, Suetonius c. 35. 'Nemorensi regi, quod multos jam annos potiretur sacerdotio, validiorem adversarium subornavit.'

Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Ætheria et superas cœli venisse sub auras,
Pæonis revocatum herbis et amore Dianæ.
Tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitæ,
Ipse repertorem medicinæ talis et artis
Fulmine Phœbigenam Stygias detrusit in undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, et nymphæ Egeriæ nemorique relegat:
Solus ubi in sylvis Italis ignobilis ævum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.

et solvisset sanguine pænas patri, discerptus ab *equis efferatis. Tunc pater omnipotens, ægre ferens ullum hominem emergere ex infernis tenebris ad lucem vitæ, ipse demisit fulmine ad aquas infernas filium Apollinis, inventorem talis medicinæ et artis. Sed alma Diana abscondit Hippolytum arcanis locis, et dimisit* ad *Egeriam Nympham et* ad *sylvam: ut illic solus in sylvis Italicis incognitus duceret vitam, et illic diceretur Virbius, mutato nomine. Unde etiam equi corneis ungulis*

s. *mensas* Leid. pro div. lect.—769. Vulgg. *Pæoniis*, quod quatuor syllabis poëtæ probatum esse non potuit: a Παιὼν, quod Apollinis cognomen est (deflexum quoque in Παιήων, e quo Παιηόνιος ap. Hom., Παιάων), Παιῶνος, Παιώνιος, duci debuit: vide v. c. Pausan. I, 24. At Παιόνιος ad Παίονας Thraciæ et Macedoniæ spectat. Scribendum *PæonIs*, aut saltem *Pæoniis* accipiendum tribus syllabis, quod et Brunck. monet. In Dorvill. erat *Pæonis*.—771. *ad limina* aliquot ap. Burm. et edd. apud Cerdam: qui recte monet *lumina* requiri propter *umbras*.—773. *Phœbigenam* recte jam inde ab Aldd. constanter habent edd. *Pænigenam* Servius in suo habuit, "*matris pæna genitum:* alii Phœbigenam *legunt, ut Probus*." Addit Sabinus etiam Apronianum ita legere: quod miror; nam in Mediceo *Pænigenam* occurrit, inepta lectio, nata ex errore calami: *Phænigenam*, quod in multis est. *Pænigenam* Rom. *Penigenam* Goth. tert. *Phænigenam* Mentel. pr. *Denigneam* Rottend. sec. De Æsculapio, Phœbi f., a Jove fulmine percusso obvia est fabula. Tum *detraxit* Dorvill. *ad undas* Rom. Medic. Gud. a m. pr. et al., etiam edd. ap. Pier., itaque erat præferendum, ut sibi constarent editores.—776. *ibi* Medic. a m. pr. Ven. et iterum v. sequ. cum Hamb. *ignorabilis* Medic.—777. *que* deest Pier. plerisque; atque ita

NOTÆ

769 *Pæonis herbis, &c.*] Herbis medicis: *Paon* enim, etsi certum medici nomen inducitur ab Homero, Iliad. v. 899. et alibi: videtur tamen commune medicorum rerumque medicarum fuisse nomen, ab Apolline medicorum Deo deductum, qui *Pæan* ipse dictus est; qua de causa, diximus Æn. VI. 657. *Pæonis* pro *Pæoniis*.

773 *Phœbigenam, &c.*] *Æsculapium*, Phœbo et Coronide genitum, Phlegiæ Lapitharum regis filia, Æn. VI. 618. Hic Æsculapius, cum arte medendi insignis, non unum Hippolytum, sed alios complures ad vitam revocasset; fulmine adactus est ad Inferos a Jove: Apollo Cyclopas, fabricatores fulminis, sagittis confixit: Jupiter Apollinem ob eam cædem cœlo expulit, coëgitque mortali regi servire, Ge

Unde etiam templo Triviæ lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi; quod littore currum
Et juvenem monstris pavidi effudere marinis.
Filius ardentes haud secius æquore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
  Ipse inter primos præstanti corpore Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est:
Cui triplici crinita juba galea alta Chimæram
Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignes:
Tam magis illa fremens, et tristibus effera flammis,
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.
At levem clypeum sublatis cornibus Io

expelluntur a templo et sylvis dicatis Dianæ: quia territi monstris marinis abjecerunt in littore currum et juvenem. Filius ejus Virbii *nihilominus impellebat ardentes equos in planitie campi, et curru ibat ad bella. Ipse Turnus egregio corpore incedit inter primos, gestans arma, et supereminet toto capite. Huic cassis excelsa, cristata tribus jubis, sustinet Chimæram, emittentem gutture flammas Ætnæas: tanto magis illa fremens et minax diris flammis, quanto magis sæviunt*

malit Pierius. *Verbius* Gud. et Dorvill. v. ad v. 762.—778. *Triviæ temple* al.; et sic editum ante Pier. *luco T. templisque* Goth. tert. *sacratas* Dorvill.—779. *littora* Ven. Markland. ad Stat. I Sylv. II, 45 conj. *littora circum Heu juvenem*, suavi lusu. Tum *quo littore* aliquot Pier., perperam.—780. *pavide* Gud. a m. pr. *effundere in armis* Dorvill. *effudere in harenis* Goth. tert.—781. *haud segnius* pars Pier., item Dorvill. et Witt. a m. pr. cum Goth. tert., perpetua aberratione. *haut setius* Rom., pro more suo. v. ad Ge. II, 277.—784. *Venerat* Goth. sec., pessime. v. Not. Hic vs. deest Menag. pr.—785. *crinata* alter Menag. et Ven.—786. *afflantem* Menag. pr. et Franc. cum binis Goth.—787. *Jam mag*. Medic. *Tum* Goth. alt. *Quo mag*. Goth. apud Quintil. lib. IX, 3, qui inter archaismos refert. Scilicet vulgare erat: *Quo—Hoc*.—789. *Ad*

NOTÆ

III. 2. De *Styge*, Æn. VI. 323. De *Trivia*, Diana, quæ colebatur in triviis, Æn. IV. 511.

781 *Haud secius, &c.*] Nihilominus, non segnius: etsi pater Hippolytus ab equis laceratus fuisset, supra 761. De voce *secius*, Ge. II. 277. De *Chimæra*, Æn. VI. 288. De *Ætnæis ignibus*, qui pro quibuslibet hic sumuntur, Æn. III. 578. De *jubis equinis* in apice galeæ, Æn. III. 468.

789 *Io, &c.*] Inachus Argivorum rex, fluvio ibidem nomen dedit: unde pro fluvio ipse sumitur a poëtis. Hujus fluvii filia *Io* cum amaretur a Jove: ab eodem, ne a Junone agnosceretur, in juvencam est conversa. Juno juvencam a Jove petiit, acceptamque dedit custodiendam pastori: cui centum erant oculi, nomen Argus. Is a Mercurio sopitus fistulæ cantu, et obtruncatus est. Juno pastoris oculos pavoni imposuit suo, juvencam furore perculit: quæ in Ægyptum usque fugiens, ibi tandem a Jove pristinæ reddita est formæ: nupsitque Osiridi regi, et ab Egyptiis sub Isidis nomine culta est. Hanc fabu-

Auro insignibat, jam setis obsita, jam bos,
Argumentum ingens, et custos virginis Argus,
Cœlataque amnem fundens pater Inachus urna.
Insequitur nimbus peditum, clypeataque totis
Agmina densentur campis, Argivaque pubes,

prælia fuso sanguine. At Io, ex *auro, cornibus erectis, jam operta pilis, jam bos, ornabat politum clypeum* Turni, *(argumentum illustre) et Argus custos puellæ, et Inachus* ejus *pater emittens fluvium* ex *urna cælata. Nubes peditum sequitur* Turnum, *et agmina scutata congregantur totis campis, et juventus Græca, et turmæ*

Gud. *Et* Sprot.—790. *insignabat* Dorvill. *insigni ibat* Goth. sec. *obstita* Rom. *jam bis* alter Menag.—793. *pilata* nonnulli ap. Cerdam: ex Æn. XII, 121 *pilataque plenis Agmina se fundunt portis.*—794. *densentur* Heins. ex Medic. aliisque. Defendit quoque Serv. conf. sup. ad Ge. I, 248. 419. Alii *densantur*.

NOTÆ

Iam imposuit Turnus clypeo, quia originem ab Inacho ducere gloriabatur, supra 372.

794 *Argivaque pubes, &c.*] Populos enumerat, qui ducem Turnum sequebantur, non quod omnes ei subditi, sed quod ei milites mitterent suos. I. *Argivi:* haud dubie ipsi *Ardeæ* incolæ, ex Danaë Argiva orti, 372. unde *Acrisionei* vocati sunt, 410. II. *Aurunci:* reliquiæ Ausonum, inter Volscos et Campanos considentes, 54. Hos tamen aliis etiam locis sparsos fuisse videbitur Æn. II. 316. III. *Rutuli:* populi Latinis consanguinitate quidem et connubiis ac vicinitate conjuncti; sed Turno tamen, non Latino subditi: quorum præcipua sedes; ab oriente, Antio Volscorum oppido maritimo; ab occidente, Numicio amne; a meridie, Lanuvio Latinorum urbe, continebatur. IV. *Sicani:* vel fuerunt certæ cujusdam urbis in Latio populi, siquidem eos Plinius l. III. 5. numerat inter quinquaginta tres Latii populos qui suo tempore sine vestigiis interierant. Vel reliquiæ Siculorum, quos omnino primos Italiæ incolas contendit fuisse Cluverius ex Dionysio: qui deinde ab Aboriginibus et Pelasgis e Græcia profectis pulsi, in *Sicaniam* insulam fugerunt, eamque suo ducisque sui nomine *Siciliam* appellaverunt: unde Siculi, quotquot erant in Italia superstites, ex sociorum suorum victoria, Sicani etiam sunt dicti. V. *Sacrani:* quorum originem Cluverius, ex Festo, Servio, ac Dionysio ita concinnat; ut velit partem fuisse Pelasgorum et Aboriginum, qui post pulsos a se Siculos vicissim a Sabinis ex meridie ingruentibus pulsi sint Reate oppido, ultra Anienem fluvium, et sedes circa locum, ubi nunc est Roma, quæsiverint: unde, quia Reate *sacra* Cybeles magno erant in honore, *Sacrani* appellati sint. VI. *Labici, Labicani* vel *Lavicani:* quorum urbs *Labicum*, nunc *Zagaruolo*, in septentrionali veteris Latii parte supra Tusculum. VII. *Accolæ Tybris*, de quo Æn. VIII. 330. De *saltibus*, pro sylvis, Ecl. VI. 55. VIII. *Accolæ Numicii*, fluvii, de quo supra, 150. IX. *Circæi*, incolæ Circæi montis et promontorii, quo Latium vetus ad orientem terminatur; mons hodie *Circello*, Æn. III. 386. X. *Anxur*, neutro masculinoque genere: ubi Jupiter ab urbe dictus *Anxur* aut *Anxurus*, singulari cultu colebatur: non puer et imberbis, ut somniant post Servium gram-

Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranæ acies, et picti scuta Labici:

Aurunca, et Rutuli, et antiqui Sicani, et agmina Sacrana, et Labicani picti secun-

Variabant Pierii quoque codd.—795. *Arruncæ* Ge. Fabricii codex, et sic ille vel *Aruncæ* scriptum malebat; vetere more. Mox *Siculi veteresque Sicani* Serv. ad I Æn. 2 laudat; memoriæ, ut credi par est, vitio. Male tamen me habent hi *Rutuli* sequentibus mox v. 798 *Rutulis collibus:* ut adeo Servii errorem cupide amplectar.—796. *Sarranæ* et *Saranæ* aliqui: *Saturnæ* Menag. pr. *Gauranæ* edd. Macrob. v Sat. 15, ubi Thuan. *Gaurinæ.* Sed *Gaurus* apud Puteolos alienus ab his locis. v. Exc. VIII, ubi ad h. v. Mox *Lybici* Menag. pr. *Libici,*

NOTÆ

matici; sed promissa barba, ut constat ex numo apud Constant. Laudum cum inscript. JOVIS AXUR. Negantur iidem Grammatici, cum nomen illud Græcum volunt, quasi ἄνευ ξυροῦ *sine novacula:* ait enim Plinius l. III. 5. nomen esse a Volsca lingua repetitum. Urbs postea a Græcis, propter situs asperitatem, dicta est Τραχίνη *Trachine,* a τραχὺς *asper:* indeque *Tarracina,* vel *Terracina,* nunc *Terracine,* ad orientem Circæi montis, apud Volscos. XI. *Feroniæ* lucus, cum fonte ac templo, fuit inter Circæos et Terracinam. Quænam autem hæc fuerit Dea, ambigitur. Aiunt plerique Junonem esse: aliter tamen videtur, cum Feroniam Virgilius, Herili Prænestini regis matrem faciat Æn. VIII. 564. quod in Junonem cadere non potest, quæ nullos nisi ex Jove liberos suscepit. Narrat Dionysius, Lacedæmoniorum nomen fuisse: qui illuc appulsi Lycurgi temporibus, *Feroniæ* Deæ locum dicaverint, quod eos feliciter mari *ferri* contigerat. Innuit tamen idem l. III. Latinorum et Sabinorum nomen esse, quod Græci sua lingua vertunt, Ἀνθοφόρον, *Floriferam;* alii Φιλοστέφανον, *amantem coronarum;* alii aliter: quæ omnia Deam florum aut hortorum fuisse significant. XII. *Saturæ palus:* quæ et *Pometina,* inde et *Pomptina* et *Pontina* dicta est, maritimam fere omnem Volscorum regionem prætexens, longitudine leucarum circiter duodecim: a loco quem vocabant olim *Tres Tabernas;* nunc *Cisterna,* ad usque *Terracinam:* quæ pars ejus extrema ad orientem, eadem latissima erat: duobus fluviis ibi restagnantibus, *Amaseno* nunc *Toppia,* et *Ufente* nunc *Aufente,* a quo palus ipsa etiamnum appellatur *l'Aufente palude.* Unde porro *Pomptina* dicta sit, patet: nempe ab urbe Volscorum *Suessa Pometia,* mediterranea illa quidem, sed cujus ager ad mare pertinens abibat in has paludes. Unde autem *Saturæ* nomen acceperit, non ita liquet. Ego sic statuo: Virgilium voluisse utrumque Pomptinæ paludis terminum hic significare: ab oriente quidem *Ufentem* fluvium; ab occidente vero fluvium *Asturam,* ejusdem nunc nominis. Quippe hunc *Asturam,* Strabo Στόραν, Festus *Sturam,* vetus codex apud Sigonium in librum octavum Livii, *Saturam* vocat. Hoc autem fluvio definitam ab occidente fuisse paludem, nec ipse negabit Cluverius: siquidem initium paludis petit a *Tribus Tabernis,* et agro *Suessæ Pometiæ;* quæ urbs utraque ad *Asturam* fluvium sita erat. Hujus paludis spatio tres et viginti urbes olim fuisse tradit Plinius: per mediam Appius aggere viam stravit, suo appellatam nomine: siccare conati sunt variis temporibus Cornelius Cethegus, Augustus, et Theodoricus.

Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numici
Littus arant, Rutulosque exercent vomere colles,
Circæumque jugum; quis Jupiter Anxurus arvis
Præsidet, et viridi gaudens Feronia luco;
Qua Saturæ jacet atra palus, gelidusque per imas
Quærit iter valles atque in mare conditur Ufens.
Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum, et florentes ære catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisve Minervæ

dum *clypeos: qui colunt tuas sylvas, o Tybri, et sacram ripam Numici; et scindunt vomere colles Rutulos, et montem Circæum: quibus agris imperat Jupiter Anxurus, et Feronia gaudens sylva virente: qua porrigitur nigra palus Pomptina, et* qua *frigidus Ufens pandit* sibi *viam per profundas valles et mergitur in mare. Præter illos Camilla venit e natione Volsca, ducens turmam equitum et catervas fulgentes æreis* armis, *bellicosa* puella : *non illa* quidem *puella assueta* secundum *fœmineas*

Linici Goth. bini.—797. *Munici* Leid.—799. *Axurus* rectius scribi post Ursinum putabat Heinsius, quoniam sic in codd. Silii VIII, 383, et in numo gentis Vibiæ expressum (vid. Thesaur. Morell. Haverk. tab. 2, II. Nec simulacrum Jovis Anxuris, quod Gnellius ad se pervenisse narrat, aliud quam hujus numi fuisse arbitror. Quem autem altero loco numum, alienum a Jove Anxure, laudat, qui *Jovem crescentem* exhibebat, is Gallieni vel Salonini esse debuit; diversus est numus, cujus alteram faciem laudat cum capra sine sessore et verbis: *Jovi conserv. Aug.*, qui inter raros habetur, v. Bandur. T. I, p. 164): et quia Ζεὺς Ἄξυρος dictus sit *imberbis*. Sed illa etymologia ad grammaticorum nugas est ableganda; nam Volscum nomen Anxur est; tum, literam *n* excidere in numis et titulis, nihil novi. In Græco Augusti numo Jovis caput cum voce Ἄγξυρος occurrit apud Golzium Numism. Gr. Augusti t. 75, XXIIX, verum aut sibi fraudem fieri passus est aut facere voluit aliis. Codices depravationibus suis vulgatam confirmant. Rom. *Auxyrus*, alii *Anxirus*, *Auxurus*, *Anxyrus*, *Anxyris*, *Anxiris*, *Anxeris*. Sed Mediceus diserte *Anxurus* cum binis Goth., et parte codd. Heins., cujus Cod. Scheff. *Anxur et arvis*, unde ille malebat *Axur et arv.*, frustra. In Aldd. *Anxuris*; etsi Ald. sec. 1505 dederat *Anxurus*, tamen reditum est ad illud alterum, nec ab eo decessum nisi a Pulmanno et Dan. Heins., qui revocarunt *Anxurus*.—800. *Foronia* Parrhas.—801. *Asturæ* alios legisse notat Servius: perperam; nam Astura fl. et oppidum paulo remotius est a Satura palude. vid. Cluver. p. 1003. Errorem jam Julius Sabinus arguit.—802. *volvitur* aliqui apud Cerdam, cum Leid. *Uffens* Ven. cf. sup. 745. *utens* Goth. tert.—803. *Vulsca* multi, ut solent. *Volsca* pr. Hamb.—804. *A. a. comitum* alter Hamb. *florente ætate catervæ*, vana Waddelii emendatio ap. Burm. v. Not.—805. *calathisque* Parrhas.—808. *volasset*

NOTÆ

803 *Volsca de gente Camilla*] *Volsci*, gens bellicosa, Rutulos et Latinos, ab occidente; Auruncos, et Campanos ab oriente; Hernicos et Æquos a septentrione attingens: incerti generis, sed linguæ a Latina diversæ ac sibi propriæ. E mediterraneis hujus regionis urbibus milites advexisse puto Camillam, cum maritimæ fere Turnum sequerentur. Hujus Camillæ casus et origo narrantur Æn. XI. 535.

804 *Florentes ære catervas*] *Ornatas*,

Fœmineas assueta manus; sed prælia virgo
Dura pati, cursuque pedum prævertere ventos.
Illa vel intactæ segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas;
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti,
Ferret iter, celeres nec tingeret æquore plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa juventus
Turbaque miratur matrum, et prospectat euntem,

manus colo et calathis Minervæ; sed assueta *tolerare difficiles pugnas, et præcurrere ventos cursu pedum. Illa vel volasset per summas herbas segetis non tangendo, nec fregisset currendo teneros calamos; vel habuisset iter per medium mare sustentata undis tumidis, nec madefecisset aquis teneros pedes. Omnis juventus egressa domibus et agris, et turba matrum admiratur illam et aspicit incedentem: attendens*

Stephanus emendabat ap. Burm., quia *læsisset* sequitur. Nunc satis constat, nec alterum ab usu poëtarum recedere. At *infractæ* segetis Wakefield nunc emendavit in Sylva crit. P. III, p. 140 atque in ipsum poëtam intulit, *verissimam hanc emendationem* esse professus, *vulgatam ab ineptiente quodam monacho miracula captante profectam*. Ingeniosam esse emendationem, quam Homericus locus facile cuivis offerat, lubenter concedo: ubi equæ *ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θέον, οὐδὲ κατέκλων, neque infringebant*, ducere potest ad *infractæ segetis*. Enimvero *infractus* quoties apud Maronem occurrit, est, valde fractus vel fractus simpliciter, ex infringere: neque alio sensu *infractus* occurrit apud bonos scriptores. *Intactam* segetem non esse ad etymum revocandam, quippe in poëta, per se patet. Quis enim, si Ge. IV, 540 *intacta cervice juvencas* audierit, de eo cogitet, an nunquam ne propius quidem admotum fuerit jugum! Etiam in pedestri oratione diceremus, tam leviter aliquem insistere vestigiis, ut vix terram attingat. Poëtica autem ratio non modo permittit, sed et jubet res in majus augere, ut mirationem faciant. Esse loca, in quibus *frangendi* vocabulum occurrit, haud miror; nam versum Homericum ante oculos habuere, quem ipse Virgilius expressit simulque *τὸ intactæ* segetis ipse uberius declaravit: *nec teneras cursu læsisset aristas*. Ut Claudianus in loco hinc expresso de Cons. Honor. 199 *segetemque levi percurrere motu—nec proterat ungula culmos*. Et Ovid. Met. X, 654. 655 *sicco freta radere passu Et segetis canæ stantes* (h. e. intactas) *percurrere aristas*. Calphurnius autem Ecl. VI, 57 *Tangeret ut faciles, sed non curvaret, aristas*. Variavit itaque Statius Theb. VI, 640 *Raraque non fracto vestigia pulvere pendent*. At propius ad Maronis rationem accedit ipse Apollon. I, 183 de Polyphemi celeritate: supra mare currebat, *οὐδὲ θοοὺς βάπτε πόδας, ἀλλ' ὅσον ἄκροις Ἴχνεσι τεγγόμενος*. Argutabimurne et in hoc? atqui et hoc expressum statim videbis a nostro: *celeres nec tingeret æquore plantas*. Si *cursus per mare* factus placet, quo *nec planta mari tingitur*, potestne displicere *cursus per segetem* factus sic, *ut nec aristas attingerent plantæ?* Ipse Maro Ge. III, 194. 195 *per aperta volans— Æquora, vix summa vestigia ponat arista*.—809. *arenas* alter Hamb. v. Burm.—810. *fluctus s. tumentes* aliquot Pier.—814. *A. hæsere animis* Gud. Idem vir

NOTÆ

fulgentes: metaphora, de qua Ge. II. 6. De *calathis*, canistris, ubi fila et lanæ et alia reponuntur, Ecl. II. 46. *Minervæ* tribuuntur, quia lanificii textiliumque operum habetur præses, Æn. V. 284.

Attonitis inhians animis: ut regius ostro
Velet honos leves humeros; ut fibula crinem
Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram,
Et pastoralem præfixa cuspide myrtum.

stupentibus animis; quomodo regalis ornatus tegat purpurea nitidos humeros; quomodo fibula colligat crinem auro; quomodo ipsa ferat Lyciam pharetram, et myrtum pastoralem armatam cuspide.

doctus, Wakefield, correxit *ostri:* quod et ipsum bene dictum esset, forte quoque facilius: *regius ostri honos.* alterum tamen doctius: *ostro.* ut sit: *honos regius velat ostro,* purpura: quorsum igitur mutantur ea, quæ bene se habent, forte etiam melius!—815. *letos h. et f.* Goth. sec. *humerosque leves* Ven. *ut f. vestem* pr. Menag. et duo Heins. pro div. lect. cum Goth. tert., scilicet tanquam magis obvium. Nam *fibula* in capilli ornatu nondum reperi; nec tamen probabile fit, *vestem* a librariis in *crinem* mutari potuisse.—816. *aut g.* duo Burm. *ferat* et *illa* alii ap. Pier.—817. *Ut p.* cum Goth. tert.

NOTÆ

814 *Ostro Velet honos, &c.*] *Purpura* ex ostrei sive muricis sanguine expressa, Ge. II. 506. *Lyciam pharetram* tribuit, pro qualibet insigni pharetra: quia sagittandi arte Lycii nobiles. De illa Asiæ Minoris meridiana regione, Æn. IV. 143. *Myrtum*, hastilibus ob ligni firmitatem aptam arborem fuisse, jam notavit Virgilius, Ge. II. 447. *Pastoralem* appellat, quia vita sylvestri ac pastorali instituta a Metabo fuerat Camilla, ut videbitur Æn. XI. 569.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER VIII.

ARGUMENTUM.

TURNUS Venulum ad Diomedem mittit, ut eum ad belli societatem alliciat. Æneas, Tyberini fluvii monitu, iter eodem consilio suscipit ad Evandrum: qui ex Arcadia profugus in Palatino monte consederat. Evander, sacris Herculis tum intentus, Æneam iisdem adhibet: eorum originem edocet, victoriam scilicet Herculis de Caco, regionis illius insigni olim prædone. Tum Æneam quadringentorum equitum subsidio juvat: iisdem Pallantem filium præficit: Æneam ad Tyrrhenos, expulso Mezentio regem poscentes, cum certa regni auxiliique spe dimittit. Æneas postridie, parte altera copiarum secundo flumine ad suos remissa, cum altera Tyrrhenos adit. Interim Venus arma Æneæ suo defert, a Vulcano fabricata: clypeum inprimis, in quo Æneas res præclare olim gerendas a Romanis posteris mira arte cœlatas admiratur. Præcipuus eo in opere locus est Augusto; cujus egregiam de Antonio et Cleopatra Ægypti regina victoriam, triplicemque triumphum, diligentius poëta describit.

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu;
Utque acres concussit equos, utque impulit arma:
Extemplo turbati animi; simul omne tumultu
Conjurat trepido Latium, sævitque juventus
Effera. Ductores primi Messapus et Ufens,
Contemtorque Deum Mezentius, undique cogunt
Auxilia, et latos vastant cultoribus agros.
Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
Qui petat auxilium, et, Latio consistere Teucros,
Advectum Ænean classi, victosque Penates

Postquam Turnus sustulit ex arce Laurenti vexillum belli, et tubæ sonuerunt rauco strepitu; et postquam excitavit generosos equos, et postquam commovit arma: statim animi turbati fuerunt: *simul totum Latium conspirat* ut in *tumultu subito, et juventus ferox furit. Præcipui duces Messapus, et Ufens, et Mezentius contemtor Deorum, colligunt undecumque subsidia, et spoliant agricolis arva spatiosa. Venulus mittitur etiam ad urbem magni Diomedis: ut poscat opem: et doceat* Diomedem, *Trojanos stare* in *Latio, Æneam navibus appulsum* esse, *et inducere*

1. *At* Zulich. et Erf. a pr. m. *signum belli* pr. Hamb.—2. *crepuerunt* Leid. *stupuerunt* Goth. sec.—3. *Atque* a. Goth. tert. *concessit* pr.—6. *Mesapus* et *Messappus* in codd.—7. *Contemtor superum* Witt. *Mezzentius* Rom., ut al.—10. *considere* Gud., ut alibi. Illustrat Heins.—11. *Adventum* Zulich. Vrat. ed. Junt. cum Goth. tert. *Æneam* edd. plerique. *classe* ed. Ven. *vectosque*

NOTÆ

1 *Belli signum*] Virgilius loquitur hic ex more Romanorum, apud quos triplex erat militiæ genus. *Sacramentum*, cum milites jurabant, se non nisi confectis militiæ temporibus, sive stipendiis, ex reipublicæ exercitu discessuros. *Conjuratio*, cum in subito tumultu dux, cui singulos sacramento adigere non vacabat, e Capitolio duplex attollebat vexillum; roseum unum quo pedites; cæruleum, quo equites conveniebant; simulque jurabant omnes. *Evocatio*, cum diversi diversas in partes ad cogendos exercitus mittebantur. Ita fere Servius. *Vexillum* autem Romanis fuit velum minus, quadratum, ex hasta suspensum. De *Laurento urbe*; quam Turnus, adnitente Amata, habenis rerum a Latino relictis, belli sedem fecerat, Æn. VII. 63. De *cornibus, tubis*, Æn. VII. 637.

3 *Concussit equos, &c.*] Excitavit equos sonitu cornuum: milites impulsu armorum, id est, allisis ad clypeos hastis; cujus moris innumera sunt apud auctores vestigia. De *Latio*, Æn. VII. 54. De *Messapo*, ibid. 691. De *Ufente*, ibid. 744. De *Mezentio*, ibid. 647.

9 *Diomedis ad urbem, &c.*] *Arpos*, vel *Argyrippam*, urbem in Apulia Daunia, conditam a Diomede. De *ea*, deque *Diomede*, Æn. XI. 243. De *Teucris*, Æn. I. 239. De *Penatibus* Æneæ, Troja advectis, Æn. II. 717.

Inferre, et fatis regem se dicere posci,
Edoceat, multasque viro se adjungere gentes
Dardanio, et late Latio increbrescere nomen.
Quid struat his cœptis, quem, si Fortuna sequatur,
Eventum pugnæ cupiat, manifestius ipsi,
Quam Turno regi, aut regi apparere Latino.
  Talia per Latium: quæ Laomedontius heros
Cuncta videns, magno curarum fluctuat æstu;
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partesque rapit varias, perque omnia versat.
Sicut aquæ tremulum labris ubi lumen aënis
Sole repercussum, aut radiantis imagine Lunæ,
Omnia pervolitat late loca, jamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti.
Nox erat: et terras animalia fessa per omnes
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat:

Deos suos *victos* a Græcis, *et dicere se vocari fatis* in *regnum, et plurimas nationes sociare se* huic *homini Trojano, et* ejus *nomen late spargi* in *Latio:* et addat, *cognosci* ab *ipso* Diomede *clarius, quam a rege Turno, aut a rege Latino, quid* Æneas *machinetur his consiliis, quem optet exitum certaminis, si fortuna* ipsi *faveat. Talia* fiunt *per Latium: quæ omnia cernens Trojanus heros, agitatur magnis fluctibus curarum: et modo huc modo illuc distrahit mentem vagam, et differt in partes diversas, et volvit per omnia. Veluti quando lux tremula,* emissa *a Sole aut specie rutilantis Lunæ, resiliens e vasis æreis, pervagatur late cuncta loca; et jam attollitur in aërem, et perstringit laquearia supremi tecti. Nox erat, et profundus somnus tenebat animalia lassa,* et *genus volucrum ac pecorum, per*

Leid. a m. sec.—12. *Auferre* Goth. tert. *se ducere* alter. Tum in tertio hemistichia v. 12 et 14 permutata: *et fati r. dicere posse*, et: *Dardanio et late L. i. n.*—13. *se jungere* pr. Hamb.—14. *Dardanium et—nomen* vir doctus in Misc. Obss. IV, Tom. II, p. 380, non prorsus male; etsi enim *vir Dardanius* et similia sæpe occurrunt, tamen *nomen* nude positum minus gratum videtur: *increbescere* vulgg. vid. I Ge. 359. Asperior sonus antiquioris usus esse et austeritatem gravitatemque epicam adjuvare videtur.—15. *Quid s. inceptis* Oudart. *Quid studeat cœpt.* Goth. sec. *quæ si* tert. Rottend.—16. *cupiet* aliquot Pier. et duo Burm. *cupiant* ed. Bas. *capiat* ed. Ven.—19. Sup. IV, 532 *magnoque irarum fluctuat æstu.* 561 *varioque irarum fluctuat æstu.* XII, 486 *vario nequicquam fluctuat æstu.*—20. 21. Versus supra lecti IV, 285. 286.—20. *celerem nunc huc* duo Goth.—23. *radientis* Gud. et pr. Rottend. cf. inf. 616.—25. multos *lacunaria* legisse narrat Serv., satis indocte.—26. *a. versa* Goth. sec. vss. 26. 27. laudantur in Controvers. Senecæ lib. III. controv. 16. a Julio Montano, nobili poëta: *Virgilii imitationem bene cessisse* censente, *qui illos optimos versus Varronis expressisset in melius:* "Desierant latrare canes urbesque silebant;

NOTÆ

18 *Laomedontius heros*] Æneas, ex eadem, qua Laomedon, rex Trojanus, familia, Ge. III. 35. De *laquearibus*, interstitiis trabium, Æn. I. 730.

Cum pater in ripa gelidique sub ætheris axe
Æneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit, seramque dedit per membra quietem.
Huic Deus ipse loci fluvio Tiberinus amœno
Populeas inter senior se attollere frondes
Visus; eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, et crines umbrosa tegebat arundo;
Tum sic affari, et curas his demere dictis:
O sate gente Deum, Trojanam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, æternaque Pergama servas,
Expectate solo Laurenti arvisque Latinis,
Hic tibi certa domus; certi, ne absiste, Penates;
Neu belli terrere minis. Tumor omnis et iræ
Concessere Deum.
Jamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum,
Littoreis ingens inventa sub ilicibus sus,

omnes terras: quando pater Æneas, solicitus animo ob *difficile bellum, decubuit in ripa et sub axe frigidi aëris, et permisit corpori tardam quietem. Ipse Tiberinus senex, Deus regionis, flumine amœno, visus* est *erigere se inter populeas arbores: linum subtile tegebat eum viridi veste, et opaca arundo inumbrabat capillos. Tunc* cœpit *alloqui* Æneam, *et auferre solicitudinem his verbis: O nate* ex *familia Deorum, qui reducis ad nos urbem Trojanam ex hostibus, et tueris Pergama perpetua: expectate in terra Laurente et campis Latinis: hic sedes certa est tibi, certi Penates: ne cesses* ab incepto: *neve terrearis comminatione belli: omnis indignatio et iræ Deorum cessaverunt. Et ne existimes somnum suggerere* tibi *hæc inania: mox magna sus, a te inventa sub ilicibus littoreis*, quæ *pepererit fœtus*

Omnia noctis erant placida composta quiete." *Solebat Ovidius de his versibus dicere, potuisse fieri longe meliores, si secundi versus ultima pars abscinderetur, et sic desineret:* "Omnia noctis erant."—28. *Tum* duo Burm.—33. *Cum* Junt. et Ald. pr., sicque Rom., emendate *eum* Ald. sec.—35. *Cum* Moret. sec. *adfatur* Dorvill.—38. *loco* Medic., et in marg. *alibi solo. Laurentum* Serv. ad v. 12. —39. *certive abs.* Dorvill. *adsiste* al. ap. Pier.—40. *tumor* Heins. e libris secundum Pier., alii *timor*.—41. *profugis nova mœnia Teucris* suppletur versus in multis, quos Serv. Heins. et Burm. viderunt: perperam accepta voce *concessere*. Esse qui *consedere* legant, a Taubmanno notatum.—42. *nec vana putes* Rom. *si vana putas* Gud. a m. pr., non male, inquit Heins., immo ad sensum pessime. *Jamque (tibi ne v. p. hunc f. s.) Lit.* Parrhas.—43. *sub ilice buxus* Rom., nec nisi recenter correctum. Vss. 43. 44. 45. 46 jam supra lecti III,

NOTÆ

28 *Ætheris axe*] Sub aperto aëre. Æn. II. 512. De *Tiberino*, infra 330. De *carbaso*, lini specie, Æn. IV. 417. De *Pergamis*, arce Trojæ, Æn. I. 470. De *Laurente* agro, Æn. VII. 63. De *Penatibus*, Æn. II. 717.

37 *Revehis nobis*] Gens enim Trojana per Dardanum ex Italia olim profecta erat, Æn. III. 167.

Triginta capitum fœtus enixa, jacebit;
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum:
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. Nunc qua ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,

triginta porcellorum, jacebit humi strata; alba ipsa, et *porcelli albi circa mammas. Hic erit locus urbis, hæc certa quies a laboribus, ex quo* præsagio, *annis triginta recurrentibus, Ascanius fundabit Albam urbem nobili nomine. Non prædico* tibi *dubia. Jam attende, dicam* tibi *paucis* verbis *quomodo conficias quod imminet,* ad obtinendam *victoriam. Arcades, gens orta a Pallante, qui secuti sunt socii Evan-*

390. 391. 392. 393, nunc, puto, male repetiti.—45. *recubant a.—nati* Medic.—46. Abest versus a Medic. et a pr. m. a Gudiano. Sane ille cum trinis prioribus occurrebat sup. III, 393. Nunc eo vix careas propter seqq. Malim sublatos esse vs. 47. 48. *Ex quo—Ascanius* sunt enim molesti (v. Not.) et a Tiberini persona et consilio ac tempore alieni: translati huc ex altero loco. Quid? quod suspicari licet, totum locum, forte ex ipsis Maronis schedis, a Tucca insertum esse. Lege modo carmen sic continuatum et placebit illud: *Concessere Deum; Nunc qua ratione, quod instat, Expedias victor, paucis, adverte, docebo. ex quo* est ἐξ οὗ sc. *χρόνου* pro ὅτε; nam ut sit *ex quo,* secundum quod portentum, durissimum est.—47. *tridenis* duo Burm. cum pr. Goth.—48. *condens* alter Hamb. *c. c. urbem* Goth. tert., quod equidem malim a poëta profectum in vaticinio.—50. *Expediam* a m. pr. Medic. et Gud. *Expedies* Goth. sec.—51. *hic* Medic. *is* eraso *h.* Dorvill. Jungo autem: *Arcades his oris* sc. habitant:—*Hi bellum assidue* sq. Durius videtur parenthesin facere, et

NOTÆ

48 *Albam, &c.*] Cognomento *Longam,* ob situm, inter lacum et montem inde Albanum appellatum: Roma dissitam quindecim circiter millibus ad orientem. Hæc ab Ascanio condita: postquam annos triginta Lavinii regnatum esset: ex augurio repertæ albæ suis, cum triginta porcellis, ut habent Romani scriptores. At anni illi triginta, de quibus Tiberinus loquitur, non ab hoc ipso Æneæ adventu numerandi sunt: sed ab urbe Lavinio condita; aut potius ab ipsa Æneæ morte, qui tres annos regnavit, ut dictum est Æn. I. 270.

51 *Arcades, &c.*] *Arcadia,* regio est Peloponnesi media: Ecl. IV. 58. Hinc profectus est Evander: vel ob occisum ex errore patrem, ut narrat Servius; vel ad educendam coloniam, ut vult Pausanias in Arcadicis: conseditque juxta Tybrim in monte et oppidulo quod vocavit *Palantium, Pallanteum, Palatium;* vel ab urbe Arcadiæ Pallantio, unde profecti fuerant, juxta Pausaniam, Dionysium, et Livium; vel a Pallante Arcadiæ rege, proavo suo, juxta Virgilium. Matrem habuit, juxta Solinum, *Nicostratam,* quæ ob fatidica carmina *Carmentis* a Latinis dicta est; patrem, juxta plerosque, Mercurium. Condita deinde Roma est in eo monte, qui *Palatinus* dictus est, nunc *Palazzo Maggiore,* seu *Palatino.*

Qui regem Evandrum comites, qui signa secuti,
Delegere locum, et posuere in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine Pallanteum :
Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina ;
Hos castris adhibe socios, et fœdera junge.
Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
Adversum remis superes subvectus ut amnem.
Surge age, nate Dea ; primisque cadentibus astris
Junoni fer rite preces, iramque minasque
Supplicibus supera votis. Mihi victor honorem
Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, et pinguia culta secantem,
Cœruleus Tybris, cœlo gratissimus amnis.
Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit.

drum regem et vexilla ejus, *elegerunt sedem* in *his regionibus, et fundaverunt in montibus urbem Pallanteum, e nomine Pallantis proavi* Evandri. *Hi semper bellum gerunt cum populo Latino. Hos adjunge socios exercitui* tuo, *et alliga* tibi *per fœdus. Ego ipse ducam te* per *ripas* meas *et rectum fluvium, ut sublevatus vincas* facile *remis fluvium adversus* te fluentem. *Age surge, fili Veneris : et primis stellis occidentibus, offer religiose preces Junoni, et placa submissis votis iram et minas* ejus ; *exhibebis honorem mihi,* quando eris *victor. Ego sum* ille, *quem vides lambentem ripas tumidis aquis, et dividentem agros fertiles, Tybris cæruleus, fluvius acceptissimus Diis. Hic mihi* est *ampla domus, fons erumpit apud altas*

jungere *Arcades his oris—hi bellum assidue* sq.—55. *ducent* Hamb. sec.—56. *fœdere* alii ap. Serv. et Gud. ac pr. Moret. cum al. ap. Burm., sed offensa aure.—57. *ripis* sane parum commodum, secundum, intra ripas, alveo. *tecto* Menag. pr. pro *recto;* et sic Cerda conj. ad v. 95. 96. Schraderus autem conj. *sylvis et tecto fl.* eleganter sane.—58. *in amnem* Witt. *superes remis* aliquot Pier.—59. *age* excidit Rom. et aliis Pier., in aliis suppletum *o*. Mentel. pr. a m. pr. *ait*.—60. *irasque* complures ap. Heins. et Burm.—61. *donis* multi ap. Pier. et Heins., sed *votis* tuentur Rom. et Medic. cum al. ; et venit forte *donis* ex sup. III, 440.—62. *Persolvis* Witt. *quem pleno gurgite c.* aliquot Pier.—63. *ruentem* Moret. sec. quod probat Heins. et illustrat, ut erat ille paulo proclivior ad captandas elegantias secretiores et exquisitiores, etiam ubi ab ingenio scriptoris et loci erant alienæ. Sed multo probabilius, librarium casu in hanc vocem incidisse, quam tot alios codices esse depravatos. Nec, quod Burm. bene monuit, placidum flumen bene dicitur *ruere*. Tum Auson. et ipse *secantem* legit Mosell. 460. Witt. a m. pr. *sequentem*.—65. *certa domus* Gud. *cæsis* Medic. a m. pr. *escit* antique pro *erit* emendat Faber : et Heins. *exit* transitive pro effert, exerit, accipit. Utrumque

NOTÆ

57 *Recto flumine*] Absque errore, expedito itinere.

59 *Cadentibus astris*] Decedentibus sub primam diei lucem. *Æn.* IV. 81.

63 *Pinguia culta*] Loca culta et pinguia, Ge. I. 153.

65 *Magna domus, &c.*] Sensus est: 'Hic mihi magna domus exit:' as-

[illegible]

[illegible] Surgit, et, aetherii spectans [illegible]
Lumina, rite cavis undam de [illegible]
Sustulit, ac tales effundit ad [illegible]
Nymphae, Laurentes Nymphae, [illegible]
Tuque, o Tybri tuo genitor [illegible]
Accipite Aenean, et tandem [illegible]
Quo te cumque lacus, [illegible]
Fonte tenet, quocumque solo [illegible]
Semper honore meo, semper celebrabere [illegible]
Corniger Hesperidum fluvius [illegible]

Sic locutus est fluvius: [illegible] somnus deseruit [illegible] Solis, hausit religiose cavis manibus [illegible] verba: Nymphae, Nymphae Laurentes [illegible] Tybri pater, cum tuo sacro fluvio, admittite [illegible] Quocumque fonte tua aqua detinet te, [illegible] quacumque regione erumpis formosissimus; [illegible] honoribus meis, o tu qui es omnis cornutus, rex aquarum Italicarum.

[illegible] perperam. Vid. Not.—66. fluvio Gud. [illegible] Heumann. Sed vid. Not.—67. relinquit aliquot Pier. [illegible] —70. Sustinet Rom. aliquot Pier. cum Medic. Gud. [illegible] ex interpolatione puto. effudit lectum ante Heins. effundit [illegible] Tybri duo Burm. o aliis excidit; in aliis: [illegible] apud Pier. et Heins. quod probabat Ge. Fabric. cum [illegible] flumine Thusco Bigot. Vulgata est apud Serv. [illegible] ubi docet ex Ennio adumbratum esse versum. [illegible] cum flumine sancto cecinerat. [illegible] ad Antholog. p. 73. Etiam ex Livio notum est lib. II. 10. [illegible] precor.—75. tenent Rom. cum binis Heins. [illegible] Parrhas.—76. venerabere plerique Pier. et [illegible]

NOTÆ

[illegible] aquarum et fontium quorumlibet praesides: quorum ex colluvie fieri augetur[illegible]que fluvii. De Laurent[illegible] [illegible] Æn. VII. 63.
77 Corniger Hesperidum, &c.] Rex Italicarum aquarum; non magnitudine sua, qui honos Eridano tribui debet, et vere tribuitur Ge. I. 482. sed ob futuram magnitudinem regnae urbis Romae, quam praeterfluet. Deinde potuit Aeneas hunc ei honorem [illegible]

Adsis o tantum, et propius tua numina firmes.
Sic memorat, geminasque legit de classe biremes,
Remigioque aptat; socios simul instruit armis.
Ecce autem, subitum atque oculis mirabile monstrum,
Candida per sylvam cum fœtu concolor albo
Procubuit, viridique in littore conspicitur sus:
Quam pius Æneas tibi enim, tibi, maxima Juno,
Mactat, sacra ferens, et cum grege sistit ad aram.
Tybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
Leniit, et tacita refluens ita substitit unda,
Mitis ut in morem stagni placidæque paludis
Sterneret æquor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant; rumore secundo

tantummodo, et præsenti auxilio *confirma vim tuorum* promissorum. *Sic loquitur: et eligit duas naves e classe, et accommodat* ad *remigandum: simul accingit socios armis. Ecce autem prodigium repentinum et admirandum visu: sus alba, ejusdem coloris ac fœtus albus, jacuit per sylvam, et cernitur in viridi littore: quam adeo pius Æneas tibi immolat, tibi, o maxima Juno, offerens* tibi *sacrificia, et constituit ante altaria cum turba* porcellorum. *Tybris* per *eam noctem, quam longa fuit, sedavit flumen* suum *inflatum: et retro fluens stetit fluctibus sic tranquillis; ut æquaret planitiem aquarum in modum mollis stagni et quietæ paludis,* ita *ut labor abesset in remigando. Igitur rumore prospero deproperant iter sus-*

Heins., ex interpretatione. Alia in Witt. *honorabere.*—78. *Adsis et* aliquot Pier. *o tandem* vulgo lectum ante Heins., qui e suis et Pier. emendavit. *proprius* scriptum viderat Serv. *placidus* apud Donatum, ex intpt. *tua omina* emendaverat Palmer. Spicileg. p. 616. Sed *numen* pro voluntatis quacumque significatione, monito et oraculo, poëtis dictum occurrere alibi jam monitum est. *n. serves* Oudart.—79. *memorans* pr. Voss. *geminas legit* Franc. *memorans geminas legit* Parrhas.—80. *a. socios: simul* alii male distinguunt. v. Burmann. *s. atque instruit* Sprot.—81. Laudat hunc et omisso versu 82 tres seqq. auctor libelli de Progenie Augusti.—82. *fœta* Sprot.—85. *ad aras* aliquot ap. Burm.—86. *est* abest aliquot Pier. et Heins., mendose. conf. sup. IV, 193.—87. *Lenit* Rom. contracte. *sustulit* Goth. tert.—88. *et in m.* alter Menag.—89. *et l.* Witt., et sic legere dudum malebam. *abiret* ed. Ven. *abisset* Rom.—90. *incertum* Non. Marcell. in *Rumor. peragunt* Rom. pars Pier. et Heins. librorum, cum Goth. tert. Macrob. et Nonio Marcello. *peragrant* Gud. *celebrant* Medic. Pierii, cum alt. Hamb. et ed. Ven. *accelerant* Goth. sec. *rumore* pro *Rumone* positum putabat Servius;

NOTÆ

habere: cum nondum Eridanum, aut majorem ullum in Italia fluvium viderit. De *cornibus fluviorum*, Ge. IV. 371. De *Hesperia*, Italia, Æn. I. 534. De *biremibus*, Æn. V. 119.

90 *Rumore secundo*] Sparso inter milites, de successu itineris bene ominantes. De *Abiete*, *sapin*, arbore quæ hic pro nave sumitur, Ge. II. 68.

Labitur uncta vadis abies: mirantur et undæ;
Miratur nemus insuetum fulgentia longe
Scuta virum, fluvio pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos superant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridesque secant placido æquore sylvas.
Sol medium cœli conscenderat igneus orbem:
Cum muros arcemque procul ac rara domorum
Tecta vident; quæ nunc Romana potentia cœlo
Æquavit: tum res inopes Evandrus habebat.
Ocyus advertunt proras, urbique propinquant.
  Forte die solennem illo rex Arcas honorem

ceptum. Abies oblita pice *decurrit fluctibus: et aquæ mirantur, sylva insueta* his spectaculis *miratur, clypeos hominum procul splendentes et pictas naves vehi flumine. Illi remigando traducunt noctem et diem, et prætervehuntur longos circuitus, et inumbrantur diversis arboribus, et trajiciunt virides sylvas tranquillo flumine. Sol ardens pervenerat* ad *medium spatium cæli: cum longe aspiciunt muros, et arcem, et pauca culmina domorum, quæ Romana magnitudo nunc extulit* ad *cælum: tunc Evander possidebat rem angustam. Statim appellunt* illuc *naves, et accedunt* ad *urbem. Forte illo die rex Arcadius* Evander *offerebat solemne sacri-*

id enim antiquum Tybris nomen fuisse. Sicque lectum in codd. Sprot. *Rumone id est fluvio*, pr. Hamburg. qu. Moret. Exc. Burm. Zulich. a m. pr. Esset adeo *Rumone secundo*, Tybri secundo. Equidem *amne secundo* dictum bene novi: an *Tybri secundo*, *Rheno secundo*, dicatur nescio. Etiam Xaver. Matthei defendebat *Rumone secundo*, sed accipit: Tybri favente: in Exercitationibus per saturam (Neap. 1759. p. 79). Enimvero *rumor* est proba vox antiqua de strepitu aquarum ex remigio. v. Not. Interpungebatur antea: *Ergo iter inceptum celerant rumore secundo*. Recepi, quod jam olim dixeram, melius factum videri: *celerant; rumore secundo Labitur uncta vadis abies*. Et sic quoque vidi malle virum doctissimum Burgess ad Dawes. Miscell. p. 446. idque secutum video Wakefield.—91. *uda* aliquot Pier., sed vid. Not. *uncta abiesque vadis* Leid. unus.—92. *mirantur* pr. Menag. et a m. pr. Gud. cum fragm. Vatic. *assuetum* alter Hamb. *inceptum* Menag. pr.—93. *que* abest binis Burmann. *pictas fluvioque* ed. Ven. Interpungi potest modo haud uno, prouti junxeris: aut: *Miratur nemus scuta et carinas innare fluvio*. aut *fulgentia longe Scuta virum fluvio*, p. aut ut nunc feci: *miratur nemus fulgentia longe scuta*; et miratur *fluvio pictas innare carinas*. quod mihi splendidius visum.—94. *navigio* Ven.—97. *medio* Sprot. *considerat* Franc. *axem* pro div. lect. pr. Rottend.—98. *arces* Oblongus et quidam alii Pier., quod recepit Catrœus, ut sint septem colles, quibus postea Roma fuit imposita. Sed *arx* simpl. pro urbe in colle Palatino posita; cf. inf. 313; ad veterem morem, quo acropolis, in colle condita, reliquæ civitatis initia faciebat. *ac rara* Heins. secundum vetustiores, etiam Pier. Vulgo *et*.—100. *tunc* Rom. *Evandrus* Rom. et Medic. ceterique vetustiores: ergo recepit Heins., quem vide post Pierium. Vulgo: *Evander*, etiam passim in seqq., quoties recurrit ea vox.—101. *avertunt* duo Burm. *et ubique p*. Goth. sec.—102. *diem* Dor-

Amphitryoniadæ magno Divisque ferebat
Ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
Una omnes juvenum primi, pauperque senatus,
Thura dabant; tepidusque cruor fumabat ad aras.
Ut celsas videre rates, atque inter opacum
Allabi nemus, et tacitis incumbere remis:
Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis. Audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse;
Et procul e tumulo: Juvenes, quæ causa subegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma?
Tum pater Æneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferæque manu ramum prætendit olivæ:
Trojugenas ac tela vides inimica Latinis;

ficium magno filio Amphitryonis et Diis, ante urbem, in sylva. Simul Pallas filius Evandri, *simul præcipui omnes juvenum, et senatus inops, offerebant thura huic* Deo: *et sanguis calidus fumabat ante altaria. Quando conspexerunt altas naves, et* viros *appelli inter umbrosam sylvam, et incurvari in remos tranquillos: terrentur aspectu inopino, et omnes surgunt relictis mensis: quos audax Pallas prohibet abrumpere ceremonias, et ipse correpta hasta currit obviam, et eminus exclamat e tumulo:* O *juvenes, quæ causa impulit vos explorare iter incognitum? quo itis? qui* estis secundum *genus? unde* estis secundum *patriam? an pacem huc portatis, an bellum? Tunc pater Æneas sic loquitur e summa puppe, et præfert manu ramum oleæ pacificæ: Cernis Trojanos et arma infensa Latinis, quos profugos*

viii. et ed. Ven. cum Rom. cod. *solenne* Mediol.—104. *Pallans* codd., vide Pier. *hinc* Oudart. *cui* sec. Moret. *quem* Parrhas.—106. *dabat* Gud. a m. pr. *trepidus* Zulich. cum Goth. pr. *ad auras* pr. Moret.—107. Melius esset: *utque inter o.*—108. *tacitos* Rom. et alii Pier. cum Colot. et Medic., quod ex interpretatione profectum. Exquisitior forma *tacitis remis*, sive ut ipsos *tacitos* adnare dicat, sive ut sit pro, *tacite*, nullo aut exiguo undarum strepitu, ut quoque inf. lib. x, 227. conf. Cerda.—110. *quod* Medic. a m. pr.—111. *ille* Goth. tert.—112. *o Juvenes* duo Burmann. *quæ cura* Menag. pr. cum aliquot Pier.—114. *Qui genus* ab Heins. e libb. *τίνες (κατὰ) τὸ γένος*; vulgo: *Quo genere, qua gente estis?* alii *quis*. Franc. *quid g.* Rom. *in arma*.—116. *protendit* Gud. a m. sec. *tetendit* Witt. *pauperæque* Rom. a pr. m.—118. *ille* Rom.

NOTÆ

103 *Amphitryoniadæ*] Herculi, infra 288.

105 *Senatus*] Concilium senum: quod deinde a Romulo et Romanis vocatum est *senatus*.

110 *Mensis*] Ubi vescebantur sacris carnibus: et pars hæc erat sacrificii, De *sacrificiis non interrumpendis*, Æn. III. 405. De *olivæ ramo tæniis ornato, ad pacem petendam*, Æn. VII. 237. De *Dardaniis* ducibus, Æn. I. 239. De *Penatibus*, pro domo, Æn. II. 717.

Quos illi bello profugos egere superbo.
Evandrum petimus. Ferte hæc, et dicite lectos
Dardaniæ venisse duces, socia arma rogantes.
Obstupuit tanto percussus nomine Pallas:
Egredere o, quicumque es, ait, coramque parentem
Alloquere, ac nostris succede penatibus hospes.
Excepitque manu, dextramque amplexus inhæsit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.
  Tum regem Æneas dictis affatur amicis:
Optime Grajugenum, cui me Fortuna precari,
Et vitta comtos voluit prætendere ramos;
Non equidem extimui, Danaum quod ductor, et Arcas,

Latini expulerunt bello feroci. Adimus Evandrum: referte illi *ista, et dicite venisse electos principes Trojæ, implorantes societatem armorum. Pallas obstupuit attonitus tanto nomine: Exi, ait, o* tu *quisquis es, et affare præsens parentem meum, et ingredere domos nostras* ut *hospes. Simul accepit* eum *manu, et peræstitit amplectens dexteram. Progredientes intrant sylvam, et recedunt* a *fluvio. Tunc Æneas alloquitur regem amico sermone: Optime Græcorum, cui fortuna voluit me supplicare, et proferre ramos ornatos tæniis: equidem non metui, quod esses* dux *Græcorum, et Arcas, et quod ab origine cognatus duobus Atrei filiis. Sed pietas*

—119. *ferte hoc* Dorv.—120. *Dardaniæ duces* mihi quidem admodum displicent h. l., inprimis cum sequatur: *tanto percussus nomine. Dardaniæ viros* pars codd. et edd., etiam Aldd. pr., mutatum hoc in ed. sec. in *duces*; hinc in ceteris edd. obtinuit: quod Heinsius codd. auctoritate firmat. Sane *Dardaniæ duces* dictos præferam pro *Dardaniæ viris*; verum, si *lecti* sunt, non tam *duces* quam *viri* dicendi erant. Malebam ergo: *Dardanios venisse viros*, aut, quia sequitur *tanto nomine*, legere: *Dardaniæ venisse ducem—rogantem.* Verum video poëtam docte posuisse pluralem pro singulari. Etsi *Dardanios* unus Montalb. exhibet. *Dardaniæ advenisse* quatuor apud Burm. a m. sec.—121. *percussus* Heins. e præstantioribus secundum Pier. Vulgo *perculsus*.—122. *Et gradere* Rom. et boni codd. apud Benedict., quod ille probat, ut sit: *Obstupuit—Pallas, Et, gradere o. q.*—123. *hac* Gud. sc. via, inepte.—124. *Excepit* Heins. cum Pier. e libb., alii *accepit. Excepitque manum* Hugen. *Exceptaque manu* pr. Hamb. *manu dextraque* aliquot Pier. cum Schol. Statii I Theb. 470; sic erit *dextra inhæsit*. cf. Burm. *implexus* alii Burm.—125. *lucum* Franc. *fluvioque* Gud. a m. pr.—127. *Optime* vulgg. ante Heins. In *cui precari* antiquitatis studium declaravit poëta, saltem exquisitam orationem captavit.—129. *timui* duo Burm. *exutus* sec. Moret. *arces* Rom.—

NOTÆ

129 *Danaum quod*, &c.] De *Danais*, Græcis, Æn. I. 34. De *Arcadia*, Ecl. IV. 58. De *Atridis*, Atrei filiis, Agamemnone, Æn. III. 54. et Menelao, Æn. II. 264. His quomodo conjunctus esset Evander, varie exponit Servius: multi repetunt ex Atlante, cujus septem filiæ fuerunt: quarum ex una et Jove Tantalus Atrei avus prognatus est; ex alia, nempe Maia, Mercurius pater Evandri.

Quodque ab stirpe fores geminis conjunctus Atridis;
Sed mea me virtus, et sancta oracula Divum,
Cognatique patres, tua terris didita fama,
Conjunxere tibi, et fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacæ primus pater urbis et auctor,
Electra, ut Graii perhibent, Atlantide cretus,
Advehitur Teucros; Electram maximus Atlas
Edidit, ætherios humero qui sustinet orbes.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenæ gelido conceptum vertice fudit;
At Maiam, auditis si quicquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, cœli qui sidera tollit.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.

mea, et sacra monita Deorum, et majores nostri *consanguinei*, et *fama tua sparsa per* terras, *sociaverunt me tibi, et* auctoritate *fatorum impulerunt me* jam *volentem. Dardanus, primus parens et fundator urbis Trojanæ; natus, quemadmodum Græci testantur, Electra* filia *Atlantis; appulsus* est ad *Teucros. Maximus Atlas, qui portat humeris orbes cœlestes, genuit Electram. Mercurius parens est vester, quem candida Maia peperit conceptum* in *frigido cacumine Cyllenes. At, si aliquam damus* fidem iis quæ *audivimus; Atlas, idem Atlas qui portat astra cœli, genuit Maiam. Ita gens utriusque dividit se ab eodem sanguine. Confisus his*

130. *ab stirpe* Heins. e Medic. Vulgo *a stirpe.*—131. *Sed tua me virtus, tua terris didita fama, Cognatique patres et sancta oracula Divum Conjunxere tibi;* vir doctus Obss. Misc. Vol. I, p. 19. Potuisset quidem poëta et illud velle; ut ap. Horat. *tua me tibi virtus fecit amicum.* Sed poëta nunc alterum voluit.—132. *dedita* Rom. et alii, et *debita* ap. Pier. et Burm.—135. Rufinianus de Schem. Lex. p. 254 corrupte: *Electram Graii p. A. cretam.*—136. *maximus Atlans* Rom.—137. *axes* ed. Ven. *auxes* Goth. tert.—139. *Cyllene* Medic. et al., perperam. *Cylleni* Mentel. pr. a m. pr. *Cilleni* Dorvill. *Cyllenes* edd. ante Pier., et ante Heins. *in vertice.*—140. *quicquam si* Goth. tert. *si cuiquam* Rom. aliquot Pier. *auditi si quicquam creditis* Gud. a m. pr., unde Heins. conj. *auditi si quicquam credimur*, quod nemo facile præstare dicat. *auditus* Dorvill. cum Goth. sec.—141. *genuit* duo Burm. *qui s. torquet* Schol. Horat. et ed. Junt. ex aliis locis, IV, 482. VI, 798, ait Heinsius; at h. l. aliter habere scriptos. Neque tamen satis placet τὸ *tollit*. Saltem est, *βαστάζει*, pro sustulit, sublatum humeris fulcit, portat.—142. *findit*

NOTÆ

131 *Mea me virtus, &c.*] Conscientia virtutis meæ, qua nihil mihi videbar commisisse, quod odio tuo dignum esset.

134 *Dardanus, &c.*] De *Dardani origine*, Æn. III. 167. De *Atlante*, Æn. IV. 247. De *Electra*, et *Maia*, et *Pleiadibus* sororibus, Ge. I 138. De *Mercurio*, et *Cyllene* monte Arcadiæ, Æn. I. 301.

138 *Vobis Mercurius pater est*] Vel *vobis Arcadibus:* quia natus ille in Arcadia. Vel *vobis Evandro et Pallanti:* diximus enim 51. Mercurium habitum esse patrem Evandri.

His fretus, non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi: me, me ipse, meumque
Objeci caput, et supplex ad limina veni.
Gens eadem, quæ te, crudeli Daunia bello
Insequitur; nos si pellant, nihil afore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub juga mittant,
Et mare, quod supra, teneant, quodque alluit infra.
Accipe, daque fidem. Sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi, et rebus spectata juventus.
Dixerat Æneas. Ille os, oculosque loquentis
Jamdudum, et totum lustrabat lumine corpus.
Tum sic pauca refert: Ut te, fortissime Teucrum,
Accipio agnoscoque libens! ut verba parentis,
Et vocem Anchisæ magni vultumque recordor!
Nam memini Hesionæ visentem regna sororis

rebus, *non adhibui cum calliditate legationes et prima experimenta tuæ voluntatis: ego memet exposui, et accessi supplex ad domum* tuam. *Eadem natio Rutula, quæ te* persequitur *bello inhumano, nos etiam persequitur: si nos ejiciat; nihil putat defuturum, quominus subjiciat sub ditionem suam omnem omnino Italiam; et occupet mare quod allambit* eam *supra, et quod infra. Accipe, et præbe fidem: sunt nobis corpora robusta* ad *bellum, sunt animi, et juvenes insignes rebus* gestis. *Æneas* sic *dixerat: Evander jamdiu circumspiciebat oculis vultum et oculos et omne corpus dicentis. Tunc ita respondet pauca: O generosissime Trojanorum, quam libenter agnosco te et excipio! quam* bene *reminiscor sermonem et vocem et speciem magni patris* tui *Anchisæ! Nam memini Priamum, filium Laomedontis, invisentem regnum sororis* suæ *Hesiones*, et *euntem Salamina, continuo* itinere *perlustrasse*

Dorvill. *ab imo* Goth. sec.—144. *memet ipse* codd. Burm., qui infimi loci libros habuit: etiam aliquot Pier. cum Goth. sec.—147. Heins. distinguebat: *Insequitur nos: si p. pellat* duo Heins. *adfore* Medic. *offore* pr. Moret. a m. pr. pro *obfore*, ex *affore*, quod alii scribunt, ut Gothani.—149. *quodque supra* ed. Junt. *abluit* aliquot Pier. et Burm.—151. *e rebus* aliquot Pier.—152. *osque ocul.* Leid., quod Cuningham. conjiciebat. *Iste os* Witt.—153. *l. l. pectus* Witt. a m. pr.—154. *Tunc* ante Heins. *justissime* Exc. Burm.—155. *Adspicio* aliquot Pier. et ed. Ven.—157. *Hesiones* ante Heins.,

NOTÆ

146 *Daunia*] *Rutula*, a Dauno rege, patre Turni, Æn. VII. 794. De *Hesperia*, Æn. I. 534.

149 *Et mare, quod, &c.*] *Superum*, sive Adriaticum: ad septentrionem Italiæ: *inferum*, sive Tyrrhenum, ad meridiem.

157 *Hesionæ, &c.*] *Hesione*, Laomedontis filia, uxor Telamonis *Salaminis* insulæ regis, inter Peloponnesum et Atticam. Æn. III. 476. De *Arcadia*, Ecl. IV. 58.

Visentem regna sororis Priamum] Alii non visentem animi causa; sed captivum illuc abductum a Telamone sororis marito aiunt: ut jam dictum Æn. III. 476. De *Laomedonte* Priami patre, Ge. I. 502.

Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protenus Arcadiæ gelidos invisere fines.
Tum mihi prima genas vestibat flore juventa;
Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden: sed cunctis altior ibat
Anchises. Mihi mens juvenali ardebat amore
Compellare virum, et dextræ conjungere dextram.
Accessi, et cupidus Phenei sub mœnia duxi.
Ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
Discedens chlamydemque auro dedit intertextam,
Frænaque bina, meus quæ nunc habet, aurea, Pallas.
Ergo et, quam petitis, juncta est mihi fœdere dextra:
Et, lux cum primum terris se crastina reddet,
Auxilio lætos dimittam, opibusque juvabo.

frigidam regionem Arcadiæ. Tunc prima juventus tegebat mihi malas lanugine: et admirabar principes Trojanos, et admirabar ipsum Laomedontis filium: sed Anchises incedebat sublimior omnibus. Animus fervebat mihi juvenili desiderio alloquendi hominem, et sociandi dextram dextræ. Adivi eum, et cupidus deduxi eum *ad urbem Pheneum. Ille abiens donavit mihi illustrem pharetram, et sagittas Lycias, et chlamydem intextam auro, et fræna duo aurea, quæ meus* filius *Pallas modo habet. Itaque hæc etiam dextra, quam rogatis, jam a me sociata est fœdere* vobiscum: *et quando primum dies crastina se referet terris, remittam vos refectos*.

quem vide. *Hesione* al. *Hisionæ* Rom. *Hesionis* Goth. sec.—158. *Laomedontiadem* alii, præter edd. vett. Macrob. cum Goth. pr. et v. 162 alter.—159. *Protinus* Pier. et al., ut alibi, h. l. est porro, ulterius pergendo. Ceterum offendit *visentem invisere*. Vidit hoc idem sagax vir, Jac. Bryant, qui totum versum sublatum esse malit, quippe otiosum ad sensum, et ingrato modo interpellantem reliqua. Verum, si id feceris, ad sententiam explendam senties aliquid deficere.—160. *Cum* Ven. *vesteibat* codd. Pier., quem vide. *juventus, juventas*, variant codd. Pier. et Heins.—161. *duces Teucrum* Gud. pro diversa lectione, quod ornat Heins. Sic quoque Goth. sec.—163. *juvenali* e codd. suis et Pier. restituit Heins. pro vulgari, *juvenili*.—164. *dextram et c. dextræ* aliquot Pier. *et dextram c. dextræ* Parrhas. et Erf. *et dextræ jungere dextram* Ven.—165. *Phinei, Phænei, Phænei, Finei, Penei, Phinci*, aberratt. Est ὁ et ἡ Φενεός.—167. *intertexto* Rom. cum Moret. sec. Rotteud. pr. a m. pr. tert. Mentel. Reg. et Exc. Burm. et arridet Heinsio. Scilicet inest aliquid prisci roboris, ὁ τῆς ἀρχαιότητος πίνος. Recepit quoque Wakefield; alterum tamen docte dictum, epitheto translato ad alterum.—169. *et* erasum Dorvill. *et nunc quam* Leid. *quæ* Montalb.—170. *lux quam* Bigot. *terris primum* Leid.—171. *tutos* aliquot Pier. tresque Burm. *demittam* ed. Junt. *dimittam*

NOTÆ

165 *Phenei*] *Pheneum* vel *Pheneus*, Arcadiæ urbs et lacus, apud Cyllenen montem. De *Lycia* regione, cujus commendabantur sagittæ et pharetræ, Æn. IV. 143. De *chlamyde*, eamque, Æn. III. 484.

Interea sacra hæc, quando huc venistis amici,
Annua, quæ differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, et jam nunc sociorum assuescite mensis.
  Hæc ubi dicta, dapes jubet et sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili
Præcipuumque toro et villosi pelle leonis
Accipit Æneam, solioque invitat acerno.
Tum lecti juvenes certatim aræque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Æneas, simul et Trojana juventus,
Perpetui tergo bovis et lustralibus extis.
  Postquam exemta fames, et amor compressus edendi,
Rex Evandrus ait: Non hæc solennia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram

subsidio, et adjuvabo viribus meis. *Interim, quandoquidem accessistis huc* ut *amici, perficite benevoli nobiscum hæc annua sacrificia, quæ non licet differre, et jam inde assuescite epulis sociorum. Postquam hæc dicta* fuerunt, *imperat cibos et pocula subducta referri, et ipse constituit homines in herbida sede: et admittit principem Æneam in torum et pellem setosi leonis, et inducit in solium* ex *acere. Tunc juvenes electi et sacerdos aræ certatim portant viscera tosta taurorum, et accumulant in calathis munera confecti panis, et proferunt vinum. Æneas, et simul Trojana juventus, comedit dorsum longi bovis et viscera piacularia. Postquam fames ablata fuit, et cupido comedendi satiata: rex Evander dixit: Non superstitio falsa, et inscia Deorum antiquorum, indixit nobis has ceremonias, has epulas ex consuetudine,*

Puget.—172. *s. huc quando v.* Menag. pr.—173. *Annue* alter Hamb. *celebrare* alter Menag.—174. *ac jam* Goth. tert. *jam* abest Parrhas.—177. *Principioque* Menag. pr.—179. *læti* tres Burm. cum uno Goth.—180. *ferant* pr. Mentel. —181. *frequentant* ed. Ven.—183. *Perpetuo* Goth. tert., ex interpret.—184. *comprensus* Rom. ap. Pier.—185. *Evander* pauci v. Pier. *Evandros* duo Burm. —186. *tanti nominis aram* malit Cerda; quia *ara maxima* v. 271.—187. *veterumve* ante Heins. conf. Pier.; sicque omnes Goth. cum Erf. Donatum

NOTÆ

175 *Sublata....Pocula*] Metu navium adventantium. De *toris*, herbeis sedilibus, Æn. III. 224. *Acerno*, ex acere arbore, *erable*. De more *sedendi* ad mensas, Æn. I. 702. De *assis* et *elixis* carnibus, Æn. I. 215. De *Cerere*, pro pane, Æn. I. 181. De *Baccho*, pro vino, Ecl. V. 69.

183 *Perpetui tergo bovis, &c.*] Boves constat integros ad ignem et epulas apponi solitos apud veteres: et apud Homerum aliosque apponi præcipue viris principibus *dorsum*, illudque διηνεκὲς, *longum, continuum, porrectum*: quod hic *perpetuum* dicitur. *Exta lustralia*: quæ religiose comesa, *lustrare*, id est, purgare putabantur, Æn. III. 279. De *extis*, Æn. IV. 64.

185 *Evandrus*] Græca forma, Εὔανδρος; Latina, *Evander*.

Vana superstitio veterûmque ignara Deorum
Imposuit: sævis, hospes Trojane, periclis
Servati facimus, meritosque novamus honores.
Jam primum saxis suspensam hanc aspice rupem:
Disjectæ procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, et scopuli ingentem traxere ruinam.
Hic spelunca fuit, vasto submota recessu;
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
Solis inaccessam radiis; semperque recenti
Cæde tepebat humus; foribusque affixa superbis

hæc altaria tanti Dei: exequimur istud, o hospes Trojane, erepti e gravibus periculis; et renovamus meritum cultum. Considera nunc primo hanc rupem sustentatam saxis: quemadmodum moles longe disruptæ, et domus in *monte stat vacua, et saxa accumulaverunt magnam ruinam. Hic fuit caverna subducta* in *longam profunditatem: quam dira species Caci semihominis occupabat, inviam luci Solis: et terra semper* illic *calida* erat *stragibus novis: et capita hominum fixa ad crudeles*

suspicor *veterumque ignara parentum* legisse; sed recte *Deorum* se habet; non novam hanc esse ait religionem et a priscorum *Deorum* cultu temere recedentem. Bene exponit locum Lactant. IV Inst. 28.—188. *hostes* Franc. *h. servata* pr. Menag.—189. *S. colimus* Menag. pr. *meritos sacramus* Dorvill. et Exc. Burm. *renovamus* pr. Moret. *novare* bene dictum de sacro anniversario. —190. *Jam pridem* unus pervetus Pierii (est is Romanus) cum Palatino ap. Benedictum, et pars Heins. *accipe* Franc. a m. pr. *Hanc primum s. s. suspice* r. Serv. ad I Æn. 442.—191. *dejectæ* Rom. et Palat. idem, perperam. conf. I Ge. 283. conf. inf. 355. *disjecta est p.* Goth. sec.—192. *texere* duo Burm.—193. *Hæc* qu. Moret. *huic* Ven.—194. Interpunxi post Ruæum et alios: *Semihominis Caci facies quam dira t.*, ut sit *facies Caci* pro Caco. cf. inf. 298. VI, 575 et Burm. h. l. Vulgo interpungebatur, *Hic spelunca fuit—Semihominis Caci: facies quam dira tenebat*; ita sententia est: *cujus speluncæ facies erat dira. quem d.* sec. Moret. *tenebat* revocavit Heins., alii cum Rom. *tegebat*; ut sit: *facies quam dira tegebat*, quod et Cuningham. prætulit.—195. *inaccensam* duo Heins. *inaccesam* Franc. *inadspectam* Schol. Statii Theb. I, 362, quod non displicebat Burmanno.—196. *que* abest Medic. Pierii et aliquot Heins. *for. suspensa sup.*

NOTÆ

187 *Veterum ignara Deorum*] Non colimus Herculem, recentiorem Deum, contemtu antiquiorum et majorum Deorum, quales Jupiter, Apollo, &c.

194 *Semihominis Caci, &c.*] Media parte fera, media homo fuisse dicitur: nihil tamen ei affingit Virgilius ex fera, præter villosum pectus, infra 266. Huic Propertius tribuit tria capita, L. IV. 9. Livius pastorem ait fuisse, ferocem viribus. Nomen a κακὸς *malus*. De *Geryone tergemino*, ejusque bobus ab Hercule direptis, Æn. VII. 662. De *Alcide*, nomine Herculis, infra 288.

Semihominis, &c.] Sic restituit N. Heinsius ex MSS. *Facies Caci tenebat*: id est, *Cacus tenebat*. Sic Æn. III. 591. 'Ignoti nova forma viri...manus ad littora tendit.' Id est, *vir ignotus manus tendit*.

Ora virum tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Vulcanus erat pater; illius atros
Ore vomens ignes, magna se mole ferebat.
Attulit et nobis aliquando optantibus ætas
Auxilium adventumque Dei. Nam maximus ultor,
Tergemini nece Geryonæ spoliisque superbus,
Alcides aderat, taurosque hac victor agebat
Ingentes; vallemque boves amnemque tenebant.
At furiis Caci mens effera, ne quid inausum
Aut intractatum scelerisve dolive fuisset,
Quatuor a stabulis præstanti corpore tauros
Avertit, totidem forma superante juvencas.
Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,

portas pendebant liventia tristi sanie. Vulcanus erat parens hujus monstri: monstrum *eructans ore nigros ignes Vulcani, efferebat se vasta mole. Tandem tempus attulit nobis cupientibus opem et præsentiam Dei. Nam venit Hercules, illustris vindex, insignis morte et spoliis Geryonis tricorporis: et victor pellebat* per *hanc* regionem *tauros magnos: et boves implebant vallem et fluvium. Sed animus latronis Caci concitatus, ne superesset quicquam criminis aut fraudis, quod non auderet aut tentaret, abducit a stabulis quatuor tauros eximio corpore, totidem vaccas pulchriore specie. Et ne aliqua vestigia restarent* ex *ungulis rectis: hos abductos*

aliqnot Pier., ex interpretatione.—197. *squallida* Medic. a m. pr. Conjecit quoque *squalida* Bentl. ad Lucan. II, 165.—198. *Huic Volcanus erat monstro* malebat Cuningham. Itane poëtæ variare numeros non licebit? *atrox* Franc.—201. *adventus* neminem maluisse miror. *m. heros* aliquot Pier.—202. *Geryonæ* vindicavit Heins. post Guellium, meliorum codd. auctoritate: ex Γηρυόνης. Vulgo: *Geryonis*, ex Γηρυών. *Geryoni* Rom.—203. *huc* Franc. a m. pr. cum Goth. tert. et Erf. —205. *furis* retraxit Burm. pro *furiis*, quod Heins. defenderat. Codicum quidem auctoritas utramque lectionem tuetur, priorem inprimis Servius, eamque probarunt Stephanus, Broukhus. et Marklandus cum Burmanno; quæ tamen hic affert, levia sunt. Dicuntur *ferus* et *efferus* promiscue cum et sine adjecto casu. Equidem *furiis efferus* præfero: primum, quod poëtico ornatui hoc consentaneum; *furis* vero vocabulum epica gravitate indignum et exile. Tum *furiis* in *furis* mutatio prona fuit, e vetere scriptura; non item inversa ratione. Tandem in *furiis* conspirant Rom. et Medic., principes diversarum sectarum: *furis* in recentioribus regnat, ut in tribus Goth.—206. *intractatum* Rom. et Medic. Pierii, cum Gud. et tribus aliis Heins., quod placebat viris doctis, jam olim Benedicto, quia *tractare* et *contractare* de furibus proprie dicuntur. Recte quidem; sed alienæ istæ ab h. l. argutiæ; ante Heins. erat vulgatum: *intentatum*: hoc habet Medic. a m. sec. et pars codd.; si *intentatum* a poëta profectum non est, saltem alterum eo sensu est accipiendum. *fuissent* Medic. et Gud. a m. pr. *tulisset* alter Hamb. Sane *fuisset* dictum pro, esset. Wakefield, qui *intentatum* recepit, dubitat quoque, an non *relinquat* reponendum sit.—208. *Advertit* Dorvill.—209. *Atque has* Ven. *ferant*

Cauda in speluncam tractos, versisque viarum
Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.
Quærenti nulla ad speluncam signa ferebant.
Interea, cum jam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet,
Discessu mugire boves, atque omne querelis
Impleri nemus, et colles clamore relinqui.
Reddidit una boum vocem, vastoque sub antro
Mugiit, et Caci spem custodita fefellit.
Hic vero Alcidæ furiis exarserat atro
Felle dolor: rapit arma manu nodisque gravatum
Robur; et ætherii cursu petit ardua montis.
Tum primum nostri Cacum videre timentem

cauda in cavernam, et raptos aversis signis viæ, abscondebat vasta rupe. Nulla signa ducebant ad cavernam eum qui *quæsivisset. Interim cum Hercules educeret e stabulis armenta jam saturata, et præpararet discessum: boves* in *egressu* cœperunt *boare, et tota sylva* cœpit *repleri questibus, et colles* cœperunt *deseri* cum *clamore. Una vaccarum remisit clamorem, et sub caverna spatiosa reboavit, et inclusa frustravit spem Caci. Tunc autem Herculi dolor inflammatus* est in *iras nigra bile: sumit manu arma, et truncum gravem nodis, et currendo contendit* ad *alta* spatia *montis. Tunc primo nostri* homines *aspexerunt Cacum metuentem et visu*

pr. Moret. *v. certis* Parrhas.—210. *tauros* pro *tractos* sphalma Goth. tert.—211. *raptos* post *tractos* tautologum esse censens Wakefield, non modo conjicit, sed et reponit: *Indiciis, raptos saxo occ.* ut apud Propert. IV, 9, 9 *Incola Cacus erat, metuendo raptor ab antro.*—212. *Quærentem* vulgo inde a priscis edd. lectum. *quærenti* Heins. adoptavit e Medic. aliisque, ut *ferebant* sit, *se ferebant. quærentis* Rom. et alii Pier., quod et Heinsius suspicatur ab initio fuisse in libris exaratum. *quærentes* Gud. a m. sec. cum tribus Heins. *quærente* Medic. Pierii. An *quærentum*, quod Burm. præscripsit, ullibi legatur, non invenio. Versum forte abesse posse, concedo. At Wakefield pro adulterino etiam habet.—213. *movebat* Ven.—214. *habitumque* duo Burm. *parabat* Medic. a m. pr. *pararat* qu. Moret. *pararent* Rom.—215. *Discessum* Gud.—216. *relinquit* Goth. tert. *reliquit* sec. *colles relicti* (scil. *impleri clamore*) conj. Jo. Schrader.—218. *Mugit* Rom., aliquot Pier. et Menag. alter.—219. *Alcides* Ven. *antro* Rom. *f. exardet* vel *exarsit et atro Felle dolor:* malebat Dorvill., nec male; etsi durior illa structura, duplici auferendi casu juxta apposito, non infrequens est: *furiis*, per furias, propter iram.—221. *Robor* Gud. et Mentel. pr. *ætherii* novavit Burm. pro *aërii*, quod alii habent.—222. *trementem* tres

NOTÆ

219 *Atro Felle dolor*] *Felle*, pro *bile:* in qua videtur poëta iracundiam ponere.

220 *Arma...nodisque gravatum Robur*] Vel eandem rem dixit, *clavam, quæ ipsius erant arma:* vel *alia arma præter clavam*, nempe sagittas; quia 249. *desuper Alcides telis premit.* De *robore*, gravi ligno, Ge. I. 162. De *Euro*, vento orientali, Ge. I. 371.

Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocyor Euro,
Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
Ut sese inclusit, ruptisque immane catenis
Dejecit saxum, ferro quod et arte paterna
Pendebat, fultosque emuniit objice postes:
Ecce furens animis aderat Tirynthius; omnemque
Accessum lustrans huc ora ferebat et illuc,
Dentibus infrendens. Ter totum fervidus ira
Lustrat Aventini montem; ter saxea tentat
Limina nequicquam; ter fessus valle resedit.
Stabat acuta silex, præcisis undique saxis,
Speluncæ dorso insurgens, altissima visu;
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.

turbatum. Statim fugit celerior Euro, et currit ad *cavernam: metus adjunxerat pennas pedibus. Postquam clausit se; et fractis vinculis demisit saxum ingens, quod pendebat ferro et arte patris* Vulcani; *et munivit portam defensam* hoc *obstaculo: ecce Hercules adest furiosus animo, et considerans omnem aditum immittit oculos huc et illuc, stridens dentibus. Ter ardens furore circuit totum montem Aventinum; ter invadit frustra saxeas portas; ter sedit lassus in valle. Erat rupes acuta, saxis undequaque accisis, erecta e dorso cavernæ, visu excelsissima, latebra accommoda nidis avium funestarum.* Cum illa *juga*

Burm.—223. *oculi* novatum erat a Burmanno. Sic duo Heins., Bigot. et pro var. lect. Servius. Probat quoque Wakefield. *oculos* Gud., quod Heinsio merito arridebat. *oculis* vulgo ubique legitur, quod utique amplector, etiam tanquam magis epicum, pro vulgari: *nostri homines viderunt eum turbatos oculos habentem.* Argutatur Burm., dum *turbatus* solum sic sufficere dicat: Lucan. III, 356 *cum turbato jam prodita vultu Ira ducis.* Sic enim *turbatus animo*, et *animi*. Nec aliter Græci: *ταραχθεὶς τὼ ὀφθαλμώ*. *Turbari* autem non modo ira, amore, furore, verum et timore a poëta aliquis dicitur. *fugit illico* Montalb. *ilico et* Goth. sec.—225. *includit* Goth. sec. *que* abest Parrhas.—226. *Objecit* Leid.—227. *obice* al., ex more. *objece* ed. Mediol. *emunit* Rom.—228. *animi* Leid. *que* in fine aberat aliquot Pier. et Goth. tert.—230. *tunc totum* Menag. pr. *frendens* Rom.—231. *Aventinum* tert. Rottend. pro div. lect. et Oudart., sed alterum doctius: ut *fons Timavi, urbs Buthroti*, quæ Serv. laudat; conf. Burm.—232. Mire distinguebant aliqui ap. Serv. *ter s. t. Limina: nequicquam ter: f. v. r.*—233. *præruptis* Dorvill., a m. sec. interpolatrice. —234. *incumbens* Menag. pr. et Parrhas. cum Goth. sec. e seqq. v. 236.—

NOTÆ

226 *Arte paterna*] Cyclopes enim, ministri Vulcani, artem reperisse dicuntur muniendarum urbium, Æn. VI. 630. *Tirynthius*, nomen Herculis, Æn. VII. 662. *Aventinus* mons, Æn. VII. 657. Dixitque *montem Aventini*, qua forma *urbem Patavi*, Æn. I. 251.

235 *Dirarum volucrum*] Bubonum, corvorum, &c.

Hanc, ut prona jugo lævum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, et imis
Avulsam solvit radicibus; inde repente
Impulit: impulsu quo maximus insonat æther;
Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis.
At specus et Caci detecta apparuit ingens
Regia, et umbrosæ penitus patuere cavernæ:
Non secus, ac si qua penitus vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes, et regna recludat
Pallida, Dis invisa; superque immane barathrum
Cernatur, trepidentque immisso lumine Manes.
Ergo insperata deprensum in luce repente,
Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem,
Desuper Alcides telis premit, omniaque arma

curva penderet in fluvium sibi *sinistrum;* Hercules *commovit illum et abrupit erutam intimis radicibus, connixus* ab *dextra* parte *in* partem *oppositam: deinde statim propulit, quo pulsu magnum cœlum sonuit, ripæ dissiluerunt, et fluvius territus retrogressus est. At spelunca et magna aula* Caci *apparuit detecta, et antra tenebrosa intime aperta sunt. Non aliter quam si terra per vim intime diffracta aperiat domos infernas, aperiat regna pallida, inaspecta* a *Diis: et* si *immanis vorago desuper aspiciatur: et umbræ tremant luce infusa. Itaque Hercules desuper urget jaculis* Cacum *subito interceptum in lumine inopino, et clausum* in *rupe cava, et vociferantem insueto* modo: *et adhibet cuncta arma, et opprimit*

236. *impendebat* tert. Rottend. *in amnem* Rufinian. in Schem. Lex. pag. 255.—237. *Dextera* alter Hamb. *convulsit* Goth. sec.—238. *Advolsam* Medic. *Evulsam* Leid.; cf. III, 575. *volvit* tert. Mentel. *solidis radicibus* Parrhas.—239. *impulso* Mentel. alter. *intonat* aliquot Pier. et Heins.; et sic editum a Cuningham. *aër* Ven.—240. *que* abest aliquot Heins.—241. *Ac* Ven. *ut* Moret. sec. *dejecta* Goth. tert.—242. *catervæ* Goth. sec. Non placet repetita in binis versibus vox *penitus.* Priore loco *late* non male substituebat Schrader. ex Ennii versu, quem vid. in Nota.—243. *Nec s.* Goth. tert.—244. *reserat* et *recludit* pars Pier. et Heins., quod præferam in poëta. *aperit s. ac r.* Parrhas. et Gud. a m. sec. *recludet* sec. Moret. *recludant* alter Hamb.—245. *que* abest ed. Ven. et ex suis membranis rescissum a Brunckio. *super* est, superne, desuper.—246. *trepident* Heins. e codd.; vulgo *trepidant*, quod Rom. quoque exhibet: recte, si quid video, modo *que* absit. Abest etiam a Rom. et aliis *que.* Equidem *trepidant immisso*, quod olim erat, præferam. Verum piget mutare quæ incerta sunt et lubrica. Dorvill. *admisso.*—247. *in* abest parte codd. Pier. et Heins.—248. *insueta paventem* codices ap. Pier. Sed *rudens* est ἐπιβρωμώμενος, ut ap. Callim. in Del. 56 *saxoque insueta* Rom.—

NOTÆ

236 *Lævum*] *Aventinus*, nunc *Monte di S. Sabina*, Tybrim habet ad occidentem, quam Virgilius sinistram montis partem appellat. Hercules igitur stabat ad orientem illius rupis, quæ erat in monte: si quidem *dexter in adversum.* De *sinistra* et *dextra*, Ecl. IX. 15. De *Barathro*, Æn. III.

Advocat, et ramis vastisque molaribus instat.
Ille autem, neque enim fuga jam super ulla pericli,
Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Evomit, involvitque domum caligine cæca,
Prospectum eripiens oculis; glomeratque sub antro
Fumiferam noctem commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
Præcipiti injecit saltu, qua plurimus undam
Fumus agit, nebulaque ingens specus æstuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Corripit in nodum complexus, et angit inhærens
Elisos oculos, et siccum sanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra revulsis;
Abstractæque boves abjuratæque rapinæ

ramis et magnis lapidibus. Ille vero (nam nullum jam restat effugium discriminis) emittit gutture magnum fumum, res *miranda dictu, et implet totam speluncam obscuris tenebris, auferens visum oculis: et colligit sub spelunca noctem fumidam, mistis tenebris* cum *flamma. Hercules* præ *ira non toleravit* hoc: *et ipse immisit se præcipiti saltu per flammas, qua* parte *multus fumus impellit* se in *undam, et magna spelunca exhalat nigram nubem. Tum apprehendit Cacum evomentem in tenebris inutiles ignes, comprimens* eum *in nodum: et incumbens stringit oculos extrusos, et jugulum aridum* sine *sanguine. Statim aperitur nigra spelunca portis fractis: et exponuntur luci vaccæ abductæ et præda ablatæ cum perjurio: et fœdum*

---

250. *instant* Lutat. ad Statium ap. Burm., perperam.—251. *super u. p. est* vulgo legebatur. Ejecit *est* Heinsius secundum codd. suos et Pierii. *fuga nunc super illa* Diomedes lib. I ap. Heins. *super illa* Leid. *super illa dabatur* alter Menag.—252. *m. dictu* Goth. tert.—255. *Fumigeram* Menag. pr. Bigot. et Goth. tert. *Flammiferam* ed. Ven. *conjunctis* Montalb.—257. *injecit* Heins. e parte codd. pro vulgari *jecit,* quod Rom. cum aliis tuetur. *ejecit* Hugen. *quo* aliquot Pier.—259. *Sic* duo Burm. *moventem* Goth. tert. cum tert. Mentel., quod mire blandiri vidi viro docto, qui recte observabat, *vomere* jam antecessisse, *moventem* autem esse exquisitius et proprium in tali re poëtarum verbum. *novantem* alter Hamb.—260. *in medium* Bigot. et Goth. tert. *corripit in nodum* male jungit vetus Grammaticus Anthol. Lat. Tom. I, lib. I, Ep. 45, 10.—262. *extemplo vel interea* Gud. *reclusis* aliquot Pier. Dorvill. et Oudart. pro var. lect. codices bini recentes et mendosi. *repulsis* Goth. tert.—263. *abstractique b. objurataeque* ed. Ven. *adjuratæque* Exc. Burm.—264. *in-*

NOTÆ

421. De *Manibus,* Ge. IV. 469. Æn. VI. 743. De verbo *rudere,* Ge. III. 374.

250 *Molaribus*] Saxis grandibus, quæ molarum instar essent.

257 *Undam Fumus agit*] Vaporem, in modum undæ erumpentem. Ge. II. 462.

263 *Abjurataque rapinæ*] Juxta Servium, *per vim retentæ:* juxta Gentilem, *emtæ absque persoluto pretio:* juxta Germanum et alios, quibus assentior, *quas quis habere se negat cum juramento et perjurio.*

Cœlo ostenduntur, pedibusque informe cadaver
Protrahitur. Nequeunt expleri corda tuendo
Terribiles oculos, vultum, villosaque setis
Pectora semiferi, atque extinctos faucibus ignes.
Ex illo celebratus honos, lætique minores
Servavere diem, primusque Potitius auctor,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri
*Hanc aram luco statuit, quæ Maxima semper

cadaver raptatur pedibus: animi nequeunt satiari, spectando oculos horribiles, et faciem, et pectus semiferi Caci *hispidum pilis, et ignes extinctos in gutture. Ab illo tempore solennis est gloria* Herculis, *et posteri gaudentes coluerunt* hunc *diem: et primus institutor Potitius, et familia Pinaria, ministra Herculei sacrificii, collocavit hanc aram in* hac *sylva: quæ* ara *semper dicetur a nobis Maxima, et quæ sem-*

-----

mane Goth. tert.—266. *pilosa* Dorvill.—267. *ac* Ven. *semifera* Goth. tert.—268. *celebratur* pars Heinsianorum codd. *servatur* Bigot. *servatus* Goth. tert. *honor* ex Prisciano Burm.—269. *Poticius*. *Potius*, et in Goth. sec. *boëtius* erratum.—270. *sacris* Rom. Jo. Marius Matius ap. Heinsium distinguebat post verba: *custos Pinaria sacri*, ut seqq. *statuit* ad ipsum Herculem referatur, quem alii aram maximam dedicasse aiunt; conf. Ovid. Fast. I, 581. Liv. I, 7. Equidem cum versu 270 finiendam arbitror sententiam, et versus 271. 272 ejiciendos tanquam commentitios et alterum ex altero procusum. Nihil potest esse jejunius et poëta magis indignum quam: *quæ Maxima semper Dicetur nobis, et erit quæ maxima semper.*—271. *statui* legebat Pomponius: "*Evander*

NOTÆ

269 *Potitius, &c.*] Livius l. I. ait post cædem Caci, tum primum bove eximia de grege capta sacrum Herculi factum: 'adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur: Pinarii extis adesis ad ceteram venirent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennibus vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt: donec tradito servis publicis solenni familiæ ministerio genus omne Potitiorum in pœnam interiit.' Quod excidium Potitiæ familiæ contigit sub Appio Claudio Censore anno u. c. 442. Pinariam durasse ad usque Maximini tempora censet Cerdanus; sed fallitur, siquidem ex hoc loco patet jam Livii ætate excisam fuisse. *Potitios* inde dictos quidam putant, quod extis *potirentur: Pinarios, a πεῖνα fames.* Sed nugari mihi videntur.

271 *Aram....quæ Maxima, &c.*] Apud Livium l. I. sic Evander Herculem alloquitur: 'Jove nate Hercules, salve: te mihi mater, veridica interpres Deum, aucturum cœlestium numerum cecinit; tibique aram hic dicatam iri, quam opulentissima olim in terris gens maximam vocet, tuoque ritu colat. Dextra Hercules data: accipere se omen, impleturumque fata, ara condita, atque dicata, ait.' Aram illam in foro boario Romæ perstitisse memorat Ovid. Fast.

*Dicetur nobis, et erit quæ maxima semper.
Quare agite, o juvenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris,
Communemque vocate Deum, et date vina volentes.
Dixerat: Herculea bicolor cum populus umbra
Velavitque comas, foliisque innexa pependit;
Et sacer implevit dextram scyphus. Ocyus omnes
In mensam læti libant, Divosque precantur.
 Devexo interea propior fit Vesper Olympo:
Jamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.

per erit maxima. Agite igitur, o juvenes: in celebratione tantæ virtutis, coronate capillos foliis, et proferte manibus pocula, et invocate Deum communem, et offerte ei vina libenti animo. Sic *dixerat: cum populus* arbor *gemini coloris, et texit capillos* omnium *umbra Herculea, et pependit implicata frondibus: et sacrum poculum replevit dextram* manum. *Statim omnes hilares projiciunt vinum in mensam, et orant Deos. Interim occiduo cælo vesper fit vicinior: et jam sacerdotes, et primus Potitius, incedebant cincti pellibus juxta consuetudinem, et portabant faces. Reno-*

instituit: ideo eo loquente melius statui, *quam* statuit."—272. Hic versus aberat a pr. m. Mentel. pr. et Rottend. sec. At in Leid. finiebatur post *erit*. Markland. ad Stat. III Sylv. I, 9 resecabat hemistichium; *et erit quæ m. s.* Sane nihil hoc versu jejunius. *et erit quoque* Parrhas.—273. *Ergo agite* Priscianus ap. Heins.—274. *fronte* duo Burm. *comam* alter Leid. *porrigite* duo alii. *spargite* Dorvill. et aliqnot Pier. *sumite* Oudart. pro var. lect. *porgite pocula* Goth. tert.—276. *Herculeæ umbræ* pr. Hamb.—277. *nexa* Gud. a m. pr.—278. *impleral* Bigot. *dextras* alter Hamb. *Et dextram implevit sanctus scyphus* aliquot Pier.—279. *In mensa* aliquot ap. Burm. cum Goth. sec. Locum qui sequitur una cum hymno illustravit vir doct. Car. Aug. Böttiger singulari libello 1789.—281. *ibat* tert. Rottend.—282. *flammam* aliquot Pier., inter quos Rom. *gerebant* Goth. pr. Sane parum placet *ferebant*, *ferunt* trinis vss.; et quam impedita sit interpretatio versuum *Instaurant epulas et Dona ferunt:* in Notis declaravi. Scilicet si dicere licet quod sentio: hi duo versus

NOTÆ

I. 585. Erat autem forum boarium inter montes Aventinum, Palatinum, et Capitolinum.

275 *Communem Deum*] Dii *communes* vocantur: qui coluntur ab omnibus populis propter communem utilitatem: sic Mars propter bellum, Mercurius propter artes, Hercules propter debellata ubique monstra. Et singulariter Hercules; qui Arcadibus, Italis, ac Trojanis perinde venerandus erat. De *populo*, arbore viridi et pallida, Herculi sacra, *peuplier*, Ecl. VII. 61.

278 *Scyphus, &c.*] Græca vox, σκύφος, vas amplum, Herculi præcipue addictum; ut *cantharus* Baccho, ex Macrob. De *libatione in mensam*, Æn. I. 740.

282 *Pellibus in morem cincti*] Vel in morem pastoritiæ vitæ, et Panos Arcadum Dei: vel potius in morem

*Instaurant epulas, et mensæ grata secundæ
*Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,
Populeis adsunt evincti tempora ramis;
Hic juvenum chorus, ille senum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima novercæ

vant convivium, et portant jucunda munera mensæ secundæ, et operiunt altaria patinis plenis. Tunc Salii circa aras flammantes accedunt inter cantus, coronati circa *capita ramis populeis. Hic* est *chorus juvenum, ille senum: qui cantu memorant laudes et gesta Herculis: quemadmodum stringens occiderit manu prima monstra*

a poëta in margine appositi fuisse videntur ad superiora: *Ocyus omnes In mensam læti libant, Divosque precantur: Instaurant epulas* sq. Duobus versibus h. l. ejectis bene procedit narratio: *Jamque sacerdotes—flammasque ferebant. Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum, Populeis adsunt evincti tempora ramis.*—283. *Instaurantque* Gud. a m. pr. In Menag. pr. hic ordo erat versuum 285. 286. 283. 284. Versus hos importunos, quocumque te vertas, ejiciendos esse, patebit e Nota.—285. *Tunc* Rom. *accantis* Goth. sec.—286. *adsunt:* adveniunt ad cantum. Nisi dicas *adesse ad cantum,* seu *cantui*, esse respondere saltatione. Vox est parum commoda. Jo. Schrader. conj. *saltant*. *et vincti* aliquot Pier., inter quos Rom. *tænis* pr. Voss. et pro var. lect. Gud., et Moret. qu. *tenis.*—287. *atque senum* aliquot Pier.—288. *fata* duo Burm. *ferant* illatum erat ab Heinsio e libris; alii cum edd. *ferunt:* haud dubie verius;

NOTÆ

Herculis, qui leonis pelle indutus erat. De *instauratione* et renovatione epularum per *secundas mensas*, ubi poma, bellaria, melleæ placentæ, Æn. I. 727.

284 *Lancibus*] *Lanx*, patina est, a *latitudine* dicta.

285 *Salii*] Primo instituti a Numa, duodecim numero, e patricio genere: duplicati deinde a Tullo Hostilio: armati saltabant ad tibiæ modulos; concussis hasta brevibus scutis, quæ ancilia vocabant. Nomen a *saliendo:* unde licet a Numa instituti sint, et in honorem Martis; tamen apud Evandrum in honorem Herculis inducuntur a Virgilio, qui vim nominis, non rationem temporis spectavit.

288 *Ut prima novercæ, &c.*] *Hercules*, Jovis filius et Alcmenæ, quæ Amphitryonis Thebani uxor erat, Junonis novercæ odio multis laboribus expositus est: unde cum *Alcides* vocaretur, ab *Alceo* Amphitryonis patre; vocatus est Ἡρακλῆς, *Hercules*, ab Ἥρα *Juno*, et κλέος *gloria*. Præcipui ejus labores hic recensentur. I. Cum esset in cunis, immissos a Junone angues duos elisit. II. Trojam cepit sub Laomedonte, ob negatam sibi mercedem liberatæ a ceto Hesiones, Ge. I. 502. Æn. III. 476. III. Cum Eurytus Œchaliæ rex, in Thessalia, Iolen filiam ipsi promisisset uxorem, et postea denegasset; urbem diruit. IV. Antequam nati essent Hercules, et Eurystheus Mycenarum rex; cum esset in fatis, hunc alteri serviturum, qui posterior natus esset; effecit Juno, ut Hercules posterior nasceretur: quare subditus Eurystheo, ab eodem ad laboriosissimas expeditiones missus est. Juno hic *iniqua* dicitur, non quidem *injusta*, quod in hymno impium fuisset; sed *infesta, infensa*. *Fata* sumuntur hic

Monstra manu geminosque premens eliserit angues;
Ut bello egregias idem disjecerit urbes,
Trojamque Œchaliamque; ut duros mille labores

novercæ, et duos serpentes: quemadmodum idem everterit bello illustres urbes, et Trojam et Œchaliam: quemadmodum toleraverit labores mille asperos, sub rege

---

est enim pro: *ferunt illi.* Retinuit quoque hoc Cuningham.—289. *geminos anguis* Nonius in *elidere.* vid. Heins.—290. *Et b.* Ven. *dejecerit* aliquot Pier. et Burmann. cum Goth. tert. *devicerit* Ven.—291. *Œthaliam, Œtaliam, Ethaliam, Æthaliam, Echaliam, Œiam,* monstra lectionum: et mox *Aritheo, Euricto. et duros* Rom. Macrob. VI Sat. 6 et duo Heins. *eduros* Medic. *ut durus* Bi-

NOTÆ

pro *auctoritate* et *voluntate* Junonis: sic ait ipsa Juno, Æn. VII. 293. 'fatis contraria nostris Fata Phrygum.' V. Cum hospitio benigne exceptus esset a Pholo Centauro; et Centauri alii ad vini Herculi appositi odorem hostiliter incurrissent; dicitur eos sagittis confixisse. Virgilius tamen Pholum, non ut hospitem, sed ut hostem ejus memorat. *Bimembres* fingebantur Centauri, superiore parte humana, inferiore equina, Æn. VI. 286. *Nubigenæ*, quia nube et Ixione geniti, Ge. III. 38. VI. Taurum agros Cretensium populantem non occidit quidem, sed ad Eurystheum adduxit. Hunc aiunt quidam immissum a Neptuno, quem Minos Cretæ rex offenderat: alii taurum fuisse, qui Europam Minois matrem in Cretam transtulerat: alii taurum, cujus amore insanierat Pasiphaë Minois uxor, Æn. VI. 24. VII. Leonem, in sylva Nemea, prope Cleonas Argiæ urbem in Peloponneso, cum neque sagittis neque impacta clava occidere posset, unguibus apprehensum dissecuit; ejusque pellem, quod non esset ferro penetrabilis, in vestem sibi assumsit. VIII. Per Tænari promontorii antrum ingressus ad Inferos, Cerberum canem, ad solium Plutonis metu fugientem, inde pertraxit ad Eurystheum, et reducere jussus est, Æn. VI. 395. De *Stygiis aquis*, et *Orco*, Æn. VI. 323. IX. Diis magno præsidio fuit contra Gigantes cœlum aggressos: quorum inter præcipuos fuit Typhoëus, de quo Ge. I. 279. Æn. IX. 716. Ita Apollodorus. Unde patet vanitas fabularum: quæ eundem Herculem, circa Eurysthei Theseique tempora florentem, jam inde a Gigantei belli ætate fuisse inter Deos docent. X. Hydram, serpentem in aquis et terra vivacem, cui nomen ab ὕδωρ *aqua*, in Lerna palude degentem, Mycenas inter et Argos; capitibus septem, aut juxta alios, quinquaginta terribilem; quorum quoties unum abscissum erat, toties alia duplicato numero pullulabant, admoto ad singula vulnera igni tandem interfecit. XI. Cum Dejanira ejus uxor suspectos haberet ejus in Iolen amores, misit ad eum vestem Nessi Centauri infectam sanguine, cui vim inesse audiverat ad amorem excitandum: quam ille cum induisset, indeque sparso per membra incendio, vim doloris pati non posset, excitata et succensa pyra in Œta monte Thessaliæ, in eam immisit sese; et sic expurgatus omni contage mortali transiisse ad Deos creditus est.

Rege sub Eurystheo, fatis Junonis iniquæ,
Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembres
Hylæumque Pholumque manu, tu Cresia mactas
Prodigia, et vastum Nemea sub rupe leonem.
Te Stygii tremuere lacus, te janitor Orci
Ossa super recubans antro semesa cruento;
Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhoëus,
Arduus, arma tenens; non te rationis egentem
Lernæus turba capitum circumstetit anguis.
Salve, vera Jovis proles, decus addite Divis,
Et nos et tua dexter adi pede sacra secundo.
Talia carminibus celebrant; super omnia Caci
Speluncam adjiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. Ibat rex obsitus ævo,

Eurystheo, per potestatem Junonis infensæ. *Tu,* o heros *insuperabilis, occidis manu filios nubis bino corpore, et Hylæum, et Pholum, et monstra Cretica, et immanem leonem sub rupe Nemeæ. Flumina Stygia te timuerunt: te janitor Inferorum, jacens* in *antro sanguinolento super ossa semivorata. Nec te species ullæ* terruerunt; *non terruit ipse Typhoëus, sublimis, intendens arma: non hydra Lernæa* magna *multitudine capitum circumcinxit te inopem consilii. Salve vera progenies Jovis, adjuncte Diis* quasi *honor* eorum: *veni pede prospero et* ad *nos et* ad *tua sacrificia propitius. Memorant talia cantibus: super cetera addunt cavernam Caci et ipsum exhalantem flammas. Tota sylva resonat strepitu, et colles resiliunt. Deinde absolutis ceremoniis divinis; omnes redeunt ad urbem. Rex obrutus senio*

got. et Goth. tert.—293. *bimembres:* Voc. Cornificium primum ausum esse fingere notatum est ap. Macrob. VI, 5 extr.—294. *Yleum Pholumque* Parrhas. *Hylocumq. Polumq.* Goth. sec. *Neleum* Marius emendabat perperam ap. Heins. *Crescia* Dorvill. *mutas* Goth. sec.—295. *Nemea sub rupe* Rom. et Medic. Gud., aliique doctius, ex Νέμεος, quam quod vulgo adhuc legebatur *Nemeæ sub rupe*.—296. *flevere* Oudart. *timuere* duo alii Burm.—297. *semensa* Rom. cf. Serv. Seneca ep. 82 subjicit versum ex Æn. VI, 401.—298. *Non te* Parrhas. *Te nullæ* Goth. tert. *nec terruit* duo Burm. cum Goth. sec.—299. *nec te* idem cum aliis.—300. *circumstitit* aliquot Burm.—301. *Deus addite* Parrhas. —305. *Quo sonat* Goth. sec.—306. *Exhinc* duo Burm.—308. *trahebat* pro var.

NOTÆ

302 *Dexter*] *Propitius:* de hac voce in bonam partem, Ecl. I. 16.

307 *Obsitus ævo*] Plautus in Menæchmis Act. V. 2. 4. 'Consitus sum senectute:' id est *plenus annis:* quia agri *consiti* sive *obsiti* frugibus, *pleni* sunt frugibus. Ita plerique omnes. Ego explico *sparsus senectute,* sive *canis:* quia, quæ *seruntur, sparguntur:* et jam dixit Virgilius Æn. V. 416.

Et comitem Æneam juxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
Miratur, facilesque oculos fert omnia circum,
Æneas, capiturque locis; et singula lætus
Exquiritque auditque virum monumenta priorum.
Tum rex Evandrus, Romanæ conditor arcis:
Hæc nemora indigenæ Fauni Nymphæque tenebant,
Gensque virum truncis et duro robore nata:
Quis neque mos neque cultus erat; nec jungere tauros,
Aut componere opes norant, aut parcere parto:
Sed rami atque asper victu venatus alebat.

incedebat, et ambulans habebat prope se *Æneam comitem et filium suum, et solabatur* laborem *itineris multiplici colloquio. Æneas admiratur, et emittit leves oculos circa omnia, et delectatur* aspectu *locorum, et gaudens petit discitque singula vestigia veterum hominum. Tunc rex Evander, fundator arcis, quæ* deinde fuit *Romana,* ait: *Fauni et Nymphæ, natæ in illis locis, occupabant has sylvas: et natio hominum orta truncis et duris arboribus: quibus neque consuetudines neque cultus erat: nec sciebant alligare tauros* jugo, *aut colligere divitias, aut moderate uti* rebus

lect. pr. Hamb., ut Æn. II, 457, unde huc venisse probabile mihi fit.—309. *Ingrediensque viam vario s.* Ven. *levabant* Hugen. a m. sec. et Schol. Statii ap. Burm. *lavabat* Rom.—312. *que* abest post *exquirit* in Ald. pr. *animumque virum* Goth. pr.—315. *et rupto robore* tert. Rottend.—316. *neque jungere* aliquot Pier.—317. *haud* Burm. *nec* Serv. ad Æn. I, 374. *et parcere* alter Hamb. *partis* Leid. *rapto* Medic., sed in litura. *gnorant* Mentel. pr.—318. *victus venatus* Montalb.; per appositionem, ait Heins. *asper cultu* Oudart. *alebant* Ven. et Dorvill.—319. 320. Laudat Augustin. C. D. VII, 26.—

NOTÆ

'Temporibus geminis canebat sparsa senectus:' et sane sic explicandus est Lucretius l. II. 210. 'Sol etiam summo de vertice dissipat omnes Ardorem in partes, et lumine conserit arva:' id est, *lumine spargit arva.*

313 *Romanæ conditor arcis*] Conditor oppiduli in Palatino monte, ut diximus 51. cujus in ruinis Romulus deinde prima Romanæ urbis initia constituit, loco quadratam in formam munito. Livius, Plutarchus, Festus, &c.

314 *Indigenæ Fauni, &c.*] Videtur hic per *Indigenas* intelligere *Aborigines populos,* eosque primos statuere Italiæ incolas, ut diximus Æn. VII. 181. et ita censet Justinus. Quanquam probabilius putat Cluverius primos fuisse Siculos; Aborigines vero Siculis posteriores, et aliunde advectos, nempe ex Arcadia; unde sacra eo intulerint Panes et Fauni, qui ab Arcadibus pastoritiæ vitæ deditis colebantur. De *Faunis,* Ecl. VI. 27. De *Nymphis,* Ecl. II. 46.

315 *Robore nata*] Cum enim in cavis arborum truncis primo habitarent, inde nati putabantur. De *robore,* ligno, Ge. I. 161.

Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo,
Arma Jovis fugiens, et regnis exul ademtis.
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea quæ perhibent, illo sub rege fuerunt
Sæcula: sic placida populos in pace regebat.
Deterior donec paulatim ac decolor ætas
Et belli rabies et amor successit habendi.
Tum manus Ausonia et gentes venere Sicanæ;

partis; sed arbores et venatus durus victu nutriebat eos. *Saturnus primus venit ab Olympo cœlesti, fugiens arma Jovis, et profugus erepto imperio. Hic congregavit gentem immansuetam et diffusam* per *montes excelsos, et imposuit* ei *leges, et voluit appellari Latium, quod tuto occultatus fuisset in hac regione. Aurea ætas, de qua loquuntur, fuit sub illo rege: ita continebat populos in tranquilla pace, donec subrepsit sensim sæculum pejus et alterius coloris, et furor belli, et cupiditas possidendi. Tunc venerunt turmæ Ausoniæ, et nationes Siculæ: et Saturnia regio*

320. *regnis: terris* pro div. lect. Hugen.—323. *tutus latuisset* ap. Lactant. Heins. *in hortis* Goth. sec.—324. *Aurea quæ perhibent* Heins. refinxit ex codd. tum suis tum Pier., omnibusque omnino præstantioribus, Rom. Medic. al. (etsi Mediceum *quæ ut* exhibere ait; quod Fogginius non expressit). Vulgo lectum erat: *Aureaque, ut perhibent*; quod ortum ex librariorum more *q* per compendium scribendi, quod etiam alii depravationi locum fecit in aliquot Pier. *Aureaque perhibent—fuisse*. Argutatur Burm. *fuere* ante Heins.—325. *longa* Serv. v. Burm.—326. *ac* deest Ven.—328. *manus Ausonia*, h. Ausones, præ-

NOTÆ

319 *Primus ab, &c.*] *Saturnus* Cretensis rex, a Jove filio primum liberatus e manibus Titanum, qui eum, orta de regnandi jure controversia, carcere incluserant: monente oraculo, ut a filio sibi caveret; cum eidem strueret insidias, occupatus a filio et e regno ejectus, navi in Italiam venit: ibique exceptus a Jano antiquissimo rege, populos cum eo composuit legibus: unde propter morum castitatem e cœlo venisse creditus est, et aureum nomen suo sæculo fecit. *Latium* Italiam appellavit, quod in ea contra filii insidias latuisset. *Primus* venisse in Italiam ex aliis regionibus dicitur a Virgilio, qui putat Janum et Aborigines fuisse primos loci indigenas, a quibus Saturnus exceptus est. De *Latio*, Æn. VII. 54. De *Olympo* monte, pro cœlo, Ecl. V. 56.

326 *Decolor ætas*] *Argentea*, ab *aureo* colore deficiens: tum *ærea* et *ferrea*, Ge. I. 125.

328 *Ausonia, &c.*] Et hinc patet, inter Italiæ populos non eum a Virgilio temporis ordinem statui, qui a scriptoribus reliquis statuitur: quanquam fateor confusa admodum hic esse omnia, nec sibi constare scriptores. Diximus enim *Siculos*, qui et *Sicani* deinde dicti sunt, primos fuisse Latii et Sabinæ regionis incolas, eosque indigenas, Æn. VII. 794. *Ausones* vero, primos item et indigenas habitatores

Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus.
Tum reges, asperque immani corpore Tybris:
A quo post Itali fluvium cognomine Tybrim
Diximus; amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patria, pelagique extrema sequentem,
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His posuere locis, matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphæ monita, et Deus auctor Apollo.
Vix ea dicta; dehinc progressus, monstrat et aram,

sæpe mutavit nomen. Tunc venerunt *reges, et Tybris ferox vasto corpore, a quo deinde* nos *Itali appellavimus flumen nomine Tybrim: et vetus Albula perdidit proprium nomen. Fortuna omnipotens et fatum inevitabile constituerunt his* in *sedibus me, ejectum* e *patria, et quærentem ultima* spatia *maris: et terrifica vaticinia Carmentis Nymphæ matris* meæ, *et Deus Apollo suasor, duxerunt* me. *Vix ea prolata*

clare Heins. reposuit ex Medic. Gud. et Ven. a m. sec. cum Romano. Vulgo cum Servio: *m. Ausoniæ.* In Bigot. abest *et.*—334. *et i. bellum* sec. Moret., male.—335. *erigere tremendæ* Rom.—336. *et monita* Parrhas.—337. *dein* Mont-

NOTÆ

Italiæ, fretum versus Siculum, Æn. VII. 54. Virgilius vero censet utrosque esse advenas, Saturno posteriores. Tum hic alter etiam notatur Virgilii error: quod Saturni ætatem ab Evandri Latinique temporibus hic longe removet; cum effluxisse ab eo videatur ætatum quadruplex mutatio, aureæ, argenteæ, æreæ, ferreæ: tamen Æn. VII. 47. Saturnum Latini proavum facit.

330 *Asperque immani corpore Tybris, &c.*] Rex Tuscorum, qui occisus juxta fluvium Albulam, huic nomen reliquit suum. Ita Festus et alii. Livius tamen et Ovidius hoc nomen repetunt a Tiberino Albanorum rege, qui eo demersus est. Oritur in Apennini jugis, in septentrionali Etruriæ parte, juxta Umbros: dividitque totam Etruriam, seu Tusciam, ad orientem ab Umbris, Sabinis, et Latio: unde quia Tuscis maxime objicitur, dicitur a poëtis *Tuscus amnis*, potius quam *Sabinus* aut *Latinus*. Evolvitur in mare Tuscum sive Tyrrhenum duobus ostiis: ad orientale ostium urbs est *Ostia;* prope occidentale urbs *Portus.*

336 *Carmentis, &c.*] Seu *Carmentæ*, matris Evandri; quæ Græcis dicta *Themis* juxta Dionys. aut *Nicostrata*, juxta Solinum: Latinis dicta est *Carmenta*, quia futura *carmine* evulgabat. De *Apolline* vaticiniorum præside, Ecl. III. 104.

337 *Progressus*] Ex ripa orientali Tybris et radicibus Aventini, progressus ad septentrionem, quo loco spectabat Aventinum ad meridiem, Capitolinum ad septentrionem, Palatinum ad orientem: ibidemque forum fuit deinde boarium, ubi ara Herculis maxima.

Aram] Vel *Maximam* Herculis, supra 271. vel aram ipsius *Carmentæ*, juxta Carmentalem portam, sub Capitolino monte; de qua Dionysius l. 1. *Romano nomine* dictam ait Carmentalem: Carmenta enim no-

Et Carmentalem Romano nomine portam
Quam memorant, Nymphæ priscum Carmentis honorem,
Vatis fatidicæ: cecinit quæ prima futuros
Æneadas magnos et nobile Pallanteum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum
Retulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.

fuerunt: *deinde progrediens, ostendit et aram, et portam Carmentalem*, quod nomen est *Romanum, quam narrant* esse *antiquum honorem Carmentis, vatis aperientis fata: quæ prima prædixit, Romanos illustres evasuros, et Pallanteam celebre* fore. *Postea* ostendit *magnam sylvam, quam Romulus* deinde *convertit* in *asylum; et ostendit Lupercal sub frigida rupe, appellatum ex cultu Arcadico Panos Lycæi.*

alb. *et arma* Medic.—338. *Romani nomine* Gud. cum quatuor aliis Heins.; adde Medic.; nec assequor, unde hæc lectio venire potuerit.—339. *memorat* Goth. sec. *primum* C. Oudart., ex interpretatione, arbitror. Interpunctione refeci locum: *Et Carmentalem Romano nomine portam Quam memorant, Nymphæ priscum Carmentis honorem, Vatis fatidicæ.* Apposita sunt: *portam—honorem Nymphæ Carmentis.* Antea interpungebatur sic: *Et C.—portam: Quam memorant Nymphæ priscum Carmentis honorem Vatis fatidicæ.* Ita frigebat totus hic versus, ut eum expungere mallem: expeditior enim fuisset oratio: *Et Carmentalem Romano nomine portam Vatis fatidicæ.*—341. *et nomine P.* Rom.—342. *asper* pr. Hamb., sed *acer* defendit Burm.; recte, nec tamen expedit. *Acer*, ut δριμὺς, est poëtis vocabulum proprium virorum fortium, δραστικῶν, uti alias impiger, promtus, animosus.—344. *Parnasio* Rom. *de monte* Bigot. et Goth. tert. Sicque emendabat Jo. Schraderus, fundo emendationis in Ovidio quæsito: Fast. II, 423 *Quid vetat Arcadio ductos a monte Lupercos? Faunus in Arcadia templa Lycæus habet.* Ita erit: *Lupercal dictum de monte Panis Lycæi Parrhasio.* Sane *montem Parrhasium* putes esse debere τὸ ὄρος Παῤῥάσιον. At nunc erit dictum pro Arcadico. *Lycei* male excusum a Burmanno. Est urbs Arcadiæ Λύκαια et ὄρος Λύκαιον, vide vel Pausan. VIII, 2 et 38. At Λύκαιον

NOTÆ

men Latinum est. *Cecinit Æneadas magnos:* quia inter alia, Romanos cecinit gentem fore opulentissimam, supra 271. De *Pallanteo*, seu Palatino monte, 51.

342 *Asylum*] Locum a Romulo constitutum inter querceta duo, Capitolinumque et Palatinum: quo quicumque confugerent e vicinis urbibus, salvi ac securi essent: qua arte novam urbem suam frequentem effecit. De *asylo*, Æn. II. 761.

343 *Lupercal*] Locum in Palatino monte, ubi Arcades Evandro auctore templum extruxerant Pani Arcadiæ Deo. Illic quotannis ludicrum celebrabatur, juvenibus passim discurrentibus nudis, cum scuticis e caprina pelle, quibus obvios quosque cædebant; mulieres præcipue, quæ se his verberibus ad partum juvari existimabant: *Luperci* ipsi dicebantur. *Lupercal*, nomen deductum a *lupa*, seu *Lycæo* monte Arcadiæ, ubi Pan colebatur: est enim λύκος *lupus*. Unde quidam Romulum putant hujus ludi auctorem esse, quod eo in loco a *lupa* nutritus fuisset. *Parrhasia* dicta est Arcadia, ab Arcadiæ regione et oppido ejus nominis: cujus conditor fuit Parrhasus Lycaonis filius juxta Steph. De *Pane* Deo, Ecl. II. 31.

[illegible] foliis et pelle Libystidis ursæ.
[illegible] et fuscis tellurem amplectitur alis.
[illegible] haud animo nequicquam exterrita mater,
[illegible] et duro mota tumultu,
[illegible] thalamoque hæc conjugis aureo
[illegible] divinum aspirat amorem:
[illegible] Pergama reges
[illegible] ignibus arces;
[illegible] non arma rogavi
[illegible] conjux,

[illegible] et pelle ursæ Libycæ. [illegible] genitrix Æneæ, non frustra [illegible] alloquitur Vulcanum, [illegible] et divinum amorem: Dum [illegible] et arces perituras flammis [illegible] a te pro miseris Tro-

---

[illegible] quod ipsum in men- [illegible] Libistridis Ven.; [illegible] arbitror), ut a Siciliæ [illegible] (in nihil tale occurrit) vel ut [illegible] ut Libystinus Apollo in [illegible] Pachyno. v. Macrob. I [illegible] dictum Λιβυστὶς [illegible] alterumque 370 [illegible] Præstat [illegible] —372. inspirat ali- [illegible] honorem idem [illegible] Franc. [illegible] quod sane [illegible] urbes Or- [illegible] ac Leid. (si

NOTÆ

[illegible] qualis Vulcanus. De [illegible] De Vulcano, Ge- [illegible] Æn. VII. 63. [illegible] et aula Vulcani, [illegible]; in cœlo [illegible] 420. Vulca- [illegible] in officinam [illegible] circa Li- [illegible] In quo peccavit Ho- [illegible] et officinam Vul- [illegible] constituit.

[illegible] De Argis, urbe [illegible] Æn. I. 285. De Pergamis, arce Trojæ, Æn. I. [illegible]

Incassumve tuos volui exercere labores;
Quamvis et Priami deberem plurima natis,
Et durum Æneæ flevissem sæpe laborem.
Nunc Jovis imperiis Rutulorum constitit oris:
Ergo eadem supplex venio, et sanctum mihi numen
Arma rogo, genetrix nato. Te filia Nerei,
Te potuit lacrymis Tithonia flectere conjux.
Aspice, qui coëant populi, quæ mœnia clausis
Ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.
Dixerat; et niveis hinc atque hinc Diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet. Ille repente
Accepit solitam flammam; notusque medullas

janis: nec volui adhibere frustra te et tuam operam, o dulcissime marite, quanquam et debebam multa filiis Priami, et sæpe deploraveram asperam calamitatem Æneæ. Nunc ille *jussu Jovis stetit in regione Rutulorum. Itaque accedo ipsa supplex: et peto arma a te, Deo mihi venerando; mater* pro *filio. Te filia Nerei, te conjux Tithoni potuit expugnare fletu. Considera, quæ gentes conveniant, quæ urbes clausis portis acuant gladios in me et ruinam meorum.* Sic *locuta est Dea, et candidis brachiis ambiit hinc atque hinc dulci amplexu tardum* Vulcanum: *ille subito suscepit ignem consuetum; et notus ardor penetravit medullas et irrepsit in*

opusque usquam legeretur, non improbandum dicerem). *opisve* sex Heins. cum Erf. *opesve* Franc. *Karissime* Dorvill.—378. *incassumque* Medic.——381. *imperio* Oblongus Pier. cum aliis, et pars Heins., quod vulgarius. *arris* Moret. sec.—382. *venio et si non m. n.* Goth. sec. ex literarum compendio. *nomen* Leid. Jo. Schrader. conj. *et sanctum tibi nomen Arma rogo genetrix nato:* ut adeo jungenda sint: *genetrix sanctum tibi nomen.* An vero Venus Vulcano erit mater veneranda, quæ natum ex alio viro suscepit? Scilicet morabatur virum doctum non animadversa omissio *τοῦ te.* Nam est: *rogo* (te,) *sanctum mihi numen, arma.*—383. *Neri* aliquot Pier. et Heins. ac Burm., quod Cuningham. edidit; et sic Servius legerat, cujus locum saniorem exhibet Julius Sabinus. Sed male Servius factum putat ex *Neres, Neris,* abjecta *s*; nam î contracta est syllaba *ei*, uti Achilli, Ulyssi. Illud autem bene observatum, veteres *eus* extulisse *es*, Nereus, Neres, ut Achilleus, Achilles, Ulysseus, Ulysses.—384. *Tritonia* Parrhas.—385. *quo coëant* pr. Moret. pro *quos*, ut Heins. suspicatur. In Zulich. superscriptum *quam;* et Schol. Horat. apud Burm. *qua.*—386. *acuunt* Oudart. et sec. Moret. *postis* Franc. *exitium* quart. Moret.—388. *mollis* pr. Moret.—389. *solidam* sec. Rottend. cum Goth. pr. *famam* alter. *notasque* pr. Hamb. et Lutat. ad Stat. I Achill. 308.—*medullis* pr. Voss. et Leid. a m. pr. Recte Burm. hoc serioris ævi esse

NOTÆ

379 *Priami . . . natis*] Paridi, a quo pulchritudinis præmium tulerat, pomum aureum, Æn. I. 31. De *situ Rutulorum*, Æn. VII. 795.

383 *Filia Nerei, &c.*] *Thetis*, de qua, Ecl. IV. 32. pro filio Achille arma a Vulcano impetravit. *Aurora*, Tithoni uxor, pro Memnone filio, ad Trojanum bellum proficiscente. De *Aurora*, Ge. I. 249. De *Tithono*, Æn. IV. 585, De *Memnone*, Æn. I. 493.

Intravit calor, et labefacta per ossa cucurrit:
Non secus atque olim, tonitru cum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit læta dolis et formæ conscia conjux.
Tum pater æterno fatur devinctus amore:
Quid causas petis ex alto? fiducia cessit
Quo tibi, Diva, mei? Similis si cura fuisset:
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset;
Nec Pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atque hæc tibi mens est,
Quicquid in arte mea possum promittere curæ,

ossa liquefacta: non aliter atque cum aliquando hiatus flammeus, apertus fulgenti fulmine, rutilus pervolitat nubes. Uxor id *animadvertit, gaudens fraudibus, et sciens* vim *pulchritudinis* suæ. *Tunc pater* Vulcanus *sic loquitur captus amore perpetuo: Cur causas repetis e longinquo? quo abiit a te confidentia in me, o Dea? Tunc etiam fuisset mihi facile arma dare Trojanis, si* tunc *par voluntas fuisset* tibi. *Neque Jupiter omnipotens, neque fata prohibebant Trojam persistere, et Priamum vivere ad decem* alios *annos. Et jam, si vis pugnare, et* si *hoc tibi est consilium;*

pronuntiat.—390. *calefacta* plerique Pier. et Heins., etiam Romanus; sed *labefacta* tuetur Medic. cum aliis, et Servio, haud dubie exquisitius. Proprie *mens* amore, cui restiterat, vel alio affectu impulsa, victa, dicitur *labascere* vel *labefieri;* nunc translatum ad ossa. Sed et *ignis labefacit*, quando incendia ruinas dant. v. Not.—391. *Haud secus* Medic. *rapta* tres Burm.—392. *limite* nusquam legitur: in quod conjectura incidere possis.—394. *devictus* ante Heins. in vulgg., quod deterius hic et alibi habendum.—395. *f. sensit* Goth. tert., prave.—396. *Quid tibi* codd. Pier. Parrhas. *Quod t.* Rom. *Quæ tibi* Medic. a m. pr., quod Heinsius distinctione adjuvat. *fiducia cessit? Quæ tibi, Diva, mei similis si cura fuisset* Rottend. sec. *Quo tibi, vita,* solito inter amantes blandimento, inquit Burm., quod alienum a gravitate epica. *si cura subisset* conj. Heins., ne bis in eandem vocem desinat versus. Atqui hoc studio adeo fecisse dicam poëtam, hic et alibi, ut sententia utraque tanto manifestiorem ex reciprocatione haberet vim ac veritatem (ἐνάργειαν.) Alias nec sup. II, 292 simili sibilo extulisset: *Si Pergama dextra Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.* Heinsius porro simili de causa delere malebat versum sequentem.—397. *Tum quoque;* qui a Mentel. sec. aberat a pr. m., et quem salvo sensu abesse posse putabat; quod mihi secus videtur; nam sine eo sibi non constat sententia: quam non assequor qualem sibi finxerint viri docti. Agnoscunt versum Rufinianus et Priscianus, Burmanno laudati. Elevat quoque Heinsii suspicionem Cuninghamus.—397. v. ad præced. *Tunc* Dorvill. et Goth. tert. *Teucros nobis* Franc.—398. *omnipudens* Cod. Rutgers. nunc Leid.—399. *decimq.* duo Burm.—400. *si bella reparas* Goth. sec.—401. *possunt p. curæ* Medic. a m. pr. et multi Heins. ac Burm. cum Goth. sec. *prosunt*

NOTÆ

398 *Nec fata vetabant Stare, &c.*] Fata a Diis non immutari, sed differri censebantur posse, Æn. I. 243. De *Teucris*, Æn. I. 239.

Quod fieri ferro liquidove potest electro,
Quantum ignes animæque valent: absiste precando
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus
Optatos dedit amplexus, placidumque petivit
Conjugis infusus gremio per membra soporem.
 Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactæ
Curriculo expulerat somnum; cum fœmina primum,
Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva

possum tibi *polliceri, quodcumque* est *studii in arte mea, quodcumque potest fabricari ferro et electro liquente, quantum possunt flammæ et flatus: desine orando diffidere tuæ auctoritati. Locutus ea verba, tulit ei cupidos amplexus, et jacens in sinu uxoris quæsivit per* totum *corpus tranquillum somnum. Deinde, postquam prima quies abrupisset somnum, medio spatio noctis jam lapsæ; quando mulier cui præcipuum* est *sustentare vitam colo et exigua arte, excitat ignem coopertum et*

pr. Moret. *possim* Bigot. *committere* sec. Rottend.—402. *potest:* sic Rom. Medic. cum melioribus scriptis et edd. inde ab Aldd. Alii, ut et Erf., cum edd. nonnullis *potestur*, vid. ap. Ge. Fabric. et Pier., quod satis apparet sciolum aliquem ex Lucretio vel Ennio intulisse, ut dactylum in quinta sede haberet. Est tamen ἤλεκτρον. Depravatius Goth. tert. *præstatur*.—403. *ignesque* malebat Cuningham. *obsiste* Exc. Burm. *assiste* Goth. sec.—404. *meis* Zulich. a m. pr. et Dorvill.—405. *oblatos* Bigot. et Goth. tert. *notumque p.* Nonius in *petere*.—406. *in gremio fusus* Zulich. *infusum* aliquot Pier., Julius Sabinus et Probus cum Carminio (de quo v. Fabric. Bibl. Med. et Inf. Lat. h. v.) apud Serv. ex emendatione parum docta. Burmannus conj. *placidusque petivit Conjugis infusum gremio per membra soporem;* quod nemini facile probabitur: sed Vulcanus *infusus gremio conjugis petivit placidum soporem per membra*. cf. Not. ad h. v. et ad VIII, 30. Burm. laudat Misc. Obss. Crit. Vol. I, p. 98.—407. *abacto* Montalb.—408. *explerant* ed. Masvic. *cum fœmina* revocavit Heins. auctoribus optimis libris inprimis Pierianis; alii *ceu fœmina*. Ita infertur comparatio: *ceu fœmina—cinerem et sopitos suscitat ignes* etc.: *Haud secus, nec segnior* Vulcanus surgit. Sed *primum* v. 408 ita otiosum est, ut statim de lectionis veritate dubites. Verum uti in Heinsianis et Burmanniana interpungitur, plene scilicet ac perfecte post *natos* v. 413, equidem omnino sententiarum nexum nullus assequor, ne grammaticum quidem. Itaque mediam stigmen posui ad finem versus 413, ut comparatio nulla sit, sed temporis mera designatio: *Inde, ubi prima quies—expulerat somnum, cum primum fœmina cinerem et sopitos suscitat ignes,—illo tempore ignipotens, haud secus, nec segnior, surgit*.—409. *calathisque Minervæ* nonnulli Pier. et Montalb. Rottend.

NOTÆ

402 *Potest electro*] Quidam antiqui codices habent: *potestur electro*. Et est quidem *potestur* Lucretiana et Pacuviana vox: sed prima syllaba in *electro* longa est, tum natura sua, ἤλεκτρον; tum usu Virgilii, 'sudent electra myricæ,' Ecl. VIII. 54. Nec obstat versus e Ceiri repetitus, qui a Jos. Scaligero non legitimus putatur. *Electrum*, hic non *succinum* est, ut illud alterum Eclogæ VIII. sed aurum, quinta argenti portione mixtum; sive ex natura, sive ex arte temperies illa fit. De eo Plinius l. XXXIII. 4. Nomen ob fulgorem, a Sole, qui Græcis poëtis vocatur ἠλέκτωρ.

404 *Indubitare*] *Dubitare*. Et hic auget particula *in:* ut in voce *infractus, incanus;* pro *fractus, canus*.

409 *Tenuique Minerva*] *Tenui arte,*

Impositum, cinerem et sopitos suscitat ignes,
Noctem addens operi; famulasque ad lumina longo
Exercet penso; castum ut servare cubile
Conjugis, et possit parvos educere natos:
Haud secus ignipotens nec tempore segnior illo
Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium juxta latus Æoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
Antra Ætnæa tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis

cinerem superadditum igni, *adjiciens noctem labori, et occupat famulas longo penso ad lucernas; ut queat tenere pudicum lectum mariti, et alere parvos liberos: non aliter præses ignis* Vulcanus, *nec tardior, surgit illo tempore e molli lecto ad laborem fabrilem. Prope latus Siculum et Liparen Æoliam assurgit insula, alta fumantibus scopulis: sub qua* insula *spelunca et cavernæ Ætnææ resonant, excavatæ ignibus Cyclopum; et magni ictus auditi* ex *incudibus emittunt plangorem, et strident* in *cavernis massæ Chalybum, et flamma exspirat* e *fornacibus: sedes*

pr. et Leid. cum Goth. sec. ex VII. 805,—410. Recte post *Impositum* distinctum a Burmanno secundum Servium. Habet ista vox notionem necessitatis, quæ urget. Vulgo *impositum cinerem* jungitur, sic, *Cui tolerare* (sc. est, non, ut alii apud Serv., mos est, placet) dure dictum, pro, quæ tolerat.—412. *Exercens* Medic.—413. *ut p.* duo Burm. cum Schol. Cruqu. Horatii. *parvos possit* aliquot apud eundem.—416. *Sicanum* Parrhas. et Dorvill. Non male, nisi haberemus exempla sup. III, 692. I, 561.—417. *Liparem* aliquot Burm. *Lipare* Rom. atque ita reponere voluit Marklandus ap. Burm. ad Propert. p. 612. quia apud alios Lipare officinam Vulcani habet. At v. Notam.—418. *subtus* aliquot Pier. *exosa* Goth. sec.—419. *Ætria. Ethenea,* depravatt. *sonant* multi ap. Burm. cum Goth. tert. *validisque* tres recentiores ibidem. *ictis* Gud. a m. pr.—420. *gemitus* Medic. cum aliis Heins. *gemitus referunt* Leid. *r. sonitum* Parrhas. *stridentq.* Medic. (*tridentq.* super-

NOTÆ

ut enim Minerva texturæ, lanificio, et ejusmodi artibus præest, ita pro iis ipsis sumitur: quemadmodum Vulcanus pro igne, Bacchus pro vino. De *Minerva*, Æn. II. 31.

412 *Castum ut servare cubile, &c.*] Ut otia vitet, infesta pudicitiæ.

416 *Insula Sicanium, &c.*] Ad latus septentrionale Siciliæ, non longe a promontorio Peloro et Italia, sunt insulæ septem, *Æoliæ* seu *Vulcaniæ* dictæ: maxima earum *Lipara*, hodie *Lipari:* inter quam et Siciliam est *Hiera*, id est *sacra*, quia Vulcano dicata; unde hodieque dicitur *Bolcano:* quam hic describit Virgilius. Ex hac præcipue ignes erumpunt: quod inde fit, ut ait Solinus c. 12. 'quia ipsæ insulæ, natura soli ignea, per occulta commercia, aut mutuantur Ætnæ incendia, aut subministrant.' Totum enim illud Italiæ Inferioris et Siciliæ solum, ut alibi monuimus, subterraneis montibus cavum et sulfure succensum est. De *iis insulis*, Æn. I. 56. De *Sicania*, Sicilia, Æn. III. 687. De *Ætna*, monte ignivomo Siciliæ, ibid. 571. De *Cyclopibus*, ibid. 569.

Stricturæ Chalybum, et fornacibus ignis anhelat;
Vulcani domus, et Vulcania nomine tellus.
Hoc tunc ignipotens cœlo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, et nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus jam parte polita
Fulmen erat; toto genitor quæ plurima cœlo
Dejicit in terras; pars imperfecta manebat.
Tres imbris torti radios, tres nubis aquosæ
Addiderant, rutili tres ignis, et alitis Austri.
Fulgores nunc horrificos, sonitumque, metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.

est *Vulcani, et terra nomine Vulcania. Tunc Vulcanus ab alto cœlo descendit illuc. Cyclopes exercebant* artem *ferrariam sub immensa caverna, et Brontes, et Steropes, et Pyracmon nudus corpore. Erat illis inter manus fulmen inchoatum,* ex his *quæ pater* Jupiter *multa torquet e cœlo: jam parte* aliqua *perfecta, pars restabat imperfecta. Adjecerant* ei *tres radios pluviæ, tres nubis aquosæ, tres flammæ refulgentis et venti velocis. Nunc miscebant operi fulgura terrentia, et fragorem, et timorem, et iras* cum *igne persequente.* Ex *alia parte deproperabant*

picto u) et Vratisl. cum Goth. sec.—421. *Structuræ, stricta re,* stupor librariorum Goth. sec. et tert.—423. *Hoc:* recte, antique pro *huc,* quod nonnulli habent. Vid. Pier. Heins. Burm. post Servium; nam in talibus liberalitas virorum doctorum magna plerumque esse solet.—424. *vasti* pr. Hamb.—425. *Pyragmon, Pygramon,* aberratt.—428. *deicit, dejecit,* passim codd. Pier. et Franc. *manebant* alter Mentel. a m. pr.—429. *torto* Ven. *rapidos* Goth. tert. —430. *addiderat* Medic. Parrhas. Goth. pr., perperam; nam de Cyclopum, non Vulcani, opere agitur.—431. *horrificos* post Pier. optimorum librorum auctoritate prætulit Heinsius. Vulgg. edd. *terrificos.* Erf. *horrisonos soni-*

NOTÆ

421 *Stricturæ Chalybum*] *Stricturæ:* ferrum, ut e fodinis extrahitur: in massas quasi terreas constrictum ac stipatum. *Chalybes,* populi vel Ponti, vel Hispaniæ, ferrariis fodinis et operibus insignes, Ge. I. 58.

425 *Brontesque, &c.*] Nomina Cyclopum e Græcis poëtis repetita. Brontes, a *βροντὴ tonitru:* Steropes, a *στεροπὴ fulgur:* Pyracmon, a *πῦρ ignis,* et *ἄκμων incus.*

429 *Tres imbris torti radios, &c.*] Fulmina in antiquis marmoribus duodecim radiis effinguntur, in circulum dispositis: non rectis illis quidem, sed varios in angulos inflexis, qui trifidam in cuspidem singuli desinunt. Talis est forma Virgiliani hujus fulminis, de qua sic fere Cerdanus: Solent torqueri fulmina, vel *grandinante cœlo,* vel *ruentibus magnis pluviis,* vel *aëre fulguribus æstuante,* vel *ventis flantibus.* Grandinem intelligo, per *imbrem tortum:* pluviam immensam, per *aquosam nubem:* æstuantem aërem, per *ignem:* flatus ventorum per *Austrum:* hic enim ventus præ ceteris frequens tempestatibus est, ut diximus Ecl. II. 58. De *Marte,* Ecl. IX. 12. De *ægide,* clypeo Palladis, supra 354. De *Pallade,* Æn. I. 43.

Parte alia Marti currumque rotasque volucres
Instabant; quibus ille viros, quibus excitat urbes;
Ægidaque horriferam, turbatæ Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant,
Connexosque angues, ipsamque in pectore Divæ
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, cœptosque auferte labores,
Ætnæi Cyclopes, et huc advertite mentem:
Arma acri facienda viro. Nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
Præcipitate moras. Nec plura effatus: et illi
Ocyus incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: fluit æs rivis, aurique metallum;
Vulnificusque chalybs vasta fornace liquescit.

Marti currum et rotas celeres, quibus ille commoveret homines, quibus urbes; et certatim ornabant squamis et auro ægida horribilem, clypeum Palladis iratæ, et serpentes implicatos, et ipsam Medusam in pectore Deæ torquentem oculos post *abscissum collum. O Cyclopes Ætnæi, ait* Vulcanus, *auferte hæc omnia, et deponite laborem inchoatum, et huc intendite animum. Arma* sunt *fabricanda forti viro: nunc opus est robore, nunc promtis manibus, nunc omni arte præcipua: accelerate moras. Nec plura locutus est. Illi autem omnes statim adnixi* sunt, *et pariter diviserunt laborem: æs et metallum auri fluit* in *rivos, et chalybs vulnificus liquitur* in *amplis*

tusque.—434. *Instaurant* Parrhas., de quo cogitandum esse censet Burm. Vitium esse non dubito. *Instare* (h. urgere opus) exquisite cum quarto casu junctum, ut *instare viam. excitet* Ven.—435. *horrificam* edd., quas Pierius inspexerat, et tres Burmann. cum Goth. pr.—436. *poleibant* antique codd. Pier.—438. *dejecto* Rom. *defecto* Leid. unus. *de* deerat Gud. a m. pr., unde Heins. supplebat: *tum secto; dissecto* et *disjecto* in codd. Pier. lectum; alterum quoque in Goth. tert. et Erf.—439. *certosq.* aliquot Pier.; improbat Heinsius et Burm. *i ferte* sec. Hamb.—440. *Ætnæi.* Αἰτναῖοι. *ad huc* Reg. *atque huc* Parrhas. *avertite* Gud. cum binis Goth. Talia enotare tantum non flagitium est hominis bonis horis abutentis; sed cum semel in hoc pistrinum nos impegerimus, obdurandus est animus, ut cum fide exequamur id, quod ab initio, parum forte considerate, receperamus: ne ulla varietas e libris scriptis notata nostris notationibus excidat.—441. *faciunda* Heins. malit ex Nonio.—442. *opus est nunc a. m.* Seneca Epist. 95. Bene autem Heins. interpunxit post *magistra.*—443. *moram* aliquot Pier. *et illi* Burmannus novavit

NOTÆ

436 *Squamis, auroque, &c.*] Disjunctio pro *squamis aureis*, Ge. II. 192. 'Pateris libamus et auro,' pro *pateris aureis*. Significat clypeum Palladis squamoso corio serpentis ex auro tectum fuisse: ipsum vero Gorgonis, id est Medusæ, caput anguiferum; non in clypeo, ut alias, sed in anteriore loricæ parte ad pectus affixum. De *Gorgone* et *Palladis clypeo*, Æn. II. 616.

446 *Chalybs*] Genus ferri densissimi ac durissimi, *acier*: a populis hujus nominis, de quibus supra 421.

Ingentem clypeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum; septenosque orbibus orbes
Impediunt. Alii ventosis follibus auras
Accipiunt redduntque: alii stridentia tingunt
Æra lacu. Gemit impositis incudibus antrum.
Illi inter sese multa vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
Hæc pater Æoliis properat dum Lemnius oris:
Evandrum ex humili tecto lux suscitat alma,
Et matutini volucrum sub culmine cantus.
Consurgit senior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis;

fornace. Componunt magnum clypeum, sufficientem *solum adversus cuncta arma Latinorum; et connectunt septem textus* rotundos *textibus: alii excipiunt et emittunt ventos follibus plenis vento: alii mergunt aquis æra stridula: caverna sonat incudibus* in ea *defixis. Illi inter se erigunt brachia multo conatu per ordinem, et forcipe mordaci vertunt massam. Dum pater Lemnius urget hæc in regionibus Æoliis: lux alma et cantus matutini avium sub tectis excitant Evandrum ex abjecto cubili. Senex surgit, et induitur tunica* circa *membra, et circumligat plantis calceamenta*

secundum partem codicum. Vulgo lectum *at illi;* quod nondum displicet.—448. *que* abest quatuor Burm.—449. *Alii··accipiunt;* verba exciderant Goth. tert. 449··453. Versus ex Ge. IV, 171··175.—451. *Ætna* pro div. lect. ad *antrum* Moret. tert. ex Ge. IV, 173.—452. *magna vi* Erf. *tendunt* Rottend. sec. a m. sec.—453. *Innumerant* Rom. *forfice* aliquot Pier., inter quos Rom., sed vid. Serv. et Heins. *ferrum* Carisius et alter Hamb.—455. Wakefield Sylva Crit. Vol. V, p. 77. tribus, ut opinatur, mendis sublatis legit: *Evandrum ex humili* lecto *lux suscitat* alba, *Et* matutinos *volucrum sub culmine cantus.* Docte hæc variata esse, lubenter concedam. At quæ librorum auctoritate accepimus, præclara et epica sunt.—456. *sub culmina* Mentel. pr. alter Menag. et Leid., doctius; nisi idem librarii lapsus esse soleret. *sub tegmine* pr. Menag. *matutinus··cantus* ap. Macrob. V, 8.—457. *Confestim surgit, tunicaque*

NOTÆ

453 *In numerum*] Eo ordine, qui numerosum quendam ictuum concentum referat.

454 *Pater Lemnius*] *Vulcanus:* qui a Junone matre, propter deformitatem, e cœlo dejectus est in insulam Lemnum, nunc *Stalimene*, in Ægeo Mari: ubi a Græcis dictus est officinam suam exercere, ob frequentia ibidem fulmina, Ge. I. 295. De *insulis Æoliis*, supra 416.

458 *Tyrrhena pedum vincula*] Calceamenta Tyrrheno more: quorum solea lignea erat, quatuor digitorum latitudine, lora autem inaurata: ex Polluce, l. VII. 22. Et notandum calceamenta veterum, ut ex antiquis statuis constat, fere soleas fuisse: non latis integumentis desuper, sed vinculis tantum lorisque aptas pedibus. De *Tyrrhenis*, vicinis tunc Evandro populis, mox 479.

Tum lateri atque humeris Tegeæum subligat ensem,
Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.
Necnon et gemini custodes limine ab alto
Præcedunt gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis Æneæ sedem et secreta petebat,
Sermonum memor et promissi muneris, heros.
Nec minus Æneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
Ædibus, et licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior hæc:
Maxime Teucrorum ductor, quo sospite nunquam
Res equidem Trojæ victas aut regna fatebor;

pedum Tusca; deinde accingit lateri et humeris gladium Arcadicum, revocans in dextram *pelles pantheræ pendentes a sinistra. Præterea duo etiam canes custodes exeunt ex alta porta, et sequuntur passus domini.* Sic *ibat heros ad cubiculum et penetrale Æneæ, memor verborum et promissi officii. Nec minus mane experrectus Æneas ferebat se* ad eum. *Pallas filius aderat comes illi* Evandro, *Achates huic* Æneæ. Cum *occurrissent, sociant dextras* manus, *et sedent in media domo, denique utuntur libero colloquio. Rex primus hæc* dicit: *Maxime dux Trojanorum, quo salvo nunquam sane existimabo regnum vel res Trojæ eversas; sunt nobis parva*

---

induitur Parrhas. *induitur* quoque Franc. cum binis Goth.—459. *Tegeam, Tegeum, Thegeum* librariorum errores. vid. ad v, 299.—460. *a levo* aliquot Pier. *dimissa a leva* Dorvill. cum binis Goth. et Erf.—461. *limine ab alto* Marklandus ad Stat. I, 1, 46 reprehendit tanquam absurdum, cum paulo ante dixisset poëta, *humili tecto*. Defendit Burmannus mira interpretatione, *altum* esse limen domus in monte positæ. Nec hoc procedit, ut *limen* proprie accipias et paulo altiore gradu surgere dicas. Aut amplectendam itaque prorsus Marklandi emendationem: *limine ab arto*, aut dicendum censeo, poëtam epitheton paulo otiosius et ad communem liminum naturam effinxisse. Ouwens *Noct. Hag.* III, 26, p. 267 aliam viam ingreditur, ut poëtam dicat dignitatem adjicere voluisse ædibus: ut sane facit alias: modo non ab humili tecto v. 455 nunc progressus esset. Apud Macrob. v, 8 in libris: *limine in ipso* habetur.—462. *præcedunt* Rom. Medic. Colot. Ursini, et alii libri præstantiores: et sic veteres edd., donec mutatum in Ald. tertia, et hinc in Steph. et al. in *procedunt*, quod Heins. in parte codd. repertum prætulit, causa quidem parum commode interposita: si comitarentur, non potuisse canes præcedere. Dictum hoc recte improbat Burmannus; improbam tamen lectionem non mutavit; id quod nunc fecimus cum Brunckio. *gressumque viri* Zulich. a m. sec., interpolatrice pessima. *gressusque...heriles* Goth. sec.—463. *secura* Sprot. a m. pr.—466. *olli* ante Heins.—467. *resistunt* Parrhas.—468. *Latio* Oudart. *placido* Dorvill. a m. sec., unde *placito* Jo. Schrader. conj., sed *licito* est, cujus diu desiderati tandem facultas exoptata contingebat. *feruntur* Goth. sec. Ven. a m. pr.—469. *hæc* abest alt. Hamb. *hæc ait* duo Burm.—471. *v. ex*

NOTÆ

459 *Tegeæum ensem*] *Arcadicum; a Tegea* urbe Arcadiæ, ubi Pan colebatur.

460 *Pantheræ*] Fera est, maculosa pelle, cujus mas est *pardus: a πᾶν omne,* et θὴρ *fera.*

Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires. Hinc Tusco claudimur amni,
Hinc Rutulus premit, et murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis
Jungere castra paro: quam fors inopina salutem
Ostentat. Fatis huc te poscentibus affers.
Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
Urbis Agyllinæ sedes: ubi Lydia quondam
Gens, bello præclara, jugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio et sævis tenuit Mezentius armis.

vires ad subsidium belli, pro tanta dignitate: hinc coërcemur fluvio Etrusco; inde Rutulus urget nos, *et sonat armis circa mœnia* nostra. *Ast ego meditor sociare tibi magnas nationes, et castra e regno divite: sors insperata ostendit* tibi *hanc* viam *salutis:* et *confers te huc fatis vocantibus. Non longe hinc habitatur sedes urbis Agyllinæ, structa lapidibus antiquis: qua* parte *colonia Lydia, insignis bello, stetit olim in montibus Tuscis. Hanc* urbem, per *multos annos vigentem, Mezentius rex deinceps gubernavit, severo imperio et duris armis. Quid* prodesset *narrare im-*

bella f. Goth. sec.—472. *Nobis auxilium belli* pr. Mentel. qu. Moret. et Goth. sec., Heinsius non spernendum ait.—474. *bellum c. a.* Parrhas. *circumtonat* Medic. a m. sec., ex emendatione præclara, quam a poëtæ manu profectam velim; gravius enim vocabulum hoc est, et poëtarum usu frequentatum: sic inf. IX, 709. XII, 700. nec miror Wakefield refinxisse vulgatam: quam tamen omnes codices tuentur. Pro *armis* Rom. *arans*, alii ap. Pier. *arcens*, aliquot *Arruns;* mira et felix depravatio!—477. *adfert* variabant codd. Servii ætate, ut ad *fortem* referretur. *adfer* aliquot Heins. *offers* Ven. et Goth. tert. Jam sup. *hanc...urbem adferimur* VII, 217.—478. *colitur* aliquot Burm., quem vide. *in saxo coluit* Goth. sec.—479. *Agellinæ, Agelinæ, Aquilinæ* aberratt. ap. Burm. —480. *luctis ins.* Rom.—481. *multis annis* Bigot. ex Goth. tert.—484. *gen-*

NOTÆ

472 *Pro nomine tanto, &c.*] Pro dignitate Trojani nominis: pro tanta causa, id est, tanto bello: *nomen* enim sæpe pro *causa* sumitur. De *Tusco* amne, *Tybri*, supra 330. De *Rutulis*, Æn. VII. 795.

479 *Urbis Agyllinæ sedes, &c.*] Urbs erat Etruriæ, a Lydis dicta deinde *Cære*, hodie *Cerveteri*, Æn. VII. 652. Aiunt Etruscos, sive indigenas, sive aliunde advectos, eam Italiæ regionem, quæ est ad occidentem Tybris, incoluisse: hinc a Pelasgis ex Æmonia, quæ deinde Thessalia dicta est, profectis, bello petitos: qui post Agyllinam ibi conditam, a Tyrrhenis e Lydia profectis expulsi sunt. Hi sive Etrusci, sive Tyrrheni: etiam *Tusci* vocati sunt; a θύω *sacrifico:* ob religionis ceremonias, quæ apud eos vigebant inprimis in urbe *Cære*, quam vocat Livius l. VII. 'sacrarium populi Romani, diversorium sacerdotum, ac receptaculum sacrorum:' ab hac, ut aliqui censent, religiones Deorum dictæ sunt *cæremoniæ*. Hinc multi scribunt *Thusci;* multi tamen *Tusci*, Græcis auctoribus, a quibus vocantur Τοῦσκοι. *Etruscorum* nomen unde ortum sit, ignoratur.

Quid memorem infandas cædes! quid facta tyranni
Effera! Di capiti ipsius generique reservent!
Mortua quin etiam jungebat corpora vivis,
Componens manibusque manus, atque oribus ora,
(Tormenti genus) et sanie taboque fluentes
Complexu in misero longa sic morte necabat.
At fessi tandem cives infanda furentem
Armati circumsistunt ipsumque domumque;
Obtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.
Ille inter cædes Rutulorum elapsus in agros
Confugere, et Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis;
Regem ad supplicium præsenti Marte reposcunt.
His ego te, Ænea, ductorem millibus addam.
Toto namque fremunt condensæ littore puppes;
Signaque ferre jubent; retinet longævus haruspex
Fata canens: O Mæoniæ delecta juventus,

manes strages, quid crudelia facinora tyranni! Dii rependant ista *capiti et familiæ ipsius! Immo etiam alligabat corpora mortua* corporibus *vivis, committens et manus manibus et vultus vultibus,* o *speciem supplicii! et sic occidebat lenta nece* homines *diffluentes tabo et sanie in* hoc *miserando nexu. Sed cives denique pertæsi, obsident armati sævientem inaudito* modo, *et ipsum, et* ipsius *domum: jugulant* ejus *socios, immittunt flammas ad tecta. Ille elapsus inter strages* cœpit *fugere in regionem Rutulorum, et protegi armis Turni* excipientis eum *hospitio. Itaque tota Tuscia rebellavit legitimo furore, repetunt præsenti bello regem ad pœnam. Ego, o Ænea, dabo te ducem his millibus: naves enim* eorum *congregatæ toto littore fremunt, et volunt inferre signa. Senior aruspex cohibet* eos, *edicens* hæc *oracula: O juventus lectissima Lydiæ, flos et robur antiquorum hominum, quos in-*

tique Oudart. pro div. lect. *reservant* Sprot.—487. *fluenti* aliquot Heins., unus *fluente*, quæ vulgarior oratio foret. conf. IX, 472.—488. *in* aberat Franc. et Goth. tert. *necabant* duo Burm., ut *jungebant* alter Hamb.—489. *infanda civesque f.* Parrhas.; nec videbat interpolator, *infanda* esse pro infandum, infande. cf. sup. I, 255.—490. *circumsidunt* Goth. tert.—491. *atque ignem ad* Parrhas.—492. *inter cædem* Rom. et omnes vetustiores Pier. et Heins., ut hactenus præferendum sit.—495. *manifesto M.* Oudart. ex glossa. *præsente* Rom.—497. *frement* Gud. *in littore* alter Hamb.—498. *ferre juvat* Ven. *jubent* non tam ad *puppes* referendum, quam omnino ad Agyllæos, quos declaravit in verbis *omnis Etruria...his millibus.*—499. *facta c.* Gud. *Mæonide* Goth.

NOTÆ

498 *Haruspex*] Qui exta *conspicit arvigæ*, vel *arugæ:* est autem *arviga*, hostia: ab ἄριχα *aries*. Ita Vossius. Qua in arte singularis fuit Etruscorum vatum peritia. De *Mæonia*, Lydia, *Æn.* IV. 216.

Flos veterum virtusque virum, quos justus in hostem
Fert dolor, et merita accendit Mezentius ira;
Nulli fas Italo tantam subjungere gentem;
Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita Divum.
Ipse oratores ad me regnique coronam
Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarcho,
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu sæclisque effœta senectus
Invidet imperium, seræque ad fortia vires.
Natum exhortarer, ni mixtus matre Sabella

dignatio legitima impellit adversus hostem, et quos *Mezentius inflammat justo furore; nemini Italo licet subdere tantam nationem; eligite duces exteros. Tunc exercitus Tyrrhenus, territus oraculo Deorum, stetit* in *his arvis. Ipse Tarchon misit ad me legatos, et coronam cum sceptro, et addicit* has *notas regni:* rogans *ut veniam in castra, et accipiam regnum Tyrrhenum. At senectus pigra frigore et exhausta annis, et robur lentum ad fortia* consilia, *aufert mihi regnum. Impellerem* ad id *filium, nisi junctus* cum *matre Sabella, ex ea deduceret partem patriæ.*

tert., forte pro *Mæonidæ;* et sic Serv. ad XI, 759. *dilecta* duo Burm.—500. *in armis* Leid.—502. *Fas Italo nulli* aliquot Pier. *summittere* ed. Ven.—503. *optare* alter Menag., at Serv. pro var. lect. *exspectate*, forte, *spectate*, eodem fere sensu, ut sit διακρίνειν adeoque ἐκκρίνειν et eligere vel legere. conf. Burm. *residit* Moret. tert.—504. *Hæc acies* Parrhas. *Divorum* sec. Rottend.—506. *Tarchon*, quod inde ab Aldo legitur, retinuit Heinsius ob codd. suorum consensum. Sunt tamen edd., in quibus *Tarcon* legitur, ut e Pierio intelligas; sicque Egnatius edidit, ut apud Strabonem scriptum lib. V, p. 336 Τάρκωνα; quo auctore etiam *Tarconem*, non *Tarcontem* flectendum esse apparet. Adde Eustath. ad Dionys. Perieg. 347. Tum Pier. ex antiquo codice *Tarcho* (quod et Goth. alter habet). At Brunck. refinxit *Tarco*, memor voc. *Almo* lib. VII, 532, et inf. 602. *Tarcho* seu, ut et hic scribit, *Tarco et Tyrrheni.* cf. Heins. et excitatum a Burmanno Drakenb. ad Silium Ital. VIII, 474. Equidem, cum diu deliberassem, *Tarcho* e Pieriano admittere malui; nam nomina in *on* ita a Marone efferri satis constat. Ut vero *ch* in *c* mutarem paulo animosius, a me non obtinui, quia etiam Lycophron 1248 Τάρχων τε καὶ Τυρσηνοί. Et occurrit Tarchon in lapidibus Etruscis. Etsi ceteroqui bene teneo, sequiorum sæculorum pronuntiationem vitiosam hanc fuisse, ut in multis nunc habeamus *ch* pro *c* et *k:* quid? quod ipsa vox *pulcher* hinc fluxit; Romanis erat *pulcer*, pronuntiatum *pulker*. Verum tædet, in his bono otio abuti.—508. *serisq.* Parrhas. *effata juventis* corrupte Goth. sec.—510. *Gnatum* Rom.—511.

NOTÆ

506 *Tarcho*] Nomen apud Tyrrhenos insigne. Fuerat enim alter ejus nominis præfectus *Tyrrheni* regis, qui eo usus est ad condendas in ea regione urbes duodecim, ex Strabone.

510 *Matre Sabella*] Vel *Sabino*, vel *Samnitico* genere: hoc enim nomen inter utramque gentem ambiguum est: et Sabellam gentem Italiæ indigenam fuisse, non exteram, probat hic locus. Vide Æn. VII. 665. De *Cytherea*, Venere, Æn. I. 261.

Hinc partem patriæ traheret. Tu, cujus et annis
Et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
Ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
Hunc tibi præterea, spes et solatia nostri,
Pallanta adjungam: sub te tolerare magistro
Militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
Assuescat, primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas.
Vix ea fatus erat; defixique ora tenebant
Æneas Anchisiades et fidus Achates,
Multaque dura suo tristi cum corde putabant;
Ni signum cœlo Cytherea dedisset aperto.
Namque improviso vibratus ab æthere fulgor
Cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente,

Tu cujus et annis et patriæ oraculum favet, quem Dii vocant, intra in regnum, *o dux generosissime Trojanorum et Italorum. Præterea sociabo tibi hunc Pallantem,* qui est *spes et solamen nostrum. Assuescat sub te institutore pati militiam et durum laborem belli,* et *contemplari gesta tua; et admiretur te a tenera ætate. Tradam huic ducentos equites Arcadas, selectam vim juventutis; et Pallas tradet tibi totidem suo nomine. Vix ea locutus erat; et Æneas filius Anchisæ et fidelis Achates tenebant vultum defixum, et meditabantur plurima difficilia cum sua tristi mente: nisi Venus misisset signum e cœlo patente. Quippe fulgur intortum e cœlo inopinate erupit cum strepitu, et statim omnia visa* sunt *tremere, et sonus buccinæ*

Hic Ven. ed. Junt. *patrem p.* Medic. *patriæ partem* Dorvill. *totius et annis* corrupte Goth. sec. *in annis* tert.—512. *fatum indulget* lectum ante Heins., qui mutavit ex auctoritate Medicei, trium Moret. alt. Mentel. et alt. Hamb. post Mediceum Pierii. *fatum indulgent* Gud., sc. *numina. fatis indulgent* Regius. *poscant* Ven.—513. *et Teucrum* Zulich.—514. *Nunc* duo Burm. cum aliquot Pier.—516. *et* abest pr. Rottend. *onus* pr. Hamb. pro var. lect. *fata* Dorvill.—517. *pr. et jam m.* Parrhas. *te imitetur* codd. ap. Pier., ex interpretatione.—518. *Arcades* vett. edd. et codd. aliquot, vitiose, ut et *hinc* ap. Burm. *ter centum* Parrhas. *corpora pubis* Goth. tert., et sic aliquot Pier. Catull. Epith. Pel. 4 *lecti juvenes Argivæ robora pubis.*—519. *suo tibi munere* aliquot Pier. Gud. a m. sec. Voss. pr. Hamb. pr. et Scheffer. cum Zulich. At Gudius a m. pr. *suo sibi munere,* pro se jungere; placet hæc argutior forma Heinsio. *tuo sibi nomine* Medic. a m. pr. Burmanno arridet: *suo sibi nomine* et laudat VI, 142. Sed omnia ista in epigrammate feram; nunc plus dignitatis epicæ inest vulgari lectioni. *suo tibi numine* Puget.—520. *defixq.* duo Burm. ad vulgarem formam. *diffixi* Leid. *intentique* aliquot Pier. e similibus locis. *defixi ora* malebat Cuningham.—522. *Mistaque* Goth. tert. *dura duo* conj. Burmann., parum scite. *tum* sec. Rottend. *tristes* Goth. sec. *sub corde* tert. *movebant* Hugen. a m. sec., interpretamentum τοῦ *putabant.* —523. *e cœlo* Montalb. *Tyrrea* Goth. sec. *d. ab alto* Bigot. Leid. pro div.

Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.
Suspiciunt; iterum atque iterum fragor increpat ingens.
Arma inter nubem, cœli in regione serena,
Per sudum rutilare vident, et pulsa tonare.
Obstupuere animis alii; sed Troius heros
Agnovit sonitum et Divæ promissa parentis.
Tum memorat: Ne vero, hospes, ne quære profecto,
Quem casum portenta ferant; ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram Diva creatrix,
Si bellum ingrueret; Vulcaniaque arma per auras
Laturam auxilio,
Heu quantæ miseris cædes Laurentibus instant!
Quas pœnas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas

Tyrrhenæ sonare per aërem. *Aspiciunt* sursum; *et rursus magnus fragor tonat: cernunt arma fulgere et commotu resonare, inter nubes,* tempore *sereno, in parte cœli tranquilla. Ceteri territi sunt animo: sed princeps Trojanus cognovit sonum, et promissa Deæ matris. Tunc ait: Ne autem,* tu qui me excipis *hospitio, ne sane petas* a me *qualem exitum prodigia ista prædicant: ego vocor e cœlo* ad bellum. *Dea mater monuit* se *daturam hoc indicium, si bellum immineret; et* se *allaturam per aërem armaturam Vulcani* manu factam ad *auxilium* meum. *Heu! quam magnæ strages imminent Laurentibus miseris! O Turne, quale supplicium persolves mihi! O pater Tiberine, quam multos clypeos, et cassides, et robusta cada-*

lect. et Goth. tert.—527. *increpat*. Consentiunt in hanc lectionem ab Heinsio illatam, a Burmanno vero incuria, ut arbitror, iterum omissam, omnes præstantiores Heinsii et Pierii codices cum Julio Sabino, quæ et ipsa paulo doctior est, pro *sonat*, ut inf. IX, 504 de *tubæ sonitu;* et locum facit versui hinc tertio, 529 *hinc pulsa tonare*. *Intonat* tantum recentiores codd. insidet, et edd. veteres, quas evolvi, Aldd. et hinc profectas, omnes. Agnoscit quoque Servius. *sonus intonat* Gud. a m. sec. *insonat* Dorvill. *intonat aures* admodum vetusti codd. apud Pier.—528. *in* abest a pr. m. a Medic. et Gud., et Nonius: *inter nubes cœli regione serena*. *inter nubes* etiam Parrhas., minus docte.—529. *Persuidum* Rom. *sonare* idem et aliquot Pier. et Heins. cum Goth. sec.—531. *et* abest Romano.—532. *Tunc vero memorat, hospes ne,* Ven. *nec vero* Exc. Burm. *nec quære* Oudart. *ne quære, hospes, ne quære profecto* aliquot Pier.—533. *ferunt* Parrhas. *serant* Goth. tert.—534. *Musarum Diva creatrix* Goth. tert., miro stupore.—537. *cædes miseris* Schol. Horatii Epod. X cum Montalb. *clades* Bigot. a m. sec.—538. *Quas mihi Turne dabis pœnas* Hamb. sec. *tu mihi Turne* Franc. *sed multa* Ven. *sub undis* sec. Moret. *sub unda* tres

NOTÆ

526 *Tyrrhenusque tubæ mugire, &c.*] *Tyrrhenus clangor* tubæ dicitur, quia Tyrrheni cornua et tubas dicuntur invenisse, ab Athenæo l. IV. Indicatque sonus ille Tyrrhenus, Æneam a Tyrrhenis ad regnum vocari.

537 *Laurentibus, &c.*] Latini regis populis, Æn. VII. 63. De *Turno*, ibid. 56. De *Tybri*, supra 330.

Scuta virum galeasque et fortia corpora volves,
Tybri pater! Poscant acies, et fœdera rumpant.
  Hæc ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto;
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat, hesternumque Larem, parvosque Penates
Lætus adit; mactant lectas de more bidentes
Evandrus pariter, pariter Trojana juventus.
Post hinc ad naves graditur, sociosque revisit:
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,

vera impelles inter aquas tuas! Nunc Latini *petant bellum, et violent fœdera. Postquam protulit hæc verba, erigit se e solio sublimi; et primo succendit igne Herculis aras* ubi ignis erat fere *extinctus; et hilaris it* ad *Larem, quem* ab *hesterna* die noverat, *et* ad *exiguos Penates: immolat juxta consuetudinem oves electas, simul Evander, simul juventus Trojana. Deinde* Æneas *incedit ad naves, et redit* ad *socios: e quorum numero eligit insigniores virtute, qui comitentur se ad bellum;*

Burm. cum Rom., minus poëtice.—539. *volvens* Rom. Versus jam supra Æn. I, 104. 105 obvii, ad Homeri ductum facti.—540. *et sidera* Goth. tert. *et secla* alter.—542. Me in *Herculeis ignibus* hærere, jam in notis significavi. Suspicor vitium inesse scribendumque esse: *Herceis ignibus.* Confirmat me imitator Maronis Lucanus: Herceas, *monstrator ait, non respicis* aras? Commendat quoque emendationem hanc ingenuo cum candore Wakefield ad h. l. Jovis *Hercei*, Ἑρκείου, religio satis nota, ejusque aram in penetrali regiæ Priami vidimus apud nostrum quoque lib. II, 512, etsi nomine hoc non expressam: sed v. Exc. XI ad lib. II, et viri docti passim, v. c. ad Ovid. Heroid. VII, 113, in Ibin 286. *Herculeas....aras* Dorvill.—543. *Suscitat* Rom. et plerique Pierii cum parte codd. Heins. et Burm., etiam edd. nonnullæ, ut Basil., haud dubie magis ad proprietatem verborum; sed dubitare licet, an ex aliis locis, ut sup. 410. V, 743, refinxerint grammatici. *externumque* proclivi lapsu et obvio Rom. cum aliis Pier., tum Serv., pro div. lect. Medic. et aliquot alii Heins. et Burm. cum binis Goth. cf. ad Tibull. II, 1, 12, etsi hoc loco non incommodum sensum facit: *externumque Larem parvosque Penates Lætus adit*, si jungas: est enim domus externi hominis, a quo hospitio excipitur. *patriosque Penates*, notabilis lapsus, non lectio Goth. sec.; sic suos, Trojanos, non Evandri, Penates adorat Æneas: sic *externum Larem* comparari aliquis censeat.—544. *mactant* Heins. a Medic.; adde Zulich. et ad normam v. 57 lib. IV. *lectas mactat* Goth. sec. *lætas* Sprot. et Exc. Burm. Male; sunt ἐξαίρετοι, ἔκκριτοι, eximiæ, adeoque τελείαι. cf. ad IV, 57. VI, 39.—545. *Evander* alii et h. l.—547. *sequuntur* Franc. *sequentur* alter Hamb.—548. *Præstanti* pr.

NOTÆ

540 *Fœdera rumpant*] Nam Latinus Æneam in socium et generum admiserat, Æn. VII. 260.

542 *Herculeis, &c.*] Non mihi videntur in lucum rediisse, ubi hesterna die sacra Herculi fecerant: sed aras domesticas, in quibus ignis sopitus erat, excitasse prunis ex hesterno sacrificio asservatis; non enim ignem sacrum nisi ex sacro licebat accendere, ex Phædro, l. IV. f. 10. Vel novos ignes domi accenderunt in honorem Herculis. *Hesternum Larem* interpretor: vel qui pridie cultus ab iis fuerat, antequam decumberent: vel potius, quem Æneas, novus hospes, ab hesterna duntaxat die noverat et colendum susceperat. De La-

Præstantes virtute legit; pars cetera prona
Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni,
Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva;
Ducunt exsortem Æneæ; quem fulva leonis
Pellis obit totum, præfulgens unguibus aureis.
Fama volat parvam subito vulgata per urbem,
Ocyus ire equites Tyrrheni ad limina regis.
Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
It timor, et major Martis jam apparet imago.
Tum pater Evandrus, dextram complexus euntis,
Hæret, inexpletum lacrymans, ac talia fatur:
O mihi præteritos referat si Jupiter annos!
Qualis eram, cum primam aciem Præneste sub ipsa

pars reliqua navigat pronis undis, et lenta descendit secundo flumine, reditura ad *Ascanium nuntia patris et rerum* ab eo gestarum. *Equi dantur Trojanis euntibus* in *regionem Etruscam; adducunt* ad *Æneam* equum *extra sortem* aliorum, *quem tegit flava pellis leonis resplendens unguibus auratis. Statim rumor spargitur emissus per urbem exiguam, equites ire celeriter ad arcem regis Etrusci. Matres* præ *timore renovant preces, et metus accedit prope* ad *periculum, et jam species belli videtur major. Tunc pater Evander amplexus dextram* Æneæ *abeuntis, inhæret* illi, *flens insatiabiliter, et profert talia: O utinam Jupiter reddat mihi annos elapsos;* et me talem efficiat, *qualis eram, quando juxta ipsam* urbem *Præneste*

Rottend. a m. pr. *Præstante* Goth. tert.—550. *regnique* alter Hamburg.—551. *T. p. arma* Ven.—552. *exsortem vel ingentem* Zulich.—554. *parvas...per urbes* pr. Hamb. Sed urbs Pallanteum est intelligenda.—555. *ad limina* ex parte codicum suorum et Pierianorum, inter quos Romanus erat, Heinsius probavit: vulgo, *ad littora*, ut omnes Goth. habent, unus etiam *Tyrrhena;* varietas satis frequens; cf. ad II, 371. *littora* tamen Cuningh. prætulit.—557. *Et timor* Rom., et habet hoc expeditam interpretationem: *propius periclo* (absolute; cum jam res adducta esset propius ad discrimen), *Et timor* (apparet major), *et major Martis jam apparet imago*. Vellem eundem sensum ex vulgata elici posse, sed *it timor* pro grassatur vix usu probari potest. *It minor* Goth. sec. *It metus* Priscian. lib. XVIII. *propiusque pericli Hic amor* Philargyr. excitat ad IV Ge. 47. *jam* abest a nonnullis Pier.—559. *inexpletus lacrymans* aliquot Pier. et Erf. *inpletus* Rom. In aliis ap. Heins. hoc interpolatum: *inexpletus lacrymis:* utrumque pro var. lect. Servius commemorat; *inexpletus* etiam Jul. Sabinus. Comparant ἄμοτον κλαῖω Iliad. T. 300. cf. ad Hesych. in ἄμοτον. Porro Pier. aliquot: *in amplexus*, pr. Voss. et alter Hamb. *in amplexum*, et Montalb. cum binis Goth. *in amplexu*.—560. *O ne præterea* Goth. sec.—561. *erat* Priscian. XVII. *cum primum* Rom. et aliquot

NOTÆ

ribus et *Penatibus*, Æn. II. 717. De *eorum cultu*, Æn. III. 177. De *ovibus bidentibus*, Æn. IV. 57.

561 *Præneste, &c.*] Æn. VII. 678. fundatorem Prænestinæ urbis appellavit Cæculum, qui erat hoc ipso

Stravi scutorumque incendi victor acervos;
Et regem hac Herilum dextra sub Tartara misi;
Nascenti cui tres animas Feronia mater
(Horrendum dictu) dederat, terna arma movenda;
Ter leto sternendus erat: cui tunc tamen omnes
Abstulit hæc animas dextra, et totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Nate, tuo; neque finitimus Mezentius usquam,
Huic capiti insultans, tot ferro sæva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos, o Superi, et Divum tu maxime rector
Jupiter, Arcadii, quæso, miserescite regis,

delevi primum exercitum, et victor combussi congeriem clypeorum; et hac manu misi ad Inferos regem Herilum; cui nascenti genitrix Feronia dederat tres animas, et tria arma tractanda, res *terribilis dictu; occidendus erat triplici morte: tamen hæc dextera eripuit illi omnes animas, et spoliavit* illum *totidem armis. Ego nunc nullatenus distraherer* a *jucundo amplexu tuo*, o *fili; nec unquam vicinus Mezentius, illudens huic* meo *capiti, intulisset ense tot crudeles neces*, nec *privasset urbem tam multis incolis. Sed vos, o Dii, et tu, Jupiter maxime rex Deorum, oro, miserescite regis Arcadis, et exaudite preces paternas. Si vestra potestas, si fata*

Pier. *Præneste sub ipsa*: consentiunt in hoc libri et Grammatici ap. Heins. *ipsa* sc. urbe P., vel poëta extulit *hæc Prænestis.*—562. *sacrorumque* sec. Moret. *accendi* Ven. et Goth. sec.—563. *hac* abest Vratisl. *Erilum* et *Erylum* potiores scribunt: *Erulum* Rom. *Elinum*, *Cerilum*, *Acerilum*, *Helenum*, *Athericum* al.—565. *triaque* l. *tria* Muson. malebat in Servii gratiam, perperam. *trina* pr. Hamb. pro var. lect. et Flor. Junt. cum binis Goth.—566. *Terque solo* Oudart.—567. *animas, totidem dextra exsuit* pr. Mentel.—568. *tunc* Dorvill. *Ergo non d.* Goth. sec. *duplici* Sprot. *devellerer* tres Burm. cum Erf. *divellier* Goth. tert.—569. Abest versus Goth. tert. *finitimo* e codd. suis et Pier. Heins. emendavit; sc. *huic capiti*: quod vix placet; Burmann. cum al. *finitimo ferro* jungit. Saltem dixerim: *finitimo* absolute pro *in f.* Vulgo lectum *finitimus* inde ab Ald. 1514 adeoque a Naugerio. Servius videtur legisse *finitimos*, sicque Dorvill. a m. sec. et ed. Junt. 1520. *usquam* idem Heins. restituit: vulgo *unquam*; at Moret. sec. et Gud. a m. sec. *Mezentius hostis*: quæ aut vera lectio est aut pro veriore habenda, in cujus locum successit *usquam*, quod ex superiore versu per errorem iteratum suspicor. Revocavi autem *finitimus* tanquam unice verum: cum scriptum esset *finitimos*, aberratum est in *finitimo*.—571. *vidisset* Goth. tert.—573. *reminis-*

NOTÆ

bello in auxiliis Turni, proindeque firmæ adhuc ætatis. Quomodo igitur ab Evandro, nunc sene, tunc juvene occidi potuit Herilus sub ipsa Præneste; nisi dicatur Præneste jam urbis formam habuisse tempore Herili, qui regnasse ibidem videtur, munitiones vero a Cæculo accepisse? *Præneste* modo neutrius, modo fœminini est generis. *Herilus* hic tricorpor, ad similitudinem Geryonis, fingitur, Æn. VII. 662. *Feronia*, Dea Herili mater, Æn. VII. 800. *Arcadius rex*, Evander, supra 51.

Et patrias audite preces: Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
Si visurus eum vivo, et venturus in unum:
Vitam oro; patiar quemvis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris:
Nunc, o nunc liceat crudelem abrumpere vitam,
Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri,
Dum te, care puer, mea sera et sola voluptas,
Complexu teneo; gravior ne nuntius aures
Vulneret. Hæc genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.
  Jamque adeo exierat portis equitatus apertis:
Æneas inter primos et fidus Achates;
Inde alii Trojæ proceres; ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde et pictis conspectus in armis:

relinquunt mihi Pallanta salvum; si vivo visurus eum, et rediturus in commune cum eo; *peto vitam: paratus ero tolerare quemlibet laborem. Si vero intentas* mihi *eventum aliquem asperum,* o *fortuna; o jam jam liceat finire molestam vitam: dum solicitudo* est adhuc *anceps, et spes futuri dubia; dum te habeo* in *complexu,* o *dilecte fili, unicum et ultimum gaudium meum: ne nuntius tristior lædat aures* meas. *Pater emittebat hæc verba in ultimo discessu: ministri reportabant in aulam* eum *defectum* animo. *At equites jam egressi erant portis patentibus: in primis Æneas et fidelis Achates: deinde alii principes Trojæ: ipse Pallas in media turma, spectabilis chlamyde et armis versicoloribus. Qualis* est *Lucifer, quem*

---

cere regis, Exaudique preces patrias codex apud Pier., interpolate.—575. *reservent* duo Burm. et Goth. tert.—576. *cum vivom* Rom. et aliquot Pier.—577. *patior* Rom. et pæne omnes Pier. tum Medic. et pars Heins. duoque Burm. *oro et patior* ed. Ven. *Vita mora: patior* Goth. sec. *quamvis* Leid.—579. *Nunc, nunc, o liceat* Medic. et ceteri Heins. (excepto Mentel. pr.), item Dorvill. et bini Goth., prætulit quoque Cuningham. *Tunc, tunc, o liceat* Schol. Persii ad Sat. I, 25. Sed cf. lib. II, 644. *rumpere* Zulich.—580. *Dum spes ambiguæ curæ, dum i. f.* Parrhas.—581. *mea sola et sera* alii, etiam Servius. vid. Pier. et Heins. cum Burm. *sola et certa* Goth. tert.—582. *complexus* Rom. Medic. et alii Heins. *amplexu* Parrhas. *neu* Gud. a m. sec., quod maluit Cuningham. *nec—vulnerat* Markland. emendabat ad Stat. V Sylv. 2, 88, sententia prorsus in alium sensum detorta.—583. *Verberet* Goth. tert., et sic Donatus in Terent. Hecyr. IV, 4, quod placebat Heins., sed merito rejectum a Burmanno, quem vide. Usus *τοῦ vulnerare*, qui *τοῦ τρῶσαι* ap. Homerum pro *βλάψαι*. *mæsta supremo* Medic. a m. pr.—585. *portas apertas* Hugen.—587. *proceres Trojæ* Leid.—588. *It medio* emendat Mark-

NOTÆ

588 *Chlamyde*] De ea militari veste, *casaque*, Æn. III. 484. De *Lucifero*, stella Veneris, quæ mane ante Solis ortum ultima videtur in cœlo, unde præire Solem dicitur, Ecl. VI. 86.

Qualis, ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes,
Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit.
Stant pavidæ in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem, et fulgentes ære catervas.
Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt. It clamor, et agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem,
Religione patrum late sacer; undique colles
Inclusere cavi et nigra nemus abiete cingunt.
Sylvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,

Venus amat præ ceteris ignibus siderum, quando madens aquis Oceani erigit sacrum vultum in *cælo, et dissipat noctem. Matres timidæ sunt in muris, et visu sequuntur nubem pulverulentam et turmas rutilantes æreis* armis. *Illi armati incedunt inter vepres, qua proximus est terminus viarum: clamor surgit, et collecto agmine ungulæ* equorum *feriunt pulverulentos campos strepitu quadrupedante. Est magna sylva, prope frigidum flumen Cæretanæ* urbis, *late sacra veneratione majorum: colles curvi circumdant undequaque et cingunt sylvam abietibus umbrosis. Fama narrat, antiquos Pelasgos, qui primi occupaverunt olim regio-*

----

land. ad Stat. v Sylv. I, 245. vid. inf. 675 et al.—589. *profusus* sec. Mentel. —591. *removit* Bigot. et Goth. tert. 589. 590 recitantur ap. Julium Capit. in Maximino pr.—592. *Stant p.* pr. Rottend. a m. pr. *secuntur* plerique Pier.—594. *quam pr.* Goth. pr.—596. *quatit ungula pulverem* Marius Plotius de metris ap. Heins.—597. *Cære.* τὸ Καῖρε, Καιρὴ, Καίρητα. Jam *Cære* modo non flectitur, modo flecti videtur in *Cæritis*, et in *Cæretis*. Est porro et *Cæres*, unde duplici modo *Cærites* et *Cæretes;* tertio quoque modo *Cæretani*, οἱ Καιρητανοὶ, et Καιρετανοί. In Virgilio igitur *Cæritis* recte, seu ut a *Cære* sit, seu ut a *Cæres*. *Cæritis* ap. Priscian. *Ceretis* et *Ceretis* passim alii; vitiose, nam sic media longa: Καίρητος, unde *Cæretanus*. inf. x, 183 *Qui Cærete domo*. —599. *ilice cingit* Zulich. a m. pr. *cingit* alii ap. Heins. cum Parrhas. et Goth. sec., repositum a Wakefield; et potest hoc verius videri: nam *nemus cingit* jungenda sunt: mutatum forte ab iis, qui ad *colles* referebant. Ad eam formam, qua exquisitius dictum esse habetur, *nemus cingunt*, Heinsius revocat eamque formam aliquoties illustravit. Nil refert, utrum sequaris; modo teneas, non *nemus cingere lucum*, sed *colles et nemus*, h. colles nemorosos

NOTÆ

596 *Quadrupedante putrem, &c.*] *Putrem*, in pulverem facile solubilem. *Quadrupedante sonitu*: quasi numeroso quadrupedum equorum incessu.

597 *Cæritis amnem, &c.*] *Sylva*, in littore maris, prope amnem exiguum, *Cæretanum* olim, nunc *Vacina* dictum: ad orientem urbis *Cæritis*, quæ est *Cære*, de qua supra 479. Hujus incolæ *Cærites*, media syllaba brevi; vel *Cæretes*, media longa dicuntur, Æn. x. 183. De *abiete* arbore, supra, passim in Ge. De *Sylvano*, Ecl. x. 24. De *Pelasgis*, supra 479.

Arvorum pecorisque Deo, lucumque diemque,
Qui primi fines aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis, celsoque omnis de colle videri
Jam poterat legio, et latis tendebat in arvis.
Huc pater Æneas et bello lecta juventus
Succedunt, fessique et equos et corpora curant.
At Venus ætherios inter Dea candida nimbos
Dona ferens aderat; natumque in valle reducta
Ut procul egelido secretum flumine vidit;

nem Latinam, dicavisse sylvam et diem certum *Sylvano, Deo agrorum et pecudum. Non longe hinc Tarcho et Tyrrheni habebant castra, secura* ob naturam *locorum: et totus exercitus* eorum *poterat jam aspici ab Ænea ex edito colle, et fixerat tentoria* in *patentibus campis. Æneas pater et juventus electa ad bellum descendunt illuc, et fatigati reficiunt equos et corpora. At Venus, alba Dea, erat* illic, *portans munera per nubes aëreas: et ut eminus aspexit filium remotum a frigida*

cingere *lucum et vallem.*—601. *Agrorum pecorisq.* Macrob. III Sat. 8. *Sylvarum p.* emendabat Cerda, perperam. Est enim omnino Sylvanus inter Deos agrestes. cf. Burm., ut in eo ipso, quod ex Horatio laudat Cerda: *Sylvane, tutor finium.*—603. *Tarcon, Tharco, Tarchon* et h. l. cf. sup. 506. XI, 727. *Tyrrhenus* Goth. sec., quod ornari posset, si tanti res esset. *cuncta tenebant* aliquot Pier.—605. *ut latis t.* emendabat Tan. Faber et Barth., non improbante Heinsio, et recepit illud Cuninghamus, cum Wakefield, et præferendum est vulgatæ haud dubie; etsi alterum tuentur exempla similia inprimis Homeri. Heinsius etiam *Latiis* conjecerat. *letis* Franc. a m. pr. *in armis* Exc. Burm.—606. *Hoc p.* Leid., ut sup. 423. *electa* duo Burm. *bello clara* Goth. tert.—609. *penitusque in v.* Schol. Cruq. ad Horat. I Od. 17. —610. *Et pr.* Parrhas. *e gelido* passim scripti et edd. etiam Pieriani, alii (ut fragm. Vatic. a m. sec. apud Bottar. p. 167) *et gelido:* Rom. *hac gelido:* Montalb. *ingelido.* *egelidum flumen* debet esse tepidum: atque hoc cum per se ab usu poëtarum abhorret, tum multo magis in convallibus et lucis. Proclivis itaque et ipse sum in lectionem cod. Rom. *Ut procul, et gelido secretum*

NOTÆ

602 *Qui primi, &c.*] Tamen post *Siculos* indigenas, et advenas *Œnotros* seu *Aborigines*, venere *Pelasgi*: deinde *Tyrrheni*, postea *Arcades*, tum *Trojani*. Hic ordo e Dionysio Halicarn. repetitur. *Tendebat in arvis.* Castra metabatur, figebat tentoria: ut Æn. II. 29. 'Hic sævus tendebat Achilles.'

610 *Egelido*] Ambiguam hujus vocis esse potestatem existimat Scaliger, Poët. l. VI. 7. et modo negare, ut in *enodis*, Ge. II. 78. modo augere, ut in *edurus*, Ge. IV. 145. Igitur *egelidus* modo est *tepidus*, modo *frigidus*. Cerdanus contendit semper esse *tepidum*: affertque e Catullo *egelidos tepores*, e Columella *egelidum ver, &c.* sed afferimus etiam e Virgilio *egelidum flumen*, ex Ausonio *egelidum Istrum, egelidam Mosellam*, id est, *frigidam*: quis enim unquam fluvios vocavit *tepidos?* De *Laurentibus*, Æn. VII. 63. De *Cytherea*, Æn. I. 261.

Talibus affata est dictis, seque obtulit ultro:
En, perfecta mei promissa conjugis arte
Munera; ne mox aut Laurentes, nate, superbos,
Aut acrem dubites in prælia poscere Turnum.
Dixit, et amplexus nati Cytherea petivit;
Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
Ille, Deæ donis et tanto lætus honore,
Expleri nequit, atque oculos per singula volvit,
Miraturque, interque manus et brachia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem, qualis, cum cœrula nubes
Solis inardescit radiis, longeque refulget;
Tum leves ocreas electro auroque recocto,
Hastamque, et clypei non enarrabile textum.

fluvio in valle separata, allocuta est eum *talibus verbis, et se ultro exhibuit: Ecce dona fabricata* per *artem mariti mei*, quam tibi *promiseram: ne deinceps*, o *fili, timeas vocare ad pugnam, sive Laurentes gloriosos, sive ferocem Turnum. Sic dixit Venus, et venit in amplexum filii, et deposuit arma fulgentia sub quercu opposita. Ille* Æneas *gaudens muneribus Deæ et tanto honore, non potest satiari, et mittit oculos per singulas* partes, *et stupet; et sumit in manus et brachia, cassidem horrendam cristis et ejicientem ignes, et gladium mortiferum, et loricam rigidam ære, cruentam, amplam:* talem, *qualis* est *nubes cærulea, quando accenditur radiis Solis, et resplendet procul: deinde ocreas politas electro et auro repurgato, et hastam, et fabricam inenarrabilem clypei. Vulcanus, non imperitus vaticiniorum,*

flumine, vidit.—612. *promissi* Exc. Burm. cum Goth. sec. *arce* Sprot.—613. *nec mox* Oudart. et ed. Junt. *nec mox his* ed. Ven. *aut* abest Rom.—614. *dubitas* Reg. *arcum* Goth. sec.—616. *aversa* Leid. *radientia* in multis scriptum ap. Burm., ut et aliis locis. *resonantia* conjicit vir doctus ex Iliad. T. 13 τὰ δ' ἀνέβραχε δαίδαλα πάντα; hoc est variare verba, non emendare.—618. *Impleri* Gud. pro div. lect. et Ms. Thuan. ap. Macrob. v Sat. 8. *per s. versat* sec. Moret.—619. *que* post *miratur* a nonnullis abest: v. Pier., et sic Ald. pr. *manus sua brachia* Parrhas. *verset* Reg.—620. *flammamque* alter Hamb. *flammisque* Parrhas. a pr. m. *vomentem* Gud. ab altera manu in erasa prisca lectione, e qua *nantem* supererat; quod Heins. *tonantem*, Burm. *minantem* supplet.—621. *loricamque* pr. Hamb. *et loricam* Bigot., paulo melius cum Goth. tert.—623. *refulsit* Goth. sec.—624. *lentas* Goth. sec. *recoctas* pr. Rottend. parum suaviter. æs—*an satis recoctum sit, splendore deprehendente:* Plin. XXIII. s. 29.

NOTÆ

620. *Cristis galeam, &c.*] *Cristis*, id est, pennis avium, aut jubis equinis, igneo colore tinctis, e cono seu apice galeæ, in modum flammarum erumpentibus, Æn. III. 468. De *electro*, supra 402.

625 *Clypei textum*] Quia e multis coriis, aut laminis compacti erant clypei.

Illic res Italas Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inscius ævi,
Fecerat ignipotens; illic genus omne futuræ
Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat et viridi fœtam Mavortis in antro
Procubuisse lupam: geminos huic ubera circum
Ludere pendentes pueros, et lambere matrem
Impavidos; illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, et raptas sine more Sabinas

nec inscius futuri sæculi, expresserat in illo clypeo *res Italas et victorias Romanorum:* expresserat *illic totam seriem familiæ orituræ ab Ascanio, et bella gesta per ordinem. Expresserat quoque lupam enixam jacere in virenti caverna Martis; duos infantes huic alludere pendulos ad mammas, et interritos sugere altricem; illam reflexam collo tereti abblandiri* iis *alternis, et formare membra* eorum *lingua. Nec longe inde apposuerat Romam, et Sabinas raptas absque exemplo* in *cœtu caveæ,*

---

nitentem codex Pomponii Læti ap. Pier.—627. *Haud fati* Bigot. cum Goth. tert., quod facile præferrem, nisi emendatorem redoleret. *fatum* tres ap. Burm. pro *fatorum:* sic et Bersman. et Melanchth. in marg., et post Waddelium prætulit Cuningham, et nuper Wakefield. Scilicet *haud vatum ignarus* Vulcanus videtur inepte dictum esse, quasi Deo futura discenda fuerint a vatibus. Aliter res se habebat IV, 65 *O vatum ignaræ mentes,* ubi *mentes vatum* sunt. In salvo tamen res est. *Vates* dixit poëta, pro vaticiniis: haud ignarus erat Vulcanus eorum, quæ prædicta et promissa erant Æneæ ejusque posteritati. *ignaros* duo alii.—628. *genus omne Latinum* ed. Ven.; inscite, addit Burm., ex libro I, 10 repetitum.—629. *in* abest Franc. *pugnata ex ordine* Oudart. *pugnantique ordine* Montalb. *pugnantiaq.* Goth. sec.—629. 630 Quid? si distinguas: *illic genus o.—bella Fecerat: et v.*—630. *feram* Goth. sec. ex *fetam.*—631. *geminosque* Franc. cum edd. nonnullis.—632. *pendentes oculo* Goth. sec.—633. *reflexa* Rom. Gud. et aliquot alii ap. Heins. cum Franc. Non expedit rem Burm. Scilicet dicendum est: esse hanc vulgarem, *cervice reflexa* (etsi et ipsam poëta dignam et Virgilio frequentatam; sic etiam Lucretianum *tereti cervice reposta*), alteram tamen ad vim epicam ornatumque magis assurgentem lectionem, *cervice reflexam.*—634. *lingere* aliquot Pier. cum Goth. tert., quod Catrœus venditat; non animadvertens, se plebeium vocabulum anteferre elegantiori.—635. *de more* proferre nonnullos Pierius obser-

NOTÆ

629 *Stirpis ab Ascanio, &c.*] De *Ascanii stirpe,* Æn. VI. 763. et sequent. De *lupa,* Romuli et Remi, Martis filiorum, altrice, Æn. I. 278.

635 *Raptas sine more Sabinas, &c.*] Romulus, cum, urbe condita, deesse suis civibus fœminas videret; ludos indixit, qui *Consuales* tum, deinde *Circenses* dicti sunt. De *iis* et *cavea,* Æn. V. 388. Ad eos cum convenissent vicini, præcipue ex urbe Sabinorum *Curibus;* eorum fœminæ raptæ sunt a Romanis. Hinc bellum grave inter utramque gentem: quod inter Tatium Sabinorum regem, et Romulum denique compositum est; ea lege, ut pars Sabinorum Romanam in urbem Curibus commigrarent, in ea Tatius ac Romulus regnarent, urbs quidem a Romulo *Roma,* populus a Curibus

Consessu caveæ, magnis Circensibus actis,
Addiderat, subitoque novum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque severis.
Post idem, inter se posito certamine, reges
Armati Jovis ante aram, paterasque tenentes,
Stabant, et cæsa jungebant fœdera porca.
Haud procul inde, citæ Metum in diversa quadrigæ
Distulerant (at tu dictis, Albane, maneres!),
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
Per sylvam, et sparsi rorabant sanguine vepres.
Necnon Tarquinium ejectum Porsena jubebat

dum *agerentur magni* ludi *Circenses: et statim novum bellum oriri* inter *Romanos, et senem Tatium et Cures austeros. Postea iidem reges, relicto prælio, erant ante altaria Jovis, armati et ferentes pateras: et panciebant inter se pacem icta porca. Non longe hinc quadrigæ concitatæ in oppositas* partes *dilacerabant Metium: tu vero, Albane,* debuisses *stare pactis: et Tullus per sylvam trahebat viscera hominis* illius *perjuri, et sentes stillabant tincti sanguine. Præterea Porsenna jubebat* Romanos *admittere Tarquinium expulsum, et cingebat urbem magna obsidione.*

vat. *sine Marte* ingenioso lusu conj. Jo. Schrader.—636. *Concessu* passim in Pier. et Burm. *consensu* Rom.—637. *Addiderant* ed. Junt.—638. *Romulidi* Menag. pr.—640. *ante aram* multi Heins. et Burm., cum edd.; al. *aras*, perpetua varietate: h. l. minus scite, *aras paterasq.*—641. *cæsa porco* maluerat Heins., sed *cæsa porca*, elegantius dictum pro tenui et plebeio, *cæso porco*, quod v. c. Livius habet lib. I, 24, jam Quintil. observavit Inst. Or. VIII, 3, 19. —642. *metum* omnes Pier. et plerique Heins. cum Serv., qui perperam disputat. *metium* tantum sec. Moret. et Ven., sed Gud. cum quatuor aliis *mettum*. Heinsius *Mettium* refinxit et multus in eo est, ut in marmoribus et numis ita scribi doceat; quod ipsi concedemus, quoties de gente Romana Mettia vel *Metia*, nam nil referre arbitror, agitur; sed hic Fuffetium habemus cum prænomine *Meti*. Atque sic Drakenborchium quoque litem dijudicasse video ad Liv. I, 23.—643. *Dispulerant* Medic. a m. sec. *actu* Goth. sec.—645. malit abesse Jo. Schrader. *sparso* Bigot., minus docte.—646. *Tarquinum* Ven.

NOTÆ

Curites seu *Quirites* dicerentur. De *Curibus*, Æn. VI. 809.

641 *Cæsa porca*] Hanc formulam jungendi fœderis affert Livius l. I. quam tamen Hostilio Tullo tertio Romanorum rege antiquiorem fuisse innuit. Fecialis, minister sanciendi fœderis, sic aiebat: 'Si prior defecerit publico consilio, dolo malo; tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito; ut ego hunc porcum hodie feriam. Id ubi dixit, porcum silice percussit.' Inde fœdus *ictum* dici solet.

642 *Metum in diversa, &c.*] Cum Tullus Hostilius, tertius Romanorum rex, Albanos imperio suo subdidisset; susceptoque adversus Fidenates bello, Metius Suffetius Albanorum dictator Romanos in pugna deseruisset: Tullus victor eum duobus curribus per quadrigas in diversa raptis illigari ac discerpi jussit; Albanam urbem dirui, cives Romam traduci.

646 *Tarquinium, &c.*] Tarquinius Superbus, rex septimus, ob sua filiique scelera pulsus est, Bruto et Col-

Accipere, ingentique urbem obsidione premebat;
Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Aspiceres; pontem auderet quod vellere Cocles,
Et fluvium vinclis innaret Clœlia ruptis.
In summo custos Tarpeiæ Manlius arcis
Stabat pro templo, et Capitolia celsa tenebat,

Romani currebant ad arma pro libertate. Videres illum Porsennam *similem irato et similem minanti:* ideo *quia Cocles audebat diruere pontem, et Clœlia trajiciebat flumen catenis fractis. In suprema* parte clypei *Manlius, defensor arcis Tarpeiæ, erat ante templum, et servabat altum Capitolium: et domus* adhuc *nova rigescebat*

Dorvill. ed. Ven. et al., ut et alibi aberratur. *Persena* multi passim cum Rom., ut ap. Livium quoque, vid. Gronov. et Drakenb. ad lib. II, 9. Græcis Πορσῖνος, Πορσήνας, Πορσίνας; at *Porsenna* etiam Medic.—647. *ingentemque* Gud. a m. pr.—650. *quia v.* omnes Pier. et Heinsiani, Mediceo non excepto. *qui* agnoscit Jul. Pomp. *qui avellere* unus Pier. *auderetque avellere* Rom. *quod* vulgg. et Franc. *qui auderet vellere* ed. Ven. *Cockles* Medic.—651. *At* Leid. *Cleria, Cloria, Coclea, Coclia, Cordia, Delia, Deria*, monstra librariorum. *ruptis i. C. vinclis* Parrhas.—652. *Malius* Rom., alii Pieriani et plerique Heins. *Mallius.*—653. *pro templis* Goth. tert. *Capitolia celsa tenebat* Wakefield mutavit in *tegebat*, ut XII, 148 *Turnum et tua mœnia texi*. Recte, at nec minus v. c. XII, 705 *quique alta tenebant*, pro tegebant. Verum trahit me in viri docti

NOTÆ

latino ducibus: Porsenna rex Etruscorum eos reducere aggressus, Janiculum, partem urbis ad occidentalem Tybris ripam, eidem ponte junctam Sublicio, occupavit.

650 *Cocles*] Etruscis in orientalem urbis partem irrumpere parantibus, Horatius Cocles, qui forte positus in statione Sublicii pontis fuerat, solus iis obstitit in ipso pontis aditu, dum Romani a tergo pontem interrumperent. Quo diruto, armatus in Tybrim desiluit, et multis super incidentibus telis tranavit salvus ad suos.

651 *Clœlia*] Cum de pacis conditionibus ageretur, datæque essent Porsennæ regi puellæ obsides, ut exercitum e Janiculo deduceret, Clœlia virgo, una ex obsidibus, frustrata lavandi prætextu custodes suos, eorum equis conscensis, cum ceteris virginibus tranavit Tybrim: et repetita a rege, eidemque reddita, iterum ab eo propter virtutis miraculum libera dimissa est cum iis obsidibus quas voluit ipsa eligere. Hanc equestri statua Romani donaverunt.

652 *Tarpeiæ Manlius, &c.*] Anno u. c. 364. Galli Senones, Brenno duce, cum, fusis ad Alliam fluvium Romanis captaque urbe Roma, Capitolium obsiderent, et noctu in muros per præcipitia adreperent; anseres, Junoni sacri, quibus in summa fame obsessi pepercerant, clangore suo milites excitavere: hi Gallos repulerunt Marco Manlio duce, qui triennio ante consulatum gesserat. Galli deinde, post septem mensium obsidionem, pacem ingenti auri pondere cum pacti essent, a M. Camillo Dictatore superveniente cæsi sunt et urbe pulsi. De Tarpeio seu Capitolino monte, ubi arx et templum Jovis, supra 347.

Romuleoque recens horrebat regia culmo.
Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus, Gallos in limine adesse canebat;
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris et dono noctis opacæ;
Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis;

paleis Romuli. Et illic anser ex *argento, volans* in *aureis porticibus, monebat cantu Gallos accedere ad portas: Galli accedebant per sentes, et* jam *occupabant arcem, tuti tenebris et munere noctis caliginosæ. Illis* erat *aurea coma, et vestimentum*

partes, quod statim 657 iterum est: *arcemque tenebant.*—654. *Rumoleo* Rom. Totus hic versus scrupulum injicit. *Romuli casam* in Capitolio fuisse nemo dubitet. v. Vitruv. II, 1, alios, quos Cerda laudat, et Ovid. Fast. III, 189 sqq. Sed mentionem ejus hic factam video tam importune, ut nihil magis; nam nec structura nec sententia ullo eum versum vinculo comprehendit. Casa nude commemorata quorsum referri debet? Et tum sequuntur *auratæ porticus.* Quæ tandem hæc paupertatis et luxuriæ in eundem locum coacervatio! At *recens regia?* in tanto temporum intervallo inde a Romulo ad Manlium. Nec res expeditur, si regiam de ipso Capitolio et Jovis templo accipias. Manent enim reliqua, in quibus laboramus. Alienum itaque et mala manu illatum versum esse arbitror. In edit. Parmensi versus retractus est post v. 641 *Stabant* et 642 *Romuleoque* 643 *Haud procul inde.*—655. *hinc* aliquot Pier. unus Heins. et unus Burm.—656. *abesse* Rom.—657. *Olli* unus ap. Pier., isque Romanus; et hoc præferam cum Jo. Schradero, qui laudat Stat. IV Theb. 798 *Illi per dumos et opaca virentibus umbris Devia* etc.—659. *illis* alii ap. Pier.

NOTÆ

654 *Romuleoque recens, &c.*] Casa Romuli multiplex fuit, in Palatino monte una, ut monet Dionys. l. II. altera in Capitolino: eaque, ut ferebant mores temporis, stramento et paleis tecta: quæ Ovidii, Senecæ, ac Vitruvii tempore adhuc supererat, et ad monumentum priscæ frugalitatis colebatur. Ovid. Fast. III. 183. Senec. controv. 9. Vitruv. l. II. c. 1. *Recens* dicitur, ratione sculpturæ; quia cum recens a Vulcano sculpta esset et ex auro efficta, videbatur fulgore suo referre rutilum quendam horrorem recentium palearum, quibus tegebatur.

659 *Aurea cæsaries, &c.*] Habitus et arma Gallorum. I. *Aurea coma:* describuntur enim a Livio et aliis comæ Gallorum promissæ et rutilatæ, seu flavæ. II. *Lactea colla:* candido etiam colore insignes fuisse prædicantur, unde et nomen habuisse a γάλα *lac.* III. *Aurea vestis,* quam hic multi sumunt pro *barba,* quia Lucretius l. v. 672. dixit 'impubem molli pubescere veste.' Potest tamen intelligi de veste interiore, cui sagula superinducta essent. IV. *Sagula.* Fuerunt *chlamys, sagum, paludamentum,* ejusdem prope formæ vestes exteriores, breviores, apertæ, fibula circa dextrum humerum annexæ: sed *paludamentum,* proprium imperatorum et longius; *sagum et chlamys,* militum et brevius. Quidam volunt *saga,* vel *sagula* Gallorum, habuisse manicas, et fibulatas fuisse vestes; sed instar tunicæ inductas, apertas tamen ante pectus. *Virgata sagula* dicuntur: id est, virgis sive segmentis distincta, versicoloribus, et in longum varia serie porrectis. V. *Torques aurei,* e collo penduli: quos apud Gallos in

Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla
Auro innectuntur; duo quisque Alpina coruscant
Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.
Hic exultantes Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, et lapsa ancilia cœlo
Extuderat: castæ ducebant sacra per urbem

aurum: splendebant sagis virgatis: præterea colla candida cingebantur aureis monilibus: *unusquisque librat manu duo gæsa Alpina, tecti clypeis longis* secundum *corpora. Inde sculpserat Salios saltantes, et Lupercos nudos, et acumina* pileorum *lanea, et scutula emissa* e *cœlo: ibant ad sacrificia per urbem pudicæ matronæ in*

solis Menag. pr.—660. *Virgatis fulgent* pars codd. Heins. cum Goth. sec. cf. Burm.—661. *immiscentur* Oudart. *duo cuique* Parrhas. interpolate. *Albina* duo Burm. et tert. Goth. *coruscat* Ald. pr. cum aliquot Heins. et binis Goth. —662. *Gessa* Medic., ut passim alibi scribitur. Eo alludunt Dorvill. et Franc. *Cesa*. Goth. sec. *Cæsa*. Sed *Gæsa* communior scriptura. vid. Heins. Vox est Celtica *Gess.*, ut nuper docuit *Bullet Mémoires sur la Langue Celtique* Tom. II hac voce. *pectora* Goth. pr.—663. *Hic* e Pierianis et suis recepit Heins. pro vulg. *hinc*. *ancylia* passim: ut Gr. ἀγκύλια.—664. *Laries* Medic., ait Heins., a pr. m. pro *apices*. Litura saltem est in Fogginii exemplo. Abest *que* post *lanigeros* a ms. Wakefield.—665. *Extuderant* Rom. *extulerat* aliquot Heins. cum Goth. tert. *excuderat* et *exciderat* alii. Sed *extundere* exquisitius est idem quod *excudere*, nec modo de opere eminenti et anaglypho, sed simpl. de sculptura; Tum et omnino: proferre, invenire, ut Ge. I, 133. IV, 315. 328.

NOTÆ

usu etiam militari fuisse, patet ex Manlio Torquato, qui nomen hoc obtinuit ob detractum in pugna Gallorum duci torquem. Æn. VI. 825. VI. *Gæsa:* hastæ longiores, sed leves et exiles, quæ binæ una manu ferri poterant. *Alpina* dicuntur: vel quia e ligno Alpinarum arborum: vel quia Gallorum propria, qui circa Alpinos montes habitabant. VII. *Scuta longa*, non clypei: *clypeus* enim rotundus est; *scutum* longius multo, quam latius.

664 *Lanigerosque, &c.*] De *Saliis*, supra 285. De *Lupercis*, 343. Sacerdotes porro, præcipue flamines, pileos gestabant oblongos, quorum ex fastigio virga eminebat, cui lana erat filo circumligata: quod si per æstatem gestare pileum molestius ducerent, filo illo caput circuibant, quod nefas esset eos nudo esse capite: hinc *Flamines* dicti, quasi *Filamines:* et lana illa, *apex*, ab *apo*, quod est ab ἅπτω *ligo*.

Lapsa ancilia, &c.] Scuta brevia, quasi *ancisa*, id est *circumcisa*, quod ovali figura essent absque angulis. Ovid. Fast. III. 377. 'Atque ancile vocat, quod ab omni parte recisum est: Quemque notes oculis, angulus omnis abest.' Horum unum, regnante Numa, decidisse dicitur e cœlo: et edita vox: omnium potentissimam fore civitatem, quamdiu id in ea mansisset. Ideo Mamurius Veturius auctor fuit, ut ejusdem modi fierent plura, quibus id misceretur, ne internosci cœleste posset. Quod factum est, omniaque in sacrario Martis reposita, sub custodia Saliorum: qui certis diebus efferebant ea pulsabantque per urbem, ac deinde recondebant. Ovid. loco citato, &c.

Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis;
Et scelerum pœnas, et te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, Furiarumque ora trementem;
Secretosque pios: his dantem jura Catonem.
Hæc inter tumidi late maris ibat imago
Aurea; sed fluctu spumabant cœrula cano;
Et circum argento clari delphines in orbem
Æquora verrebant caudis, æstumque secabant.

vehiculis pensilibus. Procul hinc adjicit quoque infernas plagas, profundos aditus Plutonis: et supplicia criminum: et te, o Catilina, suspensum ex *imminente scopulo, et metuentem vultus Furiarum: et pios segregatos* ab impiis, et *Catonem his dicentem jus. Inter hæc apparebat late ex auro species inflati maris, at* aquæ *cærulea spumabant fluctu albo: et delphines circum lucidi argento agitabant in orbem mare*

—666. *Huic p.* duo Burm.—669. *in scopulo* Oudart. *frementem* pr. Rottend. et ed. Genev. *timentem* Goth. tert.—670. *pilos* Goth. tert.—671. *Hoc inter* Franc.—672. *spumabat* plerique Pier. Medic. Gud. Moret. sec., etiam ex Goth. alter, ut scilicet *imago spumabat* jungatur; sed recte *cærula spumabant* prætulere Heins. et Burm. *spumabant æquora* Zulich. *cærula ponto* Montalb. a m. pr. Distingui quoque potest: *Hæc inter—ibat imago; Aurea sed fluctu spumabant cærula cano;* nescio, an rotundior sic exeat oratio.—673. *arcano clari* Ven. *in orbe* et *in orbes* aliqui Heins.—674. *vertebant* aliquot Burm. et

NOTÆ

666 *Pilentis matres, &c.*] Cum Camillus aurum Apollini Delphico vovisset, bello Veienti, nec auri satis reperiretur; matronæ nobiles aurum illud ex muliebri mundo contulerunt: ob eamque munificentiam, is honor iis est habitus, ut *pilento* ad sacra ludosque veherentur. Ita Livius, ann. circiter u. c. 362. De *pilenti* vehiculi forma nihil reperio.

667 *Tartareas sedes, &c.*] De *Tartaro*, Æn. VI. 134. De *Dite*, Plutone, Ge. IV. 467. De *ostiis* Inferorum, Æn. VI. 237.

668 *Catilina*] *L. Sergius Catilina*, patricia familia vir, cum bis in petitione consulatus repulsam tulisset: de cæde consulum et senatus, de incendenda urbe, opprimendaque republica conjuravit cum nobilissimis aliis compluribus viris: deprehensus a M. Tullio Cicerone tum consule, urbe excedere coactus est: ejus socii P. Lentulus et C. Cethegus prætores in carcere præfocati sunt: ipse commissa in agro Pistoriensi pugna victus et interfectus est, duce C. Antonio, Ciceronis collega, anno u. c. 691. De *Furiis*, Ge. III. 552.

670 *Catonem, &c.*] Non majorem, sed minorem: siquidem Catilinæ et eorum temporum hic mentionem facit, quæ propius attigit minor Cato. De utroque Æn. VI. 841. Hunc præficit juri dicendo apud pios homines in Elysiis campis, ob severam virtutem; non ut eum irrideat, quasi hostem Julii Cæsaris, ut argutatur Cerdanus, aliique.

673 *Delphines, &c.*] De *delphinibus*, Æn. III. 427. De *Actio* promontorio Epiri, et *victoria* ibidem ab Augusto

In medio classes æratas, Actia bella,
Cernere erat; totumque instructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Augustus agens Italos in prælia Cæsar
Cum Patribus, Populoque, Penatibus et magnis Dis,
Stans celsa in puppi: geminas cui tempora flammas
Læta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte alia ventis et Dis Agrippa secundis
Arduus agmen agens: cui, belli insigne superbum,
Tempora navali fulgent rostrata corona.

caudis, et scindebant fluctus. In medio mari *videre erat classes æratis* proris, *certamina Actiaca: et aspexisses totum Leucaten fervescere pugna ordinata, et undas resplendere argento. Hinc* erat *Augustus Cæsar ducens ad pugnam Italos, cum senatoribus, et populo, et Penatibus, et magnis Diis, erectus in puppe sublimi: cui caput lætum emittit geminas flammas, et paterna stella apparet* in *capite. Alia parte* erat *Agrippa, Diis et ventis propitiis, sublimis, impellens aciem: cui caput radiat rostratum navali corona,* quod est *nobile monumentum victoriæ. Inde Anto-*

duo Goth. *æstuque* Sprot.—675. *classes auratas* ed. Ven. *Accia* aberrant aliquot codd. Pier. et Parrhas. *Actia vela* conjecerat Heins.—676. *extructo* aliquot Pier. *instructum* alii. *videre* Montalb.—677. *Leuchatem, Leucatem, Leucantem, Leucothoën,* aberrat. *auroque effulgere fluctus;* hoc hemistichium prorsus otiosum et languidum esse arbitror, quodque Tucca Variusque rescindere debebant. Quorsum enim hoc pertinet? inprimis cum jam satis declaratum esset vss. 671. 672 *mare esse aureum.* Et debebat esse *albosque fluctus,* ut cum v. 672 conveniret *fluctu spumabant cærula cano.*—678. *Hic* Franc.—679. *populisque* ed. Ven. *populo patribusque* Goth. sec.—680. *Stat* Rom. cum aliis Pier. et Heins., item Goth. sec., quod præstare puto. *prima in puppi* Priscian. agnoscit lib. VII. cf. III, 527. *g. huic* Gud.—681. *volunt* Medic. a m. pr. *movent* Sprot. a m. pr. *aperit se* Goth. sec. *aperitur a vertice* Medic., vitiose. Quis tamen credat hoc Cuninghamum recepisse?—684. *lustrata*

NOTÆ

relata, ibid. 270. 280. De *Leucate,* ibidem monte et insula, 274. De *Augusto,* Octaviani cognomine, Æn. VI. 792. De *Penatibus,* Æn. II. 717. De *magnis Dis,* Æn. III. 12.

680 *Tempora flammas vomunt*] Aliqui referunt ad galeam, cujus conus cristas habebat flammivomas, ut 620. Alii ad diadema rutilis gemmis hinc inde distinctum. Alii ad Augusti oculos, quos acres inprimis et igneos fuisse testatur Suetonius.

681 *Patrium vertice sidus*] Stella Julii Cæsaris: quæ, quia ejus in morte effulserat, pro eo habita est; ideo ejus simulacris in capite imposita, Ecl. IX. 46.

682 *Agrippa*] *M. Agrippa,* omnium Augusti operum ac victoriarum administer, præcipue Actiaco bello. Ter consul fuit, consors tribunitiæ potestatis cum Augusto, gener ejusdem, et adoptione filius. Obiit anno u. c. 742.

684 *Rostrata corona, &c.*] Corona navalis aurea, in speciem rostrorum navalium conformata, data raro: primum a Pompeio Magno M. Varroni, bellis piraticis: secundo ab Augusto M. Agrippæ, bellis Siculis adversus

Hinc ope barbarica, variisque Antonius armis,
Victor ab Auroræ populis et littore rubro,
Ægyptum viresque Orientis et ultima secum
Bactra vehit; sequiturque (nefas) Ægyptia conjux.
Una omnes ruere, ac totum spumare, reductis

nius victor diversis bellis et auxilio barbarorum, adducit secum Ægyptum, et robora Orientis, et extrema Bactra, ab usque *gentibus Auroræ et Mari Rubro; et* proh *scelus! uxor Ægyptia sequitur* ipsum. *Omnes* videntur *simul irrumpere, et totum mare spumare commotum remis revolutis et rostris trifidis. Proce-*

Goth. pr.—685. *que* a Pierianis aliquot abest; nec male. *Phariis* conj. Heinsius, eleganter; sed *variis* multo elegantius habendum, ut populos multos ac diversos habituque aspectuque varios designaret. *Autronius, attonitus,* prave Gothani.—686. *ab europe* Rom. et Goth. tert. *aurora* pr. Rottend. et Leid., iste etiam *populos.* Marklandus ad Statium p. 109 *Ductor ab* emendat; quod ad meum sensum jejunum est. *Victor* et per se splendidius est, et respectu certe eorum populorum, quos secum trahebat, verissimum; sed et Parthorum et Armenorum respectu non omnino falsum. Nam et Ventidius Parthos vicit u. c. 713, et Canidius, et ipse Antonii legatus, Armeniam devicit et in Iberos Albanosque exercitum duxit u. c. 716, et ipse Antonius u. c. 718, Artavasde capto Armeniam occupavit u. c. 718. Schraderus ad Musæum p. 258 acumen τῷ *victor* inesse dicit, *quasi* victor, qui talem se haberi volebat.—687. *Ægypto* codd. Pier. *que* abest Parrhas. Hic Erfurt. alias haud magni momenti codex memorabilem lectionem suppeditat *aeresque:* ita ut refingi possit:

NOTÆ

Sextum Pompeium, quæ ille confecit extrema ad fretum Siculum pugna, anno u. c. 718. Plin. l. xvi. 4.

686 *Victor ab Auroræ, &c.*] *M. Antonius,* omnium Julii Cæsaris expeditionum socius, ejusdem in dictatura magister equitum, consul anno u. c. 710. quo Cæsar occisus est: ac deinceps triumvir cum Octaviano ac Lepido: multa eo in magistratu crudeliter egit; Brutum et Cassium conjunctis cum Octaviano copiis vicit: mox ad bellum Parthicum et administrandum orientem profectus, Parthos quidem vicit per Ventidium, qui anno 716. de illis triumphavit: sed ipse ab iisdem affectus variis cladibus, in Ægyptum secessit, amore Cleopatræ, Ægypti reginæ: quam cum orbis terrarum reginam constituere meditaretur, hostis a senatu judicatus, victus est ab Octaviano apud Actium Epiri promontorium, anno u. c. 723. sequente anno capta ab eodem Octaviano Alexandria, sibi ipse mortem intulit: Cleopatra cum Octavianum irretire amore suo non potuisset, verita ne in triumphum duceretur, aspidis inter ficus delitescentis punctu sibi mortem accersivit. *Auroræ populos* vocat orientales. *Littus rubrum,* accolas Maris Rubri; quod Arabiam ad occidentem et meridiem alluit; et in sinum influens, Asiam ab Africa separat, Ægyptumque prætexit ab oriente. *Bactra, orum,* urbs est præcipua Bactrianæ regionis, inter Parthiam ab occidente, Indiam ab oriente, Sogdianam a septentrione, Asiam a meridie. Ex iis omnibus regionibus auxilia secum habuit Antonius.

Convulsum remis rostrisque tridentibus, æquor.
Alta petunt: pelago credas innare revulsas
Cycladas, aut montes concurrere montibus altos:
Tanta mole viri turritis puppibus instant.
Stuppea flamma manu telisque volatile ferrum
Spargitur; arva nova Neptunia cæde rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro;

duunt mari: diceres Cycladas erutas fluitare mari, aut excelsos montes congredi cum *montibus: tanta* est *moles turritarum puppium* unde *homines imminent. Projicitur manu ignis in stupa, et spiculis volucre ferrum: campi Neptuni rubescunt nova strage. In medio regina* Cleopatra *revocat acies patrio sistro:*

Ægyptum, Seresque, Orientis et ultima secum Bactra vehit.—690. *rostrisque stridentibus* pessime legitur cum metri vitio in nonnullis, etiam in Ald. pr. et ex ea excusis; at omissum *que* in Ald. sec. et hinc in aliis; ita *rostris stridentibus* vulgo editum, et lectum quoque in codd., ut Leid. Menag. Goth. pr. Hinc *rostrisque tridentibus* editum in ed. Commelin. ex Palatino; quod secutus est Pulman. et alii, firmavitque post Cerdam et alios Heins. ex Colot. Medic. Gud. cf. v, 143. *rostrisque rudentibus* Hamb. pr. pro var. lect.—691. *credes* Gud. Versum acumine rhetorico insignem miratur Seneca Suas. I sub. f. adjecto judicio: *non dicit hoc fieri, sed credi.* Nam addit poëta: *credas innare.* —692. *et* duo Burm. *altis* tres ibid.—694. *telique* ab Heinsio præscripta est tanquam vulgata lectio: fuit ea saltem in ed. Dan. Heinsii; nam vulgo ubique legitur *telisque*, quod firmavit Heins. e Medic., aliisque melioribus; an sic *tela* machinæ sunt? balistæ, quibus tela emittuntur? ut manu flamma, machinis sagittæ spargantur; quod videtur vulgari interpunctione effici: *Stuppea flamma manu, telisque volatile ferrum Spargitur.* Sustuli interpunctionem, ut sit: *manu spargitur stuppea flamma et ferrum volatile telis.* Vide tamen an recitari possit: *Stuppea flamma, manu telisque volatile ferrum Spargitur.* Ita *flamma* per se, tum tela manibus et machinis emissa, memorantur. Quo tamen exemplo dictum esse putabimus: *ferrum volatile telis?* Brunckius monet *telis* esse pro *telorum:* ut v, 609 *per mille coloribus arcum.* Agnosco analogiam; sed quam durum est: *ferrum telis!* Lenior esset ratio, si *telum ferro* esset scriptum. Saltem dicam, *spargi ferrum telis*, per tela, h. e. spargi missilibus. Præfero tamen vel sic alteram lectionem, cui præsidium in cod. Rom. est *telique volatile ferrum.* Tum *volabile* Montalb., sed *volatile* jam sup. IV, 71, quod e Snevio adoptasse fertur Virgilius ap. Macrob. VI, 5 extr., e quo laudatur *volucrumque volatile telum.*—696. *Reginam* et *agmine* Rom. *in medio* Franc. v. Burm.—697. *Nec-*

NOTÆ

690 *Rostrisque tridentibus*] Ita legendum esse diximus, et explicuimus Æn. v. 143.

692 *Cycladas*] Naves Antonii, magnitudine conspicuas, comparat cum insulis Maris Ægæi *Cycladibus*, de quibus Æn. III. 74. Cum autem dicat, 'montes concurrere montibus altos:' innuit utriusque exercitus naves mole ac turribus fuisse insignes: at præcipuam fuisse Antonianarum molem consentiunt historici. De *Neptuno*, Æn. I. 129.

696 *Patrio sistro*] *Sistrum*, æreum crepitaculum, Ægyptiorum proprium, instar reticuli quo pilæ per ludum impelluntur, hoc fere modo compactum erat. Ærea lamina in ovalem figuram inflexa desinebat in manubrium: hanc laminam tres quatuorve

Necdum etiam geminos a tergo respicit angues.
Omnigenumque Deum monstra, et latrator Anubis,
Contra Neptunum et Venerem contraque Minervam
Tela tenent. Sævit medio in certamine Mavors
Cœlatus ferro, tristesque ex æthere Diræ;

et nondum adhuc spectat a tergo serpentes duos. Et portenta Deorum omnis generis, et latrator Anubis, ferunt arma adversus Neptunum et Venerem, et adversus Minervam: Mars exsculptus ferro sævit in medio prælio, et funestæ Furiæ ex aëre, et

---

dum et Dorvill. *gelidos* conj. Burm. Sane vulgo una tantum aspis brachio admota a Cleopatra memoratur (cf. Anthol. Lat. lib. II, 71); cum tamen secundum Plutarch. Anton. p. 955 B varii et incerti de necis, quam Cleopatra sibi intulit, via et ratione rumores fuerint; cf. inprimis ad Propert. III, 11 (ed. Scal. 9), 53. 54; potuit forte et hoc narrari, binos eam angues sibi admovisse, singulis forte brachiis singulos. Quod idem narrat, fuisse qui in brachio Cleopatræ *notas duas* tenues et obscuras agnovisse se dicerent, vix ad binas aspides referri potest. At Vellei. II, 67 *admotis ad venas serpentibus:* ut plures fuerint. Cleopatræ morientis simulacra frustra advoces, sunt enim partim Nympharum signa, partim recentis manus sunt. Nec de lamina argentea Pompeiana (*Bronzi di Ercolano* Tom. I. extr.) satis exploratum est, rectene illa ad Cleopatram referatur.—698. *natator* aliquot Pler. *Anobis* Medic. *Anubes* sec. Rottend.—699. *et* abest Dorvill.—700. *tenens* Schol. Horat. III Od. 4. *in* abest Parrhas.—701. *Velatus* Goth. tert. *Divæ* Rom. et Medic. Pierii, Medic. a m. pr., aliique Heius., idem agnoscit

NOTÆ

fidiculæ, item æreæ, hinc inde trajiciebant, laxis foraminibus insertæ: ita ut, quoties sistrum manubrio commovebatur, fidicularum capita crebro affrictu ad laminam allisa tinnitum ederent. Sistri usus præcipuus erat in sacris Isidis, Ægyptiæ Deæ, cujus simulacra sistrum aliquando manu præferebant. Nomen a σείω, *quatio.* Atque ejus quidem crepitaculi sonum levem fuisse necesse est; neque satis canorum aut gravem, ut naves a prælio revocare posset: quare hoc a Virgilio dictum puto per ironiam, ut est a Propertio quoque de Cleopatra dictum l. III. 9. 41. 'Ausa Jovi nostro latrantem opponere Anubim, Et Tyberim Nili cogere ferre minas, Romanamque tubam crepitanti pellere sistro.'

698 *Omnigenumque Deum, &c.*] Cicero de Nat. l. III. 39. 'Omne fere genus bestiarum Ægyptii consecrarunt.' Plutarchus numerat *felem, gryphem:* Plinius, *scarabæos:* Prudentius, *simiam:* alii alias. Præcipua tamen eorum numina *Osiris* rex, ejusque uxor *Isis:* et *Anubis,* eorum vel filius, vel miles, vel satelles: ideo canino capite depictus; quia vel regem fide custodiebat; vel venator erat; vel ejus, quasi canis indagantis, opera Isis usa est, in investigandis mariti membris, a Typhone fratre discerptis. Vide Vossium de Idol. l. I. 27. De *Neptuno,* Æn. I. 129. De *Venere,* ibid. 260. De *Minerva,* Æn. II. 31. De *Mavorte,* Marte, Ecl. IX. 12.

701 *Ex æthere Diræ*] *Furiæ,* de quibus Æn. VI. 572. *Ex æthere:* tum quia volantes illic exsculptæ erant: tum quia apud Superos præsertim dicuntur *Diræ,* Æn. III. 211.

Et scissa gaudens vadit Discordia palla:
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, et Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et laxos jam jamque immittere funes.
Illam inter cædes pallentem morte futura
Fecerat ignipotens undis et Iapyge ferri;
Contra autem magno mœrentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, et tota veste vocantem
Cœruleum in gremium, latebrosaque flumina, victos.
At Cæsar, triplici invectus Romana triumpho

Discordia incedit gaudens lacera palla, quam Bellona sequitur cum flagro cruentato. Actiacus Apollo videns ista tendebat arcum ex alto: hoc metu tota Ægyptus, et Indi, omnis Arabs, omnes Sabæi convertebant dorsum. Ipsa regina videbatur præbere vela ventis invocatis, et quamprimum laxare funes navium *solutos. Vulcanus fecerat illam inter strages, pallidam nece imminente, provehi fluctibus et Iapyge* vento: *ex adverso autem Nilum dolentem magno corpore, et aperientem plexus* suos *et tota veste* expassa *invitantem victos in sinum* suum *cœruleum et fluenta latebrosa. Sed Cæsar ingressus Romanos muros triplici triumpho, referebat Diis votum perenne,*

Jul. Sabinus. cf. IV, 473.—702. *Excissa* Goth. sec. *pallas* idem.—703. *Quin* Goth. pr. *consanguineo* editum vidit Pierius.—704. *Accius* et h. l. scribitur. *arcum tendebat* Medic. Pierii, Gud. et alii Heins. cum Dorvill. et Goth. sec. *arcu int.* duo Burmann.—705. *Protinus omnis* Voss. pr. *Ægyptos* Probus ap. Heins.—706. *Araps* Pier. aliquot.—708. *lapsos* aliquot Burmann. *que* abest Parrhas.—709. *Illum* ap. Apulei. de mundo. *cæde futura* Oudart.—710. *Iapuge, Iapige, Iapide, Iaspide* in codd., hoc in Goth. sec.—711. *magni*, sc. Pompeii, Waddel. conj. ap. Burm., satis frigide.—712. *et torta* emendabant Gifan. et Vales., sed v. Heins. *et tuta v.* Schol. Horat. Cruqu. ad I Od. 37, et *mota* Cerda conj. *sinum et tota quem* Leid. *sinum et totaque in* duo alii, interpolate. *tota veste*, est, expansa quantum sinus patebat. Laudatur

NOTÆ

702 *Scissa Discordia palla*] Ut ipso habitu vim exprimat suam, qua dividit animos, fœdera disrumpit, &c. De *Bellona*, Martis sorore, Æn. VII. 319. De *Apolline*, cui sacrum erat *Actium* promontorium, Æn. III. 275. De *palla*, pallio muliebri, Æn. I. 652.

705 *Indi, &c.*] Vel veri *Indi* Asiæ: siquidem posuit *Bactrianos* in auxiliis Antonii. Vel *Æthiopes*, Ægyptiis vicini, quos ab veteribus *Indos* etiam dictos esse ostendimus Ge. II. 171. *Arabes*, ad orientem Ægypti. *Sabæi*, Arabes ad meridiem Arabiæ Felicis, Ge. I. 57.

710 *Iapyge*] Vento, qui ab Apulia, Italiæ maxime orientali parte, flat recta in orientem, ideoque in Ægyptum. Dicitur *Iapyx* ab ipsa Apulia, quæ sic prius dicta fuit ab Iapyge, filio, juxta Plinium, Dædali; juxta Liberalem, Lycaonis. De *Nilo*, Ægypti fluvio, Ge. IV. 287.

714 *Triplici .... triumpho*] Cæsar

Mœnia, Dis Italis votum immortale sacrabat,
Maxima tercentum totam delubra per Urbem.
Lætitia ludisque viæ plausuque fremebant:
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aræ;

nempe *trecenta templa ingentia per totam urbem* *Viæ resonabant gaudio et ludis ac plausu: chorus matronarum* erat *in omnibus templis, et altaria* in *omnibus;*

****

Auson. Mosella 368 *Naviger undisona dudum me mole Saravus Tota veste vocat.*—715. *Mœnia cunctorum late comitantibus armis* inepte Goth. sec., nescio unde arreptum. Plus refert de interpunctione monere, quam Burmannus ad aliarum editionum exemplum immutavit: *At Cæsar—Dis Italis votum immortale sacrabat. Maxima tercentum totam delubra per urbem Lætitia, ludisque viæ plausuque fremebant.* Ita vero plura parum commode dicta videntur: *votum immortale sacrabat* erit accipiendum forte pro: vota persolvebat. Sed cur *immortale?* et multo magis frigent ista: *templa lætitia, vias ludis plausuque fremuisse.* Itaque reduxi alteram distinguendi rationem. Augustus opera publica, et in his templa, extruxit plurima, v. Sueton. c. 29, unde et Livio, quod satis notum, *templorum omnium conditor aut restitutor* dictus est; idem triumpho invectus plura templa dedicavit, in aliis dona consecravit. v. Dio LI, 22. Retraxit hæc poëta et in unum tempus contulit: *maxima tercentum delubra sacrabat, votum immortale,* h. quæ voverat.—716. *de turba* Parrhas.—717. *lusuque* Oblongus Longob. *laudisque* duo Burm. *plausuque* Dorvill. *fremebat* alter Goth.; ita saltem jungenda: *plausuque fremebat Omnibus in t. m. chorus;* sed hoc putidum est.—718. *aræ* Pier. et Heins. e suis, excepto uno Veneto, probaverunt. Vellem adjecissent viri docti, quod sententiæ acumen in eo deprehenderent. Quid magis frigere dicam, quam in

NOTÆ

Octavianus, devictis imperii sui æmulis, tribus continuis diebus Romæ triumphavit, anno u. c. 725. Primo quidem die, de Salassis Alpinis populis, Dalmatis, Illyriis, Pannoniis: quos statim post oppressum Sext. Pompeium vicerat annis 719. et 720. partim per legatos; partim per se ipse: præcipue Dalmatas, quo bello vulneratus fuerat. Altero die, de Cleopatra, apud Actium in Epiri littore superata, deque Macedonia, anno u. c. 723. mense Septembri. Tertio de Ægypto, post necem Antonii et Cleopatræ captamque Alexandriam subacta, anno u. c. 724. mense Sextili: unde Octavianus postea, idemque mensis, Augusti nomine insigniti sunt, an. 727. Januar. mense.

715 *Dis Italis votum immortale, &c.*] *Trecenta,* id est, multa templa, quæ belli tempore voverat, variis Diis deinde consecravit: immortalia pietatis suæ monumenta. Ita enim Dio l. LI. de iis quæ ab eo statim post triumphos edita sunt. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα διετέλεσε, τό, τε Ἀθήναιον καὶ, &c. ‘Deinde vero perfecit Minervæ templum..... et curiam Juliam in honorem patris sui factam dedicavit: in eaque collocavit simulacrum Victoriæ ..... Tarento advectum, et spoliis Ægyptiis decoratum. Julii quoque herois sacrarium multis in eo suspensis donariis ex præda Ægyptiaca exornavit. Multa etiam Jovi Capitolino, Junonique et Minervæ consecravit: cum ex Senatusconsulto omnia prius eorum in templis suspensa ornamenta, tanquam contaminata, essent detracta.’ De ludis et sacrificiis publicis, ejus in honorem, et Romæ, et alibi institutis, multa addit. De *delubris,* Æn. II. 225.

Ante aras terram cæsi stravere juvenci.
Ipse, sedens niveo candentis limine Phœbi,
Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
Postibus; incedunt victæ longo ordine gentes,
Quam variæ linguis, habitu tam vestis et armis.
Hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,

ante altaria mactati juvenci tegebant terram. Ipse Augustus, *sedens in nivea porta candidi Apollinis, considerat munera populorum et accommodat* ea *ad postes; nationes subactæ progrediuntur longa serie, tam diversæ sermone, quam more vestium et armis. Hic Vulcanus sculpserat nationes Nomadum, et Afros discinctos: hic*

---

omnibus templis aræ sc. erant? Licet id credere: sed quid inde? an repetere placet *aræ* sc. *fremebant?* Res vero sic expedienda. Exquisite illa dicta pro vulgaribus: Omnibus in templis matronarum supplicantium cœtus visebantur, *et aræ*, ab artifice expressæ, *ante quas* victimæ immolabantur. Vulgo lectum fuit *omnibus aris:* idque ex Gothanis primus servat. *omnibus ara* Parrhas., vitiose.—719. *terras* Dorvill.—721. *actatque* Dorvill.—722. *l. o. matres* aliquot Pier.—724. *Hinc* hic et sequ. versu aliqui sive utroque loco sive alterutro tantum. *Numidum* plerique Pier. et tres Goth. *Numadum* alii Heins., ut passim alibi. v. sup. ad III, 320. *distinctos, discinctos, devinctos, disductos*, vitia librariorum: inter quæ etiam *Mulcifer* referendum in parte Heins. et trinis Goth. *Mulciber* antiquum nomen, quod Maro ab Accio et Egnatio

NOTÆ

720 *Candentis limine Phœbi*] Templo Apollinis, quod jamdiu inchoatum in Palatio, tandem cum bibliotheca dedicavit, anno u. c. 726. Nondum igitur perfectum erat triumphi tempore: sed poëta ob vicinitatem temporum utrumque conjungit. *Candentis Phœbi:* e candido marmore Pari insulæ: nam Plinius l. XXXVI. 5. ait Augustum in Palatina æde Apollinis posuisse signa, Bupali et Anthermi, Chiorum fratrum, opere perfecta: qui candido tantum ac Pario marmore utebantur.

721 *Dona recognoscit populorum, &c.*] *Coronas aureas*, quas victoribus Romanis imperatoribus et sociæ et vectigales provinciæ gratulationis ergo mittebant; non vero victæ gentes ad redimendam vitam, ut fabulatur Servius. Tales juxta Livium Quintius Flamininus prætulit in triumpho centum quatuordecim: Scipio Asiaticus ducentas triginta quatuor: Julius Cæsar juxta Appianum bis mille octingentas viginti duas. Coronarum loco pecunia deinceps ab imperatoribus exacta est, quod *aurum coronarium* dicebatur. Talem exegit Cæsar ab ipsa urbe Roma, cum ex Asia victo Pharnace rediisset: ex Dione l. XLII. Plerumque offerebantur deinde coronæ illæ Diis, præcipue Jovi Capitolino: Cæsar suas post triumphum vendidit, confectamque inde pecuniam militibus distribuit. Octavianus, juxta Dionem, ex Italiæ civitatibus noluit accipere: alias, quas a sociis accepit, postibus templorum videtur appendisse, juxta Virgilium.

724 *Hic Nomadum genus*] Triumphos Octaviani describit, qua in pompa subactarum gentium captivi duces currum subsequebantur. 1. *Nomadæ*, vel *Numidæ:* Africana gens, ad occidentem Carthaginis, quorum caput

Hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos
Finxerat. Euphrates ibat jam mollior undis,
Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis;
Indomitique Dahæ, et pontem indignatus Araxes.

Lelegas, et Caras, et Gelonos sagittis armatos. Euphrates fluebat jam mitior fluctibus, et Morini ultimi hominum, et Rhenus bicornis, et Dahæ antea *invicti, et*

acceperat: Macrob. VI, 5 pr.—725. *Hinc* Goth. tert. *Hinc relegas cerasque* Dorvill. *relegas* etiam Rom. *Carrasque* multi: *Caras* etiam Servio præscripti. Male etiam Cerda eo devenit, ut *Carrhas* Mesopotamiæ inferat. *Gelones* duo Burm.—726. *Tinxerat* Rom. *Fixerat* alii Pier. *Pinxerat* quidam apud Taubm.—727. *Norini* Parrhas.—728. *Daci* editum olim et scriptum passim, vel *Dacæ*. Male: Ge. III, 497 *Et conjurato descendens* Dacus *ab Istro*. Sed

NOTÆ

Cirta, nunc *Constantine:* ob pastoralem vitam ita dicti a νομὴ *pastus*. II. *Afri discincti:* id est, vel *ignavi*, et labori minime assueti; quia qui se ad opus parant, accingunt vestem altius: vel revera *fluentibus vestibus induti:* hunc enim fuisse habitum Afrorum innuit Milphio Plauti, sic Pœnum alloquens in Pœnulo Act. V. sc. 2. v. 48. 'Tu qui zonam non habes, Quid in hanc venistis urbem, aut quid quæritis?' III. *Geloni:* populi, vel Scythiæ, vel Thraciæ. Ge. I. 115. IV. *Leleges:* vagi Asiæ Minoris populi, qui ab Homero ad meridiem Æolidis circa sinum Adramyttenum collocantur: ab aliis cum Caribus confunduntur, aut eis ut socii permiscentur. V. *Cares*, regionem occupant Asiæ, ad meridiem Ioniæ, ad occidentem Lyciæ, ad septentrionem Doridis, nunc *Aidinelli*. VI. *Morini*, populi in ea parte Belgicæ Galliæ, quæ proxime ad Britanniam Magnam accedit, et ad fretum quo Britannicus oceanus cum Germanico committitur: unde *extremi dicuntur* in ea parte: horum caput fuit Tarvanna, *Terouanne*, nunc diruta, in Picardiæ et Artesiæ confinio. De Morinis triumphavit Caius Carinas, eodem anno ac die quo primum triumphum duxit Octavianus. VII. *Dae*, vel *Dahæ:* Scythicum genus dicuntur a Stephano: et a Pomponio Mela collocantur in Asia; non longe a Scythis, circa Oxum fluvium: inter Bactrianos et Sogdianos: quod si ita est, fuerunt illi inter Augusti captivos cum Bactrianis Antonii sociis. VIII. *Euphrates*, fluvius Armeniam et Mesopotamiam alluens: de eo Ge. I. 509. Quid apud illum gesserit Octavianus, Ge. IV. 561. IX. *Rhenus bicornis*, de eo Ecl. X. 47. Hunc belli causâ trajecisse secundus Romanorum Agrippa dicitur a Dione, et triumphum tamen neglexisse, anno u. c. 717. X. *Araxes*, ex Armeniæ montibus per Mediam in mare Caspium influens, placido primum fluxu; sed ubi in asperiora devenit, ingenti impetu ac fragore: ut habet Pomponius Mela l. III. 5. De ejus pontibus ita Servius: 'Quem pontibus nixus est Xerxes conscendere: vel cui Alexander magnus pontem fecit, quem fluminis incrementa ruperunt: quem postea Augustus firmiore ponte ligavit.' At de ponte quidem Alexandri loquitur Isidorus l. XIII. 21.

724 *Mulciber*] Vulcanus, ita dictus a *mulcendo* ac temperando ferro.

Talia, per clypeum Vulcani, dona parentis,
Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet;
Attollens humero famamque et fata nepotum.

Araxes impatiens pontis. Æneas *admiratur in clypeo Vulcani talia munera matris* suæ: *et lætatur specie rerum* quas *ignorat, imponens humero et gloriam et famam posterorum.*

Dahæ Medic. *Daæ* Rom., etiam Erf., quos vindicavit quoque Cerda. Alii *Dachæ, Dachi, Dache, Dace,* indocte, ut et ap. Lucan. VII, 429. vid. ad Silium XIII, 764. *et ponte* Montalb. *Araxis* pr. Hamb.—731. *humeris* Parrhas. *flammamque* Medic. *facta* multi Heins. Utraque lectio apud Serv.

NOTÆ

730 *Ignarus*] Quamvis enim his illæ repræsentarent cognoscere non imaginibus delectabatur, tamen quid poterat.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER IX.

ARGUMENTUM.

ÆNEA conquirendis auxiliis apud Arcadas ac Tuscos occupato, Turnus admonetur a Junone per Iridem, ut in castrensia novæ Trojæ munimenta impetum faciat. Trojanis, ex Æneæ præscripto, non egredientibus ad pugnam; Turnus eorum naves, oppidi lateri admotas, parat incendere: sed illæ, cum ex Idææ sylvæ materia fabricatæ olim fuissent, Idææ matris beneficio mutantur marinas in Nymphas: tum, nocte imminente, circa oppidum excubiæ disponuntur. Interim Trojani, de revocando per nuntios Ænea soliciti, dum inter se consultant; Nisus et Euryalus, par nobile amicorum, ultro suscipiunt hanc provinciam. Laudati ab Ascanio, dimissique, cædem Rutulorum noctu magnam faciunt; eorumque spoliis induti dum pergunt porro, a Latinis equitibus obviis occiduntur. Capita hastis affixa, et in castris erecta, agnoscuntur procul a Trojanis, et ingentem in oppido luctum excitant, præsertim matris Euryali. Turnus oppugnationem mane instaurat. Ascanius Numanum insolentius illudentem, emissa e muris sagitta, configit. Quo successu elati Pandarus et Bitias portas recludunt, et Rutulos subeuntes magna strage propellunt. Turnus facto impetu tandem irrumpit; sed, clausis portis, hostium multitudine circumventus, paulatim recedit in eam oppidi partem quam Tybris alluebat, et ut erat armatus in flumen desiliens ad suos natatu revertitur.

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur;
Irim de cœlo misit Saturnia Juno
Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
Turne, quod optanti Divum promittere nemo
Auderet, volvenda dies, en, attulit ultro.
Æneas, urbe, et sociis, et classe relicta,
Sceptra Palatini sedemque petit Evandri.
Nec satis: extremas Corythi penetravit ad urbes;
Lydorumque manum, collectos armat agrestes.

Ac dum ista fiunt in regione longe remota; Juno filia Saturni misit e cœlo Irim ad audacem Turnum. Turnus forte quiescebat tunc apud sylvam Pilumni abavi, in *valle sacra. Ad quem filia Thaumantis ita locuta est ore roseo: Turne, ecce tempus revolutum exhibuit sponte* id, *quod nullus Deorum auderet polliceri tibi cupienti. Æneas, relicta urbe et sociis et navibus, adivit regnum et regionem Evandri Palatini. Nec* id *satis* est: *ivit ad ultimas urbes Coriti; et armat multitudinem*

3. *ad Rutulum* alter Voss. et sec. Moret. *in luco* Franc. Erat vir doctus, qui *Lucmo* conjiciebat. *tunc* al.—4. *secreta* qu. Moret. et Schol. Statii ad Theb. I, 104; solennis varietas. v. sup. II, 157. Alioqui bene ferri posset et h. l., ut VIII, 610. V, 613. III, 389.—5. *Teumantias* Zulich. et al. *est* abest sec. Moret. et Erf.—6. *nemo pr. Divum* Parrhas.—8. *turba* pr. Hamb. ad *urbe* pro var. lect. *ultra* Goth. sec.—9. *Palantini* Rom. et alii. *regnumque* aliquot Pier. *peticit* major codicum pars, vitiose et invito metro. *petIt* Rom., tum Medic. et Gud.; et sic emendatum erat jam in Ald. alt. et hinc in cett. edd. —10. In *Corythi* eædem aberrationes, quæ supra III, 170.—11. *manus* duo

NOTÆ

1 *Diversa parte*] In Etruria, apud urbem Cære, Æn. VIII. 479. De *Iride, Thaumantis filia*, Æn. IV. 700.

3 *Parentis Pilumni*] At Pilumnus dicitur Æn. X. 76. Turni *avus*: ibid. 619. Turni *quartus pater*, id est *abavus*. Igitur, vel *parens* sumitur hic generatim, quomodo dicimus *parentes majoresque*, quocumque gradu distent a nobis: vel, ut, ait Servius, *Pilumnus* commune fuit familiæ cognomen, a primo Pilumno derivatum in posteros, ut Cæsarum a primo Cæsare. Sto in prima sententia: quia solus Pilumnus, caput gentis, Deus habitus est, ut locis illis videbimus; ideoque luco seu sylva sacra donatus.

4 *Sedebat*] Vel *feriabatur* ad ejus tumulum: scripsit enim Cicero, De Leg. l. II. 55. 'denicalibus feriis resideri mortuos.' Ita Turnebus. Vel simpliciter *otiabatur*. Ita Donatus. Vel *deliberabat* secum de rerum suarum statu.

9 *Palatini, &c.*] De *Evandro, Palatini* montis incola, Æn. VIII. 51. In eo monte deinde structa est Roma, in eo Romulus unam e pluribus suis habuit domum, Cæsar quoque Octavianus habuit suam: unde imperatorum ædes, ubicumque essent, *palatia* vocata sunt. *Petit* contr. pro *petiit*.

10 *Corythi, &c.*] Urbs est Tusciæ, nunc *Cortona*. Æn. III. 170. De *Ly-*

Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
Rumpe moras omnes, et turbata arripe castra.
Dixit, et in cœlum paribus se sustulit alis;
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Agnovit juvenis, duplicesque ad sidera palmas
Sustulit, et tali fugientem est voce secutus:
Iri, decus cœli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde hæc tam clara repente
Tempestas? medium video discedere cœlum,
Palantesque polo stellas. Sequor omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et sic effatus ad undam
Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,

Tyrrhenorum, rusticos congregatos. Quid deliberas? jam tempus est *vocare equites et currus. Amputa omnem moram, et invade castra territa.* Sic *locuta est, et alis æqualibus extulit se ad cœlum, et* in *fuga signavit magnum arcum sub nubibus. Juvenis* Turnus *agnovit* eam, *et porrexit ambas palmas ad astra, et prosecutus est abeuntem talibus verbis:* O *Iri, ornamentum aëris, quis misit te lapsam e nubibus ad me in terras? unde subito hæc facies* cœli *tam splendida? cerno medium cœlum hiare, et sidera errantia cœlo. Parebo tantis monitis, quicunque* Deorum *hortaris me ad bellum. Atque ita locutus, progressus* est *ad fluvium, et extulit e superficie*

Burm. Copulam codicum auctoritate ejecit Heins. In vulgg. *collectosque*. Alii *et collectos*, interpolate.—12. *non poscere* Dorvill. *currum* Medic. Pierii aliique, cum Menag. alt. *cursus* sec. Rottend.—13. *turbataque* vulgo multi scripti et editi, quod ex melioribus secundum Pierium emendatum ab Heinsio. *eripe* Oudart. *tu turbata arripe* vel *turbataque corripe* conj. Cuningham. v. 14. 15 jam sup. hi versus lib. v, 657. 658.—14. *pariter se* aliquot Pier.—16. *Ignotum j.*, ut ad *arcum* spectet, Goth. tert., perperam. *que* post *duplices* abest in aliquot Pier.—17. *ac* alii pro *et*, quod Heins. prætulit.—18. *aptam* Dorvill. *hastam* Goth. pr.—19. *unde hæc tibi* Montalb.—20. *medium video* post Pierium probavit Heins. e codd.; vulgaris ordo: *video medium*. Tum *discedere*, quod proprium in hac re verbum est, et defenditur a Seneca VII Nat. Qu. 20, idem Pier. cum Ge. Fabricio tuitus erat ante Heins., qui in Mediceo et aliis melioribus invenit. Alii *discindere*, Sprot. *dehiscere*. Laudant Iliad. Θ. 554. Π. 300, ubi de longo prospectu cœli sereni, quo stellæ etiam interiores obtutu deprehendi videntur.—21. *Pallentisq.* aliquot Heins. et duo Goth. *pollentesq.* duo Burm., perperam. v. Not. *Sequor* prætulerunt librorum quoque auctoritate Pier. et Heins. Multi *Sequar*.—22. *vocat* aliquot Pier. *Et sic effatus*. Languet τὸ *et*; nihil tamen e libris notatum video.—23. *Præcessit* Leid. *nimphas* Dorvill. a m. sec.—24. *que* post *oneravit*

NOTÆ

dis, Tusciæ colonis de Lydia, Æn. II. 781. Æn. VIII. 479.

13 *Castra*] Novam Trojam, tumultuario opere munitam ab Ænea, ad ostium orientale Tybris, Æn. VII. 157.

23 *Hausit de gurgite lymphas*] Ut lotis manibus purius precaretur. Sic

Multa Deos orans; oneravitque æthera votis.
  Jamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Dives equum, dives pictai vestis et auri.
Messapus primas acies, postrema coërcent
Tyrrhidæ juvenes: medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est.
Ceu septem surgens sedatis amnibus altus
Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus,
Cum refluit campis, et jam se condidit alveo.
Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.

fluvii aquam, multa petens a Diis: et replevit cœlum votis. Et jam totus exercitus procedebat agris patentibus, frequens equis, abundans vestibus versicoloribus et auro. Messapus regit prima agmina, filii Tyrrhei ultima: Turnus rex excurrit in medio exercitu, attollens arma, et excedit alios *toto capite. Veluti profundus Ganges crescens cum silentio septem fluviis placidis: aut* veluti *Nilus fœcundis aquis, quando refluit* ex *agris et jam inclusit se* suo *alveo. Tunc Trojani procul vident nimbum repentinum colligi* ex *obscuro pulvere, et caliginem induci in agros. Primus*

in plerisque Pierianis et in Giph. codd. aberat. cf. ad v, 167. Si totum hemistichium abesset, nemo, arbitror, desideraret.—25. *Jamque adeo* Medic. a m. sec.—26. *pictai* conf. ad vi, 747.—27. *Mesapus* Ald. et Dorvill.—28. *Turidæ* Dorvill.—29. Versus haud dubie ex lib. vii, 784 huc translatus. Turbat ille et comparationis nervum incidit, et deest plerisque libris Ge. Fabricii, Pierii (quem vid. ad v. 31), et Heinsii ac Burm.; adde binos Goth. cum Erf. Omissus quoque nunc in edit. Parmensi. *arma gerens* Schol. Statii, et *est* abest Dorvill.—32. *Cum r. ripis* Bigot. et Goth. tert., ex interpretatione: intra ripas. Sed refluit amnis e campis, quos inundavit. *alvo* Franc.—33. *subito* Parrhas. *nimbo g.* Goth. tert., perperam. *magno g.* Gud. a m. pr. *in pulvere* Oudart.—34. *Conspiciunt* pr. Hamb. *Aspiciunt*

NOTÆ

Æneas Æn. viii. 69. De genitivo *pictai*, Æn. iii. 354. De *Messapo*, Æn. vii. 691. De *Tyrrheo*, et ejus filiis, ibid. 483.

30 *Ceu septem surgens, &c.*] *Ganges*, fluvius mediam Indiam intersecans, ac duas in partes dividens: influens in Oceanum meridionalem uno quidem ostio; sed cui tam multæ objacent insulæ, ut ostium illud, insulis intercisum, multiplex dici possit. Nili modo exundare certis temporibus dicitur apud Solinum c. 55. De *Nilo*, ejusque septem ostiis et benefica exundatione, Ge. iv. 287. Comparat igitur Virgilius Turni exercitum e multis Italiæ populis, qui prius dispersi per agros vagabantur, nunc in unum collecti instructa acie incedunt non sine majestate et silentio; cum his duobus fluviis, non exundantibus quidem, sed post exundationem e campis in alveum refluentibus. Quidam voces illas, 'septem surgens sedatis amnibus:' non de septem ostiis, quibus Ganges descendit potius in mare, quam *surgit*; sed melius explicant de fluviis compluribus, qui in eum influunt, et quorum societate intumescit ac vere *surgit*: quo sensu,

Primus ab adversa conclamat mole Caicus:
Quis globus, o cives, caligine volvitur atra!
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros,
Hostis adest, eia. Ingenti clamore per omnes
Condunt se Teucri portas, et mœnia complent.
Namque ita discedens præceperat optimus armis
Æneas: si qua interea Fortuna fuisset,
Neu struere auderent aciem, neu credere campo;
Castra modo et tutos servarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
Objiciunt portas tamen, et præcepta facessunt,
Armatique cavis expectant turribus hostem.

Caicus vociferatur ex aggere opposito: O cives! quantus globus nigræ caliginis accedit ad nos? *afferte arma celeres, date spicula, conscendite mœnia: hostis instat, agite. Omnes Trojani* cum *magna vociferatione includunt se intra portas, et replent munimenta. Quippe Æneas peritissimus militaris* rei *sic abiens jusserat: si casus aliquis* ejusmodi *contingeret, interim* dum aberat, *ne auderent ordinare exercitum, neve committere* in *campum: tantummodo tuerentur castra et muros defensos munimentis. Itaque, licet pudor et furor hortentur* eos *conserere manus; tamen opponunt portas, et exequuntur mandata* Æneæ, *et armati expectant hostem in*

Bigot. et Goth. tert.—35. *ab aversa* Zulich., male. Recte Serv. *adversa*, quæ erat versa in hostes. *c. voce C.* Goth. tert. cum sec. Rottend. *Caicos, Caycus* al. Est Κάϊκος.—37. *date tela, scandite muros*; sine copula, vett. edd. et codicum pars, quod defensum a Pierio et aliis viris doctis: sed Burmannus urget, doceri primo loco debere, Virgilii eum morem fuisse hoc modo producendi syllabam brevem, quem seriores scriptores secuti sunt. Codicum vetustiorum Pier. et Heins. (adde fragm. Vatic.) et Macrobii auctoritas tuetur *et scandite*, quod defendunt Burman. uterque, alter ad Antholog. p. 135. Frigere tamen copulam, negari nequit: et potest illa inserta videri ab iis, qui metro perperam metuebant. Alii, uti Medic. (in quo div. lectionem a Fogginio notatam non video, quam Heins. memorat), habent: *ascendite:* quod sane orationi pedestri propius esset. In Gud. *ascendite vel et ascandite*; unde Heins. refingere malebat, *escendite*, quod solenne est Livio aliisque; sed in Marone exempla usus desiderantur. Inter hæc video quidem ubique subesse ulcus: nihil tamen tam putre ac molestum, quam copulam: hanc itaque ejeci, quod et Brunckius fecit.—38. *heia* codd., ut alibi.—39. *portis* tert. Rottend. quod vulgare esset.—41. *si qua i. F. tulisset* malit Jo. Schrader.; hoc tamen non minus incommodum. Videtur *si qua fortuna fuisset* dictum ut, *quæcumque fortuna fuerit, ea fortuna urbis fuit.*—42. *Ne str.* alii codd. et vett. edd. *aciem* e codd. Pier. pro vulgato, quod Romanus quoque exhibet, *acies:* tum *nec cr.* Ven.—43. *tuto* Oblong. Pierii, cum Goth. sec. et fragm. Vatic. a pr. m. *servassent* pr. Hamb.—44. *furor iraque* Non. Marcell. in *conferre;* tum *monstrant* aliquot Heins. et Burm. cum fragm. Vatic. *monstrarent* Goth. sec.—45. *tantum* Dorvill.—46. *suis* pro *cavis* Sprot. vid. Burm. *urbibus* Medic.—47.

NOTÆ

septem, erit pro incerto quolibet numero qui sæpe a poëtis per *septenum* aut *centenum* exprimitur.

Turnus, ut ante volans tardum præcesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus et urbi
Improvisus adest: maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristaque tegit galea aurea rubra.
Ecquis erit mecum, juvenes? qui primus in hostem?
En, ait. Et jaculum attorquens emittit in auras,
Principium pugnæ, et campo sese arduus infert.
Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono; Teucrum mirantur inertia corda;
Non æquo dare se campo, non obvia ferre
Arma viros, sed castra fovere. Huc turbidus atque huc
Lustrat equo muros, aditumque per avia quærit.
Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili,
Cum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbres,

mediis turribus. Turnus, cum antecurrens progressus esset lentiorem turmam, stipatus viginti equitibus electis; ita accessit ad *urbem inexpectatus: Thracius equus maculosus albo fert eum, et cassis aurea inumbrat cristis rubris.* O *juvenes, inquit, quis erit vestrum, qui primus in hostem* irruet *mecum? ecce.* Sic *ait, et evibrans jaculum projicit in aërem,* quasi *initium prælii: et altus immittit sese in campum* junctum urbi. *Socii succedunt* ei cum *clamore, et sequuntur ululatu terribili. Mirantur desides animos Trojanorum: homines* illos *non exhibere se in æquam planitiem, non inferre arma opposita; sed insidere castris.* Turnus *iratus huc et illuc circuit equo muros, et vestigat ingressum per loca inaccessa. Et veluti quando lupus sub mediam noctem insidians ovili pleno frendet prope septa, passus*

rapidum p. Bigot. et Goth. tert. *processerat* sec. Moret.—48. *electis* Montalb. —49. Hemistichium idem lib. v, 565.—51. *Et quis* recentiores fere codd. *o juvenes* ante Heins. Melius interpungitur: *Ecquis erit mecum, juvenes? qui pr. in hostem?* quam quod erat: *Ecquis erit mecum, juvenes, qui primus in hostem?* Mediceus Pierii et tres ap. Burm. cum Goth. tert. *quis.* Menag. alter: *cui.*—52. *attorquens* Heins. e Pierianis suisque revocavit: exquisitum vocabulum: pro quo vulgarius *intorquens* in aliis, vel *torquens.* Tum *emittat* duo Burm. *evertit* alii ap. Pier.—53. *campis* Rom. aliquot Burm. et Goth. tert. cum Erf. *affert* aliquot Pier. *effert* Erf., male. *se infert* frequens Virgilio. conf. Ge. II, 145.—54. *Clamorem* omnes præter Rom. et Medic. cum fragm. Vatic. Utramque lectionem agnoscit Servius. *accipiunt* Montalb.—55. *Horrifico* Goth. sec. *in hercia* Dorvill.—57. *viro* Zulich. *hic—atque hic* sec. Moret.—58. *aditumque et pervia* in aliis lectum damnat Ge. Fabric., recte. *per atria* alter Hamb. a m. pr.—59. *Pæno—ovili* conj. Scriverii; sed vid. Heins. *insidiatur* pars codd. apud Burm.—60. *Dum* e Macrob. et Prisc. nota-

NOTÆ

49 *Thracius*] De *equo* ejusdemmodi, Æn. v. 566. De *Thracia* equorum ferace, Æn. III. 14. De *cristis galearum,* Æn. III. 468.

56 *Æquo campo*] Vel *plano:* vel potius, *ubi pari periculo, pari pugnæ modo,* decertare possent. De verbo *lustro,* pro *circumeo,* Æn. I. 612.

60 *Caulas*] *Caula,* stabulum ovium, e Græco αὐλή.

Nocte super media; tuti sub matribus agni
Balatum exercent: ille asper et improbus ira
Sævit in absentes; collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et siccæ sanguine fauces:
Haud aliter Rutulo, muros et castra tuenti,
Ignescunt iræ; duris dolor ossibus ardet;
Qua tentet ratione aditus, et quæ via clausos
Excutiat Teucros vallo, atque effundat in æquor
Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat,
Aggeribus septam circum et fluvialibus undis,
Invadit; sociosque incendia poscit ovantes;
Atque manum pinu flagranti fervidus implet.
Tum vero incumbunt; urget præsentia Turni;
Atque omnis facibus pubes accingitur atris.

ventos et pluvias: tunc *agni securi sub matribus emittunt balatum: ille* vero *acer et peritus ira furit adversus absentes: furor edendi auctus ex longo* tempore, *et guttur sitiens sanguinis vexat* eum: *non aliter furor inflammatur Rutulo, consideranti muros et castra, et indignatio augescit* in *ossibus duris: quomodo quærat ingressum; et qua* parte *via* aliqua *extrahat* ex *aggere Trojanos inclusos, et inducat* eos *in planitiem. Impugnat classem circum defensam munimentis et aquis fluvialibus, quæ latebat admota lateri castrorum: et vocat ad incendium socios gaudentes, et* ipse *ardens armat manum pinu flammanti. Tunc autem dant se* operi: *præsentia Turni incitat* eos, *et omnis juventus armatur nigris facibus. Rapuerant*

tum ab Heins. et Schol. Horat.; addit Burm.—61. *tutis* Goth. sec.—62. *ille super* Goth. pr., indocte.—64. *siccæque in s.* Schol. Lucani ap. Burm., perperam.—65. *petenti* Parrhas.—66. *et* ante *duris* meliorum codd. auctoritate recte ejecit Heins. *durus dolor* Gud. *ossib. hæret* Montalb. cum Mediceo Pier., sed *ardet* optimum etiam fragm. Vatic.—67. Legebatur: *qua via*, hoc est: *qua* parte *via*, accessio ad muros esset, ut bene Fabric. exposuit; ne *via* pro sexto casu haberetur. Satis tamen probabile mihi est, *quæ via* a Marone fuisse scriptum, et in alterum deflexum: sicque Rom. cum plerisque aliis Pier. et Sprot. exhibebat: idque nunc reposui; utrumque Servius agnoscit. *clauso* aliquot ap. Pier.—68. *Excutiet* duo Burm. *atque* abest Dorvill. *vallo Teucrosque e.* Ven. *in æquum* Ro[illegible]. et Medic. cum fragm. Vatic. a m. pr., pari significatione, ait Heins. Recte, nec tamen eadem rerum notione. Aliud est, *in æquum locum* elici, ut v. 55 *æquo campo se dare*, aliud in *æquor* seu campos. Hoc vulgatius inter poëtas: illud inter scriptores historiarum.—70. *septem* unus, *septa* alius, et *cinctam* alter Voss. ap. Burm. *clausam* Rom.—71. *que* post *socios* deletum malim, nam infringit verborum vim.—72. *fragranti*

NOTÆ

63 *In absentes*] In agnos a seipso per septa disjunctos.

68 *In æquor*] In campum. Æn. II. 780.

70 *Aggeribus, &c.*] Situm describit novæ Trojæ, Æn. VII. 157. De *aggere*, infra 142.

Diripuere focos; piceum fert fumida lumen
Tæda, et commixtam Vulcanus ad astra favillam.
  Quis Deus, o Musæ, tam sæva incendia Teucris
Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
Dicite. Prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Æneas classem, et pelagi petere alta parabat,
Ipsa Deum fertur genetrix Berecynthia magnum
Vocibus his affata Jovem: Da, nate, petenti,
Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
Pinea sylva mihi, multos dilecta per annos,
*Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,

titiones *e focis: tæda fumifera emittit ad sidera lucem piceam, et ignis mixtam favillam. O Musæ, quis Deus abduxit a Trojanis incendia tam crudelia? quis depulit tantas flammas a navibus? dicite* hoc: *antiqua* est *certitudo* hujus *facti, tamen fama* ejus est *æterna. Tempore quo Æneas primum struebat naves in Ida* monte *Phrygiæ, et parabat se ad eundum* in *extrema* spatia *maris: ipsa Berecynthia mater Deorum dicitur allocuta magnum Jovem his verbis:* O *fili, concede* matri *precanti, quod dilecta mater tua petit a te* post *cœlum subactum. Sylva pinea cara per multos annos fuit mihi, lucus in supremo vertice, umbrosus piceis opacis et truncis acernis: quem* in locum

Medic. *manu* Dorvill. *infert* alios legere Fabric. monet. cf. Burm.—75. *D. socios* Goth. tert., indocte. *p. infert* Sprot. *f. fumum* alter Hamb. a m. pr.—77. *Qui Deus* Gud. a m. pr.—78. *tantis* Reg. cum Goth. sec. *qui* Ven. *detulit* Menag. pr.—79. *Discite* aliquot Burm. cum Goth. tert., indocte. *prisca fides facta est et f. p.* conj. Waddelii Animadv. Crit. p. 27, idque recepit Cuningham., sed vid. Not. *facto sit* Rom. ex *set*.—82. *genetrix fertur* Rom., et sic Goth. pr.—83. *Da, n. parenti* Goth. tert. *gnate* unus Menag. alt.—84. *jam poscit* Ven. *domitor te p. Olympi* Waddel. ibid., ingeniose; sed conf. Not.—85. *delecta* Medic. cum Sprot. et Rottend. pr.—86. *tenebant* Gud. a m. pr. *parabant* Zulich. Ceterum ad hos versus 85. 86. 87 neminem offendisse miror. Esse enim hiulcos et scabros, nec sententia cohærere cum ceteris, ad sensum proclive est: *pinea sylva mihi—Lucus in arce fuit* —, quorsum nunc memoratur *lucus in arce*, cum in Ida ad Antandrum classis ædificata esset? nec in acropoli Ilii cæsa esse potuit materies

NOTÆ

75 *Focos*] Quos excitaverant, ad accendendas arbores pinguis naturæ; quales sunt pinus, tæda, Ecl. VII. 49. Tamen tæda pro qualibet face sumi potest. De *Vulcano*, pro igne, Ge. I. 296.

79 *Prisca fides, sed, &c.*] Etsi factum ob vetustatem multis subobscurum sit; fama tamen ejus non periit, sed vigebit semper. De *Ida*, Troadis monte, Æn. II. 801. De *navibus Æneæ*, ibidem structis ad fugam, Æn. III. 6. De *Berecynthia*, Cybele, Æn. VI. 784. De *arce*, pro montis cacumine, Ge. IV. 461. *Picea*, arbor resinam ferens, Ge. II. 257. *Trabes acernæ*, ex *acere* arbore, *érable*.

*Nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
Has ego Dardanio juveni, cum classis egeret,
Læta dedi: nunc solicitam timor anxius urget.
Solve metus, atque hoc precibus sine posse parentem,
Ne cursu quassatæ ullo, neu turbine venti
Vincantur; prosit nostris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui sidera mundi:
O genetrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
Mortaline manu factæ immortale carinæ
Fas habeant? certusque incerta pericula lustret
Æneas? cui tanta Deo permissa potestas?
Immo, ubi defunctæ finem portusque tenebunt
Ausonios, olim quæcumque evaserit undis,

inferebant sacrificia. Ego læta concessi has arbores *Trojano juveni, quando indigebat navibus: nunc metus anxius habet me solicitam. Expelle timores* meos, *et permitte matrem hoc posse precibus* suis: *ne* naves illæ *deficiant, fractæ ulla navigatione aut vi ventorum: prosit* ipsis, eas *natas* esse *in montibus nostris. Filius, qui volvit astra mundi,* respondet *illi ex adverso: O mater! quo vertis fata, aut quid rogas his* verbis? *an naves fabricatæ manu mortali obtinebunt jus immortalitatis? et Æneas securus adibit pericula dubia? cui Deo concessa* est *tanta facultas? ego potius quondam, postquam functæ* iis periculis *attigerint terminos et portus*

navium. alter utique versus rescindendus erat. Nec satis censentaneum, si *pineam* sylvam dixit, eandem facere *Nigranti picea et aceribus obscuram.* Præstabat delere duo versus, tanquam aliunde in margine appictos, mutato mox, iis illatis, voc. *Hanc* in *Has;* saltem includere eos, tanquam a poëta narratore, ad interpretationem insertos, in hunc modum: *Pinea sylva mihi multos dilecta per annos (Lucus in arce fuit—obscurus acernis) Hanc ego D.* Verum, ut diximus, prorsus sunt alieni ab h. l.—89. *anxius angit* retinuerat Heins. codicum omnium et Pier. et suorum auctoritate motus: uno Voss. sec. excepto, cui adde Goth. tert., in quibus *urget* reperitur, quod vett. edd. occupat, nec modo Sæc. XVI, quod Heins. putabat, verum Sæc. XV quoque, ut Ven. 1484, 1486, 1495, Norimb. 1492 etc., etiam edd. e rec. Egnatii, et Juntinas etc. Laudat Burm. pro hac lectione unam Aldinam: scilicet pr. et sec.; at tertia e Naugerii emendatione, et quæ ex ea fluxere, *angit* habent; quod iterum expulit H. Stephanus. Præstat haud dubie h. l. *urget:* estque locus exempli memorabilis inter ea, quibus librorum optimorum vel omnium consensus et auctoritas criticis rationibus, a sermonis proprietate et elegantia petitis, posthabenda est. *anxius angit* inepta esset alliteratio.—90. *atque hæc* tres Burmann.—91. *Neu c.* Heins. post Pier., librorum consensu. Male; et verius vulgo *ne;* duo Burm. *nec;* unus *non.*—93. *torquet q. s. m.* assuta putabat vir doctus apud Burm., cui astipulor. *s. cæli* Leid. et Goth. tert.—94. *facta* Dorvill. *quo f. trahis* codex Ge. Fabricii, pr. Rottend. et Exc. Burm., et sic Servium aiunt legisse. *an quid* Sprot. *aut qui p.* Reg.—95. *fictæ* sec. Moret.—96. *lustrat* Zulich. Malim et h. l. *certusve.*—98. *fines* tres Burm. —99. *undas* pro div. lect. sec. Moret. a pr. m. Erf. et Servius; exquisitius

NOTÆ

99 *Ausonios, &c.*] Æn. VII. 54. *Dardanium ducem,* Æn. I. 239. *Lau-*

Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva,
Mortalem eripiam formam, magnique jubebo
Æquoris esse Deas: qualis Nereia Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
Dixerat: idque ratum Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atraque voragine ripas
Annuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
  Ergo aderat promissa dies, et tempora Parcæ
Debita complerant; cum Turni injuria Matrem
Admonuit, ratibus sacris depellere tædas.
Hic primum nova lux oculis offulsit, et ingens
Visus ab Aurora cœlum transcurrere nimbus,
Idæique chori: tum vox horrenda per auras

Italos: quæcumque evitaverit fluctus, et tulerit principem Trojanum ad campos Laurentes; huic *auferam speciem mortalem, et imperabo* has esse *Deas vasti maris: qualis Doto filia Nerei, et Galatea scindunt pectore mare spumosum.* Sic *locutus erat, et id voluit* esse *certum, per fluvios fratris inferni, per ripas fluentes pice et nigro vortice: et commovit nutu totum cælum. Ergo promissa dies advenerat, et Parcæ consummaverant tempus constitutum: quando impugnatio Turni movit matrem* Berecynthiam, ut *averteret faces a navibus* sibi *sacris. Tunc primum novum lumen illuxit oculis* Trojanorum, *et magna nubes visa* est *ab oriente trajicere cælum, et* simul *chori Idæi: deinde vox terribilis emittitur per aërem, et implet tur-*

altero haud dubie, judice quoque Heinsio.—100. *ad Laurentia* Leid. *et L.* Rom. *in L.* emendabat Cuningham. cum Waddel. Animadv. Crit. p. 28, quasi hoc novum esset in poëta, ut præpositio exulet. *vexerat* Medic. a m. pr. *duxerit* Ven. et Leid.—102. *quales* aliquot Pier. et multi ap. Burm. *Doto*, Δωτὼ, codd. fabularumque (adde Homeri Iliad. Σ. 43. 45) auctoritate restituit et adstruxit Pierius, quem vide cum Cerda. Vulgo *Cloto*, vel *Clotho*. cf. ad Valer. Fl. I, 134.—103. *Aut* G. Rom. *sp. vortice* pr. Hamb. pro var. lect. et ed. Ven. Burm.—104. *atque r.* quatuor Burm. cum Goth. tert.—105. *Perspice* Goth. sec.—108. *complerunt* Zulich. a m. pr. *complerent* Dorvill. *compulerant* Leid.—109. *ratibus sacris* post Pier. Heinsius secundum libros meliores; vulgares: *sacris ratibus*. Cerda, lapsu puto calami, *s. trabibus*. Diomedes lib. II laudat: *ratibus sacras d. t.*—110. *offulsit*, quod jam e Naugerii emendatione tenebamus, Heins. e melioribus, Romano quoque aliisque Pier., in quibus *offulxit* vel *obfulxit*; cf. inf. 731. Vulgg. *effulsit*. cf. Heins.—111. *nimbos* Goth. sec. *nubes* Sprot. pro var. lect.—112. *Idæumque chorum* Zulich. *Idæique cori* Dorvill. *Idæique chori tum vox h.* videntur alii junxisse, ut Donatus: ut *vox chori I.* audiretur; sed languet sic oratio. *cum vox* duo Rottend. *per*

NOTÆ

rentia arva, Æn. VII. 63. *Doto, Galatea:* Nymphæ marinæ, Nerei filiæ: Ecl. VII. 37. De *Styge* fluvio, et cur Dii *per Styga jurare* soleant, Ge. III. 551. De *Olympo*, Ecl. V. 56. De *Parcis*, Æn. I. 26.

112 *Idæique chori*] *Corybantes, Curetes, Dactyli*, Cybeles ministri: qui cymbalis æreis ea in nube circa Cybelen perstrepebant, Æn. III. 111.

Excidit, et Troum Rutulorumque agmina complet:
Ne trepidate meas, Teucri, defendere naves,
Neve armate manus; maria ante exurere Turno,
Quam sacras dabitur pinus. Vos ite solutæ,
Ite, Deæ pelagi; Genetrix jubet. Et, sua quæque,
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis,
Delphinumque modo demersis æquora rostris
Ima petunt. Hinc virgineæ, mirabile monstrum,
Quot prius æratæ steterant ad littora proræ
Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur.
Obstupuere animis Rutuli; conterritus ipse
Turbatis Messapus equis; cunctatur et amnis
Rauca sonans, revocatque pedem Tiberinus ab alto.
At non audaci cessit fiducia Turno;

mas Trojanorum ac Rutulorum: O Trojani, ne properate tueri meas naves, et ne armate manus vestras: *prius permittetur Turno succendere mare, quam pinus mihi dicatas. Vos ite liberæ, ite, Nymphæ maris: mater* Deorum *id imperat. Et statim singulæ naves abscindunt suos funes e littoribus: et more delphinorum mersis rostris quærunt profundum mare. Deinde (prodigium admirabile) referunt se totidem vultus puellares, et currunt mari; quot æratæ naves antea hæserant ad littora. Rutuli animo horruerunt: ipse Messapus territus est equis commotis: fluvius quoque Tiberinus sistit raucum immurmurans, et refert cursum a mari. Non tamen re-*

aures pr. Rottend. a m. pr.—117. *genetrixque jubet, sua* aliquot Pier., minus bene.—119. *diversis* Zulich. *dimersis* sec. Moret. *demergi* Exc. Burm. *æquore* Ven.—120. *mirabile dictu* Rom.—121. *Quot prius.* Notatus versus tanquam alienus et ex lib. x, 223 huc retractus, damnatusque auctoritate meliorum codd., a quibus abest (adde fragm. Vatic.), a Pierio, Ge. Fabricio, Heinsio, aliis, etiam deterioribus, ut Erf. In iis codd. et edd., in quas illatus est, modo ante, modo post sequentem: *Reddunt s. t.* reperitur. In Goth. vero tert. versui demum 142 subjicitur. Variant etiam in voce *proræ;* in aliis *puppes*, in aliis *naves.* v. Pier., Cerda, Burm.; et *in littore* duo ap. Burm.—122. *Redduntur t.* aliquot Pier., et *facies totidem* Ven. *ferentur* pr. Rottend.—123. *animis Rutuli* edd. fere ante Heins., qui secutus est Medic. Sprot. (adde Goth. sec. et Erf.) et Gud. a m. pr. *animi Rutulis*, ut oratio varietur. Idem fecerat sup. II, 120. Ego præferam vulgatam hanc: *Obstupuere animis Rutuli*, ut elegantiorem: quam fragm. quoque Vatic. firmat cum Rom.—124. *Turbatus* Rom. *Mesapus. Messapus, Mesappus, Messappus*, in libb. *et amens* Parrhas. a m. pr.—126. *Turno fiducia cessit* aliquot Pier. omnesque Heins., exceptis altero Hamb. et Ven. et Goth. tert., haud dubie insuavius ad aurem.—

NOTÆ

114 *Ne trepidate*] Vox illa non semper metum solum significat; sed festinationem ac tumultuationem: ut patet ex Ge. IV. 69. De *Delphinibus*, Æn. v. 594. De *proris navium æratis*, Æn. III. 143. De *Tiberino*, Deo fluvii, Æn. VIII. 31.

Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Trojanos hæc monstra petunt; his Jupiter ipse
Auxilium solitum eripuit; non tela, nec ignes
Expectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris,
Nec spes ulla fugæ; rerum pars altera ademta est.
Terra autem in nostris manibus; tot millia, gentes
Arma ferunt Italæ. Nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges præ se jactant, responsa Deorum.
Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva
Fertilis Ausoniæ Troës. Sunt et mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem,
Conjuge prærepta; nec solos tangit Atridas

pressa est confidentia Turni audacis. Ultro excitat verbis animos suorum, *et ultro eos objurgat: Hæc prodigia spectant Trojanos: ipse Jupiter aufert illis subsidium consuetum:* naves *non expectant arma nec incendia Rutulorum. Itaque mare jam impenetrabile est Trojanis, nec ulla spes fugiendi* superest ipsis: *pars altera mundi ablata est* ipsis: *terra vero* est *in potestate nostra: tam multa* sunt *millia nationum Italarum* quæ *inferunt* iis *bellum. Nullatenus terrent me fatalia oracula Deorum, si Trojani prædicant aliqua pro se: satisfactum est fatis et Veneri, ex quo Trojani attigerunt agros fœcundæ Italiæ: sunt quoque mihi fata mea adversus* illa,

127. *dictis tollit* sec. Moret. *tollit, dictis atque increpat ultro* ed. Dan. Heins. *animos* autem Rutulorum esse, quos tollit Turnus, quis dubitet?—128. *petant* alter Hamb.—129. *neque ignes* vetustiores Heins. et alii. In sensu alterius hemistichii hærent Intpp.; Faber post Ortuin. emendat: *nunc telaque et ignes.* Burmannus multis verbis nihil expedit. Sententia tamen expedita satis per se: *his Jupiter ipse auxilium solitum* (navibus amissis, quibus fugere possint) *eripuit*, adeoque eos perdidit; nec adeo ad eos perdendos opus est nostra opera: *non tela nec ignes Expectant Rutulos.* Ex vulgari satis usu loquendi expectamus ea, quæ omnino futura sunt, adeoque et mala, quæ imminent.—131. *demta est* Rom. Montalb. Servius Danielis, Goth. pr., et alteri deest *est*.—132. *in* deest ed. Ven. Burm. *in nostris manibus* prætulit ordinem Heinsius secundum libros; adde fragm. Vatic. In aliis: *in manibus nostris*, quod quidem mollius ad aures videtur. *gentis* pars codd. Pier. et edd. cum Mediceo. At alii, inter quos Rom., Oblongus et Medic. Pierii, cum fragm. Vatic. *gentes*, haud dubie doctius, ut per appositionem sit: *tot millia*, eaque *gentes Italæ:* pro vulgari *tot millia gentium Italicarum vel Italorum.*—133. *ferant* pr. Hamburg. pro div. lect. *Itali* sec. Rottend.—134. *pro se* sec. Moret.—135. *Stat* deterrimus liber, Franc., cum Goth. tert. *datum est* ante Heins., qui post Pierium meliores libros et exempla similia est secutus; tuetur *τὸ est* fragm. Vatic. cum Rom. *quid arma* alter Hamb.—137. *excindere* itidem deteriores: *excidere* Hugen. cum Erf. *scindere* duo Moret.—138. *prærapta*

NOTÆ

130 *Rutulos*] Æn. VII. 794. De *Teucris*, Æn. I. 239.

131 *Rerum pars altera*] Inferioris orbis, qui ex aqua et terra conglobatur.

134 *Phryges*] Trojani, qui per contemtum sic appellabantur, ob Phrygum mollitiem. Æn. I. 385.

138 *Atridas*] Atrei, Mycenarum regis, filios: *Agamemnona*, Æn. III.

Iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis.
Sed periisse semel satis est. Peccare fuisset
Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
Fœmineum. Quibus hæc medii fiducia valli,
Fossarumque moræ, leti discrimina parva,
Dant animos. At non viderunt mœnia Trojæ
Neptuni fabricata manu considere in ignes?
Sed vos, o lecti, ferro qui scindere vallum

nempe *evertere bello gentem impiam*, siquidem *erepta* est mihi *sponsa*. *Nec ista indignatio movet solos filios Atrei, aut licitum est solis Mycenis sumere arma. At* nonne *satis est* iis *semel periisse? satis esset, non adhuc omnino adhorrentibus a muliebri genere, peccasse prius.* Illi, *quibus hæc tutela aggeris interjecti, et fossæ* nos *remorantes*, quæ *parum disterminant* eos *a morte, augent audaciam: nonne viderunt muros Trojæ, structos manu Neptuni, collabi in flammas? at vos, o selecti*

Franc. *an solos* ap. Macrob. IV Sat. 4, nec male, etsi mendose. vid. Heins. *solos an* conj. Cuningham.—140. *Si p. s.* pars codd. Pier. et Heins. et Goth. tert., male probatum Pierio: multo enim gravius alterum est: *Sed per.* sem. Hoc etiam Rufinian. tuetur p. 270, ubi v. Ruhnken. *Cum p. s.* pr. Rottend. Tum *peccasse* aliquot Pier. et duo Heins. Similis locus ap. Silium XVII, 442 *Sed fugisse satis fuerit* etc.—141. *modo nec* aliquot Pier., unde natum esse apparet *modo nunc g.* Ven., etsi sic corrigebat Markland. ad Statium p. 284. Sed mirum est viros doctos in loco hoc nodum quærere, aut in eo solvendo adeo laborare potuisse. *modo non*, ut *tantum non omne*, quoties non occurrit? *perosos* recte retinuit Heins. Etiam satis esse debebat ante, semel peccasse eos, perosos genus fœmineum modo non omne. *perosis* Gud. a m. pr. *perosum* aliquot Pier., multi Heins. et Burm., et inter eos Gud. a m. sec. cum Carisio et Schol. Statii. In Mediceo erat *perosos* et emendatum u h. e. *perosus:* similem licentiam deprehendimus in fragm. Vatic. *perosos* etiam Rom. exhibuisse videtur, et constanter illud retinent edd. vett., quas evolvimus.—142. *f. belli* alter Hamb.—143. *mora et* Rom. *discrimine parvo*, minus eleganter, pars codd. Pier. et Heins. cum ipso Medic. et fragm. Vatic. a pr. m., et sic fere edd. ante Heins.—144. *At non* Heins. post Pierium e melioribus libris vindicavit: vulgo *An non*. Utramque lectionem Servius memorat. conf. VII, 363 *At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor;* ubi eadem varietas.—146. *At vos* qu. Moret. *Sed vos electi* aliquot Pier. et Reg. cum Dorvill. *selecti*

NOTÆ

54. et *Menelaum*, Æn. II. 264. Qui ob raptam a Paride Trojano Helenam, Menelai conjugem, Græciam universam in Trojanos concitarunt. De *Mycenis*, Peloponnesi urbe, Æn. I. 288.

140 *Sed periisse semel, &c.*] Concisa admodum sententia, ideoque subobscura: quæ juxta traditam interpretationem sic fusius explicari potest. *Nonne sufficit ipsis jam semel periisse, propter amorem fœminarum?* certe quicumque alii nondum odissent penitus omne genus fœmineum; iis satis fuisset peccare prius: id est, *satis esset peccasse prius:* sive, satis esset memoria prioris peccati et pœnæ, ut ab amore fœminarum averterentur: non iterum idem peccarent, et novam sibi perniciem accerserent.

142 *Valli*] Dicitur *vallum* et *vallus*. *Vallum*, munimentum est; ex aggesta

Apparat, et mecum invadit trepidantia castra?
Non armis mihi Vulcani, non mille carinis
Est opus in Teucros. Addant se protinus omnes
Etrusci socios. Tenebras et inertia furta
Palladii, cæsis summæ custodibus arcis,
Ne timeant; nec equi cæca condemur in alvo:
Luce, palam, certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga
Esse putent, decimum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
Quod superest, læti bene gestis corpora rebus

socii, dicite: *quis parat evertere ferro vallum, et quis impugnat mecum castra timida? Non est opus mihi contra Trojanos armis Vulcani, non mille navibus: statim adjungant se* illis *omnes Tusci socios: ne metuant noctem, et ignavum furtum Palladii, occisis custodibus supremæ arcis: nec occultabimur in obscuro utero equi: ratum est cingere muros ignibus palam* de *die. Faciam ne existiment sibi negotium esse cum juventute Pelasga et Achivis, quos Hector protraxit* usque *ad decimum annum. Jam vero, siquidem optima pars diei lapsa est: quod restat, o*

Mentel. pr. a m. pr. *o læti* Parrhas. a m. pr. *qui* Heins. post Pier. e bonis libris, ex solita elegantia. cf. sup. v. 51. Vulgo *quis*. *scandere* Goth. tert. —147. *Apparet* aliquot Pier.—151. Versus totus remoratur impetum loquentis Turni, ita ut orationem liberatam eo esse pervelim. Observat quoque Burmann., Freinshemium ad Curt. IV, 13, 8 hemistichium, ex lib. II, 166 repetitum, ab alia manu assutum putasse. Nunc video Jacobum Bryant hoc ipsum furtum versus ex alio loco surrepti agnoscere, et Brunckius causam aliam docte adjicit (præf. p. VI), quod secundus casus Augusteo sæculo *PalladI* erat, non *Palladii*. Exulat etiam versus ex ed. Parmensi. *cæcis* Goth. tert. *latæ* in Rom., in aliis Pierianis, cum fragm. Vatic. a m. pr. *late c. a.*, minus bene.—152. *Nec* alii ap. Burm. *Retineant* Goth. sec. *cæco* aliquot Pier. cum Regio Burm. *claudemur* Bigot. cum Goth. tert. *condemus* Montalb. *condentur* duo Moret. *alveo* Rom.—154. *saxo* Goth. tert. *et puppe* sec.—155. *putant* tres Burm., et *ferant* aliquot Pier. et Heins. cum fragm. Vatic. *decumum* v. Pier.—156. *nunc ideo* fragm. Vatic. *quoniam melior* Ven. et Goth. tert. *diei est* aliquot Pier. et Heins. cum uno Goth., quod tenuem facit ora-

NOTÆ

terra, quæ proprie *agger* dicitur; et sudibus sive palis, qui proprie dicuntur *valli*, quibus terra aggesta cohibetur. De *Trojæ muris a Neptuno fabricatis*, Æn. II. 619.

148 *Armis Vulcani*] Duo videtur dicere: et se non egere armis a Vulcano fabricatis, qualia Achilles habuit, Æn. VIII. 383. nec se usurum proprio ense, quem habuit ipse Turnus, a Vulcano item conflatum, Æn. XII. 90. De *mille carinis* Græcorum, ad Trojam, Æn. II. 198. De *Etruscis*, Æn. VIII. 479. De *nocturno furto Palladii* Trojani, facto ab Ulysse et Diomede, Æn. II. 166. De *equo Trojano*, et Græcis eo inclusis, Æn. II. 260. De *Danais*, Æn. I. 34. De *Pelasgis*, Thessalis, ibid. 628. De *Hectore*, Priami filio, ibid. 103.

Procurate, viri; et pugnam sperate paráti.
Interea vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo, et moenia cingere flammis.
Bis septem, Rutulo muros qui milite servent,
Delecti: ast illos centeni quemque sequuntur
Purpurei cristis juvenes auroque corusci.
Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
Indulgent vino, et vertunt crateras aënos.
Collucent ignes: noctem custodia ducit
Insomnem ludo.
  Hæc super e vallo prospectant Troës, et armis
Alta tenent; necnon trepidi formidine portas
Explorant, pontesque et propugnacula jungunt;
Tela gerunt. Instant Mnestheus acerque Serestus:

viri, re feliciter inchoata, reficite hilares corpora, et parati expectate prælium. Interim committitur Messapo cura collocandi ad portas stationes vigilum, et circumdandi munimenta ignibus. Quatuordecim Rutuli electi sunt *qui observent muros cum militibus: illos vero singulos sequuntur centum juvenes purpurati cristis et fulgentes auro. Divagantur, et succedunt* sibi *invicem, et projecti in gramina vacant compotationi, et exhauriunt pocula ærea. Micant ignes: vigiles transigunt noctem insomnem ludendo. Trojani prospiciunt ista desuper ex aggeribus, et servant armis summas* partes murorum: *præterea pavidi metu circumspiciunt portas, et firmant pontes ac propugnacula:* habent *arma expedita. Urgent Mnestheus et ardens*

---

tionem.—158. *parati* revocavit Burm., quoniam *milites parati* ad pugnam centies dicuntur. Altera lectio ob codicum consensum a Pierio et Heinsio erat probata: *pugnam sperate parari.* Accedit fragm. Vatic. et nunc Wakefield, laudato cod. Collegii Jesu.—160. *flamma* Pierii libri et tres Burm.; adde fragm. Vatic.—161. *Bis septem Rutuli* vulgg. omnes. *Rutulo*, quod felici calami lapsu natum videtur, elegantiæ studio e Mediceo Heins. dedit. *qui muros* alter Hamb.—162. *Dilecti* Gud. et nous Goth. *sequuntur* vel *secuntur* pars libb., idque post Pier. probavit Heins. Romanus cum aliis, etiam edd., *secuti*.—163. *Purpurei*, quod elegantius (cf. Cerda), tuentur Medic. Rom. fragm. Vatic. cum al. Bona tamen librorum pars *Purpureis cristis* exhibent ap. Pier. et Heins. —165. *evertunt* Leid. a m. pr. *cr. aureos* (binis syllabis) Montalb. pro var. lect.—166. *custodia ducunt* Goth. tert. Quam cupide hoc arripuisset Heins., si alicubi reperisset. Nunc video sic emendasse quoque Cuninghamum.—168. *Despectant* Ven. *ut armis* emend. Wakefield, pariter ac VIII, 605.—169. *t. f. pennas* edd. Nonii Marcelli in *explorare*, ut pinnas valli subintelligat, notante Heinsio.—170. *que* abest binis Burm.—171. Si *Tela gerunt* est, armati sunt, otiosa est lacinia post illa: *et armis alta tenent.* Sensus itaque

NOTÆ

165 *Crateras*] De iis poculis, Ecl. v. 68.

170 *Pontes et propugnacula*] Pontes, et scalas, quibus turres et munimenta inter se committebantur, ut possent obsessi discurrere. De *legione*, Ge. II. 270.

Quos pater Æneas, si quando adversa vocarent,
Rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.
Omnis per muros legio, sortita periclum,
Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.
Nisus erat portæ custos, acerrimus armis,
Hyrtacides; comitem Æneæ quem miserat Ida
Venatrix, jaculo celerem levibusque sagittis;
Et juxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit Æneadum, Trojana neque induit arma;
Ora puer prima signans intonsa juventa.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant;
Tum quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait, Dine hunc ardorem mentibus addunt,

Serestus: quos pater Æneas, si res adversæ aliquando id *exigerent, jusserat esse moderatores juvenum et administros rerum. Quodlibet agmen, per sortem* exponens se *periculo, excubat per muros, et variat vices,* secundum id *quod unicuique contigit servandum. Nisus, filius Hyrtaci, ardentissimus* in *bello, quem Ida venatrix dederat Æneæ comitem, promtum jaculo et sagittis levibus, erat custos portæ: prope eum* erat *Euryalus, quo nullus alius Trojanorum formosior fuit, nec tulit arma Trojana; puer notans vultum imberbem prima juventute. Erat illis amor mutuus, et simul* solebant *currere ad pugnam: tunc etiam servabant portam communibus excubiis. Nisus dixit: Euryale, an Dii immittunt animis hunc ardorem? an sua*

---

esto: afferunt, portant missilia et alia tela, quibus opus esse poterat. *Instat* aliquot Heins. cum binis Goth.—173. *juveni* Burm. recepit lectionem Ge. Fabricio olim e Donato probatam. Nulla auctoritas affertur præter pr. Hamb., qui pro var. lect. habebat. Agnoscit tamen etiam Servius lectionis diversitatem, unde, puto, in ed. Stephanian. venit. Recepit quoque Cuningham. Accipiendum ita de Ascanio. Verum hunc in modum, puto, poëta dicturus erat: *puero. Quos pater Æneas—Rectores* puero; ut toties aliis locis, *Iulus puer*, *Ascanius puer*, et *puer* absolute, ut x, 70; nec unum locum occurrere memini, quo Ascanius juvenis dicatur; quod contra de Turno solenne est. Melius adeo erat, constantem librorum lectionem retinere: *Rectores juvenum* h. Teucrorum, quos Mnestheus et Serestus sub signis habebant; ut toties *juvenes* pro viris, militibus, turba, et sic porro dicti occurrunt.—175. *Exercentque qu.* Moret. *Succedunt variantque vices q.* Nonius Marcellus in *tueri*, consutum ex vss. 222 et 164. *est* omissum in sec. Hamb.—177. *Ide* Moret. sec. *Yda* Dorvill.—178 *jaculis* Vratisl. *levibusve* duo Burm.—179. *It juxta* pr. Moret. Verum *Et juxta* est pro, et una cum ipso, ὁμοῦ, σὺν αὐτῷ, erat E. *Et Nisum juxta Euryalus* aliquot Pier.—180. *neque* a Pierio pro *nec*. Ed. Ven. *Trojanaque induit.*—182. *que* abest Montalb.—183. *Tum* Heins. e libb. Vulgo: *Tunc.*—184. *addant* Zulich.—

NOTÆ

177 *Ida Venatrix*] Vel mater Nisi nomine *Ida*: vel mons *Ida*, Æn. II. 801. quæ dicitur venatrix, quia venatoribus frequens: ut Ge. III. 44. 'Domitrix Epidaurus equorum.'

181 *Prima juventa*] *Lanugine*, quæ primæ juventutis indicium est.

Euryale? an sua cuique Deus fit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid jamdudum invadere magnum
Mens agitat mihi; nec placida contenta quiete est.
Cernis, quæ Rutulos habeat fiducia rerum.
Lumina rara micant; somno vinoque sepulti
Procubuere; silent late loca. Percipe porro,
Quid dubitem, et quæ nunc animo sententia surgat.
Ænean acciri omnes, populusque patresque,
Exposcunt; mittique viros, qui certa reportent.
Si tibi, quæ posco, promittunt: nam mihi facti
Fama sat est: tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros et mœnia Pallantea.

cupido ardens fit unicuique Deus? Jamdiu animus suggerit mihi aggredi, aut certamen, aut aliquid magnum; nec contentus est hoc *otio tranquillo. Vides, quæ confidentia rerum occupet Rutulos: ignes rari splendent: jacuerunt labefacti somno et vino: loca* omnia *undique silent. Adverte porro quid mediter, et quod consilium suboriatur animo* meo. *Omnes, et plebs, et proceres, petunt revocari Æneam: et mitti homines, qui referant certa* de eo. *Si pollicentur* se daturos *tibi* ea *quæ peto (nam gloria facti sufficit mihi) videor posse invenire juxta illum collem iter*

185. *sit* tres Burm., sed recentiores.—186. *aut aliud* perperam emendabat Heumannus. In Gud. erasum erat *jam.*—187. *Mens agit et ne pl.* alter Hamb. *mihi* non otiose vacat: est pro, *mens mea;* tum *placita* duo Burm. *est* abest a binis aliis.—188. *qua* alter Hamb.—189. *Lumina clara* vitiose alter Hamb. *vera* Menag. pr. *vino somnoque* Dorvill. *sepulti* recepit Heins. aliquot codd. (adde Serv.) auctoritate, posthabita prærogativa Codd. antiquiorum Rom. Medic. et aliorum, in quibus *soluti* legitur, ut orationem variet poëta: occurrit enim idem hemistichium inf. 236.—190. *Perspice* et *Prospice* variant codd. Heins. et Burm.—191. *et* abest Ven. *aut quæ nunc* aliquot Heins. et Burm. cum binis Goth. *anima* Gud. *surgit* duo Burm.—192. *Æneam accirique* duo Burm. *omnis populusque* unus Pier. et tres Burm., quod deterius. *populique* Dorvill. cum binis Goth. *populosque* Parrhas. duo Rottend. et vetus codex Pier., qui Romanus est, ut vetus scriptura sit. *patres* autem sunt *οἱ γέροντες.*—193. *cepta* Oudart. *reportant* pr. Hamb.—194. *Sic tibi* Goth. pr.—195. *Fama satis* Zulich. et Dorvill. *cumulo* duo. *video* sec. Rottend. *aperire* aliquot Pier., quod per se non malum esset. *sub alto* Bigot. Turbant virum doctum *muri* et *mœnia* junctim apposita de

NOTÆ

185 *An sua cuique, &c.*] An vero unusquisque, id quod valde vult, divino impulsu se sibi fingit velle?

191 *Quid dubitem*] *Quid mediter, quid deliberem facere:* omnis enim deliberatio cum dubitatione conjuncta est.

194 *Si tibi, quæ posco, promittunt*] Hic torquent se interpretes levi de causa. Sensus est: *si tibi tribuant mercedem, quam sum petiturus:* idque sit ex amicorum ingenio, qui sibi unis periculosa, amicis commoda quærunt. Hoc manifestum est ex iis quæ sequuntur: 'nam mihi facti Fama sat est.' Opponit enim famam commodis. De *Pallantea urbe*, Evandri regia, Æn. VIII. 51.

Obstupuit magno laudum percussus amore
Euryalus; simul his ardentem affatur amicum:
Mene igitur socium summis adjungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor, bellis assuetus, Opheltes
Argolicum terrorem inter Trojæque labores
Sublatum erudiit; nec tecum talia gessi,
Magnanimum Ænean et fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemtor, et istum
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad hæc: Equidem de te nil tale verebar;
Nec fas; non. Ita me referat tibi magnus ovantem
Jupiter, aut quicumque oculis hæc aspicit æquis.
Sed, si quis (quæ multa vides discrimine tali),
Si quis in adversum rapiat, casusve, Deusve,
Te superesse velim; tua vita dignior ætas.

ad urbem et munimenta Pallantei. Euryalus stupefactus est, percitus magna cupiditate gloriæ talis: *simul alloquitur ferventem amicum his* verbis: *An ergo, Nise, renuis me admittere socium* in *tantis rebus? an dimittam te solum in tantum periculum? Opheltes pater* meus, *assuetus armis, non sic instituit me, educatum inter motus Græcorum et bella Trojæ: nec feci tecum talia,* ex quo *sequor generosum Ænean et fortunam ultimam. Est* sane, *est animus hic* meus *negligens vitæ; et qui putet istam gloriam,* ad *quam aspiras, bene comparari* dispendio *vitæ. Nisus* respondet *ad ista: Sane nihil tale timebam de te, nec licebat timere: non* sane: *sic magnus Jupiter, aut quisquis* Deus *considerat justis oculis hæc* nostra, *reducat me tibi victorem;* ut verum dico. *At si aliqua (cujusmodi præ-*

eadem urbe; tenendum scilicet, mœnia esse locum ad muros. De palatio vix mœnia dicta, ne lib. VI, 549 quidem.—197. *percussus* Heins. post Pier. e libris. *percussus, πληγείς*, tanquam flagro aut stimulo, quod jam Ge. II, 476 vidimus, sæpe a viris doctis illustratum. Alii *perculsus*, perpetua varietate. *tanto percussus* alter Hamburg.—198. *adfatus* Sprot.—199. *tantis a. rebus* Macrob. Sat. VI, 6. Sed quis ideo alterum dubitet recte se habere!—200. *te solum* Dorvill.—202. *Terrorem Argolicum* Parrhas.—204. *facta* duo Burm. *fama* Rom.—205. Schol. Statii ad Theb. I, 607 *En hic est*, ad III, 603 *Isthic est*. Cuningham. conj. *Est, est hic*. Scilicet si altero modo scriptum fuisset, alterum conjecturus aliquis fuerat. Ad talia ludibria magna pars critici vulgo acuminis redire solet; tum *vitæ contemptor* Sprot. pro div. lect. *et ipsum* pr. Zulich.—206. *credit* sec. Moret. *quo tendit* duo Burm., sc. animus. verum ad mentem Euryali alterum est gravius: ad quem tu tendis. *Qui bene credat emi vita* Goth. tert.—210. *qui* Moret. qu.—212. Heins.

NOTÆ

202 *Argolicum*] Græcum, ab urbe *Argis*, Æn. I. 288.

207 *De te nil tale verebar*] Nil tale de te timebam, quale suspicaris: nempe ne timidus esses, cum inter bella natus et educatus sis, &c.

Sit, qui me raptum pugna, pretiove redemtum
Mandet humo solita; aut, si qua id Fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque sepulcro.
Neu matri miseræ tanti sim causa doloris:
Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa,

vides plurima in tali periculo) si aliqua, aut fortuna, aut Deus, deducat me in aliquam *calamitatem; optarem te restare*; *tua ætas dignior* est *vita. Sit aliquis,* qui de *more committat terræ me, subductum e prælio, aut redemtum pecunia; aut, si aliqua fortuna id prohibeat*, sit aliquis, qui *persolvat* mihi *absenti justa, et ornet* me *tumulo. Ne vero sim auctor tanti luctus infelici matri* tuæ: *quæ audax e plurimis matribus sola sequitur te, o puer; nec curat urbem magni Acestæ.*

in ora codicis *vitæ* ascripserat, ut esset *ætas vitæ, dignior* autem pro *justior.* Hoc est argutari. *tua ætas*, juventa, *dignior est vita.*—213. *Si qui* Gud. a m. pr. *Si quis* vel *Set quis* pr. Kottend. *pugnæ* alter Hamb. *pretioque* duo Burm.—214. *solita*: ita inde ab Aldd. editum. A Dan. Heinsio admissum *solida*, quod damnabat Nic. Heinsius; repositum tamen ab eo *solita*, iterum expulsum a Burmanno, qui *solida* tuetur. Est sane permutatio illa obvia et frequens. conf. Culic. 99 *solidum carmen*, imo *solitum*; tum *solita* legerat Serv., ita quoque Erf., et Dorvill. *solita, si qua*, et e Mentel. *solito*. vid. Wass. ad Sallust. Jug. 62 f. Burmannus tamen movet difficultatem: quomodo advenis Trojanis humus dici possit *solita*. Scilicet humus non de Latii solo, sed omnino de terra accipienda, qua nos mortui condi et humari solemni more solemus. Et erat saltem in Latio occupata terra, in qua Trojani consederant; est autem *solitum* omne id quod est patrium, domesticum, familiare. Ergo vel sic reportatus ad suos *terra solita* sepeliendus erat. Utroque ergo modo recte *humo solita* dictum est. *Solida humus* vix placere potest, etiamsi respectu naufragiorum et pereuntis in mari insepulti cadaveris dicta accipiatur; nec dicendum, esse epitheton mere ornans, vi oppositi maris, seu aëris, qui rarus, tenuis: eodem modo, quo ἀτρυγὴ θάλασσα. Nec magis *solita Fortuna* placet, ut Servius verba jungit: qui unde hoc habuerit, præclara docet nota Julii Pomponii Sabini: "*Apronianus*, inquit, *distinguit*, mandet humo: *Vel* (leg. *ut*) *dicas* humo solita, *id est quia solitum erat humare homines. Alii legunt*: id solita, pro, *id solitum. Alii* solita fortuna, scilicet *invidere magnis rebus.*" Ceterum Aproniana distinctio recepta olim fuit a pluribus. Sic distingui video in fragm. Vatic. et, quod expectabam, in ipso Mediceo: *Mandet humo: solita aut si qua id Fortuna vetabit.* Revocavimus *humo solita*, solenni, quod codd. et poëtici usus auctoritatem sensumque habet. Illud adhuc notandum: Goth. tert. *solitum* habere. *vetabat* tres Burm., et unus *vetavit*. Goth. tert. *negabit*.—216. *Ne m. m.*—*causa tumultus* Schol. Statii Theb. III, 373.—217. *multis a m.* Rom. *multis e matribus una* aliquot Pier.

NOTÆ

213 *Raptum pugna, &c.*] Sic Antigone cadaver Polynicis fratris e pugnæ campo clam eripuit. Et Priamus cadaver Hectoris filii magnis muneribus ab Achille redemit ad sepulturam.

215 *Absenti ferat, &c.*] Si cadaver meum haberi non possit, saltem honorarium mihi sepulcrum struat, Æn. III. 304. *inferatque* sepulcro dona, quæ ideo *inferiæ* dicuntur; aquam, lac, mel, vinum, sanguinem, et aliquando etiam exsectos capillos, Æn. III. 62.

Persequitur, magni nec mœnia curat Acestæ.
Ille autem: Causas nequicquam nectis inanes,
Nec mea jam mutata loco sententia cedit.
Acceleremus, ait. Vigiles simul excitat. Illi
Succedunt, servantque vices: statione relicta
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
Cetera per terras omnes animalia somno
Laxabant curas et corda oblita laborum:
Ductores Teucrum primi, delecta juventus,
Consilium summis regni de rebus habebant,
Quid facerent, quisve Æneæ jam nuntius esset;
Stant longis annixi hastis, et scuta tenentes,
Castrorum et campi medio. Tum Nisus et una
Euryalus confestim alacres admittier orant:

Ille vero respondet: Frustra colligis falsos prætextus: nec meum consilium jam mutatum movetur loco suo: *properemus. Simul expergefacit excubitores: illi succedunt, et tuentur* portas *ordine* suo. *Ipse* Euryalus *relictis excubiis incedit comes Niso, et adeunt regem. Animalia reliqua per omnes regiones solvebant somno curas et animos immemores laborum. Primi duces Trojanorum et juvenes lecti habebant deliberationem de maximis negotiis regni: quid agerent, aut quis jam iret nuntius* ad *Æneam. Stant nixi longis hastis, et tenentes clypeos, in medio castrorum et campi. Tunc subito Nisus et Euryalus simul rogant admitti:*

----

tentis e m. apud Serv. ad XI, 85.—218. *Persequitur* post Pier. Heinsius e codd. tuetur: adde iis fragm. Vatic. At vett. edd. *Prosequitur*. Sed *persequi* perseverationem sequentis notat. *magna—Acestæ* mallit Trappius: sed *magnus* heroum epitheton commune ac perpetuum.—220. *Nec me immutata* fragm. Vatic. a pr. m. *sedit* vitium non modo ed. Masvic., ut Burm. putabat, sed et Nic. Heins. ed.—222. *variantque* Nonium videri legisse, notat Burm. Sed v. 164. 175.—223. *comes Nisus* alter Menag. *nisu* sec. Rottend. *revisunt* aliquot Pier. *requirit* Oudart.—225. Idem fere versus sup. IV, 528.—226. *primi Teucrum* tres Burm. *primi et delecta* olim edd. multi codd. Sed secundum meliores ejecit *et* Heinsius, Pierio adhuc addubitante. Scilicet ad consilium senes poëta adhibere debebat, non juvenes. Hærent in hoc et alii Intpp. Sed tenendum erat, Virgilio toties *juvenes* omnino pro viris dici; respectu ætatis saltem militaris.—227. *Consilium* codd. Pier., noto errore. *summi* ed. Ven. cf. Burm. *agebant* Ven. pr. Hamb. pro var. lect. et Parrhas. Utrumque bonum et poëta dignum, *agere et habere consilium*.—228. *n. isset* aliquot Pier. *iret* pr. Hamburg. pro div. lect.; et sic sane alibi, v. e. Æn. II, 547 *Nuntius ibis Pelidæ genitori*. Sed utrumque solenne poëtis. cf. Burm. —229. *obnixi* Gud. a m. pr. *innixi* apud Nonium Marcellum in *longus*.—230. *campi in medio* multi edd. et scripti. *in campi medio* Vratisl. *et* abest Leid. *campis* Medic., quam Apronianam lectionem esse cum per se intel-

NOTÆ

218 *Mœnia Acestæ*] Urbem apud Siculos conditam Trojanis mulieribus, et regi Siciliæ Acestæ commendatam, Æn. v. 755.

Rem magnam, pretiumque moræ fore. Primus Iulus
Accepit trepidos, ac Nisum dicere jussit.
Tum sic Hyrtacides: Audite o mentibus æquis,
Æneadæ; neve hæc nostris spectentur ab annis,
Quæ ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
Conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio portæ, quæ proxima ponto;
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur: si Fortuna permittitis uti;
Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea

rem esse magnam, et fore utilitatem in *mora. Iulus primus excepit festinantes, et imperavit Nisum loqui. Tunc sic* ait *filius Hyrtaci: O Trojani, audite animis benevolis: et ne ista, quæ proponimus, æstimentur ex ætate nostra. Rutuli, obruti somno et vino siluerunt: vidimus ipsi locum occultæ* fugæ, *qui apertus est juxta bivium portæ, quæ vicina* est *mari. Ignes rari, et niger fumus tollitur ad astra. Si sinatis* nos *uti* hac *fortuna; videbitis Ænean, quæsitum* a nobis *ad urbem Pallante-*

ligitur tum a Julio Sabino notatum est. *et medio campi* alii ap. Pier., sed *campi medio* recte: ita quoque fragm. Vatic. et Rom. Castra erant in campo, adeoque ipsa castra campum intra vallum habebant.—233. *A. portus et missum* Goth. tert.—234. *Tunc* ante Pier.—236. *soluti* reposuit Heins. cum Medic. et aliis, etiam Pierianorum parte (*solutis* Rom.): ut varietur oratio. Alii cum Servio *sepulti*, quod relictum voluit versui 189. Goth. tert. *gravati*: obvium utique et alias, sed non h. l. obtrudendum.—237. *Conticuere* omnes Pieriani, Mediceo excepto, etiam Parrhas. Goth. tert. Erf. ms. Coll. Jesu cum Donato et edd. aliquot: Zulich. *Convenere* vel *Conticuere*: ut mirer Heinsium non et h. l. variari versum 190 voluisse: in quo est *Procubuere*, idque reliquisse h. l. contra codd. consensum. *prospeximus* Ven.—238. *Quod p.* Leid. *quæ proxuma ponto est* aliquot Pier. et Goth. sec.—239. *ac tendit ad æthera fumus* Goth. tert.—241. *et mœnia*, h. e. quæsitum Æneam et mœnia, codd. Pier., inter quos Romanus: tum codd. Medic. et potiores alii Heins. cum recentioribus Burm. et Gothanis: edd. quoque vett. *ad mœnia* tamen editur inde ab Aldd. Pendet judicium, quod facias, ab interpunctione, et ab interpretatione, quam secundum illam feceris. Quid alii secuti sint, ex interpunctione eorum assequi non licet. Verum dupliciter interpungi et constitui locus potest; aut sic, ut olim et ipsi fecimus: *Si Fortuna permittitis uti, Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea: Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta, Affore cernetis* sc. *nos*. Ita haud dubie præstat, *Ænean et mœnia* legere. Contra *ad mœnia*, apud mœnia, in Pallanteo, impeditam facit orationem. *quæsitum*; ad quærendum; ut in illo: *Missa est illico ancilla arcessitum obstetricem.* Displicet tamen vel sic: *si fortuna permittitis uti Quæsitum.* Ita saltem præstaret versum *Quæsitum* infra post verba: *nec nos via fallit euntes*, collocare: quod etiam olim nonnullos fecisse e Servio discitur.

NOTÆ

232 *Pretiumque moræ fore*] Se quidem interrumpere consilia, quæ tum habebantur, iisque moram afferre; sed utilitatem aliquam in hac mora esse futuram.

233 *Trepidos*] Festinantes, supra 114. De *Rutulis*, Æn. VII. 794. De *Pallantea urbe*, Æn. VIII. 51.

Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta,
Affore cernetis. Nec nos via fallit euntes:
Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem,
Venatu assiduo et totum cognovimus amnem.
Hic annis gravis atque animi maturus Aletes:
Di patrii, quorum semper sub numine Troja est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Cum tales animos juvenum, et tam certa tulistis
Pectora. Sic memorans, humeros dextrasque tenebat

am, hic præsentem fore cum spoliis, patrata magna strage. Nec via illa *nos decipiet euntes: consideravimus frequenti venatione vicinam* illam *urbem inter valles opacas, et exploravimus totum fluvium. Tunc Alethes gravis ætate et prudens mente* ait: O *Dii patrii, quorum sub potestate Troja est, non tamen vultis evertere penitus Trojanos, quandoquidem dedistis* illi *tales animos juvenum, et tam firma corda. Sic loquens,*

Inter hæc tamen non illud quærebatur, ut ipsi *cum spoliis* et *cæde peracta* mox adessent; quod omnino animo concipere non debebant juvenes, nec promittere, a consilio hoc saltem seniores eos debebant deterrere; verum, quod quærebatur, erat hoc, ut Æneæ nuntiarent, castra obsideri, eumque ocyus reducerent. Hæc cum ita sint, monitis viri docti pareo, et alteram nunc rationem amplector, quam in Notis exposui; etsi nec eam satis placere ingenue fateor. Alienum enim etiam ab Æneæ reditu hoc, ut *cum spoliis, ingenti cæde peracta*, ille adesset.—243. *fallet* Medic. Post *urbem* vs. sequ. interpungebant alii ante Heins. Nos interpunctionem mutavimus vs. 243. 245.—244. *primam* Heins. post Pierium defendit. Apud Nonium *primum*. Tum *sub mœnibus* Gud. Leid. et Regius; nec adeo male, ut viderint urbis primam partem sub mœnibus. Sed codicum auctoritate et epitheto *obscuris* satis defenditur *sub vallibus*. Sane Palatium in monte erat situm: cf. VIII, 53. Jam vero nolim dicere: oppidum in clivo montis positum significari posse: *primam sub vallibus urbem*; nec, puto, bene latine dictum foret: *primam sub vallibus urbem*, ante vallem sitam aut primo conspectam. Sed amplectar rationem simplicissimam, quam Servius quoque proposuit: ut *sub vallibus* ad *vidimus* retrahatur. Nos *in* obscuris vallibus positi vidimus etc. Fuit, qui hoc negaret recte factum; et ad emendationem proclivior esset, *sub collibus*.—245. *tutum* sec. Rottend. cf. Burm.—246. *Hinc* Montalb. *animis maturus* Rom., Sprot., bini Hamb., sed prior a m. sec., et ed. Ven. cum Goth. tert., sed magis poëtica forma *animi*. Vulgari forma est aliquis *animo maturo*; tum exquisitius *maturus animo*, tandem græca forma *maturus animi*. Sic ævi *maturus* Æn. v, 73. Hoc ipsum *ævi m.* legerunt nonnulli apud Cerdam. *Aletes* recte: Ἀλήτης. v. ad I, 125; alii *Aletis*, hoc quoque Jul. Sab. *Alethes, Alætes*.—247. *Dii patrii indigetes, quorum sub* Parrhas. e glossa, ut bene Burmann. notat. *nomine* Franc.—248. *parastis* Goth. sec. —249. *et* e codd. intulit Heins. secundum Pierium; scilicet si jam ante receptum offendisset, hoc egisset, ut iterum tolleret.—250. *dextramque* pr. Hamb. *tenebant* Rom. et alter Menag. *ferebat* vel *terebat* alter Hamb.—

NOTÆ

244 *Primam sub vallibus urbem*] Vicinas urbis Pallanteæ valles, qui primi sunt urbis veluti aditus: urbs enim ipsa erat in monte. De *Teucris*, Æn. I, 239.

Amborum, et vultum lacrymis atque ora rigabat:
Quæ vobis, quæ digna, viri, pro laudibus istis,
Præmia posse rear solvi? pulcherrima primum
Di moresque dabunt vestri; tum cetera reddet
Actutum pius Æneas, atque integer ævi
Ascanius, meriti tanti non immemor unquam.
Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penates,
Assaracique Larem, et canæ penetralia Vestæ,
Obtestor (quæcumque mihi fortuna fidesque est,
In vestris pono gremiis): revocate parentem;
Reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, devicta genitor quæ cepit Arisba;
Et tripodas geminos; auri duo magna talenta;

amplectebatur manus et humeros utriusque, et irrorabat os et faciem fletu. O *viri, quam mercedem, quam dignam* mercedem *putem posse retribui vobis pro talibus coeptis? primo Dii et virtus vestra reddent vobis pulcherrimam: deinde pius Æneas statim retribuet reliquam: et Ascanius* adhuc *vigens ætate, nunquam* futurus *immemor tanti officii. Ego vero, addit Ascanius, cujus unica salus est* in *patre revocato, vos precor, o Nise, per magnos Penates, et per Larem Assaraci, et per adyta candida Vestæ; quæcunque est mihi felicitas et fiducia,* hanc *depono in sinus vestros; revocate patrem* meum, *reddite* mihi *præsentiam* ejus: *nihil funestum* erit *illo recuperato. Donabo* vobis *duo pocula conflata argento et insculpta signis, quæ pater cepit capta Arisba: et duos tripodas, duo magna talenta auri: magnum craterem, quem*

\-\-\-\-\-\-\-\-\-\-\-\-

251. *multum* Oudart.—252. *digna viris* ed. Ven. *pro laudibus istis* repositum ab Heinsio e Medic., ceterisque præstantioribus, adde Rom., aliosque Pierianos cum Servio. Idem hemistichium inf. x, 825. Editum vulgo: *pro talibus ausis,* quod pars codd. et Macrob. vi, 6 agnoscunt. Interpolatum esse ex lib. ii, 536 observat Burm. Altera lectio doctior et exquisitior: *laudes,* virtus; conf. sup. ad ix, 197. viii, 273.—253. Duo Burm. distinguunt: *solvi pulcherrima? primum.*—254. *Di memoresque* Leid. a m. sec. *tum et cet.* pr. Hamb. *reddat* duo Burm.—257. *g. recepto* Pier. Medic. et alii aliquot: forte ex v. 262. Totus versus aberat a Goth. tert., male.—260. *est* abest Ven.—262. *reducto* duo Moret. ex v. 257.—265. *geminas* duo Burm., indocte. Tum Petitus Obs.

NOTÆ

254 *Di moresque, &c.*] Nam virtus et recte factorum conscientia, sibi ipsa præmium est, Æn. i. 607.

258 *Penates, Assaracique, &c.*] *Penates* et *Lar*, Dii domestici. *Vesta,* Dea igni inextincto præsidens. *Assaracus* familiæ caput, Trois filius, Æneæ proavus, Æn. i. 288. Hunc versum jam explanavimus Æn. v. 744.

264 *Arisba*] Urbe Troadis, a Trojanis expugnata paulo ante bellum Græcum, circa Abydum et Lampsacum, Propontidem versus, ex Strabone l. xiii.

265 *Tripodas, &c.*] De iis et eorum usu apud antiquos, Æn. v. 110. De

At tu, oro, solare inopem, et succurre relictæ.
Hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
In casus omnes. Percussa mente dederunt
Dardanidæ lacrymas; ante omnes pulcher Iulus;
Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur:
Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis.
Namque erit ista mihi genetrix, nomenque Creusæ
Solum defuerit, nec partum gratia talem
Parva manet. Casus factum quicumque sequuntur:
Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat:
Quæ tibi polliceor reduci, rebusque secundis,
Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt.
Sic ait illacrymans; humero simul exuit ensem

precor, solare egentem, et subveni derelictæ: permitte me exportare hinc *hanc spem de te: curram audacior in omnia pericula. Trojani commotis mentibus effuderunt lacrymas; præ ceteris formosus Ascanius, et specimen caritatis* erga *parentes percułit ejus animum. Deinde ita loquitur: Promitto omnia digna magnis tuis inceptis: quippe illa mihi erit mater, et nomen Creusæ tantummodo deerit: nec levis favor debetur* ipsi, quod *pepererit talem* filium; *quicumque eventus sequatur* hoc *factum. Juro per hoc caput* meum, *per quod pater meus consueverat* jurare: eadem illa *quæ promitto tibi redeunti et* post *rem feliciter* gestam; *eadem illa servabuntur tuæ matri et familiæ. Sic dixit plorans: et simul extrahit ex humeris gladium aura-*

testes Dextera malit Heins.—290. *Hanc tu* aliquot Pier. et Burm. cum Goth. sec. *Hanc oro* Oudart. a m. pr. *Hunc te oro* Zulich. *Tu vero s.* Goth. tert. —291. *Aut sine me* Exc. Burm. *quo audentior* Ven., interpolate; nam hiatum tuetur sententiæ clausula et loquendi intervallum. *audacior* duo Heins.—292. *Percussa* Heins. post Pier. e codd. vindicavit: vulgo, *Perculsam.* Tum *dedere* Medic.—295. *adfatur* aliquot Pier. et Heins.—296. *Sponde* Ursin. e Colot., et Heins. e Medic. aliisque defendebat, in quibus vel *sponde*, vel *sponte*, *sponti*, *sponde o*, erat, ut esset: sponde, promitte tibi, expecta. Burmannus bene monet, se dubitare, an latine dicatur: *sibi spondere.* Si tamen vel maxime latine ita diceres, tamen præferam: *Spondeo*, tanquam Ascanii personæ egregie accommodatum. Sic inf. 301 *polliceor.* *omina* Sprot. a m. sec. et Parrhas.—297. *Jamque erit* pr. Moret. *Namque ait et tu* Oudart. *illa* Zulich.—298. *Solum d.* Gud. *nec p. gloria* pr. Hamburg.—299. *Factum casus* aliquot Pier. *sequuntur* e Mentel. utroque et ex aliquot aliis recepit Heinsius, scilicet tanquam magis reconditum; duo alii *sequantur*, plures *sequentur*, etiam apud Pierium, cum Mediceo et Romano, quod equidem tantis auctoritatibus amplectendum censeo. Vulgo *sequetur.*—303. *Hæc ait* edd. apud

NOTÆ

297 *Creusæ.*] Matris Ascanii, de qua, *Æn.* II. 772.

300 *Per quod pater, &c.*] Caput intelligit suum, quod ut sibi carissimum attestari solebat Æneas *ante*, id est, vel *olim*, Trojæ, cum Ascanius puer esset: vel *priusquam* abiret ad Evandrum. Caput enim quasi sacrum reverebantur veteres; unde per illud jurabant.

Accipio, et comitem casus complector in omnes.
Nulla meis sine te quæretur gloria rebus;
Seu pacem seu bella geram: tibi maxima rerum
Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus: Me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit; tantum: Fortuna, secunda
Aut adversa, cadat. Sed te super omnia dona
Unum oro: genetrix Priami de gente vetusta
Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non mœnia regis Acestæ.
Hanc ego nunc ignaram hujus quodcumque pericli est
Inque salutatam linquo; Nox, et tua testis
Dextera, quod nequeam lacrymas perferre parentis.

socium in omnes eventus. Nullus honos acquiretur meis rebus sine te, sive faciam pacem, sive bella: committam tibi supremam curam *agendi et dicendi. Ad quem Euryalus respondet talia: Me nulla dies ostendet degenerem a tam audacibus cœptis: tantummodo contingat* mihi *sors prospera, non funesta. At peto a te* rem *unam magis* quam *cetera munera. Est mihi mater ex antiqua stirpe Priami: quam, nec Trojana tellus, nec urbs regis Acestæ, impedivit infelicem* quominus *abiret mecum. Ego desero nunc illam, insciam hujus discriminis qualecumque est, et insalutatam: testor noctem et dexteram tuam, quod non possum tolerare fletus matris. Sed tu,*

****

campi quod.—275. *Tu* Bigot.—277. *amplector* Leid.—280. *Contra quæ* pr. Rottend.—282. 283. Hic velim Burmannus nos docuisset, qualem sententiam horum versuum animo teneret. Interpunxit post *tantum: Fortuna secunda Haud adversa cadat;* quæ equidem non assequor. Scilicet duplex est lectio loci et interpunctio: altera, quam Servius tuetur et diserte exponit: *aut adversa cadat*. Sic fere editur. Ex hac locus interpungendus: *Me nulla d.— arguerit: tantum: Fortuna secunda Aut adversa cadat*. Ita durior quidem est, attamen *δεινότητα* habet oratio: *tantum* sc. de me pollicere audeo, quæcumque fortuna acciderit, seu adversa seu secunda; sed pro vulgari *seu* dictum *est*. Tum *arguerit* est pro arguet, sed nec ineleganter. Altera est lectio, *haud a. c.*, quod Heins. e Medic. aliisque prætulit, si modo codicum auctoritas in tali voce *aut*, *haut*, *haud*, magna est. Mentel. pr. *Haud aversa cadit*. Sic interpungendum esse patet: *me—arguerit: tantum fortuna secunda, Haud adversa, cadat!* tantum, tantummodo, precor, fortuna faveat! In his, meo quidem sensu, jejunum est illud: *secunda, haud adversa.* Itaque antiquiorem revocavi cum Brunckio. Respondet v. 299 *casus quicumque sequetur*. Accepit tamen sic locum etiam Symmachus lib. I ep. 28 ab Heinsio laudatus; et potest aliquis cum v. c. Briegleb statuere, tacitam animi præsensionem et præsagium infelicis exitus his verbis innui. Erat alius vir doctus, qui jungebat: *arguerit tantum;* ut esset, ne quidem insimulaverit, tantum abest ut convicerit; vel, *tantum fortuna cadat*, in tantum, hactenus. Vides me liberalem esse, nec quenquam honore suo fraudare.—283. *Tantum super* Parrhas. *sed te ultra o.* Vratisl.—287. *est* in fine abest Rom. et aliis Pier. et Heins.—288. *nox et tua*

NOTÆ

286 *Mœnia Acestæ*] De hac in Sicilia urbe, Æn. v. 755.

At tu, oro, solare inopem, et succurre relictæ.
Hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
In casus omnes. Percussa mente dederunt
Dardanidæ lacrymas; ante omnes pulcher Iulus;
Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur:
Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis.
Namque erit ista mihi genetrix, nomenque Creusæ
Solum defuerit, nec partum gratia talem
Parva manet. Casus factum quicumque sequuntur:
Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat:
Quæ tibi polliceor reduci, rebusque secundis,
Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt.
Sic ait illacrymans; humero simul exuit ensem

precor, solare egentem, et subveni derelictæ: permitte me exportare hinc *hanc spem de te: curram audacior in omnia pericula. Trojani commotis mentibus effuderunt lacrymas; præ ceteris formosus Ascanius, et specimen caritatis* erga *parentes perculit ejus animum. Deinde ita loquitur: Promitto omnia digna magnis tuis inceptis: quippe illa mihi erit mater, et nomen Creusæ tantummodo deerit: nec levis favor debetur* ipsi, quod *pepererit talem* filium; *quicumque eventus sequatur* hoc *factum. Juro per hoc caput* meum, *per quod pater meus consueverat* jurare: eadem illa *quæ promitto tibi redeunti et* post *rem feliciter* gestam; *eadem illa servabuntur tuæ matri et familiæ. Sic dixit plorans: et simul extrahit ex humeris gladium auratum*

testes Dextera malit Heins.—290. *Hanc tu* aliquot Pier. et Burm. cum Goth. sec. *Hanc oro* Oudart. a m. pr. *Hunc te oro* Zulich. *Tu vero s.* Goth. tert. —291. *Aut sine me* Exc. Burm. *quo audentior* Ven., interpolate; nam hiatum tuetur sententiæ clausula et loquendi intervallum. *audacior* duo Heins.—292. *Percussa* Heins. post Pier. e codd. vindicavit: vulgo, *Perculsam.* Tum *dedere* Medic.—295. *adfatur* aliquot Pier. et Heins.—296. *Sponde* Ursin. e Colot., et Heins. e Medic. aliisque defendebat, in quibus vel *sponde*, vel *sponte*, *sponti*, *sponde o*, erat, ut esset: sponde, promitte tibi, expecta. Burmannus bene monet, se dubitare, an latine dicatur: *sibi spondere.* Si tamen vel maxime latine ita diceres, tamen præferam: *Spondeo*, tanquam Ascanii personæ egregie accommodatum. Sic inf. 301 *polliceor. omina* Sprot. a m. sec. et Parrhas.—297. *Jamque erit* pr. Moret. *Namque ait et tu* Oudart. *illa* Zulich.—298. *Solum d.* Gud. *nec p. gloria* pr. Hamburg.—299. *Factum casus* aliquot Pier. *sequuntur* e Mentel. utroque et ex aliquot aliis recepit Heinsius, scilicet tanquam magis reconditum; duo alii *sequantur*, plures *sequentur*, etiam apud Pierium, cum Mediceo et Romano, quod equidem tantis auctoritatibus amplectendum censeo. Vulgo *sequetur.*—303. *Hæc ait* edd. apud

NOTÆ

297 *Creusæ.*] Matris Ascanii, de qua, Æn. II. 772.

300 *Per quod pater, &c.*] Caput intelligit suum, quod ut sibi carissimum attestari solebat Æneas *ante*, id est, vel *olim*, Trojæ, cum Ascanius puer esset: vel *priusquam* abiret ad Evandrum. Caput enim quasi sacrum reverebantur veteres; unde per illud jurabant.

Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius atque habilem vagina aptarat eburna;
Dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
Exuvias; galeam fidus permutat Aletes.
Protinus armati incedunt: quos omnis euntes
Primorum manus ad portas juvenumque senumque
Prosequitur votis. Necnon et pulcher Iulus,
Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri portanda dabat mandata. Sed auræ
Omnia discerpunt, et nubibus irrita donant.
Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
Exitio. Passim somno vinoque per herbam
Corpora fusa vident, arrectos littore currus,

tum, quem Lycaon Gnosius fecerat mira industria, et incluserat accommodum in vagina eburnea. Mnestheus donat Niso vellus et spolium hispidi leonis: fidelis Alethes mutat cum eo *cassidem. Continuo progrediuntur armati: quos abeuntes omnis turba procerum et juvenum et senum comitatur votis* usque *ad portas: præterea etiam formosus Ascanius*, præ se *ferens animum et solicitudinem virilem ante ætatem, dabat* ipsis *mandata plurima perferenda ad patrem: sed venti dissipant omnia, et spargunt* illa *inania per nubes. Egressi transiliunt fossas, et per tenebras noctis tendunt* ad *castra hostilia: prius tamen futuri exitio plurimis. Aspiciunt corpora projecta promiscue inter gramina* per *somnum et vinum: currus erectos in littore:*

Pier., et sic Parrhas.—304. *Lichaon* Parrhas.—305. *vaginæ a. eburnæ* aliquot exemplaria apud Macrob. v Sat. 9 e vulgari usu.—306. *horrendique* Goth. sec. *exuviasque leonis Horrentis* Goth. tert.—307. *permittit* duo Burm. et Goth. sec. *Alethes, Alates*, perperam alii. v. sup. ad I, 125.—310. *Insequitur* Goth. tert.—311. *Ante omnes* Ven. *animosque* Montalb. et sec. Hamb.—312. *mandata dabat portanda* Non. Marcellus et multi scripti Heins. et Pier. cum Gothanis et Erf., sed injucundis numeris.—313. *decerpunt* alter Hamburg. *discernunt* Goth. tert. *inlita* Rom.—314. *votisque* Leid. pro var. lect. *per umbras* aliquot Burm. et Pieriani: sed bene illud sprevit Pierius.—315. *arte fut.* Leid. conf. Not. Potuisset refingi: *multis jam jamque futuri Exitio. futura* Goth. tert.—316. Ordinem verborum e codd. et Macrobio ac poëtæ usu reduxit Heins. pro vulgari *vino somnoque.* Rom. *per umbram.*—317. *arreptos* Vratisl.

NOTÆ

304 *Lycaon Gnosius*] Artifex nobilis ex urbe *Gnoso* in Creta insula, ubi arma singulari arte fabricabantur: Æn. III. 104.

313 *Nubibus irrita*] Innuit ipsos esse morituros, antequam ad Æneam perveniant.

315 *Ante*] Vel *antequam ipsi moriantur*, quod subobscure tantum significat. Vel *antequam ad castra hostium perveniant*: et sic dicendum, inter urbem et castra spatium fuisse, ubi discurrebant illi, qui propius admoti muris a Turno fuerant, et jam vino sepulti in gramine decubuerant.

Inter lora rotasque viros, simul arma, jacere,
Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus:
Euryale, audendum dextra. Nunc ipsa vocat res.
Hac iter est. Tu, ne qua manus se attollere nobis
A tergo possit, custodi, et consule longe.
Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemque premit; simul ense superbum
Rhamnetem aggreditur, qui forte tapetibus altis
Exstructus toto proflabat pectore somnum;
Rex idem, et regi Turno gratissimus augur:
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tres juxta famulos temere inter tela jacentes,
Armigerumque Remi premit, aurigamque sub ipsis

homines inter habenas et rotas: arma simul jacere, simul vina. Filius Hyrtaci primus sic ore dixit: Euryale, tentandum est aliquid *manu: jam res ipsa* nos *invitat. Iter* nostrum est *per hanc* partem: *tu observa, ne ulla turma possit assurgere* contra *nos a tergo, et provide procul. Ego vastabo ista* loca, *et ducam te per spatiosam viam. Sic loquitur, et cohibet vocem:* et *continuo invadit ense gloriosum Rhamnetem, qui forte exhalabat somnum toto pectore, suffultus altis stragulis: idem rex et augur dilectissimus Turno; sed non potuit avertere mortem divinatione. Opprimit prope* illum *tres ministros promiscue stratos inter arma, et armigerum Rhemi, et aurigam, reperiens* eum *sub ipsis equis, et abscindit*

vid. Not.—318. *inter tela r.* aliquot apud Pier.—320. *audendum est* duo Burm. cum Goth. tert.—323. *vastabo* multi Pier. et Heins., interpolate et ex interpretatione: *dare* pro *facere* exquisite. *recto te limite* Macrob. v Sat. 9, quod a re alienum. Sed *lata via;* nam strages late facta indicatur. conf. x, 514 et h. l. Burmann. *limine, lumine,* et hic aliquot Heinsiani, cum binis Goth.—324. *superbus* emendabat Waddel. Animadv. crit. p. 28; male, addit Burmannus, tapetes enim in castris habere, superbi est.—326. *Exstratus* tert. Mentel. *Extractus* Rufinian. de Schemat. Lex. p. 259, quod Ruhnkenius v. c. ex illo natum notavit. *perflabat* plurimi codd. et ed. Ven. *p. vinum* sec. Moret.—327. Jo. Schrader. emend. *dux,* ne plures Rutulorum reges sint: est enim Rhamnes ex Rutulis inf. 363. Enimvero *Rex* Rhamnes, heroicæ ætatis more, ἄναξ, unus e principibus.—328. *auguriis* Macrob. et Schol. Statii ap. Heins. Deerat versus Goth. tert.—329. *inter lora* Parrhas. cum Romano. cf. 318. *inter arma* Goth. tert.—330. *premit Rhemi* ante Pier. lectum, invito etiam metro. *Remum* Dorvill. a m. sec., sicque dudum ipse malui. Nunc video, etiam Jo. Schraderum ita conjecisse. Nam agi arbitror de uno Rhamnete rege et augure. Juxta hunc tres famuli, armiger, auriga, tandem ipse Rhamnes, inter-

NOTÆ

327 *Rex idem*] Præludit ad morem Romanum, qui post exactos reges inductus est; ut e Patriciis eligeretur *sacrorum rex,* vel *rex sacrificulus:* subditus tamen is erat pontifici summo, et ab auguribus et pontificibus eligebatur. Talis Rhamnes augur mihi videtur fuisse.

328 *Augurio*] De hac arte divinandi, Æn. II. 703. *Pestem,* rem quamcumque exitialem: hic *mortem,* alibi *incendium,* Æn. V. 683.

Nactus equis; ferroque secat pendentia colla;
Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
Terra torique madent. Necnon Lamyrumque Lamumque,
Et juvenem Sarranum, illa qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, multoque jacebat
Membra Deo victus: felix, si protenus illum
Æquasset nocti ludum, in lucemque tulisset.
Impastus ceu plena leo per ovilia turbans;
Suadet enim vesana fames; manditque trahitque
Molle pecus mutumque metu; fremit ore cruento.
Nec minor Euryali cædes: incensus et ipse
Perfurit; ac multam in medio sine nomine plebem,

gladio colla pendula. Deinde amputat caput Rhemo *ipsi domino eorum, et linquit truncum* ejus *singultantem sanguine: terra calefacta et lecti inficiuntur nigro sanguine. Præterea* opprimit *Lamyrum, et Lamum, et juvenem Serranum; qui formosus vultu luserat multum* per *hanc noctem, et stertebat solutus membris* ob *multum Bacchum: fortunatus, si continuo adæquasset ludum illum nocti et produxisset* usque *ad diem. Quemadmodum leo jejunus, tumultuans in ovilibus plenis, devorat et lacerat pecudes teneras et silentes* præ *timore, et frendet gutture sanguinolento, nam immoderata fames impellit. Non minor est strages* edita ab *Euryalo: ipse quoque inflammatus sævit, et aggreditur in medio*

imi videntur.—331. *Nanctus* Mentel. pr. *Natus* Dorvill. *secant* Goth. pr.—332. *reliquit* plerique ap. Heins.—333. Servius et ejus exemplo Barthius ap. Burm. distinguebant: *Sanguine singultantem atro: t.* Ita altero loco epitheton minus bene deficit.—334. *Tamyrumque, Tamumque,* vulgg. Alii *Lamirum, Lamurum, Samyrum, Tomyrum, Limyrum, Limirum, Limurum. Lamyrum* tamen Rom. Medic. et alii plerique; pro *Lamumque* Schrader. malit *Numamque* ex v. 454 *Sarranoque Numaque.* Sed v. ib.—335. *Sarranum,* Romanum quoque nomen, Heins. prætulit. v. inf. 453. Vulgo: *Serranum.*—336. *insigni f.* Menag. pr. cum Goth. tert., quæ vulgaris forma. *jacebant membra* Mentel. pr. Parrhas. et Gud. a m. pr.—337. *vinctus* Montalb. et tert. Rottend. *invinctus* sec. Rottend., non male de vino, quod illigat membra. Sed tamen *multo Deo victus* minus abhorrens, quam *vinctus.* Et *vino victus* frequens. cf. ad Tibull. I, 2, 2. De *somno* probavit Heins. II. a Burm. laudd. Præfert *vinctus* Wakefield, ut Ge. II. 94 *vinctura Lageos linguam,* et Propert. III, 3, 43 *mentem vincire Lyæo.*—338. *in* abest Hugen.—339. *In pastus* nonnulli Heins. *In pastum* Gud. a m. pr.—340. *vesana* Medic. *jejuna* Exc. Burm. *mandique trahique* alter Menag.—341. *multumque* Rom. *motumque* alii ap. Burm. *et fr.* Parrhas.—342. *et illa* Parrhas. *et ira* qu. Moret.—344. *Herbesum,*

NOTÆ

335 *Plurima .... Luserat*] *Plurimum:* neutrum plurale, pro adverbio. Sic Ge. IV. 122. 'Sera comantem Narcissum;' id est, *sero.*

337 *Membra Deo victus*] *Somno,* ut vult Cerdanus: ut ego arbitror, *Baccho. Protenus,* continuo lapsu, atque ordine, Æn. III. 416.

339 *Turbans*] Tumultuans; sic Æn. VI. 800. 'turbant trepida ostia Nili.'

Fadumque, Herbesumque subit, Rhœtumque, Abarimque,
Ignaros; Rhœtum vigilantem, et cuncta videntem;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat:
Pectore in adverso totum cui cominus ensem
Condidit assurgenti, et multa morte recepit.
Purpuream vomit ille animam; et cum sanguine mixta
Vina refert moriens. Hic furto fervidus instat.

multum vulgus sine honore, et Fadum, et Hebesum, et Rhœtum, et Abarim, improvidos: Rhœtum expergefactum et aspicientem omnia, sed qui timens occultabat se post amplum poculum: cui assurgenti abscondit propius totum gladium in *pectore objecto, et retraxit* eum post *certam mortem. Ille* Rhœtus *ejicit animam sanguineam, et moriens reddit vinum confusum cum sanguine. Hic* Euryalus *ardens*

quod e Medic. et aliis prætulit Heins. Vulgo, *Hebasum* et *Heresum.* Reliquas in nominibus his aberrationes ascribere piget. Videat, qui volet, apud Pier. et Burm. *Rhœcum* et hic habent alii. Romanus: *Herbessumque subit, Rhœteumque, Arabimque.*—345. *Ignavum* Waddel. ap. Burm., infeliciter, ut pleræque hujus viri divinationes. Manifesta est in versu oppositio. Malis forte nomen aliud pro *Rhœtum:* illos omnes ignaros, *Rhœcum vigilantem.* Offendit quoque ad idem hoc Jo. Schraderus in schedis. *insomnes et cuncta videntes* in simili loco Valer. Fl. II, 223 cædi facit.—346. *Sed* non sine judicio positum, pro vulgari *Nam,* aut simili: ut sæpe solet.—347. *totum cum* ed. pr. Burm.—348. Primum ap. Servium multi distinxerunt: *et multa morte recepit Purpureum;* eduxit gladium multo cruore purpureum; idque rotundius exire videtur. Ut nunc est: *et multa morte recepit,* nude est positum eodem sensu. *cædes* ut φόνος pro sanguine. *recepit,* (*receptare* inf. X, 383), οἱ ἐκ χροὸς ἔγχος ἀνεσπάσατο (ut Iliad. N. 574) σὺν πολλῷ φόνῳ. et ἄκοντά τις Ἀργείων κόμισε χροΐ, Iliad. Ξ. 456. Est ratio alia Cerdæ, quam video Trappium et cum eo Merrick et Northcote ad Tryphiod. 578 præferre, ut *recipere* sit excipere, tanquam hospitio et epulis. Ita Rhœtum Euryalus excepit morte, ἐξένισε. Habent viri docti in animo versum Sophoclis Electra 96. ὃν κατὰ μὲν βάρβαρον αἶαν φοίνιος Ἄρης οὐκ ἐξένισεν ubi alia vides adjuncta, quæ ad eam notionem ducere possunt. Ita quoque de eo, qui occurrit ex adverso, bene dictum δέχεσθαι ἔγχει: Il. E. 238. Apollon. I, 1000. *multa nocte* Cornutus legerat, Servio notante; haud dubie indocte: nec procedit, ut hoc ipsum cum Heinsio de morte accipias. *multa in morte* Goth. sec., et Parrhas. *multaque in morte,* et Waddel. Anim. Crit. p. 32 *et inulta morte.* Haberet saltem rationem, si diceres: *multa morte* esse dictum de vulnere alte illato certissimaque adeo morte.—349. *vomit ille animam cum s. mixtam* Ven. *et* abest quoque Oudart. et Zulich. *mixtam* etiam Parrhas. cum Goth. tert.—350. *Hinc* Mont-

NOTÆ

348 *Multa morte recepit*] Vel eduxit *multo cruore* stillantem: vel non eduxit nisi post *certam mortem.*

349 *Purpuream animam*] Homerus Iliad. v. 83. πορφύρεος θάνατος, *purpureus mors.* Locutio repetita ex veterum quorundam opinione: qui præcipuam animæ sedem statuebant in sanguine, animamque esse ipsum sanguinem etiam nonnulli putabant.

350 *Furto fervidus instat*] *Furtum* vocat, vel spoliationem cadaverum, et armorum direptionem: vel cædem ipsam furtim et tacite editam: *furtum* quippe est quicquid occulte patratur, Æn. VI. 568.

Jamque ad Messapi socios tendebat; ubi ignem
Deficere extremum, et religatos rite videbat
Carpere gramen equos: breviter cum talia Nisus
(Sensit enim nimia cæde atque cupidine ferri),
Absistamus, ait: nam lux inimica propinquat.
Pœnarum exhaustum satis est; via facta per hostes.
Multa virum solido argento perfecta relinquunt
Armaque, craterasque simul, pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis, et aurea bullis
Cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
Quæ mittit dona, hospitio cum jungeret absens,
Cædicus; ille suo moriens dat habere nepoti;
Post mortem bello Rutuli pugnaque potiti;

continuat cædem. *Et jam pergebat ad socios Messapi, ubi spectabat ignem ultimum extingui, et equos solutos de more pascere herbam: quando Nisus dixit breviter talia* verba, *quippe animadvertit* se et socium *rapi nimia cupiditate stragis: Desinamus, nam dies non commodus* nobis *imminet. Satis pœnarum sumtum est: via aperta* est *inter hostes. Linquunt plurima arma hominum ornata solido argento, et pocula, et pretiosos tapetas. Euryalus* rapit *Rhamnetis phaleras, et balteum aureum clavis: quæ munera Cædicus opulentissimus miserat quondam Remulo Tiburtino, cum absens* vellet *eum sociare hospitio: ille* Remulus *moriens dedit possidenda nepoti suo:* sed *post* Remuli *mortem, Rutuli obtinuerunt* ea tempore *belli, per*

alb. *Tunc* Ven. *Huic* obl. Pierii. Nihil satisfacit. Malim *Sic* ille, Euryalus, cædibus faciendis fervide instat.—351. *ibi ignem* Rom. et aliquot Pier. et plerique Heins. cum ipso Medic.—352. *forte* pro *rite* Goth. tert. *videbant* pr. et tert. Rottend.—353. *br. cui* duo Heins. et duo Burm. *tum* Ven. et Goth. tert.—355. *Acceleremus, ait* Statii Schol. ap. Burm., perperam. *jam lux* Leid.—356. *exhausti satis est* pr. Menag.—357. *relinquit* Ven.—358. *pictosque* ap. Caris. *tapetos* pr. Rottend.—359. *bollis* Bigot.—360. *Tiburti mitis* Parrhas. Notabile est quod Jul. Sabin. ad h. v. habet: "hic locus totus ab expositoribus dicitur emendandus." Certe sententiæ in periodum sunt circumductæ, insertis pluribus membris.—361. *misit* Montalb. et sec. Hamb. cum Goth. sec. et tert. cf. sup. ad v. 266.—362. *ille suo moriens dat habere nepoti Post mortem,* conjungebat Titius L. Controv. XXI, 23, ut significet mortis causa donare. Scilicet ut ICtum videas hæc tractare, non poëtices studiosum.—363. *pugnaque potiti* scripti et ed. Ald. pr. cum al. Sed *pug-*

NOTÆ

359 *Phaleras . . . et aurea bullis Cingula*] *Phaleræ,* ornamenta equorum, Æn. v. 310. Æn. VII. 278. *Cingula,* balteus quem vocat Varro 'cingulum e corio bullatum:' et Virgilius Æn. XII. 942. de balteo Pallantis ait: 'notis fulserunt cingula bullis.' *Bullæ* vero erant clavorum aureorum quædam capita, cingulis affixa: ob similitudinem ita dicta, a *bullis* quæ in aquis *ebullientibus* excitantur. Non absimile fuit ornamentum aureum, pueris nobilibus appendi solitum e collo, *bulla* item nuncupatum.

361 *Hospitio cum jungeret absens*] Veteres hospitii jura mutuis muneribus colebant, absentes præsentesve. De *cristis galearum,* Æn. III. 468.

Hæc rapit, atque humeris nequicquam fortibus aptat.
Tum galeam Messapi habilem cristisque decoram
Induit. Excedunt castris, et tuta capessunt.
Interea præmissi equites ex urbe Latina,
Cetera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, et Turno regis responsa ferebant,
Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro.

pugnam. Euryalus *rapit hæc, et frustra accommodat robustis humeris* suis. *Tum imponit* capiti *galeam Messapi commodam et insignem cristis. Exeunt* e *castris et petunt secura* loca. *Interim equites trecenti, omnes scutati, duce Volscente, incedebant, et portabant responsa regi Turno, præmissi ex urbe Laurente, dum reliqua legio manet parata in agris* Laurentibus. *Et jam attingebant castra, et accedebant*

---

namque potiti Heinsius e Medic. receperat: quod factum nollem; est enim vitium librarii, non lectio. Post mortem Remuli, nepote in prælio cæso, *balteo illo* potiti erant Rutuli, Rhamnetique illum vel in prædæ parte vel ut ἀριστεῖον dederant. Hoc poëta effert: balteo potitos esse Rutulos *bello pugnaque:* hæc sæpe jungit noster cum aliis, ut Homerus πολέμῳ τε μάχῃ τε. *mortem pugnamque* dubito an æque amplectantur poëtæ. *prædaque potiti* Rom. Voss. et pro var. lect. Moret. tert. cum Goth. sec., et sic ed. Ald. 1514 ex Naugerii emendatione, quæque hinc fluxere; manifeste repetitum inf. ex vs. 450. A Benedictinis monachis (*Nouv. Tr. de Diplomatique* Tom. III, p. 152 sqq.) describitur codex rescriptus, in quo folia ex vetere Aspri Virgilio deprehensa sunt. Laudant ibid. variantem lectionem ex Æneide: *spoliisque potiti* pro *prædaque p.*, quam ad h. l. spectare necesse est. Ceterum in interpretatione loci magnas turbas fecere veteres interpretes; cf. Jul. Sabin. Donat. Sed ascribam Servii verba: *post mortem*, inquit, *scilicet Remuli, secundum supra dictum sensum; nam Donatus dicit: Post mortem Nisi et Euryali, bello potiti sunt Rutuli* (hæc is, quem nunc Donatum ferunt, non habet, sed contrariam interpretationem affert): *quod non procedit, si diligenter advertas. Sane sciendum, locum hunc esse unum de* XII (alii XIII) *Virgilii, sive per naturam obscuris, sive insolubilibus, sive emendandis: sive sic relictis, ut a nobis per historiæ antiquæ ignorantiam liquide non intelligantur.* Bene nobiscum actum esset, si nullus locus obscurior et difficilior occurreret! Mortem *Euryali* alii intellexere, cumque iis Cuningh., toto loci sensu inciso et everso. Frustra turbatum. Vide Notam.—365. *cristamque* alter Hamburg.—366. *et scuta c.* Goth. tert.—369. *regi* tres Burm., sed ii recentissimi, Franc. Reg. et Dorvill. Consentiunt tres Gothani, sed qui nec majoris pretii sunt. *regi Turno* pr. Hamb.; forte melius, inquit Burm.; nam Latinus mandata dare non potuit, qui lib. VII, 600 *Sepsit se tectis rerumque reliquit habenas.* Attamen vel sic quæritur, a quonam responsa lata fuerint? Latinum res non ita destituisse, quo minus iis postea iterum interesset, ex lib. XI, 231 sq. satis apparet. cf. Serv. ad v. 367. Idem bene ad v. 369 *In omnibus bonis regis dicitur inventum.*—370. *homines* Zulich.

NOTÆ

364 *Nequicquam*] Quia mox occidendus erat, et hæc ipsa spolia amissurus.

367 *Ex urbe Latina*] *Laurento, Æn.* VII. 63.

368 *Cetera legio*] *Pedites.* Nam in legione Romana communius trecenti fuere equites, pedites vulgo quater mille: licet auctior aliquando fuerit numerus. Igitur mittebatur ab Amata Laurenti regina, legio ad Turnum, duce Volscente: sed equitatus, utpote expeditior, præmissus fuerat; peditatus adhuc in campis circa Laurentum, utpote tardior, morabatur.

370 *Scutati omnes*] *Scutum* enim ob-

Jamque propinquabant castris, murosque subibant,
Cum procul hos lævo flectentes limite cernunt;
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
Prodidit immemorem, radiisque adversa refulsit.
Haud temere est visum. Conclamat ab agmine Volscens;
State, viri; quæ causa viæ? quive estis in armis?
Quove tenetis iter? Nihil illi tendere contra;
Sed celerare fugam in sylvas, et fidere nocti.
Objiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque abitum custode coronant.

ad *munimenta* castrensia; *cum vident eminus hos* juvenes *divertentes ad sinistram viam, et in umbra noctis sublucente cassis* Messapi *prodidit Euryalum incautum, et emicuit objecta radiis* Lunæ. *Volscens e turma exclamat: Non falso visum est* nobis: *sistite viri: quæ causa est* vobis *eundi? et quinam estis* ita *armati? et quo habetis iter? Illi nihil* voluerunt *respondere adversum; sed* cœperunt *properare fugam per sylvas, et committere se tenebris. Equites opponunt se hinc et inde ad transversa* itinera *cognita* sibi, *et circumdant custodibus omnes ingressus. Fuit*

Tum *Volcente* Rom. et alii Pier., tum Medic. a pr. m. et alii Heins., etiam inf. 375, monetque idem Jul. Sabinus ad v. 420. *Valscente* alii, item *Velcente*, *Ulcente*.—371. *portis* pro *castris* pr. Hamb. et tert. Rottend. *murosque s.* Heinsius secundum Priscianum et codicum partem prætulit, consentientibus aliquot Pierianis, inter quos Romanus esse videtur; adde Servium, firmante Julio Sabino. Sed Medic. cum aliis tuentur quod ante Heinsium editum erat: *muroque s.*, Leidens. *murisque*.—373. *sublustris* Leid. a m. pr. et Goth. tert.—374. *que* abest binis Burm. *quæ* emendat Waddel. ap. Burm., idque probabat Cuningh.—375. *est* abest nonnullis Pierianis et binis Gothanis: at prior: *Stare; viri quæ causa viæ est? usum* Exc. Burm. *visu* pr. Moret. Burmannus, nullum idoneum sensum exire putans, emendat *visa*, visa galea splendenti. Scilicet interpungebatur *Haud temere est visum, conclamat ab a. V.* Vir doctiss. tantum interpunctionem curatius exigere debebat. Scribendum et accipiendum est; *Haud temere est visum. Conclamat ab a. V.*; res animadversa est haud in vanum, haud impune. Conclamavit statim Volscens etc. Atque hoc, quod sponte se offert, malim equidem, quam aut *visum* pro substantivo habere, aut accipere quasi dictum: Visum est, haud temere esse, quod galea refulserat. Est enim *temere* proprie vetus nomen, ex temeris, temere, ut necesse, forte, rite et similia. Wakefield ex Cod. Coll. Jesu ascivit correctionem *Haud temere est visus.* Tum *ab aggere* Ven. et a m. pr. Gud., quod de via accipit et illustrat Heinsius, sed h. l. nemo præferet alteri, quod de duce magis consentaneum. *exclamat* Ven. *cum clamat* Goth. sec.—378. *in silvis* Leid. et Reg.—379. 380 In unum conflat Goth. tert. *Objiciunt sese equites aditum custode coronat.*—380. *huc illuc* Nonius in *divortia*. *abitum* Medic. a pr. m. aliique cum Rom. et aliis Pier., prætulit quoque Servius;

NOTÆ

longum, non rotundus *clypeus*, in usu fuit Romanorum equitum. Vide Lipsium. De *forma scuti*, Æn. VIII. 659.

372 *Lævo flectentes limite*] Ad septentrionem: quem juvenes habebant ad lævam, Volscens cum equitibus ad dextram.

Sylva fuit, late dumis atque ilice nigra
Horrida, quam densi complerant undique sentes;
Rara per occultos lucebat semita calles.
Euryalum tenebræ ramorum onerosaque præda
Impediunt, fallitque timor regione viarum.
Nisus abit: jamque imprudens evaserat hostes,
Atque lacus; qui post Albæ de nomine dicti

illic *sylva aspera dumis et ilicibus opacis, quam spissi vepres undique implebant: paucæ viæ deducebant* ad eam *per secretos tramites. Opacitas ramorum et spolia gravia retardant Euryalum, et metus aberrandi a* recto *spatio itineris. Nisus effugit: et non providens* amico *jam elapsus* erat *ab hostibus; et ex agris, qui deinde vocati* sunt *Albani, de nomine Albæ: tunc rex Latinus collocabat* illic *stabula sub-*

itaque recepit Heinsius. Et videtur esse doctius quam vulgare: *aditum*. Ed. Mediol. *obitum*, tert. Moret. *atque omnem abitum*.—382. *complebant* Medic.—383. *lucebat* haud dubie elegantius de via inter dumos et tenebras sylvarum, quam *ducebat*, quod vulgg. præferebant ante Heinsium, qui Servium, Medic. a m. pr., aliosque secutus est: etsi enim ab eo: *sed frustra*, sub finem notæ subjectum video, in contextum tamen *lucebat* receptum est. Præiverat autem jam olim Naugerius Ald. 1514, cui vix una et altera editio obtemperavit. At *semita rara?* Estne quæ raro, paucis ac raris intervallis inter saltus caliginem patens lucebat? an quæ ipsa est rara, pervia; ut sylva rara dicitur, h. e. non densa, πυκνή, sed ἀραιά. *Calles* obvium esset mutare in *colles* vel *valles;* sed accipio *calles* de toto illo dumoso tractu, qui erat pervius (sic apud Livium *saltus callesque* junguntur), in hoc est *semita*, quæ ducit euntem.—385. *fallique timor* Medic. a m. pr., sicque edd. aliquot recentiorum, concinne omnino, Heinsio quoque judice, *timor ne falleretur*, nisi manifesta librarii incuria esset.—386. *evaserit* Medic. a m. pr. *invaserat* Dorvill.—387. *locos* codd. Heins. et inter eos Medic., sic quoque Romanus. Pierius nihil monuit: sed nec aliter ille legisse ac reperisse videtur: nam sic fere vett. edd. omnes, quas inspexi. Nec *lacus* nisi ab emendatione viri docti profectum, quem Jo. Bapt. Egnatium fuisse arbitror, in cujus recensione primum *lacus* expressum deprehendi: quod sequuntur Pulman. Steph. Heins. Nec variant codd., nisi quod nonnulli *lucos* vel *lucus* vitiose exhibent, *locus* Erf. Jam in lectione illa: *lacus* magna suboritur difficultas, si locorum situm comparet aliquis (cf. sup. Not. ad v. 195). Lacus enim Albanus nimis longe a castro Trojanorum seu nova Troja, quaternis saltem leucis, abest, quam ut intra exiguum, quod a media nocte ad diei ortum supererat, intervallum eo usque procurrere et iterum

NOTÆ

381 *Ilice nigra*] *Ilex*, arbor glandifera, *yeuse*.

387 *Lacus*] Rescribitur ex fide aliquot codicum, *lacus*. Magna tamen in hac lectione difficultas est, si ad locum et tempus attendas. Nam *Pallanteum*, ubi nunc *Roma*, quinque admodum leucis nostris Gallicis ab urbe *Ostia* dissitum erat, ubi tum *Troja nova*. *Lacus* autem *Albanus*, de quo Æn. VIII. 48. ad orientem utriusque urbis longe recedebat, hinc a Pallanteo quatuor leucis, inde item quatuor a Troja nova disjunctus: atque hæc de loco. Jam quantum ad tempus: Nisus et Euryalus circa mediam noctem, eamque æstivam, urbe exierant; ut patet ex militum ludo, somno, ignibus extinctis: noctis partem aliquam in procerum consilio ac deliberatione traduxerant; aliquam item in cæde peragenda. Qui fieri

Albani; tum rex stabula alta Latinus habebat.
Ut stetit, et frustra absentem respexit amicum:
Euryale, infelix qua te regione reliqui?
Quave sequar? Rursus perplexum iter omne revolvens
Fallacis sylvæ, simul et vestigia retro
Observata legit, dumisque silentibus errat.
Audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
Nec longum in medio tempus; cum clamor ad aures

limia. *Postquam constitit, et frustra respectavit amicum absentem*, ait: O *miser Euryale, qua loco deserui te? aut qua quæram* te? *Iterum remetiens vias omnes dubias sylvæ dolosæ, simul et revolvit vestigia retro quæsita, et vagatur* inter *dumos tacitos: audit equos, audit sonitus, et tubas persequentium. Nec longum tempus* abiit *illo intervallo, quando clamor attingit aures: et cernit Euryalum; quem omnis tur-*

inde sylvas redire posset Nisus. Ruæus itaque, quem nunc video ad h. l. offendisse, *locos* præfert, ut pars aliqua agri Albani sit, qui tum forte eo pertinebat. Enimvero non minore difficultate hæc ipsa lectio premitur. Ut concedam *locos* poëtam dicere, ubi vulgaris oratio *loca* postulabat (cf. sup. I, 310. 369), tamen non est, quod sciam, ullus loquendi mos, quo *loca Albana* appellari possint. *Agrum, collem*, et similia requiro. Unus Jul. Sabinus est, qui ad locum hunc quicquam notaverit: "*atque locos*; nam nomen loci Latii, ab imperio, quod erat Albæ, Albani dicti; aliter non stat sensus." Paulo obscurius hæc dicta. Mihi quidem, donec de locis Albanis meliora edocear, *lacus Albani* præferendi videntur: *lacus* toties in *locos* abiere: nec adeo morosi esse debemus, quominus in poëta feramus cursum Nisi paulo ultra justos limites productum, cum omnino longius cursu evectum vellet significare; tandem, si ad lacum pervenisse Nisus dicitur, non hoc ita urgendum est, ut in ipsa ripa hæserit. Si tamen a poëtæ nostri subacto judicio alienum hoc esse videbitur: utendum arbitror altera lectione *lucos*, ut scriptum a poëta statuam: *Ad lucos* h. pervenerat usque ad lucum Albanum dictum. Potuit is longius procurrere: et hoc luco tectus respicere cœpit demum et se recipere. *At lucos* Goth. sec. exhibebat. *usque lacus* est conjectura viri docti haud inelegans. *ducti* Medic. a m. pr.—389. *prospexit* alter Menag.—391. *Quove* Parrhas. Tum Urbanus verba Nisi continuabat usque ad *rursus perplexum iter omne revolvens:* ut quidem in Servio nunc legitur; sed secundum Jul. Sabinum. usque ad *Fallacis sylvæ*. *Simul et*. Turbat omissa vox *ait*, *inquit*. Donatus distinxerat et legerat, uti vulgo fit. Quod Fabricius ei tribuit, *Fallaces sylvas*, præscriptum tantum est ejus verbis in edit. Basil. *Rursum* tres Burm. *perflexum* Sprot. *resolvens* sec. et tert. Rottend., acute, et subtiliter ad *perplexum*.—394. *sequentem* Gud. a m. pr.—395. *dum* Ven. *tum* Gud. a m.

NOTÆ

igitur potest, ut Nisus fuga elapsus sit a Troja nova ad Albanum lacum, quæ quatuor leucæ sunt; item ab Albano lacu ad ultima castrorum loca, amici quærendi causa, redierit, quæ quatuor aliæ sunt leucæ; easque leucas octo intra brevissimum æstivæ noctis mediæ spatium perfecerit? Quo fit ut legant alii *locos*, non *lacus*: eosque explicent de parte aliqua agri Albani, qui tum forte eo usque pertinebat, quam partem fuga jam prætergressus fuerat Nisus.

Pervenit, ac videt Euryalum: quem jam manus omnis
Fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
Oppressum rapit et conantem plurima frustra.
Quid faciat? qua vi juvenem, quibus audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in enses
Inferat, et pulchram properet per vulnera mortem?
Ocyus adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur:
Tu, Dea, tu præsens nostro succurre labori,
Astrorum decus, et nemorum Latonia custos;
Si qua tuis unquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi;
Hunc sine me turbare globum, et rege tela per auras.
Dixerat: et toto connixus corpore ferrum

ma repentino strepitu ac sonitu jam trahit, interceptum errore loci et noctis, et incassum agitantem multa. Quid agat? quo robore, quibus armis audeat liberare juvenem? an moriturus immittat se in medios hostes, et acceleret per plagas necem gloriosam? Statim librans hastile brachio contracto, respectans Lunam sublimem, his verbis orat eam: *Tu Dea, tu propitia fave meo conatui: o Latonia, gloria siderum, et tutatrix sylvarum. Si pater meus Hyrtacus obtulit unquam pro me tuis altaribus aliqua munera? si ipse meis venationibus accumulavi aliqua, aut appendi* e *fornice, aut affixi ad culmina* tibi *consecrata: permitte me dissipare hanc turmam, et dirige per aërem* hoc *hastile.* Sic *locutus fuerat: et adnitens toto corpore evibrat ferrum: hastile*

---

pr. cum binis aliis.—397. *et noctis subito t. t.* junxerant olim alii ap. Servium: et sic in Mediceo interpungi video.—398. *Oppressit* Goth. sec. *rapi*, ut ad *videt* referretur, olim nonnulli ap. Serv. *c. p. contra* Montalb.—399. *Heu, quid agat?* Serv. ad IV Æn. 283.—400. *aut sese* Menag. pr. *in enses* Heins. revocavit, ut varietur oratio, cum idem hemistichium sup. II, 511 occurrat. Atque sic Gud. et alii Heins. cf. Burm. Vulgo lectum: *in hostes*, quod tueri poterat consensus Rom. et Medic. Zulich. Utrumque Servius laudat.—403. *altam ad Lunam* Rom. et alii Pier. cum Zulich.; et potest doctius dictum videri. cf. ad Cirim 7. Vulgare est: *aspicere lunam.* Mox *et* infersit Heins. *Suspiciens altam Lunam, et sic v. pr.*, quod miror prorsus; nam *et* non habet, quo referas. Exhibent quidem illud codices et Priscianus lib. XVI, sed tanquam exemplum, quo particulam nonnunquam postponi constet. Igitur erat interpungendum saltem: *Suspiciens altam Lunam et, sic voce precatur.* In his ultimis *sic ore pr.* aliquot Pier. et Gud. a m. sec. *forte pr.* Medic. pro div. lect. Vide sup. ad VI, 186.—404. pro *labori*, *dolori*, videtur desiderare Burm. Sec. ad Antholog. p. 150, sed ad illum poëtæ locum, quem ibi tractat, spectare id debet.—409. *Nunc* pr. Moret. *per hostes* Bigot. et Goth. tert.—410. *conisus* Rom., et

NOTÆ

405 *Latonia*] *Luna, Diana*, a Latona matre, Ge. III. 6.

408 *Tholo*] Media ac suprema pars est tecti, in formam scuti brevis, in qua trabes coëunt: unde est quasi fornicis, ut aiunt, clavis.

Conjicit. Hasta volans noctis diverberat umbras,
Et venit aversi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit præcordia ligno.
Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.
Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure;
Dum trepidant, iit hasta Tago per tempus utrumque

volans dividit caliginem noctis, et pervadit in dorsum Sulmonis oppositi, et illic rumpitur et trajicit præcordia rupto ligno. Sternitur ille, emittens e pectore fluvium calentem, frigescens, et succutit uterum longis singultibus. Circumspectant in diversas partes. *Ille ferventior hoc* successu *ecce interquebat a suprema auris* parte *hastile aliud. Dum* illi *tumultuantur, hastile stridens incidit* in *Tagum per tempora gemina, et*

---

hoc Pierius secundum Probum præferebat. *connixus* e suis defendit Heinsius. Sed si, ut facit, *conixus* scribitur, statim quoque *conicit* vs. 411 erat refingendum. Sic quoque vett. ap. Servium habebant.—411. *deverberat* qu. Moret. *auras* aliquot Burm. v. lib. v, 502.—412. *Adversi* vulgo ubique legitur. Servius de scuto interpretatur: sic quoque Donatus. Conturbat interdum animum, si videas totam antiquitatem absurdam opinionem pervicaciter tenere, et recentiores eidem inhærere. Est docta ad h. l. Heinsii nota, qua docet ex tergis animantium facta scuta, et hinc terga poëtis de scutis dicta. Enimvero de hoc nemo facile dubitet. Sed hoc loco *tergum* dictum est, non modo sine ullo adjuncto, quod sensum adjuvare et scuti notionem inferre possit, ut in loco Ovidii, quem laudat, factum; verum etiam adjecta voce, quæ illum significatum prorsus evertit: *in tergum Sulmonis*. Burmannus satis habet vs. 764. inf. laudare. Saltem erat dicendum, ex adverso stetisse Sulmonem Niso, etsi tergo in eum converso: nemo tamen hoc positu aliquem *adversum stare* dixerit. *Aversi* esse legendum, cum Cerda nullus dubito. Toties in hac voce turpiter lapsi sunt librarii, ut licentiæ in eam satis sit nobis. Habet quoque illud sec. Rottend. Transadacta autem fuit hasta per Sulmonis tergum ita, ut per pectus emineret, longum vero hastile, quod vulnere extat (*ibi*, in tergo, qua prominet hastile, ferro in interiora adacto), suo pondere inclinatum frangitur: Homerico more. Nec tamen hoc veteres Grammatici animis satis assequi potuisse videntur, quantum ex Servianis fragmentis intelligitur; itaque ibi subjicitur: "Sciendum tamen, locum hunc esse de his, quos insolubiles supra vers. 363 diximus." *Sulamonis* Sprot. 413 Vulgg. *fixo*. *fisso* Heins. e Medic. et ceteris vetustioribus reposuit: sic quoque veteres Pierii, nisi quod in aliis lectione abrasa modo *fixo*, modo *fracto* rescriptum erat. *transit præcordia ludo* pr. Menag.—415. *pulsant* Menag.—416. *Hic a*. qu. Moret., sed est: tanto acrius, quod et latuerat, ut Servii verbis utar, et quod ei primus prospere cesserat jactus. *acrius* Medic. et a m. pr. Gud.—417. *telum summa* aliquot Heins. et Burm. Ex iisdem et Pier. pars: *vibrabat* cum Goth. tert. et Erf. Sed in emendatioribus, ait Pierius, *libraverat*, quod et elegantius.—418. *iit* ex Leid. et Moret. sec. Heinsius ascivit: extat tamen jam in edd. nonnullis. Burmannus addit cod. Bigot. Vulgo

NOTÆ

413 *Præcordia*] Græcis διάφραγμα, membranæ sunt *prætensæ cordi*: supra sunt, cor et pulmones; infra jecur et lien. *Ilia*, partes sunt imi ventris, circa summas coxas.

Stridens, trajectoque hæsit tepefacta cerebro.
Sævit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
Auctorem, nec quo se ardens immittere possit.
Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas
Persolves amborum, inquit; simul ense recluso
Ibat in Euryalum. Tum vero exterritus, amens
Conclamat Nisus; nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me (adsum, qui feci), in me convertite ferrum,
O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus,
Nec potuit: cœlum hoc et conscia sidera testor.
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat; sed viribus ensis adactus
Transabiit costas, et candida pectora rumpit.

calefactum stetit in *cerebro transfixo. Volscens asper furit, nec videt uspiam libratorem teli, nec quo fervidus possit inferre se: At tu, ait, dabis mihi sanguine calido pœnas* debitas *ab utroque* vestrum. *Simul educto gladio irruebat in Euryalum. Tunc autem Nisus territus, extra mentem* positus, *vociferatur: nec ulterius potuit occultare se umbris, aut pati tantum dolorem. Me, me* rapite: *adsum qui* id *commisi: vertite in me arma, o Rutuli: omnis dolus meus* est: *iste nihil ausus* est, *aut potuit* facere: *attestor hoc cœlum, et astra quæ* id *sciunt: tantummodo nimis amavit amicum miserum. Proferebat talia dicta: sed gladius* tota *vi immissus transfodit costas, et perfringit pectus candidum. Euryalus sternitur morte, et*

lectum *it*, sc. contracte pro ivit, et illa antiquior forma e vetustioribus poterat servari. Interpolarunt nonnulli *itque* in alt. Hamb. *volat hasta* in Montalb. et apud Priscian. *hasta tremens* Bigot. *per tempus utrumque* Asper Grammaticus exposuit: *inter t. u.* ut Servius notat.—419. *exit* pro *hæsit* Vratisl. —420. *volvens* Goth. tert. *telis* Dorvill. *unquam* Medic. a m. pr.—421. *quo ardens se* Ald. et Goth. sec.—423. *infit* Leid. et alter Menag. cf. Heins. et Burm. *ense recluso:* credibilius, ait, est, Burmannus, hic, ubi jam pugna sit, ensem jam strictum habuisse Volscentem, et hinc conjicit leg. *ense reducto:* quod per se non improbem: reducit enim ensem et is qui cædit, et is qui pungit: uti hastam qui immittit, v. c. inf. XI, 605. 606 et ap. Ovid. Met. XII, 131 Achilles Cygni os pulsat *clypeo reducto*, sc. quoties impingeret, retro ferebat clypeum, ut vires colligeret. cf. inf. X, 552. Sed nulla adhuc pugna est. Trahitur captivus Euryalus, interea ex occulto advolat hasta.—425. *celerare* pr. Hamb. *latebis* Ven.—426. *haud tantum* Franc. et Goth. pr. *potui* ed. Junt. *potuit tantum* Goth. sec.—427. *feci inquit* Parrhas., pessime. Sic summa versus vis infringitur.—428. *neque a.* Rom.—429. *sidera conscia* edd. ap. Pier.—432. *Transabiit* bene Heins. reposuit; sic Rom. pr. Menag. pr. Hamb. et duo alii Heins. Est vocabulum Statio frequentatum, interdum

NOTÆ

427 *Me, me (adsum, &c.]* Abrupta ex animi perturbatione sententia. *Meme occidite, &c. Rutulos*, promiscue pro hostibus appellat, quanquam hi erant Latini. De *Rutulis*, Æn. VII. 794.

Volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix collapsa recumbit:
Purpureus veluti cum flos, succisus aratro,
Languescit moriens; lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia cum forte gravantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnes
Volscentem petit; in solo Volscente moratur.
Quem circum glomerati hostes, hinc cominus atque hinc
Proturbant. Instat non secius, ac rotat ensem
Fulmineum; donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverso, et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimem sese projecit amicum
Confossus, placidaque ibi demum morte quievit.
Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet ævo:

sanguis fluit per formosa membra, et collum inflexum pendet in humeros: quemadmodum, quando flos purpureus praecisus aratro languet moriens: aut quemadmodum *papavera fesso collo inflectunt caput, quando forte obruuntur imbre. At Nisus irrumpit per medios hostes, et inter omnes unum quærit Volscentem, defigit* oculos *in uno Volscente: circa quem* Nisum *hostes collecti cominus eum premunt hinc atque hinc:* ille *non inertius premit* eos, *et contorquet gladium fulminantem: donec immisit eum in ore opposito* ducis *Rutuli vociferantis, et moriens eripuit vitam hosti. Tum transfixus jecit se super amicum mortuum, et illic tandem quievit dulci nece. Ambo felices! si mei versus valent aliquid, nulla dies vos un-*

portentose, ut IX Theb. 126, ubi hasta conjecta *medium Poleten Transabit et juncti clypeum cavat improba Mopsi.* Nonnulli codd. ap. Pier. Heins. et Burm. cum ed. Mediol. Ed. Ald. pr. cum Junt. 1520 *Transadiit*: ed. Ven. *Transabigit*. Vulgo ante Heins. expressum: *Transadigit*, quod alienum a loco hoc, quo, transadigitur, requirebatur; nisi dicas, ut multa alia, ita hoc *transadigit*, neutraliter dictum esse, aut suppleas *se*. Exhibet illud jam Ald. sec. 1505. At Nauger. Ald. 1514 *Transabiit*. Variant hinc edd. seqq. Medic. a m. pr. *Transadibit*. Zulich. et Franc. *Transegit*. *pectora candida* Rom. cum aliquot aliis Pier. Sprot. et tres alii Burm. *rumpit* itidem Heins. e Medic. et aliis vetustioribus cum suis, tum Ge. Fabricii dedit. Vulgg. *rupit*.—433. *Volvitur leto* displicebat Jo. Schradero: malebatque idem *Solvitur* vel Volvitur *E. terra. tabo*. Vide Notam.—436. *Linquescit* Dorvill. *lasso*, quod Nauger. restituit, merito defendit Heinsius; Ovid. Met. III, 502 de Narcisso; *ille caput viridi fessum submisit in herba*. Edd. vett. cum Aldina priore et pars codd. Pierii habebant *lapso*; apud eundem edd. *laxo*.—437. *Dimisere* aliquot Burm.—438. *Ac* vel *et* aliquot Pier.—441. *Perturbant* multi Pier. et Heins., male. *non segnius* edd. ante Heins. et aliquot codd., inter quos Goth. pr. Major tamen et melior pars *non secius* vel *setius*, ut Rom. Medic. et alii Heins., vel *sætius*, ut pr. Mentel. Eadem scriptura et varietas alibi occurrit: cf. h. l. Heins. et sup. ad V, 862. Ge. II, 277. III, 367 et al. *non serius* Franc. *rotat* Leid.—444. *exanimum* codd. plerique: cf. ad IV, 8. Præfert vulgatum Heinsius; ob suaviorem sonum, puto.—445. *Confixus* Dorvill. a m. sec. Vir doctus ap. Burm. conj. *placita*, quod arridet Burmanno.—446. *possent* Goth.

Dum domus Æneæ Capitoli immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.
Victores præda Rutuli spoliisque potiti,
Volscentem exanimum flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exsangui, et primis una tot cæde peremtis,
Sarranoque Numaque. Ingens concursus ad ipsa
Corpora, seminecesque viros, tepidaque recentem
Cæde locum, et plenos spumanti sanguine rivos.

quam subtrahet tempori memori: dum gens Æneæ habitabit immotam rupem Capitolii, et fundator Romæ tenebit imperium orbis. *Rutuli victores adepti prædam et spolia, plorantes reportabant in castra Volscentem mortuum. Nec levior* erat *dolor in castris, Rhamnete invento mortuo, et tot proceribus una nocte interfectis, et Serrano, et Numa: concursus* fit *ad ipsa cadavera, et* ad *homines semimortuos, et* ad *locum tepefactum recenti strage, et* ad *rivos infectos spumoso sanguine. Recog-*

tert. male; idem v. 447 *Nulla dies, nunquam.*—451. *exanimem* Rom. et Dorvill., bini Goth. vid. modo v. 444.—452. *Nec minus* pr. Rottend.—453. *Exanimi* ed. Ven.—454. *Serrano* vulgo et hic. v. sup. ad 335. *Remoque* possit quis suspicari ex v. 330. *Lamoque* Jo. Schrader. Sed doctius ponitur nunc novum nomen, ut supra v. 343 sq. tanto plura præteriisse videatur.—455. *seminecisque ultos* Hamb. sec. *tepidumque recenti Cæde locum* vulgaris lectio in Romano regnabat: eam vero in suis codd. non occurrere testatur Heins. præterquam in Gud. a m. pr. Tamen et Medic. secundum Fogginium ambiguam scripturam habet. Alteram lectionem: *tepidaque recentem Cæde locum*, ut jam Egnatius emendatum dedit, bene post Ge. Fabric. Pier. et alios Heinsius tuetur ex Servio et Macrob. vi Sat. 6. Est ea haud dubie elegantior; v. Notam. *tepidaque madentem* C. l. Porcius Pierii, cum ed. Mediol.—456. *pleno spumantis sanguine rivos* aliquot Heins., it. Erf., etiam Medic. a Fogginio expressus, quem Heinsius cum Gud. et pr. Menag. *plenos spumantis* exhibere narrat, *spumantis* etiam ex Romano notatum, *et plenos spumantis* præscriptum Donati commento. Est autem hoc, quod et Cuningha-

NOTÆ

448 *Domus Æneæ Capitoli, &c.*] *Roma*, urbs ab Æneæ posteris fundata, in Palatino monte primum: deinceps ad alios producta montes sex, præcipue Capitolinum, Palatino vicinum a septentrione: ubi arx et templum Jovis. Aliqui *domum Æneæ* explicant de ipsa *domo Augusti*, qui cum tota gente Julia ex Ænea oriebatur: at illa non in Capitolio; sed in Palatino monte sita erat, ut et Julii Cæsaris domus. Adde quod *domus Æneæ*, jam pro Romana gente accepta est, Æn. iii. 97. *Immobile saxum* vocat, alluditque ad æternitatem Romani imperii: quam a Tarquinii Prisci temporibus certam Romani existimabant: cum enim is ad extruendum Jovis Capitolini templum, Deos omnes alia in urbis loca transferri juberet: *Juventus et Terminus* ex omnibus Diis cedere loco noluerunt: unde ductum est omen, fore ut urbis termini nunquam loco moverentur, nec unquam juvenilis vigor illi deesset.

449 *Pater Romanus*] Vel *Augustus*. Vel *senatus Romanus*. Vel potius *Romulus*, gentis Romanæ conditor et pater.

Agnoscunt spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, et multo phaleras sudore receptas.
Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Jam Sole infuso, jam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitat; æratasque acies in prælia cogit,
Quisque suos, variisque acuunt rumoribus iras.
Quin ipsa arrectis (visu miserabile) in hastis
Præfigunt capita, et multo clamore sequuntur,
Euryali et Nisi.
Æneadæ duri murorum in parte sinistra
Opposuere aciem (nam dextera cingitur amni),

noscunt inter se prædam, et fulgentem cassidem Messapi, et phaleras recuperatas multo labore. Et jam prima Aurora deserens lectum croceum Tithoni collustrabat terras nova luce: Sole jam inducto, rebus jam detectis per *lucem, Turnus ipse cinctus armis excitat homines ad arma: et unusquisque* dux *colligit ad pugnam agmina sua* tecta *ære, et stimulant furorem multiplici rumore. Præterea,* res *visu terribilis, figunt in hastis sublatis capita Nisi et Euryali, et prosequuntur multis vociferationibus. Æneadæ firmi in læva parte murorum objecere exercitum, nam pars*

mus nunc et Wakefield expressum dedit, scitius haud dubie doctiusque: *plenos spumantes sanguine rivos,* quam alterum: *plenos spumanti s. r.* Utrumque tamen paulo *τραγικώτερον*, ut solent *rivi sanguinis* dici, nunc *pleni sanguine.* Servius *spumantem s. rivos* legit sc. locum, nimis magnifice in cæde aliquot virorum.—457. *Cognoscunt* qu. Moret.—460. *Titani* Goth. tert., stolide.—461. *Cum s. i.* idem Goth. tert., quod ferri posset. *receptis* vett. exemplaria ap. Pier. *relictis* pr. Hamb.—464. *Quisque suas* sc. acies Medic. et alii Heins. et Burm. cum Goth. tert. Ita oratio sic procedit: *æratasque acies in prælia cogit Quisque suas,* quod sane expeditissimum erat, quodque præferam argutiis aliunde inductis. At *quisque suos* tuebatur Ge. Fabric. (secundum Homericum Iliad. Δ. 428 *κέλευε δὲ οἷσιν ἕκαστος Ἡγεμόνων*), ut esset synthesis, et alia figura: *quisque cogit et acuunt.* Montalb. et Parrhas. *Quique suos,* etiam elegantius. Potest quoque sic distingui et interpungi: *Turnus in arma viros.—Suscitat æratasque acies; in prælia cogit Quisque suos; variisque acuunt rumoribus iras.* Ita vero in *viros æratasque acies* est otiosi quid. Aut sic: *cogit; Quisque suos variisque acuunt rumoribus iras.* Quatuor Burmannianis copula in *variisque* abest. *variosque* sec. Rottend.—465. *ipsi* Ven. *mirabile* multi Heins. ex more.—467. An hoc hemistichium ex interpretamento in margine ascripto subnatum? Ascriptum in edit. Londini repetita: sic censere quoque auctorem libri, cui titulus: *Lettres de quelques Juifs à M. Voltaire.* —468. *in* abest Rom. et binis Rottend.—469. *nam dextra* agnoscitur Pris-

NOTÆ

457 *Agnoscunt spolia, &c.*] Quæ Rutulis eripuerant Nisus et Euryalus; et quæ iterum ex iis Volscentis equites receperant. De iis, 359. et sequentibus. De *Tithono Auroræ* conjuge, Æn. IV. 585.

468 *Sinistra*] *Orientali,* quæ Laurentum spectabat.

Ingentesque tenent fossas, et turribus altis
Stant mœsti: simul ora virum præfixa movebant,
Nota nimis miseris, atroque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuntia Fama ruit, matrisque allabitur aures
Euryali. At subitus miseræ calor ossa reliquit.
Excussi manibus radii, revolutaque pensa.
Evolat infelix, et, fœmineo ululatu,
Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
Prima petit: non illa virum, non illa pericli,
Telorumque memor; cœlum dehinc questibus implet:
Hunc ego te, Euryale, aspicio? tune, illa senectæ
Sera meæ requies, potuisti linquere solam,
Crudelis? nec te, sub tanta pericula missum,

dextra munitur fluvio: et tuentur magnas fossas, et tristes stant in *excelsis turribus: simul spectabant capita juvenum præfixa, nimis cognita miseris, et stillantia nigra sanie. Interim fama alata, volans per urbem territam, nuntia irrumpit, et pervenit* ad *aures matris Euryali: et calor subito deseruit ossa miseræ: radii dejecti* sunt *e manibus et telæ dilapsæ: misera* illa *præcipitat, et* cum *vociferatione muliebri lacerata* secundum *capillos, insana vadit cursu* ad *muros et primas turmas: non illa attendens homines, non illa discrimen et arma: deinde replet cœlum querelis: An ego te talem video,* o *Euryale? an tu* es *ille* futurus *solatium ultimum meæ senectutis?* an *potuisti deserere me solam,* o *inhumane? neque concessa* est *matri*

ciano lib. VII, et sic Goth. pr. Sed defendit alterum librorum auctoritas ap. Heins. *nam cetera* Goth. tert. *anne* Sprot.—471. *movebant* Heins. e suis et Pierianis restituit. *monebant* pr. Hamb. pro var. lect. Vulgo ante Heins. lectum *videbant;* dederat tamen *movebant* Naugerius in Ald. tert. et ex eo alii. *simul* pro copula est: nec *Stant—simulac videbant* latinum esset.—472. *Nota minis* sec. Goth.—473. *pinnata* Medic. et Gud. cum Rom.; et sic Servius.—474. *F. gerit* Ven. a m. pr. *auras* Medic. a m. pr.—475. *At* Heins. cum melioribus. Vulgo *Ac. relinquit* Erf.—476. *Expulsi* ap. Macrob. lib. IV Sat. 1 editum. *Discussi* Parrhas. *resolutaque membra* refingebat Barnes ad Iliad. X. 448 ut convenirent verba: *τῆς δ' ἐλελίχθη γυῖα, χαμαὶ τέ οἱ ἔκπεσε κερκίς.*—478. *comas* Ven. et Goth. sec., qui et: *agmina circum* exhibet. —480. *dehinc cælum* tres Burm.—481. *Non ego* Goth. sec. *Hinc* Hugen. *Hunccine te, Euryale* vett. edd. Macrobii V Sat. 9 et in margine cod. Bemb. Terentii. Ex iisdem et aliis codd. Heinsius restituit *tune illa s.*, quod jam Ald. tert. habet, pro vulgato: *ille,* quod tamen doctius videtur.

NOTÆ

472 *Tabo*] Putri sanguine, Ge. III. 481. De *Fama*, Æn. IV. 174.

476 *Radii, &c.*] *Instrumenta textoria*, Æn. III. 483. *Pensa*, telæ: quæ prius involutæ, jam ex surgente revolvuntur. De *penso*, Ge. I. 390.

478 *Muros amens, &c.*] Non tamen excedit urbe: sed e muris, ad conspectum suffixi capitis, has in querelas erumpit.

Affari extremum miseræ data copia matri?
Heu, terra ignota canibus date præda Latinis
Alitibusque jaces! nec te tua funera mater

infelici facultas ultimo alloquendi te, missum in tanta discrimina? Heu! jaces in tellure incognita, præda objecta canibus Latinis et avibus. Nec ego mater protuli te ante ædes, ut curatrix *tui funeris; aut clausi oculos; aut lavi plagas, abscondens* cadaver

cf. ad v. 485. Dorvill. a m. sec. *ipse*.—484. *extremis* Medic. et Sprot. *extrema* plures Heins. et Burm.—485. *date* post Fabricium Heins. e codd.; vulgo *data*, minus eleganter, inprimis post *data copia*.—486. Locus interpretatione vix expediendus. Servius *funeram* exponit h. e. eam, ad quam funus pertinet, quasi funeream. Addunt alii *funeras* producere cadavera, *præficas* sequi. Grammatico acumine digna antiquata vox, non Maroniana elegantia! Quid quod nec vocis exemplum extat, nisi ex lectione Jos. Scaligeri in Ennii epitaphium illata: *nec funera fletum faxit*. Displicuit Serviana ratio jam Julio Sabino, qui sic accipit: "ego tua mater peperi te non ad funera, id est, ut ipsa tibi facerem funus." Substituit igitur ille, quod alii quoque faciunt: *nec te* ad *tua f.*, sed hoc plumbeum est; aut, quod Pseudo-Donati interpretationi præfixum video: *nec te* in *tua f.*, at in ipsa interpretatione aliter acceptus locus: "Hic quoque, inquit, aliud fuerat dictura, aliud subjecit, dolentis more." Scilicet ex ejus sententia scribendum erit cum Catrœo: *nec te—tua funera mater Produxi*, ut se ipsam reprehendat: quid dico te? saltem tua funera: quod an cuipiam se probaturum sit, dubito. Aliud acumen secuti sunt alii. Cerdam non assequor: etsi is proclivior est in Servianam rationem. Castalio apud Burmannum verba jungebat sic: *nec te tegens veste produxi funera*. Dura prorsus oratio. Locum esse corruptum nullus dubito atque eum adeo inter ea esse referendum censeo, in quorum corruptelis omnes codices conspirant adeoque testatum faciunt, se istis depravationibus seriores esse omnes. Laudatur quidem lectio ex sec. Moret. *nec enim tua*, et ex Parrhas. *nec ego tua*, sed correctorem in his agnoscas facile; nec in aliis locis hi codices ab aliis recedunt nisi ex interpolatione. Sed in promtu est loci emendatio, quæ, una cum depravationis causa, ex antecedenti *tua* in oculos incurrit: eamque jam Bembus proposuerat: *nec te tua* funere *mater Produxi;* nec ego produxi te funere. Vulgare erat: ducere, producere, funus; et elegantia nota pro ego, *tua mater*. Burmannus castigationem hanc admitti posse concedit, fluctuat tamen incertus tandemque tentat: *nec tristia funera*. Henmannus olim conjecerat: *te* et *tua funera:* laxa et fluxa oratio: lorum in rivo natare putes. Merula ad Ennium p. 56, qui Servianæ alioqui rationi favet, insuper lege-

NOTÆ

484 *Affari extremum*] Romani mortuos statim post obitum inclamabant: tum post funus, ter dicto *vale* relinquebant. Æn. II. 644. Æn. VI. 218.

486 *Tua funera mater Produxi, &c.*] I. Jul. Scaliger, Pomponium secutus, mutilam vult esse orationem, ob vim doloris: explicatque: *nec te mater peperi* ad *hæc tua funera*. II. Jos. Scaliger, non multum dissentiens a Servio, vult, *funeras* esse mulieres, quæ curam suscipiebant funeris, ut sunt mater, soror: easque distingui a *præficis*, quæ conductæ pretio præficiebantur ancillis ad lamentandum: quod *præficarum* fictus, *funerarum* verus esset ac sincerus dolor. Eoque derivat illud Ennii epitaphium apud Cicer. 'Nemo me lacrumis decoret, neque funera fletum Faxit: cur? volito vivu' per ora virum.' Sed admodum dubia hæc lectio est, cum vulgo legatur, *funera fletu, funere fletum, &c.* III. Suspicatur Merula legendum: *tua funera mater Produxi*, quæ vox apud Festum reperitur: ex

Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi,
Veste tegens; tibi quam noctes festina diesque
Urgebam, et tela curas solabar aniles.
Quo sequar? aut quæ nunc artus, avulsaque membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
Figite me, si qua est pietas; in me omnia tela
Conjicite, o Rutuli; me primam absumite ferro:
Aut tu, magne pater Divum, miserere, tuoque
Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo:
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc fletu concussi animi, mœstusque per omnes
It gemitus; torpent infractæ ad prælia vires.
Illam incendentem luctus Idæus et Actor,
Ilionei monitu et multum lacrymantis Iuli,

veste, quam festinans tibi accelerabam noctuque diuque, et leniebam textu *telæ molestias senectutis. Quo ibo? aut quæ terra nunc retinet artus, et abscissa membra, et cadaver laniatum? hoc* caput *repræsentas mihi de te,* o *fili? hoc secuta sum et terra et mari? Transfodite me, o Rutuli, si aliqua est* vobis *pietas: contorquete in me omnia spicula: me primam interficite ferro. Vel tu, magne parens Deorum, miseresce, et fulmine tuo demitte ad Inferos hoc* meum *caput* tibi *odiosum; si non possum aliter finire durum vitam. Animi commoti* sunt *hoc luctu, et tristia suspiria mittuntur ab omnibus: vires languent tardæ ad pugnam. Idæus et Actor excipiunt illam excitantem fletus* inter milites, *et in manibus referunt in domum* ipsius, *monitu*

bat: *Proluxi*, nullo cum fructu.—487. *oculis* duo Burm.—488. *tibi quod* Rom. *qua* Erf., et mox v. 489 *Urgebant*. *tela anili* alter Mentel.—490. *sequor* alter Hamb. *aut quo* Montalb. et Goth. tert.—492. *Nate ne fers* alter Hamb. *quæ sum* aliquot edd. vett., sed *hoc sum* omnes scripti Pier. et Heins. et Gothani, præter primum. *hæc sum* sec. Rottend. et Parrhas.—494. *primum* alter Hamb. *abrumpite* sec. Moret.—495. *At tu* uterque Hamb. et sec. Moret.—498. *concussa animi* Goth. tert., quod facile quis exornet, qui otio abundet, quantumvis ineptum. *mæstosque* a m. pr. Mentel. pr.—500. *incidentem* Oudart. *et auctor* Rom. et Goth. tert. ac Dorvill. a m. sec. In Regio sequens versus huic præmissus erat.—501. *monitum* ed. Junt.

NOTÆ

quo tertia concinnari potest opinio: *nec* te tua funera mater proluxi, id est: *nec te et tuam mortem proluxi*. Et vero tales erant funebres ceremoniæ: lugebatur et conclamabatur mortuus, claudebantur ipsi oculi, lavabatur, vestibus pretiosissimis tegebatur, efferebatur in feretro ad januam domus; ibique cum prostitisset aliquandiu, facie et pedibus in publicum versis, ad rogum deducebatur: quæ maxima ex parte explicuimus Æn. VI. 215. et sequentibus.

487 *Produxi*] Juxta primam explicationem superiorum vocum, significat *peperi*. Juxta secundam, *proposui ad januam domus:* quod Dio et Græci alii vocant προτίθεσθαι. Juxta tertiam, *proluxi* legendum est.

491 *Funus lacerum*] Haud dubie *cadaver*. Sic Propert. I. I. 17. 8. 'Hæccine parva meum funus arena teget.'

Corripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
Increpuit. Sequitur clamor, cœlumque remugit.
Accelerant acta pariter testudine Volsci;
Et fossas implere parant, ac vellere vallum.
Quærunt pars aditum, et scalis ascendere muros;
Qua rara est acies, interlucetque corona
Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Assueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infesto volvebant pondere, si qua
Possent tectam aciem perrumpere: cum tamen omnes
Ferre juvat subter densa testudine casus.
Nec jam sufficiunt. Nam, qua globus imminet ingens,

Ilionei et Iuli plurimum plorantis. At tuba procul excitavit ære rauco formidabilem sonum: succedit clamor, et cœlum reboat. Volsci approperant simul admota testudine, et aggrediuntur cumulare fossas, et eruere aggerem: pars vestigat ingressum, et superare scalis muros, qua exercitus rarus est, et qua *multitudo passim hiat non tam densa militibus. Contra Trojani* incipiunt *projicere omnes species armorum, et dispellere* eos *longis lignis, consueti propugnare mœnia bello diuturno. Dejiciebant etiam lapides perniciosi ponderis,* tentantes *an possent aliqua* parte *perfringere agmen tectum* clypeis: *tamen interea* Rutuli *gaudent sustinere casus omnes sub spissa testudine. Deinde non* possunt *sustinere: nam qua* parte *mag-*

—502. *in tecta* multi Pier. et Heins. cum Goth. tert.; tum *reponunt* jam inde ab Aldd. legitur. *reportant* vett. edd. ap. Pier. et qu. Moret., quod sane vulgarius; et sic sup. VII, 574. At cf. sup. IV, 391. 392. VIII, 584. *inter manus* puta famularum.—503. *sonoro* Bigot.—506. *pellere* Rom. Oudart. et a m. sec. Bigot. Mediceus autem etiam *pellere vallo* a m. sec. ex v. 519.—507. *aditus* Gud. *murum* Leid. et Moret. sec.—509. *pressa viris* Hugen.—510. *aut* Bigot. cum Goth. tert. *drudis* Franc., unde Burm. conj. *crudis*. Sed in illo codice operam ludat, qui talia rimetur. *duros* dixit pro robustis, gravibus. —512. *saxaque volvebant infesto p.* Zulich.—513. *Possint* Leid. *cum tamen*. Duriuscula est ad meum sensum hæc junctura. At illis, inquit, qui testudinem agunt, decretum est, extrema experiri. Omissa autem in seqq. pronomina demonstrativa ac relativa, quæ subjecta declarent, brevitatem ac vim narrationi faciunt. Obvium est, quod et Jo. Schrader. in schedis conj. *quam tamen omnes Ferre juvat*.—514. Vulgata lectio erat *libet*. Multi tamen Heins. cum tribus Burm. *juvat*. Adde fragm. Vatic. Alludunt Medic. a m. pr. et Gud., qui cum Mediceo Pier. habent *jubat*, Priscian. et Augustin. *jubet*. Probarunt idem Cuningham., qui recepit, et Jo. Schrader.; itaque prætuli, cum orationem faciat minus duram.—515. *sed qua* Gud. a m. sec. *quo* Goth.

NOTÆ

De *Tartaro*, imis Inferis, Æn. VI. 134.

505 *Testudine, &c.*] Milites erant densati in globum, consertis supra capita clypeis, ut sic ad muros tutius accederent: De *ea testudine*, Æn. II. 441. De *Volscis*, Æn. VII. 803. De *vallo*, supra 142. De *contis*, Æn. V. 208.

Immanem Teucri molem volvuntque ruuntque;
Quæ stravit Rutulos late, armorumque resolvit
Tegmina. Nec curant cæco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
Missilibus certant.
Parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum, et fumiferos infert Mezentius ignes;
At Messapus equum domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum, et scalas in mœnia poscit.
Vos, o Calliope, precor, aspirate canenti;
Quas ibi tunc ferro strages, quæ funera Turnus
Ediderit: quem quisque virum demiserit Orco:
Et mecum ingentes oras evolvite belli.

nus globus appropinquat, Teucri advolvunt et impellunt vastum saxum, quod late oppressit Rutulos et separavit tegmina clypeorum: nec ulterius Rutuli ardentes volunt certare obscuro certamine testudinis; *sed conantur dimovere jaculis* Trojanos ex *aggere. Alia ex parte Mezentius terribilis visu librabat pinum Tyrrhenam, et injicit fumidas tædas. At Messapus, subactor equorum, filius Neptuni, diruit palos* aggeris, *et petit scalas ad muros* scandendos. *Vos, o* Musæ et præcipue *Calliope, oro, docete cantantem; quas cædes, quas neces Turnus tunc ibi intulerit; quem hominem unusquisque miserit* ad *Inferos: et explicate mecum totum ambitum* hujus *belli: nam* vos, *Deæ, et recordamini, et potestis narrare.*

sec.—516. *v. trahuntque* Donat. et alii antiqui apud Ge. Fabric. cum Mentel. pr. a m. sec.—517. *Rutulos stravit* vulgo ante Heins., minus suaviter. *stravit late Rutulos* Parrhas.—518. *curent* Leid. *se condere* Bigot. et Leid. a m. sec. *detendere* Menag. alt.—520. *tentant* sec. Rottend., tum Leid. supplet: *densis cum corpore toto.*—521. *horrendum visu* Erf.—524. *Transcendit* v. codd. admodum vetusti ap. Pier. *præscindit* pr. Moret. et a m. pr. Ven. Sed *Rescindit* recte, ut supra vellebant vallos. *ad mœnia* nonnulli Heins. et Burm. cum sec. Goth.—525. Heumann. conj. *Vos, o Calliopæ,* graviter ob id vapulans Burmanno. Idem enotatum ex Erf.—526. *tunc* Heins. e Medic. et al. Vulgo, *tum; alii cum. ferro tum* Dorvill.—527. *Dimiserit* multi et hic ap. Burm.—528. *horas* tres ap. Burm., et Goth. tert. *heroas,* quod

NOTÆ

516 *Ruuntque*] Impellunt, projiciunt: Æn. I. 39. 'spumas salis ære ruebant.'

518 *Cæco Marte*] Quia latebant sub testudine, tecti et inumbrati clypeis.

521 *Etruscam Pinum, et . . . ignes*] Vel ignitam facem e pinu, pingui arbore: vel manu altera facem, altera hastam pineam. De *Mezentio* Etruscorum rege, fuse Evander, Æn. VIII. 481. De *Etrusca* gente, ibidem in Notis. De *Messapo,* Æn. VII. 691. De *vallo,* munimento ex palis et aggesta terra, supra 142.

525 *Vos, o Calliope*] Musas omnes invocat, sed præcipue *Calliopen,* heroici carminis præsidem, de qua, Ecl. IV. 57. Numerum singularem cum plurali sic conjunxit Tibul. l. III. 6. 55. 'nobis inimica merenti.' Et Catul. Epig. CVIII. 5. 'Insperanti ipsa refers te nobis.' De *Orco,* Plutone, Ge. I. 277.

528 *Oras belli*] Enniana vox. *Ora*

Et meministis enim, Divæ, et memorare potestis.
Turris erat vasto suspectu, et pontibus altis,
Opportuna loco: summis quam viribus omnes
Expugnare Itali, summaque evertere opum vi
Certabant; Troës contra defendere saxis,
Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem conjecit lampada Turnus,
Et flammam affixit lateri; quæ plurima vento
Corripuit tabulas, et postibus hæsit adesis.
Turbati trepidare intus, frustraque malorum
Velle fugam. Dum se glomerant, retroque residunt
In partem, quæ peste caret: tum pondere turris

Turris stabat alta suspicientibus, et tabulatis sublimibus, commoda situ: quam Itali omnes conabantur occupare totis viribus, et diruere tota vi potentiæ suæ: contra Trojani conabantur *propugnare lapidibus, et vibrare sagittas crebras per apertas fenestras. Turnus primus immisit tædam flammantem, et affixit lateri* turris *ignem: qui auctus vento invasit asseres et adhæsit fulcris absumtis.* Trojani *turbati* cœperunt *intus tumultuari, et incassum quærere effugium e periculo: dum colligunt se, et retro recedunt in spatium quod vacabat igne; tum repente*

nihili est; interpretatur tamen *horas* etiam Jul. Sabinus, ut sit tempus, quo bellatum est; sed Ven. *causas:* uti etiam in Enniano versu (vid. Not.) exhibent Diomedis et Quintiliani libri VI, 3, 86, male utique. Nec melius alii conj. *iras. curas;* nam *oras* Ennianum est. Tum *evertite* Menag. pr. *exolvite* alter Hamb., frustra. vid. laud. ab Burm. Barthium ad Stat. I Theb. 2; adde Stœber. ad Manil. I, 116.—529. Abest versus melioribus libris cum Mediceo: adde fragm. Vatic., et recte judicabat Heinsius esse eum hic inculcatum ex sup. lib. VII, 645. Omissus est in edit. Parmensi. Aberat quoque Goth. sec., at in pr. præmittebatur superiori.—530. *suspecto* alter Hamb. *conspectu* Parrhas.—531. *qua v.* Goth. alter.—532. *Italis* Rom.—536. *affecit* Medic. Pierii. *adstrinxit* Parrhas.—537. *tabulis* pr. Hamb. a m. pr. *pontibus* conj. Jo. Schrader. *adhessis* Rom. *obesis* Goth. sec.—539. *residunt:* Jo. Schrader. em. *recedunt;* sed alterum doctius eodem significatu. Est Lucretianum *retroque residit:* II, 283.—540. *carent* Franc., sed tunc malit Burm.

NOTÆ

sunt extremæ partes vestium: quæ quia in ambitum excurrunt; hic sumuntur pro toto circuitu, ambitu, ac serie belli.

530 *Pontibus*] Turres multis contabulationibus erigebantur, e quarum infimis ascensus erat ad summas: hæc ipsa tabulata, vel eorum scalæ, *pontes* hic dicuntur: ut forte etiam supra 170.

532 *Opum vi*] Enniana locutio, pro, *omni industria, virtute, instrumentis.*

535 *Lampada*] *Lampades* hic appellantur, ignita quæcumque missilia, ex stupa, pice, et resina: quæ compacta simul, et mucronibus uncisque et hamis ferreis armata, ut ligneis præsertim munimentis adhærerent, vel manu, vel aliquando etiam machinis intorquebantur. Varia eorum erat ad libitum figura. De *postibus*, proprie fulcris arrectariisque portarum, Æn. II, 442. De *peste*, pro igne, suprà 328.

Procubuit subito, et cœlum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, immani mole secuta,
Confixique suis telis, et pectora duro
Transfossi ligno, veniunt. Vix unus Helenor,
Et Lycus elapsi: quorum primævus Helenor,
Mæonio regi quem serva Licymnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Trojam miserat armis,
Ense levis nudo, parmaque inglorius alba.
Isque ubi se Turni media inter millia vidit,
Hinc acies, atque hinc acies astare Latinas:
Ut fera, quæ, densa venantum septa corona,

turris cecidit, et totum cœlum sonat strepitu. Cadunt semimortui in terram, vasta mole superincidente, et confossi propriis armis, et trajecti duro ligno per *pectora. Vix solus Helenor et Lycus evaserunt: quorum natu major* erat *Helenor, quem serva Lycimnia clam pepererat regi Lydio, et miserat ad Trojam, bello* ipsi *prohibito:* erat *levis ense stricto, et ignobilis scuto albo. Atque ille, cum agnovit se in mediis millibus Turni, agmina Latina circumsistere hinc et inde; quemadmodum fera,*

qua peste carent scil. Trojani. Conf. ad v. 510.—542. *immensa* Sprot. *secuti* duo Burm.—543. *Confixaque* Montalb. *Confixitque* Goth. sec.—544: *Transfixi* pr. Hamb. pro var. lect. cum Goth. pr. *Confossi* Parrhas. *Halenor* in libb. aliquot Pier. Est 'Ελήνωρ. *Elenor* Lutat. ad Stat. ap. Burmannum, qui et binis codd. abfuisse versum notat, ex clausulæ similitudine, in uno versus 548. 547. 546 se excepisse.—545. *Lucus* in Medic., in al: *Licus.*—546. *Licymnia* Medic. et Gud. Λικύμνια ex Λίκυμνος. Varie depravatum nomen: *Licimnia, Licinnia, Licinia, Lycimnia, Lacymnia, Lacinia, Lucina, Lucania.*—548. *palmaque* Ven., idque, quod miror, Jul. Sab. interpretantem video.—550. *atque hinc inter se a.* Ven. *obstare* Vratisl. *instare* pr. Hamb. et Bigot. cum Goth. tert.

NOTÆ

546 *Mæonio regi*] Regi Mæonum, qui deinde Lydi dicti sunt, et ab Homero numerantur inter Trojanorum auxilia, utpote Phrygiæ conterminì, Æn. IV. 216.

547 *Vetitis armis*] Vel contra jussa Deorum et fati Trojanis contrarii; vel contra morem Romanorum: ad quem alludit hic poëta, quasi Trojanorum etiam fuisset. Nefas enim fuit Romæ servos militiæ nomen dare, nisi servitute solutos: quod non nisi periculosis reipublicæ temporibus permittebatur.

548 *Ense levis nudo, parmaque, &c.*] Omnino eum depingit, quales Romanorum deinde fuerunt *velites*, sic a *velocitate* dicti. Horum arma: *parma*, brevis rotundusque clypeus et undique *par*: *gladius*; et leves aliquot *hastulæ*. Eligebantur e junioribus et pauperibus juxta Polybium. Porro cum vulgo viri principes, aut familiæ suæ, aut factorum suorum insignia præferrent descripta in clypeis; ut Turnus *Inachum*, Æn. VII. 790. Aventinus, *hydram Herculis*, ibid. 657. Helenor iste nudum clypeum gestat; tum quia juvenis nihildum patrare laude dignum potuit; tum quia furtivo concubitu ex serva editus, paternam originem jactare prohibetur, habeturque ideo quasi servilis generis.

Contra tela furit, seseque haud nescia morti
Injicit, et saltu supra venabula fertur:
Haud aliter juvenis medios moriturus in hostes
Irruit; et, qua tela videt densissima, tendit.
At pedibus longe melior Lycus inter et hostes,
Inter et arma, fuga muros tenet, altaque certat
Prendere tecta manu, sociumque attingere dextras.
Quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
Increpat his victor: Nostrasne evadere, demens,
Sperasti te posse manus? simul arripit ipsum
Pendentem, et magna muri cum parte revellit:
Qualis, ubi aut leporem, aut candenti corpore cycnum,
Sustulit alta petens pedibus Jovis armiger uncis:
Quæsitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur. Invadunt, et fossas aggere complent;

quæ cincta multitudine spissa venatorum sævit adversus arma, et non ignara immitit sese in *mortem, et saltu ruit supra hastilia; non aliter juvenis irrumpit moriturus in medios hostes, et incurrit qua cernit arma spississima. At Lycus multo velocior pedibus, et inter hostes, et inter arma occupat fuga muros; et conatur arripere manu sublimes pinnas, et apprehendere manus sociorum. Quem Turnus victor, persecutus simul cursu et jaculo, objurgat his* verbis: *Stulte, an sperasti te posse evitare manus meas? simul apprehendit ipsum pendentem, et excutit cum magna parte muri. Qualis armiger Jovis, quando evolans* in *altum abripuit unguibus falcatis, aut leporem, aut cycnum nitido corpore: aut* quando *lupus, sacer Marti, subtraxit e caulis agnum, quæsitum a matre multis balatibus. Undique clamor surgit: aggrediuntur, et cumulant fossas* terra *aggesta: alii torquent tædas flammantes ad cul-*

—552. *inscia* Goth. sec. *mortis* Montalb.—556. *It* pr. Moret. *melior longe* aliquot Burm.—557. *muros petit* Erf.—558. *Pendere* Goth. pr. *pandere* tert. *saxa manu* pr. Moret. cum Erf., quod præferret Burm., si in pluribus extaret: nam *tecta* de muris castrorum et munimentis insolitum dici. f. *septa*. Debebat tamen concedere hoc poëtæ, ut muri summam partem hac voce declararet, uti mox v. 568 de eadem *fastigia* dixit. Nec muros tecto tutos cogitare adeo absonum est. *dextra* alter Hamb. et Rom. *dextris* Erf.—559. *cursu pariter Turnus* Goth. tert., nec insuaviter.—562. *tendentem* pr. Moret. *muri magna* Erf. *revulsit* Exc. Burm. et Parrhas.—563. *aut* ante *leporem* abest apud Macrob. v, 12. *candentem corpore* e cod. Coll. Jes. recepit Wakefield. Et est sane elegans lectio.—565. *matris* Rom. et Porc. apud Pier. quinque Burm., minus docte. *balantibus* Goth. pr. *latratibus* Goth. tert.—566. *repetit* idem Goth. tert.—567. *fossas atque a. c.* Rom.—

NOTÆ

553 *Venabula*] Hastæ sunt venatoriæ, breves, lato ferro: Æn. IV. 131.

564 *Jovis armiger*] Aquila, fulminis ministra: Æn. v. 255. De *tædis*, arbore et face, Ecl. VII. 49.

Ardentes tædas alii ad fastigia jactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium, portæ subeuntem, ignesque ferentem;
Emathiona Liger, Corynæum sternit Asylas:
Hic jaculo bonus, hic longe fallente sagitta;
Ortygium Cæneus, victorem Cænea Turnus;
Turnus Itym, Cloniumque, Dioxippum, Promolumque,
Et Sagarim, et summis stantem pro turribus Idan;
Privernum Capys. Hunc primo levis hasta Temillæ
Strinxerat: ille manum projecto tegmine demens
Ad vulnus tulit: ergo alis allapsa sagitta;
Et lævo affixa est lateri manus, abditaque intus
Spiramenta animæ letali vulnere rumpit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis;
Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Hibera,

mina. Ilioneus lapide et magno fragmine rupis opprimit Lucetium, appropinquantem portæ et conjicientem ignes: Liger Emathiona, Asylas Chorinæum: alter peritus jaculandi, alter mittendi *sagittas procul decipientes. Cæneus* occidit *Ortygium, Turnus victorem Cæneum: Turnus Ityn, et Clonium, Dioxippum, et Promulum, et Sagarim, et Idam stantem ante summas turres: Capys Privernum: hunc hasta Themillæ primo leviter vulneraverat: ille abjecto clypeo tulit inconsultus manum ad plagam: ergo sagitta pennis appulsa est, et manus affixa* est *lateri sinistro, et occulta intus penetravit mortifero ictu* pulmones, quibus *respirat anima. Filius Arcentis stabat* indutus *pulchris armis,* habens *chlamydem variatam acu, et splendens pur-*

568. *ad f. mittunt* Oudart.—569. *ingentis* Medic., sed a pr. m.—570. *Lucretium, Lucretinum, Luccetium, Luccecium* al. *ignemque* Sprot.—571. Ἠμαθίωνα. *Et mathiona* Dorvill. *Emathion aliter* Exc. Burm. ex *Emathion aliger;* quod Goth. sec. habet. Tum Κορυναῖον. *Corineum* et *Chorineum* multi, etiam *Corinesum, Corneum, Horneum:* sed est a κορύνη, clava. cf. ad XII, 298. *Hyrtacides Corineum* Macrob. v, 15, sed v. h. l. Heins., *Asilas* plerique.—572. *baculo bonus* Goth. tert., belle! in ludum literarium relegandus! *falante* Franc. *fugiente* Leid., sed *fallens* est, quæ occulto ferit. Valer. Fl. III, 182 *fallere nervo ausus. est* in fine addunt aliquot Burm.—573. *v. C. turmis* Goth. tert.—574. *Ithim, Ithin, Ytim, Itim* alii; tum *Clenium, Clanium, Clionum, Donium;* porro, *Diocippum, Diosippum,* tandem *Promolum* Heins. e Medic. et al. Vulgo, *Promulum:* alii *Pomulum, Prumulum.* Facile omnia ex græcis constituenda.—575. *Sagaram* al. *Idan* ex Medic. et Moret. qu., vulgo: *Idam:* etiam *Itym, Ityn.*—576. *Capis* al., et ante Heins. *Themillæ.*—579. *Ut lævo* Wakefield emendat: non assequor, an satis commode. *adfixa* Heins. e Pier. et suis aliquot restituit: pro vulgari: *infixa. afixa* pr. Hamb. pro var. lect. *intra* Goth. tert.—580. *rumpit* Heins. e melioribus. Vulgo, *rupit:* quod Rom. tuetur.—581. *Argentis* et *Argens* duo Burm.—583. Nolim cum Servio inter-

NOTÆ

582 *Pictus acu chlamydem, &c.*] *Chlamys,* militaris vestis, *casaque;* Æn. IV. 137. *Ferrugo,* color est politi ferri, in nigrum tendens, *brunissure:* Ecl.

Insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
Eductum Matris luco, Symæthia circum
Flumina: pinguis ubi et placabilis ara Palici:

pura Iberica, formosus vultu: quem pater Arcens miserat Æneæ, educatum in sylva Martis, circa Simethum fluvium, ubi est *opima et benigna ara Palici.* *Mezentius*

pungere post *miserat*, ut Arcens filii nomen sit.—584. *Productum* Parrhas. Legebatur in omnibus edd. *Eductum Martis luco*; nec aliter scripti. In *Martis* luco jamdudum hæseram; antequam varietatem lectionis inspicerem; nam de Marte apud Siculos nihil aliunde constat. Quod enim in Panormitanorum et Mamertinorum nummis occurrere ille dicitur, obscura suspicio est. Equidem in his locis Ditem non Martem expectabam: nisi forte poëta Adranum, indigenam Deum, Martem interpretatus est. Sed prava haud dubie est lectio, et restituendum erat quod et ad conjectandum in promtu est, et apud Macrob. v, 19 habetur, etiam in Dorvill. et in Ven. pro div. lect. *Matris*, sive ut Ceres Ennæa intelligatur, quam Fazellus reb. Sic. Dec. I, 3, 2 tuitus est, sive ut mater nympha sit, cujus lucus eo in loco erat. Jam Thaliam Palicorum matrem, nympham obscuri nominis, sed fabula Siculorum domestica proditam, novimus ex Servio ad h. l. et Macrob. l. c. Hujus nymphæ lucum, nomine quoque *sylvam Thaliam* dictum, in Calphurnio VI, 78 agnovit nymphamque absolute *Matrem* dictam prodidit Wernsdorf. in Poet. min. Tom. IV, p. 676. 820, et Tom. V, p. 1454 ingeniose utique, etsi sine auctore. *Martis* defendi posse ex inf. v. 673 Burmannus addit, quod non assequor. *Simæthia* vel *Simethia*, male vulgo ante Heins.; est enim Σύμαιθος. Peius alii: *Sumætia, Symætia, Symethia, Simetia, Simætia.* Romanus: *Simoëntaque.*—585. *et* abest Oudart. *ubi implacabilis ara P.* etiam h. l. legebat Cluver. Ital. ant. pag. 934. vid. supra ad idem hemistichium lib. VII, 764. Sane et h. l. aut in partes Cluverii transire aut deleto *et* legere malim: *pinguis ubi placabilis ara Palici*. Scilicet *Palicus placabilis* est qui placatur, ejusque *ara pinguis* victimis. *Palicum*, pro Palicorum, emendat Cerda. Sed vid. Not. *Palaci* Franc. Ed. Ven. inquit Burm., tum pergit, Lutat. ad Statii XII Theb. 156. *Palisci* Ald., sed prima tantum. In Lutatio scriptum invenio: *et im-*

NOTÆ

II. 16. Talis memoratur fuisse color purpuræ Ibericæ nigricantis. *Iberia* vero hic sumitur a quibusdam pro regione Asiatica, inter Pontum Euxinum et Mare Caspium, quæ nunc Georgiæ pars est, dicta *Gurgistan*: cujus coloni in Europam profecti nomen dederint Ibero Hispaniæ flumini, et Hispaniam ipsam tenuerint. Ab aliis sumitur probabilius pro ipsa Hispania, cum idem color a quibusdam dicatur Bæticus; a Bæti fluvio Hispaniæ, *Guadalquivir*; et minium, apud Hispanos præcipuæ laudis olim ex Plinio fuerit; ut nunc quoque rubeus ille color nigro suffultus, quem vocant *morado*.

584 *Symæthia circum, &c.*] *Symæthus*, Siciliæ fluvius: in orientale ejusdem latus infra Catanam defluens; nunc juxta Cluverium, *la Jaretta*. Tamen, juxta Virgilium, videtur is esse qui nunc nomen habet *a sancto Paulo*, paulo inferius fluens: nam non longe ab ejus fontibus visuntur adhuc ruinæ templi Palicorum, et eorundem lacus, qui lacus Fazelli tempore *Naphthia* vocabatur, in multas scaturigines erumpens aquæ sulfureæ, quæ falso jurantes enecabat, ut fuse narrat ex auctoribus Græcis Macrobius Saturn. v. 19.

585 *Pinguis ubi et placabilis, &c.*] *Palici* fratres fuerunt, Jovis filii, et

Stridentem fundam, positis Mezentius hastis,
Ipse ter adducta circum caput egit habena;
Et media adversi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.
Tum primum bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
Ascanius, fortemque manu fudisse Numanum;
Cui Remulo cognomen erat; Turnique minorem
Germanam nuper thalamo sociatus habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans, tumidusque novo præcordia regno

depositis armis impulit ipse stridentem fundam, loro ter rotato circa caput: et discidit calefacto plumbo medium caput oppositi juvenis, *et prostravit* eum in *vasta arena. Ascanius, prius assuetus terrere feras fugientes, fertur tum primo evibrasse velocem sagittam* in *bello, et stravisse manu robustum Numanum: cui cognomen erat Remulo; et* qui *nuper conjugio copulatus duxerat minorem sororem Turni. Ille ante prima agmina inclamans digna et indigna dictu, et inflatus corde* ob *novam*

---

placabilis ara Palyci.—586. *hastis* Heins. e Medic. et Colot., item aliquot aliis. Vulgg. cum Rom. *armis.* Novum autem et ab Homerico more alienum, quod Mezentium funditorem prodit.—589. *Dissicit* pr. Hamb. pro div. lect. *dividit* Ven. *diffudit* tres Burm. *projectum* pr. Mentel. cum Leid., perpetua varietate, quam multi notarunt; et nuper Burmann. ad Anthol. pag. 109. *ostendit* pr. Hamb. et alter Menag.—590. *celerem bello* Goth. sec.—592. *fodisse* Franc. —593. *Rhemulæ* Rufin. *Romulo* Dorvill. et Servii edd. ap. Burm. *Remulus* Goth. pr. et sec. Ceterum quid poëta in hoc secutus sit, ut *Numanum* aliquem *Remulum* in medium adduceret, ignoro, cum insolitum sit cognomine sic aliquem insigniri. Aliter res se haberet, si Remulus esset verum nomen, et Numanus ille appellaretur ab urbe Numana in agro Piceno, unde oriundus

NOTÆ

Thaliæ Nymphæ, Vulcani filiæ; quæ gravida cum Junonem timeret, dicitur a Jove terræ hiatu occultata: ubi nati infantes, indeque egressi, *Palici* dicti sunt, a *πάλιν ἱκέσθαι, iterum venire.* Horum oraculo Siculi in sterilitate admoniti dicuntur, ut cuidam heroi sacra facerent: quæ res cum prospere successisset, ad eorum aram dona multa congesserunt, ut refert ex Xenagora Macrobius. Hinc ara illa dicitur a Virgilio *pinguis.* Addit Diodorus l. XI. asylum illic esse fugitivorum servorum, cum a dominis inclementius habentur: indeque nefas esse eos abduci, nisi securitatis data fide, quam violare nemo audeat. Hinc, ut mihi videtur, ara eadem dicitur *placabilis.* De *Martis luco,* nullam alibi reperi mentionem.

588 *Liquefacto plumbo*] Lucret. VI. 177. 'plumbea vero Glans etiam longo cursu volvenda liquescit:' id est, calefit et mollescit.

596 *Novo regno*] Affinitate regia. Græci enim, quorum imitatores Latini, regum filios, fratresque et affines appellabant reges: ut observat Germanus, probatque multis.

Ibat, et ingentem sese clamore ferebat:
  Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, et Marti prætendere muros?
En, qui nostra sibi bello connubia poscunt!
Quis Deus Italiam, quæ vos dementia adegit?
Non hic Atridæ, nec fandi fictor Ulixes.
Durum ab stirpe genus, natos ad flumina primum
Deferimus, sævoque gelu duramus et undis;
Venatu invigilant pueri, sylvasque fatigant;
Flectere ludus equos, et spicula tendere cornu.
At patiens operum parvoque assueta juventus
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne ævum ferro teritur, versaque juvencum

potentiam, incedebat, et jactabat se magno clamore: Non pudet vos *rursus claudi aggeribus et obsidione,* o *Phryges bis capti, et opponere muros morti? ecce* illos, *qui bello petunt sibi conjugia nostra! quis Deus, quæ insania vos impulit* in *Italiam? non hic* sunt *filii Atrei, nec Ulysses* vanus *artifex verborum;* sed *gens fortis ab* ipsa *origine. Portamus statim ad flumina natos, et induramus acerbo gelu et aquis. Pueri indulgent venatui, et percurrunt sylvas: ludus* eorum *est domare equos, et jacere sagittas* arcu *corneo. Juventus autem patiens laboris, et contenta tenui* victu, *aut exercet terram rastris, aut impugnat urbes bello. Omnis ætas traduci-*

erat.—597. *ingentem* Heins. reposuit ex Medic. et aliis codd., ac vett. edd. Nec vero accipiendum cum Servio et aliis: eum clamasse se esse magnum: sed *se ferebat*, incedebat ingens homo, vasta corporis specie; sic inf. XII, 441 *portis sese extulit ingens.* Vulgo: *ingenti.*—598. *tueri* Zulich. et Goth. sec.—599. *Marti* e codd. aliquot a Pierio notatum, a sec. Rottend. et Scheff. cum Zulich. firmatum, spreverat Heinsius, sed suscepit Burmannus, nec male arbitror: est enim eleganter et docte dictum *prætendere muros Marti*, bello, pugnæ, vallum et muros ducere quo inclusi latere et pugnam detrectare possint. Hæc eadem sup. hoc lib. v. 55. 56. 57. 67. 68. 142 sqq. Vulgo *morti* lectum, etiam in Medic., et sic Servius cum Jul. Sabino: nec hoc male; magis tamen epicum illud.—602. *nec fraudis* Goth. tert.—603. *ab st.* Heins. e Sprot. et ex observatione. cf. ad VIII, 130.—604. *duroque* nonnulli Pieriani, tum Gud. et sec. Moret. cum binis Burm. Heinsius conj. *crudo*. Sprot. *servoque;* at vid. imitationem Valer. Fl. VI, 330.—605. *vigilant* duo Burm.—607. Idem versus Ge. II, 472, nisi quod *exiguoque.*—609. *ævom:* repente hoc ab Heinsio receptum conspicitur; quod si fieri debebat, non minus aliis locis

NOTÆ

599 *Bis capti Phryges*] *Phryges*, molles: ad contemtum sic vocat Trojanos. *Bis capti:* ab Hercule et a Græcis, Æn. III. 476. Vel potius a Græcis, cum Troja incensa est; et jam a Latinis, in hac nova Troja. De *Phrygia*, Æn. I. 385. De *Phrygum mollitie*, Æn. IV. 216. De *Atrei filiis* Agamemnone et Menelao, Æn. II. 264. Æn. III. 54. De *Ulysse versuto*, Æn. II. 7.

605 *Venatu*] Dativo contracto, pro *venatui*, Ecl. V. 29.

609 *Versaque juvencum, &c.*] Ara-

Terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canitiem galea premimus; semperque recentes
Comportare juvat prædas, et vivere rapto.
Vobis picta croco, et fulgenti murice, vestis;
Desidiæ cordi; juvat indulgere choreis;
Et tunicæ manicas, et habent redimicula mitræ.

tur in *armis, et impellimus dorsa juvencorum* arantium *hasta inversa. Nec senectus lenta minuit robur animi, aut pellit vigorem. Tegimus casside capillos albos: et semper* nos *delectat colligere novas prædas, et vivere* rebus *raptis. Vobis vestimentum tinctum* est *croco et micanti purpura:* vobis *inertia* est in *deliciis: placet vacare choreis: et tunicæ* vestræ *habent manicas, et mitræ ligamina.*

id faciendum erat; scilicet videtur aliqua ætate *vom* pronuntiatum fuisse, non *vum*, v. c. *lævom. sævom. linquont. volvontor. divom. activom.* An vero Virgilius ita scripserit, quis sponsione certet? *bello teritur* Ven.—610. *seva* Leid. pro var. lect. et ap. Serv.—612. Heins. malebat *premimur.*—613. *Conportare* librorum et Pierianorum et suorum (quibus duo Burm. et duo Goth. addi possunt, si tanti hi sunt) auctoritate retraxit Heinsius, et *Convectare* remisit loco alteri lib. VII, 749, ubi idem versus repetitus erat, et lib. IV, 404 *prædam convectat. recentes prædæ,* addit Burm., sunt sanguinem adhuc fumantes. Quorsum tam longe petere?—614. *fulgentis* pr. Hamb.—615. *cordis* Goth. tert. forte aliquis *Desidia est cordi* conjiciat. Sed poëta exquisitiori formæ incubuit: desidiæ sunt cordi, Homerico more plur., ut v. c. *σφῇσιν ἀτασθαλίῃσιν. ᾗσι προθυμίῃσι. νηπιέῃσιν.* et ex Homerico *Αἰεὶ δ' ἡμῖν δαίς τε φίλη κίθαρίς τε χοροί τε* etc.—616. *vittæ* pro, *mitræ*, ap. Gell. VII, 12, perperam. Ceterum malis forte v. 616 poni ante 615. Sic junguntur sententiæ inter se

NOTÆ

mus armati: nec stimulis aut flagris, sed extrema hastæ parte boves arantes incessimus.

614 *Croco*] *Crocus* flos, *saffran:* cujus colore infecta vestis, *crocota* et *crocotula* dicebatur; infectores, *crocotarii:* muliebris et mollis ornatus. De *murice*, ostreo, unde purpura exprimitur, Ge. II. 506.

616 *Tunicæ manicas, et, &c.*] Tunica vestis virorum interior, *χιτὼν* Græcis: cui respondet mulierum *stola:* utraque cincta. Huic viri Græci *pallium* apertum ac fluens; Romani *togam* clausam superinjiciebant: mulieres *pallam*, pallio Græco aperto non absimilem. *Tunica* a superiore parte omnino absque manicis olim fuit, ita ut humeros hinc inde nudaret; ab inferiore, ad genua defluebat, dicebaturque *exomis:* mox ad usque cubitum, et paulo infra genua pertinuit, dicebaturque *colobium;* et hic mos diu duravit Romæ, exomide servis solis relicta: deinde crescente luxu ad primores usque manus digitosque provecta est, et ad talos promissa; quod mollitiei fuit, et a Cicerone vitio vertitur Catilinæ sociis, quia muliebris stolæ species hæc erat. Tunicæ illæ *manicatæ* a Cicerone vocantur; a Seneca et Plauto *manuleatæ;* a Scipione apud Gellium *chiridotæ*. Tales Trojanis hic Numanus exprobrat. Mediis etiam temporibus tunica duplex ferebatur: altera communis, altera intima, quæ et *interula* sive *subucula*. De *mitris*, pileis, earumque *redimiculis*, Æn. IV. 216.

O vere Phrygiæ, neque enim Phryges, ite per alta
Dindyma; ubi assuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos buxusque vocant Berecynthia matris
Idææ. Sinite arma viris, et cedite ferro.
Talia jactantem dictis, ac dira canentem,
Non tulit Ascanius; nervoque obversus equino

O vere Phrygiæ, neque enim estis *Phryges! ite per excelsa Dindyma, ubi tibia emittit sonum imparem,* vobis *assuetis* huic sono. *Tympana et* tibia *Berecynthia buxea matris Idææ vos invitant: relinquite arma viris, et abstinete ferro. Ascanius non passus est spargentem verbis talia, et loquentem indigna: et oppositus adduxit*

conjunctæ et consimiles: *Vobis...vestis, Et tunicæ...Desidiæ cordi.*—617. *veræ* male editum ante Heins. et scriptum quoque in nonnullis. *ire* pr. Hamb.—618. *adsuetum* Oudart.—619. *vocant* e libb. retraxit Heins., quod jam in vett. edd. etiam Ald. pr. erat. Vulgg. *vocat* cum Rom., idque maluit Cuningham.—620. *cedite ferro*, bello, nolite arma tractare. Sed alii apud Serv. acceperant *cædite f.* hoc est, cum viri non sitis, abscindite partem virorum. Dignum Grammaticorum acumen, cur ipsi castrentur.—621. *dura* Parrhas. a m. pr. et bini Goth.—622. *nervo conversus* Dorvill. a m. sec.—623. *Contendit*

NOTÆ

618 *Dindyma, &c.*] Phrygia universa sacra fuit Cybele, matri Deorum. In ea montes *Dindymus, Berecynthus,* et *Ida*. *Dindymus* sic dictus, quod sit δίδυμος *geminus*, sive *gemello vertice:* plur. *Dindyma*. Hinc Cybele dicta *Dindymene*, et *Berecynthia*, et *Idæa* mater. De *ea*, Æn. III. 111. De *Ida*, Æn. II. 801.

Biforem dat tibia, &c.] *Tibia* musicum instrumentum, flatu personum: sic dicta; quia e gruum, hinnulorum, aliorumque animalium cavis tibiis primo formata est: inde e buxo atque ebore. Olim pauca habuit foramina: unde duæ simul inflabantur, mutabanturque pro modorum varietate. Quæ dextera oris parte inflabatur, unicum habebat foramen, ac proinde graviorem sonum; quæ sinistra oris parte, duo habebat foramina, sonumque acutiorem: et hic erat modus *Phrygius*, cum tibiæ sic adhibebantur *impares*, quia modus ille ex gravi et acuto temperatus erat. Cum autem *Dorius* modus multo esset gravior, duabus dextris canebatur, id est, duabus tibiis *paribus*, unico foramine. Cum *Lydius* esset acutior, duabus sinistris fiebat, id est duabus tibiis paribus, duplici foramine. Hi enim erant præcipui tres modi: quibus affines alii: *Serranus*, id est *Tyrius*; ab urbe *Tyro*, quæ *Sar* dicta est, Ge. II. 506. affinis Lydio. Fuit et *Æolius, &c.* Hinc patet tibias *pares*, esse vel Lydias, vel Dorias: *impares*, semper *Phrygias*. Quare Servius bene explicuit hic *biforem*, imparem, dissimilem. Hæc e Salmasio in Solinum.

619 *Tympana*] Ex Isidoro, 'Tympanum est pellis, vel corium, ligno extensum:' pulsabatur apud veteres manibus ac digitis: a *τύπτειν verberare*. Hæc, ut et *cymbala*, ærea et cava, a *κύμβος cavitas*, adhibebantur ad sacra Cybeles, de quibus Lucret. l. II. 618. 'Tympana tensa tonant palmis, et cymbala circum Concava, raucisonoque minantur cornua cantu, Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentes.'

622 *Nervo equino*] Nervos arcuum

Intendit telum, diversaque brachia ducens
Constitit, ante Jovem supplex per vota precatus:
Jupiter omnipotens, audacibus annue cœptis.
Ipse tibi ad tua templa feram solennia dona,
Et statuam ante aras aurata fronte juvencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,
Jam cornu petat et pedibus qui spargat arenam.
Audiit et cœli Genitor de parte serena
Intonuit lævum: sonat una fatifer arcus.
Effugit horrendum stridens adducta sagitta:
Perque caput Remuli venit, et cava tempora ferro
Trajicit. I, verbis virtutem illude superbis.

sagittam nervo equino: et distrahens brachia sejuncta, stetit, prius supplex obsecrans Jovem per hæc *vota: Jupiter omnipotens fave inceptis audacibus. Ego ducam tibi ad tuum templum munera solennia: et ponam ante altaria juvencum capite deaurato, candidum, et tollentem caput æqualiter cum matre* sua: *qui jam incurrat cornu, et dissipet arenam pedibus. Audivit pater, et e suda regione cœli tonuit* ad *sinistram. Simul mortifer arcus sonat: et sagitta emissa volat stridens terribiliter, et pervenit ad caput Rutuli, et perfodit cuspide cava tempora.*

vulgg. *Intendit* reposuit Heins. e Gud. et pro div. lect. alt. Mentel., quoniam *constitit* subsequitur proxime. Sic sup. 590 *celerem intendisse sagittam.* Sed aliter arcus tenditur, aliter sagitta; hæc tenditur, dirigitur.—624. *per verba precatur* Zulich. *precatur* etiam Montalb. et alter Mentel.—629. Versus deest Goth. tert. Et est ille repetitus ex Ecl. III, 87. eoque in precibus his melius nos carere arbitror.—630. *Audit* Rom. et vett. Pier. *Genitor cœli* sec. Rottend. *severa* Goth. tert.—631. *fatifer* e libb. Pier. et suis præclare intulit Heins. Vulgo *letifer:* ex interpretamento. Si sup. 609 erat *ævom*, debebat et h. l. esse *lævom.*—632. *Et fugit* in Rom. et aliis Pier. invenerat, sicque Goth. sec. et alii ap. Servium, qui *effugit* prætulit, idque tuetur Heinsius. Si tamen rationem et usum in illo ἅμα καὶ *una et* diligentius consideres, facile apparebit, *Et fugit* unice verum esse, inprimis cum summa celeritas emissæ sagittæ et percussi Remuli hic describatur. Conf. inf. XI, 868, 4. In tert. Rottend. *offugit*, in quo astruendo Heins. multus est. *et fluit* Voss. *strigens* pr. Hamb. Porro *adducta s.* idem ex Pier. inprimisque Romano, exque aliis suis docte restituit, utinam declarasset quoque sensum! vulgo erat: *elapsa* vel *adlapsa* et *allapsa*, etiam in codd. parte; duo Heins. *delapsa.* Proprie *adducitur arcus:* tum, quæ adducto arcu evolat sagitta, poëtæ et ipsa *adducta*, h. accelerata, admissa, dici potuit.—634. Exciderat in parte codd. i, hinc depravatum apud Pierium in Rom. *Transadigit verbis*, in Obl. *Trajecit*, in al. *Transjecit* et *Transfigit.* Apud Burm. *Transigit* ed. pr. *Transegit* Burm. Exc. *Trajecit* multi cum binis Goth. Piget talia persequi.

NOTÆ

ex equorum setis fieri solitos, testatur Hesychius.

624 *Ante Jovem*] Versis oculis in aërem superiorem, sive ætherem, qui *Jupiter* est: Ge. II. 325.

631 *Intonuit lævum*] Bonum omen, Ecl. I. 16.

Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt.
Hoc tantum Ascanius. Teucri clamore sequuntur,
Lætitiaque fremunt, animosque ad sidera tollunt.
Ætheria tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens, atque his victorem affatur Iulum:
Macte nova virtute, puer; sic itur ad astra,
Dis genite, et geniture Deos. Jure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident.
Nec te Troja capit. Simul, hæc effatus, ab alto
Æthere se mittit, spirantes dimovet auras,

I, irride virtutem jactabundis vocibus. Phryges bis capti reddunt hæc responsa Rutulis. Ascanius dixit *hæc solum: Trojani applaudunt clamore, et gestiunt gaudio, et extollunt ad cœlum virtutem* ejus. *Tum forte Apollo comatus in aëriis spatiis desuper spectabat exercitum Italicum et urbem* Trojanorum, *insidens nimbo: et alloquitur his* verbis *Ascanium victorem: Cresce,* o *puer, tali virtute: sic tenditur ad sidera, orte* a *Diis, et producture Deos: cuncta bella per fatum oritura quiescent merito sub posteritate Assaraci: neque Troja te comprehendit. Simul locutus ista,*

en lude Zulich. a m. sec. *allude* Ven.—636. *Hæc* ante Heins., ut passim in scriptis, vel *Hic, Huc.*—638. *cum* Parrhas.—639. *arces urbemque* alter Hamb. cum Goth. sec., male. vid. Not.—640. *victorem. juvenem* Ven.—643. *residunt* tert. Rottend. alter Hamb. et Zulich., et Heinsium hic suum morem non servasse miror. Vaticinia enim melius præsenti tempore efferuntur.—644. *affatus* aliquot Burm.—645. *misit* aliquot Pier. et Burmann. *spumantes* pr.

NOTÆ

639 *Ausonias acies*] *Italas*, Æn. VII. 54. *Urbem:* novam Trojam, Æn. VII. 157.

641 *Macte*] *Mactus*, quasi *mauctus*, id est, *magis auctus*. Sic herba adulta dicta est a Catone *macta*, quia *aucta:* hostiæ quoque *mactæ*, quia mola, vino, thure, spargebantur, et quasi cumulabantur *augebanturque* ante sacrificium; unde *mactare* pro *cædere*, dictum fuit. Diis ipsis in sacrificiis acclamabant: *macte hocce vino inferio esto, macte hacce dape esto*, quia sacrificiis augeri eorum felicitatem putabant. Cicero dixit Nonio teste, *mactare aliquem honoribus:* Plautus, *mactare infortunio*. Hæc fere ex Vossio: qui addit, hac formula vocativum *macte* adhiberi pro nominativo *mactus*, more Attico: quemadmodum apud Tibullum l. I. 7. 53. ‘Sic venias hodierne:’ apud Persium, Sat. III. 28. ‘Stemmate quod Tusco ramum millesime ducis.’ Est et apud Plin. l. II. 12. plurali numero: ‘macti ingenio este, cœli interpretes.’

642 *Dis genite, &c.*] Genitus *Venere* per Æneam, *Jove* per Dardanum: geniturus *Julium* et *Octavianum* Cæsares; qui divinis honoribus afficiendi erant. De *Assaraco*, a quo ortus Æneas, Æn. I. 288.

644 *Nec te Troja capit*] Sic Philippus Macedoniæ rex ad Alexandrum, apud Plutarchum: ‘Quære tibi regnum par, non enim te capit Macedonia.’ De nova Troja intellige, Æn. VII. 157.

Ascaniumque petit. Formam tum vertitur oris
Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisæ
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos;
Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longævo similis, vocemque, coloremque,
Et crines albos et sæva sonoribus arma;
Atque his ardentem dictis affatur Iulum:
Sit satis, Æneada, telis impune Numanum

librat se e summo aëre, dissecat aërem spirabilem, et tendit ad Ascanium: tum mutatur specie vultus in Buten senem. Hic prius fuerat Anchisæ Trojano armiger, et fidelis satelles ad portam: tunc pater Æneas adjunxerat hunc *Ascanio comitem. Apollo incedebat similis* huic *seni* per *omnia, et vocem, et colorem, et capillos canos, et arma sono aspera. Atque alloquitur acrem Ascanium his verbis: Fili Æneæ, suffi-*

Hamb. *demovet* duo Burm. cum Rom.—646. *formam* Heins. e melioribus Pier. et suis, pro vulgari, *forma:* quod Rom. tuetur. *formam in antiquam* Jul. Sab. legerat.—648. *lumina* Sprot.—649. *Tunc* Parrhas. *Hunc* septem Burmann. cum Goth. sec.—651. *crines flavos* male interpolatum in Rom. multis Pier. Heins. Burm. et binis Goth. Erf. etiam vett. edd., sive ex scriptura *alvos*, sive ex lib. IV, 558, sive ex incuria hominis, qui Apollinis crines describi putabat. Heinsius conj. *ravos* nullo fructu. Aliter judicavit Wakefield, qui recepit *flavos;* et explicat: "qui tam flavos crines, quam arma sonantia, iis scilicet mutatis, se Buti similem fecerat." Doceri velim, quomodo latine in illum sensum dicta accipi possint: *Apollo Butæ similis vocem, colorem, crines,* ut sit: voce, colore, et crinibus mutatis, similis erat Butæ. Atqui vidimus Æn. I, 593 *Os humerosque Deo similis:* quod non est exuto Dei ore et humeris. IV, 587 *Omnia Mercurio similis vocemque coloremque, Et flavos crines et membra decora juventæ.* Scilicet qui similis est alteri (quoad) aliquid; in eo ipso similis ei est. Post *albos* sustuli interpunctionem haud dubie pravam et quæ Interpretes transversos egit. Apollo in Buten mutatus etiam armis ei se assimilaverat: *similis et crines et arma:* quod adjectum: *sæva sonoribus* h. sævo sonore, terribiliter sonantia, epitheton armorum Butæ ornans est. Inter hæc tamen valde probabile fit, versum irrepsisse e margine et ad Apollinem spectasse: *Et crines albos et sæva sonoribus arma;* quæ de Bute quomodo præcipuo aliquo modo dicantur, non assequor.—653. *Æneide* ubique in edd. editur. Agnoscit et Probus. *Ænide* Medic. cum aliis Heins. et Pier., etiam vett. edd. Alii aberrant in *Æneidæ*, *Ænide*, ac si *Æneidæ telis* juncta vellent. Neutrum tamen rationem grammaticam habet: unde enim Αἰνεΐδης vel Αἰνείδης? Deberet esse Αἰνεύς, quod nusquam occurrit. Ex Αἰνείας esset Αἰνειάδης. Sin ex Αἰνέας formes Αἰνεῖος, Αἰνήιος, unde Αἰνηΐς, formandum hinc esset Αἰνηΐδης, Αἰνηϊάδης. Si ab hoc ducatur *Æneides*, vix *e* ex *η* natum corripi posset. Restat, ut *Æneades* admittamus, unde h. l. *Æneade*, vel ad formam, quam noster amat (vid. ad VI, 126), *Æneada*. Est quoque *Æneade* (*Æneadæ* apud Bottarium) Rom. ὦ Αἰνεάδη, quæ solennis forma est: Αἰνείας, Αἰνέας, Αἰνειάδης, Αἰνεάδης; unde sæpe in nostro *Æneadæ*. v. ad I, 161. Frequentatur etiam vox Αἰνειάδαι Cedreno, Zonaræ et aliis. Hanc etiam h. l.

NOTÆ

647 *Dardanio Anchisæ*] Versus spondaicus, cum hiatu diphthongi longæ, more Græcorum.

653 *Æneada*] Vocativus patronymicus, ab *Æneades*.

Oppetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non invidet armis;
Cetera parce, puer, bello. Sic orsus Apollo
Mortales medio aspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
Agnovere Deum proceres divinaque tela
Dardanidæ, pharetramque fuga sensere sonantem.
Ergo avidum pugnæ, dictis ac numine Phœbi,
Ascanium prohibent; ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris;
Intendunt acres arcus, amentaque torquent.
Sternitur omne solum telis; tum scuta cavæque
Dant sonitum flictu galeæ; pugna aspera surgit:

ciat tibi *Numanum occubuisse sagitta tua absque* tuo *damno: magnus Apollo dedit tibi hunc primum honorem, et non invidet æquali* gloriæ *armorum. Ceterum abstine pugna,* o *puer. Apollo ita locutus fugit* in *medio colloquio visus humanos, et longe ab oculis abiit in levem aërem. Principes Trojani cognoverunt Deum, et sagittas divinas, et audiverunt pharetram sonantem dum abiret. Itaque* per *monita et auctoritatem Phœbi retinent Ascanium incensum ad pugnam: ipsi iterum redeunt ad prælia, et exponunt vitam manifestis periculis. Clamor spargitur per aggeres totis mœnibus. Adducunt fortes arcus, et librant* hastas *amentatas. Terra omnis tegitur spiculis: præterea clypei et cavæ cassides reddunt sonum allisu* spiculorum:

tuebor, remittens reliqua librariorum et grammaticorum seu imperitiæ seu acumini.—654. *suis* pr. Rottend. *Primum* ed. Junt. *Prima hac—laude* Hugen. —655. *nec paribus inv. a.* ed. Ven.—657. *Sic o. Apollo Mortalis, m.* Donati lectio ap. Fabric. *adspectu* sec. Moret. *visus* Gud. pro var. lect. ex lib. IV, 276.—660. *tonantem* duo Burm. et Erf.—662. *ad c.* Reg. *certamine* Montalb. et Bigot. *c. cursus* Hugen.—663. *animosque* alter Hamb.—665. *armenta* Rom. —666. *tunc* et *cum* in binis Goth.—667. Habemus hic iterum exemplum rationis criticæ codicum vetustate et auctoritate potioris. *adflictu* Rom. et alii Pier. *atflictu* Medic. *afflictu* Montalb., quod a Naugerio in Ald. tert. admissum, perperam. *flictu* haud dubie poëta maluit quippe doctius dictum. Sunt etiam codd., qui *flictu* tenent ap. Heins. *fluctu* tres Burm. cum Goth. pr. et tert. *galeæ flictu* aliquot Pier., idem ordo in Goth. pr. et tert. Ceterum

NOTÆ

655 *Paribus armis*] Nam Apollo puer sagittis serpentem Pythona confixit, ut matrem defenderet: quemadmodum Ascanius hic Numanum, ut patriam ulciscatur, Æn. III. 75.

660 *Pharetramque fuga sensere, &c.*] Præter signa divinæ præsentiæ quæ diximus Æn. I. 406. hoc addit aliud: nempe, sonitum quendam pharetræ et sagittarum auditum in aëre, postquam ex oculis Apollo jam evanuisset. Talis est Apollinis sonus Iliad. I. 46. De nomine *Apollinis*, Ecl. III. 104. De nomine *Phœbi*, ibid. 62.

665 *Amenta*] Hastas, quæ circa medium *amento*, id est, loro alligatæ erant: quo implicata manus, æquabili quasi impetu certius hastam libra-

Quantus ab occasu veniens, pluvialibus Hædis,
Verberat imber humum; quam multa grandine nimbi
In vada præcipitant, cum Jupiter horridus Austris
Torquet aquosam hyemem, et cœlo cava nubila rumpit.
Pandarus et Bitias, Idæo Alcanore creti,
Quos Jovis eduxit luco sylvestres Iæra,
Abietibus juvenes patriis et montibus æquos,
Portam, quæ ducis imperio commissa, recludunt
Freti armis, ultroque invitant mœnibus hostem.
Ipsi intus dextra ac læva pro turribus astant

oritur crudele prælium. Quanta est *pluvia*, quæ *per hædos pluviales orta ab occidente percutit terram: quam crebra grandine nubes ruunt in mare, quando Jupiter asper Austris emittit cælo tempestatem pluviosam, et solvit cavas nubes. Pandarus et Bitias, geniti Alcanore Idæo: quos Hiera sylvestris educavit in sylva Jovis, juvenes æquales abietibus et montibus patriæ suæ: aperiunt portam, quæ credita* erat ipsis *jussu regis, confisi armis, et ultro alliciunt hostem* in *muros. Ipsi intus*

alterum versus hemistichium: *pugna aspera surgit* meum quidem ad sensum et languere et sententiæ juncturam intercipere videtur. Comparatio enim fit inter illa: *Sternitur o. s. tum scuta.*—668. *occasu* vel *Oceano* Zulich. *pluvial. herbis* Rom.—669. *quam multi* ed. P. Danielis.—670. *In vada* noli tentare: variat rem; antecedente membro *humum* memoraverat, nunc mare.—671. *et telo* tert. Rottend. et concedo in hoc Wakefieldo, elegantius hoc esse: modo codicum auctoritas accederet. Laudat ille Ge. I, 331. 2. 3. Æn. IV, 120 sq. *cælo nubila rumpit* est pro *cæli nubila. lumina* Medic. a m. pr.—672. *Archanore* Goth. tert. *nati* aliquot Pier. et duo Burmann.—673. *Hiera.* Hanc lectionem quomodo Heins. defendere possit, non assequor. Est enim manifesto vitiosa: in Ἱερὰ media produci nequit. Nullus dubito *Iæra* (Ἴαιρα Iliad. Σ. 42) esse scribendum, ut Mentel. pr. et Gud. exhibebant: quo accedebat Medic. cum ceteris Heins. maximam partem *Iera.* Dorvill. *Hieta.* Zulich. *Hibera.* Turnebus *hyæna* conjiciebat: quod per se non malum esset.—674. *patriis jubenes* aliquot Heins. cum Regio. *æquis* Gud. Elegans est emendatio a Jac. Bryant communicata: *patriis in montibus.* Ita utique malim Virgilium scripsisse. Ceterum versum hunc, puto, Virgilius sublaturus fuisset secundis curis: nam friget, cum eadem comparatio mox tam copiose ornetur vs. 679 sq.—675. *imperio est* Macrob. v, 11. *reducunt* Hugen.—677. *instant* aliquot Pier. et

NOTÆ

bat. *Amentum*, ab ἅπτω, *ligo:* unde etiam *apes* et *examen apum:* ut diximus Ecl. VII. 13.

668 *Hædis*] Stellis duabus astri, cui nomen *Erichthonius* vel *Auriga*, infra ejus humerum: quarum ortus et occasus procellosus habetur. De *Austro*, pluvio item vento meridionali, Ecl. II. 58.

672 *Idæo, &c.*] In Ida monte Troadis: ubi Cybele colebatur; ac ipse etiam Jupiter: qui ideo passim dicitur ab Homero Ἴδηθεν μεδέων, *ab Ida imperans.* Iliad. III. 276. &c. *Hiera*, Ἱερά: nomen matris: quia tamen secundam natura brevem habet, suspicatur Turnebus *hyæna* legendum esse: quæ fera est, a qua Pandarum et Bitian educatos putat, ut Romulum a lupa.

674 *Abietibus*] *Abies*, arbor, *sapin*,

Armati ferro, et cristis capita alta corusci:
Quales aëriæ liquentia flumina circum,
Sive Padi ripis, Athesim seu propter amœnum,
Consurgunt geminæ quercus, intonsaque cœlo
Attollunt capita, et sublimi vertice nutant.
Irrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentes.

stant ante turres ad *dextram et sinistram, induti ferro, et rutilantes cristis* supra *capita sublimia. Quales duæ quercus aëriæ tolluntur circa fluvios liquidos, aut in ripis Eridani, aut juxta gratum Athesin, et erigunt* ad *cælum capita incædua, et motant altum cacumen. Rutuli, cum viderunt ingressum apertum, irruunt. Statim*

Heins. cum Goth. tert. et Erf. *obstant* Leid. vid. sup. v. 550.—678. *coruscis* Ven. et Macrob. *coruscant* Medic. *coruscent* Hugen.—679. Argutiæ sunt Servii seu alterius ex scriptura antiqua *liquëtia* captatæ, quod *liquetia* legendum esse censet; ut fluvii nomen sit in Venetia in intimum maris Adriatici sinum se immittentis. Sed idem fluvii nomen *Liquentia* passim scribitur, ut, hac ipsa scriptura servata, amnem illum inferre possimus. Male tamen hoc fieret, puto; nam etsi vel maxime poëta *Liquens flumen* formare potuit, tamen nimis obscurum fluvii nomen erat, quam ut nude poneretur; et male etiam grammatica junctura adhæresceret; vix quoque *Liquentia flumina* plurali numero substituisset. Servius vitiose fieri ait, ut a genere incipiamus, et ad speciem revertamur. Immo vero hoc suave et poëtis frequens, inprimis Maroni nostro: v. c. inf. XI, 68. 69. 660 sq. *liquentia* autem epitheton otiosum quidem, ornans tamen; ut *fons liquidus* et al. Ductum autem ab antiquo *liquo, ere,* prima longa; at *liqueo* prima brevi. Hinc diversitas in deductis, fere ut Græca: *φίλω. φιλέω. πορφύρω. πορφυρέω.* Quod ad codd. attinet, *liquentia* Rom. Medic. et magna pars reliquorum: sicque Macrob. et Diomedes ap. Heins., at Gud. a m. sec., Mentel. uterque cum aliis nonnullis, et Oblongo Pierii, *liquetia:* sic et edd. vett. *Liquencia* Montalb., sed erasa n litera. *linquentia* Goth. tert.—680. *præter a.* Hugen. a m. sec.—683. *Arrumpunt, Erumpunt* (ut Goth. tert.), *Prorumpunt* ap. Burm. *I. aditus Rutuli:*

NOTÆ

Quatuor syllabæ breves in dactylum compressæ.

679 *Liquentia, &c.*] Ita passim optimi quique codices: aliqui tamen *Liquetia;* quod quidam avide arripiunt post Servium. Et est *Liquetia,* vel potius, ut apud Plinium legitur, *Liquentia,* fluvius Venetorum, in superiorem sinus Adriatici partem influens, nunc *Livenza.* At præter rationes ab Erythræo contra Servii curiosiorem interpretationem allatas; contra facit, quod dicitur *Liquentia, Liquentiæ.* Unde puto Virgilium simplicius de *liquentibus,* id est *liquidis* fluviis, explicandum esse: ait enim Ge. IV. 442. *fluviumque liquentem.* Et *liquens,* primam habet, modo brevem, modo longam.

680 *Padi, &c.*] *Padus,* sive *Eridanus, le Pô,* fluvius Italiæ maximus, Ge. I. 482. *Athesis,* post Padum maximus, *l'Adige,* ex Tridentinis Alpibus, per Venetos in Mare Adriaticum influit; proprio quidem ostio: sed fossis quibusdam transversis et paludibus cum regio tota scateat, ideo dictus est a Servio et Vibio in Padum, qui paulo inferius fluit, decurrere.

Continuo Quercens, et pulcher Aquicolus armis,
Et præceps animi Tmarus et Mavortius Hæmon,
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portæ posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus iræ;
Et jam collecti Troës glomerantur eodem,
Et conferre manum et procurrere longius audent.
Ductori Turno, diversa in parte furenti,
Turbantique viros, perfertur nuntius, hostem
Fervere cæde nova, et portas præbere patentes.
Deserit inceptum, atque immani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam fratresque superbos;
Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,

Quercens et Equicolus spectabilis armis, et Tmarus temerarius animo, et Hæmon Martius, vel repulsi objecere terga totis turmis hostium, *vel amiserunt vitam in ipso aditu portæ. Tunc furor magis accenditur* in *animis infensis: et jam Trojani densantur congregati* in *eum* locum, *et audent conserere manus et progredi longius. Nuntius fertur regi Turno, sævienti alia in parte et turbanti hostes, hostem animari recenti strage, et offerre portas apertas. Relinquit inceptum* opus, *et accensus ingenti furore, currit ad portam Trojanam et fratres superbos. Et intorto telo dejicit primum Antiphaten, filium spurium magni Sarpedonis*

Regius interpungit: quod et alii faciunt; nec refert.—684. *Querquens* aliquot Pier. Mox *Equicolus* vulgg. et jam Aldd.; reduxit *Aquicolus* Heins. ex Medic. et sec. Moret., ceteri *Aquiculus*. Sic et Pieriani partim, partim *Equiculus* legebant. In binis corrupta scriptura, *Aquilicus*, unde Heins. conj. *Aciscolus*, quod Valeriæ gentis cognomen est; in uno *Aquilurus*.—685. *princeps animi* sec. Moret. *Tmaros* multi: ut Ecl. VIII, 44. Alii et hic *Marus*, *Thmarus*, *Thamarus*, *Timarus*, *Himarus*, *Tinarus*. In f. *Hæmo* Menag. pr.—686. *adversi* Parrhas. *aversi* Dorvill., sicque aliquot Pier.; iidem *dederunt*.—687. *ipsi* aliquot Pier.; pro *posuere* Parrhas. *dedere*.—688. *Tum magæ* Dorvill.—689. *gl. in unum* Bigot. et Rom.—690. conferre *gradum* Nonius in *conferre*: quod arridet Heinsio; tum *percurrere* Sprot. *procedere* sec. Moret. *concurrere* Ed. pr., male; tandem *p. l. ardent* Leid.—692. *hostes* Parrhas.—

NOTÆ

695 *Dardaniam portam*] Novæ Trojæ: *Æn.* VII. 157. *Dardani*, Trojani, *Æn.* I. 289.

697 *Thebana, &c.*] *Thebæ* multæ fuerunt, aliæ in Ægypto, aliæ in Bœotia, aliæ in Thessalia Phthiotide: illæ nihil hic ad rem faciunt; sed *Thebe*, *Thebes*, Asiæ Minoris urbs apud Adramyttenos, de qua Lydis et Mysis diu certamen fuit, teste Strabone lib. XIII. Regia fuit Eetionis, Andromachæ patris. Didymus tamen, vetus Homeri interpres, hanc Eetionis regiam *Thebas* etiam vocat plurali numero, ad versum 397. Iliad. VI. et adhuc expressius ad versum 366. Iliad. I. *Sarpedon* Lyciæ rex, Jovis filius, *Æn.* I. 104. *Nothus*, non legitimo conjugio

Conjecto sternit jaculo: velut Itala cornus
Aëra per tenerum, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit; reddit specus atri vulneris undam
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphidnum;
Tum Bitian ardentem oculis, animisque frementem,
Non jaculo: neque enim jaculo vitam ille dedisset:
Sed magnum stridens contorta phalarica venit,
Fulminis acta modo: quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis et auro

ex matre Thebana, nam is se primus offerebat: jaculum *e corno Italica volat per aërem levem, et impactum stomacho penetrat profundum pectus: hiatus profundæ plagæ emittit fluctus spumosi* sanguinis, *et ferrum calefit in pulmone sauciato. Deinde dejicit manu Meropem, et Erymantha: deinde Aphydnum: deinde Bitian flammantem oculis, et furentem animo: non jaculo, nam ille non amisisset vitam jaculo; sed falarica evibrata venit valde stridens impulsa more fulminis, quam nec duo coria taurina, nec lorica defensa duplici squama aurea, repulit: vasta membra ster-*

—699. *tenerum* Heins. reposuit tanquam exquisitius e Medic. et aliis, Pierianis quoque, et exemplis illustravit: uti Macrobius III Ge. 109 laudat quod editum est *Aëra per vacuum.* Vulgo: *per tenuem.* quod equidem pro sensu meo præferam, tanquam proprium ac solenne. *sub alto* Parrhas.—700. *atri sanguinis* pr. Hamb. cum aliis ap. Pier., ex interpretatione. *alti vulneris* conj. Pricæus ap. Burm.—701. *effixo* Oudart. *fixum ferrum* tres Burm. *in p. recondit* Parrhas. *resedit* vel *tepescit* codex Kœleri. Scilicet seu calami seu memoriæ vitium corrigere voluit librarius. *tumescit* a pr. m. Erf.—702. Vulgatum erat *Erymantha,* pro quo *Eremantha* Zulich. *ac Periphanta* Heins. conjiciebat. Malim eum emendasse *Erymanta;* est enim Ἔρυμας, Ἐρύμαντος. Et occurrit Ἐρύμαντα Iliad. Π. 345. Scriptum quoque sic in Mediceo: *qui* mox *Aphednum,* Rom. *Achidnum.* Ceteri tædium faciunt aberrationibus: quas videat, qui volet, apud Burm. et Pier. *Aphitum* tert. Goth. Est Ἄφιδνος, et paulo ante Μέροψ.—703. *Bitiam ardentemque* aliquot Burm. *Tibian* pr. Moret. *oculis animoque* Zulich. *animis oculisque* a m. pr. Parrhas. *furentem* vel *frementem* Cod. Kœl. et Erf.—705. *phalarica.* Sic et Medic. In voce Romana maluissem *falarica.*—706. *non* Parrhas. et Montalb. *quæ non* Dorvill.

NOTÆ

susceptus filius, Æn. VII. 283. *Cornus,* arbor durissimo ligno, ideo telorum materia, *cornouiller:* Æn. III. 649.

700 *Undam Spumantem*] Sanguinem undatim, id est, magna copia in rivos erumpentem. *Undam* dixit de multitudine populi, Ge. II. 462.

705 *Phalarica*] Oblonga hasta, teres, præterquam ad extremum, ubi ferrum extabat quadratum, tres longum pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Huic ferro picem in stupa circumligabant: adjectoque igni immittebant in ligneas præsertim turres, quæ *phalæ* dicebantur Etrusca voce. Hoc tamen inventum videtur Saguntinis Hispaniæ tribuere Livius l. XXI. 8. unde hæc descriptio concinnata est.

707 *Duplici squama, &c.*] De *tergis*

Sustinuit; collapsa ruunt immania membra.
Dat tellus gemitum, et clypeum super intonat ingens:
Qualis in Euboico Baiarum littore quondam
Saxea pila cadit; magnis quam molibus ante
Constructam ponto jaciunt; sic illa ruinam
Prona trahit, penitusque vadis illisa recumbit;
Miscent se maria, et nigræ attolluntur arenæ;
Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile

nuntur dejecta: terra reddit gemitum, et grandis Bitias *tonat* cadens *super clypeum. Qualis in Cumano Baiarum littore agger saxeus aliquando cadit, quem immittunt mari eductum prius vastis molibus: sic ille* agger *præcipitans facit ruinam, et profunde subsidit impactus undis: maria turbantur, et nigræ arenæ eriguntur: tunc Prochyta intima tremit sonitu, et Inarime injecta Typhoëo* quasi *asperum cubile jussu*

---

taurica Goth. sec.—708. *in menia* Franc.—709. *At t.* pr. Moret.—710. *Talis* Rom. et Medic. Ipsa interpunctione comparationem ad antecedentia retuli: *Dat tellus—talis, qualis* pro taliter, qualiter.—712. *in ponto* tert. Moret. *jaciunt ponto* vulgg. ante Heins. *sic* repetere comparationem necesse est. Importunum tamen est meo sensu et jejunum alienumque a tota loci structura. An fuit: *fluctu illa ruinam P.* an: *si victa ruinam Prona trahit?* Sed in hujusmodi locis nemo quicquam facile definiat.—713. *undis illisa* aliquot Pier. *vadis in littore condit* Parrhas.—714. *tolluntur* aliquot Heins. et Burm. cum Goth. tert. Idem fere versus III, 557.—715. *sonitum* Goth. sec., non male. *fremitu* idem et Bigot. *Procuta* Rom. *Procrida a. t. dirumque* Exc. Burm. *alta tremit*, ut *crebra* pro *crebro* maluit jungere Addison. ap. Burm., quoniam

NOTÆ

sive coriis; et *squamis* loricarum, Æn. III. 467. *Squama et auro:* id est, squamis aureis: ut Ge. II. 192. *Pateris et auro*, pateris aureis.

709 *Clypeum super, &c.*] Servius agnoscit *clypeum* neutro etiam genere, juxta Caprum: aitque sic exprimi a Virgilio Homericum illud Iliad. v. 42. Δούπησεν δὲ πεσὼν, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ: *sonuit autem cadens, sonueruntque arma super ipso.* Quod etsi non abs re est, tamen interpretationem allatam puto tutiorem.

710 *Euboico Baiarum, &c.*] *Baiæ*, locus in Campania tepidis aquarum fontibus nobilis, in latere superiore Campani sive Neapolitani sinus; non longe a Miseno promontorio: etiamnum retinet nomen. De hujus loci natura fuse, Æn. VI. 237. *Chalcidenses*, ex *Eubœa* Græciæ insula, hodie *Negrepont*, non longe hinc urbem *Cumas* condiderunt: Æn. VI. 2. Nec longe fuit *Lucrinus, Avernusque* lacus: qui molibus ab Hercule clausi primum; deinde ab Agrippa in portum Julium Octaviani auspiciis conversi sunt, anno u. c. 717. ut ostendimus Ge. II. 161. Ideo Virgilius hic *pilas*, sive moles lapideas, in mare impactas commemorat.

715 *Prochyta, &c.*] Vel *Prochyte*, hodie *Procita*, parva et aspera insula Tyrrheni Maris, proxime admota Miseno promontorio. Hoc inter et Inarimen insulam, aqua per terræ motum avulsa, Plinio, Straboni aliisque censetur.

Inarime Jovis imperiis imposta Typhoëo.
Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
Addidit, et stimulos acres sub pectore vertit;
Immisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
Undique conveniunt; quoniam data copia pugnæ;
Bellatorque animos Deus incidit.
Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit,

Jovis. Tunc Mars bellipotens animum et robur Latinis adjecit et agitavit sub eorum *pectore stimulos acutos: et injecit Teucris fugam et nigrum timorem.* Latini *concurrunt undecunque: siquidem facultas pugnandi* ipsis *concessa est* a Trojanis, *et Deus bellicosus subiit eorum animum. Pandarus, ubi videt fratrem prostrato*

Prochyta non alta sed humilis est. Sed v. Not.—716. *Inarimæ* Rom.—717. *Sic* pr. Moret. *omnipotens* tres ap. Burm. *animos* Parrhas. et Servii codd. ad x, 22. *Hic animum Mars armip.* Goth. pr. *animos* Erf.—718. *sub pectora* aliquot Heins. cum Goth. sec., perpetua varietate et alibi obvia. Arridet tamen Heinsio. Alterum tamen jam lib. vi, 101 vidimus. *in pectore* Leid. cum Goth. tert.—719. *Fugam* et *Timorem* scripsit: sunt enim Homerica Δειμός τ' ἠδὲ Φόβος Iliad. Δ. 440 et al.—720. *pugnæ est* Goth. sec.—721. *animos* Heins. e Medic. et Sprot., tanquam elegantius. Vulgg. *animo*. *Bellorumque animis incidit* Goth. tert.—722. *infuso* Bigot. *c. vidit* Gud. et alii

NOTÆ

716 *Inarime*] Ad meridiem Prochytæ, multo amplior insula, fertilitate nobilis: olim *Pithecusa*, et *Ænaria* etiam dicta, nunc *Ischia*: solo concavo et sulfureo, qualis est totus ille tractus; ignis eruptionibus olim sæpe infesta; unde Homerus Jovem commentus est hanc impacto fulmine injecisse giganti *Typhoëo*, qui ab Hesiodo describitur anguineis capitibus centum instructus, iisque flammas ructantibus, Terræ et Tartari filius, in Theogon. 821. De *Typhoëi* nomine, Ge. i. 279. Porro Homeri versus illi sunt Iliad. ii. 781. Γαῖα δ' ὑπεστενάχιζε, Διὶ ὣς τερπικεραύνῳ Χωομένῳ, ὅτε τ' ἀμφὶ Τυφωεῖ γαῖαν ἱμάσσῃ Εἰν 'Αρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς· 'Terra vero resonabat, sicut Jove fulminatore irato, quando circa Typhoëum terram verberat in Arimis, ubi aiunt Typhoëi esse cubilia.' Quibuscum si Virgiliani versus isti comparantur, certe videbuntur ex iis exscripti. Ubi duo videntur a Virgilio sane facta audacter: i. Quod *Arimos* illos Pithecusæ insulæ addixerit: cum alii Ciliciæ montem, alii Lydiæ esse affirment apud Didymum in Homer. alii etiam Syriæ apud Strabonem: qui tamen ait, quibusdam videri esse Pithecusæ incolas; eo quod πίθηκος, *simia*. Etrusca lingua *arimus* dicatur: sed hæc quasi admodum incerta videtur proponere. ii. Quod voces illas Εἰν 'Αρίμοις *in Arimis, apud Arimos*: quæ voces et Homeri sunt et Hesiodi; in unum insulæ substantivum vocabulum composuerit, *Inarime, Inarimes*. Nec eum excusat Erythræus cum dicit, eodem exemplo esse, *Inalpinus*: hæc enim vox adjectiva est, quo in genere multo facilior est composita. Nec item excusant alii, cum ex Plinii auctoritate affirmant, ab Homero scriptum *Inarimen*, non *in Arimis*: Plinium enimvero erroris revincunt codices

Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res:
Portam vi multa converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris, multosque suorum
Mœnibus exclusos duro in certamine linquit;
Ast alios secum includit recipitque ruentes,
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem, ultroque incluserit urbi:
Immanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo nova lux oculis offulsit, et arma
Horrendum sonuere: tremunt in vertice cristæ
Sanguineæ, clypeoque micantia fulmina mittunt.

corpore, et quo in *statu sit fortuna, qui casus impellat res* Trojanas; *magno conatu trudit portam revoluto cardine, obluctans vastis humeris: et relinquit in aspero prælio plurimos sociorum, exclusos muris: alios vero claudit secum, et excipit irrumpentes: insanus! qui non agnoverit in media multitudine regem Rutulum irruentem, et ultro clauserit* in *urbe, quasi crudelem tigrim inter ignavas pecudes. Statim novum lumen emicuit ex oculis Turni, et arma* ejus *sonuerunt horride: cristæ rubræ nutant in capite, et emittit e clypeo fulgura rutilantia. Trojani statim perturbati*

Heins., ac Burm. cum Goth. sec.—723. *quis c.* Rom. et Medic. Pierii; item aliquot ap. Burm., sed *qui*, quod per se minus vulgare, agnoscit Carisius.—724. *vi magna* Medic. *vi tota* Montalb., quod impense placebat Heinsio, quem offendebat recurrens vs. seq. *multos*. Nam et alibi *vi multa* ap. nostrum occurrere non ignorabat. *torquent* Zulich.—725. *Obnisus* Zulich. *latus* Goth. sec.—726. *liquit* aliquot Burm. cum Goth. tert. et Erf.—727. *inclusit* sec. Moret. *recipitque clientes* alter Hamb.—728. *in* abest Goth. tert.—729. *Viderat* et *incluserat* Leid. *urbe* Bigot.—730. *inter media* Dorvill.—731. *oculisque* Bigot. *effulsit* vulgo lectum in codd. et edd. (saltem quas Heins. manu tractabat; ex Aldd. prima *effulsit*, tertia per Naugerium *offulsit:* inde edd. sectæ variant). *offulsit*, quod Romanus Pierii tuetur, repetiit Heins. v. sup. v. 110, sed h. l. forte alterum accommodatius; non enim agitur de luce, quæ offulgeat oculis aliunde, sed emissa oculis fulget illa: hoc est, *effulget*. Revocavit quoque Wakefield *effulsit*.—733. *fulmina* Heins. reduxit, quoniam in eo omnes vetustiores consentiunt: vulgata erant *fulgura*. quæ Wakefield revocavit: et probandum est viri docti acumen. Nam quoties fulmen tropice adhibetur, subest comparatio teli emissi; ita *ensis* est fulmen. Ita apud Propertium *fœmina fulminat oculis*. At *aëris fulgor* est, non fulmen. Infra tamen XII, 654 *Fulminat Æneas armis*, h. e. fulget. Et quid si *χαλκοῦ στεροπὴν* ap. Homerum Maro in animo habuit? ut Odyss. Δ. 72 in Menelai domo: *χαλκοῦ τε στεροπὴν—Χρυσοῦ τ' ἠλέκτρου τε καὶ ἀργύρου ἠδ' ἐλέφαντος*. Idem, quantum video, *mittunt* induxit ex codd. parte, *arma* videlicet, inquit (quod nemo facile ad-

NOTÆ

et interpretes Homeri omnes. Quod autem Virgilius hujus compositionis primus auctor sit, hinc jure conjici posse existimo: quod ante ipsum nemo; post ipsum statim Ovidius, Statius, Lucanus, Silius, Plinius, Claudianus, aliique promiscue omnes eadem usi sunt voce; sibi gloriosum rati, cum eo aliquid, aut audere, aut errare. De *Marte*, Ecl. IX. 12. De *Latinis*, Æn. VII. 54.

Agnoscunt faciem invisam atque immania membra
Turbati subito Æneadæ. Tum Pandarus ingens
Emicat, et mortis fraternæ fervidus ira
Effatur: Non hæc dotalis regia Amatæ;
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides; nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus:
Incipe, si qua animo virtus, et consere dextram;
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.
Dixerat. Ille rudem nodis et cortice crudo
Intorquet summis adnixus viribus hastam.
Excepere auræ vulnus; Saturnia Juno
Detorsit veniens; portæque infigitur hasta.

agnoscunt vultum inimicum et grandia membra: tum magnus Pandarus exilit, et ardens dolore necis fraternæ exclamat: Non hæc est *dotalis aula Amatæ: nec media Ardea claudit Turnum mœnibus patriis. Cernis castra hostilia: nulla est facultas hinc erumpendi. Turnus subridens illi* respondet *sedato animo: Incipe, si vis aliqua est animo* tuo, *et congredere* mecum *manu: referes Priamo hic etiam repertum fuisse* a te *Achillem. Dixerat: ille* Pandarus, *connitens toto robore, vibrat hastam asperam nodis et scabro cortice. Aër excepit ictum: Juno filia Saturni deflexit eum venientem, et hasta inhæret portæ. Tu vero non evitabis hæc arma, quæ*

mittat), vel *mittunt* pro *se mittunt*, *mittuntur*. cf. ad Æn. II, 207. Atqui hoc durum est h. l. vel maxime. *mittit* alii habent editi et scripti etiam Pier. et bini Goth., item Jul. Sab., sicque Medic. *mittet*, et a m. sec. *mittit*. Atqui et durum et languidum est, ut *mittit* ad Turnum referatur. Suspicor olim fuisse *clypeosque* pro *clypeusque*, quod non intellectum corruptelam intulit, cum scriptum esset: *clypeusque micantia fulmina mittit;* hoc tandem poëta dignum. *clypeusque m. f. mittunt* Dorvill. In Gud. *clypeique m. f. mittunt*. Pierson ap. Herm. Arnzen. Epist. crit. p. 76 *clypeum* neutro dictum ex v. 709 huc quoque vocat. nullo cum fructu. Tandem qu. Moret. cum Zulich. *nutant*, Montalb. *vitant*, saltem deb. *vibrant*.—735. *Æneadæ subito turbati* Parrhas. *cum* tres ap. Heins. et Burm.—738. *Non m.* Parrhas. *prohibet* Sprot.—739. *vide* Goth. tert. *nulli* sec. Hamb. *nulla huic* sec. Menag. *non hinc* Bigot.—741. *animi virtus* Rom.—742. *Hinc* Zulich. *invictum P.* Goth. tert., felici lapsu.—743. *et c. nudo* sec. Hamb.—745. *Exc. auræ: vulnus—veniens* junxerat Servius seu quis alius; et sic *vultus—veniens* duo Burm.—746. *Detorsit juveni* pro div.

NOTÆ

737 *Dotalis regia Amatæ*] Laurentum, urbs regia Latini: cujus uxor Amata, Turno favens, Laviniam ipsi regnumque in dotem tradere conabatur, Æn. VII. 56. De *Ardea*, Rutulorum et Turni urbe regia, Æn. VII. 372. 410.

742 *Priamo narrabis Achillem*] Turnum; qui tam sit infestus Trojanis, quam olim Achilles fuit. De *Achille*, Æn. I. 103. Æn. III. 321. De *Priamo*, Æn. II. 506. De *Junone Saturni filia*, Æn. I. 27.

At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies: neque enim is teli nec vulneris auctor.
Sic ait, et sublatum alte consurgit in ensem,
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit, impubesque immani vulnere malas.
Fit sonus: ingenti concussa est pondere tellus.
Collapsos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens; atque illi partibus æquis
Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit.
Diffugiunt versi trepida formidine Troës.
Et, si continuo victorem ea cura subisset,
Rumpere claustra manu sociosque immittere portis;
Ultimus ille dies bello gentique fuisset.
Sed furor ardentem cædisque insana cupido
Egit in adversos.
Principio Phalerim et, succiso poplite, Gygen

mea dextra rotat cum *robore: nam non* est *idem auctor armorum et ictus. Sic dixit* Turnus, *et erigit se in gladium alte eductum: et dissecat ferro mediam frontem* Pandari *horrendo vulnere, inter utraque tempora et genas imberbes. Fit sonitus, terra quassata est magno* illo *pondere: trahit moriens* in *terra membra deficientia et arma sanguinolenta: et caput* scissum *in partes æquales pependit illi hinc atque hinc ex utroque humero. Trojani fugiunt dispulsi tumultuoso metu: et si illa cogitatio succurrisset statim victori* Turno, *frangere manu obices et excipere socios portis, dies ille fuisset supremus bello et populo* Trojano: *sed ira et immoderata cupiditas stragis impulit inflammatum* Turnum *adversus oppositos* hostes. *Primo interficit Phalarim, et Gygen poplite* ejus *subsecto: deinde intorquet in dorsum fu-*

lect. pr. Hamb. *terræque* i. Parrhas. *infingitur* Franc.—747. *vi quod* Goth. sec. *quod vix* alter Hamb. *librat* Medic. Pierii, Gud. Moret. tert. Ven. et Reg. *torquet* Moret.—748. *neque enim es* pars Pier. et Heins. cum Mediol. et Goth. sec. *es tele* Rom. *his telis* Schol. Statii ap. Heins. *his t. et v.* ed. Ven. *actor* Goth. tert. Jo. Schrader. locum pro desperato habebat. Sensus tamen planus: v. Notam.—750. *media inter* nonnulli Pier. et Leid. cum Goth. sec. et tert.—751. *que* abest qu. Moret. i. *pondere* Menag. alt.—753. *Collapsosque* sec. Moret. *arcus* Exc. Burm.—754. Ante Heins. *illi in p.*, quod, Pier. et suos secutus, ejecit.—756. *Defugiunt, Deffugiunt*, duo Burm.—757. *ea c. fuisset* Zulich. v. ad lib. VIII, 396. Totus versus exciderat Goth. tert. hoc loco et erat insertus post vs. 759.—758. Ortuinus, Burmanno monente, malebat *admittere*. Goth. tert. *portæ*.—760. *infanda c.* aliquot Pier. et Heins. cum Goth. sec. et tert. *immensa* Gud. pro div. lect.—762. *Phalerim* recepit Heins., nam sic fere codd. habere vel *Falerim*. Vulgg. *Falarim*, quod tamen analogiam sermonis habet. Priscian. lib. VII *Fabarim*, ut a fluvio Sabinorum nomen habeat; sed in Trojanum hominem non cadit. Alii: *Falarin, Falorim*.

NOTÆ

747 *Telum*] Pro ense, ut jam alibi notavimus, Æn. v. 438.

Excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergus: Juno vires animumque ministrat.
Addit Halym comitem, et confixa Phegea parma;
Ignaros deinde in muris Martemque cientes
Alcandrumque Haliumque Noëmonaque Prytanimque;
Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat: huic uno dejectum cominus ictu
Cum galea longe jacuit caput. Inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Ungere tela manu, ferrumque armare veneno;

gientium hastas ereptas his occisis: *Juno sufficit* ipsi *robur et animum. Adjicit* iis *socium Halyn, et Phegeum perforato* ejus *scuto: postea super muris inscios* ingressus sui *et agitantes pugnam, Alcandrum, et Halium, et Noëmona, et Prytanim. Connitens a dextera parte aggeris intercipit fulgenti ense Lynceum incurrentem ex adverso et appellantem socios; caput cominus excisum uno ictu procul concidit illi cum casside: deinde* interficit *Amycum venatorem ferarum, quo nullus alter* erat *solertior illinere manu spicula et imbuere ferrum veneno: et Cly-*

Tum *Gygem, Cygen.*—763. *hic* pr. Hamb. *huic* Ven. *in reptas* Rom. *E. ereptas* Goth. sec. Idem fere versus inf. XII, 330.—764. *In tergus* Heins. e Rom. et Carisio. At vulgo: *In tergum.* vid. Heins. *Integrum* Franc. et Serv. ad Æn. I, 215.—765. *Halyn, Halin, Halim, Alim, Alym* in codd. *Halym* Heins. e vetustioribus. Idem *confixa* tuetur contra Pierium, qui probabat *confixum*, quod ant. edd., in his Ald. pr., habent, et Medic. a m. sec. *confexum* Parrhas. *et fixa* Dorvill. *confixa* primum exaratum deprehendo in Ald. tert. 1514, adeoque per Naugerium.—766. *M. ruentes* Sprot.—767. Totus versus ex Homero conversus Iliad. E. 678, sed sine depravationibus, quas in Virgilii codicibus ap. Burm. videas. Scilicet omnino Latini librarii multo imperitiores fuere quam Græci. Porro idem versus in Ovid. Met. XIII, 258 occurrit: quo eum relegandum esse censebat Jac. Bryant: eo tamen vix h. l. carere possumus. v. Not.—768. *Lycea, Lingea, Ligea, Lygea, Licea*, scripti apud Burm. *Lyngea, Sigea*, Goth.—769. *dextra* aliquot ap. Burm. *dextram* Goth. tert.—770. *hinc uno* Zulich. et Bigot., nec male. *hic* Franc. *huic Juno* Dorvill. *huic unum* Goth. pr. *conjectum* sec. Moret. *dejecto* Goth. tert. *concius* idem: putabis eum legisse *concitus*? sed stipes fuit librarius. Silius XIII, 246 *Assequitur planta; dejectum protinus ense Cum galea longe jacuit caput.* —772. *felicius* quatuor ap. Burmann. *fallacior* Goth. tert.—773. *Stringere* Schol. Statii apud Heins. *Fugere* idem Goth. tert. Hic dicat aliquis, qui tales delicias sectatur, fuisse scriptum *Fingere*. Illud vero mireris, Julium Sab. in suo habuisse *Urguere*, idque defendere, ut sit dictum ut *fulguere*.—

NOTÆ

769 *Connixus ab aggere dexter*] Cum contra tenderet Lynceus, Turnus sinistro latere innixus aggeri, dextra manu in dextrum quoque Lyncei latus incurrit. De *aggere*, supra 142.

773 *Ungere tela, &c.*] Medicatis et venenatis herbis, barbarico more.

Et Clytium Æoliden, et amicum Crethea Musis;
Crethea Musarum comitem, cui carmina semper
Et citharæ cordi, numerosque intendere nervis;
Semper equos, atque arma virum, pugnasque canebat.
Tandem ductores, audita cæde suorum,
Conveniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus;
Palantesque vident socios, hostemque receptum.
Et Mnestheus: Quo deinde fugam, quo tenditis? inquit.
Quos alios muros, quæ jam ultra mœnia habetis?
Unus homo, et vestris, o cives, undique septus
Aggeribus, tantas strages impune per urbem
Ediderit? juvenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriæ, veterumque Deorum,
Et magni Æneæ segnes miseretque pudetque?
Talibus accensi firmantur, et agmine denso
Consistunt. Turnus paulatim excedere pugna,

tium Æoli filium, et Creteum carum Musis, Creteum socium Musarum, cui semper cantus et lyræ erant curæ, et sonos edere chordis: semper cantabat equos, et bella hominum, et certamina. Denique duces Trojani cognita strage suorum congregantur, Mnestheus, et fortis Serestus: et cernunt socios vagos, et hostem admissum. Et Mnestheus clamat: Quo, quo dirigitis fugam ultra? quos jam habetis muros alios, quæ præterea munimenta? vir unus, clausus undique vestris aggeribus, o cives, fecerit per urbem tantas cædes absque ultione? dejecerit ad Inferos tot principes juvenum? o inertes! nonne pudet et miseret vos patriæ infortunatæ, et antiquorum Deorum, et ingentis Æneæ? Talibus verbis *inflammati corroborantur, et stant spisso agmine. Turnus* incipit *sensim recedere e prælio, et accedere ad*

774. *Clutium, Clycium, Clycion* alii, it. *Ghattium. dictum Eolide* Dorvill.—775. *Cretea* ante Heins. *Crathea* qu. Moret., sed est Κρηθεύς.—776. *que* abest qu. Moret. *incendere* Hugen.—777. Vix Virgilius secundis curis hunc versum loco relicturus fuisset. Etsi emollias jungendo: *cordi erat, et canebat.* —778. *a. voce* Zulich. a m. pr.—780. *Pallentesq.* Menag. pr.—781. *Tunc M.* Goth. tert. *Quo inde f.* Reg. Heinsius eleganter jungi putabat: *quo deinde fugam?* cui bono fugam? Sed hoc vix placere potest præ vulgato: *quo deinde*, ulterius, *fugam, quo tenditis?* Ven. et Montalb. *fuga.* Monuit tamen ipse Heins. *tendere fugam* dictum esse, ut, *tendere iter, gressum, cursum.*—782. *quæve ultra* Gud. et alter Mentel. Parrhas. et Franc. *quæ ultra jam* Exc. Burm. *quæve altera mœnia* sec. Moret.—783. *nostris* Ven. *e nostris* Lutat. ad Stat. II Theb. 620. *cives o vestris* Montalb.—784. *tanti* Goth. tert. —785. *primo juvenum* Goth. pr. *tot dederit* tert.—786. *Nonne* Medic. a m. sec. *Deorum* vel *malorum* Gud. At Ms. Coll. Jesu elegantissime *veterumque parentum:* quod Wakefieldum prætulisse haud miror. Est enim hoc solenne, ut Æn. v, 39.—788. *in agmine* pr. Hamburg.—789. *e. pugnæ* Rom. Montalb.

NOTÆ

785 *Orco*] Inferorum Deo, Ge. I. 277.

Et fluvium petere, ac partem, quæ cingitur amni.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum: ceu sævum turba leonem
Cum telis premit infensis; at territus ille,
Asper, acerba tuens, retro redit; et neque terga
Ira dare aut virtus patitur, nec tendere contra,
Ille quidem hoc cupiens, potis est per tela virosque.
Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
Improperata refert, et mens exæstuat ira.
Quinetiam bis tum medios invaserat hostes;
Bis confusa fuga per muros agmina vertit.
Sed manus e castris propere coit omnis in unum.
Nec contra vires audet Saturnia Juno
Sufficere; aëriam coelo nam Jupiter Irim

flumen et ad *partem* murorum *quæ clauditur flumine. Trojani* pergunt *eo ardentius incurrere magno clamore, et cogi in turbam. Veluti cum turba* aliqua *urget jaculis infestis immanem leonem: ille autem turbatus, iratus, torve aspiciens, cedit retro: nec tamen furor aut virtus sinit* eum *obvertere terga; nec ille valet, propter* multitudinem *armorum et hominum, contra ruere, licet id cupiat. Non aliter Turnus anceps retro figit gressus absque festinatione, et animus exardescit furore. Immo etiam bis jam irruperat in hostes medios, bis verterat in fugam per muros turmas* in se *conversas. Sed omnis exercitus festinanter congregatur e castris in unum: nec Juno filia Saturni audet suppeditare* Turno *robur adversus eos: nam*

et tres recentiores Burmanni cum Goth. tert.—790. *quæ c. unda* Rom. et alii Pier., idem Medic. et ceteri vetustiores Heinsii, etiam Jul. Sabinus; nec *amni*, quod Naugerius Ald. tert. intulit, nisi in recentioribus fere, etiam Goth. tert., et habet interpretamenti speciem. Prætulit tamen Heinsius ut elegantius, nec immerito; quæri modo potest, an Maro id, quod elegantius esset, ubique maluerit.—791. *hic* Moret. qu. *insistere* Dorvill.—792. *ceu Parvum* conj. Schrader. e XII, 4.—793. *ac* Franc. *adterritus* Reg.—794. *retro dedit* Montalb. et Ven. *at neque* Bigot. *ac* Goth. tert.—795. *ac c.* Zulich. *et* pr. Hamb. et Dorvill. *neque t.* Rom.—796. *Ille equidem* Franc. *per tela per hostes* Ven. Ceterum non video, cur interpunctione tam duram orationem efficere placeat, *Ille, quidem hoc c.*, nec retinere id, quod se offert: *nec t. contra Ille quidem, hoc cupiens* (h. quamvis cupiens), *potis est* etc., aut id, quod supra posuimus.—799. *cum* Ven. *tum bis* pr. Hamb. *in medios* Franc. *invaserat* Leid.—800. *confusa* Heins. reposuit; sic enim omnes ejus codd., uno alterove recentis notæ exceptis. Ita tamen jam ed. Ald. pr. et sec. Verum mox Ald. tert. Naugerio correctore in edd. intulit *conversa*. Recte vero Heins. monet, putidum esse *conversa a. vertit*. In Goth. sec. *confusa*, tert. *confisa*, pr. *conversa*.—802. *audet Saturnia Turno* Goth. tert., audiendus ille, si auctoritatem haberet.—803. *in cœlo* Hamb. sec. *jam quidam* apud Serv. ad v Æn. 606. *Irin* et v. 804 *Dimisit* vel *Dimittit* Franc. *misit* aliquot

NOTÆ

796 *Potis est*] De hac voce, Æn. III. 671. De *Iride*, Æn. IV. 700.

Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem:
Ni Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis.
Ergo nec clypeo juvenis subsistere tantum,
Nec dextra valet: injectis sic undique telis
Obruitur. Strepit assiduo cava tempora circum
Tinnitu galea, et saxis solida æra fatiscunt;
Discussæque jubæ capiti; nec sufficit umbo
Ictibus; ingeminant hastis et Troës et ipse
Fulmineus Mnestheus. Tum toto corpore sudor
Liquitur, et piceum (nec respirare potestas)
Flumen agit; fessos quatit acer anhelitus artus.
Tum demum præceps saltu sese omnibus armis
In fluvium dedit. Ille suo cum gurgite flavo
Accepit venientem, ac mollibus extulit undis;
Et lætum sociis abluta cæde remisit.

Jupiter misit e cælo Irim aëriam, portantem sorori mandata non grata; nisi Turnus exeat ex altis muris Trojanorum. Igitur juvenis nec amplius potest resistere clypeo, nec manu: ita premitur jaculis undequaque intortis. Cassis sonat continuo ictu circa cava tempora, et arma *valida ex ære rumpuntur lapidibus, et cristæ dejectæ* sunt *e capite, nec clypeus par* est adversus tot *ictus: ingruunt hastis, et Trojani, et ipse Mnestheus* instar *fulminis: præterea sudor e toto corpore labitur, et efficit nigrum fluentum, nec facultas* est *respirandi:* difficilis *anhelitus commovet membra fatigata. Tunc denique præcipitans immisit se saliendo in fluvium* cum *omnibus armis: fluvius in suo flavo sinu excepit cadentem, et portavit placidis aquis: et revexit gaudentem ad socios, sanguine* cædis *purgato.*

Pier. Non assequor, quod Villebrune ad Silium I, 118 sibi velit: "*dicta.* Virgil. IX, 804, ubi contra fidem codicum nonnulli legunt *jussa.*"—806. *nunc* Parrhas. *juvenis clypeo* Mentel. pr. Inutilis res esset interpunctionem mutare: *Ergo nec clypeo juvenis subsistere; tantum Nec dextra valet: injectis sic undique telis Obruitur.*—807. *objectis* Macrob. VI, 3. *invectis* Goth. tert., perperam.—809. *Singultu* alter Hamb.—810. *Diffusæque* Zulich.—812. *Cum t.* duo Burm. *torto* ejusd. Exc.—813. *Linquitur* Dorvill.—814. *Fulmen* Macrob. ibid. cum Goth. tert. *fessus agit* Goth. tert. Mox vulgo: *æger a.*, ut lib. V, 432 hoc idem hemistichium occurrit. Sed *acer anhelitus* quosdam olim legisse in Servianis proditum erat; hoc arripuit Heinsius, ut varietur oratio; esse enim tales mutationes Virgilio frequentes: v. eum ad h. l. et ad Ecl. V, 37.—815. *Cum d.* pr. Moret. *saltu præceps* Gud.—816. *gurgite vasto* idem et Mentel. sec. Goth. sec.—817. *Excepit* Erf. *fugientem* plerique Pier. et aliquot Burm. cum Goth. tert. et Erf.—818. *obluta* Montalb. *oblata* Franc. et Dorvill. *remittit* sec. Moret.

NOTÆ

810 *Jubæ, &c.*] *Equinæ jubæ*, unde cristæ galearum, Æn. III. 468. *Umbo*, pars media eminens in clypeo, Æn. II. 546.

813 *Piceum Flumen*] Sudor est pulveri commistus, picis instar nigrescens et adhærens cuti.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER X.

ARGUMENTUM.

JUPITER, advocato Deorum concilio, frustra conatus Junonem ac Venerem in concordiam adducere, de Trojanorum Rutulorumque rebus inter se dissidentes; pronuntiat se neutrarum partium fore, sed fatis omnia permissurum. Rutuli ad oppugnandam, Trojani ad defendendam urbem redeunt. Æneas, dies aliquot in Etruria commoratus, collectis inde auxiliis ad suos redit, triginta navium classe auctus. Nymphas, e suis navibus eam in speciem paulo ante transformatas, in itinere obvias habet. Ab iis de suorum periculo certior factus; sub primam lucem provectus in conspectum hostium, exercitum in littus exponit. Occurrunt Rutuli; commissoque gravi certamine, Pallas a Turno occiditur: cujus necem cum ulcisceretur Æneas magna strage, et Ascanius eruptione facta copias suas paternis adjunxisset; Juno Turnum præsenti periculo eripit, objecta illi falsa Æneæ imagine; quam ille fugientem ad usque navem dum sequitur, retinaculis a Junone ruptis, ad littora Ardeæ proxima vi tempestatis abripitur. Mezentius pugnæ pro Turno succedens, et filius Mezentii Lausus, ab Ænea occiduntur.

PANDITUR interea domus omnipotentis Olympi,
Conciliumque vocat Divum pater atque hominum rex
Sideream in sedem: terras unde arduus omnes,
Castraque Dardanidum aspectat, populosque Latinos.

Interim regia cæli omnipotentis aperitur: et genitor Deorum atque rector hominum cogit concilium in aulam stellatam: unde sublimis despicit cunctas terras, et castra

1. Vexata statim in ipsa fronte occurrit lectio *omnipotentis Olympi*. Librorum ea fere omnium auctoritate, etiam Quintiliani I. O. IX, 4, 49 (Leid. *omnipudentis*, ut fere semper, addit Burm.), firmata est: nec tamen satis accommodatum videtur Olympo hoc epitheton, quod proprie Jovis est. Fuere itaque olim, qui Olympum pro Jove dictum acciperent; alii qui *Olympia* emendarent, alii qui *Olympi* pro Olympii scriptum vellent, hoc utique non male: nisi alter locus esset XII, 791 *rex omnipotentis Olympi*. Inde emendari cœptum est: *omnipatentis*. Egnatii ea est emendatio; idque ab Ascensio notatum video, qui eam amplexus est: adeoque ita legitur in edd. Ascensianis. In iis tamen exemplaribus, quæ ab Egnatio emendata feruntur (habemus in manibus ipsam principem editionem 1507), ea lectio non reperitur. Notata tamen est illa in præfat. Habet eam Hamb. sec. a sec. m., eamque in simili loco vidimus sup. VI, 595. Verum a poëta vix videtur adoptari potuisse hoc quidem in loco, cum *panditur* præcesserit: Panditur domus *omnipatentis O.*, et mox v. 5 de eadem domo: *tectis bipatentibus*. Aliter res se habet inf. XII, 791 *Junonem interea rex omnipotentis Olympi*; ubi conveniret *omnipatentis*. Habent tamen ibi libri alterum constanter. Restat *omniparentis*, quod alii conjectarunt, quodque jam Jovian. Pontanus agnovisse dicitur et N. Heinsius probabat. *Omniparens terra* Lucretianum epitheton est, quod supra lib. VI, 595 Maro adoptaverat; desidero simile exemplum de cœlo. Uranum omnium Deorum auctorem et parentem si sic dictum invenero, non mirabor: sicque παγγενέτωρ ille in Hymnis Orphicis; sed aliud quid est Olympus. Quæ cum ita se habeant, *omnipotentis O.* tenendum est, quod altero loco recurrit XII, 791, ut tribuerit poëta Olympo, quod Diis convenit, qui in eo continentur: etsi parum placet hoc, nec assequor, cur Maro non maluerit Nævianum versum totum servare: *Panditur interea domus altitonantis Olympi*. Etsi enim et hoc alias Jovis est elogium, tamen et Olympo, e quo prodeunt fulmina, convenire poterat. Servasse hunc Nævii versum narratur Cæcilius Minutianus Apuleius. Est is vetus ille Grammaticus, cujus libri duo (aut potius fragmenta) de Orthographia adhuc in bibliothecis latent, quem tamen evolvit, præter Gyraldum de poëtis Dial. IV, p. 204, Cœl. Rhodiginus VII, 4, et XXII, 13 Ant. Lect., a quo hoc ipsum de Virgiliano loco prolatum est. Idem Grammaticus Olympum de Jove interpretatus erat.—2. *Consiliumque* alii ap. Pier. *Divum pater atque hominum rex* Ennianum est: Macrob. VI, 1.—4. *spectat* tres Heins. cum uno Burmanni,

NOTÆ

1 *Omnipotentis Olympi*] Aliqui per *Olympum*, Jovem intelligunt, quem eo etiam nomine esse appellatum probat in indice Erythræus, ex Cæcilio Minutiano Apuleio, ex Cleanthe, et Diodoro Siculo. Alii melius *cœlum* accipiunt: quod *omnipotens* dicitur, vel quia Jupiter omnipotens in eo habitat; vel quia ad omnium rerum productionem per siderum influxus conducit, ut terra per vim suam, quæ ideo dicitur *omnipotens*. Sic *Olympum omnipotentem* distinguit a Jove, Æn. XII. 791. *Rex omnipotentis Olympi*. De *Dardanidis*, Æn. I. 239. De *Latinis*, Æn. VII. 54.

Considunt tectis bipatentibus. Incipit ipse:
Cœlicolæ magni, quianam sententia vobis
Versa retro, tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
Quæ contra vetitum discordia? quis metus aut hos
Aut hos arma sequi, ferrumque lacessere suasit?
Adveniet justum pugnæ, ne arcessite, tempus,
Cum fera Carthago Romanis arcibus olim

Trojanorum, et gentes Latinas. Sedent in domo aperta valvis biforibus: ipse Jupiter *orditur sermonem: Magni habitatores cœli, quare consilium vobis mutatum est in contrarium? et usque adeo pugnatis animis adversis? Prohibueram ne Italia bello congrederetur* cum *Trojanis: quæ dissensio* est *contra prohibitionem? quis timor impulit, vel hos, vel istos capere arma et commovere ferrum? veniet legitimum pugnæ tempus, ne accelerate* illud: *quando aspera Carthago inferet*

minans docte. v. inf. XII, 186.—5. *portis b.* sec. Moret.—6. *quia nam*, antiquam vocem, astruxit satis Pierius. cf. sup. v, 13, etsi non pauci ejusdem et ap. Burm., bini quoque Gothani cum Erf., *quænam* exhibent. *quæ jam* Dorvill. a pr. m.—7. *retro est* Goth. sec. *annis* pr. *perstatis* tert. *certatur* alter Menag.—9. *Quis Deus aut hos* Jo. Schraderus in schedis: ut inf. 73 *Quis Deus in fraudem—egit*. Ingeniose, quis neget? modo non hoc molestum esset, quod ita est: *quis Deus vos Deos* adduxit, vobis suasit. Verum bella fiunt aut cupiditate, aut metu mali ac periculi nobis vel aliis imminentis, quod depulsum imus. Vetuerat Jupiter bellum inter Italos et Trojanos fieri. Quid igitur metuendum erat? ut nunc bello vis depelleretur. His respondent Veneris verba: 20 *Cernis ut insultent Rutuli;—non clausa tegunt jam mœnia Teucros:* vs. 20....24. Ergo metus aderat, alteri Deorum ordini, ne succumberent malis Trojani; alteri, ne novum in Italia regnum Trojanorum conderetur. Nec tamen hæc sibi persuaderi passus Wakefield: "quod vulgatur, inquit, ineptissimum est et defendi nequit."—11. *Adveniat* Gud. *Advenit* alter Mentel. a m. pr. *At veniet quondam* Goth. tert. *arcessite* emen-

NOTÆ

5 *Tectis bipatentibus*] Ubi janua est *biforis*, quæ in dextram lævamque aperitur. Sic Auson. Epig. CXXXVII. 3. vocat *pugillar bipatens*, quod apertum duas paginas explicat.

6 *Quianam sententia vobis Versa, &c.*] Id est: Cur immemores estis meæ sententiæ, qua prohibueram, ne Itali Trojanis obstarent? Vel: Cur mutastis ipsi sententiam vestram, qua statueratis neutris partibus favere? *Quianam*, Æn. v. 13. De *Teucris*, Æn. I. 239.

11 *Adveniet .... tempus, &c.*] Quasi dicat Jupiter: 'Nemo mihi objiciat, quod faveam Trojanis, eosque illæsos esse perpetuo velim. Adveniet tempus præscriptum fatis, quo eorum posteri gravibus et ipsi cladibus afficientur, ab Annibale et Carthaginiensibus.'

12 *Carthago, &c.*] Significat bella Punica, a Carthaginiensibus ter gesta cum Romanis: quorum secundo Annibal per Hispanias Galliasque in Italiam exercitum traduxit, superatis Pyrenæis et Alpibus, Italiam fere totam in suam potestatem redegit, in ea per annos circiter sexdecim insedit: sed, Scipione interim in Africam

Exitium magnum atque Alpes immittet apertas:
Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
Nunc sinite; et placitum læti componite fœdus.
Jupiter hæc paucis: at non Venus aurea contra
Pauca refert.
O Pater, o hominum Divumque æterna potestas!
(Namque aliud quid sit, quod jam implorare queamus?)
Cernis ut insultent Rutuli; Turnusque feratur

Romanis urbibus magnam perniciem et Alpes patefactas: tunc licebit pugnare odiis, tunc* licebit *depopulari res* Trojanas: *nunc permittite, et læti conciliate pacem quæ placet mihi. Jupiter* dixit *hæc paucis* verbis: *at pulchra Venus non pauca respondet adversum. O genitor, o sempiterna virtus hominum ac Deorum (scilicet quid est aliud, quod nunc possimus invocare?) vides quomodo Rutuli in-

data lectio, non *accersite*. vid. Pier.—13. *immittat* pr. Menag. *immittit* alter. *immittere* Goth. pr. *invitet* sec. *immiscet* tert.—15. *placitum* Heins. recte tuetur e Pier. et parte suorum ac Servio. Alii *placidum*, etiam Medic. *læti placidum*. Nec tamen *placitum* cum Servio accipiendum, mihi, Jovi: sed *placita* sunt omnia pacta, in quæ consenserunt plures, h. quod iis placuit.—16. *anxia* conj. Waddel. Animadvers. crit. p. 36, perperam.—18. *o que hominum* Parrhas., quam Aproniauam esse lectionem Jul. Sab. tradit. *hominum rerumque* præstantiores Pierii et Heinsii codd. omnes (*omnium rerumque* Rom.) cum Valer. Probo; idque sequendum esse ait Heinsius, nec tamen recepit; puto casu. Variasse videtur poëta versum 2 hujus libri. Ceterum Jul. Sabinus subjicit: *Totus iste locus est ex primo Lucilii, apud quem introducitur concilium Deorum de interitu Lupi* (est is notus ex Horat. II Sat. 1, 68, et Cic. de N. D. 1, 23, et totum Sabini Scholion illustrant Fragmenta Lucilii p. 260. 261. conf. Serv. inf. ad v. 104.)—19. *jam* deest tert. Rottend.—20. *insultant*

NOTÆ

immisso, revocatus in patriam, a Scipione victus est; Carthago vectigalis facta: atque ita bellum Punicum secundum confectum est, anno u. c. 553. Bello deinde Punico tertio deleta est urbs eadem, a Scipione juniore sive Æmiliano, anno u. c. 608. De *Carthagine*, in argumento l. IV. De *Alpibus*, Italiam a Gallia et Germania disterminantibus, Ecl. X. 47.

13 *Exitium .... atque Alpes apertas*] Nova et figurata locutio, pro, *immittet exitium per Alpes apertas:* ut notat Scaliger. Vel potius, *immittet Alpes*, id est, *Alpinos populos:* locum dixit, pro incolis: quemadmodum Ge. III. 31. 'Addam urbes Asiæ domitas, pulsumque Niphatem:' per *Niphatem* montem Armeniæ, Armenos ipsos intellexit, pulsos a Romanis. Aperuit autem sibi Alpes Annibal maximo labore, adesis aceto atque igne rupibus. Lege Livium l. XXI. 36.

14 *Tum certare, &c.*] Tum licebit, ut Trojani, seu Romani eorum posteri, pareant odiis atque deprædationi hostium: vel, odiis vestris, deprædationi hostium.

15 *Componite fœdus*] Vel inter vos; vel inter Latinos ac Trojanos. De *Venere aurea*, id est, *pulchra*, Æn. I. 595. De *Rutulis*, Æn. VII. 795. De *aggeribus*, Æn. IX. 142.

Per medios insignis equis, tumidusque secundo
Marte ruat? Non clausa tegunt jam mœnia Teucros.
Quin intra portas atque ipsis prælia miscent
Aggeribus mœrorum; et inundant sanguine fossæ.
Æneas ignarus abest. Nunquamne levari
Obsidione sines? Muris iterum imminet hostis
Nascentis Trojæ; necnon exercitus alter,
Atque iterum in Teucros Ætolis surgit ab Arpis

solescant? *et* quomodo *Turnus conspicuus equis rapiatur inter medios, et irrumpat superbus felici prælio? munimenta clausa jam non tuentur Trojanos: immo committunt pugnam intra portas, et* in *ipsis propugnaculis murorum, et fossæ replentur sanguine. Æneas abest* illinc *inscius* rerum illarum. *An nunquam permittes eos liberari obsidione? Rursus hostis instat muris Trojæ resurgentis, et præterea alter exercitus: et rursus Tydei filius insurgit in Teucros ab Arpis Ætolis. Sane, opinor,*

quatuor ap. Burm., qui remittit ad Ecl. II, 66.—22. *claustra* Medic. Arripuit hoc Wakefield, cumque in Ms. Coll. Jes. esset: *non* mœnia, ipse refinxit in ipso carmine: *non claustra tegunt, non mœnia Teucros.* Inesse vim aliquam in repetitione haud neges. Et *claustra* pro portis bene. Nec tamen est in vulgato aliquid, quod poëtam dedeceat; ut *clausa domus* vulgo dicitur, sic *clausum vallum* apud Silium, et *clausa mœnia* h. l.—24. *mœrorum* pars librorum cum Probo et Servio hic et infra XI, 382, ubi idem fere versus redit; antiqua pronuntiatione pro murorum, ut in *cœra* et aliis; mansere, *pomœria*, a murus, mœrus, item pœna, Pœni. Cur tamen non nisi his binis locis poëta antiquatum hoc nomen retinuerit, cum in aliis locis *muros* communi more eloquatur, equidem non expediam, nisi forte *agger mœrorum* ex Ennio aut alio vetere poëta desumtum servavit. Non enim *mœrorum* deprehendo scriptum nisi in *aggere mœrorum* inf. 144, et XI, 382. Quod ni ita se habet, grammatici alicujus ludibrium hoc esse arbitror; nam Rom. et Medic. aliique præstantiores *murorum* habent. Potuit fieri, ut vetus Grammaticus ex suo codice, in quo *mœrorum* ubique scriptum erat, hunc locum laudaret, atque hinc increbresceret opinio de scriptura huic loco peculiari: quæ communis erat omnibus locis. In fine versus *fossas* plerique Pier. Gud. alter Hamb. tert. Rottend. qu. Moret. cum tert. Goth., sicque Serv. legisse videtur. *fossæ* tamen, quod in Medic. et aliis habetur, ubique lectum erat ante Burmannum: et haud dubie hoc doctius dictum: *fossæ inundant sanguine*, absolute, pro vulgari, *sanguis inundat fossas*, ut *amnis inundat campos;* nec exempla aliorum poëtarum desunt; et sic Priscianum VIII quoque legisse notat Ge. Fabric. At Burm. *fossas* prætulit; cum enim *miscent* præcesserit, quod ad Rutulos referatur, requirere rationem, ut et *fossas* ad eos referatur. Sed si hæc regula valere debet, non pauca Maronis loca erunt immutanda. Errorem ut præcidamus, post *mœrorum* plena tantum interpunctione opus est. Tum idem infra XI, 383 in simili loco *fossæ* reliquit. Equidem non dubitem *fossæ* pro vero habere. —25. *Unquam ne* sec. Moret.—26. *iterum insidet* tert. Moret.—27. *nec non exercitus alter.* Hemistichium mihi videbatur frigere, multo magis, si, ut fere factum, plene interpungitur post *alter:* sed bene monuit Brunck. cum seqq. verba hæc esse jungenda; etsi vel sic dura est oratio.—28. *surget*

NOTÆ

27 *Nascentis Trojæ, &c.*] Æn. VII. 157.

28 *Ætolis ab Arpis Tydides*] *Arpi*, Apuliæ Dauniæ urbs, cujus ruinæ

Tydides. Equidem, credo, mea vulnera restant;
Et tua progenies mortalia demoror arma!
Si sine pace tua, atque invito numine, Troës
Italiam petiere; luant peccata; neque illos
Juveris auxilio. Sin tot responsa secuti,
Quæ Superi Manesque dabant: cur nunc tua quisquam
Vertere jussa potest? aut cur nova condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in littore classes?
Quid tempestatum regem, ventosque furentes
Æolia excitos? aut actam nubibus Irim?

superest ut ego rursus *vulnerer; et* ego *tua filia expecto arma mortalis* viri. *Si Trojani adierunt Italiam absque tua venia, et invita divinitate* tua; *expendant* pœnas *delicti* sui, *nec recrees illos ope* tua: *si vero* id fecerunt *obsecuti tot oraculis, quæ cœlum et Inferi dabant* illis; *cur ullus nunc potest frangere* vim *mandatorum tuorum, vel cur* potest *statuere nova fata? Cur memorabo naves incensas in littore Siculo? cur regem procellarum, et ventos furiosos eductos ex Æolia* insula, *aut Irim demissam ex aëre? Nunc quoque* Juno *concitat Inferos, hæc sola*

Medic. Gud. et alii Heins. ac Burm., minus bene. Poëtæ videndum est, ut quam maxime in præsentem rem lectores adducat. *ab arvis* pr. Voss.—29. *me v.* alter Menag.—31. *inviso* Ven. *invicto* Dorvill. *nomine* Gud.—32. *luant* Franc.—33. *Sint tot* Franc. *Si* bini alii ap. Burm. cum Commentat. Horatii.—34. *non tua* Montalb.—35. *Vertere jussa.* Receptam hanc lectionem tuetur Mediceus cum aliis, inprimis vet. Vatic. Pierii. At Rom. *jura.* Enimvero *flectere jussa* Oblong. et alii Pier. pars vett. edd. cum magna parte Heinsianorum. *flectere jura* sec. Menag. et Leid.—36. *exhaustas* ed. pr. Burm., qui cur Erycinum littus in Italia quærat, non assequor.—38. *exactos* Menag. pr.

NOTÆ

adhuc dicuntur *Arpe.* Condita a Diomede Tydei filio, de quo Æn. XI. 243. Ab eo petierat auxilium Turnus Æn. VIII. 9. nullo tamen successu, ut patebit, Æn. XI. 243. Quare Venus hic fingit exercitum ab Arpis imminere, ut causam suam exaggeret.

29 *Mea vulnera restant*] Iliad. v. 335. Cum Æneam, a Diomede lapidis ictu vulneratum, Venus opposito peplo e pugnæ periculo subduceret, a Diomede in vola manus vulnerata est. Mars deinde ad imum ventrem ab eo sauciatus quoque est, 857.

36 *Erycino in littore*] Æn. v. 660. Mulieres Trojanæ, Junonis et Iridis suasu, tædio navigationis, naves Æneæ exusserunt, dum is ludos celebrat ad patris Anchisæ tumulum, prope Erycem, Siciliæ urbem et montem, qui nunc est mons *sancti Juliani,* Æn. III. 707. Æn. v. 24.

38 *Æolia excitos*] Juno Æolum et ventos in Æneæ classem concitavit, Æn. I. 56. ubi de insulis *Æoliis,* ad latus septentrionale Siciliæ.

Irim] Missa est a Junone, ad Trojanas mulieres, ut eas ad incendium navium concitaret, Æn. v. 606. Ad Turnum, ut eum ad bellum hortaretur, Æn. IX. 2. &c. De *Iride,* Æn. IV. 700.

Nunc etiam Manes (hæc intentata manebat
Sors rerum) movet, et superis immissa repente
Allecto, medias Italum bacchata per urbes.
Nil super imperio moveor: speravimus ista,
Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mavis.
Si nulla est regio, Teucris quam det tua conjux
Dura; per eversæ, genitor, fumantia Trojæ
Excidia obtestor; liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Æneas sane ignotis jactetur in undis;
Et, quamcumque viam dederit Fortuna, sequatur:

pars rerum restabat inexperta: et Alecto immissa subito in loca *superiora, sæviit in mediis urbibus Italorum. Non moveor ob regnum: speravimus illud, dum sors favit: superent, quos mavis superare. Si nulla est plaga, quam aspera uxor tua relinquat Trojanis; o pater, obsecro per fumantes ruinas Trojæ dirutæ; liceat mihi eripere Ascanium salvum e bello, liceat* ut *restet nepos. Æneas quidem agitetur fluctibus incognitis, et sequatur iter quodcumque sors offeret* ipsi; at *possim tueri,*

—39. *intempesta* Goth. sec. *intempestiva* tert., corruptum ex vetere scriptura, *intemptata. manebant* Dorvill.—40. *invisa* Leid.—41. *Allecto.* v. ad VII, 324. *iterum bacch.* Goth. tert.—42. *imperiis* pr. Hamb. *imperium* Sprot. conf. Stat. II Theb. 339. *superavimus* legerat Jul. Sab. Servium distinxisse: *speravimus, ista Dum f. f.* putat Burm.—44. *dat* duo Burm.—45. Post *Dura* interpungendum monet Servius. Junxerunt itaque alii *Dura excidia.* Sed *Dura Juno.* cf. inf. 72.—46. *demittere* aliquot Burm. *liceat superesse nepotem, Incolumem Ascanium liceat discedere ab armis* Goth. tert.—47. *nepoti* conj. Heinsius; sed bene ipse damnat.—48. *sane* semper mihi displicuit: etsi non ignoro defendi posse, nec tamen ut sensum habeat, quem vulgo tribuunt, ut sit, valde: nec ut cum irrisione dicta innuat: eam enim inesse non video; sed ut simpliciter, saltem cum amaro dolore, concedatur alterum, altero sumto: δὴ, δή ῥα. Habemus vero meliorem lectionem Romani vetustissimi et alterius Pieriani, cum Sprot. et Goth. sec. *Æneas procul i.* Hoc amplector. Porro *in oris* aliquot Pier., tum Gud. alter Mentel. bini alii et ed. pr. Burm. cum Goth. tert. *horis.* Bona sententia respectu Æneæ apud Etruscos degentis: *Æneas procul ignotis jactetur in oris;* rhetorice, ut alia in hac Veneris oratione, exaggerata; et forte *undas* adduxit vox *jactetur*, quoniam *mari* et *undis jactari* solenne est. Recepit quoque hanc ex duplici codd. secta confectam lectionem Brunck. Mihi in iis locis, in quibus plures sunt lectiones, sua quæque codicum auctoritate et probabili sententia se commendantes, nihil novare constitutum est: ne lectio per editorum diversa in innovando judicia per omnes editiones fluctuet: etsi elegantiam alterius lectionis bene sentiam. conf. Not.—49. *quacumque* pr. Hamb.—50. *Nunc* Lubec. ap. Burm., qui

NOTÆ

39 *Manes*] Deos Inferorum, Æn. VI. 743. Hos commovit Juno cum in Trojanos Furiam Alecto concitavit, Æn. VII. 324. Alecto deinde Amatam in furorem egit, ibid. 346. postea Turnum, ib. 409. De voce *bacchata*, quæ a furiosis Bacchi comitibus petitur, Æn. IV. 301.

Hunc tegere, et diræ valeam subducere pugnæ.
Est Amathus, est celsa mihi Paphus, atque Cythera,
Idaliæque domus: positis inglorius armis
Exigat hic ævum. Magna ditione jubeto
Carthago premat Ausoniam; nihil urbibus inde
Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli
Juvit, et Argolicos medium fugisse per ignes,
Totque maris vastæque exhausta pericula terræ:
Dum Latium Teucri recidivaque Pergama quærunt?
Non satius, cineres patriæ insedisse supremos,
Atque solum, quo Troja fuit? Xanthum et Simoënta

et subtrahere e crudeli prælio hunc Ascanium. *Est mihi Amathus, est alta Paphos, sunt Cythera, et ædes Idaliæ: illic ducat vitam ignobilis abjectis armis: impera ut Carthago opprimat Italiam gravi potentia; nihil ab eo* Ascanio *obstabit urbibus Punicis. Quid profuit* Æneam *evitasse ruinas belli, et fugisse per medios ignes Græcos? et* quid profuit *evasisse tot pericula maris et terræ immensæ, dum Trojani quærunt Latium, et Trojam rursus cadentem? nonne potius* erat *manere in ultimis ruinis patriæ, et* in *terra ubi fuit Troja?* O *pater, redde, precor, miseris*

repente hic prodit novus codex. *duræ* Sprot. cum vet. Pier.—51. *Amathos* perperam codd. Pier. Heins. *Amathuns* Franc. Sed est 'Αμαθοῦς ex 'Αμαθόεις. *est excelsa P.* Dorvill. *Paphus* cum libris Heins. rescripsit; vulgg. *Paphos:* quod retinuit Cuningham. *est celsa Paphos atque alta* C. Palatin. ap. Pier. cum Rom., alii ap. G. Fabric. et in Gud. pr. Rottend. pr. Hamb. Alii confundunt utramque lectionem: *est celsa mihi Paphos atque alta* C. Videtur *alta* illatum esse ex inf. v. 86.—53. *Exiget* plerique Pier. et Heins. cum Goth. sec. *ævom* Gud., et ex hoc reposuerat Heins. Si tamen hic, cur non ubique? Si Virgilius ita pronuntiavit; utique non hoc loco solo. Nisi ad aurium judicium referas: quod quale Romanorum fuerit, vix dicere ausim, mihi *ævom* se probare fateor.—54. *C. ut premat* Goth. tert. *Italiam* tres Burm. *Nil viribus* Parrhas. et Reg. *Nihil arcibus* malit Jo. Schrader. *Nil* etiam Cuningham. prætulit.—55. *Obstabat* Menag. pr. et Sprot. cum Goth. pr. *Tyriis* vel *Teucris* Zulich. *bellis* Goth. tert.—56. *Argolicum* pro—*orum* Bigot. *medios* alii edd. et scripti Pier. et Burm., binique Goth. Exquisitius alterum: Æneam *medium* fugisse. *fecisse* Ven.—58. *redivivа* Rom. et alius Pier., sed *recidiva* fere omnes scripti Heins. v. sup. ad IV, 344. *r. mœnia* sec. Moret. *quærent* habet Jul. Sab. et, pro quærerent, addit.—59. *Num satius* tres Burm. *insidisse* Mentel. pr. et tert. Rottend. v. I, 723. *expendisse* ed. pr. Burm.—60.

NOTÆ

51 *Amathus*] Genit. *Amathuntis*, nunc *Limisso*: et *Idalium*, aut *Idalia*, *bourg Dalim*: et *Paphus*, sive *Paphos*, *Baffo*: urbes in Cypro insula, quæ tota Veneri sacra fuit, Æn. I. 629. *Cythera*, *orum*, insula inter Peloponnesum et Cretam, nunc *Cerigo*, Æn. I. 261.

54 *Ausoniam*] Italiam, Æn. VII. 55.

56 *Argolicos*] Græcos, ab urbe *Argis*, Æn. I. 289.

58 *Latium*, &c.] Æn. VII. 54. *Teucri*, Æn. I. 239. *Pergama*, arx Trojæ, Æn. I. 470. *Recidiva*, aliqui explicant *restituta*; ego, *caduca*, *rursus cadentia*,

Redde, oro, miseris: iterumque revolvere casus
Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Juno
Acta furore gravi: Quid me alta silentia cogis
Rumpere, et obductum verbis vulgare dolorem?
Ænean hominum quisquam Divumque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam fatis petiit auctoribus; esto:
Cassandræ impulsus furiis. Num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam committere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamve fidem aut gentes agitare quietas?
Quis Dcus in fraudem, quæ dura potentia nostri,

illis *Xanthum et Simoënta, et permitte Trojanis rursus adire casus Troicos. Tum Juno regina, commota furore aspero*, ait: *Quare cogis me solvere profundum silentium, et patefacere sermone dolorem occultum?* An *ullus hominum aut Deorum coëgit Æneam adire bellum, aut opponere se hostem regi Latino? Adiit Italiam fatis suadentibus, incitatus vaticiniis Cassandræ; sit* ita sane. *An suasimus* ei ut *desereret castra* sua, *aut crederet vitam* suam *ventis? an* suasimus, ut *traderet puero administrationem belli et urbem* suam; *aut* ut *solicitaret fidem Etruscam et populos tranquillos? quis Deus, quæ infesta vis nostra impulit* eum *in* hoc *damnum?*

---

quod T. Zulich. et Oudart. a m. pr. *quæ* Ven. et Leid. Corruptelas nominum fluviorum v. ap. Burm.—61. *evolvere* pr. Hamb. *resolvere* Erf. —63. *Icta f.* tert. Moret. v. Heins. sup. ad I, 517. *f. gravi est* Goth. sec. *me* abest Menag. pr. *coges* duo Burm.—64. *obtectum* sec. Moret. Sed vulgata apud Lutatium et Nonium. *Burm.*—65. *Divumve* tert. Goth.—67. *fatis petiit:* e Pierianis ordinem bene adoptavit Heinsius. Vulgg. omnes: *petiit fatis.* Rom. *petit fatis.* Venag. sec. *petiit fatisque.*—68. *Non l c.* sec. Hamb. et Ven.—70. *Non puero* Gud. *flammam belli* Montalb. *non credere* Ven. et Montalb. Versus abest Goth. tert.—71. *Tyrrhenamque* Medic. Gud. et alii Heins. cum Donato. *et g.* Rom. *g. equitare q.* Franc. —72. *dira* sec. Moret., male; *dura* est, quæ cogit. vide v. 45. *nostra* ante Heinsium, qui ex Medic. Menag. et Bigot. emendavit. Corruptela tamen etiam Romanum invasit et ceteros omnes, etiam Rufinian. de Schem. Dian.

NOTÆ

Æn. VII. 822. *Xanthus*, et *Simois*, Troadis fluvii, Æn. I. 104. 477.

68 *Cassandræ ......furiis*] Amarum Junonis dictum: quo significat Æneam furiosa quædam Cassandræ vaticinia pro Deorum et fati monitis accepisse. *Cassandra*, Priami filia fuit et vates, Æn. II. 246. Prædixerat Anchisæ Trojanos venturos in Italiam, Æn. III. 183.

70 *Puero*] Ascanio, cui curam novæ Trojæ crediderat, sub tutela tamen Mnesthei et Seresti, Æn. IX. 171.

71 *Tyrrhenamve fidem, &c.*] Æneas, Evandri consilio, Tarchontem et Tyrrhenos, a Mezentio rege dissidentes, adierat, opem ab iis petiturus: Æn. VIII. 597. De *Tyrrhena gente*, ibid. 479.

Egit? Ubi hic Juno, demissave nubibus Iris?
Indignum est, Italos Trojam circumdare flammis
Nascentem, et patria Turnum consistere terra,
Cui Pilumnus avus, cui Diva Venilia mater:
Quid, face Trojanos atra vim ferre Latinis?
Arva aliena jugo premere, atque avertere prædas?
Quid, soceros legere, et gremiis abducere pactas?
Pacem orare manu, præfigere puppibus arma?
Tu potes Æneam manibus subducere Graium,

ubi est in *ea* re *Juno, et Iris missa ex aëre? Injustum est* nempe, quod *Itali cingant ignibus Trojam novam; et* quod *Turnus maneat in patria tellure;* Turnus, inquam, *cui Pilumnus* est *avus, cui Dea Venilia* est *mater. Quid* ergo illud est, quod *Trojani nigris tædis inferunt vim Latinis? opprimunt imperio regiones non suas, et abducunt prædas? quid* est, quod *decipiunt soceros, et eripiunt sponsas e sinu* sponsorum? quod *manu precantur pacem,* et *prætendunt arma navibus? Tu potes suffurari Æneam e manibus Græcorum, et opponere pro viro* illo *nubem*

§. 7.—73. *Ubi hinc* Medic. *hæc* Parrhas. *dimissaque* multi et hic ap. Burm.—74. *Rutulos T.* Goth. sec. *succendere flammis* ap. Rufinian. de Schem. Dian. §. 5.—76. *Venelia* Gud. a m. pr.—77. *inferre* duo Rottend. et Dorvill.—78. Huic in nonnullis v. 79 præponi notat Burm. *advertere* alter Hamb. et Zulich. cum Goth. pr. *avertere prædam*, abigere, solenne est. cf. ad I, 476. *evertere* Oudart.—79. *lege et* Parrhas. cum Goth. sec. *adducere* Leid.—80. *et pr.*

NOTÆ

76 *Pilumnus avus, &c.*] *Pilumnus* et *Picumnus* fratres, antiqui Rutulorum reges, Jovem, juxta aliquos, patrem habuerunt. *Pilumnus*, ob inventum *pili* usum in comminuendo frumento, totamque pinsendi artem, inde nomen habuit. *Picumnus*, ob inductum morem stercorandæ terræ, *Stercutius* etiam est appellatus. Iidem dicti sunt Dii conjugales: iisdemque, statim ut natus erat infans, lectus in atrio domus honoris causa sternebatur, teste Varrone apud Nonium: quare ipsos etiam necesse est aliquid eorum reperisse, quæ ad conjugia puerorumque institutionem pertinent. Ab hoc primo *Pilumno*, aut multi, aut omnes deinde Rutulorum reges, *Pilumni* dicti sunt: siquidem Pilumnus dicitur Turni *parens*, Æn. IX. 4. Turni *avus*, hic; Turni *quartus pater*, id est, *abavus*, infra 619. De *Veniliæ* genere nihil reperitur, nisi quod erat soror Amatæ, Latini uxoris: de ejusdem divinitate nihil, nisi quod a Servio Nympha dicitur.

77 *Face, &c.*] Significat primos belli motus ob occisum a Trojanis Sylviæ cervum excitatos: ubi rusticis armis, fustibus obustis, et stipitibus primo res acta est, Æn. VII. 506.

79 *Soceros legere, &c.*] *Decipere, furtim accipere*, et quasi *suffurari*: unde dicitur *sacrilegus*, qui sacra furatur: quo sensu compositum verbum magis est in usu *sublegere*: unde Ecl. IX. 21. 'sublegi tacitus tibi carmina nuper.'

80 *Pacem orare manu, &c.*] Id est: aliud verbis præ se ferre, aliud re præstare. 'Pacem orare manu,' est supplicum ritu ramos olivæ, tæniis laneis implicatos, manu prætendere, Æn. VII. 237.

81 *Tu potes Æneam, &c.*] Æneam

Proque viro nebulam et ventos obtendere inanes ;
Et potes in totidem classem convertere Nymphas :
Nos aliquid Rutulos contra juvisse, nefandum est ?
Æneas ignarus abest : ignarus et absit.
Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera.
Quid gravidam bellis urbem et corda aspera tentas ?
Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo
Conamur ? nos ? an miseros qui Troas Achivis
Objecit ? quæ causa fuit, consurgere in arma

et vanas auras; et potes transformare naves in totidem Nymphas: crimen est, nos adjuvisse aliquantulum Rutulos adversus eum. *Æneas abest inscius* periculi urbis, *et* vero *absit inscius. Est tibi Paphus et Idalium, sunt Cythera sublimia: cur* ergo *solicitas urbem potentem bello et animos bellicosos? an nos subruere tibi* a *fundamentis fragile regnum Troadis contendimus?* an, inquam, *nos? an* potius ille, *qui commisit Trojanos* cum *Græcis?*

Rom. et aliquot Pier.—82. *vetitos o. manes* Ven. *ostendere* Parrhas. *prætendere* Zulich. Bigot. et Oudart. pro var. lect. *protendere* Goth. sec. Dictum autem *pro viro obtendere*, non pro vulgari *viro* casu tertio, sed subint. alteri, Achilli, *pro viro*, Ænea, ad hunc tuendum.—83. *potis* Cuningham. intulit e Regio et Medic. *Tu potes in t.* iterum volebat Markland., sed recte monet Burm., etsi in se ipsum jus statuat, non ubique ejusmodi elegantias et adversus libros esse sequendas. *classes* Medic. Ven. Bigot. cum binis Goth., perperam.—84. *contra Turnum* Menag. pr. *est* abest tribus Burm. —86. *Paphus* et hic ab Heinsio profectum e Medic. et al. pro *Paphos*. *sint alta* Menag. pr.—87. *belli* Dorvill. a m. sec.—88. *Trojæ res* sec. Moret. *mittere f.* Bigot. *fundere vento* Leid.—89. *quis T.* Dorvill. et pr. Hamb. a m. sec.—90. *concurrere* Oudart. et Leid. conf. ad Ge. I, 318.—92. *Spartem* sec.

NOTÆ

Venus e Diomedis manibus eripuit, peplo, vel nebula peplì instar obducta, supra 29.

83 *Nymphas*] Id a Cybele factum Æn. IX. 117. sed quasi in gratiam Veneris factum esset, Veneri exprobrat Juno.

85 *Ignarus et absit*] Rationem petitam ex Æneæ absentia, cum refutare non possit, ironica concessione eludit. De *Papho, Idalio, &c.* 51.

87 *Urbem, &c.*] *Laurentum*, cujus imperium affectare Æneas videbatur, per Laviniæ conjugium.

88 *Nosne tibi fluxas, &c.*] Dixerat Venus: *Xanthum et Simoënta Redde oro miseris:* permitte ut in ipsis Trojæ reliquiis maneamus. Reponit Juno, *An ego id impedio, an Trojæ reliquias tibi invideo?* Vel præsens posuit pro præterito: *An ego everti olim res Trojæ per se labentes et fluxas?*

89 *Qui Troas Achivis Objecit*] *Parin* significat; qui societatem et jura hospitiorum violavit: Helenam Menelai regis Spartani conjugem, apud quem hospitio exceptus erat, rapuit, marito absente: imo, si fides hic est Junoni et Virgilio, per vim expugnata Sparta id commisit. Æn. I. 31. De *Achivis*, Æn. I. 492.

Europamque Asiamque, et fœdera solvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
Aut ego tela dedi, fovive Cupidine bella?
Tum decuit metuisse tuis: nunc sera querelis
Haud justis assurgis, et irrita jurgia jactas.
Talibus orabat Juno: cunctique fremebant
Cœlicolæ assensu vario. Ceu flamina prima,
Cum deprensa fremunt sylvis, et cæca volutant
Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum Pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
Infit. Eo dicente Deum domus alta silescit;
Et tremefacta solo tellus; silet arduus æther;

quæ fuit causa cur *Europa et Asia surgeret in bella, et societas dirimeretur clandestino* amore? an *adulter Trojanus cepit Spartam me duce? an ego subministravi arma, et alui bellum amoribus? Tunc decebat* te *timere tuis: jam tardior insolescis querimoniis non legitimis, et moves rixas inanes. Juno loquebatur talibus* verbis: *et omnes incolæ cœli mussitabant diversis sententiis: veluti quando primi flatus fremunt inclusi sylvis, et volvunt obscuros sonitus, significantes nautis imminentem ventum. Tunc genitor omnipotens, cui* est *suprema potentia rerum, incepit* loqui: *illo loquente, alta aula Deorum conticescit, et tellus territa* a *fun-*

Hamb.—93. *fovique* al. *fovine* pr. Menag., sed *fovive* meliores Pier. et Heins. —94. *Tum* scripti potiores cum Goth. binis; et sic IV, 597 *Tum decuit.* Cledonius quoque agnoscit. Casu igitur factum, quod in Heinsianam recensionem illud non transiit, sed remanserat *Tunc.*—96. *T. o. dictis* Gud.—98. *depressa premunt* Parrhas., et *depressa* etiam emendabat Markland. ad Statii Sylv. p. 20, ut *depressa fremere* sit, humili et depresso sono murmurare, ut apud Lucret. *Cum tuba depresso graviter sub murmure mugit.* Nec spernenda hæc erat emendatio. Idem, ne bis *fremebant* et *fremunt* esset, *gemunt* malebat: et *gemere* utique dicuntur et *sylvæ ventis* et ipsi *venti:* sed potest alterum defendi non modo simili loco inf. XI, 296, ubi Heins. ad h. l. provocavit, verum ipsa ratione: etsi enim ter redire videtur vox *fremere: fremebant, ceu fremunt, cum fremunt:* altero tamen loco nemo de eo cogitat, nisi subtilitate grammatica illata.—99. *portantia* nonnulli apud Ge. Fabric. *ventis* Medic. a m. pr.—100. *cui prima p.* Rom. a m. pr. Medic. Gud. pro var. lect. (adde Goth. sec.) et Donat., itaque receperat Heinsius; sed iterum *summa* revocavit Burmann., quod *prima* modo præcesserat; et probe factum arbitror; parum enim placet τὸ *prima* h. l.—101. *Infit, quo dicente* ed. Ven., nec male. *domus alta quievit* Jul. Sabinus legisse videtur; et *quiescit* pr. Hamb. a m. sec., scilicet ne *silescit* et *silet* continuo se excipiant: quod per se non male fieret, modo non sententia interjiciatur: *et tellus tremefacta* est *solo;* forte ergo repetendum etiam in illis: *Et tremefacta solo tellus* silescit. —102. *salo* Goth. tert. *sono* Passerat. apud Burm. suspicatur; et sic pr.

NOTÆ

91 *Europam, &c.*] Ubi Græcia. *Asiam*, ubi Troas. *Spartam*, urbem Peloponnesi, Æn. II. 577. *Dardanius*, Paris, e regia Dardani familia, Æn. I. 31. 289.

93 *Cupidine*] Amore mutuo Helenæ et Paridis: *Cupido*, Veneris filius, Æn. I. 662.

102 *Solo tellus*] *Solo*, profunditate, qua solida terra est, Ecl. VI. 35. De

Tum Zephyri posuere; premit placida æquora pontus.
Accipite ergo, animis atque hæc mea figite dicta.
Quandoquidem Ausonios conjungi fœdere Teucris
Haud licitum; nec vestra capit discordia finem;
Quæ cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
Tros Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo:

dementis, et sublimis æther tacet: tum Zephyri quieverunt, mare sternit tranquillam planitiem. Ergo excipite hæc mea verba, et imprimite ea *mentibus. Siquidem non permittitur Latinos sociari Trojanis per fœdus, et vestra dissensio non habet finem: ab hoc die, quæcunque sit unicuique sors, quamlibet spem* sibi *assumat unusquisque, sive Trojanus, sive Rutulus fuerit,* hos *tractabo sine ullo discrimine:*

Hamb. a m. sec., ut sit *sono vocis*. Perperam. Est enim poëticus ornatus; ut *solum terræ, solum telluris*, jungi solet; quoniam *solum, οὖδας*, per se notionem habet fundamenti, quod subjectum est: sic quoque *tellus* contremiscere dici potuit *solo*, simpliciter, nulla alia notione adjuncta. Sic fere mox, cum *æquora ponti* junctim efferantur, poëta dixit: *pontus premit æquora*, h. pontus premit, comprimit se, quiescit. *Solum* pro *usque ad solidum* accipere, sermonis rationi repugnat.—103. *Jam Z.* malit Burm. *Et Z.* aliquot Pier. Sed variat poëta copulam. *Tum venti* Macrob. VI, 2, sed sup. ex lib. VII, 27. *posuere minas, premit æquora pontus* Ven. Sed jam vidimus lib. VII, 27. *posuere minas, premit æquora pontus* Ven. Sed jam vidimus lib. VII, 27 *Cum venti posuere omnisque repente resedit Flatus.*—104. *f. verba* pr. Hamb. vid. III, 250. conf. Iliad. Θ. 5, 6.—105. *Quando equidem* Hugen. Dorvill. cum Goth. tert. *Ausoniis c. f. Teucros* Gud. a m. pr., quo alludit pr. Voss. *Ausonios...Teucros.*—106. *licitum est* ante Heins., qui recte hoc ejecit auctoribus libris.—107. *Quæcunque* aliquot Pier. *tenet spem* Dorvill. Hic velim ab Heinsio et Burmanno appositum esse, quo sensu illa: *quam quisque secat spem*, acceperint. Servius exponit: "sequitur, tenet, habet: ut VI, 900 *Ille viam secat ad naves.*" Sed *viam secare* longe aliud est. Si poëta archaismum sectatus *secit* scripsisset, posset esse antiqua vox *seco, secere*, pro *sequo, ere*, unde *sequor* mansit. Turnebus exposuerat *sumit:* nam, qui aliquid secat, sibi partem sumit. Scaliger et Cerda, *aperit sibi spem factis*, ut, qui viam secat, aperit. Sed hæc dura et longe petita sunt. *Spem incidere* et ex Horatio *spem longam resecare* rationem certam loquendi satis produnt, quæ quidem ita fert: ut, *spem secare*, sit: incidere, intercipere, spem.—108. *Rutulusne* aliquot Pier. cum Rom.; tum Medic. et a m. sec. tert. Rottend. *luat* Mentel. pr. et Parrhas. *ruat* Montalb. cum Goth. tert. *fiat* Medic. et Zulich. a m. pr. Sed satis constat *fuat* esse verum, ex antiquo *fuo, fuere*, unde mansit *fui*. *habeto* Voss. sec. et sec. Hamb., unde Heins. conj. *habetor*. Cf.

NOTÆ

Zephyris, Ecl. v. 5. De *Ausoniis*, Æn. VII. 54. De *Teucris*, Æn. I. 239.

107 *Secat spem*] Servius, Erythræus, et alii explicant, *sequitur* spem: sic enim *secundus* et *secta* derivantur a *sequendo*. Turnêbus interpretatur *dissecat*, et sibi quasi *separat* et *sumit*. Idem innuit adhuc tertiam interpretationem, *transigit, absolvit, exequitur*, ex illo Horatii Sat. l. I. 10. 15. 'ridiculum acri Fortius et melius magnas plerumque secat res.'

108 *Rutulusve fuat*] *Fuerit:* defectivum futuri temporis. De *Rutulis*, Æn. VII. 795.

Seu fatis Italum castra obsidione tenentur,
Sive errore malo Trojæ monitisque sinistris.
Nec Rutulos solvo. Sua cuique exorsa laborem
Fortunamque ferent. Rex Jupiter omnibus idem.
Fata viam invenient. Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atraque voragine ripas
Annuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi. Solio tum Jupiter aureo
Surgit, cœlicolæ medium quem ad limina ducunt.
  Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere cæde viros, et mœnia cingere flammis.
At legio Æneadum vallis obsessa tenetur;
Nec spes ulla fugæ. Miseri stant turribus altis
Nequicquam, et rara muros cinxere corona:
Asius Imbrasides, Hicetaoniusque Thymœtes,

sive urbs cingitur obsidione in *damnum Italorum; sive pernicioso errore Trojanorum et ominibus infaustis. Nec libero Rutulos* fatis. *Unicuique sua incepta præstabunt damnum aut felicitatem. Rex Jupiter æquus* erit *omnibus. Fata facient* sibi *viam. Firmavit* hoc *per fluvium fratris Stygii, per ripas fluentes pice et nigris vorticibus, et motu* capitis *commovit universum cœlum. Hic* fuit *finis sermonum: tunc Jupiter surgit e solio aureo: quem Superi deducunt domum* cingentes eum *medium. Interim Rutuli* ad *omnes portas pergunt circum delere viros internecione, et circumdare muros incendiis. Exercitus autem Trojanorum clauditur obsessus* intra *aggeres: nec* est *ulla spes fugiendi. Infelices* illi *excubant frustra* in *altis turribus, et cingunt muros exiguo numero. Asius filius Imbrasi, et Thymœtes*

Iliad. Θ. 419. 430.—110. *Troës* Hugen. a m. sec. *monitisve* Bigot. cum Goth. tert.—111. *salvo* Zulich. pro var. lect., sicque Goth. tert. *quisque* Medic. a m. pr. Interpunctio etiam sic institui potest: *habebo. Seu...sinistris: Nec R. solvo.* Vel: *Seu...sinistris (Nec Rutulos solvo): sua cuique exorsa laborem Fortunamque ferent.* Neutra ratio præstat vulgari.—112. *ferant* Bigot.—113. *inveniant* Gud. a m. pr. cum aliis Heins. et Medic. Pier.—116. *Hæc finis* Schol. Cruqu. Horat. ap. Heins., ut sup. III, 145. *cum J.* Lubec.—120. *At* Heins. e codd. pro vulg. *Ast.* Zulich. *Ac. flammis obs.* pr. Hamb. pro var. lect.—121. *Nec s. u. fugæ miseris* Sprot. duo Rottend. et Dorvill.—123. *Iasius* perperam editum passim ante Heins. *Asius* jam Pierius emendaverat ex Rom. Reliquas corruptelas nominum in h. v. videat qui volet apud Burm., in cujus edit. vitiose exaratum Thimœtes. Est enim Θυμοίτης

NOTÆ

110 *Errore malo......monitis sinistris*] Quibus impulsi sunt, ut urbe se clauderent.

113 *Stygii per flumina fratris, &c.*] Per *Styga*, Plutonis Inferorumque flumen: per quod Dii jurabant, Ge. III. 551. Æn. VI. 323. De *Olympo*, Ecl. V. 56.

117 *Ad limina*] Ex patenti aula, ubi habitum concilium fuerat, ad ipsius interioris domus januam.

Assaracique duo, et senior cum Castore Thymbris,
Prima acies. Hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus et Themon, Lycia comitantur ab alta.
Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnessius Acmon,

filius Hicetaonis, et duo Assaraci, et senex Tybris cum Castore, sunt *præcipui* in *turba* propugnantium: *duo fratres Sarpedonis, et Clarus et Hæmon e nobili Lycia, comitantur illos. Acmon* ex urbe *Lyrnesso, non inferior patre Clytio aut*

---

ap. Quintum II, 9.—124. *A. domus duo et* ed. pr. ap. Burm. ex lib. I, 288. *Thybris*, et ante Heins. *Tybris*, corruptum arbitror: quomodo enim Trojanus vir poëtæ a Tybri denominari commode potuit? Legendum *Thymbris*, quod et Rom. habet: eoque alludunt alii ap. Burm., in quibus *Thimbris*, *Tumbris*, *Thinbris* legitur. Fuit autem Thymbra urbs et fluvius, hic etiam Thymbris, Troadis, vid. Iliad. K. 430, ibique Eustath., unde Thymbræus Apollo. cf. Ge. IV, 323 et Not. Transtulere Græci scripturam sibi notiorem ad Tybrim, quem et ipsum Θύμβριν appellant. cf. Salmas. ad Inscript. Herod. p. 87.—125. *Prima acie* malit Trappius, vulgare amplexus pro exquisitiore. Tum ap. Serv. interpungitur ab aliis, quod Ge. Fabric. malebat: *hos germani, Sarpedonis ambo* (sc. filii), *Et Clarus*.—126. *Et Clarus et Hæmon.* Locus manifeste inquinatus et in leges metricas peccans, ait Heinsius. Sic tamen Rom. cum aliis Pier. et Mediceus cum aliis Heins., ut vetus adeo corruptela hic insideat: scripturus enim fuisset poëta: *atque Hæmon.* Heinsius tentat varie *et Cnemon* et *Mæon* et *Memnon;* sed talia infinita possit aliquis comminisci. *Et Clarus et Hemus* Ge. Fabric. probat, ut sit *Clarus*, ut Panthus; sed Ἕμος vix occurrit. *Et Darus* vitiose nonnulli: multæ etiam edd. *Et Clarus Ethemon*, vel *Æthemon*. Parrhas. *clarus Thimon*. Duo Rottend. et a m. sec. Moret. tert. *et Themon:* Θέμων; quod equidem, si quid mutandum, cum Heins. edit. amplector: inprimis cum corruptelæ causa in promtu sit. *liacu* in Gud. ex vitio scribentis pro *licia*, *Lycia*, et erasa vox antecedens, unde Heins. putabat fuisse *et Hæmo Iliaca c. ab Ida.* Pierius nonnullos habere testatur *Ida c. ab alta*, pessime. Sarpedonis fratres e Lycia oriundi esse debuere. *Lycia alta*, nobili, clara, ut alias quoque poëtæ hoc epitheton frequentatur. *comitatur* edd. Ald. Junt. *ab acta* Goth. tert.—127. *c. pectore* pr. Hamb.—128. Modestius hoc visum Mæcenati, tumidum quod Homerus dixit Odyss. I. 481 Polyphemum in naves κορυφὴν ὄρεος μεγάλοιο jaculatum esse: Senec. Suas. I. p. 9. Locum jam Burm. post alios laudavit. Sed Mæcenas non cogitasse videtur, de Polyphemo agere Homerum, de homine Trojano Maronem. *Lernesius*, *Lirnesius*, *Lyrneius*, *Hernessius*, est in codd., sed Λύρνησσον, Troadis, patriam

NOTÆ

125 *Germani Sarpedonis ambo, &c.*] Fratres Sarpedonis, qui Lyciæ rex, Jovis ex Laodamia filius, occisus est a Patroclo in obsidione Trojæ, Æn. I. 104. *Germani* autem dicuntur a Varrone, qui ex eadem genitrice manant: aut melius a Festo, qui ex eodem *germine*, et stirpe, sive paterna sive materna, sunt.

128 *Lyrnessius*] Ex urbe Phrygiæ *Lyrnesso*, non longe a Thebe, circa sinum Adramyttenum; ubi suos *Cilices* ponit Homerus: qui ab Achille pulsi, et in meridionalem Asiæ Minoris partem profugi, ad orientem Pamphyliæ consederunt; ibique condiderunt urbes cognomines *Lyrnessum* et *Theben*, et *Ciliciæ* novæ nomen

Nec Clytio genitore minor, nec fratre Menestheo.
Hi jaculis, illi certant defendere saxis,
Molirique ignem, nervoque aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris justissima cura,
Dardanius caput, ecce, puer detectus honestum,
Qualis gemma, micat, fulvum quæ dividit aurum,
Aut collo decus, aut capiti; vel quale per artem
Inclusum buxo, aut Oricia terebintho,
Lucet ebur; fusos cervix cui lactea crines
Accipit et molli subnectens circulus auro.
Te quoque magnanimæ viderunt, Ismare, gentes.

fratre Mnestheo, contendens toto corpore jacit vastum saxum, quod erat *non parvum fragmentum montis. Alii conantur propugnare* urbem *jaculis, alii lapidibus: et immittere tædas, et imponere sagittas nervo* arcus. *Ecce ipse puer Dardanius, dignissimus amor Veneris, in mediis nudatus* secundum *pulchrum caput, fulget quasi gemma, quæ distinguit aurum rutilum,* et *ornamentum* est *colli vel capitis: aut quemadmodum splendet ebur infixum ex arte, vel buxo, vel terebintho Oriciæ* urbis. *Huic cervix candida sustinet capillos promissos, et circulus auri flexilis subligat* eos. *O Ismare, bellicosi populi viderunt etiam te intentare vul-*

Briseidis, ab Achille direptam (Iliad. B. 690. T. 291 sq.) quis nescit? *Acmo, Agmon, Æmon* alii.—129. *Liceo, Litio, Lycio* libb., et Gothani *dicio, clicio, clitro*; tum *Mnestheo* codd. pars, quod et Macrob. v, 17. Sed est Homericum Μενεσθεύς.—130. *tentant* Oudart. *certant illi* alter Hamb. *saxis d. certant* Goth. tert.—132. *inter primos* Gud. pro var. lect.—133. *ipse puer* alter Hamb.—134. *quam d.* qu. Moret.—136. *Orithia, Coricia,* al. ap. Pier., et sic fere Gothani; plures corruptelas vid. ap. Burm. cf. ad Lucan. III, 187 Intpp. Est 'Ωρικός.—137. *fuscos* videtur Serv. legisse. *cervix fusos* tres Burm. cum Goth. tert.—138. *Excipit* quod vulgare ac solenne esset, Schol. Horat. Cruqu. IV Od. 10. Sed *accipit* omnes scripti et Priscian. Similem varietatem vidimus I, 488, et vicies *accipit* Virgilio frequentatur pro pedestri *excipit*. Mox *subnectens* ab Heins. restitutum ex codd., etiam Pierianis; sec. Rottend. *submittent*. Bigot. *subnexus*. Vulgo *subnectit*.—139. Frigent *magnanimæ gentes*. Id quoque senserat, suspicor, Heins., qui *magne animæ v. Ismare*

NOTÆ

dederunt. Ita Strabo l. XIV. ex Callisthene. Quare cum diximus Æn. II. 456. Andromachen filiam fuisse Eetionis, Thebani regis in Cilicia; Ciliciam veterem et Homericam, non novam accepimus.

133 *Dardanius puer*] Non tantum Trojanus, sed ex regia *Dardani* familia etiam oriundus, Æn. I. 239. 288.

136 *Oricia terebintho*] *Terebinthus*, arbor est resinæ speciem fundens, ligno ebeni instar eximii ac nigri splendoris: magna nascitur in Syria, brevis ac fruticosa in Macedonia. Plin. l. XIII. 6. *Oricum*, oppidum est Macedoniæ Plinio, in Epiri confinio, ad Mare Ionium, nunc *Orco*: ab aliis Chaoniæ regioni Epiri annumeratur.

Vulnera dirigere, et calamos armare veneno,
Mæonia generose domo: ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolusque irrigat auro.
Adfuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere mœrorum sublimem gloria tollit;
Et Capys: hinc nomen Campanæ ducitur urbi.
  Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant: media Æneas freta nocte secabat.
Namque, ut ab Evandro castris ingressus Etruscis,
Regem adit, et regi memorat nomenque genusque;
Quidve petat, quidve ipse ferat; Mezentius arma

nera, et ungere sagittas veneno: te, inquam, *generose* juvenis *e patria Lydia, ubi homines colunt opimos agros, et Pactolus spargit* eos *auro. Aderat quoque Mnestheus, quem honor pristinus ejecti e murorum propugnaculis Turni evehit* in *altum: et Capys, a quo nomen inditum est urbi Campanæ. Illi commiserant inter se prælium asperi belli: Æneas* autem *media nocte scindebat mare. Scilicet postquam ab Evandro venit* ad *regem* Tarchontem, *ingressus* in *castra Tyrrhena; et aperuit regi nomen et genus; et exposuit quid poscat, aut quid ipse offerat,*

olim conjecerat. Brunckius edidit *magnanime* cum Medic. a pr. m. et cum Guellio. Scribam saltem *Te quoque magnæ animæ*, h. virum magnanimum: mox *generosus* idem. Quo vero jure Ismarum Lydium veneno inungentem tela inducere poëta potuerit, non assequor. Mæones illo tempore non adeo barbari erant. Et jam Amycum simili modo notaverat IX, 773.—140. *derigere* Gud. *Spicula dirigere* propius ad vulgarem rationem dixit inf. XI, 654.—141. *M. g. modo* Medic. *cui p. c.* Lubec.—142. *Pactolos i.* sine *que* Rom. *Pactolus et irr.* alii Pier.—143. *Adfluit* Bigot., quod ornat Burm. *pulsi quem* Parrhas. et Goth. tert., idque recepit Cuningham. e cod. Markiano.—144. *mærorum* etiam hic Rom. Medic. cum aliis Heins., ut sup. 24.—145. *Campaniæ* Ald. pr. *dicitur* aliquot ap. Burm.—146. *Divi* Hugen. pro *diri*, ut Burm. conjicit. *dura* Exc. Burm. *bellum durum*, h. ærumnosum, novum nunc esse non debebat.—147. *Contulerunt* Exc. Burm.—148. *Jamque* pr. Voss. Ceterum junctura eorum, quæ sequuntur, duplex fieri potest; aut, ut prior propositionis pars sit: *ut ab Evandro castris ingressus Etruscis* est: aut, ut continuetur prodosis usque ad: *immiscetque preces;* alterum hoc oratorium, prius, etsi durius, poëtico sermoni magis consentaneum.—149. *nomenque decusque* apud Diomedem ex lib. II, 89. 90. *nomen memoratque genusque* Goth. tert.—150. *Quidve ferat quidve ipse petat* Carisius; *quidque*...

NOTÆ

141 *Mæonia, &c.*] Quæ deinde *Lydia* dicta est, Asiæ Minoris mediterranea regio. De *ea*, ejusque fluvio Pactolo, aureis arenis nobili, Æn. IV. 216.

145 *Campanæ urbi, &c.*] *Capua*, quæ Campaniæ caput fuit: nunc quæ extat hujus nominis, ab antiqua fere leucæ spatio diversa est.

148 *Ut ab Evandro*] Quomodo Æneas ab Evandro ad Tarchontem, Etruscorum ducem, Evandri suasu abierit, vidimus Æn. VIII. 478. 597.

Quæ sibi conciliet, violentaque pectora Turni,
Edocet; humanis quæ sit fiducia rebus
Admonet, immiscetque preces. Haud fit mora; Tarcho
Jungit opes, fœdusque ferit; tum libera fati
Classem conscendit jussis gens Lydia Divum,
Externo commissa duci. Æneia puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subjuncta leones:
Imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
Hic magnus sedet Æneas, secumque volutat
Eventus belli varios; Pallasque sinistro

quas vires Mezentius associet sibi, et quam sit *violentus animus Turni; monuit, quæ sit* habenda *fides rebus hominum, et adjecit preces: mora nulla adhibetur, Tarchon sociat vires suas, et init fœdus. Tunc populus Etruscus,* non *impeditus fatis, conscendit naves, creditus duci extero* ex *imperio Deorum. Navis Æneæ habet primum* locum, *ornata* circa *rostrum leonibus Phrygiis. Ida assurgit supra,* mons *gratissimus Trojanis exulibus. Ingens Æneas hic sedet, et meditatur secum varios casus belli: et Pallas admotus* ad *lævum latus* ejus, *modo inquirit de astris,*

quidque melius scripsisset; idque multos maluisse Servius auctor est. *aut quidve ferat* Gud. et Leid.—151. *pectora* vel *præmia* vel *prælia* Zulich.—152. *quæ si* Dorvill. *quid sit* Menag. alter.—153. *admiscetque* Carisius. *Tarcho:* v. sup. ad VIII, 506.—154. *libera fati* e Rom. Medic., aliisque præclare recepit et illustravit Heinsius. Vulgg., etiam Serv., *fatis.* Nec vero ex Eurip. Phœniss. 1006 ἐλεύθεροι θεσφάτων huc advocari possunt: ibi enim sunt, ad quos oraculi sententia non spectat.—155. *Divo* Rom. ex *Divom.*—157. *subrecta* passim in scriptis et excusis. Sed post Pierium Heinsius tuetur *subjuncta* secundum meliores. Est autem poëtica ratio pro, *habens leones rostro subjunctos.* Porro alii ap. Pier. cum Goth. tert. *subjecta,* pr. Moret. *subvicta,* sec. *submissa.*—158. Si Tucca et Varius hunc versum delevissent, Maroniani carminis sententiæ non male consuluissent, ut equidem arbitror.—159. *secum-*

NOTÆ

154 *Libera fati*] Quia fatis prohibebatur, ne, post expulsum Mezentium, alium sibi regem, nisi externæ stirpis, assumeret, Æn. VIII. 498.

155 *Gens Lydia*] *Etrusci* sive *Tyrrheni,* e *Lydia* oriundi. Æn. VIII. 479. Æn. II. 781.

156 *Æneia puppis*] Probabile est Etruscos tum classem paratam habuisse, cui sola Æneæ insignia ad ornatum imponenda fuerint. Neque enim tantulo tempore potuit ædificari, quantulo Æneas apud eos moram fecit.

157 *Rostro Phrygios, &c.*] *Idam* habuit in insignibus, quia in illo Phrygiæ monte classem olim ad fugam ædificaverat, Æn. III. 6. auspiciis *Cybeles,* quæ pinus, in eo monte sibi sacras, Æneæ in id opus concesserat, Æn. IX. 88. Ideo *leones* appositi, quia sacri sunt Cybele. *Phrygii* dicti, quia Cybeles cultus in Phrygia præcipue vigebat, Æn. III. 111. De *rostro* navium, Æn. V. 143. De *Teucris,* Æn. I. 139.

160 *Pallas*] Evandri filius, Æn. VIII. passim.

Affixus lateri jam quærit sidera, opacæ
Noctis iter, jam quæ passus terraque marique.
  Pandite nunc Helicona, Deæ, cantusque movete;
Quæ manus interea Tuscis comitetur ab oris
Ænean, armetque rates, pelagoque vehatur.
  Massicus ærata princeps secat æquora Tigri:
Sub quo mille manus juvenum, qui mœnia Clusi,

quæ sunt *itinera noctis; modo* de iis, *quæ Æneas sustinuit terra et mari. O Musæ, aperite nunc Helicona, et suggerite* mihi hos *cantus: quæ multitudo sequatur interim Æneam e regione Etrusca, et impleat naves, et feratur mari. Primus Massicus findit mare Tigri ærata: sub quo* sunt *mille manus juvenum; qui venerunt* e

---

que voluptas Goth. tert.—161. *sidus* Zulich.—162. *noctis idem* Medic. a m. pr. *noctis iter* rationem nocturnæ navigationis, vel *noctis* lunæ, exponit Burm.; at vid. Notas. *modo quæ* Goth. tert.—163. *castus* Rom. *monete* Gud. a m. pr. vide ad eund. vers. sup. VII, 641.—164. *Etruscis* Leid. *comitatur* Hugen. *comitentur* pr. Hamb.—165. *pelagove* Oudart. *trahatur* ed. pr. Burmanni.—167. *Clusii* Leid. *Clausi* Bigot. et Leid. a m. pr.—169. *Gorythi, Goriti,*

NOTÆ

163 *Pandite nunc, &c.*] Eundem hunc versum adhibuit in enumeratione auxiliorum Turni, Æn. VII. 641. *Deæ*, Musæ, Ecl. III. 60. *Helicon*, mons Bœotiæ, Parnasso vicinus, Musis sacer.

164 *Tuscis*] De iis jam sæpe diximus, Æn. VIII. 479. &c. Pro variis temporibus et colonis varia mutarunt nomina: modo *Etrusci*, modo *Tyrrheni*, modo *Tusci*. Primo Apenninis montibus a septentrione et occidente, mari infero a meridie, Tybri ab oriente, terminati sunt, Ligurum etiam partem aliquam complexi: tumque duodecim in populos urbesque distincti: quibus totidem præerant principes, *Lucumones* patrio nomine communiter dicti; quorum unus aliis per vices præerat. Talis fuit *Mezentius*, rex sive Lucumo Cæritis urbis: talis *Porsena* rex Clusii, &c. Postea, ut testatur Livius l. v. transgressi Apenninum, circa Padum ad usque Alpes tenuere: ibique totidem statuere colonias, quot erant gentis capita, nimirum duodecim: hinc a Gallis deinde pulsi sunt, et intra fines antiquos repressi. Atque hujus Etruriæ Circumpadanæ caput fuisse Mantuam ait Virgilius infra 201. Ubi eandem ipsi divisionem populorum tribuit: ut primo totum genus tres in tribus sive *gentes;* mox singulæ tribus in quatuor *populos*, sive urbes, aut curias, distinguerentur.

166 *Massicus*] Rex, sive Lucumo *Clusii* urbis et *Cosæ*. Tamen infra 655. Clusii rex vocatur *Osinius*. Igitur vel idem duplici nomine dictus est *Osinius* et *Massicus:* vel *Massicus* rex fuit Cosæ, *Osinius* Clusii; ita tamen ut Osinius subesset Massico, unde urbs utraque Massicum ducem sequi dicitur. Et vero reges illos inter se non fuisse æqualis dignitatis, ex eo patet; quod primo tres, deinde duodecim in partes populi illi dividerentur, ut modo diximus. *Tigri.* Nomina navium, petita e figuris in puppi vel prora pictis aut sculptis.

167 *Clusi, &c.*] *Clusium*, urbs Etruriæ mediterranea, hodie *Chiusi:* ad paludem longissimam, quam *Clanis* fluvius trajicit, hodie *la Chiana*.

Quique urbem liquere Cosas: quis tela, sagittæ
Corytique leves humeris et letifer arcus.
Una torvus Abas: huic totum insignibus armis
Agmen, et aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli juvenes: ast Ilva trecentos
Insula, inexhaustis Chalybum generosa metallis.
Tertius, ille hominum Divumque interpres Asylas,
Cui pecudum fibræ, cœli cui sidera parent,

muris Clusii et urbe Cosa; quibus arma sunt, *sagittæ, et leves pharetræ* in *humeris, et arcus mortifer. Simul* est *ferox Abas: tota hujus acies splendebat armis conspicuis, et puppis Apolline aurato: Populonia patria subjecerat illi sexcentos juvenes peritos belli: Ilva autem trecentos, insula nobilis copiosis metallis Chalybum. Tertius* erat, *ille Asylas interpres* rerum *divinarum et humanarum, cui obtemperant*

Coriti, Corithi, Choriti in libris, prave. Græcum est γώρυτος; v. c. Odyss. Φ. 54, ubi v. Eustath. et Hesych. h. v.; est autem ex γύω, γῦ, antiqua voce, capio: ut vix putem, *Corytus* recte scribi.—170. *torvos* Rom., *torvus* Ven. *turvus* Goth. sec.—171. *aurata f. imagine* pr. Hamb. pro var. lect.—172. *sescentos* codd. apud Pier. et Gud. cum binis Rottend. *dederat illi* Goth. sec.—173. bello Bigot. *tricentos* Reg. *ast illa* Goth. sec. *insulea* tert. Tum Servius interpungendum censet: *ast Ilva trecentos, Insula inexhaustis.*—174. *inexustis* Parrhas. *mox haustis* Goth. sec.—175. *Asillas* Reg. *Asilas* multi.—176. *cælum* alter Hamb., unde Burm. an *cui cælum et s.* Et quid quæso inde? Addit

NOTÆ

168 *Cosas*] *Cosæ*, vel *Cossæ*, vel singulari numero *Cosa*, Etruriæ maritima urbs, ad promontorium *Argentarium*, quod hodie est *monte Argentaro*: urbs ipsa putatur quibusdam eadem esse, quæ nunc dicitur *Orbitello*; sed aliis melius oppidum vicinum, *l'Ansedonia*.

169 *Coryti*] Græca vox, γωρυτὸς *pharetra*, theca sagittarum. Qua voce, post Virgilium, usi Ovidius et Statius.

172 *Populonia mater*] *Populonium*, vel *Populonia*, in promontorio cognomine; cujus ex ruinis non procul condita est urbs hodie dicta, *Piombino*. Dicitur urbs, *mater*: quemadmodum Italia, *parens*, Ge. II. 173.

173 *Ilva*] Græcis dicta *Æthalia*, nunc *Elba*: in conspectu Populoniæ, ad meridiem: ferri fodinis olim ferax, quæ duo hæc habebant præcipua, teste Strabone l. v. Unum, quod in ipsa insula fornacibus liquari ferrum non posset, sed ideo in continentem transferretur: alterum, quod fossæ, unde ferrum esset erutum, rursus tractu temporis implerentur: quare merito dicuntur a Virgilio, *inexhaustæ*.

174 *Chalybum metallis*] Ferro, cujus cudendi ars præcipua fuit apud *Chalybes*, populos, vel Ponti, vel Hispaniæ, Ge. I. 58. a quibus ferrum optime temperatum dicitur *chalybs*, *acier*.

176 *Pecudum fibræ, &c.*] Significantur hic 1. Per fibras pecudum, *aruspices*, qui futura prædicebant ex inspectis extis et visceribus hostiarum,

**Et linguæ volucrum, et præsagi fulminis ignes,
Mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
Hos parere jubent Alpheæ ab origine Pisæ:
Urbs Etrusca solo. Sequitur pulcherrimus Astur,
Astur equo fidens et versicoloribus armis.
Tercentum adjiciunt, mens omnibus una sequendi,
Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis,
Et Pyrgi veteres, intempestæque Graviscæ.**

viscera animalium, et astra cæli, et voces avium, et flammæ fulminis ominosi: trahit secum *mille* viros *confertos numero et rigidis hastis. Pisæ, urbs Tusca sita, ortæ* ex Pisis *Alpheis, jusserant hos subesse* Asylæ. *Sequitur Astur formosissimus, Astur fidens equo et armis pictis. Qui sunt* ex *patria Cærete, qui in Campis Minionis; et antiqui Pyrgi, et Graviscæ* ubi *mala temperies* aëris, *adjungunt tre-*

quoque idem: sed alterum usitatius Maroni. *cui cœli* Goth tert.—178. *horr. umbris* alter Hamb. a m. pr., et a m. sec. *armis:* hoc multi alii habent apud Burm. cum Goth. tert.—179. *Alphea ab origine* Heinsius e Medic. et aliis reposuerat. *Alpheæ ab o. P.* tacite revocavit Burm., et recte, arbitror; quippe elegantius dicas *Pisas ab origine Alpheas*, quam *Pisas ab origine Alpheo.* Wakefield refinxit: *Hos parere jubet, Alpheæ ab origine, Pisæ Urbs, Etrusca solo.* Excute singula, an placeant.—180. *Astyr* Medic. bis. *Austur* Parrhas. *hasta* Zulich.—181. *equo sidens* Goth. sec. *versisque coloribus* Bigot. *versique c.* Goth. tert.—183. *Cærete* ex Καίρητος, adeoque a Καίρης. cf. ad VIII, 597. *Chærete* Medic. *Cerete* al. ap. Pier., sed est *Cære.* Καῖρε, Καιρὴ, Καίρης. Non intelligo Julium Sabinum, qui ascripsit: "Ego puto per se legi: *Nunc Cære vetus.*" Mox *Isionis* Parrhas., sed de *Minione* vel *Munione* nemo dubitet. *in armis* Dorvill. cum Goth. sec.—184. *Phyrgi, Phrigi, Pirgi,* scribitur, et *Pugi.* Sunt Πύργοι. *P. juvenes* Bigot. *Gabiscæ* Rom. *Grabiscæ* Sprot.

NOTÆ

Æn. VIII. 498. II. Per sidera, *astromantia.* III. Per volucrum linguas, *ars augurum,* Æn. III. 361. IV. Per fulmina præsaga, *ars ominatoria,* quæ ex dextro aut sinistro casu aliisque fulminum circumstantiis præsagia ducebat: Ecl. I. 16.

179 *Alpheæ Pisæ, &c.*] *Pisa,* vel *Pisæ:* urbs in confinio Etruriæ, prope *Ligures,* adhuc retinens nomen, ad fluvium Arnum, *Arno.* Condita putatur a Peloponnesiis, vel post bellum Trojanum eo per errorem pulsis; vel, ut Virgilius censet, ante ipsa Trojana tempora. Est autem in Peloponneso urbs cognominis, ad *Alpheum* fluvium, Ge. III. 19. Æn. III. 694.

183 *Cærete domo, &c.*] Ex urbe *Cæretana,* hodie *Cerveteri,* cui prius Mezentius imperabat, Æn. VIII. 479. 597. *Minio,* hodie *Mugnone:* fluviolus, non qui *Cære* alluit, ut aliqui perperam notarunt; sed qui ab ea urbe distat leucis aliquot ad occidentem.

184 *Pyrgi*] Oppidum maritimum, nunc dirutum, Cæretanæ urbi vicinum, ad occidentem: Martialis vocat *littoreos Pyrgos,* a πύργοι *turres.*

Intempestæ Graviscæ] *Gravisca,* vel *Graviscæ:* maritima item urbs fuit, jam plane excisa. Nomen habet a *gravitate* aëris, vicinarum paludum odore corrupti; ut ex Catone apud Servium, et Rutilio constat. Ideo

Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
Transierim, Cinyra, et paucis comitate Cupavo,
Cujus olorinæ surgunt de vertice pennæ:

centos: omnibus par est *voluntas sequendi. Non ego omittam te, o Cinyra generosissime bello dux Ligurum; et Cupavo* quem *pauci sequuntur, cujus e capite*

Agruscæ Goth. tert.—186. *Cinyra.* Deficit nos Phanocles, ut in notis dixi, vel ductús ex eo rivulus, quo minus aliquid certi de hoc loco statuere possimus. Veterum edd. lectio erat *Cycne*, vel *Cygne (Cygnæ* duo Goth., et tertius *tacite);* nec aliter Aldd., haud dubie ex interpolatione. Servius *Cunare* legerat, sed inepte adjiciens: *quidam duci nomen datum tradunt a Cunaro monte qui in Piceno.* Romanus legebat: *Cunare:* vetustissimus Pomponii cum aliis apud Pierium *Cinere;* sic et Gud. At Medic. *Cinyræ*, Mentel. pr. *Cinyre*, alter Voss. *Cinira*, Moret. tert. *Cynare*, Parrhas. *Cinate*, Hamb. sec. *Cyrina*, multi alii, inter quos Reg., *Cynire* vel *Cinire;* et Macrobio quoque v Sat. 15 *Cinirus* est. Scripsit Heinsius notum nomen *Cinyra.* Tum *Cupano* Sabin. et Parrhas. cum Ald. pr. *Cupabo* tres Burm.—187. *pinnæ* Rom. Medic. Gud. et alter Mentel. *cristæ* alii Pier. cumque iis Goth. tert.—

NOTÆ

intempesta a Virgilio vocantur, quia carentes aëris salubri temperie.

185 *Ligurum*] *Liguria* duplex, alia littorea, Alpibus ab occidente; Macra fluvio, *la Magra*, ab oriente; Apenninis jugis, a septentrione; mari Lignstico, a meridie definita. Alia mediterranea, ultra Apenninum ad septentrionem excurrens, usque ad Padum, *le Pô.* Littorea nunc fere est, *la rivière de Gênes;* ubi *Genua*, urbs et respublica: mediterranea nunc capit ducatum Montis-ferrati, partemque Mediolanensis et Pedemontii principatus.

186 *Cinyra*] Sic reposuimus e Mss. Nicolai Heinsii: cum antea legeretur *Cycne*, nullo sensu. Neque enim ea quæ de Cycno mox dicuntur, ad hunc pertinent; sed ad *Cupavonem.*

Cupavo] Phaëton, Clymenes et Solis filius, Epaphi regis Ægypti conviitiis adactus ut se filium Solis probaret: cum a patre petiisset currus regimen in unum diem, et ægre obtinuisset, deflecteretque a consueta diurni currus orbita, atque ita mundus ardere cœpisset; Jovis fulmine percussus in Eridanum cecidit. Ovid. Metam. II. Phaëtontis sorores, *Phaëtusa*, *Lampetie*, et *Lampetusa*, cum eum toto orbe quærerent, tandem ejus tumulum in Eridani ripis nactæ, ibidem fletu contabuerunt; et in arbores mutatæ sunt, vel alnos, vel populos; unde *succinum* sive *electrum*, quasi lacrymas, manare poëtæ finxerunt. *Cycnus*, Ligurum rex, materno sanguine et amicitia conjunctissimus Phaëtonti, apud eundem fluvium ex dolore in cycnum conversus est, Ovid. Metam. II. 367. *Cupavo*, *Cupavonis*, hujus Cycni filius a Virgilio dicitur, id est, unus e posteris. Quis autem fuerit fluvius ille *Eridanus*, electri ferax, ambigitur. Vulgo poëtis *Padus* putatur, superioris illius Italiæ, sive Galliæ Cisalpinæ fluvius, Ge. I. 482. Joannes Goropius *Vistulam* esse existimat, Poloniæ et Prussiæ fluvium; quia electrum e Prussiæ littoribus mitti certum est. Cluverius arbitratur esse fluvium *Radanum*, *Radaune:* qui Dantiscum urbem interfluens, non procul inde se Vistulæ immiscet.

(Crimen amor vestrum, formæque insigne paternæ.)
Namque ferunt, luctu Cycnum Phaëtontis amati,
Populeas inter frondes umbramque sororum
Dum canit, et mœstum Musa solatur amorem,
Canentem molli pluma duxisse senectam;

attolluntur plumæ cycneæ. Amor crimen est *vestræ* familiæ, *et insigne* petitum ex *transformatione patris. Scilicet aiunt Cycnum, dum desiderio dilecti Phaëtontis cantat inter arbores populos ac umbracula sororum* ejus, *et* dum *recreat cantu tristem amorem; albescentem teneris plumis traduxisse senectutem, deserendo terras*

---

188. *formæ quæ* Waddel. Animadverss. crit. p. 33; quo fructu, non video. Mihi totus versus e margine irrepsisse videtur: ita consutus est ex binis sententiis hiantibus: tum turbat totius loci sententiam, et illa: *Crimen amor vestrum* per se nullum habent commodum sensum, ne tum quidem, si *versum insigne* legas, pro, insigni formæ versæ. Sed ascripserat aliquis: *surgunt de vertice pennæ: formæ insigne paternæ*. Supplevit versum ineptus homo ex reliquo Scholio, quod ascriptum erat de incesto amore Cycni in Phaëtontem. Jam hoc versu ejecto quam bene procedant omnia, pro se quisque intelligit. Aliam iniit viam vir doctus, Ouwens Noct. Hag. III, 27, qui omne vitium in verbis *Cinyra et* quærit et relinquit; ut agatur de uno Cupavone; ut *pennæ olorinæ* sint per appositionem *insigne formæ paternæ* Cycni, et *crimen*, causa tanti infortunii, *amor*, luctus nimius in Phaëtontis morte. *vestrum* pro *tuum*. Quam dura et coacta hæc sint, facile sentias. Non multum recedit tertia ratio, quam Brunckius intulit, interpunctione mutata: *pennæ: Crimen, Amor, vestrum, formæque insigne paternæ*. Non licebat assequi sensum, nisi nota inspecta; e qua apparet, sic accipiendum esse: *quæ pennæ, o Amor, tibi sunt crimini*. Exigat hæc unus quisque pro se et videat, an valde mollia ea sint, et accommodata reliquis. Inciderat in eandem rationem Jo. Schraderus in schedis, et laudat versus Ciris 328 *Non ego te conor Flectere, Amor*, etc. Versu ad meum judicium ejecto non hiat sententia, sed multo magis coit: namque redditur causa ejus, quod antecedit: quod olorinas pennas pro crista gestat Cupavo: namque ferunt patrem in olorem esse mutatum. Nunc video Wakefield refinxisse; *Carmen* pro *crimen*: ut sit: "Canebant ad prælium euntes, pro more plurimarum gentium, amorem Cycni in Phaëtonta et mutationem ejus in avem, cujus pennæ galeas eorum insigniebant" ingeniose quidem. Ad verbum tamen esset: O Cinyra et Cupavo, *carmen vestrum erat amor et insigne formæ paternæ*. Argumentum adeo cantus bellici erat iis patris amor in puerum et mutatio in olorem ex longo luctu in pueri morte; argumentum agmini militari non valde consentaneum. Expectabam facta patrum et laudes. *Namque* pro δὴ, δηλαδὴ, scilicet, nimirum, solenne, v. c. sup. 148. XII, 247. IX, 40 et al.—189. *amici* sec. Rottend. *Pethontis* Rom. —190. *P. que inter* Franc. *umbrasque* Parrhas. *umbreque* alter Mentel.— 191. *cā.* pro *cantu* habet Parrhas. pro *Musa*.—192. *C. m. penna* Goth. tert.

NOTÆ

188 *Crimen amor vestrum*] *Vestrum crimen*: id est, familiæ illius vestræ, (nam *Cycnus*, Phaëtonti ejusque sororibus per Clymenen sanguine junctus erat,) fuit amor in Phaëtonta, dolorque nimius de ejus interitu: quo offensi Dii tam multos ex eadem familia in alienas formas immutarunt. *Formæque insigne paternæ*. Plumæ olorinæ, sive cycneæ, e galea subrectæ.

Linquentem terras, et sidera voce sequentem.
Filius, æquales comitatus classe catervas,
Ingentem remis Centaurum promovet: ille
Instat aquæ, saxumque undis immane minatur
Arduus, et longa sulcat maria alta carina.
  Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicæ Mantus et Tusci filius amnis,
Qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen;
Mantua, dives avis: sed non genus omnibus unum;

et petendo cœlum cantu. Filius secutus classe turmas æqualium, propellit remis magnam navem *Centaurum: ille* Centaurus *impendet aquæ, et sublimis intentat fluctibus vastum saxum, et findit profundum mare longa trabe. Ille etiam Ocnus, filius Mantus vatis et fluvii Etrusci, movet exercitum e patria regione:* ille, o *Mantua, qui dedit tibi muros et nomen matris suæ,* o *Mantua illustris majoribus,*

senecta Leid. et tert. Rottend.—194. *æquali c. classe* Medic. et sec. Moret. *æqualis* Dorvill.—195. *submovet* pr. Hamb. *centaurumque admovet ipse* ed. pr. Burm.—196. *aquis saxumque vides* alter Hamburg.—197. *maria alta.* Wakefield *alba* in ipso poëta refinxit: quia spuma candens fluctus occurrit.—198. *Quin etiam p.* antiquum satis exemplar ap. Pier., quod non displicet. Nunc ut est, accipiendum: *Ocnus ille, qui.* Tum unus e Vaticanis: *Ocnus ciet agmen.* Etiam *Ognus* nonnulli Pier., tum Medic. Gud. et alii: ut in *cycnus, cygnus.* Corrupte *Ornus* sec. Hamb. et pro var. lect. prior. *Œnus* Hugen. cum pr. Goth. *Hocnus* Montalb. Servius dicit *Aucnum* eundem fuisse.—199. *Mantoys* pr. Menag. et Exc. Burm., ut *Panthoys* in nonnullis lib. II, 319. Alii *Mantos, Manthos, Mantis.* At est Μαντὼ, Μαντοῦς.—201. *dives agris* pr. Hamb. et Zulich. pro var. lect.; expeditior utique lectio: sed propter hoc ipsum minus vera. Videntur quoque sequentia, ut bene monet Burm., priscam majorum potentiam astruere. Loca ab eo laudata, sed melius constituta, vid. in

NOTÆ

195 *Centaurum*] Navim, cui insculptus Centaurus saxum intentans. De *Centauris,* monstris, superiore parte humana, inferiore equina, Æn. VI. 286.

198 *Ocnus*] Non conditor, sed instaurator, sive munitor urbis Mantuæ: cui muros et nomen matris suæ dedisse fingitur. Quo nomine antea dicta fuerit *Mantua,* ignoratur. *Ocnus,* idem, qui *Bianor* appellatur, Ecl. IX. 60.

199 *Fatidicæ Mantus*] *Manto,* genitivo Græco *Mantus:* Tiresiæ vatis filia. *Fatidica* dicitur, ex ipsa vi nominis: est enim μάντις, vates.

Tusci amnis] *Tybris,* qui Tusciam a vicinis regionibus disterminat, Æn. VIII. 330.

201 *Mantua, dives avis*] Urbs Galliæ Cisalpinæ, nunc ducatus caput: sita in medio stagno, quod *Mincius* amnis efficit. Primi ejus conditores fuere *Tusci:* qui ex Etruria, sive Tuscia antiqua, in eam regionem effusi, eandem illic, quam apud se, regiminis formam constituerant, duodenas in urbes ac populos administrationem partiti: ut jam diximus 164. Duodecim urbium illarum novæ Tusciæ, *Mantuam* caput Virgilius facit, ut faveat aduleturque patriæ: cum tamen caput esset *Felsina,* quæ deinde *Bo-*

Gens illi triplex, populi sub gente quaterni:
Ipsa caput populis: Tusco de sanguine vires;
Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
Quos patre Benaco velatus arundine glauca
Mincius infesta ducebat in æquora pinu.
It gravis Aulestes, centenaque arbore fluctus
Verberat assurgens: spumant vada marmore verso.
Hunc vehit immanis Triton et cœrula concha
Exterrens freta: cui laterum tenus hispida nanti
Frons hominem præfert, in pristin desinit alvus;
Spumea semifero sub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant

sed stirps non est *eadem omnibus: habet tribus tres, populos quatuor sub* unaquaque *tribu, ipsa* est *primaria populorum* illorum, *robur* illi *ex Etrusca cognatione. Præterea Mezentius concitat contra se quingentos ex illa* regione: *quos Mincius, habens patrem Benacum, coronatus arundine viridi, ducebat in mare navibus inimicis* Mezentio. *Ducit* eos *Auletes gravis, et erigens* se *percutit undam centenis* remis *ligneis: fluctus spumant agitato mari. Portat illum Triton vastus, et terrens mare cæruleum* tuba *e concha: huic* Tritoni *merso usque ad latera, vultus pilosus exhibet hominem, venter exit in pristin, unda spumosa sonat sub pectore semiferino. Tot principes selecti navigabant triginta navibus* in *auxilium Trojæ* novæ, *et scindebant*

Nota.—202. *populi triplex* Rom. *cum gente* qu. Moret.—203. *Ipse caput* Montalb. *populi* duo Rottend. et pr. Hamb. a m. sec.—204. *Hic* Montalb. a m. pr.—205. *duce Benaco* Zulich. pro var. lect. *Venaco* Rom. *Bonacho* Goth. tert.—206. *Minchius, Minscius* bini Goth., iidem *in æquore*.—207. *Aulestes* Heins. e Medic. et al., ut XII, 290. Vulgo: *Auletes*. Sed Latinum nomen desiderabas. Apud Jul. Sab. *Aulesthes*. Tum *fluctus* Heins. cum Rom., et aliquot aliis ac binis Goth. Vulgg. *fluctum*. Leid. *fluctu*. Parrhas. *fructum*.—208. *insurgens* Goth. tert., ut lib. III, 560 et al. Sed et *adsurgere* (in ictu inf. 284. 797. V, 443) et *consurgere* inf. v. 290.—210. *exercens* alter Hamb. et Zulich. a m. sec. *hospita* Goth. tert. *hospida* Dorvill.—211. *profert* pr. Hamb. *pristim* Nonius Marcellus et tres Heins. *pistrim* et *pistrin* plerique etiam h. l. conf. sup. ad V, 116; pessime Goth. tert. *in serpentem d.* Rom. *alvos*.—212. *fumifero* Montalb. *cæruleo sub p.* citat Arusianus Messius.—213. *Tot l. juvenes*

NOTÆ

nonia appellata est, juxta Cluverium Ital. l. I. 26.

205 *Benaco, &c.*] *Benacus*, lacus est ejusdem Galliæ Cisalpinæ, in agro Veronensi, nunc *Lago di Garda*, Ge. II. 160. *Mincium* fluvium emittit, *Menzo:* qui postquam urbem *Mantuam* in modum lacus circumalluit, exonerat sese in Padum. *Mincium* hunc ne ducem esse putes, sed ipsum fluvium, cujus e ripis collecta classis hæc fuerat quingentorum hominum, quorum dux *Auletes*.

209 *Triton*] Neptuni tubicen, concha utens pro tuba, superiore parte vir, inferiore piscis, Æn. I. 148.

211 *Pristin*] Piscem immanem, e balænarum genere, Æn. III. 427.

Subsidio Trojæ, et campos salis ære secabant.
Jamque dies cœlo concesserat; almaque curru
Noctivago Phœbe medium pulsabat Olympum:
Æneas (neque enim membris dat cura quietem)
Ipse sedens clavumque regit velisque ministrat.
Atque illi medio in spatio chorus, ecce, suarum
Occurrit comitum: Nymphæ, quas alma Cybebe
Numen habere maris, Nymphasque e navibus esse,
Jusserat, innabant pariter, fluctusque secabant,
Quot prius æratæ steterant ad littora proræ.

ærato rostro *spatia salsæ* aquæ. *Et jam lux abierat* e *cælo, et benefica Luna attingebat medium cælum curru nocturno: Æneas ipse sedens, moderatur gubernaculum, et dat operam velis: non enim solicitudo permittit* ejus *corpori* ullam *quietem. Et ecce turba suarum sociarum offert se ipsi in medio cursu:* scilicet *Nymphæ, quas benefica Cybele voluerat frui divinitate maris, et fieri Nymphas e navibus: natabant simul, et scindebant undas; quot antea naves æratæ stabant ad littus. Agnoscunt*

Leid. et sec. Moret.—214. *campos maris* Bigot. et Goth. tert. *ruebant* aliquot Pier., ut Æn. I, 89. Τὸ *secabant* Heinsio displicebat, quod sequitur idem verbum v. 222.—215. *discesserat* olim in edd. Mutatum in ed. 1514 Ald. in *concesserat;* quod codices ubique agnoscunt, præter Francianum, qui recentissimus est, ut et Goth. pr. *detexerat* Vratisl. *cursu* Dorvill.—219. *in medio* Mentel. et pr. Hamb. cum Goth. tert.—220. *Cybebe,* debetur Heinsii doctrinæ, qui Colot. et Gud. secutus est cum Leidensi. *Cibebe* Dorvill. Nec multum abludebat Rom. *Cybere*. Est enim ἡ Κυβήβη. ut et ὁ Κύβηβος, Gallus, in glossariis. v. Etymol. et Hesych. in Κύβηβος, ubi v. Notas. Vulgg. *Cybele,* quæ Κυβέλη esset; nam Κυβήλη ne quidem scribi pronuntiat Brunck. ad h. l. nisi per nostrorum hominum imperitiam et temeritatem: a qua equidem eos non absolvam, secundum ea, quæ Gudius ad Phædrum et Burmann. ad Anthol. Lat. docuere; illud tamen monere æquum est: ap. Schol. Lycophron. 1168 legi: ὁ Ἱππῶναξ Κύβηλιν τὴν Ῥέαν λέγει παρὰ τὸ ἐν Κυβέλλᾳ (deb. Κυβήλᾳ) πόλει Φρυγίας τιμᾶσθαι: explicat autem ille eo loco voc. Κύβηλιν. Nec exemplo res caret, inprimis in voce barbarorum. Nec magis dubitari potest τὰ Κύβελλα esse dicta; v. Steph. Byz. Manet tamen haud dubie hoc: usu receptum esse, ut aut *Cybebe* aut *Cybele* scribatur. vid. sup. ad lib. III, 111. Laudat Burm. notas ad Phædr. III, 17 et 20.—223. Idem vs. sup. IX, 121 ubi vide. *Quo p.* Medic. et *puppis* a sec. m.; hoc et alii codd. apud Pierium ha-

NOTÆ

214 *Salis, &c.*] *Sal,* pro mari, Æn. I. 541. De *æratis rostris,* Æn. v. 143.

216 *Phœbe*] Luna, Phœbi soror, Ecl. III. 67. De *Olympo,* monte Thessaliæ, qui pro cœlo sumitur, Ecl. v. 56. De *Cybele,* Æn. III. 111. De *navibus Æneæ,* in Nymphas transformatis, Æn. IX. 120.

218 *Velisque ministrat*] Proprium est, *ministrare* alicui homini: translatum, *ministrare velis:* ministrabat autem Æneas, non colligendo aut explicando vela; quod inferiorum erat operarum: sed *pedes,* id est, funes qui extremis angulis majoris veli alligati erant, aut contrahendo, aut remittendo; quod gubernatoris erat munus, Æn. v. 830.

Agnoscunt longe regem, lustrantque choreis.
Quarum, quæ fandi doctissima, Cymodocea
Pone sequens dextra puppim tenet, ipsaque dorso
Eminet, ac læva tacitis subremigat undis.
Tum sic ignarum alloquitur: Vigilasne, Deum gens,
Ænea? vigila, et velis immitte rudentes.
Nos sumus Idææ sacro de vertice pinus,
Nunc pelagi Nymphæ, classis tua. Perfidus ut nos
Præcipites ferro Rutulus flammaque premebat:
Rupimus invitæ tua vincula, teque per æquor
Quærimus. Hanc Genetrix faciem miserata refecit,
Et dedit esse Deas, ævumque agitare sub undis.
At puer Ascanius muro fossisque tenetur

procul regem, et circumeunt eum *saltando. Cymodocea, quæ erat peritissima loquendi* inter *illas, tenet manu dextra puppim, sequens prope: et ipsa emergit tergo, ac subnatat sinistra* manu per *aquas quietas. Deinde sic affatur Æneam inscium* harum rerum: O *Ænea, soboles Deorum, an vigilas? vigila, et laxa funes velis. Nos sumus pinus Ideæ, è sacro cacumine* illius montis, *naves* olim *tuæ, nunc Nymphæ maris. Cum Rutulus fœdifragus persequeretur ferro et igne nos submergendas: abrupimus non sponte tua retinacula, et te quærimus per mare. Mater* Cybele *miserta* nostri *reparavit formam* nostram, *et permisit* nos *esse Deas, et ducere vitam sub aquis. Sed juvenis Ascanius clauditur muro et fossis, inter media*

bebant, et Oblongus *naves*.—224. *choreas* sec. Hamb. conf. sup. ad VII, 391. —225. *Quarum una f.* Goth. sec. *quæ nandi* Markland. ad Stat. II Sylv. 2, 19 legebat, quem refellit Burm. hactenus, quod non magna laus Nymphæ esse potest, si bene natare didicerit. Fatendum tamen, nec alterum satis esse accommodatum: etsi enim illa mox partes affandi Æneam sibi sumit, non tamen facundiæ laus in Nympham cadit. Maximam natu nympharum Italidum edidit Cymodocen Silius lib. VII, 428.—227. *at læva* a m. pr. Medic. *ac levi* Montalb.—228. *ignavum* Rom. *vigilansne* Goth. tert.—229. *ac ventis* ed. pr. Burm.—231. *Nos pelagi* Exc. Burm. *Fervidus ut nos* emendabat Jo. Schrader., ut IX, 72, et sæpe alibi. Sane et hoc ferri potest, et illud. Contra VII, 24 *vada perfida* conjicit, ubi *fervida*. Sane utrumque bene.—232. *flammisque* Goth. tert. *petebat* alter Hamb. pro var. lect., alter a m. pr.—233. *Rupimus* Heins. scripsit cum vetustioribus, etiam Pier. codd. parte. Alii

NOTÆ

224 *Lustrant*] Circumeunt, Æn. I. 612.

228 *Vigilasne, &c.*] Ratione quippe temporis dormire debuerat; nisi gubernatoris partes in se suscepisset. Sunt, qui allusum putent ad morem Romanum; quo, postquam indictum erat bellum, imperator Martis sacrarium ingressus, hastam simulacri commovebat dicens: *Mars vigila.* Sunt, qui ad verba Vestalium: quæ, teste Servio, certis diebus adibant regem sacrorum, dicebantque: *vigilasne rex? vigila.*

230 *Idææ pinus*] Materia navium, *pinus* arbor. Locus natalis, *Ida* Phrygiæ mons, Æn. II. 801. De *Rutulis*, Æn. VII. 795.

Tela inter media atque horrentes Marte Latinos.
Jam loca jussa tenent forti permixtus Etrusco
Arcas eques. Medias illis opponere turmas,
Ne castris jungant, certa est sententia Turno.
Surge age, et Aurora socios veniente vocari
Primus in arma jube, et clypeum cape: quem dedit ipse
Invictum Ignipotens, atque oras ambiit auro.
Crastina lux, mea si non irrita dicta putaris,
Ingentes Rutulæ spectabit cædis acervos.
Dixerat: et dextra discedens impulit altam,
Haud ignara modi, puppim. Fugit illa per undas

arma et Latinos feroces bello. Jam equitatus Arcadius, junctus generosis Etruscis, attigit loca præscripta: certum est consilium Turni, objicere illis agmina interjecta, ne illi *promoveant ad urbem* sua. *Age, surge: et* prima *luce imminente, primus impera socios excitari ad arma: et sume clypeum, quem ipse Vulcanus donavit tibi impenetrabilem, et cinxit extremitatem* illius *auro. Crastina dies videbit magnos cumulos Rutulorum cadaverum, nisi existimaveris mea verba vana.* Sic *locuta fuerat, et abiens pepulit* manu *dextra puppim sublimem, non inscia modi* quo erat

Rumpimus.—237. Jo. Schrader. conj. *ardentes Marte L.* At vid. Not.—238. *tenent...Arcas eques* e Medic. Heins. et late illustravit. Vulgo *tenet. commistus* Ald. pr.—240. *Nec c.* Franc. *jungant castris* pr. Moret. *justa est s.* Hugen.—242. *Pronus in arma* aliquot Pier. *quem dedit ingens* aliquot Pier. Mentel. et pro div. lect. Sprot. et duo Burm. cum Erf., sed *ingentes acervi*, monet Heinsius, mox subsequuntur.—243. Quotiescumque hunc versum recitavi, hemistichium sensi languere, *atque oras ambiit auro*, itaque ab alia manu ad explendum versum insertum arbitratus sum. Nunc video apud Burm., etiam Ortuinium, quisquis ille est, a manu indocti monachi adjecta illa credidisse. Nisi dixeris, ipsi poëtæ versum excidisse.—244. *Crastina lux;* deficere hic verbum, sc. aderit, veniet, Burmannum putare potuisse, miror: nam Longo et aliis veteribus Grammaticis id condonandum est, qui vs. sequ. *spectabis* legebant. *verba p.* pr. Hamb.—245. *R. gentis* Gud. Ven. et Oudart. *spectabis* Medic. Bigot., et sic olim quidam legerunt, inter quos Longus apud Serv., male ipso Servio judice; nam jung. *crastina lux spectabit*. Laudat Burm. Bentleium ad Terent. Hec. III, 1, 6. *spectabat* Hugen. *spectabant* Exc. Burm. —246. *altam;* Montalb. pro div. lect. *actam.*—247. *modo* Dorvill. *undam* duo

NOTÆ

238 *Jam loca jussa, &c.*] Non descripsit poëta, quo Æneas jusserit equites abire. Sed cum Evander Arcadas equites quadringentos Æneæ adjunxerit, Æn. VIII. 518. cum Æneas eos Etrusco exercitui sociarit, ibid. 606. verisimile est eum, antequam naves conscenderet, equitatum et suum et Etruscum terra præmisisse: eo consilio, ut certum in locum provecti, impressionem in castra Rutulorum facerent; eodem tempore, quo naves exscensionem tentarent. De *Aurora*, Ge. I. 249.

243 *Ignipotens*] *Vulcanus*, Veneris suasu, clypeum Æneæ fabricaverat, Æn. VIII. 439.

Ocyor et jaculo et ventos æquante sagitta.
Inde aliæ celerant cursus. Stupet inscius ipse
Tros Anchisiades; animos tamen omine tollit.
Tum breviter supera aspectans convexa precatur:
Alma parens Idæa Deum, cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes, bijugique ad fræna leones;
Tu mihi nunc pugnæ princeps, tu rite propinques
Augurium, Phrygibusque adsis pede, Diva, secundo.
Tantum effatus; et interea revoluta ruebat
Matura jam luce dies, noctemque fugarat.
  Principio sociis edicit, signa sequantur,
Atque animos aptent armis, pugnæque parent se.
Jamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
Stans celsa in puppi: clypeum cum deinde sinistra
Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt

impellenda: *illa* puppis *currit per aquas, celerior et telo et sagitta pari ventis. Deinde aliæ naves properant. Ipse Trojanus filius Anchisæ miratur nesciens causam: tamen erigit animos* suorum hoc *præsagio. Deinde suspiciens concavas* partes *summi* cœli, sic *orat breviter: O mater Idæa, altrix Deorum, cui Dindyma cara* sunt, *et urbes turritæ, et leones bini* alligati *jugo* et dociles *ad fræna: tu nunc* es *mihi auctor pugnæ, tu bene secundes omen, et accedas ad Phrygas cursu prospero,* o *Dea.* Hæc *solum locutus: et interim dies reversa procedebatur lumine jam pleno, et expulerat noctem. Primo imperat sociis,* ut *sequantur vexilla, et excitent animos ad bella, et accingant se* ad *certamen. Et jam habet præ oculis Trojanos et munimenta* urbis *suæ, erectus in puppi excelsa: tum postea extulit læva* manu *clypeum fulgentem. Trojani e mœnibus emittunt clamorem*

Burm.—248. *ventos spectante s.* Sprot. Est ἅμα πνοιῇς ἀνέμοιο.—251. *supera spectans* aliquot Pier. et Heins. *superaspectans* duo Moret. *supera breviter spectans* ed. pr. Burm. οὐρανὸν εἰσανιδὼν Homericum est Iliad. Ω. 307.—254. *Tu mihi nunc princeps pugnæ,* suaviore sono Wakefield e cod. Coll. Jesu.—255. *asis* Dorvill. *superbo* sec. Hamburg.—256. *affatus* duo Burm. *est fatus* Goth. tert. *at interea* alter Hamb., non male, cum Goth. sec.—258. *edicit sociis ut* Oudart. *bella sequantur* Vratisl. Nec vero in *signa sequi* argutandum, an ævo Trojano signa militaria habuerint.—259. *aptant* aliquot Burm. *optant* sec. Hugen. pro var. lect. *armant* a m. pr. *pugnæ ve* Oudart. *aptent* et *parent* idem sunt.—261. *cum* ex Pier. et suis reposuit Heins. pro vulgari

NOTÆ

251 *Supera convexa*] Id est, *rotunda,* aut *concava,* Æn. I. 314.

252 *Idæa*] *Cybele* mater Deorum: quæ quia pro terra sumebatur, quæ sustentat urbes; ideo turrita cum corona pingebatur. Cur ejus currum leones traherent, vidimus Æn. III. 111. Huic sacri fuerunt montes plerique Phrygiæ: *Ida,* Æn. II. 801. *Dindymus,* Æn. IX. 618.

254 *Propinques Augurium*] Id est, *præsens sis hoc augurio:* seu, *faveas hoc augurio.* Vide Æn. I. 530. 'propius res aspice nostras.' Vocat Trojanos, *Phrygas;* quia Troas in Phrygia Minore fuit, Æn. I. 385.

Dardanidæ e muris. Spes addita suscitat iras.
Tela manu jaciunt. Quales sub nubibus atris
Strymoniæ dant signa grues, atque æthera tranant
Cum sonitu, fugiuntque Notos clamore secundo.
At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis; donec versas ad littora puppes
Respiciunt, totumque allabi classibus æquor.
Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma
Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignes:

ad astra: spes aucta accendit iras: vibrant manibus jacula. Quales grues Strymonis fluvii *emittunt voces inter nigras nubes, et trajiciunt cœlum cum sonitu, et fugiunt Austros* cum *læto clamore. Sed ea* cœperunt *videri mirabilia regi Rutulo et ducibus Italis: donec viderunt naves detortas ad littus, et totum mare appelli* cum *navibus. Conus* galeæ *fulget* e *capite, et splendor spargitur e summitate* per *cristas, et umbo clypei aureus emittit copiosos ignes:*

tum.—263. *e* deerat Romano. *D. omnes* Ven.—265. *dant colla* Sprot., quod ornare aliquis possit de porrectis volantum gruum collis. Sed *dare signum* h. l. simpl. dant clamorem, v. Not. *æquora tr.* alter Hamb., quod et Jo. Schrader. conjiciebat, quia in Homero est, *ἐπ' ὠκεανοῖο ῥοάων*. At ibi est pro versus Austrum. *transnant* Dorvill. cum Goth. tert., ut solent recentiores.—267. *fama mira* Medic. a m. pr.—268. *versare ad* Ven. *proras* Leid., male.—270. Versus jam in Aldd. sic legitur. *capitis* Rom. Sprot. et Montalb. cum ed. Pontana Macrob. v, 10, quod deterius est. conf. ad VII, 689. Tertius casus docte pro, in capite. *tristisque* Faernus emendabat apud Ursin. et Cuninghamus, sicque Erf. legit. *a vertice* damnabat Pier., sed revocavit Heins. e Medic. et aliis, et ex Nonio ac Macrobio. Alii cumque his idem Erf. *cristisque* ac *vertice* duce hujus familiæ Romano, quod equidem præferam. *que* etiam nonnullis abest, nec male.—271. *ac vastos* Goth. sec. *umbo æreus* cum Macrob. v, 13 aliquot Pier. cum Medic. Leid. et pro div. lect. Rottend. tert., utrumque recte. conf. inf. 884, sed *aureus* poëtica oratione dignius. *movet a.* Montalb.

NOTÆ

265 *Strymoniæ, &c.*] Comparatio illa, bellici Trojanorum clamoris cum gruum clamore, repetita est ex Homero Iliad. III. 3. *Grues*, aves oblongo collo ac rostro, frequentes circa *Strymonem*, Macedoniæ fluvium, in confinio Thraciæ. Imbrem fugiunt, magno numero collectæ; ideoque *Notos*, id est, *Austros*, ventos pluvios a meridie, Ecl. II. 58. Hinc Ge. I. 374. inter signa imbris: 'aut illum vallibus imis Aëriæ fugere grues.' De *Rutulis*, Æn. VII. 795. De *Ausoniis*, Latinis, ibid. 54.

269 *Totumque allabi classibus æquor*] Commutatio, pro *classes allabi toto æquore*. Sic Æn. VI. 268. 'Ibant obscuri sola sub nocte.'

270 *Ardet apex capiti, &c.*] Æneæ habitum describit, cædem Rutulo comminantis: et cum cometa comparat. Mutuatus est hanc descriptionem ex Homero, de clypeo et galea Achillis, Il. XIX. 379. Comparationem vero cum *Sirio*, sive *canicula*, ex eodem, Il. XXII. 26. De *apice*, sive *cono* galeæ, ejusdemque *cristis*, Æn. III. 468. De *umbone*, parte media et maxime eminente clypei, Æn. II. 546.

Non secus, ac liquida si quando nocte cometæ
Sanguinei lugubre rubent, aut Sirius ardor:
Ille sitim morbosque ferens mortalibus ægris
Nascitur, et lævo contristat lumine cœlum.
Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Littora præcipere, et venientes pellere terra.
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro.
Quod votis optastis, adest, perfringere dextra.
In manibus Mars ipse, viri. Nunc conjugis esto
Quisque suæ tectique memor; nunc magna referto
Facta patrum, laudes. Ultro occurramus ad undam,

non aliter ac si cometæ cruenti aliquando triste rubescunt per humidam noctem, aut si ignis ille Sirius oritur, portendens hominibus male affectis siccitatem et morbos, et contristat cœlum luce sinistra. Tamen non periit audaci Turno spes occupandi littus, et prohibendi terra descendentes. Ultro excitat verbis animos suorum, *et ultro adhortatur:* O *viri, promtum* est *vobis perficere manu, quod cupivistis votis: pugna ipsa* est *in potestate* vestra: *jam unusquisque sit memor uxoris et domus* suæ; *nunc memoret præclara gesta* et *laudes majorum: ultro objiciamus* nos *ad*

—273. *Sanguineæ* multi apud Burm., et duo *ac Syrius*. Est autem *Sirius* adjectivæ formæ; Σείριος ἀστὴρ, unde h. l. *Sirius ardor*. Vocem peregrinæ esse originis, dubitare non debebant veteres grammatici. Wakefield ita interpunxit: *aut Sirius ardor Ille, sitim morbosque ferens mortalibus ægris, Nascitur, et* —Erit adeo comparatio hæc: *umbo vomit ignes, non secus ac Sirius ardor ille nascitur*. quæ nescio an bene procedant.—275. *lævo*. Schraderus: f. *sævo*. *circumstat l. c.* Goth. tert.—276. *Haud tunc* Erf.—277. *præcipere* Heins. e Pier. et suis post Ge. Fabric.; vulgg., etiam Serv., *præripere*, quod toties in ejus locum successit. Ait Burmann., melius hoc convenire audaciæ Turni. Sed poëta doctius vocabulum amplecti mavult, quod eandem vim habet, ante capere, occupare.—278. Abest hic versus Mediceo et aliis Heins., in aliis superiori præponitur, ut satis constet esse huc retractum ex sup. IX, 127. Omissus nunc in ed. Parm.—279. *Quos v.* Parrhas. *optatis* aliquot apud Burm. *perstringere* pr. Hamb. pro var. lect. *perfingere* Dorvill. *perfringite* Parrhas. *perstringite* ed. Ven. Burm. Sed dictum ut *aciem perfringere*, perrumpere.—280. *In manibus Mars ipse viris* olim editum, et sic Mediceus cum aliis, inter quos tres Goth. cum Erf. Habet hoc ipsum quod placeat. *viris* pro *vobis*: sed cum adjuncto, si viri estis. Pro altera lectione, *viri*, quam Naugerius intulit, stat Rom. cum aliis, etiam Ge. Fabricii codice, qui hoc præferebat tanquam acrius adhortantis verbum. *Mars ecce* pro var. lect. pr. Hamb.—281. *testisque* Goth. tert., belle vero testis seu testiculus, post, *conjugis suæ!* tum *non m. r.* idem. *referte* Gud. a m. pr., sicque malebat Heins., scilicet doctius hoc arbitratus.—282. *laudesque* Egnatius videtur correxisse, sicque

NOTÆ

273 *Sirius ardor*] *Sirius* vel *Canicula*: stella in ore majoris canis, maximos æstus creans, Ge. II. 353. Hic adjective sumitur, alibi substantive, Æn. III. 141.

280 *In manibus Mars*] In potestate. Sic Æn. IX. 132. 'Terra autem in manibus.'

Dum trepidi egressique labant vestigia prima.
Audentes Fortuna juvat:
Hæc ait, et secum versat, quos ducere contra,
Vel quibus obsessos possit concredere muros.
Interea Æneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit. Multi servare recursus
Languentis pelagi, et brevibus se credere saltu;
Per remos alii. Speculatus littora Tarcho,
Qua vada non spirant, nec fracta remurmurat unda,

mare, dum tumultuantur, et primi gressus vacillant excendentibus. Fortuna auxiliatur audacibus. Dicit hæc: et meditatur secum, quos possit *ducere adversus* Æneam, *aut quibus possit committere urbem obsessam. Interea Æneas emittit pontibus socios ex altis navibus. Multi* incipiunt *quærere refluxum maris tranquillioris, et exponere se* in loca *vadosa per saltum; alii ope remorum. Tarchon contemplatus littora, qua parte non putat* reperiri *vada, et undæ non sonant allisæ: sed*

edd. ejus: etiam P. Dan. ed. idemque bini Goth. habent; improbat copulam Ge. Fabric., vix ego; qui eam desidero; etsi τὰ κλέα respicit poëta. Saltem *Facta, patrum laudes;* distinguo, ut olim nonnulli in Servianis. *et laudes: ultro* Jul. Sabin., hoc et Erf.; et forte præferendum. *accurramus* Leid. *curramus* Exc. Burm, *ad undas* Ven. cum Goth. tert. *ad amnem* pr. Hamb. pro var. lect.—283. *egressiq.* Rom. et plerique alii Pier. et Heins. scripti fere omnes. Cur ergo non receptum? magis haud dubie figuratum: *egressi labant vestigia prima* h. vestigiis primis. vulg. *egressis*, et *egressusque* aliquot Pier. *primi* sec. Moret. *primo* pr. Hamb. pro var. lect.—284. *Audaces* pr. Hamb. a m. sec. *juvat viresque ministrat* Leid., interpolate. Ennius dixerat: *Fortibus est fortuna viris data*, ap. Macrob. VI, 1 extr.—285. *quos d. mavult* Goth. tert.—286. *posset* Hugen. *committere* pr. Hamb. pro var. lect. *conducere* Sprot. a m. pr.—288. *recessus* codd. ap. Pier., quod pro interpretamento habeo; est enim h. l. de loco, quo fluctus recedunt, quousque unda procurrit seu recurrit.—290. *Tarcho* de hoc v. ad VIII, 506.—291. *spirant* secundum Rom., aliosque vetustiores Pierianos, tum Medic. duosque Voss., necnon ed. Junt.; adde Colot. et binos Goth., item Jul. Sab., Heinsius recepit; *spirat* a m. pr. tert.

NOTÆ

288 *Servare recursus, &c.*] Mirum, quam multa hic absurde interpretes commenti sint, inprimis Donatus. Sensus hic est. Tres ineunt exscensionis vias. I. Æneas applicat naves summæ crepidini littoris, et jactis pontibus milites exponit. II. Aliqui quærunt vadosa quædam loca; quæ æstu quidem affluente fluctibus operta sunt; refluente sicca sunt, aut saxis et arenis et stagnantibus aquis infesta: hæc autem in loca exiliunt, aut saltum remis adjuvant ac sustentant. III. Tarchon, omissis vadosis illis et inæqualibus locis, eligit planum et humile littus; quo fluctus absque offensione ac strepitu, sed leni et æquabili impetu evolvuntur. Cum autem ibi aqua deficiat; hortatur Tarchon, ut valido impetu naves impulsæ ac velut sublatæ, sulcum in terra sibi aperiant. Eo tamen in loco repertis præter spem vadis et inæqualibus arenarum cumulis, navis Tarchontis alliditur.

Sed mare inoffensum crescenti allabitur æstu;
Advertit subito proras, sociosque precatur:
Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis;
Tollite, ferte rates; inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
Frangere nec tali puppim statione recuso;
Arrepta tellure semel. Quæ talia postquam
Effatus Tarcho: socii consurgere tonsis,
Spumantesque rates arvis inferre Latinis;
Donec rostra tenent siccum, et sedere carinæ
Omnes innocuæ. Sed non puppis tua, Tarcho.

qua parte *mare sine offensione advolvitur, æstu tumescente: subito impellit proras et orat socios: Nunc, o turba electa, intendite validos remos: erigite, invehite naves: scindite rostris hanc terram hosticam, et ipsa trabs* ima *aperiat sibi viam: et cum semel arripuero terram, non abnuo lacerare navem* in *tali loco. Quæ talia cum Tarchon dixisset: socii* cœperunt *erigere* se *in remos, et invehere naves spumosas in littus Latinum: donec rostra attigerunt siccum* locum, *et omnes naves steterunt illæsæ; non tamen navis tua,* o *Tarchon. Quippe impacta arenis, dum pendet* ex in-

Rottend. Vulgo: *sperat*, qua non sperat, locum esse vadosum: id quod alienum ab h. l. Erat olim quoque *sperant*, cui præferebat *sperat* Servius; sicque plerique libri et, qui familiam ducit, Romanus. *superat* Franc. *spectat* edd. nonnullæ ap. Pier. Sed *spirant* Heins. illustrat ad fastidium usque plurimis locis, in quibus sententia plurimum ab hoc loco diversa est. Nunc enim est æstuare, inflatum esse, fluctus movere, κορύσσεσθαι. Jam Ge. I, 327 vidimus: *fervetque fretis spirantibus æquor*, ubi alii *spumantibus*, quod pro interpretamento est: etiam h. l. nonnulli Pieriani: *spumant*. Alia exempla dabit Heins. hic et ad Ge. l. l. Mox *fracta: strata* pro var. lect. pr. Hamb.—293. *proram* Medic. a m. sec.—294. *Nunc electa* tres Burm.—295. *Tollite forte* Waddel. Animadv. crit. p. 35, perperam. Si conjecturæ indulgere vellem, dicerem me malle, *Pellite, ferte, rates;* h. impellite. Sed *ferre, tollere*, ad motum navis remorum impulsu jactatæ et elevatæ spectare potest. *fundite* Ven. *scindite* Zulich. Heinsius conj. *figite.*—296. *premet* pr. Hamb. *illa c.* sec. Hamb. et Montalb.—297. *puppes* Rom. Medic. et alii pervetusti Pieriani: item Gud. a m. pr. cum Moret. binis et Regius, idque Catrœus secutus.—299. *Affatus* Zulich. *Est fatus* pr. Hamb. a m. sec. *Sic fatur* Bigot. *Sic fatus* Goth. tert. v. sup. 256. *Effatus T. sociis* Medic.—300. *armis* et hic aliquot. *referre* Ven.—301. *sidere* tert. Rottend., quod verum videtur; saltem proprium hac in re. v. Heins. Adde Tacit. Ann. II, 6 *quædam planæ carinis ut sine noxa siderent*.—302. *innocue* Medic. a m. pr. Cuninghamus emendat: *innocuum*, perperam. Quorsum enim mutes id, quod per se bene poëticum

NOTÆ

299 *Tonsis*] *Tonsa*, remus. Æn. VII. 28.

302 *Innocuæ*] Activa vox: sed passive sumitur, pro *illæsæ*. Sic Lucanus usurpat *innoxia* l. IX. 896. de Psyllis loquens: 'gens unica terris Incolit, a sævo serpentum innoxia morsu;' id est, *illæsa morsu*.

Namque, inflicta vadis, dorso dum pendet iniquo,
Anceps sustentata diu, fluctusque fatigat:
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis;
Fragmina remorum quos et fluitantia transtra
Impediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.
Nec Turnum segnis retinet mora: sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, et contra in littore sistit.
Signa canunt. Primus turmas invasit agrestes
Æneas, omen pugnæ, stravitque, Latinos,
Occiso Therone, virum qui maximus ultro
Æneam petit: huic gladio perque ærea suta,

æquali cumulo earum, *nutabunda, diu suspensa; et* dum *agitat undas: laceratur, et effundit viros in medias aquas: quibus fragmenta remorum et scamna subnatantia obstant, et fluctus refluens simul retrahit pedes* allabentium. *Nec pigra mora retardat Turnum: sed promtus ducit universum exercitum contra Trojanos, et ex adverso stat in littore. Signa insonant: Æneas primus aggreditur agmina rustica,* quod fuit *initium prælii: et dejecit Latinos, interfecto Therone, qui hominum maximus primus tendit* in *Æneam.* Æneas *ense pervadit huic latus professum, per*

est.—303. *Jamque* Hugen. *infricta* alter Hamburg. *pendit* tres Burm. *vadis dorso* per appositionem dicta jungebat olim Probus ap. Servium, male.—304. *fatigant* pr. Hamb. et Zulich. cum Erf. At vid. Not. Malim vero interpungere: *Anceps sustentata, diu fluctusque fatigat.*—306. *remorumque et* Mentel. pr. *effluitantia* tert. Rottend. cum parte Pierianorum. *fluctuantia* Dorvill.—307. *pedes* ante Heins., quod tuetur Romanus; sed meliores et ipsius et Pier. elegantius, *pedem:* nam alterum vulgus loquitur. *simul ora r.* Goth. tert.—308. *capit* Goth. sec.—309. *in* abest binis Burm. *in littora* duo alii.—310. *invadit* quatuor Heins.—311. *statuitque L.* Goth. pr.—312. *Therone.* Est Θήρων.—313. *suta*, quod Rom. Medic. et alii vetust. agnoscunt, post Ursinum, Pierium et alios, asseruit Heinsius magna locorum copia, in quibus idem vocabulum restituit. *Scuta* vulgo lectum: sed in *suta* Rom. et Medic. omnesque meliores consentiunt: thoracem sutilem ex ære h. ex æreis lamellis vel catenulis de-

NOTÆ

303 *Vadis*] Locis ubi aqua parum alta est, Æn. I. 115. in Notis.

304 *Fluctusque fatigat*] Servius explicat: *fluctus fatigat navim.* Ego: *navis fatigat fluctus:* scilicet crebro remorum et contorum impulsu, succussuque, ut ex arenis extraheretur. De *transtris*, scamnis navium, Æn. V. 119.

310 *Signa*] Tubæ, cornua, buccinæ, Æn. VII. 637.

311 *Omen pugnæ*] Vel *initium:* quia in rerum initiis, omina sive auspicia captabantur, Æn. VII. 173. Vel *faustum auspicium:* ex hoc enim primo successu, de victoria bene æstimare cœpit.

313 *Suta*] Alii legunt, *scuta:* sed durior hæc consonantium collisio multis videtur, *ærea scuta.* Quare, juxta probatissimos codices, malo *suta:* sive, clypeum ex multis æreis laminis *consutum* et contextum. Qua forma Virgilius Ge. IV. 33. vocavit alvearia, *corticibus suta cavatis.* Nec obstat duo hic jungi adjectiva absque sub-

Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
Inde Lichan ferit, exsectum jam matre peremta,
Et tibi, Phœbe, sacrum, casus evadere ferri
Quod licuit parvo. Nec longe, Cissea durum,
Immanemque Gyan, sternentes agmina clava,
Dejecit leto : nihil illos Herculis arma,
Nec validæ juvere manus, genitorque Melampus,
Alcidæ comes, usque graves cum terra labores
Præbuit. Ecce Pharo, voces dum jactat inertes,

loricam asperam auro, et per textus æreos clypei. *Inde occidit Lycam, excisum e matre jam mortua, et dicatum tibi, o Apollo; quod* adhuc *infans potuisset evadere periculum ferri. Nec procul stravit morte asperum Cisseum, et grandem Gyam, vastantes clava turmas. Nihil profuerunt illis arma Herculis, nihil robustæ manus, et pater Melampus, socius Herculis quamdiu terra proposuit* Herculi *difficiles labores. Ecce vibrans telum* in *Pharum, dum is emittit stolida verba, defigit* illud in

signat.—314. *suadentem* sec. Rottend. *hausit* alter Hamburg.—315. *Licham* bene Heins. restituit e codd. ὁ Λίχας. Vulgo *Lycam*, corrupte : alii *Lychan*, *Lican*, *Lithan*, *Licham*, *Lycum*. Porro *et sectum* Oblongus Pierii, *exemptum* alius Pier. *exemplum* alter Menag. *exceptum* alter Hamb. *excetum* Leid.—316. *satum* nonnulli vett. Pier.—317. *Cui licuit* vulgg., sed Romano præeunte. *Quoi* ed. pr. Burm. *Quod* Heins. e suis et Pier. emendavit. Utrumque Servius scriptum reperit. *Quo* Gud. a m. pr., atque sic Markland. ad Stat. pag. 28 emendabat : *casus evadere ferri Quo licuit parvo?* Vix probabit tale acumen, quisquis Maronem noverit. Tum *Cesea*, *Cisea*, *Sciesea*, *Sciaea*, *Cyssea*, corrupte. Est Κισσεύς.—318. *Finalemque* Bigot. *Gyam* vulgg. ante Heins. Alius Gyas inter Trojanos memoratus est lib. I, 226. 616 et al.—319. *Dejecit leto :* Jo. Schrader. conj. *telo*, ut alibi : XI, 665. Ge. I, 339. At *æterni leto* v. c. Sil. Ital. X, 33.—320. *Nil v.* ante Heins. *Non* Goth. sec.—321. *comes ille* pr. Hamb. pro var. lect. *graves* ante Heins. *cum t.* idem e Medic. a m. pr. pro *dum*, quia mox *dum* redit. Sed : *A. comes usque, g. c.* aut *usque . . . dum* relinqui, et vs. sequ. legi debet *cum*.—322. *Pharo* sapienter tuitus est post Ge. Fabricium Heinsius, ut sit a Pharus : τῷ Φάρῳ. *Pharo clamanti*; sic Rom.

NOTÆ

stantivo nomine : siquidem idipsum sæpe usuvenit. Ge. I. 153. *Nitentia culta.* Ibid. 393. *Aperta serena, &c.*

314 *Tunicam*] Vestem interiorem, de qua, Æn. IX. 616.

Latus haurit] *Exhaurit*, educto per vulnus sanguine. Metaphora ducta ab utribus, et doliis : quæ dicuntur *exhauriri*, cum facto foramine liquor ex iis educitur. Sic Homerus usurpat ἀφύω. Il. XIII. 508. διὰ δ' ἔντερα χαλκὸς ἤφυσ', 'intestina autem æs exhausit.'

316 *Tibi, Phœbe, sacrum*] Quia Apollo medicorum est Deus, quorum ope exsecta matre Lycas ortus fuerat : atque ita ferri vi natus, eademque mortuus. De *Phœbo*, Ecl. III. 62.

319 *Herculis arma*] Clava, e duræ arboris trunco. De *Hercule*, seu *Alcida*, ejusque laboribus, Æn. VIII. 288. De *Melampo*, forte medico illo celebri, de quo Ge. III. 550.

Intorquens jaculum clamanti sistit in ore.
Tu quoque, flaventem prima lanugine malas
Dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon;
Dardania stratus dextra, securus amorum,
Qui juvenum tibi semper erant, miserande, jaceres:
Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
Progenies; septem numero, septenaque tela
Conjiciunt: partim galea clypeoque resultant
Irrita; deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus. Fidum Æneas affatur Achaten:
Suggere tela mihi, non ullum dextera frustra
Torserit in Rutulos, steterunt quæ in corpore Graium

ore vociferantis. Tu etiam, o miser Cydon, dum perditus insequeris Clytium, flavum genis ob primorem barbam, novum amicum tuum, *jacuisses dejectus manu Trojana, non solicitus* de *amoribus juvenum qui tibi erant semper* cordi: *nisi densa turma fratrum, proles Phorci, fuisset obvia* Æneæ: *numero septem* sunt, *et vibrant septem tela:* sed ea *partim* e *casside et clypeo resiliunt inania, partim mater Venus divertit* ea *contingentia corpus* Æneæ. *Æneas alloquitur fidelem Achaten*: *Subministra mihi arma, quæ in arvis Trojanis fixa sunt in corporibus Græcorum: nullum* telum

et Oblongus Pierii, etsi is *Pharo* accipit ut *Plato*: item Medic. Gud. et alii vetustiores. Alii *Pharon*; utrumque Servius agnoscit. *dum tractat* pr. Hamb. et Ald. *inertes* dubitat Burm. an pro glossa irrepserit, quia Serv. ad I Æn. 106 *inanes* excitat. Enimvero satis inertis est, clamare et convicia ac contumelias jactare, ubi pugnando opus erat: *inertis* ex Nonio reposuit Heinsius.—323. *clamanti* Heins. e nonnullis, tanquam elegantius. Vulgo *clamantis*, quod et ipsum bene se habet; ambiguitas est in *clamanti*, cum sequatur, *ore*: revocavit itaque illud Wakefield.—324. *Tum* Franc. *faventem* Rom. *flaventes* apud Probum in Arte Grammat.—325. *Clicium*, *Lichum*, *Clycium*, *Litium*, *Licium*, *Ditium*, *Elicum*, *Eliquum*, aberratt., et *Clidon* Zulich. Est Κλύτιος.—327. *juvenes* Parrhas.—328. *obvia cohorti* ed. pr. Burmann. *Phorchi* Rom. et al.—329. *septem numeros* Medic. a m. pr. Poterat et hoc vitium in elegantiam deflecti; ut sit pro *numerus*. Melius autem sic distingui putem: *Progenies: septem n.*, quam continuari orationem, ut in Heins. et Burm.—330. *Consiliunt* Rufin. de Schem. Lex. *Continuit* alter Hamb. *partem* Rom. *clipeo galeaque* Dorvill.—331. *stridentia* Medic. a m. pr.—333. *Suffice tela mihi* et mox *Sparserit in R.* Barthius ex vet. Schol. profert ad Stat. VII Theb. 598. *nullum dextra mea* Exc. Burm.—334. *steterunt* editum ante Pier. *steterint* Medic. a m. pr., tum *steteruntque* Goth. pr. et sec. cum Erf., sicque a nonnullis lectum Serviana docent. *quæ* abest a Franc. *in corpora* alter Hamb.

NOTÆ

326 *Securus amorum*] Nihil tum solicitus de rebus amatoriis, quippe mortuus. Pari fere, non eadem tamen forma, dixit Æn. I. 354. 'Securus amorum Germanæ.' *Dardania*, Trojana Æneæ manu, Æn. I. 200. *Rutulos*, Æn. VII. 794. *Graiis*, Græcis, Ge. II. 16.

Iliacis campis. Tum magnam corripit hastam,
Et jacit. Illa volans clypei transverberat æra
Mæonis, et thoraca simul cum pectore rumpit.
Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextra: trajecto missa lacerto
Protinus hasta fugit, servatque cruenta tenorem;
Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor, jaculo fratris de corpore rapto,
Æneam petiit; sed non et figere contra
Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatæ.
Hic Curibus, fidens primævo corpore, Clausus

ex iis *dextera vibrabit incassum in Rutulos. Tum apprehendit ingentem hastam, et vibrat: illa volans transfodit æra scuti Mæonis, et penetrat simul loricam cum pectore. Alcanor frater auxiliatur illi, et sustinet dextra fratrem cadentem: hasta jam vibrata continuo pervadit transfosso brachio, et sanguinolenta servat impetum: et dextra* Alcanoris *languens nervis pependit ex humero. Tunc Numitor telo extracto e corpore fratris appetiit Æneam: sed non permissum est vicissim etiam eum vulnerare, at delibavit femur magni Achatæ. Tunc Clausus confidens juvenili cor-*

—336. *oras* alter Hamb. et Parrhas. cum Goth. sec., ut inf. v. 477. *æres* Mentel. pr. a m. pr.—337. *Maίονος*. *Meonis* vett. edd. *rupit* Rom. cum aliquot Burm. et Goth. binis.—339. *Substentat* alter Hamb. *Sustentant* Franc. *lacertos* Medic. a m. pr.—340. *hasta subit* pr. Moret. et Sprot. a m. pr., præcesserat id v. 338.—341. *Dextraque per humeros* sec. Rottend. *pudibunda* Hugen. —343. *sed non effigere c.* multi codd. et edd., alii *affigere, afigere, effigere, effingere* apud Heins. et Burm.—344. *perstringit* duo Burm. Heins. ad Ovid. Met. XII, 273 ait esse, *leniter* stringit. Atqui hoc non admittit *per*. Præstat dicere esse pro simplici, stringit, ferit.—345. *Viribus hic fidens* Ald. sec. et edd. aliquot ante Pierium. *Hic viribus* Ald. pr., ut et Goth. pr. *Hic curribus* Rom. *Curribus hic* tert. *Curibus fidens* malebat Cerda jungere. At *fidens juventa, robore*, pro usus, habens; jam alibi monitum, ἀλλὰ πεποιθώς. Tandem *Lausus* lectum ante Pierium. Sed *Clausus* emendavit Naugerius et Pier. v. VII, 106. Videtur autem in Claudiæ gentis gratiam Clausum hunc

NOTÆ

339 *Trajecto missa lacerto, &c.*] Aliqui de altera hasta intelligunt, quæ post trajectum Mæonem ab Ænea missa fuerit. Ego de eadem, quæ primo Mœonis pectus, deinde eodem impetu subeuntis Alcanoris pervaserit lacertum, unde dextra ejus manus languida penderit. *Lacertus*, pars est brachii a cubito ad manum.

345 *Curibus*] Ex urbe Sabinorum, Æn. VII. 710. Postquam descripsit Virgilius cædem factam ab Ænea, mox narrat cædem Trojanorum, a Clauso Sabino patratam. Male legunt aliqui *Lausus*: est enim *Lausus* Mezentii filius; *Clausus* vero Sabinorum dux, Æn. VII. 707.

Advenit, et rigida Dryopem ferit eminus hasta
Sub mentum, graviter pressa, pariterque loquentis
Vocem animamque rapit, trajecto gutture; at ille
Fronte ferit terram, et crassum vomit ore cruorem.
Tres quoque Threicios Boreæ de gente suprema,
Et tres, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
Per varios sternit casus. Accurrit Halesus,
Auruncæque manus; subit et Neptunia proles,
Insignis Messapus equis. Expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi; certatur limine in ipso

pore venit e Curibus, et procul lædit Dryopen rigenti hasta dure inflicta sub mentum, et simul aufert loquenti vocem et spiritum transfosso jugulo: ille autem verberat fronte tellurem, et effundit ore spissum sanguinem. Dejicit etiam per varios modos tres Thracas, de sublimi stirpe Boreæ; et tres quos pater Idas et patria urbs *Ismara misit* ad bellum. *Halesus occurrit, et turmæ Auruncæ: occurrit et progenies Neptuni Messapus conspicuus equis: modo hi, modo illi conantur expellere: pugnatur in ipso ingressu Italiæ. Quemadmodum venti op-*

ornare. *Laurus* Medic. a m. pr. *lapsus* duo Burm.—346. *Advolat* Oblongus Pierii, Hamb. pr. et sec. Rottend. cum Leid. *Dryopen* legebatur; rescripsi *Dryopem* ex Δρύοψ. *Driopem*, *Dyopen*, erratum ap. Burmann.—347. *presso* sphalma est ed. Burm.—349. *Fronte premit* aliquot Burm. cum Goth. tert.—350. *Tris* vetustiores plerique. At in codd. antiquis apud Gell. XIII, 19 priore loco *Tres*, altero *tris* lectum esse narratur, idque a poëta auri datum. Sane hominum argutias plures passim vidimus; nolo tamen judicio aurium, quod varium esse solet, refragari. Legat adeo, qui volet, *Tres quoque* tum *Et tris*.—351. *et patria, Ismara mittunt:* malebam scriptum. Sicque video etiam Heinsium in votis habuisse; uti fuit Ge. II, 37. Sed potuit a poëta *Ismarus* pro *Ismarius* dici; ut tot alia. *Ismarus* autem non modo urbs Ciconum, circa Maroneam, Odyss. I. 40, sed et ipse mons apud Virgil. Ecl. VI, 30. *nutrit* Leid. et Goth. tert. —352. *Adcurrit* Heins. e Medic. et aliis reposuit, vulgo *Occurrit*. Porro *Halæsus* h. l. exaratum in ed. Heins. et Burm., cum tamen sup. VII, 724 *Halesus* inductum esset. Sed et ea, quæ Heinsius h. l. super vocis origine disputat, scripturæ *Halæsus* adversantur. In Troade erat τὸ 'Αλήσιον πεδίον: Strab. XIII, pag. 902 A.—354. *Insanis M.* Parrhas.—355.

NOTÆ

350 *Threicios, Boreæ, &c.*] *Thraces Æn.* III. 14. *Boreas* septentrionalis ventus, fingitur Strymonis fuisse filius, fluvii Macedoniæ, qui Thraciæ etiam tribuitur, Ecl. VII. 51.

351 *Ismara*] Singularis numeri, ut videtur: Thraciæ urbs est Servio ad Ismarum montem, qui non longe est ab ostiis Hebri: *Ismarus* tamen urbs illa vulgo dicitur, non *Ismara*. Ptolemæo in Armenia Minore statuitur, ad Euphratem.

353 *Halesus, Auruncæque, &c.*] Auruncorum Italorum dux, mox a Pallante occidendus, 425. *Æn.* VII. 723. 726. &c. De *Messapo*, equis nobili, ob Neptunum equi auctorem, ibid. 691. De *Ausonia*, ibid. 54.

Ausoniæ. Magno discordes æthere venti
Prælia ceu tollunt, animis et viribus æquis:
Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedunt;
Anceps pugna diu; stant obnixi; omnia contra.
Haud aliter Trojanæ acies aciesque Latinæ
Concurrunt: hæret pede pes, densusque viro vir.
  At parte ex alia, qua saxa rotantia late
Impulerat torrens arbustaque diruta ripis,
Arcadas, insuetos acies inferre pedestres,
Ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci;
Aspera quis natura loci dimittere quando

positi excitant pugnas in spatioso aëre, paribus animis et viribus: non cedit mare ipsis, non nubes, non ipsi venti *inter se; diu dubium* est *prælium, manent obluctantes contra omnia. Non aliter agmina Trojana, et agmina Latina congrediuntur: pes hæret pedi, et vir spissus viro. Sed ab alia parte, qua torrens late disjecerat lapides contortos, et arbores evulsas* e *ripis; postquam Pallas conspexit Arcadas, non assuetos incurrere agmine pedestri, objicere terga Latino persequenti; quando-*

-----

limite Zulich. *limina in ipsa* Gud. a m. pr.—356. *Magno æquore* suspicatur Burm., quia mox sequitur: *non mare.* Atqui sequitur quoque *non nubila.* Vix putes serio talia tractari. *Magnum mare* idem interpretatur tempestuosum et agitatum ventis. *Magnos fluctus* in eum sensum dici non dubito: *Magnum mare*, vix puto: sed sic dicitur pro vasto mari.—357. *animis et viribus æquis.* Mallet forte, inquit Burmannus, qui modo *æquore* protulerat, critica prurigine laborans aliquis hic legere *æqui.* Sed docte mox docet, utrumque quidem recte dici, sed Virgilio placuisse alterum *viribus æquis*, multis in locis, v. c. inf. 431.—358. *Nunc* in edd. ant., sicque Goth. tert. *cedit* omnes. *cedunt* Medic. a m. pr., idque Heins. arripuit, paulo cupidius.—359. *obnixi* et olim editum inde ab Aldd. (donec ed. Commelin. e Palat. *obnixa* intulit) et reductum ab Heinsio tanquam elegantius, per græcismum *stant contra* venti *obnixi* (κατὰ) *omnia.* At vide meliorem rationem interpretationis in notis. Est hujus lectionis auctoritas apud Arusianum Messium. Omnes tamen ubique fere codd. cum Romano et Mediceo *obnixa;* ut *omnia* sint *obnixa*, obnitantur sibi invicem, mare ventis, venti mari et sic porro. Quod si sunt codd., in quibus *obnixi* legitur, scriptum illud in litura: præter alterum Hamb. et Moret. tert. et Goth. pr., de quibus id monitum non video. *obnoxia* sec. Rottend. Retraxit *obnixa* Cuningham. et Brunck. Habet sane utraque lectio, quo se commendet et quo se tueatur.—360. *Teucrorum acies* sec. Rottend.—361. *hærent* Dorvill. a m. pr.—363. *Impulerat* e Medic. Colot. Scheffer. et Moret. qu. Heinsius reposuit. Addit Burm. Aldinam, perperam puto; nam omnes Aldd. tuentur quod vulgo habent codd. cum Rom. *intulerat;* tum *deruta* Sprot.—364. *Arcades* ed. pr. et N. Heinsii, operarum haud dubie vitio.—365. *sequenti* Vratisl.—366. *quos* Gud. *demittere* aliquot Pier. et Burm.,

NOTÆ

361 *Pede pes*] Pro *pedi*, inquit Servius.

362 *Saxa rotantia*] Passive, pro *rotata:* ut Ge. I. 163. *Volventia plaustra:* pro, *voluta.*

363 *Arbusta*] Non arbusculæ sunt, sed loca ipsa arboribus consita, Ecl I. 40.

Suasit equos; unum quod rebus restat egenis,
Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris:
Quo fugitis, socii? per vos et fortia facta,
Per ducis Evandri nomen, devictaque bella,
Spemque meam, patriæ quæ nunc subit æmula laudi,
Fidite ne pedibus. Ferro rumpenda per hostes
Est via. Qua globus ille virum densissimus urget:
Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
Numina nulla premunt: mortali urgemur ab hoste
Mortales; totidem nobis animæque manusque.
Ecce, maris magna claudit nos objice pontus;
Deest jam terra fugæ: pelagus Trojamne petemus?

quidem difficilis natura loci coëgit eos descendere ex *equis; modo precibus, modo dictis asperis inflammat virtutem* illorum, *quod solum supererat* in *rebus angustis: Quo fugitis,* o *socii? per vos* ipsos, *et* per *generosa gesta* vestra; *per nomen Evandri regis, et relatas victorias, et meam expectationem, quæ nunc surgit æmula gloriæ paternæ: ne committite* vos *fugæ: via* est *aperienda inter hostes, qua* parte *multitudo illa hominum spississima premit* nos: *nobilis patria hac vocat vos et ducem Pallanta. Nulli Dii urgent* nos, *mortales urgemur ab hoste mortali:* sunt *nobis* tot *manus et animæ,* quot illis. *Ecce mare coërcet nos magno obstaculo aquarum: jam terra deficit fugæ: an adibimus mare, an Trojam? Dixit hæc, et*

perperam; est enim *dimittere* voc. proprium. Burmannus laudat Suet. Cæs. 60. *quondam* Parrhas.—367. *quod restat rebus e.* duo Hamb.—368. *v. extendit* Parrhas.—369. *Quos f.* Gud. a m. pr.—370. Forte *Et ducis.* Nam est: *Vos precor et per f. f. et per d. E. nomen.*—371. *laudis* edd. aliquot apud Pier. et Ald. pr. cum Goth. tert.—372. *rapienda* pr. Hamb., sed *ferro rumpitur* via. cf. Burm.—373. *Quo gl.* Rom.—374. *p. arma* pr. Hamb., an *alma,* inquit Burm. *reposcat* Parrhas.—376. *nobisque* Montalb. *in nobis* duo Burm. *nobis totidem* Dorvill.—377. *magna objice* seu *obice* (scribendum sic obIce, nam I est pro ii ut LavinI. imperI.) recepit secundum Pierium Heinsius vetustiorum omnium auctoritate: quem vide ad h. l. et ad Claudian. II in Eutrop. 34. Edd. et codd. recent., ut Goth. tres, *magno,* quomodo et Servii ætate nonnulli legebant, parum memores et *hic* et *hæc obex* dici. Nonnulli adeo *magni* emendare ausi. vid. Serv.—378. *Pelagus Trojamne* hoc est, utrum Pelagus an Trojam? *Pelago Trojamne,* (quod esset: num mari Trojam novam, nam antiquam, jam excisam, Arcades petere haud poterant, petendam esse putatis?) edd. vulgg. ante Heins., cum tamen vetustiores codd., quod et Pierius monuit de suis, constanter habeant: *Pelagus Trojamne.* Nisi quod Gud. et Leid. *Pelagus Trojane.* Montalb. *Trojam pelagusne.* Ed. pr. Burm. *Pelagus terramne.* Mediol. *Pelagos Trojamne.* Porro *petamus* Medic. a m. sec. Gud. et alter Mentel.

NOTÆ

371 *Spemque meam, quæ, &c.*] Cum pater meus victor ex omnibus bellis domum remearit: ego, ejus laudis æmulus, sperabam me quoque victorem rediturum.

378 *Trojam*] Novam, seu castra Trojanorum, Æn. VII. 157.

Hæc ait, et medius densos prorumpit in hostes.
Obvius huic primum, fatis adductus iniquis,
Fit Lagus: hunc, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium qua spina dabat: hastamque receptat
Ossibus hærentem. Quem non super occupat Hisbo,
Ille quidem hoc sperans; nam Pallas ante ruentem,
Dum furit, incautum crudeli morte sodalis,
Excipit, atque ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Sthenelum petit, et Rhœti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercæ.
Vos etiam gemini, Rutulis cecidistis in arvis,

medius irruit in hostes confertos. Lagus occurrit primum obvius illi, attractus fatis adversis: dum hic *attollit saxum vasti ponderis,* Pallas *occidit eum immissa hasta, qua* parte *spina facit divortium costarum per medium* dorsi: *et retrahit hastam infixam ossibus. Hisbon non intercipit illum* Pallanta *in* hoc *opere, quamvis ille hoc speraret. Nam Pallas prius intercipit irrumpentem, improvidum, dum furit* ob *mortem asperam socii: et occultat gladium in pulmone turgido. Deinde invadit Helenum, et Anchemolum e veteri familia Rhœti, ausum constuprare cubile novercæ. Vos quoque gemini* fratres *occidistis in campis Rutulis,*

cum aliis Burm. et cum aliquot Pierii, qui *petetis* ex edd. vett. habet, quod et in Goth. pr. occurrit, reliqui *petatis*. *Pelago Lernamne petemus* h. e. Arcadiam, vel, *Pallanteumne petemus*, ingeniose tentabat Jo. Schrader. in schedis.—379. *prorupit* Parrhas.—380. *fatis primum deductus* Ven. *deductus* etiam Goth. tert. *advectus* Parrhas.—381. *hic* quidam olim edd. ap. Pier. *vellit magno* Rom. et aliquot Heins. ac Burm. cum binis Goth. et Ms. Bersman., unde revocavit Cuningham. *cum* Rom.—383. *qua spina dabat* Medic. Gud. a m. pr. Montalb. cum Colot. et Parrhas. ac Goth. sec., idque recte recepit Cuningham., idque ipse nunc sequor: postulat enim id consecutio temporum, quam poëta amat. Vulgo *dedit* editur. *hostemque retemptat* Dorvill., ineptissimus codex, a m. pr. est ἀνεσπάσατ' ἔγχος.—384. *Quem desuper* Dorvill. et Goth. sec. *occubat* duo Moret. et var. lect. Pierii ap. Burm. *Hisbo* e libb. refinxit Heins. pro vulgari *Hisbon*. Corrupte alii: *Hysbon*, *Hispon*, *Isbon*, *Iston*, *Hismon*, *Usbon*.—386. *Marte* Goth. tert.—387. *in* deest Ven.—388. *Hinc Helenum* vett. edd., etiam Ald. pr. At *Sthenelum* ex libris, in quibus fere *Stenelum* est scriptum, defendit Pier. et Heins., ediderumtque hoc Egnatius et Nauger. Nisi verum est *Sthenium*, quod Medic. Gud. et bini Rottend. habebant. *Stenium* quoque ed. pr. Burm. *Stelenum*, *Steneum*, *Steium*, *Stimum* alii. Tum: *petit*, *hinc* Parrhas. *Rhæthi*, *Reheti*, *Reti*, *Rethi*, *Hræti*, vitiose al.—389. Ἀγχέμολον esset: ut apud Homerum Ἀγχέμαχος. *Anthemolum*, *Achemodum*, *Anchelamum*, *Archemodum*, *Ancelomum*, *Arthemolum*, *Austemolum*, aberratt. *Archemorum*, Ἀρχέμορον, quædam edd., ut ap. Juvenal. VII, 234 legitur, qui h. l. respexit. *thalamumque* ed. pr. Burm. *temerare* sec. Moret.—390. *in agris* Gud. et tert. Rottend. cum

NOTÆ

387 *Tumido in pulmone*] Et ex natura sua, et ob iram ex morte socii conceptam.

389 *Anchemolum, thalamos, &c.*] Narrat Servius ex Abieno, Rhœtum fuisse Marrubiorum in Italia regem, qui cum Anchemolo filio novercam superinduxisset Casperiam, stuprata illa

Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
Indiscreta suis gratusque parentibus error;
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
Nam tibi, Thymbre, caput Evandrius abstulit ensis;
Te decisa suum, Laride, dextera quærit;
Semanimesque micant digiti, ferrumque retractant.
Arcadas accensos monitu, et præclara tuentes
Facta viri, mixtus dolor et pudor armat in hostes.
Tum Pallas bijugis fugientem Rhœtea præter
Trajicit. Hoc spatium tantumque moræ fuit Ilo;
Ilo namque procul validam direxerat hastam:
Quam medius Rhœteus intercipit, optime Teuthra,

Laryde et Tymber, soboles Dauci, quæ erat *simillima, et indistincta suis parentibus, et* causa *jucundi erroris. Sed Pallas nunc posuit crudelia discrimina* inter vos. *Nam gladius Evandri* filii *abscidit tibi caput,* o *Tymber: dextra* manus *amputata quærit te suum,* o *Laride: et digiti moventur semimortui, et motant gladium. Dolor junctus pudori excitat in hostem Arcadas inflammatos monitis, et videntes egregia gesta ducis. Tunc Pallas confodit Rhœteum fugientem ulterius* equis *binis jugo* alligatis: *tantumdem spatii et moræ fuit Ilo* ad mortem. *Nam* Pallas *intenderat eminus* in *Ilum hastam robustam: quam Rhœteus medius excepit, fugiens te, fortissime Teuthra, et fratrem* tuum *Tyren; et excussus e curru semimortuus*

tribus al. *armis* Leid., aberrationes perpetuæ.—391. *Dautia* nonnulli Codd. cum Goth. pr. *Dancia* Julius Sab. *Daunia* Menag. pro div. lect. et Scheffer. cum Zulich. a m. sec., quod probat Heins. Equidem non video, cur non *Daucus* aliquis esse aut fingi potuerit, cui duo filii essent, Larides et Thymber, *Daucia proles. Lauride* Goth. tert. et aliquot Burm. *Laridæ* Mentel., et *Lauridæ* Dorvill. Tum *Thymbræque, Tyber, Thiber, Tymber, Tiber* al. Quod poëta sibi in tam brevi spatio *Thymber* et *Thymbre* permisit, exemplo non caret.—392. *Indiscreta suis,* interpungit Wakefield cum Servio; nec male; suis scil. propinquis.—393. *Et nunc* Dorvill. *dira* Sprot. pro var. lect. et Zulich. a m. pr. *sæva* Schol. Stat. IX Theb. 295.—394. *enses* Medic.—395. *descissa* duo Burm.—396. *Semianimes* Rom. et 404, et sic scribi malim.—398. *d. et furor* Rom. cf. sup. ad IV, 91.—399. *propter* in fine tert. Rottend., ut sit prope. Eadem varietas alibi. Burm. laudat ad Ovid. Met. V, 159.—400. *Illo* Parrhas. Delevi nunc interpunctionem post *spatium;* nam ex animo poëtæ junctura videtur esse: *hoc tantumque spatium fuit Ilo moræ,* casu tertio; h. e. moratum est mortem.—401. *derexerat* Rom. et Medic., ut alibi.—402.

NOTÆ

fuit ab ipso Anchemolo, qui patris metu ad Turnum fugit.

392 *Indiscreta suis, &c.*] Ita similes inter se fratres, ut a parentibus discerni non possent.

394 *Thymbre*] Dicitur *Thymber* et *Thymbrus;* ut *Evander* et *Evandrus,* Æn. VIII. 313.

396 *Ferrumque retractant*] Convulsis nempe nervis, et aliquo motu subsultuque gladium adhuc attrectantibus.

402 *Teuthra*] *Teuthras, Teuthræ:* ut *Æneas, Æneæ:* vocat. in *a. Tyren*] *Tyres, Tyræ:* ut *Anchises, Anchisæ:* accus. in *en.*

Te fugiens, fratremque Tyren: curruque volutus
Cædit semanimis Rutulorum calcibus arva.
Ac velut, optato ventis æstate coortis,
Dispersa immittit sylvis incendia pastor;
Correptis subito mediis, extenditur una
Horrida per latos acies Vulcania campos;
Ille sedens victor flammas despectat ovantes:
Non aliter socium virtus coit omnis in unum,
Teque juvat, Palla. Sed bellis acer Halesus
Tendit in adversos, seque in sua colligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretaque Demodocumque;
Strymonio dextram fulgenti deripit ense
Elatam in jugulum; saxo ferit ora Thoantis,
Ossaque dispersit cerebro permixta cruento.

ferit talis agros Rutulorum. Et sicut per *æstatem ventis subortis ex voto, pastor diffundit* in *sylvis sparsa incendia: continuo correptis mediis* sylvis *horrenda vis Vulcani funditur simul in vastos agros: ille vero* pastor *sedens voti compos aspicit ignes exultantes. Non aliter vis tota sociorum colligitur in unum, et adjuvat te, o Palla. At Halesus ardens bello currit contra oppositos, et convolvit se in arma sua. Hic interficit Ladonem, et Phereta, et Demodocum: abscindit Strymonio splendente gladio dextram erectam in guttur* suum: *vulnerat lapide frontem Thoantis, et diffindit ossa mista cerebro sanguinolento. Pater* Halesi *prædicens futura occul-*

Teucra Dorvill. *Teucrum* Goth. tert. Nec vero *Teuthra* cum Servio a *Teuthras, æ*, est repetendum, sed a *Teuthras, antis*, unde Teuthra, ut Τεύθραν et Τεύθρα.—403. *Tyris* Rom., ex Τύρις.—405. *optata* vett. edd. ante Pier. cum Ald. pr. et codd. nonnulli apud Heins. et Burm. et duo Goth., perperam; non enim *æstas* optatur, sed in æstate *venti aura*. Itaque recte vetustiores, quod editum a Naugerio, *optato*, h. ex voto, ut bene Servius explicat; sed male interpungitur in Heins. et Burm. *optato, ventis*. Porro sec. Rottend. *optatu*.—406. *Dispersam* Parrhas.—409. *dispectat* Leid.—410. *virtus socium* Oblong. Pier.—411. *Pallas* omnes fere vetustiores Heinsii. conf. inf. 152 lib. XI. *Alesus, Alæsus, Halæsus* etiam h. l. vid. sup. ad v. 352.—413. Λάδωνα, Φέρητά τε, Δημόδοκόν τε. *Laudona* et mox *Fereta, Phareta, Pharetra, Pherea, freta, fretam, Pheretra*, librariorum aberratt., et *Dedemocum, Dedemonum, Demodum*.—414. *diripit* deteriores.—416. *dispersit* e melioribus Pier. et suis Heinsius. Vulgg. cum pr. Goth. *dispergit*. In qu. Moret. *disperdit*: pr. Voss.

NOTÆ

404 *Calcibus*] *Calx*, extrema pars et posterior pedis, talus: unde *calcar*, et *calcare*. De *Rutulis*, Æn. VII. 794.

408 *Acies Vulcania*] Exercitus et vis Vulcani, id est incendium, ex multis flammis, aciei instar, collectum. De *Vulcano*, Ge. I. 295.

409 *Flammas ovantes*] Quasi triumphantes. De illa voce, Æn. III. 189.

413 *Phereta*] *Pheres, Pheretis*: ut *Dares Daretis*: accus. in *a*.

Fata canens sylvis genitor celarat Halesum;
Ut senior leto canentia lumina solvit:
Injecere manum Parcæ, telisque sacrarunt
Evandri. Quem sic Pallas petit ante precatus:
Da nunc, Tybri pater, ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesi.
Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit.
Audiit illa Deus: dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.

taverat Halesum in *sylvis: postquam senex dissolvit morte oculos seniles, Parcæ miserunt manus* in Halesum, *et addixerunt* eum *armis Evandri. Pallas aggreditur illum, sic prius precatus:* O *pater Tybri, da nunc felicem* exitum, *et viam per pectus fortis Halesi, telo, quod libro volatile: quercus tua feret hæc arma et spolia hominis. Deus* Tybris *exaudivit illa* verba. *Dum Halesus tegit Imaona, offert miser jaculo Arcadico pectus indefensum. Sed Lausus,* qui erat *magna pars belli,*

disperso et c. permixta.—417. *Facta* sec. Moret. *cavens* aliquot Pier. et pro div. lect. pr. Hamb., sicque alii ap. Serv. Potest et hoc defendi, etiam præferri, *cavens celarat;* sed alterum et ipsum bonum est et a libris defenditur. Præstat monere, nos interpunctionem mutasse. Male interpungebatur: *Fata c.—Halesum; Ut s.—solvit. Injecere m.*—418. *Ut genitor* sec. Rottend. ex glossa. *leto canenti* Rom.—420. *paratus* alter Hamb.—421. *Tybre, Tibre, Timbre, Tymbri* inepti librarii. *ferri* Sprot.—422. *Fortuna atque via* Franc. *Fortunamque* Exc. Burm. *diri* Mentel. pr.—423. *habebat* Medic. a m. pr.—424. In *texit* hærere potuisse Grammaticos, quis credat? quis dubitet a *tego* esse? Halesus clypeum prætendebat amico Imaoni, sicque suum pectus aperiebat. At Serv. a *texo*, ut sit spoliat, detexit. Sententia esset similis Iliad. Δ. 468. Tum *Hymeona* Medic. et al., unde Heins. conj. *Hymaona*, et aliæ iterum aberratt. librariorum *Imæona, Imeona, Himaona, Himagona, Imahora.* Rom. *Himæonia.* Ἰμάονα.—425. *Aradico* Goth. *telum* Rom. *dat telo* sec. Moret. *juveni dat* alter Hamb. *inerme* tres Burm. *apertum* Goth.

NOTÆ

417 *Genitor celarat Halesum*] Halesus hic diversus est ab eo qui Æn. VII. 723. dicitur 'Agamemnonius Trojani nominis hostis.' Hujus enim pater, 'senior leto canentia lumina solvit:' et filium Italicis 'sylvis celavit.' At pater alterius Agamemnon, robusta ætate occisus est in Græcia, Clytæmnestræ uxoris insidiis.

418 *Canentia lumina*] *Senilia:* dura translatio, a *canitie*, quæ propria est capillorum. De *Parcis*, fata hominum fuso volventibus, Æn. I. 26. De *Tybri*, fluvio regionis illius, Æn. VIII. 330.

423 *Tua quercus*] Aliqua ex iis, quæ tuis in ripis nascuntur.

424 *Texit*] Donatus videtur explicuisse *protexit, defendit;* a *tego*. Servius, *detexit, spoliavit,* a *texo:* et Plautina quidem locutio est, in Amphitr. Act. I. sc. 1. v. 138. 'Illic hoc homo denuo volt pallium detexere,' id est *spoliare*, ut explicant Turnebus ac Taubmannus. At cum Plautus usus sit verbo composito *detexere;* vereor ut simplex *texere* significare idem possit: quare Donato assentior, etsi tempus præteritum hic duriuscule adhibetur pro præsenti.

At non cæde viri tanta perterrita Lausus,
Pars ingens belli, sinit agmina: primus Abantem
Oppositum interimit, pugnæ nodumque moramque.
Sternitur Arcadiæ proles; sternuntur Etrusci;
Et vos, o Graiis imperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt ducibusque et viribus æquis.
Extremi addensent acies: nec turba moveri
Tela manusque sinit. Hinc Pallas instat et urget,
Hinc contra Lausus, nec multum discrepat ætas,
Egregii formæ; sed quis fortuna negarat
In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi;
Mox illos sua fata manent majore sub hoste.
  Interea soror alma monet succurrere Lauso

non permittit exercitum terreri nece tanti hominis. Primus interficit Abantem adversum, qui erat *difficultas et firmamentum pugnæ. Soboles Arcadiæ cæditur, Tusci cæduntur: et vos, Trojani, corpora* quæ *Græci* non potuerant *perdere. Exercitus miscentur, paribus ductoribus et viribus: ultimi comprimunt multitudinem* pugnantium: *nec multitudo permittit expediri arma et manus. Hinc Pallas imminet et urget; illinc Lausus* ex *adverso: nec ætas valde distat: pulchra* erant *specie; sed sors negaverat illis regressum in patriam. Tamen rex vasti cœli non passus* est *illos certare inter se: mox sua funera destinata* sunt *illis sub hoste nobiliore. Interim soror benevola* Turni *admonet Turnum, qui trajicit celeri curru me-*

tert., non indocte, ut alibi.—426. *tanta* exquisitius quam *tanti*.—427. *sunt agmine* Franc., sed *sinit* scil. esse p. *Abantum* Rom. *Abanta* Leid.—428. *interemit* Rom. Gud. Mentel. pr. *pugnæ interimit* Dorvill.—429. *Arcadia* Parrhas.—430. *a Graiis* aliquot Burm. *Teucrum* Schol. Statii Theb. III, 84.—432. *addensent* edidit Nauger. Ge. Fabric. et Heins. e codd. aliquot; sicque poëta solet. v. VII, 794 et al. Vulgg. cum Rom. et Medic. *addensant*. Montalb. *Extremæ addensant acies* pro addensant se, addensantur. Priscian. lib. VIII *Postremi addensent acies*, at lib. IX *Extremi addensent acies*.—434. *His c.* Franc.—435. *quis, quis—formæ* Heins. e Gudiano; tanquam elegantius. Vulgo *forma*.—438. *illi* Hugen. *majora* Leid., sed *majore* bene: Turno et Ænea.—439. *movet* Voss. et Goth. sec. *succedere* Rom. et alii Pier.

NOTÆ

426 *Lausus*] Mezentii filius, Æn. VII. 649. De *Arcadibus*, Æn. VIII. 51. De *Etruscis*, ibid. 479. De *Teucris*, Æn. 239.

432 *Addensent*] Vulgo *addensant*. Sed doctissimi quique grammatici verbum illud etiam in secunda conjugat. agnoscunt. Ita frequenter Lucretius. *Addensent* autem extremi acies, dum urgent ipsi, instantque, ut in primos pugnantum ordines perveniant.

438 *Majore sub hoste*] Quippe *Pallas* mox occidendus erat a Turno, 487. *Lausus*, ab Ænea, 815.

439 *Soror alma*] Turni soror, Juturna Nympha, de qua Æn. XII. 138.

Turnum; qui volucri curru medium secat agmen.
Ut vidit socios: Tempus desistere pugnæ;
Solus ego in Pallanta feror; soli mihi Pallas
Debetur; cuperem ipse parens spectator adesset.
Hæc ait; et socii cesserunt æquore jusso.
At, Rutulum abscessu, juvenis tum, jussa superba
Miratus, stupet in Turno, corpusque per ingens
Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu.
Talibus et dictis it contra dicta tyranni:
Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis,
Aut leto insigni. Sorti pater æquus utrique est.

diam turbam, ut *auxilietur Lauso. Postquam aspexit socios*, ait: *Tempus* est *recedendi a prælio, ego solus irruo in Pallanta, Pallas debetur mihi soli: optarem*, ut *ipse* ejus *pater* hic *esset præsens. Dixit hæc, et socii recesserunt e campo præscripto. Sed juvenis* Pallas, *tum* ob *recessum Rutulorum, tum admiratus jussa imperiosa, obstupet* fixus *in Turno: et versat oculos per magnum corpus* illius, *et circuit omnia fero aspectu, et talibus dictis respondet adversus verba regis: Ego mox prædicabor, aut* propter *direptas magnificas exuvias, aut* propter *necem illustrem: genitor* meus *paratus est utrique fortunæ: abstine minis. Locutus prodit*

et Heins., quod et hic probat; ejus interpretamentum esse *succurrere*. conf. v. 441. 444. Tuentur tamen hoc Medic. et alii; et videtur melius sententiæ convenire.—441. *Ut vidit, Socii, t.* vel *Ut vidit, sociis:* Waddel. conj. Animadverss. crit. p. 36. *desistere pugna* Rom. et alii, quod vulgare esset: cum secundo casu doctius dictum, ut tot alia: *desinere irarum* etc.—442. *ferar* tentet aliquis: sicque Bigot. et Goth. tert., prave: alterum enim eruditius, ut infinitis aliis in locis quæ in communi oratione futura erant, in præsentia deflectit Maro. *fero* Goth. pr.—443. *pater sp.* Parrhas.—444. *jussi* olim edd. ante Pier., in his Ald. pr., ut vulgaris oratio ferebat: *cesserunt jussi*, ut inf. XII, 696 *Discessere omnes medii spatiumque dedere*. Sed hoc ipsum epitheton elegantius transfertur ad alterum: *æquore jusso*, quo ipsi cedere jussi fuerant: Hoc a Naugerio editum, et ex eo in aliis, habet Pierii Medic., aliique Heins. cum Goth. pr.; et hanc lectionem Servius interpretatur et Macrob. VI. 6, sed, quod mireris in Grammatico, tanquam insolentiorem eam improbat Probus. Laudat Burm. Silium X, 447, ubi *ordine jusso*. Ex Julio Sabino patet fuisse olim qui legerent *jussu*.—445. *Et* Dorvill. *At juvenis Rutulum accessu* Goth. tert. *tam jussa* idem cum qu. Moret. *dum* Exc. Burm. cum Goth. tert. *tamen ipsa* idem alter Menag. *ea jussa* Parrhas. Hæserunt omnes in *tum*, quod paulo asperius dictum hic videtur. *tum*, deinde Serv. interpretatur. Aut junges: *At tum juvenis stupet in Turno, miratus jussa superba, discessu Rutulorum*. Variavit scilicet orationem pro vulgari: partim Rutulorum discessum, partim causam discessus, jubente Turno, miratus. *dicta superba* Oblongus Pierii et pr. Hamb.—446. *Miratur* Rom. et alii Pier. et Burm., ac bini Goth.—449. *lætabor* Bigot.—450. *est* in fine abest tribus Burm.—451. *Fatus*.

NOTÆ

448 *Tyranni*] Regis, Æn. VII. 266.

449 *Spoliis opimis*] Quæ dux duci detrahit.

Tolle minas. Fatus medium procedit in æquor.
Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis.
Desiluit Turnus bijugis; pedes apparat ire
Cominus. Utque leo, specula cum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem in prælia taurum,
Advolat: haud alia est Turni venientis imago.
Hunc ubi contiguum missæ fore credidit hastæ,
Ire prior Pallas, si qua fors adjuvet ausum
Viribus imparibus; magnumque ita ad æthera fatur:
Per patris hospitium, et mensas, quas advena adisti,
Te precor, Alcide, cœptis ingentibus adsis;
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
Victoremque ferant morientia lumina Turni.

in medium campum. Sanguis frigidus concurrit Arcadibus circa cor. Turnus descendit ex equis *duobus jugo* alligatis, *parat pedes accedere propius: et quemadmodum leo accurrit, quando e sublimi specula conspexit taurum cogitantem pugnas stare longe in agris: non alia est species Turni appropinquantis. Pallas, quando existimarit fore* ut *ille* posset *tangi hasta vibrata*, cœpit *primus irruere, robore inæquali*, explorans *an sors aliquando faveret incepto, et sic loquitur ad cœlum magnum:* O *Alcide, oro te, per hospitalitatem mei patris, et mensas* quibus *exceptus fuisti peregrinus, auxiliare magnis inceptis* meis: Turnus *videat me auferre sibi moribundo arma sanguinolenta, et oculi exanimes Turni patiantur* me *victorem.*

Alias adjicit, *hæc fatus.* Jo. Schrader. conj. *Fatis. processit* Menag. pr. et Hamb. pr. cum Goth. sec.—453. *Dissiluit* aliquot Burm. *Subsiluit* Exc. ejusdem.—454. *Itque* Goth. sec.—455. *meditantem in prælia:* ita Heins. e Medic. et binis Pierii Vaticanis, quorum alter Romanus est: adde ed. Mediol., cum vulgo *in* abesset: *meditantem prælia taurum.* At alterum illud Heinsius illustrat partim Silii imitatione VII, 439 partim similibus, quæ affert, nonnullis tamen aliquantum diversis. Conveniunt: *proludere in pugnam, cadere in prælia* sup. lib. II, 347. *irasci in cornua* Ge. III, 232, et inf. XII, 104 *proludere ad pugnam* iisdem locis. Scilicet ad exquisitiorem formam sic processit poëta: *meditari*, exercere se, *aliqua in re*, et *aliquam ad rem*, hoc alterum elegantius extulit, *in rem.*—456. *Evolat* Zulich. *est* duo Rottend. omittunt: at Gud. *et*, quod Heins. amplectitur; et facit utique orationem nitidiorem. Nescio, cur Burm. tacite iterum ejecerit. *venientis* vid. ad Ecl. IX, 13.—457. *Nunc tibi* Goth. pr.—458. *si quæ* et hic malebat Bentlei. ad Horat. Sat. II, 6. 10. *sors* aliquot Burm. *adjuvat* Medic. et alii tres.—462. *Cernant*, sc. *morientia lumina*, Oblongus, tert. Moret. Zulich. et Franc., quod multo suavius altero; recepit quoque e cod. Coll. Jesu Wakef. *cruento* Goth. tert.—

NOTÆ

451 *Æquor*] Est æqua planities, Æn. II. 780.

454 *Specula*] Loco editiore, unde subjecta loca despicere et *speculari* possumus.

460 *Hospitium*] Hercules ex Hispania redux, ab Evandro exceptus hospitio fuerat, auctusque sacrificiis et ara maxima, post occisum Cacum, Æn. VIII. 269. 271. &c. De *Alcide*, Hercule, ibid. 288.

Audiit Alcides juvenem, magnumque sub imo
Corde premit gemitum, lacrymasque effudit inanes.
Tum Genitor natum dictis affatur amicis:
Stat sua cuique dies; breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitæ: sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Trojæ sub mœnibus altis
Tot nati cecidere Deum; quin occidit una
Sarpedon, mea progenies. Etiam sua Turnum
Fata vocant, metasque dati pervenit ad ævi.
Sic ait, atque oculos Rutulorum rejicit arvis.
At Pallas magnis emittit viribus hastam,

Hercules audivit juvenem, et comprimit sub profundo corde magnum dolorem, et emisit lacrymas inutiles. Tunc pater Herculis *alloquitur filium verbis mitibus: Dies fixa est unicuique sua, spatium vitæ est omnibus angustum et immutabile; sed augere gloriam gestis, hic est effectus virtutis: Tot filii Deorum occiderunt circa muros sublimes Trojæ: quin simul Sarpedon occidit, meus filius: etiam fata sua reposcunt Turnum, et accedit ad terminum vitæ concessæ. Sic dixit, et retulit oculos ad campos Rutulorum. Pallas autem librat hastam magno robore, et educit*

464. *Audit* Rom.—465. *effundit* plerique Pier. et Heins., et ipse Medic. ac Rom. Totum hemistichium ab aliena manu venisse arbitror: cum et otiosum sit et vero etiam molestum: qui Deus corde premit gemitum, ut idem ille lacrymas fundat, absurdum est, si quid video.—466. *Cum* G. Montalb. *ita fatur* ed. pr. Burm.—467. *irremeabile* Oudart. cf. ad Ge. III, 284. In voc. *Stat.*, constituta, præfinita, est, argutantur veteres Grammatici apud Macrob. I, 16 extr., quasi dictum sit ad modum τοῦ μηνὸς ἱσταμένου: *extremum diem stare dicens, quasi ad quem per omnes statur—intelligens illud stare dici, ad quod acceditur.* Nisi sanam jam mentem attuleris ad Grammaticos, raro ex illis sapies.—468. *fatis* Goth. tert. Expectes: *vitam extendere factis.* Sed est τὸ κλέος. De hoc cf. sup. ad lib. VI, 807. ubi erat: *virtutem extendere factis.*—470. *Hoc g.* Goth. sec. *periere d.* Oudart. pro var. lect. *gnati* Pier. e libb., al. *nati.*—471. *Et jam* Heins. invexit e Mentel. et aliis melioribus. Sed in his et similibus codicum vix ulla esse potest auctoritas: et multo magis consentaneum argumentationi: *Etiam Turno.* Intercessit quoque spatium aliquod inter Turni necem et præsens tempus. Servius: multi, ait, *Etiam* legunt, ut sit *ecce.* Scripserat Servius: *En jam.*—472. *Fata manent* aliquot Pier., etiam hoc recte, sed codd. consensus tuetur alterum.—473. *torsit in arvis* ed. Ven. Burm. Noluit poëta: *reicit ab arvis.*—474. *immittit* Oudart.—475.

NOTÆ

466 *Tum Genitor, &c.*] Jupiter, Herculem filium, pro Pallante morituro deprecantem, cum fata mutare non possit, exemplis consolatur.

471 *Sarpedon, &c.*] Jovis filius ex Laodamia, Lyciæ rex, ad Trojam occisus a Patroclo. *Æn.* I. 104.

472 *Metas*] *Finem.* Translatio a *metis* in circo positis, *Æn.* v. 288.

473 *Oculos Rutulorum rejicit arvis*] *Ad arva.* Sic *Æn.* v. 451. 'It clamor cœlo.' Hoc autem aspectu favorem suum ad Rutulos transtulisse Jupiter significatur, *Æn.* I. 530. 'propius res aspice nostras.'

Vaginaque cava fulgentem deripit ensem.
Illa volans, humeris surgunt qua tegmina summa,
Incidit, atque, viam clypei molita per oras,
Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
Hic Turnus ferro præfixum robur acuto

gladium splendidum e *vagina cava.* Hasta *illa volans pervenit, qua suprema armatura humerorum erigitur: et aperiens* sibi *aditum* per *extremitatem clypei, denique libavit etiam de magno corpore Turni. Tunc Turnus diu quatiens immittit in Pallanta lignum armatum ferro acuto, et sic loquitur: Vide, an telum meum melius*

---

diripit perperam plerique codd. et edd. ante Heins., qui illustrat *deripere.* De hoc versu valde ambigo; inutile enim et otiosum hoc intulit poëta; ensis nondum poterat esse usus, expectandum enim, ut alter hastam emitteret, donec propius accedere et cominus pugnare possent.—476. Variant codd. et edd. inter *humeri* et *humeris:* hoc editum inde ab Aldd., donec Commelin. alterum intulit; prius tamen Rom. cum aliis Pierianis, Ursin. et Medic., aliique Heins. tuentur. Forte parum refert, utro modo legamus; modo interpretationem recte instituamus. Vulgo de thorace accipiunt; quod ut recte fiat, vereor; ita enim *hasta, quæ in humerum inciderat*, mox per clypei oram, ἄντυγα, adacta tandem corpus strinxit, quod quomodo fieri potuerit, nemo facile dicat. *Tegmina* nulla alia esse possunt, quam *clypeus:* ut eandem rem amplificet: *tegmina summa* et *oras clypei.* In hac interpretatione *tegmina humeri* et *humerorum* esse possunt, nullo discrimine; ad perspicuitatem tamen, et ad orationis poëticæ genium, cum tertius casus poni soleat ubi vulgo secundus, præstat *humeris* legere: hasta incidit ea parte, *qua tegmina summa surgunt humeris,* qua extrema clypei ora humeris prætenditur, in summa clypei parte: Ἄντυγ' ὑπὸ πρώτην, ᾗ λεπτότατος θέε χαλκὸς, ut Iliad. Υ. 275; atque eo trajecto (*viam clypei molita per oras*), etiam Turni humerum stringit: ἀκρότατον—ἐπέγραψε χρόα φωτὸς, Iliad. Δ. 139; quem locum a v. 134 nunc Maro ante oculos habuit. Similiter inf. 589 ab inferiore parte *hasta subit per oras imas clypei* Lucagi stantis in curru, *tum* (h. ora clypei trajecta) hasta *perforat inguen lævum*, imam ventris partem in sinistro latere. Add. inf. XII, 924. 925. Etiam Hector saxo ab Ajace percussus narratur haud absimilem in modum Iliad. Ξ. 412 Ajax arrepto saxo, Στῆθος βεβλήκει ὑπὲρ ἄντυγος ἀγχόθι δειρῆς. Porro *qua surgunt* Erf. In fine vs. *tegmina prima* Rom, solita varietate.—477. *clipei est* Medic.—478. *Partem etiam* Goth. sec., memorabilis lectio, nisi in codice tam recenti et nitide sed inscite scripto casui potius deberi videretur, aut interpretamento. *magni* Sprot. *destrinxit* Bigot. sec. Moret., et *detrinxit* Goth. tert. Heinsius nec ipse habebat quomodo expediret τὸ *strinxit de*, et conj. *strinxit se*, at mox *stringit* absolute pro se stringit, stringitur, dictum accipit; non video quo sensu. Non veniebat in mentem viris doctis esse hoc græcum: τοῦ σώματος ἀπέξεσεν, ἐπέγραψε, sc. *μέρος τι;* sic *strinxit de corpore* sc. partem. *stringit* pr. Hamb. *de pectore* Ven. Simili sensu etiam *destringere* dicitur, ut aliquid detrahatur et *perstringere*, si per superficiem strictura fit. cf. Herm. Arnzen. Ep. crit. p. 56 ubi idem p. 72 mox in v. 480 *vibrans* legere mavult.—479. *robus* Goth. tert. Est Homericum

NOTÆ

476 *Humeris tegmina summa*] Summa pars loricæ, quæ humeros tegit: ubi levi vulnere perstrictus est Turnus.

479 *Robur*] Validum quodcumque lignum, Ge. I. 162.

In Pallanta diu librans jacit, atque ita fatur:
Aspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.
Dixerat; at clypeum, tot ferri terga, tot æris,
Cum pellis totiens obeat circumdata tauri,
Vibranti medium cuspis transverberat ictu,
Loricæque moras et pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum frustra de vulnere telum;
Una eademque via sanguis animusque sequuntur.
Corruit in vulnus; sonitum super arma dedere;
Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus super assistens:

penetret. Dixerat: mucro autem teli *perfodit ictu coruscante medium clypeum: quamvis tot laminæ ferri, tot æris, corium tauri toties circumplicatum ambiat* eum: *et pervadit moras thoracis, et magnum pectus. Ille* Pallas *incassum extrahit e plaga telum calidum: sanguis atque anima exeunt una et eadem via. Concidit super plagam: arma ediderunt sonitum super* eum: *et moriens mordet ore sanguinolento terram inimicam. Turnus incumbens super illum, ait: Arcades, reportate*

ἔλκιμον ἔγχος ἀκαχμένον ὀξέι χαλκῷ.—481. *nunc mage* duo vel tres Burm. *non m.* Reg. *nunc magis est* alii apud Servium. At Medic. cum Moret. tert. *si mage sit*, eleganter. *magi* Rom. *penetrabile* active, ut Ge. I, 93 *p. frigus.* Tandem *p. ferrum* sec. Moret. et Franc.—482. *ac ol.* vulgo ante Heins. *quom ferri* aliquot Pier.—483. *Quom* codd. Pier. *Quem* Medic. et Montalb. cum Gud. et Ven., uti et Marklandus malebat ad Stat. p. 8, et recepit Cuningham. et Wakefield. *oberat totiens* Parrhas.—484. *cuspis medium* alii; et sic vulgo editum ante Heins.—485. *pectus ingens* Pallantis tanquam fortis et magnanimi juvenis. Male argutatur Servius et alii, *ut cuspis ingens* jungatur. *transforat* Goth. tert.—486. *de pectore* Rom. et Goth. sec. *de corpore* Gud. Sprot. Parrhas., nec displicebat Heinsio, quoniam *vulnus* statim occurret. *ferrum* Bigot. et Goth. tert.—487. *sanguisque* edd. vulgg. ante Heins. Sed jam Fabric. Pier, monuerant, præstantiores codd. copulam non agnoscere; quæ indoctorum hominum metro male caventium emblema est.—488. *Concidit* Oblong. *insuper* Dorvill.—489. *Terramque* Goth. pr. *moriens ferit* conj. Burmannus Sec. ad Antholog. Lat. p. 88. Causam mutationis non satis perspicio; nam ipse laudat exempla Silii v, 526, et IX, 383, ubi *appetere ore, morsu, terram* in simili re occurrit: *mordere* et *mandere humum* inf. XI, 418. 669. Homericum *ὀδὰξ ἑλεῖν οὖδας*, quid hoc aliud quam capere, petere. Sed aliud est, quod ambigo: an poëta hunc ipsum morientium angorem ex doloris impatientia, ira, ac rabie, exhibere h. l. voluerit. Quantum video, simpliciter narrat eum pronum terram ore petiisse, h. e. procidisse: ore *cruento:* nam vulnere tali accepto, ore et naribus sanguis erumpit.—490. *sic ore profatur:*

NOTÆ

481 *Penetrabile*] Passive vulgo significat: hic active, pro eo quod vim habet penetrandi. Sic Ge. I. 93. 'penetrabile frigus adurat.'

482 *Ferri terga*] Proprie de pellibus dicuntur: hic per translationem, de metallorum laminis.

489 *Petit ore cruento*] Concidit igitur in faciem. *Petit ore*, id est, mordet terram: vel ex vindictæ rabie, vel ex lucta animæ difficile e juvenili corpore erumpentis. *Ore cruento*, quia accepto letali quocumque vulnere, sanguis vulgo per os effluit.

Arcades, hæc, inquit, memores mea dicta referte
Evandro: Qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quicquid solamen humandi est,
Largior. Haud illi stabunt Æneia parvo
Hospitia. Et lævo pressit pede, talia fatus,
Exanimem, rapiens immania pondera baltei,
Impressumque nefas: una sub nocte jugali
Cæsa manus juvenum fœde, thalamique cruenti;
Quæ Clonus Eurytides multo cœlaverat auro:
Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
Nescia mens hominum fati sortisque futuræ,
Et servare modum, rebus sublata secundis.

memores hæc mea verba Evandro: Remitto ipsi *Pallanta, qualem meruit* remitti: *quæcumque est gloria sepulcri, quodcumque solatium inhumationis;* hoc *concedo: non constabunt illi exiguo* pretio *hospitia data Æneæ. Et locutus talia, compressit pede sinistro mortuum: auferens grande pondus baltei, et crimen* in eo *pictum:* quod erat, *turba juvenum turpiter occisa per noctem conjugalem, et cubilia sanguinolenta; quæ doctus Eurytion sculpserat multo auro: quo spolio* potitus *Turnus jam triumphat et lætatur.* O *mens hominum ignara fati, et casus venturi, et ser-*

hemistichium in Rom. et aliis expletur; in aliis aliter. *cum voce superba* Leid. —491. *memores inquit* pr. Hamb.—492. Aut sic ut nunc fit, aut: *Evandro qualem m.* distingui posse, Servius putabat.—493. *Si quid* vel *Si quis* in Gud. a m. pr. *honor* duo Burm. *honos rutuli* Goth. pr., nec tanti est, ut conjicias *honos, Rutuli. est* itidem duo omittunt.—494. *constant Æ.* Sprot.—496. *Exanimem*, præter unum Gud., omnes Heins. et Pier., at *Exanimum* olim editum. Contrarium sup. IX, 451 vidimus. *Exanimum* tamen præferam in poëta, et retraxit illud Cuningham.—499. *Quæ bonus Eurytion* vett. edd., etiam codd. pars. Sed, quod Heins. et ante eum Commelin. e Palat. reposuit, præstantiores ejus et Pier. codd. habent. Monstra corruptelæ ex aliis libris v. ap. Burm.; adde *domus Eurycion* ex Goth.—501. *fortis* edd. vulgg. aliquot, sed cum *fato* omnino *sors* melius jungitur.—502. *Nec servare m.* Diu hæsi in hoc

NOTÆ

494 *Æneia Hospitia*] Quomodo Æneam hospitio exceperit, legitur Æn. VIII. 154, &c.

497 *Una sub nocte jugali, &c.*] Danaus et Ægyptus, Beli regis filii, cum inter se dissiderent, Danaus in Græciam abiit, ibique occupavit regnum Argivum: ut fratris sui genus deleret, quinquaginta filias suas, fratris sui filiis item quinquaginta uxores dedit. Illæ patris sui jussu maritos prima nocte occiderunt, excepta una Hypermnestra, quæ Lynceo pepercit suo. Hinc sorores illæ apud Inferos addictæ sunt aquis in pertusum dolium perpetuo infundendis. *Danaides* dictæ a patre, *Belides* ab avo.

499 *Eurytides, &c.*] Peritus aliquis artifex. *Cœlaverat*, non acu pinxerat: ergo balteus aureis argenteisque laminis opertus fuit, in quibus hæc cælata fuerant. De verbo *ovat*, Æn. III. 189.

Turno tempus erit, magno cum optaverit emtum
Intactum Pallanta, et cum spolia ista diemque
Oderit. At socii multo gemitu lacrymisque
Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor atque decus magnum rediture parenti!
Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert:
Cum tamen ingentes Rutulorum linquis acervos!
Nec jam fama mali tanti, sed certior auctor
Advolat Æneæ, tenui discrimine leti
Esse suos: tempus, versis succurrere Teucris.
Proxima quæque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro; te, Turne, superbum
Cæde nova quærens. Pallas, Evander, in ipsis
Omnia sunt oculis; mensæ, quas advena primas

vandæ modestiæ in fortuna prospera! tempus adveniet Turno, cum optabit emtum ingenti pretio, ut nunquam *tetigisset Pallanta; et cum detestabitur ista spolia et* istum *diem. At socii* Pallantis *densati multis lamentis et fletibus reportant Pallanta impositum clypeo.* O Palla *rediture ad patrem, magne ejus dolor et honor! hæc prima dies exposuit te bello, hæc eadem eripit: tamen postquam reliquisti magnos cumulos Rutulorum. Nec jam rumor, sed certus nuntius tantæ calamitatis accurrit ad Æneam: suos parum distare ab exitio: tempus esse opem ferendi Teucris fugatis.* Æneas *cædit ense vicina omnia, et furens facit* sibi *ferro viam per latam turbam: quærens te, Turne, ferocientem nova strage. Pallas, Evander, omnia versantur Æneæ ante ipsos oculos:* inprimis *mensæ, quas primas externus tum adi-*

Nec, quod prorsus incommodum esse videbam. Mox vidi nil esse aliud quam vitium edd. Burm. Nam omnes, quos evolvi, scripti et editi *Et s.* habent: itaque mutavi non cunctanter. *rebus lassata s.* apud Lutat. ad Stat. II Theb. 188. *sublata* poëtæ est, quod *elata* vulgo.—504. *sp. ipsa* Medic. a m. pr. et Leid.—505. *Ac* Dorvill.—506. *Imp. clipeo* apud Serv. inf. 841. *Pallanta sequentes* Zulich.—507. *parentis* Rom., sed vulgatum elegantius.—508. *atque eadem* pr. Hamb. *aufer* Rom.—509. *Cui t.* Leid. *linquit* Leid. alius.—510. *sed c. alter* sec. Hamb.—511. *discrimine vitæ* Bigot. et Goth. tert., quod et ipsum bonum et alias frequentatum.—512. *versis tempus* Gud. *succedere Teucris* Rom. et alter Hamb. cum Goth. alt., ut sup. 439.—514. *limen* Vratisl. *te cæde s. Turne nova* Bigot. et Goth. tert.—516. *Omina* Exc. Burm. *primas* e Medic. Gud. et aliis ac parte Pierianorum Heinsius recepit. Vulgg. partim cum Ald. pr. *primus*, partim cum Ald. tert. et Rom. *primum*.—

NOTÆ

503 *Turno tempus erit, cum, &c.*] Cum scilicet ab Ænea victus, et vita tantum non donatus, ad aspectum baltei recrudescente victoris ira, occidetur, Æn. XII. 940.

516 *Mensæ, quas advena, &c.*] Cum ab Evandro exceptus hospitio est, Æn. VIII. 154. et junctis dexteris fœdus initum, ib. 467.

Tunc adiit, dextræque datæ. Sulmone creatos
Quatuor hic juvenes; totidem, quos educat Ufens,
Viventes rapit, inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.
Inde Mago procul infensam contenderat hastam:
Ille astu subit; at tremebunda supervolat hasta;
Et genua amplectens effatur talia supplex:
Per patrios Manes, per spes surgentis Iuli,
Te precor, hanc animam serves natoque patrique.

vit, et dexteræ junctæ. Illic capit vivos quatuor juvenes, natos Sulmone; totidem, quos Ufens alebat: quos mactet in *sacrificium umbris* Pallantis, *et* ut *riget cruore captivorum ignes busti. Deinde cum longe intentaret inimicam hastam Mago; ille dolo supposuit se, et hasta tremens supervolavit: et* Magus *amplectens genua loquitur talia supplex: Oro te per animam patris* tui, *et* per *spes* tuas de *Iulo crescente; serva hanc vitam* meam *et patri et* mihi *filio. Est mihi domus sublimis: jacent inti-*

517. *Tunc* in capite versus: vox hæc videtur merum versus fulcrum esse, nec quicquam aliud. Apud Servium est: Quidam *tunc* pro *quondam* accipiunt. Observavi tamen Virgilium et aliis locis durius hac voce *tunc* et *tum* uti: sic sup. v. 445 *At Rutulum abscessu juvenis tum:* inf. 533 *jam tum Pallante perempto*, pro, jam tum cum Pallantem peremit; et eodem modo Homerus *τότε* interserit. Respicit autem poëta sup. lib. VIII, 102. 175 sqq.—518. *hinc j.* Ven.—519. *inferias quas* sec. Rottend.—520. *perfundant* Medic.—521. *procul Mago* Parrhas. *Lago* Scheffer. *Magno* Goth. pr. *infestam* Macrob. V Sat. 2 et Rom. Gud. Moret. sec. Parrhas. *immensam* pr. Hamb. pro var. lect. Porro *contenderat* Heins. recte tuitus est (cf. sup. ad lib. V, 520) et sententiæ et præstantiorum auctoritate, inter quos Oblong. et alii Pier. Medic. a m. sec., nam a prima erat *contenderet:* unde vulgaris lectio orta: *cum tenderet*. Mentel. a m. pr. *cum tenderat*. At in Rom. *contorserat*.—522. *hastu* Goth. pr. *hastam* alter Hamb. *ictu* Zulich. *actu* Goth. sec. *astu evadit* sec. Rottend., quod pro interpretatione esse potest. *ac tr.* vulgg. edd. et codd. pars. *ea tr.* a pr. m. Medic., at ab altera manu *at:* sic et Gud. aliique, unde Heins. recepit. *tremibunda* vett. codd., ut Medic. Rom.—523. *En g. a.* Medic. *affatur* alter Hamb. et Zulich.—524. *et spes* vulgg. *per spes* Heins. emendavit, tanquam efficacius (et ex more: cf. sup. ad III, 599. 600) dictum, ex Leid. Moret. sec. Macrob. et Donato ad Terent., ut supra quoque VI, 364 vidimus. *per spem* Goth. tert. *et spes hæredis Iuli* Gud. ex lib. IV, 274.—525. *gnatoque*

NOTÆ

519 *Inferias quos immolet umbris, &c.*] *Inferiæ*, sunt munera quæ tumulis mortuorum *inferuntur:* lac, mel, vinum, aqua, flores, exsectæ comæ; sanguis victimarum, etiam quandoque humanarum, quæ ex captivis assumebantur. Sic Achilles in funere Patrocli mactat duodecim Trojanos juvenes, eorumque corpora in Patrocli pyram injicit, Iliad. XXIII. 175. Romani deinde, pro humanis illis victimis, gladiatorum certamina circa pyram induxerunt. *Umbras* dixit, plurali numero, pro *umbra*, Pallantis: ut Æn. V. 81. 'animæque umbræque paternæ.'

524 *Manes*] Aliquando pro Diis ipsis Inferorum sumuntur, Æn. VI. 743. Hic et alibi, pro umbris ipsis, sive animis mortuorum, Ge. IV. 469.

Est domus alta; jacent penitus defossa talenta
Cœlati argenti; sunt auri pondera facti
Infectique mihi. Non hic victoria Teucrum
Vertitur; aut anima una dabit discrimina tanta.
Dixerat. Æneas contra cui talia reddit:
Argenti atque auri memoras quæ multa talenta,
Natis parce tuis. Belli commercia Turnus
Sustulit ista prior jam tum Pallante peremto.
Hoc patris Anchisæ Manes, hoc sentit Iulus.
Sic fatus galeam læva tenet, atque reflexa
Cervice orantis capulo tenus applicat ensem.
Nec procul Hæmonides, Phœbi Triviæque sacerdos,
Infula cui sacra redimibat tempora vitta,

me infossa talenta argenti signati: sunt pondera auri elaborati et non elaborati: victoria Trojanorum non hic continetur: vita unica non exponet vos *tantis periculis. Dixerat: Æneas adversum respondet illi talia: Serva tuis filiis talenta illa plurima auri et argenti, quæ narras. Turnus jam ante occiso Pallante abstulit prior ista belli pacta. Hoc censet anima patris Anchisæ, hoc Iulus. Sic locutus, corripit sinistra* manu *cassidem* ejus, *et condidit gladium usque ad capulum* in *cervice retorta deprecantis. Nec* erat *longe Æmonides, sacerdos Apollinis ac Dianæ, totus resplendens veste et armis conspicuis: cui infula cingebat caput tæniis.* Æneas

fere omnes Heins. *paterque* Franc.—526. *jacens* Rom.—527. *cælata* Goth. sec. —528. *mali* pro *mihi* Franc. *Teucrum.* *Graium* pr. Hamburg. pro var. lect. —529. *aut a.* probe e Medic. et aliis restituit Heins. Vulgo: *haud.* *tantum* sec. Rottend.—530. *cui contra* Dorvill. Goth. pr.—531. *Auri atque argenti* Goth. sec. *magna talenta* Leid. et Goth. tert. cum Cod. Thuaneo apud Macrob. v, 10 cf. sup. ad IX, 265.—532. *Gratis* alter Menag.—533. *illa p.* Medic.—534. *Hoc patris manes hoc ipsum s. Iul.* pro var. lect. Cod. Kœler. In *sentit* nulla varietas.—536. *applicat* Rom. et Medic., omnesque vetustiores. Vulgg. *abdidit*, quod sup. legebatur in simili versu 553 lib. II. Variare autem poëta solet vel verbo: v. sup. ad IX, 814.—537. *Æmonides* ante Heins., uti libb. pars: item *Emonides*, *Emenides*.—538. *cui sacro* Rom. *redimibant*, *redi-*

NOTÆ

526 *Talenta, &c.*] De talenti valore, Æn. v. 112. 248.

527 *Facti Infectique*] *Factum aurum* quod in opus conflatum est: *infectum*, quod adhuc in massam compactum.

532 *Parce, &c.*] Serva natis tuis, et tuam in rem abstine: unde *parcus* dicitur abstinens.

534 *Hoc sentit*] Hæc est eorum sententia, ut omissis muneribus tuis Pallanta ulciscar.

537 *Phœbi Triviæque sacerdos, &c.*] Dianæ et Apollinis templa et sacra sæpe conjunguntur, ut Æn. VI. 35. De *Phœbo* seu *Apolline*, Ecl. III. 62. 104. De *Trivia*, Diana, sic a triviis, ubi colebatur, dicta, Æn. IV. 511.

538 *Infula, &c.*] Fascia latior, ex qua minores vittæ dependebant, instar diadematis caput sacerdotum ambiens, Æn. II. 133.

Totus collucens veste atque insignibus armis:
Quem congressus agit campo, lapsumque superstans
Immolat, ingentique umbra tegit; arma Serestus
Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, tropæum.
Instaurant acies Vulcani stirpe creatus
Cæculus et veniens Marsorum montibus Umbro.
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram
Et totum clypei ferro dejecerat orbem;
Dixerat ille aliquid magnum, vimque affore verbo

aggressus illum persequitur in *campo, et incumbens lapso mactat* eum, *et opprimit magnis tenebris. Serestus reportat humeris arma* ejus *collecta, trophæum* futurum *tibi*, o *Mars rex* belli. *Cæculus natus e stirpe Vulcani, et Umbro ortus e montibus Marsorum, novant certamen. Æneas adversum sævit. Absciderat ense manum sinistram Anxuris, et ferro totum ambitum clypei. Ille cecinerat aliquid magnum,*

* * * * * * * * * * * * *

mebat, *redundabat* erratum ap. Burm. *redimeibant* alii ap. Pier.—539. *insignibus albis*. Sic apud Serv. Probus legendum dicebat: "ut albas vestes accipiamus, quæ sacerdotibus congruæ sunt." Nec tamen video, quomodo *insignia* de veste possint accipi. Nisi forte voluit, certe debuit, *insignia albe*, de infula et vittis intelligi, et *veste alba* inde expleri. Ita blanditur lectio: etiam quia paulo post v. 550 in *fulgentibus armis* itidem exit. Tuentur tamen codd. τὸ *insignibus armis* et vetus Grammaticus Asper apud Servium: et *arma lecta* v. 541, nec extat *albis* nisi pro var. lect. in pr. Hamb. Ald. pr. et inde profectis. Nam Nauger. *armis* reposuit.—540. *congressu* ed. Mediol. *ait* ed. pr. Burm. *campum* ejusd. Exc. *lassum* pr. Hamb. *lapsu* Lutat. ad Stat. VII Theb. 710.—541. *Cerestus* aliquot edd., etiam Heins. *Segestus* Mentel. pr. conf. Serv.—542. *Tecta* Rom. *Læta* qu. Moret. Spolia legere, propria vox. *refert lateri* pr. Hamb. a pr. m. *triumphum* Bigot. et Goth. tert.—544. *et juvenis Marsorum* Bigot. *a montibus* Zulich. et Goth. pr. *e m.* Sprot. et Montalb.—545. *contra ruit* Hamb. sec. *Anauris* Rom., corrupte. *Anxiris* codd. recentiores: tres *Ansiris:* duo *Anxyris*, hoc melius: verum enim est *Anxuris*, sive, ut veteres scribebant, *Axuris*. cf. sup. VII, 799. Hic et in seqq. interpunctionem mutavi. conf. Not.—546. *ferri* vitiose aliquot edd. e trivio: pro *orbem*, *umbo* Goth. tert.—547. *illi* Rom. *aliquid magicum* Guelfius emendabat, quem Cerda et Catrœus sequuntur: prava enim interpunctione eo devenerant, ut ad Umbronem referrent; eum autem incantationis peritum prodide-

NOTÆ

541 *Umbra tegit*] Vel super incumbente corpore suo morientem inumbrat, quod inane admodum mihi videtur. Vel potius, mortis tenebris operit, quod congruit cum illo 746. 'in æternam clauduntur lumina noctem.'

542 *Rex Gradive, tropæum*] *Gradivus*, Martis nomen, Æn. III. 35. *Tropæum*, strues armorum ad monimentum victoriæ, Æn. XI. 7.

544 *Cæculus, &c.*] Prænestinorum dux, Æn. VII. 678. *Umbro*, Marsorum, ibid. 750.

547 *Dixerat ille aliquid magnum*] Id est, magicis quibusdam consecrationibus et carminibus adversus vulnera se munierat. Unde Germanus aliique suspicantur legendum esse, *magicum*, non *magnum*.

Crediderat, cœloque animum fortasse ferebat,
Canitiemque sibi et longos promiserat annos.
Tarquitus exultans contra fulgentibus armis,
Sylvicolæ Fauno Dryope quem nympha crearat,
Obvius ardenti sese obtulit. Ille reducta
Loricam clypeique ingens onus impedit hasta.
Tum caput orantis nequicquam, et multa parantis
Dicere, deturbat terræ; truncumque tepentem
Provolvens, super hæc inimico pectore fatur:
Istic nunc, metuende, jace. Non te optima mater
Condet humi, patriove onerabit membra sepulcro:

et putaverat virtutem adfuturam incantamento, et forte tollebat animum ad *cœlum, et promiserat sibi capillos albos et prolixam vitam. Tarquitus, quem nympha Dryope pepererat Fauno sylvarum incolæ, contra gestiens armis micantibus dedit se obvium furenti* Æneæ. Æneas *detorta hasta* Tarquiti *impedit* ejus *loricam et magnum pondus clypei: deinde dejicit* in *terram caput illius, frustra deprecantis et parantis loqui plurima: et propellens truncum calentem, hostili animo loquitur hæc super* eum: O *tremende* hostis, *jace nunc istic: bona mater tua non te teget terra, nec imponet corpus patrio tumulo; relinqueris avibus rapacibus, aut aqua vehet te*

rat poëta sup. VII, 750 sqq. Sed agit nunc de Anxure, homine superbo, qui insolentius increpuerat Æneam, ut solent veteres heroës in primo congressu pugnæ. *aliquid magnum* ἔπος μέγα. Nihil notius. cf. Hemsterh. ad Lucian. T. I, p. 59. *aliquod magnum* malebat Heins. *Dictum erat illi aliquid* emendaverat Waddel. pag. 36 Animadv. crit., infelicis ingenii criticus. Totus versus aberat Goth. tert. Porro, pro *verbo*, *bello* Rom.—548. *animam* tres ap. Burm. *cœlumque animo* Ven. a m. pr., quod ornari posset verbis; ad vocem *fortasse*, quoties ad eam redeo, semper offendo.—549. *et multos* Goth. sec. *permiserat* Ven.—550. *Traquitus*, *Tarquinus*, ap. Burm.—551. *Faulo* Ven. et Gud. a m. pr.; alius, quam Deus, *Sylvicola Faunus* vix esse potest. Vocem e Nævio de b. Pun. I et Accio adoptatam esse ap. Macrob. VI, 5 traditum. Ita vero humani quid passus est poëta, dum subjicit v. 558 *patrio sepulcro*. Videtur hoc sensisse Jul. Sab., qui legit *Dauno*, sed sic *Sylvicolæ* parum accommodatum.—552. *sese tulit* Heins. conj.—553. *Lorica* Ven., tum *impedit* Burm.; an *impetit*? Laboravit igitur et ipse in h. l. vid. Not.—554. *Tunc* Goth. tert. *Cum* pr. *et plura parantis Hiscere* Parrhas.—555. *deturpat* a m. pr. Medic. *truncumque repente* vulgg. At *tepentem* jam antea lectum in Commelin. Heins. e Medic. et aliis, etiam Pierii ac Ge. Fabricii. *petentem* Rom. *jacentem* tert. Moret.; Heins. conj. *truncumque repentem*, nimis erudite!—556. *Pervolvens* aliquot Burm.—557. *nunc*; *non* pro var. lect. pr. Hamb. *Nunc te* vett. edd. ap. Pier. *Nam te* Sprot. *te* multis abest.—558. *humo* Medic. a m. sec. et Dorvill. *patrio*-

NOTÆ

551 *Sylvicolæ Fauno Dryope, &c.*] *Fauni*, rustica numina, multi fuere, Ecl. VI. 27. Horum aliquo, et Dryope Nympha, natus Tarquitus.

552 *Reducta Loricam, &c.*] Tarquitus longam hastam in Æneam dextra intendebat: Æneas hanc detorsit: quam cum Tarquitus non amitteret manu, inde clypeus ejus hasta transversa impeditus, patentem vulneri locum reliquit.

558 *Patrio*] Non *paterno*, cum ma-

Alitibus linquere feris; aut gurgite mersum
Unda feret, piscesque impasti vulnera lambent.
Protinus Antæum et Lucam, prima agmina Turni,
Persequitur, fortemque Numam, fulvumque Camertem,
Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri
Qui fuit Ausonidum, et tacitis regnavit Amyclis.
Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt,

abjectum in *profundum, et pisces avidi sugent vulnera. Continuo insectatur Antæum et Lycam, primas turmas Turni: et robustum Numam; et flavum Camertem, natum generoso Volscente, qui fuit agris opulentissimus* inter *Ausonas, et imperavit Amyclis silentibus. Qualis Ægæon, cui aiunt* fuisse *centum brachia et centum manus,*

---

que nonnulli. *onerabat* duo Burm. *oneravit* Gud. *ornabit* Hugen. a m. sec. *honorabit* Dorvill., et *onerabit* emendaverat Acidalius ap. Heins. Scilicet recordandum est, *sepulcrum* h. l. esse tumulum, quo alias mortuus dicitur *premi*, cum sub eo conditus jacet; pro *membra*, *umbra*, Goth. tert.—559. *liquere* Dorvill. a m. sec.—561. *Antheum* Medic. Esset adeo Ἄνθειον; sed nunc Ἀνταῖος est. *Lucam* bene Heins. secundum Pierium e libris: melius *Lucam* Gud. Vulgo *Lycam*: sic primam corripi probabile fieret. *Lyncam* Oblong. Alii aberrant: *Licam, Lican, Licnam. pr. a. Turnum* aliquot edd. ante Pier.—562. *Prosequitur* aliquot Burm. *Numan* Medic. Diversus is ab eo, qui sup. IX, 454 memoratus. *flavumque* uterque Hamb. *Camentem, Carestem*, aberrat.—563. *Vulscente, Fulcente, Volsente, Volcente.* conf. sup. ad IX, 370. *dit. agris* Bigot. conf. sup. ad v. 201. *aquis* Goth. tert.—564. *regnabat* Dorvill.—565. *Ægæon* est, Αἰγαίων.—566. *orbibus* Franc. *auribus* alter Hamb. pro var.

NOTÆ

ter Nympha, paterque Faunus immortales essent: sed *patrio*, seu natali in loco: erat enim Italus, at non ex ea Italiæ parte. *Onerabit membra sepulcro:* commutatio est, pro *onerabit sepulcrum membris.* Sic Æn. I. 119. 'vina cadis onerarat Acestes.'

562 *Numam*] Jam Numam occiderunt Nisus et Euryalus, Æn. IX. 454. ideo vellicatur Virgilius apud Macrobium, quasi parum memor. Quasi vero in tanto exercitu duo ejusdem nominis esse non potuerint!

563 *Volscente*] Qui a Niso occisus fuerat, Æn. IX. 438.

564 *Tacitis Amyclis*] *Amyclæ*, urbs fuit Peloponnesi, Lacedæmoni sic vicina, ut pars ejus a quibusdam habita sit. Hinc profecti coloni urbem in Italia cognominem condiderunt, in Auruncis, inter Tarracinam et Caietam: ad lacum, qui deinde *Amyclanus*, postea *Fundanus* dictus est, nunc *Lago di Fondi.* Urbs illa jamdiu deleta erat tempore Virgilii: vel a serpentibus, juxta Plinium et Solinum; vel a finitimis, juxta Ciceronem. *Tacitæ* autem dicuntur Amyclæ, ex eodem Cicerone, vel quod propter nimiam modestiam injurias a finitimis acceptas cum tacerent ac dissimularent, ab iisdem oppressæ sunt: vel ex Servio, quia cum Pythagoricam sectam sequerentur, quæ quinquennale silentium servari, et ab animalium cæde abstineri jubebat; a serpentibus e vicina palude erumpentibus, quos occidere nefas putabant, deletæ sunt.

565 *Ægæon*] Gigas, Cœli et Telluris filius, ex Hesiodo in Theog. v. 147. *Ægæon* apud homines dictus, *Briareus* apud Deos, ex Homero Iliad. I. 403.

Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arsisse, Jovis cum fulmina contra
Tot paribus streperet clypeis, tot stringeret enses:
Sic toto Æneas desævit in æquore victor,
Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Niphæi
Quadrijuges in equos adversaque pectora tendit;
Atque illi, longe gradientem et dira frementem
Ut videre, metu versi retroque ruentes
Effunduntque ducem, rapiuntque ad littora currus.
Interea bijugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterque Liger; sed frater habenis
Flectit equos: strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Æneas tanto fervore furentes:
Irruit, adversaque ingens apparuit hasta.

et flammam erupisse quinquaginta faucibus et pectoribus, quando adversus tonitrua Jovis sonabat totidem clypeis æqualibus, et nudabat totidem enses: sic Æneas victor furit per totam planitiem, ex quo gladius semel incaluit. Immo ecce irrumpit in equos quatuor Nyphæi alligatos *jugo, et in pectora opposita* eorum: *sed illi, cum viderunt* Æneam *procul incedentem et dire furentem, turbati timore et retro fugientes, excutiunt ducem, et trahunt currum ad littus. Interim Lucagus immittit se in medios equis duobus albis jugalibus, et frater* ejus *Liger: sed frater* Liger *regit equos loris, Lucagus ardens quatit gladium nudatum. Æneas non passus* est eos *tanto ardore ferocientes: irrumpit, et opposita hasta sublimis occurrit. Cui*

lect.—568. *et stringeret* Sprot.—569. *descedit* Goth. tert. *in agmine* aliquot Pier. et Leid.—570. *Nyphæi, Nipei, Riphei* in aliis. *Quin et Ufei* ed. pr. Burm.—571. *Quadrijuges* aliquot Pier. Goth. tert. et ed. pr. Burm. *Quadrijugis in equis* Medic. a m. pr. et bini Burm.—572 *illum* Menag. pr. *et dura* Dorvill.—573. *retroque fluentes* alter Hamb.—574. *in littore* edd. Ald. pr. et aliæ ante Pier. cum Gud. Bigot. et pr. Hamb. *in littora* Goth. tert.; et potest alterum illud pro interpretatione esse alterius; tum *currum* optimi quique, inquit Burm., sicque Rom. et alius Vatic. cum Goth. sec., sed *currus* magis poëticum. *r. ad l. cursus* aliquot Pier.—575. *Ligagus* Exc. Burm. *Licagus* Goth. sec. et mox.—576. *In mediosque Liger frater* Goth. tert.—578. *fruentes* alter Hamb. *ruentes* Parrhas. et Erf.—579. *Diruit* ed. pr. Burm.—580. *Cui L. ait* duo Burm. *Cui tum Liger ait*

NOTÆ

manibus centum, capitibus quinquaginta instructus. Jovis hostis hic dicitur, quales gigantes ceteri. Tamen Homerus loco citato ait eum Thetidis impulsu opem Jovi tulisse, adversus Neptunum, Junonem, et Palladem, cum Dii alii adversus Jovem, propter ejus jactantiam, rebellassent. Ideo apud Inferos non torquetur, sed sedet quasi satelles in vestibulo, Æn. VI. 287.

575 *Bijugis*] A nominativo *bijugus:* dicitur enim *bijugis* tertiæ declinationis, et *bijugus* secundæ, unde infra 587. *Admonuit bijugos.*

Cui Liger:
Non Diomedis equos, nec currus cernis Achilli,
Aut Phrygiæ campos: nunc belli finis et ævi
His dabitur terris. Vesano talia late
Dicta volant Ligeri; sed non et Troius heros
Dicta parat contra; jaculum nam torquet in hostem.
Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
Admonuit bijugos; projecto dum pede lævo
Aptat se pugnæ; subit oras hasta per imas
Fulgentis clypei, tum lævum perforat inguen;

Liger ait: *Non vides equos Diomedis, non currum Achillis, aut oras Phrygiæ: mox terminus belli et vitæ* tuæ *ponetur* in *his terris. Talia verba volant late* ab *insano Ligere: at heros Trojanus non sic meditatur verba ex adverso: nam librat telum in hostem. Lucagus, postquam incurvatus imminens in verbera excitavit telo binos equos, dum sinistro pede protenso parat se ad certamen; jaculum* Æneæ *intrat per infimam extremitatem clypei splendentis,*

ed. Ven. At in Ald. tert. et hinc ductis excidit totum hoc. In eadem et cett.—581. *non currum cernis Achillis* legitur. *nec c.* Heins. cum parte codd. et edd. Alii *non c.;* tum *currum* omnes Heins. cum Medic. et aliquot Pier., it. binis Goth. *Achilli* Heins. e Menag. pr. et Moret. pr.; adde Leid. et Goth. tert., upote doctius.—582. *Phrygios campos* Goth. alter.—583. *His d. telis* Dorvill., atqui opp. *Phrygiæ campos. Vesani* Goth. tert.—585. *parit* Leid. pro var. lect. Quod Servius habet: "potest legi: *Edicta parat contra*" hoc spectare puto, quod alii interpungebant post *parat:* nam *edicta* vitiosum est. *jam torquet* alter Hamb. et Dorvill. a m. sec. *contorquet* Oudart. *in hostes* plerique Pier. et potiores Heins., sicque Heins. expressum dederat: quod tacite a Burm. mutatum: nec male.—586. *prono p. in v. telo* Arusianus Messius: quod merito placet Heinsio: modo codd. addicerent. *in verbere solo* Montalb. *Lucagus at pronus pendent in verbere tela* corrupte Erf.—587. *Ammonuit bijugis* idem Arusianus. *bijuges* Goth. sec., tum *trajecto* Medic., sed *projecto pede* recte in statu pugnandi. Ad fastidium illustravit Heinsius. cf. Macrob. VI, 4, p. 596 ed. Lips.—588. *Aptet* duo Heins. *sub imas* sec. Moret.

NOTÆ

581 *Non Diomedis equos, &c.*] Non ii sumus hostes, quorum e manibus elabi possis: ut elapsus es e Diomedis manibus, Venere peplum suum obtendente, ut diximus supra 81. ex Homero, Iliad. v. 311. aut e manibus Achillis, Neptuno te pugnæ subducente, ut diximus Æn. IV. 228. ex Homero, Iliad. XX. 321. Sed jam vitæ terminum attigisti. Porro *equi Diomedis* non illi sunt, quos Rheso abstulit, de quibus Æn. I. 756. sed equi quicumque Diomedis. Quippe Rhesi equos rapit Diomedes Iliad. X. 498. cum Ænea autem e curru pugnaverat jam Iliad. V. 311. De *Diomede* Æn. XI. 101. De *Achille*, Æn. I. 103. De *Phrygia*, ubi Troas, ibid. 385.

589 *Inguen*] Pars est illa corporis, qua femur, imo ventri vicinum, complicatur.

Excussus curru moribundus volvitur arvis.
Quem pius Æneas dictis affatur amaris:
Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
Prodidit, aut vanæ vertere ex hostibus umbræ;
Ipse rotis saliens juga deseris. Hæc ita fatus
Arripuit bijugos. Frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delapsus eodem:
Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Trojane, sine hanc animam, et miserere precantis.
Pluribus oranti Æneas: Haud talia dudum
Dicta dabas. Morere, et fratrem ne desere frater.
Tum latebras animæ, pectus, mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquæ vel turbinis atri

deinde perfodit inguen sinistrum. Dejectus e curru semianimus sternitur humi: quem pius Æneas alloquitur verbis acerbis: Lucage, nulla iners fuga equorum prodidit tuum currum, aut umbræ inanes averterunt eos ab hostibus: tu *ipse exiliens e rotis relinquis jugum* currus. *Sic locutus ista, apprehendit binos jugales. Frater miserandus, dejectus eodem curru, porrigebat manus exarmatas* dicens: *Vir Trojane, per te* ipsum, *per parentes qui te produxerunt talem, omitte hanc animam, et miseresce orantis. Æneas oranti pluribus* verbis ait: *Non proferebas prius talia verba: morere, et frater ne deseras fratrem. Deinde aperit acumine* gladii *pectus*, quo *latet anima. Dux Trojanus tales faciebat cædes per agros: sæ-*

—590. *volvitur agmen* Mediol. ed.—591. *Quem prius* emendat Jo. Schrader., quod per se non malum. *affatus* Dorvill.—592. *Huc age* Rufinian. de Schem. Dianœas. ed. vet.—593. *Perdidit* Ven. *advertere* Leid.—595. *Abripuit* Leid. Menag. pr. et Exc. Burm. *bijuges* etiam hic Goth. sec. *inertes* vel *inertis* aliquot Pier., inter quos Rom., et Heins. fere omnes, etiam Medic., haud dubie elegantius altero, etsi sensu eodem. Hic tamen Heinsio *inermes* magis arridebat: causam non adjecit: nisi forte alterum servavit alteri loco inf. XI, 414, et potest hoc urgeri: quod Liger auriga equos regebat adeoque sine armis erat.—596. *delatus* Sprot. pro var. lect. In nonnullis insertum testatur post hunc Burmannus versum pessime cusum *Tendebatque tales illi de pectore voces.*—597. *Per qui te tanti talem g. p.* Donat. in Terent. *qui tanti talem g.* Schol. Horat., et idem alio loco: *Æneam tanti talem g.* Fuisse hic jam antiquitus aliquid turbatum suspicabatur Heins. Melius Burm. vidit homines istos confudisse cum h. l. versum Æn. I, 610. *parentem* Goth. pr.—598. *et* abest Goth. tert. *sine hanc animam*, novo exemplo, fere, ut ἐᾶν occurrit; v. c. Ἕκτωρ δ' ἄλλους μὲν Δαναοὺς ἔα οὐδ' ἐνάριζεν. Sic h. l. vitam mihi relinque, nec eripe.—600. *et* abest ed. Mediol. et binis Goth. *non desere* duo Burm.—601. *recludit* vel *resolvit* pr. Hamb.—602. *ductor* probatiores Pier. et Heins. Alii edd. et scripti *victor*, ut Goth. pr. et tert. cum Erf.—603. *Dardanus et*

NOTÆ

603 *Turbinis*] *Turbo*, ventus est ex Apuleio: Græcis τυφών. repentino impetu universa *perturbans*,

More furens. Tandem erumpunt, et castra relinquunt
Ascanius puer et nequicquam obsessa juventus.
Junonem interea compellat Jupiter ultro:
O germana mihi atque eadem gratissima conjux,
Ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Trojanas sustentat opes; non vivida bello
Dextra viris, animusque ferox, patiensque pericli.
Cui Juno submissa: Quid, o pulcherrime conjux,
Solicitas ægram, et tua tristia dicta timentem?
Si mihi, quæ quondam fuerat, quamque esse decebat,
Vis in amore foret: non hoc mihi namque negares,
Omnipotens, quin et pugnæ subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem servare parenti.

viens more aquæ præcipitis, aut nigræ procellæ. Denique juvenis Ascanius, et juventus frustra obsessa, egrediuntur, et deserunt munimenta sua. Interim Jupiter alloquitur prior Junonem: O soror mea et eadem uxor acceptissima, an Venus fulcit vires Trojanorum, ut putabas? nec opinio tua decipit te? non est illis *hominibus manus ardens ad bellum? et animus asper ac tolerans laboris? Cui Juno* ait *humilis: O formosissime marite, cur lacessis* me *dolentem et metuentem verba tua dura? quippe si mihi esset in amore* ea *auctoritas, quæ fuit olim, et quam deceret esse; non negares hoc mihi,* cum *possis omnia: immo possem subtrahere Turnum e prælio, et servare salvum patri* ejus *Dauno.*

aliquot Pier.—604. *fremens* Mentel. sec., sicque Rom. *erumpit* pr. Moret. *claustra* pr. Hamb. et Parrhas.—609. *Trojanis* Sprot. *substentat* Ven. *nec, nunc, nam,* erratum apud Burmann. *nec* etiam Goth. tert. *non invida* Parrhas. —610. *animosq.* Gud. a m. pr.—611. *Cum J.* pr. Hamb. *Et J.* Rom.—612. *me ægram* Exc. Burm. *tr. jussa t.* Medic.—613. *quemque* Montalb.—614. *non hæc* duo Moret. et Junt. ed. cum Goth. sec. *mihi nempe* Bigot. et Zulich., sed vid. Not.—615. *Turnum s. pugnæ* aliquot Pier.—616. *Vel Dauno*

NOTÆ

604 *Castra*] Urbem obsessam, Æn. VII. 157.

607 *Germana, &c.*] Cur Juno dicatur Jovis et *soror* et *conjux*, Æn. I. 51.

609 *Non vivida bello, &c.*] Existimant aliqui dictum id a Jove simpliciter: nullam inesse virtutem Trojanis, nisi quæ in uno Veneris auxilio posita sit. Sed hoc durius. Quare Servius putat ironiam esse, cujus vera sententia sit: non Venerem Trojanis, sed vividam bello dexteram virtutemque succurrere. Etsi enim Venus ab Ænea vulnera depulerit, 331. hæc tamen ipsius cura ad unum Æneam pertinebat; non ad ceteros item duces, qui propria vi multa fortiter patrabant. *Opes:* vires, potentiam, Æn. IX. 532. 'summa nituntur opum vi.'

612 *Solicitas ægram*] Lacessis, objurgas, ludis. Et hinc firmatur Servii sententia de ironia Jovis.

614 *Vis in amore, &c.*] Si tantum apud te possem amore meo, quantum olim poteram, non *hoc* mihi negares; ut Latini quoque virtute atque animo superiores essent.

Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine pœnas.
Ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusque illi quartus pater; et tua larga
Sæpe manu multisque oneravit limina donis.
Cui rex ætherii breviter sic fatur Olympi:
Si mora præsentis leti tempusque caduco
Oratur juveni, meque hoc ita ponere sentis:
Tolle fuga Turnum, atque instantibus eripe fatis.
Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis
Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
Mutarive putas bellum; spes pascis inanes.
Et Juno allacrymans: Quid si, quod voce gravaris,

Nunc moriatur, et persolvat pio sanguine pœnas Trojanis. Tamen ille trahit nomen e stirpe nostra, et Pilumnus est *illi pater quarto* gradu: *et sæpe cumulavit portas* templorum *tuorum liberali manu et plurimis muneribus. Cui rex cœli sic loquitur breviter: Si petitur* a te pro illo *juvene morituro dilatio mortis instantis et tempus, et si existimas me* posse *sic statuere; aufer Turnum fuga, et eripe* eum *fatis urgentibus: licet* mihi *favere* tibi *eo usque. Si vero gratia ulla amplior occultatur sub istis precibus, et* si *existimas bellum universum* posse *mutari et transferri; alis spem vanam.* *Cui Juno flens* ait: *Si saltem permitteres ex animo, id quod ægre*

Oudart. *possim* uterque Rottend. et Leid.—617. *suo det s.* Dorvill. *modo det* Erf., sed *pio*, quatenus mortem non meruit.—618. *deducet* duo Rottend. et Gud.—620. *que* abest binis Burm. *oneravit* ubique legitur. Jo. Schrader. Emendatt. p. 151, memor perpetuæ varietatis in duabus voc. *onerare* et *ornare*, emendabat *ornavit:* quod sane et ipsum præclarum est, ut, *decorare*. Et qui donaria in templis suspendit, ille ornat templum: quod nunc per *limina* declarat poëta. Lucan. VI, 260 *Non tu bellorum spoliis ornare Tonantis Templa potes.* Accommodatum itaque Jo. Schraderi inventum dicam et ingeniosum. Solenne tamen non minus est copiam magnam per *implere, onerare*, declarare. Sup. III, 485 *Nec cedit honori, Textilibusque onerat donis.* Lectionem igitur non ausim contra omnes codices mutare, quæ nec ipsa aut minus poëtica aut absurda aut alia de causa damnanda sit. Mutavit tamen nunc Wakefield.—621. *fatus* a m. sec. Medic. et Gud. cum aliis Heins., sic et Rom. cum Goth. sec. et Erf.—623. *hæc ita* Leid. qu. Moret. ed. Ven. *ponere si vis* Dorvill. a m. sec.—627. *Multarive* Medic. a m. pr. *putes* Oudart. *poscis* idem.—628. *Et J. adlacrimans* e Medic. et aliis Heinsius. Edd. Mediol. et Ald. pr.

NOTÆ

618 *Nostra origine*] *Divina.* Et vero Pilumnus a quibusdam dicitur Jovis fuisse filius: quod tamen parum huic Junonis orationi convenit. Neque enim cara esse potuit Junoni stirps Pilumni, si Jovis ex pellice filius fuit. Igitur ad ignotam aliam, sed divinam tamen, originem referendus est. De *Pilumno*, quarto patre Turni, supra 76.

625 *Hactenus indulsisse vacat*] Fuit opinio veterum, fata omnino impediri ne a Jove quidem posse; posse tamen aliquantum differri: ut diximus Æn. I. 243.

628 *Quid si, quod voce gravaris, &c.*]

Mente dares; atque hæc Turno rata vita maneret!
Nunc manet insontem gravis exitus: aut ego veri
Vana feror. Quod ut o potius formidine falsa
Ludar, et in melius tua, qui potes, orsa reflectas!
Hæc ubi dicta dedit, cœlo se protinus alto
Misit, agens hyemem nimbo succincta per auras;
Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit.
Tum Dea nube cava tenuem sine viribus umbram
In faciem Æneæ (visu mirabile monstrum)
Dardaniis ornat telis; clypeumque jubasque
Divini assimulat capitis; dat inania verba;

permittis verbo; et si hæc vita superesset certa Turno! nunc vero *acerbus finis destinatur innocenti, aut ego dicor ignara veritatis: quod* ita *potius* sit, *ut ego decipiar inani metu; et* tu *referas in melius incepta tua*, tu *qui* id *potes! Postquam protulit hæc verba, statim dimisit se* e *summo cœlo, involuta nube, propellens procellam per aërem: et adivit exercitum Trojanum et castra Latina. Deinde Dea instruit armis Trojanis levem umbram absque viribus*, ex *nube vacua, in figuram Æneæ*, quod erat *prodigium mirabile aspectu: et simulat clypeum, et cristas divini*

Quoi J. allacrimans. Vulgo inde a Naugerio: *Cui J. illacrimans.* At præcessit Cui v. 621. Rom. *Cui J. lacrimans.* Duo Moret. et pr. Hamb. *Cui J. adlacrimans. Quod si* Gud. et Sprot. ita *atque* esset dictum pro utique: sic sane, ἢ δή. *quæ voce gr.* Rom. et pars codd. Pier., Heins. et Burm. cum Goth. pr.—629. *data vita* Rom., non Servius, quem Heins. nominat.—630. *haud ego* Oudart. et Exc. Burm., quod et ipsum defendi posset.—631. *ferar* Dorvill. *Quod uti p.* Gud. *Quid ut o* ed. pr. Burm. *Quin o*, et, *Quin ut o*, vett. edd. cf. Pier. *Quin ut* Goth. pr. *ultro p.* tert. *Quod ut opto tuis* Erf.—634. Post hunc in Moret. sec. retractus erat versus ex lib. XI, 144 *Ordine flammarum et late discriminat agros.*—635. *et L. tecta* aliquot Pier. Alii *I. a. petit et Laurentia castra.*—637. *miserabile* Ven., sicque edd. nonnullæ diobolares.—638. *armat* pro div. lect. Dorvill. et *jubamque.*—639. *verba* vel *membra* Gud.—640. *gres-*

NOTÆ

Timet Juno ne parum sincere et ex animo permiserit Jupiter, vitam Turni, dilata morte, servari.

630 *Veri Vana*] *Ignara, inscia*, Æn. VII. 440. 'veri effœta senectus.'

632 *Potes*] Potest Jupiter fata reflectere: vel differendo; vel conditionem aliquam, unde illa pendent, impediendo, Æn. I. 243.

634 *Hyemem*] Tempestatem, Æn. I. 126. De *Laurento*, urbe Latina, Æn. VII. 63.

636 *Tum Dea nube cava, &c.*] Ex Homero, Iliad. v. 449. Cum Venus, Diomedi in Æneam irruenti frustra peplum obtendens, ab ipso Diomede vulnerata fuisset, currumque Æneæ commisisset Apollini; Apollo, Ænea subducto, simulacrum eidem persimile hostibus opposuit. Idem hic præstat Juno; non quidem ut Æneam, sed ut Turnum Æneæ subducat: urgentibus e littore, erumpentibus ex urbe Trojanis.

638 *Jubas*] Galeæ cristas, e jubis equinis, Æn. III. 468.

Dat sine mente sonum, gressusque effingit euntis:
Morte obita quales fama est volitare figuras,
Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.
At primas læta ante acies exultat imago,
Irritatque virum telis, et voce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
Conjicit; illa dato vertit vestigia tergo.
Tum vero Ænean aversum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
Quo fugis, Ænea? thalamos ne desere pactos:
Hac dabitur dextra tellus quæsita per undas.
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem; nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis celsi conjuncta crepidine saxi
Expositis stabat scalis, et ponte parato;

capitis; tribuit ei vana verba, tribuit sonum vocis *absque anima, et exprimit incessum ambulantis: qualia simulacra rumor est volare* post *mortem obitam, aut qualia somnia decipiunt sensus sopitos. At simulacrum lætum gestit ante prima agmina, et provocat armis Turnum, et urget verbis. Turnus imminet illi, et procul evibrat hastam sonantem: illud convertit gressus oblato dorso. Tunc autem quando Turnus credidit Æneam retro versum fugere, et turbatus accepit animo spem vanam, ait: Quo fugis, o Ænea? ne desere conjugia promissa: terra quæsita per mare dabitur* tibi *hac manu* mea. *Inclamans talia persequitur, et intorquet ensem nudum: nec animadvertit ventos rapere suam voluptatem. Forte navis, admota margini lapidis alti, stabat scalis extensis et ponte præparato, qua* nave *rex Osinius vectus*

sumque Medic., idque præfert Cuningham.; etiam Wakef. quia ambigua est structura in vulgata. *affigit* Ven. *inertes* Goth. sec., felix librarii lapsus, si intelligas esse gressus non veros, sed per ludibrium assimulatos: ut modo *inania verba*.—641. *qualis* binis locis Priscianus.—642. *ludunt insomnia* pars codd. Heins. et Burm., sicque Goth. tert. Omiserat, puto, aliquis præpositum verbi: *deludunt*. In Hugen. *deducunt s.* In tert. Moret. *alludunt s.*—643. *Aut p.* Zulich. et ed. Junt. *læti* Dorvill.—644. *ac voce* Menag. pr. et Goth. tert. *aut* aliquot Burmann.—645. versus deerat Goth. tert.—647. *versum Ænean* Sprot. et Montalb., nec male. *Ænean versum incedere* alter Menag. *Æneam adversum* Zulich. et ed. P. Daniel. cum Goth. tert. *ubi cedere* Parrhas.—652. *ut ferre* Franc.—653. *saxi...celsi* Goth. tert.—654. *Impositis* Hu-

NOTÆ

650 *Hac dabitur, &c.*] Amarus jocus: significat enim, se humi dejecturum Æneam, et morti daturum.

651 *Coruscat Mucronem*] Neutrum verbum, Virgilio sæpe activum. Æn. v. 642.

652 *Nec ferre videt, &c.*] Nec videt hostem, cujus ob fugam exultat; umbram inanem esse, quæ vento rapitur.

653 *Crepidine*] *Crepido*, est summitas ripæ, vel abrupti saxi. *Crepidine*, pro *crepidini*: ut supra, 361. 'hæret pede pes,' pro *pedi*.

Qua rex Clusinis advectus Osinius oris.
Huc sese trepida Æneæ fugientis imago
Conjicit in latebras: nec Turnus segnior instat;
Exsuperatque moras, et pontes transilit altos.
Vix proram attigerat: rumpit Saturnia funem,
Avulsamque rapit revoluta per æquora navem.
Illum autem Æneas absentem in prælia poscit;
Obvia multa virum demittit corpora morti.
Tum levis haud ultra latebras jam quærit imago,
Sed sublime volans nubi se immiscuit atræ:
Cum Turnum medio interea fert æquore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis,

fuerat *e Clusina regione. Simulacrum Æneæ fugientis conjicit se illuc timidum in latebras: nec lentior imminet Turnus, et omittit moras, et transvolat pontes excelsos. Vix pervenerat* ad *proram:* cum *filia Saturni* Juno *secat funem, et trahit navem solutam per mare turbatum. Æneas vero vocat ad certamina absentem Turnum; tradit morti plurima corpora hominum obvia. Tunc tenue simulacrum non quærit ulterius latibula, at evolans* in *altum confudit* se cum *nigra nube: dum interim ventus vehit Turnum medio mari.* Ille *circumspectat inscius rerum, et ingratus*

gen. *ponte peracto* Goth. tert.—655. *Clusiniis* Medic. a m. sec. *Claustrinis* ed. pr. Burm. *adventus* Ven. *Osimius* Oudart. *Osirius* Goth. sec., sicque aliquot Pier. cum Rom. *Osinus* Franc. *Onisius* Bigot. pro var. lect. Ineptit Servius, qui Massicum Osimium hinc exsculpit, et Grammaticus apud Macrob. v, 15, p. 532, qui hæc reprehendit.—656. *Huic* Medic. *Æneæ trepida* Ald. pr. et Goth. pr. *trepidam Æneæ* alter Hamb.—657. *in tenebras* Hugen. *in latebris* pr. Menag. *Latebras* pro refugio dixit. *segnius* alter Hamb. —659. *rupit* aliquot Heins. cum Goth. pr. sicque edd. apud Pier. et Rom.—660. *Avolsam* et *Advulsam* in Pier. libb. *Evulsam* Leid. *resoluta* Goth. tert. *navim* Pier. malebat ex vett. scriptis. *classem* Ven.—661. *Ille autem* Gud., quod se non capere profitetur Heins. Ex Servio tamen facile est ad intelligendum. Legerunt olim nonnulli, quod Romanus quoque exhibebat: *Ille autem Ænean absentem in pr. poscit*. Ita vero sequens versus non facilis erat ad expediendum. Urbanus *virum corpora* de nautis in navi inventis accipiebat. Præstat utique lectio vulgata. Verum si ex animo dicendum est, quod sentio, utrumque versum 661. 662 aut alienum esse arbitror, aut a Marone ad marginem appictum, necdum reliquo carmini accommodatum. *absentem Æneas* Rottend. alter, et Exc. Burm.—662. *viro* Parrhas. ex *virum*. *dimittit* multi.—663. *Tunc* ante Pier.—664. *se miscuit* Goth. alt. *arte* Franc.—665. *Tum* duo Burm. *Tunc* Goth. tert. *T. interea magnus fert* Ven. *interea medio* Rom. et Goth. alter. *in medio* Montalb.—666. *saluti* pr. Hamb. pro var. lect.

NOTÆ

655 *Clusinis advectus Osinius oris, &c.*] De illo *Clusii rege*, et urbe *Clusio*, supra 166.

664 *Sublime volans*] *In sublime:* adverbii more. Sic Ge. I. 320. 'segetem ab radicibus imis Sublime expulsam eruerent.'

666 *Ingratusque salutis*] Incusat

Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:
Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti, et tales voluisti expendere pœnas?
Quo feror? unde abii? quæ me fuga, quemve reducet?
Laurentesne iterum muros aut castra videbo?
Quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti?
Quosne (nefas) omnes infanda in morte reliqui?
Et nunc palantes video, gemitumque cadentum
Accipio. Quid ago? aut quæ jam satis ima dehiscat
Terra mihi? vos o potius miserescite, venti,

servatæ vitæ: *et tollit ad astra geminas manus cum* his *verbis: O pater omnipotens, an existimasti me aptum tanto sceleri, et voluisti* me *luere tale supplicium? quo vehor? unde discessi? quæ fuga et qualem referet me? an rursus aspiciam muros Laurentes, aut castra* mea? *quid* dicet *multitudo illa hominum, qui secuti* sunt *me et meum bellum? et quos omnes*, o *scelus, deserui in crudeli morte? et jam cernò* eos *vagòs, et audio gemitum morientum. Quid faciam? aut quæ terra jam satis aperiatur mihi? o venti, vos potius miserescite* mei: *ego Turnus vos colo sponte:*

---

ignarusque salictis Goth. sec.—667. *ad sidera tollit* plerique Pier. pars Heins. et Burm. cum Goth. tert. et Erf.—668. *tantum me* Zulich. Sprot. ed. pr. *tanto* in Rom. et plerisque Pier., in aliis *n'* erasum. Tuetur tamen *tanton'*, quæ Medicei et aliorum lectio est, Priscianus. cf. sup. v, 319. Equidem nondum credo *ne* ita elisum fuisse a poëta: sed si *n* ab eo profectum, esse debet ex *an* eliso: *tanto 'n Pyrrhi 'n.*—669. *Dixisti* Goth. tert. *impendere* Ven. *expendere* pr. Moret.—670. *quem me fuga quæve reducit?* Zulich. *quo me fuga quove reducet* alius ap. Burm. *quæve reducet* aliquot Pier. *quove reducit* Medic., sed in marg. *quemve*. Præclare Servius: *quem*, qualem: IX, 481 *Hunc ego te, Euryale, aspicio;* quomodo et qua cum existimatione redibo? Tandem *reducit* Rom. Gud. et magna ceterorum Pier. et Heins. pars, etiam edd. vett. cum Goth. tert., nunc receptum video a Cuninghamo et Brunck. *reducat* Dorvill.—671. *Laurentesne* ante Heins. vulgg. Alii *Laurentesque*.—673. *Quisne* (pro *cosne*) Aspri est lectio apud Servium ab Heinsio recepta, accedente uno Leid., nec abhorret Medic. a m. sec. *Quosve*, et sic ceteri Heins. cum Goth. pr. Vulgo: *Quosque;* nec aliter Rom. Goth. tert. *Quodque*. Tum *in* in plurimis Pier. et Heins. desideratum. *relinquo* Franc.—674. *pallentes*, quod miror Cuninghamum probare, Medic. a m. pr. Bigot. et Goth. tert., alii *pullantes*. *gemitusque* Vratisl. et ed. pr. Burm.—675. *Adspicio* Goth. tert. et Dorvill. *Quid ago?* ex Mediceo et ceteris suis restituit Heins. pro *Quid agam? Quid ego?* Erf. Porro *et quæ* Medic. a m. pr., pro *ecquæ*, putabat Heins. cf. ad III, 341. *satis una* Bigot. *dehiscet* Rom., probante Pierio, sex Heins. duoque Burmann. *dehiscit* pr. Voss. Zulich. a m. pr. Goth. tert.—676. *o* aberat Rom.

NOTÆ

enim Jovem, cujus permissu, Junonisque opera, servatus fuerat.

668 *Crimine dignum*] *Dignum*, qui admitterem tantum scelus; quale est, meos in pugna deserere.

670 *Quemve reducet*] Qualem me reducet? quanta ignaviæ labe maculatum?

671 *Laurentes muros*] Urbem Latini regis, Æn. VII. 63. *Castra:* vel mea, vel Trojanorum.

674 *Palantes video*] *Palantes, vagos:*

In rupes, in saxa (volens vos Turnus adoro)
Ferte ratem, sævisque vadis immittite syrtis,
Quo neque me Rutuli, nec conscia fama sequatur.
Hæc memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc;
An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, et crudum per costas exigat ensem:
Fluctibus an jaciat mediis, et littora nando
Curva petat, Teucrumque iterum se reddat in arma.

allidite navem ad scopulos, ad saxa: impellite in *vada aspera syrtium: quo neque Rutuli, neque fama sciens* meam fugam, *sequantur me. Hæc dicens nunc agitur animo huc, nunc illuc: an furens ob tantam ignominiam transfodiat se cuspide, et traducat per costas durum gladium; an immittat* se in *medias aquas, et adeat natatu sinuosa littora, et se referat rursus in arma Trojanorum. Ter ten-*

o vos o potius Medic. Pierii.—677. *In Syrtis, in saxa* Priscian. lib. VII; et sic Menag. alt., cum tamen *Syrtes* statim sequantur.—678. *Ferre* pr. Hamb. *sævisque malis* Goth. tert. *Syrtes*, quæ vulgo leguntur, tuetur Heins. e pr. Moret. Gud. et utroque Rottend. Utinam simul interpretationem suppeditasset: quam talem esse arbitror: *immittite Syrtes* h. in Syrtes, ut et alibi amat: *sævis vadis*, absolute, ubi vada exitiosa sunt. Nam si malis accipere: *et, o Syrtes, vadis immittite!* alienum hoc esset ab hoc loco, cum a Syrtibus Africæ longe absit nunc Turnus. Vulgata lectio, Medicei quoque, multo suavior et lenior: *syrtis*. Est enim et una Syrtis: ut IV, 41; et sic *vada Syrtis*, ut *Syrtium*. Nec Servius aliter legerat; itaque revocavi, comite Brunckio. Sup. I, 115 *In brevia et syrtes, urget...Illiditque vadis et aggere cingit arenæ*.—679. *Rutulus* ed. pr. Burm. et Mediol. *neque* vulgo ante Heins. *fata* Exc. Burmann. *sequantur* in iisdem, Leid. et pr. Hamburg.—680. *animum* magna pars codd., ut sibi Heinsius non constet, qui græcismum hic non, ubi alibi, sæpe non hac codd. auctoritate, recepit.—681. *ob tantum mucrone* Parrhas. *mucronem* Zulich. et Goth. pr. Sicque Priscianus legit et interpretatur apud Pier. et Heins., non indocte, *induere se* (in) *mucronem*. Romanus: *mucroni*. Sed et *mucrone se induere* elegans satis: de mucrone infixo, qui adeo a corpore et visceribus tegitur et absconditur. φασγάνῳ ἀμφικυλίσαι Pindar. dixit Nem. VIII, 40.—682. *Imbuat* ed. pr. Burm. *et durum* Rom., male. cf. inf. lib. XII, 507. 508. *per c. dirigat* aliquot Pier.—683. *jaceat* pr. Moret. et ed. Junt. *jactet* Rom. *in littora* Goth. tert.—684. *Cornua* Medic. a m. pr. *que* deest Zulich.

NOTÆ

quasi *planantes*: a πλανῶμαι, *erro, vagor*: unde et *planetæ*, vaga astra.

677 *Adoro*] Ventos scilicet. De quorum divinitate, Æn. III. 120.

678 *Syrtis*] Ita lego cum Servio, non *syrtes*: ne sit obscurior structura. *Syrtis*, locus quilibet arenosus in mari, Æn. I. 115.

681 *Sese...Mucrone...Induat*] Commutatio, pro, *mucronem induat, vestiat, abdatque corpore.* Sic Cæsar, de bello Gall. l. VII. 'Se ipsi acutissimis vallis induebant.'

682 *Crudum ensem*] Cruentum. Nam *cruor* est sanguis effusus venis et jam frigescens, a κρύος *frigidus*: a cruore *cruentus*, et *crudus*, qui adhuc est in cruore: a *crudo*, *crudelis*; ut a *fido*, *fidelis*.

Ter conatus utramque viam: ter maxima Juno
Continuit; juvenemque animi miserata repressit.
Labitur alta secans fluctuque æstuque secundo:
Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
At Jovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnæ, Teucrosque invadit ovantes.
Concurrunt Tyrrhenæ acies, atque omnibus uni,
Uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
Ille; velut rupes, vastum quæ prodit in æquor,
Obvia ventorum furiis, expostaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert cœlique marisque,
Ipsa immota manens; prolem Dolichaonis Hebrum

tavit utramque viam: ter suprema Juno cohibuit eum, *et animo miserta coërcuit juvenem. Provehitur findens maria, unda et fluxu* maris *favente: et portatur ad urbem veterem Dauni patris* sui. *Sed interea Mezentius impulsu Jovis ardens succedit* ei in *prælio, et aggreditur Trojanos. Irrumpunt* in eum *turmæ Etruscæ, et imminent uni viro; uni, inquam, omnibus odiis et densis jaculis. Ille* Mezentius, *sicut rupes quæ procurrit in magnum mare, objecta furori ventorum et opposita fluctibus, sustinet omnem violentiam et minas cœli et maris, ipsa stans in-*

—686. *Conticuit* Goth. tert. *animo* vulgo editum inde ab Aldd., idque tuetur pars codd. Pierii et Heinsii cum Goth. tert. (at sec. *animis*) *animo miseratu* unusquisque facile intelligit: sicque sup. VI, 332, ubi etiam Medic. *animi*: quod et hic Medic. et Rom. habent aliique; receptum in edd. a Commelin. ex Palat., et agnoscit Servius et Arusianus Messius. At *animi miserata* non eodem sensu dictum esse potest. Casus secundus verbo *misereri* et similibus additus rem miserationi objectam denotare solet, ut in eo ipso Silii loco, ad quem Burm. provocat, lib. XI, 381 *ni panæ juvenem indignæ miseratus ab alto Jupiter;* et sic in omnibus exemplis, quæ vidi. Hic ergo esse debet miserata Turnum *animi*, ut Græcis *θυμοῦ* sc. *ἕνεκα*, quod Turnum ira, dolore, pudore, tantopere commotum videt ex eo, quod e pugna subductus erat.—687. *æstu fluctuque* Goth. pr., eodem ordine et geminata copula ed. Mediol. et P. Dan. —688. *antiqui* Menag. et Hamb. sec., ut sit stirpis auctor; sed sup. 616 *Dauno ...parenti. ad undam* pr. Hamb.—689. *monitu* Parrhas.—690. *Successit* Goth. sec. *invasit* Menag. et Hamb. priores.—691. *Tyride* Goth. sec. Ne cogites de Tyrrhidis VII, 484; est enim merus librarii stupor. *unus* Parrhas. et a m. sec. Dorvill.—694. *expastaque* Ald.—695. *præfert* Leid.—696. *manet* suavius quidem meo sensu, Oblongus Pierii et Medic. a m. sec. (sed a pr. *manent*,) receptum quoque nunc a Brunckio; ita vero deficit complementum sententiæ: *illa*

NOTÆ

685 *Viam*] Modum utrumque consulendi decori suo.

688 *Urbem*] *Ardeam*, Dauni et Turni regiam, Rutulorum caput, *Æn.* VII. 410.

690 *Ovantes*] Successu exultantes, et quasi jam triumphantes, *Æn.* III. 189.

691 *Tyrrhenæ acies*] Pars ea Etruscarum gentium, quæ Mezentium regem ob immanitatem ejecerant, et Æneæ in auxilium venerant: supra 168. *Æn.* VIII. 478.

Sternit humi, cum quo Latagum, Palmumque fugacem:
Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque adversam: poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit; armaque Lauso
Donat habere humeris, et vertice figere cristas.
Necnon Euanthen Phrygium, Paridisque Mimanta
Æqualem comitemque: una quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit, et face prægnans
Cisseis regina Parin: Paris urbe paterna

concussus: sic dejicit in terram Hebrum filium Dolichaonis, et cum eo Latagum et Palmum fugientem: sed opprimit saxo et magno fragmento rupis Latagum, secundum os et vultum sibi objectum: permittit Palmum volutari jacentem succiso poplite; et dat Lauso arma ejus *ferenda humeris, et cristas imponendas capiti.* Opprimit *etiam Euantem Phrygium, et Mimanta coætaneum et socium Paridis: quem Theano protulit in lucem Amyco patri eadem nocte, qua regina filia Cissei, gravida ex face,* edidit *Parin: ad urbem patriam Paris obiit; Laurens littus habet Mimanta*

---

enim non habet verbum, ad quod se referat, nisi scribas: ille, velut rupes... *minas perfert cœlique marisque, ipsa immota, manet;* ut sit *ipse manet.* Sed hoc parum placet. Præstat prava interpunctione mutata rescribere, ut feci: ille ...*prolem...Sternit humi. manes* Franc. *manens* tamen Rom. et reliqui omnes. *proles* alter Hamb. Tum *Dolychaonis, Dolicaonis, Dolichaonis, Delicaonis, Donichaonis* librarii: *prolemque Licaonis* Montalb. et *p. Lycaonis* ed. Ven. Est utique vera lectio, quam et Mediceus habet, *Dolichaonis:* ex δόλιχος, vel Δολίχη aut Δουλιχή, quæ insula ad Lyciam erat, unde Δολιχαῖος, Δολιχάων.—697. *Lathagum, Latagum, Litagum,* iidem stipites librarii: et *Pelmum.*—698. *Latago* maluisse Heinsium narrat Burm. Non sequar: *Latagum* (κατὰ τὸ) os o. est doctius, *ingentis fr. montis* tres ap. Burm.—699. *adversum* Gud. a m. pr. *aversum* Franc. *adverso* Parrhas. *adversa* Goth. sec.—700. *involvi* Franc. *armaque lapso* Zulich.—702. *Euanthen* ex Mediceo bene restituit Heins. Est et apud Homerum Εὐάνθης. Eodem alludunt librariorum aberrationes: *Evanthen, Evanthem,* vulgg. *Euantem:* quod Rom. habet. *Evantem* Vratisl. *Ovantem* Franc. *Mimantem* Μίμαντα jam Pier. emendavit ex Rom. Vulg. *Mimanta,* alii *Minantha, Minanti, Minata, Myantha, Minantem, Numata.*—703. Θεανώ. At ed. Ald. pr. et hinc profectæ *Theana,* sicque codd. multi: item *Thena, Theama.*—704. *Amico* al. *genitore Amyco* Bentleii emendatio. v. ad vs. sequ. *ut face* malebat Heins. sed *et* inversionem poëticæ orationi consentaneam facit. *prægnas* ed. Junt., ut alibi scribendi mos habetur.—705. *Parim* aliquot

NOTÆ

703 *Theano*] In secundo casu, *Theanus:* Amyci Trojani uxor: a Taubmanno Hecubæ soror dicitur, ideo, quia Cissei Thraciæ regis filia vocatur ab Homero, Iliad. VI. 299. et XI. 224. Hecuba autem *Cisseis* a Virgilio et a quibusdam aliis appellatur. At Homerus Hecubam, non Cissei Thracis, sed Dymantis Phrygis filiam fuisse ait, Iliad. XVI. 718. et Theano, uxorem Antenoris et Minervæ sacerdotem, Iliad. VI. 299. Igitur, neque Theano soror Hecubæ fuit; neque Theano Virgiliana, eadem est atque Homerica; sed nomen a Virgilio fictum. Quomodo Hecuba, cum Parin utero ferret, facem gestare se somniaverit, Æn. I. 31.

Occubat; ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosve palus Laurentia, sylva

incogitantem. Et quemadmodum aper aliquis morsibus canum pulsus ex altis montibus, nutritus in sylva arundinea, quem Vesulus pinifer texit annis plurimis, vel

Heins. cum binis Goth., et agnoscit Carisius lib. I. Quod sequebatur in edd. *creat* (Medic. a m. pr. *crepat*) luce clarius erat vitium: ut illud non dudum sublatum merito mirareris. Quid enim: *Cisseis regina Parin creat: urbe paterna Occubat:* quis quæso? Mendum subolfecerunt jam alii viri ingeniosi apud Pierium, sed ii situm alio loco quærebant et emendabant: *Occubat hic Carum Laurens.* Et Cuninghamus dedit: *Urbe paterna Hic cubat:* obvium est, *Paridis* nomen repetitum excidisse: ejusque locum, monente metro, aliena voce *creat* esse expletum: idque vidit dudum acutissimus Bentleius ad Horat. Epod. v, 28, et legere jussit: *Cisseis r. Parim. Paris urbe p.* Et sic est haud dubie legendum, judice quoque subtilissimi ingenii viro, Marklando, ad Statii Sylv. p. 43. Quæ Johnsonus in Aristarcho P. II, p. 50 contra disputavit, hominis cavillantis sunt argutiæ, non ingenue disputantis. Aliud est, quod Uptonus ad Spencer. (*Fairy Queen*) T. II, p. 362 pro vulgata affert: solere poëtas propositionem, quæ per relativum erat efferenda, demonstrative efferre. Sed non vidit vir doctissimus, h. l. duo opposita jungi: alter, alter ille.—706. *Occupat* aliquot Burm. et Goth. *ignotum* fuisse qui legerent ex Servio suspicio fit: et Pier. in codd. lituram viderat. conf. ad v. 705.—707. *morsus* Serv. ad XII, 4.—708. *Vesvius* Rom. *Venulus* Zulich. In Veneto ordo hic erat: *m. altis, Defendit multos V.—annos, Actus aper.*—709. *multoque* Medic. Equidem pro *que* malim codices suppeditare *ve; multosve*

NOTÆ

706 *Occubat; ignarum, &c.*] Prima pars ad Parin pertinet, qui ad Trojam a Philoctete occisus est: secunda ad Mimanta, qui in campis Laurentibus occiditur. Quare Pierius aliique sic locum hunc restituunt: *urbe paterna occubat hic Carum Laurens habet ora Mimanta.* Sed contra est, quod antiqui interpretes omnino *ignarum* legerint: Gellius inprimis, qui *ignarum* passive interpretatur, pro *ignotum:* ut apud Ovid. Metam. l. VII. 403. 'Jamque aderat Theseus, proles ignara parenti.' Sed hic nihil opus est ad passivam illam vim confugere: cum active significare possit, *ignarum casus sui;* id est, *ignorantem se tali casu et loco moriturum.* De *Laurente littore,* Æn. VII. 63.

707 *Ac velut ille, &c.*] *Ille* frequenter abundat in Virgilianis comparationibus, et magnum aliquid ac singulare significat: *ille aper,* id est, *magnus aliquis aper.* Sic Æn. XII. 5. 'Pœnorum qualis in arvis, Saucius ille gravi venantum vulnere pectus, Jamdudum movet arma leo.'

708 *Vesulus*] Mons altissimus Alpium maritimarum, ad occidentem Liguriæ, nunc *Monte Viso:* in eo sunt Padi fontes, *du Pô.*

709 *Palus Laurentia*] Inter Tybris ostia urbemque Laurentum, secundum littus Tyrrheni Maris: qui tractus sylvis et paludibus arundinetisque asper olim fuit, ubi frequentes apri memorantur a poëtis: hinc *sylva hæc arundinea,* id est palustris, a Virgilio appellatur: testaturque Cluverius, loci speciem nunc ab antiqua non admodum differre, immo et apris infestam esse.

Pastus arundinea, postquam inter retia ventum est,
Substitit, infremuitque ferox, et inhorruit armos;
Nec cuiquam irasci propiusve accedere virtus;
Sed jaculis tutisque procul clamoribus instant:
Ille autem impavidus partes cunctatur in omnes,
Dentibus infrendens, et tergo decutit hastas.
Haud aliter, justæ quibus est Mezentius iræ,
Non ulli est animus stricto concurrere ferro;

palus Laurentia; postquam ventum est in retia, constitit, et frendet asper, et cohorrescit humeris: nec animus est ulli irasci in eum, *aut accedere propius, sed* omnes *urgent eminus telis et securis clamoribus: ille vero interritus opponit se in omnes partes, stridens dentibus, et excutit tela e tergo. Non aliter nemini* eorum, *quibus Mezentius legitimo est odio, est audacia congredi nudo ense* cum eo: *procul infe-*

pal. L. Nunc video jam Serviana inter legi: "*multosque* pro *multosve*." Et hoc nemo arripuit. *silvam P. arundineam* Erf.—710. *Pastus* Antiptosin esse dixerat Servius pro, *Pastum*. Idcirco id solicitat idem Bentleius: non enim casus mutationem ferri posse, Itaque legit *Pascit* vel *Pavit*. Suaviter utique hoc legeretur, fateor. Ferri quoque posset quod Cuninghamus dedit: *Pastum in arundinea*. Sed *Pastus*, quod horridiorem juncturam facit, severitatem orationi affert epico carmine dignam; dum modo verba rite jungas: *velut aper... Pastus... Substitit*. Schol. Cruqu. Horat. Serm. II, 4, 42 laudat: *Pastus siliquis et arundine longa*. Tum in fine *est* deest Sprot. et Goth.—711. *feros* pr. Hamb. a m. sec. *armis* Hugen. a m. sec., minus scite.—712. *propiusque* Gud. et Leid. cum Goth. sec. Deficit copula aliis.—713. *totisque* aliquot Burm. Qui sequuntur versus, in editis alio ordine se excipiebant: *Haud aliter. Non ulli. Missilibus. Ille autem. Dentibus.* Non multo acumine opus est, ut perspicias, quod puerili quoque diligentia deprehendere me memini, versus sic constitutos sede sua esse motos, et nunc sequi debere: *Ille autem. Dentibus infr.*, et post hos demum: *Haud aliter. Non ulli. Missilibus*. Nihil liquidius esse potest, quam ad comparationem et ad aprum versus *Ille autem. Dentibus infr.* esse retrahendos. Monuerunt hoc idem viri docti, Scaliger in Prolegom. in Manilium, H. Stephanus et alius vir doctus apud Guell. Quibus Heins. et Burm., qui poëtam recensebant, et a quibus tot alia mutata sunt, quæ bene ferri poterant, obtemperare debebant: obtemperavit Cuninghamus. Discessi quoque a vulgata ratione in edit. altera minore; nec aliter Brunck. edidit. Etiam luxationis causam deprehendere mihi videor in hoc, quod transitus ad comparatum ab eo fit, quod vss. 712. 713 exponitur. Haud aliter nulli eorum, quibus etc., ut apro nemo audebat propius accedere.—714. *cunctatus* Gud. *rectatur* Goth. tert. *cunctari* h. l. est deliberare, incertum esse, quo impetum faciat.—715. *discutit* duo et ed. pr. Burm. cum Goth. tert. Nec aliter legitur apud Lucanum in loco ex nostro expresso VI, 210. *Sic Libycus densis elephas oppressus ab armis Omne repercussum squalenti missile tergo Frangit et* hærentes mota cute discutit hastas. *Tergo* de scuto dictum accipiunt, ut nonnulli sup. IX, 412 *tergum Sulmonis*. Male. vid. modo ad v. 713.—717. *Non ulli fas est* ap. Jul. Sabin.—718. *magno* Leid. et Pierii Ob-

NOTÆ

714 *Partes cunctatur in omnes*] Moram facit ac subsistit, ut opponat se in omnes partes.

716 *Quibus Mezentius iræ*] Quomodo dicimus: *esse odio*. *Justa* dicitur illa Etruscorum ira, ob immanem Mezentii crudelitatem: Æn. VIII, 478.

Missilibus longe et vasto clamore lacessunt.
Venerat antiquis Corythi de finibus Acron,
Graius homo; infectos linquens profugus hymenæos:
Hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
Purpureum pennis et pactæ conjugis ostro:
Impastus stabula alta leo ceu sæpe peragrans;
Suadet enim vesana fames; si forte fugacem
Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum;
Gaudet, hians immane, comasque arrexit, et hæret
Visceribus super incumbens; lavit improba teter
Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.

tant eum *jaculis et alta vociferatione. Acron, vir Græcus, venerat ex antiqua regione Coriti, advena, omittens nuptias imperfectas. Postquam* Mezentius *aspexit procul eum turbantem medias turmas, purpureum* ob *cristas et purpuram sponsæ promissæ: quemadmodum sæpe leo famelicus percurrens alta stabula, (nam impellit immoderata fames) si forte vidit capream fugacem, aut cervum sublimem ob cornua; lætatur aperiens fauces immaniter, et arrigit jubas, et stat incumbens super viscera, et sanguis tingit os fœdum: sic gaudens Mezentius irrumpit in hos-*

longus.—719. *antiqui* Menag. pr.; tum *Arcon* duo Burm.—720. *infestos* Zulich. *profugus linquens* quatuor Heins. et Burm. cum Goth. tert. Scilicet erat, qui metro metueret.—721. *socia agmina* Goth. tert., memorabilis utique diversitas, si in alio codice occurreret, cujus aliqua esset auctoritas. Nunc casui tribuenda videtur; etsi elegans lectio sit.—722. *pinnis* Medic. Gud. et ed. Junt., sic et alibi. *pannis* Bigot. et pro var. lect. Zulich. et Goth. tert., qui idem: *et pictum* exhibet: quod nec ipsum contemnendum.—723. *Inpactus* Zulich. *specula alta* tres Burm. *cui sæpe* Bigot. *pererrans* pr. Hamb. pro var. lect. —725. *capram* Franc. et Goth. tert., male. *et surg.* sec. Moret. *taurum* Mentel. alt. et Paris.—726. *hians inhiansque comas arrexit* ed. pr. Burm. *arrectus* apud Macrob. v, 10 in nonnullis. *erexit* ed. Mediol. *herrexit* Goth. pr.—727. *super incumbens* Heins. e Medic. et aliis et parte Pierianorum ac Goth. tert. Vulgg. secundum Rom. *accumbens. lavat* Rom. *improbat æther* Medic. a m.

NOTÆ

719 *Antiquis Corythi de finibus*] *Corythus* nunc *Cortona;* urbs in orientali parte Tusciæ, circa Thrasimenum lacum, *antiquis finibus:* quia a Coryto Dardani patre fundata, a quo Trojani originem duxerunt. Æn. III. 170. *Graius homo*] Græca origine: qui Corythi, seu Cortonæ, consederat. *Profugus* ad Tarchontem et Æneam: causam non affert poëta. De *hymenæis*, Ge. III. 60.

722 *Pennis et ostro*] *Pennis purpureis;* ut Ge. II. 192. 'pateris libamus et auro.' Sunt *pennæ*, cristæ cassidis, e plumis avium purpureo colore tinctis, Æn. III. 468. Munus autem erat a sponsa datum abeunti, in pignus amoris. *Ostrum*, purpura ex ostreo expressa. Ge. II. 506.

727 *Lavit*] Prima brevi, præsentis est temporis, a *lavere:* prima longa, præteriti est temporis, a *lavare*.

Sternitur infelix Acron, et calcibus atram
Tundit humum exspirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec jacta cæcum dare cuspide vulnus:
Obvius adversoque occurrit, seque viro vir
Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.
Tum super abjectum posito pede nixus et hasta:
Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.
Conclamant socii lætum pæana secuti.
Ille autem exspirans: Non me, quicumque es, inulto,
Victor, nec longum lætabere; te quoque fata
Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis.

tes confertos. Miser Acron sternitur, et moriens ferit talis nigram terram, et inficit sanguine hastam ruptam. Atque idem Mezentius *dedignatus est occidere Oroden fugientem, et librato* jaculo *acuto infligere* ei *plagam improvisam: sed obviam* præcurrens, *et obtulit* se *adverso, et vir viro objecit se: non melior insidiis, sed generosis armis. Deinde pede imposito, et innitens hasta super* eum *stratum: O viri, ecce jacet ingens Orodes, pars exercitus non aspernanda. Socii exclamant, repetentes lætum pæana. Ille autem moriens* dixit: *O victor, quisquis es, non gaudebis diu, nec me inulto: sors æqualis te etiam spectat, et mox mordebis eandem ter-*

pr.—730. *cum* pro *et* Goth. tert.—731. *infractaque.* Multa moliuntur in hac voce Dorvill. et Burmann.; et ille quidem e cod. suo probat, quod a m. pr. fuisse suspicatur, *infectaque*. Verum satis constat *infracta* nihil aliud esse quam *fracta:* ut frangere, infringere, tendere, intendere, frendere, infrendere, etsi ex origine discrimen utriusque vocis deduci potest. In fine *cruentant* alter Menag.—732. *Orodem* aliquot Burm. *Hodorem* Goth. pr., quia *Horoden* scribi solet, ut in Rom. Est 'Ορώδης.—734. *obverso* Sprot. et Voss. *averso* Oudart., hoc quidem absurde.—735. *sed fortior a.* aliquot codd. cum Erf. et ed. pr. Burm.—736. *adjectum* duo Burm. *objectum* Goth. tert. *erectum* ed. pr. Burm. Non autem necesse cum Trappio interpungere: *Tum super abjectum* posito pede (ut sit pede *posito super abjectum*), *nixus et hasta:* nam et pede niti poterat et hasta: nec cum Cuninghamo scribere: *in hastam*. —737. *haud metuenda* uterque Menag. *haud temptanda* Sprot. *viris* vulgg. inde ab Ald. tert. ex Naugerii emendatione; *viri* jam in Ald. pr. erat, sed ut jungeretur: *Pars—viri*, quod putidum erat. *viri* per se vocandi casu acceptum jam Commelinus dederat; iterum astruxit elegantia Heinsii e codd. Mediceo aliisque, etiam Mediceo Pierii: sicque jam Ge. Fabricius emendaverat. *actus O.* Medic., Heinsio interprete, ut sit pro, ad terram actus. *ultus* alter Hamb. a m. sec. *Orontes* pr. Hamb. pro div. lect. et Serv. ad Æn. VI, 9, ubi Mss. *odores*. cf. modo ad v. 732.—738. *pæane* invitis omnibus libris malebat Heins., ut *lætum* sit, læte.—739. *inulte* Parrhas.—740. *longe* pr. Moret, quod vulgare. *facta* Lutat. ad Stat. VII Theb. 701.—741.

NOTÆ

733 *Cæcum vulnus*] Ab Orode non prævisum: quia a tergo, quasi clam, et ex insidiis; seu, ut mox ait, *furto*.

738 *Pæana secuti*] *Pæan*, carmen triumphale: quod inceptum a Mezentio, socii persequuntur. De ea voce Æn. VI. 657.

741 *Eadem mox arva tenebis*] Prosternendus et occidendus ab Ænea, infra 894.

Ad quem subridens mixta Mezentius ira:
Nunc morere. Ast de me Divum pater atque hominum rex
Viderit. Hoc dicens eduxit corpore telum.
Olli dura quies oculos et ferreus urget
Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.
Cædicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen;
Partheniumque Rapo et prædurum viribus Orsen;
Messapus Cloniumque Lycaoniumque Ericeten;
Illum infrænis equi lapsu tellure jacentem,
Hunc peditem pedes. Et Lycius processerat Agis:
Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitæ

ram. Ad quem respondet *Mezentius subridens mixto furore: Jam morere: de me autem statuat genitor Deorum et rex hominum. Id loquens, extraxit hastam e corpore: quies acerba et somnus ferreus premit illi oculos: oculi clauduntur in perpetuam noctem. Cædicus jugulat Alcathoum, Sacrator Hydaspen: et Rapo Parthenium, ac Orsen prævalidum robore: Messapus, et Clonium, et Ericeten Lycaonium; illum dejectum* in *terram lapsu equi indomiti; hunc pedes peditem. Agis quoque Lycius cucurrerat* in Messapum: *hunc tamen deturbat Valerus non carens*

Exspectant Parrhas. et Goth. tert. *mors arma* Dorvill. a m. pr.—742. *Atque* a m. pr. Medic. *Atque et* Voss. pr. *Ad quæ* Gud. et alii; sicque Heins. volebat.—743. Trappius malebat: *Tu morere.* Miror *ast*, h. l. vicem τοῦ *at* ante consonam obtinere.—744. *Hæc* tres apud Burm.—745. *dira* et *oculis* pro var. lect. pr. Hamb. *q. oculos Herodi et f.* ed. pr. Burm.—746. *in æternum* Oudart. et Goth. sec., sic saltem *nocte. mortem* Bigot. et pro var. lect. Zulich. et ed. pr.—747. *Gelicus* Goth. sec. *Alcathonum* alii, et *Alchatoum, Alchatonum.* Est Ἀλκάθοος. Tum *Hydaspen* e tribus Heins. pro *Hydaspem.*—748. *Capo* Dorvill. *Sapo* Goth. tert. *Orsam, Orsan, Orsem, Orson* al.—749. *Donium, Cronium, Drionum*...*Ericeten* Heins. ex Medic. *Erycheten* Gud. *Erychæten* Rom. Alias depravatt. ap. Burm. vide, qui *Erichaten* retraxit. Verum arbitror *Ericeten.* Ἐρικήτης. Accipio *Lycaonium*, Lycaonis filium.—751. *præcesserat* Ven. *Argis* Medic. cum aliis, etiam Goth. *Hargis, Ages, Hagis, Agys, Argus* al.—752. *Valarus* duo. *Valesus* Jul. Sabinus invenerat, forte verius: nam Valerii primum Valesii fuere.—

NOTÆ

742 *Divum pater atque hominum rex*] Quem vos talem esse creditis: ut notat Servius. Jocatur enim impius Mezentius in Deos, qui infra 773. nullum invocat ad pugnam Deum, præter dextram suam et arma: 'Dextra, mihi Deus, et telum quod missile libro, Nunc adsint.'

747 *Cædicus, &c.*] Reprehendunt poëtam critici, quod nomina permiscuerit. Produnt se tamen ipsa per se, quorum, et qualia sint: Latina quippe, *Cædicus, Sacrator, Rapo, Messapus, Salius, &c.* Græca, seu Phrygia et Trojana, *Alcathous, Hydaspes, Parthenius, Orses, &c.*

749 *Lycaonium Ericeten*] Vel *Lycaonis* filium: vel e *Lycaonia*, minoris Asiæ regione mediterranea: inter Cappadociam, Pisidiam, et Ciliciam.

751 *Lycius Agis*] E *Lycia*: minoris Asiæ regione, meridionali et maritima: inter Cariam ab occidente, et Ciliciam ab oriente.

Dejicit; at Thronium Salius, Saliumque Nealces,
Insignis jaculo et longe fallente sagitta.
Jam gravis æquabat luctus et mutua Mavors
Funera; cædebant pariter pariterque ruebant
Victores victique; neque his fuga nota, neque illis.
Di Jovis in tectis iram miserantur inanem
Amborum, et tantos mortalibus esse labores;
Hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Juno;
Pallida Tisiphone media inter millia sævit.
At vero ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo. Quam magnus Orion,

virtute avorum: Salius Atronium; et Salium Nealces, bonus jaculo et sagitta eminus decipiente. Jam Mars asper adæquabat dolores et mortes mutuas: victores et victi pariter occidebant, et pariter cadebant: nec fuga cognita erat his, neque illis. Dii in domo Jovis miserantur vanum furorem utriusque partis, *et tantas difficultates esse hominibus. Hinc Venus, hinc Juno filia Saturni aspicit* ex *adverso. Tisiphone pallida furit in mediis millibus. At vero Mezentius librans magnam hastam intrat* in *campum turbulentus: quantus Orion excellit humeris super fluctus, quando*

753. *Anthronium* e Gud. dedit Heins. pro vulgato: *Atronium.* Medic. *Atthronium*, et is audiendus erat. Scribendum est: *at Thronium*, a Θρόνιος, quod codd. Heins. pars expresse exhibebat, quo etiam reliquæ aberrationes ducunt: *at Cronium, ac Thronium, Acthronium, Antronium, Aucronium.*—754. *Insidiis j.* Rom. et a m. pr. Medic. *Insidiit* Gud., perperam utique.—755. *Et gravis* Goth. tert. *Nartis* alter Hamb.—756. *cedebant* alii apud Servium: et sic Mentel. uterque et ed. Junt.—757. *neque* e suis et Pier. et Heins. Vulgo *nec.*—758. *casum m. i.* Macrob. v, 16. *miserentur* ed. P. Dan.—760. *spectant* Medic., (sed a m. pr.) quod placebat Heinsio. Tacite iterum expulit Burmannus. *aspectat* pr. Moret.—761. *inter lumina* Montalb. Versus hic ad cetera, quæ de Deorum ex Olympo prospectu agunt, non bene est accommodatus. —763. *campum* Medic., nec ineleganter: ut VI, 117. *Quem m.* Parrhas. *Ceu* Leid. pr. Hamb. pro div. lect. et Goth. tert., lenius utique altero; nec tamen verius. Opposita sunt: *quam magnus supereminet, aut ingreditur, talis*

NOTÆ

754 *Longe fallente sagitta*] Eminus incautos feriente. *Mavors*, Martis nomen, quia magna vertit: Ecl. IX. 12. *Venus*, Æn. I. 260. *Juno, Saturni filia*, Æn. I. 27. 50.

761 *Tisiphone*] Una e tribus Furiis, Æn. VI. 572. Ge. III. 552. Nomen a *τίω ulciscor*, et *φόνος cædes*.

763 *Orion*] De eo multa fabulosa congerit hic Servius: sed omnino arbitror, poëtam explicandum de ejus specie cœlesti: maximum enim sidus est, stellis constans sex et quinquaginta lucidissimis: pingitur accinctus gladio, et clavam intendens. Unde cum mari navigantibus oritur, videtur mare medium secare: mox humeris, deinde toto corpore, e fluctibus emergens. Sic quoque in terra degentibus videtur ex horizonte ad summum usque cœlum pertingere. *Ornus annosa*, clava est, qua instructus pingitur. *Ornus* arbor, fraxinus sylvestris. *Nereus*, marinum numen,

Cum pedes incedit medii per maxima Nerei
Stagna viam scindens, humero supereminet undas;
Aut, summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo et caput inter nubila condit:
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Æneas, speculatus in agmine longo,
Obvius ire parat. Manet imperterritus ille,
Hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;
Atque oculis spatium emensus, quantum satis hastæ:
Dextra, mihi Deus, et telum, quod missile libro,
Nunc adsint; voveo prædonis corpore raptis
Indutum spoliis ipsum te, Lause, tropæum
Æneæ. Dixit; stridentemque eminus hastam
Injicit; illa volans clypeo est excussa, proculque

graditur pedes, aperiens sibi *iter per vasta stagna medii Nerei; aut* quando *reportans antiquam ornum e summis montibus, ambulat* in *terra, et tegit caput inter nubes. Talis Mezentius immittit se magnis armis. Ex adverso Æneas, conspicatus* dum *in longa turma, parat ire obviam illi. Ille stat intrepidus, expectans generosum hostem, et immotus* est *sua proceritate: et mensus spatium, quantum sufficiebat hastæ*, ait: *Nunc dextera*, quæ *mihi Deus* est; *et hasta, quam vibro volatilem, auxilientur* mihi. *Voveo*, o *Lause, te* fore *trophæum ipsum Æneæ, vestitum spoliis detractis e corpore raptoris.* Sic *ait, et procul evibravit hastam sonantem: illa*

(pro tam magnus) *se infert.*—764. *Dum p.* Leid.—765. *numero* Gud. *unda* Goth. sec.—766. *At simul infrendens annosum* ed. pr.—767. *solum* pro var. lect. pr. Hamb. et Goth. tert. Vide modo v. 763. *intra* sec. Hamb.—769. *Hunc contra* Medic. et Leid. et Dorvill. a m. sec. *Hinc* Ven. *Tunc* Sprot. *agmine magno* pr. Hamb.—773. Interpungo: *Dextra, mihi Deus, et telum.... adsint!* ne accipiatur: *dextra mihi Deus* est, *et telum.* Tum *in telum* Ven. *vibro* Oblongus Pierii.—774. *Huc* Hugen., ut Ecl. II, 45 et al. *assis* Erf.—775. *Inductum* Leid. *triumphum* Bigot. et pro var. lect. pr. Hamb., natum ex scriptura vitiosa *trophæum.* Sed volebat Mezentius Lausum induere armis Æneæ, ut in tropæo truncus armis indui solet.—777. *Injicit* Heins. e Gudiano refinxit: pro vulgato: *Jecit, at.* Turbatur fere in libris: in aliis *Jecit: illa,* sicque in Medic. et a sec. m. *at* insertum. *Jacit* Voss. pr. *Conjicit* Parrhas. et Montalb. *Ejecit* Mentel. pr. *Injecit* pr. Hamb. Tum *clypeoque*

NOTÆ

Ecl. VI. 35. *Nerei stagna:* humilior expressio maris, quam auget addendo, *maxima:* ut Æn. I. 122. 'nantes in gurgite vasto.'

773 *Dextra, mihi Deus*] Nam ubique *Contemtor Divum Mezentius:* Æn. VII. 648.

775 *Ipsum te, Lause, tropæum, &c.*] Solent victores truncum arboris eligere, quem spoliis onerent; idque *tropæum* appellant. Mezentius vovet, non truncum arboris, sed Lausum ipsum filium suum tropæi loco sibi futurum: id est, se daturum, et quasi consecraturum filio spolia Æneæ.

Egregium Antoren latus inter et ilia figit:
Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
Hæserat Evandro, atque Itala consederat urbe.
Sternitur infelix alieno vulnere, cœlumque
Aspicit, et dulces moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Æneas hastam jacit: illa per orbem
Ære cavum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus, imaque sedit
Inguine; sed vires haud pertulit. Ocyus ensem
Æneas, viso Tyrrheni sanguine lætus,
Eripit a femine, et trepidanti fervidus instat.

autem volans detorta est e *clypeo Æneæ, et longe confodit inter ilia et latus illustrem Anthorem: Anthorem socium Herculis, qui profectus Argis adhæserat Evandro, et remanserat in urbe Itala. Miser dejicitur aliena plaga, et spectat cœlum, et moriens recordatur dilectos Argos. Tunc pius Æneas immittit hastam: illa pervadit per clypeum cavum trino ære, per telas lineas, et opus* clypei *compactum tribus coriis tauri: et summa* sui parte *stetit* in *inguine; sed non tulit vim* suam eo usque. *Statim Æneas, gaudens conspecto sanguine regis Etrusci, educit gla-*

quatuor Burm. *expulsa* Zullch. et alter Menag.—778. *Antorem* Servius, Valerius Probus, et Agrœcius, Grammatici jam satis monuerunt esse ab Antores. Ἀντόρης, ut Διώρης: unde tamen melius fieret *Antoren*. Corruptelas vid. ap. Pier. et Burm. *Antoren* dedit ex ed. pr. Cuningham., idque secutus sum. Apud Cerdam Alciatus Parerg. VII, 16 *Antonem* legebat, quia Plutarchus Antonios originem et nomen ab Antone Herculis filia trahere dixit (in Vita Anton. pag. 917 C.) *fixit* Goth. sec., sicque Agrœcius de Orthographia laudat.—779. *jussus ab* Franc.—780. *considerat* Gud. a m. pr. et tert. Mentel.—782. *moriens dulces* aliquot Heins.—783. *At p.* pr. Hamb. a m. sec. et Bigot. cum Goth. tert. *et per* Leid.—784. *Ære cavo* Rom. *ter linea* idem. *lignea* nonnulli ap. Pier., tum Sprot. pr. Hamb. et pr. Moret., ac pro var. lect. Zulich. cum ed. pr., idque Catrœus perperam secutus.—785. *imoque* Colot., indocte ex interpretamento. *sidit* in marg. ed. Sylburg. ap. Burm.—788. *femine* Carisius et plerique codd. Pier. et Heins., itaque

NOTÆ

778 *Antoren*] Non ab *Antor*, *Antoris*: brevis enim esset media syllaba: ut in *Hector*, *Hectoris*; *Nestor*, *Nestoris*. Igitur ab *Antores*, ut *Diores*: unde *Antoren*, sicut *Dioren*, Æn. XII. 509. Ita Servius. De *Argis*, urbe Peloponnesi, Æn. I. 286. De *Hercule*, apud Evandrum excepto, Æn. VIII. 200.

780 *Itala urbe*] *Pallanteo*, Evandri regia, Æn. VIII. 51.

784 *Linea terga*] Supra 482. *Ferri terga*: id est, plexus varios. *Lino* autem, sive *linteo*, tegebantur ærea etiam scuta, ut iis inhærere pictura posset: ex Servio. De *inguine*, supra 589.

788 *Femine*] *Femen* et *femur*, promiscue sumuntur: tamen proprie *femen*, pars est interior; *femur*, exterior. Aiunt aliqui solum dici *femur*, in nominativo: cujus genitivus sit *femoris* vel *feminis*.

Ingemuit cari graviter genitoris amore,
Ut vidit, Lausus; lacrymæque per ora volutæ.
Hic mortis duræ casum, tuaque optima facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te, juvenis memorande, silebo.
Ille pedem referens, et inutilis, inque ligatus
Cedebat, clypeoque inimicum hastile trahebat.
Prorupit juvenis, seseque immiscuit armis;
Jamque assurgentis dextra plagamque ferentis
Æneæ subiit mucronem, ipsumque morando
Sustinuit; socii magno clamore sequuntur:
Dum genitor nati parma protectus abiret;

dium a femore, et ardens imminet turbato. Lausus, cum id *conspexit, alte ingemuit* ex *amore* in *dilectum patrem, et lacrymæ sparsæ* sunt *per vultum. Sane, si aliqua posteritas datura est fidem tanto facto, non hic tacebo exitum asperæ mortis, et tua fortia gesta; nec te* ipsum, o *celebrande juvenis. Ille retro ferens gressum, et debilis, et impeditus, recedebat, et trahebat* cum *clypeo hastam hostilem; juvenis irruit, et se interposuit armis, et objecit se cuspidi Æneæ attollentis dextram, et inferentis vulnus, et ipsum sustinuit retardando: socii adjuvant ingenti clamore,*

ab Heinsio receptum, quem vide. Alii cum Goth. sec. et tert. *femore*, quod Priscianus agnoscit. Conf. ad Tibull. I, 9, 26. *in femine* Goth. pr.—789. *graviter cari* Dorvill.—790. *volutant* tres Heins. et duo Burm. cum Erf. *solutæ* Bigot. et Goth. tert.—791. *optima facta* erunt fortia: sicque libri constanter. At apud Servium alii: *tuaque, optime, facta;* quod placere potest, Ge. Fabricio quoque et Cuninghamo judicibus: sicque Goth. sec., etsi e recentissimis, et, quod mireris Heinsio non observatum, a m. sec. Mediceus. Unde Jul. Sabinus Apronianum ita legere tradidit. Obstat tamen, quod bene vidit Brunck., quod additum jam est, *juvenis memorande. fata* pr. Voss. cum eodem Goth., nec hoc male; ut alias fata et casum jungit poëta.—792. Videtur ex Servianis laciniis colligi posse, lectum olim fuisse *Si qua fides*. An versum male expletum arbitrabimur, ut nunc est? *est* deest pr. Hamb. et parti Pier. codd.—793. *Non equidem*, sic interpunxi: nam partes sententiæ hæ: *Non equidem silebo hic mortis duræ casum—nec te, m. j.*—794. *atque ligatus* tres Burm. cum Goth. tert.—796. *Prorumpit* Heins. e Romano adoptaverat: is vero *Prorupit* habet, et hoc recte, nam sequitur *immiscuit;* hoc igitur nunc emendavimus. Vulgo: *Proripuit*, quod fugientis est, non in pugnam prodeuntis.—797. *dextræ* vulgg. cum Servio ante Heins., qui e Medic. Gud. et pro div. lect. Hamb. pr. (adde Goth. tert.) reposuit *dextra*, ut sit *assurgere dextra*, ad ictum insurgere manu elevata. In Rom. erat *dextrum*, minus concinne.—798. *subigit* Medic. *morantem* Serv. ad VII, 161.—799. *magno socii* Goth. tert.—801. *perturbant* Medic. Parrhas. ed.

NOTÆ

794 *Inque ligatus, &c.*] Æneæ hastili, per clypeum in inguen impacto, cum ipso clypeo quasi illigatus.

796 *Porupit juvenis*] Sic restituimus ex Romano apud Pierium codice: alias *proripuit*.

800 *Parma*] Brevis clypeus, rotundus, et undique *par*: *velitum* apud

Telaque conjiciunt, proturbantque eminus hostem
Missilibus. Furit Æneas, tectusque tenet se.
Ac velut, effusa si quando grandine nimbi
Præcipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis et agricola; et tuta latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit in terris; ut possint, Sole reducto,
Exercere diem: sic obrutus undique telis
Æneas nubem belli, dum detonet, omnem

dum pater excederet tectus parma filii: et evibrant spicula, et longe propellunt hostem jaculis: Æneas sævit, et continet se tectus clypeo. *Et quemadmodum, si aliquando nubes ruunt effusa grandine, omnis arator et omnis agricola fugit* ex *agris, et viator abdit* se sub *aggere securo, aut* sub *crepidine fluvii, aut sub cavo rupis arduæ, dum pluit; ut possint Sole revocato operari per diem in terris: sic Æneas obrutus undequaque spiculis, sustinet omnem nubem armorum, donec* cesset

Mediol. et Ven., perpetua variatione. In Ven. etiam *que* deest.—802. *clypeoque tenet se* alter Hamb.—803. *effusi* Zulich. cum Goth. tert. *effuso* Oudart. *effusam* Franc.—805. *et* ante *tuta* abest vett. edd. codd. Ge. Fabricii, qui sublatum volebat; et sustulit Cuningham., sed numeris versus debilitatis; tum *tuta....arte* Medic. cum plerisque Heins. ac Parrhas., quod illi placebat. Sic quoque Rom. Suus tamen quemque sensus docebit facile *arce* præstare, nec debuisse poëtam aliter dicere, cum, genere posito, mox duas formas ac species subjiciat: cavum ripæ vel antrum; solent autem poëtæ generi posito subjicere formam: v. c. inf. lib. XII, 522 *Arentem in sylvam et virgulta sonantia lauro.* Et sic sexcenties. *tute* Dorvill.—807. *Dum pluit;* sic etiam Servius distinguere jussit, ne archaismus existeret: *Dum pluit in terris:* pro in terras. Vix tamen magna sensus subtilitate opus est, ut aliquis percipiat hanc interpunctionem esse unice probandam: primum quod Virgilius doctrinæ causa antiquiorem formam prætulisse videri debet, præeunte Lucretio lib. VI, 630 *Cum pluit in terris et venti nubila portant:* etsi illa forma non tam antiquior quam exquisitior dicenda erat; tum vero, quod ex altera interpunctione friget totus locus: quam enim vim habet *in terris* in hac sententia: *in terris ut possint, sole reducto, Exercere diem?* Edd. variant. Porro *in terras* ed. pr. Burm. *ut possit* Medic. a m. pr. cum aliquot aliis; sic quoque, quod mireris, itidem a m. pr. Romanus. Etiam Goth. pr.—809. Vett. edd. quas vidimus omnes: *nubem belli dum detinet, omnes* vel *omneis sustinet.* Primum in Ald. tert. emendatum a Naugerio *nubem belli, dum detonet, omnis Sustinet,* et ex eo aliæ; et aliæ adhæserunt priori. *detonet, unus* in marg. ed. 1544 occurrere video. Pierius tanquam inauditam lectionem e cod. Romano protulit *belli, dum detonet, omnem Sustinet,* quæ deinde in edd. saltem Steph. recepta est: quandoquidem etiam Ge.

NOTÆ

Romanos ob levitatem proprius, Æn. IX. 548. unde infra 817. *Parmam levia arma.*

809 *Nubem belli, dum detonet, omnem Sustinet*] Ita Pierius legit, ex vetustissimo Romano codice: cum vulgo corrupte legatur: *nubem belli dum detinet, omnes Sustinet.* Firmat Romanam lectionem Servius cum sic interpretatur: *Bellantum impetum sustinet, dum defervescat.*

Sustinet, et Lausum increpitat, Lausoque minatur:
Quo moriture ruis, majoraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille
Exultat demens; sævæ jamque altius iræ
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcæ fila legunt: validum namque exigit ensem
Per medium Æneas juvenem, totumque recondit;
Transiit et parmam mucro, levia arma minacis,

tonare: et objurgat Lausum, et comminatur Lauso: quo curris, o *moriture, et* cur *suscipis majora viribus? pietas tua decipit te improvidum. Ille nihilominus insanus gaudet: et jam furor asper gravius exardescit duci Trojano, et Parcæ colligunt ultima fila Lauso. Nam Æneas immittit validum ensem in medium juvenem, et abdit totum: cuspis trajecit quoque parmam, levem armaturam minacis* juvenis, *et*

Fabricius sic ex suo Pseudo-Donato et libris vetustis, quos nec denominat, scribere jussit. *detonet* etiam Servius legerat: eamque lectionem Heinsius firmavit, et ante eum, monente Burmanno, Schottus Obss. II, 2. Sed Rom. Cod. lectionem Pierius parum diligenter exhibuit: nam legitur in eo, ut in Aldina expressum, *nubem belli dum detonet omnis Sustinet*. Iterum eandem hanc lectionem e Palatino excusam video in ed. Commelin. et hinc in Pulman., nec abludit Voss. pr. *dum detonat omnis.* Scilicet distinctione mutata tenere nos veram lectionem nullus dubito: *nubem belli, dum detonet omnis, Sustinet*. Codd. omnes inde a Mediceo vitiosam edd. priorum vulgatarum lectionem retinent; nisi quod Zulich. pro var. lect. *dum detinet atque*, et Exc. Burm. *dum retinet omnis.*—812. *Fallet* Gud. a m. pr. *Fallit et in tantum p. t. nec unius illa Exultat* inepte Franc.—813. *Exsultans* Medic. a m. sec. Mox *que* abest Franc.—815. *jamque* Goth. sec.—817. *Transilit* edd. vett. ap. Pier. et codd. pars; sed Rom. Oblong., tum Medic. et alii Heins. *Transiit*, quod lectum inde a Naugerio. Heinsio tamen alterum se probabat, quia jam v. 785 præcesserat de hasta: *Transiit intextum tauris opus.* Non assentiar. *Transiit* proprie dictum; et sic διῆλθε, ut passim apud Homerum. *media arma* Rom., minus bene. *minantis* quidam Pier. et Ven., sed Rom. *minaci*, hoc elegantius; ut solet poëta tertium pro secundo casu ponere: et recepisse id video Cuninghamum. Ceterum in ed. Burm. erat distinctum: *Transiit et parmam mucro, levia arma, minacis.* Scilicet Servium secutus est, qui perperam h. l. monet: minacis *autem non Lausi, sed Æneæ.* Immo vero Lausi, cujus, cum tam minaciter in Æneam insurrexisset, nimis levia haud dubie arma erant parma. Hoc quoque Cerdam secutum video. Ornavit autem Maro Homerica Iliad. Υ. 470. Ceterum quatuor hos versus 817....820 damnat vir doctus tanquam a re et consilio poëtæ alienos, et infringentes vim et impetum reliquorum: exacto enim jam per medium corpus ense nunc subjici: etiam parmam et tunicam esse ense perforatam: quod sane ridiculum et puerile. Vide tamen, an male se sententiæ habeant, si ita eas constitueris: *exigit Æneas ensem per medium Lausum: etenim transierat ensis parmam et tunicam, et in pectus penetraverat.* Scilicet *Transiit et* non est *etiam*, sed *recondit, et transiit*, vel jungenda *et parmam et tunicam;* tum deficit particula *Nam*; est enim quod vulgo diceres: *nam transiit.* Consentaneum autem erat, ut poëta vulneri et morti describendæ immoraretur, cujus tanta vis erat ad

NOTÆ

815 *Parcæ*] Tres, quæ fusis hominum sortes evolvunt, Æn. I. 26.

Et tunicam, molli mater quam neverat auro;
Implevitque sinum sanguis: tum vita per auras
Concessit mœsta ad Manes, corpusque reliquit.
At vero ut vultum vidit morientis et ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris;
Ingemuit miserans graviter, dextramque tetendit;
Et mentem patriæ strinxit pietatis imago.
Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,
Quid pius Æneas tanta dabit indole dignum?
Arma, quibus lætatus, habe tua: teque parentum

tunicam quam mater neverat auro flexili: et cruor replevit sinum: tunc vita tristis abiit per aërem ad Inferos, et deseruit corpus. At vero cum filius Anchisæ vidit faciem et ora morientis, ora pallentia miris modis; ingemuit graviter miserescens, et porrexit dexteram, et specimen illud *pietatis* in *parentem penetravit animum.* O *puer infelix, quid nunc pro istis meritis, quid pius Æneas dabit tibi dignum tanta virtute? Retine arma tua, quibus gaudebas: et te reddo umbris parentum et*

animum Æneæ miseratione movendum.—818. *niverat* Rom.—819. *sinus* a m. pr. Medic. et Gud. cum aliis Heins. (adde Goth. tert. et Erf.), sicque Macrob. et Schol. Juvenal. apud Heins., atque hoc ipsum Heinsius dederat; quod, nil monens, mutavit Burmannus.—820. *Cum cessit* et *relinquit* Franc. et Dorvill. *Discessit* Goth. sec.—821. Lenius foret: *Ut vero vultum.*—823. *graviter miserans* pars Pier., tum Medic. alter Mentel. et Ven. cum Goth. tert. Burman. notat ex v. 789 patere, *graviter* ad *ingemuit* referendum.—824. *subiit* ante Heins., qui ex Colot. Medic. et utroque Rottend. reposuit *strinxit*, etsi supra IX, 294 idem hemistichium cum ipsa voce *strinxit* præcesserat; in quo sibi parum constare videtur, cum variare talia poëtam alibi contenderit; per se utrumque bonum est. *stringit* tert. Moret. *subit* Rom. familiæ ductor, in qua etiam Goth. sec. et tert. sunt.—827. *peremtum* scribunt bini Goth. et plures puto codd. *teque peremtum* Ven., quod alicui, qui novas lectiones aucupatur, probare se potest: *te peremtum remitto* (sc. ad sepulturam), *si qua ea cura est Manibus et cineri*, h. si modo Manes et cinis tale quid curant: sc. quod te remitto: quod jejunum est; nec remitti corpus satis erat, verum *sepeliendum* mitti; *cineris* vero notio a recenti cæde erat aliena. Hoc idem adversatur conjecturæ Jo. Schraderi: *teque parenti (Manibus et cineri si qua est ea cura) remitto.* Aliter res se habebat IV, 34 *Id cinerem aut Manes credis curare sepultos?* de Sychæo dudum sepulto. Præstat vulgaris lectio: *te remitto parentum Manibus et cineri*, h. ad sepulcrum patrium, ut inf. XI, 688 *nomeǹ tamen haud leve patrum Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.* Tenent tamen interpretem verba adjecta: *si qua est ea cura*: cuinam? num *tibi?* an *Manibus et cineri* parentum? an universe, modo est qui id curet, qui te inferendum curet: ut additum forte sit propterea, quod patria cum patre exulabat Lausus. Sed illa forma: *si qua, si modo* poëtis, græcorum more, *εἴπερ*, non semper est conditionalis, sed interdum causalis, pro, *ut*: potest adeo omnino accipi, ac curandum, ut funus tuum curetur.—

NOTÆ

818 *Tunicam*] De ea veste interiore, Æn. IX. 616.

820 *Manes*] Inferorum Dii sunt, vel animæ mortuorum, Æn. VI. 743.

Manibus et cineri, si qua est ea cura, remitto.
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem;
Æneæ magni dextra cadis. Increpat ultro
Cunctantes socios, et terra sublevat ipsum,
Sanguine turpantem comtos de more capillos.
Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat
Arboris acclinis trunco. Procul ærea ramis
Dependet galea, et prato gravia arma quiescunt.

sepulcro, si qua ratione *id curas. Tamen,* o *miser, solaberis necem infaustam ea* re: *moreris manu ingentis Æneæ. Ultro excitat socios morantes, et erigit* e *terra illum fœdantem cruore crines de more compositos. Interim pater ejus, ad undas Tybris fluvii, tergebat aquis plagam, et curabat corpus adnixus trunco arboris: ærea cassis longe pendet* e *ramis, et onerosa arma jacent* in *prato. Juvenes præ-*

831. *Cunctatos* Hamb. sec.—832. *turbantem* Zulich. *turpantem pulvere crines* laudat Schol. Cruqu. Horatii IV Od. 13, confundens monente Burmanno alterum locum lib. XII, 99.—833. *undas* etiam hic sec. Rottend. Bigot.—834. *labavat* Medic. Rom. et alii Pier. et Heins., ac Goth. tert., etiam vett. edd. multæ: idque præferebat Cerda. Est tamen otiosum hoc *corpus lavabat;* accommodatius alterum: *levabat acclinis:* est ornate dictum pro acclinabat. Si altera lectio defendenda est, sequi necesse est Cod. Paris., qui distinguebat: *Vulnera siccabat: lymphis corpusque levabat,* et a m. sec. *lavabat*. Recte tamen monet Burm. *siccabat lymphis* non esse divellendum, Statii I Theb. 527 imitationem docere: *siccati vulnera lymphis.* Saltem inde discimus, Statium non aliter in Marone interpunxisse ac nos.—835. *acclivis* et *acclivus* plerique codd. et vett. edd., et fuerunt adeo viri docti, Valesius et Cerda, qui vitiosam lectionem defenderent. *acclinis* vel *adclinis* meliores, Rom. Medic. et alii, cum Servio; nisi quod Mentel. alter ac Scheffer. cum Regio ac Paris. *adclinus*, quod arridebat Heinsio et receptum Cuninghamo. Depravate *adnixus* Ven. *obnixus* Dorvill. Porro *ænea* Hugen. In fine *ramo* Rom. et Serv. ad Ecl. VI, 16.—836. *Dum pendet* Dorvill. *et* abest Zulich.—837. *Stant circum*

NOTÆ

832 *De more*] Juvenum: qui, ut et mulieres, capillos certa lege componebant, ut videre est in antiquis statuis. De *Tiberino* fluvio, Æn. VIII. 330.

835 *Acclinis*] Vulgo *acclivis:* sed emendant Turnebus, Lambinus, Casaubonus, &c. ut et *reclinis* pro *reclivis:* a voce antiqua et Lucretiana, *clino*. Cæsar de bello Gal. l. VI. 'His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant: atque ita paulummodo acclinatæ quietem capiunt.' Dicitur tamen *proclivis,* non *proclinis:* a *clivo,* quæ inclinatio est et devexitas montis. Ego existimo: sicut *clivus* a *clino* dictus est, quod apud omnes constat; ita potuisse dici *acclivis* et *reclivis,* etiamsi a *clino* deriventur.

Procul] Servius aliique hinc probant, *procul,* significare *juxta:* itemque ex illo, Ecl. VI. 16. 'Serta procul tantum capiti delapsa jacebant.' Ego in eam opinionem adduci non possum: et puto, *procul,* non quidem longam semper distantiam; sed aliquam saltem significare.

Stant lecti circum juvenes; ipse æger, anhelans,
Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam;
Multa super Lauso rogitat, multumque remittit,
Qui revocent, mœstique ferant mandata parentis.
At Lausum socii exanimem super arma ferebant
Flentes, ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Agnovit longe gemitum præsaga mali mens.
Canitiem multo deformat pulvere, et ambas
Ad cœlum tendit palmas, et corpore inhæret.
Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
Ut pro me hostili paterer succedere dextræ,
Quem genui? Tuane hæc genitor per vulnera servor,
Morte tua vivens? Heu, nunc misero mihi demum
Exilium infelix! nunc alte vulnus adactum!

cipui circumsistunt: ipse saucius, anhelans, sustentat collum, deponens in pectus barbam promissam: quærit plurima de Lauso; et mittit plurimos qui retrahant eum, *et portent* ei *jussa patris. Sed socii plorantes portabant in clypeo Lausum mortuum, magnum, et magna plaga occisum. Mens* patris *præsagiens calamitatem agnovit procul lamenta: deturpat canos* crines *fœdo pulvere, tollit ad cœlum geminas palmas, et incumbit cadaveri:* O *fili, an tanta cupido vitæ corripuit me, ut paterer* eum *quem genui supponi pro me dexteræ inimicæ? an* ego *pater servor per has plagas tuas, tuam vivus* per *mortem? heu! nunc denique mihi misero durum* est

---

lecti proceres aliquot Pier. *Stant leti* Dorvill. a m. pr. *atque ipse æger* idem. *anhelus* Zulich.—838. *prospexam* Rom. *perpexam, perpessam* vitia codd. et edd. *in corpore* Gud.—839. *rogitans* Gud. Leid. *multumque remittit,* haud dubie doctius, Rom. et Medic. cum Gud. pr. Mentel. et ceteris præstantioribus: itaque recte receperat Heinsius. Excidit tamen et hoc Burmanni recensioni et iterum illatum vulgare *multosque.*—840. *ferent* Exc. Burm. et Franc. *responsa* Leid. —841. *exanimem* Heins. e scriptis revocavit; vulgo *exanimum.* v. ad IV Æn. 8. *exanimum socii* Parrhas. et Dorvill.—843. *Agnoscit* alter Hamb.—844. *multo* Heins. secundum Pierium reduxit, ob codd. consensum, et Macrob. IV, 3, tum quoque variasse dicendus est poëta id, quod lib. XII, 611 retractavit: Canitiem *immundo perfusam pulvere turpans;* unde in recentiores (etiam Goth. sec.) et in edd. h. l. venit: *immundo deformat pulvere.*—845. *corpori* alter Menag. Moret. sec. et a m. pr. Zulich., quod vulgarius esset; nunc *hæret in corpore.*—846. *voluntas* etiam hic aliquot Burm. cum pr. et tert. Goth.—847. *succumbere* vett. codd. Prisciani lib. XVI cum Erf.—849. *M. t. juvenis* Zulich. et pro var. lect. pr. Hamb.—850. *Exitium* cum Ald. pr. plerique Pier., etiam Rom., tum Medic. et ceteri fere omnes. Etiam hoc est exemplum consensus codicum, emendationis veritate inferioris. Etsi enim adjuvari potest ea lectio interpunctione: *nunc misero mihi demum Exitium! infelix! nunc alte vulnus*

NOTÆ

849 *Heu, nunc misero mihi, &c.*] Non me movit huc usque, aut ignominia exilii, aut dolor inflicti ab Ænea vulneris; quamdiu te ultorem superesse putavi: nunc, &c.

Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
Debueram patriæ pœnas odiisque meorum:
Omnes per mortes animam sontem ipse dedissem!
Nunc vivo! neque adhuc homines lucemque relinquo!
Sed linquam. Simul hoc dicens attollit in ægrum
Se femur; et, quanquam vis alto vulnere tardat,
Haud dejectus, equum duci jubet. Hoc decus illi,
Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat

exilium, nunc plaga intime inflicta est! *Ego, o fili, ipse infeci scelere tuum nomen, ejectus solio et regno paterno propter cupiditatem* meam. *Debebam pœnas patriæ, et* debebam *ipse dare animam sceleratam indignationi meorum* subditorum *per omnia* genera *mortis. Nunc vivo, nec adhuc relinquo vitam et homines: at relinquam. Hæc proferens, simul erigit se in femur saucium: et quamvis violentia profundi vulneris retardet* eum, *non fractus imperat adduci equum: hoc erat illi ornamentum, hoc solatium;* per *hunc exibat victor* ex *omnibus præliis: alloquitur*

adactum, at tamen *exilium*, quod pleræque vett. edd. habent, et Naugerius intulit, verum est; hoc enim primum erat, quod in Mezentii fortuna poëtæ animo occurrere poterat. Sunt autem codd., qui tueantur, Gud. a m. pr. pro div. lect. Rottend. Leid. et sec. Menag. cum Goth. pr. *nunc autem volnus* Dorvill.—851. *violavi* Lutat. ad Stat. III Theb. 697.—852. *Pulsus ob invidiam regno* idem Lutat. ibid. ex lib. XI, 539, nisi et hic, inquit Burm., *regno* legit pro *solio*. Versus hujus cum sqq. sententia distinctione mutata aliter procedit; potest enim et sic interpungi:

Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen.
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis,
Debueram patriæ pœnas odiisque meorum.
Omnes per mortes animam sontem ipse dedissem!
Nunc vivo.

h. Utinam, ut fas erat, omnibus suppliciis animam efflassem ego, te superstite! Nunc vivo. Sentio tamen desiderari sic in primo versu *criminis* rationem et causam: quæ in vulgari interpunctione bene subjecta est.—853. *odiisque malorum* Montalb.—854. *dedisse* aliquot Pier., perperam.—855. *homines vitamque* Sprot.—856. *hoc* e scriptorum consensu Heins. pro vulgari *hæc*. *his dictis* Parrhas.—857. Primum, pro *vis*, passim in codd. *sese alto* vel *alto sese*, vel *quamvis alto se:* ex interpolatione indoctorum hominum. Tum vero *vis tardet* Medic. a m. sec. et a pr. Gud., cumque iis *tardet* plerique codd. et edd. vett. Forma tamen verbi: *tardeo, ere*, alibi vix occurrit. *vis ...tardat* Rom. et al., it. Goth. pr., recte: quod Heins. interpretatur: tardat se, tardatur; cf. sup. ad Æn. II, 208. Potest tamen commode *vis tardat* accipi, solito poëtarum more, pro virium defectus tardat. Servius aliter reddidit: *alti vulneris violentia;* ut adeo doloris notio adjuncta sit. Cerda legisse videtur: *vis alto vulnere tarda.*—858. *Haud dejectus*, animo dejecto.—859. *erit* Gud., solenni errore. Heinsius tamen suspicatur fuisse: *Hoc solamen heri;* eleganter, sed nulla cum fide. *hoc victor obibat* a m. pr. idem Gud. *habebat*

NOTÆ

852 *Ob invidiam*] Non, *ob odia:* ne merito expulsus esse videatur: inquit Servius. Male: cum profiteatur se *criminis* reum *debere pœnas patriæ.* Fortasse *ob invidiam* dicit, non *subditorum in se*, sed *suam in subditos:* id est, cupiditatem, avaritiam, immanitatem.

Omnibus. Alloquitur mœrentem, et talibus infit:
Rhœbe, diu (res si qua diu mortalibus ulla est)
Viximus. Aut hodie victor spolia illa cruenta
Et caput Æneæ referes, Lausique dolorum
Ultor eris mecum; aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter. Neque enim, fortissime, credo
Jussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.
Dixit, et exceptus tergo consueta locavit
Membra, manusque ambas jaculis oneravit acutis;
Ære caput fulgens, cristaque hirsutus equina.
Sic cursum in medios rapidus dedit. Æstuat ingens
Uno in corde pudor mixtoque insania luctu,

mœstum equum, *et affatur talibus* verbis: *Rhœbe, diu viximus, si ulla res diu durat hominibus: vel hodie victor reportabis spolia illa sanguinea et caput Æneæ, et mecum eris ultor mortis Lausi; vel, si nullus impetus pandit* mihi *viam* ad ultionem, *cades simul. Opinor enim*, o *fortissime, dedignaberis ferre imperia exterorum, et Trojanos dominos.* Sic *ait: et exceptus dorso, composuit corpus assuetum* huic equo: *et armavit binas manus telis acutis: splendens area* casside *secundum caput, et horrens crista* e jubis *equinis. Sic præceps cepit cursum per medios. Pudor magnus ardet in corde intimo, et amentia juncta* cum *dolore, et amor turbatus*

Montalb. cf. ad XII, 17.—860. *ac talia fatur* aliquot Pier., inter quos Rom.—861. *Rhœbe* Heins. e codd. pro vulgari: *Phœbe*. Apud Macrob. IV, 6 *Rhebe*. An dicendum: ῥοῖβον pro ῥοιβδὸν dictum fuisse? *Rhœbus*, ῥαιβὸς, quod in Rom. est, συνεστραμμένον τοὺς πόδας significaret. *mortalibus ægris* pr. Moret., quod Maroni, et hinc librario, familiare. *ultra est* Rom. *usquam est* Erf.—862. *cruenti* Hugen.—863. *Ut c. A.* Gud. *Lausique laborum* tert. Moret. At Regius: *dolorem. Ultor.*—865. *Occumbens* a m. pr. Gud., tum Ven. et sec. Rottend. cum Goth. sec.—867. *acceptus* Exc. Burm. *in tergo exceptus* Goth. sec. *assueta* pr.—870. *Sic cursu in m. r. redit* Rom., quod et ipsum bonum.—871. *Uno in corde* nec ineleganter multi ap. Pier. et vetustiores Heinsii cum Goth. pr., qua de causa hic recepit pro vulgari: *Imo in corde*, quod Pierius præferebat. Deseruit Heins. et hic placitum suum, dum variare poëtam similia bis in carmen illata contendebat. Jam autem inf. XII, 667 est *Uno in corde*. Habuit tamen hoc Servius quoque in suo; et facilis lapsus inter duo: *imus* et *unus* multis exemplis constat. *Una in corde* Moret. sec. et Gud. cum Goth. sec. Revocavit *imo* Wakef. Tum *dolor* vetustiores Heinsii cum Mediceo Pierii. Romanus tamen cum Mediceo Fogginii in *pudor* consentiunt, cumque his ceteri: erit *pudor* ex eo, quod filium pro se cadere passus est. In aliis Pier. *puer*, et in Sprot. *puer* vel *pavor*. Ad meum sensum præfe-

NOTÆ

861 *Rhœbe, diu, &c.*] Carpitur hic a quibusdam Virgilius, quod Mezentium inducat se cum equo componentem. Ducem tamen habet Homerum Il. VIII. 185. ubi Hector equos item suos, Xanthum, Podargum, Æthona, et Lampum adhortatur.

* Et Furiis agitatus amor, et conscia virtus: *
Atque hic Æneam magna ter voce vocavit.
Æneas agnovit enim, lætusque precatur:
Sic pater ille Deum faciat, sic altus Apollo,
Incipias conferre manum.
Tantum effatus, et infesta subit obvius hasta.
Ille autem: Quid me, erepto, sævissime, nato,
Terres? hæc via sola fuit, qua perdere posses.
Nec mortem horremus, nec Divum parcimus ulli.

furore, et fortitudo sua sibi *cognita. Tunc vero appellavit Æneam ter alta voce. Æneas agnovit eum, et gaudens orat* Deos: *Sic pater ille Deorum, sic magnus Apollo efficiat,* ut *incipias conserere manum mecum. Hoc solum locutus est, et occurrit adversus minaci hasta. Ille autem* Mezentius ait: O *crudelissime, cur me territas sublato filio? unicus fuit ille modus, quo posses me occidere: nec time-*

----

ram: Æstuat ingens imo in corde dolor.—872. Versus haud dubie ejiciendus; tum adversatur loci rationibus; tum inf. XII, 668 iterum occurrit; tandem deest in antiquissimis Rom. Medic. et a m. pr. Gud. At in Menag. legebatur post v. 875. Ejectus est quoque a Cuninghamo; et nunc in ed. Parmensi, et a Wakefield.—873. *ter magna* Dorvill. *magna sic* ed. Ven. Burm.—874. *agnovit enim* ex vetustioribus Pierianis et suis (adde ed. pr. Burm. cum Goth. sec. et tert.) præclare dedit Heins. pro vulgari: *a. eum.* Idem ad illustrandum laudat sup. lib. VI, 317. IX, 340. Ge. II, 509, sed in illis locis ratio diversa; nam h. l. *enim* est pro γάρ τοι. *enimvero.*—875. Ut nunc interpungitur, jungenda sunt: *Sic...faciat...(ut) incipias.* Potest tamen oratio juvari: *Sic...Apollo!* (sc. ut tu conferas manum, congrediaris mecum) *Incipias conferre manum.*—876. *Incipies* Hugen. *manus* sec. Rottend. vid. XI, 283. *manum mecum* Dorvill., et expleto toto versu: *manum et mihi jungere pugnam* Exc. Burm. Franc. et Goth. alter. Sup. IX, 741 *Incipe si qua animo virtus et consere dextram.*—877. *subiit cominus* Franc.—878. *o sævissime* Zulich.—879. *Terreas* aliquot Pier. Nunc, cum natus mihi ereptus sit, nihil est, quod me terreat.—880. *ulli* Goth. tert. Possis aliquid exsculpere; sed nihili illud

NOTÆ

875 *Sic pater ille, &c.*] Æneæ pietas in invocandis Diis, quos contra Mezentius negligit: *dextra mihi Deus, &c.* 773. *Sic, &c.* id est: *sic faciat pater Deum, ut incipias, &c.* Est enim in pugna, quæ missilibus peragitur, deterior ejus conditio qui incipit. Vel: *faciat pater Deum, ut sic incipias:* id est, *eques contra peditem.* Nam etsi habitus equestris videtur ad impetum pedestri superior: in pedestri tamen magna et multiplex utilitas. Et vero Æneas pedes, confosso equo, equitem deturbavit.

878 *Quid me, erepto, &c.*] Orbatum filio patrem frustra territas: magis enim post illius excessum cupio mori, quam me ipse cupis occidere. Sic Donatus.

879 *Hæc via sola fuit, &c.*] Alia enim via superare non posses: tunc vita mea consumta est, tunc me cepit odium vitæ; cum cecidit Lausus, cum ejus funus his oculis vidi. Sic Donatus.

880 *Nec mortem, &c.*] Frustra minaris mortem, quam quæro: frustra Deos invocas, quos contemno, quos

Desine. Jam venio moriturus, et hæc tibi porto
Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem;
Inde aliud super atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro: sed sustinet aureus umbo.
Ter circum astantem lævos equitavit in orbes,
Tela manu jaciens; ter secum Troius heros
Immanem ærato circumfert tegmine sylvam.
Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula tædet
Vellere, et urgetur pugna congressus iniqua;
Multa movens animo, jam tandem erumpit, et inter

mus mortem, nec reveremur ullum numen: abstine ab illis: *nunc venio moriturus, et prius fero tibi hæc munera. Dixit, et libravit jaculum in hostem: deinde infigit aliud, et præterea aliud, et circuit* in *magnum orbem: sed clypeus aureus excipit* illa. *Ter equitavit in sinistros circuitus circa stantem* Æneam, *spargens manu jacula: ter heros Trojanus secum circumfert magnum numerum* jaculorum, *in æreo clypeo* defixum. *Denique cum pigeret ducere tot moras, et extrahere tot jacula* e clypeo; *et* cum *premeretur certans prælio impari: meditans mente plurima, tum*

est.—881. *Nam venio* omnes antiquiores Pier. et Heins. cum Medic. et Rom., etiam aliquot vett. edd. et Schol. Statii Theb. III, 71. Tuetur tamen alterum Heinsius tanquam elegantius. Stant pro eo pr. Hamb. Moret. qu. Ven. et Goth. alter cum edd. vett. Tum Heins. emendandum esse censet: *at hæc*; quod et ipsum elegantius. Sic et Waddelius maluerat apud Burm.—883. *figitque volutatque:* ita Heins. e Gud. a m. pr., in quo virum ingeniosum exquisitioris lectionis studio auram pro Junone amplexum esse nullus dubito. Nam primum Gudiani librarii lapsus ille est, non lectio: tum post *figit* importunum est *volutat ingenti gyro*, quod de hasta librata accipere necesse est, ut *volutat* sit pro, volvit, rotat. Tandem nemo dicat, quid in vulgata displicere possit, quam omnes codd. vetustiores exhibent: *volatque ingenti gyro*, quod, suo more, poëta mox disertius et ornatius exponit: *ter circum a.* etc. In Mediceo, quod non esse animadversum miror, scriptum est: *fugitque* (etsi a m. sec. mutatum) *volatque*. Sic et Voss. et vett. edd., uti Ven. 1484. atque hoc mirifice placere potest, ut sit: *telumque intorsit in hostem: Inde aliud super atque aliud: fugitque volatque Ingenti gyro*. In Ven. erat: *aliudque; fugitque volatque*, quod interpolatoris est, qui non viderat præteritum esse tempus poëtæ in his solenne. In Leid. erat *fixitque*, ex simili stupore: quia præcesserat: *intorsit*. *figitque* tamen librorum consensus tuetur, a quo in his et similibus standum est, quando utraque lectio habet quod probari possit.—884. *æreus umbo* Medic. et Gud. vid. sup. ad 271.—885. *Tum* Franc. *circum acstantem* Goth. tert., ex librarii inscitia.—887. *tegmine* et pro var. lect. *agmine* Gud.—888. *transisse* Franc. et Goth. tert., indocte. *risisse* Bigot.—890. *eru-*

NOTÆ

probris lacesso; quibus, si adessent, minime parcerem.

881 *Hæc tibi porto Dona prius*] Ut, quasi mutuo munere, me occidas. *Umbo*, Æn. II. 546.

887 *Sylvam*] Magnam telorum multitudinem, infixam clypeo, Ge. I. 152.

889 *Pugna congressus iniqua*] Pedes Æneas, contra equitem Mezentium.

Bellatoris equi cava tempora conjicit hastam.
Tollit se arrectum quadrupes, et calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Implicat, ejectoque incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt cœlum Troësque Latinique.
Advolat Æneas, vaginaque eripit ensem,
Et super hæc: Ubi nunc Mezentius acer, et illa
Effera vis animi? Contra Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit cœlum, mentemque recepit:
Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
Nullum in cæde nefas; nec sic ad prælia veni;

denique irruit, et impingit hastam inter cava tempora pugnatis equi: equus attollit se rectum, ferit aërem ungulis posterioribus, *et ipse cadens super equitem excussum impedit* eum, *et pronus in caput opprimit projectum humerum. Trojani et Latini commovent cœlum clamore. Æneas accurrit, et extrahit gladium e vagina, et simul hæc* dicit: *Ubi est jam ferox Mezentius, et aspera illa violentia animi? Etruscus, postquam aspiciens aërem hausit spiritum et collegit animum,* ait *contra: Hostis acerbe, cur objurgas* me, *et intentas necem? nullum crimen est in* mea *cæde: nec*

pit tres Burm. *intra* Ven.—892. *arrectus* alter Hamb. et Montalb. Mox si scriptum esset, *tum calcibus auras*, expeditior esset interpretatio. Sed poëta alterum maluit, forte ut celeritatem assequeretur.—894. *ejectumque* Zulich. *dejectoque* Gud. a m. sec. et sec. Mentel.—895. *intendunt* Goth. sec., quod defendi potest; vera lectio non est.—897. *super hoc* ed. pr. Burm. Est: et insuper hæc addit. *et illi* Hugen.—898. *et auras* Medic. a m. sec. et alii Pier. et Heins., minus bene, et perpetuo lapsu.—899. *Suscipiens* sec. Rottend. —901. *in prælia* Zulich. et Dorvill. *venit* Medic. a m. pr., ut de Lauso agat,

NOTÆ

892 *Tollit se arrectum, &c.*] Videtur primum sublato capite ex dolore vulneris, in posteriores pedes surrexisse: mox contrario motu recidens in anteriores, posterioribus aërem verberasse: quo succussu dejectus est Mezentius: equus in caput cernuus procubuit.

894 *Ejectoque incumbit cernuus armo*] *Cernuus* is dicitur, qui procumbit in faciem; eam scilicet partem, qua *cernimus*, seu videmus: hinc *cernuare*. Ita vulgo grammatici omnes. *Armus* est humerus, ut quibusdam videtur, brutorum animantium. Tamen hic explicatur de humero Mezentii, quemadmodum de humero Herminii, Æn. xi. 644.

895 *Clamore incendunt cœlum*] Commovent, concitant. Sic Æn. iv. 360. 'Desine meque tuis incendere teque querelis.'

900 *Mortemque minaris? Nullum, &c.*] Quid suspendis ictum, quasi me ad mortem deprecandam invitares? Potes me occidere: nullum crimen est, si quod hostis tibi parabat, id ipsum huic inferas. Non ad pugnam ea mente redii, ut vincerem; sed ut morerer. Nec Lausus morte sua fœdus hoc tecum mihi pepigit, ut vitam deinde mihi condonares; donum quippe respuerem tuum, qui filio superesse nolo.

Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lausus.
Unum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro;
Corpus humo patiare tegi. Scio acerba meorum
Circumstare odia: hunc, oro, defende furorem;
Et me consortem nati concede sepulcro.
Hæc loquitur, juguloque haud inscius accipit ensem,
Undantique animam diffundit in arma cruore.

sic redii ad prælium, ut mihi parceres; *nec meus Lausus fecit mihi tecum hæc fœdera. Hoc solum precor, per veniam* quæ datur *superatis hostibus, si datur aliqua: patere* ut *cadaver* meum *tumuletur humo. Novi aspera odia meorum circumsistere* me: *precor, contine hunc furorem, et redde me tumulo conjunctum* cum *filio. Hæc dicit, et excipit gladium gutture sciens* et videns, *et spargit animam cum sanguine exundante in arma.*

inquit Heins. Probabilius, librarii lapsu.—902. *fœdere* Franc.—903. *veniam* pars codd. Heins.—905. *Circum adstare* Exc. Burm.—907. *Hoc* Franc.—908. *defundit* Gud. a m. pr. et Rom. *diffudit* Goth. alter et tert. *in arva* ed. pr. Burm. et Menag. pr., male. Jungenda sunt: *cruore undanti in arma*, thoracem seu clypeum.

NOTÆ

905 *Circumstare odia*] De odiis Etruscorum in Mezentium regem suum, Æn. VIII. 478.



